Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. VII [XXII] nr. 2

2013

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. VII [XXII] nr. 2

Chişinău
2013

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacţie
Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacţie: dr. Aurel Zanoci
Redactori: Vlad Pohilă, Mariana Balan

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiţă (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploşniţă (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg); dr. Lilia Zabolotnaia.

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Colegiului de redacţie al „Tyragetiei”: *Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

© Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Valentin Tomuleţ
Statutul călăraşilor din Basarabia: de la administraţia moldovenească la cea imperială rusă (The legal status of călăraşi in Bessarabia: from Moldovan traditions to the Russian imperial administrative system) 9

Andrei Emilciuc
Cărţi vest-europene în Basarabia: căi de difuzare şi control guvernamental (1812-1862) (West-European books in Bessarabia: ways of distribution and government oversight (1812-1862) 31

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Vasile Mărculeţ, Ioan Mărculeţ
Unităţi militar-administrative bizantine în Bulgaria răsăriteană şi la Dunărea de Jos în timpul lui Ioannes I Tzimiskes (Byzantine military-administrative units in the Eastern Bulgaria and on the Lower Danube during the reign of John I Tzimisces) 55

Silvia Barcari
Reflexii istoriografice privind relaţiile comerciale locale şi de tranzit din spaţiul pruto-nistrean şi Dunărea de Jos (sfârşitul sec. al XIII-lea - sec. al XIV-lea) (Historiographical reflections on local and transit trade relations on the Prut-Dniester area and the Lower Danube (late 13th - 14th century) 65

Лора Тасева
Кишиневский список трех антилатинских сочинений XIV века (The Kishinev copy of three 14th-century anti-latin writings) 71

Андрей Красножон
О находке некогда утерянных строительных плит XV в. из крепости Белгорода (On finding of once lost building plates of the 15th century from the fortress of Belgorod) 81

Dumitra Bulei
Viaţa culturală şi cartea tipărită în vremea lui Matei Basarab (Cultural life and printed books during the reign of Matei Basarab) 89

Lilia Zabolotnaia
Destinul unei doamne în istoria Moldovei. Mituri şi realităţi despre Ecaterina Cerchezoaică – a doua soţie a lui Vasile Lupu (The destiny of woman in the history of Moldavia. Myths and realities about Catherine the Circassian – the second wife of the hospodar Vasile Lupu) 97

Jackson Little
The *Slavic kalabalik*: the Pruth campaign, Charles XII's Swedish camp at Bender and the rise of pan-slavism (A Theory on Peter I's campaign in Wallachia, Moldova and its Legacy) (*Calabalâcul slav*: Campania de la Prut a lui Petru I, tabăra regelui suedez Carol XII la Bender şi dezvoltarea panslavismului (Despre campania lui Petru I în Valahia şi Moldova şi consecinţele lor) 111

Alina Felea
Unele categorii de epitafuri din Ţara Moldovei şi ţările vecine în sec. XVII - începutul sec. al XIX-lea (Some categories of epitaphs in Moldova and neighboring countries in the 17th - early 19th centuries) 115

Vlad D. Ghimpu
Care a fost structura reală a bisericii domneşti Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Căpriana? (What was the original structural plan of the Church of the Assumption of Our Lady in the Căpriana Monastery?) 129

Irina Cereş
Aspecte cu privire la relaţiile economice ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea (Aspects of economic relations between the Russian Empire and the Principality of Moldova in the late 18th - early 19th centuries) 135

Игорь Гуляновић
Урбанонимы городов Южной Бессарабии в середине XIX ст. (Аккерман, Измаил (Тучков), Килия): общие тенденции и особенности (Urbanonyms of Southern Bessarabia in the middle of the 19th century (Akkerman, Izmail (Tuchkov), Kiliya): general trends and characteristics) 145

Liliana Condraticova
Orfevrăria ecleziastică din Basarabia (1812-1827) (L'orfèvrerie ecclésiastique du Bessarabie (1812-1827) 149

Valentin Tomuleţ, Victoria Bivol
Reprezentanţi ai elitei burgheze din Basarabia: negustorul grec Pantelei Sinadino (anii '30-'50 ai sec. al XIX-lea) (Representatives of bourgeois elite in Bessarabia: Greek merchant Pantelei Sinadino (1830-1850) 157

Igor Cereteu
Un manuscris despre slujitorii catedralei Naşterea Domnului din Chişinău din perioada 1840-1851 (A manuscript about clergymen of the Nativity Cathedral in Chişinău during 1840-1851) 167

Tatiana Chicaroş
Din istoria fondării şi activităţii liceului privat pentru fete din oraşul Bălţi (From the history of a private school for girls in Bălţi) 175

Cristina Gherasim
Confirmarea titlurilor nobiliare de către boierimea din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea: Familia de nobili Frunzetti (Frunză) (Confirmation of the titles of nobility by Bessarabian nobles in the first half of the 19th century: The noble family of Frunzetti (Frunză) 185

Manole Brihuneţ
Acte legislative privind amenajarea cimitirelor şi construcţia bisericilor din cimitir în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Des législations sur la consolidation des nécropoles et la construction des églises dans les cimetières dans la première moitié du XIXe siècle) 191

Dinu Poştarencu
Completări şi precizări biografice referitoare la Ioan Pelivan (Additions and clarifications on the biography of Ioan Pelivan) 203

Cristina Tănase
Activităţile caritabile ale familiei Stroescu la Braşov (Charitable activities of the Stroesku's family in Braşov) 215

Maria Danilov
Cărţi cu valoare de patrimoniu din biblioteca lui Paul Gore (identificarea şi/sau inventarierea surselor) (Valuable books from the library of Paul Gore (Identification and/or inventory of sources) 221

Silvia Scutaru
Clerul basarabean în anii Primului Război Mondial (Bessarabian clergy during the First World War) 235

Marian Petcu
Trei evenimente politico-jurnalistice din România (1925-1927) (Three Political and Journalistic Events in Romania (1925-1927) 241

Alexandru Furtună
Biserica Sf. Ilie din târgul Teleneşti (de la întemeiere şi până la începutul secolului al XX-lea) (Church of St. Elijah in the town of Teleneşti (from the time of foundation until the beginning of 20th century) 253

Nicolae Fuştei
„Uniunea ateilor militanţi" (1925-1947) în luptă cu religia (The "League of Militant Atheists" (1925-1947) in the struggle against religion) 269

Angela Lisnic, Nadejda Scobioală
Retribuirea muncii cadrelor didactice în sistemul totalitar (Teachers' salaries in the totalitarian system) 281

Igor Caşu
Mişcarea de eliberare naţională în RSSM, 1989-1991: unele contribuţii (National Liberation Movement in the Moldavian SSR, 1989-1991: some contributions) 291

Jerzy Hatłas
The Bulgarians in Transnistria (Bulgarii în Transnistria) 305

Gheorghe Pisica
Reflecţii privind sistemul pluripartidist din Republica Moldova (On the multi-party system in the Republic of Moldova) 311

Silviu Andrieş-Tabac
Simbolurile heraldice ale comunei Lipnic, raionul Ocniţa (Les symboles héraldiques de la commune de Lipnic, district d'Ocniţa) 317

Sergiu Dobrea
Consideraţii privind istoricul apariţiei şi evoluţiei armelor de foc portative (sec. XIV-XIX) (On the origin and development of portable firearms (14th-19th centuries) 325

Всеволод Образцов, Юрий Пятницкий
«Святые образы на клинках»: уникальные сабли из собрания Эрмитажа (Предварительная публикация) (Holy images on blades: unique swords from the State Hermitage Museum (preliminary publication) 329

Elena Postică
Expoziţia muzeală „Moldova Sovietică: între mituri şi gulag" (Museum exhibition "Soviet Moldova: Between Myths and the Gulag") 345

Vera Stăvilă
Afişul cinematografic din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Movie posters from the collection of the National Museum of History of Moldova) 357

Vera Serjant
Subiecte agricole ale anunţului publicitar în colecţia de presă de patrimoniu (sf. sec. XIX - înc. sec. XX) (Agricultural advertising in periodicals of the late 19th - early 20th centuries from the collection of NMHM) 367

Ana Grițco
Locuri de agrement din Chişinău. Cafeneaua Manikov (sf. sec. XIX - anii '30. sec. XX) (Amusement places in Chişinău. Cafe Man'kov (Late 19th century - the 30ies of 20th century) 381

Adelaida Chiroşca
Chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ în colecţia de icoane din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (The image of Our Lady of Hârbovăţ from the collection of icons of the National Museum of History of Moldova) 387

Lucia Marinescu-Tonu
Expoziţia „În Lumea jucăriilor" (The exhibition "In the World of Toys") 403

Elena Ploşniţă
Eveniment muzeal 2013: Proiect internaţional *Pe când Suedia era guvernată din Moldova* (Museum Event 2013: International Project *When Sweden was ruled from Moldova*) 409

Elena Ploşniţă
Muzeologia – ştiinţă academică sau ecluză pentru ştiinţele umanistice? (Museology: an academic discipline or form of cultural activity?) 415

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Demir Dragnev, Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale, Chişinău: Cartdidact-Civitas, 2012, 596 p. ISBN 978-9975-9847-1-3 *(Ion Chirtoagă)*... 423

Dinu Poştarencu, Destinul românilor basarabeni sub dominaţia ţaristă, Chişinău: CEP USM, 2012, 546 p. ISBN 978-9975-71-322-1 *(Maria Danilov)*..... 425

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 429

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia” 431

The following conditions for publishing in the „Tyragetia” journal 432

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 433

STATUTUL CĂLĂRAŞILOR DIN BASARABIA: DE LA ADMINISTRAŢIA MOLDOVENEASCĂ LA CEA IMPERIALĂ RUSĂ

Valentin Tomuleţ

Preliminarii

Despre istoria anumitor categorii sociale ale populaţiei din Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus în 1812, în special a ţărănimii, s-a scris în repetate rânduri. Destul de bogată, în acest sens, este istoriografia sovietică[1]. Deşi scrise prin prisma paradigmei marxiste, aceste lucrări şi-au adus totuşi într-o anumită măsură contribuţia la studierea acestei teme. În pofida acestui fapt, unele aspecte ale temei au rămas necercetate, altele au fost trecute conştient cu vederea, altele poartă un caracter unilateral şi tendenţios, încât necesită o nouă abordare.

Necesitatea abordării în continuare a unei asemenea tematici este dictată de faptul că numai o cunoaştere profundă a tuturor categoriilor sociale ale populaţiei permite cercetătorului să pătrundă în logica internă a acestora şi în sistemul ierarhizat al instituţiilor. Totodată, o cunoaştere detaliată a istoriei categoriilor sociale din Basarabia în primele decenii de după anexare permite să subliniem convingător unitatea de structură şi de dezvoltare istorică moştenită din Principatul Moldova (cel puţin în această perioadă de timp) şi să evidenţiem acele schimbări structurale care au parvenit pe parcursul secolului al XIX-lea în cadrul acestor categorii sociale sub regim de dominaţie ţaristă.

Chiar de la bun început trebuie să constatăm că, în pofida unei bibliografii relativ bogate despre istoria diferitelor categorii sociale ale populaţiei din Basarabia în epoca modernă, până în prezent lipseşte un studiu special care ar pune în discuţie categoria socială a *călăraşilor*. Fiind neînsemnată numeric şi nejucând un rol esenţial în activitatea instituţiilor, ea până în prezent nu a atras atenţia cercetătorilor. În plus, nici izvoare de arhivă şi cele publicate nu sunt în abundenţă, ca în cazul altor categorii sociale. Moştenită din Principatul Moldova, această categorie socială a existat, cu anumite schimbări, o anumită perioadă de timp şi în Basarabia.

În studiul de faţă vom analiza, în baza izvoarelor de arhivă inedite şi a celor publicate, schimbările care au intervenit în cadrul categoriei călăraşilor după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, vom determina evoluţia numerică, statutul social şi juridic al călăraşilor în primele decenii după anexare.

Statutul călăraşilor în Principatul Moldova

În Ţările Române călăraşii erau o categorie socială privilegiată. Dimitrie Cantemir scria că nobilimea din Moldova medievală era împărţită în trei categorii distincte: „*marea boierime*, *curtenii*, care au moştenit vreun sat de la părinţii lor şi *călăraşii*, care, pentru moşiile date lor de domnitor sânt ţinuţi să-l urmeze totdeauna în război pe cheltuiala lor” (Cantemir 1876, 115).

Nicolae Grigoraş, autorul lucrării *Instituţii feudale din Moldova (Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea),* citându-i pe Nicolae Stoicescu şi Papiu Ilarianu, scrie: „Călăraşii au făcut parte din marea categorie a slujitorilor. Ei formau un corp de trupă des menţionat în informaţia documentară, începând cu sfârşitul secolului al XVI-lea. S-ar părea că la început ei au constituit o unitate militară cu caracter permanent, deşi nu era cazată în întregime la curtea domnească, fiind folosită de domnitori în special pentru paza străinilor, ambasadorilor şi misiunilor diplomatice în trecere prin Moldova şi chiar în campanii” (Grigoraş 1971, 190).

Autorii cunoscutului dicţionar *Instituţii feudale în Ţările Române* definesc călăraşii ca o categorie de ostaşi călare, apăruţi în Ţările Române în sec. al XVI-lea, recrutaţi dintre ţăranii liberi care slujeau domniei pentru scutiri fiscale sau pentru dreptul de a folosi moşiile domneşti. Principala

[1] În acest sens, *a se consulta:* (Istoria 1973, 100-105, 111-118; Istoria 1982, 121-124, 127-131; Madan 1996, 384-395; Madan 2001, 186-198; Ţurcanu 2005, passim).

lor obligaţie era să meargă la război pe propria socoteală. Unele grupuri de călăraşi aveau sarcini speciale: paza marginii *(călăraşii de margine),* asigurarea diferitelor servicii locale, precum şi a celor de securitate *(călăraşii de ţară)* (Grigoraş 1971, 194) şi transportul ştirilor *(călăraşii de Ţarigrad* şi *călăraşii de Galaţi)* (Cantemir 1975, 133). În secolul al XVII-lea ei plăteau o dare destul de mare – *dajdia* călărăşească[2]. În secolul al XVIII-lea, odată cu decăderea importanţei militare a călăraşilor, s-au menţinut şi s-au accentuat sarcinile lor secundare. În Moldova, călăraşii de margine sunt puşi sub comanda unor serdari (de Orhei, de Lăpuşna, de Soroca) şi sunt scutiţi parţial de dări (Instituţii 1988, 80-81).

Despre numărul şi statutul călăraşilor în Moldova, în special al căpitanilor de margine, până la anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus aflăm din cartea domnească[3] a domnului Mihail Constantin Suţu (decembrie 1792 - mai 1795) din 1 mai 1794, acordată boierului Grigoraş Srturza, care l-a înlocuit pe căpitanul Ioan Mihalache la Rezina pentru paza marginii, având la dispoziţie 72 călăraşi care urmau să „...păzească de la Stodolna şi până la gura Ciornii, adică până în capul ţinutului Orhei, la 9 vaduri în patru ceasuri: la Hrabova, la Popeni, la gura Horodiştii, la Bucciuşca, la Ufatinţa, la Saharna, la Stibnaia, la Răzina, la Ciorna, peste tot câte doi călăraşi fac 18 călăraşi, 4 călăraşi să aibă căpitanul călări lângă dânsul, 2 scutelnici să aibă căpitanul pe săptămână, fac peste tot 24, care să intre la rând la trei săptămâni, fac 72 călăraşi" (Documente 2008, 173-174). Călăraşii erau obligaţi să îndeplinească căpitanului de călăraşi trei clăci pe an: o clacă de arat şi de semănat cu semănătura căpitanului, o clacă la strânsul pâinii, în afară de treierat, şi o clacă de cosit şi de strâns fânul. Călăraşii mai erau datori să „plătească câte două parale de carul sau căruţa de încărcat şi câte una para de om călare ce va trece să aibă a lua căpitanul pentru trecerea lor ferindu-se a lua aceşti bani de la cei ce nu se cade a da" (Documente 2008, 174).

Cartea domnească era de fapt un *regulament* pentru căpitanii de margine, fiind alcătuit din 9 puncte, care urmau să reglementeze activitatea lui şi a călăraşilor[4]. Regulamentul prevedea că toţi călăraşii „ce după izvodul oştirii sunt rânduiţi spre paza marginii" urmează să facă serviciul de pază întreaga săptămână, „nelipsind la rânduitele vaduri", iar căpitanii nu aveau dreptul de a-i folosi în scopuri personale. În cazul în care se va dovedi că călăraşii călări au fost folosiţi de căpitanul de margine în alte scopuri şi n-au fost „la rânduita săptămână la slujbă", acesta urma a fi demis din funcţie.

Căpitanul de margine avea la dispoziţia sa doi călăraşi călare, „...din care pe unul să-l trimită într-o parte şi pe altul într-altă parte, ca să umble pe la vadurile căpităniei sale, spre cercetare celorlalţi călăraşi, ce stau pe la vaduri de păzescu cu luare aminte; şi ceilalţi să ste gata pe lângă dânsul şi iarăşi călări să fie şi acei" (Documente 2008, 174).

O dată în săptămână căpitanul de margine era obligat să verifice vadurile căpităniei „...priveghiind pentru nizamul (legea - *V.T.*) marginii" (Documente 2008, 174).

Căpitanul de margine era dator să trimită săptămânal la hătmănie rapoarte, în care să indice despre persoanele ce trec şi despre întâmplările care au loc la căpităniе, raportând despre trecerea ilegală a vadurilor, despre gâlcevile sau alte întâmplări care au avut loc etc. În asemenea cazuri, căpitanul de margine era obligat să înştiinţeze imediat isprăvnicia ţinutului şi hătmănia „... fără să mai aştepte rânduita zi a raportului" (Documente 2008, 174-175).

Fiecare căpitan urma să ţină sub un control riguros ca pe la vadurile subordonate lui să treacă doar persoane ce dispun de „...menzâl (document - *V.T.*) domnesc, ori răvaşul hătmăniei, ori menzâl-paşport a secretăriii gospod (domneşti - *V.T.*)" (Documente 2008, 174-175). Trecerea din alte ţări în Principatul Moldova sau din Moldova se efectua doar în baza unui paşaport eliberat de instituţiile abilitate cu acest drept, în dosul căruia căpitanul de margine indica numele persoanei, de cine este însoţită persoana dată, are sau nu slugă, intră în ţară cu calul său sau cu cel al poştei, de câţi cai dispune persoana ce intră în ţară şi, punând semnătura, să-i dea voie se treacă. În caz de trecere ilegală a vadurilor, „...acel căpitan, pe la a căruia vaduri va trece (persoana - *V.T.*), are să se

[2] În Moldova medievală *dajdia călărăşească* constituia 6 galbeni.

[3] Cu mici devieri de text, acest document, datat cu 8 mai 1794, a fost depistat, în forma de xerox, dar din altă sursă – necunoscută, ataşat de cineva în lucrarea lui Radu Rosetti (Rosetti 1909, 169), depozitată în Biblioteca Ştiinţifică a Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

[4] Regulamentul era intitulat: „*Ponturile după care au să urmezi căpitanii la paza marginii*".

trimată aice în heare şi pedeapsă lui va fi 100 beţe şi 50 lei trepădul" (Documente 2008, 174-175).

În competenţa căpitanului de margine era şi paza securităţii vamale. Regulamentul stipula că în competenţa călăraşilor era „...să privegheze ca pe la nici un vad al său să nu îndrăznească nimeni a trece în ceia parte, nici un fel de zahire (marfă - *V.T.*) din celi oprite, sau lemni de foc sau altă cherestea" (Documente 2008, 174-175).

În cazul în care „...se va întâmpla să treacă din ceia parte sau să fure lemne, sau să apuce ceva, sau pentru ca să facă vreo răutate", căpitanul de călăraş era dator „...luând caii, toţi călăraşii să alerge spre locul acela, unde se va faci acest fel de urmare, ca să oprească aceeră urmare a lor", dând de ştire ispravnicului de ţinut. Iar atunci când se vor întâmpla asemenea cazuri din neglijenţa căpitanului, „...atunci acel căpitan, ca un călcător al poruncilor... şi stricător al nizamului poruncilor împărăteşti, are să se pedepsească cu moarte, tăindu-i-se capul la locul acela, spre pilda celorlalţi căpitani" (Documente 2008, 174-175).

Căpitanul de călăraşi era obligat în toată duminica să repartizeze călăraşii „pe la toate vadurile dând şi fieştecărue călăraş toată povăţuirea şi învăţătura după chipul ce mai sus se arată, după care tot călăraşul să fie dator a urma, păzind vadul la care va rândui". Pentru încălcările comise, căpitanul de margine urma să-i pedepsească pe călăraşi, iar în cazul în care călăraşii nu vor fi pedepsiţi, „... în locul călăraşilor se va pedepsi căpitanul, spre ţinerea cei mai bună a nizamului" (Documente 2008, 175-176).

Căpitanul de călăraşi era dator să încaseze de la trecători exact taxele băneşti stabilite şi nicidecum mai mult, iar în cazul în care se va dovedi „...că au luat mai mult ori de la călăraşi ori de la trecători, sau încă se va lua havaiet[5] trecătoarii şi de la acei ce nu-s datori a da, să de înapoi îndoit şi să-i scoată din slujba căpităniei" (Documente 2008, 176).

Activitatea căpitanilor de margine se afla în vizorul dregătorilor de ţinut, care erau datori să verifice dacă acestea îşi îndeplinesc cu fidelitate şi sârguinţă sarcinile de funcţiile.

Despre numărul călăraşilor de margine, îndatoririle fiscale şi funcţiile căpitanului de călăraşi aflăm şi din cartea domnească emisă la 7 septembrie 1798 de domnul Moldovei Alexandru Callimachi (aprilie 1795 - martie 1799), prin care în funcţie de căpitan de margine la Cosăuţi, ţinutul Soroca, este confirmat hatmanul Iordache Romano, care l-a rânduit pe căpitanul Hriste Constantin, pentru paza marginii, la cele 12 vaduri, având la dispoziţie 26 călăraşi (2 la podul lui Bichir, 3 – la vama de la Soroca, 2 – la Praguri, 3 – la vama de la Cosăuţi, 2 – la gura Iorjiniţii, 2 – la Cureşniţi, 2 – la Volovceniţa, 2 – la Râtul Porcului, 2 – la Cremenciuc, 2 – la Iarova, 2 – la Iacovlova şi 2 drept vii călări), care făceau serviciu peste trei săptămâni (Documente 2008, 298). În plus, la dispoziţia căpitanului mai erau în permanenţă 4 călăraşi călări şi săptămânal câte 2 scutelnici. În total la dispoziţia căpitanului erau 96 de călăraşi[6]. În rest, cartea domnească repeta îndatoririle obligatorii ale călăraşilor faţă de căpitanul de margine şi primele opt puncte, din cele nouă, de care urma să se conducă căpitanul de marine, indicate în cartea domnească din 1 mai 1794, dată lui Grigoraş Sturza de domnul Moldovei Mihail Constantin Suţu[7].

Alte variante de cărţi domneşti conţin informaţii interesante despre numirea în funcţie a căpitanilor de margine şi funcţiile acestora. Prin cartea domnească emisă de domnul Alexandru Ioan Callimachi la 30 iulie 1795, în funcţie de căpitan de margine este confirmat hatmanul Sandu Sturza „...care l-a rânduit la Ropce, ţinutul Sucevei, pentru paza marginii, pe Ion Costaş", ce urma să supravegheze marginea de oamenii străini care vin în Moldova ca „...să afli ce fel de oameni sânt

[5] ***Avaet*** *(havaet)* – iniţial a însemnat orice venit. În Ţările Române apare sub regimul fanariot şi îmbracă forme multiple, de la venituri ocazionale, reprezentând venitul marilor dregători, obţinut prin vânzarea unor slujbe, venituri cu caracter periodic – dări sau dajdii plătite anual sau trimestrial, fie cu caracter de taxe ocazionale sau întâmplătoare (*A se vedea* mai detaliat: Instituţii 1988, 218). În Basarabia, *avaet* este cunoscut ca impozit de stat, dijmă, luată de la ţăranii de stat până în 1825 în mărime de 15 lei de la familie şi de 7,5 lei de la burlaci. Un asemenea impozit plăteau şi locuitorii câşlelor (staţionări temporare ale păstorilor) (AISR, F. 560, inv. 6, d. 577, f. 6; ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1320, f. 19-21; F. 123, inv. 1, d. 25, f. 198-199).

[6] ***Scutelnic*** – ţăran scutit de plata birului, în schimbul unor prestaţii suplimentare (de obicei, militare) faţă de Domnie sau faţă de stăpânul moşiei. Sensul general al termenului este „scutit de bir". *Scutelnicii* erau *ţărani* eliberaţi de prestaţiile faţă de stat; în schimb, obligaţi să încheie cu boierii, mănăstirile şi funcţionarii, pentru o anumită perioadă de timp, contracte privind îndeplinirea în folosul lor a anumitor lucrări sau achitarea anumitor sume de bani (Instituţii 1988, 431).

[7] Despre îndatoririle călăraşilor şi funcţiile căpitanului de margine *a se vedea:* (Instituţii 1988, 235-300).

şi pentru ce vin, cu ce trebuinţă umblă" (Documente 2008, 218). Persoanele care veneau în Moldova trebuiau să dispună de documentele necesare care certifică cine sunt ei; în caz contrar, aceştia erau trimişi „...la hătmănii, cu toate cele ci să vor găsi asupra lor şi cu însămnari de toati pricinile lor în scris". Aceleaşi condiţii erau obligatorii şi pentru persoanele care plecau din Moldova peste hotare. Acestea urmau să dispună de „...răvaş de la hătmănii sau a ispravnicilor". În cartea domnească se stipula că pentru a-şi îndeplini cu succes funcţiile, căpitanului de margine „...i s-au dat toţi călăraşii acestei căpităniі, ca să-i aibă supt mâna şi ascultare lui" (Documente 2008, 218).

La 7 februarie 1797, prin cartea domnească emisă de Alexandru Ioan Callimachi, în postul de căpitan de margine la Ropce, ţinutul Suceava, este numit hatmanul Costache Ghica, care l-a rânduit pe căpitanul de margine Ioan Zamă, împuternicit cu toate obligaţiunile de funcţie prevăzute de cartea domnească (Documente 2008, 252-253). Peste mai puţin de o lună, la 1 martie 1797, prin altă carte domnească, emisă de Alexandru Ioan Callimachi, acelaşi hatman Costache Ghica este numit în aceeaşi calitate de căpitan de margine la Ropce, ţinutul Suceava, dar de data aceasta în locul lui Pavel Bălan (Documente 2008, 253-254). Probabil, domnul a concentrat funcţiile căpitanilor de margine de la Ropce, ţinutul Suceava în mâinile unui singur căpitan de margine – hatmanului Costache Ghica.

Paza hotarului era şi în competenţa căpitanului de târg, situat la frontieră, iar călăraşii care erau în subordinea căpitanului de târg aveau ca sarcină paza frontierei. Ca exemplu în acest sens ne poate servi cartea domnească din 15 august 1802, prin care domnul Moldovei Alexandru Nicolai Suţul (iunie 1801 - septembrie 1802) îl numeşte în funcţia de căpitan de târg, în târguşorul Ştefăneşti, ţinutul Dorohoi, pe boierul Iordache Suţul, în locul căpitanului Toader Guranda. Căpitanul de târg urma „...ca să aibă toată purtare de grijă pentru oaminii străini ce vinu în Moldova, ca să-i cercetezi pre cu amăruntul să afli ce fel de oamini sânt şi pentru ce vin, cu ce trebuinţă umblă" (Documente 2012, 115). Toate persoanele suspecte urmau a fi trimise „...la hătmănii cu toate celi se să va găsi asupra lor". Persoanele care vroiau să treacă hotarul în Moldova erau permise doar în cazul în care dispuneau de răvaş de drum de la hătmănii sau de la ispravnicii ţinuturilor, după care erau lăsate să treacă. Pentru îndeplinirea serviciului, căpitanilor li „...s-au dat şi toţi călăraşii aceştie căpităniі ca să-i aibă supt mână şi ascultare sa" (Documente 2012, 116). Călăraşii care nu ascultau de poruncile domnului sau ale ispravnicului de ţinut şi încălcau paza târgului sau hotarului, „...pe aceia (căpitanii - *V.T.*) să-i certi după vina lor", iar în cazul încălcărilor mai grave căpitanii erau obligaţi să aducă la cunoştinţa hatmanului, iar aceştia, la rândul lor, să raporteze domnului (Documente 2012, 116).

Cărţile domneşti stabileau destul de clar competenţa căpitanilor de călăraşi. Din cartea domnească emisă de domnul Moldovei Alexandru Constantin Moruzi (septembrie 1802 - august 1806, octombrie 1806 - martie 1807), prin care hatmanul Alexandru Mavrocordat este instituit la Burdujăni, ţinutul Suceava, în funcţie de căpitan pentru paza marginii, în locul lui Macovei Roşca, aflăm că în competenţa lui era grija isprăvniciei, lupta cu răufăcătorii şi tâlharii, iar în caz de apariţie a acestora în limitele căpităniei, li se va indica „...să sai cu toţi călăraşii, ca numaidecum să-i prindă şi cu toate celi ce să vor afla asupra lor să-i trimată la dumnealor, ispravnicii ţinutului, ca şi dumnealor să-i trimată la hătmănie cu tacriru lor în scrisu, după porunca ci au de la domnie..." (Documente 2012, 242).

Pentru serviciul lor călăraşii beneficiau de diferite înlesniri şi privilegii din partea domniei. Destul de mari erau privilegiile, în special, pentru călăraşii de Ţarigrad[8]. Conform cărţii domneşti din 1 septembrie 1803 emise de domnul Alexandru Constantin Moruzi, călăraşul de Ţarigrad, Antim Tudosăi din Orhei, fiind mult timp la slujbă domnească, a fost iertat „...de tot birul vistieriei, cât şi de toate alte dări şi angării, oricâte vor fi asupra altor lăcuitori ai Ţării; la vreme desătinii[9] să aibă a scuti triizăci

[8] Într-o carte de danie emisă la 10 iulie 1799 deseatnicilor din ţinutul Orhei de domnul Moldovei Constantin Alexandru Ipsilanti cu referinţă la strângea desetinei, alături de alte categorii sociale sunt amintiţi şi „doi vătaji de călăraşi de Ţarigradu, unul de la Eşi şi altul de la Galaţi" (Documente 2012, 313-314).

[9] ***Desetină*** – termen cunoscut în Moldova, la început cu sensul originar de zecime (lat. *decima*, a zecea parte), dijmă, desemnând cota-pare dintr-un produs, prelevată cu titlul de dare. La început, desetina şi-a păstrat sensul etimologic de 1/10 din produsul impozabil. Mai târziu, termenul şi-a lărgit sensul, indicând orice dare, independent de cuantumul ei. Ulterior domeniul desetinei se restrânge la stupi şi porci (Instituţii 1988; 149). În Basarabia, *desetina* este cunoscută ca dare neregulată *(неокладная подать)*, încasată doar de la persoanele care au stupi de albine şi porci (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 168-168 verso).

bucate stupi sau sfini (porci - *V.T.*), cum şi la vreme vădrăritului[10] va scuti triizăci vedre vin de vădrărit, asămene, şi la vreme goştinei[11] va scuti treizăci oi, pe aceste bucate nici un ban să nu de, ci să le ţii în seamă slujbaşii de la sine, după hotărâre ponturilor acestei slujbe" (Documente 2012, 196). Exact de asemenea privilegii a beneficiat şi călăraşul de Ţarigrad Casiian Purici din satul Vărtijănii, ţinutul Soroca, prin cartea domnească emisă în iulie 1805 de domnul Moldovei Alexandru Constantin Moruzi (Documente 2012, 325-326).

Izvoarele atestă că pe parcursul activităţii unii călăraşi au putut să-şi acumuleze averi, devenind proprietari funciari. Semnificativ, în acest sens, este cazul călăraşului Iordache Panaiti. Conform cărţii de întăritură din 22 iunie 1779, emise de domnul Moldovei Constantin Moruzi, călăraşului Iordache Panaiti i-au fost confirmate două părţi din satul Poiana de la Nistru şi a treia parte din satul Roşieci de pe râul Răut, ţinutul Soroca, cumpărate de el de la Ştefan Hermeziu[12].

Schimbări în statutul călăraşilor după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus

În Basarabia, în primii ani după anexare, *călăraşii* erau consideraţi, conform unor surse de arhivă, slujitori pe lângă administraţiile locale, persoane cu atribuţii de pază locală, pe timp de război participau la adunarea carelor pentru transportarea proviziilor[13].

Potrivit altor izvoare, *călăraşii* alcătuiesc miliţia pământeană şi se află la dispoziţia ispravnicilor pentru executarea diferitelor porunci în cadrul ţinutului, şi anume: pentru a îndemna populaţia să presteze corvezile, pentru a percepe impozitele, pentru a servi în calitate de curieri ş.a. Fiecare călăraş trebuia să dispună de cal de călărie şi să fie într-o anumită măsură înarmat. Ei erau angajaţi în acest serviciu din partea satelor scutite de orice corvoadă şi impozit, în afară de încartiruire. Călăraşii se supuneau nemijlocit ispravnicului. La dispoziţia ispravnicului erau nu mai puţin de 30 de călăraşi. Ei primeau anual o soldă de 250-300 lei[14]. Aceeaşi idee cu referinţă la călăraşi este expusă şi de cercetătorul Pavel Svinin (Свиньин 1867, 215).

Călăraşii îndeplineau şi funcţia de poştaşi. Din dispoziţia generalul-maiorului I.M. Hartingh din 5 septembrie 1814 cu referire la numirea călăraşilor pe lângă direcţia poştelor din Chilia pentru exercitarea funcţiei de poştaş constatăm că „... călăraşii sunt stabiliţi în această funcţie exclusiv pentru a îndeplini diferite obligaţiuni de serviciu pe lângă administraţia locală şi a asigura, de regulă, buna executare a dispoziţiilor administraţiei"[15].

Cercetătorii Ya.S. Grosul şi I.G. Budak constată, în baza unor surse de arhivă, că pe parcursul anilor funcţia de călăraşi au îndeplinit-o mazilii, consideraţi slujitori poliţieneşti inferiori (Гросул, Будак 1967, 89-90).

Istoricul şi etnograful V.S. Zelenciuc, evidenţiind trăsăturile specifice în modul de viaţă şi cultură a moldovenilor din ţinuturile centrale ale Basarabiei, care aveau denumiri locale şi care se deosebeau de denumirile locuitorilor altor zone – *soroceni, orheieni, codreni, tigheceni*, presupune că aceste trăsături specifice în situaţia socială şi modul de viaţă erau legate de înrolarea lor în paza de frontieră a Basarabiei – a *călăraşilor* (Зеленчук 1979, 42). Drept argument autorul citează afirmaţiile lui Dimitrie Cantemir, care scria că locuitorii din această zonă „...sânt superiori tuturor locui-

[10] ***Vădrărit*** *(vierit)* – dare asupra vinului în Moldova (sec. XVIII-XIX), înfiinţată de Antioh Cantemir (1705-1707), care „a făcut obicei în ţară, care n-au mai fost, câte doi bani de vadră de vin". La 1763 vădrăritul crescuse la 8 bani de vadră, iar la 1795 – la 12 bani vechi de vadră. De plata acestei dări erau exonerate îndeosebi treptele superioare ale boierimii şi clerul (Instituţii 1988, 494-495). În Basarabia, *vădrăritul* era o dare asupra vinului, egală cu 4 parale de la fiecare vadră şi câte o para pentru etichetă de la fiecare poloboc. De această dare, în afară de categoriile sociale şi persoanele nominalizate, de scutirea de goştină şi desetină mai beneficiau logofeţii şi diaconii de vistierie. Celelalte persoane care posedau plantaţii de viţă-de-vie pe pământurile statului şi cele moşiereşti plăteau în vistierie de la fiecare vadră de vin anual câte 12 aspri, iar pentru fiecare etichetă încleiată pe fiecare poloboc – câte 3 aspri (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso; ANRM, F. 3, inv. 1, d. 129, f. 169; d. 1320, f. 5 verso-6; F. 4, inv. 1, d. 44, p. II, f. 332; F. 5, inv. 3, d. 747, f. 27).

[11] ***Goştină*** – dare (taxă) anuală percepută în Ţările Române asupra oilor, caprelor şi porcilor. Exista o deosebire între darea plătită pentru porci şi oi care merg la îngrăşat la munte şi darea impusă străinilor (oaspeţilor) pentru oile şi porcii aduşi în ţară la păscut. În primul caz, avem un fel de impozit direct, obligatoriu pentru toţi locuitorii care folosesc păşunile, devenind o dare generală, la care erau impuse toate categoriile sociale, inclusiv boierii şi clerul, pe întinderea întregii ţări. În al doilea sens, cu înţeles de taxă (vamă) pentru cei care aduc în ţară oi şi porci la păscut (Instituţii 1988, 206). Goştina a continuat să existe şi în Basarabia până în 1825, după obiceiul moldovenesc, şi constituia câte $4^1/_3$ parale pentru fiecare oaie sau capră, la care erau impuşi toţi locuitorii (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso).

[12] ANRM, F. 220, inv. 1, d. 516, f. 1.

[13] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 50, f. 8-9; F. 43, inv. 1, d. 10, f. 472-473.

[14] AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 23.

[15] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, f. 57.

torilor Moldovei prin virtute militară" (Cantemir 1975, 173).

Potrivit datelor oficiale din 1816, în Basarabia erau înregistrate 2647 familii de călăraşi. La dispoziţia ispravnicului de Hotărniceni se aflau 320 de călăraşi, de Iaşi – 438, de Bender – 332, de Greceni – 120, de Orhei – 763, de Ismail – 160, de Soroca – 364 şi a ispravnicului de Hotin – 150 de călăraşi. În toate isprăvniciile călăraşii efectuau serviciu în 4 schimburi, şi numai în ţinutul Hotin erau încadraţi permanent toţi 150 de călăraşi[16].

Destul de mare era numărul călăraşilor în ţinutul Orhei. Aceasta din considerentul că la acel moment ţinutul Orhei era unul dintre cele mai mari ţinuturi ca teritoriu, dispunea de cele mai multe aşezări rurale şi urbane şi de cea mai mare densitate a populaţiei. Conform raportului serdăriei[17] Orhei din 26 iulie 1816 adresat preşedintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, guvernatorului de Ekaterinoslav I.H. Kalagheorghe, la dispoziţia serdăriei se aflau 760 de călăraşi, „care slujăscu a patra săptămână căti 180 la amândoi sardari"[18]: 12 la cele 12 ocoale, pentru îndeplinirea diferitelor dispoziţii, în special de la căpitanii de mazili, care îndeplinesc dispoziţiile cârmuirii, de la cele două Departamente ale Guvernului Regional şi de la rezidentul plenipotenţiar; 4 – pentru paza inculpaţilor la închisoarea serdăriei; 6 – pentru expedierea poştei ruseşti, îndeplinind serviciul de olăcar; 2 – pentru paza magaziei de provizii; 1 – pentru paza magaziei de lemne; 2 – pentru paza fânului ce aparţinea magaziei de rezervă[19]; 4 – pentru trimiterea arestanţilor; 2 – la dispoziţia cancelariei serdăriei, 7 – la dispoziţia Departamentului I al Guvernului Regional. Mai rămâneau 140 de călăraşi. Aceştia erau împărţiţi în mod egal, câte 70, la cei doi serdari, care îi foloseau pentru a întreţine legături cu cele două departamente ale Guvernului Regional şi pentru alte necesităţi, inclusiv paza persoanelor oficiale, venite în ţinut în vizită sau pentru inspectarea ţinutului (câte unu sau doi călăraşi pentru paza casei unde aceştia s-au oprit)[20].

Din acest document aflăm că „călăraşii sărdăreşti şi ţămiraşii"[21] erau scutiţi de încartiruire din considerentul că în timpul când aceştia se află în exerciţiul funcţiei şi „...rămâne casăli săngure neavând cini să poarti di grija oştenilor" (Instituţiile 2011, 46). Însă la sfârşitul lunii ianuarie 1816 I.M. Hartingh, văzând situaţia în care s-au pomenit celelalte sate, a dat dispoziţia „...di s-au dat şă toati acesti sati călărăşăşti[22] şi ţămiraş sub postoiu (încartiruire - *V.T.*)" (Instituţiile 2011, 46). Aceasta confirmă că administraţia imperială, chiar de la început, s-a implicat activ în revederea privilegiilor şi statutului de care beneficia această categorie socială.

În ţinutul Bender călăraşi erau doar în două localităţi – Hârbovăţ şi Zaim (150 de gospodării), care puneau la dispoziţia ispravnicului în fiecare săptămână câte 40 de călăraşi. În afară de serviciile exercitate la dispoziţia isprăvniciei, câte doi călăraşi erau puşi la dispoziţia fiecărui vechil, iar în caz de necesitate şi câte patru; doi – pentru exercitarea serviciului de poştă în Chilia; trei – în colonii, la dispoziţia administraţiei coloniştilor transdanubieni[23].

În ţinutul Hotărniceni erau 100 de călăraşi. La dispoziţia ispravnicului săptămânal erau puşi la dispoziţie câte 25 de călăraşi, care erau folosiţi pentru repartizarea corespondenţei, asigurarea cu care, paza arestanţilor şi alte necesităţi de stat[24].

[16] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. II, f. 344.

[17] ***Serdărie*** – termen cu care era numită până în 1818 isprăvnicia ţinutului Orhei (ANRM, F. 5, inv. 2, d. 20, f. 4; inv. 2, d. 9, f. 33-34).

[18] ***Serdar*** – termen folosit iniţial cu sensul generic de comandant de oaste şi numai de la mijlocul sec. al XVII-lea cu sensul de mare dregător. În Moldova, dregătoria de serdar a fost creată de Vasile Lupu ca să apere marginea de răsărit a ţării împotriva tătarilor din Bugeac şi din Crimeea. Serdarul avea sub comanda sa directă călăraşii din trei ţinuturi: Orhei, Lăpuşna şi Soroca. De la înfiinţare şi până la reforma lui Constantin Mavrocordat, serdarul a fost un mare dregător. Prin aşezământul din 1741, Constantin Mavrocordat, înfiinţând în toate ţinuturile isprăvnicii, a înfiinţat şi pentru ţinuturile Lăpuşna şi Orhei două isprăvnicii, cărora le-a păstrat titlul vechi de serdar, iar dregătoria s-a numit „sărdăria ot Lăpuşna şi Orhei". În sec. al XIX-lea serdarul a rămas un dregător fără dregătorie, adică un titlu boieresc simplu (Instituţii 1988, 434-435).

[19] ***Magazie de rezervă*** *(запасной магазин)* – magazie (depozit) instituită de administraţia regională din Basarabia în scopul asigurării populaţiei cu pâine, în caz de secetă (Tomuleţ 2012b, 160).

[20] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 132-132 verso.

[21] În Basarabia ***ţimiraşi*** erau numite persoanele care îndeplineau „prestaţiile de poştă", ducând mesajele în cadrul ţinuturilor. Cheltuielile pentru întreţinerea ţimiraşilor erau puse pe seama unui sat înstărit (de răzeşi), care, în schimb, era scutit de toate celelalte prestaţii. În 1816 în ţinutul Orhei erau 245 familii de ţimiraşi (Tomuleţ 2012c, 246).

[22] ***Sat de călăraşi (sat călărăşesc)*** – sat ai cărui locuitori îndeplineau prestaţia de călăraşi (Tomuleţ 2012c, 117).

[23] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 45-45 verso.

[24] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 32-32 verso.

În ținutul Iaşi îşi exercitau funcţiile de călăraşi 528 persoane, dintre care 90 făceau serviciul în carantina din Sculeni, împreună cu gardienii, în baza unei solde băneşti stabilite de general-maiorul I.M. Hartingh. Ceilalţi 438 călăraşi făceau serviciu săptămânal, adică fiecare călăraş era obligat să îndeplinească serviciul fiecare a patra săptămână, în baza dispoziţiilor ispravnicului, ei fiind scutiţi de plata birului şi altor dări şi prestaţii locale, nefiind salarizaţi de locuitori[25]. Ispravnicul de Iaşi îi raporta în 1816 preşedintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei I.H. Kalagheorghe că în competenţa călăraşilor intră: ***1.*** expedierea dispoziţiilor ispravnicului în toate localităţile ţinutului; ***2.*** supravegherea îndeplinirii la timp şi cu acurateţe a acestor dispoziţii; ***3.*** expedierea în capitală a sumelor băneşti încasate de posturile vamale şi de concesionarii goştinii şi a altor taxe încasate de la populaţie; ***4.*** acordarea ajutorului concesionarilor goştinii, desetinei şi vădrăritului la încasarea de la populaţie a sumelor băneşti; ***5.*** răspundeau de prezentarea la timp a carelor, puse la dispoziţie de fiecare ocol, pentru posturile vamale de la Prut: pentru posturile vamale Vasileuţi şi Sculeni – câte doi, iar pentru vama Sculeni – câte patru călăraşi; ***6.*** răspundeau şi de carele care erau puse la dispoziţie pentru deplasarea la serviciu a funcţionarilor şi pentru alte necesităţi[26].

În ținutul Soroca, conform raportului prezentat, la 8 august 1816, aceluiaşi I.H. Kalagheorghe, de ispravnicul Somov şi serdarul Varfolomei, călăraşii erau aleşi din şase sate mici: Şolcani (ocolul Nistrul de Mijloc) – 65 gospodării, Pripiceni (ocolul Nistrul de Mijloc) – 94, Racovăţ (ocolul Nistrul de Mijloc) – 76, Vorâncăuţi (ocolul Nistrul de Jos) – 60, Hârbova (ocolul Nistrul de Sus) – 24, Heciu Vechi (ocolul de peste Răut) – 76 gospodării. Aceste localităţi puneau la dispoziţia isprăvniciei 65 călăraşi călare şi 18 călăraşi pedeştri, care se schimbau după fiecare săptămână. Pentru acest serviciu, localităţile respective erau scutite de toate dările. Persoanele încadrate în serviciul de călăraşi erau alese de săteni şi confirmate de Departamentul II al Guvernului Regional (până la 1812 – de vistierie) (Cantemir 1975, 133)[27].

Din documentele prezentate şi discutate la 19 octombrie 1825 în şedinţa Consiliului Suprem al Basarabiei cu referinţă la abuzurile comise la angajarea călăraşilor de Isprăvnicia Orhei aflăm că în perioada 1818-1820 călăraşii Isprăvniciei erau angajaţi din trei localităţi – Peresecina, Dubăsarii Vechi şi Sireţi. Conform raportului Isprăvniciei prezentat la 4 iulie 1821 instituţiilor regionale, Isprăvnicia angaja anual 60 călăraşi[28]. Ispravnicul de Orhei Palade lămurea angajarea unui număr atât de mare de călăraşi prin faptul că „teritoriul ţinutului este foarte întins şi sarcinile ce stau în faţa Isprăvniciei sunt destul de diverse”[29]. Conform dispoziţiei guvernului regional, Isprăvnicia nu avea dreptul să se amestece în modalitatea de selectare şi angajare a călăraşilor. Ea ţinea de competenţa comunităţilor săteşti, care trebuiau să se înţeleagă pentru ce soldă şi în ce condiţii să îndeplinească acest serviciu. Isprăvnicia era obligată doar să urmărească de corectitudinea angajării călăraşilor[30]. Această modalitate de angajare a călăraşilor poate fi uşor depistată din raportul Isprăvniciei Orhei din 16 iulie 1824, din care aflăm că în 1822 la angajarea călăraşilor comisarul Russo a dat dispoziţie ocolaşilor ca, la încheierea contractelor cu locuitorii care au manifestat dorinţa de a face serviciul de călăraşi, să-i aducă la Isprăvnicie pentru a vedea dacă aceştia sunt apţi pentru acest serviciu[31].

Călăraşii erau folosiţi de ispravnicul de ţinut şi în alte scopuri decât cele de serviciu. Din raportul prezentat de secretarul Alekseev aflăm că unii călăraşii „...în decurs de doi ani (1822-1823 - *V.T.*) s-au aflat în exerciţiul funcţiei, iar alţii s-au aflat în slujba funcţionarilor Isprăvniciei şi a diferitelor persoane particulare”[32].

Deşi beneficiau de unele înlesniri, funcţia de călăraşi nu era una din cele uşoare. Ca rezultat, călăraşii se adresau în repetate rânduri instituţiilor regionale, plângându-se de situaţia în care s-au pomenit. La 20 iulie 1813, I.M. Hartingh a informat Departamentul II al Guvernului Regional al Basarabia în privinţa călăraşilor aleşi din partea obştii satului Dubăsarii Vechi, care s-au plâns că ei timp de şase ani păzesc, fără schimb, magaziile şi se află de strajă la Nistru, din care cauză sunt sustraşi de la diferite munci agricole, rugând să fie scutiţi cel puţin de una din obligaţii, pentru a avea timp să-şi hrănească familiile[33]. Ţăranii din

[25] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 82.
[26] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 82-82 verso.
[27] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 113.
[28] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. II, f. 276.
[29] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. II, f. 286.
[30] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. II, f. 276.
[31] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. II, f. 276 verso.
[32] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. II, f. 278.
[33] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 1130 verso.

satul Buiucani (117 familii), ocolul Bucovăţ, ţinutul Orhei, se plângeau în 1813 guvernatorului civil al Basarabiei că, făcând parte din categoria călăraşilor, făceau slujbă o dată în patru săptămâni, iar acum – o dată în trei săptămâni; în plus, prestează „claca" în folosul serdarului[34]. Tot în acel an răzeşii din satul Cojuşna (100 de familii), ocolul Bucovăţ, ţinutul Orhei, se plângeau guvernatorului civil al Basarabiei că, făcând parte din categoria călăraşilor, erau subordonaţi Departamentului II al Guvernului Regional al Basarabiei şi scutiţi de prestaţii. Dar, în pofida acestui fapt, Serdăria i-a impus să transporte pentru staţiile poştale 28 chile[35] de orz, fără a fi remuneraţi[36]. Călăraşii din oraşul Chişinău, ţinutul Orhei, au înaintat la 15 iunie 1813 guvernatorului civil al Basarabiei o plângere prin care îl informau că „... sunt impuşi la prestaţii suplimentare"[37].

Călăraşii din satele Hârbovăţ şi Zaim, ţinutul Bender, în raportul adresat ispravnicului ţinutului Bender din 12 martie 1814 se plâng guvernatorului civil al Basarabiei că ei „...sunt împovăraţi cu prestaţii la care sunt supuşi, fără să se ţină cont că păzesc hotarele ţinutului Bender din partea ţinuturilor Ismail şi Tomarova". În plus, ei sunt „...împovăraţi de plata impozitelor şi de încartiruire"[38]. Ţăranii călăraşi din satul Gradişte, ţinutul Hotărniceni, în raportul către ispravnicul ţinutului Hotărniceni din 15 decembrie 1814, se plâng guvernatorului civil al Basarabiei că „... sunt împovăraţi cu prestaţii şi de încartiruire"[39]. În iulie 1816 locuitorii satului Buiucani, ţinutul Orhei, se plâng guvernatorului civil al Basarabiei împotriva serdarului Şeinovici, care i-a exclus din categoria călăraşilor şi i-a înscris în această categorie pe locuitorii satului Dubăsarii Vechi, încasând de la aceştia o sumă de 2000 de lei[40]. La 26 iulie 1816, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev direcţionează plângerea locuitorilor satului Cazangic, ţinutul Codru, Petru Glejan, Ion Rotari şi Niţă Svirnea pentru examinare Comitetului Provizoriu al Basarabiei în care aceştia cereau de a „...elibera comunitatea acestui sat de prestaţiile locale, din considerentul că ei îndeplinesc funcţiile de călăraşi"[41]. În plângerea din 11 iulie 1816 adresată general-locotenentului A.N. Bahmetev ţăranii scriau că, cu toate că de opt luni ei îndeplinesc funcţia de călăraşi, în pofida acestui fapt „...au fost folosiţi la paza frontierei de la Prut şi impuşi să îndeplinească diferite prestaţii, din care cauză au ajuns la o situaţie atât de rea, încât şi-au pierdut toată averea şi nu mai au posibilitate, împreună cu familiile lor, de a se întreţine"[42]. Locuitorii satului Băcioi, ţinutul Orhei, se plâng în noiembrie 1817 rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei împotriva fostului serdar Şeinovici „... care i-a împovărat cu îndeplinirea încartiruirii şi a altor prestaţii, încălcând astfel drepturile acordate călăraşilor"[43].

Situaţia călăraşilor din ţinutul Orhei s-a agravat la începutul anilor '20 ai sec. al XIX-lea. În 1823, cu numirea în funcţia de rezident plenipotenţiar al Basarabiei a contelui M.S. Voronţov, acesta află că isprăvnicia de Orhei încasează de la locuitorii ţinutului, pentru întreţinerea călăraşilor, mult mai mulţi bani decât este necesar şi se foloseşte de ei la discreţia sa, neprezentând nici un fel de raport[44]. Pentru cercetarea cazului a fost trimis funcţionarul de clasa a XII-a Alekseev. Conform raportului, prezentat de ispravnicul de Orhei, în iulie 1821 la dispoziţia isprăvniciei erau 60 călăraşi. Cercetările au demonstrat însă că isprăvnicia, în afară de aceşti 60, a mai angajat încă 29 călăraşi, care erau remuneraţi din aceeaşi sumă de bani. În plus, isprăvnicia se implica în angajarea călăraşilor, încasând de la locuitori sume de bani mult mai mari, repartizându-le voluntar, cheltuind banii pentru procurarea hainelor, furajelor pentru cai, remunerarea secretarului şi nu raporta nimănui despre aceste cheltuieli[45]. În urma cercetărilor s-a constatat că în anii 1822-1823 de la locuitorii ţinutului Orhei au fost încasaţi, pentru întreţinerea călăraşilor, 93183 lei 36 parale. Călăraşii au fost angajaţi pentru suma de 72055 lei, dar au primit în realitate doar 33383 lei 28 parale, din care li s-a mai scos 4343 lei pentru îmbrăcăminte, furaje şi schimbul banilor. Călăraşii n-au primit însă suma de 34326 lei 12 parale, prevăzută de contract. Restul sumei de 13917 lei

[34] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 115, „Materiale de anchetă", 1812-1813, f. 32 verso.
[35] În Basarabia, de regulă, o chilă de cereale era egală cu 20 de dimirlii, fiecare dimirlie era egală cu 12 ocale. În transpunere în unităţile de măsură ruseşti, o chilă constituia 2½ cetverturi, iar dimirlia – 37 ½ funţi (Tomuleţ 2012a, 257-258).
[36] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 115, f. 33.
[37] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 78, f. 31 verso.
[38] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 270, f. 4-5 verso.
[39] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 270, f. 13-13 verso, 16.
[40] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 463, f. 16-16 verso.
[41] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 53, f. 2.
[42] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 53, f. 8-8 verso.
[43] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 538, f. 2.
[44] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 929, p. IV, f. 494 verso.
[45] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 929, p. IV, f. 495-495 verso.

au fost folosiți pentru salariul funcționarilor cancelariei, pentru întreținerea celor 29 de călăraşi angajați suplimentar etc.[46] O parte din banii încasați de la populația ținutului Orhei pentru serviciul călăraşilor au fost delapidați de funcționarii ținutali. Conform mărturiei secretarului Lazarev, procurorul ținutal Melnikov a primit suma de 4800 lei, ispravnicul Paladi – 2780 lei, iar secretarul isprăvniciei – 960 lei[47]. Pentru investigarea abuzurilor comise de Isprăvnicia Orhei, la insistența rezidentului plenipotențiar al Basarabiei I.N. Inzov, guvernatorului civil C.A. Catacazi şi a procurorului regional Vardanah a fost creată o comisie de anchetă în componența căreia au intrat consilierii Şardin şi Botezatu şi asesorul Lozin[48]. Pentru abuzurile comise în timpul angajării călăraşilor comisarii ținutali Haitul, Izman, Russo şi Cotruță (deja decedat) au fost dați judecății[49].

La insistența guvernatorului general al Novorosiei şi rezidentului plenipotențiar al Basarabiei M.S. Voronțov, Consiliul Suprem al Basarabiei discută la 27 septembrie 1825 raportul Guvernului Regional al Basarabiei despre încălcările comise la angajarea şi întreținerea călăraşilor de către isprăvnicia Orhei[50]. Ca rezultat, ispravnicul Paladi, comisarii Haitul, Izmană şi Russo şi fostul secretar Lazarev au fost impuşi să restituie banii şi dați judecății. Fostul procuror de Orhei, procurorul ținutului Iaşi, funcționarul de clasa a IX-a Melnikov, pentru neglijență în serviciu şi nesatisfacerea plângerii călăraşilor urma să fie destituit şi dat judecății[51].

Izvoarele de arhivă conțin numeroase plângeri ale călăraşilor adresate guvernatorului civil al Basarabiei pe parcursul primei jumătăți a sec. al XIX-lea[52].

În alte cazuri, țăranii cădeau de acord să facă serviciul de călăraşi în schimbul scutirii de diferite prestații. Astfel, călăraşii din satul Dubăsarii Vechi, ținutul Orhei, s-au adresat, la 17 iunie 1817, guvernatorului civil al Basarabiei cu rugămintea să-i angajeze la paza cordonului sanitar de la Nistru, cerând în schimb să-i elibereze de celelalte prestații[53].

Potrivit dispoziției guvernatorului general al Novorosiei şi rezidentului plenipotențiar al Basarabiei M.S. Voronțov din 19 ianuarie 1824, Consiliul Suprem al Basarabiei, în şedința din 29 februarie, discută întrebarea cu privire la înlocuirea prestației de călăraşi[54] prin prestația în bani. La baza cererii lui M.S. Voronțov au stat plângerile locuitorilor ținuturilor Bender şi Akkerman împotriva taxelor încasate de funcționarii isprăvniciilor pentru întreținerea călăraşilor. În plus, el scria că dispune de informații despre diverse abuzuri din partea funcționarilor locali la încasarea banilor şi despre folosirea călăraşilor în alte scopuri ce nu țin de competența serviciului de călăraş. Pornind de la considerentul că nu este stabilit numărul exact de călăraşi, isprăvniciile stabilesc în mod arbitrar numărul lor şi cer de la locuitori sume însemnate de bani pentru întreținerea lor, neavându-i pe toți în exercițiul funcțiunii şi neraportând nimănui despre numărul acestora. În plus, este cunoscut faptul că călăraşii iau de la locuitori cai pentru a se deplasa, îi chinuiesc şi îi lasă în alte sate în voia sorții, fără supraveghere şi fără de hrană, din care cauză țăranii rămân fără forță de tracțiune[55].

M.S. Voronțov considera că, pentru a înlătura aceste abuzuri, este necesar a stabili numărul exact de călăraşi care urma să fie păstrat pe lângă fiecare isprăvnicie, ținând cont de numărul populației şi de mărimea ținutului. În plus, întreținerea călăraşilor urma să se facă de pe seama sumelor încasate de la populație, dar care urmau să fie depuse în compartimentul prestații locale *(земские повинности)*. În aşa fel, – considera M.C. Voronțov, – fiecare persoană va participa în mod egal la întreținerea acestei categorii de slujitori[56]. Urma de stabilit şi solda bănească pe care aveau s-o primească călăraşii. S-a mai propus de a fi stabilit următorul număr de călăraşi din cadrul isprăvniciilor din Basarabia: în ținuturile Orhei, Iaşi şi Hotin – câte 20 de călăraşi călare şi câte 10 călăraşi pedeştri, în ținuturile Bender şi Akkerman – câte 15 călăraşi călare şi 10 călăraşi pedeştri şi în ținutul Ismail – opt călăraşi călare

[46] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 929, p. IV, f. 496; d. 569, p. II, f. 278 verso, 282-282 verso.
[47] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. II, f. 284.
[48] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. II, f. 284 verso.
[49] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. II, f. 282 verso-283.
[50] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 569, p. III, f. 309, 321-321 verso.
[51] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 929, p. IV, f. 496 verso-497.
[52] Despre aceasta *a se vedea* mai detaliat: (Tomuleț 2007b, passim).
[53] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 78, f. 32 verso.
[54] ***Prestație de călăraş*** – prestație a populației săteşti din Basarabia, exprimată prin punerea la dispoziția Isprăvniciei a unui anumit număr de călăraşi (Tomuleț 2007b, 95).
[55] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 472.
[56] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 472.

şi opt călăraşi pedeştri. Pentru întreţinerea unui călăraş călare s-a propus un salariu anual de 400 de lei, iar pentru a unui pedestru – 200 de lei. Respectiv, pentru întreţinerea celor 98 de călăraşi călare era necesară suma de 39200 lei, iar pentru întreţinerea celor 58 de călăraşi pedeştri – 11600 lei. Pornind de la faptul că în 1823 în Basarabia au fost înregistrate 82196 de familii, pentru întreţinerea călăraşilor fiecare familie urma să plătească doar 25 de parale[57].

Din adresa Guvernatorului general al Novorosiei şi rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei M.S. Voronţov discutată în şedinţa Consiliului Suprem al Basarabiei din 19 ianuarie 1824 putem constata recunoaşterea necesităţii „...adoptării de către administraţia regională a unui regulament despre călăraşi, care ar intra în vigoare începând cu 1 mai 1824”[58]. La 25 februarie 1825 propunerile lui M.S. Voronţov sunt discutate şi aprobate de Consiliul Suprem al Basarabiei. Acestea urmau să intre în vigoare începând cu 1 mai 1824 şi, de fapt, pot fi considerate, deşi indirect, un regulament pentru călăraşi. Propunerile lui M.S. Voronţov, confirmate de Consiliul Suprem al Basarabiei, se reduceau le următoarele:

1. Începând cu 1 mai 1824, în ţinuturile Orhei, Iaşi şi Hotin se stabileau câte 20 de călăraşi călare şi câte 10 călăraşi pedeştri, în ţinuturile Bender şi Akkerman – câte 15 călăraşi călare şi 10 călăraşi pedeştri şi în ţinutul Ismail – 8 călăraşi călare şi 8 călăraşi pedeştri. Pentru întreţinerea unui călăraş călare s-a stabilit un salariu de 400 de lei, iar pentru a unui pedestru – 200 de lei. Călăraşii urmau să fie îmbrăcaţi în haine speciale, să posede cal de călărie şi înarmaţi cu lance, pistoale şi săbii.
2. Suma pentru salarizarea călăraşilor urma să fie adăugată în sumele prestaţiilor locale şi percepută doar de la populaţia care prestează birul. Mazilii şi ruptaşii, care plătesc dajdia, erau scutiţi de această taxă, din considerentul că, în baza obiceiului pământului, ei sunt folosiţi în diferite servicii locale.
3. Călăraşii călare şi călăraşii pedeştri vor primi soldă în bani o dată la trei luni (de 4 ori pe an), începând cu 1 mai 1824, în baza unui contract, stabilit pentru fiecare ţinut în parte, iar responsabilitatea respectării lui era pusă pe seama procurorilor de ţinut, cu condiţia ca lista călăraşilor să fie perfectată în decursul lunii martie şi prezentată pentru confirmare Guvernului Regional. Contractele urmau a fi încheiate pe o durată de trei, doi şi un an. Contractele erau alcătuite în baza formularelor vechi, cu specificarea că ei n-au dreptul să se folosească de caii locuitorilor, dar trebuie să se folosească de cei proprii.
4. Funcţionarilor locali li se interzicea să-i folosească pe călăraşi în scopuri personale, ci doar în scopuri de serviciu ce ar viza interesele statului.
5. Urmărea de executarea acestei dispoziţii (regulament) Guvernul Regional[59].

La 27 februarie 1824 Guvernul Regional transmite Judecătoriei Ţinutale Orhei două exemplare de contract – pentru călăraşii călare şi pentru călăraşii pedeştri. Contractele includ, de fapt, sarcinile de funcţie ale călăraşilor. Ele pot fi rezumate la şase angajamente principale:

1. În contract era indicat numele călăraşului, perioada de timp încadrată în serviciu, modalitatea de îndeplinire a serviciului, specificându-se că ea se va efectua din cont propriu, cu achitarea din partea statului a unei solde băneşti anuale.
2. Călăraşii trebuiau se dispună de echipament personal: uniformă – tunică cusută din stofă după forma existentă, şalvari cusuţi din aceeaşi stofă, două căciuli din piele, una pentru timp de vară, iar alta pentru timp de iarnă, manta din stofă de aceeaşi culoare ca şi tunica, veston căptuşit cu blană, chimir din piele cu cataramă pentru a se încinge, geantă pentru distribuirea pachetelor, sabie cu centiron, două pistoale, ciubote, cal bun cu furaj propriu şi, în piept, semnul corespunzător din partea isprăvniciei locale.
3. În timpul serviciului, călăraşii urmează să slujească cu hărnicie şi sârguinţă, iar în caz de încălcări – demişi din serviciu.
4. Călăraşii răspundeau în faţa legii în caz de încălcări soldate cu prejudicii materiale statului sau persoanelor particulare.
5. În caz de boală, pentru zilele absentate, călăraşii nu erau remuneraţi.
6. Călăraşii se obligau să folosească caii şi proviziile proprii şi să nu apeleze la ajutorul locuitorilor[60].

[57] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 129, 130-131; F. 43, inv. 1, d. 10, f. 472-472 verso.
[58] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 472 verso.
[59] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 472 verso-473.
[60] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 475-475 verso.

Contractul pentru călăraşii pedeştri include aceleaşi sarcini, însă fără datoria de a avea cal, furaj şi pistoale[61].

Lista călăraşilor care s-au angajat în serviciu în ţinutul Orhei, începând cu 1 mai 1824, demonstrează că aceştia erau în fond moldoveni: *călăraşi călare* – Tudor Puţina, Vasile Todirache, Iordache Lazar, Ştefan Balan, Ion Moroşanu, Dumitru Barbos, Lupu Mardari, Tudor Zbârnea, Ilie Sclifos, Gheorghe Pisica, Zaharia Lupu, Clemente Meriuţa, Pentelie Postica, Ioniţă Munteanu, Ion Hirovan, Ion Botezatu, Luca Vozieanu, Stegari Iordache Cracana, *călăraşi pedeştri* – Gavriil Pelivanu, Gavrilă Tipa, Eftodie Prepeliţă, Vasile Dubagarean, Cozma Armaşul, Vasile Secrier, Gheorghe Ghirlean, Ifrim Rosul, Ion Pascari, Grigoraş Doga[62].

Angajarea călăraşilor de către isprăvnicii s-a ciocnit de anumite dificultăţi. Spre exemplu, judecătorul şi procurorul ţinutului Orhei raportau Guvernului Regional că transpunerea în viaţă a dispoziţiei lui M.S. Voronţov discutată la şedinţa Guvernului Regional din 19 ianuarie 1824 privind angajarea celor 20 călăraşi călare şi 10 călăraşi pedeştri pentru serviciul în cadrul Isprăvniciei a fost una dificilă aducând ca argument faptul că la încheierea contractelor călăraşii au cerut ca familiile lor, iar cei care nu erau căsătoriţi – părinţii lor, să fie scutiţi de încartiruire, din considerentul că vornicii[63] satului, cu care ei sunt în conflict, în timpul serviciului numesc în casele lor soldaţi, fără să ţină cont de rânduiala respectivă[64].

Judecătorul şi procurorul de Ismail, în raportul lor adresat Guvernului Regional scriau că, la anunţarea condiţiilor contractului şi soldei băneşti pentru serviciu, locuitorii nu şi-au dat acordul, insistând ca solda bănească să fie mărită până la 700 lei pentru un călăraş călare şi până la 350 lei – pentru unul pedestru[65].

Judecătorul şi procurorul ţinutului Hotin în raportul din 19 aprilie 1824 scriau că la anunţarea sumelor pentru serviciul de călăraş, începând cu 1 mai, pentru 20 călăraşi călare şi 10 călăraşi pedeştri, cu un salariu de 400 şi, respectiv, de 200 lei, cei care erau deja angajaţi în această funcţie nu au mai dorit să-şi reînnoiască contractul, declarând că nu mai doresc să facă serviciul întreţinându-se şi asigurându-se cu îmbrăcăminte din sursele proprii, cerând majorarea soldei băneşti pentru călăraşii călare cu 100 lei, iar pentru cei pedeştri – cu 50 lei, scutirea de toate prestaţiile, de încartiruire, „...care până acum le-au îndeplinit cu rigurozitate”[66]. În plus, călăraşii cereau asigurarea cu loturi pentru păşunatul cailor, fără achitarea taxelor. Eforturile judecătorului şi ale procurorului ţinutului Hotin s-au soldat cu înscrierea în categoria călăraşilor doar a unei singure persoane – Tudor Rospar, din satul Trinca, care ulterior s-a dezis de serviciul de călăraş[67]. Aceeaşi situaţie era şi în judeţul Iaşi. La anunţul judecătorului şi procurorului nimeni din locuitori nu şi-au dat consimţământul de a se angaja în categoria călăraşilor, declarând că ei nu pot îndeplini acest serviciu, din cauza salariului mizerabil şi a întinderii prea mari a ţinutului, pentru care ei au nevoie de doi sau trei cai, explicând că, deşi în prezent sunt mult mai mulţi călăraşi, dar şi în asemenea condiţii este destul de dificil a îndeplini rapid sarcinile ce le revin”[68].

În pofida numeroaselor plângeri şi cereri ale călăraşilor, Administraţia Regională nu le-a satisfăcut cerinţele. Drept motiv principal invocat de Guvernul Regional a servit angajarea celor 30 de călăraşi în ţinutul Orhei şi a unui călăraş în ţinutul Hotin, iar judecătorii şi procurorii ţinutali au fost învinuiţi că n-au depus eforturi suficiente în ce priveşte angajarea călăraşilor[69]. Ca rezultat, călăraşii au fost nevoiţi să cedeze. La 7 iunie 1824 Guvernul Regional discută 11 rapoarte ale judecătorilor, procurorilor şi isprăvniciilor privind angajarea la serviciu, confirmând concomitent rapoartele de angajare a călăraşilor, începând cu 1 mai 1824, cu condiţia ca „...casele lor să nu fie scutite de încartiruire”[70].

Ca rezultat, începând cu 1 mai 1824 numărul călăraşilor din cadrul isprăvniciilor ţinutale a fost schimbat: pentru ţinuturile Orhei, Iaşi şi Hotin,

[61] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 476-476 verso, 478.
[62] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 477-477 verso.
[63] ***Vornic*** – în Basarabia, cu înţeles de primar al unui sat sau târg. În actele ruseşti din perioada respectivă cuvântul *„vornic”* figurează sub forma de *„dvornic”* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 110, f. 65). Din Compartimentul VII (3 puncte) al Proiectului Regulamentului din 1819 aflăm că vornicii erau numiţi în funcţie de către ispravnici şi împuterniciţi cu funcţii poliţieneşti (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 47, p. II, f. 271-272 verso).
[64] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 486.
[65] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 486.
[66] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 486-486 verso.
[67] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 486 verso, 492 verso.
[68] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 486 verso-487.
[69] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 487.
[70] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 492-493 verso.

au fost stabiliţi câte 20 călăraşi călare şi câte 10 călăraşi pedeştri, pentru ţinuturile Bender şi Akkerman – câte 15 călăraşi călare şi câte 10 călăraşi pedeştri, iar pentru ţinutul Ismail – câte 8 călăraşi călare şi câte 8 călăraşi pedeştri. În total, pentru toate judeţele Basarabiei a fost stabilit un număr de 98 călăraşi călare şi de 58 călăraşi pedeştri. Fiecărui călăraş călare i se stabilea o soldă anuală de 400 lei, iar unui călăraş pedestru – de 200 lei. Călăraşul călare trebuia să dispună de cal de călărie şi lance; totodată celui călare şi celui pedestru li se interzicea să poarte pistoale şi săbii[71]. Banii pentru întreţinerea călăraşilor erau luaţi din sumele prestaţiilor locale la care era impusă populaţia, în afară de mazili şi ruptaşi, care erau scutiţi de această taxă, din considerentul că sunt folosiţi personal în serviciul administraţiei locale[72]. Călăraşii se angajau la serviciu în baza unui contract pe o perioadă de trei, doi sau un an. Cârmuirea Regională punea la dispoziţia isprăvniciilor un număr suficient de contracte, după forma celor deja existente, stipulând că ei n-au dreptul de a folosi caii locuitorilor[73].

La 18 iunie 1824, în baza decretului Consiliului Suprem al Basarabiei responsabilitatea deplină în plata preventivă a sumelor băneşti călăraşilor care s-au angajat la serviciu în această funcţie pentru prima oară (în scopul procurării echipamentului necesar), pentru primele trei luni de serviciu, este încredinţată în exclusivitate ispravnicilor[74]. Însă, greutăţile cu care s-au confruntat călăraşii la primirea acestor sume de bani, ce era doar de competenţa ispravnicilor, a necesitat rectificarea acestei decizii. La 20 decembrie 1824 Guvernul Regional al Basarabiei, la propunerea din 18 iulie 1824 a rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei M.S. Voronţov, a decis ca salariul călăraşilor confirmaţi în această funcţie se va plăti de patru ori pe an, după fiecare trei luni, la discreţia deplină a isprăvniciilor ţinutale şi nu doar a ispravnicilor (călăraşilor călare – 400, iar călăraşilor pedeştri – 200 lei, în baza deciziei Consiliului Suprem al Basarabiei)[75].

Ulterior, în baza avizului Administraţiei Financiare a Basarabiei din 14 februarie 1828 şi dispoziţiei contelui F.P. Palen, solda bănească anuală a călăraşilor angajaţi pe lângă judecătorii a fost schimbată din lei în ruble ruseşti[76]: călăraşilor călare de la 400 lei la 200 rub., iar celor pedeştri – de la 200 lei la 100 rub. asignate[77].

Prin dispoziţia Cârmuirii Regionale a Basarabiei din 18 februarie 1828, adresată judecătoriilor judeţene[78] şi poliţiilor orăşeneşti, în baza decretului din 13 martie 1828, judecătoriile judeţene Orhei, Iaşi şi Hotin, împreună cu procurorii urmau să prezinte pentru confirmare Cârmuirii Regionale câte două contracte încheiate cu călăraşii călare şi pedeştri, care au manifestat dorinţa de a se angaja în acest serviciu, începând cu 1 mai 1828 şi până la 1 mai 1831, pentru un salariu anual de 200 rub. pentru călăraşii călare şi de 100 rub. asignate – pentru călăraşii pedeştri[79].

Pornind de la considerentul că după aplicarea Regulamentului privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828 locul isprăvniciilor a fost luat de judecătoriile judeţene, în baza dispoziţiei Administraţiei Regionale a Basarabiei din 14 aprilie 1828 dreptul de a confirma încheierea contractelor de angajare la serviciu a călăraşilor pe lângă judecătoriile judeţene a fost acordat Administraţiei Financiare a Basarabiei[80].

Călăraşii îndeplineau şi alte funcţii. În baza deciziei Consiliul Suprem al Basarabiei din 24 iunie 1824, pe lângă Oficiul Regional pentru ţiganii domneşti au fost numite două persoane în calitate de călăraşi şi câte un slujitor pentru fiecare supraveghetor, cu un salariu de 300 rub. Pentru întreţinerea acestor funcţionari, comunităţile ţigăneşti urmau să verse anual în bugetul Oficiului Regional din Basarabia pentru ţiganii domneşti o anumită sumă de bani[81]. Din decizia Tribunalului Penal Provizoriu din Basarabia din 11 mai 1826, cu privire la pedepsirea fizică a răzeşilor din satul Olişcani, ţinutul Orhei, aflăm că pentru a-i interzice ţăranului Ion Pleşca de a mai comercializa rachiu în casa pe care o deţinea şi pentru a-l deposeda de rachiul pe care îl avea, funcţionarul Stratulat a trimis la casa lui câţiva călăraşi, însă acesta a opus rezistenţă (Положение 1962, 92).

[71] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 872.
[72] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 872 verso.
[73] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 872 verso-873.
[74] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 526 verso.
[75] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 526-226 verso.
[76] *A se vedea* în acest sens: (Tomuleţ 2011, 142-153).
[77] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 872-873 verso.
[78] După adoptarea Regulamentului privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828 isprăvniciile au fost transformate în judecătorii judeţene *(земские судьі)* (ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 872).
[79] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 873 verso-874.
[80] ANRM, F. 43, inv. 1, d. 10, f. 875 verso.
[81] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 430, p. III, f. 355, 357-359 verso.

Deseori călăraşii îndeplineau şi măsuri de constrângere a populaţiei. Exemplu în acest sens serveşte dispoziţia Consiliului Suprem al Basarabiei din 28 ianuarie 1821 cu privire la pedepsirea cu vergile a ţăranilor din localitatea Lăpuşna, răzvrătiţi împotriva moşierului Iordache Tomuleţ, în care scop ispravnicului Iamandi i-au fost date dispoziţii să ia un număr suficient de călăraşi şi, împreună cu trimisul din partea guvernatorului civil, funcţionarul de clasa a VII-a Vardalah, să vină la faţa locului, să cerceteze cazul descris de către ocolaşul[82] de Cogâlnic Leva şi comisarul Darie Bobeică şi, dacă datele se vor confirma „...să-i pedepsească pe conducătorii răzvrătiţi cu 15 lovituri de vargă şi să le pună în vedere celorlalţi locuitori din Lăpuşna că pe viitor pentru asemenea încălcări vor vi pedepsiţi conform legii" (Положение 1962, 67).

Călăraşii pentru paza frontierei

Conform altor izvoare, *călăraşii* alcătuiesc, alături de cazaci, paza de frontieră[83]. Ei asigurau paza sanitară la hotarul de apus al Basarabiei, până la instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre, care s-a petrecut abia în 1817, deoarece administraţia imperială nu dispunea de suficiente forţe, iar detaşamentele de cazaci urmau să vină din guberniile interne ruse.

La 4 mai 1817 în Departamentul I (Departamentul executiv) al Guvernului Regional s-a discutat chestiunea privitor la paza de frontieră efectuată de către călăraşi. În cadrul discuţiei s-a stabilit că numărul călăraşilor care asigură paza de frontieră constituie 2880 de familii: ţinutul Hotin punea la dispoziţie 100 de călăraşi, Iaşi – 488, Orhei – 1034, Codru – 274, Greceni – 100, Ismail – 130, Bender – 196 şi Soroca – 558 de călăraşi. Administraţia regională considera acest număr prea mare pentru efectuarea pazei de frontieră. La dispoziţia preşedintelui Departamentului Krupenski, acest număr trebuia să fie redus până la 600: ţinutul Orhei urma să pună la dispoziţie – 240 de călăraşi, Greceni – 15, Iaşi – 105, Soroca – 115, Hotin – 45, Codru – 15 şi Bender – 35 şi Ismail – 30 de călăraşi[84].

Concomitent, au fost stabilite şi criteriile în baza cărora călăraşii asigurau paza de frontieră, considerate, de fapt, un regulament pentru călăraşii pazei de frontieră:

1. Asigurarea pazei de frontieră de către călăraşi se efectua în patru schimburi, astfel încât la frontieră să se afle permanent 600 de persoane. Călăraşii se supuneau nemijlocit revizorului şi ispravnicului de ţinut. Postul de revizor de frontieră a fost instituit de către I.M. Hartingh la 25 iulie 1813. În aceste funcţii au fost desemnaţi ofiţeri în retragere şi funcţionari ruşi[85].
2. Distanţa încredinţată pentru paza de frontieră a călăraşilor la Prut şi Dunăre a fost împărţită în 20 de sectoare, cu amplasarea proporţională a călăraşilor. Aceştia urmau să fie supravegheaţi de unul din mazilii de încredere, ales sau numit de administraţia ţinutală. Acest supraveghetor trebuia să se afle în permanenţă la posturile şi sectoarele subordonate lui, să primească şi să numească schimbul pazei. Călăraşii erau scutiţi de prestaţiile obşteşti şi de cele locale. Pentru a limita numărul de mazili, care ar putea beneficia de acest drept, supraveghetorul sectorului era ales din rândul mazililor: câte trei persoane în fiecare sector. Respectiv, au fost aleşi 60 de supraveghetori (mazili).
3. Ei urmau să meargă călare şi, după posibilitate, înarmaţi, să efectueze controlul cordonului de frontieră, întreţinând legături permanente cu paza militară, să execute exact, împreună cu paza militară, sarcinile ce stau în faţa lor.
4. Pentru asigurarea pazei de frontieră, călăraşii urmau să ocupe punctele amplasate între pichetele de cazaci.
5. Serviciul de călăraşi urma să fie efectuat de capii de familie, de unul din feciorii acestora, fie de una din rudele lor, fie de o altă persoană din altă familie (o singură dată), dar nemijlocit din categoria călăraşilor, cu ştirea şi permisiunea Administraţiei Regionale. Orice încălcare din partea călăraşilor urma să fie persecutată de către şeful (căpitanul) de călăraşi sau de către ispravnic.

[82] ***Ocolaş*** – în Moldova, în sec. al XVIII-lea, slujbaş însărcinat cu strângerea dărilor (Instituţii 1988, 338). În Basarabia – conducătorul administrativ al unui ocol (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 586, f. 20; d. 675, f. 254-255). Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 aprilie 1818 prevedea că fiecare ţinut se va împărţi în ocoale, în care va fi ales, din rândurile locuitorilor care dispun de proprietate, câte un ocolaş, iar în sate – câte un vornic (Устав 1818, 14).

[83] AISR, F. 560, inv. 4, d. 402, f. 37.

[84] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 528, p. I, f. 21.

[85] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 1, f. 203.

6. Pentru o administrare mai eficientă a pazei de frontieră, urma de ales patru funcţionari din rândul moşierilor locali, care cunosc limba rusă şi care şi-ar asuma responsabilitatea în administrarea călăraşilor şi mazililor ce se ocupă cu paza frontierei. În această funcţie trebuiau numite persoane care erau asigurate material şi care nu aveau nevoie de salariu din partea statului. Ele trebuiau să poarte o uniformă asemănătoare celei căzăceşti, să poarte sabie şi alte arme[86].

Pentru a putea determina numărul real de călăraşi necesari pentru asigurarea pazei de frontieră, preşedintele Departamentului I al Guvernului Regional Krupenski i-a dat dispoziţie funcţionarului de clasa a IV-a Navoroţki, în a cărui competenţă erau şi călăraşii, să studieze pe teren chestiunea şi să prezinte informaţiile de rigoare[87].

Între timp, la 18 aprilie 1819, rezidentul plenipotenţiar A.N. Bahmetev propune un plan de instituire în Basarabia a pazei locale (regionale) de frontieră, alcătuită din călăraşi. Paza urma să fie constituită din voluntari, care doreau să beneficieze de privilegiile acordate de statutul de călăraş. Aplicarea în practică a acestei dispoziţii a fost încredinţată viceguvernatorului Basarabiei, funcţionarului de clasa a VI-a Krupenski, care în calitate de şef principal al pazei regionale de frontieră a manifestat dorinţa să îndeplinească această dispoziţie[88]. Ca rezultat, în componenţa pazei de frontieră s-au înscris un ofiţer, cinci subofiţeri şi 368 ostaşi (călăraşi). Dar, completarea de mai departe a efectivului pazei s-a stopat, deoarece nu fuseseră confirmate privilegiile de care urma să beneficieze paza locală de frontieră. A.N. Bahmetev a prezentat chiar un demers special pe numele secretarului de stat Nesselrode, prin care cerea confirmarea planului pazei regionale de frontieră[89]. Referindu-se la obiecţiile Comitetului Special format în scopul instituirii cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre, că paza sanitară alcătuită din călăraşi nu este sigură, A.N. Bahmetev menţiona la 23 iunie 1820 că eficacitatea ei a fost demonstrată în practică; în plus, călăraşii efectuează paza sanitară împreună cu detaşamentele de cazaci[90].

Până la adoptarea unei decizii în această chestiune, A.N. Bahmetev a subordonat paza de frontieră administraţiei sale, propunând Consiliului Suprem al Basarabiei să caute mijloace suficiente pentru finisarea cu succes a completării efectivului pazei regionale de frontieră. La 14 iulie 1826, pornind de la considerentul că paza locală de frontieră şi-a încetat existenţa, Consiliul Suprem al Basarabiei a decis să nu mai caute mijloace de finanţare şi a închis dosarul[91].

Călăraşii din cadrul judecătoriilor judeţene

Un interes aparte prezintă istoria călăraşilor care făceau serviciul în cadrul judecătoriilor judeţene. Pentru aceasta, la început, să facem o caracteristică succintă a sistemului administrativ instituit în Basarabia după adoptarea Regulamentului din 29 februarie 1828.

Administraţia regională era alcătuită din Consiliul Regional, Cârmuirea Regională, Administraţia Financiară, Tribunalul Regional Penal, Tribunalul Regional Civil şi Judecătoria verbală. Preşedinţii Tribunalului Regional Penal şi Tribunalului Regional Civil erau membri ai Consiliului Regional, alcătuit din preşedinte şi şapte membri. Preşedintele Consiliului era guvernatorul general, iar membri: guvernatorul civil, mareşalul regional al nobilimii, viceguvernatorul, doi preşedinţi – al Tribunalului Regional Penal şi al Tribunalului Regional Civil, doi membri permanenţi, numiţi de Senat, la propunerea guvernatorului general. În lipsa guvernatorului general, Consiliul Regional era condus de guvernatorul civil[92].

Din componenţa *Administraţiei judeţene* făceau parte Judecătoria judeţeană (ţinutală), alcătuită din judecătorul judeţean, un asesor din partea guvernului, doi asesori din partea nobilimii şi doi asesori din partea mazililor, ruptaşilor şi coloniştilor. Judecătorul judeţean era confirmat în funcţie de Senat la prezentarea guvernatorului general, iar asesorii din partea guvernului erau numiţi în funcţii de guvernatorul general. Pe lângă Judecătoria de judeţ a fost instituită şi *Epitropia Nobilimii*, care, sub preşedinţia mareşalului judeţean al nobilimii ales de către nobili, asista asesorii din partea nobilimii din cadrul Judecătoriei judeţene[93].

[86] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 528, p. I, f. 21 verso-23.
[87] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 528, p. I, f. 23 verso.
[88] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 759, p. I, f. 225, 233.
[89] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 759, p. I, f. 233 verso-234.
[90] AISR, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 235 verso.
[91] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 759, p. I, f. 233 verso-234.
[92] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 5 verso.
[93] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 6 verso.

Din cadrul Administrației Județene mai făcea parte şi poliția județeană, în frunte cu ispravnicul de județ şi patru asesori. Atât ispravnicul, cât şi asesorii erau numiți în funcții de către guvernatorul general. În fiecare județ exista câte o direcție financiară, administrată de un trezorier județean, numit în funcție în baza principiilor generale. În fiecare județ exista şi un procuror județean. Procurorul județean era numit de către Guvernul Regional cu confirmarea ulterioară de guvernatorul general[94]. Călăraşii făceau parte din cadrul administrației județene, fiind slujitori pe lângă judecătoriile județene.

Este cunoscut faptul că la 24 decembrie 1830 a fost emisă dispoziția Consiliului Suprem, confirmată de împărat, prin care numărul călăraşilor de pe lângă instituțiile judiciare urma a fi micşorat[95]. La 3 martie 1831 a urmat dispoziția guvernatorului civil al Basarabiei Sorokunski, potrivit căreia Cârmuirea Regională urma să stabilească numărul de călăraşi din cadrul judecătoriilor regionale ținând cont de suma alocată de 15 mii rub. din contul prestațiilor locale[96]. Având la bază această dispoziție, la 24 martie Cârmuirea Regională a Basarabiei prezintă guvenatorului civil propunerile sale referitoare la această problemă, specificând: care trebuie să fie numărul de călăraşi pe lângă judecătoriile județene, pornind de la necesitățile acestor instituții, şi numărul care urmează a fi stabilit având în vedere suma de bani alocată[97]. Dar, până la adoptarea unei decizii finale, Judecătoria Județeană Hotin a primit dispoziția ca în locul celor 20 călăraşi călare şi 10 călăraşi pedeştri să fie numiți 13 călăraşi călare şi doi călăraşi pedeştri, cu un salariu anual de 200 rub. asignate pentru un călăraş călare şi de 100 rub. asignate pentru un călăraş pedestru. Cu lichidarea în regiune a funcției de ocolaşi, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronțov, prin dispoziția din 30 martie 1831, a propus Cârmuirii Regionale a Basarabiei ca instituirea administrației polițieneşti rurale în târguşoarele şi satele ce aparțin proprietarilor şi alegerea acestor persoane în funcții să fie lăsată la discreția moşierilor, iar în cazul absenței acestora – administratorilor de moşii, fără implicarea judecătoriilor locale, similar practicii deja existente în guberniile interne ruse. La 23 aprilie 1831 Cârmuirea Regională a Basarabiei cere judecătoriilor județene să raporteze despre îndeplinirea dispoziției contelui M.S. Voronțov. Mareşalul regional al nobilimii îl informează pe guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronțov că boiernaşii erau folosiți de judecătoriile județene în diferite scopuri străine şi nedemne categoriei lor sociale, iar mazilii, ale căror obligații constau, conform legilor vechi moldoveneşti, în a însoți transporturile de stat, în calitate de şefi de poliție *(приставы)* şi în a îndemna sătenii să îndeplinească la timp şi cu exactitate îndatoririle față de moşieri, sunt folosiți de aceste judecătorii în diferite scopuri pe termene nelimitate şi la distanțe mari. În plus, ei îndeplinesc prestațiile de mazili, prestațiile personale şi achită, alături de țăranii birnici, toate dările[98]. În dispoziția din 22 mai 1831 guvernatorul civil al Basarabiei cere ca polițiile județene să nu mai implice boiernaşii, mazilii şi ruptaşii în alte misiuni în afară de cele stipulate în actele vechi. La 30 mai 1831 a urmat dispoziția guvernatorul civil, iar la 7 iunie 1831 dispoziția Cârmuirii Regionale a Basarabiei, prin care judecătoriile județene erau informate despre dispozițiile adoptate[99].

Însă lichidarea institutului ocolaşilor, micşorarea numărului de călăraşi de pe lângă judecătoriile județene, interzicerea de a-i folosi pe mazili şi ruptaşi în calitate de curieri cauzează prejudicii serioase activității acestor instituții. Ca rezultat, în vara anului 1833 Judecătoria Județeană Hotin, cere suplimentarea numărului de călăraşi cu încă 20 de persoane, sau de a se permite să angajeze în acest serviciu un atare număr din rândurile mazililor, ruptaşilor sau țăranilor[100]. Instituțiile regionale înțelegeau greutățile pe care le avea de depăşit Judecătoria Județeană Hotin, dar recunoştea că majorarea numărului de călăraşi va fi însoțită de majorarea sumelor dărilor locale, iar folosirea mazililor şi ruptaşilor în funcția de călăraşi vine în contradicție cu statutul privilegiat al acestor stări sociale. Din acest considerent, Cârmuirea Regională a Basarabiei a dispus de a li se permite judecătoriilor județene să-i folosească pe mazili, conform statutului lor social, doar la însoțirea transporturilor de stat în calitate de şefi de poliție şi pentru a încuraja populația să plătească cu exactitate dările în folosul moşierilor, iar pentru îndeplinirea funcțiilor polițieneşti pe lângă ju-

[94] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 7.
[95] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 26 verso-27, 32 verso.
[96] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 27, 32 verso.
[97] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 27, 32 verso.
[98] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 27, 32 verso.
[99] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 32 verso
[100] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f 32 verso-33.

decătoriile judeţene să fie folosiţi săptămânal, în calitate de curieri, câte 10 ţărani călare, aleşi din rândurile sătenilor de către colaboratorii poliţiei, respectându-se rânduiala pentru a nu împovăra mai mult, cu acest tip de prestaţii, un sat faţă de alt sat[101].

Dar, cu decizia Cârmuirii Regionale a Basarabiei n-a fost de acord guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov, deşi Cârmuirea cerea nu 10 ţărani călare, ci doar cinci. În dispoziţia din 23 octombrie 1833 M.S. Voronţov scria că „...noul sistem de corvoadă este împovărător pentru ţărani şi nu poate fi aplicat în practică fără decizie imperială. Cu atât mai mult în situaţia în care supravieţuirea ţăranilor este pusă sub semnul întrebării din cauza secetei, considerent din care această măsură este inadmisibilă”[102]. M.S. Voronţov lămurea că, odată cu implementarea unei noi împărţiri administrativ-teritoriale, unele judeţe mari se vor micşora ca suprafaţă, o parte din teritorii trecând la judeţele mai mici şi în aşa fel „...vor fi înlăturate greutăţile descrise de poliţiile locale”[103]. Cât priveşte folosirea mazililor în calitate de şefi de poliţie la însoţirea transporturilor de stat, M.S. Voronţov sfătuia Cârmuirea Regională să obţină susţinerea mareşalului regional al nobilimii din Basarabia. M.S. Voronţov, considerând că „...propunerea înaintată de Cârmuirea Regională prezintă o nouă povoară pentru ţărani fără o hotărâre legitimă şi poate să aducă mai mult rău decât folos”[104].

Situaţia călăraşilor la sfârşitul anului 1833 este relevată şi în alte documente. În raportul din 24 noiembrie 1833, adresat Cârmuirii Regionale din Basarabia, judecătorul şi procurorul Judecătoriei Judeţene Iaşi scriau despre nenumăratele plângeri ale călăraşilor aflaţi, prin contract, în serviciu la această instituţie. Din cauza neachitării la timp a salariului (269 rub. 21 cop.), aceştia „...nu pot să se întreţină pe sine şi nici să asigure cu hrană caii pe care îi au în dotare”[105]. Călăraşii (Grigore Florea, Ion Ciobanu, Anton Ciobanu, Ivan Calantirean, Gheorghe Cracan, Semion Anghel, Tudor Ţipilovan, Ion Bâlba, Nani Dumbrăvean şi Trifan Gogu) scriau că la adresarea lor, ispravnicul judeţului Iaşi Golenişcev Kutuzov le-a răspuns la 20 septembrie 1833 că jumătatea din salariu pentru primele trei luni ale anului le-a fost reţinută şi le-a ordonat „...să se echipeze şi să-şi procure cai de călărie pe care ei acum nu-i au şi să-şi schimbe hainele rupte”[106]. Călăraşii lămureau că aceste neajunsuri sunt condiţionate de neachitarea la timp a salariului, pe care ei contau să-şi procure echipamentul necesar[107].

O situaţie similară era înregistrată şi în judecătoriile din alte judeţe. Spre exemplu, la 26 mai 1834 Judecătoria Judeţeană Akkerman raporta Cârmuirii Regionale a Basarabiei că din cauza neconfirmării contractului semnat de ispravnicul şi procurorul de judeţ, trimis la 9 mai Cârmuirii, călăraşii n-au primit banii de care au nevoie pentru a se echipa şi a se hrăni, din care cauză vor fi nevoiţi să rezilieze contractul[108]. În raportul din 17 mai 1834 al ispravnicului judeţului Leova Malinski, adresat guvernatorului civil al Basarabiei P.I. Averin, se menţiona că „...din cauza secetei şi majorării preţurilor, ei n-au fost în stare iarna trecută să procure furaj pentru cai şi, aflându-se mereu în deplasări, au pierdut câte două perechi de cai şi acum rămânând fără cai, nu doar că n-au posibilitate de a-şi procura alţii în loc, dau nici să se întreţină pe sine şi pe familiile lor”[109]. Din acest considerent, Judecătoria Judeţeană Leova având nevoie stringentă de a expedia corespondenţa în cadrul şi în afara judeţului şi ţinând cont de jafurile tâlhăreşti care au luat amploare în judeţ, a fost nevoit să accepte ca călăraşii să folosească caii ţăranilor. Malinski scria că deşi această măsură trezeşte nemulţumirea ţăranilor, el nu vede altă soluţie în rezolvarea problemei şi cere Cârmuirii Regionale a Basarabiei să le permită călăraşilor să folosească în continuare caii ţăranilor pentru expedierea corespondenţei şi satisfacerea altor necesităţi ale Judecătoriei judeţene[110].

La 18 decembrie 1835, în Basarabia este înfăptuită o nouă divizare administrativ-teritorială: pe lângă cele şase judeţe existente (Hotin, Iaşi, Orhei, Bender, Leova şi Akkerman) au fost întemeiate două judeţe noi – Chişinău şi Soroca, din părţi ale judeţelor Hotin, Iaşi şi Orhei. Ţinutului Orhei îi este modificată denumirea în Chişinău. Târgurile Orhei şi Soroca devin centre judeţene şi sunt

[101] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 33.
[102] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 34-34 verso
[103] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 34 verso.
[104] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 34 verso-35
[105] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 42.
[106] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 42-42 verso.
[107] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 42 verso.
[108] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 50, 51-51 verso.
[109] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659,f. 66-66 verso.
[110] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 66 verso-67.

declarate oraşe (ПСЗРИ 1835, 1187-1189). După întemeierea celor două judeţe noi, Administraţia imperială a purces la instituirea în aceste judeţe a organelor administrative: a poliţiei, judecătoriilor, ratuşelor, direcţiilor financiare, direcţiilor poştale şi a staţiilor poştale. Toate aceste instituţii au fost deschise în aprilie 1836. Pentru expedierea corespondenţei de stat, în fiecare judeţ întemeiat au fost stabiliţi, după exemplul celorlalte judeţe, câte 20 de călăraşi călare şi patru călăraşi pedeştri, remuneraţi din contul Consiliului Regional, în baza deciziei din 20 februarie 1824 (Накко 1879, 164 verso). Însă, la implementarea legii s-a ţinut cont de acele reduceri care s-au făcut pe parcurs în ce priveşte numărul călăraşilor de pe lângă judecătoriile judeţene. Din raportul guvernatorului militar al Basarabiei din 20 februarie 1836, adresat guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, aflăm că până la împărţirea administrativ-teritorială din 18 decembrie 1835 „la dispoziţia judecătoriilor locale se află călăraşii întreţinuţi din contul prestaţiilor locale: în ţinuturile Orhei (actualmente Chişinău), Iaşi şi Hotin câte 13 călăraşi călare şi doi călăraşi pedeştri, iar în ţinuturile Bender, Akkerman şi Leova – câte 10 călăraşi călare şi câte doi călăraşi pedeştri. Ţinând cont de noua împărţire administrativ-teritorială, când din primele trei ţinuturi au fost formate cinci şi, respectiv, a căzut necesitatea de a mai păstra un aşa număr de călăraşi, guvernatorul militar propunea ca în primele trei ţinuturi să fie reduşi câte trei călăraşi, astfel încât de a mai adăuga 11 călăraşi călare şi patru călăraşi pedeştri şi, în aşa fel, pe lângă fiecare judecătorie locală vor fi câte 10 călăraşi călare şi câte doi călăraşi pedeştri" (Instituţiile 2011, 254).

Prezenţa celor 13 călăraşi călare şi a celor doi călăraşi pedeştri este confirmată şi de raportul ispravnicului şi al procurorului judeţean Orhei din 24 mai 1833, adresat Cârmuirii Regionale a Basarabiei, prin care erau prezentate două contracte şi lista călăraşilor angajaţi, în care se menţiona că „...în baza decretului Cârmuirii Regionale a Basarabiei din 29 martie 1824 nr. 3642, începând cu 1 mai 1833 şi până la 1 mai 1834, deci, timp de un an în acest serviciu, vor fi 13 călăraşi călare şi doi călăraşi pedeştri, în total 15 persoane, cu plata unui salariu anual, stabilit conform decretului acestei Administraţii din 13 martie nr. 9913, în mărime de 200 rub. asignate pentru un călăraş călare şi de 100 rub. asignate pentru un călăraş pedestru"[111]. În calitate de călăraşi călare au fost angajaţi: Ion Muntean, Constantin Gompar, Dmitrii Avasian, Tudosii Toliţan, Gheorghe Dascalaş, Gheorghe Gârlean, Costache Vânt, Damian Vivorjinschi, Iordache Crăciun, Ion Tudoraş, Ilie Tachi, Ştefan Mazurean şi Maftei Tilinschi şi, în calitate de călăraşi pedeştri, Timofei Dobrovolski şi Andrei Tilinschi[112].

În alte judeţe numărul călăraşilor era şi mai mic. La 17 iunie 1833, în raportul adresat Cârmuirii Regionale a Basarabiei judecătorul şi procurorul interimar de la Judecătoria Judeţeană Bender scriau despre încheierea unui contract, potrivit căruia începând cu 1 mai 1833 şi până la 1 mai 1834, expedierea corespondenţei să fie exercitată de 10 călăraşi călare şi doi călăraşi pedeştri[113]. În unele judecătorii judeţene în calitate de călăraşi erau angajaţi funcţionari. La 22 iunie 1833 Judecătoria Judeţeană Leova raportează Cârmuirii Regionale a Basarabiei că la 21 iunie a încheiat un contrat cu 10 funcţionari care au manifestat dorinţa să lucreze în această judecătorie, timp de un an, începând cu 1 mai 1833 şi până la 1 mai 1834, pentru un salariu anual de 200 rub. asignate prevăzut fiecărui din cei 9 călăraşi călare şi câte 100 rub. asignate prevăzut unui călăraş pedestru[114].

Micşorarea numărului de călăraşi şi lichidarea ocolaşilor a generat anumite greutăţi în activitatea judecătoriilor judeţene. La 9 mai 1833 Judecătoria Judeţeană Hotin raporta viceguvernatorului civil al Basarabiei I.S. Climşa că „după micşorarea numărului de călăraşi din cadrul judecătoriei pentru expedierea corespondenţei, judecătoria cu greu poate să-şi exercite funcţiile axate pe problema administraţiei poliţieneşti, având la dispoziţie în judeţ doar 20 ocolaşi, în ale căror atribuţii intra: ***a)*** încasarea dărilor de stat, a restanţelor şi taxelor pentru hârtia netimbrată; ***b)*** repararea drumurilor poştale, podurilor şi podeţelor din nuiele sau bârne; ***c)*** prinderea soldaţilor dezertori şi a persoanelor fără paşapoarte, precum şi lupta cu vagabondajul; ***d)*** examinarea şi soluţionarea la faţa locului a plângerilor ce apăreau între locuitori şi micii proprietari funciari; ***e)*** familiarizarea Curţii Civile şi a altor instituţii din regiune, precum şi din alte gubernii limitrofe cu cele mai urgente anunţuri; ***f)*** informarea diferitelor per-

[111] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 5-5 verso.
[112] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 6.
[113] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 13.
[114] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 17.

soane despre deciziile luate, înmânarea citaţiilor şi altor decizii ale instanţelor judiciare, sarcini care, după lichidarea în anul trecut a institutului ocolaşilor, au rămas doar în funcţia judecăţii”[115].

Odată cu instituirea noului sistem de administrare poliţienească rurală, judecătoria locală s-a văzut în imposibilitatea de a traduce în viaţă toate dispoziţiile conducerii, deoarece dispunea de doar 13 călăraşi călare şi doi călăraşi pedeştri, care se ocupau cu: ***1)*** expedierea în cadrul judeţului a diferitelor dispoziţii şi distribuirea anunţurilor urgente; ***2)*** escortarea prin judeţ a deţinuţilor pentru exercitarea pedepsei; ***3)*** trimiterea zilnică prin judeţ pentru chemarea diferitelor persoane implicate în procesul de judecată etc. Însă, deoarece călăraşii erau trimişi zilnic prin judeţ cu diferite dispoziţii judecătoria judeţeană ducea o lipsă permanentă de călăraşi. Ca rezultat, pentru îndeplinirea anumitor dispoziţii judecătoria era nevoită să apeleze la serviciul paznicilor. Dar, deoarece teritoriul judeţului era foarte extins (avea în lungime 124 de verste), călăraşii se întorc abia după două şi mai multe săptămâni. Ca rezultat, unele dispoziţii nu ajung la destinaţie timp de două şi chiar mai multe săptămâni. Folosirea mazililor şi ruptaşilor pentru expedierea dispoziţiilor urgente a fost interzisă şi subordonată în exclusivitate mareşalului judeţean de Hotin al nobilimii Ermolinski, din care cauză „judecătoria judeţeană nu poate să îndeplinească la timp dispoziţiile conducerii şi, ca urmare, destul de frecvent este supusă, nejustificat, sancţiunilor”[116]. Aflat într-o asemenea situaţie disperată, când nu mai putea îndeplini la timp dispoziţiile administraţiei, Judecătoria Judeţeană Hotin cere de la Administraţia Regională să fie mărit numărul călăraşilor cu încă 20 călăraşi călare sau să i se permită să angajeze în acest serviciu acelaşi număr de mazili, ruptaşi sau ţărani[117].

La 19 mai 1833 un asemenea raport Judecătoria Judeţeană Hotin transmite Cârmuirii Regionale a Basarabiei[118].

Dar, acest număr de călăraşi era stabilit pentru toate judeţele. Spre exemplu, în raportul judecătorului Judecătoriei Judeţene Iaşi, Egor Feodoseev din 30 iulie 1834, adresat Guvernului regional al Basarabiei, se menţiona despre două contracte încheiate cu 13 călăraşi călare şi doi călăraşi pedeştri pentru repartizarea în cadrul judeţului a scrisorilor şi diferitelor dispoziţii, începând cu 1 mai 1834 şi până la 1 mai 1835[119]. Un asemenea contract au încheiat la 28 iulie 1834 locuitorii târguşorului Făleşti, judeţul Iaşi, Ivan Carantinean, Gheorghe Cracan, Sava Russ, şi ai satelor: *Meleneşti* (probabil, Mălăeşti) – Semion Atel, *Rublenița* – Ivan şi Anton Ceban, *Dubna* – Vasile şi Nicolai Tura, *Voroncova* – Trofim Gogu, *Trofaneşti* (probabil, Trifăneşti) – Ananie Dubrov, *Frumuşica* – Grigore Florea, *Coraminciug* (probabil, Cremenciug) – Tudor Ţipilovan şi *Golovţineț* – Lupu Slutu[120]. La semnarea contractului între călăraşi şi Judecătoria Judeţeană Iaşi au asistat judecătorul Egor Feodoseev şi procurorul Leviţki. Contractul prevedea îndeplinirea următoarelor şase obligaţiuni de funcţie ale călăraşilor:

1. Să facă serviciul călare în cadrul judecătoriei pentru a repartiza în judeţ scrisori şi diferite dispoziţii, în decurs de un an, începând cu 1 mai 1834 şi terminând cu 1 mai 1835. Ei urmau să facă serviciul asigurându-se de sine stătător cu echipament, salariul lor anual fiind de 200 rub. asignate.
2. Pe parcursul serviciului călăraşii erau obligaţi să dispună de îmbrăcăminte specială procurată din cont propriu: tunică din stofă albastră cusută conform uniformei deja cunoscute: pantaloni din stofă de aceeaşi culoare ca tunica, căciulă din piele pentru iarnă şi căciulă din stofă pentru vară, manta din stofă de aceeaşi culoare ca şi tunica, veston căptuşit cu blană, geantă din piele pentru corespondenţă, sabie cu teacă, lance, două pistoale, cal de călărie şi furaj pentru a hrăni calul. În plus, călăraşul urma să poarte în piept o insignă a judecătoriei locale.
3. Călăraşii se obligau să facă serviciul cu hărnicie şi sârguinţă, fără abateri de la regulament, purtându-se cinstit şi cuviincios. Aceştia erau preîntâmpinaţi că pentru prima încălcare vor fi pedepsiţi sau înlăturaţi din funcţie, cu remunerarea sumei de bani rămase, în locul lor fiind angajaţi alţi călăraşi care urmau să ducă la bun sfârşit serviciul.
4. Pentru neîndeplinirea cu exactitate şi la timp a obligaţiunilor de serviciu sau pentru comiterea unei careva fraude statului sau persoanelor

[115] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 20-20 verso.
[116] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 20 verso.
[117] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 20 verso-21.
[118] *A se vedea* detaliat conţinutul raportului: ANRM, F. 6, inv. 2, d. 659, f. 22-23.
[119] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 742, f. 1.
[120] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 742, f. 2.

particulare, călăraşul vinovat urma să răspundă pentru tot conform legii.

5. În caz de boală, călăraşul era scutit de obligaţiunile de serviciu conform contractului, fără a fi remunerat în perioada bolii, salariul fiindu-i plătit doar pentru perioada în care s-a aflat în serviciu.
6. În perioada serviciului călăraşii se obligau să nu ia de la populaţie cai pentru a se deplasa în scop de serviciu, să nu ceară produse alimentare sau furaje[121].

În unele cazuri, călăraşii erau folosiţi şi pentru a-i constrânge pe ţărani să îndeplinească muncile obligatorii în favoarea moşierilor sau arendaşilor de moşii. Exemplu în acest sens poate servi cazul călăraşului Ian Savcenko, trimis în vara anului 1834, de ispravnicul Zavadovski, în satul Trinca, judeţul Hotin, pentru a-i forţa pe ţăranii răzvrătiţi să are pământurile deţinute în arendă de arendaşul Asselberg (Положение 1962, 231).

La 30 ianuarie 1843 Judecătoria Judeţeană Bender a prezentat Cârmuirii Regionale a Basarabiei pentru confirmare contractul încheiat cu cei şase călăraşi călare şi doi călăraşi pedeştri care au manifestat dorinţa de a face serviciul în cadrul judecătoriei, anume: să repartizeze în judeţ, timp de un an (începând cu 1 ianuarie 1843 şi până la 1 ianuarie 1844), scrisori şi diferite dispoziţii, cu un salariu anual de 57 rub. 14 cop., pentru un călăraş călare şi de 28 rub. 57 cop. argint pentru un călăraş pedestru[122]. Un asemenea contract, pentru acelaşi număr de călăraşi, a fost prezentat la 30 ianuarie 1843 Cârmuirii Regionale a Basarabiei, pentru confirmare şi de Judecătoria Judeţeană Akkerman[123]. La 2 august 1834 Cârmuirea Regională a Basarabiei primeşte raportul Judecătoriei Judeţene Iaşi din 28 iulie, prin care acesta informa despre semnarea unui contrat similar cu militarul în rezervă din brigada 16 de artilerie Anton Begurski şi cu locuitorul satului Singurenii Vechi, judeţul Iaşi, Tanasie Ababi, prin care aceştia se obligau să îndeplinească serviciul de călăraşi, urmând să respecte cele şase puncte ale contractului[124].

Pe parcursul anilor, obligaţiile de funcţie şi salariul călăraşilor au fost supuse unor modificări. Potrivit deciziei Senatului Guvernant din 24 decembrie 1862, la salariul stabilit anterior călăraşii de pe lângă judecătoriile locale, primeau anual un salariu suplimentar: călăraşii pedeştri – 34 rub. 50 cop., iar călăraşii calare – 45 rub. Respectiv, salariul călăraşilor pedeştri a constituit 73 rub., în loc de 57 rub. 60 cop., iar al călăraşilor calare – 120 rub., în loc de 75 rub. argint (ПСЗРИ 1865, 584).

Concluzii

Analiza izvoarelor de arhivă inedite şi a celor publicate ne permite să concluzionăm următoarele: călăraşii fac parte din categoria slujitorilor; sunt menţionaţi în informaţia documentară începând cu sec. al XVI-lea; erau recrutaţi dintre ţăranii liberi şi obligaţi să meargă la război pe propria socoteală la cererea domniei, pentru scutiri fiscale sau pentru dreptul de a folosi moşiile domneşti.

Pe parcursul secolelor această categorie socială a suferit schimbări mari, nu doar din punct de vedere numeric, dar şi în ce priveşte statutul social şi juridic. În sec. al XVIII-lea, odată cu scăderea importanţei călăraşilor sub aspect militar, s-au menţinut şi s-au accentuat sarcinile lor secundare. Privilegiile de care beneficia această categorie socială erau confirmate de domnie, similar categoriilor mai privilegiate ale societăţii.

După anexarea Basarabia la Imperiul Rus, pentru *călăraşi* au fost păstrate doar funcţiile auxiliare, ei fiind consideraţi slujitori pe lângă administraţiile locale, persoane cu atribuţii de pază locală; pe timp de război aceştia participau la adunarea carelor pentru transportarea proviziilor etc.

Călăraşii alcătuiau miliţia pământeană şi se aflau la dispoziţia isprăvniciilor pentru executarea diferitelor porunci în cadrul ţinutului, erau angajaţi în acest serviciu din partea satelor scutite de orice corvoadă şi impozit, în afară de încartiruire, se supuneau nemijlocit ispravnicului, fapt pentru care primeau anual o soldă bănească.

Pe parcurs, ţarismul a încercat să reglementeze activitatea acestei categorii de slujitori, ca şi în cazul altor categorii sociale, limitând sfera lor de activitate şi reducând substanţial numărul, încadrând-o în anumite norme juridice. În acest scop au fost elaborat chiar un regulament-statut pentru călăraşi. Deşi această categorie socială beneficia de anumite privilegii, situaţia călăraşilor nu era una dintre cele uşoare, fapt atestat de numeroasele plângeri ale acestora în diferite instituţii administrative judeţene şi regionale.

[121] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 742, f. 2-3.
[122] ANRM, F. 134, inv. 1, d. 170, f. 198-198 verso. După aplicarea în 1839 a reformei financiare în Rusia, achitarea salariilor se efectua în ruble argint. Rubla de argint a fost egalată cu 3 rub. 50 cop. asignate (Tomuleț 2011, 150).
[123] ANRM, F. 134, inv. 1, d. 170, f. 230.
[124] ANRM, F. 134, inv. 1, d. 170, f. 3-6 verso.

Bibliografie

Cantemir 1876: D. Cantemir, Istoria Imperiului Otoman / Traducere de Iosif Hodosiu (Bucureşti 1876).

Cantemir 1975: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1975).

Documente 2008: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în secolul al XVII-lea (1787-1800) (Cărţi domneşti şi zapise). Colecţia „Moldova în epoca feudalismului", vol. XI (Chişinău 2008).

Documente 2012: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1803) (Cărţi domneşti şi zapise). Colecţia „Moldova în epoca feudalismului", vol. XII (Chişinău 2012).

Grigoraş 1971: N. Grigoraş, Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bucureşti 1971).

Instituţii 1988: (Coord. O. Sachelarie, N. Stoicescu) Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar (Bucureşti 1988).

Instituţiile 2011: Instituţiile administrative locale în Basarabia (1812-1838). Documente şi materiale (Chişinău 2011).

Istoria 1973: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice. Vol. I. 1918-1968 (Chişinău 1973).

Istoria 1982: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice. Vol. II. 1969-1980 (Chişinău 1982).

Madan 1996: I. Madan, Cercetări în domeniul ştiinţelor umanistice la Universitatea de Stat din Moldova (1974-1995). Contribuţii bibliografice (Chişinău 1996).

Madan 2001: I. Madan, Istorie, arheologie, etnografie. 1981-2001. Contribuţii bibliografice (Chişinău 2001).

Rosetti 1909: R. Rosetti, Arhiva Senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806-1812, vol. I (Bucureşti 1909).

Tomuleţ 2007a: V. Tomuleţ, Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828), vol. I (Chişinău 2007).

Tomuleţ 2007b: V. Tomuleţ, Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828), vol. II (Chişinău 2007).

Tomuleţ 2011: V. Tomuleţ, Circulaţia monetară în Basarabia în primele decenii după anexarea ei la Imperiul Rus. In: Studia Universitatis. Seria Ştiinţe Umanistice. Anul V, nr. 10 (50) (Chişinău 2011), 142-153.

Tomuleţ 2012a: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă. (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni, vol. I (Chişinău, 2012).

Tomuleţ 2012b: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă. (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni, vol. II (Chişinău 2012).

Tomuleţ 2012c: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă. (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni, vol. III (Chişinău 2012).

Ţurcanu 2005: I. Ţurcanu, Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei (Chişinău 2005).

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812-1861 гг. (Кишинев 1967).

Зеленчук 1979: В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Кишинев 1979).

Накко 1879: А. Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись) (Кишинев 1879). (Manuscrisul lucrării se păstrează în fondul de manuscrise al Bibliotecii Universităţii de Stat din Odesa).

Положение 1962: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов. (Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская), том. III, часть I (Кишинев 1962).

ПСЗРИ 1835: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. X, отд. второе, 1835, №8683 (Санкт Петербург 1836).

ПСЗРИ 1865: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXXII, отд. второе, 1865, №39079 (Санкт Петербург 1865).

Свиньин 1867: П. Свиньин, Описание Бессарабской области. В сб.: ЗООИД, том VI (Одесса 1867), 170-262.

Устав 1818: Устав образования Бессарабской области 1818 г. (Кишинев 1818).

The legal status of *călăraşi* in Bessarabia: from Moldovan traditions to the Russian imperial administrative system

Abstract

In this study, based on archival and published sources, the author analyzes the status of *călăraşi* based on the comparative approach: from the Moldovan traditions to Russian imperial administrative system. The author ascertains that *călăraşi* as the guards' category were mentioned in the documentary information from the 16th century, as

being recruited among free peasants and obliged to go to war on their own account at the request of the rulers, for tax exemption or the right to use royal estates.

Over the centuries this social category has undergone significant changes, not only numerically but also in terms of social and legal status. In the 18th century, with the decline of military importance of the *călăraşi,* their secondary tasks were maintained and extended. The privileges enjoyed by this social category were confirmed by rulers, similar to the privileged classes of society.

Upon annexation of Bessarabia to Russia *călăraşi* kept only auxiliary functions, being considered serving for local governments, persons responsible for local security; during wartime they participated in the finding of carts for the transportation of supplies, etc.

Călăraşi formed indigenous militia and were at the command of *ispravnic* for the execution of different tasks in the counties. They were employed in the service from the free villages exempted of any drudgery and tax, but a military billeting; they immediately obeyed *ispravnic's* orders, receiving annual payment in money.

Over time, the tsarist government, as with other social groups, tried to regulate this category of servants, limiting their activities, reducing substantially its number and fitting it into some legal rules. For this purpose there even was made up a regulation statute for *călăraşi*. Despite privileges enjoyed by this social category, the situation of *călăraşi* was not easy, as evidenced by the many complaints from them at various district and regional administrative offices.

Статус бессарабских каларашей: от молдавской административной системы управления к российской

Резюме

В данной статье, на основе анализа архивных источников, автор анализирует юридический статус каларашей, которым они обладали в период перехода от молдавской административной системы управления к российской. В основе исследования лежит сравнительный анализ. Автор констатирует, что калараши составляли категорию стражников, упоминавшуюся в исторических источниках начиная с XVI века; это были свободные крестьяне, которые были вынуждены участвовать, по требованию господаря, в военных походах, за свой счет. Взамен они освобождались от налогов или получали право использовать поместья, принадлежащие господарю.

На протяжении веков эта социальная категория претерпела существенные изменения, в отношении не только численности, но и социального и юридического статуса. В XVIII столетии, несмотря на уменьшение значения воинских функций каларашей, сохранились и получили особую значимость их второстепенные обязанности. Привилегии, которыми пользовалась эта социальная категория, были подтверждены господарем, как и привилегии других социальных категорий.

На момент аннексии Бессарабии Россией за каларашами сохранились только их второстепенные обязанности; они считались служащими, входившими в состав местной администрации, должностными лицами, выполнявшими охранные функции.

Калараши составляли земскую полицию и находились в непосредственном подчинении земских исправников. Будучи ангажированными на эту службу из числа жителей свободных сел, они выполняли разные поручения в пределах цинута. Они освобождались от всех земских повинностей, кроме военного постоя, получая за свою службу денежное вознаграждение.

Как и в случае с другими социальными категориями, царское правительство стало регламентировать деятельность категории стражников. С этой целью был разработан регламент для каларашей, который предусматривал ограничение их обязанностей, а также значительное сокращение их численности. Таким образом, их деятельность была регламентирована определенными юридическими нормами. Однако, несмотря на определенные привилегии, которыми пользовалась это социальная категория, положение каларашей было не из легких, о чем свидетельствуют множество жалоб с их стороны в разные уездные и региональные административные ведомства.

07.02.2013

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

CĂRŢI VEST-EUROPENE ÎN BASARABIA: CĂI DE DIFUZARE ŞI CONTROL GUVERNAMENTAL (1812-1862)

Andrei Emilciuc

Problema propusă în acest articol nu este absolut inedită în istoriografie, ea fiind abordată, e adevărat mai mult tangenţial, în câteva studii atât din perioada de până la 1991, cât şi după aceasta. Ţinem să amintim în acest context contribuţiile istoricilor E. Levit (Levit 1981), D.C. Grama (Grama 1990), M. Danilov (Danilov 2005), Şt. Lupan (Lupan 2010) etc.

Ne-am propus ca cadrul cronologic al temei abordate să aibă ca limită inferioară anul 1812, an în care, prin pacea de la Bucureşti din 16/28 mai, teritoriul dintre Prut şi Nistru, denumit impropriu Basarabia, a fost anexat la Imperiul Rus, iar ca limită superioară anul 1862, marcat prin adoptarea la 12 mai a unui nou Regulament al cenzurii, care a adus cu sine trecerea unor atribuţii importante în ceea ce priveşte controlul circulaţiei literaturii străine în seama Ministerului Afacerilor Interne. Includerea cenzurii în evidenţa unui organ exclusiv de forţă a însemnat intensificarea controlului asupra maselor, statul rus fiind nevoit să adopte măsuri împotriva mişcării revoluţionare ce lua amploare, iar această schimbare radicală reprezintă un argument solid în fixarea acestei limite cronologice la tema propusă.

În abordarea problemei circulaţiei cărţii vest-europene în Basarabia ne propunem să analizăm în special izvoarele de arhivă, cu precădere cele din fondul 2 – Cancelaria Guvernatorului Basarabiei, al ANRM, care conţin date relevante în privinţa căilor de difuzare a literaturii vest-europene şi măsurile guvernamentale adoptate cu scopul de a controla şi a preveni pătrunderea lucrărilor neconcordante cu legislaţia rusă de domeniu.

Aparent, din punct de vedere documentar, problema circulaţiei cărţii vest-europene în Basarabia poate fi investigată foarte uşor analizând registrele vamale. Cu regret, informaţiile cuprinse în aceste acte de evidenţă sunt foarte seci, şi nu ne oferă decât detalii „cantitative". Aceasta deoarece, potrivit legislaţiei vamale ruse cărţile erau taxate la greutate. Astfel conform Tarifului vamal din 1822 cărţile străine tipărite după 1800 în legătură lustruită (politură), de piele, de marochin şi oricare alt tip erau supuse taxei de 10 copeici de pe funt[1] (ПСЗРИ 1830a, №24060, 1388). Abia prin ucazul Senatului din 14 iunie 1848, ca urmare a aprobării de către împăratul rus, la 5 mai 1848 a raportului ministrului Învăţământului Public, au fost stabilite taxe unice de 5 copeici argint pentru fiecare volum de carte importat, indiferent de mărime sau număr de file, incluzând broşurile cu copertă tare. De pe cărţile cu copertă moale, ediţii periodice, ziare şi reviste se percepea în continuare o taxă pe greutate în mărime de 5 copeici argint de pe fiecare funt. Romanele şi povestirile erau taxate suplimentar cu 5 copeici argint. De taxe erau scutite cărţile aduse de diplomaţi străini, cărţile comandate de universităţile imperiale şi alte instituţii academice cărora li s-a acordat acest privilegiu, cărţile, ziarele şi revistele trimise prin poştă. Taxa anterioară de pe cărţile în legături tradiţionale de piele sau alte materiale de preţ rămânea în vigoare (ПСЗРИ 1849, №22367, 411-412).

Necesită, însă, a fi menţionat faptul că până la 1830 Basarabia a avut un sistem comercial-vamal care nu era reglementat prin prevederile Tarifelor vamale normale ruse, şi se baza pe un şir de acte şi dispoziţii cu caracter particular. Este o perioadă de implementare treptată a sistemului vamal rus. Izvoarele de epocă nu reflectă absolut complet şi veridic numărul carantinelor de la Prut şi Dunăre imediat după anexarea provinciei la Rusia. P. Svinin[2] afirma că după anexarea la Rusia importul

[1] Funt – veche măsură de greutate, care în Rusia, constituia 1/40 puduri, sau 0,5 kg.

[2] Pavel Svinin (1787-1839) – scriitor, editor, ziarist şi redactor, pictor, istoric, geograf rus. În septembrie 1815 - aprilie 1816 a întreprins o călătorie de serviciu în Basarabia, colectând informaţii de divers gen şi alcătuind un raport detaliat privind situaţia Basarabiei în 1816.

mărfurilor în Basarabia se făcea cu perceperea taxei după obiceiul moldovenesc denumit „vamă", prin trei posturi vamale: Noua Suliţă, Ismail şi Sculeni. Prin Akkerman şi Reni importul mărfurilor era interzis din cauza răspândirii molimei (Свиньин 1867, 230). Autorităţile imperiale au decis instituirea primei carantine în Noua Suliţă. P. Svinin scrie că postul de frontieră Noua Suliţă a fost instituit la 12 octombrie 1812 (Свиньин 1867, 241), dar că vama şi-a început activitatea abia la 1 iulie 1814 (Свиньин 1867, 261). Fiind situată la vărsarea râuşorului Rachitna în râul Prut, la hotarele cu Imperiul Otoman şi cel Habsburgic, prin Noua Suliţă trecea un mare drum comercial din Bucureşti, Odobeşti, Focşani, Ocna şi Iaşi spre Hotin, Kameneţ-Podolsk şi, parţial, spre Bucovina şi Galiţia[3]. Carantina de la Sculeni, pe de altă parte, a fost instituită la 26 iulie 1814 (Свиньин 1867, 239). Însă definitivarea liniei sanitar-vamale de la Prut şi Dunăre va avea loc în 1817, fiind stabilit ca în Noua Suliţă, Sculeni şi Reni să funcţioneze oficii vamale, iar în Lipcani, Leova, Ismail şi Akkerman – posturi sau puncte vamale (Неболсин 1835, 132). Ulterior vama principală de pe mare a fost mutată din Reni în Ismail (Tomuleţ, Maftei 2006).

Sistemul vamal rus va fi implementat pe deplin în Basarabia abia după 1830, acest lucru fiind valabil şi în privinţa cărţilor aduse de peste hotare. Astfel, conform datelor vămii din Noua Suliţă pentru anul 1826, cărţile erau indicate la număr şi după anul ediţiei: 1817 – două, 1818 – patru, 1821 – două, 1822 – una, 1823 – una, 1824 – una, necunoscut – şase[4], în total 17 ediţii în limba franceză, în valoare de 92 ruble, adică sistemul de evidenţă diferea de prevederile vamale normale ruse. Dar deja pentru anul 1830 datele vămii nu prezintă numărul cărţilor importate ci greutatea lor, după cum urmează: cu anul ediţiei de până la 1800 în legătură de piele – 18 funturi în valoare de 99 ruble, de după 1800 – 2 puduri 19 funturi în valoare de 364 ruble[5], adică în strictă conformitate cu sistemul rus de taxare a cărţilor importate[6]. Acest lucru va fi valabil pentru întreaga perioadă abordată. Astfel, potrivit raportului vămii din Noua Suliţă în anul 1840 au fost importate cărţi în limbi străine în legături de marochin, cu anul ediţiei de după 1800 – 1 pud şi 35 funturi, în valoare de 50 ruble[7], iar în anul 1850 – 4 puduri 18 funturi, în valoare totală de 100 ruble, taxa percepută constituind 17,5 ruble[8].

Autonomia, inclusiv cea comercial-vamală, de care s-a bucurat Basarabia până la adoptarea în 1828 a *Aşezământului obrazovaniei oblastei Basarabia*, au permis pătrunderea pe teritoriul ei a numeroase cărţi neavizate de Cenzura rusă. Acest lucru va ieşi la iveală încă mulţi ani după, evident doar atunci când aceste cărţi vor apărea în vizorul autorităţilor. Un caz de acest gen este cel al profesorului Dimitrie Govdelas (1780-1831), care, pe valul represiunilor otomane contra revoluţionarilor eterişti în Principatele Române, a fost nevoit să caute refugiu în Basarabia. Dând bir cu fugiţii pentru a-şi salva viaţa, acesta nu a ezitat să aducă cu sine şi întreaga sa bibliotecă. Alcătuită din 2723 de volume – marea lor majoritate fiind din sec. XVIII-XIX, în diferite limbi: greacă, germană, franceză, latină ş.a., biblioteca a rămas după moartea sa, în 1831, mareşalului nobilimii din Basarabia, moşierul Dimitrie Carastati, în contul unei datorii. În 1834 ultimul a donat biblioteca spre folosul aşezămintelor şcolare din provincie. Cenzura rusă, intrând pe fir, a depistat, însă, numeroase volume interzise, iar rezolvarea problemei în cauză a necesitat încă mult timp, soarta bibliotecii rămânând neclară până în prezent (Danilov 2011, 249-250).

În aceeaşi ordine de idei, menţionăm că astfel de cărţi apăreau an de la an şi în rapoartele Bibliotecii Publice din Chişinău. Astfel, în conformitate cu prevederile circularei din 16 septembrie 1834 a ministrului Învăţământului Public, guvernatorului militar al Basarabiei, P.I. Fedorov[9] îi este prezentat la 15 ianuarie 1842 raportul pentru anul 1841 al Bibliotecii Publice din Chişinău[10], pe care acesta îl transmite la 14 februarie ministrului Învăţământului Public[11]. În răspunsul din 28 martie al Cancelariei Ministerului se menţiona existenţa în fondurile instituţiei a şase cărţi în limba fran-

[3] ANRM, F. 17, inv. 2, d. 5, f. 126
[4] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 40 verso.
[5] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 52.
[6] În registrele vamale mai figurează manuscrise în limbile greacă şi franceză – 3 ¼ funturi, în valoare de 50 de ruble. ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 52.
[7] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 88.
[8] ASRO, F. 3. inv. 1, d. 74b, f. 69 verso.
[9] General-maiorul P.I. Fiodorov s-a aflat iniţial (din 28 august 1834) în funcţia de guvernator civil al Basarabiei, iar din 28 ianuarie 1836 şi până la 29 mai 1854 în cea de guvernator militar al Basarabiei, şef al Administraţiei civile şi al Administraţiei Speciale a oraşului Ismail. În text utilizăm formularea simplificată de *guvernator militar* pentru economisirea spaţiului.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 1-3.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 4.

ceză interzise de cenzură şi a altor cinci ce nu au trecut cenzura, inclusiv a patru în limba franceză şi uneia în limba greacă, solicitându-se lui P.I. Fiodorov expedierea cât mai grabnică a acestor lucrări în Comitetul de Cenzură de la Sankt Petersburg[12]. P.I. Fedorov este nevoit, la 29 aprilie 1842, a cere bibliotecii cărţile indicate pentru a fi expediate în capitala rusă[13]. Biblioteca, în persoana bibliotecarului N. Kozlov, îi expediază guvernatorului militar cărţile solicitate la 7 mai 1842[14], iar la 12 mai acesta, în cele din urmă, le expediază Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg[15]. Apariţia unor astfel de cărţi în fondurile Bibliotecii Publice din Chişinău, nu este întâmplătoare, deoarece fondurile ei se completau în mare măsură prin donaţie, iar pe mâinile locuitorilor Basarabiei se aflau, credem, încă numeroase volume vest-europene neavizate sau interzise de cenzura rusă.

Odată cu lichidarea în 1828 a autonomiei provinciei, care a coincis cu adoptarea unui nou regulament al cenzurii în Imperiul Rus, aducerea cărţilor „străine" în Basarabia a devenit mai dificilă. Regulamentul Cenzurii din 22 aprilie 1828 prevedea ca Comitetele de cenzură să informeze poliţia despre cărţile străine neadmise spre comercializare şi să ţină o evidenţă strictă a cărţilor cenzurate, atât admise cât şi a celor neadmise spre circulaţie, prin întocmirea a cinci registre: a facturilor, a cataloagelor, a cărţilor primite de la autorităţile vamale, a cărţilor comandate de instituţiile de stat, sau persoane private, cele aduse de călători, precum şi un registru comun al tuturor cărţilor străine care parveneau spre examinare (ПСЗРИ 1830b, №1979, 470-471). În plus, ministrul Învăţământului Public a dispus la 12 ianuarie 1829 Comitetului Cenzurii Străine de la Sankt Petersburg să prezinte împreună cu rapoartele despre publicaţiile interzise sau cele îndoielnice, şi înseşi tipăriturile (Сборник 1862, 214). Totuşi, necesită a fi amintite observaţiile călătorului englez Edward Morton, care aflându-se în Rusia între 1827 şi 1829, scria că ucazurile în privinţa cenzurii erau desconsiderate, el personal reuşind în timpul aflării sale la Sankt Petersburg să citească două lucrări interzise, oferite de un nobil rus, care le ţinea în cel mai vizibil loc din biblioteca sa. În opinia sa interdicţiile organelor de control de fapt încurajau răspândirea lucrărilor străine în Rusia, opinând că dacă anumite lucrări nu erau interzise şi nu se întreprindeau măsuri de control excesiv pentru prevenirea pătrunderii acestor lucrări pe teritoriul imperiului, mult mai puţine persoane se arătau dornice să le citească, deoarece „este bine cunoscut faptul că o publicaţie interzisă trezeşte curiozitatea generală, şi este citită, cel mai des, doar pentru că este interzisă" (Morton 1830, 20). Pe de altă parte, procedura birocratizată de examinare a cărţilor străine, a generat o numeroasă corespondenţă de serviciu, fapt ce reprezintă pentru cercetătorii din domeniu o adevărată *mană cerească*.

După 1830 încep a circula în Basarabia şi cărţi vest-europene aduse din Odesa. În anii '30 în acest oraş cosmopolit deja funcţionau câteva librării, deschise de negustori cu origine franceză precum D. Mieville, J. Sauron, J. Roubaud, şi care ofereau cumpărătorilor cele mai recente apariţii editoriale vest-europene (Полевщикова 2011). De altfel, Biblioteca Publică din Odesa, dar şi bibliotecile instituţiilor de învăţământ de aici, s-au format în baza unor donaţii de carte vest-europeană, care era mult mai prezentă în colecţiile particulare decât cea rusă. Însă singurul indiciu documentar al volumelor ajunse din Odesa în Basarabia sunt etichetele şi ştampilele negustorilor odesiţi (Лущик 2003) pe cărţile din colecţiile existente în ţară. Trebuie să recunoaştem, în această ordine de idei, că, în general, dispunem de prea puţine informaţii documentare care ne-ar permite să facem aprecieri cantitative privind circulaţia publicaţiilor vest-europene pe teritoriul Basarabiei, dar cazurile prezentate în continuare, ne sugerează, că fenomenul a existat, şi că a fost unul obiectiv, reflectând răspândirea ideilor noi, specifice epocii moderne, inclusiv în ceea ce priveşte stilul de viaţă, viziunile social-politice şi preferinţele de petrecere a timpului liber.

Pentru călători, care erau „rândunicile" noutăţilor editoriale occidentale în Imperiul Rus, sistemul introdus prin Regulamentul Cenzurii de la 1828, presupunea trecerea unor proceduri de loc uşoare, fapt ce genera multă indignare şi nemulţumire în rândul acestora. Timpul nu avea să fie singura lor pierdere. Statul, care iniţial îşi asumase cheltuielile generate de transmiterea cărţilor de la o instanţă de control la alta, îşi va revizui treptat poziţia. Un prim pas în acest sens s-a realizat în conformitate cu raportul ministrului de

[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 5-5 verso.
[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 6-6 verso.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 7
[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 8-8 verso.

finanţe aprobat de Nicolai I la 11 noiembrie 1831, care prevedea ca cărţile importate prin vămile de pe uscat să fie expediate în comitetele de cenzură direct de oficialii vamali. Ulterior cărţile erau expediate deţinătorilor la adresele indicate în declaraţia lor vamală, iar cheltuielile poştale erau trecute în seama proprietarilor (ПСЗРИ 1832, №4937, 199). Dar creşterea numărului de volume aduse de peste hotare, făceau ca cheltuielile asumate de stat pentru transportarea tipăriturilor la instituţiile de cenzură să rămână o problemă substanţială. De aceea prin ucazul Senatului din 18 iulie 1838, care stabilea regulile de expediere din vămi în Comitetele de cenzură a cărţilor străine aduse în Rusia, cheltuielile respective au fost trecute în seama proprietarilor de cărţi. În localităţile unde nu funcţionau comitete de cenzură, proprietarul urma să ducă de sine stătător pachetele cu cărţi sigilate vamal în cancelariile guberniale, în decurs de şase luni, oficialii vamali expediind în prealabil lista cu informaţii detaliate despre cărţile importate. Se prevedea urmărirea penală a persoanelor pentru tăinuirea cu intenţie a cărţilor „interzise” (ПСЗРИ 1839, №11413, 18-19). De asemenea, prin ucazul Senatului din 19 iulie 1839 s-a prevăzut ca oficialii vamali să întocmească lista cărţilor importate, şi să-l oblige pe negustor sau pe călător să-şi asume în scris transportarea acestora în cutii sigilate vamal la administraţia guberniei de reşedinţă sau la comitetele de cenzură. Dacă cărţile erau depuse în administraţiile guberniale, se întocmea o nouă listă a acestora, care era expediată în comitetele de cenzură, sau se putea permite eliberarea cărţilor, dacă titlurile figurau în listele celor admise anterior de cenzori, cu informarea comitetelor de cenzură străină (ПСЗРИ 1840, №12552, 629).

Pentru a reduce numărul de liste expediate de organele de control, Comitetul de Cenzură a iniţiat expedierea unor liste cu titlurile de carte străine găsite a fi „interzise”, „parţial interzise” sau „permise”. Anume în baza acestor liste funcţionarii vamali urmau a stopa pătrunderea cărţilor străine „interzise” şi facilita trecerea celor „permise” fără a mai apela la organele de cenzură. Însă numărul tot mai mare de cărţi incluse, şi lipsa clasificării acestora, fie în ordine alfabetică, fie după anul ediţiei, făceau această muncă extrem de dificilă, iar odată cu trecerea anilor şi înmulţirea listelor – şi irealizabilă. Astfel de liste încep a fi expediate şi guvernatorilor, în fondul Cancelariei Guvernatorului Basarabiei cea mai timpurie listă de acest gen datează cu anul 1832 (Danilov 2005, 128). Dar punerea pe seama guvernatorilor a unor obligaţii executive în serviciul Comitetului de Cenzură solicita din partea acestora o muncă şi o corespondenţă intense, lucru, care cu siguranţă, nu erau agreate de aceştia. Încercarea lor de a pune o presiune pe organele vamale pentru o mai eficientă filtrare a titlurilor de carte, evident pentru a-şi ascunde propria neîndeplinire a acestei obligaţiuni, nu le oferă rezultatul dorit. Astfel, în august 1835, fiind nemulţumit de faptul că multe cărţi cunoscute a fi interzise ajung să fie depuse în cancelaria sa, guvernatorul civil P.I. Fiodorov se adresează Administraţiei Carantinei Centrale din Sculeni în privinţa primirii de către această instituţie a listelor de cărţi străine interzise de cenzură, pentru contracararea pătrunderii unor astfel de cărţi pe teritoriul Basarabiei. În răspunsul din 14 august 1835, oficialii carantinei informau că nu primesc astfel de liste, iar la depistarea cărţilor străine la călători, la fel cum se procedează la carantinele din Leova şi Lipcani, se elaborează lista în trei exemplare a acestora, una din care rămâne în carantină, iar celelalte două sunt expediate vămii din Sculeni alături de cărţi, după trecerea perioadei de observaţie. Mai mult decât atât, atunci când la 6 iulie 1835 carantina a prezentat un raport guvernatorului civil, privind aducerea de către dvoreanul Iavorski a unor cărţi interzise de cenzură, oficialii vămii din Sculeni, prin ordinul din 13 iulie, le-au interzis să ţină legături cu alte instituţii, fără acordul lor[16].

Într-un alt caz, guvernatorul militar a solicitat vămii din Sculeni, prin adresa din 23 aprilie 1836, să precizeze criteriul după care listele cu cărţi aduse de peste hotare i se expediau anume lui, fiind nemulţumit de câteva cazuri, în care el trebuia să-i caute pe proprietari în guberniile de peste Nistru, pentru executarea deciziilor Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg. Ca răspuns oficialii vamali raportau la 29 aprilie 1836 că cărţile aduse de peste hotare sunt lăsate proprietarilor, ei semnând că se obligă să le prezinte administraţiilor guberniale sau provinciale, care le aleg singuri, în funcţie de locul de trai sau şedere temporară[17]. Astfel cataloagele ajungeau la guvernatorul militar al Basarabiei din considerentul ca cei vizaţi, în cazul dat – Alecu Călină şi Antonie Albano au

[16] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 62.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 48.

menţionat că merg la Chişinău pentru a-şi revedea rudele, Dimitrie Rizo – la Chişinău şi apoi la Odesa cu afaceri, iar dvoreanul Dimitrie Andrianov – la locul de trai din judeţul Orhei[18]. Aveau loc şi cazuri inverse, precum cel al concesionarului de clasa a 10-a Boncikovski, din statele de personal al comisiei Depoului de Comisariat din Balta, care îl informa la 26 iunie 1833 pe guvernatorul civil interim al Basarabiei I.S. Klimş că, întorcându-se din delegaţie de serviciu din Moldova şi Valahia, a adus cu sine 16 volume a unei cărţi în limba poloneză, privitoare la gospodăria sătească şi casnică. Boncikovski îi prezenta guvernatorului cărţile pentru a fi avizate de către cenzori, pentru ca ulterior să-i fie expediate în oraşul Balta[19]. Guvernatorul, însă, nu primise lista acestora de la vama Sculeni, astfel că la 29 august a solicitat expedierea acesteia pentru a o putea prezenta Comitetului de Cenzură străină din Sankt Peterburg[20]. Ca răspuns vama Sculeni îl informa la 4 septembrie că concesionarul Boncikovski şi-a expus intenţia de a prezenta cărţile în Cancelaria guvernatorului civil al Podoliei, de aceea lista a fost expediată ultimului la 29 iunie, iar o copie a acesteia – Comitetului de Cenzură străină de la Sankt Petersburg[21]. I.S. Klimş a fost nevoit să-i expedieze la 25 septembrie 1833 guvernatorului militar al Podoliei o scrisoare în care-i solicita informaţii privind decizia Comitetului de Cenzură asupra cărţilor în cauză, şi permisiunea să i le returneze proprietarului, cu perceperea taxelor de expediere poştală – 6,60 ruble[22]. De fapt, aceste situaţii sunt consecinţe ale unei scăpări a legiuitorului rus, care nu a ştiut să anticipeze faptul că multe persoane nu puteau să cunoască din timp unde aveau să se afle în următoarele câteva luni, şi nici să-şi sacrifice activităţile pentru a nu crea dificultăţi sistemului de control gândit.

Potrivit Regulamentului Cenzurii de la 1828 cărţile „necunoscute" aduse de peste hotare prin punctele vamale ale Basarabiei urmau a fi examinate de Comitetul de Cenzură de la Sankt Petersburg. În unele cazuri, totuşi, atunci când în lista cărţilor se întâlneau şi câteva titluri în limbi „orientale"[23], acestea erau direcţionate în Comitetul de Cenzură Străină din Odesa, cenzorii de la Sankt Petersburg încuviinţând acest lucru, deoarece duceau lipsă de cunoscători de limbi „orientale". Dar alături de acele câteva cărţi în „limbi orientale", Comitetul de Cenzură de la Odesa primea, în mare parte, titluri de carte franceză, şi uneori germană sau engleză. Astfel, oficialii vămii din Sculeni expediau la 5 decembrie 1835 Comitetului de Cenzură din Odesa 45 de volume de carte în „limbi orientale" dintre care 31 aparţinând soţiei boierului moldovean Constantin Scaradi, 7 volume – dvoreanului Alexandru Deiu, 3 volume – Anastasie Jora, 2 volume – dvoreanului Hristofor Iamandi şi un volum – unui oarecare Ivan Trohin. Conform adresei cenzorilor odesiţi din 26 februarie 1836, către guvernatorul militar al Basarabiei, două titluri, aparţinând lui Scaradi şi dvoreanului Deiu, s-au dovedit a fi interzise, în urma examinării, inclusiv lucrarea în limba franceză *Le Panorama des Boudoirs, ou l'Empire des Nairs* (în trei volume, semnată de James Lawrence)[24]. De asemenea din lista cărţilor admise de cenzură, aparţinând boierului Scaradi, pe lângă titlurile de carte în limba greacă, găsim şi trei în limba franceză[25]. Guvernatorul P.I. Fiodorov a dispus la 9 aprilie 1836 poliţiei oraşului Chişinău, Judecătoriilor Judeţelor Orhei şi Iaşi informarea proprietarilor în această privinţă[26].

Tariful Vamal intrat în vigoare la 1 ianuarie 1842[27] a legiferat transmiterea listelor şi cărţilor spre examinare în cele mai apropiate comitete de cenzură, adică în cazul Basarabiei – la cel de la Odesa. Aparent, acest lucru trebuia să contribuie la micşorarea termenilor de examinare, deoarece se micşora termenul de livrare a corespondenţei. În realitate, Comitetul de Cenzură a preluat doar funcţia de confruntare a listelor de cărţi pe care le primea cu registrele cărţilor „interzise" şi „permise". Dacă titlurile deja figurau în aceste registre, răspunsul într-adevăr putea ajunge mai repede, însă în caz că se depistau titluri necunoscute, cărţile erau solicitate pentru a fi examinate sumar, conform reglementărilor generale, de cenzorii de la Odesa, iar apoi, dacă nu se convenea asupra unei decizii unanim acceptată, erau expediate Comitetului de Cenzură de la Sankt Peterburg. În aceste condiţii Comitetul de cenzură de la Odesa îndeplinea, practic, munca care trebuia să fie în-

[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 48.
[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 16-17.
[20] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 18-18 verso.
[21] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 19.
[22] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 20-21.
[23] Turcă, greacă, tătară, româna şi altele.
[24] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 6.
[25] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f . 7.
[26] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 9.
[27] Aprobat de împărat la 28 noiembrie 1841 (ПСЗРИ 1842, №15064, 73).

deplinită în cadrul oficiilor vamale şi a Cancelariei guvernatorului, fără de a-şi asuma responsabilitatea adoptării unor decizii asupra unor ediţii discutabile, fapt ce nu putea să se răsfrângă pozitiv asupra termenelor de examinare. Tocmai de aceea, odată cu adoptarea ucazului imperial din 5 mai 1848, *Privitor la supunerea cărţilor străine taxei vamale*, Comitetul de Cenzură de la Odesa este scos din schemă. Astfel, după ce vama de la Sculeni l-a informat la 31 mai 1849 pe P.I. Fiodorov că la moşierul Andrei Pavli, care la 30 mai a trecut hotarul Basarabiei, au fost depistate şase cărţi în „limbi străine”[28], guvernatorul îl expediază Comitetului de cenzură din Odesa. Este, însă, imediat atenţionat de către funcţionarii acestui comitet că acest caz nu intra în competenţa instituţiei în cauză, făcându-se, în acest sens, referinţă la o dispoziţie a ministrului Învăţământului Public. La 30 iunie 1849 P.I. Fiodorov a solicitat Comitetului de Cenzură din Odesa ca să-i fie expediată copia acestei dispoziţii[29]. În scrisoarea de răspuns, datată cu 30 iulie 1849, se menţiona că pentru punerea în aplicare a dispoziţiei imperiale din 5 mai 1848, privitoare la supunerea cărţilor străine taxei vamale, ministrul Învăţământului Public a dispus la 26 mai ca în regiunile în care nu existau comitete de cenzură, autorităţile locale să expedieze listele cărţilor aduse de peste hotare Comitetului de Cenzură străină de la Sankt Petersburg. La interpelarea Comitetului de Cenzură din Odesa, în privinţa Basarabiei, ministrul Învăţământului Public şi-a reconfirmat la 12 august 1849 poziţia[30]. În ceea ce priveşte catalogul cărţilor aduse de moşierul Andrei Pavli, comitetul îl informa pe guvernator în adresa din 18 august 1849 că l-a expediat Comitetului de Cenzură străină de la Sankt Petersburg, iar la 3 august a primit răspunsul că cărţile erau admise de cenzură[31]. Totodată Comitetul de Comitetul de Cenzură de la Odesa îşi reitera poziţia, solicitând de la P.I. Fiodorov ca pe viitor, în conformitate cu dispoziţia ministrului Învăţământului Public, să expedieze listele cărţilor pe care persoanele ce sosesc de peste hotare le aduc cu sine, direct Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg[32].

Intensificarea controlului guvernamental, care a culminat cu adoptarea Regulamentului cenzurii din 1862, a fost precedat de o intensificare a presiunii puse pe guvernatori în privinţa circulaţiei cărţilor străine. Astfel, la 12 ianuarie 1846 ministrul Afacerilor Interne, L.A. Perovski îi adresa lui P.I. Fiodorov o scrisoare în care îl informa, că ministrul Învăţământului Public l-a atenţionat că cărţile interzise de cenzură de la un timp au început să circule în rândurile publicului cititor din cauza nerespectării de către negustorii de cărţi a îndatoririlor înscrise în Statutul Cenzurii. Ca urmare, ministrul Afacerilor Interne îi solicita guvernatorului militar al Basarabiei să intensifice controlul asupra comerţului cu cărţi străine, obligându-i pe negustorii de cărţi să semneze că nu vor comercializa sub nicio formă, cărţi care nu au fost examinate de cenzură, şi mai ales cărţi interzise de cenzură[33]. Dar eşecul instrumentelor de control, se datora nu doar incapacităţii guvernatorilor de a se achita de această obligaţiune impusă, ci şi necorespunderea prevederilor Regulamentului cenzurii de la 1828 cu noile realităţi, determinate de răspândirea tipăriturilor ieftine, care nu mai erau privilegiul claselor înstărite ale societăţii. În plus existau şi scăpări importante. Spre exemplu, la 15 octombrie 1851 ministrul Învăţământului Public, cneazul P.A. Şirinski-Şihmatov, îi scria adjunctului şefului Districtului Şcolar Odesa că, dat fiind că acest lucru nu era prevăzut în Statutul de Cenzură din 1828 şi nici în dispoziţiile Consiliului de Stat aprobate de împărat la 8 mai 1850, privind prevenirea importului de peste hotare al cărţilor interzise, toate cărţile şi revistele străine urmau a fi examinate de cenzură, indiferent de anul publicării, şi nicidecum doar cele tipărite după 1800, după cum, se pare, că se proceda în Comitetul Cenzurii Străine din Odesa (Сборник 1862, 278).

Oficialii vamali din Basarabia expediau concomitent două copii ale listelor cărţilor aduse de peste hotare, expediind una direct Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg, iar alta guvernatorului, astfel că lista expediată de guvernator Comitetului de Cenzură reprezenta doar un instrument de verificare, care venea să confirme că cărţile fuseseră depuse în cancelaria acestuia. Însă, analizând documentele de arhivă, am putut constata că de cele mai dese cazuri guvernatorul nu mai aştepta ca proprietarul să depună cărţile la cancelaria sa, întocmind de fapt o copie a listei primite de la oficialii vamali, încălcând însăşi

[28] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 9 verso.
[29] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 17.
[30] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 18 verso.
[31] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 13.
[32] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 16.
[33] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4851, f. 1.

concepţia controlului dublu gândită de legiuitorul rus. Alteori guvernatorul permitea restituirea cărţilor, imediat după prezentarea acestora, chiar dacă încă nu avea permisiunea cenzurii pentru acest lucru. Aceasta se făcea pentru evitarea cheltuielilor suplimentare de expediere a cărţilor în localitatea de reşedinţă a persoanei respective. E adevărat, guvernatorul îşi asuma o astfel de răspundere doar atunci când era vorba de o persoană de vază, de încredere, mai ales că legea îi permitea acest lucru, atunci când era vorba de cărţi care anterior au fost admise de cenzură. În perioada 1842-1849 oficialii punctelor vamale din Basarabia vor expedia în continuare listele Comitetului de Cenzură Străină de la Sankt Petersburg, pe când guvernatorul militar al Basarabiei – Comitetului de Cenzură din Odesa, pentru ca ulterior Comitetul de cenzură din Sankt Peterburg să solicite guvernatorului confirmarea prezentării cărţilor în decursul termenului prevăzut de lege.

În marea majoritate a cazurilor, dacă Comitetul de cenzură nu depista titluri interzise, termenul în care persoana îşi primea înapoi cărţile nu depăşea două-trei luni. Având în vedere faptul că decizia comitetului de cenzură venea mult mai rapid decât cele şase luni, în care proprietarul avea dreptul să prezinte cărţile, mulţi intenţionat nici nu se trudeau a se prezenta cu cărţile la cancelaria guvernatorului, astfel că dacă decizia era un „favorabilă", adică cărţile figurau deja ca „permise", ei nu mai erau nevoiţi să facă două drumuri la Chişinău, desigur cu acceptul tacit al guvernatorului. Astfel spre exemplu, vama din Sculeni îl informa la 6 iulie 1835 pe P.I. Fiodorov că secretarul gubernial moşierul Gheorghe Stamati a adus în Basarabia o serie de cărţi în limbi „străine", pe care s-a obligat să i le prezinte[34]. După ce guvernatorul a expediat la 15 iulie 1835 în Comitetul de Cenzură de la Sankt Petersburg lista cărţilor[35], răspunsul din 1 august 1835 a admis restituirea cărţilor proprietarului, deoarece fuseseră găsite „permise"[36]. Însă, întrucât cărţile nu i-au fost prezentate, guvernatorul a solicitat la 3 septembrie 1835 Poliţiei oraşului Chişinău să-l informeze despre decizia Comitetului de Cenzură pe moşier, fără a mai fi nevoie de careva eforturi din partea ultimului[37].

În cazul în care Comitetul de cenzură depista, totuşi, titluri necunoscute, perioada de restituire a cărţilor putea dura chiar şi până la un an. Astfel, la 19 octombrie 1834, vama din Noua Suliţă expedia pentru examinare Comitetului de cenzură din Odesa două titluri de carte, ale aceluiaşi moşier Stamati[38], *Scènes de la vie militaire* (în două volume, de Honoré de Balzac) şi *Mosaïque* (un volum de Prosper Mérimée). Dar abia la 9 august 1835 comitetul informa că ediţiile au fost admise şi erau expediate într-un colet guvernatorului pentru a le restitui proprietarului[39]. De altfel, istoricii care au cercetat activitatea comitetelor de cenzură subliniază că cenzorii erau supraîncărcaţi, ei fiind nevoiţi să cenzureze mii de titluri de carte, unele destul de voluminoase, şi purtau răspundere penală pentru scăpările admise. Dacă existau titluri de carte suspecte, ele erau interzise din start, doar pentru ca cenzorul să se asigure, fiindcă pentru interzicerea „eronată" nu erau prevăzute sancţiuni. În caz că cenzura decidea că cărţile sunt „interzise" proprietarul avea de ales, fie le „dona" bibliotecii comitetului, fie îşi asuma expedierea lor înapoi peste hotare. În acest ultim caz urma o procedură birocratică de control şi raportare ierarhică de îndeplinire sau neîndeplinire a obligaţiunii de scoatere peste hotare a cărţilor.

Aveau loc şi cazuri când persoanele care contrasemnau la vamă că vor prezenta guvernatorului cărţile aduse nu îşi respectau obligaţiunea în termenul stabilit de lege, chiar dacă era vorba de reprezentanţi de vază ai nobilimii locale. De regulă se găseau diferite scuze, dar uneori se proceda aşa şi „din rea-voinţă". Pentru astfel de situaţi se aplicau amenzi destul de mari, drept exemplu supusul grec Ivan Roşa, conform dispoziţiei guvernatorului militar al Basarabiei din 10 martie 1840, urma a fi impus să achite suma de 125 ruble asignate, moşieriţa Elena Hangerli[40], conform dispoziţiei din 17 august 1842, – suma de 400 ruble asignate

[34] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 37.

[35] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 38-38 verso.

[36] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 63. Decizia Comitetului venea după 27 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali, incluzând perioada de livrare a corespondenţei până la Sankt Petersburg, care constituia, de regulă, 13-15 zile.

[37] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 64-65.

[38] În fondurile de arhivă mai există înregistrări despre moşierul Stamati aducând cărţi în „limbi străine" în Basarabia, precum cea de la 26 septembrie 1840 a vămii din la Sculeni. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3458, f. 8.

[39] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 66-66 verso. Decizia Comitetului venea după 295 de zile din data expedierii cărţilor de către guvernatorul civil al Basarabiei.

[40] Elena Hangerli (1795-1862), soţia lui Constantin Balş (1787-1845), agă a Moldovei.

(Danilov 2005, 131)[41]. Aceste două cazuri de fapt scot în evidenţă anacronismele legislative, întrucât rublele asignate au fost scoase din circulaţie în Imperiul Rus din 1 ianuarie 1840. Aceasta deoarece ucazul Senatului din 18 iulie 1838 care prevedea perceperea unei amenzi de 25 ruble asignate de pe fiecare volum de carte adus de peste hotare şi neprezentat în termenul stabilit, sau prezentat cu sigiliul vamal deteriorat (ПСЗРИ 1839, №11413, 18-19), a fost rectificat de Comitetul de Miniştri abia la 6 aprilie 1843, amenda fiind fixată la 7,5 ruble argint (ПСЗРИ 1844, №16700, 215).

Faptul că decizia Comitetului de cenzură de la Sankt Petersburg venea cu mult mai înainte de expirarea celor şase luni acordate pentru prezentarea cărţilor, la fel putea crea situaţii „complicate". În acest caz, dacă existau titluri necunoscute sau interzise, guvernatorul se vedea nevoit să-i grăbească pe proprietari să-i prezinte cărţile, dar evident nu-i putea amenda, adică nu avea instrumente punitive. Astfel, vama din Sculeni îl informa la 7 mai 1840 pe P.I. Fiodorov că moşieriţa Zoiţa Cavacu a introdus în Basarabia 10 cărţi străine (în limba greacă), a căror listă se anexa scrisorii[42]. După ce a primit de la guvernator această informaţie prin adresa 20 mai, Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg a solicitat la 15 iunie să-i fie expediate cărţile, întrucât titlurile menţionate în listă erau necunoscute[43]. Ca urmare, guvernatorul se adresează la 3 iulie Judecătoriei din Soroca cerând să o grăbească pe moşieriţă ca să-i prezinte cărţile, cu sigiliul Vămii din Sculeni intact[44]. La 20 iulie, în raportul său, Judecătoria menţiona că moşieriţa era plecată peste hotare, dar că socrul acesteia, Mihail Măcărescu, le-a oferit pachetul cu cărţi, pe care îl trimite alăturat[45]. Guvernatorul expediază cărţile Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg la 29 iulie, iar la 27 august Comitetul restituie cărţile, menţionând că au fost găsite „admisibile", întrucât ţin de istorie naturală[46]. În final, la 29 septembrie 1840, P.I. Fiodorov returnează Judecătoriei din Soroca cărţile pentru a le restitui proprietarei[47].

Termenul destul de mare prevăzut pentru prezentarea cărţilor aduse de peste hotare în organele de cenzură, crea, după cum se vede şi din cazul sus-menţionat, încă o problemă, şi anume: unii călători reuşeau să plece înapoi peste hotare, astfel încât atunci când după şase luni se punea problema de ce proprietarul nu a prezentat cărţile după cum a contrasemnat la vamă, se constata că deja nu mai este de găsit pe teritoriul imperiului. Ca exemplu poate fi adus cazul supusei moldovene Elena Sturdza (1804-1864), fiica fostului domnitor al Moldovei (1822-1828), Ioniţă Sandu Sturdza[48], care la 28 iulie 1835, potrivit adresei vămii din Sculeni expediate guvernatorului civil al Basarabiei la 31 iulie 1835, a adus cu sine în Basarabia 12 cărţi în limbi străine[49]. După ce guvernatorul a expediat la 7 august 1835 Comitetului de Cenzură Străină de la Sankt Petersburg lista cărţilor[50], iar răspunsul oficial din 31 august 1835 preciza că cărţile au fost găsite admisibile, cu excepţia uneia, găsită a fi interzisă *L'Europe et l'Amerique depuis la congres d'Aix-la-Chapelle* de D. Pradt (în 3 volume), urmau să fie demarate procedurile prevăzute pentru scoaterea acesteia de pe teritoriul Basarabiei[51]. Guvernatorul a solicitat la 2 septembrie 1835 Poliţiei oraşului Chişinău, întrucât Elena Sturdza nu a prezentat cărţile (termenul prevăzut de şase luni nefiind epuizat), să o anunţe despre decizia Comitetului de Cenzură[52]. La 17 noiembrie 1835 Poliţia îi raporta lui P.I. Fedorov că moşieriţa Elena Sturdza s-a deplasat înapoi la Iaşi, lucru despre care guvernatorul a fost nevoit să informeze Comitetul de Cenzură la 31 noiembrie 1835[53]. Anume din acest considerent, probabil la solicitarea repetată a guvernatorilor şi pentru prevenirea fraudelor legate de neprezentarea cărţilor străine în comitetele de cenzură, Comitetul de Miniştri a decis la 6 aprilie 1843 micşorarea de la şase la trei luni a termenului respectiv. Pentru facilitarea procedurilor urmau a fi tipărite formulare-tip în limbile rusă,

[41] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3459, f. 17.
[42] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 1.
[43] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 4. Solicitarea Comitetului venea la doar 40 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.
[44] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 6.
[45] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 7.
[46] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 8-9. Decizia Comitetului venea la 30 de zile din data expedierii acestora de către guvernatorul militar al Basarabiei, ceea ce nu sugerează că au fost doar răsfoite sumar.
[47] ANRM. F. 2, inv.1, d. 3460, f. 10.
[48] Acesta, împreuna cu soţia sa Ecaterina, deţineau în Basarabia câteva moşii „încurcate foarte în judecăţi", după cum scria C. Gane.
[49] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 48.
[50] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 50-50 verso.
[51] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 52. Decizia Comitetului venea la 35 de zile din data trecerii hotarului.
[52] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 53.
[53] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 54, 55-56.

franceză, italiană, germană şi engleză (ПСЗРИ 1844, №16700, 215).

Până în ani ’40-’50 ai secolului al XIX-lea cărţile erau introduse în teritoriul dintre Prut şi Nistru, de regulă, nu în scop comercial, ci uzual, cotidian, pentru a fi citite în timpul călătoriilor îndelungate, sau ca parte a averii personale, preţul cărţilor fiind deloc modest în perioada abordată. De aceea, publicaţiile vest-europene erau aduse în Basarabia în special de boieri şi dvoreni, sau alte categorii înstărite, diverşi militari, funcţionari, predominând în special cel în limba franceză şi germană, exceptând, desigur, cărţile în limba română aduse de peste Prut. Pentru acestea din urmă, de regulă, se folosea titulatura „cărţi în limba moldovenească” sau „valahă”, şi doar dacă existau titluri şi în alte limbi se folosea termenul general de „cărţi în limbi străine” (книги на иностранном диалекте). Ele erau aduse fie din teritoriile poloneze şi româneşti înghiţite de Imperiului Habsburgic, fie din Principatul Moldovei, în special prin vămile Sculeni şi Noua Suliţă, şi mai rar prin punctele vamale Leova şi Ismail. Fiind o provincie de hotar, controlul organelor de cenzură asupra circulaţiei publicaţiilor vest-europene, de altfel riguros reglementat în actele oficiale, se va manifesta, după suprimarea cordonului sanitar-vamal de la Nistru, prin exercitarea unui control mai intens din partea guvernului rus, evident în vederea prevenirii pătrunderii ideilor nedorite în cuprinsul imperiului. În pofida acestui fapt, după cum o dovedesc şi publicaţiile ce să păstrează în colecţia de carte a MNAIM, lucrările în limbile vest-europene au avut o răspândire largă în teritoriul dintre Prut şi Nistru în perioada abordată.

Chiar dacă au reuşit să rupă din corpul Principatului Moldova teritoriul dintre Prut şi Nistru, autorităţile imperiale ruse nu puteau rupe la fel de uşor legăturile de neam şi de pământ[54] ale locuitorilor acestora. În urma circulaţiei intense a locuitorilor celor două teritorii, în special celor înstăriţi, care îşi puteau permite acest lucru, la rudele sau moşiile despărţite de noul hotar, are loc şi o intensă circulaţie a literaturii vest-europene, care devine una mult citită şi apreciată în spaţiul românesc în spiritul şi moda timpului. Acest fenomen este bine documentat în actele de evidenţă vamală şi corespondenţa oficială. Documentele atestă, spre exemplu pe aceeaşi Elena Sturdza, amintită mai sus, că aducea cu sine, trecând de câteva ori hotarul Basarabiei, literatură în limba franceză. Astfel din circulara guvernatorului civil al Basarabiei către Judecătoria de Ocol din Orhei, din 27 august 1833 aflăm că Elena Sturdza, la trecerea hotarului Basarabiei în data de 11 iulie, avea asupra sa 13 volume în limba franceză pe care le-a prezentat guvernatorului civil interimar I.S. Klimş. Ultimul, informând Comitetul de Cenzură străină din Sankt Petersburg şi primind un răspuns pozitiv, a expediat cărţile Judecătoriei pentru a le returna Elenei Sturdza contra semnătură[55]. Într-un caz mult mai târziu, aceeaşi vamă de la Sculeni îl informa la 21 martie 1850 pe guvernatorul militar al Basarabiei că la 20 martie sosise în Basarabia *boiereasa şi logofeteasa*[56] Elena Sturdza, supusă a Principatului Moldova, aducând cu sine 19 cărţi în limbile franceză, germană şi latină. Acestea au fost sigilate într-un balot şi returnate proprietarei cu obligaţia, sub semnătură, de a le prezenta timp de trei luni guvernatorului militar al Basarabiei[57]. Din adresa Comitetului de cenzură din Odesa din 23 mai 1850 aflăm că în lista prezentată la 31 martie cu cărţile aduse de logofeteasa Elena Sturdza, a fost depistată o carte interzisă, şi 10 necunoscute, care urmau a fi expediate Comitetului. Celelalte erau admise de cenzură şi puteau fi returnate stăpânei[58]. Boiereasa, însă, nu a căzut de acord cu această situaţie, exprimându-şi dorinţa de a duce cărţile înapoi peste Prut[59].

Şi alţi boieri de vază, supuşi ai Principatului Moldova, îndreptându-se în Basarabia aduceau cu ei cărţi occidentale, în special în limba franceză. Din adresa vămii din Sculeni din 23 martie 1833 către guvernatorul civil al Basarabiei reiese că la 22 martie 1833 supusul Moldovei boierul Alecu Lazu a trecut hotarul Basarabiei, având cu sine cinci cărţi în limba franceză, lista acestora fiind anexată[60]. Şi boierul moldovean Constantin Negruţa (cel mai probabil este vorba de scriitorul C. Negruzzi) la trecerea în iunie 1835 în Basarabia aducea cu sine cărţi în limbi „străine”, după cum

[54] Unii boieri au reuşit să-şi păstreze moşiile lor din Basarabia, prin diferite servicii pe care le-au acordat curţii imperiale de la Sankt Petersburg.

[55] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 68-68 verso.

[56] Fiind căsătorită a doua oară cu Alexandru Balş (1831), mare logofăt al Moldovei, purta formal această dregătorie.

[57] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5547, f. 1-2 verso.

[58] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5547, f. 5. Solicitarea comitetului venea la 65 de zile din data trecerii hotarului.

[59] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5547, f. 6.

[60] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 65. Guvernatorul va expedia lista cărţilor Comitetului de Cenzură străină la 21 aprilie 1833. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 66.

reiese din adresa vămii din Sculeni pe numele guvernatorului civil al Basarabiei din 12 iunie[61]. Cărţile, lista cărora fusese expediată la 1 iulie 1835 de către P.I. Fiodorov Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg, au fost găsite a fi „permise", potrivit răspunsului cenzorilor din 26 iulie 1835[62].

Dispunem de informaţii şi despre un alt boier moldovean – spătarul Nicolae Carpu, că ar fi adus în Basarabia, după cum îi scria vama din Sculeni guvernatorului civil al Basarabiei la 4 decembrie 1835, cărţi „în limbi străine"[63]. Însă în cazul său, după cum reiese din răspunsul Comitetului de Cenzură din 15 ianuarie 1836 la adresa guvernatorului din 13 decembrie 1835, au fost depistate două titluri interzise *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände* (ediţia a 5-a)[64] în 12 vol., Leipzig, 1820, şi *Les Ruines, ou Méditation sur les révolutions des empires, suivies de La loi naturelle* de C.F. Volney, Bruxelles, 1828. Acestea urmau să fie reîntoarse peste hotare sau transmise comitetului, restul volumelor putând fi returnate proprietarului[65]. Ca urmare, la 29 ianuarie 1836 guvernatorul civil solicita Poliţiei oraşului Chişinău să-l informeze pe proprietar despre decizia în cauză[66].

Adresele Vămii din Sculeni către guvernatorului militar al Basarabiei amintesc şi despre alţi supuşi moldoveni aducând în Basarabia cărţi „în limbi străine", precum Alecu Călină (din 14 martie 1836)[67], Antonie Albanu (din 18 martie 1836)[68], Iancu I. Hadjiolu (din 22 aprilie 1836)[69], boierul Teodor Codreanu (martie 1837)[70], marele om politic şi publicist român C.A. Rosetti (din 22 iulie 1840)[71], spătarul Alexandru Krupenski (din 9 mai 1841)[72], etc.

Pe lângă supuşii Moldovei, un număr important de publicaţii vest-europene erau aduse în Basarabia şi de supuşi ai altor state europene, care se îndreptau, sau se aflau prin tranzit, în Basarabia. În special ne referim aici la diverşi supuşi austrieci (habsburgici). Oricât ar fi de straniu, dar documentele îi arată pe aceştia intrând în Basarabia, la fel, în special pe la Sculeni:

– La 5 mai 1833 vama din Sculeni îl informa pe guvernatorul civil al Basarabiei că supusa austriacă Carolina Savițchi, a trecut la 4 mai hotarul Basarabiei, prezentând la vamă trei cărţi în limba polonă, a căror listă se anexa, iar proprietara s-a obligat prin semnătură să prezinte cărţile guvernatorului spre examinare[73]. Guvernatorul a expediat la 12 mai lista Comitetului de Cenzură Străină[74], cărţile, după cum preciza răspunsul oficial al cenzorilor din 9 iunie, dovedindu-se a fi „permise"[75].
– La 3 iulie 1835 vama din Sculeni, îl informa pe P.I. Fiodorov că supusul austriac Dimitrie Karakonev a adus cu sine trei cărţi în limbi străine, pe care s-a obligat să le prezinte demnitarului[76]. Guvernatorul a expediat lista cărţilor Comitetului de Cenzură la 10 iulie 1835, iar răspunsul cenzorilor din 9 august 1835 a îngăduit returnarea cărţilor, ele fiind găsite „permise"[77].
– La 8 octombrie 1840 vama din Sculeni îi expedia lui P.I. Fiodorov lista cărţilor în limba germană aduse de supusul austriac Georg W. Luch, pe care guvernatorul o expediază Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg la 19 octombrie 1840. În răspunsul Comitetului din 5 noiembrie 1840 se specifica că cărţile au fost găsite „permise", cu excepţia uneia necunoscută cenzorilor, pe care o solicitau să le fie transmisă[78]. Lucrarea a fost expediată la 22 noiembrie şi deja la 7 decembrie 1840 era returnată, fiind găsită şi ea, după examinare, ca fiind „permisă"[79].

[61] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 26.
[62] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 27-28. Decizia comitetului venea la 45 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.
[63] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 104.
[64] Aşa se numea Enciclopedia Brockhaus până la ediţia a 13-a, volumele căreia aveau să apără între 1882 şi 1887.
[65] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 106.
[66] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 108.
[67] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 20. La 14 mai 1836 guvernatorul expedia lista cărţilor acestuia Comitetului de Cenzură Străină din Sankt Petersburg. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 22.
[68] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 21. La 18 mai guvernatorul expedia lista cărţilor acestuia Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 39.
[69] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 38.
[70] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 32. Printre cărţile acestuia a fost descoperită lucrarea interzisă *Les Liaisons dangereuses* de Pierre Choderlos de Laclos (în 2 vol., Paris 1828).
[71] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3458, f. 11.
[72] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3681, f. 22
[73] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 3. De fapt, după cum se observă din lista anexată, era vorba de o carte în trei volume.
[74] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 5.
[75] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 7. Decizia Comitetului venea la 36 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.
[76] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 33 verso.
[77] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 35-36. Decizia Comitetului venea la 38 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.
[78] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3458, f. 23.
[79] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3458, f. 25. Decizia preliminară a Comitetului venea la 29 de zile, iar cea finală la 45 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.

– La 27 februarie 1845 vama Sculeni îl informa pe P.I. Fiodorov despre faptul că la 22 februarie în bagajele a doi supuşi austrieci, Emirich Roth şi Friderich Bayer, au fost depistate mai multe cărţi în „limbi străine”[80]. Fiind găsite „necunoscute” la 13 martie 1845 guvernatorul militar al Basarabiei le expediază Comitetului de Cenzură din Odesa[81]. Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg solicita la 29 mai 1845 guvernatorului militar al Basarabiei confirmarea prezentării în termen a cărţilor de către supuşii austrieci Emerich Roth şi Friderich Bayer, iar răspunsul din 17 iunie 1845 confirma acest lucru şi informa despre transmiterea cărţilor Comitetului de cenzură din Odesa[82].
– La 12 februarie 1846 vama din Sculeni expediază lui P.I. Fiodorov lista de cărţi adusă de supusul austriac Iosif Rogoiski care, intrând la 10 februarie 1846 în Basarabia, a adus cu sine 7 cărţi în limbi „străine”[83]. Guvernatorul reexpediază la 18 februarie 1846 lista Comitetului de Cenzură din Odesa[84]. După expirarea celor trei luni prevăzute de lege, la 14 mai 1846, Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg solicita guvernatorului confirmarea prezentării cărţilor în termenul stabilit, confirmare pe care o primeşte la 5 iunie 1846[85].
– La 6 februarie 1848 vama din Noua Suliţă îl informa pe P.I. Fiodorov că supusul austriac Ignat Ştern, sosit de peste hotare, a adus cu sine cărţile *Poeti italiani*, Parigi, 1843; Lucrezia Floriani, Bruxelles, 1846; *Le Bananier*, de Frédéric Soulié, Bruxelles, 1842[86], lista acestora fiind expediată de către guvernatorul militar al Basarabiei spre aprobare Comitetului de Cenzură din Odesa[87] etc.

Presupunem că în marea lor majoritate aceşti supuşi austrieci erau, de fapt, locuitori ai Principatelor Române, în virtutea privilegiilor acordate de Poarta Otomană habsburgilor prin Tratatul de la Passarowitz din 27 iulie 1718, confirmate prin Actul din 20 mai 1747 şi lărgite prin *Sinedul de comerţ* din 24 ianuarie 1784. Necesită a fi menţionat că şi în Basarabia la momentul anexării, numărul supuşilor austrieci era destul de însemnat, ţarismul ducând o politică activă de diminuare a rolului acestora în comerţul extern al Basarabiei.

Izvoarele de arhivă atestă doar foarte puţini supuşii austrieci ajungând în Basarabia, prin vama de la Noua Suliţă, sau prin punctele vamale din guberniile ucrainene. E adevărat, în acest ultim sens, depistarea unor mărturii documentare este absolut întâmplătoare. Un exemplu în acest context este adresa guvernatorului interim militar al oraşului Kameneţ-Podolsk, guvernator civil al Podoliei, către P.I. Fiodorov din 26 februarie 1845. Documentul menţionează că Comitetul de Cenzură din Kiev returna o serie de cărţi depuse spre examinare de supusul austriac Franc Bonis, şi întrucât proprietarul se afla la o rudă de a sa din oraşul Chişinău – Mihail G. Şefer, se solicita guvernatorului militar al Basarabiei transmiterea acestora[88]. Cancelaria guvernatorului le-a expediat la 17 martie Poliţiei oraşului Chişinău pentru a le înmâna supusului austriac[89], dar efectuând cercetările de rigoare, şeful acesteia raportează la 31 martie că a expediat cutia cu cărţi Poliţiei oraşului Odesa, deoarece conform înscrierilor, supusul austriac se afla la colonistul Anton Kok ce locuia în acest oraş-port[90]. La rândul său, guvernatorul militar al Basarabiei îl informează la 12 aprilie 1845 pe guvernatorul militar al Kameneţ-Podolskului despre acest fapt[91].

În rândul celor care aduceau literatură vest-europeană întâlnim şi supuşi ai diferitor state germane, în special de Württemberg, în care se afla un mare centru editorial – oraşul Stuttgart. Astfel, la 25 august 1840, oficialii punctului vamal din Leova îl informau pe P.I. Fiodorov despre cărţile aduse la 20 august de supuşii de Württemberg Franz Springer (19 volume în germană şi franceză) şi Aloizei Marnart (43 de volume în germană şi franceză), care se îndreptau în oraşul Hânceşti[92]. Guvernatorul expedia la 9 septembrie 1840 lista cărţilor Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg, iar răspunsul din 2 octombrie 1840 preciza că au fost găsite „permise”[93].

[80] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 5-5 verso.
[81] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 7-7 verso.
[82] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 45-46.
[83] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4850, f. 7.
[84] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4850, f. 9.
[85] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4850, f. 15-16.
[86] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5219, f. 2.
[87] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5219, f. 3.
[88] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 8-8 verso.
[89] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 9-9 verso.
[90] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 15.
[91] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 16.
[92] ANRM. F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 51.
[93] ANRM. F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 42-43. Decizia comitetului era emisă la 44 de zile după trecerea hotarului.

Un alt supus de Württemberg I.L. Baym, după cum îl informa pe P.I. Fiodorov la 26 aprilie 1845 vama din Noua Suliţă, a adus la 25 aprilie în provincie 15 cărţi în limba germană, angajându-se în scris a le prezenta timp de trei luni guvernatorului militar al Basarabiei[94]. La 6 mai guvernatorul a expediat Comitetului de Cenzură de la Odesa lista celor 15 cărţi, după cum a fost documentată de vameşi[95]. În răspunsul din 26 mai Comitetul de cenzură din Odesa specifica că doar două cărţi pot fi restituite proprietarului, deoarece figurau deja ca „permise", iar restul, fiind-i necunoscute, urmau a fi expediate comitetului spre examinare, lucru realizat la 20 iunie[96]. Împreună cu răspunsul din 17 iulie Comitetul de cenzură returna cele 10 cărţi, precizând că au fost găsite admisibile, putând fi restituite proprietarului[97].

Aceiaşi oficiali vamali din Noua Suliţa îl informau la 24 decembrie 1845 pe guvernatorul militar al Basarabiei că supusul de Württemberg Matias Nudis a adus cu sine în Basarabia la 21 decembrie o carte în limba străină, care a fost împachetată şi sigilată, şi eliberată acestuia cu obligaţia prezentării acesteia timp de trei luni în Cancelaria guvernatorului[98]. Guvernatorul militar a expediat la 31 decembrie 1845 Comitetului de Cenzură din Odesa informaţia respectivă şi datele despre carte[99]. Întrucât nu figura în cataloagele cenzurii, Comitetul de cenzură din Odesa solicită la 11 ianuarie 1846 cartea pentru a fi examinată, iar guvernatorul o expediază la 26 ianuarie[100]. În răspunsul din 12 februarie 1846 Comitetul constata că cartea a fost catalogată ca admisibilă şi poate fi restituită proprietarului[101].

Pe lângă supuşii de Württemberg dispunem informaţii despre supuşi ai altor state germane, precum este cazul supusului prusian, bijutierul August Unger, sosit la 26 decembrie 1844 în Basarabia. Din lista cărţilor aduse, trei cărţi au fost găsite „necunoscute cenzurii" şi au fost expediate de către guvernatorul militar al Basarabiei la 23 februarie Comitetul de Cenzură din Odesa, care la 5 aprilie 1845 informa că restituie doar una, una fiind interzisă de cenzură şi una necesitând o examinare mai îndelungată[102]. Comitetul de Cenzură Străină de la Sankt Petersburg îi solicită la 8 aprilie 1845 guvernatorului militar al Basarabiei confirmarea prezentării de către August Unger a cărţilor în termenul stabilit de trei luni[103]. Guvernatorul militar confirmă la 6 mai 1845 Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg prezentarea în termen a cărţilor şi hotărârea luată de Comitetul de Cenzură din Odesa în privinţa acestora, precum şi expedierea titlurilor „interzise" înapoi peste hotare, la decizia proprietarului, prin vama portuară din Odesa[104].

Dispunem chiar de informaţii potrivit cărora un supus german, mai exact de Hesse-Darmstadt, îşi aducea în Basarabia şi îşi difuza propriile cărţile. Este vorba de J.H. Schwarz, autor a mai multor lucrări de medicină[105] care, trecând procedurile vamale în punctul vamal de la Leova în 6 decembrie 1841, s-a îndreptat înspre moşia contesei Ruxandra Edling (Sturdza) din judeţul Bender, cu cinci cărţi proprii, toate publicate în oraşul Fulda[106]. Fiind vorba de sora marelui diplomat şi publicist Alexandru Scarlat Sturdza, lista cărţilor, expediată de oficialii punctului vamal din Leova la 7 decembrie, este aprobată deja la 15 decembrie de P.I. Fiodorov (în doar 10 zile de la trecerea hotarului), iar cărţile sunt returnate mareşalul nobilimii din Basarabia, I.M. Sturdza, după cum menţionează documentul „reprezentant al acestora" (*A.E.* - al Ruxandrei şi oaspetelui său)[107]. Presupunem că cărţile urmau, cel mai probabil, să fie lăsate contesei, pentru a-i servi în practicile curative pentru boala care o deranja, dar, se pare că nu ajutat-o prea mult, căci după cum se cunoaşte a murit din cauza acesteia la 16 ianuarie 1844.

După obţinerea independenţei în 1829, în urma unui îndelung război cu Poarta Otomană şi formarea în 1833 a Regatului Greciei, găsim date do-

[94] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 26.
[95] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 28.
[96] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 42-43.
[97] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 44. Decizia preliminară a Comitetului venea la 32 de zile, iar cea finală la 83 de zile de la trecerea hotarului.
[98] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 59.
[99] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 60-60 verso.
[100] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 61-62.
[101] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 63. Decizia preliminară a Comitetului venea la 25 zile, iar cea finală la 54 de zile de la trecerea hotarului.
[102] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 17-17 verso.
[103] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 29.
[104] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 30-30 verso.
[105] Zweckmäßige Erwärmung und Herrichtung von Mineralbädern... Fulda, 1839; Maisch- und Gährverfahren... Fulda, 1839; Grundzüge und Beschreibung fuer die Herrichtung einer vortheilhaften Kessel-Feuer-Anlage... Fulda, 1838 etc. Se pare că se specializa în tratamentul prin băile terapeutice.
[106] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3681, f. 67. Pe lângă cărţile ale cărui autor era, mai avea cu sine două cărţi în limba franceză, tot din domeniul medicinii.
[107] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3681, f. 68.

cumentare şi despre diferiţi supuşi greci ajunşi în Basarabia cu o carte sau mai multe, e adevărat, în mare parte în limba greacă, precum este cazul lui Dimitrie Rizo, despre cărţile căruia vama din Sculeni îl informa la 18 martie 1836 pe guvernatorul militar al Basarabiei[108], sau cel a lui Nicolai Alexopulo – la 27 august 1840[109]. În privinţa ultimului, Comitetul de Cenzură analizând catalogul expediat de P.I. Fiodorov la 9 septembrie 1840, a constatat că sunt titluri necunoscute şi a solicitat la 19 noiembrie 1840 expedierea cărţilor spre examinare[110]. Guvernatorul militar al Basarabiei, prin circulara din 15 februarie 1841, a solicitat informaţii de la Poliţia oraşelor şi de la Judecătoriile de judeţ despre locul aflări acestuia, pentru a-i aduce cărţile menţionate până la 1 martie, adică în termenul prevăzut de lege[111]. Rând pe rând, Poliţiile oraşelor Soroca, Tuzla, Cahul, Reni, Chişinău, Orhei, Chilia, Ismail, Hotin, Bălţi, Vâlcov, Akkerman, Bender, iar apoi judecătoriile de judeţ, au raportat că grecul este de negăsit[112]. De fapt, după cum observăm din circulara general guvernatorului Novorosiei şi Basarabiei din 27 aprilie 1842, acesta nu era un caz singular. Astfel, din lista pentru anul 1841 a persoanelor care nu au prezentat în termenul stabilit cărţile în Comitetul de Cenzură din Odesa, după cum s-au angajat în vămile prin care au trecut se numărau 10 persoane, inclusiv 7 prin vămile din Basarabia, după cum urmează: supusul austriac evreul Haim Weidberg (Noua Suliţă – 18 cărţi), locuitorul oraşului Chişinău G.A. Pavis (Reni – 14 volume), locuitorul oraşului Chişinău G.S. Croitor (Reni – 5 cărţi), locuitorul or. Mariupol N. Akaş (Noua Suliţă – 6 cărţi), moşieriţa din Basarabia principesa Elena Hangerli (Sculeni – 14 caiete cu note), supuşii sârbi Andrei Arsenovici şi Mihail Popovici (Sculeni – 12 şi 4 volume respectiv)[113].

Dar pe lângă cărţi în limba greacă, supuşii greci aduceau cu sine şi titluri de carte vest-europeană. Astfel, sosind în Basarabia la 14 ianuarie 1847, prin vama de la Sculeni şi îndreptându-se spre localitatea Otaci, supusul grec, cneazul Dmitrie Cantacuzino, a declarat că avea cu sine 17 cărţi în limbi străine[114]. La 16 ianuarie acesta prezintă cărţile la guvernatorul militar al Basarabiei, şi solicită ca după examinarea cenzurii să fie returnate fratelui său Aristid Cantacuzino, deoarece îi aparţineau[115]. Guvernatorul expediază, la 28 ianuarie 1847, lista cărţilor Comitetului de cenzură din Odesa, iar răspunsul din 5 februarie menţiona că cartea *Voyages en Zigzag* de R. Topffer, Paris, 1846, putea fi returnată proprietarului, două cărţi necesitau a fi expediate comitetului pentru examinare, iar lucrarea *Collection of ancient and modern British Authors* necesita o descriere mai amănunţită, cu precizarea autorilor şi titlurilor capitolelor[116]. Guvernatorul a expediat cele solicitate la 28 februarie 1847, iar Comitetul de cenzură îi comunică la 15 martie 1847 că cărţile îi pot fi restituite cu excepţia uneia – *Byron Illustrated*, găsită a fi interzisă. Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg a solicitat la 15 aprilie confirmarea prezentării de către cneazul Dim. Cantacuzino a cărţilor introduse prin vama Sculeni[117].

De fapt predilecţia grecilor pentru literatura în limba engleză îşi avea explicaţii istorice obiective, luând în considerare faptul că Anglia i-a susţinut activ pe greci în războiul de independenţă, iar la 1815 a contribuit la formarea Statelor Unite ale Insulelor Ionice, care cuprindeau 7 insule mari şi alte câteva mici din Marea Ionică, plasându-le sub protectorat britanic până în 1864, când aveau a se uni cu Regatul Greciei. În virtutea acestui fapt grecii ionieni aveau să controleze în prima jumătate a secolului al XIX-lea comerţul cu cereale din bazinul Mării Negre şi cel mediteraneean spre insulele britanice. De fapt, corespondenţa vămii din Sculeni chiar atestă un cetăţean al acestei Republici Ioniene, după cum mai este numită de istoriografie. Este vorba de Dimitrie Pansi[118], care îndreptându-se spre Chişinău a trecut hotarul Basarabiei la 24 aprilie 1845, declarând oficialilor vămii din Sculeni că avea la sine trei cărţi[119]. Guvernatorul militar a informat la 16 mai Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg în această privinţă, anexând lista cărţilor, iar acesta încuviinţa la 17 iulie 1845 restituirea acestora întrucât figurau ca admisibile[120].

[108] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 21. La 18 mai guvernatorul expedia cataloagele acestora la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 39.
[109] ANRM, F. 2, inv.1, d. 3460, f. 56.
[110] ANRM, F. 2, inv.1, d. 3460, f. 57-58.
[111] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 50-50 verso.
[112] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3681, f. 84-100.
[113] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 35-36 verso.
[114] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5045, f. 1.
[115] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5045, f. 2.
[116] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5045, f. 3-4 verso.
[117] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5045, f. 5-6.
[118] Oficialii ruşi îl numesc originar din insulile Ionice, fapt ce ne face să credem că era cetăţean al statului respectiv.
[119] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 32.
[120] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 33-34. Decizia comitetului venea la 85 de zile de la trecerea hotarului.

Literatura engleză avea să fie adusă în Basarabia, chiar dacă doar temporar, şi de supuşi britanici propriu-zişi. Este necesar a fi menţionat faptul că în Basarabia a funcţionat în sec. al XIX-lea o filială a Societăţii Biblice Ruse, formată, după cum se ştie, de Societatea Biblică Britanică pentru străini (British and Foreign Bible Society), care a contribuit la pătrunderea cărţilor străine în scop misionar în Imperiul Rus (Danilov 2008). Dar pe lângă misionarii englezi, în Basarabia ajung din Albion şi diverşi călători. Astfel, supusul englez Gregory Maggard, sosit la 27 mai 1833 în Basarabia în baza unui paşaport eliberat de către consulul rus de la Iaşi, a adus cu sine 19 cărţi în diferite limbi. Guvernatorul civil interimar al Basarabiei, I.S. Klimş, a expediat la 12 iunie 1833 lista acestora Comitetului de Cenzură Străină, primind la 28 iunie încuviinţarea de returnare a cărţilor, întrucât s-au dovedit a fi „permise”[121]. Dar, deoarece Gr. Maggard se îndreptase spre Crimeea, I.S. Klimş a fost nevoit să expedieze la 14 iulie 1833, guvernatorului civil al Tauridei cărţile şi o scrisoare în care îi explica situaţia, solicitându-i să returneze cărţile proprietarului[122].

Un alt supus englez, călătorul C.B. Elliot (1803-1875)[123], după ce a trecut prin Principatele Române şi a trecut Prutul spre Rusia, pe la Leova, a făcut cunoştinţă îndeaproape cu sistemul de control al publicaţiilor „străine” în Imperiul Rus. Ca un veritabil călător avea cu sine mai multe volume în limba engleză. Fiind plasat în carantină, a fost obligat să completeze un formular în două exemplare în care să înscrie autorii şi titlurile de carte pe care le avea cu sine, limba, locul şi anul ediţiei, numărul de volume. Chiar dacă a declarat că se îndreaptă spre Odesa, acesta a fost pus să semneze că se obligă a se prezenta la guvernatorului militar al Basarabiei, deşi călătorul insista că drumul său preconizat nu trece prin Chişinău. La postul vamal din Leova lucrurile acestuia au fost din nou examinate, iar el a fost obligat să întocmească o nouă listă a lucrărilor pe care le avea. Apoi cărţile au fost sigilate într-un pachet, oficialii vamali acceptând ca acestea să fie prezentate guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei în Odesa. Călătorul, dar şi tovarăşii săi de drum, au rămas foarte indignaţi de faptul că până la Odesa nu aveau ce citi (Elliot 1839, 113-115). Ajunşi în Odesa, aceştia au prezentat cărţile la cancelaria guvernatorului, şi au fost informaţi că aveau să primească cărţile abia când vor părăsi hotarele imperiului. Nefiind mulţumiţi de situaţia dată, peste două zile aceştia au solicitat returnarea cărţilor, care le-au fost oferite, cu excepţia a trei titluri, ce reprezentau lucrări ale altor călători prin Europa – V. Fontanier, M. Starke şi J. Auldjo. Una dintre acestea a fost găsită în lista celor interzise, iar alte două nefigurând în lista celor admise, urmau a fi expediate la Sankt Petersburg, astfel că proprietarii nu mai sperau să le vadă (Elliot 1839, 126).

Mai rar întâlnim cazuri când era vorba de supuşi ai altor state, precum ar fi supusul sârb Pavel Radivoevici, care, potrivit adresei din 30 iulie 1835 a vămii portuare din Ismail către guvernatorul civil al Basarabiei, a adus cu sine în Basarabia 36 cărţi în „limbi străine”[124]. Guvernatorul a expediat la 7 august 1835 informaţia Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg[125], iar răspunsul oficial din 6 septembrie 1835 încuviinţa returnarea cărţilor, deoarece fuseseră găsite „permise”[126].

Dar, de sigur, în marea lor majoritate printre cei care contribuiau la difuzarea cărţilor vest-europene în Basarabia erau păturile înstărite ale populaţiei provinciei, în special boieri, fie în calitate de simpli moşieri, fie, în cazul celor care au reuşit să treacă prin impusa procedura de recunoaştere a nobleţei – în cea de dvoreni, unii cu funcţii de stat, alţi îmburgheziţi, înscrişi în rândul negustorilor de ghildă.

Moşierul Râşcanu, spre exemplu, după cum scria I.S. Klimş Comitetului de cenzură străină de la Sankt Petersburg la 3 iulie 1833, a adus cu sine în luna precedentă o serie de cărţi în limbi „străine”, expediind lista acestora cenzorilor. Răspunsul acestora din urmă, din 17 iulie 1833, preciza că s-au dovedit a fi admise şi pot fi eliberate proprietarului[127]. Vama Sculeni expedia periodic guvernatorului Basarabiei catalogul cărţilor în „limbi străine” aduse de peste hotare de diverşi nobili basarabeni, precum: Petru Petrino, fiul spătăresei Anastasia

[121] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 69-70. Decizia Comitetului venea la 33 de zile de la trecerea hotarului.
[122] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 71.
[123] În 1835-1837 face o lungă călătorie prin Europa Centrală, pe Dunăre, în Crimeea, Balcani, Asia Mică şi Palestina (Cernovodeanu 2006, 347).
[124] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 42.
[125] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 57.
[126] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 42 verso. Decizia Comitetului venea la 39 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.
[127] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 2.

Petrino (adresa din 20 noiembrie 1835)[128], dvoreanul Dimitrie Andrianov (adresa din 25 martie 1836)[129], cneazul Alexandru Moruzi (adresa din 15 aprilie 1836)[130], Egor Râşcanu (adresa din 20 august 1841)[131] ş.a. De fapt, din listele cărţilor vest-europene aduse în Basarabia, care s-au păstrat doar fragmentar în fondul Cancelariei guvernatorului Basarabiei, restul păstrându-se în fondul Comitetului de cenzură străină al Arhivei Istorice de Stat din Rusia, s-ar putea reconstitui preferinţele de lectură pe tărâmul literaturii franceze sau germane şi engleze a unor întregi familii boiereşti, precum Moruzi[132], Cantacuzino, Donici etc.

Despre familie nobiliară Cantacuzino, spre exemplu, dispunem de câteva informaţii elocvente, precum lista cărţilor străine aduse de peste hotare de principesa Elena Cantacuzino, expediată la 11 decembrie 1835 de oficialii vămii din Sculeni lui P.I. Fiodorov[133]. Acesta din urmă îl reexpedia la 4 ianuarie 1836 Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg[134]. O altă listă, incluzând 9 titluri de carte, în 19 volume, în „limbi străine" aduse de peste hotare la 1 mai 1840 de Eufrosinia Cantacuzino (Plagino)[135], era expediată de vama din Sculeni guvernatorul militar al Basarabiei la 3 mai 1840, pentru ca acesta să o remită Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg la 7 mai[136]. După ce primise răspunsul din 27 mai, care preciza că cu excepţia a trei titluri[137], cărţile au fost găsite „permise" şi puteau fi restituite moşieriţei[138], guvernatorul a solicitat poliţiei oraşului Chişinău să-i comunice moşieriţei decizia Comitetului de cenzură, pentru ca la 26 iunie să i se raporteze îndeplinirea dispoziţiei[139]. Ca răspuns la solicitarea repetată a guvernatorul din 31 iunie, Poliţia oraşului Chişinău menţiona, în raportul din 3 august, că moşieriţa căzuse de acord să expedieze cărţile înapoi peste hotare, dar dat fiind faptul că locuia în satul Dubiuşca, urma a se adresa Judecătoriei Bender[140]. Ca urmare, la 22 noiembrie P.I. Fiodorov a reexpediat solicitarea respectivă Judecătoriei de Bender, însă răspunsul din 27 noiembrie preciza că moşieriţa locuia în judeţul Chişinău, în Cimişeni, care nu ţinea de jurisdicţia acestei judecătorii[141]. P.I. Fiodorov se vede nevoit să expedieze la 3 decembrie o nouă solicitare Poliţiei oraşului Chişinău, a cărei raport din 4 decembrie preciza că solicitarea de a prelua cărţile de la moşieriţă şi a le expedia guvernatorului a fost remis Judecătoriei Oraşului Chişinău încă la 13 august[142]. La 10 decembrie P.I. Fiodorov se adresează personal Judecătoriei judeţului Chişinău, care în raportul din 18 decembrie menţiona că a făcut două solicitări în acest sens, dar nu primise un răspuns de la cea vizată, urmând a se mai face o solicitare în acest sens[143]. Drept urmare, guvernatorul a solicitat la 6 ianuarie 1841 poliţiei oraşului Chişinău să întreprindă măsurile necesare pentru a i se prezenta în mod urgent cărţile în cauză[144]. În raportul repetat al Judecătoriei Chişinău din 9 ianuarie, se indica că Eufrosinia Plagino primise cărţile pentru lectură de la Smaranda Balş în timpul aflării sale la Iaşi, şi deja de două luni le returnase proprietarei. Răspunsul întârziat se datora faptului că Judecătoria era ocupată cu dosare penale, iar moşieriţa fusese plecată din moşia sa, în special pe la Chişinău, unde se afla şi la data respectivă[145]. Aceeaşi explicaţiei o găsim şi în raportul Poliţiei oraşului Chişinău din 10 ianuarie 1841, ambele raporturi bazându-se pe nota explicativă scrisă la 9 ianuarie 1841 de moşieriţă[146]. Abia la 14 ianuarie 1841 P.I. Fiodorov informa Comitetul de Cenzură despre faptul că volumele interzise au fost expedi-

[128] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 95. La 9 decembrie guvernatorul expedia catalogul Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg. La 10 ianuarie 1836 Comitetul încuviinţa returnarea cărţilor proprietarilor. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 96-97.
[129] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 30.
[130] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 37. Alexandru Moruzi (1815-1878), moşier la Pechea, era fratele lui Constantin Moruzi. (Bezviconi 1943, 137).
[131] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3681, f. 52.
[132] Astfel, documentele atestă că la 26 septembrie 1835 Pichetul vamal Leova îl informa pe P.I. Fiodorov că cneazul Panaite Moruzi a trecut hotarul Basarabiei, având cu sine o carte în limba franceză. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 75-75 verso.
[133] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 114.
[134] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 115.
[135] Soţia postelnicului Constantin Plagino.
[136] ANRM. F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 60-61.
[137] Titlurile interzise: 1) *Histoire universelle* de G.G. Bredow. Paris, 1838 (2 volume). 2) *Histoire générale* de Charles de Rotteck. Paris, 1833 (4 volume) şi 3) *Historie de Napoléon* de M. de Norvin. Leipzig, 1828 (4 volume), urmau a fi scoase înapoi peste hotare, sau expediate comitetului. Titlurile „permise" erau *De la éducation* de M. Campan (Paris, 1824); *Géographie populaire* de Hippolyte Jouy (Paris 1834); *Petit abrégé de géographie ancienne* de E. Lefranc (2 exemplare); *Eléments de mythologie* de N.-J. H. de Bassville (Lyon, 1816); *Harmonies poétiques et religieuses* de Alphons De Lamartine (ed. 5, Paris).
[138] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 63.
[139] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 65.
[140] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 66-67 verso.
[141] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 68-69.
[142] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 71.
[143] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 72-73.
[144] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 74.
[145] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 75.
[146] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 78.

ate înapoi peste hotare[147], dar evident fără dovezi în acest sens. Acest caz elucidează toată complexitatea şi birocratismul sistemului de control şi demonstrează că pentru instituţiile care urmau să realizeze deciziile organelor de cenzură munca în cauză era una auxiliară, şi atitudinea era respectivă. Tocmai aşa se explică că cărţile vest-europene interzise continuau să circule aproape nestingherit în cuprinsul imperiului.

Sunt disponibile informaţii documentare privind preferenţele de lectură ale familiei unei alte descendente Cantacuzino – Elena Donici, căsătorită cu Andrei Donici (Bezviconi 1943, 107). Astfel din adresa Comitetul de Cenzură din Odesa din 26 februarie 1836, ca răspuns la raportul oficialilor punctului vamal Leova din 9 februarie 1836, aflăm că cele două cărţi în limba franceză aduse de dvoreanul Andrei Donici de peste hotare: *Principes de la langue française* de N.F. de Wailly şi *Maximes et réflexions morales* de François La Rochefoucauld, au fost găsit „permise”[148]. La 23 martie P.I. Fiodorov a dispus Poliţiei oraşului Chişinău să-i restituie cărţile proprietarului[149]. Aceasta din urmă îi raporta la 18 aprilie că a expediat cărţile dvoreanului Andrei Donici Judecătoriei judeţene Orhei, pentru a i le transmite, întrucât acesta locuieşte la moşia proprie din satul Vâşcăuţi[150].

Pasiunea existentă în familiile boiereşti pentru cartea vest-europeană cu siguranţă a contribuit la formarea unor personalităţi cu o vocaţie în arta scrisului. Menţionăm, ca exemplu, pe scriitorul şi ziaristul Zamfir C. Arbore, cunoscut şi sub numele Zamfir Ralli-Arbore, fiul dvoreanului Constantin Ralli (Constantin, Negrei, Negru 2011, 239). Despre pasiunea ultimului pentru cartea vest-europeană ne convinge adresa vămii de la Sculeni din 12 iunie 1848 către P.I. Fiodorov, care informa că dvoreanul Constantin Ralli trecând hotarul în Basarabia la 6 iunie 1848 a adus cu sine 28 de cărţi în limbi „străine”, pe care s-a obligat să le prezinte în cancelaria acestuia timp de trei luni[151]. Guvernatorul militar al Basarabiei a expediat la 19 iunie 1848 Comitetului de Cenzură din Odesa catalogul acestora, care însă în răspunsul din 24 iunie 1848 solicita completarea detaliilor bibliografice, deoarece nu era posibilă identificarea cărţilor[152]. Ca urmare la 11 septembrie 1848 vice-guvernatorul Basarabiei a decis expedierea cărţilor respective Comitetului de Cenzură de la Odesa[153]. Intrând pe fir Comitetul de Cenzură de la Sankt Petersburg i-a solicitat la 15 septembrie 1848 guvernatorului militar al Basarabiei confirmarea faptului că dvoreanul Constantin Ralli i-a prezentat cărţile aduse la 6 iunie 1848, după cum s-a obligat, timp de trei luni, în conformitate cu Dispoziţia Comitetului de Miniştri din 6 aprilie 1843, confirmare expediată la 4 octombrie 1848[154]. Între timp, la 22 septembrie 1848, Comitetul de Cenzură din Odesa i-a remis lui P.I. Fiodorov cărţile dvoreanului Constantin Ralli. Se menţiona că o parte din cărţile acestuia au fost găsite a fi „permise” şi sunt returnate proprietarului, altele sunt „necunoscute” şi se aşteaptă permisiunea Comitetului de Cenzură Străină de la Sankt Petersburg, iar unele fac parte din categoria celor din care urmează a fi excluse anumite pasaje. Pentru acestea din urmă Comitetul avea nevoie de acordul proprietarului. Ca urmare, guvernatorul militar al Basarabiei era rugat să emită o dispoziţie prin care să se afle de la Constantin Ralli dacă acceptă ca în unele din cărţile sale să se facă tăierea unor pasaje. În caz contrar Comitetul urmă să le declare interzise şi să le reţină, sau la dorinţa proprietarului să faciliteze expedierea lor înapoi peste hotare[155]. La 21 octombrie 1849, ca urmare a adresei guvernatorului militar al Basarabiei din 9 octombrie, Comitetul de Cenzură din Odesa returnează dvoreanului C.Ralli trei cărţi din lista celor „reţinute”, cenzurarea celorlalte nefiind încă finisată. Menţionăm faptul că Constantin Ralli era înscris şi ca negustor de ghilda a treia la Chişinău, fapt care ne face să ne întrebăm dacă nu cumva acesta practica

[147] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 77.
[148] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 12. Decizia Comitetului venea la 18 zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.
[149] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 13-13 verso.
[150] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 14.
[151] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5218, f. 8.
[152] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5218, f. 2.
[153] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5218, f. 4.
[154] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5218, f. 5-6.
[155] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5218, f. 1-1 verso. În lista cărţilor catalogate drept „permise” figurau: *Le Voleur. Gazette de Journal a Français*, 1848, nr. 1-13; B.-H.-R. Capefigue, *L'Europe pendant le consulat et l'empire de Napoléon,* T. 1-2, 11-12; *Le Plutarque,* T. 1-4; M. Dufrenoy, *Biographie des jeunes demoiselles ou vie des femmes célèbres,* T. I-III; Paul É.D. Forgues, J.J. Grandville, *Petites misères de la vie humaine* (Paris, 1841); T. Melkowski, *Gramatyka Polsko-Francuska*; *Plan i obraz Warszawy*. Din numărul cărţilor „interzise”: *Le Voleur. Gazette de Journal a Français*. 1841-1846 – 6 numere; B.-H.-R. Capefigue, *L'Europe pendant le consulat et l'empire de Napoléon,* T. 3-10; *Biographie des jeunes demoiselles ou vie des femmes célèbres*, T. IV; *Echo de la littérature Français* (Leipzig, 1841) ş.a. Datele bibliografice ale lucrărilor erau, într-adevăr, înscrise sumar şi cu lipsuri esenţiale pentru o identificare corectă a cărţilor.

comerţul cu cărţi „străine” în oraşul de reşedinţă, lucru care desigur nu ar fi atât de prejos pentru un dvorean, precum comerţul cu alte mărfuri.

Înregistrările vamale reţin şi cele 37 de cărţi aduse în Basarabia la 4 decembrie 1836 prin vama din Noua Suliţă de Boleslav Hâjdeu, scriitor, folclorist şi naturalist, fratele lui Alexandru Hâjdeu şi unchiul scriitorului B.P. Hasdeu[156]. Neprezentându-le în termenul de 6 luni prevăzut de lege şi după cum s-a angajat, Comitetul de Cenzură din Odesa se adresează la 23 iulie 1837 guvernatorului militar al Basarabiei în vederea solicitării repetate a cărţilor[157], da P.I. Fiodorov reuşeşte abia în decembrie 1837 să le prezinte cenzorilor[158].

Pe lângă boierii moldoveni, printre cei care aduceau din călătorii tipărituri vest-europene se numărau şi diferiţi demnitari ruşi din Basarabia. Patima funcţionarilor ruşi faţă de literatura occidentală, de fapt, este bine cunoscută. E destul de amintit doar două nume care au legătură cu teritoriul dintre Prut şi Nistru: guvernatorii generali ai Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov (1823-1854) şi A.G. Stroganov (1855-1864), bibliotecile cărora erau pline cu lucrări de lux ale unor renumiţi editori occidentali. Funcţionarii erau acei care înţelegeau cum funcţiona sistemul, şi cum puteau fi ocolite restricţiile existente. În plus, unii funcţionari de rang înalt au primit pe parcursul secolului al XIX-lea dreptul de a-şi aduce de peste hotare cărţi străine fără a fi supuse cenzurii (Emilciuc 2012, 21-22).

Mulţi din aceşti funcţionari, inclusiv în Basarabia, în virtutea politicii imperiale promovate de ţarismul rus, aveau chiar origini occidentale, şi păstrau un ataşament constant faţă de cultura şi limba nativă, astfel că cărţile le permiteau să menţină pe un tărâm străin conexiunea spirituală cu ţările de origine. Astfel, menţionăm cazul funcţionarului civil de clasa a IX-a Angelo Vally, care, după cum reiese din adresa vămii din Sculeni din 2 octombrie 1835 către P.I. Fiodorov, a adus cu sine trei cărţi în limba franceză şi s-a obligat să le prezinte demnitarului[159]. Acestea au fost găsite admisibile de Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg la 1 noiembrie 1835 şi au putut fi restituite proprietarului, după ce guvernatorul în prealabil a expediat la 11 octombrie 1835 lista acestora instituţiei în cauză[160].

Unii dintre aceşti funcţionari aveau nevoie de literatură „străină” din considerente de serviciu. Astfel, spre exemplu, la 9 ianuarie 1835 vama din Sculeni îl informa pe P.I. Fiodorov că la 8 ianuarie a trecut hotarul Basarabiei medicul-şef militar Kappel[161], la care au fost depistate o serie de cărţi în limbi străine, de care, potrivit declaraţiei acestuia, avea nevoie pentru uz profesional[162]. La 29 ianuarie guvernatorul civil al Basarabiei expedia Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg informaţia în cauză şi lista cărţilor, iar în răspunsul din 22 februarie 1835 Comitetul încuviinţa restituirea cărţilor deoarece fuseseră găsite „permise”[163].

Şi membrii familiilor funcţionarilor alogeni aveau patima lecturii cărţilor „străine”. Din adresa din 9 octombrie 1835 a Comitetului de Cenzură din Odesa către P. I. Fiodorov aflăm, în această ordine de idei, despre o serie de cărţi „străine” aduse de soţia funcţionarului civil de clasa a XIV-a Serafiani. După examinarea listei cărţilor, expediată comitetului la 13 iulie de P.I. Fiodorov, cu datele bibliografice a 41 volume de carte şi 5 caiete cu note, 29 volume au fost găsite a fi „permise”, iar alte 12 volume, inclusiv 5 în limba franceză şi 7 în limbi orientale au fost declarate necunoscute, urmând a fi expediate Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg. Alte două cărţi, una în limba turcă şi cealaltă în limba moldovenească (română) au fost declarate reţinute, figurând în lista celor „interzise”[164]. Comitetul de Cenzură din Odesa solicita guvernatorului să returneze cărţile găsite a fi „permise”, pe care le expedia alăturat[165]. Ca urmare, P.I. Fiodorov a dispus la 18 octombrie 1835 Poliţiei oraşului Chişinău să returneze proprietarului cărţile primite, contra semnătură[166], pentru ca la 7 noiembrie 1835 să confirme Comitetului de Cenzură din Odesa predarea cărţilor proprietarului[167].

[156] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 100.
[157] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 66.
[158] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 101.
[159] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 77.
[160] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 73.
[161] Medic-şef militar (Штаб-лекарь) - titlu acordat persoanelor cu studii medicale superioare complete, şi doar după o perioadă îndelungă şi fără cusur de îndeplinire a serviciului în cadrul forţelor armate. Numărul acestora era foarte limitat, şi se echivala cu gradul de locotenent-căpitan.
[162] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 7.
[163] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 8-9.
[164] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 80-80 verso.
[165] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 81.
[166] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 82.
[167] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 94.

De altfel la minorităţile etnice, în rândul cărora nivelul de cunoaştere de carte era mai înalt decât în rândul populaţiei băştinaşe, cartea vest-europeană a circulat în mod obiectiv mai activ, în special dacă ne referim la diferiţi greci, germani sau evrei. În rândul evreilor, spre exemplu, era foarte populară literatura în limba germană, din simplu considerent că idişul în care vorbeau era un dialect al acestei limbi. Astfel, spre exemplu, evreului Akiv Lips, care, după cum îl informa vama din Noua Suliţă pe I.S. Klimş la 5 mai 1833, reîntors la 2 mai în Basarabia de peste hotare a adus cu sine 10 cărţi în limba germană, 6 în latină, precum şi 3 dicţionare latino-germane[168]. La 29 mai 1833 guvernatorul civil interim a expediat lista cărţilor Comitetului de Cenzură Străină din Sankt Petersburg[169], care a permis la 9 iunie 1833 eliberarea cărţilor către proprietar, în virtutea faptului că s-au dovedit a fi „permise", cu excepţia uneia, necunoscută pentru cenzori, care urma să fie expediată pentru examinare[170]. I.S. Klimş a expediat cartea respectivă Comitetului la 30 iunie 1833, pentru ca la 1 august 1833 Comitetul să o returneze cu precizarea că aceasta a fost găsită „permisă" şi poate fi eliberată proprietarului[171].

Un alt caz elocvent în acest sens îl aflăm din adresa vămii din Noua Suliţă către P.I. Fiodorov din 10 mai 1840, potrivit căreia evreul Leiba Fridfertig, supus austriac, a adus cu sine în Basarabia 81 de cărţi în limba germană, inclusiv 25 volume de Schiller, care au fost sigilate, şi contra semnătură întoarse proprietarului cu condiţia ca acesta să le prezinte guvernatorului timp de 6 luni[172]. Conform unui certificat pe care-l deţinea supusul austriac, cărţile urmau să ajungă în Şcoala evreiască din Chişinău[173]. La 20 mai guvernatorul expedia lista cărţilor spre avizare Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg, iar răspunsul din 12 iunie specifica că titlurile conţinute în listă s-au dovedit a fi a unor cărţi „permise", cu excepţia uneia necunoscute, care urma să fie expediată comitetului[174]. Întrucât cărţile nu fuseseră depuse, P.I. Fiodorov apelează la Poliţia oraşului Chişinău, care reuşeşte să o recupereze şi să o expedieze guvernatorului la 8 august 1840, iar acesta o reexpediază Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg la 21 august[175]. În scrisoarea de răspuns din 17 decembrie 1840 Comitetul de cenzură îl informa pe guvernator că cartea s-a dovedit a fi interzisă, şi a fost reţinută[176]. Menţionăm, în plus, că pentru aceeaşi Şcoala evreiască din Chişinău, un alt evreu, Iacob Boltuch, şi el supus austriac, la 8 iulie 1841 aducea cu sine 21 titluri de carte în limbile germană şi latină, în 95 de volume, inclusiv 17 volume ale operelor lui Hegel[177]. Despre acest fapt Vama din Noua Suliţa îl informa pe P.I. Fiodorov la 14 iulie 1841[178].

Fiind o provincie de hotar, prin vămile Basarabiei erau aduse cărţi străine şi de locuitori din alte teritorii ruse, destinaţia finală a cărora nu era teritoriul dintre Prut şi Nistru. Cele mai multe cazuri de acest gen nici nu figurează în documentaţia păstrată în fondurile ANRM. Există, însă, şi excepţii, în acest sens, mai exact cazurile în care proprietarii cărţilor vizate declarau că doresc să le prezinte guvernatorului militar al Basarabiei, în virtutea unor anumite circumstanţe rămase necunoscute.

Astfel, spre exemplu, la 12 martie 1836 Comitetul de Cenzură străină din Sankt Petersburg, îi comunica lui P.I. Fiodorov, ca răspuns la adresa acestuia din 20 februarie că permite restituirea a 52 de volume de carte în limba franceză (46 de titluri) aduse de dvoreanul podolean Petro Zenkovici, iar încă unul: *Romans de Voltaire*, Paris, 1800, fiind găsită interzisă, urma, conform articolului 92 al regulamentului Cenzurii, sau să fie reîntoarsă peste hotare, sau predată comitetului[179]. P.I Fiodorov a expediat la 4 mai guvernatorului civil al Podoliei o solicitare de informare a dvoreanului despre decizia Comitetului de cenzură, iar ultimul a expediat solicitarea Judecătoriei judeţului Moghilev, unde figura că locuieşte nobilul rus. Însă în răspunsul din 16 august, Judecătoria comunica că nu a reuşit să dea de Zenkovici la locul de trai al acestuia[180].

Sigur că cărţile aduse de aceştia cel mai probabil era ulterior scoase de pe teritoriul Basarabiei, fără a avea o anumită circulaţie în provincie. La fel,

[168] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 8.
[169] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 9-10.
[170] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 11.
[171] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 13, 15.
[172] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 11.
[173] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 13.
[174] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 14-15.
[175] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 53-54.
[176] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 55. Decizia preliminară a Comitetului venea după 34 de zile, iar cea finală după 222 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.
[177] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3681, f. 46 verso.
[178] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3681, f. 45.
[179] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 23.
[180] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 28.

probabil, şi cărţile vest-europene aduse prin hotarul vestic al Basarabiei de diverşi militari ruşi, de regulă ofiţeri, sau rudele acestora, care în virtutea serviciului se aflaseră peste hotarele imperiului, şi reveneau temporar, sau complet în localităţile de dislocare a unităţilor din care făceau parte. Astfel de cazuri aveau loc în general în perioadele aflării armatei ruse în Principatele Române şi de retragere a acesteia peste Prut.

Aducem în continuare, ca exemplu, câteva cazuri, pe care le-am depistat, şi se referă cronologic la perioada retragerii trupelor ruse, după ocupaţia Principatelor din 1828-1834.

Astfel, guvernatorul civil al Basarabiei expedia la 27 octombrie 1834 Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg la solicitarea acestuia, o serie de cărţi în limbi străine, aduse în Basarabia de comandantul diviziei a 17-a de infanterie, general-locotenentului baronul I.F. Dellingshausen, care participase activ la acţiunile militare din timpul războiului ruso-turc din 1828-1829 dar şi la înăbuşirea răscoalei poloneze din 1830-1831. Răspunsul Comitetului a venit abia la 5 iulie 1835 şi specifica că şase cărţi pot fi returnate, fiind găsite admisibile, iar lucrarea *Observations sur diverses questions d'Economie politique* (de Emile De Girardin) a fost reţinută conform articolului 98, fiind declarată interzisă[181]. Guvernatorul l-a informat la 1 august 1835 pe general-locotenentul baronul I.F. Dellingshausen despre decizia Comitetului, returnându-i cărţile admise[182]. La 29 august 1835 responsabilii diviziei cantonate în cetatea Bender, îl informau pe P.I. Fiodorov despre faptul că au transmis cărţile respective proprietarului[183].

Fiica locotenent-colonelului Barozzi, revenită şi ea la 5 ianuarie 1835 din Principate prin Vama din Sculeni, aducea cu sine 36 cărţi în limbi străine (în special franceză), pe care s-a obligat să le prezinte guvernatorului civil al Basarabiei. Comitetul de cenzură i-a solicitat la 3 mai 1835 lui P.I. Fiodorov raportul în conformitate cu articolul 130 şi 131 a Regulamentului de Cenzură, pe care nu l-a primit în timp[184]. Ca urmare, guvernatorul expedia la 20 mai 1835 Poliţiei oraşului Chişinău dispoziţia de a o informa pe fiica locotenent-colonelului Barozzi să prezinte cărţile[185]. În cele din urmă, guvernatorul a primit cărţile, iar la 20 noiembrie 1835 a expediat lista acestora Comitetului de Cenzură Străină[186]. Comitetul de cenzură încuviinţa la 9 decembrie 1835 returnarea cărţilor, cu excepţia a două cărţi. Prima, *Du système permanent de l'Europe a l'égard de la Russie et des Affaires de L'Orient* de D. Pradt, Paris 1828, găsită a fi interzisă, urma a fi reîntoarsă peste hotare, sau predată Bibliotecii comitetului. Cea de-a doua – *Méditation sur le mausolée d'un Souverain*, urma să-i fie expediată comitetului pentru examinare, întrucât nu-i era cunoscută[187]. P.I. Fiodorov a solicitat la 6 ianuarie 1836 Poliţiei oraşului Chişinău să o informeze pe proprietară despre decizia comitetului, şi să-i ceară să se determine în privinţa cărţii interzise[188]. Ulterior, fiica lui Barozzi a încuviinţat expedierea cărţii interzise comitetului, lucru realizat de viceguvernatorul Basarabiei, în lipsa guvernatorului, alături de cartea necunoscută[189].

Vama din Sculeni îi expedia lui P.I. Fiodorov la 21 decembrie 1835 şi catalogul cu cinci titluri de carte străină aduse de un alt militar rus revenit din Principate, locotenentul Mihail Scordâli, pe care acesta îl retrimite Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg la 4 ianuarie 1836[190]. Vama din Sculeni îl informa din nou la 5 ianuarie 1836 pe guvernator că locotenentul Mihail Scordâli a adus la 4 ianuarie de peste hotare încă câteva titluri de carte „străină", în special în limba franceză[191]. Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg îi scria lui P.I. Fiodorov la 13 februarie 1836 că a primit de la vice-guvernatorul Basarabiei lista cărţilor aduse de peste hotare de locotenentul Mihail Scordâli şi că pot fi returnate, fiind găsite „permise"[192].

Desigur, fiind vorba de militari, pe lângă cazuri particulare, găsim documentate şi cazuri colective. Astfel, la ofiţerii din regimentul de ulani din Olviopol, revenit din Principate, la trecerea hotarului prin Carantina de la Leova, au fost depistate o serie de cărţi vest-europene. Comandantul regimentului, locotenentul Krusenstern îi raporta la 4 ianuarie 1835 lui P.I. Fiodorov, ca răspuns la adresa acestuia din 20 decembrie 1834, că toate

[181] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 39-39 verso.
[182] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 40-41.
[183] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 83.
[184] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 21.
[185] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 22-22 verso.
[186] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 24-24 verso.
[187] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 116.
[188] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 117.
[189] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 117 verso - 118.
[190] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 123-124 verso.
[191] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 2.
[192] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 1.

cărţile aflate la militarii din regimentul său au fost predate oficialilor punctului vamal Leova[193]. După ce a expediat la 1 martie 1835 două titluri de carte, deoarece nu figurau în listele existente de cărţi „interzise" sau „permise", Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg îi comunica la 26 aprilie 1835 lui P.I. Fiodorov că ambele, una în limba poloneză „Solovei", iar cealaltă o enciclopedie în 12 volume în limba germană, s-au dovedit a fi interzise. În conformitate cu articolul 92 al Regulamentului de cenzură cărţile puteau fi returnate peste hotare sau reţinute în biblioteca comitetului[194]. P.I. Fiodorov îl va informa despre acest lucru pe comandantul regimentului de ulani la 21 mai 1835[195]. În acelaşi sens menţionăm că punctul vamal Leova îi expedia la 11 mai 1836 guvernatorului militar şase cataloage cu cărţile aduse de peste Prut de ofiţerii regimentului de puşcaşi din Podolia[196], la fel revenit din Principate. Acest fapt demonstrează că afinitatea ofiţerilor ruşi faţă de literatură franceză, şi cea vest-europeană în general, nu era un fenomen singular.

Situaţia se va repeta după izbucnirea în Principatele Române a Revoluţiei din 1848, pentru înăbuşirea căreia, prin înţelegerea ruso-otomană, armatele imperiale ţariste vor ocupa până în 1851 Moldova. După înăbuşirea mişcării revoluţionare, soţiile ofiţerilor ruşi „invadează" Iaşii, şi doar odată cu declanşarea *campaniei ungare* încep a reveni în Imperiul Rus, în dese rânduri aducând cu sine literatură franceză achiziţionată de la negustorii de cărţi ieşeni. Astfel, în cadrul trupelor trimise în Principate în 1848 se afla şi generallocotenentul G.H. Gasford[197]. În iunie 1849, sub comanda generalului A.N. Liders, acesta trece în Transilvania habsburgică şi participă la înăbuşirea răscoalei ungare. Soţia acestuia, aflată în vizită la Iaşi, nu-l însoţeşte în această campanie militară, ci revine în Imperiul Rus, aducând cu sine, după cum îl informa la 25 iunie 1849 vama de la Sculeni pe P.I. Fiodorov, 10 cărţi în limbi „străine"[198]. Guvernatorul militar a expediat la 20 iunie 1849 lista cărţilor Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg, răspunsul căruia din 7 august 1849 stipulând că acestea s-au dovedit a fi „permise"[199].

General-locotenentul F.F. Moller, comandant al Diviziei a 14-a de infanterie, a participat la *campania ungară* în cadrul corpului de armată a generalului A.N. Liders. Şi din nou, vama de la Sculeni îl informa la 9 iulie 1849 pe guvernatorul militar de Basarabia că soţia acestuia, Alexandra, a trecut vama la 8 iulie aducând cu sine 36 de cărţi în „limbi străine". Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg îi scria la 30 iulie 1849 guvernatorului militar al Basarabiei că în lista primită de la acesta a fost depistată lucrarea necunoscută: *Les enfants célèbres*, de Michel Masson (ediţia a treia, Paris 1848), care urma să fie expediată pentru examinare. Restul cărţilor erau admise[200]. Ca urmare P.I. Fiodorov îi expedia la 10 februarie 1850 şefului administraţiei oraşului Odesa solicitarea de a transmite cartea Comitetului Cenzurii Străine din Odesa[201]. În răspunsul din 10 iunie 1850, Cancelaria şefului administraţiei orăşeneşti a oraşului Odesa îl informa pe P.I. Fiodorov că cartea a fost expediată Comitetului de Cenzură Străină din Odesa[202].

Locotenent-colonelul M.I. Daragan[203], participant şi el în *campania ungară* din 1849 în cadrul corpului al 5-lea de infanterie, este cunoscut pentru faptul că a lăsat posterităţii o lucrare de analiză militar-istorică a evenimentelor în cauză, cu schiţe memorialistice (Дараган 1859). Soţia acestuia, revenită şi ea din Principate, după cum rezultă din adresa vămii de la Sculeni către guvernatorul militar al Basarabiei din 23 iulie 1849, a adus cu sine 4 cărţi în „limbi străine"[204]. Guvernatorul militar al Basarabiei remitea lista cărţilor Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg la 31 iulie, iar în răspunsul din 24 august cenzorii constatau că cărţile erau „permise"[205].

În *campania ungară* din 1849 a participat şi un alt ofiţer rus, general-maiorul N.V. Adlerberg, aflat în corpul al 3-lea de infanterie al generallocotenentului F.V. Riediger. O găsim şi pe soţia acestuia, revenind la 25 iulie în Imperiul Rus prin

[193] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 4.
[194] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 19.
[195] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 20-20 verso.
[196] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2790, f. 50.
[197] În 1833 acesta mai fusese în Principate, în componenţa corpului auxiliar de armată a general-adjutantului P.D. Kiselev, trimis pentru a susţine pe otomani în timpul răscoalei viceregelui Egiptului.
[198] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 20.
[199] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 21, 23.
[200] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 28.
[201] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 29.
[202] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 30.
[203] M.I. Daragan este şi autorul lucrării «Военно-статистическое обозрение Бессарабской области» (Санкт-Петербург 1849).
[204] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 31.
[205] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 35.

vama de la Sculeni cu 11 cărţi în „limbi străini”[206]. Guvernatorul militar al Basarabiei a expediat la 11 august 1849 Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg lista cărţilor aduse, iar răspunsul din 7 septembrie 1849 preciza că cărţile s-au dovedit a fi din categoria celor „permise”[207].

Toate aceste cazuri ne vorbesc despre faptul că în Imperiul Rus literatura franceză era distribuită insuficient, iar Principatele reprezentau o sursă atractivă de procurare a acesteia. Se observă, de asemenea, din titlurile prezentate în listele vamale alcătuite pentru organele de cenzură, că în marea lor majoritate cărţile vest-europene aduse pe teritoriul Basarabiei, constituiau scrieri literare şi enciclopedice, care erau aduse cu scopul lecturii recreative şi/sau completarea bibliotecilor personale. Dar întâlnim cazuri când cărţile vest-europene erau aduse şi cu scopuri ştiinţifice şi profesionale. Vom enumera câteva înscrieri de astfel de cazuri:

La 30 noiembrie 1835 vama din Sculeni îi expedia guvernatorului civil lista cărţilor aduse în Basarabia de supusul olandez Wilhelm Nicolaus Betling, doctor în filozofie, pe care acesta o expediază la 16 decembrie Comitetului de Cenzură de la Sankt Petersburg[208].

La 23 august 1840 vama din Sculeni îl informa pe guvernatorul civil al Basarabiei precum că asistentul de farmacist Ignat Weinberg a adus de peste hotare cu sine un cufăr de 84 de cărţi în limbile germană, franceză şi latină, pe care s-a obligat să le prezinte guvernatorului[209]. După ce a primit lista acestora, Comitetul de Cenzură a încuviinţat la 2 octombrie 1840 restituirea cărţilor lui Ignat Weinberg, ele fiind găsite „permise”[210].

La 8 aprilie 1845 oficialii vămii Gusiatinsk, de la hotarul cu Imperiul Habsurgic din gubernia Podolia, îl informau pe P.I. Fidorov despre faptul că i-a permis supusului austriac Karl Menkis, în conformitate cu decizia Comitetului de Miniştri din 6 aprilie 1843, să introducă în Basarabia 128 de cărţi în „limbi străine” în domeniul medicinii, cu condiţia ca acestea să le prezinte guvernatorului timp de trei luni[211]. Sosind la Chişinău, Karl Menkis predă cărţile Cancelariei guvernatorului militar, însă la 24 aprilie îi solicită lui P.I. Fiodorov să-i fie restituite, întrucât avea nevoie să plece în oraşul Kiev, pentru a susţine examenul de licenţă în medicină, cu angajamentul de a le prezenta odată sosit spre examinare Comitetului de Cenzură din acest oraş[212]. Guvernatorul îi eliberează cărţile, informând în această privinţă Comitetele de Cenzură din Kiev şi Sankt Petersburg[213].

În concluzie, putem afirma că cartea vest-europeană a circulat în Basarabia în virtutea predilecţiei societăţii basarabene, dar şi a celei ruse în general, faţă de cultura şi literatura franceză, faţă de spiritul sintetic al literaturii de cultură generală şi celei ştiinţifice a germanilor etc. Desigur, pe lângă aceste argumente, urmează a fi amintit şi faptul că sudul Basarabiei a fost colonizat cu etnici germani, elveţieni, polonezi, bulgari etc., lucru care nu avea cum să nu genereze o cerinţă sporită faţă de această literatură. Fiind o provincie de hotar căile de pătrundere a literaturii occidentale în Basarabia erau multiple, fie pe uscat din Principatul Moldovei sau Imperiul Habsburgic, fie pe mare, din restul Europei. Nu trebuie uitat faptul că în apropierea sa se afla Odesa, un oraş-port cosmopolit, centru al comerţului european al Imperiului Rus de la Marea Neagră. Desigur controlul guvernamental rus, care urmărea prevenirea pătrunderii „ideilor dăunătoare”, limita într-o măsură mare dimensiunile circulaţiei cărţii vest-europene în Basarabia.

Sistemul de control gândit de guvernul rus, crea incomodităţi substanţiale atât călătorilor, cât şi funcţionarilor obligaţi să îndeplinească activităţi în serviciul cenzurii. În Basarabia el servea numai bine pentru ruperea legăturilor culturale şi spirituale cu românii de peste Prut, astfel că percepţia negativă asupra dominaţiei ruse îşi va avea în limitarea dreptului la accesul liber la literatura „străină” un argument important, care va pătrunde adânc în mentalitatea colectivă, e adevărat, doar în acea a populaţiei cunoscătoare de carte. Eforturile cenzurii ruse aveau, ca urmare, a se confrunta cu circulaţia clandestină a lucrărilor interzise, care va căpăta dimensiuni alarmante în Basarabia, dar şi în restul teritoriilor imperiului, provocând noi şi noi, dar inutile, eforturi legislative şi punitive.

[206] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 37.
[207] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5343, f. 41.
[208] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 102-103 verso.
[209] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 41.
[210] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 43. Decizia Comitetului venea după 41 de zile din data expedierii listei de către oficialii vamali.
[211] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 20-20 verso.
[212] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 23.
[213] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 24-25.

Bibliografie

Bezviconi 1943: G.G. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, vol. II (Bucureşti 1943).

Cernovodeanu 2006: P. Cernovodeanu ş.a., Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea. Serie nouă, vol. III (1831-1840) (Bucureşti 2006).

Constantin, Negrei, Negru 2011: I. Constantin, I. Negrei, Gh. Negru, Ioan Pelivan părinte al mişcării naţionale din Basarabia (Bucureşti 2011).

Danilov 2005: M. Danilov, Cenzura în Basarabia. Contextul imperial şi specificul local (1812-1918). In: (coord. M. Petcu) Cenzura în spaţiul cultural românesc (Bucureşti 2005), 115-156.

Danilov 2008: M. Danilov, Mişcarea biblică în Basarabia. Contextul imperial şi specificul local. Tyragetia s.n. 2, vol. II (XVII), 2008, 239-250.

Danilov 2011: M. Danilov, Cenzură, carte şi biblioteci (sec. al XIX-lea). Tyragetia s.n. 2, vol. V (XX), 2011, 249-250.

Elliot 1839: C.B. Elliot, Travels in the three great empires of Austria, Russia, and Turkey, vol. I (Philadelphia 1839).

Emilciuc 2012: A. Emilciuc, Cadrul legal al circulaţiei cărţilor vest-europene în Imperiul Rus (1721-1917). Tyragetia s.n. 2, vol. VI (XXI), 2012, 9-28.

Levit 1981: E. Levit, File vechi necunoscute... Contribuţii ştiinţifico-documentare la istoria literaturii şi culturii moldoveneşti (Chişinău 1981).

Lupan 2010: Şt. Lupan, Despre biblioteca contelui Alexandru Sturdza (cercetare istorico-bibliografică). Tyragetia s.n. 2, vol. IV (XIX), 2010, 137-142.

Morton 1830: E. Morton, Travels in Russia and a residence at St. Petersburg and Odessa, in the years 1827-1829 (London 1830).

Tomuleţ, Maftei 2006: V. Tomuleţ, M. Maftei, Instituirea carantinei din Ismail (1812-1818). Tyragetia XV, 2006, 194-200.

Грама 1990: Д.К. Грама, Передовая зарубежная общественно политическая литература в Молдавии (конец XVIII - первая половина XIX вв.). В сб.: Библиотечно-библиографическая деятельность и история книги в Молдавии (Кишинев 1990).

Лущик 2003: С. Лущик, Книжный знак как исторический документ. К истории библиофильства в Одессе. В: «Дерибасовская – Ришельевская»: Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах, № 14 (Одесса 2003), 22-43.

Неболсин 1835: Г. Неболсин, Статистические записки о внешней торговле России, часть II, (Санкт--Петербург 1835).

Полевщикова 2007: Е.В. Полевщикова, Библиотека Ришельевского лицея в 1817-1828 гг. (по материалам Государственного Архива Одесской Области). В: Вісник Одеського Національного Університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство, том 12, вип. 4 (Одеса 2007), 29-95.

Полевщикова 2011: Е.В. Полевщикова, Французы в книжной торговле Одессы в первой половине XIX в. (по материалам книготорговых каталогов). В: Вісник Одеського Національного Університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство, том 16, вип. 1/2 (5/6) (Одеса 2011), 94-109.

ПСЗРИ 1830a: ПСЗРИ, собр. I, т. XXIX, 1806-1807 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830b: ПСЗРИ, собр. II, т. III, 1828 г. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1832: ПСЗРИ, собр. II, т. VI, 1831 г., отделение 2 (Санкт-Петербург 1832).

ПСЗРИ 1839: ПСЗРИ, собр. II, т. XIII, 1838 г., отделение 2 (Санкт-Петербург 1839).

ПСЗРИ 1840: ПСЗРИ, собр. II, т. XIV, 1839 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1840).

ПСЗРИ 1842: ПСЗРИ, собр. II, т. XVI, 1841 г., отделение 2 (Санкт-Петербург 1842).

ПСЗРИ 1844: ПСЗРИ, собр. II, т. XVIII, 1843 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1844).

ПСЗРИ 1849: ПСЗРИ, собр. II, т. XXIII, 1848 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1849).

Семенова 2004: А.В. Семенова, Книги эпохи просвещения и формирование идеологии декабристов. В: Сб. Книга в России XI-XX вв., выпуск 21 (Санкт-Петербург 2004).

Сборник 1862: Сборник Постановлений и Распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год (Санкт-Петербург 1862).

Свиньин 1867: П. Свиньин, Описание Бессарабской области в 1816 году. В: Записки Одесского общества истории и древностей, т. VI (Одесса 1867), 175-320.

Фельдман 2003: В. Фельдман, Фонд А.Г. Строганова в Научной библиотеке Одесского национального университета им. И.И. Мечникова. В: «Дерибасовская – Ришельевская»: Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах, №21 (Одесса 2003), 6-14.

West-European books in Bessarabia: ways of distribution and government oversight (1812-1862)

Abstract

In addressing the issue of the circulation of West-European books in Bessarabia we analyzed especially archival sources, mainly the Fund 2 – The Office of the Governor of Bessarabia, of the National Archive of Republic of Moldova, which contains relevant information on ways of distribution of West-European literature and governmental measures adopted in order to prevent the public access to the works which violated the Russian law of censorship.

The cases we review in the article prove the fact that French, German or English literature was insufficiently distributed in the Russian Empire, and that's why Romanian Principalities, or Hapsburg Empire were an attractive source of purchasing it. From the analysis of the titles filled in the customs-blanks that were sent to Censorship Committee for Foreign Books in Sankt Petersburg, we noticed that the most West-European books reaching Bessarabia were literary and encyclopedic writings that were brought for the purpose of recreational reading and/or the completing of personal libraries. But there were also cases when West-European books were brought for scientific and professional purposes.

In conclusion, we can say that West-European books circulated in Bessarabia due to predilection of local society for the French and German literature. Of course in addition to these arguments, it is to be reminded that southern Bessarabia was colonized by Germans, Swiss, Polish, Bulgarians, etc., something which definitely generated greater demand for this kind of literature. Being a border province Bessarabia had multiple ways of penetrations of western writings, either by terrestrial ways, from the Habsburg Empire or Romanian Principalities, or by sea – from the rest of Europe. Also very close to Bessarabia there was situated the city port of Odessa, a cosmopolitan center of the Russian Empire's international trade on the Black Sea. However, we shall mention that the Russian government control, meant to prevent the intrusion of „harmful ideas", limited to a large extent the circulation of West-European books in Bessarabia.

Западноевропейские книги в Бессарабии: пути распространения и правительственный надзор (1812-1862)

Резюме

При рассмотрении вопроса о распространении западноевропейских книг в Бессарабии мы проанализировали в основном архивные источники, главным образом Фонд 2 – «Канцелярия губернатора Бессарабии» Национального архива Республики Молдова, который содержит информацию о путях распространения западноевропейской литературы и о правительственных мерах, принятых для предотвращения общественного доступа к книгам, подпадающим под действие российского закона о цензуре.

Случаи, которые мы рассматривали в этой статье, свидетельствуют о том, что продававшаяся в Российской империи французская, немецкая или английская литература не покрывала существовавшего на неё спроса, а потому румынские княжества, а также Габсбургская империя, были привлекательным источником для её покупки. Из названий книг, фигурирующих в таможенных формулярах, отправлявшихся в Комитет иностранной цензуры в Санкт-Петербурге, можно заметить, что большинство западноевропейских книг, находившихся в обращении в Бессарабии, были литературными и энциклопедическими сочинениями, которые привозились для развлекательного чтения и/или пополнения личных библиотек. Но были и случаи, когда западноевропейские книги привозились в научных и профессиональных целях.

В заключение можно сказать, что западноевропейские книги находили спрос в Бессарабии благодаря приверженности местного общества к французской и немецкой литературе. В дополнение к этому необходимо заметить, что Южная Бессарабия была колонизирована немцами, швейцарцами, поляками, болгарами и т.д., что также было причиной повышенного спроса на западноевропейскую литературу. Существовало несколько путей проникновения западноевропейских книг в Бессарабию: либо по суше, из румынских княжеств или Габсбургской империи, либо по морю из остальных стран Европы. Кроме того, очень близко к

Бессарабии располагался главный центр международной торговли Российской империи на Черном море – город-порт Одесса, известный своим космополитическим населением. Тем не менее, следует отметить, что правительственный надзор, имевший целью предотвращение проникновения «вредных идей», в значительной мере ограничивал распространение западноевропейских книг в Бессарабии.

28.01.2013

Dr. Andrei Emilciuc, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

UNITĂŢI MILITAR-ADMINISTRATIVE BIZANTINE ÎN BULGARIA RĂSĂRITEANĂ ŞI LA DUNĂREA DE JOS ÎN TIMPUL LUI IOANNES I TZIMISKES

Vasile Mărculeţ
Ioan Mărculeţ

Victoria înregistrată de împăratul Ioannes I Tzimiskes (969-976) asupra marelui cneaz de Kiev, Sveatoslav I, în vara anului 971, se solda cu restabilirea stăpânirii Imperiului Bizantin asupra teritoriilor Bulgariei Răsăritene şi de la Dunărea de Jos. Teritoriile recucerite, împăratul a organizat succesiv, până la sfârşitul domniei sale, mai multe theme.

Strategia de Ioannoupolis. În primăvara anului 971, împăratul bizantin Ioannes I Tzimiskes declanşa o ofensivă generalizată împotriva forţelor ruse pătrunse în Thracia. La 5 aprilie, forţele bizantine luau cu asalt Preslavul, vechea reşedinţă a ţarilor bulgari. Oraşul cucerit primea numele de Ioannoupolis, după cel al împăratului (Leo Diaconus, VIII, 8; Leo the Deacon 2005, VIII, 8).

După o scurtă şedere la Preslav, perioadă în care a refăcut fortificaţiile oraşului afectate de asediu, împăratul, după ce a lăsat la Preslav o garnizoană bizantină, s-a îndreptat cu toate oştile sale spre Dorostolon (Dristra-Silistra), unde se retrăsese Sveatoslav I cu oştile sale. Fără mare dificultate, forţele bizantine au cucerit regiunile Bulgariei Răsăritene, cu principalele centre fortificate, Pliska şi Dinia, precum şi „toate oraşele care scuturară jugul sciţilor (ruşilor - n.n.)" (Leo Diaconus, VIII, 8; Leo the Deacon 2005, VIII, 8).

Concomitent cu acţiunea de cucerire, Ioannes I Tzimiskes a realizat organizarea militar-administrativă a noilor achiziţii teritoriale ale imperiului. Regiunile Bulgariei Răsăritene intrate sub stăpânirea bizantină erau organizate în primăvara anului 971 într-o nouă unitate militar-administrativă

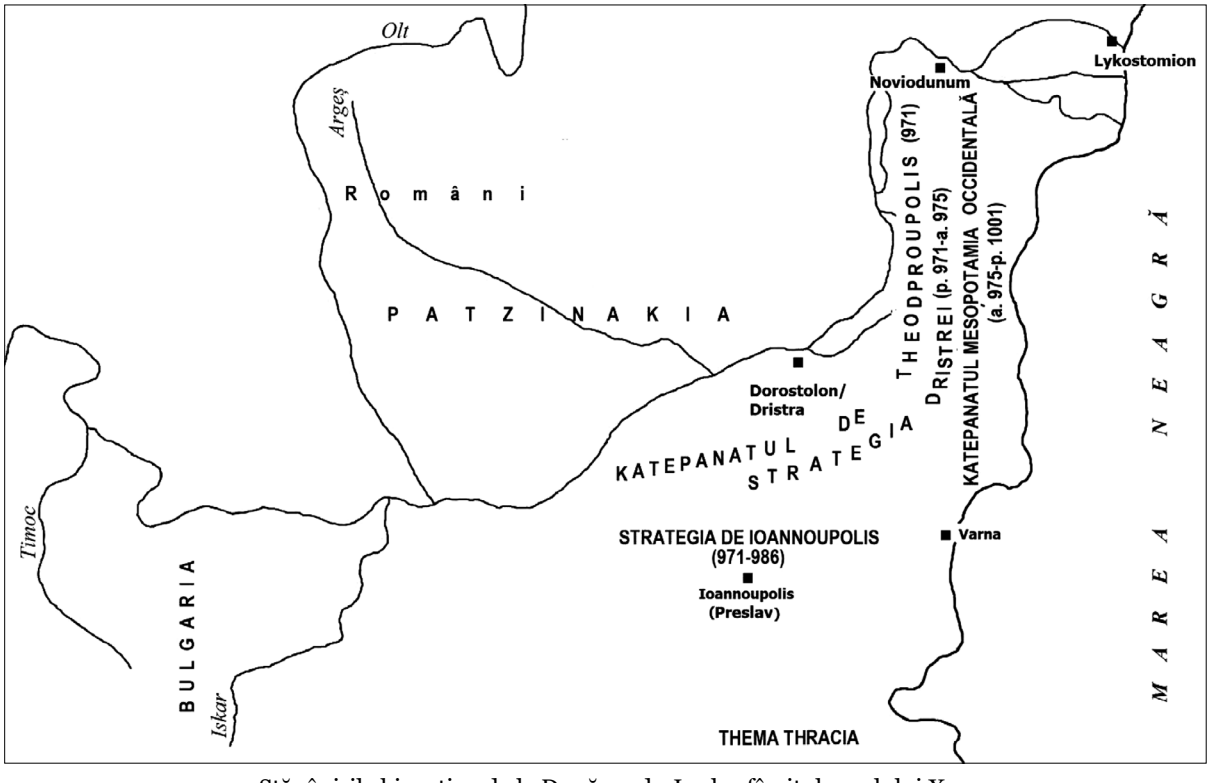

Stăpânirile bizantine de la Dunărea de Jos la sfârşitul secolului X.

cu reşedinţa la Ioannoupolis (Preslav): *Strategia de Ioannoupolis*.

Limitele teritoriale ale Strategiei de Ioannoupolis sunt greu de stabilit. Cu titlul de ipoteză, considerăm că acestea au putut fi pantele meridionale ale munţilor Sredna Gora, la sud, respectiv pantele septentrionale ale Podişului Predunărean, la nord, şi versantul Podişului Ludogorie, la nord-est. Respectivele elemente de relief puteau constitui atât limite teritoriale, cât obstacole naturale în faţa unor eventuale atacuri externe.

Constituirea Strategiei de Ioannoupolis (Preslav) în primăvara anului 971 este contestată de unii istorici. Aceştia susţin că unitatea militar-administrativă din Bulgaria Răsăriteană a fost organizată abia după încheierea conflictului cu ruşii, în vara anului 971, eventual cu prilejul revenirii împăratului la Constantinopol (Diaconu 1986, 176-177; Yotov 2008, 348).

În ceea ce ne priveşte, nu agreăm asemenea teorie. Aşa cum am văzut, imediat după cucerire, la Preslav a fost instalată o garnizoană bizantină. Fără îndoială, asemenea garnizoane au fost instalate şi în celelalte cetăţi ale Bulgariei Răsăritene după cucerirea lor. Aceste trupe trebuiau să se subordoneze unei autorităţi militare locale, fiind greu de crezut faptul că toţi strategii de cetăţi, învestiţi cu acest prilej se subordonau direct împăratului. Se adăuga acestui aspect necesitatea asigurării administrării teritoriilor încorporate imperiului. Autoritatea, care în virtutea funcţiei exercita comanda asupra trupelor dislocate în zonă şi asigura administrarea respectivelor teritorii nu putea fi decât comandantul themei, respectiv strategul de Ioannoupolis (Preslav).

Asupra identificării primului guvernator al Strategiei de Ioannoupolis, dată fiind precaritatea informaţiilor, istoricii nu s-au pus încă de acord. Spre exemplu, Ivan Jordanov oscilează între Ioannes, „basilikos protospatharios şi strategos de Preslav", cunoscut prin şapte sigilii (Йорданов 1993, 146-147, nr. 291-297; Oikonomidès, 1998, 583), şi Katakalon, „basilikos protospatharios şi strategos de Ioannoupolis", atestat prin cinci sigilii, sau Petros, „basilikos protospatharios şi strategos de Ioannoupolis", menţionat de două sigilii (Йорданов 1993, 134-135, nr. 252-256, 257-258; Oikonomidès 1998, 583).

În opinia noastră, generalul Ioannes iese din discuţie. Funcţia de „strategos de Preslav" îl arată a fi ocupat respectiva demnitate într-o epocă ulterioară constituirii themei.

Katepanatul de Theodoroupolis. De la Preslav, împăratul s-a îndreptat împotriva oraşului Dorostolon (Dristra-Silistra), de la Dunărea de Jos, unde se retrăsese Sveatoslav I cu oştile sale. La 23 aprilie 971, forţele bizantine, comandate de împărat, soseau în faţa oraşului declanşând asediul acestuia, care se va prelungi până la sfârşitul lunii iulie. Concomitent, împăratul a adus sub ascultarea imperiului regiunile vecine din spaţiul ponto-dunărean, precum şi de pe malul stâng al Dunării. Faptul este confirmat de cronicarii bizantini Ioannes Skylitzes, preluat de Georgios Kedrenos, şi Ioannes Zonaras. Primii doi relatează că au venit la împărat „din Constanteia şi din alte fortăreţe ridicate dincolo de Istros, soli, care cereau iertare pentru faptele rele săvârşite, predându-se împreună cu acele fortăreţe. [Împăratul] primindu-i cu blândeţe a trimis oameni să preia fortăreţele şi trupe suficiente pentru paza lor" (Scylitzae 1973, Ioannes Tzimiskes, 12; Skylitzes 2010, John I Tzimiskes, 12; Cedrenus 1839, 401). La rândul său, Ioannes Zonaras consemna că „din Constanteia şi din alte fortăreţe vin soli la împărat, cerând iertare şi predându-se pe ei fortăreţele" (Zonaras 1871, XVII, II).

Localizarea fortăreţelor la care fac referire cronicarii bizantini continuă să rămână o problemă controversată în istoriografie. În funcţie de identificarea Constantiei cu vechea Daphne sau cu Constanţa actuală, istoricii care au abordat această problemă le-au localizat fie pe malul drept al Dunării, inclusiv în spaţiul ponto-dunărean, fie pe malul stâng, mergând până în vestul Transilvaniei, în Crişana şi Banat (Diaconu 1969, 43-49; Diaconu 1976, 311-322; Stănescu 1974, 399; Madgearu 2007, 27-28; Oikonomidès 1965, 62-63). În ceea ce ne priveşte, considerăm că „fortăreţele de dincolo de Istros" menţionate de cronicarii bizantini sunt unele capete de pod de pe malul stâng al fluviului, din vecinătatea imediată a acestuia.

La sfârşitul lunii iulie, Sveatoslav şi forţele sale au capitulat, predând Dorostolon în mâinile împăratului. Procedând asemenea cu Peslavul, Ioannes I Tzimiskes a schimbat numele oraşului în Theodoroupolis, în cinstea Sfâtului Theodoros Stratelates (Leo Diaconus, IX, 12; Leo the Deacon 2005, IX, 12).

Teritoriile din spaţiul ponto-dunărean au fost organizate într-o nouă unitate militar-adminis-

trativă, *Katepanatul de Theodoroupolis*. Primul său guvernator, şi singurul cunoscut, atestat prin patru sigilii descoperite la Preslav, a fost Sisinios, „basilikos protospatharios şi katepano de Theodoroupolis" (Йорданов 1993, 124-125, nr. 228-231; Jordanov 2003, 88-89, nr. 33.1).

Noua themă bizantină ocupa regiunile de la Dunărea de Jos, delimitate, foarte probabil, de cursul inferior al râului Iskăr în vest, cursul fluviului de la confluenţa cu acesta până la guri în nord şi litoralul Mării Negre în est. Limita sa meridională este mai dificil de stabilit. Nu este exclus ca ea să fi urmat un aliniament care leagă versantul sudvestic al Podişului Ludogorie, de cei nordici ai văilor Golyama şi Rositsa din apropierea confluenţei cu Yantra, iar de aici, spre vest, limita dintre Câmpia Dunării şi versantul nordic al Podişului Prebalcanic. În compunerea sa intrau, de asemenea, punctele fortificate ocupate de Imperiul Bizantin pe malul stâng al Dunării.

Funcţionarea Katepanatului de Theodoroupolis la Dunărea de Jos a fost multă vreme o problemă controversată. Unii istorici au contestat existenţa sa, identificându-l pe katepano Sisinios cu comandantul tagmatei din Euchaita, oraş care va primi ulterior numele de Theodoroupolis, care a participat la campania împotriva ruşilor kieveni (Oikonomidès 1965, 62, n. 21; Diaconu 1986, 171-172). Alţii, dimpotrivă, au admis funcţionarea Katepanatului de Theodoroupolis la Dunărea de Jos (Barnea 1971, 73, n. 3; Йорданов 1993, 124-125, nr. 228-231; Jordanov 2003, 88-89, nr. 33.1; Stephenson 2000, 53; Madgearu 2007, 30). Asistăm chiar la revenirea unora din istoricii care au contestat iniţial funcţionarea themei de la Dunărea de Jos asupra opiniilor exprimate anterior (Oikonomidès 1998, 586-587). Sigiliile katepanului Sisinios sunt însă, aşa cum foarte corect remarca Jean-Claude Cheynet, dovada certă a funcţionării Katepanatului de Theodoroupolis (Cheynet 1996, 295).

Organizarea teritoriilor de la Dunărea de Jos într-un katepanat, al cărui guvernator, katepano, exercita comanda asupra unei importante unităţi de tagmata dislocate în zonă, relevă importanţa geopolitică şi strategico-militară a acestei regiuni pentru politica dunăreană a Imperiului Bizantin. Ea se datora, fără îndoială, faptului că noua unitatea militar-administrativă bizantină se afla în prima linie a apărare a frontierei Dunării de Jos, expusă unor puternice atacuri barbare.

Strategia Dristrei (Dorostolonului). Cu statutul şi de numirea de katepanat, thema bizanrtină de la Dunărea de Jos avea să funcţioneze doar o scurtă perioadă de timp. Foarte probabil, încă în anul 971 sau cel mai târziu în anul următor, oraşul Theodoroupolis şi-a recăpătat vechiul nume Dorostolon sau Dristra. În opinia noastră, acest lucru s-a întâmplat odată cu acordarea numelui Theodoroupolis oraşului Euchaita din Paphlagonia, fapt semnalat de cronicarii Ioannes Skylitzes şi Georgios Kedrenos în operele lor (Scylitzae 1973, Ioannes Tzimiskes, 12; Skylitzes 2010, John I Tzimiskes, 12; Cedrenus 1839, 401). Revenirea centrului urban de la Dunărea de Jos la vechile sale denumiri îşi află confirmarea şi în informaţiile transmise de o lucrare de tactică militară, *Taktikon Scorialensis*, redactată prin 971-975 după unele păreri, respectiv între 975-979, după altele, oricum înainte de 979, în care acesta apare cu numele Dristra (Oikonomidès 1964, 180; Oikonomidès 1965, 62).

Mult mai importantă decât schimbarea numelui oraşului de reşedinţă o reprezintă însă înlocuirea Katepanatului de Theororoupolis cu Strategia Dristrei sau Dorostolonului. Înlocuirea katepanatului cu strategia nu a fost doar o simplă modificare de denumire, ci a vizat însuşi statutul themei de la Dunărea de Jos.

Schimbarea statutului themei dunărene îşi are propria semnificaţie, semnalată, de altfel, de Alexandru Madgearu, care conchidea că înlocuirea funcţiei de katepano cu cea de strategos „a reprezentat de fapt o reducere a efectivelor aflate sub comanda sa, adică o diminuare a importanţei provinciei" (Madgearu 2007, 47). În opinia aceluiaşi istoric, măsura a fost determinată de faptul că din punct de vedere strategic, apărarea Dunării, „protejată destul de bine prin alianţa cu pecenegii", a devenit „secundară în raport cu alte frontiere" (Madgearu 2007, 47). Adăugăm factorului invocat de istoricul amintit, anume alianţa cu pecenegii, pe acela că punctele fortificate controlate de imperiu pe malul stâng al Dunării de Jos, care reprezentau un veritabil cordon strategic, aveau un rol însemnat la apărarea frontierei dunărene, devenind prima linie de apărare a acesteia.

Înlocuirea katepanatului cu strategia a însemnat nu numai o diminuare numerică a trupelor destinate apărării provinciei, ci şi una calitativă. Odată cu noul statut, tagmata a fost redislocată, apărarea themei a fost încredinţată unor unităţi

de themata formate din stratioţi care rezidau în provincie.

Primul comandant cunoscut al Strategiei de Dristra (Dorostolon) a fost, se pare, generalul Leon Sarakinopoulos, „basilikos protospatharios şi strategos de Dorostolon", atestat prin două sigilii descoperite la Preslav (Йорданов 1993, 117, nr. 215-216; Jordanov 2006, 360-362, nr. 604-630; Diaconu 1986, 167; Oikonomidès 1998, 586; Madgearu 2007, 46, 71). Lui Leon Sarakinopoulos îi este, de asemenea, atribuit de unii istorici un sigiliu descoperit la Călăraşi, a cărui legendă, întregită de Ion Barnea, editorul său, ca fiind „Leon, strategos istrianos" (Barnea 1964, 240-245, nr. 1; Mititelu, Barnea 1966, 46-48, nr. 5). Atât propunerea privind citirea legendei, cât şi atribuirea sigiliului au fost însă contestate de istoricul francez Vitalien Laurent (Laurent 1967, 238). Noi înşine am formulat o ipoteză de lucru cu privire la o posibilă atribuire a acestui sigiliu (Mărculeţ 2010, 201-208). Rămâne însă ca cercetări ulterioare, sau noi descoperiri să o valideze sau nu.

Sursele sigilografice ne-au transmis numele altor strategi ai Dristrei, care au exercitat funcţia în ultimul sfert al secolului al X-lea, cel mai probabil în deceniile 8 şi 9. Între aceştia se numără un Arkadios, „basilikos protospatharios şi strategos de Dorostolon" (Йорданов 1993, 118, nr. 217; Jordanov 2003, 65, nr. 23.2; Oikonomidès 1998, 586); Petros, „basilikos protospatharios şi strategos de Dristras" (Йорданов 1993, 119, nr. 218-219; Jordanov 2003, 65, nr. 23.5; Oikonomidès 1998, 586); Basilakes sau Basileios, basilikos protospatharios şi strategos de Tristrias (Jordanov 2003, 65, nr. 23.3; Seibt 1995, 224); Theophylaktos, protospatharios şi strategos de Dristras (Йорданов 1993, nr. 358; Seibt 1996, 136). Ordinea în care aceşti guvernatori s-au succedat la comanda themei dunărene nu poate fi însă stabilită doar pe baza informaţiilor transmise de sursele sigilografice amintite.

Katepanatul Mesopotamia Occidentală. Lovitura primită de Ţaratul Bulgar în anul 971 nu a dus însă la dispariţia completă a statului bulgar. Acesta avea să se perpetueze în regiunile apusene ale Bulgariei şi în Macedonia sub conducerea fiilor comitelui Nikolas, David, Aron, Moses şi Samuel.

În primăvara anului 973 Comitopoulii trimit o solie la curtea împăratului romano-german, Otto I (936-973) de la Quedlinburg, probabil în scopul încheierii unei alianţe. Semnificaţia prezenţei solilor bulgari la curtea imperială din Apus însemna însăşi confirmarea perpetuării statului bulgar şi după lovitura primită de Ţaratul Bulgar în anul 971 (Pavlov 2002, 41). De altfel, în anul 976, Comitopoulii vor deschide ostilităţile împotriva Imperiului Bizantin. Ofensiva bulgară va viza refacerea poziţiilor pierdute de statul bulgar în anul 971.

Ameninţarea bulgară, tot mai evidentă după 973, urmată de ofensiva propriu-zisă declanşată de Comitopouli în 976 împotriva stăpânirilor bizantine din Bulgaria Răsăriteană au obligat autorităţile bizantine la adoptarea unor repetate măsuri de natură militar-administrativă pentru a asigura protejarea acestora. La Preslav au fost descoperite 19 de sigilii care i-au aparţinut lui Leon Sarakinopoulos, „basilikos protospatharios şi strategos de Ioannoupolis şi Dorostolon" (Йорданов 1993, 128-137, nr. 259-277; Oikonomidès 1998, 586).

Pe baza sigiliilor menţionate, o serie de istorici au considerat că după 971 împăratul Ioannes I Tzimiskes a inclus regiunile Bulgariei Răsăritene şi ponto-dunărene într-o singură unitate militar-administrativă, care purta numele celor două oraşe, Ioannoupolis şi Dorostolon. Reşedinţa sa ar fi fost la Dristra, iar Leon Sarakinopoulos primul său guvernator cunoscut (Barnea 1971, 75-76; Stănescu 1974, 399; Йорданов 1993, 136-137; Yotov 2008, 348). S-a emis de asemenea ipoteza că numărul mare de sigilii aparţinând lui Leon Sarakinopoulos, „strategos de Ioannoupolis şi Dorostolon", ar indica faptul că acesta ar fi ocupat un timp mai îndelungat această funcţie.

În ceea ce ne priveşte considerăm că nu suntem în prezenţa constituirii unei noi theme, ci pe o măsură exclusiv militară, respectiv cea a unificării sub o singură comandă, a lui Leon Sarakinopoulos, strategul de la Dristra al thematelor celor două unităţi militar-administrative. Măsura a fost dictată, foarte probabil, de faptul că forţele themei Ioannoupolis au rezidat un timp în teritoriile Strategiei de Dristra, perioadă în care s-a aflat sub comanda strategului de la Dunărea de Jos. Considerăm de asemenea că numărul mare de sigilii aparţinând lui Leon Sarakinopoulos, „strategos de Ioannoupolis şi Dorostolon", nu poate servi ca argument pentru susţinerea opiniei privind funcţionarea mai îndelungată a comandamentului unit al forţelor militare ale celor două

theme. Din punctul nostru de vedere, el relevă, mai degrabă, intensa activitate a strategului de la Dunărea de Jos în perioada exercitării comenzii reunite. În opinia noastră, faptul că această măsură nu se regăseşte în *Taktikon*-ul *Scorialensis* reprezintă dovada duratei sale scurte de funcţionare, unificarea comandamentelor celor două theme încetând anterior începutului redactării acestei surse. Numărul mare de sigilii aparţinând lui Leon Sarakinopoulos, „strategos de Ioannoupolis şi Dorostolon", descoperite la Preslav, evidenţiază intensa corespondenţă dintre strategul de la Dunărea de Jos şi omologul său din Bulgaria Răsăriteană.

Informaţiile furnizate de sigilii privind organizarea militar-administrativă a stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos şi din Bulgaria Răsăriteană în ajunul izbucnirii revoltei antibizantine a Comitopoulilor sunt completate de cele care se regăsesc în *Taktikon*-ul *Scorialensis*. Prezentând organizarea militar-administrativă a Imperiului Bizantin în epoca în discuţie, *Taktikon*-ul *Scorialensis* înregistrează şapte duci şi katepani ai unor theme din Asia şi Europa situate la frontierele imperiului: Antiochia (doux), Mesopotamia (doux), Chaldeea (doux), Mesopotamia (katepano), Italia (katepano), Thessalonik (doux) şi Adrianopolis (doux) (Oikonomidès 1964, 180; Oikonomidès 1965, 73).

Acel „katepano de Mesopotamia (ὁ κατεπάνω Μεσοποταμίας)", enumerat între guvernatorii themelor europene, a fost identificat de majoritatea specialiştilor cu comandantul unei theme numită *Mesopotamia Occidentală* sau *a Apusului* (Oikonomidès 1965, 73-75), situată în partea europeană a imperiului. Localizarea şi întinderea sa teritorială au generat o serioasă controversă în rândul istoricilor.

Localizarea Katepanatului Mesopotamiei Occidentale şi identificarea teritoriilor care intrau în componenţa sa continuă să rămână o problemă controversată. Warren Treadgold îl plasează în răsăritul Bulgariei, susţinând că în componenţa sa intrau Mesembria, Marele Preslav, Pliska şi Micul Preslav (Treadgold 1995, 84). Alexandru A. Bolşacov-Ghimpu, îl localizează în Macedonia, situând-o probabil pe „cursurile Strymonului şi Nestosului" (Bolşacov-Ghimpu 1973, 558-560). Petre Diaconu şi Nicolaos Oikonomides se pronunţă pentru regiunile din nordul gurilor Dunării, ultimul propunând inclusiv Atelkuz-ul (Diaconu 1986, 176-177; Oikonomidès 1965, 68-73). Eugen Stănescu optează pentru localizarea lui în nordestul Peninsulei Balcanice, în teritoriile Strategiei de Ioannoupolis şi ale Strategiei de Dristra (Stănescu 1974, 399). Alexandru Madgearu consideră că Thema Mesopotamia Occidentală a funcţionat în jumătatea nordică a spaţiului ponto-dunărean (Madgearu 2007, 34). Plasarea Katepanatului Mesopotamia Occidentală în spaţiul ponto-dunărean, localizare la care subscriem, s-a dovedit a fi cea mai exactă localizare.

În ceea ce priveşte teritoriul ocupat de *Katepanatul Mesopotamiei Occidentale*, suntem de părere că acesta nu poate fi precizat cu exactitate. Considerăm însă că, cel puţin, în faza iniţială a funcţionării sale, aceasta a ocupat teritoriul vechii Strategii de Dristra, respectiv întregul spaţiu ponto-dunărean. Reşedinţa noii unităţi militar-administrative bizantine ne rămâne necunoscută. Nu este exclus ca ea să fi fost într-unul din centrele urbane din zona gurilor Dunării.

Informaţiile cuprinse în *Taktikon*-ul *Scorialensis* permit de asemenea concluzia că anterior anului 975 pe fondul intensificării ameninţării bulgare, autorităţile bizantine au recurs la organizarea stăpânirilor imperiului din spaţiul dintre Dunăre şi Marea Neagră într-o nouă themă: *Katepanatul Mesopotamia Occidentală (Μεσοποταμίας τῆς Δύσεως)*. Guvernatorii din această epocă a funcţionării noii unităţi militar-administrative bizantine de la Dunărea de Jos ne rămân necunoscuţi.

Constituirea Katepanatului Mesopotamia Occidentală evidenţiază importanţa căpătată de teritoriile de la Dunărea de Jos în cadrul politicii bizantine din regiune în contextul iminentului conflict cu bulgarii. Capacitatea de apărare a noii theme, cu statut superior faţă de Strategia Dorostolonului căreia i se substituise, a sporit considerabil prin dislocarea în zonă a unui important contingent de tagmata, pus sub comanda katepanului, care prelua sarcinile militare îndeplinite până atunci de themata formată din stratioţi.

Acelaşi *Takticon Scorialensis* menţionează între cei 71 de strategi ai unor oraşe de frontieră un *„strategos de Mesopotamia Occidentală"*, având comandamentul la Dunărea de Jos, şi un „strategos de Dristra" (Oikonomidès 1964, 180; Oikonomidès 1965, 57-60, 62; Krsmanović 2010, 608). Alături de aceştia, între guvernatorii celor 12

vechi theme din interior enumerate (Anatolikon, Armeniakon, Thrakesion, Opsikion, Bukellarion, Cappadocia, Charsianon, Koloneia, Paphlagonia, Thracia, Chaldeea şi Optimaton), *Taktikon*-ul *Scorialensis* înregistrează un *„strategos de Thracia şi Ianoupoleos”*, respectiv Ioannoupolis (Oikonomidès 1964, 180, n. 11; Oikonomidès 1965, 61-62; Krsmanović 2010, 610).

Analiza conţinutului *Taktikon*-ului *Scorialensis*, relevă clar faptul că strategul Mesopotamiei Occidentale şi katepanul Mesopotamiei Occidentale sunt două funcţii militar-administrative diferite, ultimul dintre cei doi demnitari având rang superior. Acelaşi statut inferior este relevat de documentul amintit şi pentru strategul Dristrei în raport cu katepanul Mesopotamiei Occidentale. Pe baza acestei constatări suntem în măsură să conchidem că strategul Mesopotamiei Occidentale şi cel al Dristrei erau subordonaţi katepanului Mesopotamiei Occidentale.

Pe baza constatării de mai sus, în acest punct al demersului nostru ne vedem obligaţi să luăm succint în discuţie statului strategilor de Mesopotamia Apusului şi de Dristra, menţionaţi de acelaşi *Taktikon Scorialensis*. Enumerarea lor între cei 71 de comandanţi de cetăţi ne determină să constatăm că ei au avut acelaşi statut. Această concluzie ne obligă să ne reconsiderăm opinia, exprimată în mai multe rânduri în care susţineam că respectivii strategi au fost comandanţii a două strategii de frontieră, a *Strategiei Mesopotamiei Occidentale* sau *a Apusului*, situată în jumătatea nordică a spaţiului ponto-dunărean, şi, respectiv, a *Strategiei Dristrei*, organizată în regiunile meridionale ale aceluiaşi spaţiu, incluse în componenţa Katepanatului Mesopotamiei Occidentale (Mărculeţ 2005, 113-119; Mărculeţ 2006, 302-304; Mărculeţ 2005-2006, 308-310; Mărculeţ 2011, 58). În prezent, ne vedem obligaţi să ne revizuim radical această teorie şi să conchidem că strategul Mesopotamiei Occidentale şi cel al Dristrei nu au ocupat decât funcţiile de comandanţi de oraşe.

Două sigilii descoperite la Silistra, databile la sfârşitul secolului al X-lea, îl menţionează pe un Leon „basilikos spatharokandidatos şi tourmarches de Mesopotamia” (Jordanov 2003, 125-126, nr. 48.8.). Fără îndoială, Thema Mesopotamia la care face referire legenda sigiliului nu este alta decât unitatea militar-administrativă de la Dunărea de Jos.

Pe baza sigiliului *tourmarchului* Leon, putem conchide că, în epoca în discuţie, Katepanatul Mesopotamiei Occidentale a fost împărţit în subunităţi militar-administrative numite *tourmai*, conduse de *tourmarchoi*, comandanţii unor eşaloane militare de rang inferior. Descoperirea celor două sigilii la Dristra, confirmă faptul că centrul de la Dunărea de Jos nu a căzut sub stăpânire bulgară. Suntem de asemenea în măsură să conchidem că, în condiţiile izolării Dristrei de restul teritoriilor themei, aici a funcţionat în această epocă, un comandament de cetate, condus probabil de un *strategos*, cel la care face probabil referire *Taktikon*-ul *Scorialensis*, căruia i-au fost adresate două scrisori ale *tourmarch*-ului Leon, însoţite de sigiliile respective.

Menţionarea în *Taktikon*-ul *Scorialensis* a unui „strategos de Thracia şi Ianoupoleos (Ioannoupolis)”, concomitent cu existenţa unei theme a Thraciei (Oikonomidès 1964, 180, n. 11), ne permite concluzia că şi în acest caz, din raţiuni militare, thematele celor două unităţi militar-administrative, Ioannoupolis şi Thracia, au fost puse sub o comandă unică, cea a guvernatorului de la Preslav. Primul comandant cunoscut cu acest titlu a fost generalul Leon Sarakinopoulos, „basilikos protospatharios şi strategos de Thracia şi Ioannoupoleos”, atestat prin şase sigilii descoperite la Preslav (Jordanov 2006, 360-362, nr. 604-608; Diaconu 1986, 167).

Acest artificiu de comandă adoptat de autorităţile bizantine, cel mai probabil după 976, în condiţiile ofensivei bulgare împotriva teritoriilor Strategiei de Ioannoupolis (Preslav), a rămas în vigoare până la recucerirea bulgară, încheiată în jurul anului 986, odată cu căderea Preslavului. Ca argument în sprijinul opiniei noastre, aducem sigiliile guvernatorilor cunoscuţi din această perioadă, care i-au succedat lui Leon Sarakinopoulos, generalii, Theophanes (patru sigilii), Staurakios (un sigiliu) şi Nikephoros Xiphias (un sigiliu). Toţi, fără excepţie, au purtat titlul de „basilikos protospatharios şi strategos de Thracia şi Ioannoupolis” (Йорданов 1993, 128-137, nr. 239-250; Jordanov 2003, 100-102, 105-106, nr. 35B. 15-18, 38.1, 38.2; Diaconu 1986, 168; Madgearu 2007, 70-71; Oikonomidès 1998, 583).

Consideraţii finale. În primăvara-vara anului 971 pe fondul conflictului cu marele cneaz al Kievului, Sveatoslav I, împăratul bizantin Ioannes

I Tzimiskes întreprinde acţiunea de cucerirea a teritoriilor estice şi nord-estice al Ţaratului Bulgar. În aprilie 971 regiunile Bulgariei Răsăritene ocupate de forţele bizantine grupate în jurul Preslavului, redenumit Ioannoupolis, sunt organizate într-o nouă unitate militar-administrativă bizantină: *Strategia de Ioannoupolis*, cu reşedinţa în centrul omonim.

După cucerirea Bulgariei Răsăritene, împăratul Ioannes I Tzimiskes continuă ofensiva împotriva forţelor ruse retrase la Dorostolon, pe Dunărea de Jos. În perioada aprilie-iulie 971 Sveatoslav I este asediat la Dorostolon. Concomitent împăratul aduce sub ascultarea imperiului regiunile din spaţiul ponto-dunărean, dar şi unele puncte fortificate de pe malul stâng al Dunării de Jos. La sfârşitul lunii iulie, marele cneaz acceptă încheierea păcii, predă oraşul Dorostolon, care primeşte numele de Theodoroupolis, şi părăseşte Bulgaria. Regiunile de la Dunărea de Jos delimitate de cursul fluviului, până la guri, la nord, cursul inferior al râului Iskăr în vest şi litoralul Mării Negre, în est, erau organizate într-o a doua unitate militar-administrativă, *Katepanatul de Theodoroupolis*, cu reşedinţa în centrul omonim de la Dunărea de Jos. În compunerea sa intrau, de asemenea, şi punctele ocupate de imperiu pe malul stâng al fluviului.

În cursul anului 971 sau în anul următor, folosindu-se de faptul că securitatea frontierei Dunării de Jos fusese întărită prin alianţa cu pecenegii nord-dunăreni şi prin crearea cordonului strategic compus din punctele controlate pe malul stâng, împăratul Ioannes I Tzimiskes a procedat la schimbarea statutului themei dunărene, de la katepanat la strategia. Locul Katepanatului de Theodoroupolis este luat de *Strategia de Dristra* sau *Dorostolon*, cu reşedinţa în centrul de la Dunărea de Jos, care îşi reluase vechiul nume odată cu atribuirea celui de Theodoroupolis oraşului Euchaita din Paphlagonia.

Intensificarea ameninţării bulgare după 973, odată cu ascensiunea fraţilor Comitopouli, care menţinuseră formaţia de stat bulgară în Macedonia, l-a determinat pe Ioannes I Tzimiskes să procedeze la reorganizarea militar-administrativă a stăpânirilor bizantine din Bulgaria Răsăriteană şi de la Dunărea de Jos. Probabil între 973 şi 975 apărarea *Strategiei de Ioannoupolis* a fost încredinţată thematei locale şi celei a Thraciei, puse sub comanda strategului de la Ioannoupolis. La Dunărea de Jos, Strategia Dristrei a fost înlocuită cu *Katepanatul Mesopotamia Occidentală*, cu reşedinţa, probabil, într-un centru de la gurile Dunării. Pentru apărarea sa a fost dislocată în zonă o tagmata pusă sub comanda katepanului de aici.

Bibliografie

Barnea 1964: I. Barnea, Sceaux de deux gouverneurs inconnus du Thème de Paristrion. Dacia N.S. VIII, 1964, 239-247.

Barnea 1971: I. Barnea, Stăpânirea bizantină asupra Dobrogei între anii 971-1185: Thema Paristrion (Paradunavon). In: I. Barnea, Şt. Ştefănescu, Din istoria Dobrogei, vol. III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos (Bucureşti 1971), 71-167.

Bolşacov-Ghimpu 1973: A.A. Bolşacov-Ghimpu, Localisation de sites d'époque romaine et byzantine dans la zone du Bas-Danube. RÉSEE IX/3, 1973, 553-561.

Cedrenus 1839: Georgii Cedreni, Historiarum compendium, în Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus, tomus II (Bonnae MDCCCXXXIX).

Cheynet 1996: J.-Cl. Cheynet, Review of Ivan Jordanov, Pečtite ot strategijata v Preslav (971-1088). RÉB LV/1, 1996, 295.

Diaconu 1969: P. Diaconu, Une information de Skylitzès-Cédrénos à la lumière de l'archéologie. RÉSEE VII/1, 1969, 43-49.

Diaconu 1976: P. Diaconu, Les rives du Danube à la lumière de quelques passages de la chronique de Skylitzès. RÉSEE XIV/2, 1976, 2, 311-322.

Diaconu 1986: P. Diaconu, Despre organizarea administrativ-militară a regiunii Dunării de Jos în vremea lui Ioan Tzimiskes (Contribuţii pe marginea articolului: Sigiliile lui Leon Sarakinopulos de la Preslavul Mare). SCIVA 37/2, 1986, 167-178.

Jordanov 2003: I. Jordanov, Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, vol. 1. Byzantine Seals with Geographical Names (Sofia 2003).

Jordanov 2006: I. Jordanov, Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, vol. 2. Byzantine Seals with Family Names (Sofia, 2006).

Krsmanović 2010: B. Krsmanović, Beobachtungen zum Taktikon Escorialense. BZ CIII/2, 2010, 605-637.

Laurent 1967: V. Laurent, Abteilung. BZ LVIII, 1967, 238-239.

Leo Diaconus: Leonis Diaconi Caloënses, Historia, scriptoresque alii a res byzantinas pertinentes, edidit Carolus Benedictus Hase (Parisiis MDCCCXIX).

Leo Diaconus: Leonis Diaconi Caloënses, Historiae liber decem et liber de velitatione bellica Nicephori Augusti, recensione Caroli Benedicti Hasii (Bonnae MDCCCXXVIII).

Leo the Deacon 2005: Leo the Deacon, The History. Bizantine Military Expansion in the Tenth Century (Washington D.C. 2005).

Madgearu 2007: Al. Madgearu, Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII (Târgovişte 2007).

Mărculeţ 2005: V. Mărculeţ, Noi consideraţii asupra organizării teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XI. SUC. Series Historica, II, 2005, 113-127.

Mărculeţ 2005-2006: V. Mărculeţ, Din nou despre organizarea teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos: Strategatul de Dristra-Dorostolon. Peuce s.n. III-IV, 2005-2006, 295-317.

Mărculeţ 2006: V. Mărculeţ, Noi consideraţii asupra organizării, funcţionării şi rolului Themei Mesopotamia Apusului. 971-c.1000. Pontica XXXIX, 2006, 295-317.

Mărculeţ 2010: V. Mărculeţ, Un probable gouverneur du thème Paristrion-Paradounavon de la première partie du XIe siècle. OCP 76/1, 2010, 201-208.

Mărculeţ 2011: V. Mărculeţ, Nouvelles considérations sur le fonctionnement du Stratégat de Dristra (env. 971-env. 1018/1020). Suceava XXXVIII, 2011, 55-66.

Mititelu, Barnea 1966: I. Mititelu, I. Barnea, Sigilii de plumb bizantine din regiunea Dunării de Jos. SCIV 17/1, 1966, 43-50.

Oikonomidès 1964: N. Oikonomidès, Un taktikon inédit du Xe siècle. Cod. Scorial. gr. R-II-11. In: Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines. Ochride, 10-16 septembre 1961", tome II (Beograd 1964), 177-183.

Oikonomidès 1965: N. Oikonomidès, Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe-XIe siècles: la Mésopotamie de l'Occident. RÉSEE III/1-2, 1965, 57-79.

Oikonomidès 1998: N. Oikonomidès, À propos de la première occupation byzantine de la bulgarie (971-ca.986). Ευψυχια. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler, t. II (Paris 1998), 581-589.

Pavlov 2002: P. Pavlov, Antichitate şi Evul Mediu. In: P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, Istoria Bulgariei (Bucureşti 2002), 9-70.

Scylitzae 1973: Ioannis Scylitzae, Synopsis historiarum, recensuit Ioannes Thurn (Berolini et Novi Eboraci, MCMLXXIII).

Seibt 1995: W. Seibt, Sigillographische Beiträge zus bulgarischen Geschichte. Dobrudža 12, 1995, 224-232.

Seibt 1996: W. Seibt, Review of Jordanov, Preslav. BZ LXXXIX, 1996, 134-138.

Skylitzes 2010: John Skylitzes, A Synopsis of Bizantine History, 811-1057, translated by John Wortley (Cambridge 2010).

Stănescu 1974: E. Stănescu, Byzance et les Pays Roumains aux IXe-XVe siècles. In: Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest, 6-12 septembre 1974, publiés par les soins de M. Berza et E. Stănescu, vol. I (Bucureşti 1974), 393-431.

Stephenson 2000: P. Stephenson, Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204 (Cambridge 2000).

Treadgold 1995: W. Treadgold, Byzantium and Its Army. 284-1081 (Stanford 1995).

Yotov 2008: V. Yotov, Le thème byzantine, la Thrace, Iôannoupolis et la question des terres bulgares du nord-est à la fin du Xe-premières années du XIe siècle. Pontica XLI, 2008, 345-353.

Zonaras 1871: Ioannis Zonarae, Epitome historiarum, cum Caroli Ducangii suisque annotationibus, edidit Ludovicus Dindorfius, vol. IV (Lipsiae MDCCCLXXI).

Йорданов 1993: И. Йорданов, Печатите от Стратегията в Преслав (971-1088) (София 1993).

Byzantine military-administrative units in the Eastern Bulgaria and on the Lower Danube during the reign of John I Tzimisces

Abstract

In the spring-summer of 971, after the victories over the Grand Prince of Kiev Svyatoslav I who seized Bulgaria, the Byzantine Emperor John I Tzimisces conquered the territories of Eastern Bulgaria and the Lower Danube. The main cities of the region, Preslav and Dristra, under Byzantine rule have been renamed Ioannoupolis şi Theodo-

roupolis. The Bulgarian political formation maintained in Macedonia during the reign of Cometopuli brothers led the policy of restoration of the Bulgarian Tsardom. In the conquered territories John I Tzimisces has organized new Byzantine themes: the *Strategy of Ioannoupolis* in Eastern Bulgaria (spring 971) and the *Catepanate of Theodoroupolis* on the Lower Danube (summer 971). But soon the Catepanate of Theodoroupolis was replaced with the *Strategy of Dristra* or *Dorostolon* (971 or 972). Due to the intensification of the Bulgarian threat the Strategy of Dristra (Dorostolon) was replaced with the *Catepanate of Western Mesopotamia* (before 975).

Византийские военно-административные единицы в Восточной Болгарии и на Нижнем Дунае во времена правления Иоанна I Цимисхия

Резюме

Весной - летом 971 года, после победы над великим князем киевским Святославом, захватившим Болгарию, византийский император Иоанн I Цимисхий завоевал территории Восточной Болгарии и Нижнего Дуная. Главные города этого региона, Преслав и Дристра, перейдя под византийское владычество, были переименованы в Иоаннополис и Феодорополис. Болгарское политическое образование, сохранявшееся в Македонии во времена правления братьев-комитопулов, будет вести политику восстановления Болгарского царства. На завоеванных территориях Иоанн I Цимисхий организовал новые византийские фемы: *Стратегию Иоаннополиса* в Восточной Болгарии (весной 971 года) и *Катепанат Феодорополиса* на Нижнем Дунае (летом 971 года). Однако в скором времени Катепанат Феодорополиса сменила *Стратегия Дристры,* или *Доростола* (971 или 972 год). На фоне усиления болгарской угрозы Стратегия Дристры (Доростола) была заменена Катепанатом Западной Месопотамии (до 975 года).

10.11.2012

Dr. Vasile Mărculeţ, Colegiul Tehnic „Mediensis”, str. Sticlei, nr. 9, RO-551130 Mediaş, jud. Sibiu, e-mail: vasmarculet@yahoo.com; web: vasilemarculet.vze.com

Dr. Ioan Mărculeţ, Colegiul Naţional „Ion Luca Caragiale”, str. Calea Dorobanţilor, nr. 163, RO-010564 Bucureşti, sector 1; e-mail: ioan_marculet@yahoo.com

REFLEXII ISTORIOGRAFICE PRIVIND RELAŢIILE COMERCIALE LOCALE ŞI DE TRANZIT DIN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN ŞI DUNĂREA DE JOS (sfârşitul sec. al XIII-lea - sec. al XIV-lea)

Silvia Barcari

Prezenţa comerţului s-a făcut necesară din momentul în care oamenii au început să comunice între ei. Dacă la început primii oameni se mulţumeau cu puţine lucruri şi se străduiau să-şi producă tot ceea ce le era necesar, cu timpul însă, pe măsura dezvoltării civilizaţiei, nevoile lor au crescut şi nu au mai putut fi satisfăcute decât prin schimb, creându-se adevărate curente şi căutări reciproce. Curentele respective au cunoscut o dezvoltare continuă, ajungând în final să fie soluţionate prin comerţ, produsele excedentare într-o familie, colectivitate sau regiune având nevoie de un întreprinzător care să le caute debuşeuri într-o altă zonă sau colectivitate, unde ele erau deficitare.

Prin poziţia sa geografică, spaţiul pruto-nistrean se afla pe traseul drumurilor comerciale care se îndreptau din Orient şi de la Veneţia prin Balcani, peste Dunăre, spre Europa Centrală şi spre Marea Baltică.

Astfel, începând cu secolul al XI-lea, se poate vorbi de o adevărată „revoluţie comercială", în cadrul căreia reprezentanţii unor schimburi mai largi şi mai diversificate între domenii şi zone s-au înfruntat cu adepţii economiei închise, creându-se treptat puternice centre de producţie şi de consum. Prin consecinţele sale, revoluţia comercială a făcut să apară negustorul – mercator – care la început a fost itinerant, iar apoi s-a stabilizat în diverse oraşe.

În acelaşi timp, ameliorarea situaţiei militaro-politice a contribuit la reluarea vechilor drumuri comerciale care traversau spaţiul pruto-nistrean. În primul rând au fost revigorate căile comerciale acvatice de pe râurile Nistru, Prut şi afluenţii acestora: Răut, Botna, Bâc. A fost reluată circulaţia pe drumurile comerciale terestre, care, de regulă, traversau văile râurilor. În ansamblu, aceste drumuri formau o reţea închegată, care permitea întreţinerea unui schimb, relativ permanent, în diferite regiuni din spaţiul pruto-nistrean (Postică 2007, 180-186).

Amplasarea spaţiului pruto-nistrean la intersecţia cu lumea bizantină, central-europeană, slavă de răsărit şi orientală de stepă a favorizat, în anumite etape, stabilirea în ţinut a unor reţele comerciale cu caracter internaţional, cum era, de exemplu, „*cel de-al doilea drum comercial de la varegi la greci*" pe Nistru (Рабинович 1999) ş.a.

Însemnătatea şi necesitatea examinării unei asemenea probleme a fost remarcată de unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai istoriografiei româneşti, Nicolae Iorga, care a lăsat prima sinteză de valoare a istoriei schimbului de mărfuri. În opera sa, marele istoric arată că istoria comerţului reprezintă „...o condiţie necesară pentru a înţelege sub toate raporturile, în originea ca şi în dezvoltarea sa, istoria neamului însuşi" (Olteanu 1983, 119). De altfel, el a fost unul dintre primii cercetători care au inclus în circuitul ştiinţific materiale privind activitatea comercială, fapt dovedit în lucrarea sa *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, publicată în 1899, considerată şi astăzi un important punct de pornire în istoriografia europeană şi românească privind cercetarea relaţiilor comerciale şi economice ale oraşelor medievale din Europa Centrală şi de Sud-Est (Panaitescu 1994, 263).

Pentru ca Dunărea să devină către secolul al XIV-lea cu adevărat o arteră şi o axă a comerţului european va fi trebuit ca pe cele două continente îngemănate, Europa şi Asia, să se întâmple, după anul 1000, evenimente cu adevărat epocale care, prin complexitatea proceselor sociale, politice şi economice, să pună bazele sistemului economic modern. Această interacţiune de care nu a fost străină nici Africa de Nord, a făcut, în opinia unor cercetători, ca spre sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea să apară ceea ce putem numi economia „mondială" europea-

nă (Braudel 1985, I, 119; Walerstein 1992, 23) sau economia-univers a Europei (Braudel 1989, I, 109-110). Cunoaşterea manifestărilor acestora din urmă va rămâne, după cum crede Pierre Chaonu, incompletă chiar şi în secolul XX (Chaonu 1969, 255, apud: Wallerstein 1992, 72), şi, am adăuga noi, la începutul secolului XXI.

Conform opiniei celor care se ocupă de analiza aspectelor economice ale evoluţiei comunităţilor umane euro-asiatice şi afro-asiatice, lumea cunoscută la începutul mileniului al II-lea de după Christos, alcătuia, cinci nuclee ale comerţului. În zonele periferice acestea interacţionau mai mult sau mai puţin activ între ele. Immanuel Walerstein consideră că primul şi cel mai important, pentru lumea europeană, dintre aceste nuclee îl constituia Marea Mediterană. În cadrul spaţiului circummediteraneean se întâlneau importante formaţiuni politice cum ar fi Imperiul Bizantin, oraşele-state italiene (Genova, Veneţia, Pisa etc.) şi, într-o oarecare măsură, unele regiuni din nordul Africii (Egiptul sultanilor mameluci) şi Orientul Apropiat. Alt nucleu economic era format de interacţiunea complexului Oceanul Indian – Marea Roşie, care întreţinea relaţiile pe căile maritime internaţionale transportând mărfuri dinspre China şi India spre lumea arabo-musulmană, iar de aici spre Europa Centrală şi de Vest. Cel de-al treilea nucleu era reprezentat de spaţiul chinez. Ultimele două erau constituite de ţinutul central-asiatic, pe de o parte şi de aria baltică în devenire, pe de alta (Wallerstein 1992, 26). Aceste centre, care par atât de îndepărtate de spaţiul locuit de români, au contribuit, direct s-au indirect, după cum s-a demonstrat cu argumente decisive, la evoluţia diferitor aspecte social-economice şi politice ale comunităţilor de la Dunărea de Jos şi de la nordul gurilor Dunării dar şi ale celor din spaţiul est-carpatic şi pruto-nistrean.

În cele ce urmează vom puncta sintetic un areal restrâns de la nordul gurilor Dunării şi de la Nistrul de Jos care va face parte din primul, dacă să urmăm tipologia reputaţilor cercetători ai Şcolii Analelor, cel mai complex şi mai dinamic, în opinia noastră, nucleu. Comerţul mediteraneean, în virtutea unor factori politici şi militari care s-au succedat vertiginos (cuceririle mongole în Extremul Orient şi în Europa de Est şi controlul căilor comerciale de pe Marele Drum al mătăsii şi luptele cruciaţilor în Orientul Apropiat), s-a extins treptat cuprinzând Marea Neagră cu regiunile limitrofe, antrenând tot mai mult, în relaţiile internaţionale, economice şi politice, şi regiunile de la est şi sud de Carpaţi, locuite de români. Vom aborda unele aspecte ce ţin în special de activitatea comptuarelor şi emporiilor genoveze care, odată cu stabilirea unor noi realităţi politice determinate de restaurarea puterii bizantine la Constantinopol şi la Strâmtori (1261), dar şi a instituirii dominaţiei Hoardei de Aur în nordul Mării Negre în a doua jumătate a secolului al XII-lea, declanşează o amplă expansiune politico-economică în întreg bazinul pontic (Papacostea 2006, 25-29). De altfel, prezenţa Hoardei de Aur în spaţiul carpato-danubian în a doua jumătate a sec. al XIII-lea şi în sec. al XIV-lea, a fost un factor extern care a influenţat intens procesul de dezvoltare a civilizaţiei româneşti, dar şi procesul de formare a relaţiilor feudale şi de constituire a Statului Moldovenesc (Коновалова, Руссев 1994, 70-107).

Este necesar să menţionăm şi avântul înregistrat în Europa Occidentală în această perioadă, manifestat prin schimbări substanţiale în cadrul relaţiilor sociale şi economice, materializate prin apariţia unor tehnologii cu randament înalt, prin progrese în domeniul inovaţiilor tehnice, prin dezvoltarea constantă a unor ramuri ale meşteşugurilor, a rezultat într-un impresionant spor demografic, imprimând dinamism şi vitalitate comerţului local şi celui internaţional. Lumea occidentală s-a dovedit a fi receptivă la schimbări, iar creşterea nivelului de bunăstare şi prosperitate a influenţat cererea şi, respectiv, oferta de mărfuri de înaltă calitate (Braudel 1989, I, 112-116).

Pe de altă parte, după ce participanţii la cruciadele pentru eliberarea Locurilor Sfinte din Orientul Apropiat au luat cunoştinţă de nivelul de civilizaţie şi de modul de viaţă din aceste regiuni, de schimbările majore politice şi economice survenite în Europa în secolele XI-XIII au profitat cu multă abilitate câteva mari metropole occidentale. Aici se constituie doi poli importanţi: pe de o parte, Flandra cu marile sale oraşe producătoare de textile (Gand, Ypres, Douai), cu portul sau Bruges care controla comerţul Europei de nord-vest, de la Londra la Novgorod, şi, pe de alta, Italia cu Florenţa, Milano, Genova, Pisa, Veneţia, aflate în ascensiune (Manolescu 1990, 165-176). Acestea de la urmă sunt şi mari porturi ale căror corăbii navighează în Marea Mediterană controlând căile comerciale internaţionale (Papacostea 1990, 23-49).

În spaţiul pruto-nistrean şi Dunărea de Jos transportul produselor şi al mărfurilor, care circulă pe diferite ramificaţii ale Marelui Drum al mătăsii ce legau Orientul şi Occidentul, se realiza prin intermediul oraşelor portuare dunărene Isaccea/Vicina, Chilia/Licostomo şi Cetatea Albă (Iosipescu 1982, 265-282; Полевой 1988, 7-22; Manolescu 1990, 548-551; Spinei 1993, 171-234; Коновалова 1994, 108-125; Gorodenco 2003, 336-346; Papacostea 2006, 21-49). În continuare căile terestre traversau în diagonală spaţiul est-carpatic pentru a ajunge la Lwow, iar de aici spre Europa Centrală, şi spre oraşele hanseatice de la Marea Baltică.

Aflate, în funcţie de vicisitudinile politice de la Dunărea de Jos, sub dominaţia politică, mai mult sau mai puţin eficientă, a bizantinilor, a tătarilor şi economică a genovezilor, aceste oraşe către sfârşitul secolului al XIV-lea au intrat în componenţa Ţării Româneşti sau a Ţării Moldovei (Ştefănescu 2001, 281). În aceleaşi procese economice erau atrase târgurile şi oraşele situate în partea centrală a spaţiului pruto-nistrean – Costeşti, Orheiul Vechi şi Tarasova (Nicolae 2005, 89-104; Nicolae 2006, 8; Nicolae 2007, 194-202; Postică 2008, 133-142; Boldureanu 2008, 357-359).

Cu toate că baza documentară privind activitatea negustorilor genovezi la gurile Dunării şi la Nistrul de Jos este incompletă, ea totuşi permite cercetătorilor de a reconstitui, în linii generale, cadrul economic şi politic în care se dezvolta Moldova centrală şi de sud-est în perioada de până la apariţia organizării statale sau până la includerea acestor regiuni în componenţa formaţiunii politice noi organizate (Spinei 1993, 171-234; Spinei 1994, 251-263; Spinei 2006, 629-639). Sursele documentare scrise din arhivele occidentale, incluse în circuitul ştiinţific de către Nicolae Iorga şi Gh. I. Brătianu, au făcut să se cunoască mult mai exact formele în care aveau loc contactele economice şi relaţiile politice dintre structurile locale, pe de o parte, şi autorităţile Hoardei de Aur şi negustorii italieni care intermediau relaţiile pe marile artere comerciale euroasiatice, pe de alta (Iorga 1899, 353; Brătianu 1935).

Comerţul genovez la Marea Neagră dar şi în teritoriile româneşti de la est de Carpaţi se reconstituie pe baza unui important fond de documente de arhivă pe care le-au descoperit, le-au publicat şi le-au analizat cu deosebită competenţă cercetătorii români şi occidentali (Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1988, 121-139; Iosipescu 1988, 85-116).

Pe de altă parte, investigaţiile arheologice din ultimele decenii au permis de a constata că deopotrivă cu descoperirea unor monede în regiunile de la gurile Dunării, şi în regiunile din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean apar, izolat sau în formă de tezaure, monede bizantine sau genovezo-tătare. Conform investigaţiilor lui E. Oberländer-Târnoveanu aria acestor piese cuprinde întreaga Dobroge (Oberländer-Târnoveanu 1981, 90), incluzând descoperirile făcute în Cetatea de la Enisala, la Isaccea-Noviodunum (judeţul Tulcea) (Iliescu 1971, 263) şi Păcuiul lui Soare (judeţul Constanţa) (Diaconu, Baraschi 1977, 159). Acestora li se pot adăuga alte monede ce provin din nordul Dobrogei, de la Chilia Veche, Niculiţel, Măcin, Slava Rusă şi Isaccea (Oberländer-Târnoveanu 1981, 90-93, 103-106).

Cercetările din ultimii ani au demonstrat că la Isaccea, pe la sfârşitul secolului XIII şi până către mijlocul secolul al XIV-lea a funcţionat eficient o monetărie, care începe a bate monede pe la anul 1285/1286 (Oberländer-Târnoveanu 1985, 585). Activitatea acestei monetării este legată de prezenţa tumen-noionului mongol Noghai, aflat în opoziţie cu marele han de la Sarai, care şi-a stabilit aici reşedinţa la o dată încă neprecizată. Este posibil ca aşezarea definitivă a lui Noghai în regiune să fi avut loc după anul 1273, când a fost încheiat tratatul de pace între Hoarda de Aur şi Imperiul Bizantin, şi acesta a luat în căsătorie pe fiica împăratului Mihail al VIII-lea, Eufrosinia-Maria (История 1967, 80-81; Spinei 1994, 209-211; Oberländer-Târnoveanu 1997, 102).

Existenţa unor colonii genoveze de la sfârşitul secolului al XIII-lea – începutul celui următor la Vicina/Păcuiul lui Soare, Isaccea/Noviodunum, Licostomo/Periprava (?), Stravichi/Enisala, Chilia şi Moncastro/Cetatea Albă, unele dintre care bat monede, cunoscute în circuitul ştiinţific cu numele de genovezo-tătare, este pusă în legătură, după cum am menţionat mai sus, cu conjuncturа politică din regiune, în care se intersectează interesele Hoardei de Aur, ale Imperiului Bizantin restaurat şi ale negustorilor italieni.

Înfăţişate într-un cadru în care aspectul prevalent economic se integrează în mod firesc cu cel politic şi social, monedele aduc o serie de date noi pe care este important să le punem în valoare. Ca urmare a intensei activităţi desfăşurate de aceşti negustori în zona mai sus-amintită, de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi până spre mijlocul celui

următor, vechiul oraş bizantin Vicina atinge apogeul înfloririi sale economice (Iliescu 1994, 231-236).

O altă cale de comunicaţie pentru traficul de mărfuri de la Marea Baltică la Marea Neagră, era Nistrul, la a cărui vărsare în liman s-a dezvoltat cetatea Maurokastron – denumită Moncastro în izvoarele italiene – sau sub o altă denumire, Aspokastron, devenită Cetatea Albă, după intrarea ei sub stăpânirea Moldovei spre sfârşitul secolului al XIV-lea (Andreescu 2000, 57-77; Giurescu 1967).

Pe aceste căi, mergând fie pe apă, cu mijloace de transport adecvate, fie pe uscat, urmând cursul lor, s-a desfăşurat continuu un intens trafic de produse de tot felul. Relieful, foarte variat, al spaţiului geografic respectiv, a constituit un cadru prielnic pentru apariţia şi dezvoltarea unei activităţi productive diversificate. Caracterul complementar al mărfurilor produse în spaţiul mai sus amintit a creat de timpuriu o comunitate economică, ceea ce explică intensitatea schimburilor comerciale care au funcţionat de-a lungul vremii.

Astfel, pentru o anumită perioadă de timp, spaţiul est-carpatic, gurile Dunării şi cel pruto-nistrean au fost legate indubitabil de evoluţia marilor imperii din răsărit – Imperiul Bizantin şi Imperiul Hoardei de Aur.

În calitate de intermediari în comerţul maritim şi terestru, ce lega Occidentul şi Orientul, au fost coloniile genoveze de la gurile Dunării şi de la Nistrul de Jos, care prin prezenţa lor au impulsionat evoluţia social-economică a regiunii sus-amintite, dinamizând şi procesele politice ale comunităţilor locale de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi prima jumătate a secolului următor.

Bibliografie

Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1988: M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Gh. I. Brătianu, istoric al expansiunii genoveze la Marea Neagră. In: (coord. V. Spinei) Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu (Iaşi 1988), 121-139.

Andreescu 2000: Şt. Andreescu, Note despre Cetatea Albă. In: Studii şi materiale de istorie medie, vol. XVIII (Bucureşti 2000), 57-77.

Boldureanu 2008: A. Boldureanu, Cronica descoperirilor monetare (II). Tyragetia s.n. 1, II (XVII), 2008, 353-360.

Braudel 1985: F. Braudel, Mediterana şi lumea mediteraneeană în epoca lui Filip II-lea, I-II (Bucureşti 1985).

Braudel 1989: F. Braudel, Timpul lumii, I-II (Bucureşti 1989).

Brătianu 1935: Gh. Brătianu, Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du comerce genois sur le littoral roumaine de la Mer Noire (Bucarest 1935).

Diaconu, Baraschi 1977: P. Diaconu, S. Baraschi, Păcuiul lui Soare, II. Aşezarea medievală (secolele XIII-XIV) (Bucureşti 1977).

Giurescu 1967: C.C. Giurescu, Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea (Bucureşti 1967).

Gorodenco 2003: A. Gorodenco, Pulsul drumurilor comerciale şi circulaţia monetară din teritoriile nord-est pontice la finele secolului XIII - secolul XIV (studiu preliminar). In: Interferenţe cultural- cronologice în spaţiul nord-pontic (Chişinău 2003), 336-346.

Iliescu 1971: O. Iliescu, Emisiuni monetare ale oraşelor medievale de la Dunărea de Jos. Peuce 2, 1971, 261-266.

Iliescu 1994: O. Iliescu, Nouvelles contributions à la géographie historique a la Mer Noire. Il Mar Nero 1, 1994, 231-236.

Iorga 1899: N. Iorga, Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe (Bucureşti 1899).

Iosipesu 1982: S. Iosipescu, Drumuri comerciale în Europa Centrală şi Sud-Estică şi însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI). In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", XIX (Iaşi 1982), 265-282.

Iosipescu 1988: S. Iosipescu, Studiile pontice ale lui Gheorghe Brătianu. In: (coord. V. Spinei) Confluenţe istoriografice româneşti. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu (Iaşi 1988), 85-116.

Manolescu 1990: R. Manolescu, Mişcarea comunală în Europa Apuseană în secolele X-XIII. Revista istorică s.n. 2, tom. 1, 1990, 165-176.

Nicolae 2005: E. Nicolae, Monede de tip Costeşti-Gârla. In: Simpozion de numismatică dedicat centenarului societăţii numismatice române (1903-2003), Chişinău, 26-28 noiembrie 2003 (Bucureşti 2005), 89-104.

Nicolae 2006: E. Nicolae, Consideraţii privind începuturile aşezării medievale urbane de la Costeşti, raionul Ialoveni, în lumina descoperirilor monetare. In: Simpozion de numismatică organizat cu ocazia jubileului Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" (1952-2006). Programul şi rezumatele comunicărilor, Chişinău 30 noiembrie - 2 decembrie (Bucureşti 2006), 8.

Nicolae 2007: E. Nicolae, Monedele tătăreşti din tezaurul de la Săseni, raionul Călăraşi, Republica Moldova. In: Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ştefan cel Mare, Domn al Moldovei (1504-2004), Chişinău, 29 septembrie - 2 octombrie 2004 (Bucureşti 2007), 183-210.

Oberländer-Târnoveanu 1981: E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, Contribuţii la studiul emisiunilor monetare şi al formaţiunilor politice din zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV. SCIVA 32/1, 1981, 90-93.

Oberländer-Târnoveanu 1985: E. Oberländer-Târnoveanu, Documente numismatice privind relaţiile spaţiului est-carpatic cu zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV. In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", XXII (Iaşi 1985), 585-590.

Oberländer-Târnoveanu 1997: E. Oberländer-Târnoveanu, Începuturile prezenţei tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice. In: Originea tătarilor. Locul lor în România şi în lumea turcă (Bucureşti 1997), 93-128.

Olteanu 1983: Şt. Olteanu, Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI) (Bucureşti 1983).

Panaitescu 1994: P.P. Panaitescu, Interpretări româneşti: studii de istorie economică şi socială (Bucureşti 1994).

Papacostea 1990: Ş. Papacostea, Înfruntări politice şi spirituale în sud-estul Europei: 1204-1241 (II). In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", XXVII (Iaşi 1990), 23-49.

Papacostea 2006: Ş. Papacostea, Genovezii în Marea Neagră (1261-1453). Metamorfozele unei hegemonii. In: Marea Neagră. Puteri maritime – Puteri terestre (sec. XIII-XVIII) (Bucureşti 2006), 21-49.

Postică 2007: Gh. Postică, Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII) (Bucureşti 2007).

Postică 2008: Gh. Postică, Citadela medievală a Orheiului Vechi şi problema localizării centrului politic al principelui Dimitrie din anii '60 ai secolului al XIV-lea. In: History & Politics. Revista de istorie şi politică, an. I, 1-2 (Chişinău 2008), 133-142.

Spinei 1993: V. Spinei, Comerţul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV). In: Analele Brăilei. Serie nouă, an 1, nr. 1 (Brăila 1993), 171-234.

Spinei 1994: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chişinău 1994).

Spinei 2006: V. Spinei, Generalităţi privind geneza oraşelor medievale din Moldova. In: Universa Valachica. Românii în contextul politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea (Chişinău: Cartdidact 2006), 629-640.

Ştefănescu 2001: Şt. Ştefănescu, Consolidarea poziţiei politice a Ţărilor Române până la mijlocul secolului al XV-lea. In: Istoria Românilor, IV. De la universalitatea creştină către Europa „Patriilor" (Bucureşti 2001).

Wallerstein 1992: I. Wallerstein, Sistemul mondial modern, vol. I (Bucureşti 1992).

История 1967: История Византии, III (Москва 1967).

Коновалова, Руссев 1994: И.Г. Коновалова, Н.Д. Руссев, Золотая Орда в жизни городов днестровско-дунайского региона. В сб.: Evul mediu timpuriu în Moldova (Probleme de istoriografie şi istorie urbană) (Chişinău 1994), 70-107.

Коновалова 1994: И.Г. Коновалова, Вывоз зерна из портов Северо-Западного Причерномория в XIV в. и его значение для экономическоко развития региона. В сб.: Evul mediu timpuriu în Moldova (Probleme de istoriografie şi istorie urbană) (Chişinău1994), 108-125.

Полевой 1988: Л.Л. Полевой, Международная черноморская торговля и социально-экономическое развитие Днестровско-Карпатских земель во второй половине XIII-XIV вв. (по материалам истории товарно-денежного обращения). В сб.: Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма (Кишинев 1988), 7-22.

Рабинович 1999: Р.А. Рабинович, Дирхемы на территории Молдовы: культурно-исторический контекст. Stratum Plus 6, 1999, 262-274.

Historiographical reflections on local and transit trade relations on the Prut-Dniester area and the Lower Danube (late 13th - 14th century)

Abstract

Due to the geographical position of the Prut-Dniester and the Lower Danube regions, there were lying the important trade routes and the important transit trade was carried out that in some ways contributed to their economic development. Through Transylvania and Wallachia there passed trade route linking the Western and Central

Europe with the Black Sea region and the Balkan Peninsula and reaching the cities of the Adriatic coast; through the area of future Moldova there passed a road connecting the Baltic and the Black Seas. In transit trade there were involved Italian merchants from the Levant, Armenian merchants of Poland, and Transylvanian Saxons, who traded here "overseas goods": from the East – pepper, spices, from Western and Central Europe – cloth, linen, weapons, agricultural tools. In return, foreign merchants were buying in these areas cattle, horses, hides, wax, grain, etc. Need in money, especially the fractional coins often needed in small business transactions, has led to cutting coins into equal parts and stamping local imitations of foreign coins.

In the 14th century in the mouth of the Danube there is attested the existence of "banks" and "bankers" engaged in exchange of money. Trading activity was stimulated by the transit of goods on major trade routes of Europe, as well as the opening of the local market for high-quality goods of the European market. The expansion of trade exchange contributed to the economic prosperity of the independent Romanian states and increasing of their military power that brought them to the international political arena.

Историографические размышления о локальных и транзитных торговых связях на Пруто-Днестровском пространстве и Нижнем Дунае (конец XIII-XIV в.)

Резюме

Благодаря географическому положению Пруто-Днестровского и Нижнедунайского регионов, здесь пролегали важные торговые пути и разворачивалась транзитная торговля, в некоторых отношениях способствовавшая развитию их экономики. Через Трансильванию и Валахию проходили торговые пути, связывавшие Западную и Центральную Европу с Причерноморьем или Балканским полуостровом и достигавшие городов Адриатического побережья; через территорию будущей Молдовы проходили дороги, соединяющие Балтийское и Черное моря. В транзитную торговлю были вовлечены итальянские купцы из Леванта, армянские купцы Польши и трансильванские саксы, торговавшие здесь «заморскими товарами»: с востока – перцем, специями; из Западной и Центральной Европы – сукном, изделиями из полотна, оружием, сельскохозяйственными орудиями. Взамен иностранные купцы покупали на этих территориях крупный рогатый скот, лошадей, шкуры, воск, зерно и т.д. Нехватка денег, особенно дробных монет, нередкая при мелких торговых сделках, привела к разрезанию монет на равные части и чеканке местных имитаций иностранных монет.

В XIV веке в устье Дуная засвидетельствовано существование «банков» и «банкиров», занимавшихся обменом денег. Торговая деятельность стимулировалась транзитом товаров по крупным торговым путям Европы, а также открытием местного рынка для качественных товаров европейского рынка. Расширение торгового обмена способствовало экономическому процветанию независимых румынских государств, увеличению их военной мощи, что вывело их на международную политическую арену.

18.02.2013

Silvia Barcari, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silvia.barcaru@gmail.com

КИШИНЕВСКИЙ СПИСОК ТРЕХ АНТИЛАТИНСКИХ СОЧИНЕНИЙ XIV ВЕКА*

Лора Тасева

Дискуссия по вопросу о триединстве божьей сущности между двумя из наиболее выдающихся теологов XIV века – Григорием Паламой и Варлаамом Калабрийским – отражена в нескольких их сочинениях[1]. Очень скоро после возникновения этих сочинений четыре из них (по два трактата каждого из авторов) были переведены на церковнославянский язык афонскими книжниками. Эти тексты представляют особый филологический интерес по двум причинам. Во-первых, славянский перевод двух аподиктических слов Григория Паламы выполнен по их утерянным сегодня первичным версиям (Kakridis 1988, 55-81). Во-вторых, в значительной своей части переводы сохранились в оригинальном рабочем экземпляре переводчиков – в одной рукописи, которая в наши дни является частью собрания монастыря Высокие Дечаны под номером 88[2]. Кодекс представляет собой конволют, а рассматриваемые четыре текста входят главным образом в его оригинальный раздел XIV века[3]. Значительная часть Первого слова Григория Паламы, один лист его Второго слова и один из листов Второго слова Варлаама Калабрийского, однако, были утеряны и заменены списками, выполненными двумя разными книжниками в XVI в. (Kakridis 1988, 10-11). В более поздних рукописях сохранилось три из этих сочинений: оба аподиктических слова Григория Паламы и Второе слово Варлаама Калабрийского, но с измененной атрибуцией (Kakridis 1986).

Многие из вопросов, касающихся отношения подлинник – перевод, особенностей перевода, славянской рукописной традиции, уже выяснены (Kakridis 1986; Kakridis 1988, 7-32, 171-271; Kakridis 2011). На основе частичных сопоставлений между известными к тому моменту четырьмя списками Я. Какридис определил в своей монографии текстологическую надежность более поздних источников и вывел генеалогическую стемму связей между рукописями (Kakridis 1988, 7-32). Между тем, однако, после опубликования В. Овчинниковой-Пелин Каталога молдавских рукописей, хранящихся в СССР, стал известен еще один список этих сочинений, при этом с наиболее ранней датировкой (Овчинникова-Пелин 1989, 112-114). Это привело к необходимости нового полного текстологического сопоставления сохранившихся источников. Его результаты опубликованы в двух отдельных исследованиях, посвященных изучению оригинальных частей рукописи Деч. 88 XIV века (Тасева 2011) и ее частей, списанных в XVI веке (Тасева 2012).

В настоящей статье поставлена цель на основе уже проведенных наблюдений над текстологическими взаимоотношениями в оригинальных и поздних частях Деч. 88 и на основе известных археографических и литературно-исторических данных дополнительно прояснить роль и место Кишиневского списка в славянской рукописной традиции трех антилатинских сочинений.

Ниже приводится краткая справка об использованных рукописях и введенных сокращениях:

D / *Da* / *Db* – рукопись №88 из собрания монастыря Высокие Дечаны: основная часть (л. 13-28, 30-69, 71-156, далее *D*), относящаяся к 60-м гг. XIV в. (Гроздановић-Пајић 1984-85, 160; Станковић 1986, 185; Гроздановић-Пајић,

* Статья разработана в рамках проекта *Die kirchenslavische Übersetzung der Werke von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien*, осуществляемого при финансовой поддержке Швейцарского Национального фонда (SHF).

[1] См. Kakridis 1988, 33-51 и указанную там литературу.

[2] О рукописи как о рабочем экземпляре переводчиков см. Kakridis 1988, 218-235.

[3] Кодикологический анализ и обобщение имеющихся исследований этой рукописи: Тријић 2011.

Станковић 1995, 32); новая часть XVI века, выполненная двумя писцами – первым (л. 1-6, далее *Da*) и вторым (л. 7-12, 29 и 70, далее *Db*)

K – Кишиневский список, Государственный архив Республики Молдова (ANRM), собрание Ново-Нямецкого монастыря, Fond 2119, inv. 2, d. 6, конец XV в.[4], л. 155r-179r

C – Хиландарский список, монастырь Хиландар, №469[5], начало XVI в.[6], л. 114r-163r

V1 – Первый[7] Виссарионов список, Архив БАН, №83, ок. 1540 г.[8], л. 23r-51v, вследствие механических утрат в этом списке сохранились только две трети сравниваемого текстового объема[9]

V2 – Второй Виссарионов список, Архив БАН, № 82, ок. 1544-50 гг.[10], л. 228r-283v (или с. 453-564 согласно пагинации по центру)

V3 – Третий Виссарионов список, Народная библиотека им. Святых Кирилла и Мефодия, София, №311, ок. 1565 г.[11], л. 197r-248r.

Для параллелей с греческими текстами использованы соответствующие критические издания сочинений Григория Паламы (Bobrinsky et al. 1962) и Варлаама Калабрийского (Fyrigos 1998).

I. Надежность Кишиневского списка

Произведенная полная колляция всех списков и сохранившихся в оригинале частей Дечанской рукописи показала, что Кишиневский список сохраняет сравнительно полно исконные чтения. Данные об общем числе засвидетельствованных вариантов в отдельных списках следующие: *K* – 775, *C* – 639, *V1* – 780 (при значительно меньшем текстовом объеме вследствие механических утрат, обозначенных далее знаком ∅), *V2* – 1143, *V3* – 1166[12]. Анализ их характера и сформировавшиеся констелляции приводят к заключению о том, что Хиландарский список передает наиболее точно оригинальный текст, а Кишиневский занимает второе место по близости к первообразу (Тасева 2011, 291). Особенно часто – более чем в 400 случаях – только в этих двух списках формы из Деч. 88 засвидетельствованы без изменений. Приведем несколько примеров[13]: μέσον – 71v2 срѣ̑нн҃ вѣрныи *V1 V2 V3*; ἀσυλλόγιστον – 71v12 несьбраннь] -ань *K C* небрань *V1 V2 V3*; ἀλλ᾽ οὖν – 76v2 ѡ́баче] ѡба же *V2 V3* ∅ *V1*; προθῶμεν – 17r13 прѣ̑ложимь] положимь *V2 V3* ∅ *V1*; οὕτω – 24r21 сице] сїе *V1 V2 V3*; ὡς – 28r12 ꙗко] что *V1 V2 V3*; διὰ τὸ φῶς ἐρεῖ, διὰ τοῦ φωτὸς νοήσας τὸν ἀτμὸν ἐκ τοῦ φωτίζοντος – 30v21-22 свѣта ради р҃еть • свѣтомь разоумѣвь димь ѿ свѣтещаго] om. *V1 V2 V3*.

Случаев, в которых только Кишиневский список согласуется с оригиналом, всего пять, при этом без особой текстологической ценности: 37r26 исходимы̀] -ыи *C V1 V2 V3*; 69v22 ꙋвы̀] -ыи *C V1 V2 V3*; 35v15 про́изьшьствыи҃] - ы̆ *C V1 V2 V3*; 32v8 пролиꙗ̑но] -нно *C V1 V2 V3*; 73v9Marg ла҃] латїнинъ в тексте *C V1 V2 V3*.

Установленная на основе сопоставления с оригинальными частями Деч. 88 текстологическая надежность списков имеет большое значение для текстов из новой части рукопи-

[4] Водяные знаки 1489-1494 гг. (Овчинникова-Пелин 1989, 112); в электронном издании «Православной энциклопедии» А. Турилов без ссылки на водяные знаки датирует рукопись второй четвертью XVI в. и тоже связывает ее с рукой Виссариона Дебрского (http://www.pravenc.ru/text/168057.html#part_19).

[5] Водяные знаки в интересующем нас разделе 1495-1505 гг. (Богдановић 1978, 179-180). Мнение Б. Ангелова о связи этой рукописи с Виссарионом Дебрским (Ангелов 1978, 221-224) справедливо отвергается (Kakridis 1988, 20-21; Николова 1996). Неверно также утверждение болгарского ученого о наличии в данной рукописи приписки новобрдского митрополита Василие от 1592 г. (Ангелов 1978, 221). На самом деле цитированная приписка содержится в Хиландарской рукописи 251 (Стојановић 1902, 242, №819).

[6] Кодекс представляет собой конволют из трех разделов (Богдановић 1978, 179-180). О датировке водяных знаков во втором разделе, в котором помещены рассматриваемые здесь слова: Станковић 2007, 358-359.

[7] Мы пользуемся уже утвердившейся номинацией Виссарионовых списков, несмотря на некоторые противоречивые мнения в науке. С. Николова не включает БАН 83 в перечень несомненно установленных Виссарионовых рукописей (с. 383-386). Если цитированное в прим. 4 мнение А. Турилова о принадлежности Кишиневского списка к продукции Виссариона Дебрского соответствует действительности, то этот список хронологически являлся бы первым.

[8] Водяные знаки 1527-1535 гг. (Кодов 1969, 194; Kakridis 1988, 22).

[9] Подробное описание сохранившихся частей: Тасева 2011, 266-267 и Тасева 2012, 41.

[10] Водяные знаки 1529 г. и 1544 г. (Кодов 1969, 191-193; Kakridis 1988, 22).

[11] Водяные знаки 1559-60 гг. (Цонев 1910, 258-259; Христова, Караджова, Икономова 1982, 121; Kakridis 1988, 22-23).

[12] Подробнее об их распределении по классам – графическим, морфологическим, словообразовательным, лексическим и позиционным: Тасева 2011, 268-269.

[13] Здесь и далее цитируются формы по Деч. 88 с их точной позицией, а за знаком] даются только отличающиеся варианты, то есть отсутствие сведений о данном списке означает, что в конкретном случае он совпадает с оригиналом.

си. В случаях, в которых данные из отдельных источников не совпадают, исконное чтение определяется среди наличных вариантов на основе нескольких критериев: а) греческих соответствий, при наличии таковых (большинство схолий и часть основного текста не имеют греческих параллелей); б) происхождения данного варианта – преимущество отдается вариантам из текстологически более надежных источников *C* и *K*; в) контекстуальной совместимости. Оценка данных показывает, что в большинстве случаев у первого позднего писца (*Da*) текст согласуется с греческим и, следовательно, отражает точнее протоперевод, напр.: φανερῶς – 1v15 ꙗвлѥ́ннѣ] om. *K C V1 V2 V3*; ἀεὶ – 2r2 прⷭ҇нѡ] om. *K C V1 V2 V3*; τῆς κακοδοξίας – 1v18 ꙁлⷭ҇ослáвїа] add. ихь *K C V1 V2 V3*; ἀρτίως – 2v5 ꙋгóднѣ] pr. тебѣ *K C V1 V2 V3;* γνωστῶν – 2v3-4 разꙋмѣвáемыи҆] разоуме каемни҆ *C K V1 V2 V3*; μεταμανθάνεις – 5v13 съдоꙋвѣдáеши] съдь оувѣдаеши *K C V1 V2 V3*. Есть, однако, и случаи, в которых оригинальное чтение сохранено не в *Da*, а в остальных списках: ὁμοίως ἐπ᾽ ἀμφοῖν – 5r9 въ ѻбѣ́ю] pr. пⷣобнѣ *K C V1 V2 V3*; φωτοχυσίᾳ – 2v16 свѣ́тлости] свѣтолитїи *K C V1 V2 V3*. Второй поздний писец (*Db*) допустил намного больше ошибок – прежде всего упущений в тексте. Их возможно восстановить благодаря другим источникам, причем в отдельных случаях единственно *C* сохраняет исконный текст: πατρός, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἀμέσως – 7r9 ѻ҃ца] add. и д҃хь ѿ оц҃а непосрѣ̑стьвнѣ *K C V2 V3 ∅ V1*; γὰρ τῷ ἀριθμῷ – 70r32 бо̀] add. по ѵислѣ *K C V1 V2 V3*; ἐκπορευόμενον (Sg.) – 9r22 и҆сходи́ми -мо *K C V2 V3 ∅ V1*; 7rS1 4 нѣкыи҆] кы҆ *K* кыи҆ *C V2 V3 ∅ V1* (в выражении раждати и҆ и҆зси́лати ѻ҆ц҃ꙋ є҆́же нѐ и҆́ныи҆ нѣкыи҆ сѐ твóрити); ὡς καὶ ἀνωτέρω – 10v32 ꙗкóже] add. выше *C ∅ V1*; οὐκ ἀμέσως – 12v10 непосрѣ́дⷭ҇ствѣнѣ] pr. не *C ∅ V1*; τοῦ πατρὸς πλὴν τοῦ – 29r6 крóмѣ] ѡц҃а кромѣ єже *C*. Местами, однако, именно *Db* остается верным подлиннику, в отличие от других списков: ἐπὶ τῶν αὐτῶν – 70r20 на тождьстьвны҆] на̑ тóжьстьвны҆ *K C V1 V2 V3* (регулярным соответствием ἐπί + Gen в Дечанском кодексе является на + Loc, использованное 10 раз против всего одного употребления надъ); ἐξ ἑνός – 13v14 ѿ ѥдиного] єдиного *K C V2 V3 ∅ V1*. Интерес вызывает случай, когда точное соответствие греческому тексту встречается только в Кишиневском списке: οὐχ ὥσπερ – 9v18 ꙗкóже (= *C V2 V3 ∅ V1*) – не ꙗкоже *K*. Поскольку речь идет о цитате Кирилла Александрийского, которая появляется в корректном виде немного выше в том же тексте – не ꙗкоже с҃нь ѿ ѻ҆ц҃а раждáтелнѣ тáко и҆ д҃хь ѿ с҃на и҆сходитéлнѣ· ѿбѣгꙋѝ и҆ хоу́лы и҆ мнѡ̑гобóжїа· є҆ди́нь ꙋ҆бо̀ вь нáсь двѣю̀ ли́цꙋ выно́вьнь и҆ сьꙋ́ꙁь ѻ҆́цꙋ (8r12-14), и к тому же дополнение в Кишиневском списке сделано другой рукой и другими чернилами, более вероятно то, что исправление имеет вторичный характер, то есть в подлиннике или в общем для всех списков протографе *b*, как и в остальных списках, вероятно отсутствовало отрицание «не».

Можно обобщить, что Кишиневский список имеет значение для восстановления исконного перевода в утраченных оригинальных частях Дечанского кодекса постольку, поскольку подтверждает засвидетельствованные в *C* варианты. Однако нет случаев сохранившихся только в нем первичных чтений. Таким образом, несмотря на то, что Кишиневский список является наиболее ранней из пяти копий рассматриваемых антилатинских сочинений, он уступает Хиландарскому списку с точки зрения текстологической ценности.

II. Место Кишиневского списка в рукописной традиции

Рассмотрение общих разночтений между отдельными списками, как по отношению к оригинальной, так и по отношению к новой части Деч. 88, недвусмысленно показало связь Кишиневской рукописи с тремя Виссарионовыми списками (Тасева 2011, 292-293; Тасева 2012, 57). Эта связь аргументируется огромным количеством общих только для них вариантов, их характером и некоторыми текстологическими деталями. Остановимся поочередно на этих данных.

1. Совпадения между Кишиневским и Виссарионовыми списками

а) Количественный аспект

В оригинальных текстовых разделах констелляция, в которой *K*, *V1*, *V2* и *V3* противостоят *D* и *C*, представлена 154-мя примерами (вкл. 63 ∅ *V1*). Для сравнения – совпадения между *K* и *C* против всех остальных составляют 40 примеров, а Виссарионовы списки, чья принадлежность к одной общей ветви рукописной

традиции давно доказана (Kakridis 1988, 26-27, 32; Тасева 2011, 289-290; Тасева 2012, 58), отличаются от всех остальных в 407 случаях. В части *Da* они обособляются вместе с Кишиневским списком в 19 случаях, а в части *Db* – в 15. И здесь общность между Виссарионовыми списками также ясно засвидетельствована: отмечены 56 характерных только для них совпадений в части *Da* и 140 в *Db*. По отношению к новым частям Дечанского кодекса *K* и *C* выявляют внушительное число общих разночтений (31 в *Da* и 70 в *Db*), но эти разночтения, как и в старых текстовых разделах, являются почти без исключений графическими и поэтому не обладают особым текстологическим весом. Иными словами, обобщенные количественные данные указывают на наибольшую близость между тремя Виссарионовыми списками, а также на то, что они образуют общую группу вместе с Кишиневским, что наводит на мысль о генеалогической связи между ними.

б) Распределение по языковым уровням

Поскольку текстологическое значение вариантов на разных языковых уровнях неодинаковое, в таблице ниже приводится обобщение числа совпадений между Кишиневским и Виссарионовыми списками в отдельных частях Дечанского кодекса.

часть	граф.	морф.	словообр.	лекс.	позиц.	полнота	всего
D	38	27	14	27	8	40	**154**
Da	5	2	3	3	0	6	**19**
Db	9	1	1	1	2	1	**15**
всего	**52**	**30**	**18**	**31**	**10**	**47**	**188**

Как видно, всего треть всех общих вариантов приходится на менее важные графические и позиционные разночтения. Огромная относительная доля совпадений в полноте текста, морфологии, лексике и словообразовании недвусмысленно доказывает их неслучайный характер. Приведем несколько конкретных примеров:

– пропуски и дополнения: ∅ гр. – 2rS22-23 ѥ҆стѝ҆нно ѥ҆́сть ѓлюцее ѧ҆́ко нїколаа не пншт҃е] om. *K V1 V2 V3*; ∅ гр. – 17rSa21 аџе бо бн бнла тѧ҆ с҃ты҆ дх҃ъ] om. *K V2 V3* ∅ *V1*; ἡ γὰρ ἀθάνατος λογική – 18r13-14 нбо бесмрьтнѧ҆ словесна҆] om. *K V2 V3* ∅ *V1*; Ἰωάννην – 17v16 ѷwанн҃нъ] add. с҃нъ *K V2 V3* ∅ *V1*;
– позиционные: ὕψους μὴ ἐφικνούμενοι – 27r9 вы҆́сотн ѿпа҆ющѣ҆] transp. *K V1 V2 V3*; ἀγέννητον εὑρήσεις – 28r19 нерожде́нѵ҆нь wбрѣщешн] transp. *K V1 V2 V3*;
– морфологические: γενεὰς – 1r7 ро́ждъхѵ҆] -де *K V1 V2 V3*; λογίοις – 3v23 сло́вѣхъ] -есѣ *K V1 V2 V3*; βλασφημῆς – 21v5 хоѵ҆лншь] -шн *K V2 V3* ∅ *V1*; ἐνυπάρχον – 35r24 бываѥ] -еть *K V1 V2 V3*;
– лексические: τοῦ αὐτοῦ – 2r3 самѣмъ] рамемь *K V1 V2 V3*; ἡ διαφορά – 17v13 разлнчнѣа] -чна *K* -чнаа *V2 V3* ∅ *V1*; ἐξ – 28v7 ѿ] о *K V1 V2 V3*; προβολέα – 31r24 прнгѵ҆снлателѣа] прнгзво́лнтелѣа *K V1 V2 V3*; ἄτοπον – 74r24 непрнкладнѡ҆] аџе прнкладно *K V1 V2 V3*; ἀπαραλλάκτως – 78r20 непрѣмѣннѣ] невр҆ѣн҃нѣ *K V1 V2 V3*;
– словообразовательные: εἰσφέρει – 1v8 вънóснтъ] въз- *K V1 V2 V3*; ∅ гр. – 6v12 ѡн҃ѕде] -ѕ *K V1 V2 V3*; ∅ гр. – 17r16-17 льженмень҃нѣ҆] -н҃ннтн *K V2 V3* ∅ *V1*; παρακαλῶ – 30r16 молю сѥ] оу- *K V1 V2 V3*.

2. Анализ некоторых текстологических деталей

Представленные выше данные являются бесспорным свидетельством близкой родственности между *K*, *V1*, *V2* и *V3*, но они не дают ответа на вопрос, каков именно ее характер. Теоретически возможны следующие гипотезы: 1) *K* представляет собой прямой антиграф Виссарионовых списков, то есть *K* идентичен предположенному Я. Какридисом общему предшественнику Виссарионовой группы (Kakridis 1988, 32) – здесь он будет обозначен буквой *υ*; 2) *K* и *υ* восходят к общему источнику *x*; 3) *K* являет собой прямой антиграф предшественника Виссарионовых списков *υ*, то есть, вероятно, идентичен предполагаемому списку *e* в стемме Я. Какридиса (Kakridis 1988, 32). Для того чтобы решить, какая из гипотез наиболее вероятна, следует учесть как количественные данные, так и некоторые текстологические детали.

Против первой гипотезы выступает огромное количество значимых общих вариантов Виссарионовой группы, которые противопоставляют ее *K*. Среди них особую важность имеют десятки идентичных пропусков, которые никак не смогли бы появиться независимо в трех Виссарионовых списках на одних и тех же

местах, если бы у них не было общего посредника, к тому же, возможность того, что один из них являлся родоначальником других, уже отвергнута (Тасева 2012, 57). Несколько примеров: ὡς καὶ ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ θεοῦ. Τὸ δὲ φύσει ὂν πνεῦμα ἐκ θεοῦ φύσει ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ θεοῦ – 7v2-3 ꙗ҆ко́же и҆ с҃нь и҆ сло́во б҃жїе ѿ б҃а· ѥ҆стьвныи҆ д҃хь ѿ б҃а ѥ҆сть́внѣ и҆сходи́ть ѿ б҃а] om. *V2 V3* ∅ *V1*; ἴδιον τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευτόν – 9v8-9 свои́ство є҆́сть с҃тго д҃ха, нъ̀ є҆́же ѿ о҆́ц҃а и҆сходи́мо] om. *V2 V3* ∅ *V1*; ἓν τῶν ὅλων ἔσται κατὰ σὲ τὸ πνεῦμα· τούτων γὰρ ἀρχὴ καὶ ὁ υἱός – 9v35 є҆ди́но ѿ вьсѣхь ѥ҆сть по те́бѣ д҃хь· Сїи́хь ꙋ҆бо̀ на́чело и҆ с҃нь] om. *V2 V3* ∅ *V1*; καθ' ἃ καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ αἴτιον καὶ νοεῖται καὶ λέγεται, ἐκ δύο ἀρχῶν λέγουσι τὸ ἓν – 13r13-15 ꙁаѥже и начело и вїиновно̀ и разоумѣваѥт҆ се и г҃лѥт҆ се, ѿ двѣю начелоу̀ г҃лѥте ѥдиного] om. *V2 V3* ∅ *V1*; Ὅταν δὲ τὴν αἰτίαν ζητῶμεν τῆς ἀρρήτου ἐκείνης καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν πρὸς ἄλληλα – 24r7-8 ѥг҃аже вїиноу ищемь неизг҃ланнаго ѡного ѡ҆ дрьжаниꙗ кь дрꙋгь дроугоу] om. *V1 V2 V3*; καὶ ἐν φωτὶ τῷ πνεύματι – 28v21 и вь свѣтѣ д҃хь показа се] om. *V1 V2 V3*.

Вторая гипотеза – о существовании источника *x*, характеризующегося общими для *K* и *v* недостатками, при воспроизведении которого каждый из дочерних списков допустил и свои ошибки (менее значительные в *K* и более существенные в *v*), – объясняет наличие 40 индивидуальных вариантов в *K*, которые не воспроизведены в Виссарионовых списках (их полный анализ приводится ниже). Однако эта гипотеза вступает в серьезное противоречие с другими текстологическими данными. В Кишиневском списке засвидетельствован ряд корректур, которые в большей своей части находят отражение в Виссарионовых списках. Речь идет чаще всего о позиционных изменениях, которые в этом кодексе отмечены буквами а и в, расположенными над строкой слева от слова, к которому относятся. Ввиду их важности, они будут рассмотрены подробнее:

а) Корректуры, соблюдение которых приводит к вариантам в Виссарионовых списках:

– 6rS4-5 въпра̱ше́нїа – въпрашенїа исправлено на въпрошенїа *K* > въпрошенїа *V1 V2 V3*;
– 18v11-12 г҃лѥ доушю вьлагаю – фраза написана в *K* первоначально с позиционным изменением, которое замечено и исправлено следующим образом ᵛвълагаю д҃шꙋ ᵃг҃лѥ *K*; последовательность в Виссарионовых списках строго отвечает данной маркировке, в результате чего получается г҃лѥ вьлагаю д҃шꙋ *V2 V3* ∅ *V1*;
– 22v1-2 с҃ты̀ ꙗви се д҃хь – перестановка в *K* исправлена привычными буквами а и в: с҃ты́и ᵛд҃хь ᵃꙗви́ се *K*; последовательность в Виссарионовых списках д҃хь с҃тыи ꙗви се *V2 V3* (∅ *V1*), однако, говорит о том, что корректурные буквы были отнесены к стоящим перед ними словам, а не к следующим за ними;
– 26v16 с҃на – странный способ написания сокращения слова сынъ в *K* как н҃а очевидно явился причиной неправильной расшифровки н҃а, отраженной в трех Виссарионовых списках;
– 35r11 исходить – глагольная форма в *K* находится в конце строки и написана с надстрочным т (и҆сходи҃т), отсюда легко объясняется разночтение исходити *V1 V2 V3*.

б) Разночтения в Виссарионовой группе, отвечающие состоянию в Кишиневском списке до нанесения корректуры:

– 9r30-31 ѿпроповѣдень – форма ѿпроповѣданъ в *K* (f. 159v) исправлена более поздней рукой на ѿпроповѣденъ, однако оба Виссарионовых списка, сохранивших этот текст, идентичны состоянию до коррекции ѿпроповѣдань *V2 V3* ∅ *V1*);
– 19v24 д҃хь истини, и҆́же ѿ ѡ҃ца – в отличие от *D* и *C*, где фраза является частью текста, в *K* она расположена на полях напротив знака, указывающего ее правильное место, в *V2* и *V3* она отсутствует, а в *V1* – механическая утрата; некоторые палеографические особенности (ср. *K* л. 165v) – змеевидный хвостик ц, удлиненная форма є и более узкий угол между гастами х – дают основания предполагать, что добавление внесено другим книжником;
– 33r12 рожьство н҃ѣ – ᵛн҃ѣ ᵃрожьство *K* (л. 171v, буквы корректуры особенно бледные) > н҃ѣ рожьство *V1 V2 V3*;
– 37v9 разоумѣваѥши – в *K* (л. 173v) пропущен слог, который позже дополнен мелкими буквами над строкой, вероятно другой рукой (ра́зꙋмѣ҆е́ши); эта коррекция, однако, не отражена Виссарионом (разꙋмѣеши *V1 V2 V3*);
– 80v10 ꙋсть̀ – в *K* первоначально написано соу҃с (л. 179r), где первое с зачеркнуто, но коррекция (внесенная, возможно, более поздней рукой) не учтена в Виссарионовых списках, где стоит сꙋ҃ *V2* и соуть *V1 V3*.

Из перечисленных примеров видно, что, как правило, первичные корректуры в Кишиневской рукописи (написанные почерком, схожим с основным) соблюдаются в Виссарионовых списках, а корректуры, нанесенные более поздней рукой – нет. Гипотеза об общем антиграфе *K* и *υ* (без прямой связи между последними) не в состоянии объяснить перенос первых корректур из *K* в Виссарионовы списки, и поэтому ее следует отвергнуть.

Остается проверить третью гипотезу. Согласно ей писец общего предшественника Виссарионовой группы *υ* работал непосредственно с *K*, что вполне согласуется с перечисленными неточностями в *V1*, *V2* и *V3*, порожденными неправильным толкованием откорректированных мест в *K*. Здесь можно привести в качестве аргумента еще одну общую для группы *K V1 V2 V3* особенность. Речь идет о расположении чертежа, который в Деч. 88 (то есть в *Db*) находится на л. 10r и вставлен в правую часть текстового поля напротив строк 33-36. В Хиландарской рукописи он занимает нижнее поле л. 124r, на котором находится текст, соответствующий лл. 10r23-10v10 Деч. 88. В Кишиневском списке схема помещена на л. 160v на нижнем поле. Последняя строка этой страницы в *K* заканчивается фразой, отвечающей л. 10v2-3 в Деч. 88 (ср. *K* л. 160v-161r ...ѿ҆ц҃ъ и҆сто́ѵнникь бж҃тво, и҆ и҆̈сто́ѵнникь бж҃твныи, немо́//цно бы́тн с҃нь и҆сто́ѵнникь). В *V1* механически утрачено нескольких тетрадей, а във *V2* и *V3* чертеж вставлен внутрь текста, но не на месте, отвечающем его расположению в *C* или *Db*, а на его позиции в *K*. Графика следует за ѿц҃ъ и҆сто́ѵнникь бж҃тво, затем пропущена синтагма и҆ и҆̈сто́ѵнникь бж҃твныи и далее текст продолжается фразой немо́цно бы́тн с҃нь и҆сто́ѵнникь. Такое расположение чертежа также наводит на предположение о том, что у писца, выполнившего антиграф Виссарионовых списков, была перед глазами именно Кишиневская рукопись.

Однако если принять эту гипотезу, следует объяснить установленные индивидуальные варианты в *K*, которые не перенесены в *V1*, *V2* и *V3*. Рассмотрим их в отдельности для разных текстовых частей:

Насчитывается 19 индивидуальных вариантов *K* по отношению части *D*. Графических отличий всего 4: 14v11 послѣдн] -ын *K* (∅ *V1*); 17r15 нстнин] -нин *C* -н҆ныи *K* ∅ *V1;* 31r6 евоу҃] евѵѳ *K* єв҆ѳ *C V1 V2 V3*; 76r16 паѳѵниьнна] -нна *K* -ннна *C V1 V2 V3*. Преобладают лексические и морфологические отклонения (9): 13r15 наѵелоу҃] -лъ *K* ∅ *V1*; 15vSa25 послѣнн] -дн *K* ∅ *V1*; 16r3 творнтн] -рн *K* (в цитате Jo. 5: 19, 30) ∅ *V1*; 16rSa10 непокоѳ҃нвь] непорлнвь *K* (переосмыслено по ассоциации с пьрнвъ/порнвъ) ∅ *V1*; 17rSa6 родь вь] -овъ *K* ∅ *V1*; 28v8-9 ѣдннорасльнаго] -н҆на *K*; 33vS4 нѣкоѳ҃] нн- *K*; 69v9 съѯанѳ҃] -нны *C* -ннн *V1 V2 V3* -ннꙑ *K* (ср. л. 174v, гасты надстрочного ⁔ значительно прямее чем обычно, и, вероятно, можно говорить о более поздней коррекции); 72rS5 дрѳгь] -ѳ *K* (перенос по смежности в выражении дрѳгь дрѳгѳ). В двух случаях отмечены дополнения: 25vSa13 и с҃нь] add. н с҃нь *K* (очевидно дублирование); 71r10 д҃ха] in marg. add. оц҃а *K* (добавление на л. 175r сделано на полях рукописи более поздней рукой, причем ц написано с нетипичным для основного почерка змеевидным хвостом, таким же, как и в дополненной фразе на л. 165v). Все четыре случая позиционных изменений замечены и исправлены писцом либо его продолжателем путем добавления красными чернилами букв ѧ и в над соответствующими словами в их левом конце, так что в конечном счете чтения в *K* унифицируются с чтениями в остальных источниках: 14v8-9 н прѣбываннѭ н оученню] ᵂн оученїю ᴬн прѣбываннїю *K* ∅ *V1*; 18v27 с҃тго д҃ха] ᵂд҃ха ᴬс҃тго *K* ∅ *V1*; 24v4-5 ѿ ѿц҃а нлн посланнıе] ᵂнлн посланїе ᴬѿ о҆ц҃а *K*; 30v17 нѣкоѳ҃ ражаıе҆н҃] ᵂражаен ᴬнекоѳ҃ *K*.

В части *Da* наблюдается всего 3 индивидуальных чтения *K*: графическое – 1r15 ѡ҆тєг҆ѵ́єннѧ҃] -ена *K*, морфологическое – 5r11 ıе҆дн́ного] єдино *K*, и лексическое – 6v3 съвращае́шн се] съкращаешн се *C V1 V2 V3* съкрѳщаешн се *K* исправлено на съкращаешн се (после коррекции стало тождественным с остальными списками).

В части *Db* Кишиневский список противопоставляется всем остальным источникам 18 раз. Семь разночтений имеют графический характер и касаются написания *i*-вокалов, отдавая предпочтение единичному н/ы, напр.: 7v17 с҃тын] -ы *K* ∅ *V1*; 8r2 дрѳгын] -ы *K* ∅ *V1*; 8vSa1-2 побѣждьшїнх се] -шнх҆ се *K* ∅ *V1*; 12rS3 проı҆з҆шьдшїнмь] -шн҃ *K* ∅ *V1*; 70r36 тождьствны҃] -ын҃ *K*. Большинство из одиннадцати неграфических вариантов относится к текстовой полноте. Речь идет преимущественно о добавлениях в *K* по отношению к остальным спискам,

но как правило эти добавления заключаются в дублировании слов либо частей слов, при этом в некоторых случаях они исправлены: 7v13 бг҃ословѝтн] pr. бг҃о *K*; 29rSc4 рожде́нїе] pr. рожѐнїе еже нимала затем зачеркнуто *K*; 29rSd4 е́сть] ѥ҆ҁ҃ть ѥ҆сть *K*; 29v2 παλαμὰ] пл҃а add. in marg. *K*; 11v16 свѣ́ть] add. in marg. свѣтѡ҃ свѣтwвъ *K* ∅ *V1*; οὐχ ὥσπερ – 9v18 ꙗ҆ко́же] pr. нє *K* ∅ *V1* (добавление в цитате более поздней рукой, ср. выше). Остальные 4 специфичных неграфических варианта в *K* следующие: 7r4 є҆дино́го] -но *K* (очевидная ошибка, которую можно легко устранить, учитывая синтагму ѿ є҆дино́го о҃ц҃а); γὰρ, ὥσπερ – 9r32 ꙗ҆ко́же ꙁво] ѕоуво ѧꙗкоже *K* ∅ *V1* (данная коррекция унифицирует его с другими источниками); 29rSa1 нерождѐнїє] нерожде sic! *K*; 7vS3 ц҃р҃ъ] -ѝ *K* ∅ *V1*.

Описанные индивидуальные варианты в Кишиневской рукописи можно классифицировать в несколько групп и попытаться найти объяснение их нетиражирования в Виссарионовых списках. Графико-орфографические изменения составляют неотъемлемую часть работы писцов и поэтому не обладают особой текстологической ценностью. Скорректированные в самом Кишиневском списке неточности (касающиеся преимущественно порядка слов) также не являются аргументом против гипотезы, поскольку правильный текст в Виссарионовых списках вполне может являться результатом учета внесенных коррекций. Морфологические варианты, большинство лексических вариантов и дополнения в текст имеют такой характер, что легко опознаются как ошибки в данных контекстах и закономерно подвергаются коррекции. Нетиражированными остаются коррекции, которые были нанесены другой рукой, что могло произойти после изготовления списка *υ*. Таким образом, по сути, в *K* не обнаруживается ни одного текстологически значимого специфического варианта, который мог бы серьезно отрицать возможность того, что предшественник Виссарионовой группы *υ* был списан непосредственно с Кишиневской рукописи.

Это текстологически аргументированное предположение не противоречит также и данным об истории этого кодекса. Наиболее вероятное место создания Кишиневского списка – Афон. В пользу этого утверждения можно выдвинуть историко-текстологические аргументы. Установлено, что Кишиневский список и часть *Db* имеют общий антиграф *e* (Тасева 2012, 57). Этот антиграф находился на Афоне по меньшей мере до второй половины XVI в., поскольку именно тогда там был изготовлен список *Db*. Вероятно, профессиональный анализ водяных знаков на использованной для Кишиневского списка бумаге в сопоставлении с филигранями на рукописях доказанного афонского происхождения дал бы дополнительные аргументы в пользу этой локализации[14]. Следующий вопрос касается места и времени изготовления копии *υ* с Кишиневского списка. На переплете Кишиневского списка на бумаге XVIII в. содержится приписка Сїѧ кнїга смѣренаго Нїканора мнтрополнта Новобрьдскаг[о][15], которая, по мнению В. Овчинниковой-Пелин, вероятно была списана с оригинальной приписки. Упомянутого владельца исследовательница идентифицирует с Никанором, митрополитом Ново Брдо в Сербии в 1530-1551 гг. (Овчинникова-Пелин 1989, 11). Это означает, что к моменту изготовления первых двух Виссарионовых списков антиграф их антиграфа, то есть Кишиневский кодекс, был уже вывезен из Афона и находился в Ново Брдо. Возможность того, что список *υ* был изготовлен там, маловероятна, поскольку в нем не отражены корректуры, внесенные более поздней рукой. Некоторые из них могли возникнуть только при сравнении с более правильным источником (напр. дополнение пропущенной фразы д҃хь нстнн, ꙗ҆же ѿ ѡ҃ц҃а на л. 165v), каковой едва ли находился в Ново Брдо, но положительно имелся на Афоне. Или, иными словами, – наиболее вероятно то, что Кишиневский список покинул Афон лишь после изготовления там же копии *υ*. В скриптоpий Слепченского монастыря, где долгие годы протекала деятельность писца Виссариона Дебрского (Христова 1996, 343-344), могли доставить список *υ* как непосредственно с Афона, так и из Ново Брдо, если он следовал по пути своего антиграфа. Тем более что сам Виссарион выходец из этого города. На этапе нынешних знаний этот вопрос не может получить окончательного ответа.

(Перевод с болгарского: Светослав Сивков)

[14] Такая методика уже разработана на основе рукописей XIV в. см.: Матејић 1995; Гроздановић-Пајић 1999.

[15] Впервые приписка опубликована в: Стојановић 1902, 180, №564.

Библиография

Ангелов 1978: Б. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. 3 (София 1978).

Богдановић 1978: Д. Богдановић, Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара (Београд 1978).

Грозданович-Пајић 1984-85: М. Грозданович-Пајић, Водени знаци у рилском четвороеванђељу и њихове паралеле. Археографски прилози 6-7, 1984-85, 157-172.

Грозданович-Пајић 1999: М. Грозданович-Пајић, Хиландар и рукописне књиге XIV века манастира Високи Дечани. В сб.: (Ур. В. Корać) Осам векова Хиландара – историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура. Међународни научни скуп, октобар 1998 (= Научни скупови САНУ 95; Одељење историјских наука 27) (Београд 2000), 325-341.

Грозданович-Пајић, Станковић 1995: М. Грозданович-Пајић, Р. Станковић, Рукописне књиге манастира Високи Дечани. Књ. друга. Водени знаци и датирање (Београд 1995).

Кодов 1969: Хр. Кодов, Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките (София 1969).

Матејић 1995: П. Матејић, Атрибуција рукописа помоћу анализе папира: Хиландар у четрнаестом веку. В сб.: (Ур. П. Ивић) Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне Хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989 (Београд 1995), 287-300.

Николова 1996: С. Николова, Ръкописите на Висарион Дебърски и текстовата традиция на Стария завет. В сб.: (Отг. ред. Б. Христова) Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век (София 1996), 363-402.

Овчинникова-Пелин 1989: В. Овчинникова-Пелин, Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого манастыря (XIV-XIX вв.) (Кишинев 1989).

Станковић 1986: Р. Станковић, Извештај са службених путовања у манастир Високе Дечане. Археографски прилози 8, 1986, 179-187.

Станковић 2007: Р. Станковић, Водени знаци хиландарских рукописа XIV-XV века (Београд 2007).

Стојановић 1902: Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи. Књ. 1 (Београд 1902).

Тасева 2011: Л. Тасева, Текстовата традиция на две слова от оригиналната част на ръкопис Дечани 88. Археографски прилози 33, 2011, 263-298.

Тасева 2012: Л. Тасева, Антилатинската полемика на Григорий Палама и Варлаам Калабрийски в частите от XVI век на кодекс *Дечани 88* и славянската ръкописна традиция. Palaeobulgarica 36, 4, 2012, 39-61.

Христова 1996: Б. Христова, Западнобългарски книжовниици от XVI в. В сб.: (Отг. ред. Б. Христова) Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век (София 1996), 341-350.

Христова, Караджова, Икономова 1982: Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова, Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог. Т. 1 (София 1982).

Цонев 1910: Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1 (София 1910).

Bobrinsky et al. 1962: Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα. Т. 1. εκδίδουν Boris Bobrinsky, П. Παπαευαγγέλου, I. Meyendorf, П. Χρήστου (Θεσσαλονίκη 1962).

Fyrigos 1998: Barlaam Calabrio opere contro i Latini. Introduzione, storia del testi, edizione critica, traduzione e indici a cura di Antonis Fyrigos. T. II (Citta del Vaticano 1998).

Kakridis 1986: I. Kakridis, Die *Opuscula* Barlaams von Kalabrien in kirchenslavischer Übersetzung. Welt der Slaven, 10, 1986, 37-46.

Kakridis 1988: I. Kakridis, Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen im 14. Jahrhundert (= Slavistische Beiträge 233) (München 1988).

Kakridis 2011: Y. Kakridis, Dvoglasna reč ili dijalog? Traktati Grigorija Palame *O ishođenju Svetoga duha* u srpskoslovenskom prevodu 14. veka. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 54, 2, 2011, 59-70.

Copia manuscrisului de la Chişinău a celor trei scrieri anti-latine din secolul al XIV-lea

Rezumat

Disputa isihastă dintre Sf. Grigore Palamas şi Varlaam de Calabria este cunoscută după câteva tratate teologice traduse în limba slavă bisericească în jurul anului 1360. Datorită unor circumstanţe fericite, traducerile s-au păstrat în original în colecţia *Codex 88* la mănăstirea Dečani (Kosovo). Aceste traduceri, în copii multiplicate, s-au

mai păstrat în diverse alte colecţii. *S*unt cunoscute cinci copii după tratatele *Λόγοι ἀποδεικτικοί* al lui Palamas şi *Slovo vtoro na latine* al lui Varlaam. Cea mai veche copie a traducerii după original poate fi considerată versiunea manuscrisului din colecţia Mănăstirii Noul-Neamţ de la Arhiva Naţională a Republicii Moldova.

În urma investigaţiilor întreprinse asupra copiilor manuscrise, atât în baza colaţionării textuale, cât şi a datelor istorice sau literare cunoscute deja, s-a constatat:

1) copia (manuscrisul slav) de la Chişinău este cea mai veche, însă mai puţin fiabilă decât copia de la mănăstirea ***Hilandar*** (Athos); 2) cel mai probabil, copia traducerii a fost realizată la Athos; 3) copia de la Chişinău este una fidelă celor trei copii ale lui Visarion din Debar şi conţinută în manuscrisul predecesorului unic „v", urmele căruia s-au pierdut; 4) la rândul ei, copia „v" a fost realizată la Muntele Athos, însă cum a ajuns ea la Mănăstirea Slepce (Macedonia) – direct de acolo sau prin Novo Brdo (Serbia) – rămâne un subiect de dispută pe viitor.

The Kishinev copy of three 14th century anti-Latin writings

Abstract

The hesychast dispute between Gregory Palamas and Barlaam of Calabria was reflected in several treatises they wrote, which were translated in Church Slavonic as early as in the 1360s. This translation, by a happy coincidence, is kept in its original version in Codex 88 from the collection of the Dečani Monastery. The two *Λόγοι ἀποδεικτικοί* of Palamas and the *Slovo vtoro na latine* of Barlaam are known to us in five copies. The oldest one is kept in the Collection of the Noul Neamţ Monastery at the National Archives of the Republic of Moldova. The article comes to the following conclusions, on the basis of the manuscript tradition of these three texts and of the known literary and historical facts: 1) the Kishinev copy is the earliest one but less reliable, as far as textual criticism goes, than the Hilandar copy; 2) it was most probably created on Mount Athos; 3) the Kishinev copy is the direct antigraph of a lost common predecessor "v" of the three Visarion of Debar's copies; 4) the "v" copy was created on Athos but how did it get to the Slepce Monastery – directly from there or via Novo Brdo – is an issue for further discussion.

25.10.2012

Проф. др. Лора Тасева, Институт для славянских языков и литератур, Университет Берн, Länggassstr. 49, 3000 Берн 9, Швейцария

О НАХОДКЕ НЕКОГДА УТЕРЯННЫХ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПЛИТ XV в. ИЗ КРЕПОСТИ БЕЛГОРОДА

Андрей Красножон

В январе 2013 г. в фондах Херсонского областного краеведческого музея мною были случайно обнаружены четыре (из пяти известных) памятных строительных плит XV в., некогда находившихся на стенах средневековой крепости Белгород на Днестре (рис. 1).

Несмотря на то, что плиты были давно введены в научный оборот (Мурзакевич 1848, 481; Кочубинский 1889, 548-550; Кочубинский 1901, 198), находка является поистине уникальной, поскольку плиты с некоторых пор считались утерянными. Кроме того, непосредственное изучение оригиналов может дать новый, совершенно неожиданный пласт информации. Это особенно актуально, если учесть, что материалы по исследованиям плит и текстов на них не обновлялась на протяжении более чем 120 лет. Поколения исследователей при построении своих концепций развития оборонного комплекса в средневековом Белгороде были вынуждены опираться на переводы и трактовки текстов еще первоиздателей памятных плит, имея ограниченную возможность перепроверить их суждения лишь по опубликованным единичным фотографиям в фас (и не всегда удачным).

Толчком к определению области поиска послужила публикация фотографии одной из этих плит исследовательницей истории армян Украины И. Гаюк в «Иллюстрированной энциклопедии армянской культуры в Украине» (Гаюк 2012, 150). Речь идет о плите с греческим текстом 1440 г. и армянским хачкаром в верхней части, который и привлек внимание составителя энциклопедии при плановой работе с музейной коллекцией в Херсоне. Данная публикация привела меня к остальным трем памятным плитам XV в. из Белгорода.

История изучения лапидарных памятников средневекового Белгорода началась во втором десятилетии XIX в. Первый свод эпиграфических памятников крепости был составлен еще русскими военными в 1819 г. Историк архитектуры В. А. Войцеховский обнаружил его в Военно-историческом архиве СССР в 1972 г. (Войцеховский 1972, 371-374). На листке под названием: «Гербы и надписи, находящиеся в разных местах Аккерманской крепости», представлено шесть изображений эпиграфических памятников, доступных в то время для копирования военному рисовальщику. Каждая прорисовка снабжена сопроводительной надписью с информацией о месте нахождения. Среди прочего, на листке представлены две памятные строительные плиты. Одна из них датируется 1440 г. и располагалась на разделительной стене (разделяет два больших крепостных двора), вторая – 1452 г. (рис. 2) с башни №26 (рис. 1).

Плиту с текстом 1440 г. отметил при своем посещении крепости в 1843 г. и польский писатель Юзеф Крашевский, который ее видел еще установленной на своем месте (Călători 1930, 245-251). В 1848 г. рисунки этих двух плит (1440 г. и 1452 г.) были сделаны графом Уваровым и изданы в приложении к «Исследованиям о древностях Южной России и берегов Черного моря» (Уваров 1856, табл. XXXII).

Первая научная публикация текстов упомянутых плит (без прорисовок) была осуществлена членом Одесского общества истории и древностей Н.Н. Мурзакевичем в 1848 г. (Мурзакевич 1848, 480-483). В музее Одесского общества истории и древностей плита 1440 г. находится с конца 1840-х гг., когда и попала в поле зрения исследователей (Кочубинский 1889, 528). Вторая плита, 1452 г., была утеряна еще в XIX в. Так, известный эпиграфист, исследователь средневекового Белгорода А.А. Кочубинский, подготовив свод лапидарных надписей крепости, не уточняет вариант перевода

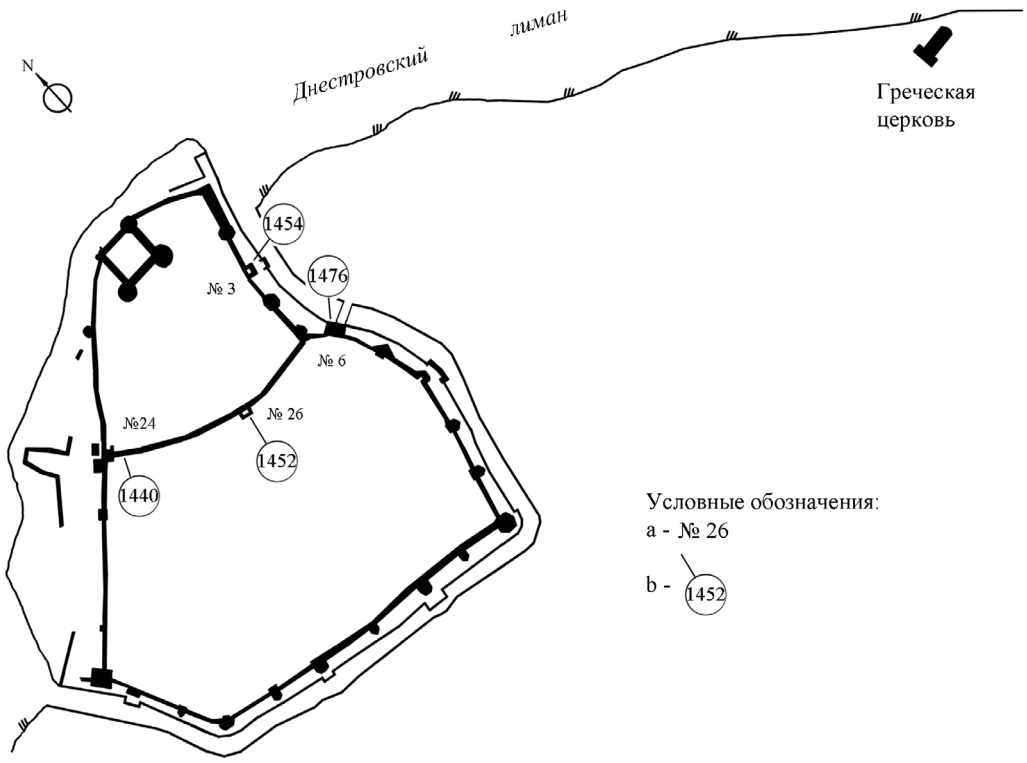

Рис. 1. Ситуационный план Белгородской крепости: a - номера башен; b - место расположения закладной плиты с указанием ее даты.

Н.Н. Мурзакевича и не публикует фотографии этой плиты или собственной прорисовки текста (не имея, видимо, доступа к оригиналу) (Кочубинский 1889; 1901).

В те же годы в Одесский музей древностей из Белгорода поступила еще одна мраморная плита с памятной строительной надписью, с неизвестной датировкой. В первой публикации памятника сообщается, что плита была «найдена в 1838 г. в Аккермане, принадлежала некой православной церкви. Подарена Н. Е. Афанасьевым. При этом известно, что Н.Е. Афанасьев в 1840-х гг. являлся учителем аккерманского уездного училища, которое в те годы располагалось на территории крепости (Кочубинский 1889, 538).

В историографии возникли разночтения текста этой плиты в наиболее важных местах. Так, издатель памятника А.А. Кочубинский датировал его 1482 г. и видел в нем упоминание о строительстве в Белгороде некоего монастыря (Кочубинский 1889, 541). Румынский исследователь И. Богдан датировал плиту 1479 г. и полагал, что в тексте идет речь о строительстве крепостных стен (Bogdan 1908, 338). Именно вариант перевода И. Богдана вскоре получил в историографии статус «общепринятого мнения», прочно закрепившись там. На основании выдвинутой датировки и упоминания о строительстве «мура» исследователи определили появление самого крупного сектора средневековой крепости – стен Гражданского двора (Spinei 1994; ОВИМК 1987, 79; Шлапак 2001, 62, 169) (рис 1).

Следующая плита, 1476 г., была случайно обнаружена местным жителем при земельных работах во дворе соседнего с крепостью дома в 1886 г. Выкуплена для Одесского музея древностей, исследована и впервые опубликована А. А. Кочубинским (Кочубинский 1889, 506-541). В этой плите идет речь о строительстве «великих врат» – главных ворот крепости (башня №6). Памятник эпиграфики уверенно соотносится с данной постройкой благодаря сохранившейся на южном фасаде соразмерной нише (рис. 1).

Наконец, самой последней находкой из серии эпиграфических памятников белгородской крепости молдавского периода является плита 1454 г., снятая с фасада башни №3 в 1899 г. Она была случайно обнаружена смотрителем крепости г-ном В.И. Штулкерцом и передана

Одесскому музею древностей. Эта плита также опубликована А. А. Кочубинским, в 1901 г., с переводом и несколько неудачной фотографией (Кочубинский 1901, 150). Следует отметить, что фотографии плит, опубликованные А.А. Кочубинским, до настоящего времени являлись их единственным аутентичным изображением.

Наконец, в 1912 г. Н. Репников в небольшой брошюре, посвященной истории Белгородской крепости, вновь обращается к описанию этих плит, опубликовав их точные размеры, но без новых фотографий или прорисовок (Репников 1912). Это была последняя публикация какой-либо информации о данных памятниках эпиграфики, автором, который имел непосредственный доступ к оригиналам.

С этого времени следы плит теряются. С уверенностью можно сказать, что до Революции они хранились в коллекции Одесского музея древностей (впоследствии Одесский археологический музей) и, вероятнее всего, где-то в довоенный период были перевезены в Херсонский областной краеведческий музей.

Итак, важность для науки текстов строительных плит в деле создания периодизации столь сложного и многослойного памятника средневековой фортификации, коим является крепость Белгорода, трудно переоценить.

В недавно вышедшей монографии, посвященной истории строительства Белгородской крепости, я констатировал, что ни одна из пяти плит молдавского периода истории крепости не сохранилась до наших дней и о содержании их текстов мы можем судить лишь по фотографиям более чем столетней давности (Красножон 2012, 38). К счастью, сегодня эти слова следует признать ошибочными.

Таким образом, в фондах Херсонского областного краеведческого музея хранятся плиты 1440 г., 1454 г., 1476 г. и плита, условно датируемая 1482 или 1479 г.

Плита 1440 г. (рис. 3). Располагалась на южном фасаде разделительной стены крепости, у Средних ворот (башня №24), соединяющих между собой два двора (рис. 1). Размеры: длина – 1,1 м, ширина – 0,51 м, толщина – 0,19 м. Вырезана из плотных сортов белого известняка (сарматской породы?). В тексте идет речь об окончании строительства «каструма» во времена правления молдавского господаря Стефана II.

Рис. 2. Прорисовка плиты 1452 г. с архивного листка 1819 г. (по Войцеховский 1972, рис. 3).

Плита хорошо отесана со всех сторон, в том числе и с тыльной. Характер обработки всех боковых поверхностей плиты, наряду с тщательной пригонкой отдельных деталей, мог предполагать также ее установку в готовую нишу, т.е. по завершении строительных работ (ниша сохранилась). На тыльной стороне, в верхней части – отверстие для крепежа на стену. Левый торец украшен цепочкой квадратных зубцов по всей длине плиты. Причем в верхней части крайний из зубцов обрывается на половине своей ширины – результат подтески 1440 г. Это говорит о вторичном использовании плиты.

Рис. 3. Плита 1440 г. Фонды Херсонского областного краеведческого музея /без номера (фото автора).

Рис. 4. Плита 1454 г. Фонды Херсонского областного краеведческого музея /без номера (фото автора).

Судя по зубцам, первоначально плита использовалась как часть архитектурного сооружения ранневизантийского или же позднеантичного периода. К мастеру XV в. она могла попасть в качестве заготовки из руин античной Тиры, расположенной в районе крепости.

Резьба сохранилась превосходным образом, сколы и потертости прослеживаются лишь в центральной левой части изображения креста. Нижняя половина плиты, с надписью, сохранилась без повреждений.

Плита 1454 г. (рис. 4). Располагалась на фасаде башни №3. Ее размеры: ширина – 0,4 м, длина – 0,38 м, толщина – 0,2 см. Вырезана на поверхности шлифованного мраморного блока античного жертвенника. Так, на тыльной стороне находится круглое углубление диаметром 6-7 см. Такие жертвенники со сферическими углублениями характерны для многих памятников античного времени Северного Причерноморья.

На плите вырезана 4-х строчная надпись, пространство под которой занимает остроконечный геральдический щит. Надпись частично повреждена в конце первой строки, в середине второй, третьей и четвертой. Скол также присутствует в верхней правой части щита, повредив примерно половину изображения внутри него. По опубликованной А.А. Кочубинским фотографии плиты детали резьбы внутри щита определить сложно. Причем герб в публикации 1901 г. не был прорисован или описан автором (Кочубинский 1901, 198, табл. II).

При сличении с оригиналом видно, что А.А. Кочубинский дает вариант перевода текста, который отличается от первоисточника (Кочубинский 1901, 198):

[1] Свершися сий мур
[2] Вооружаема быть аца
[3] ста цегула в лето
[4] 6962 мц марта

В той части, где у А.А. Кочубинского указано: «ста цегула» («эта доска»), на плите высечено «СТА[...]ЧУЛА». Именно поэтому следует признать более близким к правильному прочтению этого текста вариант румынского эпиграфиста И. Богдана: «Свершися сий мур и вооружен был от пана Станчула в лето 6962 месяца марта» (Bogdan 1908, 327). Именно этот вариант был мною использован в монографии, с ошибочной ссылкой на авторство А.А. Кочубинского (Красножон 2012, 47).

Дата «1454 г.» читается в тексте весьма уверенно. Равно как и информация о строительстве и вооружении данной башни пыркалабом Станчулом (башня выстроена накануне турецкой осады крепости). К периоду правления этого же пыркалаба относится и другая памятная строительная плита из Белгорода, с надписью 1452 г. о строительстве башни № 26, расположенной в нескольких десятках метрах от башни №3 (с архитектурной точки зрения башни однотипны; равны в размерах и памятные плиты с их стен). Данная плита не сохранилась, но как видно из прорисовки русских военных 1819 г. (рис. 2), в ее верхнем правом углу расположен такой же геральдический щит, с литерой (?) в центре. На данной прорисовке рядом со щитом также присутствует и фрагмент головы тура – центральный элемент герба молдавского средневекового государства. По мнению В.П. Кирилко, на двух плитах с башен №3 и №26 использован один и тот же герб, помещенный внутри щита, который, вероятнее всего, является фамильным[1].

Литеры – не редкость в геральдических изображениях Молдавского государства. Так, в текстах легенд монет они появляются уже начиная с чеканки Петра Мушата (литеры «W» и «V», или же разного рода сокращения: «SI», «SIM»). На монетах одного из типов чекана Александра Доброго присутствуют литеры: «WD», что можно интерпретировать как

[1] Хочу выразить искреннюю признательность В.П. Кирилко, который любезно обратил мое внимание на эту общую деталь изображений двух плит.

Рис. 5. Плита 1476 г. Фонды Херсонского областного краеведческого музея /без номера (фото автора).

«Woevoda». Также отмечены полугроши, на которых рядом со щитом обозначена литера «А», возможно обозначающая имя господаря – Александр (Бырня, Русев 1999, 183, 187-188).

Плита 1476 г. (рис. 5) Располагалась на южном фасаде главной воротной башни крепости – т.н. Килийских ворот (№6). Вырезана из мрамора, покрыта патиной. Размеры: длина – 0,89 м, ширина – 0,45 м, толщина – 0,11 м. Толщина равномерная по всей площади плиты. Первичного использования. Плита была отесана и специально заблаговременно подготовлена для нанесения этой памятной надписи. Резьба высокого качества, сохранность превосходная. Тыльная часть плиты равномерно обтесана, но не отшлифована. Шлифовке подверглась лишь лицевая поверхность. Верхний и нижний торцы – рванные. Левый и правый торцы – отшлифованы, причем первый не полностью.

Плита 1479/1482 гг. (?) (рис. 6). Место первоначального расположения точно не известно. Плита вырезана из белого мрамора. Размеры: длина – 0,58 м, ширина – 0,34 м, толщина – 0,13 м. Края рваные, сколы выходят на текст, торцы не обработаны (отшлифован лишь нижний). Тыльная сторона также отшлифована, со следами первичной обработки. Так, половину поверхности занимают два овальных углубления, напоминающих по форме основания для крепежа стоп небольшой статуи (?). Судя по всему, первоначально этот фрагмент мраморной плиты использовался в античное время.

Надпись, занимающая большую, нижнюю часть плиты, сохранилась полностью. Местами буквы значительно истерты. Сам текст вызвал некоторые разночтения у специалистов. Так, в восьми строках идет речь о некой строительной инициативе, которую проявил воевода Стефан Великий во времена совместного правления в Белгороде пыркалабов Думы и Хермана. Собственно, разночтения вызвал небольшой фрагмент текста, в котором идет речь о самом объекте строительства. Согласно А.А. Кочубинскому, плита высечена в честь строительства монастыря (Кочубинский 1889, 541):

[1] В дни благочестивого и христолюбивого и бого
[2] дарованого и всякой похвал
[3] ы достойного Иоанн Стефан Воев […]
[4] господарь всей земли молдав
[5] ской сын Богдана Воево [да]
[6] поча и сверши сия монас [ты]
[7] ри пыркалабы Дума и Хе
[8] рман 1482

По И. Богдану, в тексте плиты упоминается строительство мура (т.е., стены или башни) самой крепости, что послужило впоследствии основой для хронологических выводов некоторых исследователей строительной истории оборонного комплекса (Spinei 1994; ОВИМК 1987, 79; Шлапак 2001, 62, 169):

«В дни благочестивого и христолюбивого, богодарованного и всякой хвалы достойного Иоанн Стефан Воевода господарь всей Земли Молдавской сын Богдана воеводы почя и сверши сей мур при пыркалабы Дума и Хр'ман» (Bogdan 1908, 338).

А.А. Кочубинский датировал плиту 1482 г., видя дату в конце последней строки. И. Богдан – 1479 г., правда, косвенно, по совместному правлению двух пыркалабов, поскольку дату в указанном месте не распознал.

Непосредственное исследование оригинала позволяет проверить обе версии. Спорный участок текста находится в конце 6-й и начале

7-й строк. В конце 6-й строки весьма определенно читается часть слова (в сокращении): «МОН» (и, возможно, С), но никак не «МУР». В начале следующей строки – в окончание слова представлено двумя буквами «РИ». Причем «Р» ограничена слева рамкой поля, а «И» объединена (для экономии места) с последующей «П» (в слове «пыркалабы»). Предлог «ПРИ» перед словом «пыркалабы» не просматривается, для буквы «П» просто не хватает места.

Прав был А.А. Кочубинский, видевший в тексте упоминание о строительстве монастыря в Белгороде по инициативе Стефана Великого. Похоже, резчик употребил сокращение «МОНС[...]РИ» в женском роде, как предполагал исследователь (Кочубинский 1889, 543). Строкой выше резчик уже прибегает к подобной практике, сократив расположенное в конце строки не поместившееся целиком слово «воевода» на «ВОЕВО».

Итак, плита не имеет никакого отношения к строительству крепости, о чем я высказывал предположения раньше (Красножон 2012, 49). Что касается даты, то ее нет в правом нижнем углу, вопреки мнению А.А. Кочубинского. Здесь присутствует элемент растительного орнамента, который однотипен с орнаментом плиты 1476 г. Часть поля нижней строки после фрагмента слова «РМАНЪ» оставалась пустой, и резчик решил ее заполнить данным орнаментом. Кстати, в варианте перевода И. Богдана дата в конце не приводится. Румынский исследователь заканчивает текст словом «Херман».

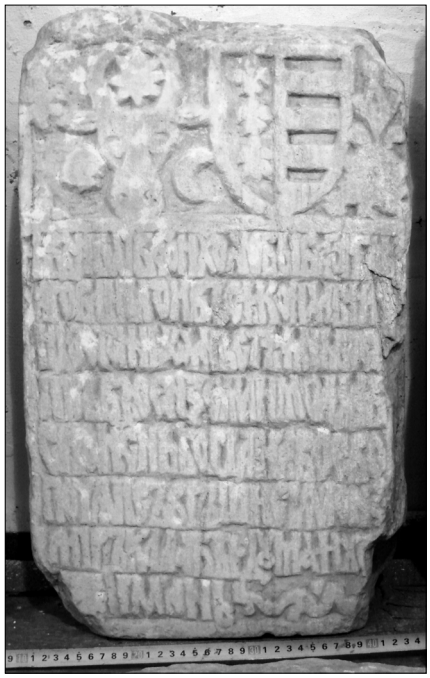

Рис. 6. Плита 1478-1480 гг. Фонды Херсонского областного краеведческого музея /без номера (фото автора).

Отсутствие даты в тексте косвенным образом подтверждает правоту перевода А.А. Кочубинского. Видимо, резчик посчитал достаточным такую хронологическую привязку, как совместное правление двух пыркалабов Белгорода, Думы и Хермана. И в этом есть своя логика, поскольку стена/башня (мур) действительно может (и должна) быть выстроена в течение одного сезона/года. В то время как строительство церкви, и, тем более, целого монастыря, требует куда большего времени и не может быть начато и закончено в течение сезона. Поэтому резчик указал не конкретную дату строительства, а сам факт начала и завершения стройки в период трехлетнего совместного правления двух пыркалабов (1478-1480 гг.). Это означает, что и дата, предложенная И. Богданом, (1479 г.) условна. Плита может быть датирована в рамках периода правления двух пыркалабов, ближе к концу этого срока.

Исследователям еще предстоит выяснить, какую именно церковь (монастырь) выстроил Стефан Великий в Белгороде в конце 1470-х гг. Пока же, в контексте этих рассуждений, обращает на себя внимание пассаж польского путешественника Валериана Джедужского, побывавшего в Белгороде в 1785 г. Он оставил короткое упоминание следующего содержания: «В Белгороде наш корабль бросил якорь напротив молдавской церкви, которая выше порта. Когда буря, корабли спасаются под церковью и греческим кладбищем» (Călători 1930, 242).

Речь идет о так называемой нынешней Греческой церкви Белгорода-Днестровского (рис. 1), расположенной на краю коренного берегового плато над местом размещения средневекового порта (Красножон 2012, 206-225). На нижней береговой террасе, под церковью, к востоку от нее, действительно располагалось старинное кладбище – характерный признак, который сразу был отмечен путешественником. Появление Греческой церкви традиционно относится к XV в., хотя специальных исследований на эту тему пока нет. Это одна из главных культовых построек средневекового города и возможно, что именно этому сооружению принадлежала до середины XIX в. мраморная плита с памятной надписью Думы и Хермана.

Загадкой остается время и причины появления четырех памятных плит XV в. из Белгорода в Херсонском краеведческом музее. Никакой информации об этом ни в ХОКМ, ни в ОАМ не имеется. Эти плиты хранятся без инвентарных номеров, без паспортов, они никогда прежде не публиковались ни в каталогах, ни в музейных сборниках. Сами хранители фондов знали о белгородском происхождении лишь трех плит. Четвертая, 1454-го года, оставалась не идентифицированной. При этом в самом лапидарии плиты изначально расположены вместе (значит, все предметы попали в музей единовременно).

И. Гаюк предполагает, что плита 1440 г. поступила в музей до 1941 г.[2] вместе с коллекцией И. К. Суручану (Гаюк 2012, 150). Основатель музея В.И. Гошкевич действительно приобрел в дореволюционные годы из коллекции И.К. Суручану порядка трехсот предметов. Из них – около двухсот мраморных плит-надгробий (Кетрару 2011, 25). Скульптура и надписи из коллекции были приобретены для Музея древностей Херсонского края, но начавшаяся первая мировая война помешала перевозке вещей в Херсон, и это удалось сделать лишь в 1917 г. (Власова 1999, 367).

Версия И. Гаюк представляется сомнительной. Как известно, плиты принадлежали Одесскому музею древностей и находились в нем вплоть до Революции. Кроме того, плита 1454 г. была снята со стен крепости и перевезена в Одессу в 1899 г., спустя 2 года после смерти И.К. Суручану. Пока велись переговоры В.И. Гошкевича с вдовой коллекционера (Кетрару 2011, 24-25), Одесское общество истории и древностей функционировало, вплоть до 1922 г. (Хмарський 1997). По всей видимости, плиты были перевезены в Херсон в довоенное время, в рамках некой программы обмена коллекциями региональных исторических музеев.

Памятные строительные плиты средневекового Белгорода до настоящего времени являются одним из важнейших источников в деле построения хронологии развития оборонного комплекса в XV в. Наряду с немногочисленными сообщениями исторических документов они дают редкую информацию о первых этапах строительства крепости. Поэтому обнаружение плит, считавшихся утерянными, являет собой новую веху в исследованиях истории уникального памятника фортификации на берегах Днестра. Расшифровка их текстов и последующее изучение, мы уверены, даст еще немало значительных открытий.

Библиография

Бырня, Руссев 1999: П.П. Бырня, Н.Д. Руссев, Монеты средневековой Молдавии. Историко-нумизматические очерки. Stratum plus 6, 1999, 176-262.

Власова 1999: Е.В. Власова, И.К. Суручан и его музей. Stratum plus 6, 1999, 362-368.

Войцеховский 1972: В.А. Войцеховский, Строительные надписи на стенах крепости в Белгород-Днестровском. В сб.: (Отв. ред. Я. С. Гросул) Юго-Восточная Европа в средние века (Кишинев 1972), 371-374.

Гаюк 2012: И. Гаюк, Иллюстрированная энциклопедия армянской культуры в Украине, т. 1 (Львов 2012).

Кетрару 2011: Н.А. Кетрару, Иван Касианович Суручан: первый молдавский археолог и его музей. Stratum plus 6, 2011, 17-26.

Кочубинский 1889: А.А. Кочубинский, Лапидарные надписи XV столетия из Белгорода, что ныне Аккерман. ЗООИД 15, 1889, 506-547.

Кочубинский 1901: А.А. Кочубинский, Тира-Белгород-Аккерман (и его новая лапидарная надпись от 1454 г.). ЗООИД 23, 1901, 79-178.

Красножон 2012: А.В. Красножон, Крепость Белгород (Аккерман) на Днестре: история строительства (Кишинев 2012).

Мурзакевич 1848: Н.Н. Мурзакевич, Аккерманские греческие надписи. ЗООИД 2, 1848, 480-483.

ОВИМК 1987: Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV - начало XIX вв.) (отв. ред.: Д.М. Драгнев) (Кишинев 1987).

Репников 1912: Н. Репников, Несколько слов о развалинах Аккерманской крепости. В сб.: (Отв. ред.: Н.И. Веселовский) Записки разряда военной археологии и археографии императорского русского военно-исторического общества 2 (Санкт Петербург 1912), 59-87.

Уваров 1856: А.С. Уваров, Исследование о древностях южной России и берегов Черного моря, II (Санкт Петербург 1856).

[2] Если только в тексте не опечатка: вероятно, должно быть: «до 1914 г.», как указано в подписях к другим опубликованным ею материалам из лапидария (Гаюк 2012, 142).

Хмарський 1997: В.М. Хмарський, Початок археографічної діяльності в Одесі. В сб.: (Отв. ред.: В.Н. Станко) Записки історичного факультету (Одеса 1997), 207-218.

Шлапак 2001: М.Е. Шлапак, Белгород-Днестровская крепость (исследование средневекового оборонного зодчества (Кишинев 2001).

Bogdan 1908: I. Bogdan, Inscripţiile de la Cetatea Albă şi stăpînirea Moldovei asupra ei. In: Analele Academiei Române. Memorile Sectiunii Istorice, 30 (Bucureşti 1908), 3-50.

Călători 1930: Călători poloni în Ţările Române (Bucureşti 1930).

Spinei 1994: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chişinău 1994).

Descoperirea recentă a unor lespezi de piatră din secolul al XV-lea de la Cetatea Albă, considerate a fi pierdute

Rezumat

Pe parcursul mai multor decenii, cele patru lespezi de piatră cu inscripţii din secolul al XV-lea de pe pereţii Cetăţii Albe, au fost considerate pierdute. Materialele referitoare la aceste renumite monumente epigrafice, publicate în anii 1848, 1889 şi 1901, au servit drept sursă de documentare privind periodizarea fortificaţiei mai multor generaţii de cercetători ai Cetăţii Albe. În lipsa originalelor, cercetătorii au preluat datele oferite de primii editori ai lespezilor, utilizând traducerile inscripţiilor, desenele şi pozele acestora, care însă n-au fost de cea mai bună calitate. La începutul anului 2013, lespezile menţionate au fost depistate în patrimoniul Muzeului de studiere a ţinutului din oraşul Herson, Ucraina. Cercetările preliminare au permis evidenţierea stemei de familie a domnului Moldovei Alexandru al II-lea, precum şi neapartenenţa unei lespezi perioadei de construire a cetăţii, contrar părerilor anterioare, fapt care presupune o nouă cronologie a monumentului.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Cetatea Albă. Plan: a - numărul turnului; b - locul descoperirii lespezii de piatră.

Fig. 2. Desenul lespezii din anul 1452 (după Войцеховский 1972, рис. 3).

Fig. 3. Lespedea de piatră din anul 1440. Fondurile Muzeului de studiere a ţinutului din oraşul Herson / fără număr de inventar (foto autor).

Fig. 4. Lespedea de piatră din anul 1454. Fondurile Muzeului de studiere a ţinutului din oraşul Herson / fără număr de inventar (foto autor).

Fig. 5. Lespedea de piatră din anul 1476. Fondurile Muzeului de studiere a ţinutului din oraşul Herson / fără număr de inventar (foto autor).

Fig. 6. Lespedea de piatră din anii 1478-1480. Fondurile Muzeului de studiere a ţinutului din oraşul Herson / fără număr de inventar (foto autor).

On finding of once lost building plates of the 15th century from the fortress of Belgorod

Abstract

For many years four Moldavian plates of the 15th century from the walls of the fortress of Belgorod were considered lost. The earliest publications of these most important epigraphic monuments (in 1848, 1889, and 1901) have long been a source for periodization of the defense complex of medieval Belgorod for several generations of its researchers. Without access to the originals, researchers had to trust to published translations, drawings, and photographs (not the best quality). In the beginning of 2013 these plates have been found in the collections of the Kherson Regional Museum. Even the preliminary work with them already revealed a family coat of arms of Moldavian Ruler Alexander II, as well as the fact that one of the plates, contrary to popular opinion in historiography, is not related to the construction of the fortress, which violates the generally accepted ideas about the chronology of the monument.

List of illustrations:

Fig. 1. Plan of the Belgorod Fortress: a - number of towers; b - location of plates with dates.

Fig. 2. Drawing of the plate of 1452 (Войцеховский 1972, рис. 3).

Fig. 3. The plate of 1440. Collections of the Kherson Regional Museum/without number (photo by the author).

Fig. 4. The plate of 1454. Collections of the Kherson Regional Museum /without number (photo by the author).

Fig. 5. The plate of 1476. Collections of the Kherson Regional Museum /without number (photo by the author).

Fig. 6. The plate of 1478-1480. Collections of the Kherson Regional Museum /without number (photo by the author).

15.01.2013

Др. Андрей Красножон, Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского, ул. Старопортофранковская, 26, 65020 Одесса, Украина, e-mail: ahmar@mail.ru

VIAȚA CULTURALĂ ŞI CARTEA TIPĂRITĂ ÎN VREMEA LUI MATEI BASARAB

Dumitra Bulei

Domnia lui Matei Basarab (1632-1654) reprezintă o epocă de efervescenţă a culturii umaniste româneşti. Este o epocă în care "în întreaga Europă se înmulţesc centrele vieţii intelectuale deschise spiritului nou. Prinţilor le place să se înconjure de savanţi şi eruditi, ei finanţează tipărirea unor cărţi luxoase [...] adună biblioteci" (Taton 1971, 16-17).

Fiind primul centru cultural al Ţării Româneşti şi cunoscând în acea vreme înflorirea sa maximă, Târgovişteа s-a înscris în istoria culturii prin câteva momente de culme pentru evul mediu românesc. Înţeleptul voievod, venind la domnie la o vârstă care-i dădea o solidă experienţă a maturităţii, găseşte cu cale a-şi sprijini politica de emancipare a ţării, cu precădere pe afirmarea culturală, sprijinit fiind substanţial de Doamna Elina – care cultivase cu rafinament literele (Iorga 1972, 220), de cumnatul său Udrişte Năsturel şi de postelnicul Constantin Cantacuzino – personalităţi politice remarcabile ale vremii, cu o cultură umanistă temeinică şi care pot fi consideraţi adevăraţii mentori ale înfăptuirilor deosebite în acest domeniu. Ca şi principii din Apus, Matei Basarab şi Doamna Elina, boierii luminaţi, de talia logofătului Udrişte Năsturel şi a postelnicului Constantin Cantacuzino, au căutat să atragă şi să adăpostească – spre faima lor şi spre binele culturii noastre – pe unii dintre cei mai reputaţi eruditi ai Răsăritului ortodox, care, persecutaţi fiind la Constantinopol, şi-au aflat aici refugiu, protecţie şi sprijin material, prin acordarea de slujbe inseminate. Ei au găsit aici condiţiile necesare desfăşurării activităţii lor intelectuale, libere de orice restricţii dogmatice.

Bibliotecile înfiripate la Târgovişte în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în special prin osârdia lui Udrişte Năsturel şi a postelnicului Constantin Cantacuzino, aşa cum reiese din titlurile cărţilor pe care le cuprindeau, au inclus Ţara Românească în contextul umanist european. În biblioteca savantului boier Udrişte, Suhanov vedea, printre altele, gramatica slavonă a lui Meletios Smotriţki, iar Mitropolitul Varlaam al Moldovei, *Catehismul calvinesc* tipărit în Ardeal.

Tiparul, care în secolul anterior consacrase Târgovişteа ca prim centru tipografic în spaţiul românesc – prin ieromonahul muntenegrean Macarie, Liubavici, prin Oprea şi Coresi – se bucura şi în această vreme de o atenţie deosebită, mai ales prin ponderea mare a cărţilor în limba română, între care se individualizează prima lucrare juridică predominant laică din Ţara Românească: *Îndreptarea legii*, apărută la Târgovişte în 1652.

În 1647, tot la Târgovişte (Mănăstirea Dealu), apărea traducerea din latineşte în slavoneşte – reeditată apoi la Vilna, Poceaev şi Moscova – a cărţii lui Thomas à Kempis *De imitatione Christi*, în a cărei predoslovie Udrişte făcea – pentru prima dată între cărturarii Ţării Româneşti – un elogiu limbii latine „*nouă vădit înrudită*".

O importantă realizare a acelor vremi a fost şi înflorirea învăţământului prin înfiinţarea de către Udrişte a Şcolii domneşti slavo-române de înalt nivel, punând astfel bazele studiului limbii române în spaţiul românesc, la care învăţau şi străini precum ucraineanul Theodor Ruteanu – numit de călugărul rus Arsenie Suhanov, „*Udristov student*", şi a primei şcoli de nivel mediu-superior din Ţara Românească – *Schola graeca e latina*, după modelul colegiului „Sf. Atanasie" din Roma – un veritabil nucleu academic, cu pronunţat accent umanist şi de cultură bizantină, bogată în elemente neobizantine, cu implicaţii şi caracter European, constituindu-se într-unul din momentele renaşterii şi modernizării gândirii greceşti şi româneşti. La acesta din urmă s-a format, printre alţii, şi stolnicul Constantin Cantacuzino, voievodul Şerban Cantacuzino, fratele lui Drăghici – mare dregător şi diplomat –, mitropolitul ortodox al Ardealului, Daniil Andrian Panonianul,

traducătorul *Îndreptării legii*, şi – probabil – fiii lui Udrişte: Mateiaş Postelnicul şi Radu Năsturel – ultimul, întemeietor al Şcolii din Câmpulung (1670) – precum şi autorii stihurilor de pe pietrele tombale şi din tipăriturile apărute în deceniile şase-nouă ale veacului al XVII-lea (Papacostea 1962; Ştefan Bârsănescu 1972, 60-67). Aceşti cărturari sunt produsul mediului cultural în care s-au format şi au evoluat.

În acest cadru spiritual se înscrie germenul de viaţă academică apărut sub forma *Cercului de cărturari*, întâlnit la Târgovişte de Suhanov la 1650, unde aveau loc discuţii savante. Faptul că acest cerc, patronat de Udrişte, i s-a părut lui Suhanov cam prea plin de subtilităţi, atestă înaltul nivel filosofic la care se purtau dezbaterile membrilor săi, *„mândri de ştiinţa lor"* şi care foloseau dedesubturi în discuţii. Dacă ţinem seama şi de calitatea participanţilor la aceste dispute, fără îndoială, unele sub înveliş teologic, – specifice academiilor vremii – considerarea acestui cerc drept început de activitate academică la noi, devine şi mai întemeiată. Puţinele date care s-au păstrat îi amintesc pe următorii participanţi la dezbateri:

– *mitropolitul Ştefan*, care a patronat tipărirea *Îndreptării legii* şi a altor cărţi imprimate la Târgovişte;
– *Meletios Sirigos* (Meletie Sirigul), cel mai mare „*filosof teologic*" tradiţionalist grec din secolul al XVII-lea (cf. N. Iorga), mare rector al Patriarhiei ecumenice, profesor la Academia din Constantinopol şi conducătorul Colegiului Vasilian din Iaşi;
– *Gabriel Blassios* (Gavriil Vlasie), profesor şi el la Marea Şcoală din Constantiopol (unde a avut ca elev pe Spătarul Nicolae Milescu), mare retor al Patriarhiei, mitropolit de Naupact şi Arta, ambasador al Patriarhiei şi al Moldovei la Moscova, în 1652;
– *Pantelimon Ligaridis* (Paisie Ligaridi), umanist erudit, scriitor, istoric, bibliofil reputat, doctor în filosofie şi teologie la Institutul din Roma – unde a fost şi profesor de retorică –, întemeietor al noii Academii greceşti de orientare progresistă din Constantinopol şi al Colegiului greco-latin din Târgovişte, profesor la colegiile din Iaşi şi Moscova, mitropolit de Gaza, orator strălucit, consilier al voievozilor Matei Basarab, Constantin Şerban şi Radu Mihnea. Ligaridis raporta regulat „*Cetăţii eterne*" activitatea desfăşurată în rândurile tinerilor valahi, care se adăpau la învăţăturile sale[1];
– *Arsenie Suhanov,* călugăr rus, om de cultură trimis de la Moscova în Orient pentru a căuta manuscrise creştine, ajuns la curtea domnitorului muntean cu misiune diplomatică din partea ţarului Alexei, participă efectiv, ca şi la Iaşi, cel puţin la o dispută academică, la Târgovişte, pe care o relatează într-una din scrierile sale teologice, în care – ca şi în jurnalul său de călătorie – oferă o serie de detalii privind viaţa intelectuală de la curtea voievodală a Ţării Româneşti. Era unul din cei mai vajnici emisari politici, cu importante relaţii în Caucaz, în Ucraina şi în Ţările Române. Împreună cu cărturarul memorialist Iona Malenkoi a poposit la Târgovişte timp de doi ani, cu misiune diplomatică din partea ţarului;
– *Udrişte Năsturel* era *„prin excelenţă un erudit, un om de bibliotecă, foarte apropiat tipologic de conemporanii săi din Occident, savanţi de cabinet, îndrăgostiţi de munca intelectuală în sine* [...]. *Cărturar cu un univers intelectual ce păstrează imaginea vechii comunităţi de cultură a Răsăritului, pe care epoca lui Matei Basarab nu o alterează ci, dimpotrivă, se străduieşte să o potenţeze în cadrele prestigiului şi funcţiei tradiţionale a culturii româneşti în Răsăritul european* [...], *este la noi, primul răspânditor conştient de cultură, în limba naţională, dar şi în cea slavonă, a cărturarilor, un precursor al lui Heliade de peste două veacuri*" (Ivaşcu 1969, 145-147).
– Pe lângă aceştia se aflau şi numeroşi teologi ruteni, printre care, fostul protopop al Kievului, dascălii ucraineni *Grigorie Rojadovski* – autorul unor versuri dedicate lui Matei Basarab – şi, probabil, *Teodor Rusu* – profesor la Şcoala slavo-română (avându-l elev pe Radu Năsturel), şi didascălul grec Malachie. La îndemâna acestora se afla şi biblioteca Mitropoliei, unde soseau cărţi din toate ţările ortodoxe: din lumea rusească, din Athos, dar şi din părţile apusene (Panaitescu 1926, 38-40; Bezviconi 1962, 86-88). Este de presupus că la unele şedinţe ale cercului să fi participat şi alţi cărturari nemenţionaţi în relaţia cu Suhanov, din 1650: *Doamna Elina* – caracterizată de inscripţia fu-

[1] Această corespondenţă – document de bază pentru istoria şcolii din Târgovişte – a fost descoperită de G. Călinescu, în *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni* (Călinescu 1930, 305-514).

nerară din Biserica Mare Domnească din Târgovişte ca *„prea mare dătătoare de sfaturi la ai săi şi la alţii”*, *postelnicul Cantacuzino*, mitropolitul Moldovei, *Varlaam* – care a tipărit în 1645, probabil la Dealu, lucrarea polemică *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc* (catehism pe care-l găsise în biblioteca lui Udrişte, la Târgovişte), patriarhul *Paisie* al Ierusalimului şi *Dionisie Comnen „Seroglanul“* – secretarul lui Matei Basarab şi, în mai multe rânduri, patriarh al Constantinopolului. Este, de asemenea, posibil ca la aceste dezbateri să fi participat şi profesorii Şcolii slavo-române (dascălul *Daniil* de la Mitropolie, *Staicu* grămăticul de la Biserica Domnească, apoi ieromonahul *Ştefan*), precum şi călugării ruşi *„chemaţi în scopuri culturale, poate şi şcolare”* (cf. N. Iorga) – *Vartolomei* şi *Dositei*. Împreună cu Ligaridis, la şedinţe, trebuie să fi venit şi nepotul acestuia, *Mihail*, – candidat la Colegiul grec din Roma, precum şi celălalt profesor al Şcolii greco-latine, *Ignatie Petriţis* – cărturar laic, filolog, poet, traducător, copist, jurist şi sfetnic al voievodului. De altfel, pentru epoca la care ne referim, ca şi pentru evul mediu european, nu se poate vorbi de o separaţie netă între formele academice *de învăţământ* şi cele academice *ale unor cercuri de dispute*, putând presupune în acelaşi timp, că şi unele prelegeri la şcolile înalte din Târgovişte, puteau fi ţinute de cărturarii iluştri ce făceau parte din cerc. Unde funcţiona acest cerc de cărturari, rămâne de stabilit, prin cercetări aprofundate, în viitor. Relaţiile păstrate în documente arată că se desfăşurau – de obicei – la Mitropolia din Târgovişte, în casele mitropolitului Ştefan, dar tot atât de plauzibil, puteau avea loc şi la Curtea Domnească – în apartamentele lui Udrişte Năsturel, care avea *„un rol preponderent între aceşti oameni de cultură”* (Panaitescu 1926, 40; Iorga 1971, 14-15) – sau în casele Cantacuzinilor, identificate cu prilejul cercetărilor privind primul sediu al Şcolii greco-latine şi al bibliotecii Postelnicului (Fruchter, Mihăiescu 1972a, 305-308; Fruchter, Mihăiescu 1973, 106-108).

În mişcarea culturală din vremea lui Matei Basarab, un rol de căpetenie îl joacă Udrişte Năsturel, unul din cei mai erudiţi oameni ai timpului, despre care s-a exprimat atât de elogios Varlaam, mitropolitul Moldovei, şi pe care-l cunoaştem şi din traducerea romanului popular *Varlaam şi Ioasaf*. Era cunoscut drept om de înaltă cultură şi în străinătate – la sârbi, la ruşii moscoviţi, avea legături strânse cu cărturarii din Ucraina. Cunoştea la perfecţie limba slavă bisericească, dar şi latina, poate şi greaca, deopotrivă. După mărturiile contemporanilor, Udrişte avea o bibliotecă însemnată şi îşi instruia copiii cu ajutorul dascălilor aduşi din Ucraina.

Ca să-şi aducă la îndeplinire planurile culturale, Matei Basarab se gândi, în primul rând, la înfiinţarea unei tipografii, având în vedere reluarea frumoasei tradiţii moştenite, de răspândire a cărţii bisericeşti, începută în secolul al XVI-lea. Şi pentru Muntenia, ca şi pentru Moldova, ajutorul vine din partea lui Petru Movilă, care transformase Ucraina păstorită de el, în centrul culturii ortodoxe. În prefaţa primei cărţi tipărite la anul 1635, la Câmpulung – *Molitvenic slavon* –, se aduc elogii domnitorului muntean, care continuă opera culturală începută de către *„preaslăviţii domni Basarabi”*. Petru Movilă trimite în Ţara Românească literă şi scule tipografice, precum şi meşteri tipografi, în persoana lui Timotei Alexandrovici (Verbiţki) şi a lui Ivan Glebkovici, care se aşează împreună cu tipografia la Câmpulung. În opera de tipărire, Matei Basarab va fi sprijinit de Meletie Macedoneanul, care a stat câtva timp în Ucraina, unde a învăţat arta tiparului, şi care a devenit egumen al mănăstirii Govora, unde va fi strămutată mai apoi şi tipografia. Pe când, de sub teascurile tipografiei de la Iaşi, apăreau numai cărţi româneşti, tipografia munteană scoate şi un şir de cărţi slavoneşti, destinate nu numai pentru *„pravoslavnicul şi binecredinciosul neam”* al muntenilor, ci *„şi altora, înrudite cu noi în credinţă şi care se folosesc de limba vestitului dialect, slavonesc, mai ales bulgarilor, sârbilor, ungrovlahilor şi moldovlahilor”*, cu alte cuvinte, Matei Basarab tipăreşte cărţi pentru ortodocşii din Peninsula Balcanică şi pentru românii din toate ţările. Redăm în continuare cărţile slavoneşti ieşite din tipografia lui Matei Basarab:

– *Molitvenic,* tipărit la Câmpulung, în 1635, cu o prefaţă semnată de *„alcătuitorul de cuvinte”*, Ivan Glebkovici. În unele exemplare, prefaţa este semnată de Ivaşco Băleanu. O a doua prefaţă, a voievodului muntean, dă relaţii asupra înfiinţării tipografiei, adusă din îndemnul lui Meletie Macedoneanul de la Kiev, de la Petru Movilă, cu precizarea de a-i proteja pe creştinii ortodocşi: ungrovlahi, moldovlahi, bulgari,

sârbi şi ruşi (Bianu, Hodoş 1903, 530; Simonescu, Bogdan 1939).
– *Psaltire*, Govora, 1637, tipărită de Meletie Macedoneanul.
– *Psaltire,* Govora, 1638, tipărită tot de Meletie Macedoneanul.
– *Antologhion*, Câmpulung, 1643, tipărit de către egumenul mănăstirii din Câmpulung, Melchisedec din Peloponez, însoţită de o predoslovie „*către cetitori*", alcătuită de către Udrişte Năsturel.
– *Liturghier*, Mănăstirea Dealu, 1646, carte tipărită de către egumenul mănăstirii, Ioan.
– *Slujebnic* , Târgovişte, 1646-1648, tipărit de către Proca Stanciovici şi Radu Stoicovici.
– *Imitaţia lui Christos*, carte tipărită la Mănăstirea Dealu, din îndemnul şi cu cheltuiala Elinei Doamna, soţia lui Matei Basarab şi sora lui Udrişte Năsturel. Este o traducere a cunoscutei opere *De imitationne Christi* a lui Thomas à Kempis, alcătuită în secolul al XV-lea. Se pare că este prima traducere din latină în limba slavonă, făcută de Udrişte, constituindu-se într-un elogiu adus limbii latine, dedicată mitropolitului Moldovei, Varlaam, aşa cum reiese din precuvântarea sa (Карпаев 1861; Карпаев 1883, 529). Cartea s-a bucurat de o largă răspândire, mai ales la credincioşii ortodocşi din lumea slavă. Tot Udrişte Năsturel va traduce din slavoneşte, de aceasta dată, în româneşte, romanul popular *Viaţa sfinţilor Varlaam şi Ioasaf*, rămas în manuscris.
– *Triodul Penticostar*, Târgovişte, 1649, „*din porunca şi pe socoteala prealuminatei principese Elena*", tipograf fiind Proca Stanciovici, carte cerută de călugării sârbi de la Hilandar.
– *Triodul postului*, Târgovişte, 1649.
– *Psaltire*, Câmpulung, 1650, carte tipărită de ieromonahul Melchisedec.

Tipărirea de cărţi româneşti în Muntenia începe mai devreme decât în Moldova, Matei Basarab reuşind să înfiinţeze tipografie înainte de Vasile Lupu.

Prima carte românească ieşită de sub tipar, sub Matei Basarab, a fost *Pravila de la Govora* numită şi *Pravila cea mica,* din 1640, cea dintâi carte de legi tipărită în româneşte, cu contribuţia mai multor cărturari din Muntenia. Astfel, Udrişte Năsturel publică versuri la stema ţării, Meletie Macedoneanul şi ieromonahul Ştefan de la Ohrida apar ca tipografi, iar traducerea cărţii este făcută de călugărul Mihail Moxa sau Moxalie de la Mănăstirea Bistriţa din Vâlcea, din limba slavonă, în limba română, după un nomocanon de origine bizantină. Predoslovia este semnata de mitropolitul Teofil. Cartea cuprinde legi bisericeşti, canoane instituite de apostoli, soboarele ecumenice şi sfinţii părinţi, toate privitoare la biserică şi la cler, în afara câtorva capitole dedicate mirenilor, conform titlurilor: *De praznice domneşti, De sfinţii apostolici, De mucenici mari, De postrig, De episcopi, De popi, De diaconi, De părinţi, De maştehră* etc. În 1642, în aceeaşi tipografie de la Govora, apare o *Evanghelie învăţătoare* (Cazania), *„scoasă şi primenită de pre limba rusească pre limba rumânească*", „*cu osteneala şi izvodirea lui Silvestru ieromonah*" şi cu o predoslovie a lui Udrişte. Cartea, cu peste 600 de pagini, are câteva gravuri lucrate în lemn şi cuprinde un număr de explicaţii la textul Evangheliei, începând cu *Duminica fariseului* şi terminând cu *Duminica tuturor sfinţilor*, cu unele omisiuni, în ordinea duminicilor. La Câmpulung, în tipografia de pe lângă Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului, apare în 1642, o carte fără prea mare însemnătate, *Învăţături de preste toate zilele*, sub îngrijirea egumenului Melchisedec, care, după propria-i mărturisire, o traduce din limba greceasca şi care cuprinde învăţături despre „*şapte tocmeale sufleteşti*", despre dragoste, răutate, pentru milostenie etc.

O atenţie deosebită trebuie acordată celei de a doua *Evanghelii învăţătoare*, care apare la *Dealu*, în *1644,* o reeditare a celei de la Govora, noua ediţie având aproape 1000 de pagini. Dintr-o notiţă în limba slavonă, de la sfârşitul tipăriturii, aflăm că imprimarea acesteia începe la Govora şi se termină la M-rea Dealu, unde se pare că se mutase tipografia cu tot materialul tipografic. Alcătuitorul şi conducătorul activităţii tipografice a fost, la început, Meletie Macedoneanul şi terminată sub egumenia lui Varlaam de la Dealu, tipografi fiind Ivan Kunotovici cu ucenicii săi Proca Stanciovici, Tudor Dumitrovici şi Lupin Dumitrovici din Popeşti. Alcătuitorul cărţii foloseşte coalele tipărite în *Evanghelia învăţătoare* de la *Govora*, din 1642, care nu fusese terminată, iar în a doua parte se reproduce textul *Evangheliei învăţătoare a lui Varlaam*, din 1643, completându-se astfel *Cazania* din Ţara Românească, de la 1642. Ca să mascheze plagiatul vădit, alcătuitorii cărţii de la 1644 introduc unele muntenisme şi unele mici modificări de text, excluzând *Viaţa sfântului Ioan*

cel Nou de la Suceava, considerat ca sfânt al Moldovei. Lucrarea este tipărită şi neglijent, plină de greşeli şi cu înfăţişare inestetică (cf. Ivaşcu 1969).

În tipografia din *Târgovişte*, în *1650*, apare cartea ce se cheamă *Pogribania preoţilor*, o cărţulie mică, de ritual la înmormântarea preoţilor, scoasă cu cheltuiala ierodiaconului Mihail, cu text scris în slavoneşte, iar explicaţiile privind înmormântarea, fiind date româneşte.

Acelaşi caracter ritual îl are şi cartea ce se cheamă *Mistyrio* sau *Sacrament* sau *Taine 2 din ceale 7, Botezul* şi *Sfântul Mir*, cu cheltuiala părintelui Ştefan, mitropolit a toată Ungrovlahia (de la care a rămas şi un *Slujebnic* sau *Liturghier* arhieresc slavo-greco-român, în manuscris, împodobit cu miniaturi). Relativ mică, cartea dă lămuriri cu privire la taina Botezului şi a Sfântului Mir, cu mai multe capitole, precum: *Pentru botejunea a coconilor, Pentru năşii sau cumetrii, Pentru botezul celora ce sunt mari* etc. Alcătuitorul lucrării spune că a adunat material „*dă pre Molitvenicul grecesc şi slavonesc, amândouă înfăţişate*", nefiind exclus să fi fost făcut după cartea apărută la Lvov, în 1642, sub titlul *Despre tainele bisericii* (Panaitescu 1926, 34).

O a treia carte de ritual bisericesc, tipărită în 1652, la Târgovişte, în vremea lui Matei Basarab, de acelaşi mitropolit Ştefan şi după aceleaşi izvoare greceşti şi româneşti, se cheamă *Târnosanie*, adică *Slujba sfinţirii bisericii* şi este o carte de îndrumare pentru cler, la sfinţirea bisericii, cu explicaţii în româneşte şi cu rugăciuni în slavoneşte, necesară datorită şi numărului mare de biserici ctitorite de voievod. Aceste trei cărţi de practică bisericească puteau fi alcătuite şi de pe vreun Molitvenic slavonesc, desigur, dată fiind mulţimea slavonismelor din textul românesc şi rugăciunile reproduse chiar în slavonă.

O însemnătate deosebită pentru literatura evului mediu românesc o reprezintă *Îndreptarea legii* sau *Pravila* cea *Mare* sau *Pravila* lui *Matei Basarab*, un cod de legi civile şi bisericeşti, ce apare la Târgovişte, în anul 1652. După cum a vrut să aibă o *Evanghelie învăţătoare*, ca aceea a lui Varlaam, tot aşa şi-a dorit Matei Basarab, să aibă şi un cod al lui de legi, mai complet decât al lui Vasile Lupu. Cuprinsul cărţii se poate vedea din titlul destul de întins al acesteia: *Îndreptarea legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierească şi împărătească de toate vinile preoţeşti şi mireneşti. Pravila sfinţilor apostoli, a ceale 7 săboare şi toate cele nameastnice. Lângă aceasta şi ale sfinţilor dascăli ai lumii Vasilie Velichi, Timotei, Nichita, Nicolae, Teologhia dumnezeeştilor bogoslovi. Scrise mai nainte şi tocmite cu porunca şi învăţătura blagocestivului împărat kir Ioan Comnianul..., iar acum de întâi prepuse toate de pre elineşte pre limba rumânească, cu nevoinţa şi userdia şi cu toată cheltuiala a prea sfinţitului de H-s kir Ştefan, cu mila lui Dumnezeu, mitropolit Târgovişte*i...

În calitate de traducători din greceşte în româneşte, apar numele lui Daniil Andreian Panonianul, al lui Ignatie Petriţis şi Pantelimon Ligaridis. Cartea este tipărită îngrijit, cu foaie de titlu bogat ornamentată, cu stema Ţării Româneşti, cu stema Mitropliei şi versuri la stemă, cu gravuri în lemn la cele şapte săboare şi a Sf. Vasile cel Mare. Prin bogăţia materialului juridic, întrece cu mult *Pravila* lui Vasile Lupu. Alcătuitorii cărţii folosesc un material juridic foarte variat, folosind diferite izvoare, în special greceşti. Predoslovia mitropolitului Ştefan este o traducere din prefaţa *Sintagmei* lui Matei Vlastares, iar ca izvoare, se folosesc de acelaşi Vlastares, de *Nomocanonul* lui Aristen, de *Nomocanonul* lui Porfirie, ceva din legislaţia lui Justinian, din Ioan Comnen, din *Basilicale*, Armenopol ş.a. În *Îndreptarea legii* intră şi *Pravila* lui Vasile Lupu (Iasi, 1646), în care text, îndreptat pe alocuri şi mai clar, se intercalează şi ceva nou.

Din această lucrare, cu două prefeţe semnate de traducător şi de mitropolit, care se întinde pe aproape 800 de pagini, considerată ca fiind cea mai reprezentativă carte a evului mediu românesc din Muntenia în care, la acea vreme domnea, la Târgoviste, marele voievod şi ctitor Matei Basarab, în colecţiile târgovişteane (Arhive, Biblioteca Judeţeană, Muzeul Târgovişte an, Mănăstirea Dealu) nu se mai păstrează decât şase exemplare. Foarte multe exemplare, însă, au avut o mare circulaţie şi s-au păstrat în colecţii din Transilvania, unde au fost folosite până la începutul secolului al XIX-lea.

Din prezentarea noastră se poate observa că o parte din tipăriturile din vremea domniei lui Matei Basarab, – când se evidenţiază o adevărată luptă între curentul slavon şi cel românesc –, sunt în slavoneşte, o altă parte în româneşte, iar altele bilingve. Având sprijinul domnitorului, sfătuit fiind de Elina Doamna şi de cărturarul Udrişte Năsturel, cei doi mitropoliţii ai Ţării Româneşti,

Teofil şi Ştefan de la Tismana, vor deschide o nouă epocă în istoria culturii româneşti, mai ales prin tipăriturile lor în limba română, cărţi de slujbă, juridice şi teologice. Merită reţinută – în mod deosebit – strădania mitropolitului Ştefan de a traduce în româneşte, îndrumările tipiconale din cărţile de cult, declanşând – în acest fel – procesul de românizare a slujbelor bisericeşti, un început important în dezvoltarea limbii române, care va contribui la trezirea conştiinţei naţionale, prin circulaţia neîntreruptă a acestor tipărituri, în spaţiile locuite de trăitori întru limba românească.

Ca o concluzie la cele privitoare la mişcarea culturală din Muntenia din prima jumătate a veacului al XVII-lea, se poate constata că întreaga activitae culturală s-a desfăşurat sub semnul spiritului culturii ortodoxe din părţile Poloniei, cultură aprofundată şi îndrumată de Petru Movilă. Înfiinţarea de tipografii în Ţara Românească, tipărirea de numeroase cărţi religioase se datorează sprijinului susţinut al lui Petru Movilă, cel care va trimite cărturari şi tipografii, dar şi cărţi de care aveau nevoie ţările române. Încercarea lui Matei Basarab de a reînvia cultura slavă nu a dat rezultate, voievodul însuşi subliniind ca aceste cărţi au fost destinate mai mult pentru lumea ortodoxă din imediata vecinătate, aşa cum erau tipărite cărţile de către strămoşii acestuia, cu răsunet imens în lumea creştină. În schimb, numeroase tipărituri româneşti din ţările române, dovedesc că limba română reintră în drepturile ei. Cărţile de legi, cele de ritual bisericesc, cele de dogmă creştină, cele câteva *Evanghelii învăţătoare*, bune şi pentru biserică şi pentru lectură, ne arată că limba românească trece treptat în biserică, în dregătoriile judecătoreşti şi printre cărturarii noştri. Se resimte o schimbare în spiritul întregii vieţi culturale a poporului trăitor în spaţiul românesc.

Ne-am ales şi am dorit să prezentăm această temă în acest an, în 2012, pentru că, la Târgovişte şi în ţară, au avut loc manifestări ştiinţifice consacrate aniversării a 380 de ani de la înscăunarea voievodului Matei Basarab, ctitor de neam şi de cultură, în Cetatea de Scaun a Ţării Româneşti şi a 360 de ani de la tipărirea cărţii: ÎNDREPTAREA LEGII – una dintre primele codificări în limbă naţională, în Europa acelor vremi, care a constituit – în acelaşi timp – şi un instrument de luptă pentru unitatea culturală a românilor de pretutindeni, fie ei din Ţara Românească, Moldova ori Transilvania. La 1772 această carte se traducea, de către Petru Dobra, pentru nevoile administraţiei austriace din Oltenia.

Pravilele imprimate în vremea domniei lui Matei Basarab constituie un moment semnificativ în istoria culturii româneşti, fiind primele alcătuiri juridice, cu o largă răspândire în timp şi spaţiu. Pe lângă rolul juridic propriu-zis, cele două lucrări au avut o contribuţie importantă la făurirea limbii române literare.

Bibliografie

Bârsănescu 1966: Şt. Bârsănescu, Schola graeca et latina din Târgovişte, 1646-1651. In: Din istoria pedagogiei româneşti: culegere de studii, vol. II (Bucureşti 1966).

Bezviconi 1962: G. Bezviconi, Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse (Bucureşti 1962).

Bianu, Hodoş 1903: I. Bianu, N. Hodoş, Bibliografia Românească Veche, vol. I (Bucureşti 1903).

Cartojan 1940: N. Cartojan, Istoria literaturii române vechi, vol. I (Bucureşti 1940).

Călinescu 1930: G. Călinescu, Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni. Diplomatarim II, 1930, 305-514.

Cândea 1979: V. Cândea, Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc (Cluj- Napoca 1979).

Dudaş 1979: Fl. Dudaş, Contribuţii privind cartea românească veche în epoca luminilor. In: Muzeul Ţării Crişurilor, Biblioteca Crisia, vol. V (Oradea 1979).

Duţu 1972: Al. Duţu, Sinteză şi originalitate în cultura română (1650-1848) (Bucureşti 1972).

Fruchter, Mihăiescu 1972: E. Fruchter, G. Mihăiescu, 325 de ani de învăţământ liceal în Târgovişte. In: Experimente, acţiuni, experienţe... (Târgovişte 1972).

Fruchter, Mihăiescu 1972a: E. Fruchter, G. Mihăiescu, Semnificaţia unei aniversări şi adevăratele începuturi ale studierii logicii în România. In: Acta Valachica (Târgovişte 1972), 305-308.

Iorga 1932: N. Iorga, Doamna Elina a Ţării Româneşti ca patroană literară, Academia Română, Memoriile Secţiei de istorie, seria III, tom. XII, MEM 2 (Bucureşti 1932).

Iorga 1971: N. Iorga, Istoria învăţământului românesc (Bucureşti 1971).

Ivaşcu 1969: G. Ivaşcu, Istoria literaturii române, I (Bucureşti 1969).

Îndreptarea legii 1962: Îndreptarea legii. Ediţie critică de Andrei Rădulescu şi colaboratorii (Bucureşti 1962).

Mazilu 1994: D.H. Mazilu, Recitind literatura română veche, vol. I (Bucureşti 1994).

Mălinaş 1993: C. Mălinaş, Catalog de carte românească veche (Oradea 1993).

Mihăilă, Zamfirescu 1969: G. Mihăilă, D. Zamfirescu, Literatura română veche (1402-1647), vol. I şi II (Bucureşti 1969).

Panaitescu 1926: P.P. Panaitescu, L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevéque de Kiev, dans les Principautés Roumaines, extrait des Mélanges de l'École Roumaine en France, V (Paris 1926), 38-40.

Papacostea 1962: V. Papacostea, O şcoală de limbă şi cultură slavonă la Târgovişte în timpul domniei lui Matei Basarab. Romanoslavica V, Istorie, 1962, 330-334.

Papacostea 1963: V. Papacostea, Les origins de l'enseignement supérieur en Valachie. Revue des etudes sud-est européennes I/1-2, 1963, 7-39.

Papacostea 1983: V. Papacostea, Originile învăţământului superior în Ţara Românească. In: Civilizaţie românească şi civilizaţie balcanică (Bucureşti 1983), 255-282.

Păcurariu 1981: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. II (Bucureşti 1981).

Piru 1962: Al. Piru, Literatura română veche, ediţia a II-a (Bucureşti 1962).

Rosetti 1964: A. Rosetti (red. Resp.) Istoria literaturii române, vol. I (Bucureşti 1964).

Simonescu, Bogdan 1939: D. Simonescu, D.P. Bogdan, Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab (Bucureşti 1939).

Taton 1971: R. Taton (coord.) Istoria generală a ştiinţei, vol. II – Ştiinţa modernă de la 1450 la 1800 (Bucureşti 1971).

Tomescu 1968: M. Tomescu, Istoria literaturii române vechi până la 1918 (Bucureşti 1968).

Каратаев 1861: И.П. Каратаев, Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730 (Санкт Петербург 1861).

Каратаев 1883: И.П. Каратаев, Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами с 1491 по 1652 г. (Санкт Петербург 1883).

Cultural life and printed books during the reign of Matei Basarab

Abstract

In the first half of the 17th century, the crucial time for Romanian culture, the Wallachian throne was occupied by Matei Basarab (1632-1654), a descendant of the brilliant Basarab dynasty, who played an important role in the political development of Muntenia and is associated with some illustrious names in the religious and cultural life of the country. He inherited from his ancestors the zeal for religion and culture and was going to establish churches, schools, and in the first place – printing houses. With the assistance of the Metropolitan of Kiev Peter Mohyla, who had made Ukraine the center of Orthodox culture, he renewed the beautiful tradition of distribution of religious books that originated in the sixteenth century. An important role in the culture of the time of Matei Basarab played the famous scribe Udrişte Năsturel and his sister Princess Elina. The printing activity at this time known as the „golden age" of Romanian culture was flourishing.

In printing centers of Câmpulung Muscel, Govora, the Dealu Monastery, and the Archdiocese of Târgovişte there had been printing 10 titles of books in Slavonic as well as translated books in Romanian. The first Romanian book printed under the reign of Matei Basarab was *Pravila de la Govora* (1640). Four years later, at the Dealu Monastery there was printed the book *Evanghelia învăţătoare*, the text of which is slightly different from *Cazania lui Varlaam*. At the printing house of Târgovişte there were printed: *Pogribania preotilor* (1650), *Mistyrio* or *Sacrament* (1651), *Târnosanie*, and *Îndreptarea legii* (1652). The last book has a special significance in the history of the old Romanian literature and is also known as *Pravila cea Mare a lui Matei Basarab (The Great Code of Matei Basarab)* – a collection of civil and ecclesiastical laws, more complete than *the Code of Vasile Lupu*. *Pravila cea Mare* was widely spread all over the Romanian territories, especially in Transylvania, being demanded until the early nineteenth century. Circulation of printed book led to the unity of language and consciousness of the Romanian people.

Культурная жизнь и книгопечатание во времена правления Матея Басараба

Резюме

В первой половине XVII века, в решающие для румынской культуры времена, валашский престол занимал Матей Басараб (1632-1654), потомок блестящей династии Басарабов, который сыграл важную роль в политическом развитии Мунтении, и с правлением которого связано несколько выдающихся имен в культурной

и религиозной жизни страны. От предков он унаследовал тягу к церкви и культуре. В его планы входило основание церквей и монастырей, школ, а в первую очередь типографии. С помощью киевского митрополита Петра Могилы, сделавшего Украину центром православной культуры, он возобновил прекрасную традицию распространения церковных книг, зародившуюся в XVI веке. Важную роль в культуре эпохи Матея Басараба сыграл известный книжник Удриште Нэстурел и его сестра княгиня Елена. Книгопечатная деятельность того времени, известного как «золотой век» румынской культуры, процветала. В типографских центрах Кымпулунг-Мусчела, Говоры, монастыря Дялу и Митрополии Тырговиште печатаются 10 наименований славянских книг, а также переводные книги на румынском языке. Первой румынской книгой, напечатанной при Матее Басарабе, была *Pravila de la Govora* (1640) – сборник законов Валахии. Четырьмя годами позже в монастыре Дялу было напечатано *Поучительное Евангелие* (*Evanghelia învăţătoare*), текст которого немного отличается от *Казания Варлаама*. В типографии Тырговиште вышли: *Pogribania preotilor* (1650), *Mistyrio* или *Sacrament* (1651), *Târnosanie*, а также *Îndreptarea legii* (1652). Последняя книга имеет особое значение в истории старой румынской литературы, получив известность как *Pravila cea Mare a lui Matei Basarab* (*Великое уложение Матея Басараба*) – сборник гражданских и церковных законов, более полный, чем *Уложение Василе Лупу*. Это издание получило самое большое распространение в румынских землях, особенно в Трансильвании, будучи востребованным до начала XIX века. Благодаря хождению печатных книг румынский народ обрел свое языковое и национальное единство.

17.01.2013

Dumitra Bulei, Complexul Naţional Muzeal „Curtea Domnească“ Târgovişte, str. Justiţiei nr. 5, Târgovişte, România, e-mail: buleidumitra@yahoo.com

DESTINUL UNEI DOAMNE ÎN ISTORIA MOLDOVEI. MITURI ŞI REALITĂŢI DESPRE ECATERINA CERCHEZOAICĂ – A DOUA SOŢIE A LUI VASILE LUPU

Lilia Zabolotnaia

Este cunoscut faptul că cerchezoaicele erau de o frumuseţe extraordinară şi aveau reputaţia de mirese de invidiat. Înfăţişarea frumoasă a fetei a fost întotdeauna un bun preţios, dar, pe lângă aceasta, cerchezoaicele posedau calităţi de soţii înţelepte, bune la suflet şi bune gospodine. Din copilărie fetele cercheze, născute în familiile înstărite, se educau sistematic şi se pregăteau într-o manieră specială pentru viitoarea viaţă de familie. Căsătoria cu o fată cercheză avea şi o pronunţată conotaţie politică, întrucât asigura stabilitatea relaţiilor militar-politice şi diplomatice cu ţara înrudită, de aceea fetele cercheze au fost întotdeauna cerute şi dorite ca soţie.

La mijlocul secolului al XVII-lea Ţara Moldovei se afla în mijlocul unei reţele complexe de interese internaţionale şi geopolitice ale Poloniei, Rusiei, Turciei, având o relaţie tensionată cu vecinii săi – Muntenia, pe de o parte, şi cazacii şi tătarii, pe de altă parte. Politica domnului Ţării Moldovei, Vasile Lupu, care a domnit circa două decenii (1633-1654), intrată în istorie ca o perioadă de schimbări profunde, în special în domeniul culturii, purta un caracter profund strategic. De aceea, încheierea unei căsătorii cu o fată dintr-o familie puţin cunoscută, dar rudă a hanului Crimeii, urmărea un oarecare interes, inclusiv o motivaţie politică pronunţată. Dar, după cum arată sursele epocii, tocmai această căsătorie a demonstrat o istorie de familie extraordinară, plină de iubire şi înţelegere.

În acest articol vom încerca să evidenţiem povestea vieţii unei fete cercheze, care devenind soţia domnului Moldovei, a jucat un rol important nu numai în viaţa personală a domnului, în destinul fiicelor lui, dar s-a manifestat şi ca un filantrop generos şi patron al bisericilor şi mănăstirilor din Moldova, iar în perioadele de criză ale soţului şi fiului a arătat capacităţi de politician talentat.

Caracterizând situaţia istoriografică a problemei studiate, este important de menţionat că ea s-a aflat în vizorul cercetătorilor, în special români. Printre primii care s-au referit în lucrări la istoria femeilor din principatele româneşti a fost Nicolae Iorga (Iorga 1910; Iorga 1911; Iorga 1932; Iorga 1937; Iorga 1992). În lucrările sale fragmentar se menţionează că „*a doua soţie a lui Vasile a fost o rudă a Hanului tătăresc, o mare frumuseţă circasiană, care, botezându-se, lua numele creştinesc de Ecaterina*" (Iorga 1911, 33-34; Iorga 1992, 46).

În 1928 a fost publicată monografia istoricului român Nistor Oltea *O circaziană pe tronul Moldovei* (Oltea 1928), consacrată Ecaterinei, dar cartea a devenit o raritate, iar noi, din păcate, nu am avut posibilitate s-o consultăm. În 1933 a apărut primul volum al lucrării lui Constantin Gane (Gane 1991, 206-218), dedicat soţiilor şi fiicelor domnilor Moldovei până în sec. al XVIII-lea, în care, într-o formă ştiinţifico-populară, este descrisă căsătoria Ecaterinei cu Vasile Lupu. În 1938 cercetătorii români C.I. Andreescu şi C.A. Stoide, în monografia *Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659-1661)* (Andreescu, Stoide 1938), despre fiul lui Vasile Lupu şi al Ecaterinei, prezintă parţial şi problema vieţii personale a Ecaterinei. Printre cercetătorii români contemporani merită atenţie lucrările lui Sorin Iftimi (Iftimi 1995a, 291-305; Iftimi 1995, 423-440; Iftimi 1998, 329-345; Iftimi 1999-2002; Iftimi 2006b; Iftimi 2006a; Iftimi 2006), C.G. Toderaşcu (Toderaşcu 2010, 6-11), P. Zahariuc (Zahariuc 2003), Constantin Şerban (Şerban 1991). Istoricii din Republica Moldova au abordat în mod indirect problema căsătoriei domnului cu o cercheză (Zabolotnaia 2008, 16-44; Eremia 1999; Baidaus 2005, 175-179; Mischevca, Marinescu 2006, 82-96).

Cu toate acestea, în opinia noastră, până în prezent în vasta literatura istorică căsătoria lui Vasile Lupu şi Ecaterina este descrisă destul de superficial şi nu vom găsi răspuns la multe întrebări. În primul rând, ce interese politice urmărea Vasile

Tyragetia, s.n., vol. VII [XXII], nr. 2, 2013, 97-110.

Fig. 1. Vasile Lupu, Ecaterina şi fiul lor Ştefan (Mănăstirea *Hlincea*).

Lupu la încheierea acestei alianţe matrimoniale? În al doilea rând, prin ce se motiva graba? Ambasada de mariaj a fost trimisă după mireasă îndată după moartea primei soţiei. În al treilea rând, (acesta rezultă din precedentul), evenimentele sugerează că candidatura miresei era aprobată în timpul vieţii primei soţii. În al patrulea rând, de ce Vasile Lupu avea nevoie de confirmarea sultanului? O astfel de aprobare era necesară la încheierea unei alianţe matrimoniale cu familiile împărăteşti sau regale din Europa, iar cerchezii erau supuşii sultanului turc.

Peţirea

Pentru a găsi răspuns la întrebările de mai sus, vom încerca să reproducem evenimentele în ordine cronologică. Ultima menţiune despre prima familie a domnului moldovean o găsim în inscripţia în limba slavonă de la 6/16 mai 1639 plasată deasupra intrării principale a Bisericii Trei Ierarhi, care marca sfârşitul construcţiei. Lângă domnul Vasile Lupu sunt pomeniţi toţi membrii familiei – soţia Tudosca (fiica boierului Coste Bucioc) (Stoicescu 1971, 347-348; Eremia 1999, 153) şi trei copii: fiul Ioan şi două fiice, Maria şi Ruxandra (Andreescu, Stoide 1938, 27). Informaţii despre familie se conţin în letopiseţul lui Miron Costin, care susţine: „*Vasilie-vodă... pre Ion-vodă, l-au tremis la Ţarigrad, unde-şi s-au săvărşit şi viaţa nu pestiţi ani. Şi s-au săvărşit într-aceşti ai dzilele şi doamna dentâi a lui Vasilie-vodă, fata lui Bucioc. Şi după moartea doamnei, au trimis Vasilie-vodă pre Catargiul în Ţara Cerchijască, şi de acolo i-au adus doamnă, fata unui mîrzac de ai lor, cu care au trăit apoi până la săvărşitul său*" (Costin 1990, 189).

Informaţiile conform cărora Vasile Lupu practic n-a respectat perioada de doliu după prima sa soţie şi, imediat după moartea ei, a trimis o solie condusă de o persoană apropiată de curtea domnească, Enachi Catargi, sunt confirmate şi de alte surse ale timpului. Misionarul catolic, călugărul italian Niccolo Barsi, a fost martor ocular al evenimentelor – în ce condiţii şi când Ecaterina a fost adusă din Crimeea în Moldova. El a descris detaliat şi destul de emoţional multe amănunte ale călătoriei Ecaterinei în Moldova, într-un capitol al lucrării sale „*Întoarcerea. 1639*" din momentul aflării sale în Crimeea, la Bahciserai. Vom cita unul dintre pasajele memoriilor sale, care sunt un izvor preţios de epocă, mai ales în ceea ce priveşte tema abordată.

„*Dumnezeu mi-a trimis un mare noroc, căci a sosit în acele părţi* (Crimeea - *L.Z.*) *un sol al domnului Moldovei* (Enachi Catargi - *L.Z.*), *care fusese în Circasia să caute o mireasă tânără şi frumoasă pentru domnul său. Acesta având învoire de la han a străbătut întreagă Circasia şi în cele din urmă a găsit o fată* (Ecaterina - *L.Z.*) *de o frumuseţe neobişnuită. După ce a dat 1000 de ducaţi tatălui, 500 mamei şi 1000 hanului* (Behadir Ghirai, 1638-1642 - *L.Z.*), *a venit cu ea în*

oraşul Bagceserai, unde mă găseam şi eu. Cu învoirea hanului, am pornit (cu toţii) la 19 august (1639) împreună cu 150 de tătari şi 60 de moldoveni către oraşul Oz (Oz-Kapu-Oceakov - *L.Z.*)*... Aici ne-am oprit pentru a ne odihni*" (Barsi 1973, 86-87).

În continuare Niccolo Barsi descrie cazul când la ora 2 noaptea a venit la Enachi Catargi „*chehaia paşii de Silistra* (Nasuh Husein, 1638-1640 - *L.Z.*) *...şi a cerut solului în numele stăpânului său, pe principesa circasiana. Solul i-a răspuns că el nu ar putea-o da, deoarece ea îi fusese încredinţată de către marele han şi... mai bine să moară cu toţii decât să dea pe doamna aceasta în alte mâini decât cele ale domnului Moldovei*" (Barsi 1973, 87).

Pentru a rezolva problema, chehaia a propus lui Enachi Catargi să ia 3-4 persoane de seamă din solie şi să meargă la paşa să-i spună ce are de spus. „*Au dat ascultare sfatului ce li s-a dat şi au plecat deci trimişii hanului cu acela al domnului şi cu alţi patru mai de seamă. Sosind în faţa paşei cu acela al domnului şi cu alţi patru mai de seamă. Sosind în faţa paşei l-au salutat şi acesta i-a întrebat unde este circasiana. Ei au răspuns că tânăra aceea este viitoarea soţie a domnului Moldovei şi că fusese încredinţată de marele han. Turcul a întors vorba zicând că un ghiaur (ceea ce înseamnă creştin) cum este domnul Moldovei, nu putea lua de soţie pe o musulmană. Ambasadorul a răspuns că circasiana era şi ea creştină şi că prin urmare încuscrirea era foarte potrivită*" (Barsi 1973, 87-88).

Însă, Nasuh Husein nu i-a crezut şi a spus că va fi reţinută toată solia şi Ecaterina aparte, până el nu va primi confirmare personală de la hanul Crimeii Behadir Ghirai. Solii moldoveni au încercat să o ascundă pe Ecaterina, dimineaţa „*au luat-o pe circasiană din trăsura în care stătea, şi au aşezat-o într-un car cu 2 roate... ascunzând-o astfel pentru ca turcii să nu o poată găsi şi recunoaşte*" (Barsi 1973, 88). Totuşi, turcii au reuşit să o găsească pe Ecaterina împreună cu fratele ei „*care părea a fi odrasla unui zeu*" şi „*cu o altă tânără... roabă nu mai puţin frumoasă decât ea însăşi (=mireasa) ... văzându-se prinsă, ea* (Ecaterina - *L.Z.*) *a început să plângă amar*" (Barsi 1973, 88).

După cum relatează Niccolo Barsi, martorul ocular al evenimentelor, deşi paşa a încercat prin toate mijloacele să o reţină pe Ecaterina, solii moldoveni au ajuns la Vasile Lupu, care la rândul său a apelat la hanul Crimeii şi la sultan. „*Principesa... era dusă înaintea paşei, împreună cu roabă şi cu copilul... Paşa se îndrăgosteşte de logodnica lui Vasile Lupu... Trimişii domnului îşi vestesc stăpânul cât şi pe han de cele întâmplate, iar domnul se plânge la Poartă. În răstimp paşa vrea să obţină de la prizoniera sa o mărturisire de credinţă mahomedană, dar ea răspunde în chipul cel mai categoric, mâncând cu ostentaţie carne de porc*!" (Barsi 1973, 88).

Peste 15 zile s-au întors solii trimişi la hanul Crimeii Behadir Ghirai cu scrisori către paşa cu ordinul „*să lase negreşit pe circasiană să plece, deoarece pe lângă că era creştină, mai era trimisă din ordinul său. Dar turcul n-a vrut să asculte... peste puţine zile a sosit celălalt trimis... aducând de la domnul Moldovei 3000 de ducaţi... pe care i-a dat acelui paşa... cu rugămintea să dea drumul miresei sale... a luat banii şi sosind în sfârşit trimisul sultanului, care aducea ordinul lămurit sub pedeapsa pierderii vieţii de a lăsa pe circasiana să plece, ea fiind vasala Sultanului, ca una ce avea drept mire pe domnul Moldovei, supusul său... paşa văzând că nu are încotro... a spus că mai vrea încă 200 de ducaţi... în cele din urmă, după atâtea necazuri, am reuşit să plecăm... din Oceakov la 6 septembrie... până la Nistru*" (Barsi 1973, 88-89).

Niccolo Barsi s-a despărţit de suita care o însoţea pe Ecaterina în apropierea actualului oraş Bender (Tighina) şi a pornit în altă direcţie, spre oraşul Moghilev, de aceea aici se întrerupea descrierea lui. Dar, în orice caz, acest pasaj ne permite să analizăm evenimentele şi să tragem nişte concluzii.

În opinia noastră, punctul de vedere încetăţenit în literatura istorică conform căruia această căsătorie a fost întâmplătoare, nu are nicio justificare. Declaraţia banală că prima soţie a lui Vasile Lupu nu era frumoasă, de aceea domnul a decis să-şi aleagă a doua soţie frumoasă, nu rezistă criticii (Gane 1991, 207).

Un contraargument ar fi evenimentele care evoluau rapid, dar care, în acelaşi timp, erau deja bine. După cum s-a menţionat mai sus, prima soţie în mai 1639 era încă în viaţă. Nu se cunoaşte exact timpul decesului Tudoscăi – sfârşitul primăverii sau începutul verii. Nu ştim dacă Vasile Lupu a ţinut 40 zile de doliu negru după soţia lui. Cu cer-

Fig. 2. Doamna Ecaterina Cercheza, a doua soţie a lui Vasile Lupu (frescă din biserică *Golia*) (după Nicolescu 1970, pl. CXCIIIb).

Fig. 3. Maria Radziwiłł (fiica lui Vasile Lupu) cu Ecaterina lui Vasile Lupu (frescă din biserică *Trei Ierarhi*, Iaşi) (după Nicolescu 1970, pl. CCIII).

titudine se ştie însă că vara solia moldovenească pleacă după altă soţie pentru Vasile Lupu, căci la 19 august 1639 solia şi-a îndeplinit deja toate obligaţiile de peţire (la nivelul Curţii domneşti din Moldova), şi se întorcea înapoi. La 28 septembrie numeroasa suită moldo-tătară cu mireasa, după numeroase peripeţii, a ajuns în capitala Moldovei, Iaşi. Buna organizare şi rapiditatea soliei arată că era planificată din timp.

Din textele surselor rezultă că despre mireasă, originea şi familia ei se ştia foarte puţin. Informaţiile cronicarului şi misionarului spun doar că era de viţă nobilă, deoarece a fost prezentată de însuşi hanul Crimeii. Nu este cunoscut numele ei, nici numele părinţilor ei, nici chiar al fratelui mai mic, care a însoţit-o. Numele Ecaterina e menţionat ca nume creştin şi este destul de posibil să fi fost forţat convertită la creştinism, pentru a face posibilă această alianţă matrimonială. În acelaşi timp, ea este însoţită de un alai mare – 150 tătari şi de trei ori mai puţin moldoveni – 60 de persoane, care trebuiau întreţinuţi pe durata unui drum lung.

Un factor important era răscumpărarea miresei. În societatea musulmană, la încheierea contractului de căsătorie (câte un exemplar se înmâna fiecărei dintre părţi), era obligatorie contribuţia financiară a familiei mirelui pentru a acoperi cheltuielile ceremoniei de nuntă (Льюис 2004, 118-119). Cu alte cuvinte, solia moldovenească a fost echipată în conformitate cu toate cerinţele din familiile musulmane, mirele era obligat să plătească părinţilor miresei răscumpărarea şi aceste condiţii au fost îndeplinite. În afară de faptul că s-a plătit familiei miresei, se subliniază faptul că domnul moldovean a plătit şi hanului Crimeii, primind permisiunea lui pentru căsătorie. Mai târziu, pentru a rezolva situaţia conflictuală, când mireasa a fost oprită de paşa de Silistra, Nasuh Husein, solia Moldovei a făcut faţă provocării prin plata unei răscumpărări. Nu mai puţin importantă este valoarea sumei răscumpărării miresei. De exemplu, tatăl miresei şi hanul tătar Giray Behadir au primit câte 1000 de ducaţi, mama miresei de două ori mai puţin – 500 de ducaţi, iar paşei de Silistra i s-au plătit 3000 de ducaţi, de două ori mai mult decât părinţilor miresei. În opinia noastră, este clar faptul că s-au purtat discuţii preliminare privind suma răscumpărării, deoarece fata nu a fost peţită, dar s-a luat de soţie. *Nu s-au discutat condiţiile logodnei, fata este răscumpărată în calitate de viitoare soţie a domnului moldovean*. Pe lângă altele, ea este însoţită de o delegaţie destul de mare, care, se pare că trebuia să participe la căsătoria oficială şi, în consecinţă, să ducă vestea părinţilor, rudelor şi înalţilor protectori (hanului Crimeii) cerchezei. Deci, solia a fost echipată cu diferite cadouri şi o sumă de bani necesară pentru această misiune, dar era şi bine informată cu privire la modul de comportament în conformitate cu tradiţiile şi obiceiurile musulmane.

Astfel, rezumând cele expuse mai sus, concluzionăm că căsătoria între domnul Ţării Moldovei Vasile Lupu şi prinţesa cercheză nu a fost întâmplătoare. După cum mărturisesc documentele epocii, au fost prevăzute toate detaliile peţirii unei fete cercheze. Aproape imediat după moartea primei sale soţii, nerespectând tradiţiile naţionale de doliu, Vasile Lupu trimite în grabă o solie de mari-

aj. Posibil că în situaţia creată interesele de stat şi politice erau mai presus de emoţii. Vasile Lupu era un politician ambiţios şi prevăzător, un strateg strălucit. Planurile sale includeau extinderea dominaţiei sale în afara hotarelor Moldovei. Singurul lui fiu, Ioan, era pregătit pentru tronul Ţării Româneşti, dar după moartea acestuia, planurile s-au prăbuşit, Vasile Lupu rămânând fără moştenitor. Domnul era conştient de faptul că trebuie urgent să soluţioneze criza dinastică. Avea nevoie de o soţie tânără, puternică şi sănătoasă, capabilă să nască un moştenitor. Vasile Lupu a ales-o pe cercheza Ecaterina. Cum şi în ce condiţii a fost făcută această alegere, rămâne un mister. Din păcate, nu dispunem de surse care ar putea oferi un răspuns sigur la această întrebare. În acelaşi timp, noi nu negăm punctul de vedere recunoscut în literatura de specialitate precum că mariajul avea context politic, oferind un sprijin moldo-tătar reciproc în sferele politice, militare şi economice (Toderaşcu 2010, 7).

Pe de altă parte, din fericire, s-au păstrat suficiente surse despre Ecaterina, care ne-au prezentat informaţii, datorită cărora este posibil de a reproduce înfăţişarea ei, modul ei de viaţă ca soţie, mamă şi mama vitregă.

Fig. 4. Ioan, fiul lui Vasile Lupu (broderie de la biserică *Trei Ierarhi*, Iaşi) (după Nicolescu 1970, pl. CXXXVIII).

Viaţa familială

Dispunem de informaţii sărace despre sosirea şi nunta frumoasei cercheze Ecaterina „*de rare belleze*" (Iorga 1902, CXXVII). Se ştie doar că împreună cu fratele şi sclava ei a fost plasată într-o casă separată, cumpărată special pentru ea (Caproşu 2000, 100). Probabil, Ecaterina a fost întâmpinată cu mare fast şi splendoare deoarece, în primul rând, evenimentul era de importanţă naţională, fiind adusă mireasa domnului Moldovei. În al doilea rând, în conformitate cu tradiţiile moldoveneşti de ospitalitate, oaspeţii, soliile erau primite fastuos conform etichetei de protocol. Solia era întâlnită la hotarele Moldovei de o escortă specială, care era compusă din boieri şi dregători de stat de rang înalt. La intrarea în capitală solia era întâmpinată de domnul Moldovei. În al treilea rând, Vasile Lupu a intrat în istoria Moldovei ca unul dintre cei mai rafinaţi domni în alegerea vestimentaţiei, mobilierului, bijuteriilor, domn căruia îi plăcea luxul şi fastul. Fireşte, viitoarea soţie a fost întâmpinată într-un mod special şi i s-au dăruit numeroase cadouri de nuntă.

Fig. 5. Doamna Tudosca, prima soţie a lui Vasile Lupu (frescă din biserică *Trei Ierarhi*, Iaşi) (după Nicolescu 1970, pl. CLXXIX).

Despre festivităţile de nuntă, de asemenea, nu s-a păstrat nicio informaţie, cu excepţia unei menţi-

uni fragmentare că nunta a avut loc la începutul anului 1640. Apare întrebarea, de ce a fost necesară graba la peţire şi de ce nuntă a fost transferată pentru iarnă. Mireasa a fost adusă la sfârşitul lunii septembrie, în perioada nunţilor din Moldova (august-octombrie). Se poate presupune că unei căsătorii pripite s-au opus preoţii, cerându-i lui Vasile Lupu să ţină doliu după prima soţie cel puţin jumătate de an, deoarece la moartea soţiei, bărbatul trebuie să respecte doliu timp de un an. În Moldova riturile funerare au fost descrise de Dimitrie Cantemir în celebra sa lucrare „*Descrierea Moldovei*", în capitolul „*Despre obiceiurile de înmormântare la moldoveni*": *"Moldovenii îşi îngroapă morţii după rânduiala bisericii răsăritene... Doliul nu este acelaşi pentru toţi. Dacă moare un ţăran, atunci feciorii lui trebuie să umble cu capul gol şase luni... Altminteri acelaşi lucru îl făceau îndeobşte şi boierii vreme de 40 de zile de-a rândul; însă acum au lepădat asemenea obiceiuri şi se mulţumesc să îmbrace haină cernită şi să-şi lase părul să cadă în plete... De obicei se adună cu toţii în fiecare duminică la groapă vreme de un an şi-şi plâng morţii*" (Cantemir 1998, 134-135).

În opinia noastră, anume din cauza respectării perioadei de doliu Vasile Lupu nu a făcut nunta imediat după sosirea Ecaterinei. Însă părerea expusă are un caracter de presupunere şi nu este afirmativă, pentru că adevăratele motive nu sunt cunoscute din cauza lipsei surselor.

Un interes aparte în contextul evenimentelor din timpul domniei lui Vasile Lupu prezintă numeroasele menţionări despre Ecaterina. Ea este pomenită întotdeauna alături de soţul său – la recepţiile de stat şi primirea soliilor, în timpul serviciilor bisericeşti etc. În notele călătorilor străini se subliniază ataşamentul Ecaterinei faţă de tradiţiile creştine, protecţia şi acordarea de donaţii bisericilor şi mănăstirilor.

Descriind o slujba de la mănăstirea Galata din 1653, Paul de Alep (1637-1667) prezintă detaliat comportamentul lui Vasile Lupu, menţionând că Patriarhul s-a rugat pentru domn, soţia şi fiul său, iar Ecaterina este numită nu doar soţia domnului Moldovei, ci „*regina lui*" (Alep 1976, 63).

Mai târziu, Paul de Alep relatează despre patriarhul Macarie din Constantinopol, care în Biserica Patriarhiei a pomenit de sănătate următorii conducători şi soţiile lor: „*împăratul Moscovei Alexei* (Alexei Mihailovici Romanov, 1645-1669 - *L.Z.*) *şi împărăteasa Maria* (Maria Ilinicina Miloslavskaia, 1648-1669, prima soţie a ţarului Alexei Mihailovici - *L.Z.*), *Vasile* (Lupu - *L.Z.*), *domn al Moldovei şi soţia sa, Ecaterina*" (Alep 1976, 289). De menţionat că în această listă lângă domnul Moldovei şi soţia lui ocupă un loc de onoare, fiind printre primii.

Din multiplele relatări despre domnia lui Vasile Lupu, vom încerca să prezentăm unele aspecte ale vieţii de familie a Ecaterinei, inclusiv descrieri ale aspectului ei şi al soţului, stilul de viaţă, atitudinea faţă de copii, mai ales faţă de fiicele din prima căsătorie ale lui Vasile Lupu – Maria şi Ruxandra.

Descriind activitatea domnului Moldovei, Paul de Alep (1656) a prezentat detaliat portretul domnului: „*Vasile Lupu, domnul Moldovei, era înalt la stat, avea o înfăţişare severă, semeaţă, un aer impunător; cuvântul său era ascultat şi vestit pretutindeni, din pricina bogaţiilor sale şi a nesfârşitelor prăzi*" (Alep 1976, 295).

O descriere fără precedent a imaginii Ecaterinei a fost lăsată de vestitul misionar catolic, Marco Bandini (1593-1650), care în 1644-1650 a fost episcop catolic în Moldova şi autorul lucrării *Codex Bandini*. Descriind sărbătoarea Bobotezei în 1647, el scria: „*în sărbătoarea însăşi a Bobotezei s-a celebrat solemnitatea constând în binecuvântarea apei în prezenţa aproape a tuturor nobililor ţării. La această... ceremonie... a venit însuşi domnul cu soţia, cu fii şi cu toată curtea de boieri. El însuşii şedea pe un tron întors cu faţa spre răsărit, cei doi fiii micuţi, unul de 7 şi altul de 5 ani şedeau la stânga pe alt tron la zece paşi departe. Soţia şedea pe un al treilea tron la 20 de paşi de al domnului şi la 10 paşi de al fiilor, ca să poată fi văzuţi fiii aşezaţi la mijloc. Aria rezervată pentru aceste ceremonii era în afară porţii palatului într-un loc deschis şi larg cuprinzând un spaţiu de formă ovală cu o lungime de 80 de paşi şi închis spre miazănoapte şi răsărit de mulţimea feţelor bisericeşti... La dreapta... către apus, între tronul domnului şi al doamnei apărea faţa semilunii reprezentată prin 100 de ieniceri* (*lunata centum Ianicerorum facies erat*)" (Bandini 1973, 337-338).

Autorul prezintă în amănunte anturajul Ecaterinei, remarcând că se afla în cercul doamnelor-boieroaice. O astfel de situaţie era caracteristică acelor timpuri. Indiferent de locul desfăşurării unei

ceremonii (nuntă, botez sau o slujbă în biserică), femeile, inclusiv soţiile domnilor, stăteau separat de bărbaţi: „*Iar în jurul doamnei* (Ecaterinei - *L.Z.*) *stăteau soţiile marilor boieri îmbrăcate în mătase şi strălucind de colane şi brăţări. După ele erau rânduiţi 30 de suliţaşi pe care îi înconjurau dintr-o parte 200 de puşcaşi pedeştri. În spatele tuturor acestora, glorificând tronul atât domnului cât şi doamnei stătea mulţimea ostaşilor rămaşi care ajungea la 10 000 de călăreţi… 150 de dragoni… 1000 de puşcaşi pedeştri. Iar gloata rămasă întrecea numărul de 20 000 de oameni*" (Bandini 1973, 338).

Este interesant şi fragmentul, unical prin conţinutul său, în care este descris aspectul lui Vasile Lupu şi al Ecaterinei, frumuseţea şi farmecul doamnei, cum arătau ca familie domnitoare: „(Vasile Lupu - *L.Z.*) *avea la haină bumbi în valoarea de 100 000 de aurei. Doamna purta brăţări, inele şi coloane strălucind de mărgăritare mari şi rubine, valorând mai bine de 400 000 de aurei. Domnul care nu este prea înalt, ci de o statură potrivită, cu faţa oacheşă cu reflecte rumene şi aurii, cu sprâncenele negre, fruntea înaltă, nasul spre acvilin, buzele puţin întredeschise, mustaţa şi barbă neagră, cu o expresie severă şi o căutătură încă mai severă a ochilor, se înfăţişa cu o maiestate împărătească. Doamna, cu faţa rumenă mergând spre auriu, era asemenea unei împărătese însufleţită de îndurare şi bunătate, de o statură potrivită, era vrednică de domn şi cu o milostivire la care nu a apelat nimeni vreodată în zadar*" (Bandini 1973, 338).

Analizând cele de mai sus, se poate de citit printre rânduri că Vasile Lupu avea o atitudine foarte respectuoasă faţă de soţia sa. Se subliniază faptul că Ecaterina era practic la egal cu domnul, stând alături de el şi de copii, înconjurată de marii boieri şi respectiv, soţiile lor, precum şi de garda de onoare. Această descriere oferă informaţii despre poziţia şi statutul înalt al Ecaterinei ca soţie de domn şi ca doamnă. În această descriere desfăşurată a sărbătorii Bobotezei, găsim detalii uimitoare, care subliniază extraordinara frumuseţe fizică şi spirituală, farmecul şi măreţia Ecaterinei. Atrage atenţia vestimentaţia bogată şi scumpă a Ecaterinei – ea purta coliere de perle şi rubine. Autorul evidenţiază şi trăsăturile de caracter unice ale Ecaterinei – nobleţea şi binefacerea, subliniind că toţi vorbesc despre aceste trăsături. Este bine cunoscut faptul că opinia publică despre femei în acea perioadă se forma după anumite criterii, la baza cărora erau anumite concepte – soţie, mamă, credinţă, caritate etc. Plecând de la cuvintele autorului, nu a existat nicio persoana care a apelat la ea după ajutor şi ar fi fost refuzată.

O părere similară găsim şi la Paul de Alep în descrierea întrevederii Patriarhului Antiohie cu Vasile Lupu. Atrage atenţia ordinea în care s-au făcut înmânările cadourilor. Mai întâi daruri s-au dat lui Vasile Lupu, apoi fiului său Ştefan, iar „*în al treia rând, am înfăţişat daruri doamnei, soţia lui. I-am făcut, de asemenea, mici plecăciuni la început şi la sfârşit şi i-am sărutat mâna dreapta, în timp ce doamna şedea pe un jilţ, purtând pe cap un calpac de catifea roşie împodobit cu samur; chehaiaua ei a intrat întâii la ea şi i-a luat încuviinţarea, apoi am intrat şi noi. Ea, de asemenea, ne-a mulţumit şi s-a ridicat de pe jilţul ei în clipa intrării noastre. Iată darurile aduse doamnei: un văl cusut cu aur, tămâie de styrax* (planta din a cărei scoarţă se extrage smirna - *L.Z.*), *alifie de iasomie şi altele asemănătoare*" (Alep 1973, 38).

După cum se vede din descriere, autorul subliniază statutul special al Ecaterinei. În primul rând, era alături de soţul ei şi de fiu. Ea nu stătea în picioare, dar şedea maiestuos în fotoliu. În al doilea rând, autorul subliniază atitudinea şi stima faţă de ea, urmând în lista cadourilor după domn şi moştenitor. În al treilea rând, se acordă atenţie faptului că Ecaterina avea un curtean personal, care respecta regulile de etichetă, la fel ca în cele mai selecte case regale din Europa. Fără permisiunea lui, delegaţia cu daruri nu se putea apropia de doamnă. La fel de important e comportamentul Ecaterinei care, după formalităţile de protocol, s-a ridicat să întâmpine înalţii oaspeţi. Aceasta sugerează un nivel ridicat al culturii, eleganţa si rafinamentul manierelor Ecaterinei. Atrage atenţie modul în care Ecaterina era îmbrăcată: pe cap purta un calpac. La mijlocul secolului al XVII-lea, domnii moldoveni şi boierii purtau calpac din pânză cu blană[1], cum menţiona Paul de Alep „*căciula domnului e un calpac de samur*" (Alep 1973, 33), iar boieroaicele calpacuri din catifea roşie cu sobol (Alexianu 1987, 358, 373). Cadourile patriarhului, respectiv, au fost selectate cu un gust delicat pentru o femeie nobilă: voal şi obiecte ale toaletei feminine.

[1] Calpac – *kalabik* – în arabă ; *kalbak* – în turcă – *kalpac*.

Copiii Ecaterinei – fiii naturali şi fiicele vitrege

Dispunem de informaţii interesante despre Ecaterina în rol de mamă. Conform diferitelor surse, în căsnicia Ecaterinei cu Vasile Lupu s-au născut trei fii, dintre care doi au murit în copilărie: Ştefăniţă, viitorul domn al Moldovei (1659-1661), Ioan († 1648) şi Alexandru († p. 1648).

Unii istorici, printre care E. Baidaus, consideră, greşit şi nejustificat, că Ecaterina a dat naştere doar unui copil – Ştefăniţă (Baidaus 2005, 178). Despre faptul existenţei a trei fii spun mai multe surse: documente interne, însemnările misionarilor catolici etc. În versurile lui Atanasie Patellaru dedicate lui Vasile Lupu (martie 1643), sunt pomeniţi doi fii – Ştefan şi Ioan (Iorga 1901, 32). Doi fii sunt menţionaţi la nunta Mariei Lupu şi Janusz Radziwill (5 februarie 1645) (Iorga 1895, 196-198; Zabolotnaia 2010, 115-121). Marco Bandini în 1647, de asemenea, scrie despre fiii lui Vasile Lupu şi ai Ecaterinei şi chiar indică vârsta a doi băieţi – şapte şi cinci ani (Bandini 1973, 337-338). Al doilea fiu, Ioan, numit aşa probabil în memoria primului fiu decedat a lui Vasile Lupu, apare în gramota din 4/14 aprilie 1645 după fratele său mai mare Ştefăniţă, aşa cum presupune ordinea (Uricarul, 1). Ultima oară Ioan este menţionat în gramota din 31 martie / 10 aprilie 1648, după Ştefăniţă. De remarcat este faptul că în document, după cei doi fraţi mai mari, este menţionat şi cel mai mic fiu, Alexandru (Iorga 1904, 126-127). Este posibil ca al treilea fiu, Alexandru, s-a născut la interferenţa 1647/1648 sau în 1648. Ambii fii mai mici au murit în acelaşi an – 1648. Din păcate, nu avem nicio informaţie cu privire la cauza decesului, nici cronicarii nu dau vreo informaţie despre moartea lor.

Despre fiul cel mare al Ecaterinei şi al lui Vasile Lupu se ştie că s-a născut la începutul anului 1641, în perioada 26 ianuarie/ 5 februarie şi 21 aprilie / 1 mai, fapt confirmat de documentele interne. În documentul datat cu 26 ianuarie 1641, prin care Vasile Lupu a confirmat posesia mănăstirii Golia asupra satului Milineşti, despre fiu nu se aminteşte, pe când într-un document analogic, datat cu 21 aprilie, Ştefănel este menţionat pentru prima dată alături de tatăl său, în Divan (Andreescu, Stoide 1938, 29). Viaţa lui şi, ulterior, activitatea sa în calitate de domn al Ţării Moldovei au fost reflectate în diverse studii, articole şi monografii, dar acestea nu constituie scopul studiului nostru. În caliatea sa de domn a fost prezentat mai mult ca personaj negativ. Dacă Vasile Lupu a fost caracterizat de cronicarul Miron Costin drept *„leu”*

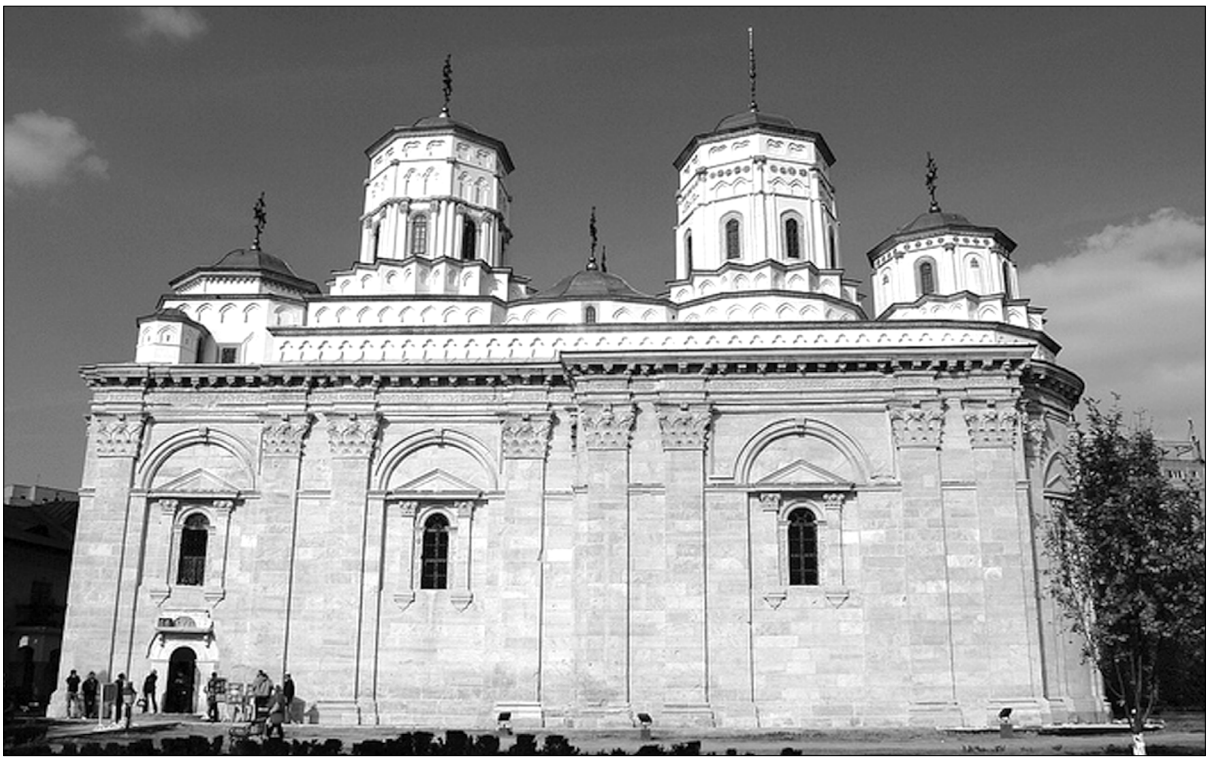

Fig. 6. Mănăstirea *Golia*.

şi a fost cunoscut ca un oponent aprig al sodomiei (perversiune sexuală), apoi, din păcate, Ştefăniţă este prezentat ca un depravat (Ureche 1990, 85; Uricarul 1993, 201; Andreescu, Stoide 1938, 3; Zabolotnaia 2011, 202-203). Ştefăniţă a murit la 19/29 Septembrie 1661, după o versiune din cauza febrei tifoide, pe de altă parte, după cum a scris cronicarul Ion Neculce – a fost otrăvit (Neculce 1990, 279).

Devenind soţia lui Vasile Lupu, în afară de faptul că a născut copii, Ecaterina a devenit mamă vitregă (adoptivă) pentru fiicele din prima căsătorie – Maria şi Ruxandra. După cum reflectă sursele, Ecaterina avea relaţii foarte bune cu fiicele sale adoptive. Ecaterina avea o afecţiune deosebită pentru fiicele lui Vasile Lupu, şi deseori era numită mama Mariei şi a Ruxandrei.

Georg Kraus în lucrarea *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, descriind nunta fiicei mai mari a domnului Vasile Lupu cu Janusz Radziwill în 1645, a scris greşit că Maria ar fi „ *fiica lui Lupu vodă, **născută dintr-o cercheză tânără***" (Kraus 1965, 122). Această informaţie nu poate fi veridică din simplul motiv că după 5 ani de căsătorie Ecaterina nu putea avea o fiică adultă.

Alte surse contemporane, de exemplu, Eberhard Werner Happel a lăsat o descriere detaliată a căsătoriei de la logodnă până la nuntă şi a menţionat toţi membrii familiei şi cadourile ce le-au fost prezentate: *„au dat domnului sau gospodarului însuşi i s-a înfăţişat o sabie sau iatagan de aur, nişte flinte sau puşti nespus de meşteşugit lucrate şi diferite capodopere de ceasornicărie. Domniţa* (Maria - *L.Z.*) *a primit tot felul de giuvaeruri scumpe, de asemenea felurite obiecte de agată, cum ar fi casete, fel de fel de vase şi oglinzi; apoi a fost cinstită cu daruri bogate precum şi doamna (Ecaterina, a doua soţie a lui Vasile Lupu) şi tânărul cocon, fiecare după rangul şi naşterea sa... După înmânarea inelului de logodnă şi a multor alte rarităţi scumpe şi daruri s-a încheiat logodna în numele miresei domneşti*" (Happel 1973, 643).

O concepţie similară, greşită, precum că Ecaterina era mama fiicelor lui Vasile Lupu o găsim în descrierea unui autor german anonim, care a fost prezent în 1652 la nunta Ruxandrei cu Timuş Hmelniţki: *„după nuntă... când domnul lua rămas bun cu ginerele* (Timuş - *L.Z.*)*, tânără* (Ruxandra - *L.Z.*) *stătea cuprinsă cu **mama sa** şi plângea amar*" (Заболотная 2011, 293-305). Se poate presupune că toate informaţiile eronate ale contemporanilor precum că Ecaterina era mama Mariei şi Ruxandrei au o explicaţie simplă. Relaţia dintre mama vitregă şi fiice aparent a fost atât de bună şi frumoasă, că nu constituia un motiv de răspândire a zvonurilor. Opinia publică în acea perioadă avea un rol important în modelarea imaginii. Despre faptul că Ecaterina era mamă bună au relatat şi călătorii străini. Acest lucru sugerează că imaginea de mamă bună şi grijulie era bine meritată. Sursele scrise confirmă în unanimitate imaginea frumoasă de mamă şi mama vitregă deosebit de bună.

Binefacerea şi patronajul bisericilor şi mănăstirilor

Foarte interesante şi informative sunt mărturii despre Ecaterina ca adept şi apărător al creştinismului. Astfel Evlia Celebi (1611-1684) scria că Ecaterina a fost patroana şi a făcut donaţii Mănăstirii Golia. Biserica şi mănăstirea Golia au fost construite de Vasile Lupu şi Ecaterina (conform surselor) în perioada 1650-1652 şi este o simbioză a arhitecturii ruse şi orientale. Exteriorul bisericii este o reflectare a culturii occidentale, cu elemente de stil baroc italian, ansamblul fiind unical. După cum a menţionat Evlia Celebi, mănăstirea a fost numită *„Mănăstirea Doamnei* (Golia - *L.Z.*)*... este o clădire a soţiei craiului Lupu, „Dona Banu"* (Celebi 1976, 482)[2] (Ecaterina - *L.Z.*) *este de origină circaziană. „Dona Banu" este fiica surorii lui Derviş Mehmed paşa[3] şi mama lui Ştefan-bei... ea a rămas în credinţa rătăcită... sultanul Murad şi a făcut totul pentru a scăpa pe această fată din mâna lui Lupul. Dar Lupul, sacrificând tezaure multe, nu a dat fata, numai din îndărătnicie, şi a avut apoi de la ea mai mulţi copii... Această biserică fiind a acestei fete, are o înfăţăşare foarte frumoasă şi este aşezată în apropiere de biserica soţului ei* (Celebi 1976, 482)". Această afirmaţie expusă de Evlia Celebi confirmă faptul că Ecaterina era o creştină evlavioasă.

Pe lângă acestea, Ecaterina a avut o relaţie specială cu Mănăstirea Golia, deoarece aici a reuşit să-l vindece şi să-l salveze pe fiul său grav bolnav,

[2] *Banu* – în persană (poate şi în cercheză) înseamnă „doamna". *Doamna Banu* este o reprezentare a aceleiaşi titulaturi, explicată româneşte.
[3] Suphi Mehmed paşa, mare vizir (1648-1649).

aducând copilul la icoane şi rugându-se. În semn de recunoştinţă, mai târziu, Ecaterina a înfrumuseţat icoana făcătoare de minuni cu ramă de aur, pietre preţioase şi perle (Celebi 1976, 483; Gane 1991, 210).

De asemenea s-au păstrat informaţii că Ecaterina cumpăra diferite lucruri valoroase pentru biserici şi mănăstiri. De exemplu, în 1653, Ecaterina cumpără un manuscris bisericesc ilustrat al Mitropolitului Anastasie Crimca, ferecat în aur şi argint, care a fost dedicat Mănăstirii Dragomirna. Mănăstirea a fost jefuită şi distrusă de către cazaci. Ecaterina a contribuit la refacerea Dragomirnei. Datorită eforturilor doamnei şi investiţiilor materiale impunătoare, manuscrisul a fost întors la mănăstire. Se ştie, de asemenea, că Ecaterina cumpăra icoane şi obiecte liturgice pentru biserici şi făcea donaţii drept mulţumire pentru sănătatea copiilor şi a apropiaţilor, a plătit pentru restaurarea inscripţiilor de pe pereţii mănăstirii Hlincea (Székely 1995, 446).

Viaţa în exil

În 1653, după 19 de ani de domnie, Vasile Lupu a fost izgonit din scaunul domnesc de logofătul Gheorghe Ştefan. Cronicarul Miron Costin, descriind acest important eveniment politic, vorbeşte de situaţia familiei sale şi subliniază că Vasile Lupu „*a căzdut din domniie, despărţit şi de doamna sa, şi de cuconii de avere*” (Costin 1990, 224).

Ecaterina, împreună cu fiul ei, rudele şi prietenii au trebuit să fugă în Cameniţa. Cu toate acestea, ea n-a putut scăpa de urmărire. Gheorghe Ştefan a capturat familia lui Vasile Lupu şi în afară de faptul că a luat toate obiectele de valoare şi averea familiei, a decis să batjocorească familia. Fiului lui Vasile Lupu, Ştefănel, „*a fost însămnat la nas puţintel*” (Neculce 1990, 275). În perioada cercetată o persoană “*cu nasul marcat*” nu poate pretinde la tronul ţării. În aşa mod, Gheorghe Ştefan a încercat să-şi asigure domnia şi să înlăture pretendenţii la tron, în primul rând, pe unicul moştenitor legitim, fiul domnului precedent. În privinţa Ecaterinei, Gheorghe Ştefan şi-a permis un comportament grosolan nemaivăzut „*au vrut să-şi râdă de dânsa… Ce doamna lui Vasile-vodă l-au probozit şi au început a-l blăstăma şi a-l sudui şi a-i dzice dulău fără obraz, cum nu să teme de Dumnedzeu, că i-a fost domnu-său stăpân… Şi aşe* (Gheorghe Ştefan - *L.Z.*) *i-au dat pace şi o au trimis la Buciuleşti de au închis-o în curţile lui. Şi i-au luat averea şi multă spaimă i-au făcut*” (Neculce 1990, 275). Cronicarul în acest pasaj subliniază curajul şi vitejia Ecaterinei, care a fost în măsură să-şi apere onoarea şi demnitatea familiei sale, subliniind poziţia sa înaltă şi respectul deosebit pentru soţul ei, despre care vorbeşte cu mândrie.

Caracterul hotărât şi extraordinara putere de voinţă a Ecaterinei au fost demonstrate şi în timpul aflării sale în cetatea Suceava, asediată, fiind acolo împreună cu Timuş Hmelniţki, care a venit în ajutorul lui Vasile Lupu. Când proviziile din cetate s-au terminat, dar era necesar de alimentat soldaţii, Ecaterina a cedat bijuteriile ei. Caracterul ei, comportamentul decent şi demnitatea Ecaterinei a fost demonstrată şi în situaţia conflictuală cu Timuş Hmelniţki. Despre această situaţie neplăcută relatează Georg Kraus: „*Timuş voi să-şi împlinească poftele trupeşti… şi o pofti la el pe soacră sa vitregă, soţia lui Lupu, care era în cetate, spunând că are lucruri însemnate de vorbit cu ea. Când soacra, femeie de o frumuseţe rară, sosi, Timuş îi ceru să se împreune cu el, încercând s-o siluiască. Când ea văzu patima lui… căzu totuşi în genunchi şi-l rugă să-i cruţe cinstea. Îi aminti să se gândească la soţul ei şi cuscrul lui, adânc îndurerat, gonit şi prins, şi să nu făptuiască această nelegiure*” (Kraus 1965, 175-176).

Timus, după cum a menţionat George Kraus, a eliberat-o. Totodată, în fragmentul citat se subliniază proveniența Ecaterinei, frumuseţea ei extraordinară şi uimitoarea afecţiune, devotament şi, în acel moment, o compasiune deosebită pentru soţul ei.

După moartea lui Timuş Hmelnitki, 15/25 septembrie 1653, Ecaterina aflându-se într-o situaţie disperată, neavând ştiri de la soţul ei şi nici sprijin, a trebuit să înceapă negocierile privind condiţiile de încetare a ostilităţilor (Toderaşcu 2010, 9). La prima vedere, s-ar părea că exagerăm rolul şi importanţa Ecaterinei. Cu toate acestea, în opinia noastră, Ecaterina a preluat responsabilităţile şi obligaţiile unui conducător în condiţii de război şi anume ea a trebuit să-şi asume decizia de predare a cetăţii, cu toate consecinţele care decurg.

Postfaţă

Despre soarta ulterioară a Ecaterinei sunt foarte puţine informaţii. Se ştie doar că până în 1658 împreună cu fiul au locuit în satul Buciuleşti, ţinutul Neamţ, pe râul Bistriţa. Acolo se mai aflau rude ale lui Vasile Lupu şi boieri apropiaţi. După eliberare s-au dus la Constantinopol, unde era ţinut captiv Vasile Lupu, în Yedikule, în cetatea *Celor şapte turnuri*. În noiembrie 1659, când fiul Ştefănel a obţinut tronul, despre soarta Ecaterinei practic nu se ştie nimic. Părerile cercetătorilor despre soarta doamnei s-au împărţit, unii cred că s-a întors în Moldova şi a fost alături de fiul ei până la moartea acestuia în 1661. Alţii presupun că a rămas cu soţul ei în Constantinopol (Gane 1992, 217). După moartea soţului şi fiului ei, Ecaterina a locuit o perioadă la Constantinopol şi apoi a revenit la Iaşi. Ultima menţiune despre ea o găsim într-un document datat cu 1 martie 1666 (Toderaşcu 2010, 9; Caproşu 2000, 100). Nu dispunem de informaţii precise când, unde şi în ce circumstanţe a murit.

În concluzie, am dori să subliniem, că destinul Ecaterinei, intrat în istoria Moldovei ca Ecaterina Cerchezoaica, n-a atras interesul cercetătorilor. Pe fundalul unui soţ puternic, remarcabil domn al Moldovei Vasile Lupu, imaginile nu numai ale celor două soţii, dar şi ale multor personalităţi ale timpului erau palide. În acelaşi timp, materialul documentar variat al epocii – cronici, însemnări ale călătorilor străini, misionari şi diplomaţi, acte interne etc., demonstrează că personalitatea Ecaterinei a fost deosebită. Pe lângă faptul că era de o rară frumuseţe, s-a manifestat ca soţie demnă a vestitului ei soţ. Mărturiile scrise o caracterizează ca pe o femeie frumoasă, inteligentă, fină, soţie devotată, înţeleaptă şi supusă, mamă grijulie şi iubitoare atât cu copiii săi, cât şi cu cei adoptivi, patroană a mănăstirilor şi bisericilor, doamnă bună pentru popor şi, nu în ultimul rând, conducător înţelept în situaţii critice. În general, rezumând cele spuse mai spus, în opinia noastră, Ecaterina Cerchezoaica, într-adevăr merită să ocupe o poziţie de onoare în rândul femeilor proeminente din istoria Moldovei. Imaginea acestei femei extraordinare este păstrată în frescele bisericilor şi mănăstirilor Golia şi Hlincea, pe care le patrona alături de soţul şi fiul tău.

Bibliografie

Alep 1976: Paul de Alep, Călătoria lui Paul de Alep. In: Călători străini despre Ţările Române, vol. VI. Volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1976), 25-735.

Alexianu 1987: Al. Alexianu, Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească, vol. I (Bucureşti 1987).

Andreescu, Stoide 1938: C.I. Andreescu, C.A. Stoide, Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659-1661) (Bucureşti 1938).

Baidaus 2005: E. Baidaus, Vasile lupu. In: Domnii Ţării Moldovei. Studii (Chişinău 2005), 175-179.

Bandini 1973: M. Bandini, Sărbătoarea Bobotezei, cum a fost serbată în anul 1647. In: Călători străini despre Ţările Române, vol. V. Volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1973), 293-345.

Barsi 1973: N. Barsi, Întoarcerea. 1639. In: Călători străini despre Ţările Române, vol. V. Volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1973), 69-89.

Cantemir 1998: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1998).

Caproşu 2000: I. Caproşu, Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol. II. Acte interne (1661-1690) (Iaşi 2000).

Celebi 1976: E. Celebi, Descrierea oraşului călăgărului Iasica. In: Călători străini despre Ţările Române, vol. VI. Volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1976), 343-485.

Costin 1990: M. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron-vodă încoace (1595-1675). In: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990), 135-251.

Eremia 1999: I. Eremia, Relaţiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653) (Chişinău 1999).

Gane 1991: C. Gane, Trecute vieţi de doamne şi domniţe, vol. 1 (Chişinău 1991).

Happel 1973: E.W. Happel, Căsătoria principelui Radziwiłł cu o domniţă din Moldova. In: Călători străini despre Ţările Române, vol. VI. Volumul îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1973), 643-648.

Iftimi 1995: S.Gh. Iftimi, Curtea Doamnei. I. Dregători şi slujitori ai Doamnelor Moldovei. In: Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", XXXII (Iaşi 1995), 423-440.

Iftimi 1995a: S.Gh. Iftimi, Sigilii de doamne şi domniţe ale Moldovei. Arhiva Genealogică 1-2, II, 1995, 291-305.

Iftimi 1998: S.Gh. Iftimi, Sigilii ale doamnelor din Ţara Românească (secolele XVI-XVIII). Arhiva Genealogică 1-2, V, 1998, 329-345.

Iftimi 1999-2002: S. Gh. Iftimi, Ipostaze feminine între medieval şi modern. Revista de Istorie Socială IV-VII, 1999-2002, 37-51.

Iftimi 2006a: S.Gh. Iftimi, Doamnele şi puterea. Statutul doamnei in Tarile Romane. (Un proiect de cercetare). In: De Potestate. Semne şi expresii în Evul Mediu românesc (Iaşi 2006), 299-315.

Iftimi 2006b: S.Gh. Iftimi, Un model cultural oriental: soţiile domnilor români (secolele XVI-XVII). In: De Potestate. Semne şi expresii în Evul Mediu românesc (Iaşi 2006), 317-327.

Iftimi 2011: S.Gh. Iftimi, Apanaje şi surse de venit ale doamnelor din Moldova şi Ţara Românească. In: (Coord. S. Cheptea, M. Cirstea, H. Dumitrescu) Istorie şi societate, vol. II. În memoria profesorului V.F. Dobrinescu (1943-2003) (Bucureşti 2011), 75-103.

Iorga 1895: N. Iorga, Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului, I (Bucureşti 1895).

Iorga 1901: N. Iorga, Studii şi documente cu privirea la istoria românilor, vol. III. Fragmente de cronici şi ştiri despre cronicari (Bucureşti 1901).

Iorga 1902: N. Iorga, Studii şi documente cu privirea la istoria românilor, vol. IV. Legături principatelor române cu Ardealul. De la 1601 la 1699 (Bucureşti 1902).

Iorga 1904: N. Iorga, Studii şi documente cu privire la istoria românilor, vol. VI (Bucureşti 1904).

Iorga 1910: N. Iorga, Viaţa femeilor în trecutul românesc (Vălenii de Munte 1910).

Iorga 1911: N. Iorga, Femeile în viaţa neamului nostru (Vălenii de Munte 1911).

Iorga 1932: N. Iorga, Scrisori de femei (Vălenii de Munte 1932).

Iorga 1937: N. Iorga, Portretele doamnelor române (Bucureşti 1937).

Iorga 1992: N. Iorga, Istoria românilor în chipuri şi icoane (Bucureşti 1992).

Kraus 1965: G. Kraus, Cronica Transilvaniei 1608-1665. Traducerea şi studiul introductiv G. Duzinchevici, E. Reus-Mîrza (Bucureşti 1965).

Mischevca 2006: Vl. Mischevca, Fl. Marinescu, Testamentul Roxandrei Hmelniţki (Lupu) din 15 ianuarie 1667. In: (Coord. L. Zabolotnaia) Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii. (Chişinău 2006), 82-96.

Nicolescu 1970: C. Nicolescu, Istoria costumului de curte în ţările române, secolele XIV-XVII (Bucureşti 1970).

Neculce 1990: I. Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743). In: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990), 267-474.

Oltea 1928: N. Oltea, O circaziană pe tronul Moldovei (Cernăuţi 1928).

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Secolele XIV-XVII (Bucureşti, 1971).

Székely 1995: M.M. Székely, Femei-ctitori în Moldova medievală. In: Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", XXXII (Iaşi 1995), 442-457.

Şerban 1991: C. Şerban, Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653) (Bucureşti 1991).

Toderaşcu 2010: C.-G. Toderaşcu, Ecaterina cercheza, soţia lui Vasile Lupu. Elanul, nr. 104, 2010, 6-11.

Ureche1990: Gr. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei de când s-au descălicat ţara şi de cursul anilor şi de viaţa domnilor carea scria de la Dragoş-vodă până la Aron-vodă (1359-1595). In: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990), 23-121.

Uricarul 1993: A. Uricarul, Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei. Ediţie critică şi studiu introductiv de G. Ştrempel (Bucureşti 1993).

Zabolotnaia 2008: L. Zabolotnaia, Între politică şi destin. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei. Revista de Istorie a Moldovei 3, 2008, 16-44.

Zabolotnaia 2010: L. Zabolotnaia, Ślub księcia Janusza Radziwiłła z Marią Lupu widziany oczamy im współczesnych. In: Relacje polsko-rumuńskie w historii i kulturze, Materialy z simpozjum (Suceava 2010), 115-121.

Zabolotnaia 2011: L. Zabolotnaia, Femeia în relaţiile de familie din Ţara Moldovei în contextul european până la începutul sec. al XVIII-lea. (Căsătorie, logodnă, divorţ). Istoria la feminin (Chişinău 2011).

Zahariuc 2003: P. Zahariuc, Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658) (Iaşi 2003).

Заболотная 2011: Л. Заболотная, Сведения современников о свадьбе Руксандры и Тимуша Хмельницкого. В сб.: Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Материалы XX Международной конференции в центре Памяткознавства в Киеве 23-24 марта, том 2, Институт Национальной Истории Украины (Киев 2011), 293-305.

Льюис 2004: Р. Льюис, Османская Турция. Быт, религия, культура (Москва 2004).

Украинская 1981: Украинская портретная живопись в XVII-XVIII вв. (Ленинград 1981).

The destiny of woman in the history of Moldavia. Myths and realities about Catherine the Circassian – the second wife of the hospodar Vasile Lupu

Abstract

In this study the author came to some specific conclusions. In particular, it is safe to say that the marriage between Vasile Lupu and Catherine was far from accidental. As the sources of the era attest, all the details have been well thought out. Almost immediately after the death of his wife, Vasile Lupu sends the ambassadorial cortege to get his second wife, hence not respecting even the basic mourning traditions. One may also assume that perhaps in that situation government and political interests were high above his emotions. Vasile Lupu was an ambitious, far-sighted politician and a brilliant strategist. His plan was to expand the Moldovan boarders. He prepared his only son Ioan as future ruler of Wallachia. However, his plans failed after the son's death, and he was left without an heir. Vasile Lupu was well aware that he had to urgently resolve the dynastic crisis. He needed a young, strong and healthy wife, able to give birth to his heirs. The choice fell on Catherine the Circassian. How and under which circumstances this choice has been made remains an unsolved mystery. Unfortunately, we do not have any sources that could provide a reliable answer to this question. At the same time, we do not deny the well-known and hackneyed opinion in the historical literature that this marriage took place in a certain political context, for the Moldavian-Tatar mutual support in the political, military and economic spheres.

List of illustrations:

Fig. 1. Vasile Lupu, Catherine and their son Ştefan (*Hlincea* Monastery).

Fig. 2. Lady Catherine Cercheza (the Circassian), the second wife of Vasile Lupu (fresco in the Golia Church) (by Nicolescu 1970, pl. CXCIIIb).

Fig. 3. Maria Radziwiłł (daughter of Vasile Lupu) and Catherine, wife of Vasile Lupu (fresco in the Church of *Trei Ierarhi*, Iasi) (by Nicolescu 1970, pl. CCIII).

Fig. 4. Ioan, the son of Vasile Lupu (embroidery from the Church of *Trei Ierarhi,* Iaşi) (by Nicolescu 1970, pl. CXXXVIII).

Fig. 5. Lady Tudosca, the first wife of Vasile Lupu (fresco in the Church of the *Trei Ierarhi*, Iaşi) (by Nicolescu 1970, pl. CLXXIX).

Fig. 6. The *Golia* Church.

Судьба женщины в истории Молдовы. Мифы и реалии о Екатерине Черкешенке – второй жене господаря Василия Лупу

Резюме

В данной статье автор приходит к ряду выводов. В частности, что брак между молдавским господарем Василием Лупу и черкесской принцессой был далеко не случайным. Как свидетельствуют документы той эпохи, были предусмотрены все детали сватовства девушки-черкешенки. Практически сразу после смерти первой супруги, не соблюдая элементарных национальных траурных традиций, Василий Лупу спешно высылает брачное посольство. Возможно, в данной ситуации государственные и политические интересы были превыше его эмоциональных переживаний. Василий Лупу был амбициозным и дальновидным политиком, блестящим стратегом. В его планы входило расширение правления за пределы Молдовы. Своего единственного сына Иоана он готовил как будущего правителя Валахии, но после смерти сына его планы рухнули, он остался без наследника. Василий Лупу прекрасно понимал, что ему необходимо срочно разрешить династический кризис. Нужна была жена молодая, крепкая и здоровая, способная родить ему наследников. Выбор пал на Екатерину Черкешенку. Как и при каких обстоятельствах был сделан этот выбор, остается загадкой. К сожалению, мы не располагаем источниками, которые могли бы дать достоверный ответ на этот вопрос. В то же время, мы не отрицаем общеизвестную и избитую в исторической литературе точку зрения, что этот брак имел определенный политический контекст и был заключен в целях взаимной молдо-татарской поддержки в политической, военной и экономических сферах.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Василий Лупу, Екатерина и их сын Штефан (Монастырь *Хлинча*).

Рис. 2. Госпожа Екатерина Черкешенка, вторая жена Василия Лупу (фреска в церкви *Голия*) (по Nicolescu 1970, pl. CXCIIIb).

Рис. 3. Мария Радзивилл (дочь Василия Лупу) с Екатериной (фреска в церкви *Trei Ierarhi*, Яссы) (по Nicolescu 1970, pl. CCIII).

Рис. 4. Иоан, сын Василия Лупу (вышивка из церкви *Trei Ierarhi*, Яссы (по Nicolescu 1970, pl. CXXXVIII).

Рис. 5. Госпожа Тудоска, первая супруга Василия Лупу (фреска в церкви *Trei Ierarhi*, Яссы) (по Nicolescu 1970, pl. CLXXIX).

Рис. 6. Церковь *Голия*.

23.02.2013

Dr. Lilia Zabolotnaia, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

THE *SLAVIC KALABALIK*: THE PRUTH CAMPAIGN, CHARLES XII'S SWEDISH CAMP AT BENDER AND THE RISE OF PAN-SLAVISM (A Theory on Peter I's campaign in Wallachia, Moldova and its Legacy)

Jackson Little

The Great Northern War (1700-1721) rent the geopolitical fabric of Eastern and Central Europe. Twenty-one years of war saw the ruin of the Swedish Empire, the prostration of Poland and the rise of the Russian Empire under its first Emperor, Peter the Great. Although Russia was ultimately victorious, there was one definitive chapter where all of Russia's nascent imperial gains and the life of its first emperor were threatened by Peter's disastrous campaign on the Pruth River in the Ottoman Balkan provinces. Although provoked into war by the Ottomans, Peter's cultural attempts to rally support in Wallachia and Moldova were clear antecedents for the later cultural theory of Pan-Slavism. I aver that Russian Pan-Slavism was the product of a diplomatic and military effort to oust the exiled King Charles XII from Ottoman Moldova and affect an expedient ending to the Great Northern War on favorable terms to Russia. My theory is meant to provoke a reexamination of the diplomatic significance of Peter's military ventures as well as a discussion on the role of Eastern European polities in the birth of Pan-Slavism. Historians such as Hans Kohn consider Pan-Slavism a product of nineteenth century Central Europe but Peter's Pruth Campaign clearly developed the evolutionary basis for the Russian form of Pan-Slavism that would arise in the nineteenth century and early twentieth century.

In 1709 the Battle of Poltava marked the turning point of the Great Northern War in Russia's favor and the end of Charles XII's 1708 invasion of Russia. The defeat of the Swedish army forced Charles XII to flee into the outlying reaches of the Ottoman Empire where he ensconced himself in a small military camp a paltry number of Swedish soldiers and staff who traveled with him while the rest of the army surrendered at Perevolochna. This minute Swedish enclave, in present-day Moldova, enjoyed the protection and favor of the Ottoman Sultan Ahmed III. Ahmed's hospitality extended in the Ottoman geo-political sphere when he refused to honor Russian requests for the extradition of the Swedish King. Charles XII was similarly frustrated when Ahmed III refused to break the long-standing Ottoman truce with Russia signed shortly before the opening of the Great Northern War. Charles' persistent lobbying eventually convinced the Ottomans to declare war against Russia in 1710 (Frost 2000, 294). Peter's subsequent military response attempted to enlist the aid of Christian forces in Wallachia and Moldavia. Although Moldavian ruler Dmitri Cantemir lent his support, Russian forces were betrayed, outnumbered and ultimately surrounded by Ottoman forces on the Pruth River. Despite his vulnerable position, Peter was able to negotiate safe passage back to Russia, only sacrificing his gains in the Sea of Azov. Dissatisfied with the Ottoman response, Charles XII continued pushing for war until the dire situation in Sweden and increasing Ottoman animosity forced him to leave in 1714 for Sweden (Hughes 1998, 45-46).

The Eastern European studies academic community continues to devote considerable attention to the theory of Pan-Slavism but the majority of contemporary scholarship focuses on specific nations' interaction with Pan-Slavic theories. Olga Maiorova's 2010 publication *From the Shadow of Empire: Defining the Russian Nation through Cultural Mythology, 1855-1870*, is a recent example of this exclusive focus. Hans Kohn's older work *Pan-Slavism: Its History and Ideology* focuses exclusively on the movement's history but very little modern scholarship furthers his inquiries into the movement's origins. Despite Russia's extensive redevelopment of Pan-Slavism in conjunction with Slavophilism, Pan-Slavism's roots are firmly entrenched in the Slavic communities

of Central Europe where they were exposed to the German Romantic movement of the 1820's and 30's. Central European Pan-Slavism developed as an early form of Central European cultural nationalism that gripped the German principalities as well as the Czech and Slovak communities of Central Europe (Kohn 1953, 11). The theory of Pan-Slavism was an attempt to development a sense of ethnic kinship amongst the disparate Slavic communities in Central and Eastern Europe along the lines of linguistic congruity. The emphasis on Slavic linguistic kinship was augmented by the theory of "Slavic *Volksgeist*"; both of which developed into proto-nationalist movements throughout the major and minor Slavic communities scattered in the Austrian, Russian and Ottoman Empires. Despite the push for Slavic hegemony, Pan-Slavism was riddled with numerous fractious interpretations. Pan-Slavic theorists in Ukraine and Bohemia approached applied the theory of kinship in relation to their liberation from foreign hierarchs, in this case the Austrian and Russian Empires (Hunczak 1974, 82-83). Russian Pan-Slavism was markedly different than that espoused by its Central European adherents. In Russia's case, Russian Imperial Pan-Slavism grew into an increasingly potent force during the Westernizer-Slavophile debates of the nineteenth century.

Slavophilism was directly supported by Pan-Slavism due to the latter's encouragement of unity between other Slavic communities and the recovery of a grand, ancient cultural heritage in the face of Western corruption and subjugation (Hunczak 1974, 84-85). While Russian Slavophilism and Pan-Slavism emphasized the exclusivity and purity of Russia's cultural heritage, the latter theory was increasingly coopted into Russia's imperial ambitions and developed as a means of legitimizing Russia's dominion over other Slavic realms such as Ukraine. Thus Russian Pan-Slavism rapidly moved away from a theory of universal unity on equilateral terms towards an image of hegemonic Slavic community dominated by the larger community constituted within the Russian Empire. Effectively the smaller Slavic communities were to be drawn into the Russian Empire's politico-cultural orbit, with Russia serving as the sun (Hunczak 1974, 87). This sense of Imperial Russian politico-cultural centralism developed during the nascent period of the empire's growth when Peter expanded Russia's political and military sphere of influence. I am not refuting the role of Central Europe in Pan-Slavism's origin but I believe that new investigations are required to determine the agency of the Eastern European politico-cultural communities in the movement's early development prior to the nineteenth century. Contemporary scholarship avoids drawing connections between Pan-Slavic theory and other intellectual movements prior to the French Revolution. Although the Pruth Campaign cannot be considered an intellectual movement, it is just one example of a pre nineteenth century event inspiring the development of a nineteenth century cultural theory.

Although Russia was provoked into war by Charles XII's machinations at the Ottoman court, I believe that Peter's risky decision to invade the Ottoman vassal states of Moldavia and Wallachia was borne largely out of a sense of political foresight. If he wished, Peter could have prepared defenses in Russia's southern frontier and simply waited for the Ottomans to arrive. Having recently witnessed the destruction of Charles XII's previously invincible Swedish army, it is unlikely that the Ottomans would have been willing to undertake a major invasion of Russia. If Peter could stimulate a friendly revolt in both regions and with the aid of his army, fresh from its victory over Charles at Poltava, then he could limit Ottoman power in the region, secure further gains in the Black Sea and possibly capture Charles XII who was sequestered only a few miles away on the Dniester River at Bender. The potential rewards from capturing the fugitive Swedish king and potentially ending the Great Northern War much earlier would have been sufficiently attractive to convince the previously cautious military leader to embark on a long campaign, deep behind enemy lines. In order for the plan to succeed Peter needed to ensure the loyalty and support of the Wallachians and Moldavians upon whom he relied for reinforcements, supplies and intelligence.

To garner support from his Balkan allies Peter cast himself as the "liberator of the Balkan Christians" (Huges 1998, 46). In addition, Peter issued a declaration to Christian's residing within the Ottoman Balkan territories: "I am taking upon myself a heavy burden for the sake of the love of God, for which reason I have entered into war with the Turkish realm… because the Turks have trampled

on our faith, taken our churches and lands by cunning, pillaged and destroyed many of our churches and monasteries" (Hughes 2002, 96). Peter's adoption of a religious motive for his invasion of the Ottoman Balkan provinces masked Russia's developing imperial ambitions for the Black Sea region and Russia's border regions with the Ottoman Empire. Peter went beyond adopting a religious motive for the invasion. He reached further back to Russia's pre imperial connections with Byzantium and developed a modified version of Constantine the Great's slogan: "Under this sign we conquer". The combination of Russia's link to the Eastern Roman Empire and its religious affinity with the Balkan Christian established a clear imperial precedent for Russian involvement in the Balkans (Sumner 1965, 38-39). Although Peter made no direct mention of a greater sense of Slavic kinship, his development of a Christian kinship network with the Balkan princes of Moldavia and Wallachia was an embryonic stage of development for the theory of Pan-Slavism. Russian Pan-Slavism relied on a number of cultural foundations including the theory of universal Orthodox kinship (Hunczak 1974, 86). Peter's mandate to defend the Orthodox faith of the Balkan Christians may be construed as an early development of the religious foundations for Russian Pan-Slavism. Although the Pruth campaign of 1711 was a serious defeat for the Russians, their imperial ambitions were only temporarily stifled. Throughout the remainder of the eighteenth century, the whole of the nineteenth century and the early years of the twentieth century prior to the fall of the dynasty, Russian Emperors and Empresses continually influenced geopolitical events on the Ottoman Empire's European frontier, frequently under the auspices of defending Christian or Slavic brethren from the yoke of the Ottoman Sultan's Islamic rule.

The Pruth Campaign of 1711 is a minor chapter in the history of the Petrine Era and the course of the Great Northern War. Ultimately Peter's goal of expanding his Russian dominions further south towards the Black Sea and limiting the Ottoman Empire's authority was a failure due to a number of military and diplomatic factors. His losses were comparatively light considering the possibility that Charles XII's intrigues at the Ottoman court could have brought the recently victorious Russia to its knees once again. Despite this failure, Peter's adoption of the mantle of a Christian liberator bears striking similarity to the basic premises of later Imperial Russian Pan-Slavism. Future Russian incursions into the Ottoman Empire in 1735 and 1768 drew their legitimacy from the failed Pruth Campaign and Peter's promise to the Balkan Christians. This promise developed from Peter's imperial mandate into Pan-Slavic theory through Catherine the Great's campaigns in the Crimea and Balkans, as well as later Russian ventures in the Black Sea, Greece and the Eastern Mediterranean. The pretense of defending the Orthodox Christians of the former Byzantine Empire gradually developed into the Pan-Slavic mandate for unity under Russia's guiding imperial hand (LeDonne 1997, 91, 104, 138-139). Peter's military ventures during the embryonic stage of the Russian Empire's growth played a major role in defining later Russian conceptions of cultural nationalism as well as their relation to other Slavic communities whether their relations were based on linguistic, political or other cultural congruities. His political objectives for the Ottoman Balkan territories were inspired partly by his goal to bring the Great Northern War to a rapid conclusion by capturing Charles XII at Bender and hoping to further expand Russia's imperial borders. Pan-Slavism's link with the 1711 Pruth Campaign is a definitive example of the role of an early eighteenth century polity in the development of the nineteenth century Pan-Slavic cultural theory. The high likelihood of other historical connections necessitates a current reevaluation of the origins of the Pan-Slavic movement as a whole and a broadening of current examinations of the movement's impact in Central and Eastern Europe.

Bibliography

Frost 2000: R. Frost, The Northern Wars: 1558-1721 (Essex: Pearson Education Limited 2000).

Hughes 1998: L. Hughes, Russia in the Age of Peter the Great (New Haven: Yale University 1998).

Hughes 2002: L. Hughes, Peter the Great: A Biography (New Haven: Yale University 2002).

Hunczak 1974: T. Hunczak, Pan-Slavism or Pan-Russianism. In: Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution (Rahway, NJ: Rutgers University 1974), 82-87.

Kohn 1953: H. Kohn, Pan-Slavism: Its History and Ideology (Notre Dame: Notre Dame University Press, 1953).

LeDonne 1997: J. LeDonne, The Russian Empire and the World 1700-1917: The Geopolitics of Expansion and Containment (Oxford: Oxford University 1997).

Maiorova 2010: O. Maiorova, From the Shadow of Empire: Defining the Russian Nation through Cultural Mythology, 1855-1870 (Madison, Wis.: University of Wisconsin Press 2010).

Sumner 1965: B.H. Sumner, Peter the Great and the Ottoman Empire (Hamden, Conn: Archon Books 1965).

Calabalâcul slav: Campania de la Prut a lui Petru I, tabăra regelui suedez Carol XII la Bender şi dezvoltarea panslavismului (Despre campania lui Petru I în Valahia şi Moldova şi consecinţele lor)

Rezumat

Articolul reprezintă o nouă abordare a semnificaţiei cultural-diplomatice a campaniei de la Prut a lui Petru I din 1711 şi influenţa acesteia asupra procesului de evoluţie a panslavismului la jumătatea secolului al XIX-lea. Principalul argument în noua interpretare a fenomenului, autorul îl identifică în acceptarea de către Petru I a mantiei de „apărător al popoarelor creştine" – slogan din arsenalul diplomatic rus, care mai târziu îşi va lăsa amprenta şi va influenţa dezvoltarea formei imperiale ruse a panslavismului. Scopul urmărit de autor în articol este provocarea unui nou dialog privind apariţia panslavismului şi semnificaţia Marelui Război de Nord pentru diplomaţia est-europeană.

Славянский Калабалык: Прутский поход, шведский лагерь Карла XII в Бендерах и подъем панславизма (О походе Петра I в Валахию и Молдову и его последствиях)

Резюме

Статья представляет новый взгляд на культурно-дипломатическое значение Прутского похода 1711 года и его влияние на подъем культурного течения панславизма в середине XIX века. Основной довод заключается в принятии Петром мантии «защитника балканских христиан» – термин из дипломатического арсенала, позже повлиявший на развитие русской имперской формы панславизма. Цель статьи – вызвать новый диалог о происхождении этого движения и об огромном значении Великой Северной войны для восточноевропейской дипломатии.

23.01.2013

Jackson Little, Miami University in Oxford, Ohio, 200 Upham Hall, 100 Bishop Circle, Oxford, OH 45056, USA, e-mail: littlejd@miamioh.edu

UNELE CATEGORII DE EPITAFURI DIN ŢARA MOLDOVEI ŞI ŢĂRILE VECINE în sec. XVII - începutul sec. al XIX-lea

Alina Felea

Noile tendinţe din istoriografia contemporană deschid perspective pentru lucrări şi abordări multiaspectuale ale diverselor probleme. Printre acestea se numără şi atitudinea faţă de viaţă şi moarte, care sunt doi poli opuşi ai existenţei umane (Wensing 2007). Religia creştină prin esenţa ei tratează problema morţii ca dispariţie a corpului şi nemurirea sufletului: „..până nu se întoarce ţărâna în pământ, cum a fost, şi până nu se întoarce duhul la Dumnezeu, care l-a dat" (Ecclesiastul, 12:7).

Epitaful, portretul funerar şi monumentul funerar sunt surse importante în cercetarea atitudinilor faţă de viaţă şi moarte. După DEX, un epitaf (provine din limba greacă: ἐπιτάφιος Epi-taphios „de la, deasupra, de-a lungul – mormântului" – literalmente: „de pe lespede") este un text scurt ce onorează o persoană decedată[1], cuprinzând elogiul defunctului sau o sentinţă morală (Dicţionar 2003, 297)[2]. Inscripţiile de pe pietrele funerare au fost examinate de istorici, arheologi, etnografi, filosofi, sculptori şi filologi din perspective diferite cu utilizarea diverselor instrumente de cercetare (Felea 2012, 113-128; Albu 1977; Albu 1999; Sabău 2004; Ardevan, Hica 2000; Brihuneţ 2006; Brihuneţ 2008; Cantacuzino 1975; Covacev 2003; Elian 1965; Grancea 2004; Grancea, Csapo 2005; Grancea 2007; Grancea 2007a; Grancea 2007b; Grancea 2008; Grancea 2008a). Cercetătorii califică inscripţiile de pe pietrele funerare drept o contribuţie importantă la istoria naţională, izvoare valoroase de studiu al mentalităţii epocilor, al lingvisticii şi folclorului. În formă scurtă sau desfăşurată, epitaful poartă în sine informaţii apreciabile pentru diverse domenii: istorie, etnologie, sociologie etc.

Pentru perioada cercetată în Ţara Moldovei, Ţara Românească, Transilvania, în Rusia deasupra mormântului decedatului din categoria oamenilor simpli se punea o cruce de lemn sau de piatră, la reprezentanţii boierilor şi nobilimii piatra tombală putea fi din piatră şi din marmoră[3]. Pietrele funerare din Ţara Moldovei erau asemănătoare cu cele din Ţara Românească. Monumentele funerare transilvane se deosebesc net de cele din Ţara Românească şi Ţara Moldovei, dar sunt destul de asemănătoare după plastică, materiale utilizate, aspect şi tematica decorului cu cele din Rzeczpospolita. După cum susţin cercetătorii monumentelor funerare, în mediul orăşenesc transilvănean încă din secolul al XVI-lea au apărut adevărate şcoli de autori de epitafuri, textele moralizatoare ale cărora au avut un rol deosebit pentru evoluţia practicii elogiului funerar (Albu 1977, 176-177, apud Sabău 2004, 31).

În studiul dat vom examina câteva tipuri de epitafuri, la baza cercetării fiind cele din Ţara Moldovei, dar în comparaţie cu cele din ţările vecine, cu accent pe sentimentele familiale exprimate prin intermediul inscripţiilor.

Cercetătorii clasifică epitafurile după mai multe criterii. Astfel, M. Grancea şi E. Csapo le clasifică după: felul în care este reprezentată moartea (moartea nivelatoare, moartea salvatoare, moartea dorită, moartea romantică, moartea văzută precum somn); sistemul afirmării afectelor fami-

[1] Proveniența şi semnificaţia noţiunii „epitaf " va constitui subiectul altei cercetări.

[2] Epitaful mai desemnează şi obiectul de cult, care constă dintr-o bucată de stofă pe care este brodată cu fir de aur ori de argint, o scenă reprezentând punerea în mormânt a lui Iisus Hristos.

[3] Pentru începutul secolului al XVII-lea vom semnala în Ţara Moldovei lespedea funerară a lui Grigorcea (1600) din pronaosul mănăstirii Voroneţ, cu motiv floral în câmpul central şi lespedea lui Ieremia Movilă (1606) din camera mormintelor de la Sucevița, cu motiv vegetal-floral complicat, care susţine o stemă a ţării, sub care se plasează, închise într-un cerc, armele familiei Movileştilor. Specialiştii susţin că bogăţia decoraţiei subliniază ruperea de vechea tradiţie de decorare a lespezilor. Multe lespezi de piatră către mijlocul secolului XVII, bogat decorate, conţineau un ornament încă vegetal şi floral, câmpul central fiind acoperit de flori: lalele, garoafe, margarete, crizanteme, unele de inspiraţie orientală. În secolul al XVIII-lea motivele date sunt înlocuite treptat cu altele, specifice barocului, ca vase cu buchete, scoici, chiparoşi (Istoria 1986, 1010).

liale (moartea exemplară – elogierea rudelor din perspectiva iubirii, devotamentului şi respectului; elogierea personalităţilor politice prin precizarea funcţiilor deţinute; elogierea personalităţilor culturale prin sublinierea calităţilor acestora; elogierea eroilor şi după atitudinile supravieţuitorilor – atitudini reţinute; acceptarea morţii, refuzul morţii persoanei iubite; regretul manifestat faţă de dispariţia unui om politic sau de cultură; reflecţii asupra propriei morţi); modul în care apare sau nu exprimată credinţa în post- existenţă (predominarea perspectivei religioase, manifestarea directă a credinţei în Lumea de Dincolo; exprimarea acestei credinţe prin formule literare şi plastice metaforice; exprimarea perspectivei ştiinţifice faţă de moartea trupului) (Grancea, Csapo 2005, 153-154)

În alt studiu, Mihaela Grancea vorbind despre epitaful românesc din perioada regimului totalitar, face o clasificare în următoarele categorii: după atitudinea faţă de episodul morţii şi existenţa sufletului (inscripţii funerare simple care presupun un text sumar, laic, cu trimiteri doar la biografia decedatului); inscripţii funerare edificatoare pentru supravieţuirea mesajului eschatologic creştin, cu citate biblice etc.; inscripţii funerare, expresii ale influenţei creştinismului popular; inscripţii funerare cu sintetice formule şi teme de meditaţie «metafizică»; cu mesaj etic şi patriotic (Grancea 2004; Grancea 2007)[4].

Pentru sec. XVII - înc. sec. XIX în Ţara Moldovei şi ţările vecine epitafurile pot fi clasificate, în opinia noastră, după numeroase criterii: I) după forma literară a expunerii; II) volumul informaţiei; III) epitafuri care au la bază un profund sentiment de afecţiune familială, inclusiv cele pregătite din timp de persoană sie însuşi, IV) conform formelor subiectului naraţiunii epitafului, V) după genul decedatului, VI) după vârsta decedatului, VII) după starea socială a decedatului etc. În articolul de faţă ne vom referi doar la câteva dintre ele.

I) După forma literară a expunerii în Ţările Române, Imperiul Rus şi Rzeczpospolita în perioada menţionată, epitafurile erau texte în proză sau versuri. Elena Chiaburu, cu referire la epitafurile din Ţara Moldovei, susţine că în urma cercetărilor efectuate în fondurile documentare referitoare la oraşul Iaşi au fost depistate exemple la care în timp, textul versificat s-a transformat în proză şi invers, inscripţia în proză a fost înlocuită cu una în versuri (Chiaburu 2011, 101-110)[5]. O astfel de situaţie este remarcată la Biserica Sfântul Sava din Iaşi, unde au fost înmormântaţi membrii marii familii boiereşti a Pălădeştilor[6] (Chiaburu 2011, 101-110).

Exemple de epitafuri în proză sunt numeroase: „Aici s-a îngropat cel vrednic de pomenirea veşnică şi fericită chir Gheorghe şi mare postelnic, rob cinstit al celui fără de moarte, în zilele Domnitorului Vasile Voievod, 1649”[7] (Bobulescu 2010, 350); „Această piatră de mormânt a făcut-o şi a împodobit-o D... fost medelnicer răposatului său Sava fost ... care s-a mutat (pristăvit), în veşnica locuinţă şi s-a înmormântat aici în zilele Domnului nostru Io Dumitraşcu voievod. Anul 7181 luna ianuarie 4”[8]; „...robi ...lui Dumnezeu Vasile şi ... c.... o...n... întru pomenire veşnică şi maica po.. Constantin frati ei ... v let 7226 (1718)” (Mihailovici 1940, 441); „Aice odi(h)neşte robul lui (Dumnezeu - A.F.) Ionel ficiorul Zontie, cari au trăit p.(100) л(et) luna septembrie 7, let 1787” (Mihailovici 1940, 49)[9] etc.

Inscripţiile în versuri redau şi ele la rândul lor sentimentele de durere în urma pierderii:

„Odraslă a Ghiculeştilor
Lui Grigore-al Dacilor Domn vestit
Cu evlavie nvelit, din strămoşi ca aceştia,
Ascunde-acest mormânt frumos trupu-i.
El a fost smuls de-o năprasnică moarte,

[4] Vezi articolele Mihaelei Grancea.

[5] „Alteori, textul versificat mai mult sau mai puţin stângaci, a fost copiat de-a lungul timpului, păstrând în mare măsură forma iniţială, schimbându-se doar data şi numele personajului omagiat postum. A treia situaţie sugerează existenţa unor modele de epitafe culte, cu versuri preluate din literatura antică greacă, ce se adaptau particularităţilor biografice ale răposaţilor; uneori, acestora li se atribuiau însuşiri derivate din mitologie, fără legătură cu realitatea. Asemenea situaţii impun atât lectura critică a inscripţiilor funerare, cât şi conjugarea eforturilor filologilor şi ale istoricilor pentru diferenţierea corectă a unui text care a avut doar o funcţie de exerciţiu retoric, de un izvor istoric” (Chiaburu 2011, 101-110).

[6] Pe piatra funerară iniţial s-a scris: „în acest loc s-a îngropat vestitul vistier mare Teodor Paladi, al Moldovei, născut în anul 1755 februarie 1. Apoi s-a îngropat şi fiul său aici, Constantin Paladi mare logofăt al Moldovei, în anul 1798, decembrie 22”. Mai târziu, la 1 martie 1814, s-a construit un monument funerar cu inscripţie în versuri.

[7] La biserica Golia din Iaşi. Nicolae Iorga considera că sub această piatră e înhumat Iordache Cantacuzino, dar este combătut de Constantin Bobulescu care susţine că e înmormântat Iorga Postelnicul, vărul lui Vasile Lupu (Bobulescu 2010, 350).

[8] În biserica mănăstirii Dragomirna.

[9] Piatră de 2 metri înălţime şi 1 m lăţime din cimitirul satului Truşeni, în prezent face parte din mun. Chişinău.

Iar acum în lăcaşul ceresc locuieşte" (Iorga 1921, 29)[10];
„Pe marele-n sinu-i
Acopere mica
Şi oarba piatră,
Pe Scarlat Domnul,
Fiu lui Grigore.
Din a Ghiculeştilor mare viţă,
Care de boală năprasnică
A perit în Dacia (Ţara Românească),
După ce domnise întâiu în Moldova,
Iar a doua oară
Domn în Dacia
Având virtutea aceia.
Că pentru toţi supuşii săi
Era un părinte bun.
Pentru care, cu puternică
Durere, i-au dat sufletul,
Cu lacrimi mângâindu-l.
Ci mormântul i-a-nălţat
Fiul său vestitul,
Şi moştenitor ai puterii,
Şi cu jalnica plângeri toţi din toate părţile
Cântăm pomenirea
Celui plecat spre părţile cerului.
În anul 1766, Decembrie 2" (Iorga 1921, 29)[11].

Spre deosebire de epitafurile din Ţara Moldovei, Ţara Românească şi Rusia, epitafurile poloneze, lituaniene, ucrainene pe lângă inscripţia în versuri mai conţineau şi portretul funerar (Белецкий 1981, 22,36)[12]. Vorbind despre barocul ucrainean, cercetătorii susţin că acesta este bine evidenţiat în portretele ctitoriceşti care erau în acelaşi timp şi epitafuri. Un element al acestora era epitaful în versuri „nadgrobki", uneori destul de voluminos. Ca acest „nadgrobok" să se citească uşor, inscripţia trebuia să fie plasată la nivelul ochilor cititorului. Însă în acelaşi timp, cititorului nu trebuia să-i scape din vedere imaginea defunctului, herbul şi alte detalii. Deoarece detaliile mici se vedeau doar în momentul apropierii de portret, au început să fie pictate portrete cu imaginea până la brâu însoţite de epitafuri scrise pe un brâu alb în partea inferioară a tabloului. Condiţiile de păstrare, lumânările, temperatura distrugeau portretul funerar şi epitafurile, de aceea deseori se făceau copii ale portretelor epitafale (Белецкий 1981, 72). În acest aspect deosebit de interesante sunt portretele fraţilor Ivan şi Grigorie Storojenko din Muzeul istoric din Kiev. Ivan este reprezentat stând în fotoliu, cu simbolurile puterii în mână, lângă o masă pe care este o carte şi o răstignire. Inscripţia este scurtă: «Року божого 1693 февруария 15 преставился раб божий Иоанн Стороженко, полковник ВИЦПВЗ (войска императорского царского престветлого величества запорожского) прилуцкий»[13]. Şi dacă pentru şleahticii polonezi o astfel de reprezentare este obişnuită, pentru – societatea căzăcească e destul de unicat. Grigorie este reprezentat în haine de paradă. Nu sunt prezente niciun fel de accesorii, dar este prezent blazonul şi următoarea inscripţie: „Луна в нощи светит, волк туне блудит зря и, / Креста Христова верным свет есть в нощи и во дни светящ Григорий Стороженко, муж сей знаменитый, имел те в гербе своем знаки родовиты. Безвредно ему убо за сими светили / Шествовать в небесного отечества пределы".

În Rzeczpospolita se întâlnesc inscripţii funerare în proză: „Z tego co po Lwie grób nie ogarnął zostało we wdzięcznych sercach, albo poszło do nieba. Płaczie obywatele! Po zmarlym przedwcześnie w 77-roku życia d. 13 Lipca, bo nawet nieprzyjaciele płakali"[14] (Syrnicka 2001, 79) şi în versuri:

„D.O.M.
Każdy kto mijasz
Obróć twą źrenicę
Na ten Nagrobek,
A ujrzysz tęsknicę

[10] Nicolae Iorga subliniază că este vorba de Grigore Ghica, înmormântat în biserica Sf. Spiridon din Iaşi, fără cap, care a fost „dus de turci la Constantinopol" (Iorga 1921, 29).
[11] Piatră ridicată de Alexandru Ghica tatălui său Scarlat Ghica, mort la Bucureşti, înmormântat la Sf. Spiridon Nou (Iorga 1921, 29).
[12] Portretul funerar în procesiunea funerară poloneză a fost pentru prima oară utilizat şi prins de sicriu la înmormântarea lui Ştefan Batory în 1588. Din acest moment devine un atribut indispensabil al pompei funebre poloneze. În mediul ortodox, din regiunile de est ale Rzeczpospolitei, pentru sfârşitul secolului XVI nu este caracteristică pompa funebră şi portretul funerar, dar deja peste un secol, la Lvov, vor fi comandate portrete funerare pentru decedaţii din mediul negustorilor şi meşteşugarilor înstăriţi, ceea ce denotă prezenţa unor şcoli-ateliere specificate în elaborarea epitafului. Dacă e să relatăm despre epitafurile poloneze vom menţiona că stilul epitafurilor poloneze în a doua jumătate a secolului al XVI s-a schimbat, devenind tipice reprezentarea lui Hristos răstignit şi fonul de peisaj. Figurile umane se plasau pe prim-plan, lângă răstignire. Astfel de epitafuri au familiile Pžesławski (1590), 10 persoane din biserica Hojpics, mormântul medicului Nigriczius din biserica catolică din Bec. Vezi (Белецкий 1981).
[13] „La 15 februarie 1693 s-a pristăvit robul lui Dumnezeu Ioann Storojenko, colonel al Armatei Măriei Sale Împăratului din Zaporojia".
[14] Inscripţie din 1633 din Biserica Sf. Mihail din Wilna.

Imeniem Anny,
W tym miejscu złożonej
Dług śmiertelności
Bogu wypłacony,
Ulgę uczynisz
Nabożnym westchnieniem
Za onej Duszę
Pacierza zmówieniem.
Roku 1760" (Syrnicka 2001, 85).

Monumentele de tip sicriu, care ţineau de „baroc", aveau o răspândire în mediile catolice şi s-au menţinut în Polonia pe parcursul întregului secol al XVII, iar în Transilvania până în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Sabău 2004, 56)[15]. Toate aceste monumente sunt însoţite de inscripţii funerare în proză sau în versuri, în varianta scurtă sau desfăşurată.

II) În conformitate cu **volumul informaţiei** epitafurile pot avea o formă scurtă sau desfăşurată. Cu referire la epitafurile româneşti Mihaela Grancea menţiona că epitafurile „prin vorbe puţine, repetitive şi stereotipe exprimă de altfel, paradoxurile atitudinilor populare româneşti faţă de moarte" (Grancea 2007, 92).

În Ţara Moldovei şi în Ţara Românească deseori epitaful este în formă scurtă, simplă, fiind constituit din două părţi: cui îi este adresată şi de la cine vine: „această groapă a făcut-o şi a împodobit-o Dumitra, soţia lui Pătraşco [sale] Efrosiniei, care a fost doamna lui Iuraşco Barotă, ce a fost Hatman în anul 1649 octombrie 30 zile" (Iorga 1903, 18). O altă prezentare a formei scurte este cine e înmormântat şi a cui soţie/soţ/fiu/fiică este, sau alte date biografice ale celui răposat: "Aici zace roaba lui Dumnezeu Ana, Soţia lui Toma Cantacuzino marele vornic, la anul 166<3> luna Dechemvrie, în ziua de 31" (Bobulescu 2010, 351); „Aice odihneşte roaba lui Dumnezău Smaranda, fiica Lupului Mada. 1795 sau scris de Constantin dascal" (Mihailovici 1940, 49); „aici se odihneşte şărba lui Dumnezeu Irina jupâneasa dumisale lui Manolache vel vornic, fiica lui Neculae Buhuş vel logofăt" (Iorga 1903, 27)[16]. Această inscripţii sunt texte sumare, dar în care nu s-a uitat să se accentueze despre faptul că decedaţii sunt „şărba lui Dumnezeu", „roaba lui Dumnezei" prin aceasta evidenţiindu-se sentimentul religios, iar sentimentul unităţii de familie este remarcată prin sintagmele „jupâneasa ..", „fiica lui", „soţia lui...".

Pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea în Moldova şi Ţara Românească avem numeroase inscripţii în forma desfăşurată. Multe dintre ele sunt în versuri. Printre ele vom remarca-o pe cea de la biserica Sfântul Sava din Iaşi a familiei Palade, despre care am menţionat mai sus:

„O piatră dar pre cine ascunzi supt tine
În sânurile pământului aşa foarte bine?
Prea-slăvită auzire pre Theodor Pallade
Acel slăvit putearnic, carele aicea sade,
Pre Marele-Vistiarnic cela a patriei sale
Tuturor fiilor săi lăsând nu puţină jale.
Săvârşitul muritoriu în Mântuitorul au nceputu
La o mie şapte sute 5 preste cincizeci trecut. Fevruarie 1.
Şi, înpreună pre Constantin, al său prea-iubit fiiu,
Al Sfatului Marele-Logofăt şi cel mai întâiu,
Carele au alergat la părinteştile braţe,
Lăsând această de nimic turburată viiaţă
La una mie şapte sute noaăzeci şi optu,
Lăsînd clironomilor ceaia ce-au avut tot (Dechemvrie).
Cu alţi fii, şi cu Nicolae, are pre Anastasiia,
Carea cu 4 ani de al său părinte ş'au dat datoria (Dechem. 29);
Apoi pre Eleni, a lui Constantin iubita soţie,
Carea trage din Costachi, cel de bun neam, seminţie
Şi au alergat spre a soţului ei câştigare,
Dorind împreună cea dulce a Raiului desfătare;
Carea şi aceasta s'au grăbit de aicea a treace
La anul una mie opt sute 4 preste zeace, Martie 1.
Pre aceştia, o priiaten(i), cari, lăsând acest veac,
Şi întru acest loc întunecos împreună zac,
Rugaţi să dobândească cerească împărăţie,
De carea să se îndulcească de multă bucurie,
Întru nesfârşiţii veaci cei prea cu tot deplin, —
Cărora să le fie veacinica pomenire; amin" (Iorga 1908, 139-140).

[15] Aceste monumente în Rzeczpospolta conţineau portretul funerar al defunctului, blazoanele defunctului, simboluri creştine etc., la care se adăuga inscripţia în limba latină. În Transilvania acest tip de monument funerar nu conţinea doar portretul funerar, dar în schimb avea diverse embleme, spre exemplu cum ar fi cea de pe sicriul preotului Samuel Apai, decedat în 1643, o emblemă reprezentând o mână ce ţine o carte, încadrate de o cunună de lauri. Printre tematicile reprezentate pe monumentele funerare din Rzeczpospolita şi Transilvania le vom remarca pe: originea nobiliară a defunctului, reprezentat prin armoar şi blazoane, simboluri creştine, precum ar fi cartea, tematica învierii, creştinii fiind reprezentaţi în genunchi, lângă cruce, răstignire, imaginea Maicii Domnului cu Iisus, roata vieţii – ca simbol al trecerii vieţii şi a schimbărilor etc. (Sabău 2004, 56).

[16] Inscripţie din 1716.

Şi în Rzeczpospolita, şi în Rusia se întâlnesc asemenea tipuri de epitafuri (Syrnicka 2001; Царькова 1994).

III) Epitafurile, în care la bază stă un profund **sentiment de afecţiune familială**, pot fi grupate la rândul lor în două grupe: prima, în care în calitate de transmiţător de mesaj este supravieţuitorul, iar recepţionar este decedatul, a doua, în care în calitate de mesager este decedatul, iar drept recepţionar este ruda supravieţuitoare.

Durerea celor apropiaţi la nivelul sensibilităţii are o expresie deosebită în inscripţiile pietrelor funerare prin care persoanele îşi eternizează suferinţele. Nesfârşita durere şi sentimentul faţă de familie se întrezăreşte chiar şi în tristele inscripţii simple: „această groapă a făcut-o şi a împodobit-o Dumitra, soţia lui Pătraşco [sale] Efrosiniei, care a fost doamna lui Iuraşco Barotă, ce a fost Hatman în anul 1649 octombrie 30 zile" (Iorga 1905, 18).

O emoţionalitate deosebită şi sentimente de durere profundă, nemărginită exprimă epitafurile care se referă la decesul copiilor. Arealul geografic, arealul cronologic în acest caz nu are nicio importanţă, căci durerea pierderii unui copil se resimte la fel în orice colţ al lumii.

În biserica Sfântului Spiridon din Iaşi se găseşte un epitaf ce reflectă tragedia unei mame:

„Vezi pe mortul acel, asupra cărui vărs lacrimi?
Eu l-am născut şi l-am purtat în braţe,
Dar vai, mie, eu nu-ţi mai pot fi mamă,
Ioane-al mieu, făt-frumos al mieu,
Al tatălui vestit Grigore voevodul
Callimachi, ce iarăşi domneşte în Dacia fiu,
Şi-al mieu, Doamna, ce-mi zice Elena şi-s
Din neamul Mavrocordaţilor cu sirana
Vai şi vai de mine, copil dulce, rănită-n măruntaie,
Lipsit acum de tine pot oare-a mai trăi?"[17] (...)

Cu referire la acest epitaf Elena Chiaburu scrie: „Graţie dezvoltării elenismului, este posibil să găsim săpate pe pietrele de mormânt scrieri în care personajele au fost comemorate prin versuri preluate din literatura antică greacă şi li s-au atribuit însuşiri fără legătură cu realitatea istorică. Primele două versuri, foarte puţin schimbate, sunt preluate din *Hecuba* lui Euripide (versurile 860-862)" (Chiaburu 2011, 101-110). La biserica Sf. Spiridon din Iaşi cercetătorii au găsit câteva morminte de marmură albă cu astfel de inscripţii (Chiaburu 2011, 101-110).

O inscripţie asemănătoare se află şi la biserica locaşului Dealu: „Această piatră de mormânt a făcut-o şi a împodobit-o Doamna Marghita fiului ei Io Mihail Moghilă Voevod şi Domn aţ ţerei Moldovei, fiul lui Simion Moghilă Voevod şi sfârşitul vieţii sale i-a fost în locul Târgovişteі; şi a fost Domn trei luni în locul părintelui său: i-au fost toate zilele vieţii ani 16 şi jumătate ; la anul 7116 (1608), luna ianuar 27" (Iorga 1921, 23).

O asemănătoare exprimare a tragediei părinţilor reiese şi din epitafurile ruseşti:

„Ai lăsat această lume foarte devreme
În floarea celor mai tineri ani,
Pentru mamă tu ai fost o providenţă vie,
Tu viaţa i-ai împodobit.
I se părea că în sufletul tău
Un înger ceresc îşi avea sălaş
Acum noi nici nu putem murmura
Din cauza celor întâmplate cu tine
Şi ne rugăm ţie, Doamne,
Să-l odihneşti în pace"[18].

Epitafurile scrise de către părinţi fiilor săi decedaţi sunt însoţite de diverse epitete, care vin să exprime nemărginita dragoste părintească pentru cel plecat în lumea celor drepţi, de exemplu se utilizează epitetul „preaiubit" (Iorga 1905, 19, 49). În epitafuri părinţii se străduie să arate că copilul a lăsat lacrimi şi durere în sufletul lor, căci a fost înzestrat cu virtuţi şi moravuri bune, fiind sensul vieţii lor. Astfel, părinţii unei fete de 16 ani, înmormântată în biserica Goliei, au scris pe piatra funerară:

„Feciorelnica Măria supt acest mormânt s-a îngropat,
Care la şeisprezece ani a fugit de această viaţă,
Dar ea acum se bucură în corurile fericiţilor,
Părinţilor ei jale şi plângeri li-a lăsat.
Căci era ochiul casei, împodobită cu bunătăţi şi virtuţi,
Cu frumuseţi la tinereţă şi cu moravuri bătrâne.

[17] Mormântul lui Ion, fiul domnului Grigore Callimachi, înmormântat la 13 mai 1769.

[18] Traducere de A. Felea. «Ты рано оставил этот свет / В цвете самых юных лет, / Для матери ты был живое провиденье, / Ты жизнь ею собою украшал. / В твоей душе казалось ей / Небесны ангел обитал / Но мы роптать не можем / На то, что сделано тобой / А молимся Тебе, о Боже, / Его ты со святыми упокой» (Царькова 1999, 71).

1782, Ianuarie 30." (Iorga 1908, 166-167)[19].

Deşi unele epitafuri sunt scurte, aceasta nu înseamnă că se micşorează din suferinţa părinţilor care şi-au pierdut copilul. În biserica Sfântul Dumitru a Balşilor se citeşte următorul epitaf: „Acastă piatră o au făcut Ilie Catargiu Vel Comis şi cu soţia lui, Satha, fiicii loru Măria ... a..." (Iorga 1905, 122), iar în biserica din Văleni, judeţul Roman, părinţii i-au pus fiului piatra tombală cu inscripţia: „Această piatră de mormânt a făcut-o şi a împodobit-o dumnealui Pătraşco, [cu doamna] lui Dum[itra], fiului său Nicolae, şi a răposat la anul 7137 [1628], Sept".

Uneori sentimentele părinţilor sunt prezentate prin epitaful-monolog al copilului decedat. Astfel, putem remarca epitaful din biserica Tălpălari:

„Costin Carpu eu m'amu numitu
În puţini ani ce-amu trăitu:
Părinţii mei mă iubie,
Mângăere mă ave,
Nădăjduindu să mă vadă
Odraslă cu dulce roadă.
Vedeţi acumu unde zacu
Şi ce cale lungă facu,
Lăsându pe ai mei părinţi
Foarte jalnici şi scărbiţi.
M'au acoperit pământulu,
Lăcaşu îmi este mormântulu,
În vrăstă copilăriască.
Toţi ai mei să mă jăliască,
Şi să roage Dumnezău
Să erte sufletulu mieu.

Aici „suptu această piatră săntu îngropate oasele robului lui Dumnezău Costin Carp, fiulu Sulgerului Vasile Carpu, carile s'au prestăvitu la anul 1779, Fev. 24, mutându-să cătră vecinicile lăcaşuri" (Iorga 1908, 185).

Cercetătoarea Krystyna Syrnicka depistează într-o biserică trinitară din Vilinus un epitaf datat cu 1725, care are câteva componente: dialogul cu trecătorul, cu accent pe inevitabilitatea momentului, dialogul cu părinţii şi adresarea pentru rugăciune:

„Să ştii, omule, că moartea nu alege
Copii mici sau bătrâni, pe oricare îl ia.
În floarea vârstei această lume am părăsit-o
Durere în inima părinţilor mei am lăsat.
Mi-e milă de Părinţii mei, nu de această lume.
Fiul vostru este viu, n-a murit, Părinţi iubiţi,
Nu plângeţi, rugaţi-vă lui Dumnezeu" (Syrnicka 2001).

Faptul că lumea este trecătoare şi că în viaţa veşnică se vor reuni, familia fiind prioritară, reiese din adresarea unei doamne din Rusia către rudele sale, îndemnându-le să nu mai verse lacrimi:

„Părinţi, prieteni şi tu, dragă soţ,
Încetaţi să mai vărsaţi lacrimi peste sicriul meu.
Moartea ne-a despărţit, dar veşnicia ne va reuni,
Oricine pe această cale inevitabilă va păşi.
Cu adevărat spunea David, zilele noastre sunt de o culoare.
În tinereţea înfloritoare am lăsat lumină,
Doar primul copil am născut, am devenit mamă,
Dar moartea a fluturat cu coasa, sângele din inimă a îngheţat.
Eram flatată să trăiec, dar sunt în mormânt acum,
Atât de scurtă este viaţa pe pământ"[20].

Acest epitaf include fragmentul despre trecerea vieţii. Doctrina dispreţului faţă de lume – *contemptus mundi* – era dominată de conflictul dintre timp şi eternitate, deşertăciune şi adevăr, pământ şi cer, trup şi suflet şi înainte de toate lumea aceasta este zadarnică şi înşelătoare pentru că este trecătoare (Delumeau 1997, 17). Totodată este prezentă imaginea morţii cu coasa, coasa fiind un obiect bine cunoscut şi românului (Bogdan 2002). Reprezentarea face parte din şirul cel de tipul fabulelor ezopice. Această scenă are răspândire din antichitate, unde se făcea deosebire dintre Thanatos sau Mars şi Kyr sau Lethum. Primul personifica moartea în sine, liniştea desăvârşită şi se reprezenta ca un tânăr frumos, a doua personificare – trecerea la moarte cu groaznicele sale chinuri şi se înfăţişa ca o femeie cu colţi fioroşi cu unghii cocârjate şi cu părul măcincă (Golescu 1934,

[19] Constantin Bobulescu prezintă următoarea variantă, cu indicaţia că fata are 14 ani: „Feciorelnica Măria supt acest mormânt s-a îngropat, /Carele la patrusprezece ani a părăsit această viaţă,/Dar ea acum se bucură în ceata celor fericiţi, / Lăsând părinţilor şi jale şi plângeri./Căci era ochiul casei, împodobită cu bunătăţi şi virtuţi, /Cu frumuseţile tinereţii şi cu moravurile bătrâneţii./1782, Ianuarie 30" (Bobulescu 2010, 350-351).

[20] „М.С. Таировой. Родители, друзья и ты, супруг любезный, /Престаньте проливать на гроб мой токи слезны. / Нас разлучила смерть, но вечность съединит, / Всяк неизбежным сим путем туда спешит. /По правде рек Давид, что наши дни как цвет. / В расцветшей младости оставила я свет, / Лишь первенца родив, быть матерью успела, / Махнула смерть косой, кровь в сердце охладела. / Я льстилась еще жить, но се лежу в земле, /Вот сколь коротко здесь есть наше бытие. / 1810. Петербург, Благовещенская церковь" (Царькова 1994, 52).

70-74). Spada, secera sau coasa era semn al consacrării la moarte, ritualul de sacrificiu (Golescu 1934, 70-74). Moartea „calcă cu aceleaşi picioare palatele împăraţilor şi colibele săracilor" (Dosoftei 1989, 223). În unele inscripţii funerare din Transilvania viaţa pământească este privită ca o scurtă călătorie spre adevărata viaţă a creştinului: „*absoluto hodiporio* – Sibiu, 1626, termenul *hodoeporicon* însemnând 'relatare a unei călătorii', la Hieronymus". Doina Filimon Doroftei dintre termenii care desemnează plecarea din această lume şi trecerea către lumea de dincolo remarcă verbul *migrare*, care „apare în liturghia pentru morţi (*quam animam hodie de hoc saeculo migrare iussisti*; *migrauit inter sidera*) şi la autori ca Gregorius Magnus şi Caesarius Arelatensis: – *ad Dominum uitae ex hac statione migrat* (Sibiu, 1604); *coelestes glor... uitae migratio...* (Câmpia Turzii, 1724) – *emigrauit* (Sighişoara, 1587; Prejmer, 1692)" (Filimon Doroftei 2010, 115-116).

Dacă e să vorbim despre dedicaţiile de pe mormintele funerare din Ţara Moldovei[21] vom remarca că au fost instalate de către tată – fiului (Iorga 1905, 49), tată – fiicei (Iorga 1905, 49), frate-fratelui (Iorga 1905, p. 53), fiu – mamei (Iorga 1905, p. 54), fiică – mamei (Iorga 1908, 165): „Această piatră a făcut-o şi împodobit-o jupânesei Ecaterinei, maice (?) sale..., Marea-Postelniceasă; a răposat... la anul 7187 [1679], Martie 20" (Iorga 1908), fiul – tatei: „Această piatră a făcut-o şi înfrumuseţat-o Ştefan, al doilea Ceaşnic, părintelui său, Toma Cantacuzino, Vornic de Ţara-de-jos; a răposat în zilele bine-cinstitorului şi de Hristos iubitorului Io Duca Voevod, în anul 7170 [1662], Fevruarie 7" (Iorga 1908, 166), fiii – tatălui, în biserica din Borzeşti: „Aceastî piatrî o au făcut şi o au (?) îmfrâmşeţat Antonie (?) cu fratele său Vasilie părintelui lor Du[mitru] ...şte biv părcâlab, carele s'au preastâvit şi s'au astrucat aicia în zilele lui Io Dumitraşco Cantacozino Voevod, leato 71 — dni" (Iorga 1905, 27). Aceste inscripţii accentuează importanţa legăturilor de familie şi afecţiunea persoanei particulare în momentul clipei de tragedie familială.

Un capitol aparte prezintă pietrele instalate de soţi. Printre ele vom remarca inscripţia unei soţii pentru soţ, cu menţiunea că acesta s-a strămutat la „veşnice lăcaşuri" (Iorga 1905). Lacrimile unei soţii răpuse de durere sunt redate în epitaful de pe piatra de mormânt a lui Barbu Văcărescu, dar totodată ea n-a uitat să-i pomenească faptele, cu menţiunea că a fost un sfetnic priceput şi a avut un nume bun.

Şi soţii instalau pietre funerare soţiilor, deşi îşi exprimau sentimentele mai sec: „Aceastî piiatră o'u făcut Velicico Costin Hatman pre mormântul giupăniasei dumneisale Ecaterinei, fiica Tomei Cantacozino Vornicul-cel-Mare; caria s'au prestăvit la sălaşile veacinice, vlto 7193 [1685], mesţa Aprilia 8 dni" (Iorga 1908, 166); „Această piatră a făcut-o şi împodobit-o, jupânesei sale Ecaterina ... al său ... vel postelnic ... a răposat ...la anul 7157<1649> Martie 20" (Bobulescu 2010, 351); „Această piatră a făcut-o şi împodobit-o dumnealui Toma Marele-Vornic jupânesei sale Ana; şi a răposat la veşnicele lăcaşuri – veşnica ei pomenire; în zilele lui Io Eustratie Dabija Voevod, în anul 7172 [=1663], Dechemvrie 31" (Iorga 1908, 164), „Aceastî piiatrî iaste pusă pre mormântul Visterniciasăi Zamfirei din cheltuiala dumnialui soţului dumnei Gheorghie, Marelui-Vistiiarnic, v dni Io Constantin Voevod. vlt. 7196, msţi Aprilie 17, 1688" (Iorga 1908, 173).

Printre pietrele care prezintă interes pentru cercetarea noastră le vom remarca pe cele ale Ecaterinei Goliţâna şi Anastasiei Ghessen-Gomburskaia. Piatra de mormânt a Ecaterinei Goliţâna[22], executată de Louis Claude Vasset, s-a aflat la biserica Blagovescienie a Lavrei Alexandru Nevski din Petersburg, împreună cu cea a Anastasiei Ghessen-Gomburskaia[23], dar a fost pierdută şi la Muzeul de sculptură orăşenească din Petersburg s-a păstrat doar epitaful. Cea a Anastasiei, de unii cercetători considerată a fi prima piatră tombală cu relief figurativ din Rusia, se păstrează în Ermitaj. Compoziţia consta din două sculpturi: prima o reprezenta pe Minerva, care stă în profil, în faţa unui altar cu inscripţia „IMMORTALITATI", din latină imortalitate, alături de un epitaf în latină. Alături de figură este reprezentat un copac cu ramura frântă-simbol al vieţii întrerupte mai devreme şi stema. În partea de jos a plăcii funerare se reprezintă Palatul de Iarnă şi piaţa din faţa pala-

[21] Şi în ţările vecine pot fi menţionate astfel de dedicaţii.

[22] Fiica lui Dimitrie Cantemir şi a Anastasiei Trubeţkoi, care în 1751 s-a căsătorit cu cneazul Dimitrie Goliţân, reprezentant al uneia dintre cele mai influente familii din Rusia. A decedat în 1761 la 2/13 noiembrie 1761 în urma unei boli îndelungate.

[23] Soţia lui Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei. Deoarece în 1723 domnul a decedat, Anastasia s-a căsătorit în 1738, la vârsta de 38 de ani, cu contele Ludwig Wilhelm Hessen-Homburg. Anastasia a decedat în 1755.

tului, cât şi un grup de ostaşi însoţiţi de o femeie (Андросов 2004). Epiatful latin de pe mormântul Anastasiei este citat în lucrarea lui Baier: („Dilectissimo sorori Anastasia principi Trubetskoy nata, hoc doloris monumentum frater moltissimus posuit") „Distinsei surori Anastasia născută principesă Trubeţkoi, acestă memorie a durerii este instalată de fratele mult îndurerat" (Беер 1783). Piatra funerară a Ecaterinei, executată din marmoră, reprezenta figura unei femei care plânge de-asupra unei tumbe, pe care o acoperă cu fusta. Epitaful de pe compoziţie spune: „Această piatră rece este scăldată de lacrimile soţului ce suferă" (Этот холодный камень слезами омывает страдающий супруг) (Андросов 2004).

O altă categorie de epitafuri ar fi cele care privesc nu numai o persoană, dar pe mai multe care sunt înhumate sub aceeaşi piatră. Astfel mormântul devine casă comună pentru rude, câteva generaţii etc. Pentru Ţara Moldovei şi Ţara Românească avem mai multe exemple de acest gen: „Supt această piatră zac trupurile adormiţilor robilor lui D[u]mnezeu: a lui Constantin Costache, ce s'au poreclit Negel, Marele-Logothet, carele s-au săvârşit la anul dela Naşterea D[o]mnului 1734, şi a monahiei Elisavet, soţia sa, carea s'au săvârşit la anul 1745, şi a lui Theodor Costache, ce s'au poriclit şi Venin, Marele-Spathariu, şi al lui Leon Gheuca Mitropolit Moldaviei, carele s'au săvârşit la anul 1788, şi a lui Matthei Costache, Marele-Postelnic, carele sau săvârşit la anul 1808" (Iorga 1908, 175) sau:

„S'au pus supt această peatră doaoă trupuri în pământ
A robiloru lui D[u]mnezău îngropaţi într'un mormăntu:
Athanasie Gosanu, ce au fost Paharnicu-Mari,
Şi, an, ani dela Hristos sfărşitulu vieţii sali
La o mie şapte sute şi şaptezeci şi şase,
Dechemvri în doaozeci, s'au scosu cu jele din case.
1776, Dechemvri 20.
Şi soţia sa, Aniţa, fiica lui Toaderu Naculu,
Logofătu de Visterie, carii, luna şi anulu,
Doaozeci şi cinci Septemvri o mie optu sute trii,
S'au săvârşită din viiaţă, ertare dându celoru vii.
1803, Septemvri 25.
Tălpălarii' să numeşte, şi sănt ctitori înpreună,
Biserica unde este mormântulu loru de odihnă:
Se rugăm pre D[u|mnezeu cu drepţii să-i odihnească,
Şi noi să nădăjduimu Inpărăţia cerească.
Mila ta D[oa]mne, cu toţii să fie în ferecire:
Această să v[a] ceti spre vecinica pomenire" (Iorga 1908, 183),

„Aceastăună piatră aceste trei ţărăne acopere: a bătrănului Şărban Băsărabu Voevod, a lu Draghici Catacuzino Vel Spătar, de fată nepotu-i, şi a lu Costandin Vel Peh., iubit fiiu lu Drăghici; pre carii cum viiaţa în dragoste sângelui i-au legat, aşa mortea, aice aducându-i, veacilor i-au răposat. Carii şi, creştineşte, cu dereptate, cu dragoste, cu milostenii şi cu toate bunele fapte trăindu, s'au săvârşit, la anul de la Hs. spăsitoriul [7128 – 1620], de vărstă –, moşul, nepotul la [7176 = 1667], de vărstă –, fiiul la |], de vărstă – " (Iorga 1905, 87).

Sub piatră comună puteau fi soţul şi soţia: „Suptu această cruce, să odihneşte [robul lui] Dumnezeu Vasăle Făstăşanu [şi] soţul său, Catrina; leat 7270 [1762], Fev. 10" (Iorga 1908, 185) sau mama cu copii: „Aicia odihneaşte şarba lui Dumnedzău Mariia, giupăneasa dumisal[e] lui Con[stantin] Buhuş biv Vel Logofătu, fat[a] lui Chiriac Sturdzii, carea s'au prestăvit la primeneala a doa Domnie a lui Costantin Duca-Vod[ă], văleat 7211 [1703], Iul. 14. Şi înpreună cu cuconii săi, Catrina şi Andrei, care cu limbi de moarte s'au rugat să-i pue la un locu [cu] măsa înpreun[ă], la vecnici lăcaşuri. Prestăvitu-s'au cuconii aceştia la văleat 7195 [1686-1687] " (Iorga 1908, 173).

Aceste morminte comune indiscutabil remarcă afecţiunea şi sentimentul familiei.

Un interes deosebit pentru cercetarea mentalităţilor colective o au **epitafurile de pe pietrele tombale pregătite din timp de persoană sie însuşi**, fapt care demonstrează conştientizarea trecerii vieţii pământeşti şi pregătirea morală pentru trecerea în altă lume. Care şi-a făcut-o sie: „Acesta petră au făcut şi au înfrâmşatu Iacobu părcâlabul de Cotnariu, fcioru lui Dumenică, cându au fostu viu, şi au făcut, deacă va muri, să o pue prea gropniţă a dumisale, să să ştie; şi cursul aniloru au fostu v lto 7155 [1646-7] de aî, msţa [24]", la biserica mănăstirii Secul «Această piatră pe mormânt şi-a făcut-o şie archiepiscopul Varlaam Mitropolit... (?) ... în al zecelea an al archieriei lui, în anul 7150» (Iorga 1905, 31).

[24] După cum menţionează Nicolae Iorga, se pare că dorinţa lui n-a fost îndeplinită, căci la biserica catolică din Cotnari pe o piatră se citeşte Dns. Iacobus filius Domnici, vezi (Iorga 1905, 12).

O altă categorie de epitafuri ar fi conform **formelor subiectului naraţiunii** epitafului, care la rândul ei poate fi grupată în: monologul răposatului, dialogul celui decedat cu apropiaţii, dialogul celor apropiaţi cu răposatul, dialogul răposatului cu călătorul, relatarea despre cel răposat, relaţia răposat-Dumnezeu, dialogul cu mormântul. Aceste forme sunt caracteristice pentru culturile atât ale Ţării Moldovei, Ţării Româneşti, Transilvania, cât şi al Rzeczpospolita şi Rusiei.

Monologul decedatului din biserica Sfântului Spiridon din Iaşi, care prezintă proveniența celui răposat, atrage atenţia asupra cauzei decesului şi starea actuală:

„Mlădiţă a vestiţilor Ghiculeştî, din cari ieşind
Eu, Grigore, al Dacilor Domn nobil,
Invăscut în evlavie de la strămoşi ca dânşii,
Îmi cuprinde trupul piatra aceasta împodobită,
Răpit fiind de moarte înnainte de vreme,
Acuma însă ,n lăcaşuri cereşti drept locuieşte;
1777, Septemvrie 1" (Iorga 1908, 156-157)[25].

Ca şi în viaţă, unii decedaţi „discută" cu cei vii. Prin intermediul dialogului cu prietenul în biserica Goliei la locul de înmormântare a ctitorilor decedată prezintă cine e şi când a trecut în lumea celor drepţi:

„Nu-s localnică, nici chiar din Dacia, prietene.
Viza [lângă Constantinopol], Viza născătoare de mari bărbaţi mi-i ţara.
Şi m'a născut Gheorghe, şi mamăi Eufrosina,
Şi mie, celei moarte, mi-i numele Sultana.
Soţie fuiu lui Constantin al lui Mihai Racoviţă.
Vai, vai, nu ,n ţara mea m'am stins,
Ci in ţara Misilor m'a prins pe mine moartea,
În anul trei peste-o mie de la Hristos
Şi cinzecî şi încă şepte sute,
Sâmbătă ,n luna lui Ianuar,
Cam la început, anume ,n ziua de-a doua" (Iorga 1908, 163).

Mult mai rare sunt epitafurile în care se întreţine un dialog cu Dumnezeu: „Robul lui D(u)m(ne)zău Iordachi Cantacozino vel Logofăt: primeaşte-mă, Doamne, ca pe cel al unsprezeacelea čas ce (ai) priimi(t) în vie ta", glăsuieşte inscripţia din biserica din Lacuri (Iorga 1905, 9).

Aceste epitafuri care „vin din partea decedatului" constituie un caz aparte: fie că se adresează celor apropiaţi, fie că se adresează celor străini. După cum remarcă unii cercetători aceste cuvinte vin „de sub piatra tombală", sunând ca cuvinte pronunţate de însuşi răposatul şi fiind în esenţă „glas de sub pământ" (Веселова 2006). Printre ele se evidenţiază cele de dialog cu trecătorul.

Tematica călătorului este pomenită în Psaltire care spune: „Auzi, Doamne, rugăciunea mea şi ascultă strigătul meu, nu fi nepăsător faţă de lacrimile mele, căci sunt un călător la tine şi un venetic, ca şi părinţii mei" (PS: 38, 13.) Astfel mormântul nu este ceva întâmplător, întâlnit în calea călătorului, este un punct esenţial care vine să-i amintească că toate au un sfârşit. Adresarea către „trecător", „vizitator", „călător" se întâlneşte adesea în epitafurile din spaţiul geografic cercetat. Tradiţia vine din epitafurile romane şi sunt identificate cu latinescul „viator", care este o formulă standard în epitafurile romane, ca şi rugămintea de a se opri. În formulele versificate erau des utilizate şabloanele „hic iacet – aici e înmormântat", „qui legis – tu, cel ce citeşti", „siste gradum – opreşte-te" (Петровский 1962, 9). Una dintre cele mai răspândite formule care-şi găsesc expresia în epitafurile româneşti, poloneze şi ruseşti este formula „Sta, viator" – „Stai, opreşte-te, trecătorule".

În Transilvania, după cum menţionează Doina Filimon Doroftei, „adresarea directă către cei ce trec pe lângă mormânt este un *topos* antic păstrat în epitafurile medievale şi humaniste; aceste formule adresate trecătorului de îndemn la oprire şi lectură a epitafului se asociază cu elemente creştine: meditaţia asupra morţii, ruga pentru defunct etc. Trecătorului i se reaminteşte că va împărtăşi aceeaşi soartă: *discite mortales puluis et umbra sumus* (Sighişoara, 1620), *...quia cinis fumus et umbra* (Tirimia Mare, 1631), iar moartea este privită ca o trecere spre adevărata viaţă a creştinului, în inscripţiile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea: – *mecum uis esse uiator* (Hărman, 1667); – *tu ista qui legis uiatorem esse te memento* (Hărman, 1710), cu deplasarea semantică a termenului *uiator*" (Filimon Doroftei 2010, 115-116)

Autorul cărţii despre epitaful în versuri din secolul al XIX-lea în Rusia, Tatiana Ţarkova, menţionează că astfel de epitafuri se întâlnesc şi în cimitirele din Riga şi Daugavpils (Царькова 1999, 118). Astfel, un epitaf din 1802, atribuit de cercetători atât lui Pavel Sumarokov, cât şi cneazului Gagarin spune:

[25] Grigorie Alexandru Ghica a avut o moarte violentă, fiind tăiat în Iaşi de trimisul sultanului.

„Прохожий! Ты идешь, но ляжешь так как я.
Постой и отдохни на камне у меня,
Взгляни, что сделалось со тварью горделивой,
Где делся человек? – И прах порос крапивой.
Сорвиж былиночку, вспомни о судьбе/ (вспомни обо мне),
Я дома, ты в гостях. – Подумай о себе" (Московский 1907, 64).

În acest epitaf putem evedenţia câteva subiecte reprezentate simbolic. Omul este comparat cu o fiinţă animalică mândră, făcându-se aluzie la păcatul mândriei, utilizându-se tematica Ubi sunt?, adică unde este la acel moment acel om, care era odată atât de mândru. Întrebarea – *Ubi sunt*?, repetată adesea în Evul Mediu, este actuală şi la începutul secolului al XIX-lea, arătând puterea nimicitoare a morţii nu doar pentru oameni simpli, dar şi pentru împăraţi etc., indiferent de statutul social. Un alt element important este utilizarea simbolistică a plantelor – urzica şi firul de iarbă, asociate cu soarta, adică totul devine praf, din care creşte iarbă. În varianta a doua a acestui epitaf, în loc de amintirea despre soartă, se cere a se aminti de decedat. Adresarea de „a te aşeza pe piatră" vine să amintească că calea pământească are un sfârşit şi întreaga viaţă este concentrată sub o piatră funerară.

În dialogul cu trecătorul, pe epitaful din 1776, din cimitirul Lazarev din Petersburg, adresat protoireului regimentului de gardă împărătească Izmailovscki, se accentuează că trebuie să cugeţi asupra vieţii, astfel ca la sfârşitul ei să nu-ţi fie frică să vii în faţa judecăţii de sus:

„Прохожий!
Я достиг к пристанищу надежну.
К нему имея все дорогу неизбежну,
Старайтеся свою жизнь тако провождать,
Чтоб не страшилися в сем порте приставать" (Царькова 1994, 52-53).

Un alt epitaf rus, de pe mormântul lui A. Tufanov, fiu de negustor, decedat în 1804, în Petersburg, accentuează ideea creştină că omul din lut este şi în pământ merge, de aceea trebuie să se pocăiască şi să aibă frică:

„Прах ныне я, но ты постой, остановись!
Се к вечности врата: покайся иль страшись" (Царькова 1994, 52-53).

În Lituania, pentru sfârşitul secolului al XVIII-lea, vom remarca o piatră cu inscripţia tombală pentru Ivan Semaşko:

„Aici se află Ivan Semaşko
La picioare duce dorul un câine negru,
La cap o ploscă cu votcă este,
În mâini o sabie ascuţită ţine.
Oho! Oho! Oho!
Cui îi pasă?" (Быт 1848, 76).

Această inscripţie remarcă faptul că nimănui nu-i pasă de trecerea din viaţa terestră a unui oarecare Ivan, în locul căruia ar putea fi oricine.

Din epitafurile citate mai sus este clar că trecătorului, care merge pe lângă mormânt şi îşi continuă existenţa pământească i se aminteşte că se află în apropierea porţilor Judecăţii de Apoi, după care urmează o altă cale, cea a veşniciei, cerească. Această adresare „trecătorului", mai face şi o diferenţiere existenţială între cei ce trăiesc, mergând pe pământ, fiind predispuşi la păcate, şi cei care „dorm", care au plecat în lumea veşnică. Se observă o deosebire în poziţia vertical (exemplificată prin trecători)-orizontal (exemplificată prin decedaţi) care îi deosebesc pe cei vii de cei morţi. Tot aici vom atenţiona că deseori în epitafuri este folosit termenul „drum", „cale". Cercetătoarea Olga Sedakova menţionează că atât în folclorul referitor la moarte, cât şi în ritualul funerar este importantă valoarea simbolică a drumului, care în subconştientul persoanei se identifică cu finisarea celor lumeşti şi moartea inevitabilă (Седакова 2004, 57). Tatiana Şcepanskaia, cu referire la subiectul dat, spune că casa era identificată cu rodnicia, siguranţa, prosperitatea, pe când drumul – cu bolile, insecuritatea, moarte. În drum călătorul avea un statut, legat de lumea de apoi, căci era în nesiguranţă (Щепанская 2003, 40-41).

O categorie deosebită de epitafuri sunt cele de dialog direct cu mormântul. Adresarea către mormânt în epitaful din biserica Tălpălari spune:

„Plăngi, morminte, glăsueşte,
Că aice sălăşlueşte
Acel 7169 [= 7269: 1750-1] născut şi la 1815 săvârşit.
Alexandru Anastas numit,
Întru mic vac ce au trăit;
Înpreună ai săi părinţi,
Ştefan, Zoiţa numiţi.
Cătră cei ce voru ceti cu un glas de umilinţă
Ciarcă chipu, miluieşte, să cunoască a lor fiinţă,
Ca nişte muritori şi supus la străcăciune, au datorie întriagă să răversă rugă păn cătră D[o]mnul tuturor, să erte sufletele lor. [C 1800.] " (Iorga 1908, 184).

Epitaful cere locului de sălaş să se întristeze împreună cu apropiaţii răposatului, şi să sensibilizeze pe cei care vor citi inscripţia.

O altă adresare către mormânt, în care acesta trebuie să conştientizeze pe cine cuprinde: „Morminte, în numele lui Dumnezeu, ce mort,

Mie ce'ntreb, spune-mi grăbit, îl porţi ?
Pe cel în toate prea bun, Teofan, o străine,
Al Moldovlahiei vestit arhiepiscop,
Al cărui mormânt strălucita a celui prealuminat
Ieremia soţia, Elisaveta,
Mândră, a-i fi rudă şi prea-iubită.
După cuviinţă mă ,mpodobi, de departe-amintire,
Având în schimb mulţămire în cer,
Viaţa 'ndelungă şi noroc strălucit" (Iorga 1928, 25-26).

Concluzii. În spaţiul geografic examinat, am constatat că secolul al XVII-lea - încep. sec. al XIX-lea din punctul de vedere al expresiei durerii la nivelul sensibilităţii colective epitaful este asemănător atât în Ţările Române, cât şi în Rzeczpospolita şi Imperiul Rus. Durerea părinţilor, soţilor şi a rudelor apropiate este exprimată prin intermediul inscripţiilor de pe pietrele funerare, prin tematica dialogului cu rudele, monolog, dialogul cu mormântul, adresarea către Dumnezeu, în formă scurtă sau desfăşurată, în proză sau versuri – caracteristici ale epitafurilor din perioada cercetată. În general, epitafurile, împreună cu alte izvoare, creează o imagine completă a atitudinilor oamenilor faţă de moarte. Menirea inscripţiei era de a transmite generaţiilor ce vor urma amintirea despre răposat.

Bibliografie

Albu 1977: I. Albu, Monumentul epigrafic la saşi în context central-european (secolele XV-XVIII), teză de doctorat, msss. (Sibiu 1977) apud N. Sabău, Monumentul funerar transilvan între Renaşterea târzie şi neoclasicism. Caiete de antropologie istorică. Oamenii şi moartea în societatea românească, anul III, nr.1-2 (5-6), ianuarie-decembrie 2004.

Albu 1999: I. Albu, Monumentul epigrafic la saşii transilvăneni în context central-european (Sibiu 1999).

Ardevan, Hica 2000: R. Ardevan, I. Hica, Inscriptions de Napoca. Acta Musei Napocensis 37/1, 2000, 243-252.

Bobulescu 2010: C. Bobulescu, Inscripţii şi însemnări privitoare la biserica Goliei. In: Mănăstirea Goliei. 350 de ani de la sfinţirea ctitoriei lui Vasile Lupu (studii şi documente) (Iaşi 2010), 341-376.

Bogdan 2002: C. Bogdan, Imago Mortis în cultura română veche (secolele XVIII-XIX) (Bucureşti 2002).

Brihuneţ 2006: E. Brihuneţ, Sculptura pietrelor de mormânt din secolul al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea în ocolul Nistrului de Jos. Tyragetia s.n. 2, vol. II(XV), 2006, 439-450.

Brihuneţ 2008: E. Brihuneţ, Monumente comemorative medievale târzii din spaţiul pruto-nistrean. Tyragetia s.n. 2, vol. II(XVII), 2008, 179-193.

Cantacuzino 1975: G. Cantacuzino, Les tombes des Bogomiles découvertes en Roumanie et leurs rapports avec les communautés hérétiques byzantines et balkaniques. In: Actes du XIV-e Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6-12 septembre 1971, II (Bucarest 1975), 515-528.

Chiaburu 2011: E. Chiaburu, Consideraţii privitoare la raportul dintre epitafe şi inscripţiile săpate pe lespezile funerare. In: Text şi discurs religios, nr. 3 (Iaşi 2011), 101-110.

Covacef 2003: P. Covacef, Cimitirul viu de la Sulina (Constanţa 2003).

Cristescu 1969: E. Cristescu, Consideraţii despre pietrele funerare din Bosnia medievală. In: Studii şi comunicări de istoria artei, Seria artă plastică (Bucureşti 1969), 219-228.

Delumeau 1997: J. Delumeau, Păcatul şi frica. Culpabilitatea în Occident (secolele XIII-XVIII) (Iaşi 1997).

Demcenco 2003: N. Demcenco, Identificarea mormintelor unor personalităţi din domeniul artei şi ştiinţei de la Cimitirul Central al municipiului Chişinău. Arta, 2003, 82-88.

Dosoftei 1989: Dosoftei, Versuri pentru Filogon. In: Dosoftei, Opere poetice (Chişinău 1989).

Elian 1965: Al. Elian, Inscripţiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti (Bucureşti 1965).

Felea 2012: A. Felea, Epitaful în istoriografia românească, rusă, poloneză şi lituaniană. Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială 3, vol. II, 2012, 113-128.

Filimon Doroftei 2010: D. Filimon Doroftei, Elemente biblice în inscripţiile funerare în limba latină din Ţările Române (1300-1800). In: Text şi discurs religios, nr. 2 (Iaşi 2010), 107-116.

Golescu 1934: M. Golescu, O fabulă a lui Esop trecută în iconografie religioasă. In: Buletinul Comisiei Momumentelor istorice, aprilie-iunie (Văleni de Munte 1934), 70-74.

Grancea 2004: M. Grancea, Epitaful românesc ortodox din perioada regimului totalitar, sursă de investigaţie a atitudinilor în faţa morţii. In: Caiete de antropologie istorică, nr. 1-2 (Cluj-Napoca 2004), 180-200.

Grancea 2007: M. Grancea, Aspecte ale analizei monumentelor funerare din perioada comunistă. In: (Coord. A. Mihalache, A. Cioflâncă) Media Res (Iaşi 2007), 571-581.

Grancea 2007a: M. Grancea, Epitaful săpânţean şi celebrarea vieţii. In: (Coord. M. Rotar, C. Rotar) Murire şi moarte în România secolelor XIX-XX. Lucrările Conferinţei Naţionale, Alba Iulia, 11-12 octombrie 2007 (Alba Iulia 2007), 91-99.

Grancea 2007b: M. Grancea, Retorica morţii eroice în epitaful revoluţionarilor din Decembrie' 89. In: (Coord. B. Murgescu) Revoluţia română din Decembrie 1989. Istorie şi memorie (Iaşi 2007), 45-67.

Grancea 2008: M. Grancea, Social Time and Life in the Epitaphs from Săpânţa. In: Philobiblon, vol. XIII (Cluj-Napoca 2008), 304-328.

Grancea 2008a: M. Grancea, L'Epitaphe de Săpânţa et la celebration de la vie. In: (Ed. M. Grancea) Death and Society. Transdisciplinary studies (Cluj-Napoca 2008), 215-264.

Grancea, Csapo 2005: M. Grancea, E. Csapo, Poarta „Marii Treceri" sau perspectiva asupra morţii reflectate de epitaful maghiar din Cimitirul Házsongárd în Clujul secolului al XIX-lea. In: (Coord. M. Grancea) Reprezentări ale morţii în Transilvania secolelor XVI-XVII (Cluj-Napoca 2005), 150-161.

Iorga 1905: N. Iorga, Inscripţii din Bisericile României, fasc. I (Bucureşti 1905).

Iorga 1908: N. Iorga, Inscripţii din Bisericile României, fasc. II (Bucureşti 1908).

Iorga 1921: N. Iorga, Istoria românilor în chipuri şi icoane (Craiova 1921).

Iorga 1928: N. Iorga, Portretele domnilor noştri la Muntele Athos. In: Academia Română, Memoriile secţiei istorice, ser. III, tom IX (Bucureşti 1928), 23-27.

Istoria 1986: Istoria artei feudale în Ţările Române, vol. II (Bucureşti 1986).

Josanu 2009: V. Josanu, Trei inscripţii din secolele XVI-XVII descoperite la Biserica „Sf. Dumitru" com. Zahareşti, judeţul Suceava. In: Suceava. Anuarul complexului muzeal Bucovina XXXIV-XXXV-XXXVI, 2007-2008-2009 (Suceava 2009), 201-203.

Radoslav 1997: D. Radoslav, Sentimentul religios la români (Cluj-Napoca 1997).

Sabău 2004: N. Sabău, Monumentul funerar transilvan între Renaşterea târzie şi neoclasicism. In: Caiete de antropologie istorică. Oamenii şi moartea în societatea românească, anul III, nr. 1-2 (5-6), ianuarie-decembrie 2004, 25-74.

Syrnicka 2001: K. Syrnicka, Polska epigrafika nadgrobna na Wileńszczyżnie. Tradycja i współczesnosć (Wilno-Lublin 2001).

Wensing 1997: M.G. Wensing, Śmierć i przeznaczenie człowieka według Biblii. Przekł. [z ang.] Ewa Zielińska (Warszawa 1997).

Андросов 2004: С.О. Андросов, О первых фигуративных надгробиях в России. В: Наше Наследие" - История, Культура, Искусство, №69, 2004, pe htpp/www.nasledie-rus.ru/

Беер 1783: Ф. Беер, История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира сочиненная С. Петербургской Академии Наук покойным профессором Бейером с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров (Москва 1783).

Белецкий 1981: П. Белецкий, Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв. (Ленинград 1981).

Быт 1848: Быт русского народа (крещение, похороны, поминки). Часть 2, под ред. А. Терещенко (Санкт-Петербург 1848).

Веселова 2006: В. Веселова, Эпитафия - формульный жанр. Вопросы литературы: Журнал критики и литературоведения 2, 2006, pe http://magazines.russ.ru/voplit/2006/2/ve8.html

Московский 1907: Московский некрополь в 3 томах. Том 1, сост. В.И. Саитов, Б.Л. Модзалевский (Санкт-Петербург 1907).

Петровский 1962: Ф. Петровский, Латинские эпиграфические стихотворения (Москва 1962).

Седакова 2004: О. Седакова, Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян (Москва 2004).

Царькова 1994: Т. Царькова, Русские стихотворные эпитафии, Воскресенье. Новая Россия 2-4, 1994, 51-53.

Царькова 1999: Т. Царькова, Русская стихотворная эпитафия XIX-XX веков. Источники, Эволюция. Поэтика (Санкт-Петербург 1999).

Щепанская 2003: Т. Щепанская, Культуга дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв. (Москва 2003).

Some categories of epitaphs in Moldova and neighboring countries in the 17th - early 19th centuries

Abstract

Epitaph is an important source for the study of attitudes towards life and death. In our opinion, the epitaphs from Moldova and neighboring countries of the 17th - early 19th centuries can be classified according to many criteria: 1) literary form; 2) volume of information; 3) epitaphs, which are based on a deep family affection, including those prepared by a person for himself; 4) subject of narration; 5) gender of the deceased; 6) age of the deceased; 7) social status of the deceased, etc. In this article, we present several types of epitaphs, which are characteristic for the Romanian territory, Russia, and the Polish-Lithuanian Commonwealth. In terms of the expression of grief in the collective mentality, epitaphs are similar regardless of the country. The heartache of parents, spouses, and relatives is expressed in the inscriptions on tombstones through a dialogue with parents, monologue, dialogue with the grave, and appeal to God.

Некоторые категории эпитафий в Молдавском княжестве и соседних странах в XVII - начале XIX века

Резюме

Эпитафия является важным источником для исследования отношения людей к жизни и смерти. По нашему мнению, эпитафии XVII - начала XIX века из Молдавии и соседних стран могут быть классифицированы по многим критериям: 1) по литературной форме; 2) по объему информации; 3) эпитафии, которые основаны на глубокой семейной привязанности, в том числе эпитафии, подготовленные для себя; 4) в соответствии с формой представления субъекта повествования; 5) по полу умершего; 6) по возрасту умершего; 7) по социальному статусу умершего и т.д. В этой статье мы представим несколько типов эпитафий, которые характерны для румынского пространства, России и Речи Посполитой. С точки зрения выражения скорби в коллективной ментальности, эпитафии сходны независимо от пространства. Боль родителей, супругов и родственников выражается через надписи на надгробных плитах на основе диалога с родителями, монолога, диалога с могилой, обращения к Богу.

11.03. 2013

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: afelea44@yahoo.com

CARE A FOST STRUCTURA REALĂ A BISERICII DOMNEŞTI ADORMIREA MAICII DOMNULUI DE LA MĂNĂSTIREA CĂPRIANA?

Vlad D. Ghimpu

Cea mai veche construcţie a mănăstirii Căpriana o reprezintă biserica Adormirii Maicii Domnului, ctitorie a domnitorilor Ştefan cel Mare şi Petru Rareş (Ghimpu 1999-200, 79-85; Ghimpu 2000, 109-132). Din cauza distrugerilor suferite de la cutremurul din 14 octombrie 1802 (Ганицкий 1883, 540), după care în bolţile bisericii au apărut fisuri, ea a necesitat o reconstrucţie capitală care s-a realizat de-abia în anul 1820. Împrejurările de ansamblu ale acestui eveniment le citim pe verso-ul unei icoane, care urmează după elogiile mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni: „... apoi la anul 1818, iulie 12 zile, au poruncit de s-au făcut în mănăstirea Căpriana întâiu din nou biserica slăvitului marelui mucenic Gheorghe şi să găsească materialurile pentru prefacerea ca din nou a bisericii vechi a Adormirii preaslăvitei de Dmnezeu născătoare şi pururea fecioarei Maria care la anul 1819, mai 12 zile, s-au început şi la anul 1820, noiembrie 19 zile, s-au isprăvit împreună cu adaogire de podoabele trebuincioase întru care zi s-au sfinţit...". În încheiere, important pentru veridicitatea datelor, se menţionează data fixării: „S-au însemnat la acest loc această prescriere la anul 1821, septembrie 12 zile" (Ciobanu 1924, 53-54). În felul acesta, după ce am elucidat preliminar cadrul istoric al reconstrucţiei bisericii Adormirii Maicii Domnului, să ne oprim şi la descrierea compartimentului arhitectural.

Unii cercetători încă din perioada ţaristă apreciau că în Basarabia bisericile construite până spre deceniul trei al secolului XIX reprezintă încă stilul nealterat de influenţele ruseşti al lăcaşelor de cult moldoveneşti. Acest lucru poate fi remarcat, după părerea noastră, şi la Căpriana. Cu turn-clopotniţă deasupra exonartexului şi turlă pe naos, sistem constructiv intrat în alcătuirea bisericilor din Moldova odată cu ridicarea bisericii Sf. Nicolae din Suceava (Ionescu 1965, 48-49), biserica Adormirii Maicii Domnului de la Căpriana se înscrie în aceeaşi evoluţie a arhitecturii moldoveneşti, aflată în procesul de sinteză general-românească, început odată cu realizarea bisericii mănăstirii Galata (cu două turle) în anul 1583. Cu toate că, de la sfârşitul secolului XVIII, arhitectura din Moldova se afla în faza evoluţiei clasiciste, destinul arhitectonic al bisericii de la Căpriana va fi marcat de influenţa bisericii baroce Sf. Teodori din Iaşi, construită în anul 1761, care s-a impus printr-un reveriment al formelor moldoveneşti (fig. 5). Surprindem, alături de caracteristica menţionată, în acelaşi consens la ambele biserici: turnul-clopotniţă şi turla (fig. 1). Principala trăsătură constă, totuşi, în plastica exterioară comună, nuanţată prin ordonanţa de patru pilaştri de pe faţada de vest, la Căpriana, cu capitelurile neodorice duble (fig. 6), iar brâul despărţitor marchează două registre inegale sub capiteluri, privit drept o reminiscenţă venită din Muntenia secolului XVI. Valorificând trăsăturile barocului moldovenesc, în plină epocă clasicistă, biserica Adormirea tinde să se exprime cu unele deosebiri care îi conferă, totuşi, o notă mai modernă. Îndeosebi, turnul-clopotniţă, mai zvelt ca la Sf. Teodori, pe când turla, dimpotrivă, mai greoaie, are în acelaşi stil cu faţada de vest o decoraţie de mici pilaştri –

Fig. 1. Biserica Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Căpriana (privire dinspre nord-est).

Fig. 2. Turla şi turnul clopotniță al bisericii Adormirea de la mănăstirea Căpriana.

câte doi împreunaţi de fiecare parte a tamburului octogonal al turlei (fig. 2). Această notă mai târzie o semnalăm şi pe frontonul de deasupra ordonanţei de pilaştri ai faţadei de vest (fig. 6). În rest, cu excepţia absidelor, plastica decorativă lipseşte, biserica fiind străjuită de contraforţii originari.

Aspectul decorativ mai modest de la Căpriana nu numai faţă de biserica Sf. Teodori, dar şi în comparaţie cu alte edificii religioase, unele ctitorii boiereşti, din dreapta Prutului, relevă situaţia materială mai precară din Basarabia anexată la Rusia. Tot din cauza lipsei mijloacelor s-au simplificat unele elemente din interior, renunţându-se la cupole în pronaos şi la sistemul moldovenesc de arce piezişe la turlă, tamburul căreia, aşezat direct pe arcele mari ale naosului, îi dau un aspect greoi de siluetă masivă, proprie barocului, în dezacord cu proporţiile generale mai suple ale edificiului. În acest sens, avem un contrast tranşant

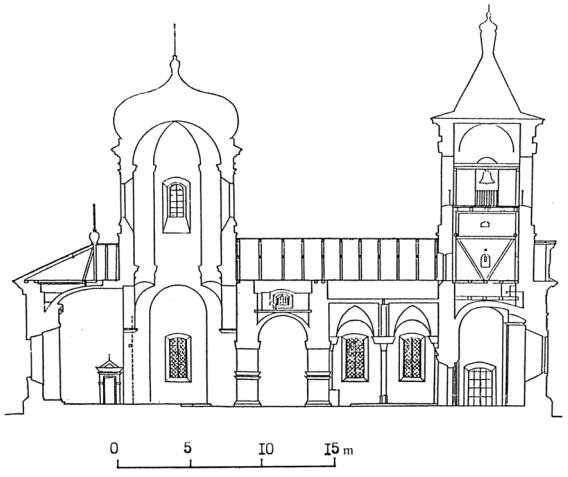

Fig. 3. Secţiunea longitudinală a bisericii Adormirea.

între turla zveltă şi, dimpotrivă, turnul greoi de la Sf. Teodori din Iaşi. Totuşi, bolţile în pronaos şi din pridvor realizate prin intersecţiile de cilindri, cu penetraţii în pronaos (fig. 3), sistem parvenit la origine din Muntenia, o înrudeşte, de asemenea, cu biserica din Iaşi. Pentru plastica interioară menţionăm pilaştrii profilaţi cu baze şi capiteluri neodorice duble de la arcadele largi din gropniţă şi din interiorul portalului ce dă în pronaos, în aceeaşi gamă cu decoraţia exterioară. Tot în interior, distingem trei arce dublou din pronaos (fig. 4), care îl despart în două travee, susţinând bolta la mijloc şi lateral cu ajutorul unor coloane angajate cu baze pentagonale şi capiteluri simple, neodorice, care susţin, la rândul lor, câte o arhitravă originală.

Fig. 4. Detaliu de boltă din pronaos.

Opera de refacere a bisericii Adormirii de la Căpriana în anii 1819-1820, deşi cu preţul unei reţineri conservatoare, se înscrie în aceeaşi evoluţie unică a arhitecturii moldoveneşti, cu toate că Basarabia, răpită din trupul Moldovei la 1812, nu era deloc favorizată de a dezvolta o cultură comună cu ţara, suferind impunerea rusificării inclusiv prin religie. După mâna de lucru, meşterii care au lucrat la reconstrucţia bisericii Adormirea erau din Moldova, iar meritul principal de a realiza un monument moldovenesc în Basarabia ocupată îi revine, desigur, mitropolitului, originar din Transilvania, Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Alături de mitropolit, a mai contribuit la renovarea bisericii de la Căpriana şi o altă personalitate, care a avut, se pare, un aport mai concret. Probabil de naţionalitate grec, după numele înscris pe o piatră de mormânt de lângă biserică, ce se mai citeşte până astăzi: „Supt această marmoră odihneşte trupul răposatului arhimandritului Chiril Adrianopolitis care a fost namestnic Mitropoliei

Fig. 5. Biserica Sf. Teodori din Iaşi (1761).

Fig. 6. Faţada de vest cu pisania bisericii Adormirea de la mănăstirea Căpriana.

şi cavaler şi la anii 1819 şi 1820 pentru a sa pomenire s-au ostenit şi au fost ca un arhitect la prefacerea sa din nou a bisericii mari din mănăstirea Căpriana, iar la anul 1821, noiembrie cinci zile, au împlinit obştească datorie". Îndeplinind funcţia de arhitect, la insistenţa mitropolitului, întâmplarea a făcut de a murit în acelaşi an cu Bănulescu-Bodoni, ambii conştienţi de lucrarea pe care au făcut-o, prin dorinţa de a fi înmormântaţi lângă edificiul ctitorit de ei împreună, având alături şi mormintele. Alt participant activ la refacerea edificiului a fost şi arhimandritul Ioanichie, *care la biserica mare şi veche, de piatră, a Căprianei şi Casei arhiereşti a fost implicat în lucrări de arhitectură, la proiectarea şi desenarea planurilor şi a faţadelor, şi care supraveghea la îndeplinirea întocmai a tuturor lucrărilor de construcţie* (KEB 1874, 589-590). S-a numit Ioanichie după ce s-a călugărit în 1798 la mănăstirea Neamţ, fiind adus printre colaboratorii apropiaţi ai lui Bănulescu-Bodoni. El era fiul unui negustor rus, pe nume Ivan Şikov, ce a învăţat carte rusească, de asemenea şi arhitectură civilă, inclusiv având funcţia de profesor de arte plastice la Seminarul teologic din Chişinău.

Din acest context, trebuie remarcat la biserica Adormirea Maicii Domnului şi o anumită influenţă rusească, pe care o distingem la partea superioară a turlei, – un acoperiş puţin bulbat, ce nu întrece în diametru prea mult tamburul, urmând conturul poligonal al lui, ce se deosebea, totuşi, de bulbul de ceapă al bisericilor din Rusia. Iar dacă îl privim într-un tablou mai larg, acoperişul bulbat de la Căpriana se detaşează de influenţele ulterioare ale secolului XIX în Basarabia, cu biserici care vehiculau acest împrumut impus prin politica religioasă de colonizare. Acelaşi lucru îl putem spune şi despre turnul-clopotniţă, ce se deosebeşte de acoperişurile piramidale care îi vor urma mai târziu. La momentul iniţial, în anii 1819-1820, influenţa rusească la biserica Adormirea, implicit în întreaga Basarabie, nu a întrecut-o pe cea care se impunea asupra Moldovei întregi, prin vehicularea aici, în special, a formelor clasiciste.

Biserica ce o avem astăzi, examinată mai sus, *a fost reclădită din temelie* (de fapt, de la ferestre, Стадницкий 1892, 151-160), ea însă s-a construit în anul 1542, cum scrie pisania din anul 1820 (Micşunescu 1943, 42-43), de către Petru Rareş. Este evident, că această dată a fost preluată din pisania edificiului anterior, de până la reconstrucţia lui G. Bănulescu-Bodoni. Din perioada lui Petru Rareş biserica Adormirea de la Căpriana a păstrat mai multe elemente. În primul rând, planul de tip triconc, compartimentat în altar, naos, gropniţă, pronaos şi pridvor, asemenea cu cel a bisericii de la mănăstirea Probota, necropola familială a domnitorului din anul 1530. De asemenea, camera mormintelor, boltită în semicilindru dispus transversal, pronaosul cu două travee, pridvorul cu acces pe latura de sud şi cea de nord, iar ca

o reminiscenţă din plastica gotică de odinioară: portalul ce dă în pronaos, stilizat, ce-i drept, compus dintr-un arc frânt cu muluri în retragere şi încadrat într-un chenar de baghete încrucişate. La exterior are contraforţi cu lăcrimare, dar caracteristica cea mai grăitoare a stilului moldovenesc, definitivat în secolul XV, o constituie prezenţa firidelor ce înfrumuseţează absidele. Poartă şi ele urmele de prefacere din anii 1819-1820 – alungite în sus până sub cornişă, ocniţele prezente la Probota şi mai la toate bisericile moldoveneşti fiind suprimate la ultima prefacere (fig. 1). Să urmărim şi alte detalii înnoitoare, de la începutul secolului XIX: ancadramente în arc turtit la ferestre, proprii barocului, tot acolo, console şi profile, la ferestre deasupra şi dedesubt. În ceea ce priveşte etapa şi caracteristicile de la Petru Rareş totul pare a fi clarificat, în principiu.

Cât priveşte epoca anterioară lui Rareş de la Căpriana, aici părerile sunt împărţite, mai ales după ce la această mănăstire s-au făcut investigaţii arheologice în anul 1993. Cercetările arheologice întreprinse la biserica Adormirea Maicii Domnului au dat la iveală sub fundaţia bisericii actuale o altă temelie, exact de acelaşi plan, însă ceva mai mare decât aceasta pe întreg conturul (fig. 7). Ultima fază, de la Bănulescu-Bodoni, a fost aşezată pe una şi aceeaşi a doua temelie, de la Petru Rareş. Când s-a pus fundaţia primei biserici de piatră descoperită în anul 1993? Arheologii Gheorghe Postică şi Nicolae Constantinescu, care au condus investigaţiile arheologice, au emis părerea conform căreia fundaţia descoperită ar proveni de la o biserică a lui Alexandru cel Bun (Postică, Constantinescu 1996, 111). Ei s-au bazat pe stratul de arsură rezultat în urma defrişării pădurii, care putea avea loc şi în secolul XV, şi în secolul XVI, constituind un indiciu prea relativ de datare. Informaţiile documentare nu relevă o situaţie ce ar da posibilitatea să o apreciem în asemenea mod. Din contra, în condiţii de activitate incertă pe timpul lui Alexandru cel Bun şi al urmaşilor lui, pierderea statutului independent în anul 1470, lipsa unor moşii pentru a o susţine material, exclud prezenţa unei biserici de piatră la *mănăstirea de la Vâşnevăţ*, cum s-a numit iniţial.

Pentru aprecierea cadrului cronologic al construcţiei primei biserici de piatră la Căpriana, trebuie luată în seamă şi o serie de factori generali: de pildă, în literatura de specialitate deja s-a încetăţenit părerea că bisericile de la mănăstirea Putna (1469) şi Neamţ (1497) au constituit un apogeu de creaţie arhitectonică religioasă în epoca lui Ştefan cel Mare. Urmând aceeaşi construcţie a unei biserici mari de mănăstire, cea de la Căpriana, de asemenea, poate fi o construcţie de la Ştefan cel Mare. Inscripţia de la mănăstirea Zografu care îl nominalizează pe Ştefan cel Mare ctitor al Căprianei, actul domnesc din anul 1698, unde acelaşi domnitor este arătat drept ctitor şi fondator al acestor două mănăstiri, Căpriana şi Dobrovăţ (Moldova 1992, 190), făcute de el, vin să argumenteze acelaşi lucru. Dovada ţine, în sfârşit, şi de o logică a faptelor, în strânsă legătu-

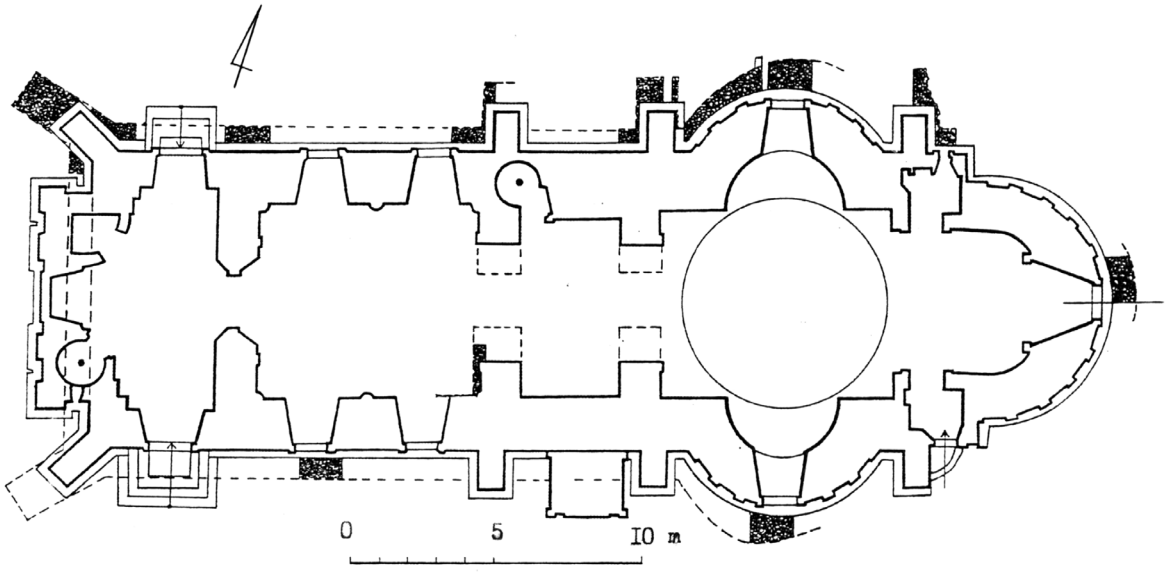

Fig. 7. Planul bisericii Adormirea după săpăturile arheologice (apud Postică, Constantinescu 1996).

ră cu construcţia bisericii de la mănăstirea Neamţ în anul 1497, unde era subordonată Căpriana din anul 1470 (DRH 1976, 242-243, 245-246). Aflată în calitate de schit al mănăstirii Neamţ, Ştefan cel Mare a reconstruit mai întâi biserica acesteia, apoi a ridicat o altă biserică de piatră în mănăstirea care îi era subordonată, deci la Căpriana.

După ce Ştefan cel Mare edifică lăcaşul de piatră, asemănător cu bisericile de la Putna şi Neamţ, biserica Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Căpriana se va înscrie în palmaresul ctitoriilor domneşti drept a treia biserică din Moldova prin complexitatea planului şi structura elevaţiilor. Ceea ce nu era puţin, dacă luăm în consideraţie şi ansamblul de habitat uman mai rar în această parte de ţară. Post 1497, eventual până în anul 1504, când s-a construit biserica mai simplă a mănăstirii Dobrovăţ, s-a ridicat Căpriana, dar şi denumirea ei nouă, perpetuată până în zilele noastre, denotă o schimbare calitativă a ei de la schit din nou până la mănăstire independentă, în ultimii ani de domnie a lui Ştefan cel Mare.

Până aici, cel puţin, avem o situaţie logică, biserica Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Căpriana, cu compartimentele descrise mai sus, având două intrări în pridvor – dinspre sud şi dinspre nord, reprezintă tipul de biserică mare de mănăstire statornicit în Moldova lui Ştefan cel Mare. Într-un articol nesemnat ce descria Evangheliarul de la Petru Rareş din 1545, care fusese dăruit mănăstirii Căpriana de acest domnitor cu ocazia ctitoririi sale, se dă şi o descriere vizuală a ei înainte de anul 1844, cu referinţe la *Notele de călătorie* ale lui N. Murzakevici, venit aici de la Odesa. Să o urmărim cu atenţie: *Ea* (biserica) *a fost construită de către Gavriil Bănulescu-Bodoni după chipul bisericilor din Athos în anul 1820, de un plan alungit care se termină cu o uşă spre vest, uşă spre sud şi nord nu este* (?) (ЗООИД 1844, 289). Aceeaşi situaţie o prezintă în 1880 şi Mihail Ganiţki, fie că repetă descrierea din *Zapiski*, fie că o ştia şi el tot aşa: *se termină cu o uşă spre vest, uşă spre nord şi sud nu are* (Ганицкий 1880, 1119).

Afirmaţiile acestor doi cercetători au o importanţă destul de mare, mai ales dacă le coroborăm cu amplasamentul pisaniei de la 1820, aranjată deasupra ferestrei de pe faţada de vest (fig. 6). Fiind descoperită târziu, de abia în anul 1937, apoi din cauza publicării ei într-o notă de călătorie, ea a rămas practic necunoscută multă vreme, fiind redescoperită în anul 1993, odată cu efectuarea săpăturilor arheologice la mănăstirea Căpriana de către arheologul N. Constantinescu şi autorul acestor rânduri, privind-o cu un ochean de jos (Ghimpu 1999-2000, 83). Locul ei, pe faţada de vest, probează amplasamentul deasupra uşii care se afla în partea de vest, aşa cum s-a relatat în secolul XIX, şi vine în discordanţă vădită faţă de uşile actuale – aranjate dinspre sud şi nord. În analogie cu pisaniile de la alte biserici moldoveneşti, la Căpriana ea ar fi trebuit amplasată lângă uşa de sud. Deci, comentăm noi cele relevate mai sus, descrierile din secolul XIX ce prezentau biserica Adormirea cu uşa de intrare dinspre vest şi nu dinspre sud şi nord cum este acum, îşi găsesc sprijinul şi în amplasamentul pisaniei pe faţada de vest.

Cum se rezolvă problema? A avut biserica Adormirea Maicii Domnului uşile de intrare dinspre sud şi nord de la început, reprezentând tipul clasic de biserică mare de mănăstire, cum l-am apreciat până în prezent, ori a deţinut numai o uşă spre vest, în corespundere cu amplasamentul pisaniei puse de constructorii lui Bănulescu-Bodoni? În ultimul caz biserica a trebuit să mai sufere o reconstrucţie după anul 1880, care i-a redat aspectul de astăzi, ce ne pune, totuşi, într-o derută istoriografică?

Bibliografie

Ciobanu 1924: Şt. Ciobanu, Biserici vechi din Basarabia. Din bibliotecile ruseşti. Anuarul Comisiei Monumentelor istorice. Secţia Basarabia (Chişinău 1924).

DRH 1976: Documenta Romaniae Historica. A, Moldova, vol. II (1449-1486) (Bucureşti 1976).

Ghimpu 1999-2000: V. Ghimpu, Biserica Adormirii Maicii Domnului de la mănăstirea Căpriana şi moştenirea tradiţiei voievodale. ActaMM XXI, 1999-2000, 79-85.

Ghimpu 2000: V. Ghimpu, Biserici şi mănăstiri medievale din Basarabia (Chişinău 2000).

Ionescu 1965: Gr. Ionescu, Istoria arhitecturii în România, vol. 2 (Bucureşti 1965).

Micşunescu 1943: D.P. Micşunescu, Vizitând mănăstiri basarabene şi bucovinene (Bucureşti 1943).

MEF 1992: Moldova în epoca feudalismului. Cărţi domneşti şi zapise moldoveneşti şi slavo-moldoveneşti, 1671-1710, vol. VI (Chişinău 1992).

Postică, Constantinescu 1996: G. Postică, N. Constantinescu, Căpriana. Repere istorico-arheologice (Chişinău 1996).

Ганицкий 1880: М. Ганицкий, Древнее славянское евангелие в Киприяновском монастыре. В сб.: КЕВ, №24 (Кишинев 1880), 1119-1122.

Ганицкий 1883: Монастыри в Бессарабии. В сб.: КЕВ, №16 (Кишинев 1883), 530-552.

ЗООИД 1844: Записки одесского общества истории и древностей, т. 1 (Одесса 1844), 288-292.

КЕВ 1874: Кишиневские Епархиальные Ведомости, №16 (Кишинев 1874).

Стадницкий 1892: А. Стадницкий, Материалы для истории Киприановского монастыря. В сб.: КЕВ, №7 (Кишинев 1892), 151-160.

What was the original structural plan of the Church of the Assumption of Our Lady in the Căpriana Monastery?

Abstract

The Church of the Assumption of Our Lady in the Căpriana Monastery is the oldest of the existing monuments of religious architecture, built in the gospodars' tradition of the medieval Moldova. Many elements of its architecture have been preserved from the time of Stephen the Great (1457-1504) and Petru Rareş (1527-1538, 1541-1546), in spite of extensive reconstruction, which was carried out in 1819-1820. However, as a result of the reconstruction the current structure of the church does not match the description given in the XIX century. The question of the original structure of the Church of the Assumption of Our Lady in the Căpriana Monastery remains unresolved and requires further investigation.

List of illustrations:

Fig. 1. Church of the Assumption of Our Lady in the Căpriana Monastery (view from the north-east).

Fig. 2. The dome and belfry of the Church of the Assumption of Our Lady in the Căpriana Monastery.

Fig. 3. Longitudinal section of the Assumption Church.

Fig. 4. Detail of the dome of the narthex.

Fig. 5. Church of St. Theodore Tyron and St. Theodore Stratelates, Iasi (1761).

Fig. 6. The western facade of the Church of the Assumption of Our Lady in the Căpriana Monastery.

Fig. 7. Plan of the Assumption Church according to archaeological investigations (after Postică, Constantinescu 1996).

Какова была изначальная плановая структура господарской церкви Успения Божьей Матери в монастыре Кэприана?

Резюме

Церковь Успения Божьей Матери в монастыре Кэприана является самым старым из ныне существующих памятников религиозной архитектуры, выстроенных в господарских традициях средневековой Молдовы. Многие элементы ее архитектуры сохранились со времен Стефана Великого (1457-1504) и Петру Рареша (1527-1538, 1541-1546), несмотря на обширную реконструкцию, которая была произведена в 1819-1820 гг. Однако, в результате этой реконструкции нынешняя структура церкви не совпадает с описаниями, сделанными в XIX веке. Вопрос о подлинной плановой структуре церкви Успения Божьей Матери в монастыре Кэприана остается не решенным и требует дополнительных исследований.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Церковь Успения Божьей Матери в монастыре Кэприана (вид с северо-востока).

Рис. 2. Купол и колокольня церкви Успения Божьей Матери в монастыре Кэприана.

Рис. 3. Успенская церковь в разрезе.

Рис. 4. Деталь свода притвора.

Рис. 5. Церковь святых Феодора Тирона и Феодора Стратилата в Яссах (1761 г.).

Рис. 6. Западный фасад Успенской церкви в монастыре Кэприана.

Рис. 7. План Успенской церкви согласно археологическим исследованиям (по Postică, Constantinescu 1996).

15.01.2013

Dr. Vlad D. Ghimpu, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ASPECTE CU PRIVIRE LA RELAŢIILE ECONOMICE ALE IMPERIULUI RUS CU PRINCIPATUL MOLDOVA la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea

Irina Cereş

Studiul respectiv are drept scop cercetarea relaţiilor economice ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova în perioada anilor 1791-1812, cele două limite cronologice reprezentând două momente semnificative atât din istoria relaţiilor internaţionale, pe plan european, cât şi, mai ales, din istoria poporului român. După cum se ştie, cu anul 1791 se încheie, prin Pacea de la Şiştov (4 august), iar apoi prin Pacea de la Iaşi (9 ianuarie 1792), războiul ruso-austro-turc, care începuse în 1787, iar anul 1812 marchează sfârşitul unui alt conflict militar, dintre Imperiul Otoman şi Rusia, prin pacea de la Bucureşti (29 mai 1812). Cele două momente sunt importante pentru istoria poporului român atât sub raportul încadrării mai depline a Moldovei şi Ţării Româneşti în desfăşurarea evenimentelor internaţionale de mare anvergură, cât şi sub aspectul lărgirii bazelor autonomiilor celor două Principate Româneşti faţă de Poarta Otomană. Tot în această perioadă au loc un şir de schimbări în cadrul vieţii social-economice şi politice a Principatului Moldova. Schimbări majore au loc şi în domeniul relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova odată cu instituirea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru (1793). Limita cronologică superioară cuprinde perioada anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru (1812), ceea ce a reprezentat trunchierea forţată a Principatului Moldova şi promovarea de către Imperiul Rus a unei politici comercial-vamale ce urmărea integrarea economică a teritoriului nou- anexat în structurile de stat imperiale şi în sistemul pieţii interne ruse.

La sfârşitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea, relaţiile comerciale ale Moldovei cu Imperiul Rus, au fost determinate de un şir de trăsături noi, ceea ce reprezintă o nouă etapă în evoluţia legăturilor economice dintre acestea.

Pentru început este necesar să menţionăm că în desfăşurarea relaţiilor comerciale ale Moldovei cu Imperiul Rus, istoriografia sovietică moldovenească determină convenţional doua etape: 1774-1791 (de la încheierea Tratatului de la Kuciuk-Kainargi – până la încheierea Tratatului de pace de la Iaşi) şi 1792-1812 (până la încheierea Tratatului de pace de la Bucureşti). Hotarul secolului al XVIII-lea - începutul secolului XIX-lea este considerat ca o nouă etapă în extinderea acestor relaţii (Istoria 1984, 144-150).

Intensificarea legăturilor comerciale dintre Principatul Moldova şi Rusia s-a realizat odată cu semnarea Tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Libertatea navigaţiei şi a comerţului rusesc pe Dunăre şi în Marea Neagră a determinat slăbirea monopolului otoman impus timp de trei veacuri asupra Ţărilor Române, contribuind la dezvoltarea comerţului extern cu Rusia şi Austria. Noul regim al navigaţiei comerciale pe Marea Neagră şi pe Dunăre deschidea noi perspective de încadrare a Principatelor Române în comerţul internaţional. În urma războaielor victorioase ruso-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea şi anexarea la Rusia a teritoriilor dintre Bugul de Sud şi Nistru, hotarele Imperiului se apropie de teritoriul Moldovei, în care, datorită slăbirii jugului otoman, se intensifică procesele legate de geneza şi dezvoltarea relaţiilor noi capitaliste şi ieşirea din înapoierea economică. Apropierea graniţei dintre Moldova şi Rusia (stabilirea ei pe Nistru după pacea de la Iaşi din 1791) şi încheierea unor acorduri de comerţ ruso-turce s-au răsfrânt pozitiv asupra relaţiilor comerciale dintre Rusia şi Moldova.

Relaţiile comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus se bazau pe tratatul comercial ruso-turc din anul 1783, prin care mărfurile ruseşti erau supuse unei taxe vamale de 3% din costul lor. Acest tratat a fost încheiat între Rusia şi Turcia şi prevedea apărarea şi ocrotirea supuşilor ruşi pe întreg teritoriul Imperiului Otoman, care se bucurau de aceleaşi privilegii cu negustorii englezi şi francezi, în toate regiunile Imperiului Otoman. Negustorii prezentau la vamă facturile, în care era indicat preţul de cumpărare a mărfurilor pentru a calcula taxa vamală. Conform art. 21 al tratatului menţionat, negustorii aveau dreptul să achite

Tyragetia, s.n., vol. VII [XXII], nr. 2, 2013, 135-144.

taxa în bani sau în natură. Marfa ascunsă era confiscată (Sturza, Colescu 1900, 170-171).

Un rol determinant în evoluţia relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova i-a revenit cordonului sanitaro-vamal de la Nistru, instituit în anul 1793, după anexarea la Rusia, potrivit Tratatului de la Iaşi, a teritoriilor din partea stângă a Nistrului (Скальковский 1836, 216), în scopul protejării hotarelor de vest ale Imperiului de pătrunderea ciumei şi a mărfurilor de contrabandă. Tot în acest an este instituită carantina de la Dubăsari, iar prin decretul imperial de la 8 august 1795 – cea din Iampol (ПСЗРИ 1830a, 758). Prin decretul Ecaterinei a II-a din 7 decembrie 1792 a fost instituită vama de la Iagorlâk (ПСЗРИ 1830b, 385), iar ulterior prin decretul din 27 ianuarie 1795 la Dubăsari a fost instituită vama principală de frontieră, iar la Ovidiopol – un post vamal (ПСЗРИ 1830c, 642). Prin decretul de la 8 august 1795 au fost instituite la Iampol şi Jvaneţ încă două vămi, iar la Movilău – un post vamal (ПСЗРИ 1830a, 758). La 17 martie 1805, la iniţiativa lui A.E. de Richelieu este instituit un post vamal şi la Maiaki[1]. Cordonul sanitaro-vamal de la Nistru includea două carantine – cea de la Dubăsari şi de la Movilău, patru vămi – de la Dubăsari, Movilău, Iagorlâk, Maiaki şi două posturi vamale – de la Isakoveţ şi Parcani, care intrau în componenţa districtelor vamale Dubăsari şi Odesa (Скальковский 1836, 216). În anul 1811, la Nistru sunt instituite districtul vamal Dubăsari, în a cărui subordine erau vămile şi posturile vamale de la Isakoveţ până la Dubăsari, şi districtul vamal Odesa, cu vămile şi posturile vamale Odesa, Maiaki, Herson şi Nikolaev (Кочергин 1911, 27).

Oficial, doar prin aceste puncte vamale se permitea trecerea, în baza documentelor corespunzătoare (bilete, hrisoave, certificate şi paşapoarte comerciale), a persoanelor care veneau sau plecau din Imperiu, importul şi exportul mărfurilor. Căile comerciale principale duceau spre Sublima Poartă Otomană şi spre unele posesiuni ale Imperiului Habsburgic. La trecerea frontierei, de la fiecare persoană se percepea o taxă vamală, iar mărfurile erau supuse impozitului potrivit tarifului vamal din 1797, ce constituia 3% *ad valorem*. Carantina, atât pentru oameni, animale, cât şi mărfuri, se respecta timp de 10-14 zile în condiţii nefavorabile. Nerespectarea acestei operaţie se pedepsea foarte sever, inclusiv cu moartea (Mihail, Mihail 1993, 285-286).

[1] ASRO, F. 1, inv. 248, d. 169, f. 80.

Stabilirea acestui cordon sanitaro-vamal are un aspect important în politica comercial-vamală rusă, pe de o parte avea menirea de a apăra hotarele de vest ale Imperiului de pătrunderea molimei şi a mărfurilor de contrabandă, iar pe de altă parte, se urmărea pregătirea instituţiilor vamale şi carantinale de frontieră pentru o administrare mai eficientă, dar şi pentru un control strict din partea Imperiului Rus al acestor zone de comerţ.

Aşadar, instituirea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru a reprezentat dorinţa administraţiei imperiale de a ţine sub control strict hotarele de vest ale Imperiului şi menţinerea tacită a hegemoniei politice şi economice în această zonă destul de favorabilă pentru Imperiul Rus.

Atribuţii importante în domeniul comerţului extern aveau şi consulatele. După încheierea Păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774) în Principatele Române a fost posibilă deschiderea consulatelor străine. Înfiinţarea consulatelor – rus în 1782, austriac în 1783, francez în 1796, englez în 1803 (Iorga 1982, 677) a fost urmarea creşterii interesului politic pentru Principatele Dunărene şi a dorinţei marilor puteri de a stabili relaţii comerciale cu Ţările Române. Activitatea consulatelor străine au avut efecte considerabile asupra dezvoltării comerţului celor două Principate. Astfel, profitând de acest fapt Imperiul Rus îşi va deschide consulatul său în Principate în anul 1782. Înfiinţarea consulatului a dat un nou impuls dezvoltării comerţului Rusiei cu Principatele Române. Consulii ruşi nu urmăreau doar atingerea scopurilor politice în Principate, dar şi extinderea legăturilor comerciale ale imperiului în Balcani, pe Dunăre şi Marea Neagră. Consulatul rus avea menirea:

– Să protejeze interesele negustorilor ruşi şi ucraineni în Principate;
– Să asigure o bună înţelegere între ambele ţări;
– Să contribuie la îmbunătăţirea relaţiilor comerciale bilaterale;
– Să asigure o consolidare a relaţiilor ruso-moldoveneşti etc.

Un rol determinant în relaţiile comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova i-a revenit şi administraţiei ruse, stabilită pe teritoriul Principatelor Române, care intervenea direct în comerţul intern al Moldovei prin stabilirea cursului valutar în folosul armatei şi al negustorilor ruşi dictând uneori şi preţurile la produse şi prin admiterea importului de mărfuri de provenienţă rusă, scutindu-le de plata taxelor vamale. Demnitarii

ruşi doreau ca preţurile la mărfurile procurate de militari să fie cât mai mici şi le micşorau cu fiecare ocazie. Pe piaţa internă a Principatelor pe lângă negustorii autohtoni îşi desfăşurau activitatea şi numeroşi negustori străini: marchitanii, vivandierii, fiind negustori de origine rusă, ei acordau ajutor oştirilor ruse pe parcursul tuturor războaielor ruso-turce în aprovizionarea cu cele necesare. Lor li se eliberau certificate comerciale prin care primeau dreptul de a importa din Rusia băuturi spirtoase, alimente şi alte mărfuri fără a plăti taxe vamale (Rosetti 1909, 66-67). Numai în luna iulie 1808 A. Prozorovski a acordat permisiune unui marchitan evreu să aducă în Moldova fără achitarea taxelor vamale 500 vedre de vin de desert, 300 sticle de vin franţuzesc, 70 puduri de zahăr, 25 puduri de cafea şi 4 puduri de ceai[2]. Conform unei adeverinţe, un alt marchitan a obţinut aprobarea de a cumpăra în Rusia şi a aduce în Moldova pentru militarii ruşi o balercă de rom, două balerci de votcă, 90 de săbii, batiste de buzunar, aţă, pânză, hamuri, ţinte, etc.[3] Numai în luna decembrie 1810 au fost importate prin Cetatea Albă 1065 vedre de votcă, iar în luna august 1811 au fost aduse 6 108 vedre de votcă[4]. Divanul Moldovei a încercat să încaseze vamă de la marchitani, însă, în favoarea lor interveneau atât generalii, cât şi Kuşnikov, care cerea scutirea lor de plata vămii[5]. În asemenea condiţii, Principatul Moldova s-a transformat în piaţă de desfacere a mărfurilor ruse, care, deşi se considera că erau aduse pentru militari, erau vândute şi populaţiei. Scutirea de taxe vamale provoca pierderi vistieriei ţării, iar importul făcea concurenţă mărfurilor locale, pricinuind pagube negustorilor locali, iar votca adusă de negustori şi marchitani era vândută nu numai comandanţilor militari ce beneficiau de aşa zisa „porţie de vin", ci şi populaţiei (Agachi 2008, 295). Ca rezultat, în urma interminabililor conflicte şi pierderi suferite de vistieria Moldovei l-au determinat pe comandantul armatei ruse să ceară anularea dreptului de a importa votcă fără plata taxelor vamale, din motivul că ele aduceau mari pierderi visteriei Moldovei, iar cu banii aceştia erau întreţinute spitalele militare, asigurate trupele ruse cu produse alimentare şi alte cheltuieli necesare. Aşadar, acestea au fost motivele care au determinat administraţia rusă să supună mărfurile importate de marchitani la taxe vamale, fiind totuşi scutite de plata vămii ruse şi au interzis acestora să vândă mărfuri populaţiei locale. Prezenţa armatei ruse de ocupaţie în Moldova, instituirea postului de preşedinţi în Divanurile Principatelor şi acordarea privilegiilor negustorilor şi industriaşilor din guberniile ruse şi ucrainene ce se ocupau cu comerţul şi meşteşugul în Moldova creau condiţii favorabile de încadrare în sistemul pieţei interne moldoveneşti a negustorilor ruşi.

Analiza măsurilor întreprinse de către administraţia imperială ne demonstrează că întreţinerea relaţiilor comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova era influenţată şi de cadrul internaţional. Atunci când relaţiile ruso-austro-turce se ameliorau sau situaţia internaţională era favorabilă, exportul pâinii, cailor şi vitelor cornute mari era permis, iar când aceste relaţii se tensionau, comerţul era limitat sau stopat. Cu atât mai mult cu cât aceste mărfuri erau necesare armatelor ruseşti care erau dislocate pe teritoriul Principatelor Române, cât şi locuitorilor care erau obligaţi să îndeplinească multiple prestaţii în folosul armatei de ocupaţie, în special în perioada ostilităţilor ruso-turce.

Asupra politicii ţarismului au influenţat puternic tendinţele de modernizare care au cuprins la începutul sec. al XIX-lea toate ţările europene. La 8 septembrie 1802, la iniţiativa lui Alexandru I (1801-1825), guvernul a procedat la crearea în cadrul reformei ministeriale a Ministerului Comerţului (Сафонов 1988, 205-206), a acceptat promovarea unei politici protecţioniste. Politica comercial-vamală a ţarismului în Principatul Moldova era dictată de interesele economice şi politice ale Imperiului Rus faţă de teritoriile nou-anexate. Deoarece după terminarea războiului ruso-turc din anii 1806-1812 armatele ruseşti rămâneau dislocate, pentru o anumită perioadă de timp, în Principatele Române, adoptarea diferitelor decizii privind reglementarea raporturilor comerciale dintre Rusia, Basarabia şi statele vecine depindea de administraţia militară şi de şefii districtelor vamale de la Nistru – Movilău şi Dubăsari.

În exportul mărfurilor din Principatul Moldova se ţinea cont atât de legislaţia comercial-vamală în vigoare – tariful vamal din 1797, dar şi de Regulamentul comercial din 19 decembrie 1810, confirmat şi pentru anii următori[6], de particularităţile locale ale comerţului, cât şi de dispoziţiile speciale emise de organele centrale. Exportul din Rusia peste hotare se efectuează în baza Regulamentului

[2] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 7, f. 586.
[3] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 12, f. 96.
[4] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3248, f. 1470.
[5] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 7, f. 647.
[6] AISR, F. 560, inv. 4, d. 101, f. 34 verso.

comercial din 19 decembrie 1810, care permitea exportul peste hotare al tuturor mărfurilor, în afară de cai, monede de aur, argint şi aramă, inclusiv aramă în lingouri şi deşeuri. Politica comercial-vamală a ţarismului în Principatele Române depindea nu numai de diverşi factori politici externi, dar şi de ordin intern. Ţarismul era nevoit să ţină cont nu numai de situaţia politică din Europa, dar şi de situaţia concretă economică din Principate. Negustorii primeau certificate comerciale şi recipise în care se fixa cantitatea şi calitatea mărfii, data când marfa a fost adusă, calea – terestră sau maritimă, persoana care a declarat marfa şi taxa vamală la care marfa a fost supusă. Negustorilor, care transportau mărfurile pe cale de tranzit prin Principatele Române în Rusia, li se restituia taxa vamală percepută la oficiile şi punctele vamale de la Prut şi Dunăre[7]. Comerţul extern era admis numai dacă acesta contribuia la îmbunătăţirea aprovizionării şi deservirii armatei de ocupaţie, fapt confirmat de către Kuşnikov, care îl informa pe A. Prozorovski în anul 1808 că a acceptat cererile unor negustori locali de a vinde în Austria miere şi ceară, afirmând că: „comerţul cu aceste mărfuri nu a fost niciodată interzis, iar armata rusă nu era prevăzut să le folosească”[8], dar şi pentru sporirea veniturilor vistieriei, care percepe taxe vamale de la mărfurile exportate. Astfel, politica promovată de administraţia rusă agrava sărăcirea populaţiei, lipsind-o de o importantă sursă de venituri şi ruina economia Principatului Moldova.

O nouă etapă în dezvoltarea relaţiilor comerciale moldo-ruse o reprezintă perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Războiul ruso-turc din anii 1806-1812 adusese închiderea graniţelor la sud, către Turcia, ai cărei negustori fură goniţi şi la nord către austrieci (Iorga 1925, 119). Odată cu izbucnirea războiului ruso-turc în anul 1806, Sublima Poartă a închis strâmtorile Bosfor şi Dardanele, sechestrând numeroase încărcături cu grâne, iar Imperiul Rus a interzis prin ucazul imperial din 13 februarie 1810 exportul de cereale prin porturile Mării Negre şi Azov, iar la 26 mai fiind interzis şi accesul vaselor turceşti în porturile ruse (Prousis 2005, 205).

Această conflagraţie a influenţat asupra desfăşurării relaţiilor comerciale dintre Rusia şi Principatul Moldova. Aceasta se explică prin faptul că odată cu ocuparea Principatelor Române de către armata rusă, guvernul de la Petersburg a interzis comerţul acestora cu Poarta Otomană, însă prin armistiţiul de la Slobozia (12-24 august), relaţiile comerciale au fost restabilite. Însă, ţarul Alexandru I a refuzat să ratifice armistiţiul, iar când comanda armatei ruse a fost preluată de feldmareşalul A. Prozorovski comerţul dintre Principate şi Poartă a fost din nou oprit sub pretextul că „armistiţiul nu este încă o restabilire reală a păcii şi a relaţiilor amicale dintre cele două state, ci numai preludiul acestora” (Agachi 2008, 287). La fel şi comerţul cu posesiunile austriece ajunsese în dependenţă directă de evoluţia relaţiilor ruso-austriece. Când relaţiile dintre cele două imperii erau amicale comerţul era doar limitat. Administraţia rusă din Principate, urmărind anumite scopuri strategice interzicea exportul pâinii, al vitelor mari cornute şi al cailor. Bovinele erau folosite atât pentru alimentarea soldaţilor, cât şi pentru faptul că locuitorii Principatelor să aibă cu ce-şi îndeplini prestaţiile de transport în folosul trupelor de ocupaţie. Pâinea fiind necesară pentru alimentarea trupelor[9]. Comerţul dintre Principate şi posesiunile austriece era fie limitat, fie interzis, în funcţie de necesităţile aprovizionării trupelor ruse din Principate. Până în anul 1809 administraţia rusă a interzis exportul din Principate în Austria al pâinii, vitelor mari cornute şi cailor folosite pentru a asigura aprovizionarea armatei cu provizii şi mijloace de transport. În timpul războiului franco-austriac din anul 1809, Rusia fiind aliatul Franţei, comerţul Principatelor Române cu Austria a fost oficial interzis, însă, după terminarea războiului comerţul cu Austria a fost reluat păstrându-se doar restricţiile de până la 1809. Relaţiile comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus erau influenţate puternic de situaţia economică şi financiară a Rusiei, dar şi de politica ei externă.

Principalii parteneri comerciali ai Principatului Moldovei în această perioadă erau Imperiul Rus şi Imperiul Austriac. Este evident faptul că războiul ruso-turc a influenţat considerabil colaborarea comercială între ţările menţionate mai sus. Legăturile comerciale cu Imperiul Austriac devin mai puţin stabile deoarece poziţiile sale şi le întăreşte considerabil Imperiul Rus. Dar acest fapt nu contribuie la ruperea definitivă a relaţiilor comerciale dintre moldoveni şi austrieci, deoarece încă din secolul al XVIII-lea Imperiul Austriac era unul din principalii parteneri comerciali ai Moldovei (Подградская 1991, 96). Comerţul extern era admis numai dacă acesta contribuia la îmbunătăţi-

[7] AISR, F. 1263, inv. 1, f. 681 verso.
[8] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 573, f. 1-2.
[9] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 9, f. 522.

rea aprovizionării şi deservirii armatei de ocupaţie. Ca urmare a restrângerii treptate a monopolului turcesc asupra comerţului celor două Principate Române şi a obţinerii unui regim avantajos în comerţul cu ţările Imperiului Otoman, puterile europene, în special Austria, Rusia, Prusia, Franţa caută să dezvolte legăturile comerciale cu cele două ţări de la Dunăre, care ofereau materie primă la un preţ foarte convenabil şi o bună piaţă de desfacere pentru produsele lor industriale.

În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 adoptarea deciziilor privind reglementarea raporturilor comerciale dintre Rusia, Principatele Române şi statele vecine depindeau de administraţia militară şi de şefii districtelor vamale de la Nistru – Movilău şi Dubăsari. Astfel, relaţiile comerciale dintre Moldova şi Rusia se bazau pe clauzele tratatului comercial ruso-turc din 10/21 iunie 1783, conform căruia mărfurile ruseşti şi cele moldoveneşti la trecerea frontierei vamale de la Nistru erau supuse unei taxe vamale de 3% ad valorem, taxă ce se achita o singură dată (Sturza, Colescu 1900, 170). În interesele valorificării cât mai rapide şi mai efeciente a teritoriilor noi anexate, cercurile imperiale acordă în anul 1798 tuturor negustorilor străini dreptul de a se ocupa cu comerţul în sudul Ucrainei. Pentru încurajarea comerţului terestru, la 7 august 1803 a fost aprobat raportul Ministrului de Comerţ prin care este permis importul de tranzit fără plata taxei vamale al porumbului din Moldova prin oficiul vamal de la Dubăsari în portul Odesa şi în guberniile interne ruse, care ulterior urma să fie transportat peste hotare (ПСЗРИ 1830d, 822). Ulterior, în baza ucazului Senatului din 5 martie 1804 este adoptat regulamentul privind comerţul de tranzit din Moldova şi Ţara Românească prin portul Odesa, prin care este permis importul mărfurilor străine, cu excepţia celor interzise, transportate pe mare sau din alte oraşe ruse în portul Odesa, pentru exportul lui ulterior pe cale de tranzit în Moldova, Ţara Românească, Austria şi Prusia. Mărfurile exportate din aceste ţări în portul Odesa urmau să fie transportate peste hotare, portul servind drept cale de tranzit. În baza acestui regulament negustorii din guberniile ruse şi de peste hotare, ce dispuneau de dreptul la comerţul extern angro căpătau dreptul de a exporta mărfuri străine pe cale de tranzit în Moldova şi Ţara Românească. Mărfurile exportate pe cale de tranzit erau transportate în Principatele Române prin oficiile vamale Movilău şi Dubăsari, iar în Austria erau transportate prin oficiul vamal Rodzivilov. La rândul lor, guvernatorii generali care erau răspunzători de comerţul de tranzit erau obligaţi să desemneze drumurile prin care urma să fie tranportată marfa şi să-l informeze despre toate acestea pe Ministrul de Comerţ (ПСЗРИ 1830e, 191-194). Această măsură a jucat un rol important în extinderea comerţului Moldovei cu guberniile ucrainene şi ruse la începutul sec. al XIX-lea. Pentru a menţine un control strict asupra mărfurilor transportate, la 25 noiembrie 1804 au fost stabilite drumurile comerciale exacte prin care urma să se realizeze comerţul de tranzit, fiind stabilite şi oficiile vamale prin care trebuiau să fie transportate şi verificate mărfurile tranzitate. Astfel, mărfurile ce urmau a fi transportate în Moldova şi Ţara Românească treceau prin vama de la Dubăsari şi Balta, vama de la Balta servea ca punct vamal şi pentru mărfurile ce urmau să ajungă în Austria şi Prusia, iar la Nistru a fost desemnat ca punct de trecere vama de la Movilău (Ерошкин 1981, 225).

În comerţul Moldovei cu guberniile ruse o importanţă deosebită a jucat-o administraţia rusă, în persoana consulilor ruşi din Iaşi şi Bucureşti, care eliberau paşapoartele şi certificatele comerciale şi hrisoavele ce ofereau negustorilor dreptul de a se ocupa cu comerţul. Certificatul comercial reprezintă documentul care acordă dreptul de a exporta mărfuri din Principatul Moldova şi din Ţara Românească în ţările din Europa şi în guberniile ucrainene şi ruse, eliberat la dispoziţia preşedinţilor Divanelor Moldovei şi Ţării Româneşti senatorilor S.S. Kuşnikov şi V.I. Krasno-Milaşevici de către Divanul Moldovei în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Aceste documente conţin informaţii valoroase despre volumul şi structura comerţului, legăturile pieţei moldoveneşti cu pieţele europene, căile comerciale, sistemul vamal etc. Ele conţin şi informaţii preţioase despre dezvoltarea diferitelor ramuri economice – agricultura, creşterea animalelor şi meşteşugăritul. În certificatele comerciale este indicat locul de reşedinţă al negustorului, cantitatea mărfii exportate, locul de unde marfa a fost procurată şi locul ei de destinaţie (Tomuleţ 2011, 221-222).

După ocuparea Principatelor Române de către armata rusă administraţia imperială interzice comerţul cu Poarta Otomană. Doar după semnarea armistiţiului de la Slobozia din 12-24 august 1807 relaţiile comerciale au fost restabilite, dar refuzul lui Alexandru I de a ratifica armistiţiul a adus din nou la stoparea de către comandantul armatei ruse, feldmareşalul A. Prozorovski a comerţului (Agachi 1994, 59). Ca rezultat o parte din negustorii din Moldova şi Ţara Românească au fost nevo-

iţi să caute noi pieţe de desfacere a mărfurilor sale. Pentru a-i atrage pe pieţele ucrainene şi ruse ţarismul acordă negustorilor din Principatele Române un şir de privilegii. Până la adoptarea manifestului lui Alexandru I din 19 decembrie 1810 mărfurile moldoveneşti erau permise pentru export în guberniile interne ruse prin toate oficiile şi punctele vamale de la Nistru.

Un rol important în desfăşurarea şi reglementarea relaţiilor comerciale între Moldova şi Imperiul Rus i-a revenit administraţiei ruse din Principate, în fruntea căreia au fost numiţi la început senatorii S.S. Kuşnikov, iar mai târziu V.I. Krasno-Milaşevici, care deţineau şi funcţia de preşedinţi ai Divanelor Moldovei şi Ţării Româneşti. Instituit în postul de preşedinte în Divanele Principatelor în februarie 1808, S.S. Kuşnikov urmărea nu numai să asigure aprovizionarea unei armate de un efectiv de 140124 de militari, 60777 de cai de cavalerie şi 11 984 de boi din componenţa convoiului ambulant, dar şi să asigure întreţinerea relaţiilor economice între Moldova şi Imperiul Rus şi să supravegheze desfăşurarea legăturilor comerciale între Moldova şi alte ţări. În perioada conflagraţiei ruso-turce din anii 1806-1812 relaţiile comerciale ale Principatului Moldova au fost puse în interesul asigurării necesităţilor de război, pentru satisfacerea cerinţelor armatei ruse şi pentru apărarea intereselor politice şi economice ale Rusiei. În această perioadă relaţiile comerciale ale Moldovei cu Rusia erau reglementate nu atât de tratatele comerciale şi tarifele vamale existente, cât de dispoziţiile comandamentului armatei ruse de ocupaţie dislocate în Principate.

La sfârşitul anului 1810, comerţul moldo-rus primeşte o nouă lovitură din partea Rusiei. Presaţi de criza comerţului exterior şi de situaţia financiară din cadrul Imperiului Rus şi de politica protecţionistă promovată de ţarism, prin manifestul împăratului Alexandru I guvernanţii de la Petersburg au introdus, la 19 decembrie 1810, un nou tarif vamal, extrem de protecţionist, în scopul micşorării importului şi majorării exportului, au fost închise un număr mare de porturi şi vămi de la hotarul de apus al imperiului, printre care erau şi vămile de la Isacoveţ, Criuleni, Movilău şi Maiaki. Astfel, exportul mărfurilor din Moldova în guberniile interne ruse era permis doar prin vama de la Dubăsari. A fost interzis importul unui mare număr de mărfuri, iar pentru numeroase mărfuri au fost majorate taxele vamale (Золотников 1966, 227). Conform noului tarif vamal, importul sării din Moldova în Rusia era permis, dar taxa era păstrată la nivelul tarifului rus din 1797, constituind circa 40 copeici pentru un pud[10] de sare. Importul vinurilor era interzis, cu excepţia vinurilor româneşti şi maghiare, taxele vamale fiind însă majorate de la 18 ruble la 40 ruble pentru 18 vedre[11] de vin[12].

Noul tarif vamal echivala cu închiderea graniţei. Comerţul a devenit neprofitabil. Divanul Moldovei era îngrijorat nu atât de majorarea taxei, cât de închiderea vămilor. Această măsură cauza prejudicii serioase visteriei Moldovei lipsind-o de venituri semnificative reducând, astfel posibilităţile Divanului de a asigura armata rusă de ocupaţie cu sumele băneşti necesare. În schimb această măsură a contribuit la întărirea economică a oraşului Dubăsari. Prevăzând urmările economice grave la nivelul vistieriei, Divanul i-a solicitat lui Krasno-Milaşevici restabilirea exportului sării şi vinului în Rusia prin vămile recent închise[13]. Însă, închiderea oficiilor şi punctelor vamale de la Nistru cauzau prejudicii legăturilor comerciale moldo-ruse. În asemenea condiţii, la insistenţa Divanului, la 27 iunie 1811 V.I. Krasno-Milaşevici adresează comandantului armatei ruse M.I. Golemişcev-Kutuzov o scrisoare (Tomuleţ 2002, 1) menţionând în ea avantajele de care beneficia armata rusă, haznaua şi populaţia guvernului Kiev şi Podolia de pe seama comerţului cu Moldova. Astfel, exportul mărfurilor din Moldova sporea veniturile vămilor ruse de la Nistru şi ale celor moldoveneşti. Banii care erau adunaţi în visterie erau folosiţi pentru întreţinerea trupelor ruse de ocupaţie. Scăderea veniturilor vistieriei Moldovei îl impun pe V.I. Krasno-Milaşevici să ceară lui M.I. Kutuzov să intervină faţă de oficialităţile din Sankt Petersburg pentru a stabili exportul mărfurilor din Moldova prin toate vămile de la Nistru. În pofida demersurilor întreprinse, aceste restricţii nu au fost anulate. Ca rezultat, după anularea contractului dintre arendaşii ocnelor de sare şi Divan, dar şi refuzul concesionarilor de a achita întreaga sumă stipulată în contract, V.I. Krasno-Milaşevici se adresează la 23 septembrie 1811 ministrului de finanţe D.A. Guriev ca acesta să confirme demersul Divanului moldovenesc prin care se constata necesitatea încheierii unui nou contract privind concesionarea veniturilor de la extragerea şi realizarea sării (Tomuleţ 2002,

[10] Pud – unitate de măsură rusească pentru greutăţi, egală cu 16,38 kg.
[11] Vadră – veche unitate de măsură a capacităţii, folosită pentru lichide, echivalentă cu circa 10-15 litri.
[12] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3820, f. 1.
[13] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3248, f. 959-960.

2). Senatorul îl informa pe ministrul de finanţe – D.A. Guriev că a amânat soluţionarea acestei probleme până la adoptarea deciziilor referitoare la cererea de a permite exportul mărfurilor din Moldova prin vămile de la Movilău, Maiaki şi Isakoveţ. La 1 ianuarie 1812 cu o cerere similară intervine către ministrul de finanţe şi şeful vămilor de control N. Baicov, el insista ca mărfurile din Moldova să fie permise în afară de vămile menţionate şi prin punctul vamal Ovidiopol (Tomuleţ 2002, 3-5). Drept rezultat, la 21 ianuarie 1812 Consiliul de Stat ţinând cont de pierderile cauzate vistieriei Moldovei şi vămilor ruseşti de la Nistru de restricţiile din 19 decembrie 1810 ce au influenţat direct asupra întreţinerii armatelor ruseşti dislocate în Principatele Române, permite exportul mărfurilor din Moldova cu plata taxei vamale prin oficiile vamale Dubăsari şi Movilău şi punctele vamale Isakoveţ şi Maiaki (Tomuleţ 2002, 7). Relaţiile comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus erau influenţate puternic de situaţia economică şi financiară a Rusiei, dar şi de politica ei externă. Pentru a bara comerţul cu Poarta şi posesiunile austriece a fost organizată paza frontierelor cu unităţi de cazaci.

În linii generale exportul peste hotare al mărfurilor din Principatul Moldova depindea de administraţia imperială, care ţinea cont de diverse circumstanţe de ordin intern şi extern, obiectiv şi subiectiv. Exportul peste hotare a mărfurilor era permis doar în baza certificatelor comerciale prin porturile Galaţi, Isakoveţ, Movilău, Dubăsari, Criuleni – cu acordul comandanţilor acestor oficii vamale. Negustorii achitau o taxă vamală asemănătoare celei stabilite pentru portul Odesa – adică în baza tarifului vamal din 1797[14]. În Principatele Române taxa vamală era încasată în baza „obiceiului moldovenesc" – a aşa-numitei „vame", ce constituia 3% ad valorem[15]. Izvoarele atestă că la început cu comerţul se ocupau, în baza „obiceiului moldovenesc", toate stările sociale, inclusiv străinii „... cu plata taxei, stabilită pentru stările sociale, ...ce nu depăşea 15 lei anual"[16]. Constatând aceste particularităţi, autorităţile locale subliniau că această încălcare flagrantă a legislaţiei comerciale ruse nu poate fi tolerată, „...deoarece ea subminează activitatea negustorilor locali şi chiar a vistieriei"[17]. Negustorii din Principatul Moldova îşi exportau mărfurile în Odesa, Moscova, Herson, Kiev, Jitomir şi alte oraşe ucrainene şi ruse. Certificatele comerciale confirmă că din Moldova erau exportate în guberniile interne ruse vinurile moldoveneşti, vitele cornute, cerealele, lâna, lemnul de construcţie, sarea, pielea de animale neprelucrate, caşcavalul, untul şi brânza etc. Mărfurile din Principatul Moldova erau exportate la cele mai mari şi cunoscute iarmaroace ruseşti – Makarievskaia (Makariev), Korenaia (Kursk), Svenskaia (Breansk)[18].

În condiţiile interzicerii comerţului cu Poarta Otomană şi limitarea lui cu posesiunile austriece negustorii moldoveni îşi puneau mari speranţe în pieţele din Ucraina şi Rusia. Acest fapt este confirmat în documentele depozitate în fondul 1 – fondul Senatorilor, care conţin numeroase paşapoarte şi certificate comerciale, ce confirmă deplasarea negustorilor din Moldova în sudul Ucrainei în scopul realizării vitelor mari cornute şi cailor. Negustorii din Principatul Moldova adresau diverse cereri preşedintelui Divanului Moldovei V.I. Krasno-Milaşevici, pentru a li se permite să-şi exporte mărfurile în Rusia, din considerentul că comerţul cu piei din Iaşi în anul 1810 nu le-a adus venit, iar în prăvălii s-au adunat multe mărfuri, pe care sperau să le realizeze avantajos în guberniile ruse.

Principalele articole de export ale Ţărilor Române erau: vitele, cerealele (grâu, porumb, orz), fructele, lâna, mierea, ceara, vinul,caii, oile, însă puţine dintre acestea erau libere la export, cele mai multe produse continuau să fie la dispoziţia guvernului rus. În exportul mărfurilor din Principatul Moldova se ţinea cont atât de legislaţia comercial-vamală în vigoare – tariful vamal din 1797 cât şi de Regulamentul comercial din 19 decembrie 1810. În baza Regulamentului comercial din 19 decembrie 1810 se permitea exportul peste hotare a tuturor mărfurilor, în afară de cai, monede de aur, argint şi aramă, inclusiv aramă în lingouri şi deşeuri. Printre mărfurile interzise pentru export peste hotare se enumeră diferite specii de animale, vin, rachiu, carne etc.[19] Pentru exportul mărfurilor din Moldova şi Ţara Românească au fost desemnate oficiile vamale Movilău şi Dubăsari.

Interesul sporit al Rusiei faţă de sarea moldovenească se explică prin faptul că în această perioadă guvernul rus a rupt relaţiile diplomatice cu Anglia încălcând regulile maritime pe Marea Baltică. În legătură cu aceasta, contele Kociubei îi propune lui Prozorovski ca pe tot parcursul anului 1808 sarea să fie permisă pentru export prin toate ofi-

[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 15, f. 4, 108 verso.
[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 15, f. 40 verso.
[16] AISR, F. 560, inv. 4, d. 402, f. 39.
[17] AISR, F. 560, inv. 4, d. 402, f. 39.
[18] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4259.
[19] AISR, F. 560, inv. 4, d. 101, f. 12.

ciile şi punctele vamale de la Nistru, fără plata taxei vamale (Семенова 1959). Exportul sării din Moldova a devenit extrem de convenabil pentru Rusia, deoarece „veniturile Principatelor Române sunt utilizate în folosul nostru, iar veniturile acestei ramuri se ştie că sunt destul de importante şi pot aduce la creşterea vistieriei. Astfel, noi ne putem atinge un scop dublu: să mărim veniturile noastre şi să ne asigurăm guberniile cu produse de primă necesitate. Anume din acest considerent, ţarul Alexandru I a ordonat, ca în anul 1808 sarea din Moldova să fie exportată în Rusia temporar fără achitarea taxelor vamale ruse[20].

Importul şi exportul mărfurilor în Principatul Moldova era permis în exclusivitate prin carantină şi vamă, unde acestea urmau a fi supuse taxei vamale şi unui control sanitar riguros. Pentru a preîntâmpina pătrunderea molimei, în cazul în care aceasta bântuia în Imperiul Otoman şi Imperiul Austriac, drept măsură urgentă trebuia întărită paza cordonului sanitaro-vamal şi instituită o linie de carantină provizorie. Importul diferitelor mărfuri străine din Principatul Moldova în Rusia permise de tariful vamal se efectua pe cale terestră doar prin vama principală de la Dubăsari, care era înzestrată cu un număr necesar de funcţionari, cărţi vamale şi ştampile, iar importul şi exportul pe cale maritimă – doar prin vama principală din Odesa[21]. Cele mai importante mărfuri importate din Imperiul Rus în Principatul Moldova erau următoarele: rachiul, aur trefilat şi împletit, metale, postavuri, pânza colorată, baloturi de sticlărie (pahare, garafe, vase mari), cafea, zahăr, medicamente pentru farmacii, obiecte din bronz, trăsuri, diferite blănuri, hârtie etc. (Oţetea 1977, 67). Rusia furnizează cea mai mare parte a blănurilor, care fac parte din luxul boierilor şi formează un articol de import considerabil, din Rusia se mai importa fier, ţesături, ceai, pânză lată şi îngustă, cuie, foarfeci, bricege, aţă de in etc. (Urechia 1902, 233-249).

În timpul ocupaţiei militare ruse, Divanul atenţiona că „vămile din toată ţara se vând cu ponturi”[22], în care erau expuse şi condiţiile încasării taxei vamale, ponturile au catalog de vamă ce trebuie să plătească supuşii Divanului pentru orice fel de marfă. Sistemul de încasare a vămilor fusese reglementat printr-un catalog cu tarif vamal, în care era stabilită taxa vamală pentru fiecare marfă, iar pentru mărfurile nemenţionate în catalog şi netarifate se plătea 3% din valoarea mărfii. Regimul tarifar vamal nu se stabilea de Divane, ci „s-au trimis de la Ţarigrad încă de când s-au aşezat consulaturi în ţară şi s-au păzit fără schimbare până acum” (Bulat 1930, 149). În teritoriile sud-dunărene, sudiţii erau obligaţi să achite o singură dată taxa şi dacă negustorii veniţi de peste Dunăre prezentau „cărţile că au plătit o dată vama în ţara turcească pă marfa lor, să nu se mai supere dă altă vamă, nici cu nume de trecătoare, nici cu nimic alt” (Bulat 1930, 150).

În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 asemenea hrisoave (открытые листы) erau acordate negustorilor şi persoanelor de afaceri din guberniile ucrainene şi ruse, de administraţia rusă din Principate, pentru a se ocupa cu diferite activităţi comercial-industriale. Spre exemplu, la 28 iunie 1808 un asemenea hrisov a fost eliberat de Comandantul suprem al armatei ruse dislocate în Moldova, Muntenia şi Basarabia, feldmareşalul Prozorovski, moşierului Grabovski din gubernia Podolia pentru a putea deschide în Focşani, Bârlad, Chilia şi în alte localităţi diferite magazine în care să fie realizate, la preţuri rezonabile, pentru necesităţile armate, diferite feluri de făină, unt, slănină, rachiu rusesc, diferite crupe şi alte produse alimentare. Acesta urma să beneficieze de dreptul de a exporta liber aceste mărfuri prin vămile ruseşti, în baza decretului imperial din 4 februarie 1807[23]. Pornind de la faptul că legislaţia moldovenească nu prevedea asemenea scutiri pentru mărfurile ruseşti, în hrisov era stipulat că preşedintele în Divanele Moldovei şi Munteniei, senatorul S.S. Kuşnikov, va întreprinde măsuri concrete pentru soluţionarea întrebării. Ca rezultat, la 2 august 1808 Grabovski a primit din partea Divanului un alt hrisov, în care era stipulat că „vodca urma să fie scutită de orice taxe, iar celelalte produse alimentare şi băuturi să fie supuse unor asemenea încasări, încât furnizorii în cauză să nu simtă povoara lor şi să rămână mulţumiţi”[24]. Principalele vămi prin care treceau mărfurile moldoveneşti erau Movilău, Isakoveţ, Maiaki (din vecinătatea Ovidiopolului), Dubăsari şi Criuleni. Comerţul de tranzit era permis când nu leza interesele Rusiei şi prejudicia aprovizionarea armatei. El era dependent de relaţiile comandanţilor armatei ruse cu paşalele din cetăţile de peste Dunăre şi cu alte personalităţi politice (Agachi 2008, 287-288). Comercianţii români

[20] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1133, f. 3-4.
[21] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1133, f. 682.
[22] Ponturi – articole, paragrafe, puncte din cadrul contractului încheiat între Divan şi arendaşi.
[23] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 308, f. 2-2 verso.
[24] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 308, f. 4.

importau produse meşteşugăreşti şi exportau produse naturale (cereale, vite, peşte, lână, miere etc.) prin porturile Brăila şi Galaţi. Deşi distruse în urma războaielor purtate pe teritoriul românesc, totuşi erau active drumurile comerciale ce treceau din Polonia spre Ţara Românească, sud-vestul Transilvaniei şi Moldova, care aveau un rol important în comerţul de tranzit. În a doua jumătate a secolului XVIII-lea, în urma scăderii influenţei Imperiului Otoman, se intensifică activitatea comercială la Dunăre şi în bazinul Mării Negre a Austriei, Franţei, Angliei, Rusiei şi altor state. Aceasta a contribuit la lărgirea comerţului Ţărilor Române cu ţările respective.

La hotarul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea relaţiile comerciale ale Moldovei cu Imperiul Rus au fost influenţate de un şir de evenimente noi. În urma războaielor ruso-turce şi ruso-austro-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, iar ulterior după anexarea teritoriului dintre Bugul de Sud şi Nistru la Imperiul Rus, hotarele Imperiului Rus se vor apropia considerabil de teritoriul Moldovei – eveniment ce a influenţat semnificativ relaţiile comerciale ale acesteia. Dar, în pofida faptului că armatele ruse ocupaseră teritoriul Principatului Moldova şi ţara se afla într-o stare de război, precum şi în pofida faptului că marile imperii promovau o politică care frânau într-o oarecare măsură dezvoltarea comerţului, totuşi se păstrează tendinţa de extindere şi consolidare a relaţiilor comerciale ale Principatului Moldova cu ţările limitrofe – cu Imperiul Otoman şi Imperiul Austriac. În comerţ încep să fie investite tot mai multe capitaluri, comerţul devenind o sursă sigură de venit atât pentru negustorii străini cât şi parţial pentru negustorii din Moldova. Cu toate că Ţara Moldovei era cointeresată în dezvoltarea comerţului extern, totuşi ea nu promova o politică protecţionistă pentru apărarea intereselor negustorilor moldoveni. Iată de ce sunt frecvente cazurile când aceştia se adresau cu rugăminţi către autorităţile Moldovei pentru ca să li se acorde şi lor aceleaşi drepturi pe care le aveau negustorii străini. Sânt frecvente cazurile când negustorii din Principatele Române căutau protecţia unui consulat străin. De cele mai multe ori negustorii preferau să treacă sub protecţia fie a consulatului Imperiului Austriac, fie a Imperiului Rus, deoarece protecţia acestor consulate era mult mai sigură şi mai stabilă. Mulţi negustori din Ţara Moldovei procurau moşii în Bucovina pentru a obţine mai uşor protecţia Imperiului Austriac. Relaţiile comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus erau influenţate puternic de situaţia economică şi financiară a Rusiei, dar şi de politica ei externă. În perioada conflagraţiei ruso-turce din anii 1806-1812 relaţiile comerciale ale Principatului Moldova au fost puse în interesul asigurării necesităţilor de război, pentru satisfacerea cerinţelor armatei ruse şi pentru apărarea intereselor politice şi economice ale Rusiei.

Analiza izvoarelor inedite de arhiva şi a celor publicate ne permit să conchidem că relaţiile comerciale ale Moldovei cu Imperiul Rus la începutul secolului al XIX-lea purtau un caracter permanent şi tradiţional, iar extinderea acestor legături comerciale a fost determinată de circumstanţele produse în timpul conflagraţiei din anii 1806-1812, în condiţiile când comerţul cu Poarta Otomană era interzis, iar cel cu posesiunile austriece era fie limitat, fie interzis.

Bibliografie

Agachi 1994: A. Agachi, Comerţul Moldovei şi Ţării Româneşti sub ocupaţia militară rusă din anii 1806-1812. Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură 4, 1994, 59-69.

Agachi 2008: A. Agachi, Ţara Moldovei şi Ţara Românească sub ocupaţia militară rusă (1806-1812) (Chişinău 2008).

Bulat 1930: T.G. Bulat, Contribuţii la istoricul vămilor din Ţările Româneşti (1807-1812). In: Arhivele Basarabiei, an. II, nr. 2 (Chişinău 1930), 133-153.

Iorga 1925: N. Iorga, Istoria comerţului românesc. Epoca mai nouă (1700-1823) (Bucureşti 1925).

Iorga 1982: N. Iorga, Opere economice (Bucureşti 1982).

Istoria 1984: Istoria RSS Moldoveneşti (Chişinău 1984).

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, I (1812-1830) (Bucureşti 1993).

Oţetea 1977: A. Oţetea, Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism) (Bucureşti 1977).

Prousis 2005: T.C. Prousis, Risky Business: Russian Trade in the Ottoman Empire in the Early Nineteenth Century. Mediterranean Historical Review 2, vol. 20, 2005, 201-226.

Rosetti 1909: R. Rosetti, Arhiva senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806-1812, fasc. III (Bucureşti 1909).

Sturza, Colescu 1900: D.A. Sturza, C. Colescu, Acte şi documente referitoare la istoria Renaşterii României (Bucureşti 1900).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia îi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale. Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2011: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni), vol. I-III (Chişinău 2011).

Urechia 1902: V.A. Urechia, Istoria românilor (Bucureşti 1902).

Ерошкин 1981: Н.П. Ерошкин, Крепостническое самодержавие и его политические институты (Первая половина XIX века) (Москва 1981).

Золотников 1966: М.Ф. Золотников, Континентальная блокада и Россия (Москва-Ленинград 1966).

Кочергин 1911: В.А. Кочергин, Наброски по истории города Дубоссар и прилежащего Поднестровья (Херсонской губернии) (1648-1870) (Одесса 1911).

Подградская 1991: Е.М. Подградская, Экономические связи Молдовы со странами центральной и восточной Европы в XVI-XVII (Кишинев 1991).

ПСЗРИ 1830a: Полное Собрание Законов Российской Империй, Собр. I, т. XXIII, 1789-1796, №17373 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830b: Полное Собрание Законов Российской Империй, Собр. I, т. XXIII, 1789-1796, №17387 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830c: Полное Собрание Законов Российской Империй, Собр. I, т. XXIII, 1789-1796, №17300 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830d: Полное Собрание Законов Российской Империй, Собр. I, т. XXVII, 1802-1803, №20887 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830e: Полное Собрание Законов Российской Империй, Собр. I, т. XXVIII, 1804-1805, №21196 (Санкт Петербург 1830).

Сафонов 1988: М.М. Сафонов, Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII и XIX вв. (Ленинград 1988).

Семенова 1959: И.В. Семенова, Новые данные о торговых связях России с Дунайскими княжествами на рубеже XVIII-XIX вв. В сб.: Ученые записки ИИ МФ АН СССР, т. 1/10 (Кишинев 1959), 179-197.

Скальковский 1836: А. Скальковский, Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1 (1731-1796) (Одесса 1836).

Aspects of economic relations between the Russian Empire and the Principality of Moldova in the late 18th - early 19th centuries

Abstract

At the end of the 18th - early 19th centuries, the trade relations between the Principality of Moldova and the Russian Empire were determined by a number of new features that represent a new stage in the development of economic relations between the countries. Intensification of trade relations between the Principality of Moldova and Russia was achieved with the signing of the Treaty of Kuchuk Kainarji. Russian freedom of navigation and trade on the Danube and the Black Sea led to a weakening of the tercentennial Ottoman monopoly in the Romanian principalities, contributing to the development of foreign trade with Russia, Austria and other European countries.

Аспекты экономических связей Российской империи и Молдавского княжества в конце XVIII - начале XIX веков

Резюме

В конце XVIII - начале XIX века в торговых отношениях между Российской Империей и Молдавским княжеством определился ряд новых возможностей, что представляло собой новый этап в развитии экономических связей между государствами. Интенсификация торговых связей между Молдавским княжеством и Россией была достигнута с подписанием Кучук-Кайнарджийского мира. Свобода русского судоходства и торговли на Дунае и Черном море привела к ослаблению трехсотлетней османской монополии в румынских княжествах, способствуя развитию внешней торговли с Россией, Австрией и другими европейскими странами.

28.01.2013

Irina Cereş, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

УРБАНОНИМЫ ГОРОДОВ ЮЖНОЙ БЕССАРАБИИ В СЕРЕДИНЕ XIX СТ. (АККЕРМАН, ИЗМАИЛ (ТУЧКОВ), КИЛИЯ): ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ

Игорь Гулянович

Улица, переулок, спуск является основной частью урбанистической структуры любого городского поселения, как в период античности, средневековья и нового времени. Они помогают жителю ориентироваться в городе, находить тот или иных объект. Улицы служат как предмет исследования для выяснения развития города, приоритетов социально-экономического развития, этнического и конфессионального состава города, политики местных властей по увековечиванию и конструирования различных культов героев города, навязанная центральной властью политика относительно названий улиц.

В историографии развитие городов рассмотрены в краеведческих работах посвященных Аккерману (Белая 2000; Белая 2007), Измаилу (Марчук, Тичина 1997), Килие (Райнов 2003) и обобщающих исследованиях М. Шлапак (Şlapac 2008), М. Сергиевского (Сергиевский 1976) и других.

Каждый город в Южной Бессарабии имел свое уникальное развитие не похожее на другие. Например, Аккерман состоял из двух частей «старой» и «новой», который разделяла будущая Софиевская улица (Белая 2000). Вследствие этого центр города был размыт. Как отметил К. Кесслер: «Он состоял почти весь из небольших деревянных домов, частью покривившихся от ветхости, заключает в себе несколько обширных площадей и пустырей и вообще дышит каким-то унынием» (Кесслер 1860, 48). Общественными местами для жителей Аккермана были Воскресенский собор, торговые места (Гостиный и Старый базар), городской бульвар. Похожая схема развития были и у Килии, которая из-за разливов Дунаю также состояла из двух частей («старой» и «новой»). Центральной улицей «старого города» была Крепостная, которую Ф.Ф. Вигель в начале 1820-х гг. назвал «единственной улицей форштадта» (Вигель 1865, 21). В середине XIX ст. городскими центрами стал собор, торговые места (Новый и Старый базар), но это не уберегло от критического отклика современника, который называл Килию городком, который «хуже всякой порядочной деревни» (Аксаков 1991, 286). Городские кварталы Измаила (Тучкова), в отличие от Аккермана и Килии, не имели османской планировки. Центральной улицей города стал Дунайский проспект, который на себе ощутил основные трансформации в первой половине XIX в. Как писал современник во второй половине 1820-х гг. проспект представлял «болото с дикими утками», в середине 1840-х гг. – «непроходную грязь», а на 1853 г. – городской бульвар «с аллей акаций, обрамленную деревянными палисадниками» (П...й 1853).

Как отмечает украинский исследователь М.Л. Долинская урбанонимы (урбонимы) делятся на несколько групп: агоронимы – названия площадей, рынков; одонимы – названия линейных объектов в городе (улиц, проспектов, бульваров, аллей, переулков); горонимы – названия любой части городской территории (район, квартал, кладбище и т.д.); названия зданий (Долинська 2006, 10).

К функциональным одонимам, относятся названия, которые произошли от особенностей рельефа или расположения. В Аккермане таковыми были Большая, Песчаная, Плавневая и Садовая улицы, в Измаиле (Тучкове) – Нижняя, Садовая, Стоповая и Широкая, в Килие – Нижняя, Новая, Озерная, Садовая и Степовая[1]. Бульвар, который в городе был устроен в 1840 р. возле военных казарм на берегу Днестровского лимана[2], как урбанистический элемент дал название только одониму в Аккермане – Бульварная улица. Гидронимы отобразились

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2403, f. 103.
[2] ASRO, F. 1, inv. 214 (1840), d. 3, f. 1 verso.

в названиях одонимов Дунайский проспект и Набережная улица в Измаиле, Большая и Малая Дунайская в Килие (Райнов 2003, 34).

От путей сообщения, связывавшие города с другими населенными пунктами Бессарабской области или частями города, произошли названия Измаильской, Кишиневской и Шабской улиц в Аккермане, Кишиневской и Вилковской в Килие, Аккерманской, Кишиневской, Ренийской, Кугурлуйской и Сафтиянской в Измаиле.

От объектов специфической инфраструктуры городов названия получили Таможенная, Карантинная и Крепостная улицы в Измаиле, Почтовая и Крепостная в Килие.

Органы власти в городах Южной Бессарабии достаточно часто, на первых порах, размещались в наемных домах или в случае с Аккерманом в упраздненной крепости. В дальнейшем в городах были построены отдельные здания для администрации, но на середину XIX в. лишь правоохранительное ведомство в Аккермане имело собственное здание[3] и дало название одониму – Полицейская улица.

Пестрота населения была характерна для городов Буджака еще в период Османской империи, когда этнические группы жили компактно и образовали махалле. Впоследствии они трансформировались в одонимы, как в Аккермане – Греческая и Армянская улицы. Кроме них в городе недалеко от Днестровского лимана располагались Болгарская, Греческая, Еврейская, Малороссийская, Молдавская и Старообрядческая улицы. Схожие названия были в Измаиле: Большая и Малая Армянская, Булгарская, Греческая, Еврейская, Малороссийская и Молдавская улицы[4], и Килие: Болгарская, Великороссийская, Липованская и Малороссийская. Отметим, что в практике делопроизводства, на примере Аккермана, использовались понятия как «махалле» («Нижняя улица Малороссийской Могалы»[5]), так и «улица» («Болгарская улица»[6]).

Важным для жителей города были религиозные сооружения. Улица, ведущая к храмам, достаточно часто именовалась в честь сооружения. Так, в Аккермане существовали Георгиевская улица от церкви св. Георгия, Соборная от Воскресенского собора, в Измаиле располагались Дмитриевская улица от храма св. Дмитрия, Никольская – церкви св. Николая, Соборная – Покровского собора. В Килие располагалась Никольская улица, получившая свое названия от храма св. Николая. Вместе с тем в городах Южной Бессарабии существовали одонимы, которые, вероятно, происходили от имен святых: Михайловская улица в Измаиле, Софиевская в Аккермане.

С социально-экономической жизнью городов связано происхождение одонимов и агоронимов в Аккемране: Новобазарной и Старобазарной улиц и площадей, где располагались основные торговые центры и проходили ярмарки (Белая 2007), а в Измаиле – Кузнечная, Ремесленная и Торговая улицы. Также подобное происхождение имеют горонимы (предместья Измаила_ Копаная балка и Гончаровка, где местные занимались добычей глины и гончарным промыслом соответственно. В Килие места, где происходила торговля и проходили ярмарки и базары дали названия Гостиной и Сенной улицам, Купеческой (Старой) и Ярмарочной улицам и площади[7].

Становые группы населения дали названия Аристократической, Дворянской и Купеческой улицам в Измаиле, и Мещанской в Аккермане и Килие.

В Аккермане в середине XIX ст. присутствовали названия одонимов, которые были названы в честь кого-либо или чего-либо. От имени Скоблева – Скоблевская, одного из главных городов империи – Московская улица (Şlapac 2008, 154).

Агоронимы в Измаиле были более разнообразны: функциональное происхождение имели Нижняя, Новая, Малая, которые были названы по месторасположению, размеру, и Соборная, которая была возле главного храма города Покровского собора. По социально-экономической деятельности, какая там проходила – Сенная и Рыбная площади, где продавали фураж, сено и рыбопродукты. Вместе с тем несколько агоронимов, этнического происхождения, как Армянская и Греческая,

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2403, f. 9.
[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2403, f. 9.
[5] ASRO, F. 1, inv. 214 (1832), d. 1, f. 39.
[6] ASRO, F. 1, inv. 214 (1833), d. 2, f. 76.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4738, f. 9.

остались лишь на бумаге и были застроены жителями[8].

Горонимы представлены, в основном, названиями предместий. Функциональную этимологию имеют Турлаки (в переводе с тюркского языка обозначает турл – река, лак – озеро (Кирица 1878, 340)) и Шабо, которое переводятся как верхние сады. Эти населенные пункты в 1810-30 гг. были предместьями Аккермана, а с 1841 г. стали отдельными городскими поселениями (посадами). От названия озер (Кугурлуй, Сафтияны) и лощины (Броска) произошли названия горонимов близ Измаила. С объектами транспортной инфраструктуры связано происхождение названий предместья Аккермана и Килии – Каменный мост и Маяк соответственно. Первые поселенцы, в основном молдаване, дали название предместью (посаду) Аккермана Папушой (в переводе с румынского языка пэпушой обозначает кукуруза) (Сергиевский 1946, 346), от русских-староверов произошли названия предместий Измаила – Старая Некрасовка и Новая Некрасовка, беглецы-крестьяне с Надднепрянской Украины – двум горонимам Килии Демьяновка и Натягайловка.

Таким образом, можно говорить, на материалах урбанонимов городов Южной Бессарабии середины XIX ст. о ландшафте, путей сообщения, социально-экономическую деятельность населения, этническом и конфессиональном составе и др. Урбанонимы по своей этимологии происходят, прежде всего, от функциональных объектов, этнических групп, которые на них жили или культовые сооружения располагались там.

Библиография

Аксаков 1991: И.С. Аксаков, Письма из провинции. Присутственный день в уголовной палате (Москва 1991).

Белая 2000: Т. Белая, Прогулка по Аккерману. Советское Приднестровье, №25, 31 марта (Белгород-Днестровский 2000).

Белая 2007: Т. Белая, Старый Аккерман. В: Советское Приднестровье, №12, 3 февраля (Белгород-Днестровский 2007).

Вигель 1865: Ф.Ф. Вигель, Воспоминания, ч. 7 (Москва 1865).

Долинська 2006: М.Л. Долинська, Історична топографія Львова XIV-XIX ст. (Львів 2006).

Кесслер 1860: К. Кесслер, Путешествие с зоологическою целью к северному берегу Черного моря и в Крым в 1858 году (Киев 1860).

Кирица 1878: Г. Кирица, Архангело-Михайловская церковь и приход Турлак Аккерманского уезда. В сб.: КЕВ, № 8 (Кишинев 1878), 340-350.

Марчук 1997: Ю.І. Марчук, А.К. Тичина, Ізмаїл. Історичний нарис (Одеса 1997).

П...й 1853: Х. П...й, Заметки об Измаиле. В: Одесский вестник, №15, 5 февраля (Одесса 1853).

Райнов 2003: Б. Райнов, Очерки истории Килии (Измаил 2003).

Сергиевский 1946: М.В. Сергиевский, Топонимия Бессарабии и процесс заселения территории. В сб.: Известия академии наук Союза ССР, том V, вып. 4 (Москва 1946), 333-350.

Şlapac 2008: M. Şlapac, Arta urbanismului în Republica Moldova: privire de ansamblu (Chişinău 2008).

Urbanonimele oraşelor din sudul Basarabiei la mijlocul sec. XIX (Akkerman, Ismail (Tucikov), Chilia): tendinţe generale şi particularităţi

Rezumat

În articol sunt analizate urbanonimele oraşelor din sudul Basarabiei. Sunt elucidate tendinţele generale în utilizarea odonimelor, agoronimelor, horonimelor în oraşele Akkerman, Ismail şi Chilia. Au fost identificate particularităţile constituirii centrelor acestor oraşe, precum şi ale funcţionării urbanonimelor.

[8] ASRO, F. 1, inv. 214 (1832), d. 15, f. 9 verso.

Urbanonyms of Southern Bessarabia in the middle of the 19th century (Akkerman, Izmail (Tuchkov), Kiliya): general trends and characteristics

Abstract

This article considers urbanonyms of Southern Bessarabia. There are shown general trends in the use of odonyms, agoronyms, and horonyms at Akkerman, Izmail (Tuchkov), and Kiliya. The paper discusses the features of development of the downtown areas and the functioning of urbanonyms in the first half of the 19th century.

14.01.2013

Игорь Гулянович, Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, Одесса, Украина, e-mail: goranihor@gmail.com

ORFEVRĂRIA ECLEZIASTICĂ DIN BASARABIA (1812-1827)

Liliana Condraticova

Inventarul liturgic al bisericilor şi mănăstirilor din Basarabia constituie o parte componentă a patrimoniului cultural al ţării. Studierea orfevrăriei de cult din primele decenii ale secolului al XIX-lea are o deosebită importanţă pentru conturarea unui tablou pe cât e posibil de vast al evoluţiei şi afirmării prelucrării artistice a metalului în spaţiul basarabean. În acest context, este necesară cercetarea detaliată a unor probleme de o semnificaţie aparte, şi anume prezenţa meşterilor argintari care realizau variate piese de podoabă, materiile prime folosite şi atestarea articolelor preponderent din aliaje metalice ieftine, piesele comandate şi nelipsite în bisericile basarabene, valoarea istorică şi artistică a inventarului liturgic confecţionat în această perioadă.

Informaţii valoroase cu referinţă la podoabele de cult din bisericile şi mănăstirile basarabene de la începutul secolului al XIX-lea sunt selectate de regulă din dosarele de arhivă. Deşi nu chiar atât de numeroase cum ne-am fi dorit, ele constituie temelia cercetării iniţiate de noi, completând informaţiile lapidare culese din literatura de specialitate. Nu mai puţin valoroasă se prezintă şi documentarea pe teren, cercetarea detaliată a inventarului liturgic pentru stabilirea materiei prime folosite, a atelierului de confecţionare a articolului sau meşterul argintar, motivele decorative utilizate pentru înfrumuseţarea podoabei etc.

Una din cele mai importante probleme care necesită elucidare este prezenţa meşterilor argintari care profesau prelucrarea artistică a metalului, confecţionarea inventarului liturgic şi a podoabelor de cult. Pentru spaţiul pruto-nistrean, la începutul secolului al XIX-lea, au fost documentaţi câţiva meşteri care au realizat podoabe pentru bisericile locale. De remarcat, că în ambele cazuri vorbim de meşteri veniţi din Podolia: un meşter din oraşul Balta şi argintarul Leiba Berg din oraşul Uman, asupra activităţii căruia ne vom şi opri în continuare.

În conformitate cu acordul cu nr. 1767, încheiat la data de 20 iulie 1815 între Dicasteria de Chişinău şi cetăţeanul din oraşul Uman, Ucraina, evreul Leiba Iţcovici Berg, meşter argintar, ultimul urma să confecţioneze potrivit modelului stabilit potirul cu toate necesare oficierii serviciului divin: discos, linguriţă, steluţă, copie, icoane etc.[1] Pentru realizarea acestei comenzi meşterul a prezentat o recipisă în care specifica că va realiza potirul cu toate piesele liturgice necesare pentru bisericile din Eparhia Chişinăului atâtea cât vor fi solicitate[2]. Toate podoabele urmau să fie realizate din tombac, argintate, iar unele fragmente chiar şi aurite. Preţul unui potir cu piesele liturgice necesare ajungea la 120 de lei. Meşterul argintar solicita, în cererea sa, ca după executarea acestor piese, niciun meşter argintar în afară de el să nu îndeplinească asemenea comenzi pentru Dicasteria din Chişinău. În aşa mod, se instituia un fel de monopol pentru executarea vaselor sfinte din aur şi argint, iar prerogativa îndeplinirii comenzilor revenea acestui argintar, de origine iudaică, Leiba Berg. Documentul a fost semnat de meşter în limba evreiască (idiş), şi confirmat în limba rusă, în traducere însemnând următoarele ”în rusă înseamnă Berg Leiba Iţcovici, argintar, locuitor din Uman”[3].

Potrivit contractului semnat de argintarul Leiba Berg şi Dicasterie, toţi protopopii să întocmească lista vaselor de cult necesare pentru a fi confecţionate, cu indicarea concretă a materiei prime de executare – argint, aur sau tombac. Totodată, era preconizată comandarea şi realizarea vaselor de cult numai din argint, iar cele din zinc se interziceau pentru folosinţă. În locul vaselor de zinc, se recomanda realizarea vaselor sfinte din tombac „potrivit modelului vaselor de argint sau de aur şi făcute iscusit aidoma lor”[4].

Ca urmare a expedierii unei circulare tuturor protopopilor Eparhiei Chişinăului, avem rapoartele

[1] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946. Anii 1815-1819.
[2] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 1.
[3] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 1 verso.
[4] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 2 verso.

fiecărui protopop privind executarea ordinului. Astfel, la 24 iulie 1813 protoiereul Fiodor Maleavin scria că a primit circulara conform căreia urmează să întocmească lista tuturor vaselor pentru a fi confecţionate din staniu sau argint, lista urmând a fi transmisă în Dicasteria Duhovnicească.

Conform listei anexate de protoiereul Fiodor Maleavin, în bisericile din Akkerman, Chilia, Bender şi Căuşeni, au fost comandate următoarele vase liturgice[5]: pentru catedrala din Akkerman şi biserica Ioan Botezătorul au fost comandate potirul cu cele necesare din argint aurit; pentru cinci biserici din satele ţinutului Akkerman, inclusiv Şabo, Tudora, au fost comandate potire cu vasele de cult realizate din staniu. Pentru trei biserici cu hramul Adormirii, Acoperământul şi Sf. Nicolae din oraşul Chilia au fost comandate potire cu vase din argint aurit, iar pentru patru biserici ale ţinutului Chilia au fost comandate potire cu vase din staniu, încă pentru două biserici ale aceluiaşi ţinut au fost comandate potire cu vase din aramă, tombac şi staniu.

Pentru oraşul Bender situaţia se prezintă astfel: pentru bisericile cu hramul Adormirii şi Sf. Nicolae, dar şi pentru catedrala Sf. Alexandru se comandau potire cu vase de argint aurit, situaţie deja bine conturată pentru bisericile din oraşe. Iar pentru parohiile rurale ale ţinutului Bender, se realizau potire din aliaje metalice ieftine. Astfel, pentru biserica Sf. Nicolae din satul Hârbovăţ, pentru cele din Chiţcani şi Fârlădeni se comandaseră potire din tombac aurit; pentru biserica Sf. Mihail din satul Hagimus potirul cu vasele sfinte urma să fie executat din staniu. O situaţie similară era şi pentru bisericile Sf. Mihail din satul Bulboaca, Sf. Spiridon din satul Varniţa, Sf. Nicolae din satul Gura Bâcului şi biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Sălcuţa.

În iunie 1819, protoiereul de Bender a primit o circulară aparte prin care se cerea înlocuirea vaselor de cult de staniu cu cele realizate de tombac argintat de către argintarul Leiba Berg[6].

Şi pentru târgul Căuşeni şi satele ţinutului protoiereul Fiodor Maleavin a comandat argintarului vase de cult, după cum putem urmări din raportul său. Stabilim, că pentru biserica Adormirii Maicii Domnului din Căuşeni a fost comandat un potir cu vasele sfinte din staniu. Iar situaţia din parohii se prezintă astfel: pentru biserica din Slobozia – potir de staniu, pentru biserica din Olăneşti şi cea din Purcari – potire de argint, pentru biserica din satul Răscăieţi – potir de aramă, pentru biserica din Ciobruci – potir de aramă argintat, pentru bisericile din Tocuz, Ermoclia, Cârnăţeni, Selişte ş.a. au fost comandate potire de staniu, pentru biserica din Cimişlia – potir de argint, mai multe biserici au comandat potire de staniu, aramă argintată sau aramă aurită. În cele şase biserici din ţinutul Căuşeni aflate în construcţie şi două biserici din ţinutul Chilia nu erau deloc vase de cult necesare pentru oficierea serviciului divin. Deja la 24 noiembrie 1816, protopopul Fiodor Maleavin semna că a primit, conform comenzii efectuate de el anterior, 30 de potire cu toate vasele necesare, adică discose, linguriţe, steluţe, cópii, atât de staniu, cât şi de argint aurit sau din aramă argintată, în funcţie de solicitarea fiecărei biserici în parte.

O circulară similară cu nr. 1762 a fost primită şi de protopopul ţinutului Codru şi Greceni, care a purces la întocmirea listei necesare de vase pentru oficierea serviciilor divine în bisericile protopopiatului condus de el[7].

În conformitate cu lista întocmită la 9 august 1815 şi anexată de protopopul ţinutului Codru şi Greceni, vom stabili piesele comandate argintarului Leiba Berg şi materialul de lucru[8]. Astfel, au fost comandate potire şi discose de argint pentru bisericile din ţinutul Codru (biserica Sf. Nicolae din satul Leova, biserica Sf. Arhangheli din satul Hăsnăşenii Noi, biserica Sf. Nicolae din satul Toceni, biserica Sf. Arhangheli din satul Leucani, biserica Sf. Dumitru din satul Cania, biserica Sf. Arhangheli din satul Larga, biserica Sf. Gheorghe din satul Caragaş, biserica Sf. Dumitru din satul Capaclia, biserica Sf. Nicolae din satul Enicoi, Biserica Sf. Arhangheli din satul Cazangic), iar pentru biserica Sf. Nicolae din satul Cupcui şi biserica Sf. Gheorghe din satul Macreşti au fost comandate câte o steluţă şi o linguriţă de staniu.

De asemenea, steluţă şi linguriţe de staniu au fost comandate pentru bisericile ţinutului Greceni, şi anume biserica Sf. Nicolae din satul Larga, biserica Cuv. Parascheva din satul Baurci, biserica Sf. Arhangheli din satul Zârneşti, biserica Sf. Arhangheli din satul Frumoasa, biserica Sf. Arhangheli din satul Cargan, biserica Sf. Arhangheli din satul Manta, biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Pelenia (partea bulgară) şi biserica Sf. Arhangheli (partea moldovenească), biserica Sf. Arhangheli din satul Goteşti şi biserica Sf. Dumitru din satul Tartaul.

[5] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 12-12 verso.
[6] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 83-83 verso.
[7] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 4.
[8] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 8-8 verso.

Biserica	Inventarul necesar	Metalul
Biserica Înălţarea Crucii a cetăţii Ismail	Potirul cu toate vasele necesare	argint aurit
Mănăstirea Sf. Nicolae din Ismail	2 seturi de potire cu toate vasele necesare	argint
Mănăstirea Sf. Dumitru din Ismail	Potirul cu toate vasele necesare	staniu
Biserica Sf. Nicolae, oraşul Tucicov	Potirul cu toate vasele necesare Potirul cu toate vasele necesare	argint aurit staniu
Pentru biserica Sf. Dumitru, oraşul Tucicov, aflată în construcţie	Potirul cu toate vasele necesare Potirul cu toate vasele necesare	argint aurit staniu
Pentru biserica nou-construită Sf. Nicolae, satul Babint	Potirul cu vasele necesare	staniu
Biserica în construcţie din or. Tomorov	Potirul cu vasele necesare	argint aurit
Biserica Sf. Spiridon	Potirul cu vasele necesare	staniu
Biserica Sf. Arhanghel Mihail	Potirul cu vasele necesare	staniu
Biserica Sf. Arhanghel Mihail, satul Colibaş	Potirul cu vasele necesare	staniu
Biserica Adormirii, Vulcăneşti	Potirul cu vasele necesare	argint aurit

Deja peste doi ani după semnarea contractului, în 1817, protopopul ţinutului Codru şi Greceni a primit 33 de seturi de potire cu vase sfinte comandate anterior din metale nobile şi aliaje metalice ieftine.

Circulară similară, sub nr. 1763, a primit şi protopopul de Ismail şi ţinutul Tomorov, protoiereul Nichita Glisan. Potrivit listei întocmite de protopop, în ţinuturile administrate de el au fost comandate pentru confecţionare următoarele vase de cult[9].

Ulterior, protopopul a mai comandat trei potire de staniu şi unul de argint pentru bisericile din protopopiatul său. În aprilie 1817, protoiereul a delegat pe preotul Iosaf Mihailaş să achite suma de 1800 de lei pentru potirele comandate pentru 15 biserici ale ţinutului Tomorov. Graţie acestui document, putem stabili preţul estimativ pentru potirele comandate: câte 120 de lei pentru fiecare potir cu vasele sfinte de argint[10]. Pentru primirea sumei de 1800 de lei pentru 15 potire de argint a semnat şi meşterul argintar care le-a confecţionat, evreul Leiba Berg.

Acelaşi protopop menţiona, în noiembrie 1818, că argintarul Leiba Berg încerca de fiecare dată să realizeze în loc de chivoturi de staniu vase de tombac sau de argint, deşi nu fusese semnat un contract pentru realizarea unor asemenea podoabe, anterior expediind lista în care era bine stipulat în care biserică se cereau vase de tombac, şi în care vase de argint[11].

Pentru concretizare, protopopul a specificat că sunt necesare vase de argint pentru biserica Sf. Nicolae şi biserica Sf. Dumitru din oraşul Tucicov, biserica Înălţarea Crucii din cetatea Ismail, biserica Sf. Ioan din oraşul Reni[12]. Pentru cele 24 parohii, inclusiv bisericile din satele Tatarbunar, Tatar, Tabani, Etulia, Vulcăneşti, Fricăţei, Giurgiuleşti, Văleni, Brânza, Colibaş ş.a. se cereau vase de cult din tombac.

O recipisă similară de achitare a sumei de 6300 de lei pentru primirea la 11 iunie 1818 a 73 de potire cu vase sfinte de tombac argintat, staniu şi tombac curat, a fost adeverită şi de protopopul ţinutului Hotin, protoiereul Gheorghe Radostat. De asemenea, preţul fiecărui potir se estima la aprox. 120 de lei, suma de 6300 de lei fiind achitată argintarului Leiba Berg, iar încă 1200 de lei au fost transmise prin iereul bisericii din satul Terebnea, Fiodor Florovici[13].

Realizarea unei comenzi atât de mari pentru Eparhia Chişinăului şi a Hotinului nu s-a făcut fără mici confuzii, după cum a fost atestat în cazul comenzii de potire pentru parohiile ţinutului Hotin. În raportul său protopopul de Soroca, Gheorghe Radostat, a menţionat că pentru bisericile ţinutului Hotin erau necesare 80 de potire, pe care şi le-a primit în luna februarie-martie 1818[14]. Argintarul Leiba Berg a semnat contractul pentru realizarea potirelor din tombac, protopopul solicitând ca în locul vaselor de staniu să fie făcute vase de tombac, cu aurirea celor mai importante detalii. Potrivit calculelor, fiecare potir era estimat la 120 de lei[15]. Iar un chivot de tombac argintat echivala cu 50 de lei[16].

[9] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 10-10 verso.
[10] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 46-46 verso.
[11] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 85-85 verso.
[12] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 70.
[13] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 50-50 verso.
[14] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 56-58.
[15] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 54.
[16] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 59.

La 29 ianuarie 1817, conform raportului protopopului ţinutului Soroca, protoiereul Constantin Stamati, s-a stabilit că ultimul a primit, conform solicitării făcute anterior, 50 de potire cu vasele sfinte contra sumei de 6000 de lei, fiind comandate pentru parohiile ţinutului administrat de el încă 25 de potire[17]. Şi protopopul ţinutului Iaşi, protoiereul Ştefan Şamrovschi relata, în februarie 1819, că potrivit circularei de confecţionare a vaselor de cult de meşterul argintar, a achitat suma de 2895 de lei pentru aceste vase, bani transmişi prin preotul Damian Efimovschi[18].

Astfel, analiza surselor disponibile ne permite să constatăm existenţa în spaţiul pruto-nistrean a meşterilor argintari care confecţionau la comandă piese de podoabă de cult. Dacă ar fi să comparăm situaţia din Basarabia cu dezvoltarea orfevrăriei din ţările europene, vom aminti că începutul secolului al XIX-lea este o perioadă destul de fructuoasă. Printre cei mai apreciaţi bijutieri ai timpului remarcăm argintarii şi aurarii francezi Robert-Auguste Joseph (1723-1805), Martin-Guillaume Biennais (1764-1843), Jean-Baptiste-Claude Odiot (1763-1850), care realizau diverse articole după proiectele arhitecţilor neoclasici de la curtea imperială, Charles Percier (1764-1838) şi Pierre-François-Léonard Fontaine (1762-1853) (Энциклопедия 1988, 260). O activitate prodigioasă realizau şi meşterii din Ucraina (F. Korovkin, I. Iaroslavski, G. Proţenko, I. Vinikovski ş.a.) (Treasury 1999, 94), unii din ei realizând la comandă, după cum am observat anterior, podoabe şi la solicitarea autorităţilor ecleziastice din Basarabia. În Rusia, cele mai importante centre de confecţionare a podoabelor de aur şi argint rămân a fi Moscova şi Sankt Petersburg, aici activând meşterii Shtang, Piotr Urveder, Mihail Pivert, Vasili Zavesov ş.a. (Постникова-Лосева 1974, 160-167).

Din analiza dosarului privind activitatea argintarului evreu din Umani Leiba Berg, reiese o altă problemă care necesită explicaţie cum ar fi clasificarea articolelor existente în bisericile basarabene şi piesele comandate meşterului pentru confecţionare. Pornind de la tipologia descrisă anterior privind piesele de podoabă, am încercat să stabilim care piese anume erau uzuale (Condraticova 2011, 49-58). În acest context, pentru determinarea pieselor de cult existente la început de secol XIX, aducem câteva informaţii cu privire la bisericile şi mănăstirile din regiune. Astfel, în 1815, schitul Tabăra poseda podoabe bisericeşti, icoane şi veşminte (AB 1936, 59-61). Ambele biserici din schitul Tabăra, încă din primii ani de la fondare, erau bine „îndestulate cu inventar liturgic”[19]. Şi la mănăstirea Hârjauca, confirm dosarelor arhivistice, deopotrivă cu variate podoabe liturgice, am putut identifica câteva cărţi cu ferecătură de metal nobil, datate cu începutul secolului al XIX-lea: o *Evanghelie* (Moscova, 1809), cu ferecătură de aur şi argint cu titlul 84 şi o altă *Evanghelie*, tipărită tot la Moscova (1817), la fel având ferecătură de argint cu titlul 12[20].

Continuă lista podoabelor de cult atestate în acea perioadă şi tabelul inventarierii averii bisericii mănăstirii Japca iniţiată la 22 iulie anul 1818[21]. Aici au fost catalogate feloane, odăjdii preoţeşti din stofe preţioase, orarur, brâie dintre care două aveau încheietori de aramă; trei cruci de argint, două seturi de potire, discose, steluţe, linguriţe, suliţe, dintre care unul de argint şi altul de staniu; cinci candelabre de aramă, de diferite mărimi, din aramă curată, unul din ele din cauza uzurii, a fost distrus; trei candelabre din aramă; trei cădelniţe, una din aramă albă şi două din aramă galbenă; zece candele pentru icoane; o cădelniţă de aramă; trei clopoţele de fier, unul fiind distrus din cauza uzurii. Printre cărţile cercetate, un loc aparte deţine o *Evanghelie* în ferecătură de argint, tipărită în limba română, o *Evanghelie* tipărită în rusă, ferecată cu metal. Deja în timpul efectuării inventarierii, inventarul liturgic al mănăstirii Japca a fost completat cu o ferecătură de argint, aurită, pentru chipul Maicii Domnului, care avea un gramaj de peste 400 de grame de argint. Preţul unei asemenea piese se ridica în anul 1818 la 442 de lei şi 20 de parale[22]. În perioada 13 septembrie 1821 – 18 august 1824, în lista pieselor liturgice ale mănăstirii Japca au intrat următoarele obiecte: un potir sacru cu întreg setul necesar oficierii serviciilor divine, potirul având montate opt icoane realizate în tehnica emailării artistice (denumite în limba rusă „finifti”). La fel, farfurioare, două discose, două steluţe cu icoane emailate, linguriţă de argint şi aurită, cu chipuri de sfinţi gravate şi un text liturgic la fel gravat. Toate piesele erau lucrate într-un atelier din Moscova, şi aveau greutatea totală de 3 funţi şi 3 zolotnici. Lista pieselor era completată de o farfurie de argint cu greutatea de un funt şi

[17] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 34-35.
[18] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 76-76 verso.
[19] ANRM, F. 208, inv. 12, d. 139, f. 272.
[20] ANRM, F. 1232, inv.1, d. 144, f. 13.
[21] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 52-54.
[22] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 57.

50 grame; 22 de icoane de sărbătoare; o cădelniţă de argint cu greutatea de 50 de grame; trei aere mari, din stofă franceză, decorate cu cruci de argint cusute pe stofă. Un loc aparte deţin brâiele de mătase, ambele exemplare fiind cusute cu aplice de argint. Iar lista inventarului de lucru denotă prezenţa la mănăstirea Japca, pe atunci mănăstire de călugări, a unui dotat atelier de fierărie[23].

Odată cu eliberarea stareţului mănăstirii Dobruşa arhimandritul Feofil şi numirea în funcţia de stareţ a arhimandritului Sinesie (1824-1826), s-a făcut şi inventarierea averii bisericeşti, fiind stabile anumite podoabe liturgice de metale nobile şi aliaje metalice ieftine[24]. În lista podoabelor de cult, pe lângă veşminte liturgice şi cărţi sfinte, au fost incluse un potir de tombac, aurit; un potir mic, tot de tombac aurit; un discos de tombac aurit şi un discos de argint aurit, o suliţă de oţel şi una de aramă; trei candelabre mari de aramă; două cădelniţe vechi de aramă; o cruce veche de metal; doi clopoţei; trei clopote mici; toiagul arhimandritului. Printre vasele liturgice erau un vas de tombac pentru binecuvântare, o cădelniţă de aramă; o farfurie de metal.

Potrivit cercetătorului P. Mihail (Mihail 1993, 39), la mănăstirea Hâncu, în 1817, erau două gropniţe mari, una de argint placată în interior cu aur şi una de tinichea, patru candelabre de alamă pe sfântul pristol, o candelă de argint lângă pristol, şase cruci mici, dintre care trei de lemn de chiparos, îmbrăcat cu argint. Cât priveşte podoabele de cult păstrate în proscomidie, menţionăm două potire, unul de argint cu flori, placat în interior cu aur, şi al doilea de cositor; patru discose – două de argint şi câte unul de cositor şi fier placate cu tombac; două steluţe de argint, două linguriţe de alamă şi de argint; două copii de oţel; un candelabru de alamă în altar, la care se adaugă şase perechi de paftale, dintre care una de argint, alta suflată cu aur şi una de origine sârbească, tot de alamă. Şi în cliziarniţă se păstrau trei cădelniţe (două de argint şi una de alamă), un ibric de aramă poleit, o tablă mare de fier zugrăvită, un talger de alamă cu flori, un păhăruţ de argint suflat cu aur, o cristelniţă de cositor cu capac pentru sfinţirea apei, o candelă de argint la sfântul altar (Agachi 2010, 78).

Era bogat înzestrată cu podoabe şi biserica mănăstirii: iconostasul de lemn poleit cu aur; chipurile icoanelor cu opt coroane de argint, la fel era o coroană de argint la icoana „Pruncul Hristos ce este în braţe". La fiecare cele patru icoane mari erau patru candele de argint; patru sfeşnice de lemn placat cu aur, două sfeşnice de alamă, o candelă de argint pentru tetrapod, un serafim cu două feţe poleit cu aur, un policandru de alamă cu 12 fofeze (lumânări), diverse podoabe laice pe lanţuri de la icoanele principale (procedeu existent şi actualmente în mai multe biserici mari din ţară de a decora icoanele cu podoabe personale, inele, cercei, cruciuliţe etc.). În biserică erau două candele mari de argint puse la icoana Maicii Domnului şi la cea a Mântuitorului, şi două salbe la icoana Maicii Domnului; cele patru icoane mari din biserică erau placate cu aur; în antreu un policandru de alamă cu şase fofeze. Clopotniţa avea patru clopote de metal.

De asemenea, un potir de argint a fost datat cu anul 1815 şi provenea de la biserica veche de lemn cu hramul Intrarea Maicii Domnului din satul Ulmu, judeţul Chişinău (Ciobanu 1924, 57). Cercetând majoritatea bisericilor din Basarabia, Şt. Ciobanu a menţionat, deopotrivă cu cărţile păstrate, şi unele clopote sau alte podoabe de metal. De exemplu, avem clopotul bisericii Sf. Parascheva din Leova (ridicată în 1818), inscripţia păstrată menţionând anul turnării clopotelor şi ctitorul: „Acest clopot s-au făcut cu cheltuiala lui Frumuzdeli. Balta. 1823" (Ciobanu 1924, 60). O atenţie aparte merită şi crucile de metal. Lucrate de meşterii fierari din sate în tehnica forjării fierului, aceste cruci reprezintă simbolic triumful soarelui bizantin, simbol al creştinismului ortodox (Ichim 2000, 43).

În aşa mod, analiza dosarelor de arhivă şi a unor publicaţii disponibile ne-a permis să specificăm cele mai frecvente podoabe în bisericile şi mănăstirile basarabene – potirul cu vasele necesare oficierii serviciilor divine, chivotul pentru păstrarea sfintelor daruri, icoane turnate de metal, ferecături de icoane şi cărţi liturgice, cununi, inele de cununie şi cruciuliţe de botez etc., dar şi numeroase piese arhitecturale realizate din metal, cum ar fi cruci, clopote etc.

Nu mai puţin importantă este şi specificarea materiilor prime din care erau confecţionate podoabele. În această ordine de idei menţionăm că analizând dosarele de arhivă cu referinţă la primele decenii ale secolului al XIX-lea, stabilim că de facto bisericile din satele basarabene erau îndestulate cu vasele de cult necesare. Problema constă în metalul folosit pentru confecţionarea lor. În această ordine de idei aducem raportul protoiereului ţinutului Soroca, Fiodor Casianovici, din ianuarie 1819, potrivit căruia se menţiona că el a primit circulara Dicasteriei Duhovniceşti potrivit căreia se reco-

[23] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 60.
[24] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 16.

manda în cel mai scurt timp de a înlocui vasele de cult existente, mai ales chivotele de staniu prin cele executate din tombac sau de argint, pentru executarea cărora Dicasteria şi a semnat contract cu argintarul Leiba Berg. Meşterul se angajase se confecţioneze chivote pentru păstrarea sfintelor daruri, cu toate vasele necesare, din argint, la un preţ de 50 de lei fiecare, pe când un chivot cu cele necesare, din tombac, costa 40 de lei. Acelaşi protoiereu Fiodor Casianovici relata că erau moşieri şi persoane înstărite care ctitoreau confecţionarea chivotelor din argint propriu. Pentru îndestularea tuturor bisericilor din protopopiatul condus de el, erau necesare 43 de chivote pentru păstrarea sfintelor daruri, pentru realizarea cărora a şi fost semnat contractul cu argintarul Leiba Berg[25]. Ulterior, în martie 1819, pentru 65 de chivoturi, protoiereul F. Casianovici a achitat suma de 1500 de lei, sumă colectată de la fiecare parohie în parte, primirea banilor de către meşterul argintar fiind confirmată prin semnarea recipisei[26].

De asemenea, izvodul din anul 1815 întocmit de protopopul ţinutului Hotărniceni, consemnează prezenţa la 18 biserici a vaselor realizate din cositor, şi numai la biserica din satul Cărbuna vasele sfinte erau confecţionate din argint. O situaţie similară vom întâlni în majoritatea parohiilor din mediul rural, şi doar în bisericile din oraş sau în cazul unor ctitori mai înstăriţi, vom atesta podoabe realizate din argint. Se ştie că şi la mănăstirea Hâncu, de exemplu, erau piese de valoare, realizate din aur, argint, argint aurit, dar şi din aliaje metalice ieftine precum alamă, tombac, cositor (Agachi 2010, 79).

Pentru înţelegerea situaţiei cu privire la prezenţa vaselor de cult din bisericile ţinutului Hotărniceni, protopopul de aici, Onufrei Baltag, a realizat un izvod[27].

Izvod al vaselor din bisericile ţinutului Hotărniceni:

„Către Cinstita Exarhiceasca Dicasterie a Sfintei Mitropolii a Chişinăului şi Hotinului

De la protopop Onufrei Baltag de ţinut Hotărnicenii

Supt nr. 1765 iulii 27 zile am primit poroncă ca să facem izvod pentru toate bisericile câte sânt în protopopia me pentru Sfintele Vase de argint sânt sau de cositori, şi de acum înainte pe unde va fi trebuinţă să se facă de argint iar nu de cositori, … de madem: care după poruncă am urmat şi am dat poruncă tuturor celor bisericeşti, şi am făcut şi izvod, anume pe care izvod îl trimitem împreună cu răportul acesta, fiind şi eu al Preacinstitei Dicasterii preplecată slugă Protoierei Onufrei Băltag. 1815 avgust 14.

Izvod de sfintele vase cum să află pe la bisericile din protopopia me, de argint sau di cositori, după cum arată în jos

La Moleşti – vasăle de cositori
La Cărbuna – de cositori
La Gura Galbenii – de cositori
La Caracui – de cositori
La Sărata – de cositori
La Orac – de cositori
La Cedar – de cositori
La Mingir – de cositori
La Pogăneşti – de cositori
La Tomai – de cositori
La Sărăţica – de cositori
La Ialpugel – de cositori
La Gradişti – de cositori
La Săhăidacu – de cositori
La Căinari – de argint
La Coşcalia – de cositori
La Baccialia – de cositori
La Gemăna – de cositori
La Luţeni – de cositori".

Această situaţie nu a putut să nu îngrijoreze administraţia ecleziastică din Basarabia, unde după anexare se implântau acte normative adoptate pentru întreg Imperiul Rus. În aşa mod, începând cu anii 1815-1818, confecţionarea podoabelor de cult pentru bisericile basarabene din aliaje metalice ieftine, precum staniu sau cositor practic se interzice. Potrivit noilor regulamente se recomanda realizarea inventarului liturgic din tombac curat, din tombac argintat sau aurit, din argint. În primul rând, cositorul şi staniul, din cauza compoziţiei chimice, erau toxice, ducând la îmbolnăvirea enoriaşilor, dar de cele mai dese ori, a feţelor bisericeşti care slujeau în aceste biserici. Pe de altă parte, realizarea podoabelor din metale nobile ducea la creşterea valorii lor istorice şi artistice, la crearea unor anumite tezaure bisericeşti după cum au şi devenit ulterior, în cazul păstrării lor, formând actualmente patrimoniul bisericesc al ţării. Ulterior, numărul podoabelor liturgice executate din argint pentru bisericile şi mănăstirile basarabene va creşte semnificativ, graţie contribuţiei ctitorilor şi interesului persoanelor înstărite pentru înveşnicirea numelui şi faptei sale.

[25] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 74-75.
[26] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 80-81.
[27] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 8.

În sprijinul aserţiunii date vine un dosar de arhivă din anul 1827, în care era stipulat că confecţionarea podoabelor de cult se va realiza numai la persoane anumite, meşteri în domeniu. Totodată, se interzicea realizarea vaselor de cult din argint cu titlul mai jos de 84 zolotnic[28]. Monopolul asupra confecţionării pieselor de cult era reglementat de ordine sinodale, fiind interzisă procurarea şi confecţionarea pieselor de cult de persoanele care nu sunt abilitate cu aceste drepturi. În continuare vom reproduce câteva fragmente din dosarul nr. 1729 din 12 iulie 1827 cu privire la confecţionarea podoabelor de cult. Conform ordinului emis de împăratul rus, adresat arhiepiscopului de Chişinău şi Hotin, ÎPS Dimitrie, s-a ascultat propunerea ober-procurorului şi cavalerului, principele Piotr Sergheevici Meşcerski, şi completările ministerului finanţelor: „... Conform ordinului din 17 martie 1758 topirea metalului preţios în afara biroului de marcare este strict interzisă, iar conform ordinelor din 1 octombrie 1801, 5 noiembrie 1779 şi 10 august 1810 se interzice meşterilor confecţionarea pieselor de argint cu titlul mai jos de 84 zolotnic". În aşa mod, potrivit deciziei sinodale din anul 1827, în întreg spaţiul Imperiului Rus, inclusiv în Basarabia, se interzicea categoric confecţionarea podoabelor de cult la persoane străine, cu titlul mai jos de cel prestabilit (84) fără a avea motive serioase pentru aceasta. Plecând de la documentele oficiale imperiale, tot în acelaşi an Direcţia Economică a Casei Arhiereşti din Chişinău emite la 7 septembrie 1827 un ordin cu următorul conţinut, semnat de egumenul Onisifor: „Conform ordinului din 3 septembrie 1827 a Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău privind interzicerea confecţionării la oameni străini a aliajelor metalice folosite pentru confecţionarea podoabelor bisericeşti cu titlul mai jos de cel stabilit de conducerea eparhială fără temeiuri serioase". Acest ordin se extindea asupra teritoriului Basarabiei, inclusiv judeţele Ismail, Akkerman, Bolgrad, ale căror clerici, în rapoartele lor au confirmat primirea prezentului ordin şi implementarea lui.

Stabilim astfel, că printre cele mai frecvente metale folosite pentru realizarea podoabelor şi vaselor de cult se numără metale şi aliaje metalice ieftine: alamă, tombac, cositor, staniu, aramă, fier, iar din metalele nobile se folosea argintul, inclusiv pentru placarea pieselor ieftine, mai rar aur şi argint aurit. După 1827 confecţionarea inventarului liturgic din metale nobile ieftine este interzisă, fiind recomandat argintul cu titlul nu mai jos de 84.

[28] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5524, anul 1827.

O întrebare de valoare deosebită care solicită elucidare ar fi stilul podoabelor bisericeşti din Basarabia în perioada cronologică vizată. Pentru a veni cu o explicaţie mai completă a fenomenului, vom specifica stilul podoabelor acestei perioade. Amintim că în ultima treime a secolului al XVIII-lea, deopotrivă cu rococo, un loc aparte încep să deţină elementele severe ale ornamentului clasicist, care tinde să se apropie tot mai mult de modelele antice. De o deosebită valoare se prezintă variate ghirlande de flori şi motive vegetale, elemente arhitecturale, militare, chipuri umane drapate în veşminte antice, grifoni, sfincşi. Pentru începutul secolului al XIX-lea în podoabele din atelierele europene sunt specifice şiruri decorative de frunze, coroniţe de laur sau frunze de stejar, variate crenguţe succedându-se cu floarea de palmetă. Este perioada imperiului francez, proclamat în 1804, iar ceremonialul de la curtea lui Napoleon era foarte sofisticat şi solicita podoabe tot mai impozante şi exuberante. Ca urmare, arta podoabelor din Franţa a luat avânt, după cum se manifestă în linie ascendentă şi evoluţia orfevrăriei din practic toate ţările europene, ca modele servind podoabele Romei imperiale. Astfel, articolele devin tot mai masive şi încărcate. Descoperirile arheologice din Egipt, iniţiate pe timpul lui Napoleon, au condiţionat apariţia noilor podoabe, se atestă şi piese apărute ca urmare a unor evenimente istorice sau culturale. Restaurarea Bourbonilor a favorizat interesul pentru romantism şi renaşterea stilurilor epocilor precedente, din anii 1830 simţindu-se revenirea la motivele încărcate ale rococo-ului, variate flori sofisticate şi scoici, procesul fiind resimţit în Imperiul Rus abia către anii 1840. Astfel, un gen de „rococo fals" coexistă cu o altă direcţie din arta podoabelor, şi anume „goticul fals", adică reîntoarcerea la formele şi decoraţiile medievale (Постникова-Лосева 1974, 16), fără a lăsa însă urme adânci în orfevrăria rusă, deoarece după 1812 motivele şi formele podoabelor sunt „dictate" în mare parte nu de centrele europene, ci de Moscova şi Sankt Petersburg,

Cât priveşte stilul podoabelor ecleziastice, aici moda şi noile tendinţe nu se supun modificărilor vertiginoase manifestate în domeniul bijuteriilor laice. De fapt, noile motive decorative sau tehnici de decorare a metalului se află în strictă concordanţă cu canoanele bisericeşti, scopul principal al articolelor fiind pragmatismul, severitatea şi folosirea în serviciile divine oficiate. Alături de unele motive floristice şi vegetale folosite pentru înfrumuseţarea potirelor, linguriţelor, ferecăturilor

icoanelor sau cărţilor liturgice, un rol aparte posedă şi inscripţiile caligrafice, realizate în tehnica gravării metalului şi semnificând preponderent actul de donaţie al piesei cu menţionarea numelui persoanei şi a anului, şi mai rar, numele persoanei care a realizat sau decorat piesa liturgică.

În concluzie, vom menţiona că orfevrăria de cult din anii 1812-1827 se dezvolta în conformitate cu normele de funcţionare a argintarilor din Imperiul Rus, dovadă servind Regulamentul din anul 1827 privind interzicerea confecţionării inventarului liturgic din argint cu titlul mai jos de 84, deoarece avem atestate numeroase podoabe din aliaje metalice ieftine, chiar fier. Acelaşi Regulament condiţiona crearea unui „monopol" în domeniul vizat, insistând asupra necesităţii comandării podoabelor doar la meşteri speciali, cum a fost cazul argintarului Leiba Berg, care a realizat podoabe de cult pentru bisericile Eparhiei de Chişinău şi Hotin între anii 1815 şi 1819. Analiza documentelor ne permite să constatăm că bisericile basarabene „erau îndestulate cu podoabe liturgice", deşi nu totdeauna create din materii prime nobile. Valoarea istorică şi artistică a acestor piese depinde de „vârsta" lor, tehnicile de lucru folosite, materii prime şi motivele decorative folosite pentru înfrumuseţarea lor, în conformitate cu canoanele bisericeşti.

Bibliografie

AB 1936: Desfiinţarea schitului Fântâna Doamnei. In: Arhivele Basarabiei, an. 8, nr. 2 (Chişinău 1936), 59-61.

Agachi 2010: Al. Agachi. Mănăstirea Hâncu (Chişinău: Pontos 2010).

Ciobanu 1924: Şt. Ciobanu, Biserici vechi din Basarabia. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1924), 1-70.

Condraticova 2011: L. Condraticova, Artistic Moulding of Bessarabia in XIX Century (Typology Church Inventory, Architectural and Sculptural Details). In: Revista Românească pentru Educaţie Multidimensională, Year 3, No. 8, December (Iaşi 2011), 49-58.

Ichim 2000: D. Ichim, Biserici de lemn din Basarabia şi Bucovina de Nord (Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române 2000).

Mihail 1993: P. Mihail, Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. Aşezăminte, scrieri, personalităţi (Chişinău: Ştiinţa 1993).

Treasury 1999: The gold treasury of Ukraine. Золота скарбниця Украини (Киев 1999)

Постникова-Лосева 1974: М.М. Постникова-Лосева, Русское ювелирное искусство. Его центры и мастера (Москва 1974).

Энциклопедия 1988: Большая иллюстрированная энциклопедия древностей (Москва: Артия 1988).

L'orfèvrerie ecclésiastique du Bessarabie (1812-1827)

Résumé

Les objets liturgiques des premières décennies du XIXe siècle font partie intégrante du patrimoine culturel du notre pays, que doivent être protégés. Dans cet article l'auteur analyse les suivants problèmes: la création des bijoutiers qui ont créés dans les premières décennies du XIXe siècle des objets liturgiques; l'auteur indique les matériaux principaux et la recommandation, après 1827 année sur l'utilisation de l'argent pour la fabrication des objets liturgiques; la liste des bijoux des églises locales et les caractéristiques du style des bijoux de cette période. L'étude de l'art religieux est très importante pour rétablir l'image intégrale du développement d'art des bijoux de la Bessarabie.

Церковное искусство Бессарабии (1812-1827)

Резюме

Церковный инвентарь первых десятилетий XIX века является важной частью культурного наследия страны. В данной статье автор рассматривает творчество мастеров, создававших культовые украшения в начале XIX века, указывает основные применяемые материалы и рекомендации по использованию серебра для изготовления церковной утвари. Приводится список украшений местных храмов и некоторые стилевые особенности изделий, изготовленных в указанный период. Изучение культового искусства очень важно для восстановления полной картины развития ювелирного искусства Бессарабии.

11.02.2013

Dr. Liliana Condraticova, Centrul Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare, 1, MD 2012 Chişinău, Republica Moldova

REPREZENTANȚI AI ELITEI BURGHEZE DIN BASARABIA: NEGUSTORUL GREC PANTELEI SINADINO (anii '30-'50 ai sec. al XIX-lea)

Valentin Tomuleț
Victoria Bivol

Abordarea elitară a societății este una relativ nouă, atât în istoriografia europeană, cât și în cea românească. În istoriografia românească tematica dată a fost deja abordată, atât în plan teoretic, istoriografic, cât și în cel tematic. Astfel, *Revista de științe politice POLIS*, publică în 1995 un număr special consacrat elitelor, intitulat *Actualitatea elitelor*, care conține contribuții inedite, indigene, precum și traduceri ale unor texte de bază pentru orice discuție în domeniul elitelor (V. Burton, R. Gunther, J. Higley, F. Thom, R. Eyerman, G. Kolankiewicz) (Polis 1995, passim). Un an mai târziu (1996), Fundația Academică „A.D. Xenopol" din Iași dedică și ea un volum special elitelor. Dintre cercetătorii care s-au consacrat acestei tematici pot fi nominalizați: Alexandru Zub, Stelian Tănase, Petru Bejan, Alexandru-Florin Platon, Cătălin Turliuc, Gheorghe Teodorescu, Florea Ioncioaia, Remus Câmpeanu, Simion Retegan, Ștefan-Mihai Ceauşu, Lucian Năstasă, Andi Mihalache, Cătălina Ioja etc. (Xenopoliana 1997, passim). În istoriografia moldovenească tematica dată abia își așteaptă cercetătorul. Din acest considerent, problema elitelor burgheze din Basarabia în epoca modernă este una actuală și necesară ca tematică de cercetare. Ea ascunde mai multe probleme, atât ca temă de cercetare, cât și ca practică științifică, îndeosebi istoriografică, precum puterea, ierarhia sau diferitele forme de instituții sociale, sursele venitului și nivelul de avere, profesiunea sau meseria practicată, condițiile de viață, prestigiul social etc. și, în cele din urmă, ca o problemă de ordin logic. După cum constată cunoscutul cercetător ieșean Alexandru-Florin Platon, noțiunea de burghezie „...a ajuns să facă parte din vocabularul nostru uzual, tocmai fiindcă desemnează, cu un alt nume, însuși țesutul vital al istoriei epocii moderne" (Platon 1997, 1).

În studiul de față vom pune în discuție problema elitei burgheze din Basarabia în sec. al XIX-lea, avându-l ca reprezentant pe cunoscutul negustor grec Pantelei (Panteleimon) Sinadino, atestat în izvoarele de arhivă ca supus turc, care, din 1829, dispunea de bunuri imobiliare în Chișinău, iar începând cu anul 1832 – ca negustor străin, înscris în ghildele comerciale din Chișinău[1].

Pentru o abordare temeinică a problemei nominalizate, la început este necesar să facem o caracteristică succintă a problemei privind elitele europene, în general, și a elitelor din Principatele Române, în particular, ca temă de cercetare științifică în sociologia și politologia contemporană[2].

Dincolo de controversele teoretice pe care le generează, elitele constituie o realitate socială complexă, adeseori imprevizibilă, fapt ce determină o permanentă căutare de noi modele explicative. Putem conchide că a studia istoria elitelor reprezintă, în fond, studierea istoriei pur și simplu, deoarece elitele nu pot fi tratate ca valori izolate, ci doar într-un legitim context social. Este destul de greu a plasa nişte limite fixe când ne referim la delimitarea elitelor ca grupuri sociale, deoarece acestea de multe ori se întrepătrund și se influențează reciproc. Aceste limite sunt mai accentuate sau mai puțin evidente anume în funcție de contextul social în cadrul căruia elitele se constituie și se dezvoltă ulterior ca nişte categorii sociale distincte și care, în anumite împrejurări istorice concrete, se vor impune prin ideile și voința lor în cadrul maselor. Partidele politice, grupările profesionale, asociațiile culturale în numele cărora elitele se exersează ca autorități competente sunt mijloace de legitimare a finalităților vizate în domeniul economic, politic, social, cultural etc.

Definirea conceptului de elită creează o serie de ambiguități, deoarece elitele sunt analizate după

[1] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 35 verso

[2] Despre noțiunea de elită și discuțiile purtate pe parcursul anilor, axate pe această problemă, și despre elitele burgheze din Basarabia *a se vedea* mai detaliat: Tomuleț, Bivol 2012, 213-234. Acest studiu poate fi găsit și în: Tomuleț 2012, 290-317.

diferite criterii, şi anume: componenţa socială, domeniul de activitate, poziţia superioară pe scara ierarhică, prestigiul social, nivelul de avere etc. De cele mai multe ori, noţiunea de elită este abordată în strânsă legătură cu problema stratificării sociale şi politice a societăţii. Astfel se explică faptul că teoriile elitare la fondatori, începând cu Machiavelli, continuând cu Comte, Fichte, Schelling, Schopenhauer, Nietzsche, Carlyle, Emerson, Pareto, Weber, Mosca, Michels şi până la reprezentanţii teoriilor elitare contemporane occidentale, sunt foarte diverse, dar folosesc ca principal criteriu de diferenţiere a elitelor, în raport cu masele, criteriul poziţiei politice (Câmpeanu 1996, 87).

Astfel, elita politică, faţă de alte grupuri de elite, participă nemijlocit la exercitarea puterii politice şi include persoane care monopolizează în mâinile lor autoritatea şi puterea. Noi însă în continuare vom acorda o atenţie deosebită elitei economice (numită adesea, incorect, şi elita business sau elita antreprenorială), ea fiind cea care înfăptuieşte dominaţia economică şi realizarea puterii economice în societate. În acest context, Cătălin Turliuc afirmă că nu există tipologii istorice şi sociologice unanim acceptate vizavi de problema elitelor. Totuşi, consideră că din elita economică fac parte proprietarii de stabilimente economice industriale, marii acţionari şi membrii consiliilor de administraţie ale acestora, negustorii patentari de categoria I, proprietarii de bănci sau marii acţionari ai instituţiilor de credit, deţinătorii unor important pachete de acţiuni în societăţile de transport, telecomunicaţii etc., proprietarii şi întreprinzătorii din domeniul agricol cunoscuţi prin poziţia şi puterea lor economică (Turliuc 1996, 123). Or, este evident că o astfel de tipologie nu evită întrepătrunderea elitei economice cu cea politică.

În cele ce urmează vom încerca a aborda problema elitei burgheze ca parte componentă a elitei economice. Din start, pentru a înţelege complexitatea problemei în discuţie putem exemplifica câteva forme ale conceptului de burghezie în principalele idiomuri contemporane.

Limba franceză întrebuinţează un termen unic *(„bourgeoisie")* pentru toate componentele acestui grup, fără a utiliza vreun procedeu special pentru a face distincţie, între ele. Limba engleză foloseşte pentru a numi clasa respectivă un singur cuvânt – *middle class(es)*. În vocabularul românesc, ca urmare a unei preluări din franceză, s-a păstrat până astăzi un singur cuvânt: *burghezie,* folosit alternativ cu *clase/păturі/stări/categorii mijlocii*, dar fără distincţiile de sens care s-ar impune.

Putem constata că pe zi ce trece termenul „burghezie" este tot mai mult unul ambiguu, fapt determinat de numărul celor ce-l întrebuinţează şi de sensurile ce i se impun. Alexandru Florin-Platon, în lucrarea sa dedicată genezei burgheziei în Principatele Române, prezintă o serie de aprecieri vizavi de fenomenul descris mai sus, şi anume: *cameleonismul* termenului burghezie (Platon 1997, 56-57).

Ambiguitatea burgheziei ca realitate istorică îşi are originea în statutul intermediar al acestui grup în societate. Fiind o clasă mediană, ea face aluzie atât la cei *de sus*, implicând elementele aristocraţiei, cât şi la cei *de jos*, la sfera populară, frontierele sale rămânând instabile şi destul de fluide.

Unii autori manifestă tendinţa de a plasa un semn de egalitate între clasele mijlocii şi burghezie, fiind înregistrată concomitent şi încercarea de a considera clasele mijlocii ca fiind elemente inferioare ale burgheziei. Pe de altă parte, există părerea că aceste două grupuri sociale interacţionează în procesul de evoluţie doar până la un anumit moment. În aceste condiţii, poate fi menţionată afirmaţia lui Alfred Meusel, care consideră că, „deşi burghezia a avut la început aceeaşi origine cu clasa mijlocie, ulterior, în faza monopolistă a capitalismului, ele au început să se despartă, pentru a nu se mai întâlni, apoi, niciodată. În timp ce prima s-a adaptat rapid noilor imperative economice, fidelitatea celei de-a doua faţă de principiile tradiţionale ale schimbului a transformat-o într-o structură conservatoare şi retrogradă, ostilă din principiu oricăror inovaţii, de aici şi conflictul lor ireductibil" (Meusel 1967, 407-415).

Astfel, putem observa că sensul şi conţinutul anumitor concepte se schimbă foarte mult în funcţie de felul în care evoluează societatea şi, în particular, de acele componente ale societăţii pe care ele vin să le reprezinte. Este evident că există o serie de obstacole în găsirea unor definiţii convenabile care să corespundă şi realităţilor sociale, iar de multe ori definiţiile formulate conţin o serie de imprecizii ce împiedică sau îngreunează aplicarea lor. Totuşi, şi în acest caz istoriografia a găsit noi metode de soluţionare a dilemelor în cercetare,

iar în cazul problemei privind definirea burgheziei s-a recurs la identificarea anumitor criterii.

Unul dintre criteriile cel mai des folosite cu acest scop a fost cel economic, al cărui impact a fost urmărit în diversele sale manifestări (poziția clasei față de mijloacele de producție, natura, importanța și proveniența averii, proprietatea, diviziunea muncii etc.). Un alt criteriu este cel profesional.

Că este o structură bine articulată sau difuză, burghezia are o determinare istorică, în sensul că s-a format pretutindeni pe o anumită treaptă a dezvoltării social-economice și în circumstanțe (politice, culturale) care au favorizat-o. Totuși, nu trebuie să declarăm că apariția ei ar fi fost inevitabilă. Acest proces de constituire a burgheziei nu a fost uniform, nu a fost liniar. Apariția și evoluția ei a fost marcată de mai multe etape succesive, fără ca această trecere să aibă ceva inevitabil sau ca între etapele respective să existe neapărat o condiționare exactă. Burghezia a evoluat preschimbându-se, adăugându-și pe parcurs noi trăsături, pierzând din cele vechi care și-au pierdut însemnătatea și identificându-se treptat cu noi realități. Ea s-a recreat continuu, modificându-și forma și compoziția (Wellerstein 1980, 284-288).

Totuși, explicarea conceptelor nu prezintă unicele probleme pentru istoriografie. Destul de dificilă este aplicarea acestor concepte într-o societate sau alta, mai ales când nu vorbim de spațiul vest-european, unde majoritatea fenomenelor istorice s-au manifestat în forma lor clasică și constituie un etalon pentru restul societăților. În cele ce urmează ne vom referi la teritoriul românesc cuprins între Prut și Nistru – Basarabia, care, prin caracteristicile sociale, economice, politice, culturale, chiar și religioase, prezintă un șir de trăsături generale și particulare cu spațiul central și est-european.

Spațiul românesc reprezintă un spațiu distinct ce se include în Europa centrală și de răsărit și care se deosebește de cel vest-european prin o serie de caracteristici care se referă atât la domeniul politic, cât și la cel economic sau social. Atunci când încercăm să descriem configurațiile economice și sociale ale acestui spațiu în secolele XVIII-XIX, dificultatea de care ne ciocnim, cum constată mai mulți cercetători, este una de limbaj, deoarece obișnuitele concepte de istorie economică, socială și politică general folosite pentru țările din vestul Europei sunt greu adaptabile la situația de aceeași natură din zonele centrală și de est ale continentului.

Vocabularul istoric actual (atât cel liberal, cât și cel marxist) s-a format în raport cu ipostaza vest-europeană a modernizării, transformată progresiv într-o adevărată paradigmă a întregului fenomen. Ideea centrală este că toate procesele decisive de pe continentul european în secolele XVIII-XIX își află originea într-o dublă revoluție: cea industrială din Anglia și cea burgheză din Franța, dezvoltarea economică și socială a ambelor țări reprezentând varianta tipică sau clasică a modernizării. În ambele țări modernizarea a adus în prim-plan două clase principale – burghezia și clasa muncitoare (proletariatul) – în același timp excluzând nobilimea. Deținând unele avantaje, burghezia ajunge, treptat, să domine întreaga societate, concentrând deopotrivă puterea politică și prestigiul social. Definindu-se de la început ca o expresie socială a „economicului", ea a rămas, până astăzi, indisolubil legată de acest profil. Pentru a determina în ce măsură ea domină într-o societate, este important a determina tendința economică în care aceasta se înscrie: cu cât tendința dată va fi mai pronunțat capitalistă, cu atât și burghezia va fi mai complex cristalizată; iar în cazul când tendința respectivă va fi mai slabă, corespondentul ei social se va regăsi mai greu (Platon 1997, 134-135).

Alexandru Florin-Platon consideră că, din punct de vedere social, pe parcursul secolului al XIX-lea s-au definitivat în Răsărit două structuri fundamentale: *una aristocratică* (evidentă în societatea poloneză, maghiară și românească), în cadrul căreia nobilimile locale, politic și social dominante, intrate în simbioză cu elementele de tip capitalist (mult mai slabe) au contribuit activ la modernizarea în sens burghez a societății; a doua structură este *una preponderent rurală* (specifică spațiului balcanic), în cadrul căreia pătura conducătoare otomană s-a separat, treptat, de Imperiul tutelar, formând laolaltă cu cei ridicați din mediul țărănesc autohton o nouă elită dominantă, din care s-au recrutat toate cadrele active pe plan economic și politic (mai ales în cazul Albaniei, Muntenegrului și Bosniei-Herțegovina) (Platon 1997, 136).

Pe parcursul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, burgheziile din Europa Centrală și de Răsărit nu apăreau compacte, dar erau și socialmente minoritare, lipsite de influen-

ţă politică şi cu posibilităţi limitate de iniţiativă economică şi de ascensiune socială. Ele nu au reprezentat o ipotetică *Stare a Treia*, activă politic, aşa cum am văzut-o în Franţa. Ele au sprijinit necondiţionat Puterea, neezitând a se folosi de ofertele sale „promoţionale" pentru a câştiga funcţii, ranguri şi proprietăţi, care puteau să le protejeze interesele, asigurându-le, în acelaşi timp, un prestigiu social care era atât de necesar pentru ele. La fel este important a menţiona faptul că în procesul de ascensiune socială a „păturilor mijlocii" a fost antrenată o minoritate. O particularitate similară îi va fi specifică şi burgheziei basarabene. Dispersată din punct de vedere etnic, confesional şi al acumulărilor de capital, burghezia basarabeană va fi strâns legată de putere, va depinde de ea, în special de privilegiile de care a beneficiat pe întreg parcursul secolului al XIX-lea.

În ceea ce priveşte componentele de bază, la fel putem identifica deosebiri dintre burgheziile central- şi est-europene şi omoloagele lor apusene. Cei care îndeplineau rolul „burgheziei economice" erau, în aceste regiuni, aproape în întregime străini (evrei, greci, armeni, germani, austrieci etc.), instalaţi aici ca urmare a influenţelor externe, iar referindu-ne la Basarabia în acest proces un rol deosebit va reveni politicii comerciale, şi nu numai, promovate de ţarism în regiune[3]. Unii alogeni s-au asimilat treptat ori s-au retras de bună voie (cum a făcut o parte din grecii din Principatele Române după încheierea perioadei de dominaţie fanariotă în Principate), alţii, însă, şi-au păstrat identitatea şi funcţia economică dominantă, substituindu-se autohtonilor în majoritatea sectoarelor economice-cheie. Uneori, pătrunderea lor în societăţile adoptive a avut loc şi cu concursul larg al proprietarilor autohtoni, cărora le convenea mai mult să aibă de a face cu o categorie complet dependentă de bunul plac al Puterii, decât să-i încurajeze pe comercianţii indigeni, susceptibili în viitor de a le sfida interesele. Astfel, raporturile preferenţiale cu străinii au amânat posibilitatea constituirii unor burghezii economice autohtone. Aceasta va fi, în bună parte, o trăsătură caracteristică şi pentru Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

La fel de discutabilă poate fi şi problema existenţei unei burghezii în spaţiul românesc. În acest context, I.C. Filitti declara că în spaţiul românesc nu a existat o burghezie, ci o pseudo-burghezie, subliniind şi neajunsul intrării societăţii româneşti sub influenţa capitalismului: adoptarea „formelor burgheze" de civilizaţie în absenţa tipului de societate capabil să le susţină (Filitti 1936, 1).

Totuşi, toate procesele care decurg în cadrul societăţii sunt un rezultat al unei serii de acumulări interne pe parcursul timpului. Astfel, ne dăm seama că originile procesului de constituire a unei burghezii autohtone le putem căuta încă în secolul al XVIII-lea. În acest context putem examina unele opinii ale contemporanilor care, deşi riscă să fie subiectivi, au fost mai aproape de lumea pe care o observau şi puteau da o descriere mai complexă.

De exemplu, călătorii străini din Principate sau însărcinaţii cu afaceri la Dunărea de Jos au făcut şi ei diverse constatări cu referire la unele realităţi din acest spaţiu. Ignac Stephan Raicevich prezenta societatea românească la 1788 ca fiind alcătuită exclusiv din „călugări, boieri proprietari de pământ şi ţărani", toţi fiind, din punct de vedere politic, „robii unui despot", dependent, la rândul său, de o „altă tiranie". Or, menţionează el, istoria dovedeşte că, oricât ar fi de bogată o ţară, negoţul ei nu se poate dezvolta dacă nu există şi o categorie socială intermediară, din care să se poată forma o clasă de negustori instruită, cu capacitatea de a judeca raţional şi năzuind în mod natural să prospere (Lăzărescu 1986, 191).

Plecând de la considerentul că subiectul de care ne vom ocupa în prezenta lucrare va avea o referire directă la burghezia comercială, în cele ce urmează vom supune analizei doar unele tipuri de burghezie sau, cum le defineşte istoriografia contemporană, clase burgheze (Platon 1997, 47-83), constituite în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea.

Tendinţele şi efectele modernizării şi raţionalizării relaţiilor sociale manifestate în Imperiul Rus pe parcursul secolului al XIX-lea, atât în centru, cât şi la periferiile naţionale, au impus în primplan formarea în Basarabia a aşa-numitei *„burghezii economice"* (comercială, cămătărească, manufacturieră etc.). Ea cuprindea toţi angajaţii în activităţi economice – marii negustori (de primele două ghilde), cămătarii, patronii diferitelor întreprinderi comercial-industriale etc., care se deosebeau între ei nu atât din punctul de vedere al originii şi al locului pe care îl ocupau în socie-

[3] *A se vedea:* Tomuleţ 2002, 322-338.

tate, cât mai ales după interese şi nivelul de avere (al capitalului).

O altă categorie, deşi necorelată direct primei, o formau *funcţionarii de stat*. Ţarismul, promovând în Basarabia o politică naţional-colonială, s-a bazat nu numai pe acea mică parte a boierimii locale pe care a atras-o în diferite instituţii de stat, dar şi pe elementul alogen, format, în fond, din rândurile dvorenimii ruse civile şi, în mod deosebit, militare. Pe parcursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, pe fundalul modernizării instituţionale, şi această pătură ignorată de elita aristocratică a evoluat pe făgaşul burgheziei, iar o mică parte a ei s-a încadrat chiar şi în activităţi economice (cazul unor nobili burgheziţi).

O categorie aparte o forma *pătura „intelectuală”*, care integra o gamă destul de largă şi variată de subiecţi – profesori de toate gradele, medici, avocaţi, procurori, ingineri etc. Caracterizându-se printr-un nivel diferit de salarizare şi, respectiv, al averii şi venitului, această pătură era tot atât de variată ca şi celelalte şi se deosebea doar prin pregătirea intelectuală şi calificarea profesională.

Pe treapta cea mai de jos în Basarabia se afla *„mica burghezie” (мещане)*, ce reunea o gamă destul de mare şi variată de profesiuni – negustori mărunţi (de ghilda a treia), meşteşugari de diferite specializări, proprietari de băcănii, hanuri, cafenele şi restaurante, farmacişti, măcelari, mici angajaţi etc. Dezvoltarea rapidă a Basarabiei pe calea capitalismului a contribuit esenţial la instabilitatea socială a acestei pături, cauzându-i posibilităţi de trecere, fie în sus, fie în jos, pe scară socială. Destul de evident în acest sens este exemplul păturii negustoreşti – trecerea dintr-o ghildă în alta şi din categoria negustorilor de ghildă în cea a micii burghezii (Tomuleț, 1999, 39-40).

Drept exemplu în elucidarea elitei burgheze din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea ne-a servit negustorul grec Pantelei (Panteleimon) Sinadino, al cărui capital comercial atingea în anii ’30 valoarea de 2 mln rub.[4]

Negustorul grec Pantelei Sinadino este atestat în izvoarele de arhivă ca supus turc, care, din 1829, dispunea de bunuri imobiliare în oraşul Chişinău, iar începând cu anul 1832 – ca negustor străin ce comercializa în casa lui G. Glatkin mărfuri industriale în valoare de 50 mii rub.; anual el plătea un impozit de 80 rub., fiindcă era înscris în categoria negustorilor de ghilda întâi din Chişinău[5]. Conform altor izvoare ce datează cu decembrie 1837, Pantelei Sinadino este înscris în categoria negustorilor de ghilda întâi din Chişinău în urma deciziei Administraţiei Financiare din Basarabia din 2 aprilie 1832, având către acel timp 42 de ani[6].

Transferarea cu traiul în Chişinău şi începutul activităţii comerciale în acest oraş a negustorului Pantelei Sinadino au coincis cu privilegiile acordate burgheziei comerciale din Basarabia, conform Regulamentului ghildelor din 26 septembrie 1830[7], care împărţea toate categoriile sociale încadrate în comerţ în: *negustorii de trei ghilde*, *mica burghezie comercială*, *ţărănimea comercială de patru categorii* şi *vânzătorii de două clase*. Activitatea lor comercială era reglementată de drepturile determinate de capitalul comercial declarat, care era destul de mare: pentru negustorii de ghilda întâi – 50 mii rub., de ghilda a doua – 20 mii şi de ghilda a treia – 8 mii ruble[8]. Concomitent cu aplicarea structurii de ghildă, Basarabiei i-au fost acordate, ca şi Georgiei şi unui şir de oraşe din Novorosia, privilegii suplimentare. În decretul din 26 septembrie 1830 se menţiona că „pentru a facilita aplicarea acestui nou sistem în Basarabia tuturor negustorilor autohtoni basarabeni, începând cu anul 1831, li se vor acorda pe o perioadă de 10 ani privilegii, fără a fi scutiţi, totuşi, de achitarea impozitelor locale”[9]. Privilegiile prevedeau scutirea negustorilor, a micii burghezii şi a ţărănimii comerciale în decursul primilor cinci ani de achitarea taxei pentru certificatele comerciale, pentru veniturile comerciale obţinute, pentru folosirea căilor de comunicaţie maritime şi terestre şi a taxei speciale pentru vânzători; în următorii trei ani pentru certificatele comerciale se încasa doar a patra parte din taxele de ghildă, iar în ultimii doi ani – jumătate[10]. Regulamentul ghildelor din 26 septembrie 1830 mai prevedea scutirea în primii cinci ani de unele amenzi în caz de neprocurare la timp sau cu întârziere a certificatelor comerciale, iar în următorii ani aceste amenzi urmau să fie încasate în corespundere cu

[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2139, f. 68; d. 2330, f. 87 verso; d. 2593, f. 103 verso.

[5] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 35 verso.
[6] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 133-134.
[7] Despre particularităţile aplicării în Basarabia a structurii de ghildă *a se vedea* mai detaliat: Tomuleț 2008, 238-256.
[8] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 93 verso-94.
[9] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93.
[10] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93-93 verso.

mărimea taxei achitate în aceşti ani – o pătrime şi o jumătate din suma amenzii[11].

Mai mult ca atât, Regulamentul deschidea mari perspective în Basarabia pentru negustorii străini, deoarece aceştia puteau beneficia de privilegii doar în cazul în care fie că deja erau înscrişi în categoria burgheziei comerciale până la adoptarea Regulamentului, fie că urmau să se transfere în perioada de zece ani pentru care erau acordate aceste privilegii, primind cetăţenia rusă[12].

Pantelei Sinadino, fiind un negustor grec destul de bogat, era cunoscut cu prevederile de bază ale sistemului de ghidă care funcţiona în Rusia încă din secolul al XVIII-lea. Venind la Chişinău în vara anului 1829, Pantelei Sinadino îşi cumpără imobil şi se încadrează în activitatea comercial-industrială. Conform actului de vânzare-cumpărare din 31 august 1829, Pantelei Sinadino a cumpărat imobilul de la căminarul[13] Gheorghe Catacazi, aflat în partea a treia a oraşului Chişinău, pentru o sumă de 2100 rub. argint[14]. Actul de vânzare-cumpărare a fost confirmat de Tribunalul Regional Civil din Basarabia. Din certificatul eliberat la 17 iulie 1829 de Comitetul de Construcţie din Chişinău aflăm că imobilul a fost construit în baza planului confirmat la 30 aprilie 1825[15]. Prin urmare imobilul era nou, nu de mult construit.

Din documentele aflate la dispoziţia Comitetului de Construcţie din Chişinău aflăm că Gheorghe Catacazi i-a vândut „...în folosinţă veşnică ereditară şi fără dreptul de răscumpărare negustorului Pantelei Sinadino patru case cu toate anexele la aceste clădiri care îi aparţineau lui şi care includeau: *prima casă:* alcătuită din antreu, şase camere, o cămară şi o bucătărie; *a doua casă* – trei camere, două antreuri şi o bucătărie; *a treia* – trei camere, un antreu, o cămară şi o bucătărie şi *a patra casă* – patru camere, un antreu, o bucătărie, o cămară, un beci din piatră, cu colţ de casă secundar de trei stânjeni[16], două şoproane şi două hambare, fiecare construite separat, amplasate în partea a treia a oraşului Chişinău”[17]. Casele erau împrejmuite de un gard de piatră, cu poartă şi portiţă destul de bune, având în lungime 30, iar în lăţime 28 de stânjeni şi trei arşine[18]. Pentru confirmarea actului de vânzare-cumpărare a fost încasată taxa de 4% în valoare de 84 rub. argint, iar pentru înfăptuirea actului de vânzare – 10 rub. asignate[19]. Din descrierea imobilului procurat de negustorul Pantelei Sinadino, dar şi din discuţiile purtate în Comitetul de Construcţie din Chişinău, pentru confirmarea actului de vânzare-cumpărare, putem constata că el era negustor străin şi era destul de bogat[20].

La 6 mai 1831, Judecătoria Judeţeană Orhei raporta Tribunalului Regional Civil al Basarabiei că în urma măsurilor întreprinse n-au fost descoperite persoane care ar pretinde la imobilul procurat de negustorul Pantelei Sinadino şi acesta putea intra în posesie deplină[21]. Pe parcursul lunii mai 1831 asemenea rapoarte au fost trimise Tribunalului Regional Civil al Basarabiei şi de celelalte judecătorii judeţene[22].

Deşi dispunea de un capital comercial impunător, după expirarea termenului de privilegii acordate de Regulamentul ghidelor din 26 septembrie 1830, Pantelei Sinadino se transferă, în 1840, în categoria negustorilor de ghilda a doua[23]. În această categorie, cu mici întreruperi, îl întâlnim şi în anii următori[24]. Aceasta dovedeşte o dată în plus că burghezia comercială, căutând să beneficieze de toate privilegiile acordate de administraţia imperială, se eschiva de la plata impozitelor, trecând într-o categorie inferioară, ca ulterior, când erau acordate noi privilegii, să revină în categoria iniţială.

Având drept scop crearea unei burghezii cosmopolite, iar în persoana negustorilor bogaţi de ghil-

[11] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93 verso.
[12] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93 verso.
[13] *Căminar* – mare boier, însărcinat cu strângerea venitului rezultat din darea percepută de domn asupra cârciumilor. În 1721 Mihai Racoviţă dă dreptul ca marele căminar să se învoiască cu negustorii ca aceştia să plătească „cu rupta” cel mult 15 galbeni pe an, iar în caz de neînvoială – câte 2 bani de vadră de vin şi mied. O parte din acest venit al domniei se da dregătorului, sub numele de *căminărit*. În sec. al XIX-lea marele căminar rămăsese boier fără dregătorie, numai cu titlul onorific (*Instituţii* 1988, 83).
[14] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 51012, f. 1-1 verso.
[15] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 51012, f. 2-2 verso.
[16] *Stânjen* – unitate de măsură, păstrată în Basarabia după anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus. Conform datelor Consiliului Suprem al Basarabiei din 26 februarie 1824, 480 de stânjeni pătraţi constituiau un pogon. Conform aceleiaşi surse, stânjenul domnesc puţin depăşeşte 7 picioare (*picior* – măsură de lungime egală cu 30,5 cm) (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 169; Положение 1962, 76).
[17] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 51012, f. 4 verso-5.
[18] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 51012, f. 5-5 verso. *Arşin* – unitate de măsură a lungimii, de provenienţă rusă, egală cu 71,12 cm. (Mihail, Mihail 1993, 163, 289, 308, 372).
[19] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 51012, f. 6 verso.
[20] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 51012, f. 8-8 verso.
[21] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 51012, f. 9-9 verso.
[22] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 51012, f. 10, 11.
[23] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3274, f. 261.
[24] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 892, f. 221.

da întâi şi a doua – a unei elite burgheze fidele puterii, străine acestei regiuni şi acestui popor, şi tinzând să învioreze, în scopuri fiscale, cât mai rapid dezvoltarea diferitelor ramuri economice, ţarismul continuă să acorde privilegii, de data aceasta unor oraşe în parte, de care vor beneficia, în bună parte, negustorii alogeni. De exemplu, numai în perioada dintre 1840-1850 de privilegiile acordate oraşului Chişinău pe 10 ani s-au bucurat negustorii care aveau să construiască sau să cumpere în oraş clădiri (pentru cei de ghilda întâi – în valoare de 3000 ruble, de ghilda a doua – 1500 ruble şi de ghilda a treia – 300 ruble argint); în oraş au fost construite şi cumpărate 1200 clădiri cu 1-2 etaje, iar pe parcursul întregii perioade – 2080 clădiri[25]. Ca rezultat, proprietari deţinători ai imobilelor din Chişinău, construite sau cumpărate în urma privilegiilor acordate, devin în majoritate alogenii, de regulă, negustori din guberniile ruse sau cei din străinătate care au fost transferaţi în Basarabia până la acordarea acestor privilegii sau nemijlocit în timpul acordării lor. Printre aceştia se numără şi Pantelei Sinadino, care n-a ratat ocazia de a beneficia de privilegiile acordate.

Drept argument serveşte faptul că la 18 iunie 1843 negustorul de ghilda I Pantelei Sinadino cumpăra un alt imobil, de data aceasta de la mic burghezul Leiba Voliovici Cleiman, contra sumei de 2000 rub. argint[26]. Dovadă a vânzării-cumpărării imobilului serveşte certificatul eliberat negustorului Pantelei Sinadino la 15 mai 1843 de Tribunalul Regional Civil al Basarabiei, prin care se confirmă că el este noul proprietar al imobilului. Din cererea depusă de Pantelei Sinadino şi din corespondenţa purtată între diferite instituţii regionale cu privire la procurarea imobilului aflăm că imobilul a fost procurat pentru a putea fi pus în calitate de gaj Comisiei Comisariatului din Balta (din 1844 – Comisia Comisariatului Herson[27]) pentru asigurarea condiţiilor contractului în vederea asigurării armatei cu pânze, încheiat cu Sinadino la 12 mai 1843, pe un termen de opt ani[28]. Este semnificativ faptul că la momentul depunerii imobilului ca gaj (mai 1843) Comisiei Comisariatului Balta, pentru suma de bani primită de Sinadino din partea Comisei pentru procurarea pânzei, acesta era apreciat cu suma de 4890 rub. argint[29].

Capitalul comercial de care dispunea P. Sinadino era format nu doar de pe seama comerţului şi cămătăriei. El deţinea diferite întreprinderi comercial-industriale. Documentele atestă că în 1836 Pantelei Sinadino deţinea pe moşia Visterniceni (sau Râşcani), amplasată la 250 stânjeni de la linia de hotar a oraşului Chişinău, o spălătorie de lână care spăla anual 30 mii puduri de lână. La ea, după cum indică izvorul, în decurs de cinci luni au lucrat 40 mii de muncitori (zile-muncă), sau zilnic circa 270 de muncitori. Ei aduceau proprietarului un venit de 7000 rub., iar pentru munca lor Sinadino le plătea câte 50 cop. pe zi[30].

Pantelei Sinadino şi-a mărit capitalul şi de pe seama exploatării micilor producători, având în arendă un şir de localităţi, cu imense pământuri. Deşi izvoarele nu indică veniturile pe care le obţinea Pantelei Sinadino de pe seama arendei acestor moşii, ele nu pot fi puse la îndoială, fapt atestat de plângerea din 23 septembrie 1840, adresată pe numele guvernatorului Basarabiei P.I. Fiodorov, în care ţăranii din localităţile Şerpeni, Pugăceni, Dubăsarii Vechi, Corjova[31] şi Bilacheva scriau despre „...clăcile diverse, îndelungate şi grele", despre pedepsele corporale publice la care erau supuşi etc. În aşa mod au fost pedepsiţi opt ţărani, care nu purtau însă nicio vină; mai mult chiar, ţăranii Axenti Sârghi din localitatea Şerpeni şi Simion Plămădeală din localitatea Pugăceni au fost arestaţi şi ţinuţi câteva zile în închisoarea din Bender[32]. În pofida acestui fapt, ţăranii nu s-au supus.

Din plângerea depusă la 21 iunie 1841 de Pantelei Sinadino pe numele guvernatorului Basarabiei P.I. Fiodorov aflăm că deşi guvernatorul a dat Judecătoriei Judeţene Bender şi Cârmuirii Regionale a Basarabiei dispoziţia de a-i obliga pe ţărani să îndeplinească la timp toate prestaţiile (să cosească câte o falce[33] de fân, considerate patru

[25] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 702, a.1845, f. 1-1 verso.
[26] ANRM, F. 37, inv. 3, d. 375, f. 1.
[27] ANRM, F. 37, inv. 3, d. 375, f. 12, 19.
[28] ANRM, F. 37, inv. 3, d. 375, f. 1 -2 verso.
[29] ANRM, F. 37, inv. 3, d. 375, f. 5-6.
[30] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2998, f. 13 verso-14.
[31] Sate trecute din fostul ţinut Orhei în componenţa ţinutului Bender, în conformitate cu noua împărţire administrativ-teritorială a Basarabiei din 1818 (Tomuleț 2007, 312).
[32] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3603, f. 1-1 verso.
[33] *Falce* – suprafaţa de fân cosită într-o zi. Derivă din latinescul *falx*, care înseamnă secere, coasă. S-a dezvoltat din acest cuvânt în sensul că o falce este suprafaţa de pământ pe care o poate secera un om într-o zi. Falcea a fost la început o unitate de măsură a pământului în muncă şi doar mai târziu a devenit o unitate de măsură de suprafaţă precisă. La sfârşitul sec. al XVIII-lea, falcea moldovenească avea „80 de prăjini fălceşti", iar la începutul sec. al XIX-lea i se fixează suprafaţa la 320 de prăjini pătrate (80:4) sau 2880 de stânjeni pătraţi (240:12). În Moldova medievală, falcea pare a fi mai mult o unitate de măsură pentru fânaţ şi vie, nu însă şi pentru pământul cultivat cu cereale (Instituţii 1988, 190). Falcea s-a păstrat şi în

zile lucrătoare de nart; să achite darea asupra oilor şi albinelor sau să recupereze darea dată cu bani cheş etc.), ţăranii din satele Şerpeni şi Pugăceni, judeţul Bender, nici de data aceasta nu s-au supus, instigatori fiind acelaşi Axenti Sârghi din localitatea Şerpeni şi Semion Popa din localitatea Pugăceni, din care considerent el suportă mari pagube (Положение 1962, 323-324).

Unele din aceste sate erau proprietatea soţiei lui Sinadino, Despina Ivanovna. Din cererea depusă de Pantelei Sinadino la 16 septembrie 1858 pe numele Tribunalului Civil din Basarabia, cu referinţă la legitimarea testamentului soţiei sale Despina Ivanovna (scris în limba greacă şi confirmat încă în 1851), decedată la 5 aprilie 1858 (în vârstă de 42 de ani), aflăm că dreptul de a depune această cerere i-a fost încredinţat feciorului său mai mic Ivan Sinadino[34]. În altă cerere, depusă la 18 septembrie 1858 pe numele aceluiaşi Tribunalul Civil din Basarabia, Pantelei Sinadino declara că suma averii incluse în testamentul soţiei sale valora 10 mii de ruble argint[35]. Averea inclusă în testament includea, în fond, moşiile pe care aceasta le-a primit drept moştenire în timpul căsătoriei, cum se poate constata dintr-un document scris în oraşul Galaţi, din Moldova de peste Prut, prezentat Tribunalului Regional Civil din Basarabia. Din testament putem constata că averea soţiei negustorului Pantelei Sinadino era alcătuită din renta bănească pe care aceasta o obţinea de la locuitorii satelor Corjova, Dubăsarii Vechi, Delacău, Păpuşeni şi Şerpeni, judeţul Bender, avându-l ca împuternicit pe Alexei Sukin, şi cele obţinute de la locuitorii satului Teţcani, judeţul Orhei, şi de pe pământurile nepopulate numite Surta, care includ păduri, animale, câmpuri cultivate cu cereale etc., cât şi din gospodăriile deţinute în arendă până la expirarea termenului contractelor[36]. Conform testamentului, tutori ai averii au fost numiţi: una din rudele soţului – Ivan Kalveakaresî (Sinadino) şi negustorul din Chişinău Scarlat Dimitriev Ţaila, care la momentul expirării contractului aveau dreptul să dea aceste proprietăţi în arendă altor persoane. Banii obţinuţi de pe seama acestor proprietăţi funciare urmau să fie puşi în circuitul comercial, la discreţia tutorilor, dar cu acordul lui Pantelei Sinadino, în scopul de a-i folosi pentru educaţia şi studiile copiilor, iar capitalul rămas – pentru moştenire fiicelor (Elena şi Despina), iar feciorilor, la dorinţa acestora, doar câte 100 de rub. argint[37].

Cazul negustorului Pantelei Sinadino demonstrează destul de elocvent că elementul burghez alogen a găsit în Basarabia un teren destul de vast de activitate şi posibilităţi reale de a se transfera dintr-o categorie în alta. Fapt ce denotă că structura burgheziei comerciale din Basarabia a fost destul de instabilă, cu afilieri fluctuante dintr-o categorie socială în alta, îndeosebi pentru alogeni – greci, armeni şi evrei, destul de pricepuţi în depistarea surselor de îmbogăţire şi imediat receptibili la privilegiile pe care le acorda ţarismul acestui element social. Ca rezultat, după aplicarea în Basarabia, începând cu 1831, a structurii de ghildă, constatăm o mişcare continuă *„în sus”* şi *„în jos”* pe linia artificială de separare a acestei stări sociale. Ştim cu exactitate că, la momentul aplicării în Basarabia a structurii de ghildă, Pantelei Sinadino a fost înscris în categoria negustorilor de ghida întâi din Chişinău. Din registrele parohiale eliberate în anii ’40 ai secolului al XIX-lea familiei Sinadino aflăm că la naşterea celor trei feciori (Victor – 12 septembrie 1841, Alexandru – 1 septembrie 1843 şi Ivan – 18 august 1846[38]) Pantelei Sinadino este înregistrat în ghilda a doua şi în ghilda întâi a negustorilor din Chişinău[39]. La 16 septembrie 1858, în momentul depunerii cererii pentru confirmarea testamentului soţiei sale Despina, Pantelei Sinadino era înregistrat deja în categoria negustorilor de ghilda a treia din Chişinău[40].

Documentele de arhivă depistate până la acest moment şi analizate *supra* ne permit să concluzionăm că în persoana negustorului grec Pantelei Sinadino, elementul burghez alogen a găsit în Basarabia un teren vast şi divers de activitate, beneficiind, graţie privilegiilor acordate de ţarism, de posibilităţi reale de a acumula imense capitaluri comerciale şi de a monopoliza nu doar cele mai importate ramuri ale comerţului intern şi extern, dar şi cele legate de cămătărie, industrie, concesiuni etc. Elementul alogen burghez a fost un concurent serios, al burgheziei comerciale naţionale din Basarabia, care era pe calea constituirii.

Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus, fapt confirmat de Proiectul Regulamentului din 1819. Ţăranul era obligat să cosească 0,5 fălci de fân etc. (Mihail, Mihail 1993, 159-162).

[34] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1326, f. 1, 2.

[35] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1326, f. 7.

[36] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1326, f. 8.

[37] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1326, f. 8-8 verso.

[38] Pntelemon Sinadino mai avea încă două fiice – Elena şi Despina (ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1326, f. 8 verso).

[39] ANRM, F. 211, inv. 3, d. 35, f. 481 verso, 489 verso, d. 64, f. 424 verso.

[40] ANRM, F. 37, inv. 4, d. 1326, f. 1.

Bibliografie

Câmpeanu 1996: R. Câmpeanu, Elite româneşti şi elite europene în veacul XVIII. Încercări de definire. In: Xenopoliana. Buletinul Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol" din Iaşi, IV, 1-4 (Iaşi 1996), 87-94.

Filitti 1936: I.C. Filitti, Rătăcirile unei pseudo-burghezii şi reforme ce nu se fac (Bucureşti 1936).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar / Coord.: O. Sachelarie, N. Stoicescu (Bucureşti 1988).

Lăzărescu 1999: D.A. Lăzărescu, Imaginea României prin călători, vol. II, 1789-1821 (Bucureşti 1986).

Meusel 1980: A. Meusel, The Middle Class in Encyclopedia of the Social Sciences, vol. IX (New York 1967).

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-183 (Bucureşti 1993).

Platon 1997: Al.-Fl. Platon, Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii (Iaşi 1997).

Polis 1995: Polis. Revistă de ştiinţe politice, vol. 4 (Bucureşti 1995).

Tomuleț 1999: V. Tomuleț, Unele consideraţii de ansamblu privind tipologia burgheziei basarabene în perioada modernă. In: Symposia professorum. Seria Istorie (Chişinău 1999), 39-40.

Tomuleț 2002: V. Tomuleț, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Tomuleț 2007a: V. Tomuleț, Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828), vol. I (Chişinău 2007).

Tomuleț 2007b: V. Tomuleț, Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828), vol. II (Chişinău 2007).

Tomuleț 2008: V. Tomuleț, Aplicarea în Basarabia a structurii de ghildă din 14 noiembrie 1824. In: Frontierele spaţiului românesc în context european (Oradea-Chişinău 2008), 238-256.

Tomuleț 2012: V. Tomuleț, Basarabia în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus (1812-1868). Studii (Chişinău 2012).

Tomuleț, Bivol 2012: V. Tomuleț, V. Bivol, Elite ale burgheziei basarabene: negustorii angrosişti armeni şi greci (1812-1868). Tyragetia s.n. 2, vol. VI (XXI), 2012, 213-234.

Turliuc 1996: C. Turliuc, Elita economică în România la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. Rolul industriaşilor evrei. In: Xenopoliana. Buletinul Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol" din Iaşi, IV, 1-4 (Iaşi 1996), 121-130.

Wellerstein 1980: I. Wellerstein, The capitalist world – Economy (Cambridge University Press 1980).

Xenopoliana 1996: Xenopoliana. Buletinul Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol" din Iaşi, IV, 1-4 (Iaşi 1996).

Положение 1962: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов / Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская, том III, часть I (Кишинев 1962).

Representatives of bourgeois elite in Bessarabia: Greek merchant Pantelei Sinadino (1830-1850)

Abstract

In this article, the authors put in discussion the issue of Bessarabian bourgeois elite, having as its representative the Greek merchant Pantelei Sinadino presented in archival sources as a Turkish citizen, who since 1829 owned in Chişinău a real estate valued at 50 thousand rubles and was enlisted in the class of first guild merchants in Chisinau.

Commercial capital owned by P. Sinadino reached in 1830s about 2 million rubles and was formed not only through trade and usury. He also owned various commercial and industrial enterprises. In 1836 P. Sinadino owned a wool washhouse in the Visterniceni (or Râşcani) estate located not far from Chişinău, which washed 30,000 poods of wool per year. It was bringing an income of 7,000 rubles.

Despite the fact that P. Sinadino had a great commercial capital, in 1840, following the abolition of trade privileges granted by Guild Regulation of September 26, 1830, he moved to the class of second guild merchants. In this category, with a few interruptions, he remained in the following years. This proves once again that the commercial bourgeoisie sought different ways to enjoy all the privileges granted by the tsarist government, trying to evade duties. So, a merchant could go to a lower guild, and then, after providing new benefits, get back in the first guild.

P. Sinadino increased his capital through the exploitation of small producers, having rented in 1840 a number of localities with huge areas of land – Şerpeni, Pugăceni, Dubasarii Vechi, Corjova, Bilacheva, etc. According to do-

cumentary evidence, the peasants of these villages were subjected to various long-lasting and hard drudgeries as well as public corporal punishments.

The case of Greek merchant P. Sinadino shows that foreign bourgeoisie found in Bessarabia extensive field for trading and thanks to privileges granted by Russian government received a real opportunity to accumulate huge commercial capital and to monopolize not only the most important branches of domestic and foreign trade, but also industry, usury, etc. It was a serious obstacle in the process of formation of national commercial bourgeoisie in Bessarabia.

Представители торговой буржуазной элиты Бессарабии: греческий купец Пантелей Синадино (1830-1850 гг.)

Резюме

В данной статье авторы инициируют дискуссию о торговой буржуазной элите Бессарабии, представителем которой был греческий купец Пантелей Синадино. Архивные источники представляют его как турецкого подданного, который с 1829 года владел в Кишиневе недвижимым имуществом в размере 50 тыс. руб., что позволило ему быть записанным в категорию гильдейских купцов города Кишинева.

Капитал, которым владел П. Синадино, был образован не только за счет торговли и ростовщичества. Он владел также различными торгово-промышленными предприятиями. В 1836 году у П. Синадино была шерстомойная мануфактура на арендованной вотчине Вистерничень (или Рышкань), где ежегодно промывалось 30 тыс. пудов шерсти. Мануфактура приносила владельцу до 7000 руб. чистой прибыли.

Несмотря на то, что П. Синадино обладал огромным торговым капиталом, после упразднения торговых льгот, предоставлявшихся гильдейским положением от 26 сентября 1830 г., он в 1840 г. перевелся в категорию купцов второй гильдии. В этой категории, с небольшими перерывами, он оставался и в последующие годы. Это еще раз доказывает, что торговая буржуазия искала разные способы пользоваться привилегиями, предоставленными царским правительством, стараясь уклоняться от уплаты повинностей. Так, купец мог перейти в более низкую гильдию, а потом, после предоставления новых льгот, снова вернуться в первую гильдию.

П. Синадино увеличивал свои капиталы за счет эксплуатации мелких производителей, в 40-е годы XIX века взяв в аренду ряд сел с обширными имениями – Шерпень, Пухэчень, Дубэсарий Векь, Коржова, Билачева и др. По имеющимся документальным свидетельствам, крестьяне этих сел подвергались многочисленным тяжелым и долговременным повинностям, а также публичным телесным наказаниям.

Пример греческого купца П. Синадино свидетельствует о том, что иностранная буржуазия нашла в Бессарабии обширное поле для торговой деятельности и, благодаря предоставленным царским правительством привилегиям, получила реальную возможность накапливать огромные торговые капиталы и монополизировать не только важнейшие отрасли внутренней и внешней торговли, но и отрасли промышленности и ростовщичество. Она являлась серьезным конкурентом национальной торговой буржуазии, которая только создавалась.

16.02.2013

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

Victoria Bivol, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

UN MANUSCRIS DESPRE SLUJITORII CATEDRALEI NAŞTEREA DOMNULUI DIN CHIŞINĂU DIN PERIOADA 1840-1851

Igor Cereteu

În biblioteca mănăstirii Sfântul Teodor Tiron din Chişinău am identificat un manuscris cu titlul *Registrul clerului din Catedrala Naşterea Domnului din oraşul Chişinău,* în care am descoperit suficient de multă informaţie despre slujitorii ei care au activat în perioada 1840-1851. Formularele sunt completate în limba rusă pentru anii 1840, 1843, 1844, 1845, 1848, 1850, 1851. Manuscrisul este, de fapt, o carte, care are coperţile din carton, cu peste 180 file, scrise pe recto şi verso, cu informaţii despre starea bisericii şi clerului în perioada menţionată. Precizăm că am obţinut permisiunea protoiereului mitrofor Teodor Rosca de la mănăstirea Ciuflea pentru cercetarea manuscrisului.

Pentru fiecare an formularul este divizat în trei compartimente. Primul prevede descrierea generală a bisericii, a parohiei, a documentelor din biserică etc. Acesta include 18 puncte, care prevăd următoarele: 1) anul construirii lăcaşului de cult şi ctitorii; 2) materialul de construcţie a bisericii şi a clopotniţei; 3) date referitoare la pristoluri şi numele sfinţilor hramului; 4) nivelul asigurării cu cărţi liturgice şi alte obiecte necesare oficierii serviciului divin; 5) numărul feţelor bisericeşti conform statelor de personal; 6) existenţa pământului pentru cler; 7) materialul de construcţie a caselor feţelor bisericeşti şi localizarea lor; 8) existenţa altor indemnizaţii, suplimentare, pentru cler; 9) alte eventuale construcţii ale bisericii; 10) localizarea catedralei; 11) distanţa de la cele mai apropiate biserici; 12) existenţa altei biserici supuse acesteia; 13) existenţa paraclisurilor în oraş; 14) lista averii, anul întocmirii şi locul de păstrare; 15) informaţii referitoare la condicile de venit; 16) informaţii referitoare la condicile metricale; 17) informaţii despre izvodul de mărturisire; 18) numărul foilor şi instituţia care a eliberat acest registru.

Conform datelor din acest compartiment, lucrările de construcţie a Catedralei Naşterea Domnului din Chişinău au început în anul 1836. A fost zidită din piatră tare, ca şi clopotniţa, fiind acoperite cu metal; biserica are trei prestoluri: în numele Naşterii Mântuitorului, în numele sfântului Alexandru Nevski, în numele Sfinţitului şi Făcătorului de minuni Nicolai; altarele nu se încălzesc şi este asigurată cu inventar necesar oficierii slujbelor religioase. Conform statelor de personal în parohie au fost confirmaţi prin ordinul eparhial din 6 martie 1837: protoiereu – 1, chelar – 1, preoţi – 3, protodiacon – 1, diaconi – 2, ipodiaconi – 2, psalmişti 2, pălămari – 2, paznici – 3, clopotari – 4, corişti – 24 de persoane. Catedrala nu are pământ în proprietate; un protoiereu şi doi preoţi au casă proprie de piatră pe pământul orăşenesc, chelarul, preotul, protodiaconul, diaconul şi trei clopotari închiriază spaţiu locativ pe cont propriu; ipodiaconul, psalmistul şi coriştii locuiesc în casele Palatului Arhieresc, iar un clopotar şi paznicii în camerele de sub clopotniţă. Pentru întreţinerea preoţilor şi a altor slujitori ai bisericii, prin ordinul din 6 martie 1837, a fost alocată suma de 5900 ruble asignaţiuni, echivalentul a 1685 ruble şi 71 ¾ copeici în argint, primite anual din vistieria judeţului Chişinău. Catedrala nu are alte clădiri în proprietate; catedrala este amplasată în oraşul Chişinău, unde se află Consistoriul bisericesc şi îşi are reşedinţa arhiereul eparhial; cele mai apropiate biserici de catedrală sunt Sfântul Ilie şi Sfântul Haralampie, cu depărtare: prima – o pătrime de verstă şi a doua – jumătate de verstă; alte biserici subordonate catedralei nu există; paraclisuri în oraşul Chişinău nu există, cu excepţia celui cu hramul Acoperemântul Maicii Domnului de pe lângă Casa arhierească. Inventarierea averii bisericeşti s-a făcut în 1836 de către secretarul Consistoriului din Chişinău, cu pecetea aceluiaşi consistoriu; cărţile de cheltuieli şi venituri, eliberate de Consisturiul bisericesc de la Chişinău sunt completate; copiile cărţilor metricale începând cu anul 1836 sunt în stare bună; cărţile de mărturisire începând cu anul 1837 sunt în bună păstrare. Ultimul punct (18) se referă la numărul de foi scrise şi nescrise din această carte şi care nu este completat pentru toţi anii. Din alte surse pu-

tem preciza că această catedrală a fost sfinţită la 15 octombrie 1836 de Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Dimitrie şi preoţii din Chişinău, cu participarea locuitorilor oraşului. Printre ctitorii catedralei din a doua jumătate a secolului XIX sunt: boieroaicele Ana Străjescu, Elena Gafencu, Sofia Catargi, preotul catedralei Elefteriu Crovețchi, poliţistul oraşului Alexandru Savițchi şi alţii (Nesterov, Pojoga 1997, 119; Кульчицкій 1889, 814-815; Памятники 1986, 96).

Compartimentul al doilea prevede informaţii despre feţele bisericeşti şi familiile lor: vârsta, studii, anul şi locul hirotonirii, alte funcţii, obligaţii, decoraţii, componenţa familiei, nivelul, locul şi termenul studiilor, îngrijirea părinţilor la bătrâneţe sau în caz de boală şi a copiilor după plecarea la studii, gradul de rudenie cu feţele bisericeşti, dacă a fost judecat sau amendat şi din care cauză.

În ultimul compartiment, care dispune de informaţii pentru anii 1844, 1845 sunt incluse date statistice despre enoriaşii acestei biserici pentru fiecare categorie socială.

Conform datelor de personal, în anul 1840 în Catedrala Naşterii Domnului se aflau următorii slujitori: Vasile Vasile Purişchevici, protoiereu; Andrei Grigore Bogoslavschi, chelar, preot; Serghei Anastasie Bandacov, preot; Grigore Teodor Gurschi, preot; Alexandru Mihail Cociubinschi, preot; Grigore Ştefan Prosovschi, protodiacon; Grigore Grigore Slivinschi, diacon; Nichifor Matei Cerneavschi, diacon; Gheorghe Băţ, ipodiacon interimar; Anton Ilie Buzilă, ipodiacon interimar; Dumitru Dănilă Gorea, psalmist; Teofan Maxim Crovețchi, psalmist; Timofei Teodor Nagacevschi, pălămar; Platon Onufrie Dubinschi, pălămar; Dumitru Efrem Moşulchevici, paznic; Iosif Mihail Cociubinschi, paznic; Fedot Teodor Figurschi, paznic; Ioan Teodor Halupa, clopotar; Gavril Vasile Pozomschi, clopotar; Ştefan Ioan Stelea, clopotar; Iosif Coapov, clopotar; Vasile Lupu Melega, cântăreţ; Matei Dumitru Ivanovschi, cântăreţ; Ioan Andrei Popovici, cântăreţ; Pimen Grigore Proţenco, cântăreţ; Afanasie Iacov Ticavschi, cântăreţ; Sofronie Maxim Starinschi, cântăreţ; Mihail Ioan Pirojinschi, cântăreţ; Nicolae Teodor Muntean, cântăreţ; Ioan Petrov Safianov, cântăreţ; Iacov Maxim Popov, cântăreţ; Gheorghe Timofei Averin, cântăreţ; Gheorghe Gheraşcencov, cântăreţ; Iacov Vasile Dziubencov, cântăreţ; Alexandru Vasile Bratceanschi, cântăreţ; Alexandru Zăbriţchi, cântăreţ; Ilie Bradu, cântăreţ; Constantin Jeinov, cântăreţ.

Persoane aflate în întreţinere şi orfani: Miron Ştefan Gaşinschi, fost preot; Parascovia Petrova, soţia răposatului preot Victor Purişchevici, fost rector al Seminarului Duhovnicesc din Chişinău; Anastasia Dumitru, soţia răposatului Ioan Bolgarov, fiicele lor Elisaveta şi Nadejada şi care locuiesc la tatăl său în satul Mărcăuţi, judeţul Hotin; Eudochia Velisapova, fostă soţie de preot, văduvă; Macrina Pavlovscaia, fostă soţie de preot din eparhia Ecaterinoslavului şi fiul său Carp, care învaţă la Seminarul din Chişinău.

Pentru anul 1843 sunt atestate aceleaşi persoane, cu următoarele modificări: în locul preotului Andrei Grigore Bogoslavschi este numit protoiereul, chelarul Nichifor Ştefan Petrov; în locul paznicului Fedot Teodor Figurschi este numit Ioan Coţaga; a fost exclus din listă clopotarul Gavril Vasile Pozomschi, dar au fost numiţi în această funcţie Nestor Andrei Cupcic şi Ioanichie Spiridon Şeptiţchi; sunt numiţi în funcţie de cântăreţi Onisifor Dumitru Cotiujinschi şi Ioan Iosif Crâjanovschi.

Datorită remanierilor făcute în listele de personal din anul 1844 au apărut: psalmistul Theofan Maxim Crovețchi, iar clopotarul Ştefan Ioan Stelea este numit în funcţia de pălămar. De asemenea, din anumite motive pe care nu le cunoaştem, au fost înlocuiţi şi unii corişti. În rândul persoanelor întreţinute au fost incluşi: Vasile, fiul răposatului preot Moisei Lisinschi, îşi făcea studiile la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău; văduva Agripina Mihail Cociubinschi, soţie de preot din eparhia Kievului; Ioan, fiul răposatului preot Alexandru Daşinschi din judeţul Balta, gubernia Podolia.

În 1845 personalul catedralei a fost completat cu: pălămarul Diomid Evstafie Vrubleţchi, clopotarul Anton Pereteatco, paznicii Zaharia Ciuş, Ioan Şcerbac şi Andrei Liza, clopotarul Grigore Andronic. Au fost acceptaţi înafara statelor de personal Luca Boguţchi, care învăţa în clasele superioare a seminarului din Chişinău şi Mihail Poroşinschi, care învăţa în clasele medii ale Seminarului Duhovnicesc.

În anul 1848 sunt incluşi în liste: chelarul, preot Gheorghe Ioan Postică, protoiereul Ilarion Osip Fialcovschi, preotul Nicolae Zaharia Ceachir, preotul Vasile Ioan Cozachevici, protodiaconul Sava Teselschi, ipodiaconii interimari Alexei Timofeev şi Iacob Muranevici, psalmistul, diaconul Dorimedont Zabuzschi, clopotarul Nicolae Theodor Bughelnov, iar regentul corului a devenit preotul Pimen Grigore Proţenco.

În 1850 au mai fost primiţi în rândul slujitorilor catedralei preotul Petru Ioan Perojinschi, diaconul Ioan Severinovschi, ipodiaconul Nicolae Crasnopolschi, pălămarul Serghie Rucinov, clopotarii Alexandru Romanovici, Vasile Dobrovolschi, Simeon Dicusară şi Andronic Nichitici. Corul era compus din 14 persoane, iar regent a rămas preotul Pimen Grigore Proţenco.

În anul 1851 componenţa slujitorilor rămâne aceeaşi. La întreţinere erau incluşi: Parascheva Petrova, soţia răposatului rector al Seminarului Duhovnicesc din Chişinău Victor Purişchevici; Anastasia Dumitru, soţia răposatului diacon Ioan Bolgarov cu fiicele Elisaveta şi Nadejda; Olimpiada, fiica răposatului preot Ilarion Filacovschi; Stefanida Stelea, văduva răposatului pălămar Ştefan Stelea; văduva răposatului clopotar Dumitru Gorea – Maria Ioan.

Manuscrisul prezintă **date biografice** despre personalul acestui sfânt lăcaş. Am considerat util de a selecta cele mai importante informaţii despre slujitorii catedralei, de la protoiereu până la pălămari, pentru a le oferi celor interesaţi de trecutul Catedralei Naşterea Domnului din Chişinău.

Protoiereul **Vasile Vasile Purişchevici** s-a născut în gubernia Kiev, fiu de preot, în 1822 şi-a făcut studiile la Seminarul Duhovnicesc din Kiev, apoi la Academia Teologică din Kiev, unde a urmat cursurile de ştiinţe teologice, filosofie, retorică, istoria bisericească, ştiinţele fizico-matematice şi limbile latină, ebraică, greacă şi franceză. După absolvirea cursurilor Academiei din Kiev, în anul 1825 a obţinut titlul de candidat, fiind confirmat la 24 decembrie a aceluiaşi an şi repartizat la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău în funcţie de învăţător de ebraică şi ştiinţe fizico-matematice. În anul 1826, la 15 februarie, a fost numit profesor de ştiinţe fizico-matematice la pensionul de pe lângă Seminarul de la Chişinău, unde învăţau copiii de viţă nobilă. În acelaşi an, la 4 octombrie, a fost numit bibliotecar la Seminarul din Chişinău. În 1831, la 30 august, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Dimitrie l-a transferat în colonia Bolgrad, în Catedrala Schimbarea la Faţă, în funcţie de preot. Pentru vrednică slujire şi mai ales pentru merite în activitatea didactică, la 9 septembrie a aceluiaşi an, i s-a conferit titlul de protoiereu. La 15 octombrie 1831 a fost eliberat la cerere din funcţia de profesor şi confirmat în funcţia de protoiereu la catedrala din Chişinău şi blagocin superior al bisericilor din coloniile bulgăreşti din Basarabia, fiindu-i acordată funcţia de cenzor predicator pentru preoţii din coloniile din Ismail şi judeţul Leova. La 19 ianuarie 1836 a fost eliberat din aceste funcţii şi transferat la catedrala din Chişinău ca protoiereu în state, membru al Consistoriului şi deputat din partea clerului în direcţia regională pentru justiţia penală şi civilă. În acelaşi an, la 1 august, pentru vrednică slujire este decorat cu Paliţa, la 23 septembrie este numit blagocin superior în judeţul Chişinău. La 24 mai 1837 pentru vrednică slujire în aceste funcţii i s-a oferit Scufia violetă de catifea, iar la 27 aprilie 1840 pentru merite deosebite în activităţile sale a fost decorat cu camilafca violetă de catifea. Potrivit manuscrisului, în anul 1851 Vasile Purişchevici era în funcţia de protoiereu al Catedralei Naşterea Domnului din Chişinău. În anul 1840 familia sa era compusă din: soţia Maria Ioan (31 ani); copiii lor: Simeon, care învaţă în şcoala duhovnicească judeţeană (12 ani), Alexandra (7 ani), Maria (6 ani), Mitrofan (4 ani), Venedict (2 ani).

Chelarul preot **Andrei Grigore Bogoslavscki**, malorosian, fiu de preot, iniţial şi-a făcut studiile la Colegiul din Harkov, ulterior a studiat la Academia din Kiev şi a învăţat teologia, istoria bisericească, retorica, filozofia, matematica, limbile ebraică, greacă şi franceză. La 6 octombrie 1833 a fost trecut în treapta de candidat la conferinţa academică de fosta comisie duhovnicească şi numit la Seminarul Duhovnicsc de la Chişinău profesor de matematică şi de limbă ebraică. La 14 decembrie conducerea seminarului, cu binecuvântarea IPS Dimitrie, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului a fost numit ajutor de inspector la acest seminar, iar la 9 iulie 1834 conducerea seminarului cu binecuvântarea aceluiaşi arhiepiscop, l-a numit secretar al conducerii, din care funcţii, la cerere, a fost eliberat la 30 noiembrie 1835 şi tot în acelaşi an, la 25 august, IPS Dimitrie în biserica Acoperemântului l-a rânduit diacon, iar la 29 august a fost hirotonit preot. La 5 august al aceluiaşi an a fost numit chelar la soborul din Chişinău şi asistent la Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău. La 15 ianuarie 1837 a fost eliberat din Consistoriul bisericesc. La 20 iunie 1840 IPS Dimitrie i-a permis folosirea în timpul serviciului divin a bedreniţei. Are 33 de ani. Soţia lui Maria Ştefan avea în 1840 21 de ani. Copiii: Elena (4 ani), Serghie (3 ani).

Preotul **Serghie Anastasie Bandacov,** născut în Basarabia, malorosian, fiu de preot, iniţial a învăţat în perioada cuprinsă între 12 octombrie 1823 şi până la 14 septembrie 1826 în şcoala pa-

rohială din Akkerman, iar din acest moment până la 15 septembrie 1831 a studiat la şcoala parohială judeţeană din Chişinău. Şi-a făcut studiile la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău, unde a studiat: teologia, filosofia, fizica, matematica, retorica, istoria bisericească şi laică, limbile ebraică, greacă, germană şi română. În continuarea studiilor a fost recomandat de administraţia seminarului şi acceptat de ÎPS Dimitrie în funcţia de poştaş, curier în administraţia seminarului, funcţie îndeplinită în perioada 16 decembrie 1831 - 15 iulie 1837. Fiind recomandat de adminstraţia seminarului şi cu permisiunea ÎPS Dimitrie a fost numit la 26 aprilie 1836 ca secretar în administraţia seminarului, funcţie deţinută până la 19 octombrie a aceluiaşi an. A absolvit cursurile de ştiinţe la seminar cu gradul de student. Arhiepiscopul Dimitrie l-a numit la 25 septembrie 1837 în funcţia de preot la Catedrala din Chişinău. Conform rezoluţiei arhiepiscopale a fost numit la 5 noiembrie a aceluiaşi an deputat şi responsabil de treburile oraşului Chişinău. La 25 noiembrie 1838 a fost încadrat în activităţile de tutelare cu titlu de preot. În anii 1838, 1839, 1840, 1842 şi 1843 a fost inclus în lista membrilor Comitetului de revizie provizoriu, care era responsabil de verificarea rapoartelor economice a Seminarului Duhovnicesc din Chişinău. În 1839 a fost numit secretar al comitetului de construcţie, cu statut provizoriu, preocupat de restaurarea clădirilor Seminarului Duhovnicesc. La 24 martie 1840 Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului i-a permis folosirea în timpul serviciului divin a bedreniţei, iar la 15 iunie a aceluiaşi an a fost eliberat din funcţia de deputat pe problemele de anchetă al oraşului Chişinău, însă a fost numit membru al Consistoriului bisericesc de la Chişinău. La 30 iulie a aceluiaşi an a fost numit blagocin al judeţului Chişinău. În 1840 avea vârsta de 31 de ani, soţia sa Maria Iacob – 26 de ani, fiica Serafima – 4 ani.

Preotul **Grigore Theodor Gurschi** s-a născut în gubernia Basarabia, fiu de preot, cu studii la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău, unde a învăţat ştiinţe teologice, filosofice, fizico-matematice, retorică, istorie bisericească şi civilă, limbile ebraică, greacă, germană, franceză şi română, iar la absolvire i s-a conferit gradul II. La 25 octombrie 1835 adiministraţia seminarului, cu aprobarea Arhiepiscopului Dimitrie, a fost trimis în calitate de învăţător pentru clasa I-a la şcoala parohială din Chişinău. La 29 octombrie 1836 a fost numit ajutor de inspector la seminarul din Chişinău, iar la 18 octombrie a aceluiaşi an este rânduit de arhiepiscopul Dimitrie preot la Soborul din Chişinău. La 28 iulie 1837, conform recomandării Consistoriului Duhovnicesc şi prin confirmarea ÎPS Dimitrie este recomandat şi numit în Comisia juridică militară, instituită pe lângă ordinul-gauze din Chişinău în calitate de povăţuitor pentru infractori. La 17 mai 1839 a fost numit învăţător pentru clasa a II-a a şcolii parohiale. Pentru merite în convingerea de a depune jurământul de credinţă al proprietarilor de peste hotare a fost decorat de ÎPS Dimitrie cu bedreniţa la 27 mai 1841 (33 de ani). Familia lui: soţia – Ana Vasile (27 de ani); copiii lor: Parascheva (7 ani), Petru (6 ani), Vasile (3 ani).

Preotul **Alexandru Mihail Kociubinski** s-a născut în gubernia Kiev, fiu de preot, a învăţat în Seminarul Duhovnicesc de la Chişinău ştiinţele teologice, filosofice, fizico-matematice, literatura, istoria religioasă şi laică, limbile ebraică, greacă, germană şi română. În anul 1835, după absolvirea seminarului, i s-a conferit titlul de student şi la 12 iulie a fost numit învăţător în clasa a II-a parohială a seminarului. La 23 noiembrie a aceluiaşi an a fost numit în funcţie de bibliotecar şi vindea cărţi pentru seminar şi şcoala parohială orăşenească. La 11 februarie 1837 administraţia seminarului împreună cu ÎPS Dimitrie l-au numit ajutor de inspector şcolar. În acelaşi an, la 2 octombrie, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului l-a rânduit preot la Catedrala din Chişinău. La 15 mai 1838 este eliberat din funcţia de învăţător la şcoala parohială din Chişinău şi este numit în calitate de blagocin al judeţului Chişinău. La 28 ianuarie 1842 este decorat cu bederniţa. În anul 1840 avea 30 de ani; soţia sa Elena Luchian (24 de ani) şi fiica Capitolina (6 ani).

Chelarul protoiereu **Nichifor Stepan Petrov** s-a născut în gubernia Poltava, fiu de ober-ofiţer, a învăţat la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău legea lui Dumnezeu, limbile rusă, greacă şi latină, geografia, aritmetica, iar după reorganizare a mai studiat teologia, filosofia şi ştiinţele fizico-matematice, istoria bisericească şi civilă, limbile ebraică, greacă, germană şi română. În anul 1829 şi-a încheiat studiile la seminar şi obţine gradul de student. La 24 decembrie 1830 a fost numit învăţător de clasa a II-a în şcoala parohială duhovnicească din Chişinău. La 27 octombrie 1831, după repartizarea Conducerii Academiei din Kiev şi la cererea lui, este eliberat din această funcţie şi la 29 aprilie 1831 a fost primit în tagma duhovnicească, iar la

10 iulie Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului l-a rânduit preot la Catedrala din Chişinău. La 10 octombrie a aceluiaşi an a primit binecuvântare de la ÎPS să folosească în timpul slujbei scufia neagră. La 2 mai 1832 ÎPS a fost propus în calitate de asistent la Consistoriul Duhovnicesc. În perioada mai 1833 – iunie 1836 a îndeplinit funcţia de blagocin superior în judeţul Orhei. De la 27 ianuarie 1833 până la 8 ianuarie 1835 a fost membru al unui consiliu de tutelă a celor săraci cu funcţie de duhovnic în Eparhia Chişinăului. Din luna septembrie 1833 până la 2 octombrie 1834, în urma eliberării pe motiv de boală din toate funcţiile a protoiereului Catedralei Victor Purişchevici, a îndeplinit funcţia de blagocin al bisericilor din oraşul Chişinău şi deputat în organele locale ale oraşului Chişinău. La 30 iulie 1836 a fost transferat în funcţie de paroh la biserica cu hramul Sfântul Gheorghe din Chişinău şi în acelaşi timp a fost numit profesor de religie la şcoala judeţeană pe lângă gimnaziul din Chişinău, iar la 24 octombrie a aceluiaşi an pentru vrednică slujire a fost rânduit în funcţiile de asistent la Consistoriul bisericesc, blagocin superior al judeţului Orhei, blagocin al oraşului Chişinău şi deputat în oraşul Chişinău. De asemenea, pentru purtare exemplară şi activitate prodigioasă de predicator Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului l-a ridicat la rangul de protoiereu pentru aceeaşi biserică, are gramotă. Pentru merite deosebite în activităţile menţionate mai sus şi pentru organizarea şi conducerea corului Casei Arhiereşti a fost decorat cu scufia violetă de catifea (are 37 ani). Soţia – Xenia Theodor (29 ani); copiii: Theodor (12 ani), Dumitru (11 ani), Petru (9 ani), Vera (7 ani), Nicolae (2 ani).

Chelar, protoiereu **Gheorghe Ioan Postică,** s-a născut în Basarabia, fiu de pălămar, şi-a făcut studiile la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău, unde a studiat Sfânta Scriptură, teologie, patristică, filosofie, ştiinţe fizico-matematice, istorie biblică, limbile latină, greacă, germană şi română. La 15 iulie 1843 a absolvit cursurile seminariale, iar la 13 decembrie a fost numit preot la biserica Sfântul Ilie din Chişinău. Conform rezoluţiei arie-piscopale, la 3 noiembrie 1845 a fost recomandat preot pentru spitalul orăşenesc. La 5 septembrie 1845 a fost decorat cu bederniţa, iar la 20 februarie 1847 a fost transferat la Catedrala din Chişinău şi la 3 august 1848 a fost numit chelar la această biserică. În anul 1848 avea vârsta de 32 de ani, soţia Elisaveta Ioan 22 de ani, fiica Eugenia 4 ani şi fiul Vladimir 2 ani.

Protoiereul **Ilarion Osip Fialcovschi**, fiu de preot, a învăţat la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău filosofia, fizica, matematica, istoria bisericească, limbile ebraică, greacă, franceză şi română. După absolvire, la 24 decembrie 1835 a fost rânduit preot la biserica Sfântul Ilie din Chişinău, iar de la 14 mai 1837 a devenit parohul acestei biserici. La 31 mai 1837 a fost transferat la biserica Tuturor Sfinţilor de la cimitirul orăşenesc, iar începând cu 14 iulie 1839 s-a aflat la Catedrala din Akkerman în funcţie de protoiereu. Din anul 1841 a fost transferat la Catedrala din Chişinău. A decedat în anul 1851. În anul 1848 era văduv; în familia sa mai erau fiii Mihail (15 ani), Ioan (13 ani), fiica Olimpiada (11 ani).

Preotul **Nicolae Zaharia Ceachir** s-a născut în Basarabia, fiu de preot, a învăţat la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău Sfânta Scriptură, patristica, istoria, arheologia, ermeneutica, logica, retorica, limbile greacă, germană, ebraică şi română. După absolvire, în anul 1845 a fost repartizat în calitate de profesor de limba greacă în clasele primare la şcoala judeţeană. Ulterior a fost numit profesor de limba latină în clasele superioare ale aceleiaşi şcoli. Pentru merite în aceste funcţii a primit un premiu bănesc de 118 ruble. La 28 februarie 1847 a fost trecut în funcţie de profesor de latină în clasele primare. La 9 martie Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului l-a numit preot pentru biserica Buna Vestire din Chişinău. De la 5 martie 1848 a suplinit funcţia de profesor în clasele de latină. De la 1 iunie 1848 a fost transferat de la biserica Buna Vestire la Catedrala Naşterea Domnului din Chişinău. Pentru merite deosebite, la 27 ianuarie 1849, conducerea eparhială i-a acordat recunoştinţă, iar la 2 septembrie 1849 pentru vrednică slujire i-a încredinţat conducerea Seminarului Duhovnicesc din Chişinău. Soţia sa Maria Theodor în 1850 avea vârsta de 27 de ani, fiica lor Elena 2 ani, iar în anul următor s-a născut fiica Varvara.

Preotul **Vasile Ioan Cozachevici**, malorosian, fiu de preot, a învăţat în Seminarul Duhovnicesc din Chişinău, unde a studiat Sfânta Scriptură, ermeneutica, patristica, arheologia, istoria, logica, psihologia, fizica, retorica, limbile latină, greacă, germană şi română. După absolvirea cursurilor acestui seminar, la 2 decembrie 1845, a fost numit preot la biserica Naşterea Maicii Domnului din Chişinău, iar la 4 martie 1848 a fost transferat la Catedrala Naşterii Domnului din acest oraş. Pentru vrednică slujire, la 18 noiembrie 1849, i s-a acordat bederniţa. Soţia sa se numea Elisaveta Nestor.

Preotul **Petru Ioan Perojinschi**, malorosian, a învăşat la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău Sfânta Scriptură, ermeneutica, patristica, arheologia biblică, logica, psihologia, fizica, retorica, istoria biblică, universală şi a Bisericii ruse, limbile latină, greacă, germană şi română. În perioada 17 iunie 1839 – 1iunie 1845 a suplinit funcţia de curier poştal, iar de la 6 septembrie 1845 a fost repartizat în funcţie de învăţător pentru clasa a II-a, bibliotecar la şcoala parohială din Chişinău şi ajutor de inspector şcolar. La 16 februarie 1845 a fost rânduit preot la biserica cu hramul Sfânţii Arhangheli Mihail şi Gavriil din Chişinău. Pentru vrednică slujire, la 15 noiembrie 1845, a fost decorat cu bederniţa. Începând cu 14 ianuarie 1849 este rânduit ca preot la spitalul militar din Chişinău, iar de la 10 octombrie a aceluiaşi an a fost transferat la Catedrala Naşterea Domnului din Chişinău. Soţia sa Parascheva Theodor şi fiul Pavel.

Protodiaconul **Grigore Stepan Prasovski** s-a născut în gubernia Kiev, fiu de preot, a învăţat în Seminarul Duhovnicesc din Kiev în clasa filosofie; după absolvirea seminarului, în anul 1830 a intrat în corul de cântăreţi al Mitropolitului Kievului, unde s-a aflat până în luna noiembrie 1832, an în care s-a căsătorit fără binecuvântarea conducerii eparhiale cu o tânără care nu era din tagma slujitorilor bisericeşti, iar drept rezultat a fost exclus din tagma preoţilor. La 3 august 1833 a fost admis în tagma slujitorilor bisericeşti de Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Dimitrie şi trimis în corul de cântăreţi al Casei Arhiereşti. La 14 aprilie 1834 a fost numit diacon pentru paraclisul Acoperemântul Maicii Domnului din Chişinău de acelaşi arhiepiscop. La 1 mai 1835 a fost numit protodiacon. În anul 1843 avea vârsta de 32 de ani, soţia Parascheva Gordei.

Diaconul **Grigore Grigore Slivinschii,** s-a născut în gubernia Herson, provine din mireni, fără studii seminariale. La 19 februarie 1834 a fost primit în tagma duhovnicească şi trimis la Catedrala din Chişinău în calitate de diacon, iar la 28 octombrie Dimitrie, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului, l-a numit psalmist. La 22 iulie 1835 de acelaşi a fost numit diacon în biserica Acoperământului Maicii Domnului din Chişinău. La 18 mai 1838 este recomandat de rectorul Seminarului Teologic din Chişinău în funcţie de econom al acestei instituţii şi confirmat de ÎPS Dimitrie. Văduv, în 1843 avea 36 de ani.

Diaconul **Nichifor Matei Cerneavschi** s-a născut în gubernia Herson, fiu de diacon, a învăţat la şcoala duhovnicească judeţeană. În 1833 la 15 iulie a fost exmatriculat din cauza nereuşitei şi vârstei înaintate şi numit la 19 februarie 1834 pălămar la Catedrala din Chişinău. La 7 septembrie 1835, potrivit rezoluţiei arhiepiscopului Dimitrie, a fost trimis în corul arhieresc. La 10 noiembrie 1838 a fost numit diacon pentru biserica Sf. Gheorghe din Chişinău. La 4 aprilie 1840 este transferat la Catedrala din Chişinău. În anul 1843 avea 31 de ani, soţia Alexandra Petrova, copiii: Laur (21 ani), Liubov (3 ani), Cristina (2 ani).

Ipodiaconul interimar, psalmistul **Gheorghe Băţ** s-a născut în Basarabia, fiu de diacon, a învăţat în clasa a II-a a şcolii parohiale, iar la 9 martie 1835 a fost trimis frate în ascultare la schitul Suruceni. La 23 februarie, conform rezoluţiei arheireşti, este numit în această funcţie. Nu a fost căsătorit şi avea în 1843 vârsta de 34 de ani.

Ipodiaconul interimar **Andrei Ilie Buzilă** s-a născut în Basarabia, fiu de preot, fără studii seminariale. La 28 august 1835 a fost numit în calitate de psalmist interimar la Catedrala din Chişinău. La 8 august 1838, la cererea lui, este acceptat frate în ascultare la mănăstirea Dobruşa, cu păstrarea funcţiei de psalmist. La 4 martie 1839 arhiepiscopul Dimitrie îl consacră în stihari, are gramotă. La 12 martie 1840 este numit ipodiacon.

Ipodiaconul **Dorimedont Zabuzski**, originar din gubernia Kiev, fiu de preot, a învăţat la seminar până în clasa V, la 20 noiembrie 1845 a fost numit ipodiacon, soţia Maria Dumitru.

Protodiaconul **Sava Teselschi**, fiu de diacon, malorosian, a absolvit şcoala duhovnicească din Boguslavsk. După absolvirea şcolii, la 14 august 1831, a fost repartizat în funcţie de diacon în satul Nicolaevca, judeţul Boguslavsk. La 11 septembrie 1837 a fost numit în funcţie de psalmist la Catedrala Sfânta Sofia din Kiev. La 26 octombrie 1847 a fost rânduit de Irinarh Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului în funcţie de protodiacon la Catedrala Naşterea Domnului din Chişinău. În anul 1848 avea vârsta de 36 de ani, soţia Theodosia – 34 de ani şi copiii: Gheorghe – 11 ani, Gavriil – 9 ani, Eudochia – 7 ani, Maria – 3 ani.

Diaconul **Ioan Severinovschi**, fiu de preot, a învăţat în şcoala judeţeană duhovnicească din Chişinău, iar după absolvire a fost rânduit de Irinarh Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului ca diacon la Catedrala Naşterea Domnului din Chişinău. În anul 1848 avea vârsta de 31 de ani, soţia sa Domnica Theodor – 29 de ani, fiul Ioan – 8 ani.

Diaconul **Alexei Timofeev** şi-a făcut studiile la şcoala duhovnicească judeţeană din Chişinău; la 14 noiembrie 1846 a fost numit ipodiacon intermiar la Catedrala Naşterea Domnului din Chişinău. La 14 octombrie 1848 a fost rânduit în psalmist şi în decembrie 1848 este trecut din nou în funcţia de ipodiacon la aceeaşi catedrală. În anul 1848 avea vârsta de 24 de ani, soţia Xenia – 21 de ani, fiul Alexei – 2 ani.

Diaconul **Iacob Muranevici**, fiu de preot, a învăţat în şcoala judeţeană duhovnicească; la 23 iunie 1844 a fost numit diacon în biserica din satul Tuzla; la 7 septembrie 1846 a fost repartizat în biserica Sfântul Nicolai din Otachi, judeţul Soroca; la 3 octombrie 1846 este rânduit psalmist, iar la 14 octombrie ipodiacon la Catedrala Naşterii Domnului din Chişinău. În anul 1848 avea vârsta de 27 de ani, soţia Ana – 21 de ani, fiul Grigore – un an.

Diaconul **Nicolae Crasnopolschi**, fiu de preot; şi-a făcut studiile la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău; după absolvire în anul 1846 a fost repartizat în corul arhieresc; la 17 octombrie 1850 este rânduit diacon la Catedrala Naşterea Domnului din Chişinău. Soţia sa Domnica Vasile.

Psalmistul **Dimitrie Daniil Gorea**, s-a născut în Basarabia; fiu de preot, fără studii seminariale. În anul 1836, la 2 septembrie, a fost numit psalmist la Catedrala din Chişinău. În anul 1843 avea vârsta de 27 de ani.

Psalmistul **Theofan Maxim Crovețchi**, născut în Basarabia, fiu de preot. La 16 martie 1836 a fost numit în funcţie de diacon pentru biserica cu hramul Sf. Mihail din satul Ianouţi din judeţul Hotin. La 5 iulie 1839 arhiepiscopul Dimitrie l-a trecut în stihari, iar în 1840, la 4 aprilie este numit psalmist la Catedrala din Chişinău, are gramotă, celibatar. În anul 1843 avea vârsta de 30 de ani.

Psalmistul **Ioanichie Spiridon Şeptiţchi**, s-a născut în Basarabia, fiu de preot, a învăţat în secţia superioară a şcolii parohiale judeţene. La 27 mai 1840 a fost repartizat diacon la biserica din Şaba Akkerman, iar la 11 septembrie 1841 a fost repartizat clopotar la Catedrala din Chişinău; devine psalmist la 21 februarie 1845.

Psalmistul **Alexandru Vasile Bratceanschi,** fiu de diacon, a învăţat în şcoala parohială judeţeană din Privortsk, gubernia Podolia. După absolvirea şcolii în 1830 a fost exclus din tagma duhovnicească şi a intrat la serviciu în Tribunalul Penal din Podolia. În 1834 a fost eliberat din această funcţie şi în 1840 este primit în eparhia Chişinăului în corul de cântăreţi. Devine psalmist la 1 august 1845, la vârsta de 31 de ani; soţia Alexandra (22 de ani), fiica Ana (4 ani).

Psalmistul **Grigore Andronicov**, fiu de diacon, fără studii seminariale, în iunie 1845 este trecut clopotar iar în anul 1850 este rânduit la această catedrală psalmist, la vârsta de 34 de ani.

Pălămarul **Timofei Theodor Nagacevschi**, s-a născut în Basarabia, fiu de preot, fără studii seminariale. La 6 martie 1836 a fost repartizat la catedrala din Chişinău în funcţie de pălămar. La 3 aprilie 1837 Arhiepiscopul Dimitrie l-a făcut stihari, are gramotă şi ordin. În anul 1843 avea vârsta de 29 de ani, soţia Elena Pavel – 22 de ani.

Pălămarul **Platon Onofrei Dubinschi**, s-a născut în Basarabia, fiu de preot, a învăţat în şcoala parohială judeţeană. A fost exmatriculat în anul 1833 în legătură cu nereuşita şi că era de vârstă înaintată. La 28 aprilie 1837 a fost repartizat la Soborul din Chişinău. La 4 martie 1838 este numit stihari, are gramotă şi ordin. În anul 1843 avea vârsta de 25 de ani.

Pălămarul **Diomid Evstratie Vrublevschi**, originar din gubernia Podolia, fiu de pălămar, a învăţat până în clasa 4 la seminar, după absolvire, în anul 1845, a fost transferat din gubernia Podolia în Basarabia şi numit la acest sobor pălămar, 31 de ani, soţia Parascheva Gavriil în anul 1845 avea vârsta de 21 de ani.

Pălămarul **Serghie Rucinov**, fiu de preot, fără studii seminariale, la 23 martie 1845 a fost numit clopotar la Catedrala Naşterea Domnului din Chişinău, iar la 1 aprilie este numit pălămar la această biserică.

Manuscrisul identificat printre cărţile mănăstirii Ciuflea din Chişinău oferă informaţii inedite despre slujitorii Catedralei Naşterea Domnului din acest oraş, din care constatăm că majoritatea reprezentanţilor clerului nu erau băştinaşi, dar proveneau din guberniile Kiev, Podolia şi Herson. Erau acceptaţi dintre băştinaşi doar cei care cunoşteau suficient de bine limba rusă, pentru că serviciile divine în acest sfânt lăcaş erau oficiate în limba rusă. Moldovenii erau acceptaţi, în special, în funcţie de clopotari, corişti şi paznici. Primul protoiereu al catedarlei a fost Vasile Purişchevici, originar din gubernia Kiev, fiu de preot, absolvent al Academiei Teologice din Kiev, care începând cu

15 octombrie 1831 a fost numit în funcţia de protoiereu la Vechiul Sobor din Chişinău, iar după sfinţirea noii catedrale a fost transferat în aceeaşi funcţie la acest lăcaş. Manuscrisul oferă informaţii preţioase despre: chelarul protoiereu Nichifor Petrov, născut în gubernia Poltava, fiu de oberofiţer, a învăţat la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău; preotul Grigore Gurschi, originar din gubernia Basarabia, fiu de preot, studii la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău; preotul Serghie Bandacov, născut în Basarabia, fiu de preot, cu studii seminariale; preotul Alexandru Kociubinschi, născut în gubernia Kiev, fiu de preot, a învăţat în Seminarul Duhovnicesc de la Chişinău; protodiaconul Grigore Prosovschi, născut în gubernia Kiev, fiu de preot, cu studii la Seminarul Duhovnicesc din Kiev; diaconul Grigore Slivinschi, născut în gubernia Herson, fără studii seminariale; diaconul Nichifor Cerneavschi, născut în gubernia Herson, fiu de diacon, a învăţat la şcoala duhovnicească judeţeană; ipodiaconul interimar, psalmistul Gheorghe Băţ, născut în Basarabia, fiu de diacon, a învăţat în clasa a II-a a şcolii parohiale; ipodiaconul interimar Andrei Buzilă, născut în Basarabia, fiu de preot, fără studii seminariale; psalmistul Dimitrie Gorea, născut în Basarabia, fiu de preot, fără studii seminariale; psalmistul Theofan Croveţci, născut în Basarabia, fiu de preot; pălămarul Timofei Nagacevschi, născut în Basarabia, fiu de preot, fără studii seminariale; pălămarul Platon Dubinschi, născut în Basarabia, fiu de preot, a învăţat în şcoala parohială judeţeană. De asemenea, există informaţii inedite despre personalul auxiliar şi coriştii acestei catedrale.

Bibliografie

Nesterov, Pojoga 1997: T. Nesterov, N. Pojoga, Catedrala Naşterea Domnului din Chişinău. In: (Ed. Iu. Colesnic) Chişinău. Enciclopedie (Chişinău 1997), 118-119.

Кульчицкій 1889: С. Кульчицкій, Кишиневскій Каѳедральный соборъ. В сб.: КЕВ, №19 (Кишинев 1889), 804-815.

Памятники 1986: Памятники архитектуры Молдавии (XIV - начало XX века). Автор текста и составитель Я.Н. Тарас (Кишинев 1986).

A manuscript about clergymen of the Nativity Cathedral in Chişinău during 1840-1851

Abstract

In the library of the Monastery of Saint Theodore Tyron in Chisinau we found a manuscript entitled "Register of the Clergy of the Nativity Cathedral in Chisinau", which contains a lot of information about the clergymen of the cathedral during 1840-1851. The manuscript is written in Russian and covers 1840, 1843, 1844, 1845, 1848, 1850, and 1851. Based on these data, we find that most of the representatives of the clergy of the Nativity Cathedral were not local people, but came from Kiev, Podolia, and Kherson provinces of the Russian Empire. Of the local natives there were accepted only those who knew Russian well enough, because church services in this temple were held only in Russian.

Рукопись о церковнослужителях кишиневского Кафедрального собора Рождества Христова в период 1840-1851 гг.

Резюме

В библиотеке монастыря Чуфля в Кишиневе была обнаружена рукопись под названием *Клировые ведомости Кафедрального собора Рождества Христова г. Кишинева,* в которой содержится довольно много информации о церковнослужителях этого собора в период 1840-1851 годов. Рукопись написана на русском языке и охватывает 1840, 1843, 1844, 1845, 1848, 1850, 1851 гг. Исходя из этих сведений, большинство церковнослужителей храма являлись выходцами из Киевской, Подольской и Херсонской губерний Российской империи. Уроженцы Бессарабии представляли меньшинство среди священнослужителей, и это явление объясняется тем, что имперские власти, вместе с церковными, к этому времени уже приступили к руссификации Бессарабии. Представители местного населения занимали менее значимые посты в кафедральном соборе: звонари, певчие и сторожа.

24.01.2013

Dr. Igor Cereteu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

DIN ISTORIA FONDĂRII ŞI ACTIVITĂŢII LICEULUI PRIVAT PENTRU FETE DIN ORAŞUL BĂLŢI

Tatiana Chicaroş

Un rol important în evoluţia învăţământului pentru fete din Basarabia revine instituţiilor de învăţământ particulare. Pe parcursul sec. al XIX-lea în Basarabia au activat mai multe instituţii de acest gen. Şcolile particulare aveau ca obiectiv de a presta servicii în domeniul învăţământului în condiţiile unui număr redus de instituţii de învăţământ de stat pentru fetele din Basarabia. Aceste instituţii de învăţământ au servit, atât în Imperiul Rus, cât şi în Basarabia, drept instituţii suplimentare celor ministeriale, oferind persoanelor care nu au fost admise în şcolile de stat posibilitatea să obţină studii.

În articolul de faţă, vom analiza în baza documentelor de arhivă inedite şi a celor publicate istoria fondării şi activităţii Liceului Privat pentru fete „A.L. Ciudnohovski/ E.I. Genşke" din oraşul Bălţi.

Această instituţie de învăţământ a cunoscut în evoluţia sa câteva etape. Prima etapă cuprinde anii de studii 1894-1904, când activa ca Şcoală Privată de categoria a doua pentru fete din oraşul Bălţi, condusă de A.L. Ciudnohovski. A doua etapa cuprinde anii 1904-1908 – când instituţia dată a fost reorganizată în Gimnaziu cu patru clase pentru fete din oraşul Bălţi, la temelia ei se afla E.M. Marandici. Cea de a treia etapă înscrie anii 1908-1918, perioadă în care această instituţie de învăţământ activa cu statut de Liceu.

La început, izvoarele de arhivă atestă, în această localitate, în anul 1884, o şcoală de categoria a doua (cu patru clase) pentru fete, administrată de Zinaida Negruş[1]. Conform programei de studii, şcolile particulare de categoria a doua se asemănau cu şcolile de stat judeţene sau cu cele orăşeneşti. Din cauza greutăţilor de ordin financiar, după zece ani de activitate, şcoala a fost închisă[2]. Odată cu închiderea Şcolii Private a apărut problema finisării studiilor de către elevii care frecventau această instituţie de învăţământ. Lipsa de surse financiare i-a obligat pe părinţii elevelor care îşi făceau studiile în această instituţie de învăţământ să se adreseze autorităţilor locale cu rugămintea de a nu închide această şcoală, motivând că ei nu vor putea să-şi dea fiicele în alte instituţii de învăţământ de acest gen, justificând că ele lipsesc în oraş. Deşi instituţii asemănătoare se aflau în alte oraşe, părinţii nu-şi puteau permite acest lucru[3]. Ca rezultat, părinţii s-au adresat funcţionarului I.A. Marandici cu rugămintea să permită activitatea în continuare a acestei şcoli. După mai multe consultaţii cu profesorii din instituţiile de învăţământ locale, I.A. Marandici i-a propus fostei profesoare de limba franceză şi germană, la şcoala lui Negruş, Augustina Ciudnohovski, să solicite insistent de la Direcţia de Învăţământ să permită a deschide o şcoală cu acelaşi statut pe care îl avea cea precedentă. Datorită insistenţei directorului şcolilor populare P.C. Borzakovekov, conducerea Districtului de Învăţământ Odesa a acceptat deschiderea în oraşul Bălţi a unei şcoli cu patru clase[4].

La Şedinţa Consiliului Profesoral din 12 august 1894 s-a decis ca profesoara A. Ciudnohovski să ceară permisiunea de a deschide o şcoală privată de categoria a doua, în baza fostei şcoli a lui Negruş, asigurând ulterior predarea în ea a limbilor franceză şi germană. Instituţia de învăţământ nou-creată şi-a început activitatea la 5 septembrie 1894, iniţial ca Şcoală Privată de categoria a doua cu patru clase[5]. Corpul profesoral era completat din profesorii fostei şcoli care lucrau mai mult în baza entuziasmului, deoarece remunerarea se efectua din bani rămaşi de la taxele pentru studii[6]. Sumele băneşti se împărţeau egal între toţi profesorii. La începutul activităţii acestei instituţii de învăţământ, profesorii lucrau pentru un salariu anual de 5-6 ruble pentru un obiect predat[7]. Primii profesori de la Şcoala Privată din oraşul Bălţi sunt nominalizaţi în Tabelul 1.

[1] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 2, p. 2-2 verso; d. 109, f. 1; F. 152, inv. 1, d. 317, f. 1.
[2] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 317, f. 1.
[3] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 109, f. 1.
[4] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 109, f. 1 verso.
[5] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 317, f. 1.
[6] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 2, p. 2-2 verso.
[7] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 317, f. 2; F. 1772, inv. 48, d. 109, f. 2.

Tabelul 1

Lista profesorilor de la Şcoala Privată de categoria a doua pentru fete din oraşul Bălţi încadraţi în activitatea didactică în anul de studii 1894/95

Nr.	Numele, prenumele şi disciplina predată	Instituţia de învăţământ unde şi-a obţinut studiile	Apartenenţa socială	Apartenenţa naţională	Anul de când profesează	Anul de când lucrează în această şcoală
1.	A.L. Ciudnohovski (limbile franceză şi germană)	Studii particulare	nobili	german	1. VIII. 1855	5. IX. 1894
2.	Preotul St. Zlafo (religia)	Seminarul Teologic din Chişinău	clerici	moldovean	1. VIII. 1885	5. IX. 1894
3.	P.A. Zamaev (limba rusă)	Şcoala Pedagogică din Feodosia	ţărani	rus	1. VIII. 1893	5. IX. 1894
4.	A.Il. Hudzinskaia (limba rusă)	Liceul pentru fete din Chişinău	nobili	rus	1. VIII. 1887	5. IX. 1894
5.	I.A. Marandici (aritmetica şi geometria)	Liceul din Chişinău	Odnodvoreţi**	moldovean	30. IX. 1870	5. IX. 1894
6.	Ef.D. Tudora (aritmetica şi caligrafia)	Cursuri pedagogice la Chişinău	ţărani	moldovean	1870	5. IX. 1894
7.	L.V. Bogomolov (istoria şi geografia)	Institutul Pedagogic din Vilno	militari	rus	1. VIII. 1891	5. IX. 1894
8.	Ef. Tudora (clasa pregătitoare, dans)	Titlul de profesoară pentru şcoli primare inferioare săteşti	Intelectuali	moldovean	1. VIII. 1891	5. IX. 1894
9.	M.D. Certan (cântul)	Seminarul Teologic din Chişinău	clerici	moldovean	1. IX. 1894	5. IX. 1894
10.	S.A. Lucasevici (lucrul manual)	Studii particulare	Cetăţeni de onoare***	armean	1. IX. 1894	5. IX. 1894

* ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 1, f. 2-4.

** ***Odnodvorţi*** *(однодворцы)* – categorie socială privilegiată din Rusia, apoi în Basarabia, scutită de prestaţii, care îşi are propria cârmuire sătească şi care, în loc de impozitul pe familie (birul), plătesc o dare numită dajdie, mai mică decât birul (Tomuleţ 2011, 255-256).

*** ***Cetăţean de onoare*** *(почетный гражданин)* – stare socială privilegiată, deosebită de orăşeni, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 şi divizată în cetăţeni de viţă şi personali, dar care nu erau întruniţi într-o organizaţie de castă. Ei erau scutiţi de impozite, prestaţii personale, serviciu militar obligatoriu şi de pedepse corporale, aveau dreptul de a alege şi a fi aleşi în organele de administraţie orăşenească şi de a se numi în actele oficiale *cetăţean de onoare*; casele lor erau dispensate de încartiruire (Tomuleţ 2011, 221-224).

Datele Tabelului 1 atestă că în primul an de activitate în această instituţie de învăţământ lucrau 10 profesori. În şcoală se predau următoarele obiecte: religia, limba rusă, limba franceză, limba germană, aritmetica, geometria, istoria, geografia, caligrafia, lucrul manual, cântul şi dansul. Din cei 10 profesori doi erau profesori de limba rusă şi doi de aritmetică, ceea ce demonstrează că aceste obiecte erau de bază. Analizând datele cuprinse în Tabelul 1 observăm că cinci din profesori, sau 50%, şi-au obţinut studiile în instituţii de învăţământ din Chişinău, doi din ei şi-au făcut studiile la Seminarul Teologic din Chişinău, o profesoară – la Liceul pentru fete din Chişinău, un profesor – la Liceul din Chişinău şi un profesor a frecventat cursurile pedagogice din aceeaşi localitate. Doi din cei zece profesori aveau studii superioare: unul a absolvit Şcoala Pedagogică din Feodosia, iar celălalt – Institutul Pedagogic din Vilno. Alţi doi profesori aveau studii particulare (studii la domiciliu), iar unei profesoare documentul îi indică doar titlul – profesoară a şcolii primare inferioare săteşti.

Din punctul de vedere al apartenenţei naţionale a profesorilor observăm că cinci, sau 50%, din numărul total de profesori erau moldoveni; trei

(30%) – ruşi; un profesor de origine germană şi unul – armeană.

Corpul didactic a depus eforturi solide pentru ca această instituţie de învăţământ să activeze şi să dea cunoştinţe mai multor generaţii de fete din Basarabia.

Documentele de arhivă ne dau posibilitatea de a urmări dinamica numerică a contingentului de elevi care au frecventat Şcoala Privată pentru fete din Bălţi, atât conform apartenenţei confesionale, cât şi celei sociale. Cu regret, datele referitoare la activitatea acestei instituţii de învăţământ, ca şcoală privată de categoria a doua, nu au fost depistate pentru toţi anii. Dinamica numerică a elevelor care au frecventat şcoala privată de categoria a doua pentru fete din oraşul Bălţi şi apartenenţa lor confesională sunt redate în Tabelul 2.

Tabelul 2

Dinamica contingentului de elevi care îşi făceau studiile în Şcoala Privată de categoria a doua pentru fete din oraşul Bălţi conform apartenenţa confesionale pentru anii de studii 1894-1904*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Apartenenţa confesională**											
		Ortodocşi	În %	Catolici	În %	Armeni	În %	Credincioşi de rit vechi	În %	Evrei	În %	Luterani	În %
1894/95	39	21	53,8	4	10,2	3	7,8	-	-	11	28,2	-	-
1895/96	49	32	65,3	1	2,0	3	6,1	1	2,0	12	24,5	-	-
1896/97	47	30	63,8	-	-	4	8,5	1	2,1	12	25,5	-	-
1897/98	47	32	68,1	3	6,3	3	6,3	-	-	9	19,1	-	-
1901/02	73	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1902/03	92	38	41,3	3	3,3	-	-	5	5,4	44	47,8	2	2,2
1903/04	86	41	47,6	3	3,5	3	3,5	2	2,3	37	43,0	-	-

* ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 1, f. 1 verso, 2 verso, 6, 9, 12, 15, 16; F. 152, inv. 159, d. 7, f. 1-4; d. 8, f. 1-4.
** Date referitor la apartenenţa confesională a elevilor pentru anul 1889-1902 lipsesc.

Datele din Tabelul 2 atestă o creştere anuală a numărului de eleve, pe parcursul perioadei când această instituţie de învăţământ a activat ca Şcoală Privată de categoria a doua. În pofida lipsei statisticii pentru anii 1898-1902, datele din acest tabel ne permit să facem o analiză amplă a apartenenţei confesionale a elevelor. Astfel, dacă în primii ani de activitate majoritatea elevelor proveneau din familii creştin-ortodoxe: în anul de studii 1894/95 21 de eleve (53,8%) din numărul total de 39 de persoane, apoi către sfârşitul acestei perioade 1903/04 acest număr a crescut la 41 de eleve (47,6%) din numărul total de 86 de eleve, dar scade raportul lor în procente. Un loc deosebit în rândul elevelor revenea copiilor de evrei, care în primii ani de activitate a şcolii nu depăşeşte cifra de 12 persoane, sau cca 25%, iar în anul de învăţământ 1903/1904 acest număr a crescut până la 37 de persoane, constituind 43,0% din numărul total de 86 de eleve. Creşterea numărului de eleve care proveneau din familii de evrei se explică prin faptul că numărul acestora era limitat în instituţiile de învăţământ de stat, din care considerent evreii preferau să-şi dea copiii la studii în instituţii de învăţământ particulare sau special deschise pentru această stare socială.

Prezintă interes apartenenţa socială a elevelor care frecventau această instituţie de învăţământ. Dinamica numărului de elevi ce vizează Şcoala Privată de categoria a doua pentru fete din oraşul Bălţi, conform apartenenţei sociale, pentru anii 1894-1904 este redată în Tabelul 3.

Tabelul 3

Dinamica numărului de elevi ai Şcolii Private de categoria a doua pentru fete din oraşul Bălţi, conform apartenenţei sociale, pentru anii de studii 1894-1904*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Apartenenţa socială									
		Nobili	În %	Preoţi	În %	Mediul urban	În %	Mediul rural	În %	Străini	În %
1894/95	39	13	33,3	3	8	18	46,1	4	10,2	1	2,5
1895/96	49	15	30,6	1	2,0	23	47,0	10	20,4	-	-
1896/97	47	16	34,0	3	6,4	24	51,1	4	8,5	-	-
1897/98	47	13	27,6	3	6,4	23	49,0	7	15,0	1	2,1
1901/02	73	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1902/03**	92	13	14,1	-	-	-	-	18	19,5	-	-
1903/04	86	16	18,6	-	-	48	56,0	20	23,2	2	2,3

* ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 1, f. 1 verso, 2 verso, 6, 9, 12, 15, 16; F. 152, inv. 159, d. 7, f. 1-4; d. 8, f. 1-4.
** Datele pentru anul de studii 1902/03 sunt fragmentare.

Datele Tabelului 3 atestă că în această instituţie de învăţământ îşi făceau studiile copii de nobili şi de preoţi, copii ai orăşenilor şi ţăranilor şi un număr mic al străinilor. Observăm o tendinţă de creştere a numărului de eleve din mediul urban (reprezentat de elementul burghez şi mic burghez) şi al celor din mediul rural (reprezentat de ţărănimea înstărită): de la 18 (46,1%) eleve în anii 1894/95 la 48 (56,0%) în 1903/04 – pentru cele din mediul urban şi de la 4 (10,2%) eleve în anii 1894/95 la 20 (23,2%) în anii 1903/04 – pentru cele din mediul rural. La Şcoala Privată de categoria a doua pentru fete din oraşul Bălţi îşi făceau studiile copii de nobili, numărul cărora a scăzut: de la 13 (33,3%) persoane, în primul an de activitate, la 16 (18,6%) persoane în anul de studii 1093/04. Nobilii prefereau să-şi dea copiii la studii în instituţiile de învăţământ de stat, care la început au fost deschise anume pentru această categorie socială. Neschimbat rămâne şi numărul de eleve din familii de preoţi, care preferau să-şi înveţe copiii la domiciliu.

Munca depusă de corpul profesoral pe parcursul celor 10 ani de activitate a dat rezultate bune. Într-un deceniu de activitate în această instituţie de învăţământ şi-au făcut studiile 270 de eleve, dintre care 77 au absolvit cursul complet de studii[8]. În medie, în fiecare an, şcoala era frecventată de 27 de eleve[9].

Pe parcursul activităţii acestei instituţii de învăţământ au fost întreprinse mai multe tentative de a o transforma din şcoală privată de categoria a doua în gimnaziu privat. Prima cerere în acest sens a fost adresată autorităţilor în anul 1899, dar nu s-a soldat cu succes[10]. Adresările ulterioare la fel au eşuat[11]. Abia la 30 octombrie 1904 şcoala a fost reorganizată în Gimnaziu pentru fete cu patru clase cu denumirea de Gimnaziul Privat pentru fete E.M. Marandici[12]. În continuare vom urmări dinamica numărului de eleve ale Gimnaziului Privat pentru fete din oraşul Bălţi, conform apartenenţei confesionale pentru anii 1904-1908.

Ca şi în perioada precedentă, datele Tabelului 4 atestă o creştere de cca două ori a numărului de eleve care îşi făceau studiile în Gimnaziul Privat pentru fete din or. Bălţi: de la 95 în anul de studii 1904/05 la 202 în anul 1907/08. Datele Tabelului 4, ne permite să urmărim apartenenţa confesională a elevelor. În medie, anual în acest gimna-

[8] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 317, f. 2; F. 1772, inv. 48, d. 109, f. 2.
[9] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 317, f. 2; F. 1772, inv. 48, d. 109, f. 2.
[10] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 317, f. 2; F. 1772, inv. 48, d. 109, f. 2 verso.
[11] ANRM, F. 152, inv. 1, d. 317, f. 2; F. 1772, inv. 48, d. 109, f. 2 verso.
[12] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 2, p. 28.

Tabelul 4

Dinamica numărului de elevi ai Gimnaziului Privat pentru fete din oraşul Bălţi, apartenenţa confesională pentru anii 1904-1908*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Apartenenţa confesională							
		Ortodocşi	În %	Catolici	În %	Alţi creştini	În %	Evrei	În %
1904/05**	95	-	-	-	-	-	-	-	-
1905/06	123	49	39,8	11	8,9	2	1,6	61	49,6
1906/07	159	67	42,1	6	3,7	1	0,6	85	53,4
1907/08	202	68	33,6	13	6,4	1	0,5	120	59,4

* ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 5, f. 96, 106 verso, 132, 145 verso-146; d. 9, f. 11 verso-12, 30, 35 verso-36; d. 12, f. 46 verso-47, 50, 112 verso; d. 110, f. 4 verso.
** Date pentru anul de studii 19 04/05 lipsesc.

ziu îşi făceau studiile 89 de eleve din familii de evrei, 61 din familii de creştini ortodocşi, şapte din familii de catolici şi câte un elev din familii de alţi creştini. Numărul de eleve care proveneau din familii creştine era aproape constant, cu unele mici devieri, de la 49 (39,8%) eleve pentru anul de studii 1905/06 la 68 (33,6%) pentru anul 1907/08. Numărul copiilor de rit catolic pentru aceşti ani este de 11 (8,9%) în anul 1905/06 şi de 13 (6,4%) în anul 1907/08. Numărul de eleve care împărtăşeau religia iudaică era în creştere de la 61 (49,6%) eleve pentru anul de învăţământ 1905/06 la 120 (59,4%) eleve pentru anul 1907/08. Datele Tabelului atestă un interes sporit al evreilor faţă de obţinerea studiilor.

Date privind dinamica numărului de eleve care îşi făceau studiile în Gimnaziul Privat pentru fete din oraşul Bălţi conform apartenenţei sociale sunt reflectate în Tabelul 5.

Tabelul 5

Dinamica numărului de elevi ai Gimnaziului Privat pentru fete din oraşul Bălţi, conform apartenenţei sociale în anii de studii 1904-1908*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Apartenenţa socială																				Înmatriculaţi	Exmatriculaţi
		Nobili ereditari	În %	Nobili şi funcţionari	În %	Alte stări sociale	În %	Preoţi	În %	Cetăţeni de onoare şi negustori	În %	Mic burghezi şi breslaşi	În %	Cazaci	În %	Ţărani	În %	Străini	În %	Alte categorii sociale	În %		
1904/05**	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1905/06	123	6	5,0	25	20,3	-	-	2	1,6	4	3,2	68	55,3	-	-	16	13,0	2	1,6	-	-	77	25
1906/07	159	7	4,4	29	18,2	-	-	-	-	11	7,0	80	50,3	-	-	26	16,3	6	3,7	-	-	89	16
1907/08	202	7	3,4	22	10,8	3	1,5	-	-	14	6,9	121	60,0	1	0,5	18	9,0	8	3,9	8	3,9	51	17

* ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 5, f. 96, 106 verso, 132, 145 verso-146; d. 9, f. 11 verso-12, 30, 35 verso-36; d. 12, f. 46 verso-47, 50, 112 verso; d. 110, f. 4 verso.

Pentru această perioadă de timp documentele de arhivă denotă o diversificare mai detaliată a componenţei sociale a persoanelor care îşi făceau studiile în Gimnaziul Privat pentru fete din oraşul Bălţi. Analiza datelor sistematizate în Tabelul 5 ne permite să constatăm că nobilii care îşi dădeau copiii la studii în această instituţie de învăţământ se împărţeau în nobili ereditari, numărul cărora nu depăşea 7 (cca 5,0%) persoane, şi nobili şi funcţionari, numărul cărora pe parcursul acestor ani s-a micşorat de la 25 (20,3%) persoane în anul de studii 1905/06 la 22 (10,8%) persoane în anul de studii 1907/08. Deşi datele Tabelului 5 sunt fragmentare (informaţii pentru anul de învăţământ 1904/05 n-au fost depistate în fondurile de arhivă), ele demonstrează cu lux de amănunte că timp de patru ani numărul de eleve care provin din familii de mici burghezi şi de breslaşi a crescut de la 68 (55,3%) persoane în anul de studii 1905/06 la 121 (60,0%) persoane în anul de studii 1907/08. Este semnificativ faptul că în această instituţie de învăţământ îşi făceau studiile şi fiice de ţărani, în medie câte 20 de fete în an. Numărul maxim pentru această perioadă fiind de 26 (16,3%) de persoane în anul 1906/07 din numărul total de 159 de eleve. Trebuie totuşi specificat faptul că aceştia erau ţărani înstăriţi, care s-au orientat spre cerinţele pieţei, deoarece întreţinerea unui copil în instituţiile de învăţământ secundare era foarte costisitoare şi nu toţi doritorii îşi puteau permite achitarea taxei pentru studii şi întreţinerea elevelor la gazde.

O altă etapă de dezvoltare a acestei instituţii de învăţământ a fost reorganizarea ei din Gimnaziu cu patru clase în Liceu. La propunerea Ministerului Învăţământului Public din 18 mai 1907, această instituţie de învăţământ a fost reorganizată din Gimnaziu cu patru clase în Liceu cu şapte clase. Începând cu anul de învăţământ 1907/08 liceul avea 5 clase principale şi una pregătitoare[13]. În documentele de arhivă şi în cele publicate Liceul cu şapte clase este întâlnit cu două denumiri – Liceul E.I. Marandici şi Liceul E.I. Genşke. Directorul liceului e aceeaşi persoană, însă după căsătorie îşi schimbă numele de familie din Marandici în Genşke[14]. Din luna august a anului 1909 liceul avea 7 clase[15]. Conform circularei Districtului de Învăţământ Odesa din 8 august 1910, acestei instituţii de învăţământ i s-a permis ca, începând cu anul de studii 1910/11, să deschidă clasa a VII-a pedagogică şi clasa inferioară pregătitoare[16]. Astfel, în 1910 în liceu a fost deschisă clasa a opta pedagogică şi clasa mică pregătitoare[17]. Această instituţie de învăţământ nu avea pension sau cămin, din care cauză cei care doreau ca copiii lor să-şi facă studiile în această instituţie de învăţământ erau nevoiţi să-i ţină la gazde[18].

Datele privind dinamica numerică a elevilor care îşi făceau studiile în Liceul Privat pentru fete din oraşul Bălţi conform apartenenţei confesionale în anii de studii 1908-1918 sunt cuprinse în Tabelul 6.

Datele Tabelului 6 demonstrează că în acea perioadă de timp, ca şi în perioada precedentă, se observă tendinţa de creştere a numărului celor care doreau să-şi facă studiile în această instituţie de învăţământ: de la 208 în anul de studii 1908/09 la 404 în anul de studii 1917/18. Destul de evidentă, în acest sens, este tendinţa de creştere a numărului de elevi ortodocşi: de la 63 în anul 1908/09 la 195 în anul 1917/18, urmaţi de evrei – de la 133 în 1908/09, la 285 în anul 1917/18, catolici – de la 10 la 13, armeni de la 1 la 8 şi alţi creştini de la 1 la 3, cu anumite tendinţe de creştere mai mari în cadrul acestei perioadei. În medie, în aceşti zece ani în această instituţie de învăţământ şi-au făcut studiile 162 de copii evrei, 136 ortodocşi, 10 catolici, 4 armeni şi 4 alţi creştini. Pentru a înţelege dinamica în cadrul apartenenţei religioase a elevelor Liceului Privat pentru fete din oraşul Bălţi, vom analiza apartenenţa confesională pentru anul de studii 1917/18, când au fost înregistrate 404 de eleve. Conform datelor Tabelului 6, din cei 404 de elevi 195 (48,3%) erau creştini ortodocşi, 185 (45,7%) – evrei, 13 (3,2%) – catolici, 8 (2,0%) –armeni şi 3 (0,7%) – alţi creştini.

Datele tabelului atestă că în cei 10 ani de activitate numărul de copii ce aparţineau evreilor a crescut, atingând în anul 1908/09 cifra de 133, ceea ce constituia 64,0% din numărul total de 208 de eleve. Din anul 1911/12 raportul în procente al evreilor a început să scadă, dar a constituit totuşi mai mult de 50% pentru anii de studii 1911/13, după care, începând cu anul 1913/14 aceştia au cedat întâietatea elevilor creştini ortodocşi, numărul cărora a depăşit 40%. Prevalarea evreilor în această instituţie de învăţământ poate fi lămurită prin interesul lor deosebit faţă de studii, prin posibilităţi-

[13] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 12, f. 8.
[14] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 12, f. 73.
[15] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 41, f. 187.
[16] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 23, f. 178.
[17] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 41, f. 187.
[18] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 41, f. 188 verso.

Tabelul 6

Dinamica numerică şi apartenenţa confesională a elevelor care îşi făceau studiile în Liceul Privat pentru fete din Bălţi în anii 1908-1918*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Apartenenţa religioasă									
		Ortodocşi	În %	Catolici	În %	Alţi creştini	În %	Armeni	În %	Evrei	În %
1908/09	208	63	30,2	10	4,8	1	0,5	1	0,5	133	64,0
1909/10**	254	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1910/11	284	90	31,7	7	2,4	4	1,4	5	1,7	178	62,6
1911/12	303	119	39,3	6	2,0	5	1,6	2	0,6	171	56,4
1912/13	298	122	40,9	10	3,3	5	1,6	2	0,6	159	53,5
1913/14	334	148	44,3	14	4,2	5	1,5	5	1,5	162	48,5
1914/15	311	142	45,6	8	2,6	7	2,3	5	1,6	149	47,9
1915/16	331	159	48,0	11	3,3	4	1,2	5	1,5	152	46,0
1916/17	378	188	49,7	11	2,9	4	1,0	7	2,0	168	44,4
1917/18	404	195	48,3	13	3,2	3	0,7	8	2,0	185	45,7

* ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 12, f. 112 verso-113, 132, 118 verso-119; d. 41, f. 18, 99, 137, 141, 145, 162 verso-163, 187, 191, 208 verso-209; d. 53, f. 241; d. 76, f. 313 verso-314, 319 verso-320; d. 77, f. 407, 408 verso-409, 414 verso-415, 437; d. 87, f. 50 verso, 123; d. 97, f. 1 verso-2.
** Date pentru anul de studii 1909/10 lipsesc.

le financiare mult mai mari şi prin faptul că ei erau antrenaţi în diferite activităţi, în special comerciale, care necesitau cel puţin studii elementare (cunoaşterea limbilor, geografiei, matematicii etc.).

Datele privind dinamica numerică a elevilor care îşi făceau studiile în Liceul Privat pentru fete din oraşul Bălţi, conform apartenenţei sociale, în anii de studii 1908-1918, sunt reflectate în Tabelul 7.

Tabelul 7

Componenţa socială a elevilor din Liceul Privat pentru fete din Bălţi în anii 1908-1918*

Anul de studii	Numărul total de elevi	Apartenenţa socială																			
		Nobili ereditari	În %	Nobili şi funcţionari	În %	Alte stări sociale	În %	Preoţi	În %	Cetăţeni de onoare şi negustori	În %	Mici burghezi şi breslaşi	În %	Cazaci	În %	Ţărani	În %	Străini	În %	Alte categorii sociale	În %
1908/09	208	4	2,0	28	13,4	4	2,0	-	-	9	4,3	141	68,0	1	0,5	15	7,2	4	2,0	2	1,0
1909/10**	254	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1910/11	284	7	2,5	47	16,5	-	-	6	2,1	12	4,2	179	63,0	-	-	21	7,4	4	1,4	8	3,0
1911/12	303	13	4,3	44	14,5	-	-	6	2,0	18	6,0	180	59,4	-	-	31	10,2	7	2,3	4	1,3
1912/13	298	20	6,7	34	11,4	-	-	6	2,0	18	6,0	171	57,4	-	-	30	10,1	7	2,3	12	4,0
1913/14	334	16	5,0	47	14,0	-	-	9	2,6	23	7,0	182	54,5	-	-	36	10,7	9	2,6	12	3,6
1914/15	311	17	5,5	30	9,6	10	3,2	-	-	29	9,3	169	54,3	-	-	30	9,6	6	2,0	20	6,4
1915/16	331	23	7,0	38	11,4	13	4,0	-	-	21	6,3	176	53,2	-	-	41	12,3	3	1,0	16	4,8
1916/17	378	20	5,3	42	11,1	18	4,7	-	-	22	5,8	201	53,2	-	-	50	13,2	5	1,3	20	5,3
1917/18	404	19	4,7	34	8,4	12	3,0	-	-	28	7,0	223	55,2	-	-	63	15,5	7	1,7	18	4,4

* ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 12, f. 112 verso-113, 132, 118 verso-119; d. 41, f. 18, 99, 137, 141, 145, 162 verso-163, 187, 191, 208 verso-209; d. 53, f. 241; d. 76, f. 313 verso-314, 319 verso-320; d. 77, f. 407, 408 verso-409, 414 verso-415, 437; d. 87, f. 50 verso, 123; d. 97, f. 1 verso-2.

Datele Tabelului 7 demonstrează o creştere evidentă a numărului de elevi din cadrul tuturor categoriilor sociale din Basarabia care îşi făceau studiile în Liceul Privat de fete din oraşul Bălţi. Evidentă în acest sens este ponderea reprezentanţilor micii burghezii şi ai breslaşilor, care în aceşti 10 ani a constituit în medie câte 162 de elevi anual, cu o creştere a numărului de elevi de la 141 eleve în anul de studii 1908/09 la 223 – în 1917/18, urmaţi de copiii de ţărani cu 35 elevi în medie anual şi cu o creştere de la 15 elevi în anul de studii 1908/09 la 63 – în anul 1917/18. O situaţie similară cu cea a copiilor de ţărani era şi cea a copiilor de nobili şi funcţionari – în medie, anual îşi făceau studiile 34 eleve, cu o creştere de la 28 eleve în 1908/09 la 34 – în 1917/18. Specific pentru nobili şi funcţionari faţă de alte stări sociale era numărul aproape constant al elevelor, fără mari oscilaţii, constituind anual 30-40 eleve. Pentru celelalte categorii sociale numărul elevelor era neînsemnat, constituind în medie: pentru nobilii ereditari – 14 eleve anual, alte categorii sociale – 6 eleve, preoţi – cca 3 eleve, străinii – cca 6 eleve. Pentru a înţelege mai clar dinamica numerică a categoriilor sociale, copiii cărora îşi făceau studiile la Liceul Privat de fete din oraşul Bălţi, să analizăm numărul elevilor, conform apartenenţei sociale în anul de studii 1917/18 – când a fost înregistrat cel mai mare număr de eleve – 404. Conform datelor Tabelului 7, din numărul total de 404 de eleve care îşi făceau studiile la acest liceu mic burghezilor şi breslaşilor le revenea 223 (55,2%), ţăranilor – 63 (15,5%), nobililor şi funcţionarilor – 34 (8,4), nobililor ereditari – 19 (4,7%), altor categorii sociale – 12 (3,0%), străinilor – 7 (1,7%) eleve.

Cu mici devieri, datele tabelului atestă o tendinţă de creştere pentru toţi anii, de la 208 eleve în anul de studii 1908/09 la 404 eleve în anul de studii 1917/18, sau cu o tendinţă de creştere de cca două ori.

Liceul nu a avut propria clădire şi din această cauză conducerea acestei şcoli era nevoită să închirieze o clădire privată. În unele documente de arhivă se menţiona că în oraşele Bălţi şi Bender erau cele mai mari taxe pentru chirie. Liceul îşi avea reşedinţa în două blocuri închiriate de la Ecaterina Marandici. A fost încheiat un contract de arendă între E.C. Marandici şi Consiliul de Tutelă al Liceului E.I. Genşke, conform căruia clădirea era închiriată pe o perioadă de 10 ani, de la 1 iulie 1909 până la 1 iulie 1919 contra sumei de 4000 de ruble pe an. Această sumă se achitata în două tranşe: până la 1 octombrie trebuia achitată suma de 2500 de ruble, iar până la 1 aprilie 1500 ruble. Conform contractului, stăpâna imobilului trebuia să mai construiască încă un bloc de studiu cu două etaje. Această clădire trebuia să aibă şapte clase, cu un coridor de-a lungul claselor, antreu, bloc sanitar şi o cameră pentru servitori. E. Marandici se obliga să dea în folosinţă primul etaj al clădirii şi magazia pentru păstrarea lemnelor la 1 octombrie 1909, iar la 1 octombrie 1910 trebuia dată în exploatare întreaga clădire[19].

Instituţiile de învăţământ secundare din Imperiul Rus erau contra plată. Taxa pentru studii diferă de la o instituţie la alta, mai ales în cele private. Pentru anul de studii 1910 taxa pentru studii în Liceul privat pentru fete din Bălţi era de la 30 până la 150 de ruble[20].

În primii ani de activitate, ca Şcoală Privată de categoria a doua, această instituţie de învăţământ s-a confruntat cu o mulţime de probleme legate de situaţia financiară. Datorită profesorilor şi directoarei, a reuşit să treacă peste greutăţi şi să devină o instituţie de învăţământ unde cele mai influente stări sociale îşi dădeau fiicele la studii. Graţie efortului depus de către directoarea acestei instituţii de învăţământ s-a reuşit reorganizarea acestei Şcoli Private în Gimnaziu cu patru clase, iar apoi din Gimnaziu în Liceu. Odată cu trecerea acestei instituţii de învăţământ de la un statut la altul apar noi oportunităţi, s-a mărit numărul de elevi şi de clase, iar în anul de învăţământ 1910/11 a fost deschisă şi clasa a opta pedagogică, dându-le absolventelor acestei clase posibilitatea să profeseze.

Bibliografie

Tomuleţ 2012: V. Tomuleţ, Basarabia în Epoca Modernă (1812-1918) (instituţii regulamente, termeni) (Chişinău 2012).

[19] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 41, f. 11-13.
[20] ASRO, F. 42, inv. 35. d. 2393, f. 47.

From the history of a private school for girls in Bălţi

Abstract

Based on the analysis of archival documents the article reflects the history and activity of the girls' school of A.L. Chudnahovskaia – E.I. Genshke in Bălţi.

In the development of the school there are three stages. According to archival sources of 1884, it was established instead of a second category school (four-year training system) headed by Mr. Negruş.

Due to financial difficulties the school was closed after ten years of operation. Parents of children enrolled in it appealed to local authorities through an official I.A. Marandich to request the continuation of the school, as they are unable to send their children to schools located in other cities. After several consultations with teachers from local schools, I.A. Marandich asked Augustina Chudnahovskaia, the former teacher of French and German from the Negruş's school, to get permission from the Department of Public Education to open a new school similar to the previous one. Thanks to perseverance of the director of popular schools P.C. Borzakovekov, it was decided to open in Bălţi a similar four-year school.

The new school began its work on 5 September 1894. The teaching staff was formed from the former school's teachers working more on enthusiasm than for money. The amount of money left of the school fees was equally shared among all the teachers. At the beginning of their activities they were paid 5-6 rubles a year for a teaching subject. Their work brought good results. For 10 years of its activity the school had 270 students, 77 of which attended the full course of study. On average, each year the school had an enrollment of up to 27 students.

The greatest difficulties in the development of this institution emerged during its reorganization in a gymnasium. The first query on the matter was sent to the authorities in 1899, but was not satisfied. Subsequent attempts in 1901 also failed. Only in 1904, the school was reorganized in a progymnasium for girls providing four-year courses. Later, in 1908, the progymnasium was reorganized in a gymnasium school providing seven-year courses. In the archival documents the school appears under two names – the gymnasium of A.L. Chudnahovskaia and the lyceum of E.I. Genshke.

Из истории частного учебного заведения для девочек в городе Бельцы

Резюме

На основе анализа архивных документов в статье отражена история создания и деятельность бельцкой женской гимназии А.Л. Чуднаховской – лицея Е.И. Геншке.

В истории создания и деятельности этого учебного заведения можно выделить три этапа. Согласно архивным источникам 1884 года, оно было основано вместо школы второго разряда, возглавлявшейся господином Негруш.

Из-за финансовых трудностей эту школу закрыли после десяти лет деятельности. Родители обучавшихся в ней детей обратились к местным властям в лице чиновника И.А. Марандича с просьбой о продолжении деятельности этой школы, так как они не имеют возможности отправлять своих детей в учебные заведения, расположенные в других городах. После нескольких консультаций с учителями из местных учебных заведений И.А. Марандич предложил бывшей преподавательнице французского и немецкого языков школы Негруш Августине Чуднаховской добиться в Департаменте народного просвещения разрешения на открытие новой школы. Благодаря настойчивости директора народных училищ П.С. Борзаковекова было принято решение об открытии в городе Бельцы школы с четырьмя классами обучения.

Новое учебное заведение начало свою работу 5 сентября 1894 года. Педагогический состав был сформирован из бывших учителей школы Негруш, работавших больше на энтузиазме, чем за денежное вознаграждение. Деньги, которые оставались от платы за обучение, делились поровну между всеми учителями. В начале деятельности им платили по 5-6 рублей в год за преподаваемый предмет. Работа учителей дала хорошие результаты. За 10 лет существования школы в ней прошли обучение 270 учащихся, из них 77 прослушали полный курс обучения. В среднем, ежегодно в школе обучалось до 27 учеников.

Наибольшие трудности в процессе развития этого учебного заведения возникли во время его реорганизации в гимназию. Первый запрос по этому вопросу был направлен властям в 1899 году, но не был удовлетворен. Последующие попытки в 1901 году также не увенчались успехом. И только в 1904 году школа была реорганизована в прогимназию для девочек с 4 классами обучения. Позже, в 1908 году, прогимназия была реорганизована в гимназию с семью классами обучения. В архивных документах данная школа встречается под двумя названиями – гимназия Чуднаховской и лицей Е.И. Геншке.

16.02.2013

Tatiana Chicaroş, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

CONFIRMAREA TITLURILOR NOBILIARE DE CĂTRE BOIERIMEA DIN BASARABIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA: FAMILIA DE NOBILI FRUNZETTI (FRUNZĂ)

Cristina Gherasim

Războiul dintre Rusia şi Imperiul Otoman din 1806-1812 nu doar că a secătuit economia Principatelor Române, lăsând în disperare şi sărăcie populaţia, dar s-a soldat şi cu amputarea din trupul viu al Principatului Moldova şi cu încorporarea în componenţa Imperiului Rus a teritoriului dintre Prut şi Nistru.

Noua provincie prezenta un interes deosebit pentru Imperiul Rus, atât din punct de vedere economic, cât şi politic. Dăruită cu pământ fertil şi aşezare strategică deosebită, Basarabia avea nevoie doar de o guvernare dreaptă şi eficientă pentru a fi transformată într-o regiune prosperă. Era clar că administraţia imperială rusă urma să întreprindă măsuri concrete în vederea includerii cât mai grabnice a teritoriului nou-anexat în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus, transformându-l într-un teritoriu prosper. În acest scop a fost nevoită să atragă în activitatea diferitelor instituţii şi boierii pământeni. Astfel, odată cu anexarea Basarabiei, administraţia imperială rusă a trecut imediat la organizarea noii provincii. Însă, prin simpla apartenenţă nu s-a schimbat nimic esenţial în sistemul administrativ şi politic faţă de cel moştenit din Principatul Moldovei. Atitudinea Rusiei faţă de moldovenii din Basarabia nu era un procedeu izolat, ci prezenta manifestarea unui obicei general al Rusiei ţariste faţă de periferiile menţionate: mai întâi se recunoşteau toate drepturile provinciilor anexate, apoi se proceda la revizuirea şi reducerea drepturilor autohtonilor, după care se trecea la includerea noii provincii în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus (Boldur 1932, 2). În acest context, primul guvernator al Basarabiei este numit Scarlat Sturdza. Cu toate că era descendent din boieri moldoveni, era stabilit de mult timp în Rusia, unde avea rangul de general de brigadă. Avea vârsta de 80 de ani şi, fiind bolnav, respectiv, nu s-a putut încadra plenar în administrarea Basarabiei, supravegherea Basarabiei fiind concentrată în mâinile amiralului P.V. Ciceagov (Ciobanu 1926, 72). Deci, observăm de la bun început că deşi ar părea că puterea este acordată unui boier pământean, ţarismul căuta să se implice direct în administrarea acestui teritoriu nou-anexat. Explicaţia este că Scarlat Sturza „era un rusofil dovedit care îi slujise bine Ecaterinei a II-a şi care în 1790 primise de la ţarină, ca recompensă pentru serviciile lui, o moşie întinsă". În cei douăzeci de ani care au urmat a continuat să apere interesele Rusiei în Principate. După cum îl descria P.V. Ciceagov ţarului, „e un om cu principii şi cinstit şi înţelege mai bine ca oricine de aici specificul ce deosebeşte această ţară, pe care o cunoaşte în cele mai mici amănunte" (Jewsbury 2003, 96). În primele instrucţiuni date guvernatorului Basarabiei se recomanda: „Este necesar de a da locuitorilor din Basarabia posibilitatea să resimtă avantajele unei administraţii părinteşti şi să se atragă, ingenios, atenţia popoarelor vecine asupra acestei provincii... Urmează să fie pus în mişcare tot ce e în stare să uimească privirea şi imaginaţia supuşilor acestei provincii, pentru a cultiva în sufletele lor dragostea de patrie şi stimă faţă de conducerea ei" (Poştarencu 1998, 16). Iar pentru ca noua stăpânire să semene cât mai mult cu cea veche, lui Sturdza i se dădu un guvern regional al Basarabiei care exercita funcţiile puterii executive şi era condus de guvernatorul civil. Problemele de importanţă primordială, ce necesitau rezolvare urgentă, erau hotărâte personal de guvernator. Celelalte chestiuni erau discutate în mod colegial la şedinţa comună a guvernului (ПСЗРИ 1830, 223-224). Deci, boierii autohtoni au ocupat diferite funcţii în noua administraţie. Astfel, se crea impresia că Basarabia rămânea sub conducerea vechilor familii boiereşti existente aici.

De regulă, o parte din aceste familii se trăgeau din familii strămoşeşti, aşezate între Prut şi Nistru, sub lungile domnii ale lui Alexandru cel Bun

şi Ştefan cel Mare. Pentru iscusinţa în războaie şi devotament ţării boierii moldoveni au fost răsplătiţi de domni cu întinse moşii de-a lungul Nistrului, unde se stabileau, ca nişte străjeri, împotriva vrăjmaşilor de la răsărit (Iov 1932, 12).

Astfel, după anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus mulţi dintre boierii moldoveni care dispuneau de latifundii funciare în partea de răsărit a Moldovei, între Prut şi Nistru, au rămas pe aceste teritorii. Totodată, trebuie de menţionat că o altă parte din ei au plecat peste Prut, menţinându-şi în Basarabia doar moşiile. Ţarismul a căutat, prin diferite mijloace şi căi, să atragă de partea sa nobilimea basarabeană. Încadrarea în rândurile nobilimii ruse a necesitat nu doar timp, dar şi mari eforturi din partea familiilor boiereşti din Basarabia, care urmau să confirme nu numai noblețea, rudenia, titlurile boiereşti, dar şi dreptul la proprietăţile funciare pe care îl deţineau până la anexare. Ca rezultat, pe parcursul a multor ani boierii basarabeni au fost nevoiţi să prezinte administraţiei ruse (îndeosebi comisiei, instituite special în acest scop, menite să efectueze un recensământ al boierilor moldoveni, stabilind, concomitent, gradul de noblețe al acestora[1]) documente confirmate de domnii Moldovei sau de alte organe civile, judiciare şi bisericeşti ce ar confirma apartenenţa lor nobiliară (Tomuleț 2012, 28).

Tendinţa de a-şi confirma titlul nobiliar se accentuează odată cu adoptarea Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818, care reflecta şi politica socială a ţarismului faţă de stările sociale din regiune. Conform stratificării sociale, în Basarabia se stabileau următoarele categorii sociale: *clerul*, *dvorenimea*, *boiernaşii*, *mazilii*, *ruptaşii*, *negustorii* şi *mica burghezie*, *ţăranii* sau *coloniştii agricoli*, *ţiganii* (care aparţineau statului şi moşierilor) şi *evreii*. În aşa fel, majoritatea categoriilor privilegiate ale boierilor au fost suprimate, iar această stare socială a fost egalată în drepturi cu dvorenimea din guberniile interne ruse şi integrată în ea. Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818, „...dvorenilor li se acordă în egală măsură drepturile şi privilegiile ce le sunt acordate nobilimii ruse, cu păstrarea concomitentă a privilegiilor vechi moldoveneşti. Drepturile personale ale dvorenimii din regiunea Basarabia, în aceleaşi rând proprietatea mobiliară şi cea imobiliară, cât şi ţiganii se confirmă a fi proprietatea lor pe veci, în baza hrisoavelor şi documentelor, precum şi a legilor ce confirmă această proprietate" (Tomuleț 2007, 185). Noul regulament acorda nobililor basarabeni dreptul de a-şi forma propria adunare pentru alegerea instituţiilor administrative regionale şi ţinutale şi pentru administrarea propriei societăţi. Deci, putem considera că dorinţa nobililor din Basarabia de a-şi confirma titlul nobiliar era ghidată de faptul că numai astfel ei puteau să-şi apere drepturile şi privilegiile lor, să deţină în continuare proprietăţile funciare, să participe la alegerile în Adunarea Nobilimii Deputaţilor din Basarabia etc.

Tendinţa de a se infiltra în nobilimea basarabeană şi de a li se recunoaşte titlul nobiliar este observată şi din partea alogenilor. După cum menţiona Nacco (Накко 1879, 150) aici sunt vechi familii boiereşti greceşti şi vechi boieri titulari moldoveni, care au primit cetăţenia Rusiei; poţi întâlni la fel greci, armeni ori moldoveni, veniţi în Rusia în căutarea fericirii, care capătă avere şi, folosindu-se de nefuncţionalitatea conducerii caută şi dovedesc apartenenţa lor nobiliară inexistentă; ori şleahta din Polonia care a ocupat funcţii în poliţie sau care arenda proprietăţi – reprezentanţii ei au devenit mari proprietari funciari. Astfel se întâmpla că de cele mai dese ori cei care erau cu adevărat nobili, din lipsă de resurse financiare, nu puteau căpăta documentele care ar confirma apartenenţa lor nobiliară, iar cei care aveau bani, deşi nu erau după proveniență nobili, căpătau acest titlu.

Deci, anume în acest scop a fost creată, în 1816, Comisia pentru cercetarea rangurilor nobiliare în Basarabia. Instituirea acestei comisii a fost dictată de faptul că, încadrându-se în componenţa nobilimii imperiale, nobilimea basarabeană urma să-şi confirme rangul nobiliar. Aceasta deoarece alături de vechile familii de boieri au apărut şi alte familii de mici boieri, nearistocraţi, care intenţionau să-şi facă în Basarabia avere.

Din numărul de familii boiereşti, care au fost nevoite să-şi confirme titlurile nobiliare, pot fi amintite familiile: Ciolac, Ţambali, Cazimir, Bodescu, Stamo, Meleli, Dimitriu, Leonard, Dicescu, Stamati, Dabija, Frunzeti, Botezatu, Chiruş,

[1] Potrivit recensământului populaţiei efectuat în 1817, în cele 8 judeţe ale Basarabiei existau cca 1000 de boieri cu latifundii funciare şi cca 2000 de mazili (ТБГУАК 1903, 27-30).

Andrieş, Nemişescu, Stroescu, Gafencu, Rosetti, Russo, Negruţi, Timuş, Tomuleţ, Vărzari, Nour, Casso, Roşca, Hâncu, Donici, Albot, Stanişevschi, Ţurov, Panait, Vasilescu, Bulat, Angheli, Leontiev şi multe altele[2].

Astfel, boierilor basarabeni li s-a cerut să prezinte la Chişinău documente care ar confirma titlul lor nobiliar (Крупенский 1912, 10). În urma activităţii comisiilor pentru examinarea dovezilor prezentate de nobilii din Basarabia în vederea acordării titlului de nobil (1816, 1821) a fost întocmită Cartea genealogică a neamurilor nobiliare din Basarabia, care cuprindea, în 1824, 102 familii de nobili (Samoilenco 2003, 202). Însă pe parcursul secolului al XIX-lea urmaşii acestor familii nobiliare nu o dată au trebuit să-şi reconfirme titlul nobiliar.

Pentru a confirma procesul îndelungat de confirmare şi reconfirmare a titlului nobiliar, prezentăm în continuare situaţia familiilor Frunzetti şi Botezatu. Aceste două cazuri vin să confirme faptul că pe parcursul secolului al XIX-lea fiecare familie de nobili din Basarabia a depus eforturi solide pentru a-şi confirma şi reconfirma titlul nobiliar.

Izvorul de arhivă atestă că în cazul familiei Frunzetti (Frunze), pentru redobândirea şi confirmarea titlurilor nobiliare s-au pronunţat între anii 1835-1911 Iordache Frunze cu fiul său Dumitru, nepoţii Nicolae, Alexandru, Ecaterina, Maria, Anastasia şi strănepoţii Alexei şi Pavel.

La 3 iulie 1835, Iordache Frunzetti se adresează administraţiei imperiale ruse cu cererea de a i se confirma apartenenţa sa nobiliară. El aduce dovezi convingătoare privind apartenenţa sa nobiliară, ca urmaş al medelnicerului Ioan Frunze, şi cere să fie înscris în Cartea genealogică a nobilimii împreună cu fiul său, Dumitru[3].

În urma investigaţiilor de rigoare, lui Iordache Frunzetti i-a fost recunoscută nobleţea de la 28 mai 1841, fiind înscris în partea I a Cărţii genealogice a neamurilor nobiliare din Basarabia şi confirmat în rangul de nobleţe, ca urmaş a lui Ioan medelnicerul[4].

La 3 august 1847, în faţa administraţiei imperiale ruse se prezintă Dumitru Iordache Frunzetti cu cererea de a-i înscrie pe fiii săi, Nicolae şi Alexandru, în rândurile nobilimii. La 29 august 1847 a fost recunoscut rangul de nobleţe al lui Dumitru Frunzetti şi al celor doi fii ai săi.

Ceva mai târziu, la 3 august 1856, cu o cerere asemănătoare către Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia se adresează Nicolae Dumitru Frunzetti, care dorea să-i înscrie în Cartea genealogică a nobilimii pe fiii săi Alexei şi Pavel[5]. Aceştia, ca şi tatăl lor, erau urmaşi direcţi ai medelnicerului Ioan Frunze. Nicolae prezintă certificatele de naştere ale fiilor săi, din care rezultă că la 7 februarie 1870 în familia lui Nicolae şi a Mariei Frunzetti se naşte feciorul Alexei, iar la 4 martie 1872 în aceeaşi familie se naşte cel de-al doilea fiu, Pavel[6]. În urma investigaţiilor de rigoare, Pavel şi Alexei, ca fii ai lui Nicolae şi urmaşi ai familiei Frunzetti, au fost recunoscuţi nobili şi înscrişi în partea I a Cărţii genealogice, la data de 22 septembrie 1881[7].

La 5 mai 1911, Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia îi este adresată o cerere din partea lui Alexei Frunzetti, care solicită să i se confirme nobilitatea fiului său Dumitru[8]. În cerere dânsul prezintă dovezi convingătoare privind apartenenţa nobiliară a lui Dumitru Alexei Frunzetti: după cum denotă Gramota Moldovenească a lui Alexandru Calimah din 17 iunie 1796 şi cea a lui Constatin Ipsilanti din 26 iulie 1799, Ioan Frunze, medelnicerul, şi fiul Iordache, postelnicul, aveau rădăcini moldoveneşti. Deci, provenienţă nobilă ce vine de la Iordache Frunzetti a fiului Dumitru, a nepotului Nicolae şi a strănepotului Alexei (cel ce a înaintat cererea în cauză), precum şi a fiului acestuia, Dumitru, nu poate fi pusă la îndoială, deoarece s-a dovedit că sunt locuitori înrădăcinaţi ai Basarabiei. În urma investigaţiilor, Adunarea deputaţilor a recunoscut nobleţea lui Dumitru Alexei Frunzetti şi a decis înscrierea acestuia în partea I a Cărţii geneaologice a nobilimii din Basarabia[9].

Aceeaşi cale îndelungată pentru confirmarea/reconfirmarea titlul nobiliar a parcurs şi familia Botezatu. Astfel, în perioada de la 29 iunie 1835

[2] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 304, 308, 311, 317, 318, 323, 330, 343, 352, 355, 358, 368, 386, 387, 395, 399, 421, 425, 427 etc.
[3] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 1.
[4] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 22.
[5] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 19.
[6] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 20-21.
[7] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 22 verso.
[8] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 156.
[9] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 159 verso.

până la 23 mai 1914 au fost înaintate o serie de cereri din partea Elenei Botezatu şi, ulterior, a urmaşilor săi Ion şi Constantin, precum şi din partea nepotului Alexandru Ioan Botezatu pentru a le fi confirmat titlul nobiliar.

La 29 iunie 1835 este menţionată prima cerere, prin care Elena Botezatu, în urma decesului soţului Iordache, solicită înscrierea feciorilor minori, Ion şi Constantin, ca urmaşi ai clucerului Dumitru Botezatu, în rândurile nobilimii basarabene[10]. În urma analizei actelor prezentate la 8 iunie 1840, Elena şi fiii săi Ion şi Constantin au fost recunoscuţi ca nobili înscrişi în partea I a Cărţii genealogice a nobilimii basarabene[11].

La 20 noiembrie 1869, Alexandru Botezatu, fiul lui Ion Botezatu, născut la 22 mai 1847 în localitatea Terşiţa (Orhei)[12], adresează Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia cererea de a fi înscris în rândul nobilimii basarabene[13]. Acesta îşi argumentează cererea prin faptul că în şedinţa Adunării deputaţilor din 15 mai 1840 tatăl său, Ion Iordache Botezatu, a fost recunoscut nobil şi înscris în partea I a Cărţii geneaologice. Astfel, doreşte să fie înscris şi el în rândurile nobililor familiei Botezatu. În urma investigaţiilor, Alexandru Botezatu a fost recunoscut ca nobil la data de 16 martie 1870[14].

Studiind dosarele acestor două familii de nobili, constatăm că, pe lângă informaţia despre confirmarea/reconfirmarea nobleţei, aceste dosare conţin şi date despre studiile realizate de membrii acestor familii. Spre exemplu: fiul lui Nicolae Frunzetti, Alexei, a făcut studiile într-o instituţie de învăţământ superior din Rusia: actul din 11 mai 1891 atestă că acesta a terminat Colegiul Profesional din Chişinău şi că la acea dată îşi continua studiile la Universitatea din Moscova.

Referitor la studiile pe care le-au căpătat nobilii din familia Botezatu, pe parcursul secolului al XIX-lea, constatăm că Alexandru Ion Botezatu şi-a făcut studiile la Gimnaziul din Podolia[15]. La o cerere adresată ulterior din partea lui Mihail Botezatu, pentru fiul său Ion, este anexat actul ce confirmă că fiul său este înmatriculat la 15 iulie 1913 la Institutul Comercial din Kiev[16]. Un an mai târziu, la 23 mai 1914, Mihail Botezatu revine către autorităţile ruse cu cererea de a i se prezenta actul de apartenenţă nobiliară, necesar pentru eliberarea atestatului de finisare a studiilor în cadrul Colegiului Real din Chişinău[17] fiului său, Leonid, născut la 3 iunie 1898[18].

Studiind izvorul de arhivă, constatăm şi date despre proprietatea funciară a familiei Frunzetti, deoarece în cererile lor nobilii erau nevoiţi să indice pământurile de care dispuneau până la anexarea teritoriului la Rusia. Spre exemplu, într-un act se preciza că la 1812 Iordache Frunzetti deţinea pământ în moşia Onchinteşti, situată în regiunea Sorocii din Basarabia. Într-un act din 5 mai 1911 se subliniază că nobilul Alexei Frunzetti deţine o moşie în ţinutul Mirceşti[19]. Aceste date sunt o dovadă a faptului că atât Iordache Frunzetti, cât şi urmaşii săi nu doar au locuit în Basarabia, dar au deţinut pe parcursul secolului al XIX-lea proprietăţi imobile.

Analiza izvoarelor de arhivă ne permit să concluzionăm că pe parcursul secolului al XIX-lea nobilimea basarabeană a fost supusă unor grele încercări. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, boierii autohtoni au trebuit să se prezinte la Chişinău, cu toate documentele, pentru a li se confirma apartenenţa lor la rangul nobiliar, dreptul la proprietatea funciară, precum şi toate privilegiile care le deţine această categorie socială din Basarabia. Or, tendinţa de a confirma titlurile nobiliare ale familiilor boiereşti din Basarabia se explică mai întâi prin încercarea de a verifica această categorie socială şi a o încadra în componenţa nobilimii ruse.

[10] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 1.
[11] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 23 verso.
[12] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 38.
[13] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 26.
[14] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 44.
[15] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 33.
[16] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 49.
[17] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 54.
[18] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 223, f. 54.
[19] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 156.

Bibliografie

Bodur 1932: Al. Boldur, Dreptul local al Basarabiei. In: Viaţa Basarabiei. Revistă lunară editată de Asociaţia culturală „Cuvânt Moldovenesc", nr. 10 (Chişinău 1932), 2-19.

Ciobanu 1926: Şt. Ciobanu, Basarabia: monografie (Chişinău 1926).

Iov 1932: D. Iov, Boierii moldoveni de peste Prut. In: Viaţa Basarabiei. Revistă lunară editată de Asociaţia culturală „Cuvânt Moldovenesc", nr. 12 (Chişinău 1932), 7-28.

Jewsbury 2003: G.F. Jewsbury, Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale (Iaşi 2003).

Poştarencu 1998: D. Poştarencu, O istorie a Basarabiei în date şi documente 1812-1940 (Chişinău 1998).

Samoilenco 2003: V. Samoilenco, Boierimea din Basarabia în secolul al XIX-lea. Statutul ei juridic şi social. In: In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă (Chişinău 2003), 201-205.

Tomuleţ 2007: V. Tomuleţ, Cronica protestelor şi revendicărilor din Basarabia (1812-1828), vol. I (Chişinău 2007).

Tomuleţ 2012: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni), vol. II (Chişinău 2012).

Крупенский 1912: Ал. Крупенский, Краткий очерк бессарабского дворянского собрания (Санкт Петербург 1912).

Накко 1879: А. Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись) (Кишинев 1879). (Manuscrisul se păstrează în fondul de manuscrise al Bibliotecii Universităţii de Stat din Odesa).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, 1818, №27357 (Санкт Петербург 1830).

ТБГУАК 1903: Труды Бессарабской Губернской Учёной архивной комиссии, т. II (Кишинев 1903).

Confirmation of the titles of nobility by Bessarabian nobles in the first half of the 19th century: The noble family of Frunzetti (Frunză)

Abstract

After the annexation of the territory between the Dniester and Prut, the tsarist administration sought to attract the Bessarabian nobility. The main method to solve this problem was the accession of the Bessarabian nobility to the Russian nobility. However, achievement of this goal required not only time, but also a lot of effort on the part of the Bessarabian boyars, who had to confirm not only their aristocratic origins, ancestry and titles, but also the ownership of the lands they owned before the annexation. Therefore, for many years Bessarabian nobles had to provide the Russian administration with the documents of their noble origin.

Подтверждение дворянских титулов представителями бессарабской знати в первой половине XIX века: Дворянский род Фрунзетти (Фрунзэ)

Резюме

После аннексии территории между Днестром и Прутом царская администрация стремилась привлечь бессарабское дворянство на свою сторону. Главным методом решения этой проблемы она считала присоединение бессарабского боярства к русскому дворянству. Однако достижение этой цели требовало не только времени, но и больших усилий со стороны бессарабских бояр, которые должны были подтверждать свое дворянское происхождение, родословную и титулы, а также получать права на земли, которыми они владели до аннексии. В результате на протяжении долгих лет бессарабское дворянство было вынуждено представлять русской администрации документы, подтверждающие их благородное происхождение.

05.03.2013

Cristina Gherasim, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: cristinagherasim@mail.ru

ACTE LEGISLATIVE PRIVIND AMENAJAREA CIMITIRELOR ŞI CONSTRUCŢIA BISERICILOR DIN CIMITIR în prima jumătate a secolului al XIX-lea

Manole Brihuneţ

Evoluţia ansamblurilor funerare în timp şi în spaţiu în lumea creştină a fost un proces de durată şi de o complexitate deosebită. Din acest motiv cercetarea ştiinţifică a complexelor arhitecturale funerare din spaţiul pruto-nistrean prezintă deosebit interes sub aspect istoric, arhitectural şi artistic, teologic şi etnografic. Intenţia noastră este de a menţiona actele legislative privind amenajarea cimitirelor şi ridicarea bisericilor în spaţiul cimitirului, cadrul cronologic al cercetării limitându-se la prima jumătate a secolului al XIX-lea. Analiza detaliată a legislaţiei în domeniul amenajării cimitirelor şi a modalităţii de edificare a bisericilor deschide oportunităţi semnificative pentru înţelegerea şi explicarea proceselor de scoatere a cimitirelor în afara localităţilor sau interzicerea de a înmormânta în curtea bisericilor, ridicarea bisericilor şi tipologia lor în funcţie de legislaţia în vigoare în domeniu.

Geneza, evoluţia în linie ascendentă sau dimpotrivă, stagnarea în domeniul arhitecturii de cult şi a complexelor funerare este condiţionată de numeroşi factori, dintre care enumerăm doar cei definitorii. Formarea statului şi protejarea graniţelor sale, susţinerea şi protecţia de domnie a instituţiilor ecleziastice, la care se adaugă stabilitatea economică, nivelul de cultură al comunităţii umane şi o legislaţie perfectă care reglementează funcţionarea instituţiilor de stat – sunt doar câteva aspecte care favorizează apariţia şi dezvoltarea arhitecturii de cult. Pe de altă parte, antrenarea spaţiului în desele conflicte militare, pauperizarea populaţiei, lipsa materiilor prime de calitate şi a meşterilor profesionişti etc., creează impedimente serioase în promovarea şi afirmarea acestui domeniu. Evoluţia arhitecturii bisericeşti a fost grav afectată şi de fenomenul simoniei răspândit în rândul clerului moldovenesc (fenomen încurajat de administraţia bisericească de origine levantino-greacă) şi de administraţia laică, susţinută de domniile fanariote. În aşa mod, Secolul Luminii pentru Europa de Vest devine, din cauza acestor circumstanţe, un secol al degradării şi obscurităţii pentru Moldova în plan politic, economic şi cultural.

Spaţiul istorico-arhitectural şi artistic al cimitirului reprezintă o totalitate de construcţii puse în referinţă cu moartea şi semnificaţiile ei, întruchipând locul de înmormântare, dar şi memoria, amintirea răposatului şi a faptelor sale. Ansamblul funerar întruneşte următoarele componente, cu o funcţie şi încărcătură semantică specială: în interiorul bisericii gropniţa, arcosoliile şi în exterior: biserica, necropola, pietre, cruci şi lespezi funerare, cavouri, cripte, la care se adaugă poarta de acces şi incinta (Панова 2004). Complexele funerar-memoriale reprezintă veritabile monumente de arhitectură şi sculptură, această categorie integrând de asemenea şi obeliscuri, stele, diverse compoziţii sculptural-arhitectonice, crucifixe etc. (Monumente 1993, 106). Funcţia de *pomelnic* revine lespezilor funerare, pietrelor tombale şi crucilor cu inscripţii evocative. Iar tradiţia de înhumare a ctitorilor şi persoanelor notorii în incinta bisericii a persistat pe parcursul secolelor, de la apariţia primelor biserici-bazilici cu cripte martirologice până la începutul secolului al XIX-lea, când au fost emise ordonanţe de a scoate cimitirele în afara localităţilor prin eliberarea unui teren special.

Constatăm că în majoritatea satelor cercetate de noi locul de odihnă a răposaţilor este denumit într-o variantă mai populară *ţintirim*, o formă arhaizantă care a derivat din latinescul *cemeterium* (*lat*. cementerium, pătruns în limba română prin termenul maghiar *cinterem*). Şi mai frecvent a fost atestată formula *ţintirim turcesc*, cu sens de cimitir vechi, dezafectat. În sprijinul formulei utilizate de *ţintirim* vin şi unele acte documentare. Astfel, o hotărnicie în baza actelor de stăpânire a moşiei Răspopeni, ţinutul Soroca, din 13 noiembrie 1796, relatează că „... o mărturie din 27 a tre-

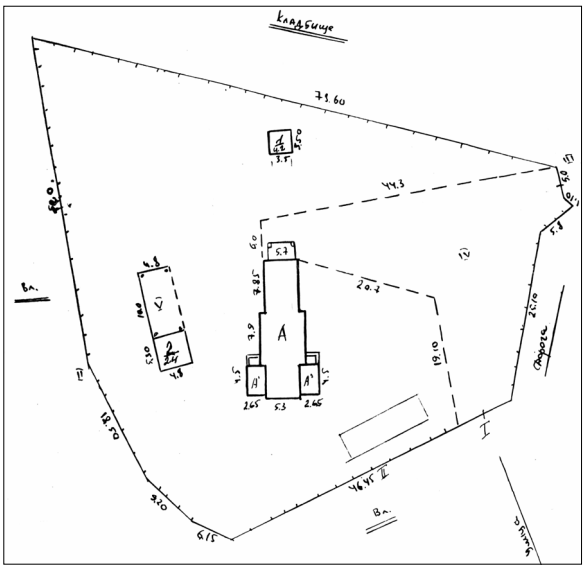

Fig. 1. Amplasarea cimitirului şi a bisericii din satul Seliște, Călăraşi. Colecţie personală.

cutei luni octovrie, ce au dat-o prin carte de blestăm unsprezece oameni, preoţi, mazili şi birnici din satile de prinprejur, prin care mărturisescu: ...; al triile: pentru silişte Prodăneştilor, că o ştiu că este din sus de unde este satul acum, care când medelnicer Carp, tatăl stolnicului Ion, *au discălecat satul, au făcut şi biserică pe* ***ţăntirimul vechiu*** *şi în vremea răposatului domnu Costandin Dimitrie voievod au arsu"* (Documente 2008, 246). Prezenta formulă a fost folosită de dieci în hotărnicii (Boga 1938) şi mărturii (Documente 2004), cel puţin în limitele cronologice stabilite de noi.

Cu certitudine, documentul citat, completat de multe altele, pe care din lipsă de spaţiu nu le anexăm, vine să confirme că în spaţiul creştin biserica era amplasată în cimitir. În sprijinul acestei aserţiuni se exprimă şi Şt. Ciobanu, în studiul său privind bisericile vechi din Basarabia (Ciobanu 1924), şi P. Constantinescu-Iaşi, care susţinea că „cimitirele vechi din Basarabia nu trebuie neglijate", confirmând de asemenea faptul că „cele mai vechi cimitire se găsesc pe lângă biserici" (Constantinescu-Iaşi 1933, 49). Cercetarea întreprinsă de D. Ichim privind bisericile de lemn din Basarabia şi Bucovina, susţine afirmaţia că „pe lângă bisericile de la sate existau cimitirele amplasate în curtea lăcaşurilor respective" (Ichim 2000, 44). Asupra problemei amplasării bisericilor în spaţiul cimitirului insistă şi cercetătorii români (Vacaru, Ciobanu 2012, 441-453).

Cimitirul cu biserică era situat, de regulă, în afara localităţilor, respectând astfel vechea interdicţie a tablelor romane de a înmormânta răposaţii în raza oraşelor, tradiţie care a rămas în vigoare până în prezent. Legile civile şi bisericeşti au asigurat din Evul Mediu inviolabilitatea mormintelor şi a cimitirelor. În acest fel s-a reuşit păstrarea în timp şi în spaţiu a mărturiilor istorico-artistice care au ajuns până în prezent, mai mult sau mai puţin intacte. Totodată, cimitirul ca parte componentă a unei anume localităţi, a avut priorităţile sale privind modelarea peisajului natural (Brihuneţ 2004, 129-131), dar şi ca expresie a moralităţii satului (Brihuneţ 2007, 89-92). Chiar dacă există în prezent cimitire situate în centrul satelor, le datorăm extinderii de mai târziu a vetrei satelor, oamenii ridicându-şi case în jurul bisericii, iarăşi din dorinţa explicabilă de a fi mai aproape de casa Domnului. Studiind fenomenul cimitirelor pe teren, prin satele Moldovei, remarcăm un specific local în ceea ce priveşte amplasarea cimitirelor faţă de punctele cardinale şi anumite tendinţe privind amenajarea lor. În temeiul acestor aspecte, constatăm existenţa unor norme sociale şi rânduieli privind cimitirele şi construcţiile din incinta lor, şi anume amplasarea, de regulă, a cimitirelor lângă mănăstiri, biserici orăşeneşti şi cele din mediul rural (Stahl 2000, 183; Монашество 2005, 98); extinderea cimitirului satului în jurul vechilor biserici, amenajarea în afara teritoriului locuit al satului, pe un dâmb sau pe un promontoriu, ocupând terenuri accidentate, nefavorabile agriculturii (Trebici, Ghinoiu 1986). În pofida existenţei unei tradiţii generalizate pretutindeni de a edifica bisericile în acelaşi loc, păstrându-se sacralitatea spaţiului, observăm că această normă nu se respecta atât de riguros. De regulă, vechea biserică era demolată sau i se dădea foc, urmând ca pe locul vechi ori în apropierea lui să fie ridicată o biserică nouă. Mai remarcăm două tendinţe privind orientarea cimitirelor faţă de punctele cardinale şi faţă de sat. Cel mai frecvent cimitirul este situat la apus sau la miază-noapte faţă de sat, dispunerea lui fiind justificată prin credinţa din cultura populară că tot ce este legat de moarte este corelat cu apusul soarelui, însă au fost atestate şi devieri de la această regulă datorate reliefului şi strămutării vetrei satului după principiul roirii. În interiorul lăcaşului şi în curte erau înmormântaţi ctitorii bisericilor, preoţii (Brihuneţ 2012), pietrele sepulcrale din cimitire reprezentând veritabile în-

semne, simboluri sociale ale celor înmormântaţi (Brihuneţ 2004, 129-131).

În sprijinul afirmaţiei noastre că în primele decenii ale secolului al XIX-lea bisericile erau amplasate în cadrul cimitirului vin şi hărţile topografice ale vremii (harta satului Selişte, Călăraşi; Nucăreni, Teleneşti; Gordineşti, Rezina sau Copanca, Căuşeni), care exemplifică cele spuse de noi, inclusiv bisericile păstrate până în prezent în spaţiul cimitirului (Târşiţei, Vărzăreşti ş.a.). În temeiul documentărilor de teren, cimitirele din spaţiul pruto-nistrean au fost clasificate de noi în următoarele categorii:

1) Cimitire vechi, părăsite, în vatra satului, cu pietre de mormânt, atestate la Truşeni, Mileştii Mici, Bardar, Moleşti, Oneşti, Zăicani, Grebleşti ş.a. În majoritatea cazurilor a fost documentat şi un pristol sau locul acestuia, care indică prezenţa bisericii vechi în acest cimitir;

2) Cimitire vechi folosite în vatra satului au fost documentate la Oniţcani, Ghidighici, Micăuţi, Logăneşti, Topor (Cărpineni), Brăila, Pocşăşti, Păşcani, Coşerniţa, Bălăşeşti, majoritatea păstrând pristolul vechii biserici sau locul acestuia;

3) Urme de cimitire vechi în curţile bisericilor actuale sunt descoperite în Sireţi, Ulmu, Gârlea, Mereni, Răculeşti, Râşcova, Văsieni, Manoileşti, Goian, Buiucani, Durleşti, Budeşti;

4) Urme ale cimitirelor vechi, ale satelor în prezent dispărute, au fost depistate la Ustia (Selişte), Slobozia Duşca (Hogeicu), Micăuţi (Copileni).

În timpul războaielor ruso-turce, atunci când Principatele Române erau sub influenţa administraţiei ruse, dar mai ales la hotarul secolelor XVIII-XIX, sunt menţionate primele preocupări pentru dezafectarea cimitirelor bisericeşti, în primul rând, din motive de igienă publică (Cimitirul 1995, 5). Dispoziţia din 9 iunie 1809 a relatat că autorităţile ruseşti de ocupaţie cereau Divanurilor din Bucureşti şi Iaşi să interzică înhumarea morţilor în cimitirele bisericeşti, dar numai în cimitirele aflate în afara localităţilor (Bezviconi 1997, 7). Acest fapt a cauzat protestele populaţiei, motivate de îngrijorarea că hoţii vor profana mormintele, neexistând un cimitir comun, cu pază garantată. Cert este că pentru nerespectarea unor reguli legate de spaţiul cimitirului nu erau stabilite pedepse aspre. Pentru profanarea mormintelor, de exemplu, se aplica o amendă de 10-15 ruble.

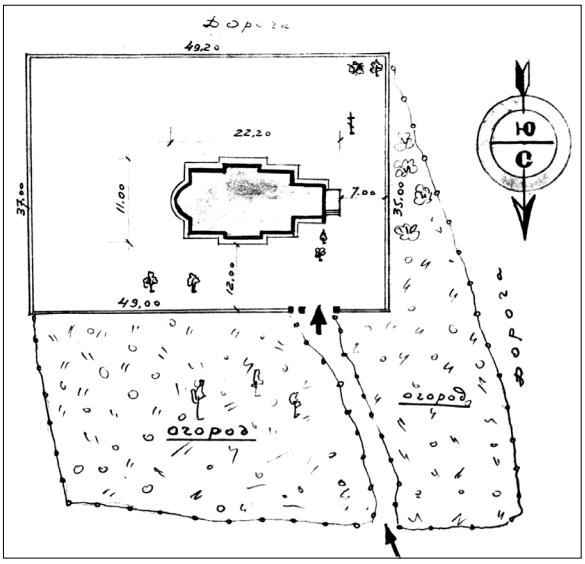

Fig. 2. Amplasarea bisericii şi a cimitirului, satul Gordineşti, Rezina. Colecţie personală.

În 1810, colonelul Fibranovschi, comandantul Iaşilor, îngrijorat de situaţia dezastruoasă de la biserica cu hramul Sf. Nicolae, cerea Dicasteriei Moldovei „să nu se mai îngroape de acum trupurile cele moarte pe lângă bisericile ce se află în oraş, ci să se facă îngropări la ţintirimurile cele rânduite” (AB 1931).

În Basarabia, atât în domeniul construcţiei şi arhitecturii de cult, cât şi în cadrul amenajării cimitirelor, după 1812, un impact deosebit l-a avut legislaţia din Imperiul Rus, transpusă deseori *mot-à-mot* în teritoriu. De facto, în Imperiul Rus deja la finele secolului al XVIII-lea au fost emise un şir de decrete prin care se interzicea înhumarea în perimetrul localităţilor, insistând să se deschidă cimitire noi în afara satelor. Înmormântările în jurul bisericilor au fost interzise, fiind îngăduite doar în cazuri excepţionale pentru unele mănăstiri vechi, încadrate în perimetrul localităţilor. Astfel, conform legislaţiei ruse cimitirul trebuia să fie amplasat la distanţa de 100 de stânjeni (213 de m) de localităţile orăşeneşti şi jumătate de verstă (250 de stânjeni) de localităţile rurale (KEB 1897, 472-480).

Restrângerea treptată a acestor cimitire şi restricţionarea înmormântărilor, până la completa lor dezafectare, a fost confirmată de noi după consultarea documentelor de arhivă. Astfel, prin Ordinul de interdicţie al Dicasteriei şi al guvernatorului I. Harting din 1814, adresat tuturor protopopilor, a fost preconizată eliberarea pământului pentru

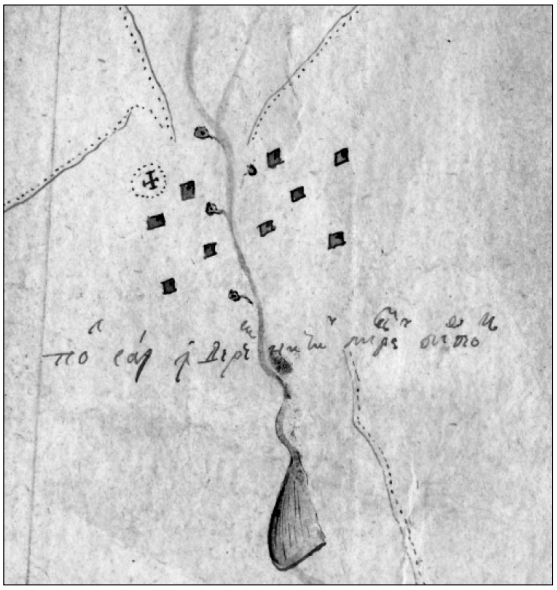

Fig. 3. Fragment din planul topografic al satului Pupăzeni, actualmente Nucăreni, Teleneşti. 1809. Amplasarea bisericii şi a cimitirului, la marginea localităţii. Colecţia MNEIN.

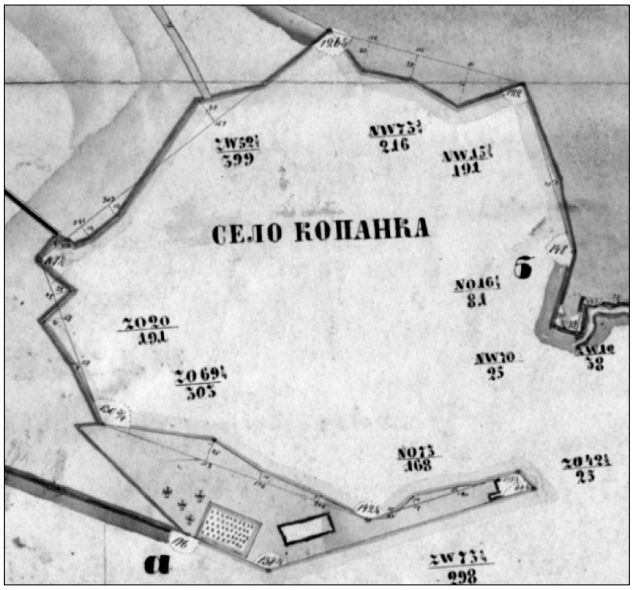

Fig. 4. Fragment din planul topografic al satului Copanca, Căuşeni, cu reprezentarea bisericii şi a cimitirului, la marginea satului. Colecţia MNEIN.

cimitire în apropierea localităţilor[1]. Pentru argumentare, reproducem documentul în întregime, care a fost publicat parţial şi de Const. Tomescu: „La anul 1814, luna iulie, ziua 14, în urma deselor deplasări prin cuprinsul nou-anexatei regiuni Basarabia, gubernatorul civil al Basarabiei, general-maiorul şi cavalerul I. Harting, observând că cimitirele în mare parte sunt amplasate în centrele oraşelor, târgurilor şi satelor mari şi dându-şi seama de pericolul acestei amplasări, face o adresare către Înalt Preasfinţitul Gavriil, Exarh şi Mitropolitul Chişinăului şi al Hotinului în care propune ca la nivel de episcopie să se emită o dispoziţie prin care să se interzică de a înmormânta în cimitirele din centrul localităţilor, iar răposaţii să fie înmormântaţi în locuri noi, amplasate în afara localităţilor. Aceste terenuri urmează a fi eliberate îndată ce se va primi încuviinţarea conducerii bisericeşti" (AB 1936). Totodată, generalul atrage atenţia la faptul că „preoţii trebuie să facă muncă de lămurire în rândul populaţiei pentru a preîntâmpina situaţia din oraşul Iaşi. Conducerea bisericească susţine în mare parte această propunere, dar pentru a evita situaţii tensionate în urma închiderii cimitirelor vechi, propune să nu se facă brusc, ci treptat să fie închise cimitirele din localităţi. Iar ca exemplu, mai întâi în oraşul Chişinău, să se repartizeze teren nou pentru cimitir, să fie amenajat şi sfinţit, apoi să fie înmormântaţi *cinovnicii* de diferit rang şi străinii care vor muri în hospitale (spital) şi aziluri, şi numai după aceea prin preoţi de lucrat cu populaţia pentru a-i face să accepte înmormântarea pe loc nou. După acelaşi principiu urmează a se aşeza cimitire noi şi în celelalte localităţi"[2].

O situaţie de împotrivire a poporului faţă de aceste prescripţii a fost atestată la Iaşi, pentru evitarea cărei generalul Harting a propus conlucrarea clerului cu enoriaşii în vederea ridicării unor capele mici în cimitirele din afara localităţilor. Generalul spera că, odată cu încetăţenirea acestei tradiţii, se va ameliora starea sănătăţii populaţiei, dispărând focarul de infecţie odată cu vechea practică de înhumare în jurul bisericilor[3].

Ca urmare a corespondenţei vizate, Dicasteria Exarhicească a emis către toţi protopopii o *poruncă* cu următorul conţinut: „Cu aceasta se face ştire cucerniciei tale ca întâmplându-să după vreme să se rânduiască de către ocârmuirea politicească, a să faci la vreun oraş sau sat mare din protopopia cucerniciei tale ţintirim pentru îngroparea morţilor afară din oraş sau sat, la câmp, şi dacă rânduiţii vor faci ştire şi cucernicii tale ca să mergi să sfinţeşti locul hotărât pentru ţintirim, după aceia însuşi cucernicia ta vei merge sau vei

[1] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 418.

[2] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 418.

[3] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 417.

rândui un blagocin, şi meargă în acolo la locul hotărât vei face *osfeşcianie* (sfinţirea locului - *n.n.*) şi stropind locul cu apa ace sfinţită, vei îngropa şi o cruce mare spre însemnare şi ştiinţa acelui loc. După care la ace vreme vei fi următoriu nearătând nici o împotrivire. În Chişinău, 1814 anul, săpt[ămâna] 4"[4]. De facto, însă, această dispoziţie a fost statornicită în spaţiul pruto-nistrean abia de la mijlocul secolului al XIX-lea.

În conformitate cu aceste prevederi, au fost eliberate şi terenuri pentru cimitirul din Chişinău. Generalul Harting a cerut inginerului cadastral şi arhitectului M. Ozmidov de a elibera şi a îngrădi un teren pentru cimitir. La rândul său, în iulie-octombrie 1815, M. Ozmidov a solicitat să fie delegată o persoană martor din cadrul Dicasteriei duhovniceşti. O situaţie similară a fost înregistrată şi în oraşul Otaci, cneazul Cantacuzino menţionând, în 1816, că cei morţi sunt îngropaţi totdeauna lângă biserică, iar odată cu venirea primăverii şi topirea zăpezii, majoritatea mormintelor se spală. Întru amenajarea noului cimitir în afara localităţii, cneazul elibera şi un teren special. La fel şi la Bălţi, cimitirul vechi devenise neîncăpător, şi aici persistând tradiţia locală de a înmormânta în cimitirul de lângă biserică, la fel solicitându-se eliberarea unui teren în afara oraşului pentru amenajarea cimitirului, deoarece „acest obicei din vremurile trecute, trebuie schimbat odată cu progresul instruirii"[5], de unde se insista asupra interzicerii totale de a înhuma în cimitirele din curtea bisericii.

Peste patru ani, la 23 decembrie 1818, Dicasteria Duhovnicească din Chişinău a adoptat decretul nr. 5636 din 27 noiembrie 1818 al Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse din Sankt Petersburg privind regulile de construcţie şi amenajare a bisericilor, gardurilor şi cimitirelor, aceste norme fiind extrase dintr-un cod extins al regulilor privind ameliorarea amenajării oraşelor, satelor şi drumurilor, emis în 1817 de Senatul guvernamental. În aşa fel, se prevedea 1) interzicerea de a avea cimitire în vatra satelor; 2) transferarea cimitirelor vechi în afara satelor; 3) eliberarea terenurilor pentru cimitirele noi doar în afara satului[6]. Circulara privind amenajarea cimitirelor, incintelor bisericilor şi construcţia locaşelor noi de cult a fost expediată tuturor protopopilor pentru a face cunoştinţă şi a îndeplini prevederile ei.

[4] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 418.
[5] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 1365.
[6] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2184.

Fig. 5. Biserica din satul Volcineț, raionul Ocnița, şi cimitirul alăturat.

Fig. 6. Poarta de acces în cimitirul şi biserica din satul Stodolna, raionul Rezina. Foto M. Brihuneț.

După emiterea decretului vizat, Dicasteria Duhovnicească din Chişinău a expediat, la 12 februarie 1819, pe adresa cârmuirii duhovniceşti din Tiraspol, blagocinilor mănăstirilor, protoiereilor de ținut şi altor fețe duhovniceşti aflate în ascultarea Dicasteriei, o circulară cu decretul spre îndeplinire, după care fiecare era obligat să se conformeze cerinţelor noi prescrise (Brihuneț 2007, 173-184).

Pentru îndeplinirea acestui regulament, autoritățile locale şi bisericeşti au fost obligate să ade-

Fig. 7. Aspectul unei biserici vechi din Basarabia. Imagine din anul 1877. Colecţia ANRM.

verească faptul că nu vor mai înmormânta pe nimeni în biserică şi în curtea ei. Un document de aşa gen, datat cu anul 1836, din ţinutul Bender, specifica: *„Noi cari mai jos ne vom iscăli din eparhia Chişinăului, uezdului Benderului, ciastia blagocinului preutului Domintii Ochişor, preuţii şi slujitorii bisăriceşti ca pe temeiul ucazului împărăteşti sale măriri de la duhovniceasca consistorii a Chişinăului din 31 zile dechemvrii a anului 1838 cu nr. 6112 noi nu vom îndrăzni a îngropa trupurile morţilor pravoslavnici în ogrăzile bisericilor afară de legiuitul ţântirim – hotărâm pentru acia sup frica di aspra răspundire anul 1839 fevruarie 1-a zi. Satul Apaciul sv. Zaharia Grosul, dascal Ioan Voconovschi. Neci de acum nu vom îndrăzni a îngropa pe răposat la besărică decât la locuril unde sânt însămnate pentru îngroparea lor, pentru care urmează a me iscălitură”*[7].

Potrivit dispoziţiilor administraţiei civile, ordinul cu privire la scoaterea cimitirelor din curţile bisericeşti şi vetrele localităţilor în majoritatea satelor a fost executat. Pe parcursul anilor, aceste dispoziţii au afectat structura multor sate. Treptat au fost lichidate cimitirele din curţile bisericeşti şi din perimetrul localităţilor. Totuşi, în unele cazuri, cimitirul a rămas în jurul bisericii, caz documentat, spre exemplu, la Durleşti, Buiucani, unde biserica se ridica pe dealul de la marginea satului.

Noi regulamente sunt semnate prin 1830, administraţia gubernială îngrijindu-se de amenajarea aşezărilor rurale. Conform noilor dispoziţii, cimitirele urmau să fie amenajate în spatele satului, nu mai aproape de jumătate de verstă de sat (1,068 km) (Ceastina 2010, 58-68). Analiza acestor informaţii vine să confirme ideea unităţii bisericii şi cimitirului, dar şi a tradiţiei de înhumare în cimitirele bisericeşti practic până în primele decenii ale secolului al XIX-lea, după care cimitirele au fost strămutate în afara localităţilor.

Şi în Moldova de peste Prut, până la *Regulamentul Organic* (1832), morţii erau îngropaţi în cimitirele ce înconjurau bisericile. Practic, câte un cimitir (ţintirim) era amplasat în jurul fiecărei biserici parohiale (Vacaru, Ciobanu 2012, 441-453). Şi numai după *Regulament* s-a decis scoaterea cimitirelor în afara spaţiilor locuite de oameni, fiind special amenajate locuri pentru cimitire.

Într-o strânsă interdependenţă cu legislaţia privind amenajarea cimitirelor erau şi actele normative care reglementau construcţia bisericilor, tipologia, dimensiunile, forma etc. Dosarele arhivistice şi literatura de specialitate din domeniul istoriei şi arhitecturii, vin să ne demonstreze că până în secolul al XIX-lea numărul bisericilor zidite din piatră era mult mai redus comparativ cu cele ridicate din lemn. Bisericile, ridicate în perimetrul cimitirului, la fel erau amplasate, din punctul de

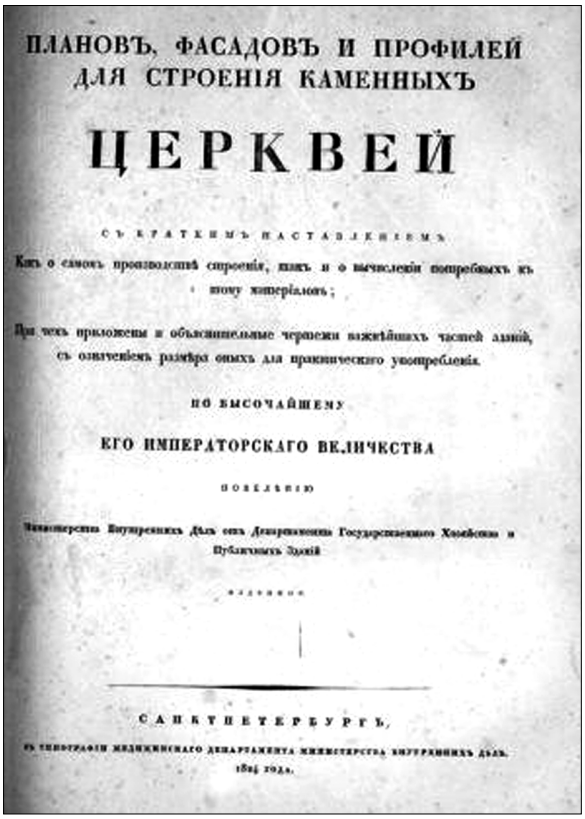
ПЛАНОВЪ, ФАСАДОВЪ И ПРОФИЛЕЙ
ДЛЯ СТРОЕНІЯ КАМЕННЫХЪ
ЦЕРКВЕЙ
СЪ КРАТКИМЪ НАСТАВЛЕНІЕМЪ
Какъ о самомъ производствѣ строенія, такъ и о вычисленіи потребныхъ къ
нему матеріаловъ;
При чемъ приложены и объяснительные чертежи важнѣйшихъ частей зданій,
съ означеніемъ размѣра оныхъ для практическаго употребленія.
ПО ВЫСОЧАЙШЕМУ
ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
ПОВЕЛѢНІЮ
Министерства Внутреннихъ Дѣлъ отъ Департамента Государственнаго Хозяйства и
Публичныхъ Зданій
САНКТПЕТЕРБУРГЪ,
1824 года.

Fig. 8. I. Charlemane, A. Mihailov, A. Mihailov, A. Uhtomski. *Culegere de planuri, faţade şi secţiuni ale bisericilor de piatră*, elaborată în 1824, Sankt Petersburg.

[7] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3085.

vedere geografic, în cele mai avantajoase locuri, pentru „o percepere vizuală a compoziţiei lor volumetrice", fiind păstrată ambianţa construită sau mediul natural (Monumente 1993, 133).

Predominarea bisericilor de lemn se explică şi prin desele conflagraţii, frecventele incursiuni tătăreşti, căzăceşti şi poloneze şi, nu în ultimul rând, prin restricţiile impuse de otomani, care au influenţat edificarea sfintelor lăcaşe din materiale durabile. Pe de altă parte, spaţiul pruto-nistrean a prezentat mereu un teren de operaţii militare, unde, indiferent de părţile beligerante şi învingători, aveau de suferit populaţia, economia, cultura şi biserica, credinţa.

În primul rând, edificiile de cult erau ridicate în perimetrul cimitirului, în dorinţa şi necesitatea omului de a fi mai aproape de Dumnezeu, dar şi pentru a căuta sprijin, adăpost în vremuri de restrişte, mai ales de frica hoardelor otomane. De regulă, erau nişte lăcaşuri modeste ca formă şi dimensiuni, din lemn, materie primă accesibilă şi nu atât de costisitoare ca piatra.

Includerea Principatelor Române în sfera de administrare civilă şi religioasă a Imperiului Rus, a cauzat modificări esenţiale la capitolul construcţii de cult. După 1800 se recomanda construirea bisericilor de piatră şi, în cazurile când comunitatea nu era capabilă să acopere cheltuielile legate de procurarea pietrei, se permitea edificarea lăcaşului din lemn.

La începutul secolului al XIX-lea, la 17 aprilie 1808, a fost semnat ucazul ţarului rus Alexandru I privind instrucţiunea epitropilor bisericeşti, în care erau stipulate şi prevederi privind urmărirea proceselor de reparaţie şi reconstrucţie a bisericilor. Astfel, epitropul era investit cu funcţia de urmărire a tuturor operaţiilor de construcţie.

Amintim că după 1812 administraţia rusă, având o politică bisericească diferită de cea din Principatul Moldovei, de la bun început face o revizuire a tuturor bisericilor, constatând prezenţa lăcaşelor de lemn şi mai rar de piatră. Inventarierea bisericilor de autorităţile ruseşti în 1812 a constatat un număr de 775 de biserici, dintre care doar 40 erau ridicate din piatră şi una de cărămidă, restul, 734 de lăcaşuri, erau din lemn, fie că „împletite din nuiele", fie că „durate din bârne", având şi acoperişul pe potrivă, fiind acoperite cu „şindrilă", „stuh", „paie", „răzlogi" şi „rogoz" (Халиппа 1907, 231-236). Despre nivelul de construcţie a

Fig. 9. Câteva proiecte-tip din *Culegerea de planuri* elaborată în 1824 la Sankt Petersburg.

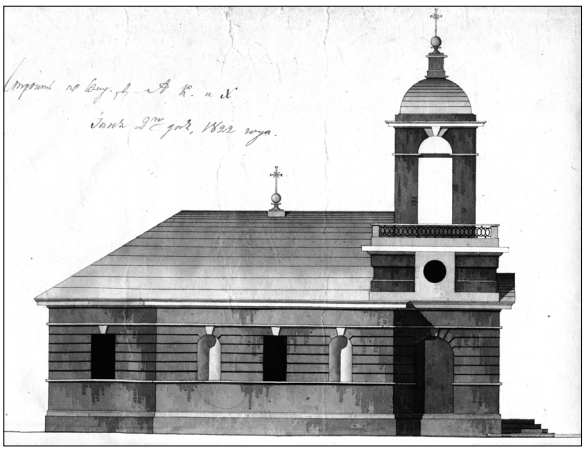

Fig. 10. Proiect-tip pentru biserica din Lipcani (1822).

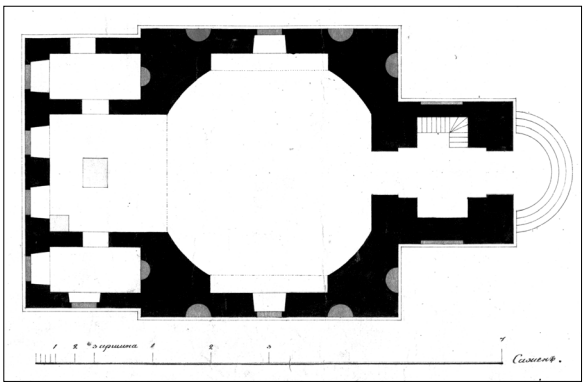

Fig. 11. Proiect-tip al planului bisericii din Lipcani, elaborat în 1822.

bisericilor în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea ne vorbesc doar câteva date estimative, aduse de N. Murzakevici, care menţiona că, în 1833, la Chişinău, erau 12 biserici, şi cu una mai mult în 1846 (Мурзакевич 1846, 23-24). Pentru comparaţie, în 1993 au fost atestate 110 de biserici de lemn şi 400 de biserici de piatră (Ichim 2000, 127-135), în 2002 au rămas doar 37 de obiective de cult de lemn (Nesterov 2009, 466-468), unele fiind de asemenea pe cale de dispariţie.

Găsind o situaţie precară în domeniul edificării bisericilor de piatră, autorităţile imperiale ruse o folosesc în scopurile sale de a câştiga *simpatia* populaţiei autohtone, încurajând proprietarii de moşii să construiască în satele lor numai biserici de piatră. În perioadă de tranziţie de la administraţia moldovenească la cea rusească imperială (1812-1836), modalitatea de a obţine autorizaţia de a construi nu s-a schimbat esenţial. În primul rând, doritorii de a zidi o biserică, pentru misiunea lor nobilă, erau scutiţi de renta funciară, de povara impozitelor, urmând ca după moartea lor să fie înhumaţi în incinta bisericii ctitorite, la locuri de cinste. Conform Codului de Construcţie, în Basarabia bisericile erau construite „cu permisiunea eparhiei locale şi a Sfântului Sinod” (Свод 1857; Ceastina 2010, 56-68), cu mijloace financiare proprii, numai după aprobarea planului şi al proiectului faţadelor. Eventualul ctitor depunea o cerere pe adresa oficialităţilor bisericii locale, la care administraţia bisericească indica mărimea şi materialul din care urma să fie ridicată biserica. Pentru ridicarea bisericilor de piatră, guvernatorii eliberau cele mai bune şi deschise terenuri. De regulă, înainte de a purcede la construcţie, era specificat tipul bisericii: catedrală, parohie, biserică de mănăstire sau de cimitir, numărul de altare, clopotniţa şi numărul clopotelor. La alegerea Sfântului Sinod erau prezentate şi planurile cimitirelor urbane, la fel elaborate şi aprobate de Comisiile de Construcţie şi Căile de Comunicaţie. Demolarea neîntemeiată a bisericilor vechi era interzisă. Era necesară studierea istoricului lăcaşului de cult, realizarea planului şi a faţadelor, noua biserică ridicată pe locul celei vechi urmând să păstreze aspectul interior şi exterior, toate modificările operate doar cu acordul Sfântului Sinod. Un aspect important prezenta şi reparaţia bisericilor, unele clădiri suferind mult după cutremurele din 1808, 1829 şi 1838[8] (Надеждин 1840, 434), apărând fisuri, înclinări ale acoperişului etc.

La 23 decembrie 1818, Dicasteria Duhovnicească din Chişinău a adoptat decretul cu nr. 5636 din 27 noiembrie 1818 al Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse din Sankt Petersburg privind regulile de construcţie şi amenajare a bisericilor. Pe lângă normele amenajării cimitirului, erau stipulate reguli speciale privind construcţia bisericilor: 1) era interzisă construirea bisericilor între casele locuitorilor; 2) se permitea ridicarea bisericilor în sate doar în pieţe (locuri deschise); 3) bisericile şi gardurile urmau să fie întreţinute în stare bună. La 12 februarie 1819 Dicasteria Duhovnicească din Chişinău a expediat o circulară în adresa tuturor feţelor duhovniceşti aflate în ascultarea Dicasteriei (Brihuneţ 2007, 173-184).

La 26 februarie 1825, sub nr. 73, Departamentul Gospodăriilor şi Clădirilor Publice din Sankt Petersburg a prezentat un raport, în care avea sti-

[8] ANRM, F. 208, inv. 15, d. 2, f. 34.

pulate câteva prevederi în domeniul construcţiei bisericilor. Pentru o comprehensiune mai clară a situaţiei în domeniu, prezentăm o traducere liberă a conţinutului acestui document. În circulara trimisă guvernatorului Basarabiei se menţiona: ca urmare a unor erori de construcţie şi în lipsa unor arhitecţi profesionişti, au solicitat să fie trimise prin gubernii planuri-model cu toate faţadele elaborate, de diferite dimensiuni, cu o instrucţiune detaliată. În conformitate cu solicitarea expusă, împăratul rus a dispus: 1) în cadrul Ministerului să fie elaborat un număr suficient de proiecte-tip şi faţade pentru construcţia bisericilor de piatră, proiectele să fie gravate şi editate din contul statului, având instrucţiuni complete şi 2) cheltuielile pentru realizarea acestor planuri să fie restituite din contul taxelor de expediere a lor în toate guberniile.

De anii 1820 ţin primele acte legislative privind monumentele arhitecturale ecleziastice. Apariţia lor a fost condiţionată de nemulţumirea ţarului rus, în iunie 1825, privind construcţia unei biserici. După care a fost emis ucazul pentru Ministerul Afacerilor Interne privind elaborarea de comun acord cu autorităţile ecleziastice a unor planuri de construcţie a bisericilor. Dispoziţia „Despre construcţia bisericilor" a fost adoptată la 9 martie 1826 şi conţinea reguli şi recomandări privind construcţia bisericilor. Conform punct. 4 al acestei dispoziţii, în cazul reparaţiei sau reconstrucţiei bisericii în mod obligatoriu se prezenta la Ministerul Afacerilor Interne planul exact şi planul original al bisericii cu menţionarea directă a tuturor detaliilor care urmau a fi modificate sau substituite.

Elaborarea proiectelor-tip a fost încredinţată unor pictori-arhitecţi iscusiţi din cadrul Academiei de Arte, care au realizat 31 de proiecte de biserici de piatră, cu toate faţadele şi secţiunile necesare, inclusiv unele detalii fiind prezentate mai desfăşurat. La elaborarea acestor proiecte, după cum putem vedea din titlul albumului, şi-au dat concursul asemenea somităţi în domeniul arhitecturii precum I. Charlemagne, A. Mihailov, A. Mihailov şi A. Uhtomski. A fost ataşată şi instrucţiunea privind fundamentul biserici, pereţii, bolta, cupola etc. Preţul unui exemplar al proiectului-etalon se ridica la 100 de ruble.

Asemenea planuri, recomandate pentru a fi construite pe întreg spaţiul Imperiului Rus, inclusiv în Basarabia, au fost selectate şi pentru biserica

Fig. 12. Biserica din Lipcani, construită în 1837. Foto M. Brihuneţ.

din Lipcani, care urma să fie construită în 1822. Nu se ştie din care motive, biserica de la Lipcani nu a fost ridicată conform proiectului în cauză, fiind selectat peste câţiva ani un alt proiect de construcţie a bisericii. La o analiză detaliată a proiectului-tip din *Culegerea de planuri, faţade şi secţiuni ale bisericilor de piatră*, elaborată în 1824, cu biserica actuală din Lipcani, constatăm că biserica ridicată în anul 1837 denotă asemănări evidente cu proiectul – în ceea ce priveşte tipologia, compartimentarea, faţada, elementele decorative arhitecturale, pilonii etc. Cu siguranţă, pe parcursul anilor aspectul bisericii a suferit unele modificări, dar asemănarea proiectului-tip şi a bisericii actuale din Lipcani este neîndoielnică.

Regulile emise în 1826 nu au fost tocmai pe plac autorităţilor ecleziastice, care se împotriveau prezentării obligatorii a planurilor bisericilor. Totodată, discutarea şi aprobarea proiectelor dura un anumit timp şi nu totdeauna corespundea aşteptărilor. În aşa fel, în martie 1828 a fost semnat un nou regulament, care prevedea înlesnirea regulilor de construcţie şi reconstrucţie a bisericilor. Acte normative severe se aplicau cu exclusivitate asupra bisericilor construite pe mijloacele financiare ale statului. Totodată, analiza şi aprobarea proiectelor bisericilor care urmau a fi construite se discuta la faţa locului, în parohia unde urma să

se ridice biserica, reducând semnificativ termenul de aprobare.

În mai 1841, ţarul rus Nicolai I a emis un decret în conformitate cu care se prevedea elaborarea noilor proiecte pentru edificiile de cult „păstrând pe cât este de posibil stilul arhitecturii vechi bizantine”[9]. Cu această ocazie se recomanda să se ţină cont, la construcţia noilor biserici, de proiecteletip elaborate special de arhitectul Constantin A. Ton. Asemenea proiecte au fost expediate tuturor protopopilor, preţul unui exemplar fiind de 25 de ruble (Agachi 2010, 84-85). În opinia unor cercetători, albumele cu proiectele bisericilor, realizate în stilul rus-bizantin, elaborate de C. Ton, au determinat pe mult timp aspectul bisericilor parohiale basarabene (Monumente 1993, 147).

Implementarea acestor proiecte-tip de construcţii în localităţile basarabene a condiţionat apariţia unor biserici noi, asemănătoare, încadrate într-o anume tipologie, în funcţie de modelul ales, ridicate sub nemijlocita supraveghere a arhitectului eparhial sau a unei persoane competente în domeniu. Noul plan-model al bisericilor, preconizat de Serviciul de Arhitectură de la Sankt Petersburg, menţiona că este legat de biserica bizantină, fiind considerat o realizare în spiritul arhitecturii clasice ruso-bizantine.

În concluzie, vom menţiona că materialul documentar, sursele de arhivă şi imaginile plastice au permis specificarea cadrului normativ adoptat în spaţiul pruto-nistrean şi care a influenţat dezvoltarea situaţiei cimitirelor şi a ridicării bisericilor în cimitire în prima jumătate a secolului al XIX-lea, regulile impuse de autorităţile imperiale punând bazele erodării tradiţiei autohtone de amenajare a cimitirelor şi a bisericilor din incinta lor.

Bibliografie

AB 1931: Arhivele Basarabiei, nr. 4, an. III (Chişinău 1931).

AB 1936: Arhivele Basarabiei, nr. 1 (Chişinău 1936).

Agachi 2010: A. Agachi, Mănăstirea Hâncu (Chişinău: Pontos 2010).

Bezviconi 1997: Gh. Bezviconi, Necropola capitalei (Chişinău 1997).

Boga 1938: L.T. Boga, Documente din Basarabia, vol. II (Chişinău 1938).

Brihuneţ 2012: M. Brihuneţ. Bisericile moldoveneşti şi ctitorii lor: istorie, personalităţi şi contribuţii. In: Conferinţa ştiinţifică cu participare internaţională „Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei şi studiului artelor”, Rezumatele comunicărilor. Chişinău, 31 mai - 1 iunie 2012 (Chişinău 2012), 80-81.

Brihuneţ 2007: M. Brihuneţ, Istoria şi tradiţia exploatării cimitirelor din Republica Moldova. In: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradiţional din Republica Moldova. Materialele Conferinţei Internaţionale. Chişinău, 2-4 august 2007 (Chişinău 2007), 173-184.

Brihuneţ 2004: M. Brihuneţ, Modelarea peisajului natural prin cimitire. In: BŞMNEIN, vol. XIV, (Chişinău 2004), 129-131.

Ceastina 2010: A. Ceastina, Legislaţia Imperiului Rus în domeniul arhitecturii şi impactul ei asupra dezvoltării Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. In: Arta (Chişinău 2010), 58-68.

Cimitirul 1995: (Coord. L. Vasiliu, I. Holban) Cimitirul Eternitatea Iaşi (Iaşi 1995).

Ciobanu 1924: Şt. Ciobanu, Biserici vechi din Basarabia. In: Anuarul Comisiei Monumentelor istorice. Secţia Basarabia (Chişinău 1924).

Constantinescu-Iaşi 1933: P. Constantinescu-Iaşi, Cimitire vechi. In: Basarabia Arheologică şi Artistică (Chişinău 1933), 49-55.

Documente 2004: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în secolul al XVIII-lea: 1751-1774: (cărţi domneşti şi zapise). Moldova în epoca feudalismului, vol. IX (Chişinău 2004).

Documente 2008: Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787-1800), cărţi domneşti şi zapise. Moldova în epoca feudalismului, vol. XI (Chişinău 2008).

Ichim 2000: D. Ichim, Biserici de lemn din Basarabia şi Bucovina de Nord (Bucureşti 2000).

Monumente 1993: Monumente de istorie şi cultură din Republica Moldova (Chişinău 1993).

Nesterov 2009: T. Nesterov, Obiective de cult de lemn. In: Republica Moldova. Ediţie enciclopedică (Chişinău 2009), 466-468.

Stahl 2000: P.H. Stahl, Triburi şi sate din sud-estul Europei (Bucureşti 2000).

[9] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3276.

Trebici, Ghinoiu 1986: Vl. Trebici, I. Ghinoiu, Demografie şi etnografie. Bucureşti, 1986.

Vacaru 2012: S. Vacaru, C. Ciobanu, Începuturile bisericii Sfinţii "Petru şi Pavel" de la Moara de Vânt, Iaşi (1853-1856). In: Monumentul, XIII. Partea I-a (Iaşi 2012), 441-456.

КЕВ 1897: Кишиневские Епархиальные Ведомости, №16 (Кишинев 1897).

Монашество 2005: Монашество и монастыри в России. XI-XX века. Исторические очерки (Москва: Наука 2005).

Мурзакевич 1846: Н. Мурзакевич, Очерк успехов Новороссийского края и Бессарабии в истекшее двадцатипятилетие, т.е. с 1820-го по 1846-й год (Одесса 1846).

Надеждин 1840: Н. Надеждин, Прогулки по Бессарабии. В: Одесский альманах на 1840 год, часть 2 (Кишинев 1840), 434.

Панова 2004: Т.Д. Панова, Царство смерти. Погребальный обряд средневековой Руси XI-XVI веков (Москва: Радуница 2004).

Свод 1857: Свод законов Российской империи. Устав строительный. СПб., в типографии отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1857 г., том 12, часть I, параграф 415.

Халиппа 1907: И. Халиппа, Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812-1813 гг. В: Труды Бессарабской губернской ученной архивной комиссии, vol. III (Кишинев 1907), 231-236.

Des législations sur la consolidation des nécropoles et la construction des églises dans les cimetières dans la première moitié du XIXe siècle

Résumé

Dans cet article l'auteur discute sur les lois en vigueur dans la région Nistru-Prut sur l'arrangement des cimetières et l'édifice des églises dans les nécropoles. Les sources archivistiques et les représentations des églises nous permettent de déterminer tous les instructions qu'ont influencées sur l'arrangement des nécropoles et la construction des basiliques. La règle acceptée du pouvoir impérial installé les fondements de transformation des traditions régionales sur la construction des basiliques dans les cimetières.

Liste des figures:

Fig. 1. Le positionnement du cimetière et l'église du village Selişte, district Călăraşi. Collection privée.

Fig. 2. Le positionnement du cimetière et l'église du village Gordineşti, district Rezina. Collection privée.

Fig. 3. Fragment d'un plan topographique du village Pupăzeni, actuellement village Nucăreni, district Teleneşti. 1809 années. Le positionnement du cimetière et l'église à la périphérie du village. La collection de Musée ethnographique de Chişinău.

Fig. 4. Fragment d'un plan topographique du village Copanca, district Căuşeni, et le positionnement du cimetière et l'église à la périphérie du village. La collection de Musée ethnographique de Chişinău.

Fig. 5. L églises du village Volcineţ, district Ocniţa, et le cimetière.

Fig. 6. La porte du cimetière et l'église du village Stodolna, district Rezina. Photo M. Brihuneţ.

Fig. 7. Aspect d'une ancienne église de Bessarabie. Photo 1877 années. ANRM.

Fig. 8. I. Charlemane, A. Mihailov, A. Mihailov, A. Uhtomski. Collection de plans, élévations et sections pour construire des églises en pierre, Saint-Pétersbourg, 1824.

Fig. 9. Les projets types du Collection de plans, 1824 années, Saint-Pétersbourg.

Fig. 10. Un plan typique de l'église, village Lipcani (1822).

Fig. 11. Le projet spécial de l'église du village Lipcani, élaboré en 1822 années.

Fig. 12. L'église village Lipcani, érigé en 1837 années. Photo M. Brihuneţ.

Законодательные акты об организации кладбищ и возведении кладбищенских церквей в первой половине XIX века

Резюме

Основной целью данной статьи является анализ законодательства об организации кладбищ и постройке церквей в Днестровско-Прутском междуречье. Документы, архивные и иконографические источники, позволили автору определить нормативные акты, принятые в Днестровско-Прутском междуречье, которые повлияли на устройство кладбищ и возведение кладбищенских церквей в первой половине XIX веков. Новые правила, навязанные царскими властями, повлекли за собой постепенный отказ от местных традиций устройства кладбищ и строительство церквей на территории погостов.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Расположение кладбища и церкви села Селиште Каларашского района. Частная коллекция.

Рис. 2. Расположение кладбища и церкви села Гординешть Резинского района. Частная коллекция.

Рис. 3. Фрагмент топографического плана села Пупэзень, ныне село Нукэрень Теленештского района. 1809 г. Расположение погоста и церкви на окраине села. Коллекция НМЭП г. Кишинева.

Рис. 4. Фрагмент топографического плана села Копанка Каушанского района. Расположение церкви и кладбища на окраине села. Коллекция НМЭП г. Кишинева.

Рис. 5. Церковь и кладбище села Волчинец Окницкого района.

Рис. 6. Входные ворота на кладбище и церковь села Стодолна Резинского района. Фото М. Брихунец.

Рис. 7. Вид старой бессарабской церкви. Фото 1877 года. Коллекция НАРМ.

Рис. 8. Шарлемань И.И., Михайлов А.А., Михайлов А.А., Ухтомский А.Г. Собрание планов, фасадов и профилей для строения каменных церквей, Санкт-Петербург, Типография медицинского департамента министерства внутренних дел, 1824 г.

Рис. 9. Типовые проекты Собрания планов 1824 г., Санкт-Петербург.

Рис. 10. Типовой проект церкви в Липканах (1822 г.).

Рис. 11. Типовой проект плана липканской церкви, разработанный в 1822 г.

Рис. 12. Церковь в Липканах, возведенная в 1837 году. Фото М. Брихунец.

02.02.2013

Prot-mitr. *Manole Brihuneţ*, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, str. M. Kogălniceanu, 82, MD- 2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: brehon_net@yahoo.com

COMPLETĂRI ŞI PRECIZĂRI BIOGRAFICE REFERITOARE LA IOAN PELIVAN

Dinu Poştarencu

În calitatea sa de militant de frunte al mişcării de eliberare politică şi naţională a românilor basarabeni de sub dominaţia ţaristă, Ioan Pelivan este o personalitate notorie a Basarabiei din prima jumătate a secolului al XX-lea. După cum s-a exprimat Onisifor Ghibu, el a fost „părintele naţionalismului moldovenesc" (Ghibu 1928, 136).

Despre viaţa şi activitatea lui Ioan Pelivan s-a scris[1] şi, cu siguranţă, se va mai scrie. Contribuţia noastră în acest sens se rezumă la unele precizări şi completări biografice.

Ascendenţa lui Ioan Pelivan. Recent a văzut lumina tiparului spiţa neamului Pelivan din Răzeni, elaborată de Ioan Pelivan (Constantin, Negrei, Negru 2012, 286-293). Expunem în continuare o serie de date ce completează pe alocuri acest tablou genealogic.

La 26 aprilie 1835, funcţia de preot la biserica Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil din Răzeni o exercita Ioan Meleghi, cea de dascăl – Gheorghe Sandu şi Constantin Ulman, iar cea de pălămar – Andrei Ioan Pelivan. Acesta din urmă avea 24 de ani, era fiu de pălămar, nu avea studii seminariale şi a fost rânduit aici ca pălămar în 1831. Soţia sa se numea Varvara, de 22 de ani, şi creşteau împreună doi copii: Ioana, de trei ani, şi Vasile, de doi ani. În lista slujitorilor acestei biserici a fost trecută şi Xenia, de 46 de ani, soţia decedatului pălămar Ioan Pelivan, împreună cu copiii săi: Tudor, de 16 ani, şi Maria, de 14 ani[2].

În 1836, Teodor, fiul pălămarului Ioan Pelivan, fără studii seminariale, a fost rânduit pălămar la biserica din satul Manta, judeţul Cahul, de unde, în 1838, a fost transferat în cel de-al doilea post de pălămar de la biserica din Răzeni. În 1845 este ridicat la treapta de diacon, iar în 1849 – la cea de preot, fiind, totodată, mutat în această calitate la biserica Sf. Gheorghe din satul Geamăna, judeţul Bender, dar nu pentru mult timp: în februarie 1850 este trecut la biserica din Răzeni[3]. În 1853, el avea 34 de ani, soţia sa, Ioana, – 33 de ani, iar copiii lor erau următorii: Elena, de 14 ani, Atanasie, de opt ani, Maria, de şase ani, Ecaterina, de trei ani, şi Parascheva, de un an. Preotul Teodor Ioan Pelivan a slujit în satul natal până la sfârşitul vieţii sale, decedând la 25 aprilie 1898 (KEB 1898, 198).

În 1853, pălămarul Andrei Ioan Pelivan de la biserica din Răzeni, de 42 de ani, şi soţia sa Varvara, de 40 de ani, creşteau şapte copii: Vasile, de 19 ani, Ioan, de 17 ani, Petru, de 12 ani, Gheorghe, de nouă ani, Parascheva, de şapte ani, Cosma, de cinci ani, şi Maria, de un an[4]. Acest cuplu familial a mai avut o fiică pe nume Elena[5]. La 17 octombrie 1873, Andrei I. Pelivan, care a fost pălămar la Răzeni din 1831, a fost pus în disponibilitate[6], iar la 12 iunie 1886, el a decedat (KEB 1886, 178).

La începutul anului 1868, Atanasie Pelivan, exmatriculat din secţia medie a Seminarului Teologic din Chişinău, a fost desemnat cântăreţ la catedrala Naşterea Domnului din Chişinău (KEB 1868, 166).

Prin decizia autorităţilor eparhiale, emisă anterior datei de 1 iulie 1868, „feciorul de pănămariu Gheorghe Pelivan s-au rânduit dascăl la biserica Sf. Nicolai din satul Rădenii, ţinutul Iaşului" (KEB 1868, 6). În următorul an, Gheorghe al lui Andrei Pelivan a fost mutat de la biserica din Rădeni în satul natal, în calitate de dascăl peste schemă (KEB 1869, 98). El era în afara statelor de plată şi în anul 1876, când, pe data de 1 aprilie, soţia sa Eugenia i-a dăruit un fiu, pe care l-au numit Ioan, ritualul botezului fiind săvârşit de preotul Anastasie Neaga şi diaconul Constantin Ulşan,

[1] În mod special, menţionăm lucrarea autorilor (Constantin, Negrei, Negru 2012).
[2] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 77, f. 90v.
[3] ANRM, F. 211, inv. 3, d. 101, f. 66v.
[4] ANRM, F. 211, inv. 3, d. 101, f. 65v.
[5] ANRM, F. 208, inv. 1, d. 71, f. 61.
[6] ANRM, F. 208, inv. 1, d. 71, f. 61.

acesta din urmă exercitând funcţia de dascăl. Rolul de naş al micuţului Ioan l-a avut diaconul Constantin Ulşan[7].

La 29 septembrie 1886, dascălul peste schemă de la biserica din Răzeni, Gheorghe Pelivan, a fost numit în postul vacant de dascăl al doilea de la această biserică (KEB 1886, 258). El a ocupat acest post până la 9 iulie 1908, când, conform solicitării sale, s-a pensionat (KEB 1908, 157).

Elev la Şcoala Duhovnicească din Chişinău. La 15 august 1886, Ioan Pelivan este înscris în clasa pregătitoare a Şcolii Duhovniceşti din Chişinău.

Anul şcolar 1888/1889 s-a dovedit a fi cu ghinion pentru elevul Ioan Pelivan. Fiind lăsat repetent, el a fost nevoit să înveţe încă un an în clasa a doua, după încheierea căruia cunoştinţele dobândite i-au fost apreciate cu note anuale pozitive: istoria Bisericii – „3”, aritmetica – „3”, limba rusă – „3”, limba latină – „4”, limba greacă – „3”, cântul pe note – „3”, caligrafia – „4”, purtarea – „4”[8].

În anul de studii 1891/1892 erau două clase de a patra: o clasă de bază (25 de elevi) şi alta paralelă (21 de elevi). Ioan Pelivan figura în lista elevilor clasei a patra paralelă. După susţinerea examenelor, el a terminat cursul acestei ultime clase a şcolii duhovniceşti cu următoarele note generale: purtarea – „4” (12 elevi aveau note de „5”, iar 9 – note de „4”, inclusiv I. Pelivan), catehismul – „3”, statutul bisericesc – „3”, geografia – „3”, aritmetica – „3”, limba rusă – „3”, limba latină – „3”, limba greacă – „4”, cântul bisericesc – „4”. Numărul total al notelor – 22[9]. Rezultatele înregistrate de colegii săi de clasă: Ioan Ceaicovschi a acumulat 35 de puncte, Sozont Stadnicov – 30, Gheorghe Nică – 29, Vladimir Tuzulucov – 28, Vladimir Danilovici – 28, Vasile Hartia – 27, Dumitru Popescu – 25, Simion Varzonov – 24, Nicolae Emilianov – 23, Alexandru Nagacevschi – 22, Ioan Suruceanu – 21, Serafim Crucerescu – 21, Andrei Grosu – 21, Tihon Gorceac – 21, Nicolae Gavrilan – 21. La restul patru elevi, care aveau şi note negative, nu este indicat numărul total al notelor.

Notele generale, înşiruite mai sus, sunt trecute în certificatul de absolvire a şcolii duhovniceşti de către Ioan Pelivan. În partea finală a certificatului se menţionează că direcţia şcolii l-a înscris pe absolventul Ioan Pelivan în categoria a doua a elevilor şcolii, care se bucurau de unele avantaje, şi l-a trecut în clasa întâi a seminarului[10].

Elev la Seminarul Teologic din Chişinău. Din septembrie 1892, Ioan Pelivan şi-a continuat studiile la Seminarul Teologic din Chişinău.

În anul de învăţământ 1896/1897, I. Pelivan a urmat cursul seminarial al clasei a V-a, pe care l-a încheiat cu următoarele note anuale: purtarea – „5”, Sfânta Scriptură – „4”, teologia fundamentală – „4”, dogmatica – „4”, liturgica – „4”, omiletica – „4”, istoria Bisericii – „4”, didactica – „5”, limba greacă – „5”, limba latină – „4”, schisma – „4”, pastorala – „4”, cântul bisericesc – „4”, nota medie la compunere – „3”[11].

După terminarea cu succes, în 1898, a cursului clasei a şasea, I. Pelivan a susţinut examenele de absolvire a seminarului. Notele anuale, cele obţinute la examene şi cele medii, sunt următoarele: purtarea – „5”; Sfânta Scriptură – „3” (nota anuală), „4” (la examen), „4” (nota medie); teologia dogmatică – „4” (nota anuală), „4” (la examen), „4” (nota medie); teologia morală – „4” (nota anuală), „4” (la examen), „4” (nota medie); teologia comparativă – „3” (nota anuală), „4” (la examen), „4” (nota medie); omiletica – „4” (nota anuală), „4” (la examen), „4” (nota medie); îndrumar practic – „4” (nota anuală), „4” (la examen), „4” (nota medie); istoria Bisericii – „4” (nota anuală), „4” (la examen), „4” (nota medie); didactica – „4” (nota anuală), „5” (la examen), „5” (nota medie); limba greacă – „5” (nota anuală), „5” (la examen), „5” (nota medie); limba latină – „4” (nota anuală), „5” (la examen), „5” (nota medie); schisma – „3” (nota anuală), „4” (la examen), „4” (nota medie); cântul bisericesc – „4” (nota anuală), „5” (la examen), „5” (nota medie); nota anuală pentru compunerea la teologia dogmatică – „3”; nota anuală pentru compunerea la teologia morală – „4”; nota anuală pentru compunerea la Sfânta Scriptură – „3”; nota anuală pentru compunerea la istoria Bisericii ruse – „4”; nota anuală pentru compunerea cu privire la schismă – „3”[12].

Reproducem şi notele trecute în atestatul de absolvire de către Ioan Pelivan a Seminarului Teologic din Chişinău: explicaţii referitoare la sfânta

[7] ANRM, F. 211, inv. 11, d. 42, f. 564v. În registrul parohial de stare civilă este notat că au fost eliberate certificate la 7 februarie 1896 şi la 26 iunie 1918.
[8] ANRM, F. 218, inv. 1, d. 786, f. 64v-65.
[9] ANRM, F. 218, inv. 1, d. 813, f. 9.
[10] ANRM, F. 218, inv. 1, d. 813, f. 9.
[11] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 531, f. 19v-20.
[12] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 536, f. 1-2.

scriptură – „4”, istoria biblică – „4”, istoria generală a Bisericii – „4”, istoria Bisericii ruse – „4”, teologia – „4”, istoria demascării schismei ruse – „4”, pastorala – „4”, omiletica – „4”, liturgica – „4”, limba rusă – „4”, istoria literaturii ruse – „4”, istoria civilă universală – „4”, istoria civilă a Rusiei – „4”, algebra – „4”, geometria – „4”, fizica – „3”, logica – „3”, psihologia – „4”, bazele elementare şi istoria succintă a filosofiei – „4”, didactica – „5”, limba greacă – „5”, limba latină – „4”, limba franceză – „5”, limba ebraică – „5”, cântul bisericesc – „4”, purtarea – „5”[13].

În timpul studiilor seminariale, Ioan Pelivan a fost coleg de clasă cu Gheorghe Grosu (viitorul mitropolit al Basarabiei Gurie Grosu), Andrei Murafa, Vasile Oatul, Vasile Hartia, Nicolae Murea ş.a.

Rector al seminarului, din octombrie 1886, era protoiereul Aleksandr Ianovski, originar din gubernia Volân, absolvent al Academiei Teologice din Sankt Petersburg (1873). Postul de inspector, din 1890, îl ocupa Andrei Parhomovici, originar din gubernia Poltava, absolvent al Academiei Teologice din Kiev (1863), profesor la Seminarul Teologic din Chişinău începând cu anul 1863. Afanasie Poleanschi, ajutor de inspector (din 1883), fiu de preot din Basarabia, absolvent al Seminarului Teologic din Chişinău (1881); Ioan Halippa, ajutor de inspector (de la 28 noiembrie 1896).

Profesorii seminarului din perioada când a învăţat Ioan Pelivan: Grigori Postnikov, profesor de Sfânta Scriptură (din 1876), originar din gubernia Tula, absolvent al Academiei Teologice din Sankt Petersburg (1876); călugărul Vladimir, profesor de Sfânta Scriptură (1891-1897), originar din gubernia Penza, absolvent al Academiei Teologice din Kazan (1882); Constantin Gh. Popovici, profesor de homiletică (din 1887), fiu de preot din Basarabia, absolvent al Academiei Teologice Kiev (1887); Serghei Margaritov, profesor de teologia comparativă şi istoria demascării schismei ruse (din 1887), originar din gubernia Reazan, absolvent al Academiei Teologice din Moscova (1885); Vasile N. Glavan, profesor de limba greacă (din 1887), fiu de preot din Basarabia, absolvent al Academiei Teologice Kiev (1886); Andrei Parfeniev, profesor de limba greacă (1892-1896), fiu de diacon din Basarabia, absolvent al Academiei Teologice Kiev (1889); Iosif Parhomovici, profesor de istorie universală şi a Bisericii (din 1871), originar din gubernia Poltava, absolvent al Academiei Teologice Kiev (1871); Eleferie Mihalevici, profesor de istorie civilă universală şi a Rusiei, fiu de preot din Basarabia, absolvent al Academiei Teologice Kiev (1877); Nicolae Kolokolov, profesor de limba latină (din 1881), originar din gubernia Penza, absolvent al Academiei Teologice din Kazan (1881); preotul Nicolae Raninski, profesor de limba latină (din 1886), originar din gubernia Tambov, absolvent al Academiei Teologice din Sankt Petersburg (1886); Platon Bogolenov, profesor de filozofie (din 1891), originar din gubernia Reazan, absolvent al Academiei Teologice din Moscova (1890); Vladimir Ivanov-Artiuhov, profesor de fizică şi matematică (din 1893), originar din gubernia Podolia, absolvent al Universităţii Sf. Vladimir din Moscova (1893); Andrei Şpotenko, profesor de fizică şi matematică (din 1895), absolvent al Universităţii din Harkov (1895); Nicolae Komarov, profesor de limba şi literatura rusă (din 1890), absolvent al Academiei Teologice din Kazan (1886); Vasile Kurdinovski, profesor de limba şi literatura rusă (din 1896), absolvent al Academiei Teologice din Sankt Petersburg (1895); Fiodor Ilinski, profesor de teologie dogmatică şi morală (din 1896), originar din gubernia Kursk, absolvent al Academiei Teologice Kiev (1889); preotul Mihail Plămădeală, în calitate de duhovnic (de la 25 ianuarie 1892), absolvent al Seminarului Teologic din Chişinău (1867)[14].

Student la Dorpat. Pe parcursul studiilor ce le-a urmat la Facultatea de Drept a Universităţii din oraşul estonian Dorpat (1898-1903), Ioan Pelivan a beneficiat de bursă din partea Zemstvei din Basarabia.

Prin adresa din 23 decembrie 1900, rectorul Universităţii din Iuriev (Dorpat) a informat Comitetul Executiv (Uprava) al Zemstvei Guberniale a Basarabiei că studentul acestei universităţi, Ioan Pelivan, „este scutit de taxa achitată în folosul universităţii, dar nu se bucură de bursă din partea conducerii universităţii”[15].

Comitetul Executiv al Zemstvei Guberniale a Basarabiei a decis să-i ofere studentului I. Pelivan, pentru prima jumătate a anului 1901, bursa cu numele fostului preşedinte al Comitetului Executiv al Zemstvei Guberniale a Basarabiei, Ioan V.

[13] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 170, f. 23.

[14] Informaţii extrase din: ANRM, F. 1862, inv. 9, dosarele 534, 683, 684, 685.

[15] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1246, f. 2.

Cristi, în mărime de 150 de ruble[16]. Drept urmare, Ioan Pelivan figurează în raportul pe anul 1901 al Zemstvei din Basarabia, ca deţinător al bursei „lui Ioan V. Cristi" (Отчет 1901, 139).

Notorietate în rândul luptătorilor pentru drepturile românilor din Basarabia. Evocând, în 1918, activitatea cercului *Renaşterea* al studenţilor moldoveni de la instituţiile de învăţământ din oraşul Kiev, al cărui membru era, fostul student Nistreanu a remarcat că, potrivit opiniei exprimată de elementele moderate ale cercului, pentru a organiza mişcarea de eliberare naţională a românilor basarabeni, în condiţiile regimului ţarist din anii 1908-1912, „trebuia de pregătit tineretul, de sporit numărul *finilor*. Aşa erau numiţi, după expresia lui I.E. Pelivan, studenţii moldoveni care erau atraşi în rândul naţionaliştilor" (Нистряну 1918, 3). Majoritatea dintre studenţii de la Kiev, relata mai departe Nistreanu, „nu l-au văzut pe I. Pelivan, dar toţi ştiau despre el. Ştiau că el a stat în puşcărie pentru convingeri naţionale, că a fost exilat. Îi cunoşteau, după descrieri, chiar şi exteriorul".

O reclamaţie împotriva lui Ioan Pelivan. La 21 iulie 1912, văduva Roza Abramovna Liberman, locuitoare a oraşului Bălţi, a depus la Tribunalul Chişinău o petiţie, prin care a solicitat să fie tras la răspundere judecătorul Ioan Pelivan din Bălţi pentru faptul că a ofensat-o în timp ce el era în exerciţiul funcţiunii. Concomitent, ea a mai cerut să fie traşi la răspundere curierul lui I. Pelivan, Ion Donos, şi pisarul Aristarh Ursachi din cancelaria judecătoriei, care, potrivit declaraţiei petiţionarei, de asemenea au insultat-o[17].

Dând curs acestei petiţii, la 27 iulie 1912, Tribunalul Chişinău a decis să-i ceară judecătorului Ioan Pelivan să prezinte, în termen de două zile, explicaţii cu privire la pretenţiile înaintate lui de către Roza Liberman[18].

Explicaţia judecătorului orăşenesc al sectorului I al oraşului Bălţi, Ioan Pelivan, este datată cu 10 septembrie 1912. Conform spuselor lui I. Pelivan, reclamanta Liberman a intrat în cancelaria judecătoriei şi a solicitat să i se elibereze un certificat. Pisarul a rugat-o să aştepte în anticameră, ea, însă, a insistat să i să pună la dispoziţie actul solicitat, ameninţându-l că-i va împiedica să lucreze până când nu-i va fi satisfăcută solicitarea. Auzind, din locuinţa sa, conversaţia zgomotoasă dintre pisar şi vizitatoare, Pelivan a venit în cancelarie şi, aflând ce se întâmplă, i-a cerut acesteia din urmă să aştepte în anticameră. Liberman a refuzat, declarând că nu va părăsi biroul până nu i se va da certificatul. În acest caz, Pelivan i-a poruncit paznicului Donos s-o scoată din cancelarie, însă ea a început să ţipe. Atunci Pelivan a chemat poliţia. În baza procesului-verbal întocmit de poliţie, Liberman a fost condamnată la şapte zile de arest. În încheiere, Pelivan a declarat că el nu a insultat-o prin cuvintele şi acţiunile sale, „dar, consider, am avut dreptul, în circumstanţele descrise, să o îndepărtez din cancelarie. Având în vedere cele expuse, rog să fie respinsă cererea reclamantei Liberman"[19].

La 22 septembrie 1912, Tribunalul Chişinău l-a împuternicit pe membrul tribunalului Eugen Apolon Kornilovici să efectueze cercetări în privinţa petiţiei Rozei Liberman[20]. Acesta a prezentat tribunalului rezultatele cercetărilor întreprinse pe data de 5 noiembrie 1912[21].

În ziua de 6 noiembrie 1912 a avut loc şedinţa Adunării Generale a Tribunalului Chişinău, prezidată de preşedintele tribunalului, S.L. Luzghin, acesta fiind secundat de doi locţiitori ai săi, I.N. Kononovici şi F.M. Stanevici. La adunare erau prezenţi următorii membri ai tribunalului: N.E. Sonţov, G.A. Troţki, I.M. Karpovici, G.C. Grosu, I.V. Iablokov, E.P. Smirnov, E.A. Kornilovici, N.C. Şeptelici-Herţescu, A.O. Evers, F.F. Lozovici, A.A. Ivanovski şi K.T. Pomorski. În cadrul adunării a fost audiat raportul lui E.A. Kornilovici cu privire la reclamaţia Rozei Liberman împotriva lui Ioan Pelivan. Examinând conţinutul raportului, asistenţa a decis să lase petiţia respectivă la aprecierea Senatului, deoarece soluţionarea unor astfel de conflicte ţineau de resortul acestui organ suprem de justiţie din Imperiul Rus[22].

Senatul a examinat modul cum a acţionat Ioan Pelivan în cazul acestei situaţii pe data de 22 decembrie 1912. „Având în vedere că acuzarea pe nedrept de către R. Liberman a judecătorului Pelivan nu s-a confirmat în urma cercetărilor efectuate", organul judiciar suprem de la Sankt Petersburg a decis: de a clasa această cauză[23].

[16] ANRM, F. 65, inv. 1, d. 1246, f. 1.
[17] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 397, f. 1-3.
[18] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 397, f. 1-3.
[19] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 397, f. 1-3.
[20] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 397, f. 5v.
[21] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 397, f. 8.
[22] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 397, f. 11.
[23] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 397, f. 13-14.

Demiterea lui Ioan Pelivan din postul de judecător al oraşului Bălţi. În istoriografie s-a încetăţenit opinia că Ioan Pelivan a fost forţat să demisioneze din funcţia de judecător pe care o deţinea în oraşul Bălţi ca urmare a protestului său faţă de manifestările organizate cu mult fast de către autorităţile ţariste cu prilejul centenarului anexării Basarabiei (Scurtu et al. 1998, 72; Constantin, Negrei, Negru 2012, 77-78), eveniment îndoliat pentru poporul român. După cum reiese din documentele pe care le citǎm în continuare, acest mare luptător pentru cauza românismului a fost obligat să-şi dea demisia din cu totul alt motiv.

Într-o zi de primăvară, îşi amintea Nistreanu în 1918, în ajunul absolvirii universităţii, a intrat pe la el, îngrijorat, Ştefan Ciobanu şi l-a înştiinţat că D. Ciugureanu a fost arestat. Vizitându-l pe Ciugureanu, l-a informat Ştefan Ciobanu, gazda acestuia, o poloneză, i-a comunicat că odaia lui Ciugureanu a fost percheziţionată din noapte până dimineaţă. „Au luat toate scrisorile. Probabil şi scrisoarea lui I. Gh. Pelivan, în care se menţiona despre cerc şi erau pomenite unele nume de familie ale membrilor acestuia. Pe masă am găsit cartea lui Zamfir Arbore despre Basarabia. Pe semne, neînţelegând nimic în ea, au lăsat-o" (Нистряну 1918, 3).

În urma acestei percheziţii, poliţia cu adevărat a confiscat corespondenţa trimisă de Pelivan. La 15 septembrie 1912, procurorul Tribunalului Chişinău i-a comunicat preşedintelui Tribunalului Chişinău că îi trimite „traducerea a două scrisori redactate în limba română de către judecătorul orăşenesc din oraşul Bălţi, Ioan Pelivan, descoperite în timpul percheziţiei efectuate în oraşul Kiev, la studentul Universităţii din Kiev Daniel Ciugureanu"[24]. Mai exact, o scrisoare şi o carte poştală. În dosarul de arhivă consultat se păstrează doar traducerile în ruseşte ale acestor două corespondenţe pelivaniene.

Reproducem în versiune română textul scrisorii din 10 aprilie 1912: „Fraţilor. Vă spun aşa, deoarece mă adresez unui cerc întreg, în special către voi, dragă Ciugureanu, dle Ciobanu şi dle Murafa, care, după cum am aflat, sunteţi întemeietorii şi conducătorii cercului moldovenesc. Despre năzuinţele voastre nobile eu ştiu de acum un an, când în Dumă[25] s-a dezbătut problema cu privire la limba noastră moldovenească şi când voi, în mod deschis şi cu toată îndrăzneala, v-aţi ridicat în apărarea limbii noastre strămoşeşti.

Scrisoarea Dumitale, frate Ciugureanu, mi-a umplut inima de bucurie. De mult visez să văd moldoveni luminaţi, energici şi capabili, care ar putea sta în fruntea mişcării moldoveneşti în Basarabia. Dar până acum nu am avut fericirea să văd asemenea moldoveni. Dacă v-aţi hotărât să jertfiţi cu munca voastră pentru poporul nostru nenorocit, umilit şi jignit cu totul, apoi terminaţi mai repede universitatea şi grăbiţi-vă să veniţi aici. Este adevărat că toate popoarele Rusiei, chiar şi cele mai neînsemnate au căpeteniile şi gazetele sale, în afară de noi. Adevărata noastră nobilime a dispărut. Moşierii de astăzi sunt rusificaţi, iar unii sunt chiar împotriva ideii moldoveneşti şi, de fapt, sunt nişte cozi de topor. Se înţelege de la sine că nu există regulă fără excepţie...

Aşadar, poporul nostru, pe spatele căruia se hrănesc o mulţime de paraziţi străini şi băştinaşi, a rămas izolat, fără o conducere adevărată, în voia sorţii. Intelectualii săi, ridicaţi de jos (fii de ţărani, odnodvorţi, preoţi şi aşa mai departe), încheinduşi învăţătura în şcoli superioare, părăsesc Basarabia şi se angajează în alte regiuni ale Imperiului, muncind acolo în folosul şi progresul altor popoare (...).

Bineînţeles, mai întâi de toate, noi avem nevoie de un organ, menit să apere interesele noastre moldoveneşti. Întrebarea despre gazetă sau revistă, care ar apare o dată sau de două ori pe săptămână, îmi pare simplă şi uşor de înfăptuit, deoarece pentru o astfel de gazetă sau revistă repede pot fi găsite mijloace. Bani pentru un modest (deocamdată) organ moldovenesc eu aş putea găsi, dar pentru unul în ruseşte – nu. Eu sunt convins că s-ar putea găsi apoi bani şi pentru o gazetă în limba rusă. Prin urmare, după părerea mea şi având în vedere starea de lucruri, noi ar trebui să începem cu gazeta sau revista moldovenească. Bine, câţi dintre voi posedă limba moldovenească mai mult sau mai puţin curat şi întocmai. Cred că doar două persoane, chiar şi cu o energie medie, pot scoate foarte uşor o gazetă în două săptămâni, de formatul răposatei *Basarabia*. Dacă cineva dintre voi nu cunoaşte îndeajuns limba, apoi eu vă încredinţez că în câteva săptămâni de antrenare sistematică o să fiţi în stare să scrieţi foarte bine. Ca pildă este A. Nour, care din copilărie cu totul nu ştia moldoveneşte, iar după câteva săptămâni de lucru la *Basarabia* a început

[24] ANRM, F. 39, inv. 1, d. 397, f. 13-14.
[25] Duma de Stat a Rusiei.

să scrie corespondenţe pentru câteva reviste româneşti din România. Iată care este părerea mea privitor la problema care vă preocupă. Poate că ea nu este ultima şi nici schimbătoare. Rămâne să ne mai înţelegem prin scrisori. Vă rog, când o să terminaţi universitatea, numaidecât să veniţi pe la mine. Vom discuta problema mai pe larg şi din mai multe puncte de vedere. Poate o să vă pot ajuta să plecaţi în România fără paşapoarte, doar cu legitimaţii. Într-un cuvânt, vom avea mult despre ce vorbi. Până atunci vă adresez cele mai sincere urări şi vă strâng frăţeşte mâna. Toate bune, Ioan Pelivan”[26].

Cartea poştală, pe care este aplicată ştampila: Apele Slănic, judeţul Bacău, 4 septembrie, România, expediată studentului Daniil Alexandrovici Cuigureanu de la Universitatea din Kiev şi datată cu 22 august 1908, conţine următorul text: „Frate dragă, adresa *Vieţii româneşti* este următoarea: Iaşi, România, Administraţia revistei *Viaţa românească*, strada Golia, 52. Te rog, scumpule, nu uita nimic ce ţi-am spus la Hotin. Poporul nostru spune: „apa trece, pietrele rămân”, „sângele apă nu se face”. Ar fi bine să le trezeşti interesul faţă de soarta, istoria, limba şi necesităţile neamului moldovenesc din Basarabia şi altor studenţi moldoveni de la Kiev. Ar fi bine să organizezi chiar o pământenie moldovenească legală, unde aţi putea primi gratis multe gazete şi reviste. Încercaţi cu ajutorul lui Nour şi a lui Hariton. Scrie-mi mai des. Poate o să vă fiu de folos. Nu-i aşa că ţi-am trimis cărţi bune. Nu-i nimic că-s vechi. Îţi strâng frăţeşte mâna. Eşti bravo. Tu de acum scrii bine româneşte”[27].

Ataşând la adresa din 20 septembrie 1912 scrisoarea originală din 10 aprilie 1912 a lui I. Pelivan, cartea poştală expediată de la Slănic şi cartea de vizită a judecătorului Ioan Pelivan, preşedintele superior al Curţii de Apel din Odesa, E.N. Hlodovski, i-a cerut preşedintelui Tribunalului Chişinău, S.L. Luzghin, să constate corectitudinea traducerii în ruseşte a textelor scrisorii, a cărţii poştale şi a notei de pe cartea de vizită, prin intermediul unei persoane oficiale, care cunoaşte limba română. De asemenea, să stabilească dacă într-adevăr scrisoarea, cartea poştală şi nota de pe cartea de vizită au fost scrise de Ioan Pelivan, „deoarece doar prezenţa pe scrisoare a semnăturii *Ioan Pelivan* nu este suficient, iar pentru aceasta este necesar de a-i prezenta aceste hârtii lui Pelivan, întrebându-l dacă recunoaşte că acestea sunt scrise de el”[28].

Pentru a stabili corectitudinea traducerii în ruseşte, S.L. Luzghin i-a dat această misiune traducătorului Tribunalului Chişinău, Şciulennicov[29]. Transpunerea în ruseşte realizată de acesta a fost expediată instanţei judecătoreşti de la Odesa.

Prin comunicarea oficială confidenţială din 27 septembrie 1912, adresată lui E.N. Hlodovski, preşedintele Tribunalului Chişinău l-a informat că Ioan Pelivan şi-a recunoscut scrisul din scrisoare, cartea poştală şi cartea de vizită[30].

Expediindu-i, la 2 octombrie 1912, lui E.N. Hlodovski scrisoarea adresată de Ioan Pelivan preşedintelui Tribunalului Chişinău, S.L. Luzghin i-a comunicat că judecătorul Pelivan, în timpul convorbirii pe care a avut-o cu acesta, „în mod hotărâtor a respins suspectarea lui de separatism şi cu înfocare dovedea că el întotdeauna a fost, este şi va fi un fiu devotat şi credincios al Rusiei şi o slugă fidelă împăratului şi că grija sa faţă de compatrioţii moldoveni are doar un caracter cultural-economic şi nicidecum politic, de asemenea, în mod categoric a negat părerea atribuită lui că moldovenii nu trebuie să participe la serbarea centenarului alipirii Basarabiei la Rusia, ci, din contra, trebuie să-şi pună doliu. Aceste declaraţii ale lui Pelivan au produs asupra mea o impresie de sinceritate. Funcţionarul de clasa a IX-a[31] Pelivan este un om foarte capabil, competent şi un conştiincios judecător orăşenesc”[32].

La 17 octombrie 1912, E.N. Hlodovski i-a dat dispoziţie lui S.L. Luzghin să-i ceară lui Pelivan să depună cerere de demisie, drept motiv servind faptul că el este autorul corespondenţei depistate în odaia lui D. Ciugureanu de la Kiev.

Prin adresa din 19 octombrie 1912, preşedintele Tribunalului Chişinău l-a anunţat pe Ioan Pelivan: „Executând dispoziţia Domnului ministru al Justiţiei, trimisă mie la 17 octombrie de către preşedintele superior al Curţii de Apel din Odesa, Vă rog, Înălţimea Voastră, să-mi trimiteţi urgent cerere de demisie”[33].

[26] ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 296-296v.
[27] ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 296v-297.
[28] ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 298.
[29] ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 298.
[30] ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 299.
[31] Conform Tabelului despre ranguri din Rusia, acest rang civil corespundea gradului militar de căpitan.
[32] ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 300.
[33] ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 309.

Încheiem aceste note biografice cu remarca lui Emanoil Catelly privind rolul enorm pe care l-a avut Ioan Pelivan pe tărâm naţional: „Cronicarului nepărtinitor, care va scrie mai târziu epopeea reîntregirii poporului român în străvechile hotare, îi revine sarcina grea de a fixa personalitatea lui Ion Pelivan în lumina adevărului şi de a-l aşeza în rândurile marilor aleşi ai acestui neam” (Catelly 1936, 27, 28).

Anexe

1. Scrisoarea lui Ioan Pelivan din 10 aprilie 1912 adresată studenţilor basarabeni din oraşul Kiev

Письмо 10/IV-912

Братья

Говорю так, потому что обращаюсь к целому кружку, особенно к Вам, дорогой Чегорян, г-ну Чебану и г-ну Мурафа, которые, как я узнал, являетесь основателями и руководителями молдавского кружка.

О Ваших благородных стремлениях я знаю уже около года, когда в Думе обсуждался вопрос о нашем молдавском языке и когда Вы открыто и со всею смелостью встали на защиту нашего дедовского языка.

Письмо Ваше, брат Чегорян, наполнило мое сердце радостью. Давно уже мечтаю я увидеть молдаван просвещенных, энергичных и способных, которые могли бы стоять во главе молдавского движения в Бессарабии. И до сих пор не имел я счастья увидеть таких. Если Вы решились уже пожертвовать своим трудом для нашего несчастного народа, совершенно униженного и обиженного, то кончайте скорее университет и поспешите сюда. Правда ведь, что все народности России, даже самые незначительные имеют своих главарей и свои газеты, – только не мы. Настоящее дворянство наше исчезло. Нынешние помещики русифицированы, а некоторые даже враги национальной молдавской идеи и фактически служат лишь топорищами у топоров. Не говорю, что исключения из правила не существуют…

Таким образом, наш народ, на спине которого кормится столько пришлых и туземных паразитов, остался изолированным, без настоящего руководительства, на волю судьбы. Его интеллигенты, даже поднявшиеся снизу (сыновья крестьян, однодворцев, священников и т.п.), завертив[35] образование в высших школах, оставляют Бессарабию, устраиваясь в других областях Империи и работая там на пользу и прогресс чуждых народов […].

Конечно, что прежде всего имеем мы нужду в органе, предназначенном защищать наши молдавские интересы. Вопрос о газете или журнале, недельном или двухнедельном, мне кажется простейшим и легчайшим для реализации, так как для подобной газеты или журнала скорее можно найти средства.

Деньги для скромного (сейчас, пока) органа молдавского я мог бы найти, но для русского – нет. После, я уверен, найдутся деньги и для газеты на русском языке. Таким образом, по мнению моему и имея в виду положение дел, мы должны бы начать с газеты или журнала молдавского. Но хорошо – сколько Вас, обладающих молдавским языком более или менее точно и чисто. Думаю, что только два лица, даже со средней энергией, могут издавать двухнедельную газету в формате покойной „Бессарабии”, очень легко. Если кто нибудь из Вас не знает достаточно хорошо язык, то я Вас уверяю, что в несколько месяцев систематического упражнения, Вы будете в состоянии писать очень хорошо.

Примером является А. Ноур, который с детства совершенно не знал по-молдавски, а после нескольких недель работы в „Бессарабии”, начал писать корреспонденции в румынских журналах в Румынии.

[35] Cu siguranţă, e o eroare. Cuvântul corect: завершив.

Вот мое мнение о вопросе, который Вас занимает. Может быть оно и не последнее и не измененное...

Нам остается списываться. Прошу Вас, когда окончите университет, непременно побывайте у меня. Обсудим вопрос по пошире и со многих точек зрения. Может быть смогу помочь Вам проехать в Румынию без паспортов, только с легитимационными билетами. Словом, будем иметь много о чем говорить. А до тех пор примите мои самые искрение приветствия и по братскому пожатию руки. Всего хорошего Иван Пеливан.

Sursa: ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 296-296v. Text dactilografiat.

2. Carte poştală expediată lui Daniel Ciugureanu de către Ioan Pelivan

Открытка (Штемпель: «Воды Сланик» уезда Бакеу, 4 сент. Румыния): студенту Даниилу Александровичу Чегоряну (Университет) Киев, Россия, Сланик, 22 авг. 08 г. Дорогой брат, адрес «Румынской Жизни» следующий: Яссы, Румыния, Администрация журнала «Румынская Жизнь» (Вяца Ромыняскы) улица Голия, 52.

Прошу тебя, дорогой, не забывай ничего, что я тебе сказал в Хотине. Наш народ говорит: «вода уходит, камни остаются», «это кровь, и водою она не делается». Было бы хорошо тебе заинтересовать судьбой, историей, языком и нуждами нашего молдавского племени в Бессарабии и других студентов молдаван в Киеве. Было бы хорошо Вам устроить даже землячество молдавское легальное, где вы могли бы получать многие газеты и журналы бесплатно. Попробуйте, вместе с помощью Ноура и Харитона. Пиши мне чаще. Может быть я буду вам полезен. Не правда ли хорошие книги я тебе прислал. Ничего, что стары. Жму тебе руку по братски. Браво. Ты уже хорошо пишешь по-румынски.

Адрес мой знаешь: Кишинев: О. К. Прощай. Иван. (по почерку Пеливан). Переводил Алексей Ноур.

Sursa: ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 296v-297. Text dactilografiat.

3. Adresa din 20 septembrie 1912, semnată de E. Hlodovski şi expediată din Odesa lui S.L. Luzghin

Его Пре-ству С.Л. Лузгину

Милостивый Государь, Степан Львович

Препровождая при сем, вследствие письма Вашего от 13 сего сентября за №160, подлинное письмо на молдавском языке от 10/VI[36] 912 г., на двух листах, за подписью «Иван Пеливан», с конвертом на имя студента Чегоряна, открытку на том же языке на имя того же Чегоряна и визитную карточку городского судьи Пеливана с надписью на молдавском языке (на всех этих бумагах имеются штемпели «протокол осмотра №22 пункт 2-й»), вместе с переводом письма и открытки на русский язык, сделанным каким то частным лицом, имею честь просить Ваше Превосходительство во 1-х) установить правильность перевода означенных бумаг, а также и надписи на визитной карточке через какое либо официальное лицо, знающее молдавский язык, – и во 2-х) установить, действительно ли вышеуказанное письмо, открытка и карточка были писаны городским судьею Пеливаном, так как обозначение на письме одной лишь подписи «Иван Пеливан» еще недостаточно, и для этого надлежало бы предъявить упомянутые бумаги самому Пеливану, спросив его, признает ли он таковые написанными им самим. По выполнении изложенного посылаемые бумаги прошу мне возвратить в самом скорейшем времени.

Semnătura: Е. Хлодовский

20 сентября 1912 г., г. Одесса.

Sursa: ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 298. Text dactilografiat.

[36] Greşeală dactilografică. Corect: 10/IV.

4. Adresa confidenţială din 27 septembrie 1912 a preşedintelui Tribunalului Chişinău expediată lui E.N. Hlodovski

М. Ю. Конфиденциально
Председатель
Кишиневского Окружного Суда
27 сентября 1912 г.

Милостивый Государь Ефим Николаевич

В исполнение требования, изложенною в письме от 20 сего сентября, с возвращением приложений, имею честь уведомить Ваше Превосходительство, что городской судья 1 уч. г. Бельцы Иван Георгиев Пеливан признал, что письмо на молдавском языке от 10/ IV 1912 г. (на двух листах), за подписью Иван Пеливан, с конвертом на имя студента Чегоряна, открытка на том же языке на имя того же Чегоряна и визитная карточка городского судьи Пеливана с надписью на молдавском языке писаны им.

При сем прилагается сделанным присяжным переводчиком при Кишиневском Окружном Суде Щулетниковым перевод писанных на молдавском языке приложений.

Sursa: ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 299.

5. Adresa confidenţială din 2 octombrie 1912 a preşedintelui Tribunalului Chişinău către E.N. Hlodovski

М. Ю. Конфиденциально
Председатель
Кишиневского Окружного Суда
2 октября 1912 г.
Его Превосходительству
Е.Н. Хлодовскому

Милостивый государь Ефим Николаевич

Препровождая при сем адресованное письмо городского судьи Пеливана, имею честь уведомить Ваше Превосходительство, что титулярный советник Пеливан, в личной беседе со мною, самым решительным образом восставал против возникшего в отношении его подозрения в сепаратизме и горячо доказывал, что он всегда был, есть и будет любящим и верным сыном России и преданным слугою Государя Императора и что забота его о соплеменниках-молдаванах имеет единственно культурно-экономический, и никоим образом не политический характер, а также категорически отрицал приписываемая ему суждения о том, что не следует молдаванам принимать участие в празднованиях столетней годовщины присоединения Бессарабии к России, а напротив, должно облечься в трауре. Эти заявления Пеливана произвели на меня впечатление искренности.

Титулярный советник Пеливан весьма дельный, знающий и вполне добросовестный городской судья.

Sursa: ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 300. Text dactilografiat.

6. Adresa din 17 octombrie 1912 a lui de E.N. Hlodovski către S.L. Luzghin

М. Ю.
Старший председатель
Одесской Судебной Палаты Господину Председателю
17 октября 1912 г. г. Одесса Кишиневского Окружного Суда

В виду того, что обнаруженные по обыску в г. Киеве у студента Чегоряна два письма на молдавском языке за подписью Ивана Пеливана, как оказалось из объяснения городского судьи I участ-

ка г. Бельць, округа Кишиневского Окружного Суда, Пеливана, были писаны им, во исполнение предложения Г. Министра Юстиции, имею честь просить Ваше Превосходительство предложить названому городскому судье Пеливану немедленно подать прошение об отставке и таковое по получении препроводить мне.

Старший председатель Е. Хлодовский

Sursa: ANRM, F. 39, inv. 13, d. 1221, f. 308. Text dactilografiat.

7. Scrisoarea din 13 iunie 1917 adresată de Ioan Pelivan lui Ştefănică (Ciobanu ?).

(Redactată pe o foaie cu antetul: Всероссийский Земский Союз. Комитет Юго-Западного Фронта)
Bolgrad, Upravlenie V.Z.S.
13/VI-1917

Dragă şi iubite cucoane Ştefănică!

Îţi trimet un manuscris al meu. Aş vrea să fie tipărit. Am cetit undeva că pentru aşa soi de material este acum cerinţă. Ar fi bine să fie tipărită în formă de broşură. Mi-a cerut-o D. Cateli din Odesa, dar mă tem că n-are s-o poată corecta acolo nimene. Idee de gramatică acolo n-are aproape nimene. Iar pe Dumita te cred că vei corecta-o bine.

Apoi dacă poţi căpăta şi vre-un honorar pentru trudă şi pierdere de timp, atunci n-ar strica.

În fine, las toată grija pe D-ta. Fă-mi acest serviciu. Poate cândva îţi voi fi şi eu de folos.

Despre poştala D-tale, adresată D-lui V.M. Tezicopt, trebuie să-ţi spun că chestia mâine va fi rezolvată la sfatul direcţiunii, unde sunt sigur că vor hotărî să ţi se plătească acele 80 ruble şi ceva. Astfel că peste câteva zile vei primi în sfârşit costul unei părţi din buclucurile pierdute şi sfărâmate...

Aici nu e nimic... Pe Grigorescu o să-l dăm din comitet: ne compromite prin serviciile lui cele vechi. Muncă la noi în Zemsoiuz prea destulă.

Ei, complimente la toţi ai noştri!

Cu bine! Şi scrie, ca răspuns, măcar 2-3 cuvinte pe o poştală.

I. Gh. Pelivan

(Text suplimentar pe prima pagină) Cum o mai duci? Ce mai faci? Muncă multă, grea, dar şi ... satisfăcătoare moraliceşte.

Sursa: ANRM, F. 727, inv. 2, d. 103, f. 84-84v. Text scris de mână, cu grafie latină.

Bibliografie

Ghibu 1928: O. Ghibu, Ardealul în Basarabia (Cluj 1928).

Catelly 1936: E. Catelly, În slujba neamului. Pagini închinate lui Ion Pelivan (Bălţi 1936).

Constantin, Negrei, Negru 2012: I. Constantin, I. Negrei, Gh. Negru, Ioan Pelivan, părinte al mişcării naţionale din Basarabia (Chişinău 2012).

Scurtu et al. 1998: I. Scurtu, D. Almaş, A. Goşu, I. Pavelescu, Gh.I. Ioniţă ş.a., Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998. Ediţia a II-a (Bucureşti 1998).

КЕВ 1868: Кишиневские епархиальные ведомости, №1, №15 (Кишинев 1868).

КЕВ 1869: Кишиневские епархиальные ведомости, №13 (Кишинев 1869).

КЕВ 1886: Кишиневские епархиальные ведомости, №14 (Кишинев 1886).

КЕВ 1898: Кишиневские епархиальные ведомости, №11 (Кишинев 1898).

КЕВ 1908: Кишиневские епархиальные ведомости, №29-30 (Кишинев 1908).

Нистряну 1918: Нистряну, Из недавнего прошлого. В: Сфатул Цэрий, №78, 8.04.1918.

Отчет 1901: Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы с 1 января по 1 сентября 1901 года (Кишинев 1901).

Additions and clarifications on the biography of Ioan Pelivan

Abstract

The article contains a number of additions and clarifications regarding the biography of Ioan Pelivan – a prominent person of political and national liberation movement of the Bessarabian Romanians against Tsarist rule.

There are given more information about the ancestry of Ioan Pelivan, as well as his study at the Religious School and the Theological Seminary in Chisinau.

In 1901, while studying law at the Yuryev (Dorpat) University (1898-1903), he was granted a scholarship of the Executive Board (Uprava) of the Bessarabian Provincial Zemstvo.

In 1912, against I. Pelivan, who at the time served as city judge in Balti, a complaint was filed in which he was accused of insulting. Finally, the application was considered by the Governing Senate, which acquitted him.

In the final part, based on previously unpublished archival documents there is indicated the real cause for the offset of Ioan Pelivan from the position of Balti city judge. Copies of the documents are annexed to the article.

Дополнения и уточнения относительно биографии Иоана Пеливана

Резюме

В статье приведен ряд дополнений и уточнений относительно биографии Иоана Пеливана – видного борца политического и национального освободительного движения бессарабских румын против царского господства.

Представлены некоторые данные о происхождении Иоана Пеливана, а также об его обучении в Кишиневском духовном училище и Кишиневской духовной семинарии.

В 1901 г., во время обучения на юридическом факультете Юрьевского университета (1898-1903 гг.), Бессарабской губернской земской управой ему была назначена стипендия.

В 1912 году против И. Пеливана, который в то время занимал должность городского судьи в Бельцах, была подана жалоба, в которой заявитель обвинил его в оскорблении. В конечном итоге жалоба была рассмотрена Правительствующим Сенатом, который его оправдал.

В заключительной части, на основе ранее не публиковавшихся архивных документов, указана настоящая причина смещения Иоана Пеливана с поста бельцкого городского судьи. Копии документов приведены в приложении к статье.

27.02.2013

Dr. Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: dpostarencu@yahoo.com

ACTIVITĂŢILE CARITABILE ALE FAMILIEI STROESCU LA BRAŞOV

Cristina Tănase

Filiaţiunea neamului Stroeştilor se întinde de-a lungul mai multor veacuri, fiind una dintre cele mai importante spiţe de boieri moldoveni. În studiul de faţă ne vom referi la Mihail Stroescu, fiul cel mai mare al boierului Vasile, proprietar al mai multor moşii în ţinuturile Hotin şi Iaşi (Bezviconi 1943, 163). Mihail s-a născut în anul 1836, a urmat cursurile gimnaziale la Chişinău, iar cele universitare la Petersburg şi Paris. În anul 1868 s-a căsătorit cu Eliza, fiica secretarului guberniial Ştefan Nedelcovici (Adauge 2005), cea care va susţine şi, după decesul acestuia, va continua actele filantropice realizate în Basarabia şi peste Carpaţi, în Transilvania. În deceniul opt demersurile sale pentru susţinerea învăţământului românesc basarabean sunt respinse de autorităţile ruseşti, motiv pentru care activitatea sa filantropică se va îndrepta către Regatul României şi în special către Transilvania, unde viaţa românilor ardeleni se încadra în parametri similari spaţiului basarabean însă, dictaţi de către monarhia austro-ungară.

În aceeaşi perioadă[1], la Braşov, protopopul Bartolomeu Baiulescu, susţinut îndeaproape de negustori şi intelectuali români, înfiinţează *Asociaţiunea pentru sprijinirea învăţăceilor şi sodalilor români meseriaşi* (Radu 1979-1980), punând astfel bazele învăţământului profesional românesc din localitate[2]. Baiulescu publică în paginile revistei *Transilvania* o serie de articole referitoare la *necesitatea promovarei şi protecţionării meseriilor între români* (Baiulescu 1883). Lipsindu-le industria, premisă a modernizării, le lipsea baza de dezvoltare a societăţii şi, prin urmare, nu putea fi vorba despre existenţa unei clase de mijloc, cea care dă consistenţă şi putere economică unei naţii. *Asociaţiunea* întâmpină numeroase greutăţi, atât în ceea ce priveşte legalitatea şi funcţionalitatea, cât şi de ordin financiar. Pentru obţinerea sumei minime necesare funcţionării protopopul Baiulescu, ales preşedinte al asociaţiei, face apel la opinia publică[3] şi la comitetele parohiale, dar spre surprinderea sa doar câteva familii de români din Braşov vor face donaţii în bani şi îmbrăcăminte. Autorităţile de la Budapesta, după numeroase tergiversări, vor aproba statutul abia în anul 1874. Conform acestuia scopul asociaţiei era *să aşeze copii de naţionalitate română, cât se poate mai mulţi, ca învăţăcei pe la industriaşii calificaţi, să-i ajute să frecventeze un curs de învăţământ*; *să se trimită sodali talentaţi în străinătate spre a se califica; să-i ajute pe sodalii capabili, recomandaţi prin conduită şi testimonii bune despre calificarea lor, în tendinţa de a deveni ei înşişi ca industriaşi de sine stătători*[4] şi care *odată deveniţi maieştri, trebuie ca manufacturile lor să stea sub patronarea societăţilor româneşti* (Baiulescu 1886). Reticenţa cu care românii priveau trimiterea odraslelor pentru a se pregăti în diverse meserii, lipsa mijloacelor materiale şi insuficientele resurse financiare (datorate numărului redus de membri fondatori) îşi vor pune amprenta asupra activităţii asociaţiei meseriaşilor mai bine de un deceniu. În anul 1877 comitetul *Asociaţiunii pentru sprijinirea învăţăceilor şi sodalilor români meseriaşi din Braşov* făcea cunoscut faptul că din cauza mijloacelor financiare insuficiente nu s-au realizat prevederi importante din statut. Astfel, trimiterea sodalilor în stagii de calificare în străinătate nu a mai fost posibilă (Baiulescu 1898, 253). Războiul vamal dintre România şi Austro-Ungaria (1886-1892) a avut consecinţe grave asupra economiei Transilvaniei şi implicit asupra firmelor braşovene, multe dintre ele declarându-şi falimentul, altele

[1] Sfârşitul anilor '70 ai secolului al XIX-lea.

[2] La Braşov funcţionau deja Şcoala de meserii, ca instituţie de stat, cu predare în limba maghiară, şi Asociaţia săsească de meserii.

[3] Prin intermediul presei.

[4] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Braşov, Fond: Asociaţiunea pentru sprijinirea învăţăceilor şi sodalilor români meseriaşi din Braşov (în continuare: DJANBv, Fond Sodali), dos. 1, f. 1-6.

încercând să se salveze şi trecând peste Carpaţi în Regat. Toate acestea vor afecta situaţia financiară deja precară a *Asociaţiunii* meseriaşilor români, care depindea în cea mai mare parte de donaţiile făcute de *oameni de bine*. Preşedintele Bartolomeu Baiulescu publică în presă, în mai multe rânduri, apeluri pentru ajutorarea copiilor înscrişi la şcoala de meserii. Pentru a avea o imagine clară considerăm necesară menţionarea câtorva aspecte cu care se confrunta comitetul *Asociaţiunii* şi care îngreunau activitatea acesteia. Unii dintre ucenici nu frecventaseră cursurile nici unei instituţii de învăţământ şi în consecinţă aveau nevoie de susţinere pentru obţinerea bazei minime de cunoştinţe. Majoritatea cursanţilor provenea din familii foarte sărace, în special din mediul rural, acestora trebuind să li se asigure îmbrăcămintea, încălţămintea, rechizitele, taxele, chiria din fondul asociaţiei. Astfel, la 13 noiembrie 1886, preşedintele asociaţiei publică un nou apel în „Gazeta Transilvaniei" prin care îi îndeamnă pe români să facă donaţii, arătând că majoritatea *învăţăceilor*, acum în prag de iarnă, duc lipsă de *vestminte* (Baiulescu 1886), iar fondul insuficient al asociaţiei nu poate suporta şi aceste cheltuieli. Cererea de ajutor a avut ecou imediat, astfel că în mai puţin de două săptămâni, la 22 noiembrie, soţii Mihail şi Eliza Stroescu trimit protopopului Baiulescu suma de 25,000 florini valută austriacă (50.000 lei), în condiţiile în care raportul de casă arăta că averea *Asociaţiunii* însuma la momentul acela 4272 fl. v.a. (Baiulescu 1887). Observăm pe de o parte rapiditatea cu care „Gazeta Transilvaniei" ajungea în cele mai îndepărtate zone locuite de români, iar pe de altă parte solidaritatea şi spiritul naţionalist dovedite de români situaţi la sute de kilometri depărtare unii de alţii, dar având un ţel comun, ridicarea naţiei prin puterea pe care o dădea culturalizarea, în cazul nostru prin intermediul învăţământului profesional. Sub aspect strict financiar donaţia este deosebit de importantă având în vedere momentul în care aceasta ajunge la Braşov, în plină criză declanşată de războiul vamal. Subliniem că valoarea sumei donate de boierul Stroescu era de cinci ori mai mare decât averea deţinută de *Asociaţiunea* braşoveană în anul 1886.

În actele *Asociaţiunii* donaţia va primi denumirea de *Generoşii fundatori soţi Michail şi Elisa Stroescu,* iar Diamandi Manole va fi desemnat să se ocupe de întreaga sumă şi de felul în care aceasta va fi utilizată. Asociaţia va trimite în cel mai scurt timp o scrisoare de mulţumire soţilor Stroescu în Basarabia. Conform dorinţei acestora banii donaţi urmau să fie utilizaţi pentru ajutorarea în diferite moduri a învăţăceilor meseriaşi. Comitetul aprobă ca suma de 50.000 de lei să fie plasată în acţiuni funciare rurale române, beneficiind de o dobândă de 7%. Ulterior acestea au fost răscumpărate dezavantajos de către Diamandi Manole, la o casă de schimb în Bucureşti, fapt adus imediat la cunoştinţa boierului Stroescu care trimite în scurt timp 1000 de franci pentru reîntregirea valorii iniţiale.

Situaţia financiară a asociaţiei braşovene s-a schimbat radical *prin fundaţiunea făcută de sufletele rari şi nobile inimi româneşti ale soţilor Michail şi Elisa Stroesco căci pe viitor nu va mai fi împedecată în activitatea ei de calamităţile financiare cu care s-a luptat până acum* (Baiulescu 1887). Din bugetul Fundaţiei Stroescu, stabilit de comitetul de conducere al Asociaţiunii, la începutul anului 1887, se fac primele propuneri de cheltuieli: cumpărarea unui seif „Wertheim"; şcolarizarea unor elevi în meserii noi (fierari, lăcătuşi, rotari, postăvari, curelari)*;* acordarea unor burse pentru stagii de pregătire în străinătate; achiziţionarea de articole de îmbrăcăminte pentru elevii săraci; remunerarea unor meseriaşi (alţii decât români) pentru practica efectuată de sodali în meserii pe care românii încă nu le deţin în Braşov; deschiderea unei hale pentru vânzarea produselor realizate de către meşterii români[5]. Dacă la început aceştia practicau numai anumite meserii (cojocărie, tăbăcărie, păpucărie, croitorie pentru îmbrăcăminte naţională), după câţiva ani de la înfiinţarea *Asociaţiunii pentru sprijinirea învăţăceilor şi sodalilor români meseriaşi din Braşov* statisticile arată o mai mare diversitate a profesiilor. De asemenea, numărul meşterilor români este în continuă creştere, atât în Transilvania cât şi în Regat[6]. În ceea ce priveşte numărul cursanţilor, creşterea cea mai spectaculoasă a acestora are loc începând cu anul 1887, urmare directă a actului caritabil al soţilor Stroescu. Prezentăm în tabelul de mai jos statistica elevilor în perioada 1882-1888.

[5] DJANBv, Fond Sodali, dos. 15, f. 36.

[6] La şcoala de meserii de la Braşov erau înscrişi ucenici şi calfe din Transilvania şi din România. După absolvire aceştia se întorceau pe meleagurile natale unde îşi deschideau ateliere în care alţi ucenici aveau posibilitatea să-şi desăvârşească pregătirea profesională.

Anul	Nr. de cursanţi
1882	23
1883	29
1884	31
1885	32
1886	40
1887	84
1888	70

Între anii 1882 şi 1885 se observă că numărul de cursanţi este relativ constant, înregistrând o oarecare creştere în anul 1886. Anul 1887 aduce dublarea numărului de elevi, valoare care prezintă o scădere uşoară în anul următor.

În data de 31 ianuarie 1888 se aduce la cunoştinţa adunării generale a *Asociaţiunii* primul raport detaliat al bugetului Fundaţiei Stroescu. Sumele intrate în cont reprezentau dobânzi care se ridicau la valoarea de 876,96 fl. v.a. La capitolul cheltuieli cea mai mare parte s-a alocat învăţăceilor şi sodalilor sub formă de ajutoare, taxe şcolare, premii, haine şi burse[7]. O sumă importantă a fost repartizată revistei „Meseriaşul român”[8] (înfiinţată de către Bartolomeu Baiulescu în februarie 1886), căreia prin actul de înfiinţare a Fundaţiei Stroescu îi revenea dobânda ce se obţinea de pe urma a 5000 de fl. v. a. (Baiulescu 1898, 267).

În aceeaşi şedinţă se hotărăşte ca pentru ziua de Sf. Mihail să se pregătească o serbare denumită „Serata Stroescu”[9], în semn de mulţumire faţă de cei doi binefăcători. Spre finalul raportului se aduce la cunoştinţa tuturor membrilor că pictorul Mihail Pop donează Asociaţiei tablourile soţilor Mihail şi Eliza Stroescu. Acestea fuseseră expuse în data de 8 noiembrie, cu ocazia zilei Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavril[10]. Trebuie menţionat faptul că Asociaţia meseriaşilor români din Braşov primea anual şi alte sume de bani provenite de la diverşi binefăcători (persoane fizice şi societăţi economice), atât din Braşov cât şi din alte zone, însă valoarea Fundaţiei Stroescu reprezenta cea mai importantă sursă de venituri. Aceasta era compusă dintr-un fond aşa-numit neatacabil (de păstrare), plasat parţial în acţiuni funciare rurale române şi parţial în numerar, un fond disponibil, din care se puteau face cheltuieli în mod curent şi altul destinat „Meseriaşului român” (la rândul său parţial neatacabil, parţial disponibil)[11]. Fondurile neatacabile aduceau anual venituri suplimentare provenite în general din dobânzile rezultate în urma plasării banilor pe piaţa de capital. Vom prezenta în continuare câteva date referitoare la situaţia fondurilor plasate în acţiuni funciare române.

Anul	Fond „Stroescu neatacabil” (în lei)	Fond „Stroescu ziar” (în lei)
1886	50.000	-
1887	50.200	-
1888	50.200	-
1889	51.400	-
1890	42.500	10.000
1899	44.700	19.300
1908	48.600	24.300
1914	42.600	24.100
1918	42.600	24.100
1921	49.243	24.000
1932	61.640	26.408

Din analiza datelor de mai sus reiese faptul că plasarea banilor în acţiuni a adus de-a lungul timpului o creştere constantă a celor două fonduri în discuţie. În perioada 1886-1889 exista un singur fond de capitalizare, numit Fond „Stroescu neatacabil” care atrăgea în contul Asociaţiunii o dobândă de 7 procente. Cea mai mare parte a acestor sume erau direcţionate, ca fond disponibil, către sprijinirea sodalilor şi a revistei „Meseriaşul român”, restul fiind capitalizate şi regăsindu-se în creşterea fondului neatacabil. Comitetul de conducere al Asociaţiunii meseriaşilor distribuia în aşa fel cheltuielile încât rareori se întâmpla ca acestea să fie mai mari decât sumele disponibile. Din anul 1890, cu consimţământul soţilor Stroescu, o parte a acţiunilor sunt transferate către nou-înfiinţatul Fond „Stroescu ziar”[12], care crea la rândul său lichidităţi pentru cumpărarea de ziare şi reviste de specialitate, lecturate la întrunirile de duminică seara în cadrul cărora se făcea o informare în ceea ce priveşte ultimele noutăţi în domeniul industrial. Izbucnirea Primului Război Mondial atrage după sine scăderea valorilor acţiunilor şi stagnarea acestora pe toată durata conflictului. Anii care au urmat Marelui Război au dus la refacerea treptată a economiei româneşti şi implicit la creşterea acţiunilor, chiar şi în perioada marii crize mondiale.

[7] DJANBv, Fond Sodali, dos. 16, f. 7.
[8] DJANBv, Fond Sodali, dos. 16, f. 7.
[9] DJANBv, Fond Sodali, dos. 16, f. 27.
[10] DJANBv, Fond Sodali, dos. 16, f. 17-18.
[11] DJANBv, Fond Sodali, reg. 12, f. 172.
[12] DJANBv, Fond Sodali, dos. 20, f. 11-12.

La 15 ianuarie 1889 Mihail Stroescu moare la vârsta de 53 de ani, însă Fundaţia Stroescu rămâne în continuare principala sursă de venituri a Asociaţiei braşovene. În memoria binefăcătorului basarabean, anual, în ziua Sfântului Mihail vor fi expuse tablourile cu portretele soţilor Stroescu, se va organiza un parastas şi se vor face donaţii elevilor săraci, constând în articole de îmbrăcăminte[13].

De-a lungul timpului beneficiile aduse de Fondul Stroescu s-au diversificat, în special în ceea ce priveşte categoriile socio-profesionale. Ucenicilor şi calfelor li se oferă posibilitatea să se pregătească pentru o gamă mult mai largă de profesii. Cei proveniţi din familii nevoiaşe, pe baza atestatului de pauperitate, sunt în continuare susţinuţi financiar pentru a-şi desăvârşi pregătirea teoretică şi practică. Aceştia vor beneficia gratuit o dată pe săptămână de baia publică de pe lângă gimnaziul românesc din Braşov[14], vor primi îmbrăcăminte, manuale, rechizite, ziare pentru sala de lectură, stipendii, ajutoare de călătorie pentru stagiul de pregătire efectuat în străinătate, li se vor plăti taxele şcolare şi vor beneficia de asistenţă medicală în caz de nevoie. Astfel, tot mai mulţi elevi îşi vor desăvârşi pregătirea profesională în centre industriale renumite din vestul Europei (Viena, München, Leipzig, Dresda, Paris, Bruxelles, Liege, Londra) (Nussbächer, Olteanu, Radu 2004, 87), luând astfel contact cu cele mai avansate tehnologii. La terminarea stagiilor cei mai buni vor beneficia de premii importante. La Expoziţia Universală de la Paris, din anul 1889, Asociaţia a trimis doi elevi care la întoarcere au prezentat un amplu raport asupra celor mai noi tehnologii şi exponate din diverse domenii[15]. Meşterii începători, membri ai Asociaţiunii primeau ajutor pentru a-şi încropi o afacere[16], puteau obţine împrumuturi cu dobândă mică şi sprijin în caz de boală sau de deces[17]. De asemenea, meşterii români care primeau şi perfecţionau în atelierele proprii un efectiv de 4-5 sodali beneficiau de onorarii plătite din Fondul Stroescu.

În anul 1910, în prima sa şedinţă, adunarea generală a *Asociaţiunii pentru sprijinirea învăţăceilor şi sodalilor români meseriaşi din Braşov* trimite boierului Vasile Stroescu, la Davos (Elveţia), raportul anului precedent însoţit de următoarea adresă:

„Mult stimate Dle Stroiescu!
În semn de adâncă recunoştinţă, ce păstrăm faţă de mult stimata familie mecenată Stroiescu, Vă trimitem acest raport al subsemnatei Asociaţiuni.

Braşov, 15/28 aprilie 1910
Cu distinsă stimă
Petru Pop
preşedinte”[18]

Câteva zile mai târziu sosesc de la Davos 200 de coroane şi următoarea epistolă:

„Onorată Asociaţiune,

Scrisoarea Dvă de la 15/28 Aprilie, cu alăturatul raport, despre gestiunea societăţii în anul 1909, ce mi le-aţi trimis – în semn de recunoştinţă, ce păstraţi către familia noastră, – le-am primit, şi Vă mulţumesc pentru consideraţie. Fiindcă răposatul fratele meu Mihail Vasile Stroescu, a făcut donaţiune asociaţiei Dvă, apoi mă simt obligat să mă înscriu ca membru la asociaţia Dvă, pentru care scop Vă trimit prin mandat poştal 200 coroane. Primiţi vă rog distinsele mele consideraţiuni

Vasile Vasile Stroescu ”[19]

Din cele 200 de coroane, 40 au reprezentat taxa de membru, iar cu restul Asociaţia a hotărât să înfiinţeze un fond pentru „spălatul ucenicilor” care să fie alimentat periodic cu diferite sume de bani, în funcţie de necesităţi[20]. De asemenea, asociaţia braşoveană a meseriaşilor români a expediat la scurt timp în Elveţia diploma proaspătului membru, act pentru care acesta va trimite la Braşov încă 30 de coroane[21].

Din analiza documentelor de arhivă am constatat că activitatea *Asociaţiunii pentru sprijinirea învăţăceilor şi sodalilor români meseriaşi din Braşov* şi implicit a Fundaţiei soţilor Stroescu continuă până în anul 1936[22], chiar şi după decesul doamnei Eliza, care survine în anul 1930.

[13] DJANBv, Fond Sodali, dos. 18, f. 18 şi reg. 12, f. 163.
[14] DJANBv, Fond Sodali, dos. 15, f. 165.
[15] DJANBv, Fond Sodali, dos. 19, f. 25-35.
[16] DJANBv, Fond Sodali, reg. 12, f. 173, 213.
[17] DJANBv, Fond Sodali, dos. 20, f. 26.
[18] DJANBv, Fond Sodali, reg. 18, f. 116.
[19] DJANBv, Fond Sodali, reg. 18, f. 117.
[20] DJANBv, Fond Sodali, reg. 18, f. 117.
[21] DJANBv, Fond Sodali, reg. 18, f. 119.
[22] DJANBv, Fond Sodali, reg. 16, f. 59.

Cu toate că dorinţa boierilor Stroeşti de a impulsiona învăţământul românesc de pe meleagurile Basarabiei nu s-a realizat, aceasta a prins viaţă odată cu acţiunea caritabilă înfăptuită la Braşov, începând din toamna anului 1886, şi s-a perpetuat prin actele caritabile ale lui Vasile Stroescu la Sibiu, Blaj, Arad, Brad, Cluj, etc. Donaţia soţilor Mihail şi Eliza Stroescu a dat un impuls puternic *Asociaţiunii pentru sprijinirea învăţăceilor şi sodalilor români meseriaşi din Braşov,* a creat posibilitatea venirii la Braşov a unui număr sporit de ucenici şi calfe, a facilitat perfecţionarea acestora în occidentul Europei, în ateliere în care se utilizau tehnici moderne de prelucrare. A sporit numărul meşterilor români, calificaţi în meserii din cele mai diverse, al atelierelor româneşti, creând premisele dezvoltării industriale atât în Transilvania, cât şi în spaţiul extracarpatic.

Bibliografie

Adauge 2005: M. Adauge, Mihail Stroescu de la Costeşti şi neamul lui boieresc. Costeşti pe Prut 4, 2011, 3.

Baiulescu 1883: B. Baiulescu, Disertaţiune despre necesitatea promovarei şi protecţionării meseriilor între români. Transilvania 21-24, 1883, 149-156, 165-172.

Baiulescu 1886: B. Baiulescu, Meseriile la noi. Gazeta Transilvaniei, 3, 15 ianuarie 1886, 1.

Baiulescu 1886a: B. Baiulescu, Apel. Gazeta Transilvaniei, 259, 18/30 noiembrie 1886, 3.

Baiulescu 1887: B. Baiulescu, Asociaţiunea pentru meseriaşii români. Gazeta Transilvaniei, 29, 8/20 februarie 1887, 3.

Baiulescu 1898: B. Baiulescu, Monografia comunei bisericeşti gr. or. române a Sfintei Adormiri din cetatea Braşovului (Braşov 1898).

Bezviconi 1943: Gh.V. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, vol. II (Bucureşti 1943).

Nussbächer, Olteanu, Radu 2004: G. Nussbächer, V. Olteanu, M. Radu, Braşov. Monografie comercială (Braşov 2004).

Radu 1979-1980: M. Radu, Asociaţiunea pentru sprijinirea învăţăceilor şi sodalilor români meseriaşi din Braşov – sprijinitoare a învăţământului profesional românesc braşovean. Cumidava XII/1, 1979-1980.

Charitable activities of the Stroesku's family in Braşov

Abstract

In the eighties, the Bessarabian nobleman Mihail Stroesku's attempts to support the Romanian Bessarabian education were rejected by the Russian authorities, so his philanthropic activities was conducted in the Kingdom of Romania, especially in Transylvania.

"Association for Supporting Apprentices and Journeymen of Romanian Craftsmen of Braşov" was founded in 1869 by a group of Braşov intellectuals and merchants on the initiative of the priest Bartolomeu Baiulescu. The purpose of this organization was to help the apprentices and journeymen and to support craft activities in Braşov.

The customs war, which broke out between Romania and Austria-Hungary in mid-1886, had serious consequences for the economy of Transylvania. The economic disorders provoked the migration of a significant part of manufacturers and workshop owners from Transylvania outside the Carpathian arc that worsened the financial problems of the craftsmen association from Braşov.

On November 22, Mihail Stroesku and his wife Eliza donated the association 25,000 Austrian florins (50,000 lei). Over the years, the "Eliza and Mihail Stroescu Foundation" was one of the main sources of its funding. This money has been spent on manuals, materials, awards, scholarships, rent, material assistance, current expenditure etc.

Благотворительная деятельность семьи Строеску в Брашове

Резюме

В восьмидесятые годы попытки бессарабского помещика Михаила Строеску оказать поддержку развитию бессарабского румынского просвещения были пресечены российскими властями, и его филантропическая деятельность развернулась в Королевстве Румыния, особенно в Трансильвании.

«Ассоциация в поддержку учеников и подмастерьев румынских ремесленников Брашова» была учреждена в 1869 году по инициативе священника Бартоломеу Баюлеску группой представителей брашовской интеллигенции и купечества. Целью этой организации было оказание помощи ученикам и подмастерьям и поддержка ремесленной деятельности в Брашове.

Таможенная война, которая разразилась в середине 1886 года между Румынией и Австро-Венгрией, имела тяжелые последствия для экономики Трансильвании. Неблагоприятная экономическая обстановка вызвала миграцию значительной части промышленников и владельцев мастерских из Трансильвании за пределы Карпатской дуги, что усугубило финансовые проблемы ассоциации брашовских ремесленников.

22 ноября супруги Михаил и Элиза Строеску пожертвовали ассоциации ремесленников 25 000 австрийских флоринов (50 000 леев). В течение ряда лет «Фонд Элизы и Михаила Строеску» был одним из главных источников финансирования этой организации. Эти деньги расходовались на учебники, материалы, премии, стипендии, арендную плату, материальную помощь, текущие расходы и т.д.

15.01.2013

Cristina Tănase, Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, Piaţa Sfatului, nr. 30, Braşov, România,
e-mail: cristinatanase67@yahoo.com

CĂRȚI CU VALOARE DE PATRIMONIU DIN BIBLIOTECA LUI PAUL GORE (identificarea şi/sau inventarierea surselor)

Maria Danilov

Paul Gore (1875-1927), personalitate de excepţie în viaţa social-politică, dar şi cultural-ştiinţifică a Basarabiei de la începutul secolului XX (primele trei decenii), alături de multe alte preocupări şi funcţii pe care le-a deţinut, a mai fost cunoscut de contemporanii săi ca un pasionat colecţionar de carte veche şi rară. Cea mai valoroasă parte a colecţiei de carte din biblioteca lui Paul Gore o constituie, fără îndoială, cea referitoare la istoria Basarabiei. Nu în zadar, susţinea Nicolae Valuţă, „biblioteca acestuia a fost cumpărată de Fundaţia „Regele Ferdinand" din Iaşi cu o sumă fabuloasă, nu în zadar atâţia intelectuali din Bucureşti, dar şi din alte centre veneau la Chişinău pentru a cerceta valorile aflate în acea bibliotecă" (Valuţă 1992, 32). În subiectul luat în dezbatere vom stărui anume asupra acestei componente din istoricul bibliotecii lui Paul Gore.

***

Evocări istoriografice. Se cunosc încă foarte puţine date despre biblioteca lui Paul Gore. Cei care au scris în interbelic despre biblioteca acestuia, au pus în evidenţă doar informaţii de uz general. Referinţele, în mare parte, se rezumă la aprecieri sumare, de elogiere şi/sau evocare a personalităţii lui Paul Gore[1]. Sever Zotta, cel care l-a cunoscut îndeaproape şi a lăsat posterităţii, poate, cea mai frumoasă evocare a cărturarului Paul Gore, menţiona, între altele: „nobil fără trufie, boier mândru dar drept [...], cărturar înţelept şi modest, om bun şi milostiv, prieten sincer şi credincios, creştin evlavios şi monarhist mistic – a fost Paul Gore o rară manifestare a geniului rasei noastre şi ultimul cavaler al Basarabiei" (Zotta 2003, 39). Aprecierile asupra personalităţii lui Paul Gore, de către contemporanii săi au fost, însă, uneori contrariate de insuficienţa cunoaşterii. În concepţia unor cercetători interbelici Paul Gore a fost „un visător, un om de cabinet şi de biblioteci" (Halippa 1938, 457-460). Apoi, încă de pe timpul ultimilor ani de viaţă, a mai fost şi o uitare aşternută peste cel care era cărturarul Paul Gore, fapt consemnat, de altfel, de Nicolae Iorga (cuvântul funerar): „În cei zece ani de la reunirea Basarabiei la trupul ţării celei vechi, un om a trăit acolo, pe care încetul cu încetul lumea l-a uitat, fiindcă el nu aducea nicio pretenţie şi nu hrănea nicio ambiţie [...]. Dar pentru dânsul România unită nu era un lucru neaşteptat, care să-l arunce în arenă cu pofta nestăpânită de a înrâuri şi a guverna, pe care o au naturile nedeprinse cu puterea şi în sângele cărora nu e nimic din tradiţiile strămoşeşti de participare la cârmuire" (Iorga 2003, 43). Au fost acele timpuri defel uşoare într-o epocă în care Basarabia abia încerca să-şi recupereze trecutul înstrăinării de Ţara, în cei peste o sută de ani cât i-a fost dat să stea „sub ruşi". Acea Basarabie interbelică abia încerca să-şi asigure ofensiva culturală spre asimilarea valorilor culturale ale neamului românesc de pretutindeni. O trecere spre valori, spre recuperarea acestora mai însemna o luptă continuă între vechi şi nou. Însă acea trecere, acea epocă de recuperări culturale, atât de necesare sufletului basarabean a fost întreruptă brusc de tăvălugul regimului totalitar (1944-1989). După aproape o jumătate de secol de tăcere şi uitare cu care a fost acoperită istoria Basarabiei sub regimul sovietic, s-a revenit la istoria ei cea adevărată abia după anul de graţie 1989. În contextul amintit, scrierile istorice asupra personalităţii lui Paul Gore n-au întârziat să apară. Demn de remarcat că în anii '90 ai sec. XX au fost valorificate importante surse istorice din arhivele ieşene, privitoare la implicarea lui Paul Gore în mişcarea cultural-naţională a basarabenilor, începând cu anul 1905 (Marşalcovschi, Roman 1999, 62-70).

În contextul evocărilor se înscrie şi o lucrare notorie apărută în anii din urmă în colecţia „Personalităţi eminente", Biblioteca *Tyragetia* (Gore

[1] Cele mai frecvente evocări au fost consemnate în legătură cu decesul lui Paul Gore (18 decembrie 1927): Iorga 1927; Ciobanu 1928, 5-7; ANICB, Fond Gore Pavel, d. 44, f. 4: Gala Galaction, *Discurs funebru rostit cu prilejul morţii lui Paul Gore*; Galaction 2003, 41-52.

2003, 248)[2]. Unele aspecte privind activităţile cărturăreşti ale lui Paul Gore sunt abordate – în lucrarea amintită – de către cercetătorul Gheorghe Palade (Palade 2003, 111-117)[3]. În paralel, în 2003, Vasile Malanețchi ia în dezbatere problema bibliotecii lui Paul Gore, mai exact problema asupra începuturilor bibliotecii şi „completarea ei cu piese-unicat" (Malanețchi 2003, 42-45)[4]. De asemenea, cercetătorului Vasile Malanețchi îi aparţine meritul de a scoate din anonimatul istoriei informaţii privitor la colecţia de carte şi testamentul lui Gheorghe Gore către fiul său: „cărţile mele în limba română, cum ar fi cronici, letopiseţe şi monografii, le las în folosinţă fiului meu Paul Gore, iar după moartea lui (vor trece) în proprietatea Universităţii din Moscova, al cărei curs l-am absolvit" (Malanețchi 2003, 42). Mai mult, autorul consideră că Paul Gore a moştenit şi cărţile din biblioteca unchiului sau Vasile Gore. În sprijinul acestui argument susţine precum că „cu prilejul instituirii unei burse de studii din mijloacele oferite de Vasile Gore (unchiul lui P. Gore), în cancelaria Gimnaziului regional din Chişinău a fost întocmit un proces-verbal (în baza copiei testamentului prezentat în dosar) din cuprinsul căruia rezultă că „Paul Gore, nepot de frate al lui Vasile Spiridon Gore, ajuns în rangul de consilier de stat, proprietar al satului Ghindeşti din ţinutul Sorocii, a moştenit întreaga bibliotecă a acestuia" (dosarul a fost întocmit în 7 martie 1911 - încheiat la 28 aprilie 1912). Cercetătorul susţine că în faza iniţială de constituire, biblioteca lui Paul Gore s-a completat cu o serie de volume, provenind din colecţiile adunate de-a lungul anilor de către tatăl şi unchiul său (Malanețchi 2003, 43). În mare, vom observa, că multiple aspecte ale problemei ce ţin de istoricul bibliotecii lui Paul Gore sunt doar enunţate şi/sau semnalate, de autor, fără însă a se contura într-o temeinică cercetare asupra subiectului luat în dezbatere[5]. Sunt motive să constatăm că, istoricul bibliotecii lui Paul Gore rămâne în continuare o tematică încă foarte puţin cercetată sub aspectul restituţiei documentare a surselor celor dintâi. Care sunt, totuşi, aceste motive? Dispersarea surselor sau încetineala noastră?[6].

Identificarea surselor. Trecem, în sfârşit la examinarea problemei, pornind de la o succintă prezentare a surselor istorice, care, actualmente sunt dispersate în mai multe colecţii, atât din România, cât şi din Republica Moldova. Din capul locului, însă, ar trebui să intervenim cu o remarcă: cea mai preţioasă parte a colecţiei de carte din biblioteca de altădată a lui Paul Gore se deţine, totuşi, în arhivele ieşene, în special la BCU „Mihai Eminescu". Unii cercetători, însă, susţin prompt: „colecţiile de documente şi cărţi ale lui Paul Gore, urmaşii le-au vândut pe părţi la câteva biblioteci şi persoane particulare. Astăzi a vorbi despre colecţia lui Paul Gore este imposibil" (Colesnic 2010, 55). Aşa să fie oare? Să urmărim în continuare „ce şi cât" s-a păstrat din colecţia arhivelor de altădată ale lui Paul Gore?

- Colecţia *Gore Pavel* (Fondul personal Paul Gore), deţinută de Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale Bucureşti: cuprinde 96 de unităţi inventariate (1579-1945)[7]; în mai multe inventare (d. 4, 6, 8, 9) se regăsesc informaţii istorice referitoare la biblioteca lui Gheorghe Gore, la activitatea acestuia pe tărâm cultural în Basarabia, în special colecţia de materiale publicate în buletinul gubernial (*Bessarabskie Oblastnye Vedomosti*), între anii 1866 şi 1868. Informaţii, care privesc direct istoricul bibliotecii lui Paul Gore se regăsesc nemijlocit în inventarul colecţiei sub nr. 32 (catalogul bibliotecii, f. 1-245 file); şi 43 (6 file). În cel sub nr. 21 s-au conservat patru imagini cu ex-libris executate de către însuşi Paul Gore pentru cărţile din biblioteca sa. De asemenea, sunt conservate o serie de lucrări ale lui Paul Gore. Spre exemplu, manuscrisul studiului despre „mazili" sau cel despre „partidele politice din Basarabia de la 1812 până azi": nr. 49 (1833-1918), cu un volum consistent de documente (61 file), în-

[2] Vezi capitolul „Restituiri"; volumul cuprinde şi o serie de lucrări din opera cărturarului basarabean (p. 133-248).

[3] Autorul a publicat în baza surselor cercetate din colecţia de manuscrise a BAR, însă acestea, la rândul lor, au fost publicate integral de Pan Halippa în 1939. Vezi (Scrisori 1939, 409-459).

[4] În paralel, în 2003, informaţii privitor la ex-librisul cărţilor din biblioteca lui Paul Gore au fost publicate la Iaşi. Vezi (Malanețchi 2003).

[5] De remarcat, totuşi, că investigaţiile cercetătorului Vasile Malanețchi asupra istoricului bibliotecii lui Paul Gore continuă. Subiectul a fost abordat în comunicarea *Testamentul lui Paul Gore (şi alte mărturii despre cărturar şi biblioteca sa),* susţinută în cadrul Simpozionului Naţional „Istorie, Cultură, Patrimoniu", ediţia a V-a, la Muzeul Literaturii Române din Iaşi, 1 şi 2 noiembrie 2012. În contextul amintit s-a precizat, că informaţiile asupra colecţiei de carte au constituit subiectul unei teze de licenţă (USM, FJŞC): *Biblioteca lui Paul Gore*, Chişinău, 2011, 120 p. (manuscris).

[6] Încercări de a valorifica fondul documentar al arhivelor din România, fie din Bucureşti, fie din Iaşi, de-a lungul anilor, au fost mai multe. În contextul amintit, cercetătorul Sava Pânzaru, se pare, a fost printre primii care au semnalat/identificat existenţa catalogului de carte din biblioteca lui Paul Gore, în colecţia arhivelor bucureştene.

[7] Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti (în continuare ANICB), Fond Gore Pavel, inv. 1445 (nr. 117).

tre care se regăseşte şi copia testamentului (în limba rusă), al lui Spiridon şi Gheorghe Gore Leoa; La fel de preţioase sunt informaţiile din dosarele sub nr. 10 (1876-1923); nr. 11 (1901-1930), nr. 87 (1900), diverse acte cuprind: certificate, acte de stare civilă, notiţe, manuscrise etc.;

- Fondul personal *Sever Zotta* (d. 41)[8] cuprinde informaţii despre Paul Gore şi familia sa; Fondurile personale *Visarion Puiu*; *Pantelimon Halippa*[9], în care se deţin informaţii relevante privind corespondenţa purtată cu Paul Gore;
- Biblioteca Academiei Române, fondul de manuscrise: corespondenţa lui Paul Gore cu Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei privitor la cărţile trimise/donate de Paul Gore, cărţi ale unor autori ruşi care au scris despre români, documente şi materiale statistice, diverse culegeri istorico-geografice, hărţi;
- Colecţia *Paul Gore* (Fondul personal Paul Gore), deţinută de Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Iaşi cuprinde patru pachete importante de documente (1766-1927), mare majoritate scrise in limba rusă[10].
- În arhivele ieşene au mai fost integrate în alte inventare (inv. 149, 173, 180, 183-214, 223-228, 400, 763, 1022) diverse alte categorii de documente ce ţin de numele lui Gheorghe Gore, de stema familiei Gore. Sau cele din colecţia *stampe* şi *foto,* spre exemplu*,* integrate probabil din cauza dimensiunilor mari.

Importante sunt notiţele manuscris extrase din diverse lucrări ale autorilor ruşi referitoare la anexarea Basarabia. Sau cele cu referinţă la organizarea populaţiei din punct de vedere etnic, precum şi raportul numeric de-a lungul secolului al XIX-lea, în baza cărora Paul Gore împreună cu Petre Cazacu au întocmit preţiosul studiu *Populaţia Basarabiei pe naţionalităţi după izvoare oficiale ruseşti,* publicat în 1919 (în *Convorbiri literare,* iulie-august). Cert este că documentele din acest fond completează esenţial baza necesară întru realizarea unei biografii complete, savante, pe care o merită cu prisosinţă Paul Gore, dar şi în elaborarea unor importante studii de genealogie, istorie socială sau instituţională privitor la Basarabia secolului al XIX-lea.

Colecţia ieşeană a ajuns la Direcţia Arhivelor judeţene datorită lui Sever Zotta (director în anii 1912-1934), care l-a convins pe Paul Gore să depună spre păstrare o parte din colecţiile sale. O parte doar, pentru că cele mai preţioase colecţii de documente se deţin, totuşi, după cum s-a arătat mai sus, în arhivele bucureştene (Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale) şi care cuprind cea mai voluminoasă parte (96 de unităţi arhivistice inventariate (1579-1945) din arhiva neamului Gore[11].

Această constatare o completează multiple alte probe documentare ce se deţin în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu" din Iaşi. Instituţia amintită deţine o parte însemnată din volumele bibliotecii lui Paul Gore. Acestea au intrat în patrimoniul instituţiei prin achiziţii publice (cumpărate de Fundaţia „Regele Ferdinand I")[12].

Decodificarea surselor istorice. *Referatul asupra conţinutului bibliotecii lui Paul Gore* (martie 1932). Nu vom lua în dezbatere problemele legate de condiţiile în care o parte din biblioteca lui Paul Gore a fost cumpărată de Fundaţia „Regele Ferdinand I", dar nici cele ce vizează împrejurările în care unele exemplare preţioase au ajuns ulterior pe diferite mâini, în colecţii particulare (Malaneţchi 2003, 43). Şi asta pentru că, nu avem suficiente probe cu acoperire documentară. Nu se cunoaşte exact nici măcar anul şi ziua când a fost cumpărată colecţia (sau numai o parte a colecţiei?) de carte din biblioteca lui Paul Gore. De asemenea nu se cunosc în amănunte împrejurările în care colecţia de carte a fost dispersată. Problemele enunţate abia urmează să se contureze în subiectul unor cercetări viitoare.

Mărturiile aduse în discuţie au ca acoperire surse istorice inedite din colecţia de documente a Arhivelor Naţionale din Bucureşti. În mare parte, acestea se referă la conţinutul, numărul şi limba scrierii cărţilor din biblioteca lui Paul Gore, rămа-

[8] ANICB, Fond Sever Zotta. 1802-1927, inv. 948 (nr. 287).
[9] ANICB, Fond Pan Halippa, inv. 2126 (121).
[10] Arhivele Naţionale ale României. Direcţia Judeţeană Iaşi (în continuare ANRDJI), Fond 359 (Lista Fondurilor şi Colecţiilor din Arhivele Naţionale Iaşi este acum disponibilă şi poate fi consultata on-line), vezi: www.arhivelenationale.
[11] ANICB, Fond Gore Pavel (1579-1945), inv. 1445 (nr. 117).
[12] Fundaţiunea „Regele Ferdinand I" a fost una culturală, înfiinţată în Iaşi la iniţiativa Regelui Ferdinand I. În acest scop a fost construită o clădire monumentală care a adăpostit o bibliotecă, săli de expoziţie şi birouri. După 1945 în această clădire a fost transferată biblioteca Universităţii din Iaşi, prin fuziunea celor două biblioteci formându-se Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iaşi.

să moştenire testamentară fiului acestuia Valeriu (Bezviconâi 1932, 57)[13]. De fapt, este vorba despre un text/referat „asupra conţinutului Bibliotecii răposatului Paul Gore din Chişinău după catalogul ce s-au dat subsemnatului [Ioan Pelivan] de către familia răposatului Gore”[14]. Aspectul cel mai important în contextul dezbaterilor noastre este faptul că, textul referatului este alcătuit „după catalogul ce s-au dat subsemnatului”, ceea ce presupune că Paul Gore avea o colecţie îngrijită, catalogată. Pentru a respecta întocmai rigorile unui asemenea document preţios vom cita integral conţinutul acestuia: „Biblioteca lui Paul Gore cuprinde:

I. Cărţi ruseşti – 2 530; cărţi româneşti – 2 240; cărţi franceze, germane, italiene – total 204.

II. După materie cărţile se pot împărţi în felul următor: istorice – 1 568; literare – 540; dicţionare, enciclopedii – 176; juridice, codice, jurisprudenţă – 610; calendare – 13; cărţi de artă – 27; reviste diferite – 72. Restul sunt cărţi politice, bisericeşti, de ştiinţe naturale, geografie, medicină, filologice, sociologie, filozofie etc.

III. Cărţi privitoare numai la Basarabia: româneşti, ruseşti, etc. În total sunt 611[15].

IV. În afară de cele catalogate şi pomenite mai sus se adaugă următoarele reviste ruse, cărţi ruse şi franceze necatalogate. Reviste: *Минувшые годы,* pe trei ani; *Исторический Вестник,* pe 16 ani; *Наблюдатели,* pe opt ani; *Русская мысль,* pe şapte ani; *Вестник Европы*, pe 25 de ani*; Русское слово*, *Русская старина.* (Cărţi: povestiri şi diverse romane ale scriitorilor ruşi) – 300; diverse cărţi franceze – 522”[16].

Textul sursei citate este urmat de un altul intitulat „*Evaluarea Bibliotecii*”[17]. În contextul subiectului nostru acest document are o importanţă excepţională, de aceea îl vom cita în întregime: „Subsemnatul, am evaluat numai o parte din cărţile arătate la cap. III, căutând să le apreciez sub preţul pieţei. Unele cărţi prezintă rarităţi bibliografice, care costă de la 1.000 până la 10.000 bucata, aproape jumătate din cărţi sunt bine legate. Dacă am considera totalul cărţilor din biblioteca Paul Gore numai la 5 000 exemplare, cifra adevărată fiind de 6 000 exemplare, şi dacă am evalua în mijlociu fiecare carte la 100 lei, totalul cărţilor ar costa – 500.000 lei.

Dar trebuie de notat că acele 1568 cărţi istorice, trebuie evaluate la minim 200 lei bucata, fiecare carte, adică la 313.600.

Apoi 176 cărţi de dicţionare şi enciclopedii, trebuie, de asemenea evaluate la minim 200 lei bucata, fiecare carte, adică la 35.200 lei.

Cât priveşte cărţile referitoare la Basarabia, ele se prezintă ca cele mai importante şi mai preţioase. Am evaluat aproape fiecare carte în parte. Suma totală prezintă cifra de 44 325 lei. În sfârşit cărţile literare nu pot fi evaluate mai puţin de 50 lei bucata. Prin urmare vor costa, lei 16.200.

Astfel lăsând fără aprecieri restul cărţilor şi evaluăm numai 2895 bucăţi, trebuie să constatăm că biblioteca lui Paul Gore nu poate fi mai puţin de 400.352 lei. Ţin să adaug că familia răposatului Paul GORE pretinde pentru bibliotecă suma de lei 200.000.

Martie 1932, Chişinău”[18].

Prin urmare, acest preţios document a fost alcătuit în scopul unei evaluări estimative a colecţiei de carte din biblioteca lui Paul Gore, care urma să fie supusă unei licitaţii publice pentru vânzare[19]. Mai întâi, vom observa că sursele citate scot în primplan valoarea cărţilor referitoare la Basarabia din cuprinsul bibliotecii lui Paul Gore. Acestea – în opinia celui care a evaluat colecţia – se prezintă „ca cele mai importante şi mai preţioase”, fapt ce l-a determinat să supună estimării valorice fiecare exemplar în parte. Apoi, din datele orânduite în textul referatului, observăm că aproape 50 la sută o alcătuiau cărţile în limba română, fapt de fel neglijabil în contextul problemei luate în dezbatere. Nu în zadar, atunci când Onisifor Ghibu a vizitat pentru prima data casa lui Paul Gore (aprilie 1917), şi-a exprimat admiraţia, apreciind-o ca

[13] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 43, f. 1-6.
[14] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 43 (6 file): *Referatul asupra conţinutului bibliotecii lui Paul Gore după catalogul ce s-au dat subsemnatului.*
[15] În urma cercetărilor asupra catalogului bibliotecii lui Paul Gore (vezi ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32, f. 214-245), s-a constatat că sunt 651 volume (nu 611 (!), după cum se afirmă în sursa citată.
[16] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 43, f. 1.
[17] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 43, f. 2.
[18] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 43, f. 2.
[19] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 43*: Raport asupra conţinutului bibliotecii răposatului P. Gore din Chişinău făcut în scopul vinderii bibliotecii de către fiul răposatului.*

„foarte mare [...], cu multe cărţi româneşti" (Ghibu 1992, 190).

O altă sursă importantă din colecţiile arhivelor bucureştene se regăseşte în inventarul sub nr. 32: „Catalogul cărţilor din biblioteca lui Paul Gore". Documentul se păstrează în copie dactilografiată (rusă şi română) şi cuprinde 245 file, pe hârtie subţire, transparentă, unele texte/file sunt abia lizibile[20]. În catalog sunt inventariate 5014 (titluri), ceea ce constituie 6456 volume, dintre care: 2240 sunt cărţi cu tematică istorică, ediţii moderne în limbile română şi franceză[21]; 2123 – volume ruseşti[22]; 651 – cărţi referitoare la istoria Basarabiei[23] în limbile rusă şi română; 171 – diverse reviste, ediţii în română şi rusă.

***„Bessarabiana"* lui Paul Gore**. Să revenim asupra cărţilor „referitoare la Basarabia" din cuprinsul catalogului bibliotecii lui Paul Gore. După cum s-a subliniat mai sus, acele volume (651) au fost apreciate „ca cele mai importante şi mai preţioase"[24]. Fără îndoială, cărţile adunate cu atâta jertfire în cursul a două generaţii (tatăl şi fiul), pot fi considerate adevărate valori patrimoniale, nu numai în contextul istoriei cărţii din Basarabia sau despre Basarabia „sub ruşi", ci într-un context mult mai larg al istoriei cărţii româneşti şi străine (despre români) deopotrivă.

Titlurile cărţilor (după cum au fost înregistrate în Catalog[25]) sunt îngrijite, pe alocuri, apar şi datele de referinţă. Nu peste tot însă, apar anii de ediţie, locul de tipar şi autorul. Cronologic, cele 651 de titluri (cărţi, albume, enciclopedii, calendare, culegeri de documente, hărţi) referitoare la istoria Basarabiei se înscriu între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi primele trei decenii ale secolului XX (1926). Marea majoritate, însă, o alcătuiesc scrierile în limba rusă, apoi cele în română, franceză şi germană.

Bineînţeles că, spaţiul rezervat acestui studiu nu ne permite să publicăm lista completă a cărţilor (ne referim, în primul rând, la acea parte a colecţiei care cuprinde cărţi cu privire la Basarabia), aceasta urmând să fie valorificată într-un context mai larg al investigaţiilor. Vom prezenta doar o parte din acea preţioasă colecţie – primele 60 de titluri din cele 651 de titluri privitoare la Basarabia, înregistrate în catalogul bibliotecii lui Paul Gore (vezi Anexa 1). Este important să reţinem că sursele istorice din arhivele bucureştene au conservat şi câteva mostre de ex-libris/etichetă (vezi Anexa 2) care, de regula, însoţeau cărţile din colecţia bibliotecii lui Paul Gore[26]. Imaginea ex-libris este datată cu anul 1908, textul scris imprimat cu caractere latine, ceea ce este o mărturie în plus a unei conştiinţe româneşti clare în problemele identitare. O analiză temeinică asupra acestor volume din biblioteca lui Paul Gore ne lipseşte. Studiile, însă, nu vor întârzia să apară din momentul în care va fi cercetată acea parte a colecţiei de carte din Biblioteca lui Paul Gore, ce se păstrează în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu" din Iaşi.

Realizarea unei sinteze asupra istoricului acestei excepţionale biblioteci basarabene, asupra completării acesteia cu studii şi cercetări din istoria Basarabiei de către Paul Gore, în special, este o sarcină de fel uşoară. Pe măsură valorificării, dar şi valorizării surselor istorice depozitate în diverse colecţii, de stat sau particulare, vor fi realizate şi sintezele mult aşteptate. Nu sunt deloc lipsite de interes probele documentare din colecţia arhivelor din Chişinău în această privinţă. Pe numele guvernatorului din Basarabia, în 1910, a fost înregistrată o relevantă corespondenţă cu Comitetul de cenzură străină din Odesa. Cenzorii de acolo solicitau insistent exercitarea cenzurii asupra cărţilor – cinci pachete cu cărţi în limbă română sosite pe numele lui Paul Gore[27]:

- Adresa Comitetului de cenzură străină din Odesa din 9 martie 1910 (nr. 212) către Guvernatorul din Basarabiei.

„Conform adresei Domniei Voastre din 10 octombrie 1908, nr. 1329, pe numele serviciului de poştă al cantorei din Odesa au fost primite cinci pachete 1) pe numele lui Gore – două pach. 2) pentru Adunarea Nobilimii – 3 pach.; 3) Popescu din Chişinău – 1 pach.; 4) Universitatea din Iuriev – 1, în care s-au dovedit a fi cărţi în limba română şi care au fost expediate Excelenţei Voastre, pe adresa cancelariei. În numele Comitetului de

[20] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32 (245 file), legat; inventarul a fost consultat de Sava Pânzaru (2000), Maria Işaev (2000), Eugenia Danu (2001), Felicia Diaconu (2002), Maria Danilov (2005) ş.a.
[21] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32 , f. 2-104.
[22] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32 , f. 105-213.
[23] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32 , f. 214-246.
[24] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 43 (6 file).
[25] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32 , f. 214-245.
[26] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 21, f. 1-4.
[27] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 8.

cenzură străină din Odesa, avem onoarea, Domnia Voastră, a Vă ruga să ne înştiinţaţi privitor la rezultatele de control. Preşedinte, cenzor superior/semnătura”[28].

- Adresa de răspuns a guvernatorului din Basarabia din 25 aprilie 1910 (nr. 938), către Comitetul de cenzură străină din Odesa.

„Informez Comitetul, precum că pachetele trimise pe numele lui Gore, Adunarea Nobilimii, Popescu şi Universitatea din Iuriev [Dorpat], în urma verificării acestora de către cenzorul cu funcţii speciale pentru literatura străină [Gheorghe Madan][29] au fot redirecţionate destinatarilor. Viceguvernator/semnătura”[30] (vezi Anexa 3).

Este curios să constatăm, totuşi, că cenzorii din Odesa – cu toată tenacitatea şi perseverenţa de care dădeau dovadă în munca lor de cenzurare a cărţii, erau supraîncărcaţi de acea avalanşă de carte străină, care intra în Imperiul Rus la începutul secolului XX. Observăm, că pachetele cu carte (pe numele lui Paul Gore) au fost depozitate la Comitetul de cenzură din Odesa timp de aproape doi ani (1908-1910). Şi abia în aprilie 1910 au fost returnate. Un argument în plus este şi o altă adresa a Comitetului din 3 mai 1910 (nr. 393), în care cenzorii din nou, repetat, cer confirmarea şefului din Basarabia în problema cărţilor[31] (vezi Anexa 4). Altceva este să constatăm, că funcţionarul imperial de la Comitetul de cenzură străină n-a consemnat pentru posteritate şi titlurile cărţilor destinate lui Paul Gore.

Multiple alte mărturii ne sugerează că Paul Gore „a făcut primii paşi către unirea sufletească cu România, pe când încă cei mai mulţi dintre viitorii „mari naţionalişti şovăiau” (Bezviconi 1932, 57-59). A fost printre puţinele personalităţi de elită ale Basarabiei „sub ruşi”, care a întreţinut o permanentă şi benefică (pentru completarea bibliotecii sale cu carte românească) colaborare culturală cu Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei Române. În 1939, Nicolae Iorga publica cu aleasă satisfacţie o bună parte – 14 scrisori (1912-1926) din corespondenţa lui Paul Gore cu Ioan Bianu în paginile revistei *Cuget clar*. De altfel, editorul n-a uitat să consemneze (în partea inferioară a pagini): „Toate scrisorile sunt date de Pan Halippa” (Scrisori 1939, 401-412, 456-459).

Problema cărţii, a cărţii care încerca să treacă opreliştile de frontieră, să circule şi să ajungă acolo unde de ea – Măria Sa Cartea – era mai multă nevoie persistă în toate textele scrisorilor amintite. Spre exemplu, în scrisoarea din 28 decembrie 1912, Ioan Bianu scrie (către Paul Gore): „Sper că aţi primit scrisorile noastre d[e] înainte de Sărbători şi că vi se vor fi dat asemenea şi cărţile trimise de noi. Acum vă rog să-mi iertaţi de a îndeplini o rugare pe care sânt silit să v-o fac [...]. Văd o dare de seamă despre cartea publicată în acest an cu titlul: *Kratkij ocerk o bessarabskom dvorjanstve. 1812-1912* [Краткий очерк о *бессарабском* дворянстве], de A.N. Krupenski[32].

Această carte are preţ pentru istoria noastră a Românilor, iar noi nu avem la Chişinău pe nimeni prin care să procurăm cărţile privitoare la Români în trecut şi în prezent” (Scrisori 1939, 409). După cum putem uşor desprinde conţinutul mesajelor din cuprinsul acestei extraordinare corespondenţe, apoi schimbul de carte a fost mereu subiect de discuţie dintre cei doi mari bărbaţi ai neamului. În adresa din 7 iunie 1913, Ioan Bianu scrie:

„Prea stimate domnule Gore,

Am primit cartea Excelenţei Sale domnului Casso despre Basarabia [Кассо Л.А. Россия на Дунае *и образование Бессарабской области,* Москва, 1913][33]. Mulţumesc că mi-aţi trimis-o. Mi-o trimisese şi excelenţa sa autorul” (Scrisori 1939, 411).

Această prietenie intelectuală, această grijă de carte, „de cărţile din bibliotecile noastre” a continuat şi după anul 1918 (scrisoarea din 25 noiembrie 1921): „Prea onorate domnule coleg,

Academia noastră este lipsită de o colecţie de documente de cea mai mare însemnătate pentru cunoaşterea istoriei noastre. Este vorba de publicaţiile, peste 100 de volume[34] ale „Societăţii imperiale ruseşti de istorie”, care funcţiona sub preşedinţia ţarului[35].

[28] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 8.
[29] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 19; vezi *Adresa lui Gheorghe Madan din 13 aprilie 1910 (nr. 984) către guvernatorul basarabean.*
[30] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 12.
[31] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 20.
[32] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32, f. 214.
[33] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32, f. 214; vezi Catalogul, Кассо Л.А. Россия на Дунае и *образование Бессарабской области*, Москва, 1913 (nr. 4).
[34] Societatea imperială „de istorie şi antichităţi din Odesa” a editat 33 de volume ale revistei *Записки Одесского Общества Истории и Древностей* /ЗООИД (1844-1919).
[35] Este vorba de Societatea Imperială *Одесское Общество Истории и Древностей* (25 martie 1839).

Îmi închipui că biblioteca din Chişinău trebuie să aibă un exemplar – poate chiar două – din această colecţie, sau că se află în bogata domniei voastre bibliotecă particulară" (Scrisori 1939, 458-459).

O singură scrisoare din cele publicate are o altă destinaţie. Este vorba de o adresă a lui Paul Gore către „generalul Popovici". Se decodifică din acel text un uimitor mesaj adresat către întreaga fiinţă românească, o rugăminte, un testament, de fapt, lăsat nouă, urmaşilor: „[...] Nu uitaţi Basarabia, domnule general, nu uitaţi că această Basarabie este „locus minoris resistentiae" al organismului nostru naţional, că aveţi aici armată puţină pentru duşmanii aşa de numeroşi [...]" (Scrisori 1939, 459). Este acest mesaj o uimitoare lecţie de istorie, o pagină demnă de a fi consemnată în analele „tratatului de istorie a Neamului".

Paul Gore a fost unul „dintre cei mai puternici succesori, păstrători ai culturii româneşti în Basarabia. El şi câţiva boieri inimoşi au conservat focul sacru al sentimentului românesc primit de la predecesori şi de la taţi sau moşi"[36]. Acea cunoaştere i-a fost transmisă de tatăl său (Gheorghe Gore) împreună cu acea minunată bibliotecă românească şi cu acele nespus de preţioase cărţi cuprinzătoare asupra trecutului basarabean. Paul Gore vorbea şi scria „perfect româneşte şi practica conversaţia şi scrierea această cu o supremă dezinvoltură şi fără vreo putinţă de a fi fost trecut pe lista separatiştilor [...]" (Nour 2003, 57). Fără îndoială că, acea parte a bibliotecii care cuprindea cărţi privitoare la Basarabia era cea mai însemnată, cea mai solicitată în investigaţiile întreprinse de Paul Gore. Acestea au început de timpuriu. Primele scrieri ale lui Paul Gore vor fi închegate în ruseşte (despre *mazili*[37], în 1908; *răzeşii,* în 1911). La o lectură atentă a textelor vom observa că sursele citate de autor – aproape toate se regăsesc în colecţia din biblioteca sa particulară. În anii 1919-1920 sunt publicate, de fapt, cele mai importante lucrări istorice ale lui Paul Gore. Atunci când în 1919, la Conferinţa de Pace de la Paris se discutau destinele Basarabiei, Paul Gore va trimite delegaţiei române, în ajutor, lucrarea *Plebiscitul în Basarabia.* O broşură în manuscris [scrisă în franceză] în care prin citate din diferiţi autori ruşi şi străini, dovedea că Basarabia este pământ românesc. Sever Zotta susţinea, că era prima lucrare, adică „încercare publicistică în limba română, care vădeşte cu siguranţă de stil a omului de înaltă cultură, de mult în corespondenţă cu intelectualii din vechiul regat şi în zilnic contact cu biblioteca lui românească" (Zotta 2003, 27). În 1919, a mai elaborat (împreună cu dr. Petre Cazacu) studiul *Populaţia Basarabiei după izvoare oficiale ruseşti* (10 p.). Este un model de scriere a studiului istoric însoţit de o solidă documentare şi o bibliografie exhaustiva, în mare parte necunoscută pe atunci istoriografiei româneşti. Logica cifrelor aduse în discuţie demonstrează fără echivoc superioritatea numerică a românilor basarabeni în provincia de la est de Prut. De asemenea, studiul *Administraţia şi Zemstvoul* (1920) este unul axat în actualitatea politică a zilei, pe disputele provocatoare şi confuze, care bântuiau în spaţiul basarabean privitor la ideea reintroducerii /reactivării „Zemstvoului" în provincie. În prim-plan apare forţa argumentului istoric. Paul Gore aminteşte în încheiere cuvintele lui Cezar Bolliac din parlamentul român: „Domnilor deputaţi, ştiinţa nu se pune la vot" (Zotta 2003, 29). Temeinicia cunoaşterii istorice a mai demonstrat-o în studiul *Ştefan Alexandrovici „Voievodici voloşschii". Schiţă istorico-genealogică* (Gore 1920, 10). După cum observa şi Sever Zotta, Paul Gore a reuşit să realizeze „cu o bogată utilizare la noi a necunoscutelor izvoare bibliografice ruseşti [...], preţioase ştiri despre ultimii ani de viaţă ai acestui fiu al lui Alexandru Lăpuşneanu, a cărui urmă o pierduse istoriografia noastră" (Zotta 2003, 30).

Concluzii. Paul Gore, personalitate de excepţie în istoria culturală a Basarabiei „sub ruşi", a fost printre puţinii basarabeni, care a reuşit să adune o impunătoare colecţie de carte românească. Aceasta a întreţinut o permanentă şi benefică (pentru completarea bibliotecii sale cu carte românească) colaborare culturală cu Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei Române. Deocamdată constatăm, însă, că cea mai valoroasă parte a colecţiei din biblioteca lui Paul Gore (*„Bessarabiana"* lui Paul Gore), o alcătuiesc cărţile referitoare la istoria Basarabiei „sub ruşi" (651 titluri). Fără îndoială, cărţile adunate cu atâta jertfire în cursul a două generaţii (tatăl şi fiul), pot fi considerate adevărate valori patrimoniale, nu numai în contextul istoriei cărţii din Basarabia sau despre Basarabia „sub ruşi", ci într-un context mult mai larg al istoriei cărţii româneşti şi străine (despre români). Pe

[36] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 7, f. 5.

[37] ANICB, Fond Gore Pavel, d. 21; în acest inventar se păstrează manuscrisul *Записка об однодворцах (мазилах)*, 29 марта, Кишинев, 32 стр.

de altă parte însă, trebuie să constatăm că biblioteca lui Paul Gore (6456 volume) a fost dispersată de-a lungul anilor, cărţile ajungând în diferite colecţii publice sau particulare. Există, în istoricul bibliotecii lui Paul Gore, o mulţime de probleme cu totul principiale, care nu pot fi elucidate altfel decât prin investigaţii de durată. Sarcinile de cercetare ce decurg din aceste consideraţii presupun o muncă sistematică, o muncă orientată prioritar spre identificarea şi valorificarea surselor istorice autentice în scopul reconstituirii istoricului acestei biblioteci boiereşti basarabene. Or, această bibliotecă particulară se constituie într-un simbol al dinastiei Gore din Basarabia. Un simbol al dragostei de neam, de ţară, de datină. Iar în acest context biblioteca lui Paul Gore întruchipează tot cea avut mai de preţ şi mai valoros provincia românească de la est de Prut.

Izvoare/surse istorice

ANICB, Fond Gore Pavel (1579-1945), inv. 1445 (nr. 117).

ANICB, Fond Gore Pavel, d. 32, 1-245. Catalogul bibliotecii lui Paul Gore.

ANICB, Fond Gore Pavel, d. 43. Raport asupra conţinutului bibliotecii răposatului Paul Gore din Chişinău făcut în scopul vinderii bibliotecii de către fiul răposatului.

ANRDJI, Fond personal Paul Gore (1766-1927), inv. 359.

ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 8. Adresa Comitetul de cenzură străină din Odesa din 9 martie 1910 (nr. 212) către Guvernatorul din Basarabiei.

ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 12. Adresa de răspuns a guvernatorului din Basarabia din 25 aprilie 1910 (nr. 938), către Comitetul de cenzură străină din Odesa.

ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 20. Adresa Comitetului de cenzură străină din Odesa din 3 mai 1910 (nr.1329), către guvernatorul din Basarabia privitor la pachetele cu cărţi sosite pe numele lui Paul.

Bibliografie

Bezviconâi 1932: Gh. Bezviconâi [Bezviconi] Cronică. Însemnări (la cinci ani de la trecerea lui Paul Gore). Viaţa Basarabiei 11, 1932, 57-59.

Ciobanu 1928: Şt. Ciobanu, Paul Gore. In: Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1928), 5-7.

Colesnic 2010: Iu. Colesnic, Un colecţionar de elită – Gheorghe Bezviconi. In: Basarabenii în lume, vol. V (Chişinău 2010), 53-69.

Galaction 1928: G. Galaction, Discurs funebru rostit cu prilejul morţii lui Paul Gore. In: Paul Gore. Omul şi opera (Chişinău 2003), 41-52.

Ghibu 1992: O. Ghibu, Pe baricadele vieţii. In: Basarabia revoluţionară. 1917-1918. Amintiri (Chişinău 1992).

Gore 1920: P. Gore, Ştefan Alexandrovici, voievodul voloşschi. Revista istorică VI/10-12, 1920, 1-10.

Halippa 1938: P. Halippa, Despre Paul Gore. Viaţa Basarabiei 6-7, 1938, 457-460.

Iorga 1927: N. Iorga, Pavel Gore. Neamul Românesc, 11 decembrie 1927 [ediţia de duminică].

Malaneţchi 2003: V. Malaneţchi, Cărţile cu ex-libris-ul lui Paul Gore. Dacia Literară XIV/49 (2/2003), 58-59.

Malaneţchi 2003: V. Malaneţchi, Mărturii despre Paul Gore şi biblioteca sa. Cugetul, revistă de istorie şi cultură 2 (18), 2003, 40-44.

Marşalcovschi, Roman 1999: T.T. Marşalcovschi, P. Roman, Pavel Gore promotor al mişcării de eliberare naţională din Basarabia. Destin Românesc 3 1999, 62-70.

Nour 2003: Al. Nour, Un fiu credincios al Ţării sale. In: Paul Gore. Omul şi opera (Chişinău 2003), 55-58.

Palade 2003: Gh. Palade, Paul Gore în procesul de renaştere culturală a Basarabiei după Unirea de la 1918. In: Paul Gore. Omul şi opera (Chişinău 2003), 111-117.

Scrisori 1939: Scrisori ale lui Bianu către Paul Gore. Cuget clar III/26, 1939, 409-412, 456-459.

Valuţă 1992: N. Valuţă, Bibliografi basarabeni. Columna 8-9, 1992, 32 -34.

Zotta 2003: S. Zotta, Paul Gore. In: Paul Gore. Omul şi opera (Chişinău 2003), 19-40.

Anexa 1

Catalogul cărţilor privitoare la Basarabia din biblioteca lui Paul Gore*
(fragment: primele 60 de titluri)

1. Карта Шуберта (Специальная карта Западной части Российской Империи), 1826-1840 гг.
2. Устав об образования Бессарабской области, 1 апреля 1818 года.
3. Егунов А.Н., Бессарабская губерния в 1870-1875 гг.: Перечень населенных мест [сост. Егунов А.Н.], Кишинев, 1878, 129 с.
4. Кассо Л.А., Россия на Дунае и образование Бессарабской области, Москва, 1913.
5. Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический литературный и справочный сборник.
6. Юбилейный сборник города Кишинева. 1812-1912. Кишинев: Издано Кишиневским Городским Общественным Управлением, 1914.
7. Лашков Н.В., Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России: 1812-1912**,** Тип. Бессарабского Губернского Правления, Кишинёв, 1914, 157 с.
8. Крупенский А.Н., Краткий очерк о Бессарабском Дворянстве. 1812-1912. К столетнему юбилею Бессарабии, С. Петербург, 1912.
9. Кочубинский А.А., Ляпидарные надписи XV столетия из Белгорода что ныне Аккерман, ЗООИД, Одесса, 1899, с. 527-538.
10. Накко А.К., Очерк гражданского устройства управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1812-1828 гг., Одесса, 1879.
11. Библиографический указатель русской этнографической литературы о внешнем быте народов России. 1700-1910 гг. С. Петербург, 1913.
12. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Том 11. Новороссийские губернии. Часть 3. Бессарабская область. Издательство: Департамент Генерального Штаба, 1849.
13. Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии (БГУАК), под редакции И. Халиппа. Том второй, типо-литография Ф.П. Кашевского, Кишинев, 1902, 495 с.
14. Статистическое описание Бессарабии, собственно, так называемой или Буджака (1822-1828). Аккерман: «Издание аккерманского земства», 1889, 520 с.
15. Вельтман А.Ф., Начертании древней истории Бессарабии [сочинение Генерального штаба штабс-капитаном Вельтманом], тип. Семена Селивановскаго, Москва, 1828.
16. Егунов А.Н., Записки Бессарабского статистического комитета, том 1, Типография Областного Правления, Кишинев, 1864 627 с.
17. Егунов А.Н., Записки Бессарабского статистического комитета, том 2, Типография Областного Правления, Кишинев, 1867, 479 с.
18. Егунов А.Н., Записки Бессарабского статистического комитета, том 3, Типография Областного Правления, Кишинев, 1868.
19. Дневник пребывания Царя-освободителя в Дунайской армии, 1877.
20. Майор фон Раан, Перечень из собственного своего журнала в продолжение прошедшей войны при завоевании Молдавии и Бессарабии 1787-1790, С. Петербург, 1792.
21. Статистические сведения Бессарабской губернии под редакции Поповского.
22. Труды Бессарабского церковно-историко-археологического общества. Под ред. В. Кудриновского. Вып. 1-2, Кишинев, 1909.
23. Труды Бессарабского церковно-историко-археологического общества. Под ред. В. Кудриновского. Вып. 1, Кишинев, 1909.
24. Могилянский Н.К., Материалы для географии и статистики Бессарабии, Кишинев, 1913.
25. Списки населенных мест Российской империи. Бессарабская область. Сост. Изд. Статистический Комитет МВД.
26. Перевод ручной книги законов Арменопола, С. Петербург, 1831.

27. Заболоцкий-Десятовский А.П., Граф П.Д. Киселев и его время: Материалы для истории императоров Александра I, Николая и Александра II [Соч. А.П. Заболоцкого-Десятовского], Ч. I., С. Петербург, 1882.
28. Заболоцкий-Десятовский А.П., Граф П.Д. Киселев и его время: Материалы для истории императоров Александра I, Николая и Александра II. [Соч. А.П. Заболоцкого-Десятовского], Ч. II. С. Петербург, 1882.
29. Заболоцкий-Десятовский А.П., Граф П.Д. Киселев и его время: Материалы для истории императоров Александра I, Николая и Александра II. [Соч. А.П. Заболоцкого-Десятовского], Ч. I-IV. С. Петербург, 1882.
30. Заболоцкий-Десятовский А.П., Граф П.Д. Киселев и его время: Материалы для истории императоров Александра I, Николая и Александра II. [Соч. А.П. Заболоцкого-Десятовского], Ч. I., IV. С. Петербург, 1882.
31. Драганов П.В., Bessarabiana. Ученая, литературная и художественная Бессарабия, Кишинев, 1911.
32. Лашков В., Бессарабия. К 100-летнего юбилея присоединения к России, Кишинев, 1912.
33. Батюшков П., Бессарабия: Историческое описание, С. Петербург, 1892.
34. Накко А.К., История Бессарабии с древнейших времен. Ч. 1, вып. 1, кн. 1: Скифский период. – Тип. Ульриха и Шульце, Одесса, 1873. 186 с.
35. Накко А.К., История Бессарабии с древнейших времен. Ч. 1, вып. 2, кн. 2: Дако-Римский период.. Тип. Ульриха и Шульце, Одесса, 1874, с. 187-487.
36. Накко А.К., История Бессарабии с древнейших времен. Ч. 1, вып. 3, кн. 3: Период великого переселения народов. Тип. Ульриха и Шульце, Одесса, 1875, с. 489-902.
37. Накко А.К., История Бессарабии с древнейших времен. Ч. 2, кн. 4: От нашествия Батыя до Букарестского мира, 1241-1812: Славяно-Влахо-Монгольский период. Тип. Ульриха и Шульце, Одесса, 1874, с. 187-487.
38. Вигель Ф.Ф., Воспоминания [в 7 ч.], ч. 1-2, Университетская типография, Москва, 1864-1865. Ч. 1. [2], 237 с.
39. Вигель Ф.Ф., Воспоминания, ч. 3-4, Университетская типография, Москва [Ч. 3. 186 с.; Ч. 4. 178 с.]
40. Вигель Ф.Ф., Воспоминания, ч. 5-6, Университетская типография, Москва [Ч. 5. 218 с.; Ч. 6. 149 с.].
41. Фрациман Ю., К вопросу об епархиях Бессарабии, Кишинев, 1901.
42. Горе П., Записка об однодворцев /мазылах, 1911.
43. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Новороссия и Крым. Том 14, 1900.
44. Потоцкий С., Историко-географический очерк Бессарабской губернии, Ялта, 1902.
45. Могилянский Н.К., Материалы для географии и статистики Бессарабии, Кишинев, 1913.
46. Сорока П.П., География Бессарабской Губернии Сорока, Тип. А. Попова, Кишинев, 1878, 189 с.
47. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона Банки-Бергер, С. Петербург, 1891.
48. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона Банки-Бергер, С. Петербург, 1893.
49. Защук А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область, С. Петербург, 1862, 274 с.
50. Скальковский А.А., Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1730-1823, т.1-2, Одесса 1836-1838.
51. Скальковский А.А., Опыт статистического описания Новороссийского края, т. 1, Одесса, 1850.
52. Скальковский А.А., Опыт статистического описания Новороссийского края, т. 1-2, Одесса, 1850-1853.
53. Михайлевскокий-Данилевский А.И., Полное собрание сочинений Описание русско-турецкой войны 1806 1812 г., С. Петербург, 1848.

54. Бессарабские Областные Ведомости/БОВ за 1865 и 1866 (статьи).
55. Нестеровский П.А., На севере Бессарабии: Путевые очерки, Варшава, 1910, 106 с.
56. Палаузов С.Н., Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении, С. Петербург, 1859.
57. Бантыш-Каменский Д.Н., Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию. Губернская тип. А. Решетникова, Москва, 1810 (очень редкая книга)*.
58. Яковенко И., Нынешнее состояние Турецких княжеств Молдавии и Валахии, и Российской Бессарабской области, с картою. Типография Александра Смирдина, С. Петербург, 1828.
59. Яковенко И., Молдавия и Валахия с 1820 по 1829 год в письмах. Типография Н. Греча, С. Петербург, 1834.
60. Карта Бессарабии, Молдавии, Валахии и части земель к оным прилежащих / Соч. при Военно-Топогр. Депо в 1817 и исправлена 1820 года, С. Петербург, (редкая)*.

Sursa: ANICB, Fond Paul Gore, d. 32, f. 214-246.
* Catalogul cărţilor privitoare la Basarabia din biblioteca lui Paul Gore cuprinde 651 titluri.
* raritate bibliografică (însemnarea aparţine lui Paul Gore).
* carte rară.

Anexa 2.

Ex-libris din biblioteca lui Paul Gore

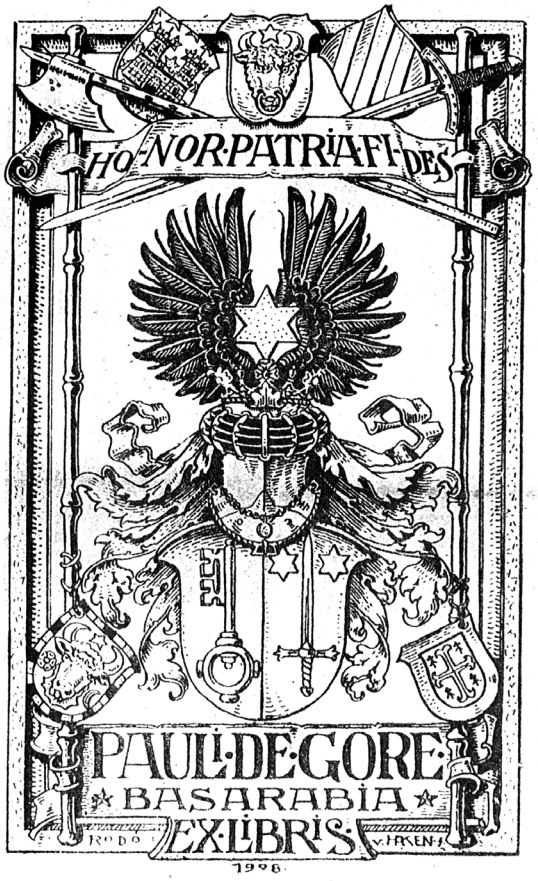

Sursa: ANICB, Fond Gore Pavel, d. 21, f. 1-4.

Anexa 3

Adresa de răspuns a guvernatorului din Basarabia din 25 aprilie 1910 (nr. 938), către Comitetul de cenzură străină din Odesa

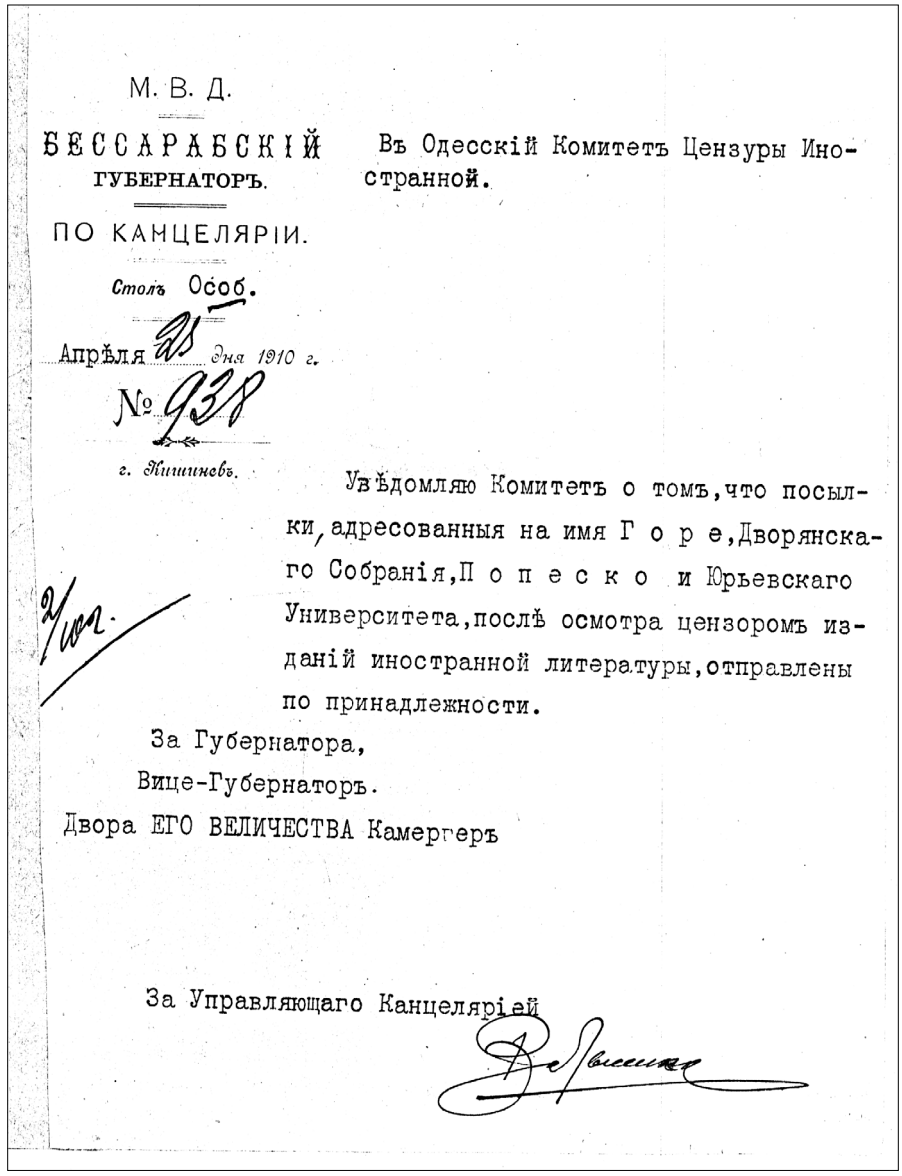

М. В. Д.

БЕССАРАБСКІЙ ГУБЕРНАТОРЪ.

ПО КАНЦЕЛЯРІИ.

Столъ Особ.

Апрѣля 25 дня 1910 г.

№ 938

г. Кишиневъ.

Въ Одесскій Комитетъ Цензуры Иностранной.

Увѣдомляю Комитетъ о томъ, что посылки, адресованныя на имя Г о р е, Дворянскаго Собранія, П о п е с к о и Юрьевскаго Университета, послѣ осмотра цензоромъ изданій иностранной литературы, отправлены по принадлежности.

2/шл.

За Губернатора,
Вице-Губернаторъ.
Двора ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА Камергеръ

За Управляющаго Канцеляріей

Sursa: ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 12.

Anexa 4

Adresa Comitetului de cenzură străină din Odesa din 3 mai 1910 (nr. 1329), către guvernatorul din Basarabia privitor la pachetele cu cărţi sosite pe numele lui Paul Gore

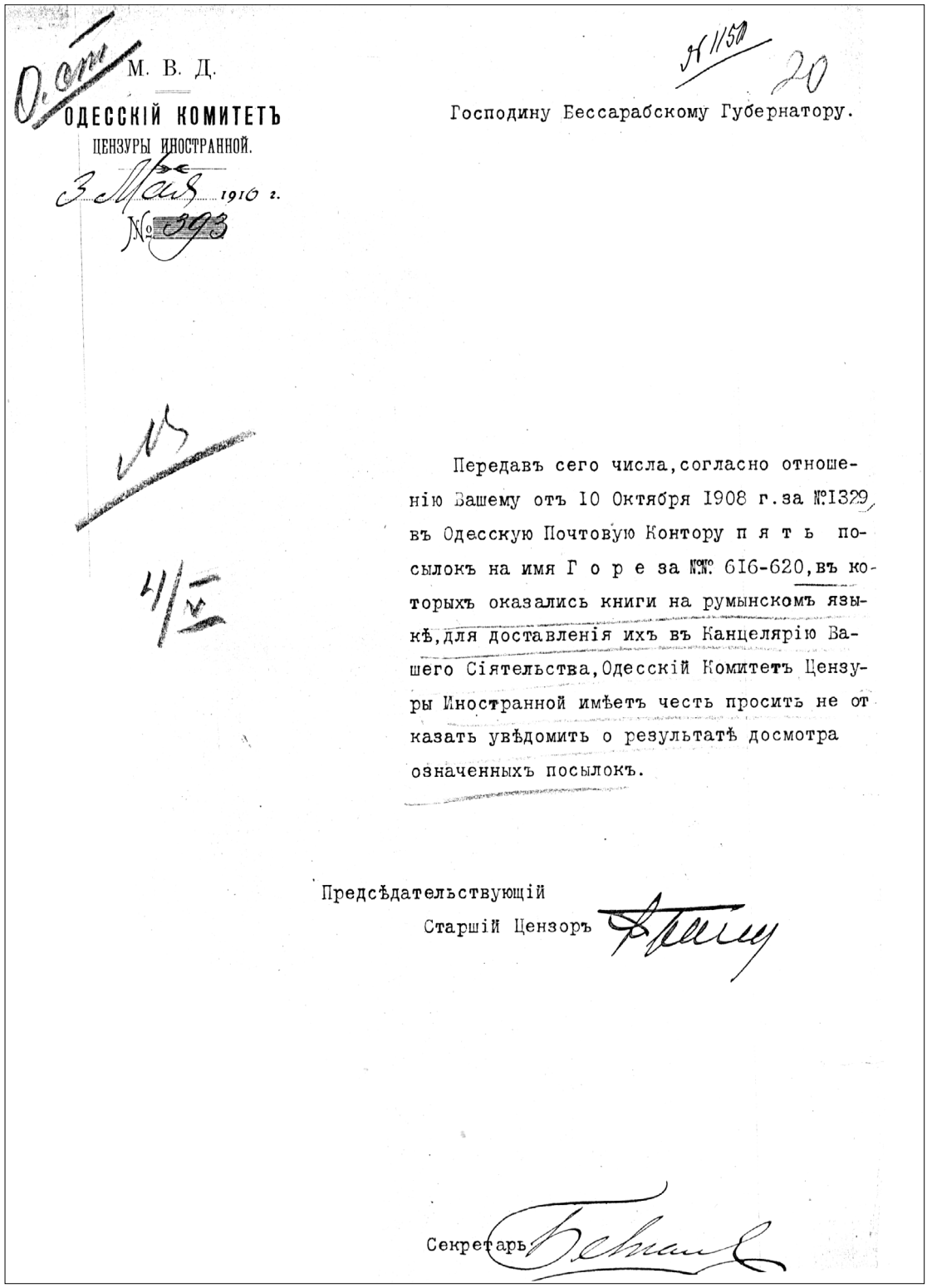

М. В. Д.
ОДЕССКІЙ КОМИТЕТЪ
ЦЕНЗУРЫ ИНОСТРАННОЙ.
3 Мая 1910 г.
№ 393

№ 11/50 20

Господину Бессарабскому Губернатору.

Передавъ сего числа, согласно отношенію Вашему отъ 10 Октября 1908 г. за №1329, въ Одесскую Почтовую Контору п я т ь посылокъ на имя Г о р е за №№ 616-620, въ которыхъ оказались книги на румынскомъ языкѣ, для доставленія ихъ въ Канцелярію Вашего Сіятельства, Одесскій Комитетъ Цензуры Иностранной имѣетъ честь просить не отказать увѣдомить о результатѣ досмотра означенныхъ посылокъ.

Предсѣдательствующій
Старшій Цензоръ

Секретарь

Sursa: ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 20.

Valuable books from the library of Paul Gore (Identification and/or inventory of sources)

Abstract

Paul Gore (1875-1927) – an outstanding figure of the socio-political, scientific and cultural life of Bessarabia at the beginning of 20th century, was also known among his contemporaries as a keen collector of old and rare books. Undoubtedly, the most valuable part of the library of Paul Gore consisted of books on the history of Bessarabia. Documents from the National Archives of the Republic of Moldova in Chişinău confirm that he inherited a large part of books from his father Gheorghe Gore (1839-1909). A study of the Paul Gore Fund at the National Archives of Romania in Bucharest gave us a lot of documentary evidence of the destiny of this Bessarabian noble library, which later became a property of the King Ferdinand Fund. However, the fate of its most valuable part – books on the history of Bessarabia, consisted of 651 units of the total number of 6456 volumes – is still unknown.

Ценные книги из библиотеки Паула Горе (идентификация и/или инвентаризация источников)

Резюме

Паул Горе (1875-1927) – выдающийся деятель социально-политической и научно-культурной жизни Бессарабии начала XX века, занимавший многие важные должности, был известен среди современников как увлеченный коллекционер старинных и редких книг. Несомненно, самой выдающейся частью коллекции Паул Горе являлись издания по истории Бессарабии. Большую часть собрания он унаследовал от своего отца Георге Горе (1839-1909), что подтверждается множеством документов из собраний Национального архива Республики Молдова в Кишиневе. Исследование Фонда Паул Горе из Национального архива Румынии в Бухаресте дало нам много документальных свидетельств о судьбе этой бессарабской дворянской библиотеки, оказавшейся позже во владении Фонда короля Фердинанда. Однако участь ее наиболее ценной части – книг по истории Бессарабии, насчитывавших 651 том из общего собрания в 6456 томов – до сих пор остается неизвестной.

16.01.2013

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

CLERUL BASARABEAN ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Silvia Scutaru

Marele conflict de la începutul secolului al XX-lea a fost o experienţă traumatizantă pentru clerul basarabean. Deşi creştinismul a condamnat hotărât acţiunile violente ale părţilor beligerante, Biserica Ortodoxă Rusă a desfăşurat o activitate amplă pentru a susţine moral şi material victimele războiului. În iulie 1914, Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău a înaintat clerului basarabean nişte obligaţii, pe care acesta urma să le îndeplinească în condiţiile de război. Preotul trebuia să împărtăşească recruţii, să se roage duminica şi în zilele de sărbători pentru sănătatea lor, să pomenească morţii. Parohiile erau obligate să comunice autorităţilor eparhiale despre copiii rămaşi orfani, care urmau să fie repartizaţi în şcolile mănăstireşti, cu acordul tutorilor. Preoţii circumscripţiilor, unde trecea calea ferată, trebuiau să întâmpine trenurile cu ostaşi şi răniţi şi să le distribuie cruciuliţe, Sfinte Evanghelii, broşuri, foi volante (Согласно 1914, 332-334).

La 18 iulie 1914, după ce a fost decretată starea de urgenţă, în Chişinău s-a constituit un departament duhovnicesc pentru a acorda ajutor ostaşilor de pe front şi a susţine familiile acestora (Кишинёвская епархия 1915, 64). Activitatea lui era coordonată de protoiereul Nicolae Laşcov, secretarul Consistoriului – Vasile Reşetnicov, casier – protoiereul Vasile Guma, funcţionari – preoţii Evgheni Kozakevici şi Grigori Glovatinski. Donaţiile în bani erau colectate de casierul departamentului – protoiereul Vasile Guma[1] (Anexa 1). Fiecare circumscripţie a ales câte un delegat pentru a forma un cerc duhovnicesc, subordonat acestui departament. Membrii cercului erau trimişi pe front în funcţie de necesităţi[2]. Fiecare avea veşminte, liturghier, molitvenic, trebnic, cadelniţă, antimis şi un chivot cu sfinte daruri de rezervă[3]. Mănăstirilor şi schiturilor li s-a propus să desemneze câte un ieromonah, iar dacă circumstanţele permit, şi doi sau trei în cercul duhovnicesc (Обращение 1914, 327-328). Un grup de 29 de preoţi au fost instruiţi să acorde un prim-ajutor pentru cei răniţi[4]. Cercul a fost împărţit în patru grupe, după numărul localităţilor, pentru care erau destinaţi: Vilna, Brest, Pinsk şi Berdicev (Епархиальная 1914, 1462). Se recomanda susţinerea acestuia de către biserici, în funcţie de posibilităţile lor – câte o rublă pe an de pe fiecare desetină de pământ bisericesc sau din fondurile personale ale preoţilor parohi[5]. Comitetul duhovnicesc a organizat o infirmerie în incinta clădirii Seminarului duhovnicesc. Aceasta se afla la etajul doi, avea şapte camere cu o sută de paturi (Кишинёвская 1915, 69).

Unii membri ai cercului duhovnicesc şi-au desfăşurat activitatea pe front, sprijinind moral soldaţii. Astfel, preotul Grigorie Xifti s-a molipsit de tifos şi a decedat, iar la 19 octombrie 1916 preotul Alexandru Tarnoruţki a fost rănit mortal, deoarece se avântase cu crucea în mână în fruntea regimentului care respingea atacul inamicului (Памяти 1917, 7)[6]. Pentru participare la operaţiunile militare au fost decoraţi preoţii: Alexandru Cerchez, Vasile Donos, Vladimir Gheorghianov,

[1] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 5037, f. 58.
[2] ANRM, F. 10, d. 4692, f. 1.

[3] **Trebnic** – carte de ritual a Bisericii Ortodoxe, **cadelniţă** – vas de metal, atârnat de lănţişoare, în care se arde tămâie la slujbele religioase, **antimis** – bucată pătrată de pânză de in (cu imaginea Mântuitorului în mormânt) care acoperă masa altarului, **chivot** – cutie pe masa altarului în care se află cuminecătura (pentru bolnavi).
[4] Membrii cercului duhovnicesc: N. Moşneaga, I. Gavrilovici, I. Dmitriev, N. Baljelarschi, V. Gheorghianov, F. Chişca, I. Popesco, I. Baidan, A. Berov, I. Serbov, P. Zdetoveţchi, D. Dimov, M. Neaga, G. Xifti, V. Baltaga, I. Gromicov, G. Jereghi, M. Suhomlinov, V. Aronov, A. Nagacevschi, V. Tucicovschi, G. Secrier, T. Podgurschi, G. Zagorschi, I. Curbet, I. Sofronovici etc. (КЕВ 1914, №36, 1464, сноска).
[5] ANRM, F. 10, d. 4692, f. 1 verso.
[6] Alexandru Tarnoruţki s-a născut la 30 iulie 1888, în satul Cobîlevo, judeţul Hotin. A învăţat la şcoala bisericească din Edineţ, apoi la Seminarul teologic din Chişinău. La 1 decembrie 1914, a fost mobilizat în calitate de preot de unitate militară.

Ştefan Gheraşcenco etc (Высочайшие 1917, 21). Când a apărut pericolul răspândirii holerei, anume preoţimea explica credincioşilor despre necesitatea respectării igienei[7].

La începutul războiului, la Chişinău a fost format Regimentul 250 Infanterie Balta, completat cu rezervişti moldoveni din judeţele Orhei şi Balta, care a participat la bătălia de la Prasnîş, în februarie 1915. La Marele Cartier, pe lângă ofiţeri şi soldaţi, se mai aflau preotul Regimentului 250 Infanterie Balta, părintele Cerchez al Regimentului 249 Infanterie Dunăre, părintele Bolboceanu, care suportau, în rând cu toţii, greutăţile războiului (Inculeţ 1926, 11). Presa bisericească menţiona activitatea pe câmpul de luptă a preoţilor Ioan Doliscinschi şi Mihail Neaga, absolvenţi ai Seminarului Teologic din Chişinău. Ei alinau suferinţele răniţilor, înmormântau morţii, susţineau moral ostaşii (Отношение 1916, 249-241).

În punctele medicale, deschise de clerul basarabean, au fost primiţi zeci de răniţi, atât soldaţi basarabeni, cât şi ostaşi din guberniile cele mai îndepărtate ale Rusiei şi din Serbia. De asemenea, localurile instituţiilor şcolare bisericeşti din Chişinău erau folosite ca centre medicale pentru răniţi[8]. În 1915 s-au înfiinţat infirmerii militare în clădirile noi ale Seminarului Teologic (300 de răniţi), în incinta Şcolii Eparhiale (400 de persoane) (Епархиальная 1915, 578-579). Epitropia eparhială urma să doneze 800 de ruble pentru construcţia unui azil eparhial pentru familiile preoţilor şi prizonieri de război[9].

La 13 ianuarie 1915, la Chişinău, la iniţiativa arhiepiscopului Platon, s-au întrunit starеţii mănăstirilor basarabene[10]. Adunarea a hotărât să primească, după necesitate, 200 de răniţi, asigurându-le cazare şi hrană. S-a propus alocarea a 10000 de ruble pentru construcţia unui orfelinat eparhial, iar din fondurile mănăstirilor – a 3000 de ruble pentru întreţinerea orfanilor (Епархиальная 1915, 136). Preoţimea basarabeană a susţinut material armata, trimiţând regulat ajutoare băneşti (Anexa 2). Comitetul eparhial, în darea de seamă despre banii donaţi, menţiona că pentru necesităţile armatei, în perioada 21 iulie - 14 noiembrie 1914, s-au adunat 105000 ruble (Кишинёвская 1915, 77), iar la începutul anului 1915 s-a pus la dispoziţia comitetului eparhial 150000 ruble (Parhomovici 1929, 19).

De cele mai multe ori sătenii nu ştiau ce lucruri să doneze pentru necesităţile frontului şi unde să le aducă. Preoţii explicau că pentru „armata rusă, iubitoare de Isus" se cer scurte îmblănite, cămăşi, pâsle, cizme, pulovere etc. Donaţiile urmau să fie înregistrate într-un registru, indicându-se numele donatorului şi natura donaţiei. Dacă mirenii aduceau pânză de in, de lână, postav, flanelă, membrii familiilor de preoţi şi elevii şcolilor locale confecţionau haine pentru necesităţile frontului[11]. La 5 octombrie 1916, din iniţiativa arhiepiscopului Anastasie şi a preotului Vasile Guma, a fost înfiinţat un comitet de ajutorare şi o ospătărie populară a Catedralei din Chişinău; localul a fost sfinţit la 3 noiembrie. Ospătăria urma să servească mirenii afectaţi de război cu hrană gratuită[12].

Parohiile preoţilor plecaţi pe front rămâneau fără mentori spirituali, fiind lăsate în grija preoţilor din parohiile vecine, care nu le puteau acorda atenţia cuvenită. Anastasie a hotărât să nu mai păstreze parohiile preoţilor plecaţi pe front, numind în locul lor alte feţe duhovniceşti. După terminarea războiului, preoţii puteau reveni în parohiile lor. Aceste reguli nu vizau cântăreţii. Odată cu plecarea acestora pe front, muzica bisericească a degradat, de aceea unii preoţi au propus ca cântăreţii să nu facă serviciul militar (Драганчул 1917, 80). Graţie predicilor rostite de preoţi, enoriaşii acordau ajutoare orfelinatului.

Reprezentanţii administraţiei eparhiale au vizitat la sfârşitul anului 1915–începutul anului 1916 armatele ruseşti de pe frontul din Bucovina. În cadrul vizitei, chiriarhul Anastasie a donat ostaşilor lenjerie de iarnă (Гума 1916, 216). Acesta a vizitat şi Iaşii, s-a oprit la „Trei Ierarhi" şi la spitalul „Sf. Spiridon" (Гума 1916, 743). În 1917 au continuat vizitele cârmuirii bisericeşti superioare pe front,

[7] ANRM, F. 24, d. 162, f. 54.
[8] ANRM, F. 10, d. 4692, f. 27.
[9] ANRM, F. 10, d. 4692, f. 27.
[10] Au fost prezenţi: starеţul mănăstirii Hârbovăţ – Feognost, egumenul Paramon – Hârjăuca, arhimandritul Anfim – Dobruja, egumenul Iona – Călărăşăuca, ieromonahul Inochentie – Saharna, arhimandritul Feofilact – Căpriana, arhimandritul Gherman – Noul Neamţ, ieromonahul Dosifei – Frumoasa, egumenul Dionisie – Suruceni, ieromonahul Agafanghel – Ţigăneşti, arhimandritul Ioachim – Hâncu, ieromonahul Iuvenalie – Curchi (КЕВ 1915, №4, 136, сноска).
[11] F. 208, inv. 3, d. 5037, f. 51 (verso).
[12] Eparhiile din Imperiul Rus au susţinut acţiunile autorităţilor ţariste prin diferite iniţiative. Astfel, şcolile eparhiale-bisericeşti din eparhia Grodno, în perioada anilor 1914-1915, au colectat pentru necesităţile frontului 2891 rub. 9 cop. Aceste şcoli au trimis pe front 582 perechi de ciorapi, 190 de şervete, 191 fulare de lână, 824 perechi de mănuşi etc. (КЕВ 1916, №4, 97).

fiind vizitat Frontul Român la Bolgrad şi Ismail (Посещение 1917, 424-425).

În timpul Primului Război Mondial şi mănăstirile au susţinut activitatea de caritate. Călugării refuzau să consume ceai şi zahăr, banii economisiţi fiind expediaţi pentru necesităţile frontului[13]. Mănăstirile trimiteau pe front vin pentru spovedanie şi împărtăşanie, mai ales în perioada postului[14]. Conform dispoziţiei Sfântului Sinod, pe front puteau fi trimişi pentru prestarea serviciilor religioase şi călugării[15]. Ei îngrijeau şi de răniţi. Mănăstirea Noul Neamţ l-a trimis pe călugărul Filaret şi posluşnicul Ivan Radi să presteze diferite servicii la infirmeria militară din Bender. Mănăstirea a donat infirmeriei 20 de mese, 200 de prosoape. La 23 septembrie 1916, Sfântul Sinod a emis un decret cu privire la formarea unui detaşament sanitar din călugări, care urmau să scoată răniţii de pe câmpul de luptă şi să se ocupe de înhumarea morţilor[16]. Mănăstirile trebuiau să afişeze anunţurile despre mobilizarea pe front şi să anunţe rezerviştii unde trebuie să se prezinte[17]. Revista eparhială relata despre vitejia ieromonahului Anatolie, care a acordat ajutor medical unui ostaş rănit, chiar pe câmpul de luptă, în timpul unui bombardament de artilerie (Пастырь 1916, 704-706).

Anastasie a propus schiturilor şi mănăstirilor să se abţină de la consumul de carne, de care era nevoie pe front. Această iniţiativă a fost susţinută şi de Consistoriul Duhovnicesc, mănăstirile urmând să raporteze despre acordul lor organului respectiv[18]. Unele mănăstiri şi schituri consumau produse din carne şi acest fapt trezea nemulţumirea organelor eparhiale de conducere. Mănăstirile serveau adăpost pentru copiii, ai căror părinţi au murit sau au fost răniţi: pentru aceasta era nevoie de acordul chiriarhului[19].

La iniţiativa arhiepiscopului Platon, în 1914 a fost deschis un orfelinat, dat în grija unei chinovii[20] de maici şi surori în număr de 40 persoane. Aici erau primiţi copii orfani de ambele sexe, cu vârsta între 3 şi 10 ani, născuţi în Basarabia. Cazarea şi hrana era gratuită; băieţii învăţau grădinăritul, legumicultura, agricultura, iar fetele – lucrul manual. Orfelinatul şi chinovia măicuţelor se afla sub patronajul frăţiei *Naşterea lui Hristos* (Общие положения 1915, 453). Prin strădania preotului V. Guma, la Chişinău a fost creată o chinovie din 13 măicuţe şi surori de caritate „Comunitatea Marta şi Maria", căreia i s-a încredinţat conducerea unei ospătării populare (Puiu 1919, 85). La 13 ianuarie 1915, Platon a convocat o adunare a stareţilor mănăstirilor de călugări – Hârbovăţ, Hârjăuca, Dobruşa, Călărăşăuca, Saharna, Căpriana, Noul Neamţ, Frumoasa, Suruceni, Ţigăneşti, Japca, Hâncu şi Curchi – în cadrul căreia s-a decis să se contribuie material la construcţia unui adăpost eparhial pentru copiii orfani. În acest scop, adunarea a alocat suma de 10000 de ruble din banii mănăstirilor, iar anual, pentru întreţinerea orfanilor, urma să fie alocată suma de 3000 de ruble (Епархиальная 1915, 136). În 1916, mănăstirile trebuiau să deschidă şcoli pentru fraţii şi surorile care aveau aptitudini de învăţătură. Egumenul mănăstirii Hârjăuca, Paramon, a fost mustrat pentru că nu a îndeplinit această dispoziţie la timp[21].

Revoluţia din februarie 1917 din Rusia a marcat şi cadrul de activitate a clerului din Basarabia. Congresul Eparhial Extraordinar din aprilie 1917 a chemat toţi cetăţenii Basarabiei să nu atenteze la averea străină şi să aplaneze conflictele din cauza pământului. Printre preoţi se auzeau voci care chemau la reorganizarea vieţii eparhiale. Preoţii publicau articole despre problemele cu care se confrunta Basarabia, identificau soluţii pentru reorganizarea paşnică a vieţii statului şi bisericii în baza unor principii ortodoxe noi. Ideile socialiste însă au găsit mulţi susţinători între ostaşi şi păstoriţi, care considerau că o nouă societate se poate edifica prin distrugere şi anarhie. Au început persecuţiile arhipăstorilor, pogromurile, asasinatele. În ianuarie 1918, în Basarabia a intrat Armata Română, care a restabilit ordinea. Conştienţi că poporul se purifică prin religie şi credinţă, o parte din clerul basarabean a susţinut mişcarea naţională, pledând pentru principiile libertăţii şi democratizării bisericii.

Primul Război Mondial încă o dată a demonstrat ataşamentul unor reprezentanţi ai clerului basarabean faţă de ţar, Rusia şi Biserică. Presa bisericească din Basarabia alimenta pornirile războ-

[13] ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 209, f. 9.
[14] ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 247, f. 18.
[15] ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 125, f. 22.
[16] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 5192, f. 1.
[17] ANRM, F. 2119, inv. 1, d. 207, f. 21.
[18] ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 247, f. 36.
[19] ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 247, f. 35.
[20] **Chinovie** – mănăstire în care călugării trăiesc în comun.
[21] ANRM, F. 21, d. 247, 104.

nice şi patriotismul faţă de „Rusia-mamă” prin publicarea materialelor tematice[22]. Astfel, preotul P. Kedrov menţiona că în condiţiile de război „... numai Rusia – măreaţă, imensă, puternică şi ortodoxă – va reda lumii chipul pierdut al lui Christos...[23]” (Кедров 1916, 511). Totuşi nu putem trece cu vederea dorinţa clerului de a acorda susţinere morală şi materială celor afectaţi de ororile războiului. Acesta a iniţiat numeroase acţiuni de binefacere, prin exemplul propriu a menţinut echilibrul spiritual al enoriaşilor, al ostaşilor şi al membrilor familiilor acestora. Oricum am aprecia evenimentele primului Război Mondial, trebuie să recunoaştem, că Biserica din Basarabia a alimentat spiritul de solidaritate cu autorităţile imperiale, fiind subjugată intereselor politice ale Rusiei.

Anexa 1

Devizul de încasări şi cheltuieli al Departamentului duhovnicesc în perioada 1914-1917*

Încasări

Încasări pentru...	**1914**	**1915**	**1916**	**1917**
Departamentul duhovnicesc	118144 rub./74 cop.	88311 rub./83 cop.	102947 rub./46 cop.	211738 rub./03 cop.
Adăpostul pentru orfani	-	117625 rub./09 cop.	152031 rub./89 cop.	116935 rub./94 cop.
Atelierul – adăpost pentru bolnavi şi infimi	-	1672 rub.	888 rub./25 cop.	19605 rub./85 cop.
Pentru refugiaţi	-	167 rub./44 cop.	2009 rub./75 cop.	634 rub./09 cop.

Cheltuieli

Cheltuieli pentru...	**1914/1915**	**1916**	**1917**
1) *Departamentul duhovnicesc*: a) Departamentul duhovnicesc; b) Infirmeria duhovnicească; c) Cercul duhovnicesc; d) achiziţia lucrurilor pentru armată	 10632 rub./20 cop. 66284 rub./85 cop. 18792 rub./90 cop. 159 rub./25 cop.	 33378 rub./72 cop. 64840 rub./75 cop. 10394 rub./75 cop. 6129 rub./34 cop.	 65970 rub./24 cop. 89088 rub./31 cop. 12104 rub./81 cop. 1329 rub./26 cop.
2) Adăpostul pentru orfani	91996 rub./54 cop.	106093 rub./05 cop.	151430 rub./42 cop.
3) Atelierul – adăpost pentru bolnavi şi infimi	5216 rub./25 cop.	9487 rub./30 cop.	19973 rub./63 cop.
4) Refugiaţi	5487 rub./42 cop.	5618 rub./42 cop.	5187 rub./64 cop.

* *Sursa:* ANRM, F. 208, inv. 3, d. 4906, f. 8.

Anexa 2

Lista bisericilor circumscripţiei 3, jud. Bender, care au donat bani pentru necesităţile frontului, iulie 1915*

Abaclâdjaba	30 cop.
Baurcia	15 cp.
Başcalia	10 cop.
Beşalma	87 cop.
Beş-Ghios	20 cop.
Valea Perjii	1 rub.
Gaidarî	30 cop.
Dezghinje	1 rub. 50 cop.

[22] Бессарабия и румынские австрофилы. În: КЕВ. 1915, №9/10, p.290-296, Витежия осташулуй русеск; Душмэния германилор. În: Луминэторул. 1915, октомбрие, p. 60-67, p. 70-72, Че вроеск немций каре ау порнит бэтэлия ку ной. În: Луминэторул. 1916, мартие, p. 63-68, Апостольское призвание России в настоящей войне. În: КЕВ. 1916, №27/28, p. 510-512.

[23] Кедров П. Апостольское призвание России в настоящей войне. În: КЕВ. 1916, №27/28, p. 511.

Djoltai	30 cop.
Cazaiaclia	40 cop.
Chiriet-Lunga	2 rub. 30 cop.
Chirsova	54 cop.
Chiriutnea	3 rub.
Comrat	38 cop.
Congaz	85 cop.
Romanovca	86 cop.
Sadaclia	2 rub. 25 cop.
Tvardiţa	50 cop.
Tomai	1 rub. 52 cop.
Ceadîr - Lunga	2 rub.
Ciocmaidan	1 rub.
Ferapontievca	1 rub. 57 cop.
TOTAL	**21 rub. 57 cop.**

[*] *Sursa:* ANRM, F. 208, inv. 3, d. 4912, f. 112.

Bibliografie

Inculeţ 1926: T. Inculeţ, Basarabenii în războiul mondial (Chişinău 1926).

Parhomovici 1929: I. Parhomovici, Scurtă schiţă istorică despre arhipăstorii Chişinăului şi Hotinului (1914-1917): Arhiepiscopul Platon şi Arhiepiscopul Anastasie. RSIABC XIX, 1929, 1-58.

Puiu 1919: V. Puiu, Monăstirile din Basarabia. RSIABC XI, 1919, 1-91.

Высочайшие 1917: Высочайшие награды. В сб.: КЕВ. № 5, 1917, 20-21.

Гума 1916: В. Гума, Обозрение епархии Его Преосвященством Преосвященнейшим Анастасием, Епископом Кишинёвским и Хотинским. В сб.: КЕВ, №10 (Кишинев 1916), 211-217.

Гума 1916: В. Гума, Высокопреосвященный Архиепископ Анастасие в Яссах. В сб.: КЕВ, №44 (Кишинев 1916), 741-745.

Драганчул 1917: И. Драганчул, Война и приход. В сб.: КЕВ, №5 (Кишинев 1917), 77-80.

Епархиальная 1914: Епархиальная хроника. В сб.: КЕВ, № 36 (Кишинев 1914), 1460-1467.

Епархиальная 1915: Епархиальная хроника. В сб.: КЕВ, №4 (Кишинев 1915), 136-141.

Епархиальная 1915: Епархиальная хроника. В сб.: КЕВ, № 21-22 (Кишинев 1915), 578-580.

Кедров 1916: П. Кедров, Апостольское призвание России в настоящей войне. В сб.: КЕВ, №27-28 (Кишинев 1916), 505-512.

Кишинёвская 1915: Кишинёвская епархия в деле учреждений духовного ведомства в оказании помощи раненым и больным воинам и их семействам. В сб.: КЕВ, №7-8 (Кишинев 1915), 63-78.

Обращение 1914: Обращение Высокопреосвященства Архиепископа Платона к пастырям. В сб.: КЕВ, №29-30 (Кишинев 1914), 327-328.

Общие 1915: Общие положения устава приюта для сирот павших в войне православных воинов бессарабской губернии и женского при приюте монастыря в Кишинёве. В сб.: КЕВ, №17-18 (Кишинев 1915), 451-454.

Отношение 1916: Отношение на имя Высокопреосвященнейшего Платона, бывшего архиепископа Кишинёвского и Хотинского. В сб.: КЕВ, №11 (Кишинев 1916), 239-242.

Памяти 1917: Памяти священника Александра Григорьевича Тарноруцкого, павшего на поле брани 19 октября 1916 года (Кишинёв 1917).

Пастырь 1916: Пастырь-герой. В сб: КЕВ, №40-41 (Кишинев 1916), 704-706.

Посещение 1917: Посещение Высокопр. Анастасием румынского фронта. В сб.: КЕВ, №21-22 (Кишинев 1917), 424-425.

Согласно 1914: Согласно распоряжению Его Высокопреосвященства, Высопреосвященнейшего Архиепископа Платона, Кишинёвская Духовная Консистория к неукоснительному исполнению предлагает духовенству Бессарабской епархии. В сб.: КЕВ, №29-30 (Кишинев 1914), 332-336.

Bessarabian clergy during the First World War

Abstract

Bessarabian clergy actively provided moral and material support to the victims of war. It was created a clerical department to help the soldiers and their families. Each district elected a delegate to be part of a clerical group that would be subordinated to this department. The members if this group were sent to the front line if needed. The medical centers opened by the Bessarabian clergy treated wounded soldiers not only from Bessarabia, but also from the remote provinces of Russia and from Serbia. The clergy that was faithful to imperial authorities also helped to collect donations for the Russian army, which they regarded as Christ-loving. The departure of church choristers to the front line led to significant degradation of church music during that period.

Another important aspect is that the monasteries also supported charity activities initiated by the tsarist authorities. Thus, the money raised was sent to cover various needs of the front and monks were assigned to perform religious services. Some monasteries provided shelter for children whose parents have died or been wounded in battle.

The February Revolution of 1917 had a significant effect on the activity of the Bessarabian clergy, whose members began to publish articles on the problems of Bessarabia. They offered options for a peaceful reorganization of state and church based on new principles of Orthodox Faith. However, the socialist ideas have gained many supporters among soldiers and the faithful who believed that a new society could be built through destruction and anarchy. This caused persecutions of the clergy and even assassinations. Some priests supported the national movement and the principles of freedom and democratization of the church. However, assessing the impact of the First World War to Bessarabia, it should be recognized that the clergy supported the imperial power and subordinated to political interests of Russia.

Бессарабское духовенство в годы Первой мировой войны

Резюме

Бессарабское духовенство оказывало моральную и материальную поддержку жертвам войны. Было создано духовное управление для помощи солдатам на линии фронта и поддержки их семей. Его члены отправлялись на фронт по мере необходимости. В медпунктах, организованных бессарабским духовенством, лечились раненые солдаты не только из Бессарабии, но и из самых отдаленных губерний России и из Сербии. Духовенство, поддерживая царские власти, способствовало сбору пожертвований для русской армии. В годы войны церковная музыка оказалась в состоянии упадка из-за ухода на фронт церковных певчих.

Монастыри также, наряду с белым духовенством, участвовали в благотворительных акциях, инициированных имперскими властями. Собранные деньги отправлялись на фронт, а некоторые монахи шли на передовую для выполнения религиозных обрядов. Часть монастырей имели приюты для детей, чьи родители погибли или были ранены.

Февральская революция 1917 года оказала заметное влияние на деятельность бессарабского духовенства, представители которого стали публиковать статьи о проблемах Бессарабии. Они предлагали варианты для мирной реорганизации жизни государства и церкви, основанной на принципах православия. Но, к сожалению, социалистические идеи нашли много сторонников среди солдат и верующих, которые посчитали, что новое общество можно построить путём разрушения и анархии. Начались гонения на священнослужителей, погромы и убийства. Некоторые священники оказали содействие национальному движению и поддержали принципы свободы и демократизации церкви. Однако, оценивая влияние Первой мировой войны на Бессарабию, следует признать, что духовенство поддерживало имперскую власть и подчинялось политическим интересам России.

12.01.2013

Dr. Silvia Scutaru, Liceul teoretic „N. Iorga”, str. Valea Crucii, 4/1, MD-2072 Chisinau, Republica Moldova

TREI EVENIMENTE POLITICO-JURNALISTICE DIN ROMÂNIA (1925-1927)

Marian Petcu

După încheierea Primului Război Mondial, România a semnat o serie de acorduri politice cu unele state vecine, acorduri ce vor fi dublate de importante angajamente în domeniile economic, jurnalistic, universitar, cultural etc. Acesta a fost contextul declanşării discuţiilor ce au dus la constituirea Micii Antante a Presei (Sinaia, 1925), a Presei Polono-Române (Galaţi, 1926) şi la găzduirea Congresului Presei Latine (a VI-a ediţie, Bucureşti, 1927).

Este vorba despre importante (şi costisitoare) manifestări, în care politicul a angrenat comunitatea jurnaliştilor şi ale căror efecte ar fi dificil să le evaluăm. Certitudinile sunt legate de menţinerea unei anumite stabilităţi regionale, la care presa şi-a adus contribuţia; apoi, intensificarea schimbului de informaţii între ţările partenere, mai buna cunoaştere a situaţiei politice, o mai bună imagine de ţară.

Studiul de faţă cuprinde schiţe istorice ale celor trei evenimente amintite mai sus.

I. Mica Antantă a Presei (Sinaia, 1925)

Alianţa politică numită Mica Antantă (sau Mica Înţelegere) a fost fondată în perioada 1920-1921, prin acordurile politice dintre Cehoslovacia, România şi Iugoslavia[1]. Miza majoră a acestei alianţe a fost apărarea independenţei şi suveranităţii statelor membre, un rol decisiv avându-l ministrul român de externe Take Ionescu[2].

După modelul miniştrilor de externe (şi la sugestia acestora[3]), liderii jurnaliştilor din cele trei ţări decid, la 15 august 1925[4], fondarea Micii Antante a Presei[5], adică reunirea jurnaliştilor sârbo-croato-sloveni, cehoslovaci şi români, într-un inedit proiect profesional şi politic.

În iunie[6], Constantin Mille îi invitase pe reprezentanţii asociaţiilor profesionale, precum şi pe câţiva directori de ziare, pentru a stabili componenţa delegaţiei române la conferinţa de constituire a Antantei Presei. Tot în iunie, directorul presei şi propagandei din Ministerul de externe, Nicolae Dianu[7] a invitat la locuinţa sa un mare număr de jurnalişti – directorii ziarelor, reprezentanţii asociaţiilor de presă, câţiva corespondenţi ai ziarelor străine, pentru a discuta despre necesitatea unei colaborări mai strânse cu presa din ţările ce compuneau Mica Antantă. Cu aceasta ocazie s-au constituit şi câteva comisii de specialitate, comitetul de iniţiativă fiind condus de I.G. Duca[8].

Ziariştii ştiau foarte bine care sunt obiectivele unei astfel de reuniuni, de aceea unii s-au şi grăbit să precizeze că „Mica Antantă a Presei nu va fi o simplă organizaţie profesională, ea nu e destinată să servească interesele – destul de importante şi ele pentru public – ale ziarelor şi ziariştilor. Rostul ei e în primul rând politic: acela de a servi înăuntru şi în afară cauza alianţei dintre Cehoslovacia, Jugoslavia şi România" (Conferinţa 1925, 1). Delegaţii străini au sosit în ţară încă din 8 august şi au vizitat Bucureştiul, Braşovul, Ploieştiul şi alte localităţi. Pentru oaspeţi, o expoziţie a presei române a fost organizată în Casa Bellu, de lângă Palatul Academiei[9], iar la Sinaia, amenajată o expoziţie de artă românească.

[1] Acordul a încetat în anul 1938.
[2] Take Ionescu (n. Dumitru Ghiţă Ioan, 13 octombrie 1858, Ploieşti - m. 21 iunie 1922, Roma). Studii de drept, doctor în drept la Paris. Ministru al Cultelor. Ministru de Externe (1920-1921) şi prim-ministru (17 decembrie 1921 - 19 ianuarie 1922).
[3] Iniţiativa a aparţinut României.
[4] Discuţiile au început la Karlsbad, în 1922, cu ocazia unei conferinţe a miniştrilor de externe din ţările Antantei.
[5] Petit Entente de la Presse (P.E.P.)
[6] În luna mai, o delegaţie de jurnalişti români vizitează Cehoslovacia, la invitaţia Biroului Presei al ministerului cehoslovac de externe – vezi (Brănişteanu 1925, 1).
[7] Nicolae Dianu (n. 14 aprilie 1889 - m. ?), doctor în drept (Paris). Diplomat cu misiuni la Paris, Praga, Atena, Roma, Stockholm, Santiago, Moscova. Director al protocolului în Ministerul de Externe. Director al Direcţiei Presă şi Propagandă din Ministerul Afacerilor Externe (1926).
[8] Ion Gheorghe Duca (n. 20 decembrie 1879, Bucureşti - m. 29 decembrie 1933, Sinaia) era ministru al afacerilor externe (1922-1926) la acea dată.
[9] S-a tipărit un catalog al expoziţiei, cu informaţii de istoria presei, prin grija lui A. Saadi Ionescu.

În 15 august 1925, în sala Cazinoului din Sinaia au început lucrările conferinţei. Oaspeţii au fost primiţi de Constantin Mille, preşedintele Asociaţiei Generale a Presei din România. Delegaţia iugoslavă era condusă de Mitoje Sokici, redactor-şef al ziarului *Pravda*, din Belgrad, secretar general al Asociaţiei Ziariştilor Iugoslavi. Cea cehoslovacă, de James Hyka, redactor-şef la Direcţia Presei şi Propagandei, de la Praga.

La deschiderea lucrărilor, ministrul nostru de externe I.G. Duca vorbeşte despre rolul presei, cea care „oglindeşte opinia publică şi în acelaşi timp o înrâureşte. Prin aceasta ea este auxiliara firească şi indispensabilă oricărei acţiuni politice, atât în ceea ce priveşte politica internă, cât şi în ceea ce priveşte politica externă" (Conferinţa 1925, 1). Constantin Mille subliniază importanţa acestui acord, în condiţiile în care presa din cele trei ţări se adresează unei populaţii de 40 de milioane de locuitori.

Prima zi a inclus vizitarea Mănăstirii Sinaia, depunerea de flori la mormântul lui Take Ionescu, o întâlnire cu Principele Carol, la Peleş. Prânzul a fost organizat la Hotelul Pallace, banchetul la Hotelul Băilor. Delegaţii au locuit în Castelul Pelişor. A doua zi, Mille propune ca miniştrii de externe cehoslovac şi iugoslav să fie proclamaţi preşedinţi de onoare ai conferinţei şi să li se trimită telegrame omagiale. Nicolae Dianu propune ca secretariatul conferinţei să fie format din E. Filotti, Kopecky şi Kissici. Se constituie cinci comisii, a câte cinci delegaţi: 1. Comisia de organizare, condusă de C. Mille; 2. Comisia tehnică, condusă de J. Hyka; 3. Comisia profesională, condusă de M. Sokici; 4. Comisia politică, condusă de Lev Sychrava; 5. Comisia propunerilor, condusă de Ehartici. Lucrările au continuat în comisii, au fost elaborate moţiuni, rezoluţii, procese-verbale.

În cea de-a treia zi, se aprobă moţiunea privind înfiinţarea unui birou de presă comun, care să reacţioneze pentru combaterea propagandei inamice. Raoul Atanasiu vorbeşte despre necesitatea ca ataşaţii de presă din fiecare ţară să fie jurnalişti, nu funcţionari. Apoi, participanţii iau cunoştinţă de declaraţia reprezentantul jurnaliştilor maghiari din România, Emerik Kadar[10], care spune că toţi gazetarii minoritari se declară alături de naţiunea română şi resping orice tendinţă de revanşă. Congresul adoptă şi rezoluţia prin care delegaţia română este însărcinată să ia contact cu asociaţiile de presă din Polonia, pentru acţiuni comune.

Se adoptă concluziile comisiilor de lucru şi Statutul Micii Antante a Presei (P.E.P.)[11]. Banchet oferit de Primăria Sinaia, ceai în castelul Prinţului Bibescu (Posada), apoi plecarea delegaţiilor la Bucureşti. Antanta Presei a oferit oportunitatea schimbului de delegaţii între cele trei ţări, fluidizării circulaţiei informaţiilor şi a colaborării profesionale eficiente.

II. Conferinţa constitutivă a „Presei polono-române" (Galaţi, 1926)

Tot în 1925, cu ocazia unei vizite a reprezentanţilor Parlamentului Polonez la Bucureşti[12], sub conducerea mareşalului Plucinsky, N. Dianu a propus organizarea unei conferinţe a presei din cele două ţări. Invitaţia a fost repetată de Constantin Mille, cu ocazia primirii parlamentarilor şi jurnaliştilor polonezi, la Palatul Sindicatului Ziariştilor. Oaspeţii au apreciat ideea alianţei polono-române, mai ales că aveau acorduri similare cu ţările baltice. Încât, solidaritatea şi fraternitatea între patru ţări[13] a fost leit-motivul reuniunii ce avea să se numească „Presa polono-română"[14]. De altfel, în prefaţa volumului ce a reunit documentele conferinţei, Dianu subliniază că după Mica Antantă a Presei, P.P.R. continuă „programul nostru de a dubla prin alianţe de presă toate alianţele politice pe care le avem cu vecinii noştri" (Presse 1926, 3).

Evenimentul a fost important nu numai din perspectiva istoriei jurnalismului, ci şi ca gest de promovare a imaginii ţării. De aceea insist asupra succesiunii momentelor ce fac posibilă reconstituirea lucrărilor, dar şi a dimensiunii turistice şi culturale.

Programul conferinţei constitutive, ce a avut loc la Galaţi în perioada 6-12 mai 1926, arăta aşa:

6 mai, 8.30, sosirea delegaţiei poloneze la Galaţi şi recepţia de primire, organizată în gară. Apoi o şedinţă de deschidere, în Palatul administrativ, prezidată de Ion Mitilineu, ministrul Afacerilor

[10] Emerik Kadar era vicepreşedintele Sindicatului Presei Maghiare din Ardeal şi Banat şi reprezenta, potrivit propriei declaraţii, 300 de jurnalişti.

[11] Dezbaterile şi documentele au fost purtate/redactate integral în limba franceză.

[12] În noiembrie 1925.

[13] Cehoslovacia, Iugoslavia, România şi Polonia.

[14] Presse Polono-Roumaine (P.P.R.)

Străine. Urmează un dejun la Grand Hotel[15], plecarea cu vaporul către Brăila; aici, un dineu oferit în Palatul administrativ, tot de ministrul nostru de externe.

7 mai, 10.00, a doua şedinţă, urmată de dejunul oferit de Primăria Galaţi. A treia şedinţă, un dineu oferit de Prefectura judeţului Covurlui. Programul a cuprins şi o seara dansantă, pe vaporul „Principele Mihai".

8 mai, 10.00, şedinţa de închidere a conferinţei, dejunul la Grand Hotel, vizitarea oraşului şi plecarea, cu vaporul, spre Vâlcov.

9 mai, sosirea la Vâlcov (Gura Chilia), vizitarea instalaţiilor şi a pescăriilor. Plecarea la Galaţi (masa, la bordul vaporului).

10 mai. Plecarea cu avionul la Chişinău; recepţie la aerodrom. Plimbare prin oraş, apoi Te Deum şi parada militară cu ocazia zilei naţionale a României. Dejun şi plecare, cu automobilele, la Tighina. De aici, delegaţia polonă a luat trenul pentru a sosi la Iaşi.

În 11 şi 12 mai au fost mai mult momente turistice, adică vizitarea oraşului Iaşi, plecarea la Cernăuţi, unde va fi o altă vizită, mai mereu recepţii oferite de gazde, în fine, plecarea polonezilor cu trenul, pe la punctul de frontieră Grigore Ghica Vodă.

Cât priveşte delegaţiile, cea română a avut 21 membri (dintre care doi înalţi funcţionari), iar cea poloneză 14. Reproduc lista delegaţilor pentru a se vedea nivelul de reprezentare a presei celor două ţări. Delegaţi români: Nicolae Dianu, directorul Direcţiei Presă şi Propagandă (Ministerul de Externe); Barbu Voinescu[16], preşedintele Sindicatului Ziariştilor din Bucureşti, preşedintele delegaţiei presei; Al. Duiliu Zamfirescu, prim secretar de legaţie; Raoul Anastasiu, preşedintele Uniunii Ziariştilor Profesionişti şi redactor la periodicele *Epoca* şi *Neamul Românesc*, secretarul delegaţiei presei; A. Bărdescu[17], directorul ziarului *Îndreptarea*; Asra Bercovitz, directorul ziarului *L'Indepéndence Roumaine*; B. Brănişteanu, directorul ziarului *Adevărul;* B. Cecropide[18], redactor la *Universul*; Adolph Clarnet, redactor la *Aurora*; A. Chiriacescu, director la *Progresul*; Ion Clopoţel, membru al Sindicatului Presei Române din Ardeal (Cluj); R. Dragomirescu, redactor la *Argus*; Emil D. Fagure[19], director la *Lupta*; Ernest Ligetti, delegat al Sindicatului Presei Minoritare (Cluj); Constantin Mille, director al ziarului *Lupta*, preşedintele Asociaţiei Generale a Presei, preşedinte al Biroului central al Micii Antante a Presei; Olimp Gr. Ioan[20], redactor la *Universul*; G. Rotică[21], preşedintele Sindicatului Ziariştilor din Bucovina; A. Săndulescu, redactor la *Viitorul*; Pamfil Şeicaru, redactor la *Cuvântul*; Henric St. Streitman[22], redactor la *Facla*; I. Teodorescu, redactor la *Dimineaţa*.

Delegaţii polonezi: dr. Thaddée Grabowski, ministru plenipotenţial, şeful Secţiei Presă şi Propagandă în Ministerul Afacerilor Externe de la Varşovia; Antoni Beaupré, preşedintele delegaţiei presei, reprezentantul Sindicatului Ziariştilor din Cracovia; Gustawe Olechowski, consilier la Ministerul de Externe; Waclaw Sikorski, preşedintele Asociaţiei Presei Sportive; Thaddee van der Noot Kijenski, ataşatul de presă al Legaţiei Poloniei; Czeslaw Jakowski, reprezentant al Sindicatului Ziariştilor din Wilno; Marjan Grzegorczyk, reprezentant al Sindicatului Ziariştilor din Varşovia (redactor la ziarul *Warszawianka*); Stanis-

[15] Clădirea există pe Strada Domnească, nr. 38 şi a fost sediul Primăriei Galaţi.

[16] Barbu Voinescu (n. 29 martie 1881, Bucureşti - m. 1926, Bucureşti), licenţiat în drept, avocat şi jurnalist (din 1901). A lucrat la *Neamul Românesc*, la alte publicaţii conservatoare. Funcţionar în Ministerul Muncii.

[17] Alexandru A. Bărdescu (n. 1887, Buzău - m. 1942, Bucureşti), doctor în ştiinţe juridice, licenţiat al Universităţii din Paris, deputat, ziarist. Director al ziarului *Îndreptarea*, oficios al Partidului Poporului (1918-1938). Din 1926, vicepreşedinte al Sindicatului Ziariştilor din Bucureşti. A scris „L'abus du droit", studiu asupra libertăţii presei.

[18] Bartolomeu Cecropide (1885-1931), studii liceale la Brăila. Debut în presă, în 1908; din 1910, co-editor la periodicul *Din durerile neamului*, Brăila; membru al Partidului Socialist, colaborator la ziarul socialist *România muncitoare*. Director al ziarului brăilean *Dunărea de Jos*. Redactor la mai multe ziare din Bucureşti, prim secretar la *Universul*. Publică în *Universul literar, Propilee literare, Ilustraţiunea română, Dacia, Cetatea literară, Acţiunea, Naţionalul.*

[19] Fagure Emil (n. 1873, Iaşi - m. 1948, Bucureşti). Licenţiat în drept (Bucureşti). Director la *Lupta*; redactor la *Evenimentul, Munca, Lumea nouă, Adevărul, Dimineaţa, La Roumanie*. A lucrat la revista *La Roumanie*, din Paris (1918-1919).

[20] Ioan Gr. Olimp (n. 1881, Craiova - m. ?). Licenţiat în drept (Paris). Debut în presă la *L'Independence Roumaine* (1905). Lucrează la *Universul, Roumanie Nouvelle*; corespondent pentru publicaţii din Praga.

[21] G. Rotică (n. 1881, Udeşti - m. 1952, Bucureşti) învăţător, poet, jurnalist. Studii la Suceava şi Cernăuţi. Deputat şi senator liberal. Publică iniţial versuri (1901), apoi diverse articole în numeroase publicaţii, îndeosebi în *Naţionalul, Voinţa* şi *România*. Redactor la *Glasul Bucovinei*; militant unionist.

[22] Streitman Henric St. (n. 1873, Piatra Neamţ - m. 1949, Bucureşti). Licenţiat în filosofie şi în ştiinţe fizico-chimice. Debut în presă la *Românul* (Bucureşti, 1894). Lucrează la *Munca, La Patrie, Contemporanul* etc. Primul preşedinte al Uniunii Ziariştilor Profesionişti. Membru în trei asociaţii de presă din Bucureşti. Cavaler al Ordinului „Polonia Restituta".

law Jarkowski, istoric al presei, director al Agenţiei „Informacja prasowa polska", reprezentant al Societăţii Oamenilor de Litere şi a Ziariştilor; Konstanty Bukowski, preşedintele Sindicatului Ziariştilor din Wilno; Emile Ruecker, delegat al presei oficiale, *Messager Polonais* şi *Baltische Presse*, secretar al delegaţiei de presă; Jerzy Georges Herniczek, reprezentant al Sindicatului Ziariştilor din Poznan, redactor la *Kurjer Poznanski*; Casimir Pollack, delegatul Sindicatului Ziariştilor din Varşovia; Edward Koslowski, reprezentant al Agenţiei de Est şi al Sindicatului Ziariştilor din Lwow; Jan Teska, reprezentantul Sindicatului Ziariştilor din Pomerania (Presse 1926, 15).

Pentru mai multă eficienţă, N. Dianu a propus organizarea a patru comisii: prima, pentru problemele politice – coordonată de Olimp Gr. Ioan; a doua, pentru cele de ordin economic şi cultural – coordonată de Czeslaw Jankowski; a treia, pentru chestiuni de ordin tehnic şi profesional – coordonată de Stanislaw Jankowski, iar a patra, pentru probleme organizatorice – coordonator, Pamfil Şeicaru. Au fost adresate telegrame Regelui României şi Preşedintelui Republicii Poloneze, s-au pus la punct detaliile reuniunii. De reţinut că la şedinţa inaugurală, mesajul guvernului român a fost prezentat de Grigore Trancu-Iaşi, ministrul muncii şi asigurărilor sociale. El va evoca cei 400 de ani de rezistenţă polono-română, în sensul că cele două popoare au format o barieră balcano-pontică – „Polonia fiind paznicul Nordului şi România, sentinela de Sud" (Presse 1926, 21), prietenia lui Al.I. Cuza cu polonezii, relaţiile economice dintre cele două ţări şi altele. La rândul său, Antoni Beaupré, preşedinte al delegaţiei presei poloneze, a spus că deşi participanţii reprezintă diverse nuanţe politice din toate provinciile Poloniei, toţi sunt convinşi de necesitatea cooperării. Luând cuvântul, preşedintele SZB, Barbu Voinescu afirmă că există o „coincidenţă singulară (...) avem aceiaşi prieteni şi aceiaşi duşmani" (Presse 1926, 30), şi salută prezenţa jurnaliştilor din Praga şi din Belgrad, ce reprezentau comitete („locale"[23]) ale Micii Antante a Presei[24].

Reprezentantul guvernului polonez, Th. Grabowski, pune accentul pe dimensiunea profesională a reuniunii – „unul dintre factorii cei mai susceptibili de a exercita o influenţă incontestabilă este presa – atât dezvoltarea serviciilor sale de informaţii, cât şi organizarea uniunilor profesionale ale presei, fiind printre problemele cele mai importante" (Presse 1926, 32).

La dezbateri, Nicolae Dianu dă asigurări că guvernul regal român doreşte o alianţă similară Micii Antante a Presei, şi că va acorda facilităţi identice PPR. Emil Fagure a lipsit la deschidere, dar a venit ulterior – memoriul său asupra raporturilor politice polono-române a fost prezentat de Olimp Gr. Ioan. A lipsit şi C. Mille, lider al comunităţii jurnaliştilor din România şi cel mai autorizat reprezentant al Micii Antante a Presei, din cauza unor probleme medicale. Însă a trimis un raport, precum şi o telegramă de solidaritate, participanţilor. La rândul său, G. Olechowski vorbeşte despre necesitatea unor programe culturale, ce priveau mai ales cooperarea în domeniul jurnalismului. Ar trebui să se fondeze un institut român la Varşovia şi unul polonez la Bucureşti (Presse 1926, 67), ceea ce presupune eforturi financiare mari, dar necesare. O altă propunere, secţiile de presă din ministerele de externe ale celor două ţări să instituie programe şi relaţii speciale – la Bucureşti să se numească „Polonica", iar la Varşovia, „Romanica", aprecia Olechowski.

Cu această ocazie, reprezentantul Sindicatului Ziariştilor Minoritari din Transilvania şi Banat, E. Ligheti a spus că alianţa cu Polonia este un eveniment de o mare importanţă pentru cele două naţiuni şi că „noi, în calitate de presă minoritară ce ia parte, în siteza Statului Român, prin relaţiile noastre cu presa majoritară, speram şi dorim să participăm la reunirea celor două prese" (Presse 1926, 71).

Raoul Atanasiu prezintă un referat despre situaţia presei române, reţinând 14 publicaţii ca fiind „cele mai mari ziare" ce apar la Bucureşti: *Universul, Dimineaţa, Adevărul, Lupta* („journal politique independent"), *Cuvântul, Viitorul* (oficios al Partidului Liberal), *România* şi *Neamul Românesc* (oficioase ale Partidului Naţional), *Aurora* (oficios al Partidului Ţărănesc), *Îndreptarea* (oficios al Partidului Poporului), *Argus, Rampa, L'independence Roumaine* (oficios al Partidului Liberal), *Progresul* (oficios al Partidului Poporului). Este evident că nu exista o statistică clară a publicaţiilor, de aceea referentul aprecia că potrivit Academiei Române „apar în prezent circa 1000 periodice, dintre care peste 100 ziare" (Presse 1926, 81). Cât priveşte „situaţia morală", Atanasiu spune: „ca peste tot, profesia de jurnalist

[23] A se înţelege naţionale, în acest context.
[24] MAP.

nu cunoaşte în România nici-o restricţie în ceea ce priveşte recrutarea profesioniştilor. Jurnalismul este o profesie în care intră cine doreşte şi rămâne cine poate. Nici-o lege, nici-o regulă nu impun editorului sau directorului unui ziar, un criteriu oarecare când angajează personalul său redacţional…" (Presse 1926, 85). Vorbind despre organizaţiile jurnaliştilor, raportorul menţionează Sindicatul Ziariştilor din Bucureşti, fondat în urmă cu 26 de ani, care are în jur de 150 de membri; este cel mai bogat – deţine un mare palat şi acordă pensii al căror maximum atinge nivelul salariului minim din presă. Uniunea Ziariştilor Profesionişti din Bucureşti are circa 140 membri; graţie activităţii sale, a obţinut preavizul de trei luni, plătit în avans, pentru cei concediaţi, concediul anual de o lună (plătit în avans) şi altele. Atanasiu constata că jurnaliştii din Transilvania, care erau obişnuiţi cu contractul colectiv stipulat în legislaţia austro-ungară sunt mai favorizaţi decât confraţii lor din celelalte provincii. Şi continuă cu prezentarea altor asociaţii de presă. Cât priveşte organizaţiile jurnaliştilor din Iaşi, Cernăuţi, Chişinău, Constanţa etc., speră să adere la UZP din Bucureşti, al cărei statut actual prevede şi o posibilă federare a presei române.

Stanislaw Jarkowski, istoric al presei, face o prezentare a presei poloneze – cum a evoluat presa lor (prima publicaţie, 1661), ce tipuri de periodice apar, procesul (în curs) de constituire a Camerei Ziariştilor; existenţa unor asociaţii şi sindicate profesionale, existenţa, din 1916, a unei Şcoli de jurnalism la Varşovia, în cadrul Universităţii libere. Dar şi a unei şcoli care funcţionează din 1916, ca facultatea de jurnalism, în Şcoala de ştiinţe politice din Varşovia (şi la Cracovia exista o şcoală similară).

Câţiva raportori români şi polonezi au vorbit despre relaţiile economice dintre cele două ţări, în special despre ruta comercială Dantzig-Galaţi-Marea Neagră. Alţii, despre relaţiile sportive polono-române, aşa cum a fost raportul lui Georges Herniczek, din partea Uniunii Ziariştilor Sportivi Polonezi din Varşovia. Raportul decanului presei române, Constantin Mille, a fost prezentat de Raoul Atanasiu, în lipsa lui Mille – el evoca reuniunea de la Sinaia, din 1925, a jurnaliştilor cehoslovaci, iugoslavi şi români, la care cei polonezi au fost invitaţi.

Delegaţii au mai propus trimiterea unor corespondenţi permanenţi în cele două capitale, astfel încât presa să aibă relatări rapide şi complete, dar şi călătorii de documentare ale jurnaliştilor. „Nu există comunicaţii telefonice între ţările noastre!", arăta Raoul Atanasiu. Firul Bucureşti-Varşovia, ce funcţiona înainte de război, a fost întrerupt pe unele distanţe în Bucovina (unde au fost lupte între austrieci şi ruşi). De aceea se impune restabilirea legăturii directe (indirecte existau, prin Lwow). Sunt necesare reducerea tarifelor pentru mesajele radiotelegrafice ale redacţiilor dintre cele două ţări, schimbul de cărţi, de filme, de articole, de albume etc. De reţinut că România nu avea, în 1926, ataşat de presă la Varşovia! Şirul dezideratelor exprimate când de români, când de polonezi a fost, în realitate, mai lung.

Din procesul-verbal al celei de-a III-a comisii de lucru (Presse 1926, 225) rezultă că au fost luate unele decizii legate de I:

a. numirea de ataşaţi de presă din partea ministerelor de externe, pe lângă legaţiile existente;
b. a face apel la editorii de presă din cele două ţări, pentru a angaja corespondenţi permanenţi în marile centre economice şi politice din cele două ţări;
c. a invita agenţiile de presă, birourile de corespondenţi etc. să organizeze secţii speciale de transmitere mutuală a informaţiilor şi articolelor.

II. Este indispensabilă:

a. o legătură telefonică directă Bucureşti-Varşovia, pentru a facilita transmiterea ştirilor;
b. a facilita călătoriile individuale şi colective ale jurnaliştilor, prin simplificarea condiţiilor de intrare şi de călătorie în ţările aliate (cărţi gratuite şi permanente pentru călătoria pe căile de fier, valabile în România şi în Polonia; paşapoarte permanente, vize gratuite);
c. reducerea la maximum a tarifelor poştale şi telegrafice pentru transmiterea textelor de presă;
d. organizarea asociaţiilor polono-română la Bucureşti şi a celei româno-polonă la Varşovia, cu secţii de presă şi cu arhive numite Polonica-Romanica (tăieturi din presă, fotografii, ilustraţii, ziare, broşuri etc.).

III. Este de dorit:

a. de a creea un buletin polono-român;
b. de a organiza schimburi de cărţi şi de publicaţii ştiinţifice şi literare, dar mai ales, de publicaţii periodice între asociaţiile jurnaliştilor şi cele ale oamenilor de litere, între agenţiile de presă;

c. a creea posibilitatea ca tinerii din cele două ţări, îndeosebi cei din şcolile de ştiinţe politice şi din şcolile de jurnalism[25], să poată studia în bune condiţii în ţările partenere (românii în Polonia, polonezii în România);
d. a inaugura o catedră de limbă şi istorie poloneză la Universitatea din Bucureşti, cât şi în alte universităţi române, precum şi catedre de limbă şi istorie română, în universităţi poloneze;
e. jurnaliştii să înveţe limba celeilalte ţări aliate, chiar dacă limba franceză este cunoscută la perfecţie de intelectualii celor două ţări.

S-a mai convenit asupra combaterii informaţiilor tendenţioase ce provin din ţări străine; stabilirea rapidă a unor legături tehnice moderne, pentru un schimb continuu şi rapid de mesaje, un calendar de vizite reciproce ale jurnaliştilor[26] şi altele.

N. Dianu va insista pe continuitatea relaţiilor cu statele din regiune[27], legând evenimentul de la Galaţi de cel din Sinaia (1925) – „aceste acorduri servesc drept exemple pentru o organizare internaţională pe care o putem face în vederea colaborării presei la organizarea păcii sub egida Societăţii Naţiunilor" (Presse 1926, 237). În fine, cea de-a patra comisie a elaborat – şi conferinţa a aprobat – „Statutul Presei Polono-Române" (Presse 1926, 239), redactat de un grup format din patru polonezi şi patru români. Acum se decide şi organizarea de reuniuni profesionale anuale[28], toate rezoluţiile fiind comunicate partenerilor din MAP.

Jurnaliştii au primit cu entuziasm schimbarea de atitudine a guvernului român, mai ales că până atunci nu se făcuseră gesturi majore, în sensul susţinerii vizitelor în ţările vecine, al rectificării erorilor afirmate în presa din străinătate etc. – „... în birourile de presă de pe lângă legaţii au fost trimişi tineri protejaţi politici, cari voiau să-şi facă, în cazul cel mai bun, studiile pe banii statului sau, în cazurile cele mai dese, să-şi petreacă anii de tinereţe în capitalele străine, care le ofereau o viaţă de plăceri fără să le ceară în schimb vre-o muncă. Sistemul acesta s-a practicat totdeauna de către miniştrii dela externe", afirma un ziarist clujean (Băilă 1926), apreciind că, în sfârşit, doi jurnalişti profesionişti fuseseră numiţi ataşaţi de presă (Eugen Filotti la Praga şi Raoul Atanasiu la Belgrad).

„Presa polono-română", cum a rămas în istorie, a fost o altă dovadă de solidaritate politică şi profesională, într-un context destul de tensionat, precum şi proba unei politici externe active, cu mize pe termen lung.

III. Congresul Presei Latine (Bucureşti, 1927)

Instituţia numită Asociaţia Presei Latine[29] a fost fondată în anul 1923, la Paris, de Maurice de Waleffe[30] (Franţa), Augusto de Castro[31] (Portugalia) şi Pompiliu Păltănea[32] (România). În scurt timp, circa 200 de jurnalişti din ţări latine vor adera la Statutul APL. Impresionat de entuziasmul iniţiatorilor, primarul Lyonului Edouard Herriot[33], îi va sprijini să organizeze un prim congres. Astfel încât congresul găzduit de Bucureşti va fi al şaselea, după Lyon (1923), Lisabona (1924), Florenţa (1925), Liege (1926), Madrid (1927), Bucureşti (1927)[34].

Aşa cum se întâmplă adesea, Congresul Presei Latine a avut, la toate ediţiile sale o dimensiu-

[25] În România va funcţiona o şcoală de jurnalism după 35 de ani de la fondarea primei şcoli poloneze de profil (la Universitatea din Bucureşti, 1951).
[26] La 25 octombrie 1927, mai mulţi jurnalişti în frunte cu N. Dianu au vizitat Polonia – oraşul Katowice, mine de cărbuni, fabrici din Chorzow, turnatorii de oţel şi altele. Au fost oaspeţi ai Sindicatului Ziariştilor din Silezia. Vor vizita Cracovia, Lwow şi alte localităţi.
[27] Din anul 1923 există şi o Mică Antantă a Femeilor, condusă de principesa Alexandrina Cantacuzino, ce grupa asociaţii feministe din România, Iugoslavia, Polonia, Cehoslovacia şi Grecia.
[28] La Bucureşti se va organiza a cincea conferinţă, în perioada 20-30 mai 1930, spre exemplu.
[29] APL – L'Association de la Presse Latine / Asociaţia Presei Latine.
[30] Maurice de Waleffe (1874-1946), fondator al revistei *Paris Midi*, redactor al ziarului *Le Journal* (Paris). Preocupat de evenimentele mondene; a iniţiat concursul Miss France. În unele surse documentare franceze apare ca unic fondator al APL, ceea ce este o eroare.
[31] Augusto de Castro Sampaio Corte-Real (1883-1971), avocat, jurnalist şi diplomat portughez. Director al *Diário de Notícias*.
[32] Pompiliu Păltănea (n. 28 iulie 1889, Brăila - m. ?, Paris) a fost ziarist, scriitor şi traducător. Studii liceale în Brăila; studii de filosofie şi litere la Universitatea din Bucureşti. Începând cu 1909 publică în *Viaţa nouă, Noua revistă română, Adevărul de duminică* (uneori folosind pseudonimul Rebus-Brăila). Ataşat de presă la Ambasada României în Franţa. Între 1917 şi 1921, membru în comitetul de direcţie al periodicului *Românul. Journal hebdomadaire franco-roumain*; redactor-şef, până în aprilie 1921, al revistei pariziene *Le Courrier franco-roumain*. Colaborator la *Mercur de France* şi *Je suis partout*, corespondent al ziarului bucureştean *Universul*, pentru Franţa. Secretar general al Asociaţiei Presei Străine din Franţa (1940) şi preşedinte al Federaţiei Ziariştilor Străini din Franţa (1944). Face parte din Société des Ecrivains Roumains en France, militează pentru strângerea legăturilor culturale între România şi Franţa. Nu se cunoaşte data morţii.
[33] Deputat de Rhône.
[34] Havana (1928), Touraine (1929), (?) 1930, Atena (1931), Cairo (1932) ş.a.m.d. Cf. Ralph 1972, 65.

ne profesională, dar şi una propagandistică. Cât priveşte ediţia românească, iată ce nota Stelian Popescu într-un text autobiografic: „în diferite rânduri, eu am propus lui Ion I. C. Brătianu ca să caute a-şi crea o atmosferă mai bună în străinătate, dar el nu prea da mare importanţă acestei chestii. În cele din urmă, am reuşit să-l conving că un congres de presă străină la Bucureşti ar fi un prilej minunat de a se schimba atmosfera rece a presei străine. El a acceptat şi atunci eu am invitat Asociaţia Presei Latine de la Paris ca să vie să-şi ţie congresul anual la Bucureşti. Oferta mea a fost primită şi congresul a fost fixat pentru ziua de 1 octombrie 1927. Au luat parte la el peste 100 ziarişti din toate ţările latine ale Europei şi ale Americii. Erau de la toate marile cotidiane din marile centre şi capitale latine şi dintre cei mai reputaţi ziarişti, (dintre) care unii şi foşti miniştri. Succesul congresului a fost desăvârşit…" (Popescu 2000).

Destul de mulţi gazetari aveau o opinie similară, mai ales că România era ţinta propagandei ostile a câtorva state din regiune. Bunăoară, redactorii de la *Cuvântul* deplângeau lipsa de eficienţă a ataşaţilor de presă acreditaţi la diverse legaţii : „cu un buget de zeci de milioane, cu un personal destul de numeros, serviciile chemate să ne facă cunoscuţi peste hotare şi să ne apere, sunt transformate în simple oficii de înregistrare mecanică. Ştiind englezeşte, cei plătiţi de ministerul de externe taie din *Times* un discurs al cutărui politician străin (…) sau semnalează ce spune presa engleză despre politica economică a d-lui V. Brătianu. Nu se remarcă impulsii sau combativitate, după cum nu se dovedeşte pricepere, ingeniozitate şi tragere de inimă. În aceste condiţii suntem sortiţi să recoltăm şi alte <succese> externe, plătite gras de contribuabili români" (Serviciile 1927, 1).

Aşa se explică de ce presa va fi sensibilă la iniţiativa guvernului român de a invita APL la Bucureşti. Ion Vinea, spre exemplu, aprecia că "pentru vremuri de reclamă şi de propagandă, un asemenea congres e un prilej aproape unic. Cu atât mai mare este primejdia de ridicul care ne pândeşte. Două sute de scriitori[35], dispunând, în ţările lor, de cel mai eficace mijloc de propovăduire, vin să ne cunoască. Şi biata noastră Capitală e chemată să le procure primele impresii " (Vinea 1927).

Trecerea de la entuziasm la îngrijorare s-a făcut rapid – ne vom prezenta la înălţimea unei astfel de reuniuni ? În condiţiile în care „nu există o singură stradă – măcar una! – pavată europeneşte în întreaga Capitală, doar mizerabile cârpituri între gropi depozitare perpetui de murdărie" (Ravillac 1927).

Evenimentul a fost promovat în presa din peste 20 de ţări. La 27 august, ziarele anunţau că Bucureştiul va găzdui Congresul Presei Latine, la care urmau să participe 90 de ziarişti de la 90 de ziare din Belgia, Franţa, Italia, Portugalia, Elveţia, Argentina, Bolivia, Brazilia, Canada, Chile, Columbia, Cuba, Guatemala, Haiti, Mexic, Paraguay, Peru, St. Dominique, Uruguay şi Venezuela. Congresul era programat pentru perioada 28 septembrie - 6 octombrie, motiv pentru care se suspendaseră şi măsurile de cenzură de până atunci[36]. În realitate, cei mai mulţi jurnalişti au venit din Franţa (37), urmaţi de cei din Italia (nouă), Spania (opt), Portugalia (şase), Belgia şi Brazilia (câte cinci), Argentina şi Mexic (câte patru), Elveţia şi America Centrală (câte doi), ţări precum Peru, Uruguai, Bolivia, Chile, Columbia, Cuba şi Paraguay fiind reprezentate de câte un singur jurnalist[37].

În 29 august apar în presă primele detalii despre reuniune – un tren special pleca din Bucureşti către Timişoara: 11 vagoane, din care patru tip salon, patru de dormit, unul restaurant, unul de siguranţă, unul pentru personalul însoţitor. Toată vesela, alimentele etc. din tren erau asigurate de Casa Capşa[38]. Menţionăm că toată manifestarea a costat 2,5 milioane lei: 1,5 milioane au fost alocaţi de guvern, iar un milion a fost plătit de redacţia *Universul*, deoarece Vintilă Brătianu a refuzat să achite toate cheltuielile, potrivit mărturiei lui Stelian Popescu (Popescu 2000). În ajunul întâlnirii, directorii de ziare, membrii comitetelor de presă au fost chemaţi la Sindicatul Ziariştilor din Bucureşti, pentru a se întâlni cu Maurice de Waleffe, secretarul Comitetului Presei Latine, ce sosise împreună cu alţi câţiva colegi francezi[39].

[35] Scriitori, în sensul de persoane care se ocupă cu scrisul, majoritatea fiind jurnalişti. Nu 200, ci 88 de străini au fost, cărora li s-au alăturat, pe durata congresului, un număr variabil de jurnalişti autohtoni. La recepţii, cum a fost cea de la Grand Hotel de Boulevard, au participat 200 persoane.

[36] 18 august 1927.

[37] În total, 88 persoane.

[38] Casa Capşa era furnizor al Casei Regale a României.

[39] Vizitaseră Sinaia deja. Vezi: Cuvântul 1927a, 3.

Delegaţii vor intra în ţară pe la Jimbolia (28 septembrie), însoţiţi fiind de Richard Franasovici[40]. După festivitatea primirii vor merge la Timişoara, cu trenul special. A doua zi, în drum spre Bucureşti, au luat micul dejun în gara din Caransebeş, apoi s-au oprit la Turnu Severin, pentru a vedea ruinele podului lui Traian peste Dunăre. Au vizitat oraşul, teatrul etc., iar la 17.00 erau la Craiova, unde au fost primiţi cu entuziasm de autorităţi, ca de altfel în toate gările. Seara au ajuns la Bucureşti, fiind cazaţi la Hotel Splendid şi Hotel Athenée Palace.

Fiecare participant va primi un set de tipărituri, cuprinzând: *„Expoziţia de artă românească* (catalog al tuturor artiştilor noştri mari); *La Roumanie*. Petit guide pour le voyage et les excursions des participants en congres de la presse latine; *Latinitas* (cu colaborarea dlor I.I.C. Brătianu, Sextil Puşcariu, G. Ţiţeica, M. Simionescu-Râmniceanu, O. Onicescu, Al. Marcu, Şt.I. Neniţescu, N. Iorga, L. Rebreanu); *La Presse Roumaine*. Introduction a la connaisance de la Roumanie et des Roumaine, de N. Iorga. În afară de materialul de faţă s-au mai împărţit, în pachetele destinate fiecărui congresist străin, următoarele cărţi: 1. *Arta veche românească*, volumul doamnei Maria Ionescu Lămotescu, editat de Cultura Naţională; 2. *Histoire des Roumains*, de N. Iorga; 3. *La Roumanie dans la Guerre Mondiale*, de Constantin Kiriţescu; 4. *Le Pays et le Peuple Roumain*, de Simion Mehedinţi; 5. *La Roumanie*, un număr special al revistei *L'Eporteur Français",* după cum anunţau ziarele bucureştene.

Vineri, 30 septembrie, vor depune flori la Mormântul Eroului Necunoscut, apoi vor vizita Muzeul Militar, biserica Stavropolos, Patriarhia şi Camera Deputaţilor. Prânz la restaurantul Chateaubriand, vizită la Palatul de Justiţie, altă masă la Athenée Palace. În fine, din zece zile, cât a durat congresul, trei au fost de muncă şi şapte de turism.

Lucrările vor fi deschise pe 1 octombrie, ora 10.00, la Fundaţia Culturală[41], de către primul ministru Ion I.C. Brătianu, în prezenţa delegaţilor, ambasadorilor, altor participanţi. În cuvântul său, M. De Waleffe evocă începuturile APL şi afirmă că aşa cum există o strânsă legătură în presa anglo-saxonă, ar trebui să existe şi în presa latină – „strângerea legăturilor presei latine e o datorie a civilizaţiei latine" (Deschiderea 1927, 5). Preşedinte al congresului este ales Stelian Popescu, iar comitetul, din portughezi, spanioli, francezi, italieni, mexicani şi brazilieni.

După banchetul de la Athenée Palace, o altă şedinţă, în care De Waleffe pune în discuţie „problema privilegiului dublei naţionalităţi acordate oricărui latin în ţară latină" (Deschiderea 1927, 5), ceea ce a generat un val de polemici. Eugen Titeanu va interveni, spunând că este prea devreme pentru a adopta o asemenea măsură şi că presa trebuie să pregătească opinia publică din ţările respective, chiar de a forţa guvernele pentru a accepta dubla naţionalitate.

Ţara noastră se află într-o anumită izolare, afirmă Emil Fagure, "tot ce priveşte România, se canalizează prin agenţii anglo-germanice, cari nu ni sunt favorabile. Suferim atmosfera creiată de streini. Există însă o rapidă soluţie practică" (Deschiderea 1927, 5), şi anume ca „ziarele latine să găsească corespondenţi la Bucureşti, cel puţin în acelaşi număr ca ziarele anglo-germanice" (Deschiderea 1927, 5).

Ordinea de zi a congresului a cuprins şi alte obiective: crearea unei agenţii telegrafice latine, cu sediul la Bucureşti (propunere a delegaţiei române - n.n.); înmulţirea şi controlul informaţiilor din ţările latine, în ziarele din Paris[42]; schimbul de studenţi între universităţile din ţările latine; folosirea, pentru foiletoanele ziarelor, a traducerilor de romane scrise de scriitori din ţările latine şi altele.

Bunăoară, Pamfil Şeicaru a propus înfiinţarea unei şcoli româneşti la Madrid, după modelul celor existente la Roma şi la Paris. M. Mora propune schimbul de filme, realizarea de filme în comun. La ultima şedinţă, s-a discutat despre situaţia femeii latine în diverse ţări şi s-a avansat propunerea ca o femeie latină să-şi păstreze naţionalitatea după căsătorie. Ar trebui învăţat din solidaritatea femeii anglo-saxone şi germane, avea să afirme principesa Alexandrina Cantacuzino, în intervenţia sa. O bibliotecă latină, ceea ce presupune programe de traduceri; îmbunătăţirea relaţiilor economice; reducerea semnificativă a tarifelor pentru transmiterea ştirilor, suprimarea vizei consulare

[40] Richard Franasovici (n. 8 aprilie 1883, Turnu Severin - m. 1964, Paris) a fost avocat, om politic şi diplomat român. Studiază Dreptul la Universitatea din Bucureşti. Director al ziarului *L'Indépendence roumaine* (Bucureşti). Deţine diverse funcţii în Ministerul de Interne. Ambasador la Varşovia, Paris, Berna şi Londra. În 1947 rămâne în exil.

[41] Vor continua în Palatul Sindicatului Ziariştilor.

[42] Erau cele mai citite în ţările latine.

în ţările latine; elaborarea unui „Manual al latinităţii“[43], care să fie introdus în şcoli şi altele, au completat problematica supusă dezbaterii.

Un banchet la Grand Hotel de Boulevard, oferit de administraţia ziarului *Universul*, a fost o bună ocazie pentru continuarea discuţiilor. Au urmat o vizită la Ministerul Agriculturii, o recepţie la Ministerul de Externe, apoi plecarea la Brăila, cu trenul. Aici[44] vor fi îmbarcaţi pe vasele „Principele Mihai” şi „Principele Carol”, apoi se vor deplasa spre Galaţi, Reni, Ismail. După vizitarea localităţilor de mai sus, jurnaliştii vor pleca la Slănic Moldova, apoi la Slănic Prahova, Moreni, Câmpina, Valea Prahovei – Breaza, Sinaia, Braşov, Bran, Florica, Curtea de Argeş, Govora, Horezu, Slatina, Târgu Jiu, Petroşani, Livezeni, Lupeni, Lugoj, Caransebeş, Turnu Severin, de unde vor pleca la Belgrad, cu vasul „Jupiter” (9 octombrie).

O bună parte a traseului va fi parcursă cu automobilele – o coloană de 40 automobile.

Spectacol de gală la Teatrul Naţional[45], primirea la Academia Română, recepţia oferită la Cercul Militar, primirea la Palatul Sindicatului Ziariştilor, recepţiile oferite la ministere, prefecturi, primării, mari companii, ediţiile speciale ale unor ziare, cadourile date de autorităţile din Bucureşti. La care adăugăm defilarea carelor alegorice, şirurile de ţărani, mineri şi elevi cu torţe, horele populare în care au fost invitaţi să participe şi oaspeţii, banchete, expoziţii de artă românească, recepţii, fanfare, urale, multă mâncare, vin, ţuică şi mastică, un răsfăţ continuu. Iată tabloul ce i-a uimit pe participanţii la congres. Uimire exprimată în numeroasele articole publicate în ţările lor.

„Totul a fost îndestul de iscusit organizat, ca să arate ochilor streini, tot cea avem mai de preţ şi mai durabil gospodărit…”, scria un redactor de la *Cuvântul* (Petrescu 1927). „Fraţi latini, vorbiţi tuturor de ce aţi văzut la noi, povestiţi copiilor şi rudelor voastre frumuseţile ţării noastre şi calităţile poporului român. Mărturisiţi cu sinceritate în toate părţile minunăţiile ce au privit ochii voştri şi căutaţi a veni de ajutor acestei surori … ”, nota şi I. Seracin (Seracin 1927). „Congresul (…) a fost un prilej de întoarcere spre izvoarele limpezi ale latinităţii”, era de părere Horia Trandafir.

Organizarea evenimentelor, mediatizarea lor, comunicatele, paginile speciale, mapele cu tipărituri, publicaţiile de eveniment, monitorizările, excursiile, afişele, chiar şi chibriturile cu informaţiile despre evenimente etc. sunt probe că în intervalul 1925-1927, în România erau cunoscute strategiile de comunicare, cărora le atribuim acum diverse denumiri: relaţii publice, campanii de imagine de ţară, strategii de promovare etc. Atunci se numeau simplu: propagandă.

Anexa 1

„Statutul Micei Antante a Presei”[46]

Preambul

Delegaţii presei Cehoslovaciei, României şi Regatului sârbilor, croaţilor şi slovenilor, întrunite la Conferinţa de la Sinaia în zilele de 15, 16 şi 17 August 1925,

Constatând că un acord perfect domneşte între ele asupra tuturor chestiunilor aflate la ordinea zilei şi doritoare de a colabora în chip permanent la opera pacifică a Micei Antante, au constituit Mica Antantă a Presei, pe baza următorului statut:

Scopul

1. P.E.P. (Petit Entente de la Presse) este o confederaţie a ziariştilor şi a organizaţiilor de presă din Regatul sârbilor, croaţilor şi slovenilor, ale Cehoslovaciei şi ale României, având ca scop:

a) De a obţine o colaborare din ce în ce mai strânsă între diferitele ramuri ale activităţii publice a celor trei ţări participante şi de a:
b) Contribui printr-o activitate unitară şi prin toate mijloacele tehnice şi intelectuale la succesul final al sforţărilor pacifice şi progresiste ale Micei Antante.

[43] „Manual complet asupra civilizaţiei, artelor, ştiinţelor şi literaturii din fiecare ţară latină”.
[44] În 4 octombrie vor sosi în Brăila.
[45] S-a prezentat „Apus de soare”, de Barbu Stefănescu Delavrancea.
[46] Versiunea publicată în Adevărul 1925, 4.

Mijloacele

2. Printre mijloacele menite a servi la realizarea acestui scop, P.E.P. are în vedere mai ales:

a) Crearea şi perfecţionarea comunicaţiilor poştale, telegrafice, telefonice, prin fir şi fără fir, ca şi pe calea aeriană etc.
b) Schimbul de informaţii rapide şi complecte în toate domeniile cu ajutorul corespondenţilor speciali şi al agenţiilor etc.

Organizaţia

3. Mica Antantă a Presei e constituită precum urmează:

a) Dintr-un birou central căruia i se vor adresa toate chestiunile cari privesc în general pe P.E.P.
b) Dintr-un comitet local al P.E.P. în fiece ţară participantă, cari se vor ocupa de chestiunile locale. Acest comitet va fi compus din patru delegaţi ai presei şi un reprezentant al serviciului de presă al M.A.E. (ministerul afacerilor externe) al ţării respective, precum şi dintr-un delegat al presei fiecăreia din celelalte două naţiuni aliate. Aceşti delegaţi pot fi ataşaţii de presă sau substituţii lor.

Prezidenţia fiecărui comitet trebuie să revie unui ziarist profesionist.

4. Cu prilejul întrunirilor Micei Antante se vor întruni toate cele trei comitete locale sau cel puţin preşedinţii acestor comitete însoţiţi de un membru ziarist şi de delegatul biuroului de presă al M.A.E.

Fiece ţară reprezentată va dispune la această adunare de un vot. Hotărârile nu vor putea fi luate decât în unanimitate.

Aceste adunări vor fi prezidate de către preşedintele comitetului local al ţării unde va avea loc conferinţa. Biuroul aceluiaş comitet va funcţiona ca biurou central al P.E.P. până la adunarea următoare.

Atribuţiile biuroului central cu începere de la Constituirea P.E.P. până la adunarea următoare vor fi îndeplinite de comitetul român.

Până la constituirea definitivă a comitetelor locale, atribuţiile lor vor fi îndeplinite în fiece capitală de către delegaţia prezentă la Conferinţa din Sinaia.

Această atribuţie nu va putea fi în tot cazul să treacă peste data primei adunări a Micei Antante".

Anexa 2

„Statut de la *Presse Polono-Roumaine*"

La Presse roumaine et la Presse polonaise constatant l'heureux accord etabli aux fins d'une collaboration étroite ainsi que la volonté qui les animent également de voir cet accord assis sur des bases définitives;

désireuses à cet effet, de collaborer a une Entente durable fondée sur une connaissance réciproque de plus en plus profonde convaincues de même de l'utillité de leur contribution pour assurer aux peuples polonais et roumain la jouissance des bienfaites de la Paix, dans l'esprit nouveau qui, grace a la Société des Nations et aux pactes de garantie et d'arbitrage régit le monde;

afin de consolider pour l'avenir des principes don't s'inspirent actuellement les raports de presse des deux pays;

ont désignée à ces fins leurs délégations qui, de concert avec les chef des bureaux officiels de presse se sont réunis a la conférence de Galatz le 6, 7 et 8 mai et ont fondé de comun accord la P.R.P. sur la base du statut présent:

I. La P.R.P. est une alliance des Presses polonaise et roumaine ayant des buts politiques et professionnels à savoir.

a) une plus ample connaissance réciproque dans tous les domaines en développant les relations intellectuells, scientifiques, artistiques, sportives etc. des deux Etats grâce à une collaboration étroite dans les différentes manifestations de la vie publique.

b) déterminer, encourager et le cas échéant s'affilier toutes organisations similaires, économique ou intellectuelles dans les deux pays,
c) se garantir réciporquement contre les attaque et les compagnes subversives qui seraient portées par la voie de presse ou de toute autre publicité contre l'Etat ou la nations polonaise ou roumaine,
d) soutenir enfin par un rapprochement intellectuel et économique polono-roumain autant que par la formation des courants d'opinion l'oeuvre des gouvernements ainsi gue l'alliance qui existent entre la Pologne et la Roumanie.

II. A cet effet la P.R.P. s'engage:

a) d'obtenir le perfectionnement des moyens technique, des communications postales téléphonique, par voie aérienne, etc., en vue de faciliter matériellement une véritable collaboration,
b) d'assurer un échange complet et rapide d'informations entre les agences, les journaux et les bureaux de presse,
c) d'obtenir l'envoi des correspondants de la part des grandes journaux et une réduction sensible des tarifs télégraphique, d'organiser des voyages d'études individuels ou collectifs dans les conditions les plus avantegeuses de transport et de déplacement,
d) de faire publier des livres de renseignements sur nos deux pays, de provoquer des conférences et des cours de langue roumaine et polonaise dans le plus bref délai,
e) de patroner des expositions industrielles, agricoles et artistique, des concerts, réunions sportives et toute autres manifestations culturelle,
f) d'accorder l'intérêt nécessaire àla propagande photographique, cinématographique et sportive,
g) de baser son action sur le concours de la jeunesse universitarire,
h) de veiller ce que les nouvelles de sources tendantieuses et suspectes et dont la publication serait nuisible à l'autre pays ne soit passée a la publicité qu'après un contrôle sérieux,
i) de demander que les deux pays organisent auprès leurs centrales de presse des sections spéciales pour les questions polonaises et roumaines,
j) d'introduire pour les questions litigieuses de presse par raport aux deus pays l'arbitrage des organisations locales.

III. La P.R.P. entrera en contact avec le P.E.P. et entretiendra avec cette organisation des relations amicales et suivies. Dans toutes les questions qui les intéressent en comun elle tâchera dè'tablir de concert des normes d'une action commune. Toute autre entente ou démarche en vue d'une action de presse ayant un caractère international sera à l'avenir communiqué réciproquement.

IV. La P.R.P. est représentée dans chaque pays par un Comité local composé de trois délégue de la Presse, d'un représentant du Service de Presse du Ministère des Affaires Etrangères ainsi que d'une délégué de la Presse d'autre pays.

Ce derniere délégué peut être l'Attaché de Presse ou son substitut.

La Présidence du Comité doit revenir à un journalist professionel.

A tour de rôle, chaque Comité fera fonction de Bureau Central et s'occupera des questions générales.

Les répresentants de la P.R.P. devront se réunir au moins un fois par an, tantôt en Roumanie tantôt en Pologne.

A ces réunions prendront part au moins les Présidents des Comités accompagnés d'un membre journaliste et du Délégué du Bureau de Presse du Ministère des Affaires Etrangères. Ces réunions seront présidées par le Président du Comité local du pays où aura lieu la Conférence et ce Comité local fonctionnera comme Bureau Central jusque'à la prochaine réunion.

Des sections de spécialistes peuvent être ajoutées à chaque Comité local, selon les besoins et le développement prévu sous letrre b. I. du présent Statut.

Les attributions de Bureau Central, jusqu'à la prochaine réunion de la P.R.P. seront accomplies par le Comité roumain;

les délégations réunies à la Conférence de Galatz siégeront comme Comité locaux jusque'à la constitution définitive, qui ne saurait en tout cas dépasser la date du 1 janvier 1927" (Presse 1926, 239-244).

Bibliografie

Adevărul 1925: Adevărul, anul XXXVIII, nr. 12.785, 19 august 1925.

Brănişteanu 1925: B. Brănişteanu, În Cehoslovacia. Excursiunea ziariştilor români în statul vecin şi aliat. In: Adevărul, anul XXXVIII, nr. 12.720, 3 iunie 1925, 1.

Conferinţa 1925: Conferinţa de la Sinaia. In: Adevărul, anul XXXVIII, nr. 12.769, 30 iulie 1925, 1.

Cuvântul 1927: Cuvântul, anul III, nr. 870, 19 septembrie 1927.

Cuvântul 1927a: Cuvântul, anul III, nr. 880, 29 septembrie 1927.

Deschiderea 1927: Deschiderea Congresului Presei Latine. In: Curentul, anul III, nr. 884, 3 octombrie 1927, 5.

Presse 1926: La "Presse Polono-Roumaine". Conférence constitutive tenue à Galatz (...), Ministere Royal des Affaires Etrangères. Direction de la Presse (Bucarest: Cartea Românească 1926).

Petrescu 1927: C. Petrescu, Bilanţul unui congres. In: Cuvântul, anul III, nr. 888, 7 octombrie 1927, 1.

Popescu 2000: St. Popescu, Amintiri. Ediţie de I. Opriş (Bucureşti: Albatros 2000)

Ralph 1972: O. Ralph, Nafziger, International News and the Press: An Annotated Bibliography (New York: Arno Press 1972).

Ravillac 1927: Ravillac, „...ca o scuză pentru confraţii latini!". In: Cuvântul, anul III, nr. 880, 29 septembrie 1927, 1.

Seracin 1927: I. Seracin, Congresul presei latine. In: Clujul Românesc, anul V, nr. 41, 9 octomvrie 1927, 1.

Serviciile 1927: Serviciile noastre de propagandă. Simple biurouri de înregistrare, ele nu fac nimic pentru a răspunde campaniilor defăimătoare. In: Cuvântul, anul III, nr. 870, 19 septembrie 1927, 1.

Trandafir 1927: H. Trandafir, Vigoarea latinităţii. In: Societatea de Mâine, anul IV, nr. 41-43, 16-30 octomvrie 1927, 498.

Vinea 1927: I. Vinea, Pregătirea congresului latin. In: Cuvântul, anul III, nr. 874, 23 septembrie 1927, 1.

Three Political and Journalistic Events in Romania (1925-1927)

Abstract

After World War I, Romania signed a series of political agreements with some neighboring countries, which were associated with important arrangements in the field of economics, journalism, science, culture, etc. In this context there were carried out some negotiations, which have lead to the concluding of journalistic agreements between the countries of the Little Entente (Sinaia, 1925), Poland and Romania (Galaţi, 1926), and also contributed to the VI Congress of the Latin Press (Bucharest, 1927).

These were important (and expensive) events with the participation of the journalist community, the effects of which are difficult to assess. Their generally acknowledged results are the maintenance of a certain regional stability, a more intense exchange of information between partner countries, and the improvement of the image of the country.

The paper contains historical sketches on the three above-mentioned events.

Три политико-журналистских события в Румынии (1925-1927 гг.)

Резюме

По окончании Первой мировой войны Румыния подписала несколько политических договоров с соседними государствами, на основании которых были приняты важные соглашения в области экономики, журналистики, науки, культуры и т.д. В таком контексте проходили переговоры, приведшие к заключению журналистских соглашений между странами Малой Антанты (Синая, 1925 г.), Польшей и Румынией (Галац, 1926 г.), а также способствовавшие проведению VI Конгресса латинской прессы (Бухарест, 1927 г.).

Это были масштабные (и дорогостоящие) мероприятия с участием журналистского сообщества, последствиям которых сложно дать оценку. Их общепризнанным следствием является поддержание определенной региональной стабильности, интенсификация обмена информацией между государствами-партнёрами, улучшение имиджа страны.

Работа содержит исторические заметки о трёх вышеупомянутых событиях.

15.01.2012

Dr. Marian Petcu, Universitatea Bucureşti, B-dul Iuliu Maniu, nr. 1/3, corp A, etaj 6, Bucureşti, Sector 6, România, e-mail: marian_petcu2003@yahoo.com

BISERICA SF. ILIE DIN TÂRGUL TELENEŞTI (de la întemeiere şi până la începutul secolului al XX-lea)

Alexandru Furtună

O prezentare a vieţii preoţilor români până la sfârşitul secolului ai XVI-lea, conform lui M. Păcuraru, este greu de făcut din lipsa unor informaţii precise în acest domeniu.

În orice caz, ceea ce putem susţine cu certitudine, scrie în continuare autorul nominalizat, este faptul că preoţia este veche şi neîntreruptă în biserica românească, de la începuturile răspândirii învăţăturii creştine şi până astăzi.

În secolul al XVI-lea, întâlnim primele menţiuni despre preoţii munteni şi moldoveni. În Moldova, numeroase acte aduc ştirea că preoţii din satele mănăstireşti erau scoşi de sub autoritatea ierarhului locului şi puşi sub acea ai egumenului mănăstirii respective. Numărul preoţilor şi al diaconilor trebuie să fi fost destul de ridicat. În ce priveşte starea lor materială, ea a fost destul de grea, feţele bisericeşti fiind nevoite să muncească la câmp, alături de păstoriţii lor, cum se va întâmpla secole în şir. Toţi se bucurau de ofrande din partea credincioşilor pentru slujbele săvârşite.

Viaţa preoţimii române de altădată a avut urmări favorabile şi asupra vieţii duhovniceşti a poporului, căci slujitorii Bisericii au însoţit poporul român în întreaga sa istorie – de la începuturi, când elementul geto-dac s-a contopit cu cei roman, şi până în zilele noastre. Credincioşii participau în fiecare zi de duminică şi sărbătoare la sfintele slujbe din biserica lor, săvârşite de preoţii din neamul şi satul lor, recomandaţi de ei înşişi pentru hirotonie, preotul era ajutat la slujbe – ca şi azi – de unul sau mai mulţi cântăreţi. În unele localităţi, cântăreţul, până la începutul secolului al XIX-lea, era şi dascăl al copiilor din sat (în Ţara Românească şi Moldova este cunoscut până azi sub numele de „dascăl", provenit din grecescul [...] = „didascalos", iar Transilvania cu numele slav „diac" sau cu latinescul „cantor").

Pentru îngrijirea bisericii şi ajutor preotului în altar, fiecare biserică avea „paraclisier", numit în limbajul popular „ţârcovnic" (Ţara Românească şi Moldova) sau „pălimar" (Bucovina), „crâsnic" sau „făt" (Transilvania). După Liturghie, în biserică sau în curtea bisericii, în care se afla cimitirul cu osemintele părinţilor, moşilor şi strămoşilor, preotul şi ceilalţi bărbaţi discutau felurite probleme din viaţa satului şi a parohiei, se aplanau unele neînţelegeri ivite între enoriaşi.

Preoţii mai în vârstă, care se bucurau de mai mult prestigiu în faţa credincioşilor, primeau din partea ierarhului locului „darul duhovniciei'", adică dreptul de a-i spovedi pe credincioşi.

Preoţii nu purtau haine preoţeşti speciale (e vorba de sec. al XVII-lea - *A.F.*), ei se îmbrăcau ca şi ceilalţi ţărani, de care se deosebeau doar prin barbă şi plete. Nivelul lor de pregătire era destul de scăzut. Cunoştinţele li se reduceau la cântări bisericeşti, rânduiala slujbelor, catehism. Din pricina necunoaşterii temeinice a limbii slavone, în care erau nevoiţi să slujească, potrivit tradiţiei, s-a început, în acest secol (al XVII-lea - *A.F.*), ampla acţiune de traducere în româneşte a tipicului, apoi a citirilor biblice şi în familie, a slujbelor. Pregătirea se dobândea, de regulă, în familie, când preoţia „se moştenea" din tată în fiu.

În Ţara Românească şi în Moldova, toţi preoţii şi diaconii plăteau anumite dări pentru slujba lor, deşi de multe ori erau scutiţi de ele de către domnii ţării. În afara dărilor către domnie, preoţii plăteau anumite taxe şi către chiriarhul locului. Fiecare preot primea de la credincioşi ofrande pentru slujbele săvârşite fie în bani, fie în natură (zile de clacă, cereale, casă parohială etc.).

Abaterile clerului, de orice natură ar fi fost ele, erau judecate de protopop sau de chiriarhul locului şi nu de dregătorii domneşti. Stareţii şi vlădicii erau judecaţi, însă, de domni. În secolul al XVIII-lea, în Ţara Românească şi în Moldova, numărul slujitorilor altarului a continuat să fie foarte ridicat, fiecare biserică având mai mulţi preoţi

şi diaconi. Ca şi în trecut, ei duceau un trai asemănător cu al credincioşilor pe care îi păstoreau. Cei mai mulţi se îmbrăcau în haine ţărăneşti obişnuite, dar purtau plete şi barbă. Acum însă preoţii de mir încep să poarte rasă, obicei preluat de la greci. Spre sfârşitul secolului, au fost obligaţi să poarte potcap. De regulă, proprietarii satului ofereau preoţilor câte un lot de pământ pentru a le asigura traiul. Nivelul cultural era acum mai ridicat decât în secolele anterioare (Păcuraru 1993, 166, 167, 168, 169, 247, 248, 317).

În „Formele de înştiinţare", conform lui N. Popovschi, pregătirea preoţilor basarabeni pentru slujba lor se precizează de obicei astfel: „învăţat slova moldoveneşte" ori: „şi ruseşte", „de mijloc bun cap", „bun la cetire şi cântare de mijloc"; în câteva cazuri: „bun şi iară bun"; mult mai des: „la învăţătură prost", „prost la cetire", „ceteşte şi cântă moldoveneşte prost", „prost detot la toate" etc. E de relevat că unii clerici erau „buni la cetire şi cântare greceşte". Unii preoţi au învăţat „acasă", alţii „la şcoli prin sate", care funcţionau pe lângă biserici.

După cum ne arată arhivele, scrie în continuare N. Popovschi, în momentul unirii (anexării - *A.F.*) Basarabiei cu/la Rusia, în Basarabia erau 775 de biserici parohiale. Starea acestor lăcaşe era foarte jalnică. Mai întâi în ce priveşte clădirile, din numărul total abia 40 erau de piatra şi una de cărămidă, restul însă – de lemn. Dintre acestea din urmă, unele biserici erau „de lemn îngrămădite cu nuiele", altele – „de bârne". Despre unele biserici se zice că erau „curate şi unse cu lut şi pe dinăuntru şi dinafară" sau „lipite şi văruite". Toate bisericile erau acoperite cu „şindrilă", cu „stuh", unele cu „răsloţi" (răzlogi) sau cu rogoz; multe ci „paie". Starea generală a clădirilor nu era la fel: pe când unele erau „tari", „durate" (trainice), multe se prezentau „proaste", „slabe", „vechi", „proaste cu toate". (...) Nu se afla în mai bună stare nici interiorul bisericilor. (...)

Starea intelectuală şi morală a preoţimii suferea, treptat, prefaceri. Astfel, în 1859, în întreaga Basarabie, erau abia 162 de preoţi cu studii de seminar, restul, însă, fiind fără studii. În 1882, nouă persoane aveau studii superioare, 521 erau cu studii seminariale, 126 erau absolvenţi ai seminarilor de la Huşi şi Ismail şi 128 – preoţi fără niciun fel de studii sau ieşiţi din diferite clase de seminar, sau din şcoalele spirituale sau din şcoale particulare. (...)

În 1882, în Basarabia erau 1 016 biserici (616 de piatră şi 400 de lemn). (...) Pentru interese intelectuale şi de serviciu, pe lângă unele biserici, la îndemâna preoţilor, erau biblioteci: în anii 1901-1903 numărul lor ajunsese la 196. Erau şi 10 biblioteci judeţene (Popovschi 1931, 11-13, 147, 158, 255).

Odată fiind prezentate aceste date generale privind istoria bisericii româneşti, să trecem nemijlocit la elucidarea istoriei bisericii Sf. Ilie din târgul Teleneşti. Astfel, biserica respectivă exista încă din 1801, după cum rezultă, scrie A. Sava (este vorba de anul 1934 - *A.F.*), dintr-o catagrafie a bisericilor basarabene întocmită în 1812-1813. Vechea biserică era făcută din grinzi şi pardosită pe dinafară cu scânduri de brad (AB 1934a, 185). Anumite detalii referitoare la biserica Sf. Ilie, găsim şi în „Vedomostea" pentru anul 1832: „Făcută este din lemn. Pereţii sunt din nuiele împletite. Este lipită cu lut. Pe dinafară este pardosită. Acoperită este cu şindrilă. Clopotniţa, deosebită de biserică, pe patru stâlpi, acoperită cu şindrilă"[1].

În 1813, în târgul Teleneşti era şi o breaslă a cioclilor (AB 1934a, 173). Cioclii erau constituiţi în bresle şi în alte oraşe şi târguri, cum ar fi: Chişinău (AB 1933, 320-321), Foleşti (AB 1934, 156-157), Bălţi (AB 1936, 26) etc. Conform lui A. Constantinescu şi N. Stoicescu, cioclii erau oameni însărcinaţi cu îngroparea morţilor („şi mai vârtos a celor streini şi nemernici", cum se spune la 20 aprilie 1718), cunoscuţi sub acelaşi nume atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, au avut totuşi o organizare diferită. **În Moldova, fiind socotiţi „oameni bisericeşti", au fost organizaţi şi patronaţi de biserică** (subl. n. - *A.F.*), sub forma juridică a breslei: cu vătaf ori staroste, cu scutiri de dări, cu jurisdicţie proprie. Erau recrutaţi dintre holtei, pentru motivul că aceştia nu plăteau bir, situaţie preferată de vistierie. Numărul cioclilor dintr-o breaslă era limitat la 20, 22, 30, deci cioclii moldoveni formau bresle închise (Instituţii 1988, 100).

În 1814, în târgul Teleneşti, ţinutul Orhei, au fost, după cum scrie C. Tomescu, şi mai înainte „din vechi, de la toţi sărdării... opt oameni a fi ciocli... pentru ca **să poată căuta de slujba bisericii şi a morţilor** (subl. n. - *A.F.*), cu care sunt însărcinaţi, spre folosul obştiei; uneori s-au dat şi 12 oameni. Acum, în 1814, mitropolitul roagă sărda-

[1] ANRM, F. 211, inv. 1, d. 55, f. 241 v.

ria Orheiului să aprobe opt locuitori şi „după obştească urmare ce să păzeşte pe la toate târgurile", să fie şi scutiţi de bir sau havalele (AB 1935, 141).

La 15 martie 1816, a fost eliberată următoarea gramotă mitropolitană de întărire a unui staroste peste ciocli:

„Cu mila lui Dumnezeu...

Orânduiala bună şi lui Dumnezeu plăcută au fost dintru început la această ţară, ca mai ales la oraşă să fie orânduită breaslă de oameni pentru săparea gropilor şi îngroparea morţilor, cu nume de ciocli, care breaslă cu starostele lor totdeauna au fost supusă ocârmuirii bisericeşti. Un număr de oameni cu acest nume au fost şi în târgul Teleneştii, însă foarte nepusă în orânduială.

Drept aceea, noi, voind a întimiea şi a pune la bună rânduială pe această folositoare obştie şi de trebuinţă breaslă, am rănduit piste această breaslă staroste om cinstit şi cu bune urmări pe Ion Croitorul din târgul Teleneştii, ca să aibă a ţinea în bună rănduială această breaslă, pentru ca să-ş înplinească (cu) toată sărguinţa datorie lor cioclii, să petreacă cinstit şi trezi cei ce vor fi întru aceasta breaslă.

Pentru aceea i s-au dat voe a ave peste dânşii toată stăpânirea, a-i povăţui, a le poronci şi a-i giudeca la pricinile cele mai mici, şi la întâmplare de neascultare, a-i şi pedepsi. Va ave purtare de grijă ca să nu fie mai puţini de doisprezece oameni în breaslă, şi pentru mai lesne povăţuire va ave un vătav de ciocli.

La săpatul gropilor va da poruncă ca să sape groapa la loc întreg, unde să nu scoată pe alţi morţi din pământ, groapa să nu o sape mai puţin de un stânjăn de adânc, la îngropare morţilor să să poarte cu cuviinţă şi cu smerenie cioclii, luându-şi havaetul fără gălceavă şi obrăznicie, pre cei săraci şi streini să-i îngroape fără plată. Starostile îş va lua partea sa după hotărăre ce s-au dat la dicasterie, pentru care această breaslă să cade a fi scutită de havalelile, ţării, cioclii vor ave datorie a să spune, a cinsti şi a asculta întru toate pe starostile lor, ca pe al său poroncitoriu, precum şi starostile a să purta cu dănşii cu linişte şi a-i dieafendersi pe oricare din breasla cioclilor şi a să sili în tot chipul pentru bunăstare aceştii bresle.

Şi pentru încredinţare i s-au dat numitului staroste această carte a noastră, de noi iscălită şi cu a noastră pecete întărită.

S-au dat în Mitropolie Chişinăului, anul 1816, Mart 15 zile, supt no. 786" (AB 1938, 35-36).

Deci, cioclii trebuiau „să poată căuta de slujba bisericii şi a morţilor". În slujba bisericii erau şi feţele bisericeşti. Un asemenea servitor al Domnului a fost şi blagocinul Constantin care, la 5 martie 1814, este numit preot şi protopop la Teleneşti (la ordinul de numire vom reveni - *A.F.*). Însă, cu circa trei luni înainte de această numire, „prin jalobă cătră Ocârmuirea oblastei Basarabiei, din 1813, Dec. 12, Costandin blagocin, prin bună tocmală au săvârşit schimb cu boierul „din Moldavia odomanicească", sărdariul Grigori Iacobachi. Constandin blagocinul primeşte o casă şi viile numitului boeriu, din târgul Telineşti, ţint. Orheiului şi dă sărdariului Iacobachi „casâle sale, înpreună cu doao dugheni i o pivniţă petruită ce li-au avut în oraşul Eşii, mahalao Curărariu... prin condractul de schimbu ce au săvârşit"... „cu acest document cu care să fii puternic a stăpîni de acum înainte cucernicia sa cu bună pace şi nesupărat despre nime". Iscălesc: Sovetnic Râşcanu, sovetnic Neculai Catargiu, sovetnic Donici, sovetnic Filactache (?) Căplescu, sovetnic Banu Başotă, sovetnic Petrache Catargiu, Daclaşcic Stamate" (Costăchescu 1930, 36).

Aşadar, vorba lui C. Tomescu, blagocinul Constantin „vine la supuşenia rusească." Iată şi detaliile: „Un blagocin Constantin, ce fusese orănduit de exarhul Gavriil peste „a patra parte din oraşul Eşii în locul socru meu, răposatul protopipul Andrii... văzănd pri toţi acei, ci s-au aflat în slujbi în vreme preof. voastri, goniţi cu feluri de feluri di pricini de ocărmuitori de acolo, aşămine şi pre mini scoţându-mă din slujba, cari mă aflam... m-am declarisit de sudit la oscălenţăe sa domnul Consulat rusăenesc, şi dându-mi paşport am tricut în parte acestui loc"; roagă să fie primit în eparhia Basarabiei. **Depunând legiuitul jurământ către ţar şi Rusia, la 5 martie 1814, este numit preot la Teleneşti şi protopop** (subl. n. - *A.F.*). Ordinul Dicasteriei îi arată ce anume îndatoriri are: „toate bisăricile din ţinutu Eşii şi partea duhovnicească, adică 40 de bisărici, partea din gios din ţin. Foleştilor să le primeşti în privigherea cucernicii tale şi să ocărmuieşti toată tagma duhovnicească...; blagocinii, ce vor fi asupra acestor bisărici, să privighezi a fi oameni cu înţălegire şi cu bună orăndueală...; scrisorile şi toate poroncile... să le primeşti toate dela protopopul Costandin cu izvod, şi pricinile cele nesă-

vârşite, în grabă să le săvârşeşti...; toate bisăricile ... măcar de doî ori pe an să le cercetezi singur... să păzască curăţenie şi înfrumuseţare... de au toate celi trebuincioasă pentru slujire şi de sănt în bună orănduială veşmintele bisăriceşti, de este izvod pentru toate aceste şi de sînt toate veniturile întru ace condică arătate... preuţii să slujască în zile de vară măcar în toate praznicile şi duminicile, iară în zile împărăteşti să facă şi moleben, dar după săvârşirea lucrului de la cămp... cliricii să nu facă zâzanie, să nu bei..." şi alte multe îndatoriri, scrise pe 7 file. Astfel că în protopopia Foleştilor, luându-se aceste 40 biserici, au mai rămas 62 biserici" (AB 1935, 27-28).

După 1812, conform unei informaţii din 1814, parte din corespondenţa între Dicasterie şi protopopi şi de la mulţi din aceştia spre Dicasterie se scria în limba rusă. De pildă, în 1814 raportau, totuşi, în limba română protopopii sachelar Teodor Stamati al Sorocii, Constantin din Teleneşti etc. (AB 1936, 31-32).

În 1815, protopopul Constantin din Teleneşti se jeluieşte, după cum scrie C. Tomescu, Dicasteriei că un ordin al ei i-a venit şi târziu şi despecetluit: „foarte mi-au părut rău când au rămas lucru să poarte jidovii poroncile stăpâneşti pe uliţă şi să le cetească". Într-adevăr, poronca scrisă căzuse în mâna unui jidov din târg şi apoi o „purta jidovii din mână în mână, dându-o la mulţi să o cetească, până ce au ajuns la un Mavrodin băcalu, care văzând că scrie la mine au trimes-o tot despecetluită" (AB 1937, 23).

În perioada respectivă, se pune problema construirii unei biserici de piatră. Astfel, boieroaica Zmăranda Buhuş, conform aceluiaşi C. Tomescu, „la săvârşirea vieţii sali, au lăsat prin diiată cinci mii di lei bisericii din tărgul Teleneştii, **„ca să-s facă altă bisărică di piiatră" s-o prefacă pe cea veche cu hramul sf. Ilie** (subl. n. - *A.F.*), şi banii să-i dea „boerul pomeşcic Petrachi Catargiu, creditorul dsali răposatii. Dar trecuse un an şi banii nu s-au vărsat, **acum era primăvară şi „numai decât ceri trebuinţa de a să începi lucrul bisăricii"**... (subl. n. - *A.F.*). Mitropolitul Gavriil mijloceşte în scris la Catargiu „ca să binevoieşti a da numiţilor epitropi banii arătaţi". El răspunde că recunoaşte o datorie mai mare către răposata, dar să i se înapoieze sinetul, şi va număra banii. Din raportul protopopului Constandin din Teleneşti mai aflăm că Zmăranda avea casă în Teleneşti, că în 1815 „bolnăvindu-să au chemat pe duhovnicul Ignatie şi pe trei fruntaşi neguţitori din tg. Teleneşti şi, făcându-şi diiată, fiind în toate minţile întregi, au lăsat epitrop pe porucicu Ştefanache, ginere pitarului Teodosie, a cărui este moşie, pe care este târgul... îndatorindu-l prin diiată ca să-i ţie un copil al său... şi să-i facă şi pominirile rânduite" ; boieroaica după câteva zile a murit şi, cum epitropul lăsat era tot la Chişinău, îngroparea i-au făcut-o protopopul cu soţia epitropului şi cu alţi negustori şi „au luat cele de trebuinţă din târg, însă pe datorie, care datorie – piste o mie de lei – stă încă şi până acuma neplătită...". „Iar după trecirea a doî zile au venit un Dumitrache Balasache şi cu soţie sa Ecaterina, ci să zice că ar fi neam cu răposata şi au luat toate lucrurile răposatei şi copilul, fără a ave vreo voe de undeva, în urmă dând şi jalbă departamentului că nu primeşte epitrop pe porucicul, ci l-au lăsat răposata, înpiedicînd şi stricând toate rânduielile răposatei, celi hotărăte prin diiată... cum nici 5000 lei... la facire bisăriciii de piiatră, unde este îngropată, nu s-au dat". Şi protopopul roagă ca „din 20.000 lei, ce sănt daţi cu dobândă de răposata d-lui paharnicului Petrachi Catargiu, să să de aceste cinci mii de lei bisericii..." Mitropolitul Gavriil mijloceşte în acest chip la departamentul I al oblastei (AB 1938, 29-30).

Am văzut din diată, scrie A. Sava, că în afară de ţiganii lăsaţi mănăstirei Dobruşei, Smaranda Buhuşoaia a lăsat 5000 lei pentru zidirea unei biserici de piatră. Din cauza discuţiilor pentru numirea epitropilor, zidirea bisericii a întârziat. Iată ce spune, în această privinţă, „Exarhiceasca Dicasterie":

„Dela Exarhiceasca dicastrie a Mitropolii Chişinăului şi Hotinului.

Cătră cinstit Departamentul întâi al oblastei Basarabiei.

Epitropii bisericii din Teleneşti cu hramul sfântului proroc Ilie, prin jaloba ce au dat cătră Înnalt Preosfinţiea Sa au făcut arătare că răposata Smaranda Buhuş la moartea sa prin dieata ce au făcut lasă a să da danie la această biserică 5000 lei, pentru prifacire bisericii, pe care bani să-i priimască epitropii dela dumnalui boerul pah. Petrache Catargiu şi că de atuncea au trecut un an şi mai bine şi banii nici până acum nu s'au mai dat şi pentru că acum să începe zidirea sfintei biserici fac cerire epitropii ca să li să de bani arătaţi după dieata răposatei asupra cariea jalo-

bă răzăluţiea Înnalt Preosfinţii sale au urmat aşa: „Dicasteriea să cerceteză si să scrie unde să cade pentru banii ce prin diiată s'au rânduit la zidirea bisericii", pentru care dicasteriea au scris dumisale pah. Petrache Catargiu pentru aceşti bani ce sunt orânduiţi prin dieată de răposata Smaranda Buhuş a să da la numita biserică. Dumnalui pah. au dat răspuns prin obesnenia ce au trimes către această dicasterie cum că cu adevărat este datoriu răposatei Smarandei Buhuş încă şi mai mult decât această sumă care o cer epitropii bisericii din Teleneşti şi pentru acei bani au dat sinet după rănduială, care sinet nu ştie unde să află acum şi când i să va aduce sinetul atuncea va număra banii şi vă va scăde din sinet cu suma aceasta, iar până când nu va priimi sinetul ca să se scază dintr'însul nu poate a da banii arătaţi.

Drept aceia, dicasteriea face poftitoare cerire cinstitului Departament ca să binevoiască a face punere la cale întru aceasta, prin chipul ce să cuvine ca să de dumnealui pah. Petrache Catargiu numiţilor epitropi banii arătaţi, având şi decasteriea răspuns.

În Chişinău, **anul 1816 mai 20 zile,**
protoierei Stăvărachi Costin.
Повытчикъ Діаконъ Петръ Лончковскіи
Colejschii reghistrator Gr. Scorţescu."

În cursul anului, scrie în continuare A. Sava, banii se eliberează. Ei s-au folosit, desigur pentru ridicarea bisericii Sf. Ilie. (...) Oricât de mult se va fi întârziat zidirea acestei biserici cred (e vorba de A. Sava - *A.F.*) că este inadmisibil ca ea să nu fi fost gata mai înainte de 1842. Nota din Anuarul eparhiei Chişinăului şi Hotinului: „Teleneştii Noi cu biserica Sf. Ilie zidită la 1842, din piatră, de proprietarul Gheorghe Teodosiu" este, se pare greşită în ce priveşte data, după cum este în ce priveşte proprietarul, în realitate pitarul Theodosie Gheorghiu, pomenit mai sus (AB 1934a, 184-186) [de fapt, biserica a fost înălţată în 1842, iar cel care a dus la bun sfârşit lucrările de construcţie a fost Gheorghe Teodosiu (vezi mai jos) - *A.F.*].

Deci, Smaranda Buhuşoaia a dat 5000 de lei pentru construirea bisericii. 10.000 de lei, în acelaşi scop, urma să dea neamul Teodosiu. Lucrul respectiv îl aflăm din diata (de la 13 noiembrie 1817) a pitarului Teodosie: „Încă mai îndatoresc pe fiiul meu Iordache, pentru pomenire me, tot din vinitul Teleneştilor să de zăce mii de lei pentru facere bisăricii din Teleneşti şi cu banii bisăricii ce să află să să facă bisărică cu temelie de piatră şi păreţii în sus de cărămidă, fără boltă, ci cu tavan, lărgime de 16 coţ şi lungime de [loc gol] coţ, pentru mântuire sufletului meu" (Costăchescu 1930, 49-50).

În perioada respectivă, protopop la Teleneşti era acelaşi Constantin, nominalizat mai sus. El este pomenit, ca persoană de încredere, şi în diata pitarului Teodosie: „Asupra cărie dieţi las epitrop şi purtătoriu de grijă pe sf[in]ţie sa protopopul Constantin din Teleneşti, ca să să păzască în bună rânduială cele de mine hotărâte, până ce va veni în vârstă fiiul meu Iordache şi atunce să i să de diiata me. (...) Iscălesc, între alţii: Ierei Ignatie duhovnic, martur, Irei Teodor Sacîzlău martur, Irei Teodor martur. T. Dimitriu mart. Constandin protopop." (...)

Alături de protopopul Constantin, la Teleneşti era şi un staroste bisericesc. Anumite informaţii despre acest staroste, aflăm din următorul zapis (de la 15 octombrie 1818): „Andrunachi Eşanu din satul Mihălaşa" şi cu soţul său Vasâlca şi cu copiii vinde „**giupânului Ghiorghi starostelui bisericii din târgul Teleneştii** " (subl. n. - *A.F.*), „o vii a noastră, care să află pe moşie Târgului Teleneştii şi să alătureză cu viia preotului Pavăl ot satul Mihalaşa, în cari vii să află doao sute şi zeci tufi de vii de roadă şi cinci pui de nuc... cu tocmală hotărâtă... drept... una sută lei bani". Iscăleşte şi Iordachi Radu Cojocaru. (Costăchescu 1930, 50, 53).

Între timp, pe lângă banii dăruiţi, pentru facerea bisericii, de către Smaranda Buhuşoara şi pitarul Teodosie, au mai fost adunaţi bani şi pe alte căi (vezi mai jos - *A.F.*). Banii respectivi, în scopul sporirii sumii, au fost daţi cu dobândă în următorul fel:

1. **1820, mai 21.** Gavriil, dascal plotnic, dă zapis că a luat 100 lei, pe patru luni, din banii bisericii din Teleneşti, cu dobânda 60 parale, punând amanet casa ce o are la mahala. Conform cu originalul: Pavel Coşliacov.

2. **1821, mai 1.** Constantin Gheorghe, negustor grec, trăitor în tg. Teleneşti, dă zapis epitropului bisericii sf. Ilie Mavrodin Stamati că a luat cu împrumut 1869 de lei 102 bani, pe un termen de şase luni, cu dobândă 60 parale de suta de lei, punând amanet dughenile, iar în caz de nu va restitui la termen banii, să fie scoase dughenele la mezat şi să întoarcă banii care sunt de drept ai bisericii. Martori: Ştefan Cojocaru, Paraschev săn Pavel.

Smotriteliu târgului Teleneşti Stavilă, care a pus pecetea necesară a căpităniei.

3. **1821, august 9.** Iacov Casapu, locuitor din Teleneşti, împrumută din banii bisericii din Teleneşti, de la epitropul Mavrodin Stamati, suma de 30 de lei pe care urma să-i întoarcă până la Vinerea Mare, adică la 14 octombrie. În caz de nu va restitui banii în termen, urma „să fie volnic dumlui să împlinească de la mine cu ce a găsî la casă a mea."

4. **1821, august 29.** Ştefan Cojocaru dă zapis epitropului Mavrodin Stamati pentru 1028 lei 28 parale împrumutaţi din banii bisericii, punând amanet casele sale. Banii au fost luaţi cu o dobândă de 60 parale de suta de lei. Martori: Paraschev sin Pavel şi Gheorghe Croitoru, starostele bisericii.

5. **1822, decembrie 29.** S-a primit 346 lei de la Constantin Leuşanu, din dobânda banilor în dos arătaţi. Conform cu originalul: Protoiereu Pavel Coşliacov. (...)

În 1822 (? - *A.F.*), pitarul Teodosie – stăpânul tg. Teleneşti, răspunde dicasteriei, pe marginea banilor bisericii din acel târg, care i-ar fi întrebuinţat fără învoirea dicasteriei pentru procurarea materialelor necesare zidirii bisericii, din nou:

1. Că biserica ce este acum faţă, în acest târg aflându-se de lemn şi mică şi din vremi în vremi sporindu-să numărul lăcuitorilor, mai înainte de a întra târguşorul acesta la anul 1813 în vecinica me stăpânire, lăcuitorii şi cu vechilul ci să afla în aceiaşi vreme din parte celor de mai înainte stăpânitori din singură a lor dorinţă şi voinţă au închipuit o oarişicare mijlocire de a să pute aduna prin cele de opşte agiutor a voitoril(o)r de bine către întemiiare celor sfinte ceva bani pentru de a să zidi din nou biserică mai mare şi statornică.

Al 2-le. După ce prin încheiaria unui asămine bine plinit scopos a pomeniţilor lăcuitori şi vechil, s-au pus într-o îndeletnicire căzuta urmare, tot atunce au ales şi au aşăzat dintre dănşii căteva feţă ca în chip de epitropi care aceştiia să aibă privighiere atunce asupra banil(o)r ci să vor pute aduna în diosăbită cutie, cari pentru o aşă trebuinţă să purta în biserică la zilile duminicilor şi altor zile de praznice, căt şi asupra banil(o)r ci vor spore din vănzare lumînărilor, ci iarăşi de către dănşii s-au făcut punire la cale ca să să păzască tot diauna în bisărică, spre vănzare. Şi aceşti bani, căţi să aduna după vremi, vechilul şi cu epitropii îi da pe la unii şi alţii cu dobăndă spre sporire somii către împlinire scoposului lor întru zidire noului sfăntului lăcaş.

Al 3-le. Într-o aşa ochire şi aşăzare găsănd şi eu pe pomeniţii lăcuitori din târguşorul meu Teleneştii, tot întru aceasta au rămas şi din partea me, fără a mă amesteca întrucăt de puţin, ce numai de către săvărşitor acum din viiaţă protoierei Constandin, carile în aceiaşi vreme să afla protopop ţinutului şi cu lăcuinţa în acest tărguşor, avem ştiinţă că să păzăşti urmare vechilului de mai înainte, adică a privighiia dinpreună cu epitropii asupra banilor ci să străng în madeoa facerii bisericii din nou, precum şi mai sus am arătat.

Al 4-le. După aceasta tot răposatul protoiereu Constandin în trăcutul an 1821, puindu-mi înainte că puţini căţi s-au adunat cu rănduiala de mai sus pentru facire bisăricii fiind împrăştieţi pe la unii şi alţii cu dobăndă şi ca nu cumva să vie în vreo răşluie din obicinuitile întămplări supt care adesă ori să supun împrumutătorii, mi-au zis că ar fi bine să priimesc asupra me însărcinaria aceasta şi atăt cu banii ce sănt strănşi acei ci să vor mai strănge, căt şi cu ceia ce şi pe mine mă va îndemna cugetul să încep a aduna din materialuri trebuincioase către care numai puţin fiind şi dorinţa me a să zidi din nou bisărică n-am dipărtat di la mine sfaturile protoiereului şi răzemându-mi creştiniasca datorie la agiutoriul celui pe înalt, fără de a cugeta căt de puţin ca să păşăsc împotriva a vreunii legiuri, am şi început prin căt putinţa m-au agiutat a aduna din materialurile ce acum sănt faţă, cu care după adivărat izvod ce s-au ţinut am cheltuit 6652 lei 4 parale, iar banii ce au întrat la mine şi de pi unde anume sănt aceştia, însă:

1921 [lei] – ce au jărtvit unii şi alţii, atăt din lăcuitori acestui tărg, cum şi din bejenarii trecuţi de peste Prut la 1821.

1688 lei, 25 parale am priimit din banii ce era adunaţi mai dinainte pentru facire bisericii şi daţi cu dobăndă pe la unii şi alţii.

472 lei 10 par. am priimit tot din cutiia în care să strănge banii pentru faciria bisăricii.

647 lei 27 par. tij am priimit din banii lumânăril(o)r ci să vinde la bisărică.

4729 lei 22 parale, adică patru mii şapte sute doâzeci şi noî lei doîzeci şi doî parale, fac piste tot suma ce am priimit prin ştiinţa (?) şi punirea

lăcuitorilor, a protoiereului Constandin şi a epitropilor care bani au fost strănşi pentru facire bisăricii, precum în această de mai sus însămnare să lămureşte.

Al cincile. Şi, în sfărşit, fiind că tot într-această vreme ocărmuiria oblastii în urmare otnoşănii acei Dohovniceşti Decasterii prin ispravnicii ţinutului mi să pune ca să plătesc 1450 lei ce aş fi îndrăznit ai lua din cutia bisăricii, iar ne dând banii să prescrie o parte din avere me spre împlinire acelor bani şe pentru că o aşă lucrare prin ocîrmuire din partea Duhovniceştii Decasterii spre împlinire arătaţil(o) r bani de la mine ca de la un vinovat, cu mare măhniciune a sufletului o priivesc a fi în destul de obijduitoare pentru mine. De vreme că cu păşire me întru adunare a orişicare material pentru zidirea bisăricii din nou de a cugeta vreodată ca să mă amestec la lucrurile ce nu să atingu de datorie me (precum decasteria prepune). Am fost pururе încredinţat că împlinesc opştească datorie, mai ales ca un vecinic stăpăn acestui tărguşor, după ceriria şi îndemînare protoiereului Constandin şi obştiasca dorinţă a tuturor lăcuitorilor târgoveţi şi unde nădejdia mie era ca pentru o asămine plecare şi jărtvire din partia me către întemiare scoposului spre zidiria sfăntului lăcaş, să fiu măgulit cu oarişicare mulţămire din partia acelora ce au răzămat asupra me obştesc credit şi tot odată a răvărsa şi ce personalnică creştiniască îndatorire către mare bunilor plecare întru urzire celor sfinte şi plăcute lui D(u)mnezeu lucruri.

În 1828, Teodosie pitar – stăpânul moşiei Telenşti, refuză să ia asupra sa zidirea din nou a bisericii Sf. Proroc Ilie din acel târg, pe motiv că este în starea vârstei. Iar odată cu sosirea fiului său Iordachi de la Petersburg, îl va trimite la Dicasterie pentru a lua asupra sa zidirea bisericii[2].

Aşadar, vechea biserică de lemn ridicată în 1801, cu anii, devine neîncăpătoare. Drept consecinţă, încep a fi adunaţi bani, pentru construirea unei noi biserici. Ea urma să fie făcută din piatră. Responsabili de adunarea, păstrarea şi gestionarea banilor erau: protopopul Constantin, vechilul târgului Teleneşti şi epitropii aleşi din rândul enoriaşilor. O responsabilitate deosebită avea pitarul Teodosie.

Din 1822 avem, conform lui M. Costăchescu, un tablou de „Cheltuelile urmate în facire bisăricii undi anumi să dau şi când:

Lei par.

164 20 lăcuitorilor din Teleneşti şi mahalagiilor banii daţ i din zâlile boerescului şi datorie păduri... însă 84.20 daţ bani
80 optăzici zâle, însă 11 zâli mahalagii, 69 satul vechiu=80.

164.20

1100 ..... pe cărămidă, păn la Iuli 6.
562 21 pe piatră pentru... coş[u]ri, însă
36 de scos piatră lui Nichita Chetrar iz pietrărie.
15 dejmă prin Sâmeon Lungul la Brănzăni.
130 pentru zăci coşuri de scos la trei lăcuitori din Brânzăni: Toader Toţu, Sârghii Juncu i Grigoraş Bantăş.

Lei par.

147 chirii pe 3 coşuri lăcuitorilor din Băneşti.
147 tij la lăcuitori ot Prepeliţa.
87.21 pe 65 car(e) piatră, cu 2 lei daţ roş (?).
562.21
100 ..... Iuli 17.

1927 1

49 Chirii pe un coş piatră lăcuitorilor din Ieneşti, Iuli 18.
147 lei chirie a (sic) 3 coşuri piatră lăcuitorilor din Prepeliţa. Iuli 29.
98 Chirie a doao coşuri lăcuitorilor ot Prepeliţa, Iuli 31.

2221 1

49 Chirie a un coş piatră a lăcuitorilor din satul Brânzăni, Avgust 15.
50 un coş piatră cu caratul cu scoc lăcuitorilor din Prepeliţa, Avgust 23.
200 pentru coş de carat i scos de pe Prepeliţa lăcuitorilor ot tam.. 27.
50 un coş tij asămine ... 27.
10 .... 29.
90 de scos i de carat doaă coşuri piatră lăcuitorilor ot Prepeliţa, de pe alte moşii ... 30.

2670 1

12 20 un fârtaiu piatră om din Prepeliţa carat i scos... 30.
45 un coş lui Toader... săl scoată şi săl cari de pe Mihalaşa.
100 din 249 lei, pe uşori i stâlpii fereştilor după zapis lui Nichita Chetrariul ot sat Pistrueni Octv. 1.
50 din 294 lei ... 17.

[2] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4965, f. 20-21, 22, 23-24, 31-32, 50. Documente transcrise de dr. T. Candu.

30 din 73 pol lei carat acestor pietri... Noemv. 17.
165 pentru pietrile de fereşti rămăş=144 lei şi 21 lei pentru 7 coş pit. (sic) = 98, ce au fost tocmit Nichita... Noev. 8.
11 12 pentru un fârtai piatră de scos şi de carat lui Vasîli ot Prepeliţa, Noemv, 26.

Lei par.

110 pe 10=zăci coşuri piatră de scos lui Toader Tone i Ion Harez (?) din Brânzeni, Decv. 10.
44 de 4 coşuri tij lui Ion Cordun de scos tij ot tam, Decv. 10.
69 Caratul a trei coşuri piatră dela Brânzăni lăcuitorilor.

Soma din urmă.

3306 34 din satul Ordăşei i Prodăneşti.
40 tij pentru caratul stâlpilor de fereşti i uşi, din 78 lei. Decv. 17.
200 Arvonă pentru 100 chili varu carat aice, lui Zălman sîn Mendel Aron .... 1823, Ghenar, 17.
115 46 zâle ce sau lucrat cu satul vechiu, cu caratul a 68350 cărămizi i la .... piatră, Sept. 29.
80 din 110 lei pentru scosul a zăci coşuri piatră lui Nichita Chetrar ot Pistrueni, Fevr. 24.
30 spre istovire de 110 lei, lui Nichita Chetrariul, Fevr. 28.
3 pe o lespidi lui Nichita, Mart. 11.

3774 34
180 lui Nichita Chetrariul, pentru lucrul a 20 pietri de fereşti, câte 3 coţ una, ce vini 60 coţ, câte 3 lei cotul, Mart 28.
80 din 160 lei caratul a 4 coşuri piatră lui Toader Toma ot Brânzeni, Apr. 13, 823.
18 pe 8 lespiz, câte 2 lei 10 par, lui Nichita. Apr. 21.

4052 34
65 pe 9 lespez, câti 2 lei 10 parali, lui Nichita, Apr. 26.
350 din 400 lei, cariatul a 10 coşuri a lăcuitorilor din Şângerei. Maiu 2.
69 spre istovire caratului a trei coşuri piatră, lăcuitorilor din sat Ordăşei, Mart 10.
6 30 trei lespizi dela Ion Grosu ot sat Prodăneştii. Maiu 11.
110 Scosul a 10 coşuri piatră, lui Nichita, Maiu 11.
7 spre istovire a 40 lespiz, câte 2 lei 10 par. aiu 11.
350 din 400 lei, caratul a 10 coşuri lăcuitorilor din Sângerei, Maiu 13.
10 din 400 lei, caratul a zăci coşuri, a zapisului din 2 Maiu.
10 din 400 lei, caratul a zăci coşuri, a zapisului din 13 Maiu, Toader _____ Munteanu.

5030 24 Soma.
40 spre înplinire a 400 lei, a zapisului din 2 Maiu, pentru caratul a zăci coşuri. Maiu 22.
40 caratul unui coş piatră lăcuitorului din Sîngerei. Vasâli nepot a Amorţâtului, Maiu 23.
20 caratul unui coş de piatră dela Mihalaşa, lui Ion sân Toader Balaşachi, Mai 24.
210 Caratul a 6 coşuri piatră lăcuitorilor din Ciutuleşti, din 240 lei, Maiu 25.
15 30 pe 7 lespizi, lui Nichita, câti 2.10 par. Maiu 27.
50 lui Zăiman, din banii varului, Maiu 29.
20 lăcuitorilor din Ciutuleşti, din 240, a caratului, după zapis din 25 Maiu.
80 rămăşiţa a 160 lei, pe patru coşuri piatră lui Toader....., după zapisul din 13 Apr.
539 din 889 lei, pe 102 chili varu, lui Zălman, după zapis Iuni 8.

6054 14
45 lui Nichita Chetrariul pe 20 lespiz, câte 2.10 par. luni 10.
30 cei triimeţ prin Sâmion Talianului ot Brânzăni, pentru călcare imaşului. Iuni 15.
10 lăcuitorilor din Ciutuleşti, rămăşiţa de 240 lei, a chirii a 4 coşuri, Iuni 15.
166 20 pe varu, din= pe ... chili, după zapis, luni 17.
40 rămas de 400 lei, caratul a zăci coşuri, după zapis, din 13 Maiu..."

6336 34

Documentul acesta este foarte important, căci ne arată că **în acest an 1822, s-a zidit biserica din Telineşti** (? - *A.F.*).

Tot din acest an 1822 avem „Condica chelt[uielilor] svânt. bisărici, de aice, priimit rânduri, dăruire dela unii şi alţii, pentru zâdire bisăricii, 1822."

Lei par.

148 20 dela dumlui pitar banii svânt. bisărici, Maiu 14.

400 din 1500 lei, dăruiţi de Ion Sărezlin, prin Mavrodin Stamati, 24.
150 din banii ce sânt la Ştefan Cojocariul, Iuni 17.
175 20 din banii cutii bisăricei, despecentluindu-să la 18 luni.
20 din banii ce sânt la dascalul Gavril, Iuni 23.
50 din banii ce sânt la Ştefan Cojocariul, 26.
328 25 dela staroste Gheorghi, din banii lumânărilor, după socoteala încheiată la 23 Iuni, de protoereul Constandin i Mavrodin.
30 banii scrinciobului.
400 din 1500 lei dăruiţi de Ion Sârezlin, Avgust 20.
275 dela părintele protopopul Constandin, banii ce ave să dei svint. bisărici.
100 dăruiţi de Hagi Lefter.
200 dăruiţi de Hristodor chitar baş. Fevr. 5.
147 15 banii capiti 130 lei, ce ave să dei Ion Sârezlin svintii bisărici.
21 rămăş. dării răpt. pitar Spir prin Mavrodin, Săpt. 27.
346 10 din dobânda banilor ot Leuşanul pe banii 1869 lei 102 bani, după zapis din 821, Maiu 1, Decv, 29.
108 din banii cutii bisăricii cînd sau despecetluit, Decv. 30.
167 30 Dela staroste din banii lumînărilor, după socotiala închietă la 1823, Ghenar.
150 din banii ce sânt la Ştefan Cojocaru, Maiu 26.
100 daruiţi de Pandeli Ghiorghi.
68 18 din banii cutii bisăricii, când sau despecetluit, Maiu 5.
40 din 80 lei chirie casăi ce năimită lui Ştefan Sâmeonov, 1823, Maiu 1.
50 din banii ce sânt la Ştefan Cojocariul, Iuni 7.

Lei par.
16 36 banii scrânciobului, ce sau strânsu în chipul acesta.
3494 6
40 chirie casâi năimită lui Ştefan Sâmionovici pe şasă luni, dela 1 luni, pân la 824, 1 Maiu.
119 12 din banii cutii bisăricii, când sau dispecetluit, 1824, Ghen. 9.
3673 18
151 12 dela starostele, din banii lumânărilor de pe socoteala încheiată la 18 Ghenarii.
500 din banii ce sânt la Ştefan Cojocar rămânând a mai da încă 486 lei=2 par. _____ capiti i dobândă pân astăz, 1824, Ghenar 12.
4304 30
700 rămăşiţa a 1500 lei dăruiţi de Sărezlin, Mart 8.
5004 30 adecă cinci mii patru lei trei zăci parali sau priimit de mine Vasili.....1824, Mart 30.

Tot în legătură cu zidirea bisericii, avem actul din 1823, Maiu 2: „Izvod di omini ci au a lua bani pi caratu pietrii la târgul Telineşti". Între ei, sunt: Grigorii Tăbîrnă, Andrii Capmare, Gavril Capmare, Iordachi Bărbuţă, Toma Danilescu, Ioniţa Marchitan, Vasili Grajdariu, Ioniţă Moţca.

Din acelaşi an 1823, Maiu 2, avem zapisul, prin care mai mulţi locuitorii din satul Sângerenii „niam tocmit cu dumlui boerul pitar Teodosîi, ca săi cărăm zăci coşuri piatră aice [în Teleneşti, unde e scris zapisul], de pe moşiia Chistruenii, ce o are dumlui boeriul, cu tocmală câti 40 lei, de coş". Iscălesc, între alţii, Axânte Petec, Teodosâi Andronic, Grigoraş Andronic, Nistor Marchitan, Floare Tăbârce, Andrieş Crehan ş.a.

Despre acelaşi lucru vorbeşte zapisul din 1823, Maiu 13 făcut de Axânte Pitachi (sic), „lăcuitoriul din satul Sângerei, în putere hârtii ce am luat dela zăci lăcuitori săteni din sat pomenit din 1823, Maiu 2, întărită şi de posăsoriul satului" (Costăchescu 1930, 65-71).

Deci, banii adunaţi în scopul construirii bisericii, au fost folosiţi astfel: remunerarea celora care au scos piatra din pietrărie, precum şi a celora care au cărat piatra şi lespezile de piatră de la pietrărie la locul construirii bisericii; plata pentru confecţionarea uşarilor şi a stâlpilor de la ferestre; plata pentru lucrul a 20 pietre de ferestre etc. Lucrătorii respectivi erau angajaţi din localităţile Brânzăni, Băneşti, Prepeliţa, Ordăşei, Prodăneşti, Sângerei, Ciutuleşti etc. Piatra era adusă din satele Pistruieni şi Brânzeni.

În 1824, conform unor formulare alcătuite la dicasterie de către protoierul din Bălţi Dumitru Crâjanovsschi, biserica din târgul Teleneşti purta hramul Sfântului Proroc Ilie. Locaşul sfânt era făcut din bârne, acoperit cu şindrilă, înconjurat cu gard, îndestulat cu veşminte, lucruri şi cărţi.

Vasele de argint erau aurite. Gospodării erau 156, iar locuitori – 572 (316 bărbaţi şi 256 femei). De faţă erau următorii preoţi şi slujitori bisericeşti:

1. Protoiereul Constantin Vasilovici – 46 ani.

2. Preotul Ignatie Băluţă – 78 ani. La 31 iunie 1824, fiind la o vârstă mai înaintată, este scos în afara statelor.

3. Preotul Teodor Sechezliu – 52 ani. A decedat pe data de 5 iulie 1824.

4. Diaconul Vasile Băluţă – 29 ani.

5. Dascălul Gavriil Corne[a] – 41 ani.

6. Paraclisierul Ivan Brot – 52 ani.

7. Paraclisierul Gheorghe Colo – 41 ani.

La 4 iunie 1824, conform rezoluţiei Înalt Preasfinţiei Sale Dimitrie – Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului, Constantin Băluţă este numit al doilea dascăl la biserica din târgul Teleneşti. C. Băluţă era fiul decedatului preot Teodor Băluţă[3].

Preotul Ignatie Băluţă, amintit mai sus, a slujit cu credinţă şi dăruire la biserica Sf. Ilie circa 27 de ani. Iată doar câteva etape ale vieţii acestui longeviv slujitor al Domnului:

1. **1777, septembrie 1.** Gavriil Calimachi Mitropolit al Moldovei dă arte de hirotonie preotului Ignatie, rânduindu-l la satul Sărata, ţinutul Eşului.

2. **1780, ianuarie 29.** Gavriil Calimachi dă carte de duhovnicie preotului Ignatie.

3. **1792, aprilie 28.** Gavriil Bănulescu Bodoni porunceşte protopopului Stavarache şi slugilor mitropoliei, care urmau să strângă poclonul Mitropoliei de Sf. Gheoerghe, să nu-l supere pe preotul Ignatie din satul Ghiliceni.

4. **1797, aprilie 26.** Iacov Stamati dă carte de strămutare a preotului Ignatie de la biserica din satul Ghiliceni la biserica din tîrgul Teleneşti.

5. 1825, iunie 4. Jurământul dat de preotul Ignatie Băluţă din târgul Teleneşti, precum că nu va sluji liturghia şi nu va face trebile bisericeşti, numai câte odată, pentru mântuirea sufletului[4].

În locul bătrânului preot Ignatie Băluţă, urma să vină fiul său, Vasile, care era diacon. Pentru a fi hirotonit preot, Vasile Băluţă avea de parcurs următoarele etape:

1. 1825, februarie 26. Mărturia negustorilor din Teleneşti dată diaconului Vasile, feciorul preotului Ignatie şi a Mariei, răposată, din târgul Teleneşti, ca să fie hirotonit preot. A învăţat carte la preotul Constantin, ce a fost dascăl în târgul Teleneşti. În 1816, februarie 6 s-a însurat cu Catrina, fiica lui Ioniţă Roşca ot Bogzăşti.

Noî preotu şi spre încredinţare ni-am iscălit.....

Ierei Vasăliia ot Mihalaşa dohovnic
Ierii Ignatii dohovnic.....
Gubernski canţeliarist Iordizbare (?)
... Ion
Ioan Neguţtoriu
... ... s.a lb gr.
... ... s.a lb gr.
... ... s.a lb gr.
... ... s.a lb gr.
Romanecă Ciubotariu
Sava săn Dridurii (?)
Niţă zăt Botezatu
Paraschiv săn Pavăl
Vasălii Săbierul
Vasăle Negrei
Tănasă Scurtu cu măna me
Vasile Botoşăneanu
Toader Negru
Axinte Drăgan
Gavriil dascăl Sămionovici
Pănămar Ioan Brumă
Protoierei Constantin Vasilovici cu voe me după deobşte învoială.

2. 1825, februarie sau martie. Todor Panta (? - *A.F.*), stăpânul moşiei Teleneşti, dă mărturie lui Vasile – fiul preotului Ignatie, prin care confirmă că se învoieşte a face preot pentru biserica din târgul Teleneşti.

3. 1825, martie 18. Cererea protopopului Constantin din Teleneşti, prin care roagă să fie hirotonit pentru biserica Sf. Ilie preot diaconul Vasile, fiul preotului Ignatie, care slujeşte în această funcţie de 9 ani şi are vârsta de 35 ani. De asemenea, în document se indică, că la Teleneşti au fost trei preoţi şi unul a răposat în anul trecut, adică 1824, iar un nou preot nu a fost hirotonit. Preotul Ignatie este bătrân şi slab, având vârsta de 79 de ani, şi autorul cererii este cam bolnav. În Teleneşti erau 156 de case creştineşti. Rezoluţia lui Dimitrie Sulima este interesantă prin faptul că recomandă că va fi hirotonit preot la acea biserică o altă persoană, numai după ce va fi vacant locul.

4. 1825, mai 5. Blagocinul Gheorghe Munteanu raportează dicasteriei, că a prezentat protoiereu-

[3] ANRM, F. 205, inv. 1 ,d. 4773, f. 14, 14v, 15.
[4] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4808, f. 1-6. Documente transcrise de dr. T. Candu.

lui Constantin Vasilovici şi slujitorilor bisericeşti din târgul Teleneşti informaţia privind rezoluţia dată de Dimitrie Sulima pe marginea cererii diaconului Vasile Băluţă de a fi hirotonit preot la biserica Sf. Ilie.

5. 1825, iunie 4. Vasile Băluţă, diaconul bisericii Sf. Ilie din Teleneşti, către Dimitrie Sulima cere să fie hirotonit preot, deoarece preotul Ignatie de la acea biserică a fost eliberat din serviciu, fiind bătrîn de ani. La această petiţie arhiepiscopul Dimitrie dă rezoluţia de a fi examinat petiţionarul.

6. 1825, iunie 12. Procesul verbal de anchetă a diaconului Vasile Băluţă din Teleneşti, care candida a fi hirotonit preot. Din acest act aflăm că s-a născut în familia preotului Ignatie şi a Mariei, în satul Greceni, ţinutul Iaşi. A fost botezat de preotul Procopie din satul Cucioaia, care era încă în viaţă. Este căsătorit cu Ecaterina, fiica lui Ioan Roşca din satul Bogzeşti. La 1816, aprilie 5, a fost hirotonit diacon, după rezoluţia lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, de către Dimitrie Sulima. La biserica Sf. Ilie din Teleneşti se află 1 protoiereu, 2 dascăli, 2 ponomari. În popor se află 156 de case, iar sufletele atât parte bărbătească cât şi femeiască nici în predstavlenia protopopului nu se arată. Pământ la această biserică nu este, preoţii folosindu-se de pământ însemnat prin înalt rezoluţia Sf. Sinod, pentru semănat şi cosit ce se află pe lângă târg.

7. 1825, iulie 4. Foaia de jurământ (tipărită) subscrisă de Vasile Băluţă care candida pentru a fi hirotonit preot la biserica Sf. Ilie din Teleneşti.

8. 1825, iulie 4. Vasile Băluţă a fost hirotonit preot.

9. 1825, august 6. Preotul Iacov Chirilov de la biserica Naşterii Maicii Domnului din Chişinău raportează precum că preotul Vasile Băluţă a trecut stagiul de pregătire şi învăţare a slujitorilor preoţiei, fiind cu purtări cinstit. [5]

Fiind prezentate biografiile acestor feţe bisericeşti, să revenim la problemele ce ţin de construcţia bisericii de piatră din târgul Teleneşti. Astfel, la 31 mai 1825, protoiereul din Bălţi – Pavel Coşleacov, inspectând lucrările de construcţie a bisericii, constată următoarele:

1. Piatră este îndeajuns, dar numărul coşurilor nu se cunoaşte cu exactitate, întrucât piatra este adunată deavalma în jurul ogrăzii bisericii şi a curţii boiereşti. La fel şi var este îndeajuns.

2. Cărămida este clădită în ograda bisericii. Însă partea de deasupra a cărămizii, din cauza umezelii, este deteriorată. Ca urmare, nu mai poate fi folosită.

3. Plus la toate, boierul (pitarul Teodosie - *A.F.*) a declarat că nu este în stare să ducă la bun sfârşit lucrările de construcţie a bisericii. Nu este în stare, deoarece este bătrân şi are sănătatea zdruncinată. Urmează ca fiul său (Gheorghe Feodosiu - *A.F.*) să încheie lucrările respective.

Pitarul Teodosie a prezentat, în scopul ducerii unei evidenţe stricte a materialelor de construcţie, o dare de seamă detaliată[6].

În acelaşi timp, pitarului Teodosie i se aduc învinuiri precum că ar fi sustras din banii destinaţi construirii bisericii. În aşa fel, din 1825, septembrie 19 avem, scrie M. Costăchescu, poronca isprăvniciei ţinutului „Eşii" către pitariul Teodosie, ca intemeiul ucazului.... „sau hotărât prin aceasta a să faci dumi[ta]li cunoscut ca 1150 lei, ci în anul trecut 1823 iai luat din veniturile **bisăricii**, îndată săi dai bisăricii, iar pi vremea viitoare nici decum să nu te mai amestici către veniturile i trebile bisăricii".

La aceasta el răspunde, prin actul din 1825, Oct. 7: „cu cinste fac cunoscut că mie fiindumi dorinţa a face bisărica din nou, mai temeinică de piatră, am şi început, cu agiutoriul lui Dumnezău, prin cât putere mă agiută a găti mai întâi materialul trebuincios, cari lam şi gătit, adică piatra, varul şi cărămida. La înlesnire gătirii însă acestui material, fiindcă şi asămineş venituri a bisăricii urmiazi jărtvi, nu pentru alt svărşât, decât spre întemeiare şi bună stare bisăricii, pe lângă îndestulată somă ce am cheltuit, dela mini, am întrebuinţat şi aceşti bani (iar nu că precum poati să socoteşti, iam luat în folosul meu) şi aşa siguranţâia şi plata lor către bisărică este din parte me îndată dela priimire în arătatul material...." (Costăchescu 1930, 76-77).

La 23 septembrie 1832, A. Sorocunschi – guvernatorul civil al Basarabiei, se adresează către Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău. A. Storocunschi spune următoarele: „În legătură cu avizul trimis mie de către Consistoriu, vă pot anunţa

[5] ANRM, F. 205, inv. 1,d. 4773, f. 1-1v, 2-2v, 7, 8, 9-9v, 11-11v, 12-13, 17. Documente transcrise de dr. T Candu.

[6] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4965, f. 16v-17v. Vezi şi: f. 36-36v.

că am dat indicaţii Judecătoriei de Zemstvă Iaşi ca să-l influenţeze pe proprietarul târgului Teleneşti, în privinţa atribuirii a 33 desetine pământ bisericii din localitate. În acelaşi timp, proprietarul târgului Teleneşti este dator să-i puie la dispoziţie preotului Ioan Panteleevici o locuinţă temporară. În caz contrar, biserica urmează să fie închisă”[7].

Acestea sunt, în mare parte, informaţii fragmentare. Însă cele mai multe şi detaliate informaţii privind biserica Sf. Ilie le găsim în „Vedomostele” bisericeşti. Vom prezenta, pentru început, „Vedomostea” din anul 1832:

1. Biserica Sf. Ilie din Teleneşti este făcută în anul 1801 prin sârguinţa poporănilor.
2. Făcută este de lemn, pereţii din nuiele împletite, lipită cu lut, pe dinafară pardosită, acoperită cu şindrilă, şubredă; clopotniţa, deosebită de biserică, pe patru stâlpi, acoperită cu şindrilă (vezi şi mai sus - *A.F.*).
3. Prestolul într-însa unul este în numele Sfântului Proroc Ilie.
4. Cu podoabele îndestulată.
5. Clirosul: 1 protoiereu, 1 preot şi 2 dascăli.
6. Arătură şi fânaţ hotărnicite biserica nu are.
7. Protoiereul şi preotul locuiesc în case cu chirie, iar dascălii în case proprii.
8. Pentru ţinerea preotului şi a slujitorilor bisericeşti nici un fel de leafă nu se primeşte.
9. Biserică afiliată – biserica din satul Mihalaşa.

Preoţii şi slujitorii bisericeşti:

1. Protoiereul Pavel Moisei Coşleacov – 44 de ani. Soţia: Nastasia Ştefan Senchevici – 34 de ani.
2. Dascălul Gavril Simion Cornea – 49 de ani. Soţia: Alexandra – 42 de ani. Copii: Constantin – 29, Alexei – 16, Elena – 14, Va... – 11, Maria – 9.
3. Preotul Ioan, feciorul postelnicului Ioniţă Panteleevici – 55 ani. Soţia: Vasâlca- 35. Copiii: Maria – 16, Zinovia – 12, Ileana – 4, Ecaterina – 2.
4. Dascălul Constantin Teodor Băluţă – 29 ani. Fiu de preot. Soţia: Nastasia – 17.
5. Paraclisierul Simion Zulea – 27 ani. Fiu de preot. Holtei.

Sărăimanii

1. Văduva Maria Andrei Vasilovici – 49 ani. Este soţia răposatului preot, protoiereului Constantin Vasilovici. Locuieşte în satul Cornova, în propria ei casă şi cu cheltuiala ei. Copiii: Dumitru – 11, Ecaterina – 9.
2. Văduva Nastasia Teodor Băluţă – 46 ani. Este soţia răposatului preot Teodor Băluţă. Locuieşte în propria ei casă. Copiii: Ecaterina – 22, Gherorghe – 21, Stavarache – 20, Maria – 16.
3. Văduva Ecaterina Ion Băluţă – 37 ani. Este soţia răposatului preot Vasile Băluţă. Locuieşte în propria ei casă. Copiii: Gheorghe – 13, Elisaveta – 11, Constantin – 8, Teodor – 5.
4. Vasile – 31 ani. Este fiul răposatului paracliser Ioan Brumă[8].

Serviciul divin se oficia în vechea biserică de lemn. Căci, în pofida faptului că materialele de construcţie fuseseră adunate, înălţarea noului locaş sfânt întârzia. Abia în 1833 se pune temelia noii biserici, lucru pe care îl aflăm din documentele de arhivă.

Astfel, la 12 mai 1833, Egor Feodosiu – proprietarul târgului Teleneşti, se adresează către Înalt Preasfinţia Sa Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului, Dimitrie. E. Feodosiu spune: „Tatăl meu, pitarul Teodosie, cu ajutorul Domnului şi blagoslovirea Înalt Preasfinţiei Voastre, s-a gândit să construiască în târgul Teleneşti, cu forţele proprii, o biserică în numele Sfântului Proroc Ilie. Ca urmare, vă prezint pentru examinare planul şi vă rog să-mi permiteţi începerea construcţiei bisericii, conform planului. În caz de vechea biserică dispune de careva sume băneşti, vă rog să daţi ordin ca banii respectivi să fie folosiţi la construirea noii biserici.

Secretarul gubernial, Egor Fedoseev”.

În aceeaşi zi (12 mai), Dimitrie, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului, semnează următoarea rezoluţie (e scrisă în partea de sus a demersului lui E. Feodosiu - *A.F.*): „După cum s-a dovedid, biserica din târgul Teleneşti este şubredă. De aceea, în locul ei e necesar de construit o biserică nouă, de piatră. Biserica să fie construită conform planului şi faţadei anexate (n-am dat de urmele lor - *A.F.*). Autor: arhitectul Gaschet. Blagoslovesc ca construcţia acestei biserici să decurgă în strictă conformitate cu planul şi faţada, sub în-

[7] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 244, f. 5.

[8] ANRM, F. 211, inv. 1, d. 55, f. 241v-246v.

drumarea arhitectului sau a altui specialist versat în construirea bisericilor".

La 21 iulie 1833, Mihail Sinacevschi – protoiereul din Sculeni, raportează Înalt Preasfinţiei Sale Arhiepiscopului Chişinăului şi Hotinului Dimitrie, următoarele:

1. **În luna iulie** (**1833** - *A.F.*) **am pus, în târgul Teleneşti, temelia noii biserici în numele Sfîntului Proroc Ilie** (subl. n. - *A.F.*).

2. În parohie sunt înregistrate 384 persoane de sex masculin"[9].

Prin zapisul din **1833, Avgust 13**, se arată, scrie M. Costăchescu, că „Noi mai gios iscăliţi cu punerea degitilor pi sămnul crucii, lăcuitorii din satul Nigoreni, încredinţăm prin acest zapis a nostru, ci dăm dumisali pomişnicului târgului Telineştii..... săcritari Iordache TeodosÎu, precum ştiut să fii, ca neam alcătuit cu dumnalui, să cărăm coşuri di piatră la biserica ci o zădeşti di noau în acel târg, din piatra ci o ari dumnalui scosă pi moşia Brânzănii şi Pistruenii, cu hotărâtă tocmală di coş câte şăizăci lei bani, având o chilă di coşuri, în târgul Tileneştii, cu stânjânul domnesc, ci clădesc şi alti sati. Banii fiişticari va primi, pi cât va pute rîdica...".

Din **1833, Avgust 16,** avem zapisul lăcuitorilor din satele Ţânţăreni şi Îndărăpnici, din ţinutul Orheiului, ocolul Sărătenii, la mâna pomeşcicului târgului Teleneştii, gubernschii săcritari, Iordachi Fidosîi „precum ştiut să fii, că niam alcătuit cu dumlui să cărăm..... doaăsprezeci coşuri de piatră, din piatra ci o ari pi moşîili satilor Brânzănii şi Plosca..." cu 60 lei bani de coş.

Din **1836, Mart 16**, avem următoarea „cfitanţâe": „Iftimi Şălmetiev, înpreună cu ai lui tovarăş, din târguşorul Teleneştii, ci sau aflat aice în satul Pistriucenii şi au scos piatră, pentru bisărica ci si faci în pominitul mai sus târguşor, fiindcă nu urmiază asupra lor vreo pritenţie şi pentru celi ci ei au cumpărat la vremia cât sau aflat aicea, au plătit precum să cuvini, li sau dat, parte me această cfitanţie" (Costăchescu 1930, 79).

La 18 aprilie 1835, a fost efectuat recensământul preoţilor şi slujitorilor bisericeşti de la biserica Sf. Ilie din târgul Teleneşti (vezi tabelul de mai jos - *A.F.*).

1.	Preot Andrei Ioan Timoşevschi(?) – 38 de ani Fiul: Vasile – 3	Soţia: Sofia – 26 Fiicele: Elisaveta – 11 Olga – 6
2.	Preot Constantin Teodor Băluţă – 32	Soţia: Anastasia – 20
3.	Dascăl Gavril Cornea – 52	Soţia: Alexandra – 45 Fiicele: Elena – 17 Evanghela (?) – 14 Maria – 12
4.	Dascăl Cristofor Ioan Alexandrovici – 22	–
5.	Paracliser Andrei Alexei Noviţchi – 27 Fiul: Simion – 6	Soţia: Maria – 27 Fiica: Elena – 1
6.	Fiul protoiereului netitular Constantin Vasiliev: Dumitru Vasilievici – 14	Văduva protoiereului Constantin Vasiliev: Maria Vasilevina – 52
		7. Văduva preotului Teodor Ignat (Băluţă - *A.F.*): Anastasia – 49 Fiicele: Ecaterina – 25 Maria – 19
8.	Fiul preotului netitular Vasile Ignat (Băluţă - *A.F.*): Gheorghe – 16 Fraţii lui Gheorghe: Constantin – 11 Teodor – 8	Văduva preotului Vasile Ignat Băluţă: Ecaterina – 40 Fiica: Elizaveta – 14
9.	Fiul paraclisierului Ioan Nichifor Brumă: Vasile – 34	–

În total: 12 suflete de sex masculin şi 17 – de sex feminin[10].

Şi aceşti preoţi şi slujitori bisericeşti oficiau serviciul divin în vechea biserică de lemn. Căci, abia în 1842 a fost sfinţită biserica de piatră. Temelia ei, după cum arătam mai sus, a fost pusă în anul 1833. Deci, construcţia bisericii de piatră a durat circa 9 ani.

Informaţii preţioase privind starea bisericii, precum şi date ce ţin de biografia preoţilor şi slujitorilor bisericeşti, găsim în „Vedomostea" bisericii Sf. Ilie pentru anul 1860. La data respectivă, târgul Teleneşti aparţinea moşierului Egor Feodosiu, secretar colegial şi cavaler.

Iată ce conţinea „Vedomostea":

1. Făcută este în 1842, prin sârguinţa şi cu cheltuiala moşierului.

[9] ANRM, F. 208, inv. 2,d. 624, f. 1-1v, 5-5v.

[10] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 108, f. 205-208.

2. Făcută este din piatră, tencuită şi vopsită, acoperită cu tablă de fier, clopotniţa la fel.
3. Prestolul într-însa unul este, friguros.
4. Cu podoabele îndestulată.
5. Clirosul de faţă: 1 preot, 1 diacon pe postul vacant al paraclisierului, 1 dascăl.
6. Serviciul divin se oficiază în limba moldovenească şi rusă.
7. Pământ la această biserică (33 desetine) pentru aşezarea clirosului este hotărât. Planul şi cartea hotarnică se păzeşte în veşmântăria bisericii.
8. Preotul şi dascălul locuiesc în case proprii, iar diaconul – în casa închiriată de la moşier. Casele, de lemn, sunt amplasate pe pământul moşierului.
9. Pentru ţinerea preotului şi a slujitorilor bisericeşti nici un fel de leafă nu se primeşte. Starea lor este săracă.
10. Acareturi această biserică nu are.
11. Depărtarea bisericii acestea de la Duhovniceasca Consistorie a Chişinăului este de 82 verste. Blagocinul de ocol este pe loc.
12. Cele mai aproape de această biserică sunt biserica din Teleneştii Vechi – depărtare de 1 verstă şi biserica din Ineşti – depărtare de 3 verste.
13. Către această biserică este alăturată biserica din satul Mihalaşa – la depărtare de 2 verste.
14. Biserică de casă, întru acest popor nu este. Este o capelă de lemn. Rascolnicii fac parte din secta numită „Bespopovşcina" (este vorba de lipoveni - *A.F.*).
15. Izvod pentru averea bisericii este. S-au dat în anul 1848. Pătruns cu şvară, întărit cu iscălitura şi pecetea blagocinului superior, protoiereului Simion Baltaga. Se păzeşte întru întregime.
16. Condicile de venit şi cheltuială s-au dat în anul 1850. Pătrunse cu şvară, întărite cu iscălitura şi pecetea blagocinului superior, protoiereului Simion Baltaga. Să scriu cu orânduială şi se păzesc întru întregime.
17. Copiile de pe condicile metricilor din anul 1822, se păzesc întru întregime.
18. Izvodurile de spovedanie din anul 1824, se păzesc întru întregime.
19. Condica de cercetare din anul 1849. Pătrunsă cu şnur, întărită cu iscălitura şi pecetea blagocinului superior, protoiereului Simion Baltaga. Să scrie cu orânduială şi se păzeşte întru întregime.

[Semnează]: Blagocinul Grigore

Pentru clirosul

Cine anume, unde şi au învăţat, când şi de cine în ce cin s-au hirotonisit şi către ce loc, ce deosebite dregătorii au petrecut şi petrece, când şi cu ce au fost năgrădit, pre cine are în famelia sa.

1. **Blagocinul de ocol, preotul Ioan Efrem Chirilov** – 39 ani. Fiu de paraclisier. La 15 iulie 1849 a absolvit cursul deplin al seminarului. La 6 octombrie 1849 este hirotonisit, de către Înalt Preasfinţia Sa Arhiepiscopul Irinarh, preot la biserica din satul Dereneu. Gramotă are. La 1 aprilie 1853 este rânduit, cu ucazul Duhovniceştii Consistorii a Chişinăului, blagocin al ocolului 4 din judeţul Orhei. La 12 august 1854 este transferat de la Dereneu la biserica Sf. Ilie din târgul Teleneşti. Locul lui, la Dereneu, este ocupat de preotul din târgul Teleneşti – Constantin Băluţă. Preotul Ioan Chirilov, pentru slujbă sârguincioasă, a fost menţionat şi i s-au acordat diverse distincţii.

Soţia: Pulheria Dimitrieva – 29 ani.

Copiii: Nadejda – 4, Elisaveta – 2.

2. **Diaconul Grigore Iosif Crâjanovschi** – 41 ani. Fiu de preot. A învăţat la seminar. La 7 iunie 1845, prin ucazul Duhovniceştii Consistorii a Chişinăului, este numit paraclisier la biserica din satul Brăviceni. La 28 decembrie 1852 este hirotonit, de către Preasfinţia Sa Arhiepiscopul Irinarh, diacon la biserica din satul Asnăşeni. Gramotă are. La 16 iunie 1855, la dorinţa lui, prin ucazul Duhovniceştii Consistorii a Chişinăului, este transferat la biserica Sf. Ilie din târgul Teleneşti. Aici ocupă funcţia vacantă de paraclisier.

Soţia: Taisia Andreeva – 31 ani.

3. **Dascălul – stihari Ştefan Ion Tataru** – 53 ani. Fiu de ţăran. În seminar n-a învăţat. La 29 ianuarie 1835, prin rezoluţia Preasfinţiei Sale Episcopului Dimitrie, este primit în rândul feţelor bisericeşti şi numit dascăl la biserica din satul Perişori, judeţul Tiraspol. La 26 mai 1836 este transferat, în calitate de dascăl, în satul Cuhureştii de Jos, jud. Soroca. La 15 septembrie, acelaşi an, este transferat la biserica Sf. Ilie din târgul Teleneşti. La 25 mai 1842 este ridicat la rangul de stihari. Gramotă are. Este bigam („двоежонец").

Soţia: Iordana Andreeva – 37 ani.

Copiii: Parascheva – 17, Maria – 15. Studiază acasă cântul bisericesc; Sebastian – 11 ani. Învaţă la şcoala din Teleneşti; Fevronia – 8, Ioana – 5, Eugeniu – 1.

Cei afară şţate şi sărăimanii

1. **Preotul Constantin Teodor Băluţă** – 57 ani. Fiu de preot. În seminar n-a învăţat. Fost preot la biserica Sf. Ilie. Locuieşte în propria lui casă şi cu cheltuiala lui. Văduv.

2. **Văduva Ecaterina Băluţă** – 65 ani. Este soţia decedatului preot Vasile Ignat Băluţă. Locuieşte în satul Coşniţa, jud. Tiraspol, la fiul său Constantin Băluţă. C. Băluţă era preot în cadrul eparhiei Hersonului[11].

În 1876, preot era acelaşi Ioan Chirilov; dascăl – Nicolae Teodor Cârlig; paraclisier netitular – Alexandru Gheorghe Bulancea. Târgul Teleneşti era stăpânit de fraţii Ilie, Gheorghe şi Mihail Feodosiu[12].

În 1892, preot era tot Ioan Chirilov. Avea 70 de ani. Era născut în satul Târşiţei, jud. Orhei. Cântăreţ era Alexandru Mihail Savitchi. Avea 24 de ani. Era originar din satul Hagimus, judeţul Bender[13].

În 1909, proprietarul târgului Teleneşti era nobilul Mihail Feodosiu. În 1899 el a organizat şi finanţat lucrările de reparaţie a bisericii Sf. Ilie. Astfel, partea exterioară a pereţilor a fost tencuită şi văruită; au fost reparate cupolele; a fost, pe anumite porţiuni, reparat şi vopsit acoperişul. În 1901 au fost vopsiţi şi zugrăviţi pereţii. Iconostasul a fost aurit. Aceste lucrări (din 1901 - *A.F.*) s-au făcut pe banii bisericii şi banii adunaţi de la enoriaşi. În prezent (1901 - *A.F.*) e necesar de reînnoit pictura iconostasului. Gardul este din scânduri. Căsuţă pentru paznic („storojcă") nu este. Biserica are un cavou în care se găsesc osemintele celuia care a construit biserica. Parohia a fost vizitată ultima dată (în 1903) de către Preasfinţia Sa Vladimir. Biserica are cărţi, dar formal bibliotecă nu este.

Preoţii şi slujitorii bisericeşti

1. Preot Iacov Alexandru Samsonov, născut la 14 octombrie 1849, în satul Ocolina, jud. Soroca. Fiu de preot. A absolvit seminarul duhovnicesc din Chişinău.

Soţia: Eugenia – 50 ani. Era fiica preotului din Burlăneşti – Gheorghe Dimitriu.

Copiii: Porfiria – 32 ani. Văduvă. A fost căsătorită cu preotul Mihail Dimitriu din satul Belouţi, jud. Hotin; Zinovia – 30 ani. Căsătorită cu preotul Dumitru Vartici din satul Chişlo-Salievo, jud. Hotin; Mihail – 20 ani. Învaţă la seminarul duhovnicesc din Priovorojsk, gubernia Podolia; Efrosinia – 16 ani şi Nadejda – 14 ani. Învaţă la şcoala eparhială de fete din Chişinău; Eugeniu – 12 ani. Învaţă la şcoala duhovnicească din Chişinău.

2. Cântăreţul Alexandru Mihail Savitchi, născut la 29 august 1868, în satul Hagimus (?), jud. Bender. Fiul preotului din satul Răscăeţi, jud. Akkerman – Mihail Teodor Savitchi. A. Savitchi era şi învăţător de muzică la şcoala ministerială.

Soţia: Porfiria lui Gheorghe, născută la 2 februarie 1871.

Copiii: Lidia, născută la 4 martie 1893, nu învaţă; Simion, născut la 3 februarie 1896, învaţă la şcoala cu 2 clase din satul Ciocâlteni; Anastasia, născută la 21 aprilie 1899, învaţă la şcoala parohial-bisericească din satul Răciula; Mihail, născut la 26 februarie 1902, învaţă la şcoala ministerială din târgul Teleneşti.

3. Prescurăriţă: Anastasia Ion Gore – 63 ani. Era văduva unui meşteşugar din târgul Teleneşti.

4. Staroste bisericesc (epitrop): Alexandru Gheorghe Svaricevschi – 53 ani. Îndeplineşte această funcţie, începând cu 15 ianuarie 1884. Avea profesia de meşteşugar[14].

Catapeteasma bisericii Sfântului Proroc Ilie a fost pictată de către pictorul Zdoicevschi, stabilit cu traiul la Teleneşti la sfârşitul anilor '90 ai secolului al XVIII-lea (Ганицкій 1881, 10-11).

Aşadar, vechea biserică de lemn din târgul Teleneşti a fost înălţată în anul 1801. În 1833 s-a pus temelia unei biserici de piatră, care a fost deschisă şi sfinţită în anul 1842. În 1899 şi 1901, biserica Sf. Ilie a fost reparată. La construcţia bisericii a contribuit atât neamul Feodosiu, cât şi locuitorii târgului Teleneşti.

[11] ANRM, F. 208, inv. 15, d. 7, f. 2-5v. Vezi şi: F. 211, inv. 5, d. 121, f. 129-131v.
[12] ANRM, F. 208, inv. 15, d. 45, f. 2-5v.
[13] ANRM, F. 208, inv. 15, d.90, f. 78v-82v.
[14] ANRM, F. 208, inv. 15, d. 166, f. 157-160v.

Bibliografie

AB 1933: Arhivele Basarabiei, nr. 4 (Chişinău 1933).
AB 1934: Arhivele Basarabiei, nr. 1 (Chişinău 1934).
AB 1934a: Arhivele Basarabiei, nr. 2 (Chişinău 1934).
AB 1935: Arhivele Basarabiei, nr. 1 (Chişinău 1935).
AB 1935a: Arhivele Basarabiei, nr. 2 (Chişinău 1935).
AB 1936: Arhivele Basarabiei, nr. 2-3 (Chişinău 1936).
AB 1937: Arhivele Basarabiei, nr. 1-4 (Chişinău 1937).
AB 1938: Arhivele Basarabiei, nr. 1-4 (Chişinău 1938).
Costăchescu 1930: M. Costăchescu, Satul şi târgul Telineşti din judeţul Orheiu. Schiţă istorică (Iaşi 1930).
Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar (Bucureşti 1988).
Păcuraru 1993: M. Păcuraru, Istoria bisericii ortodoxe române (Chişinău 1931).
Popovschi 1931: N. Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea (Chişinău 1931).
Ганицкій 1881: М. Ганицкій, Бессарабская старина. Скит Галица. В сб.: КЕВ, №1, 1881, 10-11.

Church of St. Elijah in the town of Teleneşti (from the time of foundation until the beginning of 20th century)

Abstract

The first information about the Church of the Holy Prophet Elijah in the town of Teleneşti is contained in the census of the Bessarabian churches, which was made during 1812-1813. The church was made of wood, with walls of interwoven twigs daubed with clay from the inside and the outside covered with fir planks. It had the shingle roof and was surrounded by the stockade. The belfry was built on four pillars and stood apart from the church.

Over time, the old wooden church began to crumble; besides, it was not spacious enough. Therefore, in 1833 they start to build a stone church, which was opened in 1842. The new church was plastered, painted and covered with sheet iron. In 1899 and 1901 it was renovated. The church was built and maintained at the expense of landlord Feodosiu and his family, as well as due the contributions of residents of the town of Teleneşti.

During the 19th and early 20th centuries in the Church of the Holy Prophet Elijah there served the following priests: Constantin Vasilovici, Teodor Băluţă, Ignatie Băluţă, Teodor Sechezliu, Vasile Băluţă, Pavel Coşleacov, Ioan Ioniţă, Andrei Timoşevschi, Constantin Băluţă, Ioan Chirilov, Iacob Samsonov, etc.

Церковь Св. Илии в местечке Теленешть (от времени основания до начала XX века)

Резюме

Первые сведения о церкви Святого Пророка Илии в местечке Теленешть содержатся в описи бессарабских церквей, составленной в 1812-1813 гг. Церковь была деревянной, стены из переплетенных прутьев были изнутри вымазаны глиной, а снаружи покрыты еловыми досками. Она была крыта гонтом и имела ограду из частокола. Колокольня, построенная на четырех столбах, стояла отдельно от церкви.

Со временем старая деревянная церковь стала ветшать, к тому же она была недостаточно вместительной. Поэтому в 1833 году началось строительство каменной церкви, которая была освящена в 1842 году. Новая церковь была оштукатурена, покрашена и покрыта листовым железом. В 1899 и 1901 гг. ее ремонтировали. Церковь строилась и ремонтировалась на средства помещика Феодосиу и его семьи, свой вклад внесли также жители местечка Теленешть.

На протяжении XIX и в начале XX веков в церкви Святого Пророка Илии служили следующие священники: Константин Василович, Теодор Бэлуцэ, Игнатие Бэлуцэ, Теодор Секезлиу, Василе Бэлуцэ, Павел Кошляков, Иоанн Ионицэ, Андрей Тимошевски, Константин Бэлуцэ, Иоанн Кирилов, Яков Самсонов и др.

16.02.2013

Dr. Alexandru Furtună, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: alexandrufurtuna32@yahoo.com

„UNIUNEA ATEILOR MILITANȚI” (1925-1947) ÎN LUPTĂ CU RELIGIA

Nicolae Fuştei

Până în 1917, în exprimarea atitudinii lor faţă de religie bolşevicii rămâneau fideli urmaşi ai lui Marx. Clasicii marxismului vorbesc despre rădăcinile gnoseologice, dar şi cele de clasă ale religiei. Componenta de clasă a naturii religiei era considerată mai puternică, ceea ce se vede din cuvintele lui K. Marx: „Religia este oftatul fiinţei oropsite, inima lumii fără de inimă, la fel cum este şi sufletul rânduielilor fără de suflet. Religia este opiu pentru popor... Astfel, critica religiei este critica acelei văi a plângerii, nimbul sfânt al căreia este religia” (О религии 1981, 8-9). Pentru marxistul ortodox este neraţională luptă cu religia ca atare, fără a fi luate în consideraţie rădăcinile sociale ale acesteia. „Superstiţiile religioase” pot fi depăşite, conform marxismului, doar distrugând societatea nedreaptă şi după o restructurare cardinală a lumii înconjurătoare. Din aceste considerente tema luptei cu religia ocupa un spaţiu relativ mic atât în lucrările lui Lenin, cât şi în documentele partidului bolşevic. În istoriografia sovietică lucrul acesta era explicat prin nedorinţa bolşevicilor să înrăutăţească o dată în plus relaţiile cu credincioşii (Васильева 1998, 68). Însă dacă am presupune că bolşevicii aveau o astfel de strategie inteligentă am exagera, atitudinea lor faţă de religie este doar o manifestare a ideologiei marxismului ortodox.

Am putea înţelege încrederea bolşevicilor că vor zdruncina influenţa Bisericii asupra maselor largi de cetăţeni doar prin separarea Biserici de stat. Cercetătorul rus D.V. Pospelovski nu fără de motiv consideră că „Lenin la prima etapă era încrezut cu desăvârşire că va sfârşi cu Biserica dintr-o singură lovitură” (Поспеловский 1995, 49). Însă nu a fost să fie aşa, astfel că s-a mizat de acum pe propaganda antireligioasă.

Putem distinge în această situaţie două direcţii în dezvoltarea luptei ideologice cu religia. Se putea merge pe calea demascării „esenţei reacţionare de clasă” a religiei, contând în acest caz pe conştiinţa politică a obiectului propagandei – masele largi. Calea alternativă presupunea şi o critică de fond a învăţăturii religioase. Aceste direcţii de propagandă antireligioasă care concurau între ele au fost numite convenţional; prima direcţia marxistă şi cea de a doua iluministă.

Cu toată integritatea externă a primei, ea nu se bucura de o susţinere necondiţionată din partea propagandiştilor-practici, dintr-un simplu motiv – masele populare nu puteau fi atrase de învinuirile abstracte şi scolastice la adresa Bisericii din partea marxismului. Lucrul acesta a fost înţeles chiar şi de V.I. Lenin. În lucrarea sa „О значении воинствующего материализма”, care devenise un fel de testament pentru mişcarea ateistă sovietică, el spunea: „Ar fi cea mai mare greşeală, să credem că milioanele de oameni pot scăpa din acest întuneric doar pe calea iluminării marxiste. Masele acestea necesită materialele cele mai diverse de propagandă ateistă, să fie familiarizate cu diferite fapte din cele mai diverse sfere ale vieţii... Îndrăzneaţă, plină de viaţă, cu talent, ingenios atacând „preoţimea dominantă, publicistica ateiştilor din secolul al XVIII-lea, se arată mai adecvată, pentru a trezi masele din somnul religiei, decât parafrazele plictisitoare şi seci ale marxismului...” (О религии 1981, 47-48).

Este firesc, că manifestarea în practică mai mult decât la „marxişti” a conţinutului „iluminist” al propagandei satisfăcea mai bine doleanţele maselor largi, ceea ce obiectiv întărea poziţiile „iluminiştilor” în mişcarea ateistă. Aceştia aveau posibilitatea să folosească pe larg şi resursele administrative, deoarece îl aveau în frunte pe E.M. Iaroslavski, preşedintele Comisiei Antireligioase a CC. Ediţiile antireligioase în tirajele cele mai mari, ziarul şi revista „Безбожник”, în general se aflau pe poziţii „iluministe”. O bună perioadă de timp aripa „marxiştilor”, în frunte cu M.M. Kostelovski, grupaţi în jurul revistei „Безбожник у станка” şi comitetul orăşenesc Moscova de partid, erau nevoiţi să riposteze atacurilor ideologice din partea oponenţilor.

Deşi „curentul iluminist" a fost în stare să-şi menţină poziţiile în conducerea mişcării ateiste din URSS, el nu a putut să-i neutralizeze pe oponenţi şi să creeze un model de propagandă antireligioasă adecvată timpului. În scrisoarea circulară adresată organizaţiilor primare a SVB, consacrată celei de a XVII-a conferinţe de partid, din 30 ianuarie - 4 februarie 1932 se stipulează: „Lupta pentru schimbarea radicală a mentalităţii milioanelor de oameni nu se va finisa nici la sfârşitul celui de a doilea cincinal [ateist], obişnuinţa milioanelor este o forţă grozavă – încă îşi va da de ştire şi atunci când va fi construită societatea socialistă. Înseamnă că nu puteam în esenţă să orientăm organizaţiile din teritoriu, în particular, spre lichidarea [religiei] pe parcursul celui de al doilea cincinal" (Булавин 2008, 91).

Despre inevitabilitatea unui drum lung pentru lichidarea totală a religiei vorbeau şi conducătorii mai realişti din mişcarea ateistă. Acelaşi E.M. Iaroslavski sublinia: „Cine crede că pe parcursul a cinci ani vom termina cu religia, că nu vor mai fi oameni religioşi, că nu vom mai fi nevoiţi să ducem o propagandă antireligioasă – acela greşeşte în modul cel mai profund" (Булавин 2008, 91). În mediul conducătorilor de partid, mulţi erau de acord cu aceasta, spre exemplu A.V. Lunaciarski şi M.I. Kalinin (Алексеев 1992, 89-90). Ultimul considera o inepţie să se aştepte de la credincioşi să se lepede de credinţă şi Biserică după o primă cunoştinţă cu propaganda ateistă (Булавин 2008, 91).

Pentru această grupare comună este părerea că dominarea „superstiţiilor religioase" în rândurile unei bune părţi a populaţiei este un dat obiectiv. În problema metodelor de depăşire se punea accentul asupra muncii sistematice şi meticuloase pentru convingere şi reeducare, care, posibil, se va întinde pe multe decenii. Pasiunea pentru metode administrative de înăbuşire a activităţii organizaţiilor religioase era apreciată mereu negativ. Acelaşi E.M. Iaroslavski în 1939 a expus destul de clar părerea „iluminiştilor" şi a adepţilor acestora din conducerea de partid spunând: „În ceea ce priveşte metodele administrative de luptă cu religia, apoi, în afară de prejudicii, nu mai pot aduce nimic" (Булавин 2008, 91).

Una dintre direcţiile de luptă „meticuloasă" a statului sovietic în munca sistematică pentru convingerea şi reeducarea poporului era cea ideologică, care se realiza printr-un şir de organizaţii obşteşti sau de partid.

Dintre organizaţiile obşteşti în această luptă un loc important l-a avut organizaţia „Союз воинствующих безбожников" (СВБ) (1925-1947) (Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu)[1]. „Osătura" organizaţiei fiind alcătuită dintr-un grup mic de activişti, care erau gata să promoveze activităţi antireligioase creativ, fără a cruţa puterile sau timpul, completând golurile în educaţie sistematică prin autoinstruire în sistemul Uniunii. Cea mai mare parte dintre funcţionarii organizaţiei doar imitau o activitate furtunoasă percepând lucrul în organizaţie ca o însărcinare suplimentară împovărătoare. Problema cadrelor era amplificată de represiunile frecvente, fluxul cadrelor lipseau organele SVB de capacitatea de lucru. Lipsa acută de cadre calificate obliga „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" să angajeze în activitatea antireligioasă foşti preoţi (M. Gorev, I. Brihnicev ş.a.) şi reprezentanţi ai elitei ştiinţifice (N.M. Matorina, B.M. Zavadovski ş.a.) (Покровская 2007, 29).

O luptă sistematică politico-ideologică s-a iniţiat după cel de al X-lea congres al PC(b) din Rusia (martie 1921). Congresul a specificat că una din direcţiile principale ale Glavpolitprosvet-ului[2] va fi administrarea, asistarea în propaganda antireligioasă şi agitaţia în rândurile maselor largi ale muncitorimii (КПСС 1953, 459).

Referiri la necesitatea propagandei antireligioase găsim şi în hotărârile Plenarei CC al PC(b) R din august 1921, în rezoluţiile congreselor XII şi XIII al PC(b)R.

Acordând o mare atenţie propagandei antireligioase, CC al PC(b) din Rusia la sfârşitul anului 1921 organizează o comisie specială în frunte cu Em. Iaroslavski. Comisia urma să dirijeze politica bisericească a statului la nivel central şi local, precum şi să elaboreze directive pentru propaganda

[1] Vom folosi în continuare pentru «безбожник» sintagma „cei fără de Dumnezeu", care ni se pare mai adecvată spiritului organizaţiei, decât „ateist". În limba rusă noţiunea „безбожник" sau în română „cel fără de Dumnezeu" arată că cel vizat este lipsit de orice bariere morale, cu alte cuvinte, de la un astfel de om poţi să te aştepţi la orice. Credem că şi fondatorii organizaţiei aveau în vedere că nu au bariere şi nici limite în metodele de luptă cu religia, dacă ar fi altfel puteau să-şi numească organizaţia „союз вонствующих атеистов" şi nu „союз воинствующих безбожников".

[2] Главполитпросвет + Главное управление политического просвещения Наркомпроса РСФСР. Direcţia principală pentru învăţământul politic de pe lângă Comisariatului Învăţământului din RSFSR, centru de coordonare a muncii de educaţie politică (1920-1930). Înfiinţată prin decretul Consiliului Comisarilor Poporului din 12 noiembrie 1920 în baza secţiei de învăţământ extraşcolar al Comisariatului Învăţământului.

antireligioasă în mijloacele de informare în masă (КПСС 1953, 459).

În dezvoltarea mişcării antireligioase un rol important i-a revenit ziarului „Безбожник».[3] Se organizau lecturi colective ale ziarului. La fabrici şi uzine erau organizate cercuri de susţinători ai ziarului. Odată cu extinderea propagandei antireligioase în ţară şi cu creşterea numărului adepţilor ateismului la începutul anilor 20 apar organizaţii benevole ale ateilor. În august 1921 în or. Voronej a fost întemeiată prima în ţară organizaţie a ateilor „Societatea pentru propagandă şi agitaţie antireligioasă" (Общество антирелигиозной пропаганды и агитации) (Коновалов 1967, 66). În toamna anului 1923 în jurul revistei „Безбожник у станка"[4], editată de către comitetul orăşenesc de partid din Moscova, este înfiinţată „Uniunea celor fără de Dumnezeu" (Союз безбожников). În vara anului 1924 în or. Severodvinsk este fondată Asociaţia „Безбожник" cu 350 de membri. Toate aceste uniuni, asociaţii, cercuri activau independent unul faţă de altul, ceea ce deseori ducea la divergenţe, chiar şi conflicte. Astfel că pe agenda zilei apare problema unirii tuturor organizaţiilor preocupate de propaganda antireligioasă. Pentru prima oară o astfel de idee este stipulată în paginile ziarului «Безбожник» în luna octombrie 1923. Ideea a fost acceptată, astfel că pe data de 21 august 1924 la sediul redacţiei de pe strada Tverskaia nr. 35 din Moscova a fost convocată adunarea constituantă, la care au participat corespondenţii ziarului şi cei mai activi atei, în total 48 de persoane, rezidenţi ai or. Moscova, din Tataria, Başchiria, or. Volsk, Kimra ş.a. La această adunare s-a hotărât formarea „Societăţii prietenilor ziarului «Безбожник» (Общество друзей газеты «Безбожник» - ОДГБ)"; care a pus începutul „Uniunii celor fără de Dumnezeu" (Союз безбожников). Tot atunci a fost adoptat Statutul organizaţiei, a fost ales Consiliul Central provizoriu şi Biroul executiv în frunte cu Em. Iaroslavski (Безбожник 1924, 3). Însă organizarea „ОДГБ" nu a rezolvat problema unirii „celor fără de Dumnezeu" din întreaga ţară într-o organizaţie unitară. Problema a fost rezolvată abia la 19-26 aprilie 1925, când la Moscova a fost convocat primul congres al corespondenţilor ziarului „Безбожник" şi membrilor „ОДГБ". Congresul a adoptat Statutul, a ales Consiliul Central al – 40 de persoane, în care au fost incluşi pe lângă „ateii-practicanţi" şi un număr mare de activişti de partid şi de stat (I.I. Skvorţov-Stepanov, Em. Iaroslavski, P.A. Krasikov), savanţi ca B.M. Zavadski, Vl. Sarabianov ş.a. Plenara Consiliului Central a ales Biroul Executiv în componenţa a 10 persoane în frunte cu E. Iaroslavski (Коновалов 1967, 66-67). La acest congres a participat şi un reprezentant din RASSM şi anume medicul T. Eremenko din Grigoriopol[5].

Vorbind despre ţelurile principale ale organizaţiei, Em. Iaroslovaski spunea: „Ne-am adunat aici, ca sub conducerea partidului, să ajutăm partidul şi comsomolul, tuturor muncitorilor şi ţăranilor, care vor să lupte cu religia, să-i ajutăm să ducă o luptă mai eficace şi mai corectă decât până în prezent" (Ярославский 1935, 193).

În conformitate cu principiile organizatorice şi ideologice elaborate de congres, la începutul lunii iunie 1925 a început unirea organizaţiilor locale ale „celor fără de Dumnezeu", după care la 5 iunie 1925 Biroul Executiv adoptă hotărârea prin care toate organizaţiile preocupate de propaganda antireligioasă se unesc şi formează „Uniunea celor fără de Dumnezeu din URSS" (Союз безбожников СССР) şi propune tuturor organizaţiilor antireligioase să accepte această titulatură (Коновалов 2009, 287). Obţinând finanţare de la stat, Uniunea se transformă treptat în centru al activităţii antireligioase al URSS.

Scrisoarea Consiliului Centrala al Uniunii celor fără de Dumnezeu din URSS nr. 12 din 31, decembrie 1928 propune convocarea unei consfătuiri în luna februarie 1929 pentru a o preface într-o organizaţie de masă[6]. În scurt timp este convocat cel de-al doilea congres al organizaţiei, care are loc în perioada 11-15 iunie 1929 tot la Moscova. La congres, într-o atmosferă marcată de o intoleranţă dură faţă de religie, în şedinţa de deschidere, din 10 iunie 1929, A.M. Gorki spunea: „Religia nu are loc în marele proces al activităţii culturale, care se dezvoltă cu o viteză nemaipomenită în ţara noastră" (Горький 1953, 36).

Analiza hotărârilor adoptate la congres, arată că Em. Iaroslavski şi conducerea Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu, sub presiunea „liniei generale" abandonează propriile concepţii moderate despre formele şi metodele de luptă cu

[3] Ziarul apărea la Moscova în fiecare zi în perioada decembrie 1922 - iulie 1941; cu întrerupere din ianuarie 1935 până în martie 1938.

[4] Apare din ianuarie 1923 cu denumirea „Безбожник", iar începând cu nr. 3 „Безбожник у станка". În 1932 este comasat cu revista „Безбожник".

[5] Arhiva Organizaţiilor social-politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), F. 49, inv. 1, d. 719, f. 19.

[6] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1315, f. 25.

religia, acceptând, după cum cerea I.V. Stalin, calea saltului accelerat, care presupunea intensificarea presiunii asupra Biserici şi a credincioşilor. Schimbarea cursului conducerii Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu avea loc pe fundalul unei isterii antireligioase, care acoperise ţara: în 1929 asistăm la închiderea în masă a bisericilor şi prefacerea acestora în oficii, depozite, ateliere, magazine şi chiar ferme de porci ş.a.

La congres s-a luat decizia de a schimba denumirea organizaţiei din „Uniunea celor fără de Dumnezeu din URSS" (Союз безбожников СССР) în „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu din URSS" (Союз воинствующих безбожников СССР), fapt prin care se recunoştea că în activitatea practică organizaţia va promova lupta cu ideologia religioasă sub orice forma s-ar manifesta aceasta. La acest congres din partea RASSM a participat acelaşi medic din Grigoriopol, Eremenko[7]. În ajunul celui de-al II-lea congres al organizaţiei, rândurile acesteia număra 700000 de membri (Антирелигиозник 1931, 40). După congres numărul membrilor organizaţiei creşte rapid, atingând cifra de 5500000 de membri (Коновалов 1967, 68).

Scopul principal al Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu era agitaţia şi propaganda; ideile principale ale căreia se observă cel mai bine în broşura lui Em. Iaroslavski „Коммунизм и религия", unde ideea despre raiul în lumea cealaltă este contrapusă ideii comuniste de construire a „raiului pe pământ", parţial rezolvând această problemă. Em. Iaroslavski vede problema principală în opoziţia duşmanilor interni şi externi, adresând unele pretenţii religiei şi Bisericii, ajungând la concluzia despre incompatibilitatea dintre comunism şi religie, contrapunând morala religioasă celei comuniste. Vorbind despre agitaţia şi propaganda antireligioasă ca parte a luptei pentru socialism, Em. Iaroslavski propune să se facă deosebire dintre „rătăciţi", „apropiaţi de clasă" credincioşi (muncitori şi ţărani), şi „duşmani de clasă", clericii – duşmani ai comunismului.

Toate activităţile din cadrul organizaţiei erau ghidate de partid. Astfel Biroul Organizatoric al CC al PC(b) din Rusia la 15 decembrie 1924 a discutat raportul Comisiei antireligioase despre rezultatele adunării constituante a corespondenţilor ziarului „Безбожник" adoptând şi o hotărâre prin care susţine instituirea Asociaţiei antireligioase „Prietenii ziarului Bezbojnik" (Друзей газеты Безбожник) (Коновалов 2009, 289).

Examinând rezultatele primului congres al „Prietenii ziarului Bezbojnik", secretariatul CC al PC(b) din Rusia, la 21 mai 1925 aprobă statutul organizaţiei recomandând comitetelor de partid să includă în reţeaua organizatorică a acesteia toate asociaţiile, uniunile, cercurile preocupate cu propaganda antireligioasă. În aceeaşi hotărâre se menţiona necesitatea de a exclude orice manifestări restrictive faţă de organizaţia „Prietenii ziarului Bezbojnik", care mai aveau loc în Ucraina. Se cerea ca în trei luni să fie organizate alegeri în consiliile locale ale organizaţiei (Коновалов 2009, 289). În Ucraina, inclusiv în RASSM, membrii organizaţiei nu prea erau susţinuţi din partea organele locale. Astfel, acelaşi T. Eremenko, întors de la primul Congres al organizaţiei s-a adresat organizaţiilor sovietice locale din Grigoriopol cu propunerea să desfăşoare activităţi antireligioase, la care i s-a propus să se ocupe cu lucrul său, adică să lecuiască copii[8]. Nici sovietele săteşti nu participau la activităţile organizate de către membrii „Uniunii celor fără de Dumnezeu"[9].

În documentele organizaţiei (statut, diferite instrucţiuni ş.a.) se vorbeşte despre necesitatea luptei active împotriva religiei sub toate formele posibile. În acest scop se recomanda organizarea lecţiilor, cercurilor, seminarelor, cursurilor antireligioase, să folosească presa, radioul, cinematografia, bibliotecile, muzeele ş.a. O deosebită atenţie se acorda implementării formelor de viaţă non-religioasă, organizarea „nunţilor roşii", „octeabrinelor", înmormântărilor civile, sărbătorilor revoluţionare. Un loc aparte în propaganda antireligioasă era acordat demascării „caracterului de clasă al credinţelor religioase", activităţii antirevoluţionare a clerului din URSS. Statutul organizaţiei acordă o mare atenţie pregătirii cadrelor de atei, atragerea savanţilor, profesorilor, medicilor, agronomilor ş.a. la propaganda antireligioasă.

În statutul „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" se stipula că aceasta este o „organizaţie benevolă a duşmanilor tuturor religiilor", care „sub drapelul ateismului militant duce o luptă activă pentru dezrobirea completă a muncitorilor de întunericul religios, descoperind rădăcinile sociale ale religiei" (Покровская 2007, 26).

[7] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 719, f. 19.

[8] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 719, f. 19.

[9] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1303, f. 4.

Organizaţia de bază a „Uniunii" era celula, condusă de un birou. Membru putea fi orice cetăţean sovietic care a atins vârsta de 18 ani (până la vârsta de 18 ani avea dreptul doar la vot consultativ) şi avea dreptul la vot, sincer şi deschis a rupt legătura cu unul din culte, cu organizaţiile religioase, cu credinţa în Dumnezeu şi care participă activ la activitatea „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu". Organizaţia avea statut de persoană juridică: putea avea proprietăţi, să încheie contracte, să primească indemnizaţii, avea ştampilă, drapel cu emblemă ş.a. (Покровская 2007, 26).

Odată cu instituirea „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" din URSS (Союз воинствующих безбожников СССР), CC al PC(b) din Rusia a plasat partea cea mai mare a propagandei antireligioase pe seama celulelor locale ale organizaţiei. În tezele „Probleme şi metode ale propagandei antireligioase", pregătite pentru consfătuirea antireligioasă, organizată de CC al PC(b) URSS în aprilie 1926, se stipula: „comitetele guberniale şi de district, fie de sine stătător, fie prin intermediul uniunilor „celor fără de Dumnezeu" (союзы безбожников) prin instituirea seminarelor speciale vor organiza pregătirea propagandiştilor antireligioşi" (Коновалов 2009, 290). Se mai recomanda Consiliului Central al „Uniunii" împreună cu Glavpolitprosvet al RSFSR să „elaboreze şi să coordoneze cu Aghitprop-ul[10] CC şi să expedieze în teritoriu programe pentru seminarele propagandiştilor antireligioşi, la fel şi pentru cercurile de propagandă antireligioasă din oraşe şi sate" (Коновалов 2009, 290).

În octombrie 1926, în revista „Антирелигиозник" a fost publicat proiectul programului pentru cercurile de propagandă antireligioasă, la fel şi îndrumări metodologice cu o listă a literaturii recomandate la fiecare temă. În 1927 departamentul ştiinţifico-metodologic al CC al „Uniunii celor fără de Dumnezeu" a pregătit şi publicat nouă programe la ateism pentru diferite categorii de cetăţeni – muncitori, ţărani, ostaşi, învăţători, elevi, conducători ai cercurilor şi organizaţiilor primare ale „Uniunii" (Воинствующее 1932, 316).

În conformitate cu aceste programe în anul 1927 a fost publicat primul manual pentru cercurile de propagandă antireligioasă sub redacţia lui A.T. Lunacearski. În anii următori, acest manual a cunoscut şase ediţii. În 1928 apare „Антирелигиозный крестьянский учебник" (Manual antireligios pentru ţărani), sub redacţia lui F.M. Putincev şi M.M. Şeinman, cu un tiraj de 18 mii de exemplare. Şi acest manual a fost reeditat de şase ori. Ultima ediţie a avut un tiraj de 200 mii de exemplare. În baza acestui manual, în 1929 a fost elaborat „Красноармейский антирелигиозный учебник" (Manual antireligios pentru ostaşii Armatei Roşii).

„Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" a activat şi în stânga Nistrului, în RASSM. În iarna (ianuarie) 1928[11] pe lângă departamentul agitaţie şi propagandă al comitetului regional al PC(b)U este organizat Consiliul provizoriu al „Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu", care urma să înfiinţeze celule ale organizaţiei în satele şi oraşele din RASSM. Celulele se formau din 5 şi mai multe persoane. Membri ai celulelor erau persoane care au atins vârsta de 18 ani. Fiecare celulă avea un birou din 3 persoane, cu condiţia ca numărul membrilor celulei să nu fie mai mic de 10 persoane Comitetul regional al „Uniunii" se afla pe str. Uvarovskaia 9 în or. Balta. În perioada 15-20 ianuarie urma să fie convocată Conferinţa regională a „Uniunii celor fără de Dumnezeu" în or. Balta[12].

Comitetul s-a apucat de lucru, astfel că din 1 ianuarie 1928 până la 11 mai 1929 au fost organizate 300 de celule cu un contingent de 6000 de membri. Începând cu 1 ianuarie 1928 erau organizate cursuri regionale cu diferită tematică, iar la sfârşitul anului 1928 au fost organizate cursuri speciale la care au participat 40 de persoane[13]. În sate au fost trimise 300 de manuale pentru cercurile antireligioase ale muncitorilor şi ţăranilor, 40 de colecţii contra Crăciunului, 325 de ziare de perete antireligioase, 1200 de proclamaţii cu conţinut antipascal, 10 biblioteci ş.a.[14] Pentru propaganda antireligioasă au fost prevăzute 2000 de ruble. În ziarele locale erau publicate sistematic articole de fond pentru promovarea propagandei antireligioase[15].

În procesul-verbal nr. 3 din 6 martie 1928 al „Uniunii" din RASSM se spune că au solicitat de la redacţia ziarelor „Plugarul roş" şi „Червоний орач" să le ofere spaţiu pentru pagina „Bezbojnik" unde vor fi tipărite articole antireligioase[16].

[10] Aghitprop – acronim de la „отдел агитации и пропаганды" (departamentul de agitaţie şi propagandă), organ al CC şi regional al Partidului comunist din URSS, ulterior redenumit în Departamentul ideologic.

[11] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1419, f. 1-4.
[12] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1315, f. 16.
[13] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1419, f. 1-4.
[14] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1419, f. 1-4.
[15] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1419, f. 1-4.
[16] AOSPRM, F. 49, inv. 1 , d. 1315, f. 3.

Pe 13 februarie 1928, Consiliul „Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu" din RASSM, hotărăşte organizarea consiliilor raionale la Râbniţa, Tiraspol, Birzula şi Ananiev[17]. Biroul raional pe 17 decembrie 1928 iniţiază organizarea Consiliului „Uniunii". Începând din această dată au fost organizate celule în Grigoriopol şi în satele Neudorf, Bergdorf, Şchinea, Butor, Taşlâc, Fedoseevca, Hârtop şi Delacău[18], iar pe 27 martie 1929 este organizat Consiliul din Grigoriopol (9 persoane). Documentele de arhivă atestă că în raionul Krasnâe Oknî, în 1928 funcţionau 3 celule cu 82 de membri, iar în 1929 erau 15 organizaţii cu 628 de membri[19].

Pe 26 mai 1929 la Balta are loc cel de-al doilea congres al „Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu" din RASSM, la care au fost aleşi delegaţi la Congresul Unional[20].

În data de 10 noiembrie 1929 sunt organizate cursuri de trei săptămâni pentru antireligioşi la care au participat 60 de persoane. Pentru participanţii la cursuri li s-a păstrat salariul la locul de muncă[21].

A fost alcătuit şi un program pentru seminarele de instruire a activiştilor antireligioşi. Programul conţinea 8 cursuri cu diferită tematică.

Primul curs „Proveniența şi dezvoltarea universului şi a Pământului", de 6 ore, prevedea familiarizarea ascultătorilor cu explicarea ştiinţifică a provenienţei universului, ideile lui Immanuel Kant, Pierre-Simon de Laplace, John Milton şi Chamberlain; ce spune Biblia despre proveniența vieţii şi a universului; istoria Pământului.

Al doilea curs „Proveniența animalelor, plantelor şi omului" – 6 ore – cuprindea iniţierea în problemele apariţiei omului, selecţia naturală şi cea artificială, asemănarea dintre om şi animale, organele rudimentare, dezvoltarea embrionilor, rolul muncii în dezvoltarea omului, teoria lui Eduard Friedrich Wilhelm Pflüger, unde au apărut primele animale şi plante, componenţa materiei vii.

Al treilea curs „Învăţătura despre evoluţie şi revoluţie în lumea organică" – 5 ore, prevedea informarea ascultătorilor despre ce spune *Biblia* despre suflet, sistemul nervos şi creierul, centrul creierului uman, reflexe condiţionate şi necondiţionate, instinctul, activitatea spirituală superioară la animale, cum credinţa în existenţa vieţii de după moarte ajută la exploatarea omului.

Cursul al patrulea „Apariţia şi dezvoltarea credinţelor religioase" – 8 ore. Acest curs iniţia viitorii luptători pe frontul antireligios cu teme ca: Lipsa credinţelor religioase la omul primitiv; Apariţia ideii despre suflet; Dezvoltarea concepţiilor despre viaţa din altă lume; Învăţătura despre Rai şi Iad; Concepţiile creştine despre suflet; Totemismul; Împărăţia cerurilor – negarea împărăţiei pământeşti.

Al cincilea curs „Cum apare creştinismul" – 6 ore – se referea la apariţia creştinismului şi a rădăcinilor lui sociale, dispariţia orânduirii sclavagiste în Imperiul Roman, apariţia legendei despre Dumnezeu-pătimitorul, dacă putem considera *Evangheliile* cărţi care descriu evenimente reale, contradicţiile din *Evanghelii*, dacă mai sunt şi alte informaţii despre Hristos în afară de cele din Evanghelii?, Biserica l-a inventat pe Hristos; Cum apare clerul, apariţia creştinismului în Rusia.

Al şaselea curs „Construirea socialismului în sate şi religia" – 6 ore. La acest curs se puneau în discuţii teme de felul: De ce muncitorii şi ţăranii au luat puterea în mâinile lor?; Cine ne împiedică să construim comunismul?; Duşmanii noştri lucrează cu ajutorul religiei şi bisericii; Cine conduce biserica din URSS?; Conflictele interetnice şi religia; Legătura dintre Biserica din URSS şi burghezia internaţională ş.a.

Cursul al şaptelea „Religia şi viaţa satului" – 6 ore, prevedea teme ca: Viaţa religioasă întăreşte robia; Lupta dintre modul de viaţă vechi şi cel nou; Locul femeii în familie; Religia învaţă că femeia nu este om; Sărbătorile religioase – zi de beţie, voracitate (lăcomie) şi huliganism; Sărbătorile religioase ruinează ţăranii ş.a.

Ultimul curs, al optulea: „Uniunea celor fără de Dumnezeu şi sarcinile ei în domeniul muncii antireligioase" – 8 ore, iniţia ascultătorii despre istoria apariţiei organizaţiei, structura componenţa şi statutul ei. Se mai dau indicaţii cum se poate organiza activitatea antireligioasă în sate ş.a.[22]

Pentru aceste cursuri erau folosite două manuale speciale: Александр Тимофеевич Лукачевский „Учебник для рабочих антирелигиозных кружков" (1928) şi „Антирелигиозный крестьянский учебник: Для деревенского антире-

[17] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1315, f. 17.
[18] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1548, f. 16.
[19] AOSPRM, F. 49, imv. 1, d. 1303, f. 4.
[20] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1548, f. 43.
[21] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1166, f. 54.
[22] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1548, f. 4-5.

лигиозного актива и деревенских антирелигиозных кружков" (1928)[23].

În 1925-1930 s-a constituit un sistem de propagandă antireligioasă şi pregătirea cadrelor pentru propaganda ateistă. Astfel, la 1 ianuarie 1927 au fost organizate 68 de seminare; 9 de zi şi unul seral, o şcoală pentru propagandişti antireligioşi. Numărul lor creştea din an în an. Spre exemplu, în 1939 activau deja 484 de seminare, iar în 1940 – 662 de seminare (Коновалов 2009, 292). Au fost instituite şi universităţi duminicale pentru propaganda antireligioasă. Prima dintre acestea apare în anul 1928 în raionul Rogojsko-Simonovsk din Moscova. Programa de studiu era prevăzută pentru un an şi includea 24 de teme, printre care: „Marxismul şi religia", „Cum este alcătuită lumea", „Pământul şi istoria lui", „De unde provine viaţa pe pământ", „Proveniența omului", „Minunile şi legile naturii", „Creierul şi sufletul", „Proveniența religiilor", „Organizaţiile bisericeşti contemporane în URSS", „Religia şi problema naţională", „Religia şi morala", „Scopul şi metodele propagandei antireligioase", ş.a. (Антирелигиозник 1926, 54). La această Universitate au avut prelegeri A.V. Lunacearski, A.T. Lukacevski, N.A. Semaşko, B.M. Zavadski, F.M. Putinţev, M.M. Şeinman ş.a.

În curând au fost organizate astfel de Universităţi şi în alte localităţi din ţară: Saratov, Nikolaev, Oriol, Tiflis. În octombrie 1929 îşi începe activitatea „Universitatea muncitorească antireligioasă I.I. Skvorţov-Stepanov" care avea filiale în patru raioane din oraş (Коновалов 2009, 293).

Universităţi muncitoreşti sau ţărăneşti activau din anul şcolar 1929/1930-1935, iar în 1931 numărul acestora s-a ridicat la 84, dintre care trei activau în colhozuri (Воинствующее 1932, 179).

Principalele canale pentru propaganda antireligioasă o constituiau mijloacele de informare în masă. Printre aceste mijloace rolul principal îi revine presei periodice, organelor centrale – ziarul „Безбожник", revistele „Безбожник" şi „Антирелигиозник" publicaţiile metodice şi altele orientate în fond spre anumite grupe de cetăţeni. Organizaţia edita un număr impunător de titluri de literatură artistică, metodică, de popularizare a ştiinţei, antireligioasă, în special la ediurile specializate „Атеист" şi „Безбожник"[24], care mai târziu au fost reorganizate în Editura de stat de literatură antireligioasă.

Referindu-ne la publicaţiile „celor fără de Dumnezeu", trebuie să menţionăm că tonalitatea materialelor diferă de la an la an. În primii ani de existenţă acordându-se atenţie criticii concepţiilor religioase, având un tom moderat. Spre sfârşitul anului 1920 propaganda antireligioasă devine mai dură. La sfârşitul anilor '30 ai secolului trecut şi începutul anilor '40, tonalitatea este mai toleranţă, în publicaţiile ateiste apar multe articole care nu aveau nicio legătură cu lupta antireligioasă.

„Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" folosea şi radioul în vederea propagandei religioase. Pentru început erau difuzate episodic emisiuni antireligioase, iar din 1928 aceste emisiuni devin mai sistematizate. Programele emisiunilor antireligioase erau publicate sistematic în revista „Безбожник". Se acordă o mare atenţie instruirii jurnaliştilor pentru propaganda antireligioasă. Astfel, în toamna anului 1929 a fost organizată o Facultate antireligioasă la Radiouniversitatea muncitorilor şi ţăranilor. Peste doi ani, în iunie 1931, plenara a 3-a a Consiliului Central al Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu, reorganizează facultatea pomenită mai sus în Radiouniversitatea Antireligioasă Unională cu patru secţii (Антирелигиозник 1931, 74-75). Această Universitate avea filiale în Ucraina, Asia Mijlocie, Transcaucazia, şi în câteva regiuni din Rusia.

Cea mai răspândită formă de propagandă antireligioasă o constituiau lecţiile şi referatele. O amploare deosebită au cunoscut acestea în anii '20-'30 ai sec. XX. Scopurile acestor lecţii erau: propagarea cunoştinţelor ateiste şi ştiinţifice; lupta cu tradiţiile religioase cotidiene; contrapunerea sărbătorilor religioase celor laice, noi; organizarea subotnicelor ş.a. O formă aparte de propagandă antireligioasă o constituiau campaniile antipascale şi anti-Crăciun. Acestea demarau cu mult timp înainte şi continuau după sărbătorile Crăciunului şi Paştilor.

Organizaţiile locale erau aprovizionate cu lecţii, materiale didactice şi liste ale literaturii recomandate.

Anul 1929 „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" a luat cursul spre desfăşurarea unei activităţi antireligioase în masă cu diferite categorii de cetăţeni, iar în mişcarea antireligioasă se observă o trecere de la metodele moderate la cele dure, metode administrative de comandă. Conducerea „Uniunii" s-a „pocăit" pentru „greşelile din

[23] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1548, f. 4-5.
[24] Se afla pe str. Stretenka, nr. 10, Moscova. Vezi AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1315, f. 7.

trecut" şi în scopul autoconservării a trebuit să accepte punctul de vedere al oponenţilor săi, cu care polemizau pe parcursul câtorva ani precedenţi.

În perioada 1929 - sfârşitul anilor '30 au loc aşa-numitele „cincinale fără de Dumnezeu" (безбожные пятилетки). Un astfel de cincinal, iniţiat în 1932, îşi punea drept scop ca în 1936 „să dispară ultimele case de rugăciune şi toţi clericii", iar către anul 1937 – „religia trebuia izgonită din locurile ei cele mai ascunse" (Савельев 1993, 202). Scopul acesta nu a dispărut niciodată de pe agenda de lucru a statului sovietic până la dispariţia lui. Declaraţiile despre respectarea sentimentelor credincioşilor, la fel şi cele referitoare la respectarea dreptului la „libertatea conştiinţei" deveneau tot mai făţarnice.

În această perioadă „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" a luat parte activă în campania antireligioasă, venind cu iniţiative proprii, în special pentru interzicerea bătăilor de clopote.

Fiind aspru criticată personal de către I.V. Stalin, conducerea SVB începe falsificarea rezultatelor (le măreşte), iniţiază un al doilea „cincinal antireligios", iniţiind un nou atac, numit „furtuna şi atacul violent" (буря и натиск) (Покровская 2007, 21). Rezultatele acestui cincinal sunt destul de modeste. Putem presupune că la sfârşitul anilor 1920 şi începutul anilor 1930 au abandonat religia acei care erau predispuşi să o facă la acel moment. Propaganda antireligioasă nu avea niciun efect asupra credincioşilor conştienţi, iar ateii neofiţi nici nu aveau nevoie de ea. Un motiv pentru insuccesul campaniei antireligioase a organizaţiei era nivelul scăzut de cultură şi instruire a multor activişti.

În urma acestor campanii s-a propus anularea sărbătorilor religioase ca zile de odihnă generale. Au apărut noi sărbători, care urmau să înlocuiască sărbătorile religioase („prima brazdă", „ziua recoltei", „mesteacănul rus" ş.a.), ritualuri civile („octeabrine", „nunţi roşii", „înmormântarea civilă"). Au apărut şi aşa-numitele „sate fără de Dumnezeu" (безбожные села) iar mai apoi şi colhozuri.

Cea mai răspândită formă de propagandă antireligioasă în sate erau lecţiile pe teme ştiinţifice şi ateiste. În această muncă erau implicaţi învăţătorii, agronomii, medicii care lucrau în mediul rural.

În 1927 au fost efectuate primele studii sociologice referitor la activitatea organizaţiilor religioase din Moscova. În acest scop pe lângă consiliul „Uniunii celor fără de Dumnezeu" din Zamoskvorecie a fost organizată o comisie din rândul ateilor bine pregătiţi, care avea ca sarcină studierea activităţii organizaţiilor religioase şi predicilor rostite în cadrul slujbelor bisericeşti. Membrii comisiei „nu doar ascultau cu atenţie predicile, dar fixau momentele mai importante, cea ce permitea să realizeze un tablou al mişcării religioase din raion" (Антирелигиозник 1927, 72). Pentru studierea atitudinii diferitor categorii sociale faţă de religie şi ateism era folosită metoda „texto-cazului", sau a testului. În cadrul acestei metode erau puse trei întrebări, răspunsurile la care urmau să prezinte tabloul atitudinii persoanei faţă de religie şi ateism (Коновалов 2009, 298).

Cercetări sociologice ale „rămăşiţelor religioase" şi ale procesului de îndepărtare de religie erau efectuate şi în cadrul cabinetului de lucru al Consiliului Orăşenesc al sindicatelor din Moscova (МГСПС), Comisia pentru studierea istoriei religiilor de pe lângă „Комакадемие" şi Institutul de cercetări a lucrului în şcoală.

O propagandă antireligioasă intensă era desfăşurată printre militarii chemaţi în Armata Roşie. Eficacitatea acestei propagande a fost dovedită prin diferite sondaje efectuate de Uniunea ateilor militanţi în cadrul a 5 unităţi militare din garnizoana Leningrad. Astfel, dacă printre militarii de curând chemaţi 42% se declarau religioşi, apoi peste ceva timp, doar 28% dintre soldaţii proveniţi din mediul rural mai declarau că sunt religioşi (Антирелигиозник 1938, 61-62). Ce-i drept, se lucra nu atât prin convingere ci prin persecuţii. La acest capitol este semnificativă scrisoarea ostaşului Kagalicenko din RASSM, care se afla în serviciu militar în cadrul diviziei 95. Acesta scrie părinţilor că „comandantul plutonului îl persecută" pentru că are la dânsul *Evanghelia*. Fiind surprins citind *Evanghelia*, a fost numit în serviciu în afara rândului (наряд вне очереди)[25]. Alt militar din aceeaşi unitate, Ptaşnikov, scrie unui oarecare I.P. Filimonov că li se organizează cercuri antireligioase, unde li se implementează ideea că Dumnezeu nu există, iar el încearcă să nu fie de acord cu activiştii antireligioşi, pentru aceasta presupune că va fi judecat, dar nu are frică, deoarece este gata să meargă după Hristos oriunde[26].

Conducerea „Uniunii", la fel şi organizaţiile locale ale acesteia, au fost supuse represiunilor, deosebit de dure în special faţă de organizaţia locală din

[25] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1209, f. 25-26.
[26] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1209, f. 25-26.

Leningrad, care mult timp se considera a fi una dintre cele mai bune în URSS. La persecutarea organizaţiei leningrădene un loc principal îi revine Consiliului Central al „Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu". Astfel că la finele celui de al doilea „cincinal antireligios" „Uniunea" ajunge o organizaţie cu puţină autoritate şi slabă, care trecea printr-o criză evidentă.

Această situaţie se observă şi în RASSM. Cu timpul activitatea celulelor SB încetează din varii motive, astfel că la 14 iunie 1936 Comitetul regional al PC(b)U din RASSM se vede obligat să trimită o directivă către secretarii organizaţiilor raionale de partid în care cere ca să înceapă munca în vederea restabiliri celulelor „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu", iar în luna august să fie convocată Conferinţa „celor fără de Dumnezeu" din RASSM[27].

La 3 iunie 1937 comitetul orăşenesc Tiraspol al PC(b)U adoptă o hotărâre în care se stipulează ca până la 1 august 1937 să fie organizate celule ale „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" la întreprinderi, instituţii şi colhozuri, iar până la 18 august să fie convocată conferinţa orăşenească a organizaţiei[28].

În conformitate cu informaţia deţinută de Comitetul regional al PC(b)U în RASSM la data de 20 iunie 1937 activau deja 321 de celule ale „Uniunii" cu un contingent de 6115 de membri. Acestea au ţinut 98 de lecţii, 247 de referate şi 199 de convorbiri[29].

În lunile iulie-august 1937 au fost convocate conferinţe în toate raioanele din RASSM, iar în septembrie 1937 se preconiza convocarea unei conferinţe republicane la Balta[30].

Cu toate acestea, preşedintele CC al „Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu" din Ucraina, Mîşanski, la 1 decembrie 1937 îi comunică secretarului Cometului regional al PC(b) din RASSM Borisov că organizaţia republicană a SVB se află într-o situaţie grea, nu deţine mijloace financiare pentru activitatea antireligioasă salariile angajaţilor sunt extrem de mici[31]. Pentru convocarea conferinţelor raionale şi a celei republicane erau necesare 5750 de ruble[32].

Dar bani nu erau, căci cotizaţiile membrilor organizaţiei erau mici. Spre exemplu, plata de intrare în organizaţie era de 10 cop. (în localităţile rurale – 5 cop.), iar cotizaţiile – 15 cop. pe trimestru (5 cop. în localităţile rurale), iar pentru elevi cotizaţiile constituiau doar 2 cop. (Булавин 2008, 95). Sumele colectate din cotizaţii erau foarte mici, la fel de mici erau şi veniturile acumulate din activităţi publice. De fapt, puteau spera la venituri doar organizaţiile din capitală. Unele organizaţii locale recurgeau la diferite metode de a câştiga bani pentru diferite activităţi antireligioase. Astfel, consiliul „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" din Leningrad „neîntrerupt organiza discuţii în scopuri comerciale" (Булавин 2008, 93). Pentru a câştiga bani, unele organizaţii primare se avântau în activităţi care nu aveau nimic comun cu propaganda antireligioasă. De exemplu, Consiliul SB din Troiţkoe în 1926 a deschis o berărie, însă suportând pierderi au fost nevoiţi să o închidă cu un deficit de 4 mii ruble (Булавин 2008, 93).

Corespondentul RATAU din Râbniţa comunica la 10 decembrie 1937 că organizaţia în frunte cu Soloviova nu lucrează. Nu sunt organizate lecţii pe teme antireligioase la întreprinderi şi în colhozuri. Soloviova nu manifestă iniţiativă ci aşteaptă indicaţii de la Comitetul regional al „Uniunii"[33].

Situaţia de amorţire în activitatea Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu a fost sesizată şi la cea de-a 10-a conferinţă a organizaţiei regionale a PC(b)U din RASSM din 12-17 mai 1937 unde s-a constatat că clericalii îşi lărgesc activitatea, iar lupta antireligioasă nu se duce. „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" activează singură, poate ar fi cazul să se formeze o comisie specială pe lângă comitetul regional care ar lupta cu religia, se întreabă Cornev, şeful regional al NCVD şi preşedintele Consiliul Comisarilor Poporului din RASSM[34].

După această constatare se încearcă iarăşi revigorarea activităţii organizaţiilor primare. Astfel la 15 iunie 1938 în raionul Kotovsk activau 31 de celule ale SVB cu un contingent de 1227 de membri[35], în raionul Krasnâe Oknî erau 18 celule cu 796 de membri[36], în raionul Valea Hoţului erau 31 de celule cu 535 de membri[37], în raionul Ananiev activau 6 celule cu 400 de membri[38].

[27] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 2457, f. 15.
[28] AOSPRM; F. 49, inv. 1, d. 3873, f. 36-38.
[29] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3903, f. 43.
[30] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3903, f. 63.
[31] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3912, f. 12.
[32] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3912, f. 17.
[33] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3873, f. 31.
[34] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 362, f. 18.
[35] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3873, f. 3.
[36] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3873, f. 5,
[37] AOSPRM, F, 49, inv. 1, d. 3873, f. 9.
[38] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3873, f. 11.

La 25 februarie 1938 are loc prima conferinţă republicană a „Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu” la Balta. La aceasta au participat 33 delegaţi din cei 42 aleşi. Conferinţa a fost prezidată de Iakunin. În Biroul Organizatoric al „Uniunii” au intrat 5 persoane, preşedinte a fost aleasă Palamarciuc. La Conferinţă a fost ales Plenul Comitetului Regional al organizaţiei din 5 persoane şi Comisia de revizie din 5 persoane. Au fost aleşi 13 delegaţi la Congresul din întreaga Ucrainã. La conferinţă s-a hotărât ca să fie instituite celule locale ale organizaţiei, să fie pregătite cadre pentru propaganda antireligioasă[39]. Preşedinte al conferinţei a fost ales Iakunin, iar în secretariat au intrat Bogaciuk, Nazarciuk şi Faingut[40]. După conferinţă se mai revigorează puţin activitatea „Uniunii”, astfel că în raionul Birzula sunt atestate 34 organizaţii primare, 17 în sate şi 17 în oraşe, cu 1200 de membri, dintre care 1000 de persoane aveau carnete de membru al organizaţiei[41].

În raionul Ananiev, în 1939, erau 9 organizaţii primare cu 245 de membri. Sunt abonaţi la ziarul „Bezbojnik”[42]. Pe parcursul activităţii sale „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu” a folosit diferite forme de lucru. O formă specifică de propagandă antireligioasă era organizarea aşa-numitelor „Crăciun comsomolist” (комсомольские рождества), „Paştele comsomolist” (комсомольские пасхи), promovate la începutul anilor ’20 ai secolului XX. Acestea deseori erau însoţite de acţiuni de intimidare, insulte şi lezare a sentimentelor religioase ale credincioşilor. În ţară sunt altoite noi tradiţii ateiste deoarece în concepţia noii puteri credinţele religioase frânează revoluţia culturală (Луначарский 1927, 6).

În primii ani de după revoluţie se implementau sărbători şi ritualuri noi. În acest timp au fost publicate mai bine de 50 de decrete referitoare la noile ritualuri, lipsite de orice elemente religioase (Емелях 2009, 449).

Din procesul-verbal nr. 1 din 2 decembrie 1929 al şedinţei colegiului Departamentului de agitaţie şi propagandă a Comitetului regional aflăm despre hotărârea de a organiza o „troică”, avându-l ca preşedinte pe Etkin pentru pregătirea şi realizarea planului „Crăciunul comsomolist” (комсомольское рождество)[43].

Se preconiza şi organizarea unor lecţii publice cu tema „Despre existenţa lui Hristos” (О существовании Христа)[44].

Documentele de arhivă ne vorbesc despre diverse campanii antipascale organizate sistematic în RASSM.

Consiliul SVB din RASSM, pe 6 martie 1928 hotărăşte realizarea unei campanii antipascale, prin organizarea lecţiilor, referatelor şi discuţiilor antireligioase[45].

Acelaşi lucru are loc şi în anul viitor. Pentru desfăşurarea cu succes a campaniei în 1929 s-a lucrat mult. Pregătirea pentru campanie avea loc pe două direcţii: a) aprovizionarea la timp cu materiale de agitaţie şi literatură de popularizare; b) pregătirea unui număr maximal de lectori bine pregătiţi[46].

În ceea ce priveşte prima direcţie, pe lângă biblioteca sectorului de propagandă şi agitaţie a comitetului regional de partid a fost organizată o secţie antireligioasă. Cu puţin timp înainte de Paşti în unele raioane erau organizate conferinţe ale „celor fără de Dumnezeu”. Astfel, în anul 1929, în 4 raioane din RASSM la aceste conferinţe au participat 118 de persoane[47].

Înainte de paştele iudaic se organizau referate şi discuţii publice. În primele două zile în or. Balta a fost folosită staţia locală de emisie radio pentru transmiterea emisiunilor de agitaţie şi a discursurilor antipascale. În or. Balta erau organizate marşuri nocturne la care au participat în jur de 200 de persoane. Un succes al campaniei din 1929 este închiderea a două sinagogi: la Camenca şi Krutoe[48].

În noaptea spre Paştele creştin în majoritatea satelor au fost organizate serate. În oraşe erau organizate defilări nocturne cu făclii, în or. Birzula, în 1929, s-a organizat un carnaval cu lozinci antireligioase, la care au participat cam la 3000 de persoane[49]. În perioada campaniei antipascale o biserică a fost închisă şi prefăcută în club[50].

Între metodele principale de lucru era metoda influenţei personale, folosită cu amploare erau lecţiile, încercările de introducere a noilor sărbători sovietice (prima brazdă, zilele recoltei, sărbătoare

[39] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 719, f. 27.
[40] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 3913, f. 26-27.
[41] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1303, f. 15.
[42] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1303, f. 6, 9.
[43] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 39, f. 2.
[44] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 39, f. 2.
[45] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1315, f. 18-19.
[46] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1548, f. 14.
[47] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1548, f. 14.
[48] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1419, f. 5-6.
[49] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1419, f. 5-6.
[50] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1419, f. 5-6.

mesteacănului rus ş.a.) şi a ritualurilor nereligioase („octeabrine", „nunţile roşii", înmormântări civile), care nu s-au înrădăcinat.

O formă răspândită de propagandă antireligioasă era organizarea de sate ateiste, de comune, colhozuri, submarine, tancuri, avioane ş.a. cărora li se acorda numele „Безбожник" sau „Воинствующий безбожник"[51].

O formă populară de propagandă antireligioasă în anii '20 ai secolului trecut o constituiau dezbaterile deschise ale ateilor cu clericii, preponderent cu cei reformatori-înnoitori (обновленцы), însă deja către 1928 Comisia Antireligioasă interzice categoric organizarea discuţiilor publice antireligioase cu participarea preoţilor ortodocşi. O direcţie independentă de agitaţie antireligioasă era organizarea de muzee antireligioase (cele mai mari au fost Muzeele de profil din Moscova şi cel din Leningrad).

„Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" pleda pentru diferenţierea muncii cu populaţia, ceea ce arată materialele celui de al II Congres al organizaţiei.

Planul de lucru pentru lunile ianuarie-aprilie 1929 al Departamentului de agitaţie şi propagandă de pe lângă Comitetul regional al PC(b) din Ucraina la compartimentul „Propaganda antireligioasă" prevedea organizarea Comisiei antireligioase şi a unui Cerc antireligios central pentru pregătirea agitatorilor-propagandişti antireligioşi[52].

În paginile ziarului „Plugarul Roş" urma să fie inaugurată o rubrică pentru propaganda antireligioasă[53].

Cu toate aceste acţiuni, datele furnizate de recensământul din ianuarie 1937 ne demonstrează că două treimi din populaţia ţării era religioasă. Aceasta vădeşte eşecul propagandei antireligioase şi nu putea să nu pună pe gânduri conducerea ţării. Formal a avut loc întărirea organizaţiei „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu" aducând ultimul avânt în activitatea acesteia. În pofida dezintegrării de facto a organizaţiei, chiar până în 1939, conducerea acesteia continuă se menţină un discurs războinic, şi pentru astfel de discursuri i se acordă cele mai înalte tribune. Către toamna anului 1939 apare o cotitură în relaţiile dintre stat şi culte, statul începe o politică de relativă toleranţă religioasă. Această schimbare probabil se datorează alipirii la URSS a unor teritorii noi în partea de apus a ţării, unde nu se puteau realiza astfel de campanii antireligioase, cu închiderea în masă a lăcaşurilor de cult, pentru a nu provoca nemulţumiri în regiunile de frontieră cu Germania. Astfel că conducerea sovietică, s-a văzut nevoită să mai tempereze presiunile asupra Bisericii, ca să nu aţâţe spirite antisovietice la populaţia din teritoriile noi. Ca urmare s-a înviorat viaţa religioasă şi în celelalte teritorii ale URSS. Astfel că în 1940 conducerea de partid, îngrijorată de revigorarea vieţii religioase, întreprinde iarăşi nişte măsuri de constrângere: încep represiunile asupra clericilor, iarăşi apar publicaţii denigratoare la adresa credincioşilor. Odată cu începutul războiului cu Germania, apare necesitatea consolidării societăţii. Poziţia patriotică ocupată de Biserica Ortodoxă, reacţia negativă a conducerii statelor aliate referitor la lupta antireligioasă în URSS, au condus în a doua jumătate a anului 1941, practic, la sistarea activităţii „Uniunea militanţilor celor fără de Dumnezeu". În septembrie 1941 au fost închise periodicele antireligioase „Антирелигиозник" şi „Безбожник", alte ediţii şi-au schimbat tematica publicaţiilor (Покровская 2007, 24). A încetat racolarea în organizaţiile primare ale „Uniunii", mulţi activişti au fost luaţi la front, departamentele de propagandă şi agitaţie de partid, care ghidau activitatea organizaţiei, au solicitat lectorilor să-şi schimbe tematica trecând la cea antifascistă. În situaţia de criză de război în societate se întăresc sentimentele religioase.

La recomandarea lui I. Stalin, Em. Iaroslavski este nevoit acum să aprecieze mult poziţia patriotică a Bisericii Ortodoxe şi a altor organizaţii religioase din URSS. După moartea lui Em. Iaroslavski, în decembrie 1943, activitatea lui antireligioasă nici nu se mai aminteşte în amplele necrologuri, Muzeul antireligios central a fost lipsit de încăpere, iar secţia antireligioasă a Institutului de Filozofie al AŞ al URSS a fost lichidată (Покровская 2007, 24). Încercarea de revigorare a „Uniunii militanţilor celor fără de Dumnezeu" în 1946 a suferit eşec. Astfel că în februarie 1947 CC al PC(b) din URSS a luat hotărârea de a înceta activitatea organizaţiei, resursele materiale şi financiare a acestuia, la fel şi funcţia de propagandă ateistă au fost transmise Societăţii Unionale de răspândire a cunoştinţelor politice şi ştiinţifice (viitoarea Societate „Ştiinţa") (Покровская 2007, 25).

[51] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1315, f. 13.
[52] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 39, f. 13.
[53] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 39, f. 13.

Bibliografie

Алексеев 1992: В.А. Алексеев, «Штурм небес» отменяется?: критические очерки по истории борьбы с религией в СССР (Москва 1992).

Антирелигиозник 1926: Антирелигиозник, №6 (Москва 1926).

Антирелигиозник 1927: Антирелигиозник, №10 (Москва 1927).

Антирелигиозник 1938: Антирелигиозник, №1 (Москва 1938).

Антирелигиозник 1931: Антирелигиозник, №9 (Москва 1931).

Безбожник 1924: Безбожник, 31 августа, Москва, 1924.

Булавин 2008: М.В. Булавин, Условия деятельности Союза Воинствующих Безбожников на Среднем Урале в 1925-1935 годах. В сб.: Вестник Челябинского государственного университета, №24 (Челябинск 2008), 89-100.

Васильева 1998: И.Г. Васильева, Российское государство и религии (Уфа 1998).

Воинствующее 1932: Воинствующее безбожие в СССР за 15 лет (Москва 1932).

Горький 1953: М. Горький, Собрание сочинений в 30 т., том 25 (Москва 1953).

Емелях 2009: Л.И. Емелях, Атеистические традиции советской культуры. В: Вопросы религии и религиоведения, вып. 1, часть 1 (Москва 2009), 445-454.

Коновалов 1967: Б.Н. Коновалов, Союз воинствующих безбожников. В: Вопросы научного атеизма, вып. 4 (Москва 1967), 63-93.

Коновалов 2009: Б.Н. Коновалов, Союз воинствующих безбожников. В: Вопросы религии и религиоведения, вып. 1, часть 3 (Москва 2009), 283-302.

КПСС 1953: КПСС в резолюциях и решениях съездов и конференций и пленумов ЦК, часть 1-я, 1898-1925 (Москва 1953).

Луначарский 1927: А.В. Луначарский, Десятилетие революции и культура (Москва-Ленинград 1927).

О религии 1981: О религии и церкви: сб. высказываний классиков марксизма-ленинизма, док-тов КПСС и совет. гос-ва (Москва 1981).

Покровская 2007: С.В. Покровская, Союз вонистующих безбожников СССР: организация и деятельность (1925-1947) (Москва 2007).

Поспеловский 1995: Д.В. Поспеловский, Русская православная церковь в XX веке (Москва 1995).

Савельев 1993: С.Н. Савельев, Бог и комиссары (К истории комиссии по отделении церкви от государства при ЦК ВКП(б) – антирелигиозной комиссии). В сб.: Религия и демократия: на пути к свободе совести (Москва 1993), 34-45.

Ярославский 1935: Ем. Ярославский, Пролетарская революция и борьба с религией (Москва 1935).

The "League of Militant Atheists" (1925-1947) in the struggle against religion

Abstract

The League of Militant Atheists (previously – Union of the Godless; Society of Friends of the Newspaper "The Godless") was an atheistic and antireligious organization of workers and intelligentsia that developed in USSR under the influence of the ideological and cultural views and policies of the Communist Party in 1925-1947. It consisted of Party members, members of the Komsomol youth movement, workers and army veterans.

The proposed study is dedicated to the research of the origins, formation and activities of the League of Militant Atheists in the USSR and Moldavian ASSR.

«Союз воинствующих безбожников» (1925-1947) в борьбе с религией

Резюме

Союз воинствующих безбожников (ранее – Союз безбожников; Общество друзей газеты „Безбожник") – добровольная общественная организация в СССР, основанная в 1925 году, ставившая своей целью идейную борьбу с религией во всех её проявлениях.

В статье рассматриваются вопросы возникновения, организации и деятельности Союза воинствующих безбожников в СССР и в Молдавской АССР от его основания (1925 г.) до ликвидации (1947 г.).

31.01.2013

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com

RETRIBUIREA MUNCII CADRELOR DIDACTICE ÎN SISTEMUL TOTALITAR

Angela Lisnic
Nadejda Scobioală

Studierea vieţii cotidiene este una dintre direcţiile prioritare a ştiinţelor umanistice contemporane. Ea este obiectul de studiu al unui şir de discipline precum sunt sociologia, istoria, filologia, psihologia, etnologia, antropologia. Interesul faţă de această problemă este determinat de faptul, că subiectului dat a început să i se acorde atenţie în ştiinţa fostelor ţări din Uniunea Sovietică numai după prăbuşirea acesteia, printre care de altfel s-a aflat şi ţara noastră. Recursul la microistorie permite analiza unor noi surse, revizuirea problemei dintr-o altă perspectivă, din punctul de vedere al simplului om laic, nu din documente oficiale, corelarea datelor oficiale cu starea reală a lucrurilor. Situaţia existentă actualmente privind salarizarea precară din sistemul educaţional, influenţează cadrele didactice, inclusiv tinerii absolvenţi ai universităţilor pedagogice. Atestăm că angajaţii din sistem sunt nevoiţi să accepte alte locuri de muncă decât cele din sistemul de învăţământ sau să migreze peste hotare. Lipsa programelor educaţionale şi a mijloacelor necesare pentru desfăşurarea procesului educaţional, precum şi resursele financiare prea puţine pentru acoperirea necesităţilor instituţiilor sunt câteva dintre problemele sistemului educaţional din republică, care se repetă de-a lungul deceniilor şi creează un subiect cu o tematică importantă în procesul cercetării trecutului. Iar cercetarea situaţiei materiale a învăţătorului sovietic de la sat rămâne un subiect puţin cercetat. Motivul unei astfel de situaţii în acest domeniu de cercetare este condiţionat mai întâi de toate de faptul că au fost cooptate insuficient documentele de provenienţă personală, care ar permite o elucidare mai profundă şi mai clară privind situaţia pe care o aveau în sistem această categorie socială. Numai comparaţia datelor oficiale ale partidului comunist cu amintirile învăţătorilor simpli ne-ar permite apropierea de înţelegerea situaţiei materiale a învăţătorilor sovietici. Studiul dat îşi propune să prezinte un important aspect al situaţiei sociale şi materiale a învăţătorilor precum este retribuirea muncii începând cu perioada imediată de după cel de-al Doilea Război Mondial şi până la destrămarea URSS, pentru a determina corelaţia dintre motivaţia economică şi cea socială şi valorică care a condiţionat exodul din sistem al unui număr considerabil de profesori pe de o parte şi pe de altă parte motivele persistenţei cadrelor în etate în sistemul educaţional existent. Drept sursă documentară în studierea problemei în cauză au servit o serie de izvoare depistate în fondurile Arhivei Naţionale de Stat din Republica Moldova. Din aceste surse pot fi evidenţiate o serie de documente publicate ce înglobează note informative privind hotărâri cu privire la majorarea salariilor învăţătorilor şi privilegiile oferite acestora (Hotărârea 1973; Hotărârea 1984; Постоновление 1964; Постоновление 1984). În afară de studiile de arhivă aplicate în această cercetare am identificat în articolele revistelor republicane precum sunt ***Învăţătorul sovietic*** şi ***Femeia Moldovei*** din ani '50-'80 ai secolului trecut. Printre autorii, care au apelat la studiul acestei categorii pot fi menţionaţi: G.I. Bîrca, care a examinat intelectualitatea din RSSM (Bîrca 1971, 73); N.A. Belova, care a scris despre viaţa cotidiană a învăţătorilor sovietici, îmbinând datele reale cu cele oficiale (Белова 2011, 36-38). Printre lucrările de sinteză ce şi-au adus contribuţia în studierea salarizării cadrelor ce activau în învăţământ şi condiţiile de muncă a acestora a fost lucrarea lui V.A. Jamin (Жамин 1969, 225-238).

Analiza surselor istorice accesibile ne permite să prezentăm un şir de constatări şi situaţii privind retribuirea muncii învăţătorului sovietic. Este cunoscut faptul că, în timpul războiului învăţătorii, cu excepţia exercitării atribuţiilor profesionale, în funcţie de necesitate, lucrau pentru front. Despre datele cu privire la salarii au rămas foarte puţine dovezi, pentru că aprovizionarea cu alimente pentru populaţie, inclusiv învăţători, a fost efectuată pe cartele (Белова 2011, 37). Din anul 1946 până în 1948 în URSS statul a promovat faţă de învă-

ţători un regim economic auster. Din 1 octombrie 1946 se elimină furnizarea prin cartelă la o parte din învăţătorii de la sate (Белова 2011, 37). Pentru a ajuta învăţătorii se practica achitarea compensaţiilor (pentru închirierea apartamentelor, pentru consumul de electricitate, ajutorul unic învăţătorilor puţin remuneraţi). Acestea nu au acoperit cheltuielile învăţătorilor şi nu au favorizat îmbunătăţirea situaţiei lor materiale. Din 1948 şi până în 1952 guvernul sovietic ia măsuri de îmbunătăţire a vieţii cotidiene a învăţătorilor, inclusiv din 1 februarie 1948 salariile învăţătorilor au crescut cu 15% şi constituiau 120 ruble pe lună (Константинов, Медынский, Шабаева 1982, 75-89).

Odată cu instaurarea regimului sovietic în acest teritoriu modalitatea de retribuire a acestei categorii sociale este similară cu cea din alte părţi a URSS. Astfel, în perioada anilor 1945-1950 în 25 raioane din RSSM (Făleşti, Glodeni, Râbniţa, Teleneşti, Bălţi, Chişinău, Vadul lui Vodă, Bulboaca, Edineţ, Sângerei, Ungheni, Zguriţa, Bravicea, Târnova, Olăneşti, Chişcăreni, Nisporeni, Leova, Ceadâr-Lunga, Baimaclia, Rezina, Bolotin, Romanovca, Volontir) s-a constatat că învăţătorii din localităţile rurale nu erau asiguraţi cu condiţii locative (apartamente, încălzire, iluminare), aşa cum era necesar, iar acolo unde acestea nu se ofereau, avea loc reţinerea sistematică a plăţii pentru închirierea gazdei, sumă care era mai mică cu mult decât cea pe care de fapt o achitau aceştia persoanelor particulare de la care închiriau (Культура 1985, 19). În multe şcoli din raionul Bolotin învăţătorii nu erau asiguraţi cu lemne şi gaz lampant, banii pentru serviciile locative se achitau neregulat[1]. În raionul Râbniţa din 485 învăţători 107 nu erau asiguraţi cu încălzire[2]. În raionul Teleneşti mai mult de jumătate din învăţători absolut deloc nu erau asiguraţi cu încălzire. În majoritatea satelor gazdele învăţătorilor nu erau achitate la timp, se aflau în întârziere cu câteva luni, iar gazda se achita de către secţia financiară a comitetului executiv raional câte 30-40 ruble pe lună[3]. În raionul Bălţi mulţi învăţători locuiau în apartamente private şi achitau câte 70-100 ruble pe lună; încălzire şi gaz lampant nu primeau[4]. În raionul Bravicea majoritatea cadrelor didactice nu erau asigurate cu apartamente, încălzire şi iluminare; datoria Direcţiei Învăţământului la acest capitol constituia 53000 ruble[5]. În raionul Leova majoritatea învăţătorilor nu erau asiguraţi cu încălzire; secţia financiară a comitetului executiv raional a dat ordin sovietelor săteşti să achite câte 9 ruble pe lună pentru învăţătorii care închiriau gazde, pe când ei de fapt plăteau pentru gazdă în mediu câte 40-50 ruble pe lună[6]. În raionul Baimaclia nicio şcoală şi niciun comitet sătesc nu-şi asigura învăţătorii cu căldură şi gaz lampant şi în majoritatea cazurilor nici cu locuinţe[7]. Cu pâine coaptă erau asiguraţi doar învăţătorii din raioanele centrale (Культура 1985, 20).

Examinarea deciziilor de stat din acea perioadă ne permite să constatăm că, condiţiile de plată a muncii cadrelor didactice şcolare care au fost stabilite în 1948 nu au mai fost revizuite până în 1964. Cu toate acestea, la momentul introducerii noilor condiţii de salarizare la începutul anilor 1960 apare un decalaj considerabil între nivelul salariilor lucrătorilor din instituţiile de învăţământ şi ale celor din industriile de producţie economică. În 1958 salariul mediu lunar al lucrătorilor din domeniul învăţământului din URSS era cu 20%, mai mic decât cel al lucrătorilor din industrie. Diferenţa de remunerare se măreşte şi mai mult după creşterea la comandă a salariilor lucrătorilor din industriile de producţie economică şi în 1960 se ridică la 24% (Народное 1971, 88-89). Către 1960 în RSSM fondul de salarizare pentru cei 34660 de lucrători ai şcolilor era de 275380 mii de ruble, sau salariul mediu anual era de 7945 de ruble, media în republică a lucrătorilor din industrie fiind de 9540 de ruble[8]. Iar pentru 386 de lucrători ai aparatului Ministerului Învăţământului, direcţiilor raionale şi orăşeneşti fondul de salarizare constituia 3421 mii de ruble, sau media anuală era de 8863 de ruble[9]. La momentul adoptării acestor dispoziţii privind remunerarea salariaţilor care nu făceau parte din ramura industrială, sistemul de salarizare în educaţie a avut următoarele dezavantaje:

- nivelul tarifelor şi al salariilor s-a redus în comparaţie cu cel al lucrătorilor din producţia materială;
- au existat diferite tarife ale salariilor învăţătorilor, în funcţie de aflarea şcolii (în oraşe şi zonele rurale);

[1] ANRM, F. 2991, inv. 4, d. 121, f. 257.
[2] ANRM, F. 2991, inv. 4, d. 121, f. 258.
[3] ANRM, F. 2991, inv. 4, d. 121, f. 259.
[4] ANRM, F. 2991, inv. 4, d. 121, f. 260.
[5] ANRM, F. 2991, inv. 4, d. 121, f. 264.
[6] ANRM, F. 2991, inv. 4, d. 121, f. 269.
[7] ANRM, F. 2991, inv. 4, d. 121, f. 276.
[8] AOSP a RM, F. 51, inv. 1, d. 151, f. 22
[9] AOSP a RM, F. 51, inv. 1, d. 151, f. 24

- a existat inconsecvenţă în plata cadrelor didactice, în funcţie de vârsta elevilor;
- existau trei grupuri de tarife: cele mai mici (în clasele I-IV), mai mari (în clasele V-VII) şi relativ ridicate (în clasele VIII-XI);
- a persistat o subordonare nejustificată a dimensiunii tarifelor salariilor învăţătorilor de şcoală în funcţie de disciplina predată;
- stimulentele materiale au fost slabe şi în ceea ce priveşte ridicarea nivelului de formare şi competenţele angajaţilor, astfel cum decalajul în mărimea salariilor cadrelor didactice, cu studii superioare şi fără studii superioare, constituia doar 3 ruble (Белова 2011, 37).

Conform decretului emis în 15 iulie 1964 al Comitetului Central al PCUS şi Consiliului de Miniştri din URSS şi VŢSPS[10] nr. 620 „*О повышении заработной платы работникам просвещения, здравоохранения, жилищно-коммунального хозяйства, непосредственно обслуживающих население*" (Народное 1974, 465), tuturor lucrătorilor din învăţământ (cu excepţia profesorilor care predau în instituţiile de învăţământ superior) le-au fost create noi condiţii de remunerare a muncii (anexa 1). Noile condiţii ale reformei din 1964 au adus o serie de modificări şi în remunerarea muncii managerilor din şcoli şi alte instituţii de învăţământ, mărimea salariilor lor depindea de numărul de elevi, nivelul de studii şi vechimea muncii în pedagogie. Unele categorii de lucrători din sistemul de învăţământ mai aveau anumite facilităţi şi suplimente la salariu. Astfel, persoanelor care deţineau titluri ştiinţifice, le erau stabilite tarife mai înalte şi un salariu deplin. Persoanelor care aveau titlurile de *„profesor emerit", „doctor emerit", „maestru emerit al sportului*" şi au lucrat pe specialitate în şcoli şi alte instituţii de învăţământ de stat, tariful salarial le era mărit cu 10 ruble pe lună. Directorii, directorii adjuncţi pe învăţământ şi pe activitatea instructiv-educativă, învăţătorii, educatorii, instructorii superiori de pionieri în şcoli, şcoli-internat şi şcolile medii de specialitate cu predare în limbile străine, primeau câte un salariu deplin care era cu 15% mai mare decât salariile lucrătorilor cu categorii similare din şcolile cu predare în limba natală. Salariile învăţătorilor, care se aflau în legătură directă cu elevii din instituţiile cu regim special, a crescut cu 15-25% (Постоновление 1964). În fiecare an, pentru fiecare şcoală se forma lista cu tarifele învăţătorilor şi ale altor angajaţi, după situaţie, la 1 septembrie. Aceasta conţinea numele, prenumele, patronimicul, funcţia, studiile (ce instituţie de învăţământ sau câte clase a absolvit), denumirea diplomei de studii, vechimea în munca pedagogică, disciplinele predate, mărimea salariilor lunare având în vedere şi adaosurile, numărul orelor de muncă pe săptămână, plata pentru verificarea caietelor pe lună (numărul de ore şi salariile erau calculate separat pentru clasele I-IV, V-VIII şi IX-X), fondul total al salariilor cadrelor didactice pentru fiecare lună. Acest fond se planifica pe baza numărului şarjei didactice şi dimensiunii lor medii pe un grup de clase. Tarifele medii se determinau în baza listei în care erau indicate prin împărţirea sumei generale a salariilor pe fiecare grup de clase la numărul de ore realizate. Dacă, de exemplu, la clasele V-VIII fondul lunar de salarizare era de 1187 de ruble şi 50 de copeici, iar numărul normelor de muncă era – 12,5, atunci tariful salariului mediu pentru acest grup de clase era egal cu 95 de ruble (1187 ruble 50 copeici/ 12.5= 95) (Жамин 1969, 228). Salariile pentru învăţători erau achitate în funcţie de şarja didactică. Tarifele salariale stabilite pentru învăţători: pentru clasele a I-IV – 4 ore de predare pe zi, sau 24 de ore pe săptămână, pentru clasele a V-X – 3 ore pe zi sau 18 ore pe săptămână. Tarifele salariale pentru educatorii şi pentru învăţătorii superiori ai şcolilor internat erau stabilite la norma de 5 ore de muncă educativă în fiecare zi (Жамин 1969, 228). Atunci când se planifica fondul salariilor cadrelor didactice era important de a calcula numărul de norme didactice pe o clasă. Acesta era calculat prin împărţirea numărului de ore pe săptămână, conform planului de învăţământ, la norma stabilită învăţătorului, corespunzătoare tarifului său salarial (anexa 2).

Pe baza acestor date se putea determina numărul mediu de norme didactice pe o clasă după grupa de clase. Acesta era:

clasa I-IV (1+1+1+1,041)/4=1,01

clasa V-VIII (1,667+1,722+1,778+1,772)/4=1,722

clasa IX-X (1,778+1,778)/2=1,778[11]

Dacă în şcoală erau trei clase de a întâia, două de a doua, două de a treia, două de a patra, două de a cincea, trei de a şasea, două de a şaptea, două de a opta, două de a noua, două de a zecea, atunci normele didactice constituiau:

[10] De la *Vsesoiuznâi Ţentralnâi Sovet Profesionalnâh Soiuzov*, organ sindical central în URSS.

[11] Prin această metodă fixarea numărului de norme didactice necesita unele ajustări. De exemplu, numărul normei didactice pentru clasele I-IV dintr-un complect de şcoli din mediul rural cu 16-30 elevi se mărea datorită achitării cadrelor didactice câte 1,5 salariu.

clasele de a întâia	1·3=3 norme didactice
clasele de a doua	1·2=2 norme didactice
clasele de a treia	1·2=2 norme didactice
clasele de a treia	1,041·2=2,082 norme didactice
în total de la clasa I la clasa IV	**9,082 norme didactice**
clase de a cincea	1,667·2=3,334 norme didactice
clase de a şasea	1,722·3=5,166 norme didactice
clase de a şaptea	1,778·2=3,556 norme didactice
clase de a opta	1,772·2=3,444 norme didactice
în total de la clasa V la clasa VIII	**15,5 norme didactice**
clase de noua	1,778·2=3,556 norme didactice
clase de a zecea	1,778·2=3,556 norme didactice
în total de la clasa IX la clasa X	**7,112 norme didactice**

În cazul în care tariful salariului mediu pentru clasele I-IV era de 80 de ruble, pentru clasa a V-VIII – 100 ruble şi pentru clasele a IX-X – 120 ruble, fondul de salarii lunar era: pentru clasele a I-IV – 727 ruble (80*9,082) pentru clasele a V-VIII – 1550 ruble (100*15,5) pentru clasele a IX-X-853 ruble (120*7,112). În total pe şcoală, fondul de salarizare a învăţătorilor era egal cu 3130 ruble (727+1550 + 853).

Numărul normelor didactice şi fondul lunar de salarizare erau stabilite separat după situaţie la 1 ianuarie şi 1 septembrie a fiecărui an şcolar. Fondul anual de salarizare în bugetul şcolilor de la oraş se calcula prin înmulţirea fondului de salarii lunar, după situaţie, din 1 ianuarie pe 8,5 luni şi de la 1 septembrie pe 3,5 luni, iar în şcolile din mediul rural pe 8 şi 4 luni. Salariile pentru învăţători erau percepute în funcţie de numărul de ore pe săptămână, prin înmulţirea dimensiunii normei didactice la numărul de ore pe săptămână şi împărţirea rezultatului primit la norma de muncă. De exemplu, dacă învăţătorul preda 27 de ore pe săptămână la clasele a V-VII, iar tariful salariului său pentru 18 ore era de 100 de ruble, salariul său de bază lunar era de 150 ruble. Învăţătorii de limbă rusă, maternă şi limbi străine, literatură şi matematică de asemenea primeau o plată suplimentară pentru verificarea lucrărilor scrise. În clasele a V-X ea se diferenţia în funcţie de obiectul predat şi se achita cu condiţia că sarcina învăţătorului constituia cel puţin 18 ore de muncă pe săptămână la disciplina respectivă. Odată cu creşterea sarcinii, creşteau şi dimensiunile acestor adaosuri (Жамин 1969, 230). Plata suplimentară era prevăzută şi pentru îndeplinirea funcţiei de dirigenţie la clasele a V-X, pentru administrarea parcelelor experimentale în timpul lucrărilor agricole, pentru gestionarea activităţii bibliotecilor în şcolile în care nu erau prevăzute funcţii pentru bibliotecari, şi cu condiţia că în ea studiau mai mult de 160 de persoane (în şcolile serale şi şcolile pe schimburi – 80) şi conţineau cel puţin 750 de cărţi, pentru asumarea responsabilităţii materiale în atelierele de producere în lipsa funcţiei de maistru, pentru gestionarea cabinetelor şi laboratoarelor, pentru conducerea cercurilor de creaţie din şcolile de opt ani şi cele medii şi pentru activităţile extracurs de educaţie fizică (Постановление 1964). Toate aceste plăţi (cu excepţia plăţilor pentru verificarea caietelor) erau incluse în fondul de salarizare (Жамин 1969, 230). Dar cum susţine cercetătoarea Belova, „plata pentru sarcinile suplimentare (dirigenţie, verificarea lucrărilor scrise etc.), nu reflecta costul real al muncii cadrelor didactice" (Белова 2011, 37). În şcolile în care nu era instituită funcţia de director, obligaţiunile sale erau îndeplinite de un profesor, care primea o plată suplimentară în funcţie de numărul de elevi. Aceasta se referea la şcolile primare cu un număr de clase mai mic de 8 şi cu un număr de elevi de până la 240, precum şi la şcolile muzicale şi de artă cu un număr de elevi de până la 50 (Жамин 1969, 231). Directorii şi directorii adjuncţi pe învăţământ din şcolile de opt ani şi cele medii puteau avea o sarcină didactică în medie nu mai mare de 2 ore, iar în zonele rurale (cu permisiunea direcţiei regionale de învăţământ) nu mai mare de 3 ore pe zi. Acest lucru se plătea în plus pe lângă salariul de bază, pentru numărul real de ore efectuate, stabilite pentru cadrele didactice.

Principiile de remunerare a cadrelor didactice şi a personalului de la şcolile medii de specialitate, în general erau analogice principiilor de salarizare a cadrelor didactice din şcolile medii. Unele ca-

racteristici se refereau, în principal, la specificul funcţiei şi erau legate cu profilul acestor instituţii de învăţământ. Astfel, în cadrul lor era funcţia de învăţător superior, ceea ce în şcolile medii lipsea, salariul lunar al căruia se stabilea în funcţie de vechimea de muncă pedagogică şi echivala cu: activitate până la 5 ani – 96 ruble, de la 5 la 10 ani – 105 ruble, de la 10 ani până la 25 de ani – 115 şi peste 25 de ani de activitate – 185 ruble (Жамин 1969, 231). Altor categorii de salariaţi din şcolile medii de specialitate le erau stabilite aceleaşi salarii ca şi celor din şcolile medii. Cadrelor didactice din şcolile medii de specialitate şi celor din instituţiile de învăţământ profesional-tehnic le era executată plata suplimentară pentru controlul lucrărilor scrise la limba rusă, natală şi limbile străine, literatură, matematică, desenul liniar, mecanica tehnică. Ei de asemenea primeau o plată suplimentară pentru gestionarea sălilor de clasă şi al laboratoarelor şi pentru desfăşurarea activităţii bibliotecii acolo unde nu era instituită funcţia de bibliotecar. Şcolile medii de specialitate aveau posibilitatea de a angaja specialişti cu calificare înaltă în domeniul industriei şi alte ramuri ale economiei naţionale. Specialiştilor implicaţi în predare în şcolile medii de specialitate şi celor din instituţiile de învăţământ profesional-tehnic, în cazul în care sarcina lor nu depăşea 200 de ore pe an, cu permisiunea direcţiei regionale, putea fi stabilită plata în mărime de trei ruble pentru o oră de predare (inclusiv plata pentru concediu). Salariile de bază ale lucrătorilor din administraţie ai şcolilor medii de specialitate depindeau de vechimea lor de muncă şi de numărul de elevi (anexa 3).

Cercetările selectate, efectuate de Institutul Muncii în 1965, au arătat că de cea mai semnificativă creştere a salariilor au beneficiat lucrătorii slab plătiţi şi cei mai calificaţi. În urma introducerii noilor condiţii de remunerare a muncii, în baza studiului, salariile cadrelor didactice cu studii superioare a crescut cu 26,5%, cu studii superioare nefinisate – 21,2%, cu studii medii speciale – 19,6%, iar cu studii secundar generale – 13,3% (Белова 2011, 38). Astfel, după reforma din 1964 cadrele didactice primeau în medie 65-115 ruble, în funcţie de vechimea în muncă şi numărul de ore predat (Белова 2011, 38). În acest sens, este interesant de privit viaţa de zi cu zi şi alimentaţia cotidiană în baza amintirilor învăţătorilor care au activat în acea vreme. T.M. Kokunova: *„Locuiam într-un apartament mic de doua camere cinci persoane. Alimentaţia era modestă: cartofi, paste cu varză şi castraveţi muraţi. Uneori, peşte, lapte, cereale. Fructe cumpăram numai toamna, iarna erau accesibile doar mandarinele. Masa de sărbătoare nu era diferită de cea de zi cu zi, cu excepţia cazului în care mai pregăteam o salată sau două. În schimb filmul, teatrul şi circul au fost întotdeauna accesibile*" (Белова 2011, 38). Astfel, vedem că salariile cadrelor didactice în perioada anilor 1950-1960 au crescut. Cu toate acestea, nivelul de trai a rămas modest, permiţând a satisface doar necesităţile de bază pentru hrană şi îmbrăcăminte.

În ce priveşte îmbunătăţirea condiţiilor locative şi de trai ale învăţătorilor de la sate începând cu anul 1973 au fost acceptate propunerile comitetelor executive ale sovietelor raionale de a li se acorda învăţătorilor 1708 locuinţe în case comunale şi în cele aparţinând colhozurilor, sovhozurilor şi altor organizaţii, precum şi de a se construi 3770 de case de locuit individuale din mijloacele personale şi în baza creditului acordat de Banca de Stat. Consiliul de Miniştri al RSSM a obligat comitetele executive ale sovietelor raionale ca atunci când se distribuiau împrumuturile de la Banca de Stat pentru construirea de case individuale ori când se repartizau case montabile, să prevadă în primul rând satisfacerea cerinţelor învăţătorilor de la sate (Gumeniuc 1972, 6). În corespundere cu hotărârea nr. 471 a Comitetului Central al PCUS şi a Consiliului de Miniştri al URSS din 2 iunie 1973 *„Despre măsurile cu privire la îmbunătăţirea în continuare a condiţiilor de muncă în şcolile de cultură generală săteşti*" pentru învăţători şi alte cadre pedagogice ale şcolilor rurale erau stabilite privilegii suplimentare în ce priveşte acordarea creditelor pentru întemeierea gospodăriei şi construirea caselor de locuit (Hotărârea 1973). Tinerilor specialişti care au absolvit instituţii pedagogice de învăţământ superioare şi medii şi au fost numiţi în şcolile săteşti, Banca de Stat a URSS le acorda credite pentru a-şi forma o gospodărie în mărime de până la 1000 ruble pe un termen de până la cinci ani. Achitarea începea după doi ani de la primirea banilor (Privilegii 1975, 8). Învăţătorilor de la sate precum şi altor cadre didactice care au absolvit şcolile superioare şi medii speciale didactice şi care lucrau în localităţi rurale, pentru construcţia caselor de locuit li se acorda un credit de până la 2000 de ruble pe un termen de 10 ani cu achitarea sumei după 4 ani de la primire (Privilegii 1975, 8). Învăţătorii şi celelalte cadre pedagogice din şcolile săteşti se bucurau de acelaşi drept ca şi lucrătorii sovhozurilor în ce priveşte cumpărarea produselor alimentare. Conform legii

(Hotărârea 1973) sovhozurile şi celelalte întreprinderi agricole de stat, cărora li se permitea să vândă carne, lapte şi ouă muncitorilor şi funcţionarilor acestor gospodării, erau obligate să vândă aceste produse cu preţurile de stat (cu amănuntul, în contul planului de achiziţie a produselor agricole de către stat), şi învăţătorilor, şi celorlalţi lucrători din colectivele pedagogice ale şcolilor săteşti (Hotărârea 1973). Asupra cadrelor didactice de la şcolile săteşti se extindea de asemenea, legea în vigoare de vânzare a autoturismelor şi motocicletelor cu ataş. În corespundere cu aceasta, organele locale ale cooperaţiei de consum, care vindeau din fondul de piaţă autoturisme şi motociclete cu ataş specialiştilor din agricultură, ocupaţi nemijlocit în gospodăria agricolă şi la construcţia obiectelor agricole, acum trebuiau să vândă autoturisme şi motociclete şi învăţătorilor, şi altor persoane care făceau parte din colectivele pedagogice ale şcolilor săteşti (Privilegii 1975, 8).

Partidul şi Guvernul acordau atenţie învăţătorimii săteşti, condiţiilor lor de viaţă. Astfel, potrivit hotărârii Comitetului Central al PCUS şi a Consiliului de Miniştri al URSS „*Cu privire la măsurile de îmbunătăţire în continuare a condiţiilor de lucru ale şcolii săteşti de cultură generală*”, adoptată în iulie 1973, se prevedea intensificarea construcţiilor de case pentru cadre didactice, îmbunătăţirea deservirii lor medicale şi sanatoriale (Corbu 1974, 21).

Ministrului ocrotirii sănătăţii al URSS, Ministerului învăţământului al URSS, Ministerului învăţământului superior şi mediu de specialitate al URSS şi Consiliilor de Miniştri ale republicilor unionale li s-a dat însărcinarea să îmbunătăţească asistenţa medicală a lucrătorilor pedagogici, să dezvolte pe scară mai largă, împreună cu VŢSPS, practica de fortificare a sănătăţii şi tratament medical al lucrătorilor pedagogici în preventorii în perioada perfecţionării şi ridicării calificării lor, să dezvolte pe toate căile reţelele acestor preventorii pe lângă instituţiile de învăţământ pedagogic superior şi instituţiile de perfecţionare a cadrelor didactice. VŢSPS urma să ia măsuri pentru îmbunătăţirea deservirii balneosanatoriale a învăţătorilor şi maiştrilor pentru instruirea de producţie în perioada de vară (Hotărârea 1984, 14).

Conducătorilor şi organizaţiilor sindicale ale întreprinderilor de aplicaţie, repartizate şcolilor de cultură generală şi instituţiilor de învăţământ profesional tehnic, li s-a recomandat să asigure pentru învăţători şi maiştri pentru instruirea de producţie bilete de odihnă în sanatorii-preventorii, la pansionate, la bazele de odihnă, înscriindu-i la instituţiile medicale departamentale (Hotărârea 1984, 14).

Referitor la situaţia financiară a cadrelor didactice din această perioadă găsim unele date în hotărârea „*Cu privire la majorarea salariilor învăţătorilor şi altor lucrători ai învăţământului public*” din 1984 care prevedea ca salariile tarifare şi salariile funcţiei ale învăţătorilor şi altor lucrători ai instituţiilor învăţământului public să se majoreze:

- celor ce au titlul de „*Învăţător al poporului din URSS*”, cu 50 ruble pe lună;
- celor ce au titlul de „*Învăţător emerit*”, „*Maistru emerit al învăţământului profesional-tehnic*” şi alte titluri onorifice, cu 30 ruble pe lună (Постановление 1984).

S-a stabilit că învăţătorilor claselor I-IV salariile tarifare să li se plătească pentru 20 ore de muncă pedagogică pe săptămână (CC al PCUS 1984, 18).

Ministerelor învăţământului superior şi mediu de specialitate ale republicilor unionale şi autonome, secţiilor de învăţământ public ale comitetelor executive ale sovietelor ţinutale, regionale, orăşeneşti, comitetelor de stat pentru învăţământul profesional tehnic ale republicilor unionale, direcţiilor republicane, ţinutale, regionale, orăşeneşti ale învăţământului profesional tehnic precum şi ministerelor şi departamentelor, care aveau în subordonare şcoli de cultură generală, şcoli-internat şi case de copii de toate tipurile şi denumirile, instituţii preşcolare, şcoli medii de specialitate şi profesionale-tehnice, li s-a permis să confere, conform rezultatelor atestării, educatorilor şcolilor de cultură generală titlul de „*Educator metodist*” (CC al PCUS 1984, 19). Ministerul învăţământului al URSS, Comitetului de Stat pentru învăţământul profesional-tehnic al URSS şi Ministerului învăţământului superior şi mediu de specialitate al URSS li s-a dat însărcinarea de a stabili împreună cu Comitetul de Stat pentru muncă şi problemele sociale al URSS şi cu Comitetul Central din URSS modul de efectuare a atestării lucrătorilor menţionaţi: să cheltuiască până la trei procente din fondul total al salariilor învăţătorilor, lectorilor, educatorilor şi instructorilor superiori de pionieri în ansamblu pe republică, ţinut, regiune, oraş, raion, minister, departament pentru majorarea salariilor tarifare cu 25 de ruble pe lună lucrătorilor, care au titlul de „*Învăţător-metodist*”, „*Lector-metodist*”, şi cu 15 ruble pe lună lucrătorilor, care au titlul de „*Învăţător superior*”, „*Lector superior*”, „*Educator metodist*” (Постановление 1984).

În hotărâre s-a stabilit o plată suplimentară:

- învăţătorilor şcolilor de cultură generală pentru dirigenţie în clasele I-IV în sumă de 20 de ruble, în clasele V-XI (XII) 30 de ruble pe lună;
- învăţătorilor claselor I-IV ale şcolilor de cultură generală şi şcolilor-internat de toate tipurile şi denumirile pentru controlul caietelor în sumă de 15 ruble pe lună;
- învăţătorilor claselor V-XI (XII) ale şcolilor de cultură generală şi şcolilor-internat de toate tipurile şi denumirile pentru controlul lucrărilor scrise la limba şi literatura rusă, maternă în sumă de 20 ruble, la matematică 15 ruble, la limba străină şi la stenografie 10 ruble pe lună.
- învăţătorilor şcolilor de cultură generală şi lectorilor de discipline de cultură generală ai şcolilor profesionale-tehnice medii pentru conducerea cabinetelor didactice – în sumă de 10 ruble pe lună (CC al PCUS 1984, 20).

Conform *Hotărârii Comitetului Central al PCUS, Consiliului de Miniştri al Uniunii Sovietice şi VŢSPS cu privire la majorarea salariilor medicilor, învăţătorilor şi educatoarelor din instituţiile preşcolare*, din 1972 bugetul lunar al fiecărui pedagog, de exemplu, din colectivul şcolii satului Hârbovăţ, raionul Călăraşi, arăta astfel: pedagogii cu studii medii speciale şi 25 ani de vechime pedagogică aveau un salariu de 143 de ruble. Învăţătorii cu studii superioare şi cu un stagiu de peste 15 ani primeau lunar 162 de ruble faţă de 125 ruble, cât primeau până la adoptarea hotărârii respective. Specialistele tinere cu studii superioare aveau un salariu de 125 ruble. Iar educatoarele grădiniţei de copii primeau, conform hotărârii, câte 100 de ruble şi nu 80 ca mai înainte (Racu 1972, 3).

În hotărârea „*Cu privire la majorarea salariilor învăţătorilor şi altor lucrători ai învăţământului public*" din 1984 se prevedea de asemenea să se instituie o plată suplimentară:

- învăţătorilor şcolilor de cultură generală pentru conducerea loturilor didactice experimentale;
- învăţătorilor de instruire prin muncă pentru îndeplinirea îndatoririlor de maistru al atelierelor didactice în şcolile de cultură generală şi în şcolile-internat;
- lucrătorilor pedagogici pentru efectuarea activităţii înafara orelor de curs în vederea educaţiei fizice a elevilor în şcolile de cultură generală şi în şcolile-internat (Постоновление 1984).

Ţinând cont de majorarea salariilor tarifare şi salariilor funcţiei şi de diferitele tipuri de plăţi suplimentare, salariile învăţătorilor şi ale altor lucrători ai învăţământului public s-au mărit în medie cu 30-35 la sută (Panacin 1985, 58). Organele de conducere ierarhic superioare au fost autorizate să cheltuiască, de comun acord cu comitetele sindicale respective, pentru încurajarea colectivelor instituţiilor învăţământului public şi a lucrătorilor pedagogici, care au obţinut cele mai mari rezultate în sporirea eficienţei şi îmbunătăţirea calităţii muncii educative şi instructive, o parte din mijloacele obţinute de pe urma economiilor din fondul de salarii al instituţiilor subordonate lor, dar nu mai mult de 1,5 la sută din fondul anual de plan al salariilor[12] (Hotărârea 1984a, 20).

Introducerea condiţiilor de plată a muncii, prevăzute în respectiva hotărâre, au început de la 1 septembrie 1984 cu stabilirea noilor salarii tarifare şi salarii ale funcţiei pentru învăţătorii claselor primare ale şcolilor de cultură generală de toate tipurile, învăţătorii, lucrătorii de conducere şi alţi lucrători pedagogici ai şcolilor-internat, caselor de copii, casei copilului, precum şi cu introducerea tuturor tipurilor de plăţi suplimentare şi adaosuri. Majorarea salariilor tarifare şi salariilor funcţiei pentru alte categorii de lucrători ai învăţământului public se prevedea să fie realizată în anii următori, pe etape începând cu regiunile nordice şi răsăritene ale ţării, pe sfere de activitate (Panacin 1985, 58).

Consiliile de Miniştri ale republicilor unionale şi autonome, ministerelor şi departamentelor URSS, comitetelor executive ale sovietelor de deputaţi, conducătorilor instituţiilor şi organizaţiilor, în cadrul majorării salariilor tarifare şi salariilor funcţiei ale lucrătorilor, li s-a recomandat să înfăptuiască măsuri pentru îmbunătăţirea organizării muncii, completarea instituţiilor de învăţământ public cu cadre pedagogice de înaltă calificare, pentru simplificarea structurii administrative a învăţământului public, introducerea unor normative eficiente ale numărului de lucrători, lichidarea posturilor de prisos şi reducerea cheltuielilor pentru întreţinerea aparatului administrativ (Hotărârea 1984a, 20). Cu toate acestea însă, salariul mediu al lucrătorilor din învăţământul şcolar în RSSM a rămas sub nivelul unional. În anul 1985 salariul mediu era de 135 ruble şi în 1988 – 153,7 ruble, media în

[12] CC al PCUS, Consiliul de Miniştri al URSS şi Consiliul Central al Sindicatelor din URSS au adoptat hotărârea „*Cu privire la majorarea salariilor învăţătorilor şi altor lucrători ai învăţământului public*" (Hotărârea 1984a).

URSS fiind respectiv de 134,4 şi 165,1 ruble, în Federaţia Rusă – respectiv de 147,0 şi 170,3 ruble, în Uzbekistan – de 148,1 şi 170,8 ruble, în Tadjikistan – de 160,8 şi 180,2 ruble, în Turkmenia de 173,1 şi 187,8 ruble (Народное 1984, 54).

Materialele prezentate în acest studiu permit să formulăm un şir de constatări şi concluzii referitor la conţinutul plăţilor salariale şi la starea materială a învăţătorilor, ca parte componentă a vieţii cotidiene în sistemul totalitar. Putem afirma că în perioada imediată de după cel de-al Doilea Război Mondial şi până la anul 1964, când au avut loc majorări de salariu pentru lucrătorii din învăţământul şcolar, situaţia financiară şi materială a învăţătorilor era încă una foarte modestă. Treptat însă, pe parcursul anilor 1970 şi până la 1990, puterea sovietică a emis mai multe hotărâri ce prevedeau anumite privilegii, care schimbau în bine situaţia cadrelor didactice. Învăţătorilor de la sate le erau îmbunătăţite condiţiile locative şi de trai, aveau anumite facilităţi la procurarea unor bunuri materiale şi produse alimentare, li se acordau credite de stat pentru construcţii individuale, iar la capitolul majorări de salariu aceştia erau remuneraţi conform îmbunătăţirii proprii a calităţii muncii educative şi instructive şi respectiv pentru distincţii şi titluri. Începând cu anii '70 şi până la sfârşitul anilor '90 profesia de pedagog devine una atractivă în economia sovietică, prin stabilitate şi prin posibilitatea de a acumula într-o perioadă anumită o suma de venituri, care permitea un trai decent pentru această categorie socială. Acest fapt a şi condiţionat în mare parte ca la instituţiile pedagogice din republică în perioada studiată să existe un concurs pentru obţinerea acestei profesii. Coşul de consum al învăţătorilor permitea ca ei să poată asigura necesităţile familiilor lor şi să îşi organizeze un trai decent în baza salariului obţinut de la stat. Şi în afară de aspectul material, retribuirea muncii învăţătorului era în mare parte creat de sistem ca un model de comportare şi un stil de viaţă, ca model al aspiraţiilor şi idealurilor sistemul sovietic.

Anexa 1

Salariile lucrătorilor din pedagogie*

Funcţia	Salariul lunar (în rub.) în funcţie de vechimea de muncă pedagogică			
	Până la 5 ani	De la 5 la 10 ani	De la 10 la 25 ani	25 ani şi mai mult
Profesorii, educatorii, conducătorii punctelor logopedice, metodiştii şcolilor secţiei fără frecvenţă, instructorii de cultură fizică: **a.** ce deţin studii superioare	80	90	100	137
b. ce au absolvit institute pedagogice şi instituţiile afiliate lor	72	77	83	128
c. ce deţin studii medii de specialitate	67	72	77	111
d. ce deţin studii medii generale	60	65	72	111
Instructori superiori de pionieri: **a.** ce deţin studii superioare	80	90	100	-
b. ce au absolvit institute pedagogice şi instituţiile afiliate lor	72	77	83	-
c. ce deţin studii medii de specialitate	60	65	72	-
d. ce deţin studii medii generale	67	72	77	-
Educatori superiori ai şcolilor-internat, ai coloniilor de muncă pentru minori şi şcoli speciale: **a.** ce deţin studii superioare	90	100	110	164
b. ce au absolvit institute pedagogice şi instituţiile afiliate lor	82	87	93	154
c. ce deţin studii medii de specialitate	77	82	87	154
Concert - maiştrii şcolilor muzicale: **a.** ce deţin studii muzicale superioare	80-90	Indiferent de stagiul de muncă pedagogic		
b. ce deţin studii muzicale medii	70-80			
Acompaniatorii şcolilor muzicale: **a.** ce deţin studii muzicale superioare	65-75			
b. ce nu deţin studii muzicale superioare	55-65			

* Постоновление ЦК КПСС, СОВМИНА СССР, ВЦСПС от 15.07.1964 №620 о повышении заработной платы работников просвещения, здравоохранения, жилищно-коммунального хозяйства, торговли и общественного питания и других отраслей народного хозяйства, непосредственно обслуживающих население.

Anexa 2

Exemplul de calcul al tarifelor învăţătorilor pe clase în şcoala medie din oraş*

clasa	Numărul de ore pe săptămână	Norma de lucru pe săptămână pentru un salariu	Numărul de salarii pedagogice pentru o clasă
I	24	24	1
II	24	24	1
III	24	24	1
IV	25	24	1,041
V	30	18	1,667
VI	31	18	1,722
VII	32	18	1,778
VIII	31	18	1,772
IX	32	18	1,778
X	32	18	1,778

* В.А. Жамин, Экономика образования (вопросы теории и практики) (Москва 1969), 229.

Anexa 3

Salariile de bază ale directorilor şcolilor medii de specialitate, ce deţineau studii superioare (în ruble)*

Numărul de elevi	Stagiul de lucru			
	până la 5 ani	de la 5 la 10 ani	de la 10 la 25 ani	peste 25 ani
Până la 280	110	120	130	140
de la 280 la 400	120	130	140	150
de la 401 la 640	130	140	150	160
de la 641 la 880	140	150	160	170
de la 881 la 1120	150	160	170	180
de la 1121 la 1360	170	180	190	200

*B.A. Жамин, Экономика образования (вопросы теории и практики) (Москва 1969), 232.

Bibliografie

Bîrca 1971: G.I. Bîrca, Intelectualitatea Moldovei Sovietice (Chişinău 1971).

Corbu 1974: V. Corbu, Dezvoltarea învăţătorimii săteşti în Moldova Sovietică. In: Învăţătorul sovietic, nr. 7 (Chişinău 1974), 18-21.

Gumeniuc 1972: T. Gumeniuc, Baza materială a şcolilor la nivelul noilor sarcini. In: Învăţătorul sovietic, nr. 3 (Chişinău 1972), 4-7.

Hotărârea 1969: Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM cu privire la măsurile pentru dezvoltarea în continuare a învăţământului mediu din republică (Chişinău 1969).

Hotărârea 1973: Hotărârea nr. 471 a Comitetului Central al PCUS şi a Sovietului Miniştrilor al URSS din 2 iunie 1973 „Despre măsurile cu privire la îmbunătăţirea în continuare a condiţiilor de muncă în şcolile de cultură generală săteşti" (Moscova 1973).

Hotărârea 1984: Hotărârea „Cu privire la măsurile pentru perfecţionarea pregătirii, ridicarea calificării cadrelor pedagogice din sistemul învăţământului public şi învăţământului profesional-tehnic şi pentru îmbunătăţirea condiţiilor lor de muncă şi de trai". In: Învăţătorul sovietic, nr. 6 (Chişinău 1984), 11-15.

Hotărârea 1984a: Hotărârea „Cu privire la majorarea salariilor învăţătorilor şi altor lucrători ai învăţământului public". In: Învăţătorul sovietic, nr. 6 (Chişinău 1984), 18-20.

Învăţământul 1969: Învăţământul public sub aspectul noilor sarcini (Chişinău 1969).

Panacin 1985: F. Panacin, Învăţătorul în societatea sovietică, pregătirea şi perfecţionarea calificării lui. In: Învăţătorul sovietic, nr. 3 (Chişinău 1985), 57-62.

Privilegii 1975: Privilegii pentru învăţătorii şi medicii de la sate. In: Femeia Moldovei, nr. 4 (Chişinău 1975), 8.

Racu 1972: A. Racu, Recunoştinţă. In: Femeia Moldovei, nr. 11 (Chişinău 1972), 3.

Белова 2011: Н.А. Белова, Заработная плата советских учителей в 1920-1960-е гг. В: Ярославский педагогический вестник, №1, том I (Гуманитарные науки) (Ярославль 2011), 36-38.

Всесоюзный 1968: Всесоюзный съезд учителей. Стенографический отчет (Москва 1968).

Жамин 1969: В.А. Жамин, Экономика образования (вопросы теории и практики) (Москва 1969).

Константинов, Медынский, Шабаева 1982: Н.А. Константинов, Е.Н. Медынский, М.Ф. Шабаева, История педагогики (Москва 1982).

Культура 1985: Культура Молдавии за годы советской власти. Сборник документов в четырех томах, том II (часть II) (Кишинев 1985).

Народное 1971: Народное образование, наука и культура в СССР: статистический сборник (Москва 1971).

Народное 1974: Народное образование в СССР. Сборник документов 1917-1973 (Москва 1974).

Народное 1977: Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник (Москва 1977).

Народное 1984: Народное образование в СССР в цифрах и фактах (Москва 1984).

Постоновление 1964: Постоновление ЦК КПСС, СОВМИНА СССР, ВЦСПС от 15.07.1964 №620 о повышении заработной платы работников просвещения, здравоохранения, жилищно-коммунального хозяйства, торговли и общественного питания и других отраслей народного хозяйства, непосредственно обслуживающих население.

Постоновление 1984: Постоновление от 12 апреля 1984 г. №318 о повышении заработной платы учителей и других работников народного образования.

Teachers' salaries in the totalitarian system

Abstract

In the article there are presented results of the research of dynamics of teachers' salaries in 1945-1980s, a comparison of the salary with a living wage, as well as a comparison of official data with memories of teachers. There are given data on housing and living conditions of teachers in rural areas, the privileges in buying certain goods for teachers and other members of pedagogical staff in rural schools and loans on subsistence farming and construction of houses. There are examples of the calculation of salaries of teachers by grade in accordance with the provisions of the teachers' salary increase. There are also analyzed teachers' salaries depending on the working time, planning payroll for this category of workers and payments for additional work undertaken by them. The further research in this area will help to more fully understand the real social and financial status of teachers.

Заработная плата учителей в тоталитарной системе

Резюме

В статье представлены результаты исследования динамики заработной платы учителей в период с 1945 по 1980 г. и сравнения заработной платы с прожиточным минимумом. Приведены данные о жилищных и бытовых условиях сельских учителей, о привилегиях в приобретении определенных товаров для учителей и других педагогических работников сельских школ и о предоставлении кредитов для основания домашнего хозяйства и строительства домов. В соответствии с решениями о повышении зарплаты учителям представлены примеры расчета ставок заработной платы учителей по классам. Также проанализирована зарплата учителей в зависимости от рабочего времени, планирования фонда заработной платы этой категории работников и платы за выполняемую ими дополнительную работу. Дальнейшее исследования в этой области позволят более полно представить, каково было реальное социальное и материальное положение учителей.

31.01.13

Dr. Angela Lisnic, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", str. Ion Creangă, 1, MD-2069 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: alisnic2009@gmail.com

Nadejda Scobioală, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", str. Ion Creangă, 1, MD-2069 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: sdn81@inbox.ru

MIŞCAREA DE ELIBERARE NAȚIONALĂ ÎN RSSM, 1989-1991: UNELE CONTRIBUȚII

Igor Caşu

La începutul anilor ’80 ai secolului trecut, pentru numeroşi observatori străini RSS Moldovenească părea prea liniştită în comparaţie cu alte republici unionale europene. Ceea ce a urmat în anii Perestroikăi avea să infirme însă această percepţie. Reformele lansate de Mihail Gorbaciov începând cu aprilie 1985 au bulversat în scurt timp şi societatea moldoveană. Înainte de 1989, aproape nimeni nu vorbeşte, în spaţiul public, despre independenţă sau reunirea cu România. Una dintre explicaţii este că toate discuţiile pe aceste subiecte sunt interzise, iar cei care le exprimau riscau să intre imediat în vizorul KGB-ului şi de multe ori erau condamnaţi la ani grei de detenţie. Unul dintre cazurile cele mai cunoscute în acest sens este cel al Frontului Naţional Patriotic, ai cărui fruntaşi – Alexandru Usatiuc, Gheorghe Ghimpu, dar şi Valeriu Graur – au fost arestaţi în 1971-1972 şi condamnaţi la ani de gulag[1]. Un alt caz important a fost cel al inginerului Gheorghe David, arestat chiar în timpul Perestroikăi. Acesta a fost condamnat în 1986 la tratament într-un spital psihiatric pentru că a îndrăznit să-i scrie lui Gorbaciov despre discriminarea românilor basarabeni în politica de cadre şi cerea revenirea la alfabetul latin[2].

Un aspect important care a anticipat deznodământul anilor 1989-1991 a fost evoluţia ponderii românilor basarabeni în Partidul Comunist al Moldovei. Aceştia au început să susţină în masă Frontul Popular şi alte organizaţii ale mişcării de eliberare naţională. Or, în ultimii ani ai existenţei URSS, Biroul Politic al CC al PCM, precum şi Comitetul Central, două organe-cheie decidente în republică, semănau mai mult cu un mini-parlament decât cu o structură monolitică şi obedientă primului secretar al partidului, aşa cum fusese decenii la rând. În cursul anului 1989, poziţia mişcării de eliberare naţională era exprimată în Biroul Politic de către Mircea Snegur, secretar al CC pe probleme de agricultură, iar cele ale populaţiei rusofone, pro-imperiale, de către Vladislav Semionov, secretar al CC al PCM.

Care era deci raportul dintre români şi alte etnii în PCM în timpul Perestroikăi comparativ cu deceniile anterioare? În 1985, ponderea moldovenilor/românilor în rândurile membrilor de partid era de 45,8%, în creştere la 48,2% în 1990. Prin comparaţie, în deceniile precedente cota moldovenilor în Partidul Comunist al Moldovei a fost mult mai mică decât ponderea lor în totalul populaţiei republicii. De exemplu, în 1944 alcătuiau vreo 10%, în 1965 – deja 35% şi abia în anii 1978-1979 fusese trecut pragul de 40%. Între timp, ponderea ruşilor în PCM scade de la 30% în 1965 la 25,9% în 1979, apoi la 23,4% în 1985 şi 22% în 1990. Aceeaşi dinamică descendentă se observă şi în cazul ucrainenilor din RSSM, ponderea lor în rândurile membrilor PCM evoluând de la 23,2% în 1965 la 21,1% în 1985 şi 20,6% în 1990 (Stăvilă 1996, 38, 39, 41). În total, în 1986, organizaţia de partid din RSSM număra 189 400 de comunişti, dintre care 25,4% erau funcţionari din organele de stat şi de partid, precum şi din domeniul economiei, sistemului educaţional (XVI Съезд 1986, 3, 55) etc.

Această perspectivă de indigenizare continuă în politica de cadre este evidentă dacă analizăm cifrele care arată cum a evoluat componenţa etnică a nomenclaturii CC al PCM. În 1987, cota parte a moldovenilor/românilor în structurile de conducere ale Partidului Comunist al Moldovei, atât în Chişinău cât şi în teritoriu era de 54%, o creştere cu mai mult de 10 procente faţă de 1967. În acelaşi timp, din perspectiva gender, ponderea femeilor în posturile de conducere din partid la nivel de comitete raionale şi orăşeneşti era de 23% în 1986. În ceea ce priveşte reprezentarea în guvern la nivel de miniştri, viceminiştri, preşedinţi de comitete şi departamente, moldovenii/

[1] ASISRM-KGB, dosar 017006, vol. 1-11.

[2] Dosarul de la KGB al lui Gheorghe David a fost publicat de Nicolae Negru (1990, 140-152; vezi Caşu 2011, 512-562).

românii constituiau 48% în 1984, cu peste 10% mai mulţi în comparaţie cu două decenii mai devreme (Stăvilă 1996, 38). Cu toate acestea, în posturile de bază – preşedinte al Comitetului pentru Securitatea Statului (KGB) pe lângă Consiliul de Miniştri a RSSM, ministru de Interne şi alţi demnitari de rang înalt care se ocupau de politica de cadre – erau ruşi sau ucraineni loiali mai degrabă intereselor Centrului, decât celor ale majorităţii româneşti locale. Astfel, cel dintâi moldovean de naţionalitate română, originar din partea basarabeană a RSSM, care a deţinut funcţia de prim-secretar al CC al PCM, a fost Petru Lucinschi, numit abia în noiembrie 1989. Primul şef al KGB-ului local, moldovean român din partea basarabeană a RSSM, a fost Tudor Botnaru, numit în iulie 1990[3].

Din alt punct de vedere, moldovenii/românii erau vădit discriminaţi în ceea ce priveşte prezenţa lor în calitate de conducători ai întreprinderilor industriale din RSS Moldovenească. Astfel, în 1984 ei alcătuiau doar 8,6% – raportat la 1964 când constituiau 2,3% – din numărul total al managerilor din industrie. În acelaşi timp, moldovenii/românii erau reprezentaţi pe larg la capitolul directori de colhozuri şi sovhozuri, unde ponderea lor, în 1984, era de 70,3% şi, respectiv, 68,8% (Stăvilă 1996, 39). Aceste cifre explică, cel puţin parţial, cauzele tensiunilor ce apar în societatea moldoveană în timpul Perestroikăi şi care s-au încununat, la 27 august 1991, cu Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova.

În RSS Moldovenească în 1989 la conducere era primul secretar al CC al PCM Simion Grossu, numit în funcţie nouă ani mai devreme în locul lui Ivan Bodiul. Grossu era reprezentant al vechilor elite, apropiat de cei din generaţia lui Brejnev şi Bodiul, care considera că reformele radicale nu sunt necesare în societate, nici la nivel politic şi economic, nici la nivel cultural şi etno-naţional. Anul 1988 este unul crucial, când Perestroika începe să fie resimţită şi în RSS Moldovenească. La Plenara a VII-a a CC a PCM din ianuarie 1988 s-a afirmat foarte clar ideea potrivit căreia reforma politică nu va avea sorţi de izbândă fără promovarea unei reforme economice, în sensul introducerii unor elemente ale economiei de piaţă. Această platformă nouă a PCM a fost prezentată pe larg în noiembrie 1988 în aşa-numitele teze intitulate „Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete”, elaborată de către Simion Grossu, prim-secretar al CC al PCM; Victor Smirnov, al doilea secretar al CC al PCM; Ivan Calin, preşedintele Consiliului de Miniştri al RSSM; Alexandru Mocanu, preşedintele Sovietului Suprem al RSSM, precum şi de alţi înalţi funcţionari de stat şi de partid, care conduceau atunci destinele republicii. Cei mai mulţi acceptau Perestroika mai mult formal, decât cu entuziasm. Drept exemplu, tezele conţineau dogme comuniste din perioada stagnării, cum ar fi „întărirea unităţii poporului sovietic”, păstrarea controlului CC al PCM asupra intelectualităţii, păstrarea alfabetului chirilic pentru „limba moldovenească”, menţinerea limbii ruse drept limbă de comunicare interetnică, nevoia consolidării „prieteniei popoarelor” etc.

Tezele PCM au fost aspru criticate chiar de comunişti la varii adunări de partid, dar şi în presă şi în cadrul unor mitinguri. În *Teze* nu erau invocate nici măcar în subsidiar ideile care erau exprimate din ce în ce mai apăsat în societatea moldovenească, anume nevoia de repunere în drepturi a limbii române, revenirea la alfabetul latin interzis în februarie 1941, problema evaluării critice a stalinismului, a foametei organizate din 1946-1947, a deportărilor în masă, precum şi a numeroaselor „greşeli” şi încălcări ale drepturilor omului din perioada stagnării[4].

Pe acest fundal începe erodarea în masă a încrederii populaţiei în Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei. Acest proces a continuat în perioada următoare, în contextul în care conducerea PCM refuza să comunice cu organizaţiile „neformale” şi neglija solicitarea din ce în ce mai pronunţată a opiniei publice de a declara limba română (numită în continuare „limba moldovenească”) în calitate de limbă de stat. Prima organizaţie zisă neformală (adică neînregistrată oficial, dar tolerată de autorităţi) a fost Cenaclul literar-muzical „Alexei Mateevici”, creat pe data 15 ianuarie 1988, de ziua de naştere a lui Mihai Eminescu, cel mai mare poet al românilor (şi moldovenilor, cum se spunea în epocă). O dată aleasă, evident, nu întâmplător. Principalul animator al cenaclului era Anatol Şalaru, medic de profesie, alături de alţi tineri şi studenţi de la diferite facultăţi din Chişinău. Întrunirile aveau loc la început pe Aleea Clasicilor din Parcul „Puşkin” din Chişinău, actualmente Grădina Publică „Ştefan

[3] Vezi mai mult în Caşu 2012, 293-306; Капш 2011, 191-202.

[4] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 100, ff. 1-207.

cel Mare". Ulterior, s-a mutat la estrada *Lumina*, un loc aflat la intrarea în Parcul Comsomolist (astăzi Parcul de agrement „Valea Morilor"), imediat după coborârea scărilor dinspre Universitate. Apoi, locul preferat a devenit Teatrul de Vară de la Lacul Comsomolist, mult mai încăpător şi mai puţin vizibil şi deranjant din perspectiva autorităţilor. De la bun început, la aceste evenimente erau prezenţi şi înalţi demnitari de stat sau de partid, care păreau entuziasmaţi pe moment, dar care ulterior condamnau cenaclul în oficioasele de la acea vreme „Moldova socialistă" şi „Sovetskaia Moldavia" pe motiv că activităţile sale ar avea un caracter naţionalist, aşa cum a fost cazul viceministrului Învăţământului Public Simeon Musteaţă[5].

La baza mişcării naţionale care va culmina cu independenţa Moldovei de Uniunea Sovietică a fost Mişcarea democratică pentru susţinerea restructurării (MDSR), fondată la 3 iunie 1988. Unul dintre primele documente ale MDSR a fost adoptat în data de 24 august 1988. Din el reiese că programul mişcării nu ridica explicit problema independenţei ţării, ci susţinea demersurile conducerii sovietice de la Moscova, în frunte cu Mihail Gorbaciov. Astfel, MDSR sprijinea lozinca „Toată puterea – sovietelor" pe baza democratizării sistemului electoral, promova „ameliorarea substanţială a autodirijării colectivelor de muncă", „trecerea RSS Moldoveneşti la autogestiune totală", introducerea cetăţeniei RSSM. Se punea accentul, de asemenea, pe chestiunea „suveranităţii politice a RSSM", dar „în componenţa URSS". Din revendicările cu caracter cultural-naţional, se evidenţiază cea cu privire la necesitatea „ameliorării condiţiilor de dezvoltare a culturii moldoveneşti, reîntoarcerea funcţiilor sociale ale limbii moldoveneşti, promovarea unei autonomii culturale reale pentru toate popoarele şi etniile conlocuitoare din RSS Moldovenească"[6]. Ulterior, prin comasarea Cenaclului Mateevici, a Mişcării pentru restructurare, precum şi a altor organizaţii, gen Asociaţia Istoricilor, va fi creat, la 20 mai 1989, Frontul Popular din Moldova[7].

În arhiva fostului CC al PCM se păstrează mai multe rapoarte despre şedinţele Cenaclului „Mateevici". Acestea au fost elaborate de către un grup de lucrători din aparatul CC al PCM, printre care Alexandru Roman, şeful secţiei relaţii interetnice din cadrul departamentului ideologic, E. Beico, responsabil al secţiei organizatorice de partid şi probleme de cadre, A. A. Barbăneagră, consultant al secţiei chestiuni juridice şi de stat, I.A. Zareţki, consultant al secţiei relaţii interetnice din cadrul departamentului ideologic, Visarion B. Ceşuiev, consultant al secţiei social-economice, A.D. Onceanu, instructor al departamentului ideologic[8]. Perioada acoperită de aceste rapoarte este ianuarie-decembrie 1989, crucială pentru mişcarea de eliberare naţională. Primele evenimente descrise în aceste rapoarte datează cu sfârşitul lui ianuarie 1989. Astfel, într-o notă informativă a CC al PCM se relatează că pe data de 29 ianuarie 1989 în preajma statuii lui Ştefan cel Mare s-au adunat peste două mii de persoane[9].

Autorităţile au intrat în panică şi au rugat liderii Mişcării democratice şi ai Cenaclului „Mateevici" să-i convingă pe participanţi să meargă la *estrada Lumina*. Pe 12 februarie, situaţia a ieşit iarăşi de sub controlul autorităţilor, în Piaţa Victoriei (azi Piaţa Marii Adunări Naţionale). Miliţia a intervenit în forţă, fiind reţinute 43 de persoane, unele dintre care au fost amendate, iar altele arestate pentru câteva luni. Pentru a minimiza impactul manifestaţiilor asupra opiniei publice, CC al PCM decide interzicerea adunărilor Cenaclului „Mateevici" în centrul oraşului[10]. La şedinţa din 19 februarie 1989 a Cenaclului „Mateevici" de la Teatrul de Vară au venit şi reprezentanţi ai autorităţilor comuniste de la Chişinău: Ion Guţu, preşedinte al Comitetului Executiv Chişinău, şi Mihail Platon, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri al RSSM. Schimbarea locului nu a diminuat numărul participanţilor, din contră, au venit mult mai mulţi – circa 10.000, conform datelor din arhiva CC al PCM. S-a adoptat o adresare către N. Demidenko, procurorul RSSM, semnată de participanţi, în care se cerea cercetarea crimelor comise de liderii comunişti în Moldova în perioada stalinistă. Între timp avea loc campania de alegeri pentru Congresul deputaţilor poporului din URSS şi, în legătură cu aceasta, Nicolae Sulac şi Ion Caţaveică au criticat activitatea conducerii circumscripţiilor electorale, controlate de oamenii partidului. La sfârşitul manifestaţiei, Iurie

[5] *După douăzeci de ani - istoricul Igor Caşu despre Moldova anului 1989*, la Radio Europa Liberă, 26 februarie 2009.
[6] Mai mult a se vedea în Partidul 2008.
[7] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 23-27.
[8] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 126, f. 69.
[9] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, f. 76.
[10] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, f. 76.

Ţurcanu, lector la Institutul Agricol din Chişinău, a îndemnat mulţimea să organizeze un marş prin centrul oraşului. În ciuda împotrivirii lui Ion Guţu şi a lui Mihail Platon, mitingul a continuat în actuala Piaţă a Marii Adunări Naţionale. Miliţia a intervenit şi de această dată în forţă împotriva manifestanţilor care scandau lozinci anti-sovietice, fiind arestate alte 12 persoane (Caşu, Şarov 2011, 144).

La şedinţele cenaclului se discutau probleme arzătoare, atât cu privire la trecutul Basarabiei, cât şi cu referire la actualitate. Aici a apărut şi tricolorul românesc, numit în rapoartele CC al PCM „steagul altui stat". De multe ori vorbitorii se refereau la figuri marcante din istoria Moldovei, precum Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Ioan Vodă cel Cumplit etc. Adunarea din 2 iulie 1989 a fost dedicată aproape exclusiv lui Ştefan cel Mare (ziua morţii sale, în 1504). Valeriu Mârza a citit un fragment din „Viaţa lui Ştefan cel Mare" de Mihail Sadoveanu (1934). Anatol Burlacu a făcut o prezentare a omului politic Ştefan cel Mare, iar Valeriu Cibotaru a recitat „Doina" lui Eminescu şi poezia lui Vasile Alecsandri „Dumbrava Roşie", Anatol Răzmeriţă interpretând o baladă în stil modern[11].

La adunarea din 28 mai 1989, Ion Conţescu a făcut referire la Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 dintre Turcia, Rusia şi Austria, în urma căruia a fost făcută prima împărţire teritorială a Principatului Moldovei (partea de nord, numită ulterior Bucovina, fiind cedată Austriei). Autorul a arătat, de asemenea, că Basarabia a fost al doilea teritoriu rupt de la Moldova, de data asta de Rusia, în 1812. Conţescu cita chiar din clasicii comunismului, Marx şi Engels (aşa cum au făcut-o încă în anii '60 ai secolului trecut disidenţii Mihai Moroşanu, Gheorghe Ghimpu, Alexandru Usatiuc şi alţii). La aceeaşi întrunire, la care au participat circa 6.000 de persoane, regizorul de teatru şi publicistul Andrei Vartic a abordat o altă dată tragică din istoria Basarabiei – ocupaţia sovietică din 28 iunie 1940. El a criticat un comunicat al ATEM (agenţia oficială de ştiri a RSSM), dat publicităţii câteva zile mai devreme, în care se reitera punctul de vedere sovietic referitor la 1940 şi se spunea că Basarabia ar fi fost eliberată atunci[12].

Asupra aceluiaşi subiect şi în acelaşi spirit s-au referit şi Valeriu Negru, Vasile Bahnaru, iar regizorul Ion Mija a cerut – în legătură cu evocarea anului 1940 – retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul Moldovei. Bahnaru a mai informat publicul că el şi Mihai Ghimpu au fost la o conferinţă internaţională cu participarea reprezentanţilor Ţărilor Baltice, Ucrainei, Poloniei, Finlandei şi RFG, la care a fost condamnat Pactul Molotov-Ribbentrop. Tema pactului secret sovieto-german a fost abordată şi la alte întruniri ale cenaclului. De exemplu, la cea din 28 mai 1989, când Şalaru a amintit de faptul că el şi Iurie Roşca, membru al comitetului executiv al Frontului Popular, au participat pe 13-14 mai 1989 la Adunarea Baltică, unde s-a discutat subiectul. S-a invocat punctul 3 al Protocolului adiţional secret care viza Basarabia şi a fost criticat ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940[13].

Asupra problemei identitare s-a expus Constantin Tănase, menţionând că moldovenii sunt români şi că proiectul identitar moldovenesc datează cu anii 1922-1923[14]. Mihai Cimpoi, la rândul său, la şedinţa din 3 aprilie 1989, a criticat proiectul legii privind funcţionarea limbilor, pe motiv că la baza acestuia nu a fost luat textul propus de Uniunea Scriitorilor. Scriitorii Grigore Vieru şi Nicolae Dabija l-au susţinut pe M. Cimpoi, primul adăugând că declararea limbii „moldoveneşti" drept limbă de stat trebuie să fie însoţită de revenirea la alfabetul latin[15].

La câteva şedinţe ale cenaclului s-a cerut eliberarea persoanelor arestate în ajun, printre care Popa, Calistru, Vârtosu, Nistor. Pentru a urgenta eliberarea celor arestaţi, la 31 mai 1989 un grup de cinci persoane a declarat greva foamei. La aceştia au aderat alte 12 persoane. În acest grup erau Iurie Ţurcanu, Gari Bacal, Veaceslav Ceremuş, Ion Lupu, Ion Sinizur, Tatiana Ţigău, Ion Bletea, Anastasia Calistru, Valeriu Corobcă, Enriche Frumusachi, Svetlana Chiriac, Diana Grinciuc, Sergiu Bunea, Igor Petrea, Tudor Celac, Iurie Botnaru şi Tudor Rusu.

Drept urmare, pe 8 iunie 1989, persoanele arestate au fost eliberate. Dar pe 14 iunie au fost arestate alte cinci persoane – Ion Bletea, A. V. Gatman şi alţii – care protestau împotriva unei decizii a Comitetului Executiv Chişinău, potrivit căreia cei care doreau să obţină viză de reşedinţă în oraş

[11] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 32-34.
[12] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 30-31.
[13] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 33.
[14] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 34.
[15] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 10-13.

trebuiau să achite o sumă exorbitantă de 14.000 de ruble (preţul unui apartament cu 3-4 camere). Această decizie făcea aproape imposibilă stabilirea moldovenilor din localităţile rurale în Chişinău şi crea condiţii prielnice pentru aducerea cadrelor din afara RSSM[16].

Existau şi alte organizaţii care au contribuit la deşteptarea naţională a românilor din RSSM de la sfârşitul anilor 1980, precum Liga Democratică a studenţilor[17]. Pentru restabilirea atmosferei acelor vremuri sunt foarte importante mărturiile participanţilor la acele evenimente. Dumitru Maxim, în 1985-1989 student la Facultatea de Jurnalism a Universităţii de Stat, liderul Ligii Democratice a studenţilor din Moldova (LDSM) îşi aminteşte în legătură cu aceste evenimente că „liga a contribuit la fondarea unor cenacluri cum ar fi „Gheorghe Asachi" de la Universitatea Agrară; „Ovidiu" de la Universitatea de Medicină şi a susţinut activitatea altor cenacluri: „La steaua", al Facultăţii de Geografie de la Universitatea „T. Şevcenko" din Tiraspol, „Petrea Darienco", al Facultăţii de Jurnalism a USM, „B. P. Hasdeu", de la Facultatea de Istorie a USM etc. Cenaclul „Mihai Eminescu" de la Universitatea de Stat din Moldova dă naştere Cenaclului literar-muzical „Alexei Mateevici", care apare la evenimentul literar din data de 15 ianuarie 1988"[18].

La rândul său, Flavius Solomon, pe atunci student la Istorie, la USM, acum cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi, mărturiseşte că „în iarna anului 1987-1988, împreună cu Valeriu Mutruc şi Mihai Felea, colegi şi prieteni de facultate, am frecventat grupul de discuţii iniţiat de către Anatol Şalaru, pe atunci doctorand la Universitatea de Medicină din Chişinău. Întâlnirile aveau loc în special în camera de cămin a lui Anatol Şalaru. Era şi locul unde făceam schimb de carte editată în România. Alte grupuri cu care am interacţionat au fost acela al studenţilor istorici de la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă" (la acea vreme Institutul Pedagogic) şi tinerii care se întâlneau în apartamentul istoricului Ion Ţurcanu. Amintirile cele mai puternice sunt legate însă de Cenaclul „Bogdan Petriceicu Hasdeu" de la Facultatea de Istorie a USM, la crearea şi activitatea căruia am contribuit, alături de Valeriu Mutruc, Angela Bătrânac (Mutruc), Alexandra Şarov, Mihai Felea şi mulţi alţi colegi. Acest cenaclu a existat din toamna-iarna anului 1987 până pe la mijlocul anului 1989"[19].

Larisa Ungureanu, critic de artă, îşi aminteşte că înainte de Cenaclul „Mateevici" a fost Loteanu: „Nu uitaţi, că în Moldova revine Emil Loteanu. El primul a pus problema limbii. Prin filmul „Luceafărul" (e o poveste întreagă), prin emisiunile televizate „Se caută o stea". Şi studioul „Moldova-film", prin documentarele cu tematică socială, a spart tăcerea. Toate s-au întâmplat după 1986. Pot afirma că Uniunea Cineaştilor, mai exact cineaştii, au spart gheaţa"[20].

Referitor la eventuale probleme din partea poliţiei politice, Roman Mihăeş ne-a spus că „cei din KGB nu mai puteau să comită abuzuri, deoarece exista o solidaritate între protestatari şi, când existau încercări de intimidare, imediat se includeau şi măsuri de protecţie. Existau câţiva deputaţi în Sovietul Suprem al URSS, în special Leonida Lari, dar şi alţii, care interveneau în cazuri de presiuni"[21].

Ziaristul Vasile Mija, la rândul său, ne-a declarat că „nu, nu am fost chemat nicăieri şi nu am fost persecutat. Era ca un fel de „magnet" care atrăgea lumea prin forţa şi certitudinea pe care o lansa. Cenaclul „Mateevici" a fost în anii 1988-1991 prima mişcare cu întruniri cu adevărat revoluţionare. De pe scena acestui cenaclu şi-au început mai apoi cariera foarte mulţi adevăraţi politicieni oneşti, dar şi foarte mulţi care mai apoi au devenit doar nişte profitori"[22].

Lilian Negură, acum profesor la Universiatea din Ottawa, Canada, ne-a mărturisit experienţa sa legată de perioada respectivă: „Eu nu am fost nici intimidat şi nici contactat de KGB, deşi circulau tot felul de istorii despre asta. Apăreau astfel zvonuri că cineva X este informator KGB şi atunci eram atenţionaţi să nu vorbim prea mult cu acesta. În acest context, aş menţiona evoluţia ulterioară a lui F.G., devenit după anul 2000 jurnalist angajat pentru cauza PCRM la „Moldova Suverană" şi Agenţia „Moldpres". Este interesantă această evoluţie mai ales pentru faptul că, din câte îmi amintesc, el era cel care ne informa cel mai des cine este «kaghebist». De altfel, el este

[16] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, ff. 18-21.
[17] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 124, f. 3; inv. 73, d. 122, ff. 58-59.
[18] Interviu cu Dumitru Maxim, 30 iulie, 2012.
[19] Interviu cu Flavius Solomon, 27 iulie, 2012.
[20] Interviu cu Larisa Ungureanu, 29 iulie, 2012.
[21] Interviu cu Roman Mihăeş, 28 iulie, 2012.
[22] Interviu cu Vasile Mija, 30 iulie, 2012.

cel care mi-a spus «un secret» – că Anatol Şalaru este, de fapt, securist. Într-un moment, îmi amintesc că l-am şi întrebat pe Anatol ce crede despre asta, la care el mi-a răspuns că, de fapt, securiştii sunt cei care răspândesc aşa zvonuri... Nu ştiu daca a avut sau nu dreptate... Pe vremurile acelea era greu să-ţi dai seama cine are dreptate, era o atmosferă de paranoia generalizată”[23].

Prima organizaţie care va semăna cu timpul cu un partid politic, cu program foarte clar şi cu popularitate mare a fost Frontul Popular din Moldova. Acesta a fost creat oficial pe 20 mai 1989, adunarea de constituire având loc în sala de şedinţe a Uniunii Scriitorilor din Moldova. Frontul Popular din Moldova a luat naştere pe baza Mişcării democratice în sprijinul restructurării, la care au aderat în calitate de organizaţii fondatoare Cenaclul „Alexei Mateevici”, Asociaţia Istoricilor, Liga Democratică a Studenţilor, Mişcarea Ecologistă „Acţiunea Verde” etc. Crearea Frontului nu a implicat dispariţia organizaţiilor fondatoare, cu excepţia notabilă a Mişcării democratice. Cenaclul „Mateevici” a continuat până la sfârşitul anului 1989 să organizeze acţiuni împreună cu Frontul Popular sau aparte. Asociaţia Istoricilor a participat la majoritatea acţiunilor Frontului, dar a evoluat ulterior într-o organizaţie de sine stătătoare. La adunarea de constituire a FPM, din 20 mai 1989, au participat şi reprezentanţi ai găgăuzilor grupaţi în „Gagauz Halkî”. Au asistat şi reprezentanţi ai conducerii CC al PCM, guvernului şi KGB-ului[24].

Una dintre primele întruniri de anvergură ale Frontului Popular a avut loc pe 25 iunie 1989, fiind prilejuită de comemorarea zilei de 28 iunie 1940. Mitingul a fost autorizat în prealabil de către Comitetul Executiv Chişinău şi a adunat peste 10.000 de participanţi din Capitală, precum şi din alte localităţi. În cadrul manifestaţiei au fost expuse circa 50-60 de steaguri tricolore româneşti, precum şi 60-70 de lozinci care evocau evenimentele din iunie 1940, în urma cărora Basarabia a fost invadată de trupele sovietice, dar şi alte momente tragice din istoria provinciei. Printre lozinci erau: „Anul 1812 – anul ruperii Basarabiei de Moldova”, „Trăiască naţiunea”, „Pactul Ribbentrop-Molotov: ruşine”, „Până la munte şi la mare”, dar şi „Moldovei – cadre naţionale”. Au moderat mitingul Ion Hadârcă, preşedintele FPM, şi Gheorghe Ghimpu, în total luând cuvântul 16 persoane. Este prima acţiune a Frontului Popular care pune pe jar autorităţile comuniste de la Chişinău: se spune clar despre falsificarea evenimentelor din anii 1812, 1918 şi 1940 din istoria Basarabiei. Istoricul Ion Ţurcanu, de exemplu, spunea răspicat că nu există documente care să probeze faptul că puterea sovietică a fost instaurată în Basarabia la începutul anului 1918 şi că unica instituţie legitimă a provinciei era atunci Sfatul Ţării. Prin urmare, votul din 27 martie 1918 pentru Unirea cu România era unul legal. Acelaşi lucru l-a afirmat Anatol Şalaru.

Pentru prima dată liderii Frontului Popular din Moldova s-au pronunţat explicit şi fără rezerve nu numai asupra evenimentelor din anii 1918 şi 1940, dar au şi afirmat cu tărie ideea identităţii româneşti a moldovenilor şi faptul că populaţia locală majoritară este, de fapt, românească. Reprezentanţii PCM raportau conducerii că şi deputaţii poporului din URSS Ion C. Ciobanu, Ion Hadârcă (preşedintele FPM), Leonida Lari au susţinut ideile exprimate de ceilalţi vorbitori. Ion Hadârcă, de pildă, a spus că FPM este unica forţă politică reală din republică, ceea ce trebuie recunoscut la nivel oficial de către PCM. Ion C. Ciobanu, la rândul său, a zis că drept argument al caracterului de ocupaţie al regimului sovietic în Basarabia după 1940 servesc represiunile şi deportările care au urmat şi a propus ca victimele regimului sovietic să fie reabilitate, iar în amintirea lor să fie ridicat un monument. Oratorul a mai spus că în iulie ar trebui să aibă loc sesiunea Sovietului Suprem al RSSM, la care urma să fie adoptată legea despre declararea limbii „moldoveneşti” drept limbă de stat şi trecerea la alfabetul latin.

Leonida Lari a nelinişti şi mai mult trimişii PCM, ea abordând chestiunea deportărilor în cheia unui genocid asupra moldovenilor care a distrus cea mai bună parte a acestui popor. Discriminarea moldovenilor în propria lor ţară a început în 1940 şi continua, ei fiind lipsiţi de privilegiile de care se bucurau cadrele venite din republicile slave; migraţia era încurajată la nivel oficial; limba „moldovenească” era strâmtorată în şcoli etc. Pe trimişii partidului îi deranja şi faptul că Frontul devia de la scopurile declarate iniţial, de la „caracterul socialist” al programului, prin invocarea interpretărilor anticomuniste şi antisovietice ale evenimentelor anilor 1918, 1940, a rolului jucat de Sfatul Ţării, a regimului românesc interbelic

[23] Interviu cu Lilian Negură, 26 iulie, 2012.
[24] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 23-27.

în Basarabia, dar şi a faptului că FPM pretindea a fi deja nu doar o organizaţie care să contribuie la promovarea Perestroikăi, împreună cu partidul unic şi subordonată acestuia, ci dorind să supravegheze activitatea guvernului şi a altor organe de conducere ale RSSM[25].

Nevoia organizării unei Mari Adunări Naţionale a fost formulată la mitingul FPM din 26 iunie 1989. Iar la următoarele întruniri, din iulie-august, s-a tot vorbit despre mobilizarea populaţiei în vederea unei participări în masă la acest eveniment. La Marea Adunare Naţională din 31 august 1989 au participat circa 500.000 de persoane din toate raioanele republicii. CC al PCM a evaluat însă participanţii la numai 100.000. Cuvântările de la acel eveniment sunt cunoscute, de aceea vom sublinia în continuare doar câteva idei care erau alarmante pentru PCM. Printre acestea, ideea lui Ion Druţă potrivit căreia ospitalitatea exagerată a moldovenilor i-a dus acolo unde se află şi de aceea ei nu au loc în propria lor casă. Tot Druţă a numit Pactul de neagresiune din 1939 o „afacere a doi tirani, Stalin şi Hitler", drept urmare Moldova (adică Basarabia) a fost împărţită în trei părţi (sudul şi nordul fiind cedate Ucrainei).

Aceeaşi idee care a îngrijorat partidul – problema teritoriilor Basarabiei istorice – a fost menţionată de Valeriu Matei, secretar al Societăţii culturale din Moscova „Moldova", dar şi de Vasile Levîţchi, scriitor român din Cernăuţi. CC al PCM era deranjat şi de alte afirmaţii care au răsunat la 27 august 1989 în piaţa din centrul Chişinăului: revendicarea de a declara limba română („moldovenească") drept limbă de comunicare interetnică, nu numai de stat (Ion C. Ciobanu, secretarul Uniunii Scriitorilor); afirmaţia, potrivit căreia Consiliul Colectivelor de Muncă (STK) a fost creat de Frontul Internaţionalist „Edinstvo", de orientare şovină şi imperială (Leonida Lari); ideea că grevele lansate de întreprinderile de subordonare unională trebuie să înceteze, urmând a fi deschide dosare penale împotriva celor vinovaţi, pierderile înregistrate de economie fiind deja mult mai mari decât cheltuielile necesare pentru trecerea la alfabetul latin (Nicolae Dabija, redactor-şef al ziarului „Literatura şi arta"); apelul de a studia adevărata istorie a Ţării Moldovei, activitatea lui Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare şi a altor domnitori; critica la adresa istoricilor din RSSM (Vladimir Beşleagă, scriitor, membru al Sfatului FPM).

A deranjat PCM şi apelul de a declara tricolorul drept drapel de stat al RSSM, precum şi revendicarea de a adopta o nouă stemă şi un nou imn (Ion Ţurcanu, istoric, redactor al editurii „Cartea Moldovenească", Ion Vatamanu, poet); apelul de a refuza înrolarea tinerilor moldoveni în Armata Sovietică „de ocupaţie", solicitarea de „reabilitare a emigranţilor moldoveni şi români", inclusiv Nicolae şi Victor Lupan, Pan Halippa şi alţi membri ai Sfatului Ţării (Anatol Şalaru, lider al Cenaclului „Mateevici"); ideea că anume conducerea RSSM este responsabilă pentru declanşarea acţiunilor „Edinstvo" în sudul republicii şi în stânga Nistrului (Alexandru Moşanu, profesor la Facultatea de Istorie, USM).

Concluzia reprezentanţilor CC al PCM era că „rezoluţiile adoptate, precum şi apelurile lansate trebuie să fie studiate cu minuţiozitate, în vederea elaborării şi implementării unui plan constructiv de măsuri, şi că e nevoie de a formula o apreciere politică principială faţă de revendicările de tip naţionalist şovinist şi antisocialist, în lumina declaraţiei CC al PCUS despre evenimentele din republicile baltice". Din partea CC al PCM, la Adunare a luat cuvântul Mircea Snegur, având mandat de la Biroul Politic[26]. Cu toate acestea, la şedinţa conducerii PCM din 28 august 1989, acesta va fi criticat aspru că a participat.

Este important să vedem ce spun şi unii din participanţii la Marea Adunare Naţională din 27 august 1989. Sergiu Burcă, de exemplu, membru atunci al Sfatului Frontului Popular din Moldova, îşi amintea 23 de ani mai târziu: „Despre Marea Adunare Naţională din 27 august 1989 am cele mai frumoase amintiri. Eram chiar în epicentru, făceam parte din echipa care se ocupa de pregătirea evenimentului. Ştiu că nu o va spune nimeni şi niciodată, dar dacă asta contează pentru posteritate, pot să mărturisesc, cu legitimă mândrie, că ideea în sine de a convoca o mare adunare naţională mi-a aparţinut. Am lansat-o iniţial într-o discuţie cu colegii mei, după mitingul de doliu din 26 iunie 1989, pe care l-am organizat în Piaţa Victoriei, cum se numea atunci actuala PMAN. Apoi am discutat-o într-un cerc mai larg şi, în cele din urmă, ideea respectivă a devenit decizie a Comitetului Executiv şi, ulterior, a Sfatului FPM. Au ur-

[25] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, f. 22.

[26] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, 51-57.

mat două luni de pregătiri intense, fără internet, fără reţele de socializare, fără telefoane mobile, fără media. Doar telefonul fix şi contactele directe cu oamenii. Până la urmă, a fost un eveniment cu totul şi cu totul remarcabil. Cu câteva zile înainte, nimeni nu bănuia, nici chiar noi, cei care ne ocupam de organizare, ce amploare va avea evenimentul. Ştiam din ajun că vin spre Chişinău, de la zeci de kilometri, coloane de oameni pe jos. Dar nu aveam o statistică exactă. Abia în dimineaţa zilei de 27 august, când tot perimetrul central al Chişinăului devenise neîncăpător, ne-am dat seama că va urma o zi istorică. Sublimul evenimentului de acum 23 de ani rezidă în esenţa revendicărilor cuprinse în Actul Final. Acestea au purtat un caracter eminamente spiritual. Marea masă de oameni prezentă în piaţă nu a cerut salam sau votcă, ci dreptul de a vorbi în limba maternă şi de a scrie cu alfabet latin.

Dacă m-aş apuca să dau acum aprecieri foştilor mei colegi, aş putea fi bănuit, şi pe bună dreptate, de subiectivism. De aceea, mă voi limita doar la câteva consideraţii de ordin general. Prin forurile decizionale ale Frontului Popular s-au perindat diverse categorii de oameni. Cei mai mulţi erau sinceri în convingerile şi acţiunile lor, dar cu timpul au fost înlăturaţi, rând pe rând, din formaţiune. Alţii serveau drept curea de transmisie pentru Comitetul Central al PCM şi aveau misiunea de a ţine mişcarea sub control, în limitele Perestroikăi gorbacioviste. La a treia categorie i-aş raporta pe unii lideri care au avut o misiune foarte grea: să nu admită, la faza incipientă, evoluţii după scenariul baltic, iar după proclamarea independenţei, să preia conducerea mişcării unioniste şi s-o ducă sub preş".

La rândul său, Valentin Chilat, unul dintre membrii Frontului Popular în 1989, ales ulterior deputat în Parlamentul Republicii Moldova, îşi aminteşte următoare în legătură cu acele evenimente istorice: „Legat de Marea Adunare Naţională mai mult îmi amintesc de munca de organizare decât de evenimentul propriu-zis. Ne-a fost foarte greu să convingem oamenii să meargă la Chişinău. Entuziasmul era la maximum, dar condiţiile în care activam erau insuportabile. Până la urmă am plecat şi noi vreo 20 de persoane spre Chişinău. În piaţă, la coloana noastră s-au adăugat cu mult mai mulţi, care au plecat de sine stătător. A fost un eveniment care i-a marcat pe mulţi. Păcat că au profitat pe urmă alţii. Pe Hadârcă îl cunoşteau mulţi, Roşca însă era un anonim foarte insistent şi activ. E greu azi de spus că cineva ar fi putut sa prevadă ceva. Cu toate că foarte mulţi au înţeles mai devreme rolul lui Roşca. Altceva e că n-am acceptat să plec pur şi simplu din partid din cauza lui Roşca cum au făcut-o alţii".

O părere deosebită are alt participant la Marea Adunare Naţională din 27 august 1989, Iulian Ciocan, scriitor, colaborator al postului de Radio Europa Liberă: „Nu prea îmi face plăcere să-mi amintesc de perioada aceea. Ţin minte că piaţa din centrul Capitalei era plină cu oameni naivi, romantici, însufleţiţi sau otrăviţi de miasmele naţionalismului contraproductiv. Ţin minte că la tribuna din faţa maselor se cocoţaseră mulţi oameni care voiau sincer prăbuşirea URSS-ului, dar şi suficienţi indivizi care au simţit că pot profita din plin. Ţin minte că m-a nedumerit şi chiar jignit ritualul ciudat al îngenuncherii. M-au intimidat niţel icoanele şi prosoapele care se vedeau pretutindeni. Asta pentru că eu eram un orăşean get-beget şi mi s-a părut mişcarea de eliberare folclorică-rurală. Şi, fireşte, nu eram proroc să ştiu care va fi traseul liderilor pomeniţi mai sus".

A doua zi după Marea Adunare Naţională din 27 august 1989 s-a convocat Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei pentru a analiza situaţia creată. S-a discutat, în principal, pe marginea a două chestiuni: ultima redactare a legilor despre limbă ce trebuiau adoptate de către sesiunea Sovietului Suprem care se deschidea a doua zi, precum şi Marea Adunare Naţională, cuvântările şi rezoluţia adoptată. În plan mai larg, această şedinţă reflectă foarte clar cum deja în august 1989 conducerea PCM era divizată şi reprezenta un fel de mini-parlament. Fără însă a formaliza noua realitate prin crearea de fracţiuni, interzise de Lenin în 1921 pe motiv că ar fi un pericol de moarte la adresa partidului şi a „centralismului democratic".

În ceea ce priveşte legislaţia lingvistică, cele mai aprinse discuţii a stârnit subiectul ce ţinea de statutul limbii ruse. Unii vorbitori, precum L.A. Bolgarin, şef de secţie la CC al PCM, au insistat asupra caracterului de limbă de comunicare interetnică pentru limba rusă, acest lucru fiind stringent necesar, după părerea sa, mai ales pentru buna funcţionare a căilor ferate, aviaţiei ş.a.

Lucrătorii acestor ramuri ameninţau cu greva generală dacă erau obligaţi prin lege să treacă

la limba „moldovenească" în actele oficiale şi în comunicarea de zi cu zi. Aceasta în condiţiile în care, după cum a menţionat primul secretar al CC al PCM, Simion Grossu, la începutul şedinţei, la acea dată erau în grevă împotriva declarării limbii „moldoveneşti" drept limbă de stat nu mai puţin de 116 întreprinderi. Majoritatea absolută erau de subordonare unională, întrunind peste 82.000 de persoane. Bolgarin însă exprima părerea altor membri ai Biroului Politic, de exemplu a lui Vladislav Semionov şi Veaceslav Pşenicinikov, care erau cunoscuţi pentru poziţiile lor proimperiale şi nu doreau să se expună deschis şi radical pe marginea acestui subiect. În cele din urmă, Simion Grossu a temperat spiritele, impunând o formulă care să fie acceptată atât de Frontul Popular, cât şi de Frontul Internaţionalist „Edinstvo". Adică, limbii „moldoveneşti" în grafia latină să-i fie acordată statutul de limbă de stat, iar limbii ruse – de comunicare interetnică, fără a se preciza dacă e vorba de acest statut numai în relaţiile cu celelalte republici şi cu Centrul sau în general, ceea ce o făcea de fapt egală cu cea „moldovenească"/ română.

Mircea Snegur a avut o poziţie fermă în chestiunea statutului celor două limbi, afirmând, printre altele, că „pe primul loc trebuie să fie limba moldovenească", altfel „reiese că nu ştim limba de stat şi nici nu e nevoie să o cunoaştem", aluzie clară la adresa colegilor săi din CC care nu vorbeau şi nici măcar nu înţelegeau limba majorităţii, româna. Snegur a fost susţinut, prin formule mai mult sau mai puţin ambigue, de către Ion Guţu, secretar al CC al PCM, membru al Biroului Politic; Nicolae Ţâu, prim-secretar al Comitetului orăşenesc de partid Chişinău, la fel membru al Biroului Politic, şi de Vladimir Ţurcanu, şeful secţiei juridice a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, subalternul lui Snegur după funcţie, dar cunoscut ca persoană din gruparea lui Petru Lucinschi (Ţurcanu va fi ministru de Interne în anii 1999-2001 şi deputat PCRM între 2005 şi 2009).

A doua chestiune importantă discutată la şedinţa Biroului Politic al CC al PCM în ziua de 28 august 1989 era legată de evenimentul care avusese loc cu o zi înainte: Marea Adunare Naţională. Acelaşi Bolgarin a fost folosit pe post de „vârf de lance" al fracţiunii promoscovite. El a precizat că e nevoie de adoptat o poziţie fermă faţă de cele întâmplate cu o zi înainte în Piaţa Victoriei (astăzi Piaţa Marii Adunării Naţionale), textul urmând a fi publicat imediat în ziarele principale ale partidului, „Sovetskaia Moldavia" şi „Moldova socialistă". Bolgarin, ca reprezentant al grupării promoscovite, era îngrijorat mai ales de rezoluţia adoptată de adunarea istorică din centrul Chişinăului din 27 august 1989, pe care a caracterizat-o, pe bună dreptate, drept „antisovietică" şi „antisocialistă" (un eufemism pentru „anticomunism", pentru a nu aţâţa spiritele şi a recunoaşte că partidul se afla într-o situaţie inedită şi disperată). Mai grav, în opinia lui Bolgarin, era faptul că deputaţi ai Sovietului Suprem nu numai că nu s-au detaşat de cuvântările şi rezoluţia adoptată, dar au susţinut vehement ideile exprimate. La rândul său, Ivan Calin, preşedintele Consiliului de Miniştri al RSSM şi membru al Biroului Politic al CC al PCM, a afirmat că Marea Adunare Naţională este o încercare de a orienta evenimentele după scenariul baltic. Se avea în vedere hotărârea cu care balticii îşi revendicau dreptul de a ieşi din URSS, insistând pe ideea că în 1940 au fost ocupate prin forţa armelor.

Faţă de aceste critici, Simion Grossu, liderul *de facto* al RSSM la acel moment, se declara mulţumit, adăugând că, în general, Marea Adunare Naţională a decurs „fără incidente majore" şi că „putea fi şi mai rău". El a mărturisit că a urmărit în direct luările de cuvânt ale vorbitorilor şi că, în paralel, Gheorghe Lavranciuc, şeful KGB-ul de la Chişinău, i-a raportat de câteva ori despre situaţia din piaţă, prin intermediul agenţilor strecuraţi în mulţime. Atunci când a afirmat că „putea fi şi mai rău", Grossu se referea, probabil, la intenţia unor lideri ai Frontului Popular de a declara ieşirea din cadrul URSS, revendicare formulată la mitingurile anterioare ale organizaţiei ce coordona mişcarea de eliberare naţională a moldovenilor din stânga Prutului.

Un aspect interesant de la şedinţa Biroului Politic al CC al PCM din 28 august 1989 a fost legat şi de învinuirile formulate de Vladislav Semionov, secretar al CC al PCM, la adresa lui Mircea Snegur. Astfel, la un moment dat, Semionov l-a acuzat pe Snegur că ar fi fost adevăratul organizator al Marii Adunări Naţionale din 27 august 1989, încercând astfel să-l discrediteze în faţa Biroului Politic şi al partidului în ansamblu. Replica lui Snegur a fost foarte punctuală. El a precizat că a fost la evenimentul din 27 august fiind mandatat de Biroul Politic şi că, în rând cu el, au mai participat, în calitate de delegaţi din partea partidului, Ion

Guţu, Victor Puşcaş, Mihail Platon, Nicolae Ţâu şi alţii. Snegur spunea că nu avea cum să „închidă gura" emisarilor baltici şi celui georgian, care i-au numit pe ruşi ocupanţi. Pentru a ieşi onorabil din situaţie, Mircea Snegur l-a învinuit, la rândul său, pe Semionov că ar fi în spatele mişcării greviste declanşată cu scopul de a împiedica declararea limbii „moldoveneşti" drept limbă de stat. Drept urmare, ştiind, probabil, că Snegur are argumente când face asemenea afirmaţii, Semionov şi-a retras alegaţiile şi a adoptat un ton mai conciliant, spunând că este în pericol unitatea partidului.

După cum se observă, în august 1989, Biroul Politic al CC al PCM nu mai era instituţia monolită care avea o viziune consolidată asupra evenimentelor din republică şi din URSS. Cu alte cuvinte, asistăm la o polarizare a poziţiilor, „tabăra naţională" gravitând în jurul lui Snegur, iar cea „proimperială" – în jurul lui Semionov şi Pşenicinikov (acesta din urmă fiind al doilea secretar al CC al PCM). La rândul său, Simion Grossu, primul secretar la CC al PCM, încerca să joace rolul de moderator între cele două grupări, fapt care va duce la compromiterea sa atât în faţa susţinătorilor Frontului Popular, cât şi a Mişcării „Edinstvo"[27]. Grossu va fi demis în 16 noiembrie 1989, după incidentele din 7 şi 10 noiembrie, în locul său fiind numit Petru Lucinschi, de a cărui revenire în Moldova au fost legate o serie de speranţe exagerate.

Un impact deosebit asupra mişcării de eliberare naţională din RSSM l-a avut discuţia despre înţelegerea germano-sovietică din 1939 şi prevederile sale cu privire la Basarabia. Recunoaşterea de către URSS, în decembrie 1989, a existenţei Protocolului adiţional secret al Pactului sovieto-german din 23 august 1939, prin care Moscova şi Berlinul îşi împărţeau sferele de influenţă în Europa de Est, a avut efectul unei bombe cu efect întârziat asupra destinului URSS. Acest lucru a lipsit de legitimitate aflarea în componenţa Uniunii Sovietice a teritoriilor incluse în 1939-1940, printre care Ţările Baltice şi Basarabia. Peste numai câteva luni, la 11 martie 1990, Lituania îşi declară independenţa faţă de Moscova, iar RSSM este prima care recunoaşte acest act. Pentru românii basarabeni recunoaşterea existenţei Protocolului secret a delegitimat aflarea în continuare în componenţa URSS şi a echivalat cu recunoaşterea faptului că regimul impus prin forţă, după iunie 1940 şi apoi după martie 1944, a fost unul de ocupaţie. Acest lucru a înclinat balanţa opiniei publice contra semnării unui nou tratat unional, pe care voia să-l impună Moscova în 1990-1991.

După cum se ştie, în perioada postbelică, URSS nu a recunoscut existenţa unui protocol adiţional secret la tratatul încheiat cu Germania în 1939. Mai mult, Moscova a publicat în mai multe limbi de circulaţie internaţională broşuri în sute de mii de exemplare pe acest subiect, afirmând că existenţa acestuia ar fi o invenţie a propagandei burgheze şi a duşmanilor de moarte a comunismului. Conducătorii sovietici, de la Stalin la Gorbaciov inclusiv, au înţeles ce impact poate avea acest document asupra regimului sovietic. Dar adevărul iese, mai devreme sau mai târziu, la suprafaţă.

Pactul Ribbentrop-Molotov şi Protocolul secret a fost discutat şi condamnat la diferite întruniri ale Cenaclului „Mateevici" şi ale Frontului Popular din primăvara-vara anului 1989 (Caşu, Şarov 2011, 116). Conducerea sovietică nu mai putea neglija acest aspect şi, la Congresul I al Deputaţilor poporului din URSS, din mai-iunie 1989, s-a creat o comisie specială, condusă de Alexandr Iakovlev, ce avea scopul de a elabora un raport cu privire la „aprecierea politico-juridică" a Protocolului secret din 23 august 1939. În comisia respectivă au intrat reprezentanţi ai republicilor vizate, Lituania, Letonia, Estonia şi Moldova, precum şi din partea Rusiei şi a altor republici unionale. Din iunie până în decembrie 1989, comisia s-a întrunit de câteva ori. Din partea Moldovei au participat la aceste întruniri doi deputaţi ai poporului din URSS, Grigore Eremei, preşedintele Consiliului Sindicatelor din RSSM şi membru al Biroului CC al PCM, şi scriitorul Ion Druţă. Documentele de arhivă confirmă că, cel puţin Grigore Eremei, a corespondat cu Iakovlev pe această chestiune, insistând ca rezoluţia finală a comisiei să cuprindă referiri şi la Basarabia.

În una dintre aceste scrisori, Eremei spune foarte clar că nu trebuie condamnat doar Protocolul adiţional secret, dar şi nota ultimativă adresată de Molotov guvernului României la 26 iunie 1940, prin care se afirmă că majoritatea populaţiei Basarabiei ar fi fost alcătuită din ucraineni. Acest fals a pregătit de fapt dezbinarea teritorială a Basarabiei, o parte importantă din sud şi alta din nord fiind cedate pe nedrept Ucrainei. Un alt aspect era legat de Bucovina de Nord, care, conti-

[27] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 453, ff. 1-31.

nuă Eremei, a fost cedată Ucrainei invocându-se că a fi o „compensaţie pentru 22 de ani de exploatare a Basarabiei", ceea ce el considera inacceptabil şi nedrept. Responsabilitatea pentru răşluirea teritorială a Basarabiei, potrivit lui Eremei, o poartă conducătorii de atunci ai RASSM Borodin, Constantinov, Brovko, Zelenciuc, dar şi Nikita Hruşciov, prim-secretar al CC al PC (b) din Ucraina şi secretar al CC al PC (b) unional[28].

La 24 decembrie 1989, Congresul II al Deputaţilor poporului din URSS a condamnat „semnarea Protocolului adiţional al Pactului sovieto-german din 23 august 1939 şi a altor înţelegeri secrete cu Germania" şi a recunoscut că acestea sunt „din punct de vedere juridic, lipsite de temei şi de valabilitate din momentul semnării lor", „venind în contradicţie cu suveranitatea şi independenţa unor state terţe". Prin protocolul adiţional secret au fost împărţite sferele de influenţă între cele două puteri dictatoriale, care au neglijat totalmente normele de drept internaţional şi drepturile popoarelor. Iniţial, decizia adoptată de Congres după raportul lui Iakovlev nu conţinea nici un cuvânt despre Basarabia, dar, până la urmă, la insistenţa lui Eremei, în versiunea finală a fost inclusă o singură menţiune care făcea referire la provincia dintre Prut şi Nistru. Pasajul era următorul, din punctul 3: „Congresul consideră că tratatul nu era în contradicţie cu normele dreptului internaţional şi a practicii tratatelor dintre state, adoptate pentru asemenea reglementări. Dar, atât în timpul semnării tratatului, cât şi în procesul ratificării acestuia s-a ascuns faptul că a fost semnat „un protocol adiţional secret", prin care se împărţeau sferele de influenţă între părţile semnatare de la Marea Baltică până la Marea Neagră, de la Finlanda până la Basarabia". Nu era o precizare foarte explicită cu privire la soarta Basarabiei. Luând cuvânt de la tribuna Congresului, Eremei a propus crearea unei alte comisii care să continue studiul consecinţelor Protocolului adiţional secret asupra Basarabiei. Dar nici Iakovlev şi, mai ales Gorbaciov, nu au fost de acord cu asta.

Este de remarcat de asemenea rolul lui Petru Lucinschi în recuperarea unor documente preţioase, aflate la Moscova, despre chestiunea Basarabiei în 1940 şi maniera în care s-a trasat hotarele RSSM cu Ucraina. La 23 februarie 1990, Lucinschi adresează o scrisoare CC al PCUS prin care solicită ajutorul pentru identificarea şi fotocopierea, în fondurile de arhivă ale CC al PCUS, a documentelor istorice importante necesare pentru masa rotundă a istoricilor din RSS Moldovenească şi RSS Ucraineană cu subiectul: „Anul 1940 în destinele istorice ale popoarelor moldovenesc şi ucrainean". Viitorul preşedinte al Republicii Moldova constată o „creştere a interesului pentru istoria poporului moldovenesc şi a Partidului Comunist al Moldovei în condiţiile unei creşteri a activismului social-politic al întregii societăţi". Cele mai aprigi discuţii „erau legate de evenimentele din 1917-1918, 1939 şi, în special, 1940, când Basarabia s-a reunit cu Patria Sovietică şi, prin decizia sesiunii a VII-a a Sovietului Suprem al URSS, a fost formată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească".

Autorul scrisorii menţionează „legătura directă" pe care o exprimă atât participanţii la diferite manifestaţii, cât şi presa „între Pactul Molotov-Ribbentrop cu Protocolul adiţional secret şi notele ultimative ale guvernului sovietic adresate guvernului român din 26 şi 27 iunie 1940" şi „folosirea nejustificată a căilor şi metodelor pentru crearea organelor de partid şi de stat în Basarabia, formarea RSSM" şi „delimitarea naţional-statală neîntemeiată dintre RSS Ucraineană şi nouformata RSS Moldovenească". Autorul scrisorii a exprimat concis, dar exact, atmosfera care exista atunci în societate: populaţiei din Basarabia i-a fost impusă o structură statală nelegitimă, menită să asigure dominarea regimului comunist, iar teritoriul Bucovinei de Nord a fost inclus în componenţa Ucrainei fără niciun temei istoric sau juridic[29].

Un alt episod legat de protocolul adiţional secret în această perioadă care anticipează colapsul URSS a fost organizarea la Chişinău în zilele de 26-28 iunie 1991 a conferinţei internaţionale intitulate Pactul Molotov-Ribbentrop şi consecinţele lui pentru Basarabia. Organizată sub egida Parlamentului Republicii Moldova, conferinţa a întrunit istorici, politologi, cercetători din domeniile conexe şi politicieni din 16 ţări printre care România, Statele Unite (Nicolas Dima), Marea Britanie (Dennis Deletant), Germania, Franţa, Israel, Cehoslovacia, Polonia, Rusia, Ucraina, Ţările Baltice, Georgia etc. În total au luat cuvântul 64

[28] AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 200, 1-3.

[29] AOSPRM, F. 51, inv. 74, d. 92, ff. 43-46.

de persoane, dintre care 15 – din Republica Moldova, evenimentul fiind reflectat de către 80 de jurnalişti de la şase agenţii de presă, de la ziare, reviste, precum şi mai multe televiziuni şi posturi de radio de peste hotare. Atitudinea comuniştilor de la Chişinău faţă de conferinţă poate fi desprinsă din scrisoarea primului secretar al CC al PCM Grigore Eremei către secretarul CC al PCUS A. Dzasohov. Cuvântul de deschidere la conferinţă a fost rostit de către preşedintele Republicii Moldova, Mircea Snegur. Intitulat sugestiv „Două adevăruri nu există", discursul preşedintelui moldovean a punctat câteva chestiuni importante care aveau să fie reiterate de nenumărate ori de participanţii la conferinţă. Anume că Pactul dintre Germania nazistă şi Uniunea Sovietică din 23 august 1939 a pecetluit soarta a milioane de oameni, inclusiv a basarabenilor. Ocupaţia sovietică a Basarabiei şi a Bucovinei de Nord din 28 iunie 1940 a fost o urmare a înţelegerii dintre două regimuri totalitare care a avut drept consecinţă izolarea basarabenilor de lumea civilizată. Noua Europă, democratică, spunea Snegur, nu poate exista fără lichidarea consecinţelor celui de-al Doilea Război Mondial, în special în ceea ce priveşte sud-estul european şi Ţările Baltice.

Un rol aparte în pregătirea conferinţei l-a jucat Alexandru Moşanu, speakerul Parlamentului, care a şi prezentat raportul de bază. După relatarea lui Eremei, „raportul a acoperit mai mult istoria Basarabiei de până la semnarea pactului din 23 august 1939, dar în partea finală nu a uitat şi el să menţioneze impactul tratatului sovieto-german pentru teritoriile României interbelice de la est de Prut". Mulţi dintre participanţi nu au vorbit deloc sau aproape deloc despre pactul Molotov-Ribbentrop şi consecinţele lui pentru Basarabia şi Bucovina de Nord, aşa cum a fost cazul lui Pavel Parasca de la Universitatea de Stat din Chişinău, Mitru Ghiţiu, directorul Arhivei de Stat a Republicii Moldova, Ion Raţiu, senator în Parlamentul României, Apostol Stan, Corneliu Bodea, Dan Berindei, toţi trei de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti şi alţii. Acest lucru a fost utilizat de către Comitetul Central al PCM în ideea de a compromite importanţa conferinţei internaţionale şi caracterul ei ştiinţific. În realitate, comuniştii moldoveni erau furioşi că nu fuseseră invitaţi să participe şi ei, şi mai ales, erau deranjaţi de tezele principale enunţate la conferinţă, precum şi de un volum de documente, publicat înainte de eveniment, în limbile română, rusă, engleză şi franceză (editat de Ion Şişcanu, Vitalie Văratic, cu o introducere de V. Matei).

În raportul lui Grigore Eremei, se sublinia că subtextul organizării conferinţei a fost trimiterea unui mesaj către Centru că Moldova nu va semna nicidecum un tratat unional şi că se urmăreşte ieşirea din cadrul URSS. Era trimis un semnal şi Kievului, întrucât, potrivit liderului comuniştilor moldoveni, prin critica adusă manierei în care s-a trasat hotarul RSSM în 1940 se ridica şi problema hotarelor cu Ucraina. În vederea contracarării concluziilor conferinţei de la Chişinău, Grigore Eremei propune CC al PCUS să iniţieze o campanie mediatică la televiziunea centrală, dar şi la radioul sovietic, inclusiv emisiuni speciale pentru a fi difuzate în România, prin intermediul cărora să fie propagat punctul de vedere sovietic asupra evenimentelor din anii 1939-1940[30].

Prin urmare, se observă că Partidul Comunist al Moldovei a fost nevoit să se ocupe de chestiunea legată de consecinţele Pactului Ribbentrop-Molotov şi a protocolului adiţional secret pentru Basarabia şi Bucovina de Nord sub presiunea revendicărilor formulate de numeroşi lideri ai mişcării de eliberare naţională din anii 1989-1991. Notăm de asemenea diferenţa dintre opiniile exprimate de una şi aceeaşi persoană în diferite conjuncturi şi deţinând funcţii diferite. În 1989, ca membru al Biroului CC al PCM şi deputat în Congresul Deputaţilor din URSS Eremei are o poziţie clară şi în concordanţă cu interesele mişcării naţionale. În 1991 însă, Eremei, deja în calitate de prim secretar al CC al PCM (7 februarie-23 august 1991) are o poziţie contrară, conformă cu cea impusă de CC al PCUS, a Moscovei. Poziţia conducerii CC al PCM în 1991 este contrară mişcării naţionale nu numai în privinţa protocolului secret, dar şi în chestiunea semnării tratatului unional, optând pentru participarea Moldovei la referendumul din martie 1991, deşi acest lucru a fost declarat ilegal de către Sovietul Suprem al de la Chişinău în frunte cu Mircea Snegur. Astfel, Partidul Comunist al Moldovei, până la puciul din august 1991, a ţinut cu orice preţ ca Republica Moldova (denumire oficială din 23 mai 1991) să nu devină stat independent de Moscova, ci să facă parte în continuare din federaţia statelor sovietice.

[30] AOSPRM, F. 51, inv. 74, d. 109, ff. 37-44.

Bibliografie

Caşu 2011: Ig. Caşu, Opozanţi politici în RSSM după 1956: spre o tipologizare bazată pe dosare din arhiva KGB. In: (Eds. S. Musteaţă, I. Caşu) Fără termen de prescripţie. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa (Chişinău: Cartier 2011), 512-562.

Caşu 2012: Ig. Caşu, Was the Soviet Union an Empire? A view from Chisinau. Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes 1-2, vol. I, 1-2, 2012, 293-306.

Caşu, Şarov 2011: Ig. Caşu, Ig. Şarov (eds.), Republica Moldova de la Perestroikă la independenţă, 1989-1991. Documente inedite din arhiva CC al PCM (Chişinău: Cartdidact 2011).

Negru 1990: N. Negru, Cum am devenit nebun. Basarabia nr. 9, 1990, 140-152.

Partidul 2008: Partidul Popular Creştin Democrat. Documente şi materiale, vol. I (Chişinău 2008).

Stăvilă 1996: V. Stăvilă, Evoluţia componenţei naţionale a elitei politico-economice a RSSM, 1940-1991. Revista de Istorie a Moldovei 4, 1996, 38-46.

Кашу 2011: И. Кашу, Был ли Советский Союз империей? Взгляд из Кишинева. Неприкосновенный запас №4, Москва, 2011, 191-202.

XVI Съезд 1986: XVI Съезд Коммунистической Партии Молдавии, 23-25 января 1986 г. (Кишинев: Картя Молдовеняскэ 1986).

National Liberation Movement in the Moldavian SSR, 1989-1991: some contributions

Abstract

The article focuses on the national movement in the former Moldavian SSR in the late 1980s-early 1990s. Based on newly disclosed documents from the archive of the former Central Committee of Moldavia, the author analyses the relation between the CPM-CPSU and the informal organizations related to a wide range of issues pertaining to the language question, re-evaluation of the Stalinist repressions, relation with Romania and so on. An important role in the breakdown of the Communist regime in Moldavia was played by students, intellectuals, writers especially, but also historians. One of the main conclusions of the article is that the Communist Party of Moldavia propagated and supported with its entire means the idea of preserving Moldova within Soviet Union, up to late August 1991, during the abortive putsch in Moscow against Gorbachev. This reality contrasts with the post-Soviet pretensions of the Party of Communists of the Republic of Moldova that CPM sustained the idea of independent Moldova in late 1980s-ealry 1990s.

Национальное освободительное движение в МССР в 1989-1991 гг.: новые данные

Резюме

В статье рассматриваются малоизвестные аспекты национального движения в Молдавской ССР в конце 1980-х - начале 1990-х годов. На основании документов, обнаруженных в архиве бывшего ЦК КП Молдавии, автор анализирует отношения между КПМ-КПСС и неформальными организациями, связанные с широким спектром вопросов, таких как языковой вопрос, переоценка сталинских репрессий, отношения с Румынией и так далее. Важную роль в разрушении коммунистического режима в Молдавии играли студенты и интеллигенция, особенно писатели и историки. Один из основных выводов статьи заключается в том, что, вопреки очень распространенной точке зрения, Коммунистическая партия Молдавии не поддерживала процесс становления независимости Молдовы. Наоборот, КПМ недвусмысленно выступала за сохранение Молдовы в составе Советского Союза до конца августа 1991 года.

11.02.2013

Dr. Igor Caşu, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: igorcasu@gmail.com

THE BULGARIANS IN TRANSNISTRIA[1]

Jerzy Hatłas

Pridnestrovian Moldavian Republic (PMR) or *Transnistria* (Moldavian/Romanian: *Stânga Nistrului – „Left Bank of the Dniester"*) – there is a tiny piece of land situated between the left bank of river Dnester (from the West) and the border with Ukraine on the East. This territory is at about 200 km long and 12-15 km wide only. The part of Transnistria is also the town of Bendery (Romanian Tighina) situated on the right bank of Dnester and some small areas lying of the same bank of river. The whole territory is 4163 square km and it is divided into seven regions. The whole this territory constitutes the Eastern part of Republic of Moldova and such is the standpoint of international community. Nevertheless, the secession declared by Transnistria in September of 1990 created quite strange situation that central authorities in Chişinău simply lost control over this territory. There was even the civil war which Transnistria treates as the "liberation war".

The forefather of this strange quasi-state entity had been presented by also efemerical (which functioned in 1924-1940) *The Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic* (Moldavian/Romanian: *Република Аутономэ Советикэ Сочиалистэ Молдовеняскэ, Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească*), with its capital in Balta and later on in Tiraspol. The contemporary authorities in Transnistria treat this republic as one of method of legitimacy of their political power (Gil 2006, 41). Stalin treated this autonomous territory as the first phase leading to annexation of Bessarabia in the first possible moment. Just after the annexation of Bessarabia by Soviet Union in 1940 some territories situated on the left bank of Dnester created the integral part of *The Moldavian Soviet Socialist Republic* (Moldavian/Romanian: Република Советикэ Сочиалистэ Молдовеняскэ or *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*; Russian: *Молдавская Советская Социалистическая Республика*). Nevertheless, its area became little smaller (without Balta and its surroundings). In the final phase of the second world war such the situation returned in 1944 and functioned until 1990.

The Transnistria *de facto* gained its independence already on September 2, 1990. This territory forms the example of so-called quasi-state (Kosienkowski 2008). The international community *de iure* never recognized the independence of Transnistria. However, Russia supports Transnistria on many fields of economic and social activity (both officially and unofficially).

On January 1, 2005 Transnistria was inhabited by 555.347 persons. In the result of both low rate of birth and intensive migration during the fifteen years of its existence the number of population in *Pridnestrovian Moldavian Republic* diminished even by 170.000. During the years 1992-1996 only over 300.000 inhabitants left this territory (Республиканская 2006 [19.01.2013]).

The population of Transmistria forms real ethnic mosaic. The greatest part of its population create Moldavians, who (in general population census conducted in 11-18.10.2004) form 31,9% of population of Transnistria. The second place is taken by Russians (30,3%) and the third place by Ukrainians (28,8%). The rest of population is formed by Bulgarians (2%) and also by some other nationalities (Gagauzians, Belorussians, Germans, Jews and even Poles). Nevertheless, this population census cannot be treated as fully objective because Transnistria's authorities did not respect United Nations rules and procedures connecting with the general population census (Solak 2006, 61). And so nothing strange that central authorities in Chişinău did not recognize it. In spite of the fact that Moldavians form the greatest ethnic group living in Transnistria the Slav population together (Russians, Ukrai-

[1] This article is the kind of addendum to the article presenting situation of Bulgarians in Moldova (Hatłas 2012).

nians but also Bulgarians, Belorussians, Poles) is greater. In this article I would like to present first of all the Bulgarians. There are ethnic Bulgarians and not only some persons of Bulgarian origin because in spite of long separation from its Balkan fatherland and the process of Russification later on (both during the Tsar's empire and Soviet Union) this population as a whole did not lost its ethnical identity (distant from the other people living in this territory) and did not lost its community with the Bulgarian nation. It can be estimated that on the territory of *Pridnestrovian Moldavian Republic* live at about 16 thousands of ethnic Bulgarians (Сайт села Парканы [08.08.2012]).

In spite of the fact that Bulgarians live on the whole territory of Transnistria there is only one village dominated by Bulgarians i.e. the village of Parkany (in Bulgarian *Паркан* or *Парканы*). For instance, in the town of Bendery Bulgarians form only at about 3% of population and in the town of Tiraspol even 1,2% (in the year of 1989). The village of Parkany has over 10.000 inhabitants (10.200 among them Bulgarians form at about 80%) (Сайт села Парканы [08.08.2012]) or even at about 10.500 inhabitants (81% of Bulgarians). The rest of its population is formed by Russians (1330 persons), Ukrainians (570 persons) and Moldavians (166 persons) (Симеонов 2004, 304). The village of Parkany can be treated as the greatest Bulgarian colony situated West of Dnester. And so, this village had been presented many times in older publications (for instance Клаус 1869, 298). Nevertheless, there is quite strange (especially for someone living in Central-Eastern Europe) that in spite of quite big population this settlement point has the position of village and not of small town. However, there was quite common to establish some big village in Bessarabia or in so-called Southern Russia inhabited by some colonists migrated in the end of 18th and in 19th century from Balkan Peninsula (first of all Bulgarians and Gagauzians). Some of these villages later on gained even the position of town, as for example Komrat – the capital of *The Autonomous Territorial Unit of Gagauzia (Gagauz Yeri)*. However the village of Parkany is situated outside the territory of Bessarabia but very near (on the left bank of Dnester) and so in its character this village is quite similar to some villages situated on the right bank of Dnester.

In the past Bulgarians migrated from the area of Balkan Peninsula on some territories taken (or at least controlled in some way) by Russia mainly voluntarily because of some promises of nice and peaceful life in the Tsar's Empire. Certainly, some disturbances in the Ottoman Empire (some bandits and perhaps also some religious problems in case of non-Muslim population) also influenced the decision of emigration. This process took place first of all in the first half of the 19th century. This movement had been connected also with many conflicts between Russia and Turkey at that time. It had been presented in many publications, starting with the oldest ones (for instance: Скальковский 1848; Клаус 1869; Занетов 1895; Державин 1914).

Unfortunately, we did not know the exact date of creation of the Parkany village. We know that in the first half of 18th century on the left bank of Dnester both Nogaj Tatars and Cossacs had been presented. On this area settled some representatives of many nationalities (mainly Ukrainian, Russian, Moldavian but also Jewish and other), mainly former fugitives. In 40-ties of 18th century there were created many settlements of mixed population (Аствацатуров 1995a, 14). Parkany in the middle of 18th century formed one of such the settlements. In the beginning of 19th century settled in Parkany first Bulgarians. However, we do not the exact date. Perhaps it was 1803 but the most of scholars favorite rather 1805 (Аствацатуров 1995 б, 133; Аствацатуров 2006, 27). But some opinions present 1806 or even 1811 (Симеонов 2004, 304). The village of Parkany is situated just 5 km West of Tiraspol. Its name derives from the Ukrainian language and means the wooden fence.

During the first half of the 19th century Bulgarians in Parkany had its own names. Afterwards the Russian authorities changed them into Russian ones. Moreover, the very difficult question is to establish from which part of the Balkan Peninsula came the Bulgarians to Parkany. Thanks to the one opinion some Bulgarian colonists came to Parkany from Macedonia and the other group came from the vicinity of Sofia. We do not know how big were these two groups. These two groups of Bulgarians settled in two separate parts of Parkany (so called *mahaly*). In many situations Bulgarians emigrated to Bessarabia as the whole village and preserved even the old name of the vil-

lage. But there is not the case of Parkany. Some families settled there in quite different periods of time and most probably descended from some different regions of the Balkan Peninsula. And so, there is very difficult to establish the place of origin of Parkan's Bulgarians (Аствацатуров 2006, 45).

The Bulgarians who settled down in Parkany were active mainly in agriculture (also in sericulture). Nowadays many of them work in the industrial enterprises in some towns near by. In the situation of emigration some Bulgarians colonists tried to preserve (as long as possible) their own language, some customs and other signs of their ethnical identity. The school lessons in Bulgarian language formed the very important problem. After 1917 in the primary school in Parkany started some lessons in Bulgarian language and such the situation continued until the school year of 1936-1937. Then it were the worst years of terror. During the Stalinist repressions in 1937-1938 at about 500 inhabitants of Parkany lost their lives. (Симеонов 2004, 306). Also during the second world war some inhabitants of Parkany lost their lives. In the center of this village there is a park where the monument had been created in the memory of some inhabitants of Parkany who were killed in the years 1941-1945.

Bulgarians, both on the Balkan Peninsula and abroad, in spite of almost five centuries of Turkish subjugation, generally preserved the Orthodox faith (not counting some small groups like Pomaks in Rodopy mountainst who had the islam faith). And so, every village wanted to have its own Orthodox church. Also the Tsar's authorities wanted to join the Bulgarian colonists by the Russian Orthodox church in order to connect them with the new country and to assimilate them in the future. And so, it would be useful to present the Orthodox Church in Parkany as the place connected with the spiritual culture of its inhabitants.

Already in 1792 started the construction of the stone Orthodox Church in Parkany, i.e. even before the Bulgarians came to this village (Аствацатуров 1995a, 121). The priest in this new Orthodox Church became Yakov Dobrilov (in some sources his name is presented in form of Dobrilovskiy). Iliya Dragutin fulfilled the role of psalmist. We do not know nothing on their nationalities but their names testify Serbian – Bulgarian origin. The Orthodox Church in Parkany was not finished because at that time the inhabitants of Parkany migrated en masse to Tiraspol. And so did the clergy. In that matter the clergy took the former Orthodox Church (*Suklejskaja Nikolaevskaja cerkov'*), which in 1797 became the sobor, the first Orthodox Church in the history of the town.

Only in 1811 when some Bulgarians colonists already came to Parkany the wooden house for prayer had been built. Its patron became Saint Michel (*Svyatomihajlovskij*). As its priest functioned the local colonist (Nikolay Nikolov Delov), who had not theological education. Nevertheless, he started the whole "dynasty" of Orthodox priests on this area because many of his descendants became Orthodox priests. The building process of Orthodox Church started in 1818 but in 1826 this building had been finished and consecrated. Nevertheless, some additional works were conducted until 1829 when the whole area had been surrounded by the wooden fence. In the year of 1912 after the great repair it became obvious that the building was simply too small. And so, the new Orthodox Church had to be built. The building process started in 1915 on the place of an older Orthodox Church. The altar had been preserved and placed on the same place. Unfortunately, after the October Revolution the Orthodox priests' house had been confiscated and change into state's border post and the Orthodox Church had been closed and changed into club. During the second world war Romanians opened the Orthodox Church. This Orthodox Church was active until late 50-ties of the 20th century but some Orthodox priests fluctuated very often and the building started to demolish. At least in 1960 together with the new wave of fight with religion in the Soviet Union this Orthodox Church had been blown up.

During the Soviet times some Bulgarians, although they preserve their native language, they also assimilated many Russian and Ukrainian words and so their language became rather the kind of local dialect. In that times in Parkany the so-called "house of culture" had been built but its scope was not the preservation of Bulgarian culture but rather to create the new "Soviet man" speaking only Russian. Also in school the lessons were in Russian only. And so, the younger gener-

ation more frequently used the Russian language even in the ordinary life.

Nevertheless, after the proclamation of secession by Transnistria from central authorities in Chişinău inhabitants of Parkany found themselves in some new political (or even state) entity but this entity is very difficult to present. In the administration way the village of Parkany is under the Slobozia sub-district.

However, some members of the local communities supported the new political authority and during the military conflict with the Moldavian army even fought (as volunteers) supporting the Transnistrian's side. In these fights seven inhabitants of this village were killed. In this new political situation Bulgarians in Parkany tried to revival their national identity. First of all they tried to reestablish the possibility of learning in school in their native language. Fortunately, these efforts finished with success. In the 90-ties of 20th century in two schools situated in Parkany started lessons in Bulgarian language. There were established some contacts with the old country. Moreover, the political authorities in Bulgaria try to support Bulgarians living in some post-Soviet territories in many ways. Of course, such is also the situation of Parkany village. One important form of such the support is the invitation to study in the Republic of Bulgaria. And so, in every year some five to seven young persons study in the country of their forefathers. The teacher from Bulgaria (Atanas Stoev) came to Parkany in order to teach the Bulgarian language and literature. He was active on many fields of social and cultural activity among local Bulgarians and he died in Parkany. Nowadays, school No 1 in Parkany bears his name (Българинът 2006, 198). Moreover, the Bulgarians in Transnistria became active in some non-government organizations. In spite of the fact that their number is not too big (especially in comparison with the rest of the territory of Moldova under the jurisdiction of political authorities in Chişinău), such the initiatives should be positively valued. For instance in the town of Rybnica in 1994 The Bulgarian Cultural Association in the town of Rybnica (*Българско културно дружество в гр. Рибница*) had been established. On the other hand, in 1990 in the capital of Transnistria (Tiraspol). The City's Social Organization Association of Bulgarian Culture *„Svyastno cvete"* ("*Градска обществена организация Общество болгарской культуры „Свястно цвете*") had been organized. In 2005 The Public University in Tiraspol enabled to act on its territory and the so-called "Bulgarian Club" was organized – The Bulgarian Cultural Club by The Public Transnistrian University [name of] T.G. Shevchenko (*Български културен клуб към Приднестровски държавен университет "Т.Г. Шеввченко*"). The head of it is Evgeniya Ivanovna Peykova. Together with the university in Tiraspol functions also the cultural-historical center (connected also with defense of law) *„Bulgaria"* (*„България*") organized during the conference on December 1, 2005 (ДАБЧ [08.08.2012]). Also in Tiraspol on December 19, 2008 had been opened the Bulgarian cultural center – with some help of the organization "The Association of Bulgars in Ukraine" (*Асоциация на българите в Украйна*") and of "Ukrainian Center of Cooperation in Tiraspol". In the ceremony of opening took part for instance the ambassador of The Republic of Bulgaria in Moldava. The chief of this new Bulgarian organization became Evgeniya Peykova who works on the university of Tiraspol.

The Bulgarians took with them from the Balkan Peninsula to the village of Parkany not only their native language, some traditions, customs, culture, folk things but also their own mentality and the organization of agriculture. They also introduced some cosine's traditions (like banica). Unfortunately, many folk traditions (in the situation of long living away of their fatherland) had been forgotten. Only some elderly people know many songs and folk stories. However, they quite rarely transmit these cultural traditions to some members of the younger generation. These traditions could be forgotten unless it could be researched and analyzed (Аствацатуров 2006, 143).

Fortunately, some researches on Bulgarians living in the post-Soviet territory have been intensified in recent years. There emerged many publications analyzing the folk traditions, history statistics and many aspect of their daily life (Станчев 2009). Nowadays, the most of Bulgarians abroad live in two (but in practice even three) countries situated not far from Bulgaria i.e. Ukraine and Moldova. The greatest area of Bulgarian-Gagauzian settlement is situated in Southern Bessarabia (the so-called Budjak) consisted with Southern part of Moldova and the Eastern part of Odessa district in Ukraine (especially the town of Bolgrad

and its territory where the Bulgarians dominate on this area). After the collapse of Soviet Union the Bulgarian-Gagauzian settlement in Bessarabia had been cut by the state's border. And so, quite different is the modern history of Bulgarians in these two countries. Moreover, the secessions of Transnistria from Moldova creates some new divisions. One new border (existing in reality although do not recognized by Moldova) separates some Bulgarians living on the left bank of Dnester from these living in Chişinău and in Taraclia region. In spite of such the situation some signs of the national revival of local Bulgarians can be observed. The Bulgarians live not only in Southern Bessarabia (the so-called Budjak) or in Transnistria but also on the Crimea and in the vicinity of Azow Sea. We can find many Bulgarians also in big towns of Ukraine and Moldova (especially in Odessa, Kiev and Chişinău). There are many publications on Bulgarians living in Moldova and Ukraine (in the historical Bessarabia) but at the same there is only few publications on Bulgarians living in Transnistria. Even in Poland there are some scientific publications on the political problem of Transnistria (Solak 2009; Kosienkowski 2012; Oleksy 2012) but there is no information (even quite basic) on Bulgarians living in this quasi-state – do not recognized by the international community. And so, this article should inspire some new researches on this important subject connected with the history of Bulgarian nation and its members living abroad.

Bibliography

Gil 2006: A. Gil, Geneza Mołdawskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. In: Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu (Lublin 2006), 41-50.

Hatłas 2012: J. Hatłas, Bułgarzy w Republice Mołdowy. In: (Red. J. Derlickiego) Między etnicznością a lokalnością. Pogranicze bułgarsko-gagauskie w Besarabii (Warszawa 2012), 25-41.

Kosienkowski 2008: M. Kosienkowski, Pojęcie i determinanty *quasi-państwa*. Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej 6, 2008, 121-130.

Kosienkowski 2012: M. Kosienkowski, Continuity and Change in Transnistria's Foreign Policy after the 2011 Presidental Elections (Lublin 2012).

Oleksy 2012: P. Oleksy, 20 lat po wojnie Gogola z Kusturicą. http://tygodnik.onet.pl/31,0,76866,1,artykul.html [19.01.2012.].

Solak 2006: M. Solak, Struktura etniczna Mołdawii i Naddniestrza jako uwarunkowanie bezpieczeństwa w regionie. In Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu (Lublin 2006), 51-67.

Solak 2009: M. Solak, Mołdawia. Republika na trzy pęknięta. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „Zamrozonego konfliktu" o Naddniestrze (Toruń 2009).

Аствацатуров 1995a: Г. Аствацатуров, Очерки истории села Парканы. Часть первая. (Бендеры 1995).

Аствацатуров 1995b: Г. Аствацатуров, Заселването на българи в Паркан. Население, 1995, 1-2, 133-137.

Аствацатуров 2006: Г. Аствацатуров, Болгары – 200 лет в Парканах, ч. 1 (Бендеры 2006).

Българинът 2006: Българинът от Паркан. Интервю на Пенка Ньотева с Петър Жеков. Родолюбец 7, 2006, 195-198.

Державин 1914: Н.С. Державин, Болгарския колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губерни). Материалы по славянской этнографии. В: Сборник за народни умотворения и народопис, кн. 29 (София 1914), 1-204.

ДАБЧ: Държавна агенция за българите в чужбина. http://www.aba.government.bg/.

Занетов 1895: Г. Занетов, Българските колонии в Русия, В: Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец, 48 (София 1995), 849-898.

Клаус 1869: А.А. Клаус, Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России, вып. 1 (Санкт Петербург 1869).

Республиканская 2006: Республиканская комиссия по переписи населения подвела итоги переписи населения Приднестровской Молдавской Республики 2004 года. http://www.minjust.org/web.nsf/NewsArhiv/6CB348356270F9A4C225719300469D65 [19.01.2013].

Сайт села Парканы: Сайт села Парканы. Новости, фото, видео, музыка. с. Парканы. http://parcani.at.ua/

Симеонов 2004: И. Симеонов, Бъгарите от село Паркан. Алманах Родолюбец, 6, 2004, 303-308.

Скальковский 1848: А.А. Скальковский, Болгарские колонии в Бессарабии и Новоросийском крае (Одесса 1848).

Станчев 2009: М. Станчев, Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ, т. 1 (1711-2006). Статистический сборник (София 2009).

Bulgarii în Transnistria

Rezumat

Populaţia Transnistriei reprezintă un adevărat mozaic etnic. Majoritatea, conform recesământului din anul 2004, o constituie moldovenii (românii) – 31,9%, urmaţi fiind de ruşi (30,3%) şi ucraineni (28,8%). Restul populaţiei o reprezintă bulgarii (2%) şi reprezentanţi ai altor etnii, inclusiv polonezi.

Cei mai mulţi bulgari locuiesc în satul Parcani, amplasat la 5 km spre vest de Tiraspol. Populaţia localităţii este de peste 10 mii (10,2 mii), dintre care 80% sunt bulgari. Satul Parcani a fost întemeiat prin anul 1740, însă, bulgarii s-au stabilit aici cu traiul la începutul sec. XIX (probabil, în 1803 sau 1811, posibil chiar şi în 1806). Comunităţi bulgare sunt, de asemenea, înregistrate şi în oraşele Tiraspol şi Râbniţa.

Începând cu anii ’90 ai sec. XX, în cele două şcoli din Parcani este predată limba maternă (bulgară). Un mare sprijin în această direcţie acordă guvernul Bulgariei. La fel, pentru populaţia de etnie bulgară din Transnistria au fost create posibilităţi pentru instruirea în universităţile din Bulgaria.

Болгары в Приднестровье

Резюме

Население Приднестровья представляет собой настоящую этническую мозаику. Наибольшую группу составляют молдаване (румыны) – 31,9% согласно переписи населения 2004 года. За ними следуют русские (30,3%) и украинцы (28,8%). Остальную часть населения составляют болгары (2%), а также представители других национальностей, в том числе поляки.

Больше всего болгар проживает в селе Парканы, расположенное в 5 км к западу от Тирасполя. Население села составляет более 10 тысяч жителей (10,2 тыс.), из которых 80% – болгары. Село Парканы было основано около 1740 года, но болгары поселились здесь в начале XIX века (возможно, в 1803 или 1811, или даже в 1806 году). Болгары, так же проживают в Тирасполе и в Рыбнице.

Начиная 90-ми годами XX века в двух школах Паркан стали преподавать болгарский язык и в этом большую помощь оказывает правительство Болгарии. Так же, у болгарского населения Приднестровья появилась возможность для обучения в вузах Болгарии.

28.02.2013

Dr. Jerzy Hatłas, University of Adam Mickiewicz, Poznań, ul. Ratajczaka 38/40, Poznań 61-816, Poland, e-mail: jurekhatlas@yahoo.com

REFLECȚII PRIVIND SISTEMUL PLURIPARTIDIST DIN REPUBLICA MOLDOVA

Gheorghe Pisica

Statul democrat contemporan este de neconceput fără existenţa sistemului pluripartidist. Experienţa istorică a ţărilor cu tradiţii democratice, precum şi cea a noilor democraţii din Europa Centrală şi de Est, mărturiseşte că pluripartidismul este cel mai eficient mecanism capabil să asigure un raport reciproc mai mult sau mai puţin stabil al intereselor tuturor forţelor sociale, protejând prin aceasta societatea de abuzul de putere din partea uneia dintre ele. Din această cauză, partidele politice ocupă un rol important în dezvoltarea democraţiei şi a menţinerii acesteia.

Partidele politice reprezintă componente funcţionale esenţiale în sistemul politic al Republicii Moldova. Ele, prin exercitarea puterii politice sau prin influenţarea ei, legitimizează sistemul politic pluralist în ţara noastră. Pentru a înţelege mai bine premisele formării partidelor politice dar şi direcţiile lor ulterioare de activitate trebuie de cercetat motivele care pot să determine hotărârea cetăţenilor de a-şi orienta activitatea politică spre un partid sau altul. Aceste motive sunt numeroase, însă ele pot fi reduse la două categorii: una de ordin logic, cealaltă de ordin psihologic. Prima categorie se referă la valoarea generală a ideilor în jurul cărora se formează ideile politice, iar a doua, la profitul personal, de care pot beneficia membrii partidului, direct sau indirect, individual sau ca unităţi ale unei categorii sociale (Negulescu 1927, 55).

În cazul Republicii Moldova, specialiştii în domeniu disting trei etape succesive în dezvoltarea sistemului pluripartidist:

- Prima etapă cuprinde perioada anilor (1989-1991), ce se manifestă prin reorientarea tot mai evidentă de la sistemul monopartidist şi minimizarea şi reducerea din stabilitatea legislativă a Partidului Comunist.
- Etapa a doua (septembrie 1991 - noiembrie 1993) se caracterizează prin constituirea sistemului pluripartidist în Republica Moldova.
- Etapa a treia (1994 - până în prezent) se caracterizează prin consolidarea pluripartidismului, instituţionalizarea lui definitivă în sistemul politic al ţării (Moşneaga, Rusnac 2000, 103).

Prima etapă a creării şi formării sistemului pluripartidist din Republica Moldova este caracterizată de lipsa experienţei şi a tradiţiei pluraliste la nivel ideatic şi organizaţional. O altă problemă era lipsa experienţei în ceea ce priveşte independenţa statală, trecutul comunist şi autoritar. Toate acestea au influenţat procesul de geneză a partidelor politice din Moldova. Crearea sistemului pluripartidist a fost determinată nemijlocit de evenimentele de la finele anilor ’80 ai secolului al XX-lea.

Paralel cu înfiinţarea Mişcării Democratice pentru Susţinerea Restructurării, în februarie 1988, s-a constituit cenaclul literar şi social-politic „Alexei Mateevici”, care avea drept scop reafirmarea valorilor naţionale în republică. În aprilie 1989, a fost creată Asociaţia Istoricilor din Republica Moldova, iar la 20 mai 1989, a avut loc congresul de constituire a Frontului Popular din Moldova. Transformarea Mişcării Democratice pentru Susţinerea Restructurării în Frontul Popular din Moldova şi aderarea la acesta a principalelor formaţiuni social-politice: Cenaclul „A. Mateevici”, Liga Democratică a Studenţilor din Moldova, Mişcarea Ecologistă „Alianţa Verde”, Asociaţia Istoricilor din Moldova au transformat Frontul Popular într-o forţă social-politică cu o influenţă impunătoare (Solomon 2002, 180).

În mai 1989, minoritatea rusolingvă a creat Mişcarea Internaţionalistă „Unitate-Edinstvo” care manifesta o poziţie ostilă acordării limbii române a statutului de limbă oficială (de stat). În acelaşi an, a fost creată mişcarea, autointitulată drept „democratică”, a găgăuzilor – „Gagauz Halkî”, care avea drept obiectiv crearea unei republici autonome în cadrul Republicii Moldova. În curând,

această mişcare a demonstrat tendinţe secesioniste, susţinute de reprezentanţii de la Kremlin.

A patra forţă politică din Republica Moldova, în acea perioadă, o constituia Partidul Comunist din Moldova, care a trecut pe planul secund al desfăşurării evenimentelor, datorită faptului că era nepregătit pentru procesele de democratizare şi renaştere naţională.

Alegerile deputaţilor poporului al URSS (1989) şi ale deputaţilor în Sovietul Suprem al RSSM (1990) au demonstrat că noile formaţiuni sociale au reuşit să obţină susţinerea maselor largi, iar Frontul Popular din Moldova şi-a promovat reprezentanţii în Parlament la toate posturile-cheie şi a format un nou guvern, de orientare anticomunistă (Moşneaga, Rusnac 2000, 104).

Rezultatele alegerilor parlamentare au demonstrat că Partidul Comunist din Moldova a încetat să mai fie o forţa de guvernământ, a pierdut controlul asupra situaţiei şi, practic, şi-a depus împuternicirile, până la interzicerea lui, prin introducerea unor modificări în articolele 6, 7 şi 49 ale Constituţiei RSSM, prin care a fost lichidat de jure rolul conducător al Partidului Comunist al URSS în RSSM. Pentru prima oară în Constituţia Moldovei au fost recunoscute „partidele politice". Ele sunt distincte de „organizaţiile obşteşti" (art. 6). Prin aceasta se pune baza constituţională pentru existenţa sistemului pluripartidist. În acelaşi timp, se impun anumite limite în activitatea partidelor politice. Sunt considerate în afara legii partidele, mişcările şi organizaţiile social-politice care au scopuri de „schimbare în mod violent a orânduirii sociale şi integrităţii statului" (art. 7). Paralel cu aceasta, au fost întreprinşi paşi reali pentru lichidarea de facto a poziţiei privilegiate a PCUS (PCM) în societatea moldovenească. În iulie 1990 a fost adoptat Decretul „Cu privire la puterea de stat", conform căruia a fost interzisă formarea organizaţiilor de partid la întreprinderi şi instituţiile de stat (Solomon 2002, 165).

După cum menţionează Donald Kelley, în perioada fostei URSS, inclusiv în Moldova, în anul 1991, a predominat „pluralismul comportamental", dar nu „pluralismul instituţional", adică, acesta nu era un pluripartidism real. Acest pluralism corespundea cerinţelor formulate de Kelley în ceea ce priveşte structurile de partid nou-formate: „Pluripartidismul, de obicei, este interpretat ca o modalitate când structurile de partid servesc drept promotori ai conflictului politic, reflectând viziunile anumitor grupuri de alegători şi se pronunţă în numele acestora, participând de asemenea la funcţionarea guvernului sau opoziţiei. În multe privinţe, evoluţia structurilor de partid şi de grup încă nu a condus la un astfel de nivel de maturitate".

Formaţiunile politice apărute în Moldova, în general, erau slabe, cu puţină influenţă, şi mereu în căutarea propriei identităţi. Acestea erau nişte organizaţii absolut noi, fără anumite tradiţii, istorie organizatorică sau norme de conduită universale. Organizaţiile în cauză au tins spre a-şi găsi identitatea lor prin diferite căi: efectuând un schimb de experienţă cu partidele politice din Europa Occidentală sau pur şi simplu preluând identitatea lor. Renunţarea la sistemul monopartid a impulsionat apariţia unui mare număr de diverse partide şi formaţiuni politice. Totodată, apariţia pluripartidismului a generat problema privind diversele perspective social-politice de dezvoltare a statului moldovenesc. Forţele politice orientate spre realizarea acestor deziderate au demonstrat nerăbdare, deseori ură reciprocă. Toate acestea au servit drept temei pentru a identifica sistemul de partide din Republica Moldova drept pluralism politic extremal, caracterizat prin prezenţa opoziţiei bilaterale, inclusiv de tip antisistem (Rusnac 1993, 19).

A doua etapă de constituire a sistemului pluripartidist în Moldova cuprinde perioada din septembrie 1991 până în noiembrie 1993. Obţinerea independenţei a dat un nou impuls puternic al creării în ţară a sistemului pluripartidist. Anume în această perioadă (septembrie 1991- noiembrie 1993) a început proliferarea partidelor. Inflaţia lor, ca şi în alte societăţi în tranziţie, a fost extrem de exagerată. Până în noiembrie 1993, în republică erau înregistrate 26 partide şi formaţiuni social-politice (Moşneaga, Rusnac 2000, 106).

Sistemul pluripartidist din republică, în perioada respectivă, poate fi caracterizat în felul următor: flancul drept era reprezentat de formaţiunile politice ce pledau pentru unirea Moldovei cu România, flancul stâng – forţele ce se pronunţau pentru restabilirea statului sovietic într-o formă sau alta, centrul politic era reprezentat de partidele care recunoşteau independenţa Republicii Moldova. Însă, nu putem să vorbim despre interacţiunea dintre aceste forţe, ele prezentându-se mai degrabă ca forţe rivale.

A treia etapă de constituire a pluripartidismului începe cu alegerile parlamentare din 1994 şi durează până în prezent. Publicistul Vlad Darie menţionează: „Alegerile parlamentare din 1994 au semnificat începutul pluripartidismului în Moldova. Pentru prima dată după o întrerupere de mai bine de jumătate de secol, forul legislativ superior a fost format pe baza unui scrutin în care formaţiunile politice au propus electoratului listele de partid, pe baza sistemului electoral de reprezentare proporţională" (Darie 1997, 11). Tocmai aceste alegeri au demonstrat că partidele politice devin componente indispensabile ale procesului democratic. Dar, alegerile parlamentare din februarie 1994 au scos la iveală şi alte caracteristici ale sistemului pluripartidist din Republica Moldova:

- menţinerea vechii nomenclaturi devenită neocomunistă, care face eforturi destul de eficiente pentru supravieţuire şi pentru adaptarea intereselor proprii la noua conjunctură politică;
- imitarea modelelor unor partide din ţări cu tradiţii democratice şi înfiinţarea unor formaţiuni politice specifice Republicii Moldova (Enache, Cimpoeşu 2000, 61).

O particularitate distinctivă a pluripartidismului în Republica Moldova a celei de a treia etape este faptul că marea majoritate a partidelor se constituie în ajunul alegerilor pentru a accede la putere.

În ultimii 20 de ani, în ţară, au fost create bazele constituţionale şi de drept ale pluripartidismului, au fost desfăşurate alegeri democratice, libere şi concurenţiale şi a avut loc instituţionalizarea partidelor politice. Pe parcursul evoluţiei sistemului pluripartidist au existat probleme legate de calitatea partidelor politice. Referindu-ne la constituirea partidelor putem evidenţia două aspecte: cantitativ – ce ţine de numărul de partide nou-apărute, şi calitativ – adică măsura sau gradul în care sistemul pluripartidist îndeplineşte anumite funcţii, ceea ce sugerează că trebuie luată în consideraţie şi eficacitatea acestuia (Cujbă 1994, 22). Situaţia referitoare la calitatea partidelor politice a fost agravată de lipsa unei tradiţii pluraliste. De fapt, sistemul pluripartidist din Moldova, din start, a fost slab dezvoltat.

Una din cauzele dezvoltării slabe a sistemului pluripartidist din Republica Moldova este fragmentarea sistemului partidist. Sistemul pluripartidist din Republica Moldova deţine un grad înalt de fragmentare datorită a trei factori. În primul rând, specificul formării acestuia. Dacă partidele din Europa apar în urma necesităţii reprezentării intereselor, în Republica Moldova ele mai întâi apar, apoi încep să-şi caute baza electorală, unele şi astăzi aflându-se în căutarea ei (Ceban 2010, 209). În al doilea rând, baza legislativă a funcţionării pluripartidismului, în special pragul electoral de 4% la prima etapă a formării sistemului, ceea ce a încurajat participarea în alegeri parlamentare a unui număr mare de partide. Şi în al treilea rând, scrutinul proporţional, care are tendinţa de a contribui la creşterea numărului de partide.

Actualmente sistemul partidist din Republica Moldova include treizeci de formaţiuni politice, însă doar patru sunt prezentate în parlament, celelalte având o pondere neesenţială în viaţa politică. Dacă la prima etapă de constituire a sistemului pluripartidist, un număr mare de partide reprezintă o evoluţie, atunci cu trecerea timpului, aceasta constituie un indice negativ. Pentru aceasta este necesară defragmentarea sistemului, care se realizează prin centralizarea puterii, crearea unui mecanism eficient de interacţiune partinică, creşterea potenţialului coaliţionist al partidelor şi consolidarea actorilor politici. Practica pluripartidismului demonstrează interdependenţa stabilităţii sistemului de partide şi fragmentării spaţiului partinic. În fiecare ţară într-o perioadă mai mult sau mai puţin lungă numărul partidelor, structura lor internă, ideologia, dimensiunile lor relevante, alianţele, tipurile opoziţiei, capătă o stabilitate. Acest ansamblu stabil şi formează sistemul partidist. Stabilitatea este o caracteristică de bază a oricărui sistem partidist, ea contribuind şi la consolidarea lui.

Vorbind de consolidarea sistemului pluripartidist din Republica Moldova, atunci este necesar de menţionat despre volatilitatea electorală. Ea se referă la gradul în care un partid dispune de electorat stabil. Un grad de volatilitate ridicată explică situaţia în care voturile trec de la un partid la altul.

Scăderea gradului de volatilitate a partidelor ţine în primul rând de stabilirea unor relaţii de lungă durată cu electoratul. Unele partide politice comunică cu alegătorii numai în perioada alegerilor electorale, iar în perioada dintre alegeri nu există un sistem eficient de legătură a partidului cu electoratul, cea

ce duce la îndepărtarea lor faţă de cetăţeni. Majoritatea partidelor politice pentru formarea bazei sale sociale de susţinere, folosesc mecanisme manipulative prin mass-media, folosind şi tehnologii murdare, mai ales în campanii electorale.

În literatura de specialitate întâlnim trei tipuri de relaţii între partide şi alegători: programatic sau ideologic, clientelar şi carismatic (Protsyk, Bucătaru, Volentir 2007, 17).

Primul tip de relaţii se bazează pe formularea în program a unui set de valori şi aducerea lor la cunoştinţa alegătorului, care se bucură de acestea indiferent de faptul dacă a votat pentru partidul respectiv sau nu. Programele partidelor politice care reflectă şi exprimă interesele întregii societăţi, în special partea social-economică, joacă un rol hotărâtor în elaborarea strategiei de dezvoltare social-economică a societăţii. Însă, analiza programelor partidelor moldave arată că în mare parte ele sunt uniforme şi declarative, neavând deosebiri esenţiale. Multe programe duc o lipsă de o argumentare teoretică-ştiinţifică, a unei abordări complexe asupra problemelor şi scopurilor strategice ale societăţii.

Tipul clientelar de relaţii presupune legătura directă între partide şi alegători, fiind orientat spre acordarea grupului susţinătorilor unor beneficii în vederea realizării intereselor lor în cazul venirii la putere a partidului susţinut. Legăturile actuale din interiorul partidului la fel sunt mai mult clientelare decât ideologice. În ultimul timp, capătă răspândire fenomenul vânzării locurilor eligibile din listele partidelor contra anumitor sume financiare ce va permite desfăşurarea cu succes a campaniei electorale. Pentru a opri astfel de tendinţe o soluţie ar fi independenţa financiară a partidelor sau interzicerea prin lege a finanţării nelimitate de către sponsori a campaniilor electorale şi a partidelor.

Tipul carismatic al relaţiilor presupune existenţa unui lider carismatic, capabil să atragă alegători prin abilităţile personale. Un factor care influenţează activitatea partidelor politice din Republica Moldova este determinat de aceea că în majoritatea cazurilor ele se formează în jurul liderilor politici, neavând o bază socială reală. Acest tip de relaţie este una periculoasă, deoarece poate duce la dispariţia partidului, odată ce liderul abandonează partidul (Ceban 2010, 215).

În Republica Moldova se observă combinarea acestor tipuri în construirea relaţiilor cu electoratul cu scopul obţinerii susţinerii largi din partea alegătorilor, mai des fiind întâlnit tipul clientelar şi cel carismatic. De obicei, succesul la alegeri a fost de partea acelor formaţiuni care au avut un mesaj clar şi un lider carismatic.

În concluzie, putem spune că sistemul pluripartidist din Republica Moldova se află în plin proces de consolidare, însă acesta nu este încă terminat, partidele necesitând perfecţionarea continuă a activităţii lor. Fragmentarea sistemului partinic din Republica Moldova este un fapt cert, dar drept un pas înainte poate fi socotită tendinţa acestuia spre un sistem moderat, având în vedere importanţa reală a unor partide în viaţa politică autohtonă. La capitolul volatilitatea remarcăm succese în ceea ce priveşte schimbarea permanentă a preferinţelor de către alegători şi atestăm scăderea gradului volatilităţii pe parcursul funcţionării sistemului. O dificultate în efectuarea consolidării în multe cazuri reprezintă lipsa consecutivităţii şi previziunii politice. Guvernarea actuală, dar şi viitoare, trebuie să fie conştientă de relevanţa consolidării sistemului pluripartidist pentru procesul de consolidare a democraţiei, luând atitudini şi producând soluţii, doar în aceste condiţii sistemul nostru pluripartidist va face faţă cerinţelor unui sistem partidist de model european.

Bibliografie

Ceban 2010: E. Ceban, Consolidarea sistemului pluripartidist din Republica Moldova: dificultăţi şi perspective. In: Ştiinţe politice, relaţii internaţionale şi studii de securitate (Sibiu 2010), 208-217.

Cujbă 1994: V. Cujbă, Partidele politice şi rolul lor în societatea contemporană. Rezumatul tezei de doctorat (Bucureşti 1994).

Darie 1997: Vl. Darie, Rolul partidelor în procesul de constituire a sistemului politic din Republica Moldova. In: Vocea civică, vol. III, nr. 3, mai-iunie (Chişinău 1997), 11-12.

Enache, Cimpoeşu, 2000: M. Enache, D. Cimpoieşu, Misiune diplomatică în Republica Moldova (1993-1997) (Iaşi 2000).

Moşneaga, Rusnac 2000: V. Moşneaga, Gh. Rusnac, Pluripartidismul în Moldova: etapele şi tendinţele de bază ale consolidării. In: Pluripartidismul în Moldova: esenţa şi specificul formării (Chişinău 2000), 103-115.

Negulescu 1927: P. Negulescu, Curs de drept constituţional (Bucureşti 1927).

Protsyk, Bucătaru, Volentir 2007: O. Protsyk, Ig. Bucătaru, A. Volentir, Competiţia partidelor în Moldova: ideologie, organizare internă şi abordarea conflictelor etno-teritoriale (Chişinău 2007).

Rusnac 1993: Gh. Rusnac, Sistemul de partid în Republica Moldova: problemele clasificării. In: Moldoscopie (Probleme de analiză politică), partea a II-a (Chişinău 1993), 11-21.

Solomon 2002: C. Solomon, Aspecte ale vieţii politice în Republica Moldova (1989-2002) (Chişinău 2002).

On the multi-party system in the Republic of Moldova

Abstract

After the attainment of independence, on the political scene of the Republic of Moldova there appeared a number of political parties and movements having unequal role in political life. This collation refers to the number of existing parties, which are part of the system. According to political scientist Jean Blondel, a party system is characterized not only by the quantity, but also by the share of parties in the system. Currently in Moldova there are 36 parties, but only 4 of them are present in the Parliament, the rest having a very low rate of participation in political life.

Another feature of the multi-party system is the political continuity, which ensures a continuing evolution of political life through successive governments. In the case of the Republic of Moldova, there is a reverse process, sometimes there is observed even continuity in the negative sense. But in recent years we can see the beginning of positive continuity, which can lead to the consolidation of the party system, provided that the parties will continue to improve their work.

Hereafter the author will analyze the multi-party system by the criterion of electoral volatility, i.e. whether a party has a stable electorate. There will also be considered types of relationships between parties and voters, as well as the level of mutual influence.

О многопартийной системе в Республике Молдова

Резюме

После обретения независимости на политической сцене Республики Молдова появился ряд политических партий и движений, неравнозначных по своей роли в политической жизни. Эта количественная характеристика относится к числу существующих партий, которые являются частью системы. По мнению политолога Жана Блонделя, партийная система характеризуется не только количеством партий, но и значимостью каждой из них в системе. В настоящее время в Молдове существует 36 партий, но только 4 из них присутствуют в парламенте; уровень участия остальных партий в политической жизни очень низок.

Еще одной особенностью многопартийной системы является политическая преемственность, которая обеспечивает постоянную эволюцию политической жизни на основе сменяющих друг друга правительств. В случае Республики Молдова имеет место обратный процесс, иногда даже наблюдается преемственность в негативном смысле. Тем не менее, в последние годы можно отметить начало позитивной преемственности, которая может привести к консолидации партийной системы, при условии, что партии продолжат совершенствовать свою работу.

В дальнейшем автор исследует многопартийную систему по критерию электоральной волатильности, т.е. имеет ли партия стабильный электорат. Кроме того, будут рассмотрены типы отношений между партиями и избирателями, а также уровень взаимного влияния.

04.02.2013

Gheorghe Pisica, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: gheorghe.pisica.87@gmail.com

SIMBOLURILE HERALDICE ALE COMUNEI LIPNIC, RAIONUL OCNIŢA[1]

Silviu Andrieş-Tabac

Comuna Lipnic, raionul Ocniţa, cuprinde două sate – Lipnic şi Paustova.

Prima menţiune documentară a satului Lipnic este din 19 septembrie 1436. În această zi, printr-un act omagial special, boierii domnului Ţării Moldovei, Iliaş, au întărit jurământul domnului lor faţă de regele Vladislav al Poloniei. Printre semnatarii actului, primul în listă apare panul Vâlcea de la Lipnic („панъ Вилча о(т) Липникы") (Costăchescu 1932, 701-705, nr. 202). Pan Vâlcea cosigilează documentul cu pecetea lui, prinsă cu ajutorul unei fâşii de pergament pe care este înscris numele său („печать пана Вылчина").

În documentele interne, satele Lipnic („и село, на Д(ъ)нистри, Липник(ъ)" = „şi satul, pe Nistru, Lipnic") şi Paustova („еще село Павоустинѣ" = „încă satul lui Pavust / Pavustinea") apar menţionate printre cele 48 de sate şi două silişti proprii, întărite de domnii Ilie şi Ştefan voievozi marelui boier Mihail de la Dorohoi cu o carte domnească din 20 decembrie 1437, adeverită şi de panul Vâlcea („вѣра пана Вылчи" = „credinţa panului Vâlcea"), al doilea în lista marilor boieri (DRH 1975, 245-248, nr. 175).

Un document îndoielnic din 20 aprilie 1554 consemnează: „Lipnicul, ce s-a numit Grozinţii" (DIR 1951, 238-239, nr. 1), dar acest al doilea nume nu este confirmat de vreun document sigur.

La 10 mai 1670, Maria, soţia lui Udrea Gâscă, împarte moşia Paustova fiilor săi[2].

Puţinele documente medievale cu referire la cele două localităţi se explică prin faptul că acestea au făcut parte din raiaua Hotinului, adică au fost scoase din subordinea domnului Moldovei în perioada 1715-1812. Astfel, conform unui tablou de la 1788, localităţile făceau parte din Partea de Jos a raialei: Lipnicul avea 20 de familii de locuitori, iar Paustova (ortografiată greşit „Pustoaia") – 12 familii (Popescu 1929, 400).

Imediat după retragerea dominaţiei otomane din raiaua Hotinului şi instaurarea celei ruseşti, la recensământul basarabean de la 1817, cele două sate, încadrate în ocolul Nistrului de Jos al ţinutului Hotin, sunt consemnate cu denumirile actuale. Lipnicul se afla în stăpânirea mănăstirii Todireni din Principat, iar Paustova era împărţită între paharnicul Vasile Docan şi postelnicelul Balaura (Халиппа 1907, 18).

Toponimul Lipnic are la bază substantivul comun slav „липа" – tei (lat. *Tilium*) şi a fost creat cu ajutorul sufixului substantival slav *–n-ic* (Eremia 1970, 68, 160). Acest toponim este întâlnit şi în spaţiul slovac, croat şi ucrainean (Iordan 1963) şi în română trebuie înţeles cel mai probabil ca teiş – „pădure (mică) de tei" (DLR 1982, 157).

Toponimul Paustova are la bază un antroponimic din familia Paust, Pavust, Faust, Fausta, Faustin, Faustina, Faustinian, toate derivate de la un cunoscut şi vechi cognomen roman Faustus (din gr. *Phaustos*, lat. *Faustus*), corespunzător adjectivului *faustus* – „favorabil, prosper, fericit" şi devenit nume calendaristic creştin (Ionescu 1993, 133; Справочник 1989, 529).

Panul Vâlcea de la Lipnic a fost unul dintre cei mai importanţi boieri din primele patru decenii ale secolului al XV-lea. În anii 1407-1435 face parte din Sfatul domnesc, apărând în actele cancelariei ca primul sau al doilea martor al sfatului. În luptele dintre Ştefan-vodă şi Iliaş-vodă a ţinut partea lui Ştefan. În 1435 a fost trimis sol în Polonia, iar în octombrie-noiembrie acelaşi an apare menţionat ca vornic. În anii 1436-1439 este din nou membru în Sfatul domnesc, dar fără titlu. Soţia sa a fost cneaghina Olga. Satele stăpânite de Vâlcea, au fost moştenite de Ştefan cel Mare (Stoicescu 1971, 289).

[1] Articol elaborat în baza comunicării omonime prezentate la al XIII-lea Simpozion de numismatică, Chişinău, 6 septembrie 2012.

[2] *Arhivele Statului Iaşi*, Documente, 754/37, f. 4, rezumat (după: Gumenâi 2002, 36).

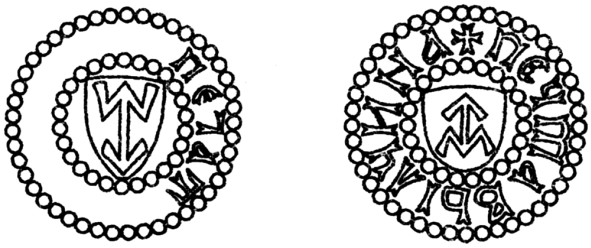

Fig. 1-2. Sigilii cu stema panului Vâlcea de la Lipnic: 1421 şi 1434.

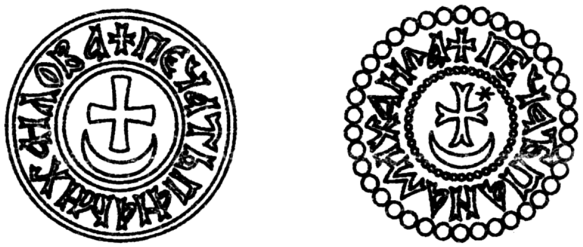

Fig. 3-4. Sigilii cu stema panului Mihail de la Dorohoi: 1395 şi 1421.

De la boierul Vâlcea, în arhivele Poloniei s-au păstrat două modele de peceţi lizibile, ambele heraldice. Pan Vâlcea a fost unul dintre purtătorii însemnelor heraldicii geometrice autohtone cunoscute în spaţiul lituanian-polonez-tătar-moldovenesc. Însemnul său simbolic reprezenta o săgeată cu vârful în jos ieşind din mijlocul unui zigzag în forma literei W. Cea mai veche reprezentare în acest sens, într-un frumos scut heraldic, s-a păstrat pe un sigiliu atârnat la un document din 1421 (fig. 1). Cel de-al doilea model de sigiliu conţine aceeaşi compoziţie heraldică, doar că însemnul de familie este răsturnat (fig. 2). Cel mai vechi sigiliu cu această a doua reprezentare este atârnat de un document de la 1434 şi a fost aplicat şi pe documentul de la 19 septembrie 1436, cel în care este menţionată originea din Lipnic a panului Vâlcea (Однороженко 2008, 120-121).

Primul proprietar cunoscut al Lipnicului şi Paustovei, Mihail de la Dorohoi (DRH 1975, 245-248, nr. 175), de asemenea a fost un mare demnitar, menţionat în Sfatul domnesc fără titlu în 1395-1434, iar din 1414 ca primul dintre martori, precum şi cel mai bogat boier moldovean al vremii sale (Stoicescu 1971, 278; Costăchescu 1927, 33; Zahariuc 1994).

Stema lui Mihail de la Dorohoi ne este cunoscută de pe un sigiliu ataşat cel mai devreme la un document din 1395 şi reprezintă o cruce grecească uşor labată asuprind o semilună (fig. 3) (Однороженко 2008, 41-42)[3]. În cel de-al doilea sigiliu al său ajuns până în zilele noastre şi ataşat cel mai timpuriu la un document din 1421, compoziţia heraldică este păstrată, doar că acea cruce echilaterală apare ancorată şi cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu şase raze (fig. 4) (Однороженко 2008, 41-42), steaua putând fi bănuită şi pe primul său sigiliu la o analiză mai atentă a originalului.

Cel mai celebru eveniment istoric legat de toponimul Lipnic este, indubitabil, victoria lui Ştefan cel Mare în bătălia de aici (Urzică 1937). Evenimentul s-a produs în perioada 1467-1470, cei mai mulţi istorici datându-l cu 20 august 1469, şi este consemnat în surse narative moldoveneşti, poloneze şi ruseşti. Tătarii de pe Volga au pornit o campanie de jaf asupra Moldovei, Podoliei şi Lituaniei, invazie care s-a încheiat cu bătălia de la dumbrava de la Lipnic, în care Ştefan cel Mare a repurtat o victorie strălucită (Gorovei, Székely 2005, 75). Cronicarul polonez Jan Długosz menţionează faptul că, în această luptă, moldovenii l-ar fi prins de viu pe fiul hanului Mamak. „*Manyak* (Mamac - *S. A.-T.*) *credea că, cu trecerea zilelor, va putea mai uşor să-şi răscumpere fiul*, scrie Długosz. *Trimiţând 100 de soli la Ştefan, voievodul Moldovei, îl vesti cu îngâmfare că, dacă nu-i redă fiului său libertatea, sau dacă are vreun gând rău asupra lui, are să-l pedepsească aspru. Însă Ştefan, bărbat cu un suflet mare, mâniat de acea solie, care pe altul poate l-ar fi îngrozit, nesocotind ameninţările lui Manyak, tăie pe fiul aceluia în patru bucăţi în faţa solilor, pe soli îi trase în ţepi, afară de unul, pe care, cu nasul tăiat, îl trimise la Manyak să-i dea de veste. Aşa răzbuna Ştefan umbrele morţilor săi*" (Długosz 2004, 162).

* * *

Pornind de la faptele istorice şi filologice expuse mai sus, pentru **satul Lipnic**, a fost stabilită o stemă cu următoarea blazonare:

Pe argint, un tei bătrân dezrădăcinat verde, încărcat cu o spadă de aur, în pal cu vârful în jos, şi flancat la dextra de un scut înclinat spre dextra, purtând stema panului Vâlcea de la Lipnic (model 1434: pe roşu, doi căpriori scurţi acolaţi, din care

[3] Din păcate, crucea patriarhală (dublă) semnalată în locul celei greceşti de Leon Şimanschi (Şimanschi 1980, 154, fig. 17) nu se confirmă documentar.

iese o săgeată cu vârful în sus, totul de aur), iar la senestra de un scut înclinat spre senestra, purtând stema panului Mihail de la Dorohoi (model 1421: pe roşu, o cruce grecească ancorată asuprind o semilună şi cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu şase raze, toate de aur). Scutul este timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 7).

Teiul verde simbolizează denumirea localităţii şi este, astfel, o armă grăitoare.

Scuturile mici care flanchează copacul şi poartă *stemele boierilor* moldoveni Vâlcea de la Lipnic şi Mihail de la Dorohoi, primii proprietari cunoscuţi ai moşiei Lipnic, păstrează moştenirea heraldică a Ţării Moldovei din primul secol de după descălecatul ei. Dat fiind faptul că nu se cunosc smalturile armelor heraldice ale celor doi stăpâni, atribuirea acestor smalturi a fost determinată de alţi factori, printr-o convenţie heraldică simbolică. Culoarea roşie s-a acceptat ca fiind una dintre cele mai frecvente culori ale heraldicii moldoveneşti din toate timpurile, iar figurile au fost colorate în aur pentru a simboliza vechimea lor, aurul fiind smaltul heraldic suprem.

Spada de aur, aşezată în pal şi cu vârful în jos, în chip de cruce, este o referire la bătălia de la Lipnic, o invocare a forţei militare a domnului Ţării Moldovei Ştefan cel Mare.

În acest context, vom aminti legenda „Sabia lui Ştefan cel Mare", culeasă de Simion Teodorescu-Chirileanu:

„Se povesteşte că Ştefan Vodă, când era aproape să moară, a luat ochiana şi s-a uitat în jos, peste draga lui Moldovă, s-o vadă bine, bine de tot şi să moară măcar cu ea în gând.

Şi, cum se uita Ştefan Vodă aşa, a zărit venind asupra lui, din şapte părţi, şapte neamuri pline de duşmănie. Atunci, bătrânul domn luă sabia lui şi-o împlântă într-un perete, grăind către cei ce stăteau în preajma lui:

– Dragii mei, de va veni vrăjmaşul şi va cere să vă supuneţi lui, spuneţi-i că-ngenuncheaţi, numai şi el să-şi arate puterea; dacă-i voinic, să fie stăpân. Şi el va întreba: „cum?" iar voi să-i răspundeţi: „să scoţi sabia asta împlântată de Ştefan al nostru, pe patul morţii".

Şi Ştefan a murit!

Duşmanii au sosit pe rând şi au dat cu ochii de sabie şi-au aflat de istoria ei şi şi-au încercat puterile, dar, ca s-o scoată, pace!

Şi de asta n-a fost Moldova în veacuri cotropită" (Ştefan 2003, 93-95).

Coroană sătească de aur care timbrează scutul heraldic arată statutul de sat-reşedinţă de comună al localităţii Lipnic. Coroana numită „săteas-că" este de fapt o coroană palisadoformă antică. Diferenţierea dintre satele-reşedinţă de comună şi satele-nereşedinţă de comună s-a făcut prin smaltul diferit al acestei coroane: primele o au de aur, celelalte de argint (Andrieş-Tabac 1999, 113-114, 119-120)[4].

Stema satului Paustova a fost stabilită în formula:

Pe verde, un corn al abundenţei plin de roadele pământului, de aur, în bară, însoţit în cartierul liber al scutului de o cruce grecească ancorată asuprind o semilună şi cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu şase raze, toate de acelaşi metal. Scutul este timbrat de o coroană sătească de argint (fig. 9).

Mobila principală a acestei steme este *cornul abundenţei*, care apare în calitate de armă grăitoare cu referire la etimologia *faustus* – „favorabil, prosper, fericit", deja invocată. Cornul abundenţei este un atribut obişnuit al Fortunei, zeiţa romană a sorţii, a norocului, a şansei şi neşansei, identificată cu zeiţa greacă similară Tyhe. Odată cu cucerirea Daciei de către împăratul Traian, cultul acestei zeiţe a pătruns şi în Dacia, fiind numită *Fortuna Daciarum* (Fortuna Daciilor) şi bucurându-se de numeroase altare la Sarmizegetusa şi în alte oraşe (Kernbach 1995, 203).

Imaginea ei cu mâna pe cârma destinelor universului şi ţinând cu cealaltă (stânga, de regulă) cornul abundenţei este binecunoscută după numeroase surse, inclusiv numismatice (fig. 5-6).

În emblematica medievală, bunăstarea (prosperitatea), echivalată cu fericirea, se reprezenta în chipul unei femei în picioare, îmbrăcată în veşminte lungi, ţinând în mâna dreaptă caduceul lui Mercur, iar în cealaltă cornul abundenţei (Эмблемы 2000, 30, №56)[5]. Şi Fortuna, de asemenea echi-

[4] *Arhiva Comisiei Naţionale de Heraldică*, Regulamentul cu privire la elaborarea simbolicii teritoriale locale, aprobat în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică a Republicii Moldova din 28 aprilie 1996, cu modificările şi completările introduse în şedinţa din 19 martie 2004.

[5] „*Благополучие*, или *счастье*, представляется женою, стоящею облеченную в длинную одежду, держащею в одной руке Меркуриев жезл, а в другой рог изобилия".

Fig. 5. Aureus al împăratului roman Vespasian (69-79 e.n.), avers şi revers.

Fig. 6. Denarius al împăratului roman Antoninus Pius (138-161 e.n.), avers şi revers.

valată cu fericirea, printre reprezentările emblematice medievale apărea uneori rezemată cu mâna dreaptă de o roată simbolizând firea ei nestatornică, iar cu cea stângă ţinând cornul abundenţei semnificând faptul că îşi împrăştie bogăţiile orbeşte (Эмблемы 2000, 34-35, №101).

În sfârşit, semantica cornului abundenţei în emblematica medievală era văzută astfel: „Cornul abundenţei este un corn, umplut cu flori şi fructe de orice natură sau cu bani, galbeni, arginţi, medalii, perle şi pietre preţioase, curgând de acolo. Prin acesta se marchează în general, bogăţia, mărinimia, abundenţa tuturor bunurilor, fericirea, generozitatea, avuţia mare, câştigată prin munci, târguială, forţă, putere, victorii. El apare, de obicei, ca un însemn al tuturor zeităţilor antice, al suveranilor, al eroilor şi al altor bărbaţi slăviţi. Două coarne, intersectate încrucişat, înseamnă abundenţa extraordinară a bogăţiilor sau a roadelor pământeşti" (Эмблемы 2000, 58, №312)[6].

[6] „*Рог изобилия* есть рог, наполненный цветами и плодами всякого рода, либо деньгами, златицами, сребрениками, медалями, жемчугом и дорогими камнями, оттуда сыплющимися. Оным вообще означается богатство, великодушие, изобилие всех благ, счастье, щедрость, великое имение, приобретенное трудами, торговлею, силою, могуществом, победами. Он поставляется обыкновенно знаком всех древних Божков, государей, Ироев и других славных мужей. Два рога, крестообразно себя пресекающие, означают чрезвычайное изобилие богатств или плодов земных".

Culoarea verde a câmpului acestei steme nu este nici ea întâmplătoare, căci primul sens al verdelui în societatea contemporană se leagă de perceperea lui ca o culoare a şansei şi neşansei, a sorţii, a banilor, a hazardului şi a speranţei (Pastoureau 1992, 201), astfel fiind accentuată semnificaţia Fortunei şi a atributului ei – cornul abundenţei.

Crucea grecească ancorată asuprind o semilună şi cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu şase raze, toate de aur, aşezate în cartierul liber al scutului heraldic, face trimitere la stema deja invocată a lui Mihail de la Dorohoi.

Coroană sătească de argint care timbrează scutul heraldic arată statutul de sat-nereşedinţă de comună al localităţii Paustova.

Cele două steme săteşti au fost puse la baza elaborării **stemei comunei Lipnic**, care s-a stabilit în următoarea soluţie:

Pe argint, o cunună de tei închisă verde, încărcată cu două spade încrucişate cu vârfurile în sus de aur, supraîncărcate cu un scut peste tot, purtând stema panului Mihail de la Dorohoi (model 1421: pe roşu, o cruce grecească ancorată asuprind o semilună şi cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu şase raze, toate de aur). Scutul este timbrat de o coroană comunală de câmpie (fig. 11).

Semnificaţia ei, în lumina celor expuse mai sus, devine transparentă.

Mobila principală este scutul peste tot, purtând *stema panului Mihail* de la Dorohoi, care a fost proprietarul ambelor moşii din vechime.

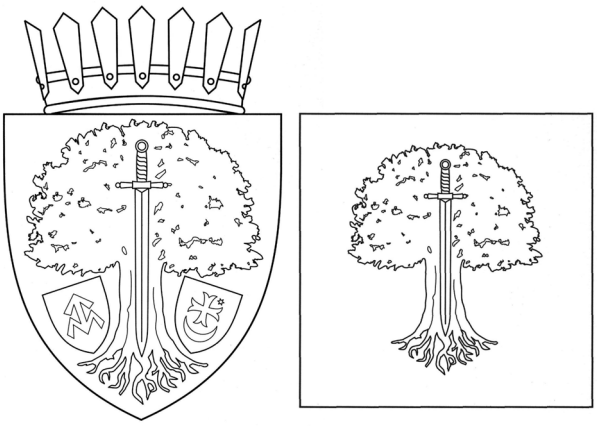

Fig. 7-8. Stema şi drapelul satului Lipnic, comuna Lipnic.

Cele *două spade de aur*, încrucişate cu vârfurile în sus, fac aluzie din nou şi mai clar la bătălia de la Lipnic, dar sunt două pentru a invoca cele două sate care compun comuna.

Cununa închisă din ramuri *de tei*, de culoare verde, pe care sunt aşezate spadele, pe de o parte, în calitate de mobilă grăitoare, trimite la denumirea comunei, iar pe de altă parte, prin însăşi forma de cunună, simbolizează ideea de victorie şi glorie, invocând biruinţa lui Ştefan cel Mare.

Coroana comunală de câmpie ce timbrează scutul în conformitate cu normele stabilite de Comisia Naţională de Heraldică[7], trimite la zona geografică în care se află azi comuna Lipnic. Reprezintă o cunună de aur, compusă din trei spice de aur vizibile şi două măciulii de mac intercalate, făcând trimitere la coroniţa cu care era încununată zeiţa antică grecească Demeter – zeiţă a fertilităţii şi agriculturii. Ambele plante sunt simboluri ale fecundităţii, perenităţii anotimpurilor, morţii şi renaşterii naturii. Totodată, grâul semnifică pământul cultivat, iar macul – pământul sălbatic, destinat păscutului animalelor (Andrieş-Tabac 1999, 117-118).

Drapelele satelor şi comunei au fost elaborate în baza stemelor, prin procedee specifice vexilologiei şi păstrează semnificaţia cuprinsă în steme. Acestea au următoarele compoziţii vexilologice.

Drapelul satului Lipnic reprezintă o pânză pătrată albă, purtând în mijloc un tei bătrân dezrădăcinat verde, încărcat cu o spadă galbenă, în pal cu vârful în jos (fig. 8).

Drapelul satului Paustova reprezintă o pânză pătrată verde, purtând în mijloc un corn al abundenţei plin de roadele pământului, de aur, în bară, însoţit în cantonul liber de o cruce grecească ancorată asuprind o semilună şi cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu şase raze, toate de aceeaşi culoare (fig. 10).

Drapelul comunei Lipnic reprezintă o pânză pătrată albă, purtând în mijloc o cunună de tei închisă verde, încărcată cu două spade încrucişate cu vârfurile în sus galbene, supraîncărcate cu un scut peste tot, purtând stema panului Mihail de la Dorohoi (model 1421: pe roşu, o cruce grecească ancorată asuprind o semilună şi cantonată în cantonul senestru superior de o stea cu şase raze, toate galbene) (fig. 12).

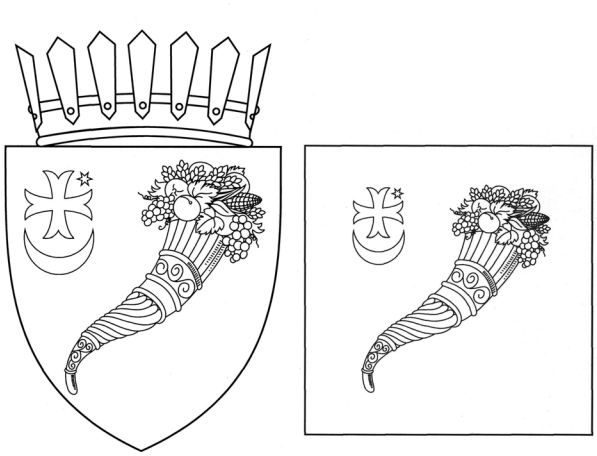

Fig. 9-10. Stema şi drapelul satului Paustova, comuna Lipnic.

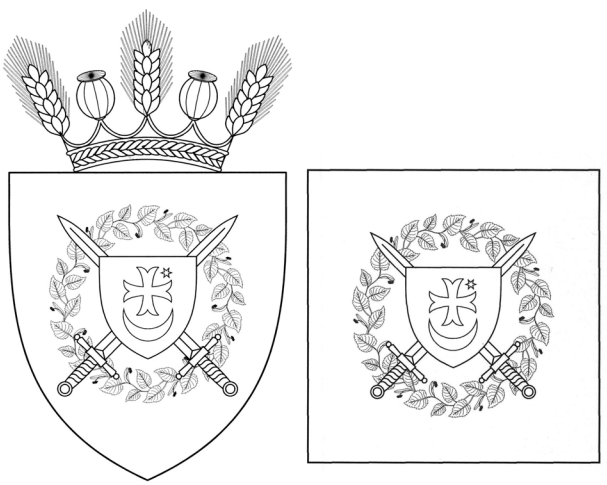

Fig. 11-12. Stema şi drapelul comunei Lipnic.

Noile simboluri heraldice şi vexilologice ale comunei Lipnic, elaborate de autor la iniţiativa primarului Valentina Lupulciuc, au fost realizate grafic de pictorul Iurie Caminschi. Aprobarea lor la Comisia Naţională de Heraldică s-a făcut în ziua 4 mai 2012 (proces-verbal nr. 114–IV), iar la Consiliul comunal Lipnic în ziua de 8 iunie 2012 (decizia nr. 4.3). După comuna Cuhureştii de Sus, raionul Floreşti, Lipnicul este cea de-a două comună din ţară care şi-a elaborat însemne heraldice pentru întreaga comună.

[7] *Arhiva Comisiei Naţionale de Heraldică*, Regulamentul cu privire la elaborarea simbolicii teritoriale locale, aprobat în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică a Republicii Moldova din 28 aprilie 1996, cu modificările şi completările introduse în şedinţa din 19 martie 2004.

Bibliografie

Andrieş-Tabac 1999: S. Andrieş-Tabac, Decorurile exterioare ale scutului în sistemul de steme teritoriale din Republica Moldova. Herb. Revista Română de Heraldică 1-2, I (VI), 1999, 109-120.

Costăchescu 1927: M. Costăchescu, Mihail de la Dorohoi şi satele lui. In: Buletinul Muzeului Municipal „Ioan Neculce", 6 (Iaşi 1926-1927), 345-352.

Costăchescu 1932: M. Costăchescu, Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, vol. II (Iaşi 1932).

DIR 1951: Documente privind istoria României, veacul XVI, A. Moldova, vol. II (1551-1570). Documente îndoielnice (Bucureşti 1951).

DLR 1982: Dicţionarul limbii române, Academia RSR, s.n., tomul XI, partea a 2-a, litera T, T – Tocăliţă (Bucureşti 1982).

Długosz 2004: I. Dlugoss (Jan Długosz), Historia polonica. In: Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în cronică (Sfânta Mănăstire Putna 2004), 158-172.

DRH 1975: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. I (1384-1448) (Bucureşti 1975).

Eremia 1970: A. Eremia, Nume de localităţi. Studiu de toponimie moldovenească (Chişinău 1970).

Gorovei, Székely 2005: Şt.S. Gorovei, M.M. Székely, Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare (Sfânta Mănăstire Putna 2005).

Gumenâi 2002: I. Gumenâi, Istoria ţinutului Hotin: De la origini până la 1806 (Chişinău 2002).

Ionescu 1993: C. Ionescu, Mică enciclopedie onomastică (Chişinău 1993).

Iordan 1963: I. Iordan, Toponimia românească (Bucureşti 1963).

Kernbach 1995: V. Kernbach, Dicţionar de mitologie generală. Mituri. Divinităţi. Religii (Bucureşti 1995).

Pastoureau 1992: M. Pastoureau, Dictionnaire des couleurs de notre temps. Symbolique et société (Paris 1992).

Popescu 1929: M. Popescu, Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpânirii turceşti. Revista arhivelor 5, Bucureşti, 1928-1929, 394-402.

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII) (Bucureşti 1971).

Şimanschi 1980: L. Şimanschi, Cele mai vechi sigilii domneşti şi boiereşti din Moldova (1387-1421). In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", Iaşi, XVII (Iaşi 1980), 141-158.

Ştefan 2003: Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Portret în legendă (Sfânta Mănăstire Putna 2003).

Urzică 1937: D. Xen. Urzică, Bătălia din dumbrava de la Lipinţi (Iaşi 1937).

Zahariuc 1994: P. Zahariuc, Mihail de la Dorohoi şi descendenţa sa. In: Arhiva genealogică, I (IV), 1-2 (Iaşi 1994), 177-182.

Однороженко 2008: О. Однороженко, Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV-XVI ст. Національна Академія Наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського (Харків 2008).

Справочник 1989: Справочник личных имен народов РСФСР, 4-е изд. (Москва 1989).

Халиппа 1907: И. Н. Халиппа, Роспись землевладений и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. В сб.: Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, 3 (Кишинев 1907), 3-230.

Эмблемы 2000: Эмблемы и символы (Москва 2000).

Les symboles héraldiques de la commune de Lipnic, district d'Ocniţa

Résumé

La commune de Lipnic, district (raion) d'Ocniţa est formée de deux villages – Lipnic (première mention le 19 septembre 1436) et Paustova (première mention le 20 décembre 1437). Les deux villages n'ont pas porté de symboles héraldiques et vexillologiques historiques. Les armoiries et les drapeaux des deux villages, ainsi que ceux de la commune, ont été élaborés et approuvées en 2011-2012, à l'initiative du maire Valentina Lupulciuc. La commune de Lipnic est la deuxiemme commune de la République de Moldavie, qui a résolu le problème des symboles héraldiques en complex, créant trois paires d'enseignes en relation organique.

Outre la méthode traditionnelle des armes parlantes, la méthode d'assomption des armes historiques liées à un territoire a été de même utilisée. Ainsi, ont été reprises les armoiries des boyards moldaves de la fin du XIVe siècle – la première moitié du XVe siècle: seigneur Vâlcea de Lipnic et seigneur Mihail de Dorohoi, le premier propriétaire connu des deux domaines. Leurs armes sont connus d'après leurs sceaux, apposeés sur des actes d'hommage des princes régnants de Moldavie au roi de Pologne, conservées aujourd'hui dans les archives polonaises.

Les nouveles enseignes ont été conçues par l'auteur et dessinées par le peintre Iurie Caminschi.

Liste d'illustrations:

Fig. 1-2. Les sceaux de seigneur Vâlcea de Lipnic: 1421 et 1434.

Fig. 3-4. Les sceaux de seigneur Mihail de Dorohoi: 1395 et 1421.

Fig. 5. L'aureus de l'empereur romain Vespasien (69-79 AD), l'avers et le revers.

Fig. 6. Le denier de l'empereur romain Antoninus Pius (138-161 AD), l'avers et le revers.

Fig. 7-8. Les armoiries et le drapeau du village de Lipnic, commune de Lipnic.

Fig. 9-10. Les armoiries et le drapeau du village de Paustova, commune de Lipnic.

Fig. 11-12. Les armoiries et le drapeau de la commune de Lipnic.

Геральдические символы сельской коммуны Липник Окницкого района

Резюме

Сельская коммуна Липник Окницкого района состоит из двух сел – Липник (впервые упоминается 19 сентября 1436 г.) и Паустова (впервые упоминается 20 декабря 1437 г.).

Оба села не имели исторических геральдических и вексиллологических эмблем. Гербы и флаги двух сел, как и соответствующие символы коммуны, в состав которой они входят, были разработаны и утверждены в 2011-2012 гг. по инициативе мэра Валентины Лупулчук. Коммуна Липник – вторая коммуна в Республике Молдова, решившая проблему геральдических символов комплексно, создав три органически взаимосвязанных набора знаков.

В дополнение к традиционному методу говорящих эмблем был использован также метод преемственности гербов, исторически связанных с этими землями. Таким образом, были переняты гербы молдавских бояр конца XIV – первой половины XV вв.: пана Вылчи из Липника и пана Михаила Дорохойского, первого известного владельца двух поместий. Их гербы имеются на подтверждающих печатях, приложенных к клятвенным грамотам господарей Земли Молдавской королю Польши, ныне хранящимся в польских архивах.

Новые символы были разработаны автором и изображены художником Юрием Каминским.

Список иллюстраций:

Рис. 1-2. Гербовые печати пана Вылчи из Липника: 1421 и 1434 гг.

Рис. 3-4. Гербовые печати пана Михаила Дорохойского: 1395 и 1421 гг.

Рис. 5. Ауреус римского императора Веспасиана (69-79 г. н.э.), лицевая и оборотная стороны.

Рис. 6. Денарий римского императора Антонина Пия (138-161 г. н.э.), лицевая и оборотная стороны.

Рис. 7-8. Герб и флаг села Липник коммуны Липник.

Рис. 9-10. Герб и флаг села Паустова коммуны Липник.

Рис. 11-12. Герб и флаг коммуны Липник.

06.02.2013

Dr. Silviu Andrieş-Tabac, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 1, MD-2001 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silviu_tabac@yahoo.fr.

CONSIDERAȚII PRIVIND ISTORICUL APARIȚIEI ŞI EVOLUȚIEI ARMELOR DE FOC PORTATIVE (sec. XIV-XIX)

Sergiu Dobrea

Armele au ocupat un loc de seamă în mentalitatea oamenilor din toate timpurile, deoarece forţa a triumfat prea des asupra raţiunii în evoluţia istorică a societăţii, iar obţinerea, apoi menţinerea puterii asupra unui teritoriu sau asupra unui grup uman s-au sprijinit mereu pe capacitatea de luptă (Karl Pinter 2007, 5). Evoluţia armamentului şi organizarea forţelor armate au la bază legile obiective ale dezvoltării societăţii pornind de la condiţiile concrete ale vieţii sociale, de la structura economică şi politică, de la faptul că modul de producţie al vieţii materiale determină procesul vieţii sociale, politice şi spirituale ale civilizaţiei umane.

Analizând evoluţia în timp a armelor de foc, constatăm că, deşi pulberea, cunoscută astăzi sub denumirea de praf de puşcă, a fost utilizată în Europa încă din sec. XIV, abia peste două sute de ani armele mici de foc au căpătat o largă răspândire. Este important să precizăm că, prima ţară care a fabricat şi întrebuinţat încă din sec. XI pulberea a fost China. Compoziţia acestei substanţe a fost obţinută în urma amestecului de sulf, cărbune şi salapetru (Шокарев 2001, 12). De la chinezi folosirea pulberii a fost preluată de arabi. Proprietăţile balistice ale prafului de puşcă sunt aplicate prima oară de către arabi care utilizează armele de foc la asediul cetăţii Sidgilmessa în anul 1273. Din Orient, meşteşugul preparării pulberii a trecut în Europa. Invenţia este preluată de spanioli care folosesc armele de foc în luptele pentru cucerirea Gibraltarului în anul 1308. După spanioli, se pare că francezii, germanii apoi italienii şi englezii au luat contact cu noua descoperire care se extinde pe parcursul sec. XIV-XV aproape în întreaga Europă. Utilizarea proprietăţilor balistice ale pulberii în evul mediu a avut urmări deosebit de importante pe plan economic şi ştiinţific, iar perfecţionările tehnico-ştiinţifice realizate permanent asupra echipamentului militar a condus la schimbarea tacticii şi strategiei militare, precum şi la apariţia unor tipuri noi de arme – cele de foc. Prin urmare, puştile, pistoalele şi tunurile câştigă întâietate în dotarea armatelor, iar armele albe precum spada, sabia şi pumnalul vor deveni pe parcursul secolelor următoare arme de ceremonii sau de duel. Acest fenomen se datorează nu doar perfecţionării armelor de foc, ci şi scăderii costurilor de producţie a acestora, făcând facilă cumpărarea lor şi utilizarea la scară largă.

Astfel, după descoperirea prafului de puşcă au apărut şi primele arme de foc, numite *„bombarde”*, denumire sub care au fost cunoscute în majoritatea ţărilor europene. În cronicile vechi româneşti aceste arme mai sunt întâlnite sub denumirea de „puşci” (Stroea, Băjenaru 2010, 12). Bombarda era o maşină de război care servea la lansarea unor pietre mari şi care, odată cu descoperirea proprietăţilor balistice ale pulberii, s-a transformat în ceea ce numim astăzi tun. Sistemul lor de construcţii era realizat sub forma unor ţevi masive de fier forjat, compuse din mai multe bare care erau îmbinate şi întărite cu cercuri metalice numite „frete”. În prezent, sunt cunoscute două tipuri de astfel de arme: bombarde propriu-zise şi bombarde de mână (viitoarele puşti). Încărcarea bombardei se efectua, de regulă, pe la culată[1] şi mai rar pe la gura ţevii. Pentru executarea tragerii, praful de puşcă era introdus în ţeavă, umplând aproape o treime din lungimea ei, după care se introducea ghiuleaua. Aprinderea încărcăturii se efectua cu ajutorul unei vergele înroşite în foc, iar mai târziu, cu ajutorul unui fitil dispus în partea superioară a ţevii. Bombarda de mână reprezenta o piesă din artileria uşoară, care avea ţeava scurtă construită din fontă, bronz sau fier forjat, ce trăgea până la o distanţă de aproximativ 400-700 de metri, lansând ghiulele de piatră sau de plumb.

Paralel cu bombardele de mână, spre mijlocul sec. XIV, apar în Europa *„culevrinele”*[2]. Tehnica de construcţie a acestor arme era foarte simplă –

[1] *Culată* – partea dinapoi a ţevii unei arme de foc, în care se află locaşul închizătorului.
[2] *Culevrină* – tun de tip vechi, cu ţeava foarte lungă.

se confecţionau prin forjare dintr-o placă groasă de fier, îndoită şi transformată astfel într-o ţeavă despărţită spre mijlocul ei cu un tampon metalic. Partea dinainte a ţevii, până la locul unde era despărţită, servea la proiectarea glonţului prin presiunea gazelor rezultate din explozia pulberii. Partea dinapoi, fixată, de obicei, într-un butuc de lemn, servea drept pat la care se adaugă şi ulucul (placă din lemn care acoperă jumătatea inferioară a ţevii şi care proteja mâna trăgătorului de căldura excesivă degajată prin arderea pulberii şi mişcarea glonţului). Mărimea acestor arme era diferită, însă în majoritatea cazurilor ele fiind mari, erau greu de manevrat, iar încărcarea pe la gura ţevii micşora mult ritmul de tragere, deoarece necesita foarte mult timp pentru răcire.

La începutul sec. XV, culevrinele portative se vor transforma în primele puşti, cunoscute sub numele de *„archebuze”* sau *„puşti grele”*. Procedeul de construcţie a acestor arme era mai modern, în comparaţie cu cele anterioare, bazându-se pe turnarea metalului în forme. Foarte grea, archebuza era în majoritatea cazurilor sprijinită pe un suport din metal care se fixa în pământ. Pentru mânuirea ei era nevoie uneori de doi ostaşi, unul care trebuia să ia ţinta, iar altul care dădea foc încărcăturii de pulbere. Proiectilul, de o formă aproximativ sferică, era împins prin gura ţevii peste o încărcătură de praf de puşcă. La capătul ţevii exista un mic orificiu care se continua printr-o placă semisferică de mici dimensiuni ce era umplută cu o altă cantitate de praf de puşcă. Acesta era aprins manual, aruncând astfel proiectilul. Deoarece aprinderea era dificilă, procedeul de tragere necesita foarte mult timp, iar bătaia şi precizia erau nesatisfăcătoare. Archebuzierii nu puteau să tragă decât un foc la 2-3 minute şi doar la o distanţă de aproximativ 100-200 de metri. Din cauza că, proiectilul nu avea o viteză mare, acesta nu penetra platoşele care protejau soldaţii, decât dacă era tras din apropiere. Utilizate la început ca arme portative, archebuzele se vor transforma în tunuri, după modelul bombardei, cu deosebirea că ţevile erau mai lungi (Mănărăzan 2005, 255).

Odată cu trecerea timpului, necesitatea îmbunătăţirii calităţii tehnice şi balistice a armelor de foc a crescut. Prin urmare, la mijlocul sec. XV apare o altă armă – *„puşca cu fitil”*, aceasta fiind şi prima mare simplificare a sistemului de dare a focului la armele portative (Жук 1988, 8). Noua armă reprezenta un sistem mecanic de dare a focului. Trăgătorul putea aprinde încărcătura cu ajutorul unui mecanism care deplasa un fitil aprins într-o încărcătură de iniţiere, lucru care a permis luptătorilor o mai mare mobilitate. Puşca cu fitil era formată dintr-o ţeavă neghintuită, cu profilul de cele mai multe ori tronconic, mecanism de dare a focului, pat, uluc şi diverse accesorii. Pentru lansarea glonţului, la puşca cu fitil se apasă pe trăgaci, iar un dispozitiv special lasă cocoşul cu port-fitilul pe pulberea din locaşul tigăiţei, astfel, aceasta aprinzându-se. Flacăra produsă se transmitea printr-un orificiu al ţevii încărcăturii explozive, în urma căreia detonaţia aruncă glonţul. Este necesar să menţionăm că, iniţial, gloanţele armelor erau, de fapt, bucăţele de piatră sau bile metalice înfăşurate într-un bandaj de hârtie sau material textil. În cele din urmă, armele de foc au fost dezvoltate, iar aceste elemente au fost plasate în faţa unei încărcături explozive de praf de puşcă din interiorul unei ţevi de foc. Procedeul de tragere la astfel de arme era foarte complicat, nesigur şi se puteau produce o serie de neajunsuri în funcţionare – fitilul şi pulberea nu se aprindeau dacă erau ude sau dacă timpul de afară era umed, o cantitate prea mare de praf de puşcă în interiorul ţevii putea duce uşor la explozia ei, cadenţa de tragere era foarte redusă, precizia slabă şi bătaia mică.

Puşca cu fitil se va păstra la armatele europene până la sfârşitul sec. XVII. Locul ei va fi luat treptat de alte două tipuri de arme: *„puşca cu cremene şi rotiţă”* şi *„puşca cu cremene”*. Puşca cu cremene şi rotiţă îşi face apariţia la începutul sec. XVI. Spre deosebire de cea cu fitil, puşca cu cremene şi rotiţă avea aprinderea mult mai uşoară, iar mecanismul de dare a focului cu cremene şi rotiţă a rezolvat problema portului armelor încărcate şi gata de executare a focului fără pericolul ca jarul fitilului să se stingă. Sistemul cu cremene şi rotiţă s-a răspândit foarte repede şi s-a folosit, cu mici excepţii, până în sec. XVIII. Descoperirea armelor cu cremene s-a dovedit deosebit de importantă. Inventat în Franţa de mecanicul armurier Martin Le Bourgeoys în anul 1620, mecanismul cu cremene putea fi utilizat în două poziţii: una de tragere, şi alta de siguranţă. Arma cu cremene fiind modelul căreia permanent i se aducea mici îmbunătăţiri, avea să domine câmpurile de luptă din acele vremuri. În acelaşi timp era şi o armă civilă importantă, utilizată în dueluri, pentru autoapărare, precum şi la vânătoare (Byam 2004, 40). Aceasta, prin continuă perfecţionare, va înlocui treptat toate celelalte arme cu sistemele amintite,

devenind la sfârşitul sec. XVII, arma portativă de bază ale tuturor armatelor europene. Sistemul de aprindere a pulberii din interiorul ţevii la arma cu cremene se producea în felul următor: cocoşul port-cremene era aruncat de arcul său pe lama amnarului[3] împingând-o înainte, scânteile, astfel, produse aprindeau pulberea din tigăiţă, iar focul de aici se transmitea încărcăturii explozive.

Un element nou care apare la armele de foc din acea perioadă a fost baioneta. Aceasta permitea luptătorului purtător al unei arme de foc să se apere mai uşor în lupta corp la corp. Iniţial, a fost montată chiar în gura ţevii, spre a doua jumătate a sec. XVIII baioneta se va fixa la ţeavă printr-un manşon special (Zănescu 2004, 256).

Altă armă individuală de mare importanţă care a apărut în sec. XVI a fost pistolul. Inventatorul acestuia este considerat Camille Vetelli[4] (Жук 1983, 7). Indiferent de originea lui sau de numele inventatorului, pistolul apare aproape simultan în mai multe ţări: Italia, Germania, Franţa şi Anglia. Se poate spune cu certitudine că, apariţia lui a fost o necesitate pentru trupele de cavalerie, deoarece archebuzele şi muschetele erau foarte greu de mânuit şi puţin eficace pe câmpurile de luptă, în timp ce pistolul putea fi uşor manipulat cu o singură mână (Vlădescu, König, Pop 1973, 42). În sec. XVI şi în prima jumătate a celui următor, pistoalele aveau linia patului aproape în acelaşi plan cu axul ţevii, unghiul format de pat cu ţeava fiind foarte mare. Din a doua jumătate a sec. XVII, vor predomina pistoalele cu deschiderea unghiulară între pat şi ţeavă mult mai mică. În perioada ce a urmat, pistoalele au suportat aceleaşi transformări în sistemul de încărcare şi de dare a focului ca şi puştile. Întrebuinţarea pe scară largă a pistoalelor va începe din a doua jumătate a sec. XVI, când aproape toate trupele de cavalerie vor fi dotate cu această armă. În sec. XVI-XVII existau unităţi de pistolari care aveau tactici şi pregătiri speciale de luptă. De la sfârşitul sec. XVIII, pistolul va deveni una din principalele arme de apărare individuală.

Dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii la sfârşitul sec. XVIII, aduce după sine şi unele inovaţii noi, printre care şi principiul utilizării fulminatului de mercur[5] pentru aprinderea prin lovire a încărcăturii de pulbere, concept ce a aparţinut lui Alexander John Forsyth[6]. Compuşii fulminatului de mercur au proprietatea de a se aprinde prin lovire, punându-se, astfel, bazele *„armelor cu percuţie”*. Noul sistem va fi cunoscut sub numele de puşcă cu capsă şi va intra în dotarea armatelor europene. La începutul sec. XIX, acesta oferă aprinderea instantanee şi rezistenţă crescută la vremea umedă (Byam 2004, 56). În forma cea mai comună, o capsă conţinând încărcătura detonată era plasată pe o duză de oţel, lovită de ciocănelul armei, capsa exploda trimiţând prin duză un jet de flăcări spre praful de puşcă. La început, armele cu percuţie se încărcau tot prin gura ţevii, capsa fiind separată de praful de puşcă şi glonţ. Ulterior, capsa a fost încorporată într-un cartuş metalic, împreună cu praful de puşcă şi glonţul. Carcasa metalică închidea încărcătura explozivă, anticipând, astfel, modelul actual de încarcare prin închizătorul puştii.

Odată cu evoluţia armelor de foc portative s-a perfecţionat şi dispozitivul lor de ochire. Iniţial, la primele arme de foc, luarea ţintei se făcea după experienţa trăgătorului, începând cu sec. XV apare un sistem foarte simplu de luare a liniei de ochire cu ajutorul unui ţel dispus la gura ţevii (cătare) sau, uneori, cu al unei crestături la culată. Ulterior, sistemele de ochire se vor compune dintr-un ţel şi un înălţător alcătuit dintr-o lamă crestată sau din două aripioare, permiţând în felul acesta îndreptarea armei în direcţia ţintei. Mai târziu, va apărea un alt dispozitiv de ochire – înălţătorul mobil, iar gradarea acestuia se va face abia la sfârşitul sec. XVIII. Între timp, unele arme au mai continuau să aibă înălţătorul înlocuit cu un tub, ochirea în acest caz făcându-se prin orificiul acestuia şi prin ţel.

La începutul sec. XIX, îşi fac apariţia şi unele arme specializate, cum ar fi: *„lansatoarele de grenade”*, arme destinate să distrugă unele obiective mai mari, cum ar fi fortificaţiile. Acestea aveau un aspect impunător, scopul cărora era să mărească mult cadenţa de tragere. Trebuie să precizăm că, primele tipuri de grenade erau confecţionate din bile sferice

[3] *Amnar* – bucată de oţel cu care se scot, prin lovire, scântei din cremene.

[4] *Camille Vetelli* – meşter italian, originar din orăşelul Pistoia, regiunea Toscana. Unii cercetători consideră că etimologia cuvântului pistol se trage de la localitatea în care s-a născut şi a activat Camille Vetelli – Pistoia, alţii susţin că cuvântul ar fi de origine cehă – pištala, în traducere acesta însemnând fluier.

[5] *Fulminat de mercur* – sare de mercur a acidului fulminic, exploziv detonat, foarte otrăvitor, care se prezintă sub forma unui praf cenuşiu.

[6] *Alexander John Forsyth* – reverend scoţian din localitatea Aberdeenshire, inventatorul metodei de percuţie la armele de foc care, împreună cu evoluţia cartuşului, a fost una dintre cele mai importante progrese tehnologice realizate asupra armelor de foc. În pofida faptului că era preot, Forsyth a fost o persoană pasionată de mecanică, fiind în acelaşi timp şi un chimist amator.

de argilă cu cavităţi interioare goale în care se introducea pulberea, iar aprinderea se făcea cu ajutorul unui fitil. În sec. XVI-XVII, corpul grenadelor era confecţionat, deja, din sticlă, lemn, plumb şi fontă. Grenadele din fontă vor predomina începând cu sec. XVII, iar procedeul de aprindere rămânând în majoritatea cazurilor cu ajutorul fitilului.

Ca o concluzie generală a evoluţiei armelor de foc pe parcursul mai multor secole, constatăm că, dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii, dar şi a forţelor de producţie de la începutul sec. XIX, a adus după sine transformări care s-au răsfrânt şi asupra armelor de foc portative, acestea devenind, ulterior, principalele mijloace de luptă ale epocii moderne. Astfel, în scurtă prezentare a armelor de foc portative, care au fost utilizate în evul mediu şi în epoca modernă, am ilustrat doar tipurile cele mai reprezentative ale armelor de foc cunoscute şi folosite de armatele europene. Unele dintre modele de arme descrise mai sus, pot fi regăsite şi în patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Bibliografie

Byam 2004: M. Byam, Arme şi armuri (Bucureşti 2004).

Karl Pinter 2007: Z. Karl Pinter, Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat (secolele IX-XIV), ediţia a doua revăzută şi adăugită (Sibiu 2007).

Mănărăzan 2005: M. Mănărăzan, Colecţia de arme medievale a Muzeului Judeţean Maramureş. In: Marmaţia, nr. 8/2 (Baia Mare 2005), 250-257.

Stroea, **Băjenaru 2010:** A. Stroea, G. Băjenaru, Artileria română în date şi imagini (Bucureşti 2010).

Vlădescu, König, Pop 1973: C. Vlădescu, C König, D. Pop, Arme în muzeele din România (Bucureşti 1973).

Zănescu 2004: I. Zănescu, Colecţia de arme a Muzeului Municipiului Bucureşti. In: Bucureşti materiale de istorie şi muzeografie, vol. XVIII (Bucureşti 2004), 255-264.

Жук 1983: А. Жук, Револьверы и пистолеты (Москва 1983).

Жук 1988: А. Жук, Винтовки и автоматы (Москва 1988).

Шокарев 2001: Ю. Шокарев, Артиллерия (Москва 2001).

On the origin and development of portable firearms (14th-19th centuries)

Abstract

Weapons have always been and will be of great importance in the history of mankind. Almost all social and historical development of human civilization is intrinsically linked to the invention and improvement of the various models of weapons. Focusing on the history of firearms, we find that their origin remains somewhat obscure. It is well known that the Chinese invented and used gunpowder for firearms since the beginning of the 11th century, and in Europe the formula of gunpowder spread in the 14th century through Arab mediation. Over time, the need to improve the technical and ballistic characteristics of firearms increased. Inventions, innovations, and more or less successful attempts to technical improvement have led to the great development of firearms over the centuries.

Об истории возникновения и развития портативного огнестрельного оружия (XIV-XIX вв.)

Резюме

Оружие всегда имело и будет иметь большое значение в истории человечества. Практически все общественно-историческое развитие человеческой цивилизации неразрывно связано с изобретением и совершенствованием различных моделей оружия. Остановившись на истории огнестрельного оружия, можно обнаружить, что его происхождение во многом остается неясным. Известно, что китайцы изобрели и применяли порох для огнестрельного оружия с начала XI века, а в Европу формула черного пороха проникла в XIV веке через арабский мир. Со временем росла необходимость в улучшении технических и баллистических характеристик огнестрельного оружия. Изобретения, инновации и более или менее успешные попытки технического усовершенствования огнестрельного оружия, предпринимавшиеся на протяжении веков, привели к его значительному развитию.

15.01.2013

Sergiu Dobrea, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

«СВЯТЫЕ ОБРАЗЫ НА КЛИНКАХ»: УНИКАЛЬНЫЕ САБЛИ ИЗ СОБРАНИЯ ЭРМИТАЖА (предварительная публикация)

Всеволод Образцов
Юрий Пятницкий

В музейных и частных коллекциях старинного оружия среди мечей, палашей, сабель и шпаг можно встретить экземпляры, имеющие своеобразный декор, исполненный золотой насечкой. Речь идет о христианских изображениях и сопровождающих их греческих и славянских надписях религиозного характера. Они расположены на клинках, иногда с обеих сторон. Интерес к изучению и интерпретации такого оружия появился в России во второй половине XIX столетия, хотя поступление самих памятников в отечественные собрания началось, по крайней мере, с конца XVII в. В частности в Оружейной палате в Москве имеется сабля, принадлежавшая царю Ивану Алексеевичу (1666-1696). В 1682-1696 годах он был соправителем своего брата, царя Петра Алексеевича (император Петр I). Ее рукоять и ножны украшены драгоценными камнями и эмалью, но не менее парадно и драгоценно выглядит клинок со сверкающей, как вспышки молнии, золотой инкрустацией. Греческая надпись «ΠΑΝΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΗ ΤΟΝ ΔΟΥΛΟΝ СОУ ΕΤΟΣ ΑΠΟ Χ[ΡΙΣΤΟ]Υ» (*«Пречистая Матерь Божия, помоги рабу Твоему в лето по Рождеству Христову»*) сочетается с изображениями пары горящих свечей, херувимов, Солнца и Луны и медальона «Богоматерь - Неувядаемый цвет», над которым два архангела с обнаженными мечами держат царский венец. На обороте клинка – в аналогичном медальоне Святой Георгий, поражающий змия (Treasures 2010, 34, 82-83, no. 22).

Одно из первых исследований о саблях с христианскими сюжетами и надписями принадлежит В.А. Прохорову, заведующему Музеем древнерусского искусства Академии художеств в Санкт-Петербурге[1]. Для нашей темы важны некоторые детали его биографии. В.А. Прохоров (1818-1882) был сыном священника, то есть выходцем из духовного сословия. Рано лишившись отца, он был отдан в Херсонскую Духовную семинарию, после окончания которой был учителем в Одессе. Обладая склонностью к живописи и изящным искусствам, он сумел уволиться из духовного звания и, переехав в Санкт-Петербург, поступил в Императорскую Академию художеств. Однако живописца из него не вышло, и с 1844 г. он стал преподавателем всеобщей истории в Морском кадетском корпусе, а в 1859 г. был приглашен на такую же должность в Академию художеств. К этому времени он уже снискал славу страстного коллекционера и исследователя отечественных древностей. В 1861 г. он получил новое назначение в Академии, став заведующим академическим Музеем древнерусского искусства. В. А. Прохоров был действующим и почетным членом многих научных обществ и институтов. В 1862 г. он начал выпускать научно-художественный журнал «Христианские древности и археология», издание которого, впрочем, вынужден был вскоре остановить по финансовым причинам, а более из-за враждебности к журналу православных священников, увидевших в статьях «пропаганду раскольничества». Несколько раз в последующие годы В.А. Прохоров пытался возобновить публикацию журнала, но, хотя в 1870-х годах вышло несколько толстых томов, ежемесячного журнала не получилось,

[1] Возникнув в 1856 г. как подсобное хранение при «Классе православного иконописания», этот музей в течение двух десятков лет неоднократно менял свое название: «Музей православного иконописания», «Музей православного иконописания и русских древностей», «Музей русской археологии», «Музей христианских древностей» и, наконец, за ним укрепилось название «Музей древнерусского искусства», которое наиболее точно отражало состав и задачи этого музея. В 1898 г. все коллекции Музея древнерусского искусства были переданы в Русский музей Императора Александра III в Санкт-Петербурге.

как, впрочем, издателю не удалось создать и стабильный авторский коллектив. Большая часть статей в «Христианских древностях и археологии» принадлежала самому издателю – В.А. Прохорову. Не более успешной была его попытка издания другого журнала – «Русские древности». В 1871 г. было напечатано шесть его выпусков, в 1872 и 1876 – только по одному. Несмотря на большой разброс тем в обоих прохоровских изданиях, они привлекали публикацией многочисленного нового материала и независимыми (хотя иногда и весьма фантастичными) суждениями автора-издателя. Впрочем, сам он видел свою задачу именно в публикации материалов для будущих исследователей. Именно поэтому в его изданиях фигурируют очерки под названием «Материалы для истории древних русских одежд» и «Пояснительные материалы при исследовании истории архитектуры в России». С 1873 г. В.А. Прохоров начал читать специальный курс лекций по древнерусскому искусству в Академии художеств. Страстно желая поделиться своими знаниями и материалами, которых у него действительно было чрезвычайно много, он, однако, как в своих статьях, так и в лекциях не сумел изложить материал ясно, понятно и кратко. В. А. Прохоров постоянно сбивался на побочные темы, приводил такое обилие примеров и аналогий, что поставленная им тема статьи или лекции тонула в массе беспорядочно изложенных фактов. К сожалению, не обладал он и лекторским красноречием, что делало его выступления путанными и скучноватыми (Вздорнов 1986, 117-125; Стасов 1885, 320-360). Один из слушателей Санкт-Петербургского Археологического института, Н. Оглобин, написал в своих воспоминаниях, что на лекциях: *«обязательно присутствовал почетный член Института В.А. Прохоров, довольно известный в свое время археолог, хотя эта известность была более отрицательного характера»* (Оглобин 1903, 378). Вместе с тем, нередко его высказывания о памятниках и их датировке имели весьма верный характер.

Именно так случилось, когда в Русское археологическое общество в Санкт-Петербурге прислали клинок с греческой надписью и изображением Богоматери, который был найден в 1832-1833 гг. в Казанской губернии в селении Карчала во время пахоты. В Археологическом обществе при обсуждении вопроса о дате клинка были высказаны разные мнения: одни относили его к X в., другие – к XIV в., в то время как В. А. Прохоров совершенно правильно высказался за XVII столетие (Прохоров 1877, 1). По предложению Великого князя Константина Николаевича – председателя общества, ученый взял на себя труд составить об этом клинке специальную «пояснительную записку». Собрав многочисленный и разнообразный материал о клинках с греческими и славянскими надписями, исполненными золотой насечкой, В.А. Прохоров выступил с ним на Втором Археологическом съезде в Санкт-Петербурге в 1877 г., одновременно, по решению Русского археологического общества, опубликовав это исследование отдельной брошюрой (Прохоров 1877). Доклад его был встречен с интересом, но так и остался своеобразной экзотикой, а тема не получила дальнейшего развития. Отчасти в этом был виноват сам докладчик – собрав материал с исключительной, для того времени, полнотой, он создал некую видимость исчерпанности тематики. В то же время В.А. Прохоров не сумел ясно и четко наметить пути дальнейшего развития сюжета. Поэтому на долгие годы, практически до сегодняшнего дня, доклад В.А. Прохорова «О древних саблях с греческими, славянскими и другими надписями» на Втором Археологическом съезде, опубликованный как отдельной брошюрой, так и в трудах съезда, остается единственной специальной работой о саблях с христианскими изображениями на клинках (Прохоров 1877; Прохоров 1881, 195-202).

Одним из неоспоримых достоинств этого исследования является обилие собранного автором материала. Он основывался на наиболее важных коллекциях того времени – Московской Оружейной палаты с ее исторически сложившимся «царским» фондом оружия, Императорского Эрмитажа и Царскосельского Арсенала, частных собраниях, в основном – петербургских. В этом аспекте публикация В.А. Прохорова, бесспорно, остается важным фактологическим источником. К несомненным достоинствам следует отнести и прекрасный иллюстративный материал, сопровождающий брошюру 1877 г. На трех таблицах были опубликованы литографией четырнадцать клинков. Следует отметить, что литографии

чрезвычайно тщательно были исполнены самим автором – В.А. Прохоровым.

В своей работе исследователь в первую очередь обратил внимание на кривую форму найденного в Казанской губернии клинка, показав на примерах, что она появилась под воздействием Востока. Важное наблюдение было сделано о том, что древнее восточное оружие и доспехи нередко дополнялись в более позднее время христианской символикой, греческими или славянскими надписями. При этом как оригинальный декор, так и дополнения исполнялись золотой насечкой. Кроме того, В.А. Прохоров отметил, что как в России, так и в Западной Европе с XV столетия появляются подражания восточному оружию, изготовлявшиеся местными мастерами-оружейниками. Относительно христианской символики на клинках он справедливо отметил, что изображение Богоматери с Младенцем, чаще всего в иконографическом типе «Богоматерь Неувядаемый цвет», является наиболее распространенным. Столь же справедливо его замечание о несколько «западном, латинском привкусе» в иконографии таких изображений. Например, иногда Мария представлена с непокрытыми волосами, часто в руке она держит цветок. В то же время, его замечание относительно «западной» формы короны, которую держат архангелы, вряд ли справедливо. Делая вывод, что в клинках нет ничего греческого, кроме надписей, он одновременно и прав, и неправ. Если подразумевать под словом «греческий» собственно византийское искусство, то В. А. Прохоров, несомненно, прав. Все изображения на приводимых им клинках созданы намного позже времени существования Византийской империи (IV в. - 1453) и не имеют стилистики искусства этого периода. Однако существует понятие «поствизантийское искусство», то есть искусство православного населения на территории бывшей Византийской империи после 1453 года – времени падения Константинополя, столицы Византии. Понятие это чрезвычайно емкое и широкое, как по хронологии, так и по географическим рамкам. Если рассматривать изображения на клинках как явление поствизантийского искусства, то они весьма органически попадают в это понятие, как по своей иконографии, так и по стилю. В своем исследовании В.А. Прохоров не касался вопроса о месте производства декора клинков. Указав, что ему приходилось в частных руках видеть несколько сабель с инкрустированными надписями, он добавил, что *«владельцы этих клинков определяли происхождение их различно: одни называли их венгерскими, другие сербскими, а иные греческими, армянскими и т.д. Латинские надписи приписывали славянам-католикам»* (Прохоров 1877, 3). Понимая стилевое разнообразие изображений и надписей и невозможность их создания в одном единственном, даже весьма крупном, центре, В. А. Прохоров не смог ни провести систематизацию клинков, ни указать, даже предварительно, возможные центры их изготовления.

Следующий этап в изучении сабель с христианскими сюжетами и надписями приходится на последнее десятилетие XIX в., когда в 1888 г. в Императорском Эрмитаже было открыто специальное Отделение Средних веков и эпохи Возрождения. В его основу была положена коллекция предметов прикладного искусства А.П. Базилевского, купленная императором Александром III в Париже в декабре 1884 г. В новое отделение Эрмитажа был в 1885-1886 годах перемещен и Царскосельский Арсенал. В результате все стены помещений этого отделения – две параллельные анфилады здания Старого Эрмитажа – были обильно декорированы вооружением, создавая весьма эффектное впечатление.

В печатном «Указателе Отделения Средних веков и эпохи Возрождения», составленном его хранителем Н.П. Кондаковым, имеется информация о саблях интересующего нас типа. В «Указателе» автор не только дает более или менее подробное описание (достаточное для идентификации предмета) и указывает инвентарный номер, но и приводит в оригинале греческие и славянские надписи на клинках. Конечно, не обошлось без досадных ошибок и необоснованных определений. Однако в целом текст Н.П. Кондакова, который не был специалистом по оружию, можно считать определенным шагом в изучении этого типа сабель, по сравнению с более ранними публикациями предметов Царскосельского Арсенала. Среди опубликованных Н.П. Кондаковым сабель особый интерес имеет та, которая была поднесена г. Бухарестом графу М.А. Милорадовичу (Инв. А. 146). На булатной полосе изо-

бражены золотой инкрустацией Богоматерь с Младенцем и греческая надпись с датой 1445 – «ΠΑΝΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΗ ΤΟΝ ΔΟΥΛΟΝ СОУ ΕΤΟΣ ΑΠΟ Χ[ΡΙΣΤΟ]Υ 1445» (*«Пречистая Матерь Божия, помоги рабу Твоему в лето по Рождеству Христову 1445»)*. Основываясь на дате, Н.П. Кондаков считал саблю «византийской» (Кондаков 1891, 308). Однако уже несколько лет спустя, в 1895 г. Э. Э. Ленц в публикации коллекции оружия графа С.Д. Шереметева описал аналогичную саблю из собрания графа и, приведя в качестве аналогии саблю Императорского Эрмитажа (Инв. А. 146), заметил: *«Обозначение года, конечно, произвольно и совершенно неправдоподобно: не говоря уже о вычурном начертании букв, автор надписи, очевидно, не сообразил, что греки вплоть до XVII в. придерживались летосчисления от сотворения мира, а не от Рождества Христова»* (Ленц 1895, 64). Там же он указал на еще две аналогии – две сабли с подобной надписью в Оружейной палате в Москве, на одной из которых указан год – 1692 (Ленц 1895, 65). Описывая еще одну саблю в собрании графа С.Д. Шереметева – с длинной греческой надписью с упоминанием императора Константина, – он пришел к весьма важному выводу, что такие «почетные» сабли появились не ранее XVII столетия и изготовлялись специально для подношений (Ленц 1895, 65).

Н.П. Кондаков в своем «Указателе» дал правильную позднюю датировку – XVIII в. – еще одной сабле (Инв. А.67) с греческой надписью «+ СУ ВАСІΛЕУ АНТТНТЕ ΛОГЕ ΘЕОУ ΠΑΝΤΑΝΑΞ» («Ты, царь, предвечное слово Божие, Вседержитель») и изображением коронуемой архангелами Богоматери с Младенцем. Правда Н.П. Кондаков почему-то определил ее как «польскую» (Кондаков 1891, 302), и на эту ошибку сразу же указал Э.Э. Ленц (Ленц 1895, 64). Возможно, Н.П. Кондакова ввели в заблуждение изображения Богоматери с Младенцем и Святого Георгия на клинке шпаги, принадлежавшей Тадеушу Костюшко[2] (Инв. В. 317), и сабли с золотой инкрустацией (Инв. В. 243, А. 178, А. 137), принадлежавшие польскому королю Стефану Баторию (Кондаков 1891, 300-301, 314). Таким образом, к концу XIX столетия среди специалистов сложилось вполне обоснованное мнение о саблях с христианскими изображениями и надписями на клинках как о произведениях XVII-XVIII вв.

Именно поэтому, когда в Отчете Русского Археологического Института в Константинополе за 1896 год появилось сообщение о находящейся в ризнице Храма Гроба Господня в Иерусалиме *«шпаге византийского происхождения <…> не позже XII века»*, оно встретило закономерное возражение петербургского византиниста Я.И. Смирнова. На клинке этой шпаги, как ее называл автор Отчета, имелись изображение Богоматери, коронуемой двумя ангелами, и греческая надпись *«Ты, царь, предвечное слово Божие, Вседержитель»* (Отчет 1896, 36). В небольшой заметке в «Византийском Временнике» Я. И. Смирнов написал: *«Не видав ни самой шпаги, ни рисунка ее, мы все же полагаем, <…> что шпага не имеет оснований претендовать на столь почтенную древность: и изображения на ней и надпись сходны с таковыми же, выложенными золотом, рисунками и надписями на клинках целого ряда сабель, которые были предметом специальной статьи В. А. Прохорова <…>, который пришел к заключению, что все клинки с надписями и изображениями Б[ожией] М[атери] по времени не восходят далее XVII века»* (Смирнов 1899, 327)[3].

Послереволюционный период принес существенные изменения в состав музейных коллекций. С одной стороны, музеи значительно пополнились произведениями из частных коллекций. С другой, – музеи подверглись серьезному опустошению в связи с распродажей произведений искусства из собраний России на заграничных антикварных рынках. Сабли с христианскими надписями и сюжетами не особенно интересовали советских специалистов. Само занятие религиозным искусством, особенно византийским и поствизантийским, было небезопасным. Особенно в 1930-х годах.

[2] Т. Костюшко (1746-1817), польский политический и военный деятель, руководитель национально-освободительного восстания 1794 г. Во время неудачного боя под Мацеёвицами он был тяжело ранен и взят в плен русскими царскими войсками; заключен в Петропавловскую крепость. Во время битвы при нем находилась упомянутая сабля с изображениями Богоматери и Святого Георгия.

[3] Примечательно, что Я. И. Смирнов в этой маленькой заметке, кроме статьи В.А. Прохорова, указал также на публикацию Э. Ленца коллекции оружия графа С.Д. Шереметева.

Впрочем, даже в 1970-х годах эта тематика не поощрялась, а авторы исследований сталкивались со значительными трудностями. В результате лишь после перестройки стало возможным активное изучение и публикация памятников религиозного искусства, в том числе сабель с христианскими сюжетами. В полной мере эти положения касаются собрания Государственного Эрмитажа, где в коллекции турецкого длинноклинкового оружия Арсенала имеется комплекс из 17-ти сабель интересующего нас типа. Следует считать это довольно крупным комплексом, изучение и каталогизация которого были не так давно начаты авторами данной статьи. Надо заметить, что комплекс сабель с христианскими сюжетами в Арсенале Эрмитажа не является единственным в своём роде. Аналогичные предметы хранятся в Музеях Московского Кремля и в Государственном Историческом музее. Имеются такие предметы и в некоторых зарубежных коллекциях, в частности еще В. А. Прохоров указывал на саблю в Арсенале Турина, Италия (Прохоров 1977, 7), а в 1923 г. во время строительных работ в Белграде был найден клинок с инкрустированной греческой надписью и изображением Богоматери[4] (Byzantium 2008, 406 no. 103).

Важным событием в изучении этого вида памятников был выход книги Э. Г. Аствацатурян «Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея» (Аствацатурян 2002). Автор – хранитель фонда Восточного оружия ГИМ – выделила группу клинков сабель «клих» XVII-XVIII вв., которые имеют одинаковую малоизогнутую форму клинка с небольшой елманью; выкованы из высокосортной булатной стали; украшены золотой инкрустацией. Внутри эта группа разделяется на две части: одна – клинки с арабскими надписями (изречения из Корана, выполненные куфическим шрифтом), вторая – клинки с греческими, славянскими, латинскими надписями и христианскими сюжетами. Именно последним Э.Г. Аствацатурян уделила наибольшее внимание[5]. Она дала описание и воспроизведение шести таких сабель из коллекции Исторического музея. На одной из них имеется дата – 1685 г., греческая надпись «+ CY BACIΛEY ANTTHTE ΛOГE ΘEOY ΠANTANAΞ» *(«Ты, царю непобедимый, слово Божие всевластно»* или, по другому переводу, *«Ты, царь, предвечное слово Божие, Вседержитель»*) и золотой медальон с гравированным изображением Богоматери с Младенцем на руках, над которым золотые фигурки ангелов держат корону; под медальоном помещена композиция из вазы с букетом цветов, фланкированной двумя горящими свечами, под вазой – год 1685 (ГИМ 3151). В иконографии следует отметить две важные детали: Мария изображена с распущенными волосами, а центральным цветком в вазе является гвоздика. В техническом аспекте надо отметить, что ваза, свечи и мечи в руках ангелов выполнены серебряной инкрустацией, в то время как весь остальной декор и надписи – золотой. (Аствацатурян 2002, 98-100). Три другие сабли также имеют греческие надписи и похожие изображения коронуемой Богоматери. На одном клинке (ГИМ 5329) – латинская надпись «IVDICA DOMINE NOCENTES. ME EXPVGNA. IMPVGNANTES ME.» (*«Суди Господи обидящие меня, побори борющие меня»*); а еще на одном (ГИМ 1823) – славянская: «+ ВЬИМЕ ѡЦА И СИНА И СВЕТАХО ДУХА АМИНЬ · СЕМЬ КРЬТОМЬ ПОБЕХДАЮ ВРАХИ НАШИ» (*«Во имя Отца и Сына и Святого Духа, аминь. Сим крестом побеждаю врагов наших»).* В ней А.Д. Седельников увидел некоторые сербские элементы (Аствацатурян 2002, 98, 100). Относительно центра производства Э.Г. Аствацатурян высказала мнение, что большинство сабель было изготовлено в Стамбуле, поскольку техника исполнения золотой насечки и некоторые детали декора идентичны клинкам с арабскими надписями. По ее мнению, на стамбульские мастерские указывают султанские тугры на серебряных накладках на крестовине и ножнах. Вместе с тем, она отмечает, что *«по-видимому, поль-*

[4] Клинок, найденный в Белграде, сербские специалисты считают исполненным в оружейных мастерских Константинополя или Фессалоник в XIV - первой половине XV вв. Именно с такой атрибуцией он экспонировался в 2008-2009 гг. на выставке «Византия 330-1453» в Королевской Академии художеств в Лондоне (Byzantium 2008, 406, no. 103). Однако эта атрибуция разделяется не всеми исследователями.

[5] Следует указать, что большое значение для исследования Э.Г. Аствацатурян имела кандидатская диссертация сотрудника Государственного Эрмитажа Ю.А. Миллера «Художественное производство холодного оружия в Турции в XVI-XVIII вв.», защищенная в 1953 г., с которой Э.Г. Аствацатурян имела возможность ознакомиться благодаря любезности автора.

зователями этих изделий были христиане, этим объясняется появление на них христианской символики» (Аствацатурян 2002, 101). Большим достоинством книги Э.Г. Аствацатурян, как в свое время и брошюры В. А. Прохорова, является прекрасный иллюстративный материал. Несмотря на бесспорное значение этой книги, клинкам с христианскими сюжетами и надписями в ней уделены всего несколько страниц. При этом часть текста носит компиляционный характер, а библиография ограничивается исключительно работой В.А. Прохорова 1877 г. К сожалению, при всей отмеченной выше научной ценности, ни дореволюционные исследования, ни книга Э.Г. Аствацатурян не дают в полной мере ответа на многочисленные вопросы, связанные с этим крайне интересным явлением оружейного и декоративно-прикладного искусства поствизантийского мира XVII-XVIII вв. В названии нашей статьи указано, что это предварительная публикация; и это точно отражает ее задачи и характер. Мы хотели бы привлечь внимание широкого круга исследователей, причем не только специалистов по оружию, к этому замечательному материалу и дать краткую первоначальную характеристику комплекса, хранящегося в Арсенале Государственного Эрмитажа, а также акцентировать в данной статье внимание на двух примечательных экземплярах.

В настоящее время в эрмитажном собрании выделено 17 предметов с греческими и славянскими надписями и христианскими сюжетами. Надписи и, частично, изображения выполнены в технике золотой насечки, то есть инкрустацией золотом по булату клинков. Все выявленные памятники датируются в пределах второй половины XVII - первой половины XVIII вв. и могут быть отнесены к категории османских сабель. По типологии, предложенной в 1953 г. в своей диссертации научным сотрудником Эрмитажа Ю.А. Миллером и использованной Э.Г. Аствацатурян в ее монографии 2002 г., большинство сабель этого комплекса (за исключением двух) следует отнести к типу «клих», а две сабли – к категории «кылыч» (Миллер 1953; Аствацатурян 2002, 92-94, 104-105).

Клинки обеих сабель типа «кылыч» сильно искривлены в нижней трети и имеют ярко выраженную елмань. Рукояти выполнены из двух пластин светло-коричневого рога и имеют довольно массивные круглые набалдашники, отогнутые в сторону лезвия. Подобного типа сабли появились в турецком военном обиходе начиная с первой половины XVIII в.

Как уже было отмечено, основная часть выявленного комплекса – это сабли типа «клих». Они имеют довольно плавный изгиб клинка и небольшую елмань (средняя длина клинков – 750-800 мм, средняя ширина у пяты: 30-35 мм, средняя толщина – 5 мм). Среди этих памятников можно выделить несколько подгрупп по типу рукоятей.

В первую входят пять сабель, имеющих рукояти с головкой в виде стилизованной головы орла с подчеркнутым клювом. Такие сабли имеют название «карабела». Среди них одна сабля выделяется своей незначительной длиной (общая длина – 660 мм, клинок – 53 мм) и практически отсутствующим изгибом. Это объясняется тем, что клинок представляет собой нижнюю половину сломанного более длинного клинка, который был подвергнут слесарной доработке.

Во вторую группу входит пять сабель, у которых рукоять шамширного типа – т.е. с небольшими набалдашниками, отогнутыми в сторону лезвия под прямым углом к черенку. Одна рукоять сделана из цельной белой кости, две – оплетены серебряной проволокой, а две выполнены из двух пластин светло-коричневого рога (одна в серебре).

В следующую группу объединены три сабли с рукоятями, вырезанными из нефрита (?). Они имеют небольшие набалдашники, слегка отогнутые по направлению к лезвию.

Две сабли трудно отнести к какой-либо определенной группе. Одна из них имеет довольно узкий клинок (ширина у пяты – 30 мм) и в более позднее время (возможно в середине – второй половине XIX столетия) была снабжена шашечной рукоятью. Рукоять второй сабли выполнена из цельного куска белой кости (сломана примерно на середине длины).

Из 17-ти выделенных сабель с христианскими сюжетами, на 13-ти имеются медальоны с изображением Богоматери с младенцем, на одной – образ Святого Георгия, а три декори-

рованы четырехконечным крестом в круге. На 15-ти саблях все изображения и надписи размещены только на лицевой стороне клинка. На двух декор покрывает как лицевую, так и оборотную стороны. На одной оборот украшен растительным орнаментом и двумя пальметтами, на второй – благословляющий двумя руками Спаситель и фигура византийского императора Никифора Фоки.

Сабля графа М.А. Милорадовича

Как уже было сказано, в настоящей публикации авторы дают более подробное описание только двух сабель из собрания Государственного Эрмитажа. Одна из них, поступившая в музей в 1885-1886 годах из Царскосельского Арсенала, некогда принадлежала графу М.А. Милорадовичу (1771-1825). О ней мы уже упоминали выше в связи с публикациями Н.П. Кондакова и Э.Э. Ленца. Сабля (старый Инв. А. 146; современный Инв. ВО 5812) имеет ножны, которые выполнены из двух деревянных дощечек, оклеенных чёрной кожей. Серебряный прибор состоит из небольшого устья, двух узких обоймиц и короткого наконечника. Устье выполнено в виде узкой полосы с фигурной накладкой, напоминающей по форме дубовый лист. По краю она декорирована гравировкой. С обеих сторон устья имеются специальные гнёзда для вкладывания надклиночных стержней крестовины. Узкие обоймицы по краю оформлены виньетками с изображениями цветов и листьев и снабжены кольцами для перевязи. Наконечник небольшой, верхняя часть – в виде выступа с плавными, гравированными по краям изгибами (рис. 1).

Длина сабли – 972 мм, она имеет слабо изогнутый клинок волнистого булата, который

Рис. 1. Сабля и ножны, инв. № ВО-5812.

плавно сужается к середине и расширяется в елмань. Обух ровный, на елмани сведён на нет.

Длина клинка – 848 мм; ширина клинка у пяты – 34,25 мм; ширина клинка в средней части – 30,11 мм; ширина клинка в начале елмани – 36,32 мм; толщина клинка у пяты – 5,66 мм; толщина елмани – 3,43 мм; длина рукояти – 114 мм; обхват – 85 мм; длина ножен – 847 мм

Рукоять выполнена из двух пластин желтовато-коричневого рога, укреплённых на хвостовике на три гвоздя. На шов наложена серебряная пластина, резная канавками. Набалдашник округлой формы, с незначительным уступом на торце, отогнут в сторону лезвия. Крестовина серебряная; концы креста оформлены в виде виньеток, концы крестовины декорированы маленькими завитками (рис. 2).

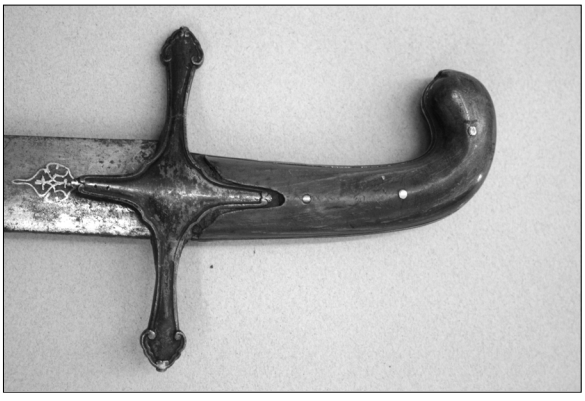

Рис. 2. Сабля ВО-5812, деталь: рукоять.

Общая геометрия клинка и его размеры позволяют, с некоторой долей условности, отнести саблю к типу «клих», т.е. клинкам, бытовавшим в османской Турции в XVII-XVIII вв. При этом рукоять, возможно, более позднего происхождения, так как подобная форма чаще встречается на саблях с конца XVIII столетия.

Полоса булата с лицевой стороны украшена золотой насечкой (рис. 3). Под крестом и на пяте – пальметта (арабеска, рис. 5); над ней – два ангела, поддерживающие корону; выше – медальон с изображением Богоматери с Младенцем (внутри медальона, справа от Богоматери, имеются четыре шестилучевых звёздочки, а слева от Младенца – одна); над медальоном – фигурка голубя с распростёртыми крыльями. Вдоль обуха в одну строку помеще-

Рис. 3. Сабля BO-5812, деталь: клинок с изображением Богоматери с Младенцем и греческой надписью с датой 1445.

Рис. 4. Сабля BO-5812, деталь: клинок с изображениями голубя – Святого Духа, Богоматери с Младенцем и ангелами с короной.

Рис. 5. Сабля BO-5812, деталь: арабеска на пяте клинка (съемка сбоку).

Рис. 6. Сабля BO-5812, деталь: клинок с четырехконечным крестом и следами более древней инкрустации.

на надпись: «+ ΠΑΝΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΗ ΤΟΝ ΔΟΥΛΟΝ СОУ ΕΤΟΣ ΑΠΟ Χ[ΡΙΣΤΟ]Υ 1445» (*«Пречистая Матерь Божия, помоги рабу Твоему в лето по Рождеству Христову 1445»)*. Пальметта (арабеска) и надпись выполнены в технике инкрустации золотой проволокой (золотая насечка), а все фигурные изображения исполнены гравировкой по золотым пластинкам, насечённым на сталь. При внимательном изучении клинка мы обратили внимание, что около четырехконечного креста в начале надписи имеются канавки, оставшиеся от более древней инкрустации. По всей видимости, на этом месте некогда было изображение магического квадрата, что часто встречается на клинках османского и иранского происхождения (рис. 6).

Данная сабля была учтена В.А. Прохоровым в его публикации (рис. 7). Он дал краткое описание клинка, привел греческую надпись и поместил литографированное изображение клинка в иллюстрациях (Прохоров 1877, 6, табл. I/6). Позднее, как мы уже отмечали, о сабле писали Н.П. Кондаков в 1891 г. и Э.Э. Ленц в 1895 и 1908 гг. (Кондаков 1891, 308; Ленц 1895, 64, 65; Ленц 1908, 278).

Уже упоминалось, что сабля принадлежала графу М. А. Милорадовичу (1771-1825) и поступила в Царскосельский Арсенал по его завещанию. Появилась она у М. А. Милорадовича во время Русско-турецкой войны 1806-1812 годов. Среди подвигов графа в этой военной компании особенно примечательны в связи с нашей темой две победы. В самом начале войны М.А. Милорадович одержал победу над турками 13 декабря 1806 г. под г. Бухарестом и тем самым спас Валахию от разорения. В следующем году в битве при Обилешти 2 июня 1807 г. он разбил 12-тысячный авангард Алипаши и спас г. Бухарест. Именно в связи с последним событием митрополит Валахии и бояре Бухареста поднесли ему данную саблю, а самому М.А. Милорадовичу дали *«наименование Бухарестского спасителя»*. В благодарственном послании, направленном императору Александру I, они писали: *«<…> Мы ощутили ныне новый этап милосердия Вашего, узрев паки среди нас генерала Милорадовича,*

Рис. 7. Сабля BO-5812, литография В.А. Прохорова, 1877.

столь достойно стяжавшего наименования Бухарестного спасителя, Всемилостивейше утвержденного Вашим Императорским Величеством. Сердца наши преисполнены неизреченнейшею радостью, и мы сугубо удостоверены в Высочайшем к нам благоволении Вашего Императорского Величества, чувствуя в полной мере милость, которую, возвратив нам сего храброго генерала, Ваше Императорское Величество вновь излиять на нас соизволили <…>» (РБС 1999, 174).

Исследователи уже обращали внимание, что на клинке сабли М. А. Милорадовича фигуры ангелов с короной размещены под медальоном «Богоматерь с Младенцем», а не над ним, как на большинстве клинков с аналогичной тематикой (рис. 4). Таким образом, нарушена логика иконографической программы. На других клинках ангелы коронуют Марию, что соответствует традиции в изображении Богоматери с Младенцем в поствизантийском искусстве, особенно в XVII-XIX вв. Распространение этой детали связано с гимнографией, где Мария названа «Госпожой ангелов» («Ангелоктисса»), «Царицей небесной», «Путеводительницей воинства» и т.д. На клинке сабли Милорадовича мы видим инверсию: уже не ангелы коронуют Божию Матерь, а Она и сидящий на ее руках Младенец Иисус Христос благословляют «венцом Победителя», «венцом воина-охранителя Христианской веры» владельца сабли. По нашему мнению, подобное изменение иконографической программы могло быть связано с конкретной ситуацией – поднесением сабли графу М.А. Милорадовичу как «*Бухарестскому спасителю»* от благодарных жителей города. В таком случае, если не весь декор клинка, исполненный золотой насечкой, то, по крайней мере, некоторые его части были сделаны непосредственно в Бухаресте летом 1807 г. По-видимому, была взята древняя сабля (возможно на клинке уже имелся декор золотой насечкой) и дополнена христианскими изображения. В дальнейшем предстоит тщательная техническая экспертиза клинка, для того, чтобы подтвердить или опровергнуть это предварительное предположение.

Сабля из Мраморного дворца

Вторая сабля, которая рассматривается в данной статье, поступила в Государственный Эрмитаж в 1926 г. из Мраморного дворца в Ленинграде (Санкт-Петербурге), который с 1840-х по 1917 гг. был родовым домом Великих князей из ветви Константиновичей. Сабля в бархатных ножнах (Инв. ВО 3239), общей длиной 935 мм; клинок – 797 мм; ширина клинка у пяты – 32,2 мм; ширина клинка в средней части – 27,8 мм; ширина клинка в начале елмани – 33,6 мм; толщина клинка у пяты – 6,18 мм; толщина елмани – 3,12 мм.

Ножны состоят из двух деревянных дощечек, обтянутых сильно потёртым и выцветшим красным бархатом; на стык нашита серебряная тесьма. Прибор состоит из устья, двух обоймиц, с кольцами для перевязи на внутренней стороне, и наконечника. В верхней части с обеих сторон устья имеются специальные гнёзда для вкладывания надклиночных стержней крестовины; со стороны обуха в устье и ножнах выполнен довольно длинный разрез, доходящий до верхней обоймицы, предназначенный для облегчения вкладывания клинка в ножны; наконечник снабжён так называемым «башмаком» в виде двух изогнутых листьев. Все детали прибора выполнены из позолоченной меди и украшены лёгкой гравировкой и насечкой, аналогичной орнаменту на соединительной полосе. При этом орнамент размещён по краям деталей прибора ножен так, что в середине остаётся незаполненное пространство (рис. 8).

Рукоять состоит из двух полукруглых в сечении пластин, вырезанных из светло-коричневого рога, каждая из которых прикреплена к хвостовику двумя гвоздиками. Круглый, довольно массивный набалдашник отогнут по направлению к лезвию. В набалдашнике пробито отверстие для темляка, обложенное гравированной медной позолоченной пластин-

Рис. 8. Сабля и ножны, инв. № ВО-3239.

Рис. 9. Сабля ВО-3239, деталь: клинок с греческими надписями.

кой в виде шестилепестковой розетки. По стыку роговых частей рукояти на хвостовик набита соединительная пластина, выполненная из позолоченной меди. По краям пластины прорезаны узкие канавки, образующие рамку, внутреннее пространство которой заполнено гравированным орнаментом – извивающаяся лента и ветвь с листиками. Крестовина из золочёной меди декорирована гравированным растительным орнаментом и извивающейся лентой, аналогичной той, которая имеется на соединительной полосе. При этом средняя часть крестовины оставлена пустой. Отроги перекрестья оканчиваются шишечками.

Клинок сабли имеет плавный изгиб и выкован из булатной стали низкого качества – узор угадывается с большим трудом. Полоса плавно расширяется к незначительно выступающему обуху, по всей длине которого, от пяты до елмани, вырезан боровок. Елмань обоюдоострая. Вдоль всей её длины в верхней части прорезан узкий декоративный долик. В начале елмани находится выступ с плоским обухом, резко сведённый затем на нет. Центр удара помечен стилизованным растительным завитком, выполненным инкрустированной золотой проволокой.

Среди рассматриваемого комплекса сабель эта отличается сложным декором клинка и большим, чем на других клинках, количеством греческих надписей. Кроме того, клинок украшен золотой насечкой с двух сторон. С лицевой стороны клинок украшен греческой надписью в две строки, ограниченной арабесками; двумя картушами с надписями на греческом языке (одна в четыре строки, другая в шесть строк), между картушами размещено поясное изображение Богоматери с Младенцем на руках; пята

Рис. 10. Сабля ВО-3239, деталь: клинок с греческой надписью из Псалма 34.

Рис. 11. Сабля ВО-3239, деталь: инкрустация на клинке около рукояти.

Рис. 12. Сабля ВО-3239, деталь: картуш с греческой надписью из Псалма 44.

Рис. 13. Сабля ВО-3239, деталь: второй картуш с греческой надписью из Псалма 44.

Рис. 14. Сабля ВО-3239, деталь: клинок с изображением Богоматери с Младенцем.

Рис. 15. Сабля ВО-3239, деталь: клинок с изображением императора Никифора Фоки, которого благословляет Иисус Христос.

Рис. 16. Сабля ВО-3239, деталь: клинок с изображением фигуры византийского императора Никифора Фоки.

украшена переплетением арабесок с четырехконечным крестом в центре (рис. 9, 14, 11).

Надписи на клинке взяты из Псалтири. Двустрочная – это Псалом Давида, первая строка «Молитвы о помощи» (от гонителей). Она довольно часто встречается на клинках с греческими надписями (Пс. 34.1). Текст в двух картушах также взят из Псалтири – Псалом Бракосочетание Царя – «Царь и его владычество» (Пс. 44.4). Этот текст в настоящее время известен нам только на клинке данной сабли.

Надпись в две строки, которая занимает половину ширины полосы клинка (рис. 10):

ΔΙΚΑΣΟΝ Κ(ύριε)Ε ΤΟΥΣ ΑΔΙΚΟΥΝΤΑΣ ΜΕ || ΠΟΛΕΜΗΣΟΝ ΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΝΤΑΣ ΜΕ.

(Δίκασον, Κύριε, τοὺς ἀδικοῦντάς με, πολέμησον τοὺς πολεμοῦντάς με). В Синодальном переводе: *«Вступись, Господи, в тяжбу с тяжущимися со мною, побори борющихся со мною»* (Пс. 34.1). У П. Юнгерова перевод немного отличается: *«Суди, Господи, обижающих меня, побори борющихся со мною»*.

Четырехстрочная надпись в первом картуше гласит (рис. 13):

ΠΕΡΙΣΩΣΑΙ ΤΗΝ || ΡΟΜΦΑΙΑΝ ΣΟΥ || ΕΠΙ ΤΩΝ ΜΥΡΩ||+Ν ΣΟΥ +

(περίζωσαι τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου,...).

«Препояшь Себя по бедру мечом Твоим», (Пс. 44.4)

В надписи есть небольшие замены букв о=ω, υ=η; в этом нет ничего необычного. А вот крестики, которые фланкируют последнюю строку, свидетельствуют, что мастер инкрустации не понял, что буква ν относится к последнему слову предпоследней строки.

Надпись в шесть строк во втором картуше (рис. 12):

ΔΥΝΑΤΕ ΤΗ ΟΡΑ||ΙΟΤΗΤΙ ΣΟΥ ΚΑΙ || ΤΩι ΚΑΛΛΗ ΣΟΥ + || ΚΑΙ ΕΝΤΗΝΕ ΚΑΙ || ΚΔΙΕΥΟΛΟΥ ΚΑΙ || ΒΑΣΙΛΕΥΕ.

(δυνατέ, τῇ ὡραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου + καὶ ἔντεινον καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε).

«Сильный, славою Твоею и красотою Твоею.

И в сем украшении Твоем поспеши, воссядь на колесницу» (Пс. 44.4-5)

Так звучит этот фрагмент Псалтири в Синодальном переводе. Более соответствует греческому тексту на клинке перевод П. Юнгерова: *«Сильный, красотою Твоею и добротою Твоею, и напрягись, и поспеши, и царствуй»*.

Ошибки в греческом языке в предпоследней строке свидетельствуют о том, что мастер пу-

Рис. 17. Сабля ВО-3239, деталь: клинок с греческой надписью и датой под фигурой византийского императора Никифора Фоки.

тал похожие по написанию буквы: A=Δ, I=T, Λ=Δ. Таким образом, он воспроизводил написанный на бумаге текст, по-видимому, не понимая его[6].

Обратная сторона клинка также декорирована золотой насечкой. На пяте имеется два изображения. Вверху – поясная фигура Иисуса Христа, благословляющего двумя руками. Она помещена в фигурный картуш из арабесок, увенчанный четырехконечным крестом. В нижнем картуше из арабесок – мужская фигура в плаще, с короной на голове, со скипетром в правой руке и «посохом, увенчанным крестом» – в левой. По сторонам от фигуры буквы: «NK» и «ФР» (рис. 15, 16). Под этой фигурой греческая надпись ВАСНΛЕА (царь) и ограниченная двумя крестиками дата + 963 + (рис. 17).

Арабески и надписи выполнены инкрустированной золотой проволокой, приподнятой над поверхностью клинка, а изображения Богоматери, Спасителя и византийского императора исполнены путём гравировки по насечённой на сталь тончайшей золотой пластинке.

Насколько нам известно, изображение императора Никифора Фоки и указание точной даты его вступления на византийский престол в декоре других клинков не встречается. Так же как и столь многочисленные цитаты из Псалтири. По-видимому, появление этих элементов на данной сабле было связано с каким-то конкретным событием в истории бытования этого предмета.

Заслуживает внимания личность византийского императора Никифора Фоки (правил с 963 по 969 г.). С его именем связан небывалый подъем политической и военной силы Византийской империи. Еще до вступления на трон он прославился своими воинскими подвигами против мусульман (борьба с эмирами Алеппо и Мосула, наместником Триполи) и пиратов арабского Крита (остров был возвращен под власть империи). После смерти императора Романа II в начале 963 г. и недолгого регентства царицы Феофано в лагере под Кесарией военноначальник Никифор Фока был провозглашен войском императором. В августе 963 г. он вошел в столицу Византийской империи и был венчан на царство патриархом Полиевктом в соборе Святой Софии. Восшествие на престол не помешало Никифору лично возглавить весной 964 г. поход на Восток, который открыл серию успешных военных компаний императора против мусульман. Хотя внутренняя политика Никифора Фоки и его «западная дипломатия» не были столь же успешными, как военные походы на Восток, именно последние создали имидж Никифора как мудрого правителя и неустрашимого борца с неверными за торжество Православия. Определенный романтический флер придавала его фигуре и история гибели – он был убит в декабре 969 г. заговорщиками, среди которых был его родственник и некогда ближайший друг Иоанн Цимисхий и сама императрица, вступившая с Цимисхием в любовную связь (Успенский 1997, 332-380). Византийский историк Лев Диакон писал о Никифоре Фоке :«<…> *Мужеством и силой тела он без сомнения превосходил всех людей его поколения, в воинских делах отличался необыкновенной изобретательностью и опытностью, был непоколебим среди всякого рода трудностей и не был подвержен обольщениям телесных удовольствий. В делах гражданского управления он был милостив и великодушен, и никогда не было более справедливого судьи и непреклонного законодателя. Он был суров и неутомим в молитвах и всенощных бдениях во имя Бога, невозмутим духом во время песнопений и нисколько не подвержен тщес-*

[6] За помощь в чтении греческих надписей и комментариях приносим искреннюю благодарность ведущему научному сотруднику Института всеобщей истории РАН В.Г. Ченцовой.

лавию. Однако многие считали недостатком его желание, чтобы все безукоризненно следовали добродетели и не уклонялись от высшей справедливости. За отступление от этих правил он строго наказывал и потому казался неумолимым и жестоким для уклоняющихся от законов и был ненавистен тем, кто желал вести беспечную жизнь. <…> [если бы судьба] <…> не лишила его так скоро жизни, Ромейская держава достигла бы такого величия, какого она в другое время не достигала. Ведь провидение, презирающее грубый и заносчивый дух человека, укрощает его, подавляет, обращает в ничто и непостижимыми, ему одному известными судьбами направляет челн нашей жизни к полезному» (Лев Диакон 1988, 49-50).

Читая эту красочную характеристику древнего правителя, невольно пытаешься сопоставить ее с российской историей. Учитывая происхождение сабли из Мраморного дворца, на ум приходит так называемый «Греческий проект Екатерины Великой» – проект образования на территории Турции нового православного государства со столицей в Константинополе-Стамбуле. Императрица даже своего внука назвала Константин, намекая на историю жизни и деяний Святого Константина Великого. В этом аспекте и воинские подвиги Никифора Фоки против «неверных» как бы должны были быть повторены владельцем сабли. В то же время, характеристика личных достоинств и моральных качеств Никифора Фоки заставляет вспомнить о сыне Екатерины Великой – романтическом императоре Павле I, чьи дела и помыслы так и остались непонятыми современниками. Какое бы предположение не оказалось верным, бесспорно, что дальнейшее изучение данной сабли, так же как и других аналогичных памятников из собрания Эрмитажа, откроет перед авторами и будущими читателями немало любопытных и назидательных страниц отечественной истории.

Библиография

Аствацатурян 2002: Э.Г. Аствацатурян, Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея (Санкт-Петербург 2002).

Вздорнов 1986: Г.И. Вздорнов, История открытия и изучения русской средневековой живописи: XIX век (Москва 1986).

Кондаков 1891: Н.П. Кондаков, Императорский Эрмитаж. Указатель Отделения Средних веков и эпохи Возрождения (Санкт-Петербург 1891).

Лев Диакон 1988: Лев Диакон, История (пер. М.М. Копыленко, отв. ред. Г.Г. Литаврин) (Москва 1988).

Ленц 1895: Э.Э. Ленц, Опись собрания оружия графа С.Д. Шереметева (Санкт-Петербург 1895)

Ленц 1908: Э.Э. Ленц, Императорский Эрмитаж. Указатель отделения Средних веков и эпохи Возрождения. Часть I. Собрание оружия (Санкт-Петербург 1908).

Миллер 1953: Ю.А. Миллер, Художественное оформление холодного оружия в Турции в XVI-XVIII вв. Кандидатская диссертация (Ленинград 1953).

Оглобин 1903: Н. Оглобин, Из воспоминаний слушателя Археологического института 1-го выпуска (1878-1889 гг.). В: Вестник Археологии и Истории, вып. 15 (Санкт-Петербург 1903)

Отчет 1896: Отчет о деятельности Русского Археологического Института в Константинополе в 1896-м году. В: Известия Русского Археологического Института в Константинополе, том II (Одесса 1897, отдельная пагинация)

Прохоров 1877: В.А. Прохоров, О древних саблях с греческими, славянскими и другими надписями (Санкт-Петербург 1877).

Прохоров 1881: В.А. Прохоров, О древних саблях с греческими, славянскими и другими надписями. В: Труды Второго Археологического съезда в Санкт-Петербурге, вып. 2 (Санкт-Петербург 1881), 195-202.

РБС 1999: Русский Биографический Словарь. Том Маак – Мятлева (Москва 1999), 173-185.

Смирнов 1899: Я. С[мирнов], Шпага с греческою надписью в ризнице Святого Гроба. В: Византийский Временник, том VI, отдел III, 1899, 327.

Стасов 1885: В.В. Стасов, Василий Александрович Прохоров. В: Вестник изящных искусств, том III, вып. 4 (Санкт-Петербург 1885), 320-360.

Успенский 1997: Ф.И. Успенский, История Византийской империи. Период Македонской династии (867-1057) (Москва 1997).

Byzantium 2008: Byzantium 330-1453 (edited by R. Cormack and M. Vassilaki). Exhibition catalogue. Royal Academy of Art. (London 2008).

Treasures 2010: Treasures of the Moscow Kremlin at the Topkapi Palace. [Exhibition catalogue] (Istanbul 2010).

„Chipuri sfinte pe tăişuri": săbii unicale din colecţia Ermitajului (consideraţii preliminare)

Articolul este dedicat unui fenomen interesant – săbiilor din secolele XVII-XVIII din colecţia Muzeului Ermitaj, care poartă pe tăişuri inscripţii greceşti sau slavone executate în tehnica încrustării cu aur, precum şi imagini cu tematică creştină. În articol este prezentată caracteristica generală a celor 17 săbii de acest fel, selectate de autori în colecţia muzeului menţionat, fiind evidenţiate în baza formei mânerului, câteva grupe distincte.

Autorul face o scurtă analiză a puţinelor publicaţii pe această temă. Astfel, menţionează articolul lui Vasili Prohorov publicat în anul 1877, informaţiile aflate de ei din Indicatorul Secţiei Medievale a Ermitajului Imperial, publicat de Nikodim Kondakov la 1891, datele din catalogul colecţiei de arme a contelui Serghei Şeremetev, alcătuit de Eduard Lenţ în anul 1895, precum şi monografia lui E. Astvaţaturian (2002) dedicată armamentului turcesc din colecţia Muzeului de Stat de Istorie din Moscova.

O atenţie deosebită autorii au acordat descrierii şi analizei a două dintre săbiile menţionate. Una dintre ele a aparţinut contelui Miloradovici, fiindu-i oferită în dar de către administraţia oraşului Bucureşti, în anul 1807.

Ce-a de-a doua provene din colecţiile Palatului de Marmură – reşedinţa marilor cneji Konstantinov, intrată în colecţiile Ermitajului în urma revoluţiei bolşevice. Pe lângă inscripţiile tradiţionale şi imaginea Maicii Domnului cu Pruncul şi îngerii încoronând-o, pe sabie apare o imagine unicală a împăratului bizantin Nicefor Focas, fiind blagoslovit cu ambele mâini de către Isus Cristos. Pe tăişul săbiei mai sunt gravate două cartuşe, care conţin citate din Psalmi, în limba greacă. Decorul extrem de bogat al acestei săbii, precum şi imaginea deosebită a împăratului bizantin îi conduce pe autori la concluzia că aceasta a fost executată la o comandă specială.

Autorii presupun că executarea acestei săbii putea fi legată de aşa-numitul proiect grecesc al împărătesei Ecaterina cea Mare a Rusiei. Scopul principal al respectivului proiect era refacerea Imperiului Bizantin cu capitala la Constantinopol – Istanbul şi plasarea pe tronul acestuia a nepotului Ecaterinei, marele cneaz Constantin.

Articolul poartă caracterul unei publicaţii preliminare şi este parte a unui catalog al săbiilor cu inscripţii slavone şi greceşti din colecţia Ermitajului, aflat în lucru.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Sabie şi teacă, inv. nr. VO-5812.

Fig. 2. Sabie VO-5812, detaliu: mâner.

Fig. 3. Sabie VO-5912, detaliu: fragment de tăiş cu imaginea Maicii Domnului şi inscripţia grecească datată cu anul 1445.

Fig. 4. Sabie VO-5812, detaliu: fragment de tăiş cu imaginea porumbelului – Duhului Sfânt, a Maicii Domnului cu Pruncul şi îngerii cu coroana.

Fig. 5. Sabie VO-5812, detaliu: un arabesc pe partea laterală a tăişului (vedere laterală).

Fig. 6. Sabie VO-5812, detaliu: fragment de tăiş cu imaginea crucii latine şi urma unei încrustări anterioare.

Fig. 7. Sabie VO-5812, litografie V.A. Prohorov, 1877.

Fig. 8. Sabie şi teacă, inv. nr. VO-3239.

Fig. 9. Sabie VO-3239, detaliu: fragment de tăiş cu inscripţii greceşti.

Fig. 10. Sabie VO-3239, detaliu: fragment de tăiş cu inscripţie grecească din Psalmi 34.

Fig. 11. Sabie VO-3239, detaliu: incrustaţie pe tăiş din zona mânerului.

Fig. 12. Sabie VO-3239, detaliu: cartuş cu inscripţie în greacă din Psalmi 44.

Fig. 13. Sabie VO-3239, detaliu: al doilea cartuş cu inscripţie în greacă din Psalmi 44.

Fig. 14. Sabie VO-3239, fragment de tăiş cu imaginea maicii Domnului cu Pruncul.

Fig. 15. Sabie VO-3239, detaliu: fragment de tăiş cu imaginea împăratului Nicefor Focas blagoslovit de Isus Cristos.

Fig. 16. Sabie VO-3239, detaliu: fragment de tăiş cu imaginea împăratului Nicefor Focas în picioare.

Fig. 17. Sabie VO-3239, detaliu: fragment de tăiş cu inscripţie grecească şi milesimul sub imaginea împăratului bizantin Nicefor Focas.

Holy images on blades: unique swords from the State Hermitage Museum (preliminary publication)

Abstract

The focus of this article are interesting rarities from the collection of the State Hermitage Museum – swords of the 17th-18th centuries with inscriptions in Greek and Slavonic, with images of Christian saints inlaid in gold. The authors offer the general characteristics of 17 exemplars of this kind of arms which are divided into several groups according to the shape of the hilt. A brief overview of the relatively few publications on this subject includes articles by Vasilii Prokhorov (1877); data from the Index of the Medieval Department of the Imperial Hermitage published by Nikodim Kondakov (1891), a catalogue of Count Sergei Sheremetev's collection of arms compiled by Eduard Lenz (1895), and a monograph by E. Astvatsaturian on Turkish arms from the collection of the State Historical Museum (2002). The authors pay special attention to the description and analysis of two swords from the Hermitage collection. One of them belonged to Count Michail Miloradovich, and was presented to him in 1807 from the city of Bucharest. The second sword came to the Hermitage after the Bolshevik Revolution from the Marble Palace, the residency of the Grand Dukes Konstantinovichi. Besides the traditional inscriptions and images of the Virgin with Child crowned by angels, the blade bears a unique image of Byzantine Emperor Nikephoros Phokas blessed by Jesus Christ with both hands. There are also two cartouches with quotations from Psalms in Greek. The extremely rich décor of this sword and the unique depiction of the Byzantine Emperor leave no doubt that they were made on a special order. The authors connect the sword to the Greek Project initiated by the Russian Empress Catherine the Great. The main idea of the project was a restoration of the Byzantine Empire with Constantinople-Istanbul as its capital, where Grand Duke Konstantin, Catherine the Great's grandchild, would be ascended to the throne.

This article is a preliminary publication of a project in process on compilation of a complete catalogue of all swords with Greek and Slavonic inscriptions and with images on Christian subjects from the collection of the State Hermitage Museum.

List of illustrations:

Fig. 1. Sword and scabbard, Inv. № VO-5812.

Fig. 2. Sword VO-5812, detail of the hilt.

Fig. 3. Sword VO-5912, detail of the blade with the image of the Virgin and Child, the Greek inscription and the date 1445.

Fig. 4. Sword VO-5812, detail of the blade with the image of Dove – Holy Spirit, the Virgin and Child with angels and crown.

Fig. 5. Sword VO-5812, detail with arabesque on ricasso (side view).

Fig. 6. Sword VO-5812, detail of the blade with the four-pointed cross and traces of the more oldest inlay.

Fig. 7. Sword VO-5812, lithography by V.A. Prokhorov, 1877.

Fig. 8. Sword and scabbard, Inv. № VO-3239.

Fig. 9. Sword VO-3239, detail of the blade with Greek inscriptions.

Fig. 10. Sword VO-3239, detail of the blade with Greek inscription from Psalm 34.

Fig. 11. Sword VO-3239, detail of inlay on the blade near the hilt.

Fig. 12. Sword VO-3239, detail of cartouche with Greek inscription from Psalm 44.

Fig. 13. Sword VO-3239, detail of second cartouche with Greek inscription from Psalm 44.

Fig. 14. Sword VO-3239, detail of the blade with an image of the Virgin and Child.

Fig. 15. Sword VO-3239, detail: the blade with an image of the Byzantine Emperor Nikephoros Phokas blessed by Jesus Christ.

Fig. 16. Sword VO-3239, detail: the blade with an image of the Byzantine Emperor Nikephoros Phokas.

Fig. 17. Sword VO-3239, detail: the blade with Greek inscription and date beneath an image of the Byzantine Emperor Nikephoros Phokas.

19.04.2013

Всеволод Образцов, Государственный Эрмитаж, Дворцовая наб., 34, RU-190000 Санкт-Петербург, Россия, e-mail: vs.obraztsov@yandex.ru

Юрий Пятницкий, Государственный Эрмитаж, Дворцовая наб., 34, RU-190000 Санкт-Петербург, Россия, e-mail: pyatnitskiy1@yahoo.com

EXPOZIŢIA MUZEALĂ „MOLDOVA SOVIETICĂ: ÎNTRE MITURI ŞI GULAG”

Elena Postică

La 2 iulie 2010 Guvernul Republicii Moldova a dat curs unor iniţiative publice de comemorare a victimelor regimului comunist totalitar şi a adoptat Hotărârea nr. 605 „Cu privire la crearea Muzeului victimelor deportărilor şi represiunilor politice” (MO 2010, 20).

Obiectivul principal al noii instituţii muzeale a devenit colectarea, tezaurizarea şi valorificarea ştiinţifică şi expoziţională a mărturiilor istorice, documentare şi memoriale privind crimele regimului totalitar comunist în Republica Moldova, restabilirea adevărului istoric şi recuperarea memoriei victimelor nevinovate ale totalitarismului comunist.

Prima expoziţie din cadrul acestui muzeu a fost deschisă la 13 iunie 2012 în incinta Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Momentul inaugural care s-a desfăşurat în prezenţa unui număr impresionant de foşti deportaţi şi deţinuţi politici, personalităţi ale vieţii politice, culturale şi ştiinţifice, înalţi demnitari de stat, reprezentanţi ai corpului diplomatic, muzeografi, cercetători, reprezentanţi ai mass-media, a fost onorat de prezenţa şi alocuţiunile rostite de către prim-ministrul Republicii Moldova, Vlad Filat, directorul Serviciului Naţional de Arhivă, Ion Varta, şi de Valentina Sturza, preşedintele Asociaţiei Foştilor Deportaţi şi Deţinuţi Politici din Republica Moldova.

Expoziţia a fost concepută ca un omagiu adus generaţiei care a cunoscut gulagul sovietic. Ea prezintă fenomenul totalitar în contextul general istoric al epocii sovietice, lucru ce permite vizitatorului să înţeleagă mai bine caracterul contradictoriu al epocii sovietice, caracterul unei societăţi care se zbate între democraţie şi totalitarism.

Prin utilizarea unor mijloace muzeografice specifice autorii expoziţiei au încercat să prezinte publicului cele două componente ale societăţii sovietice: lumea iluzorie a celor care au îmbrăţişat „visul sovietic”, crezând cu naivitate în idealurile libertăţii şi dreptăţii, în „viitorul luminos” modelat de propaganda sovietică şi lumea celor care aveau să cunoască infernul lagărelor şi închisorilor comuniste.

Potrivit unor date incomplete, între 1920-1951, în RASSM şi RSSM, pentru „crime politice” au fost condamnate 31 677 de persoane, dintre care peste 5 mii la moarte. Alte 3 mii au decedat în puşcării şi izolatoare.

Circa 60 mii de persoane au fost deportate în timpul celor trei deportări la scară naţională: iunie 1941, iulie 1949 şi 1 aprilie 1951.

Despre drama acestor oameni cu destine incredibile vorbesc cele peste 730 de piese muzeale prezentate în cadrul expoziţiei: fotografii, docu-

Tyragetia, s.n., vol. VII [XXII], nr. 2, 2013, 345-356.

mente, scrisori din Siberia, afişe de epocă, obiecte personale ale foştilor deportaţi şi deţinuţi politici, liste ale averii confiscate, memorii semnate de martori şi supravieţuitori ai gulagului sovietic. Pentru prima dată au fost expuse unele materiale şi documente din arhiva fostului KGB cu referinţă la persoanele supuse represiunilor pentru convingerile lor politice şi religioase.

Fondul de exponate a fost etalat în două săli de la demisolul muzeului, cu o suprafaţă de 120m², în 26 vitrine închise, pe 59 panouri montate pe pereţi şi tavan.

Piesele au fost etalate după principiul cronologic şi tematic, deşi organizatorii expoziţiei nu şi-au propus să prezinte o cronologie strictă a procesului de instaurare a dictaturii comuniste în URSS şi de implementare a terorii roşii în RASSM şi RSSM.

Diverse compartimente convenţionale ale expoziţiei relatează vizitatorului despre instaurarea puterii sovietice şi transformările socialiste din raioanele din stânga Nistrului, Marea Teroare din anii 1937-1938, ocuparea Basarabiei la 1940 şi instituirea terorii în spaţiul dintre Prut şi Nistru, deportările din anii 1941, 1949 şi 1951, foametea din anii 1946-1947, represiunile împotriva slujitorilor bisericii şi a intelectualităţii, apariţia stărilor de spirit antisovietice, viaţa cotidiană în Gulag, acţiunile de recuperare a memoriei victimelor regimului comunist totalitar ş.a.

O astfel de structurare a materialului expoziţional a permis autorilor să ofere vizitatorului o abordare ştiinţifică şi obiectivă a celor mai importante aspecte ale manifestării regimului comunist totalitar în Republica Moldova (RASSM, RSSM), a decalajului dintre prevederile democratice ale constituţiei sovietice şi realitatea cotidiană, să contureze imaginea adevărată a Gulag-ului comunist şi destinul omului simplu prins în mrejele maşinii diabolice a terorii. Toate prin prisma unor piese muzeale autentice de o valoare istorică şi memorială incontestabilă.

Teroarea roşie, la fel ca şi „visul sovietic" a început odată cu puciul bolşevic din Rusia.

Deşi revoluţia mondială la care visau liderii bolşevici nu s-a mai produs, totuşi, cu ajutorul baionetelor şi al tancurilor, dictatura proletariatului a fost instaurată pe o bună parte a mapamondului, iar milioane de oameni au căzut fără nicio şansă de scăpare în mrejele comunismului.

Instaurarea dominaţiei absolute a partidului bolşevic a fost însoţită de aplicarea terorii în masă, de lichidarea proprietăţii private şi etatizarea economiei, de folosirea unui odios mecanism de deznaţionalizare şi rusificare a popoarelor.

Teroarea şi măsurile excepţionale menite să inoculeze oamenilor frica, transformându-i în unelte docile, lipsite de cele mai elementare drepturi, erau fundamentate pe principiile eronate ale teoriei staliniste privind „legitatea" acutizării luptei de clasă pe măsura avansării spre comunism. Imperiul sovietic devenise o ţară în care timpul se transformase în frică, în care arestul, exilul sau împuşcarea fără motiv se puteau abate asupra omului nevinovat în orice clipă (Cartea Memoriei 1999, V).

Expoziţia debutează cu un grupaj de materiale care amintesc de idolii comunismului, miturile şi simbolurile epocii sovietice, dar şi de începuturile construcţiei socialiste în raioanele din stânga Nistrului. Printre acestea sunt: busturile fondatorilor marxism-leninismului, constituţia şi drapelul de stat al URSS, primele decrete ale puterii sovietice, imagini şi obiecte personale ale primilor comunari, vrăjiţi de ideile revoluţiei bolşevice, diplome decernate învingătorilor în întrecerea socialistă, fotografii ale unor întreprinderi industriale, instituţii de învăţământ şi de cultură, colective artistice din Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească[1] ş.a.

Patosul primelor cincinale, realizările progresului tehnico-ştiinţific, industrializarea ţării şi colectivizarea agriculturii erau în pas cu lupta înverşunată împotriva aşa-zişilor „duşmani ai poporului", împotriva „culacilor" şi a altor „elemente social-periculoase" în opinia oficialităţilor.

În anii 1937-1938, perioada de vârf a represiunilor politice în URSS, mii de cetăţeni din localităţile din stânga Nistrului au devenit victime ale organelor sovietice de represiune. Sub ghilotina aşa-numitei „troici speciale" au căzut, unii după alţii, ţărani, intelectuali, muncitori, preoţi, oameni nevinovaţi care nu au avut parte de niciun proces de judecată, de nicio înmormântare creştinească.

Mărturii elocvente ale crimelor săvârşite sunt documentele şi imaginile fotografice ale unor scrii-

[1] MNIM, FB-13336, FB-2541, FB-6227, FB-6448, FB-18433, FB-14434, FB-6857, FB-8127, FB-7286, FB-7108-2, FB-8616, FB-7285, FA-734, FA-1110.

tori, funcţionari de stat, militari, cadre didactice, alţi oameni de cultură din stânga Nistrului supuşi represiunilor politice[2]. Tot aici câteva relicve care au aparţinut lui Ion Secrieru, originar din s. Abaclia, raionul Basarabeasca, cunoscut specialist militar, doctor în ştiinţe tehnice, profesor la Academia Militară „F. Dzerjinski” din Moscova, acuzat de spionaj în favoarea Germaniei şi împuşcat de călăii lui Beria la 28 noiembrie 1941 în apropierea oraşului Kuibâşev, unde fusese evacuat sediul central al NKVD-ului[3].

Pentru a reda atmosfera de epocă şi drama Marii Terori a fost reconstituit biroul unui ofiţer enkavedist, înzestrat cu echipament şi mobilier de epocă, cu un portret al „tătucului popoarelor” pe perete, bustul lui F. Dzerzinski pe masa de lucru şi un proces-verbal al şedinţei „troicii speciale” din RASSM din 22 aprilie 1938, prin care au fost condamnaţi la moarte 230 de oameni[4].

Practicile terorii roşii experimentate în URSS în anii Marii Terori au fost implementate cu succes în spaţiul dintre Prut şi Nistru după 28 iunie 1940.

Primele victime ale terorii roşii dezlănţuite în Basarabia au fost elitele naţionale, acuzate de „antisovietism”, „activitate contrarevoluţionară”, apartenenţă la partidele „burgheze româneşti”. Organele sovietice de represiune au lovit cu bestialitate în puţinii intelectuali şi fruntaşi ai vieţii publice rămaşi între Prut şi Nistru, condamnându-i la ani grei în lagărele de detenţie staliniste. Învăţători, primari, judecători, avocaţi, funcţionari au fost supuşi represiunilor politice în chiar primele zile după ocupaţie.

Un compartiment aparte al expoziţiei reuneşte fotografii, documente şi obiecte personale ale foştilor deputaţi ai Sfatului Ţării, arestaţi de către autorităţile sovietice în vara anului 1940. Faptul că aceşti oameni au fost arestaţi în primele zile ale ocupaţiei sovietice (ordinul de arest al lui Grigore Turcuman fiind semnat deja la 2 iulie 1940) vorbeşte despre începutul nimicirii în masă a intelectualităţii basarabene, a celor ce nu reuşiseră să se refugieze peste Prut. Au fost acuzaţi pentru că au votat Actul Unirii Basarabiei cu România din 27 martie 1918 şi că mai târziu au luptat împotriva mişcării revoluţionare, desfăşurând activităţi antisovietice. În limbajul juridic toate acestea se califică drept „înaltă trădare”. „Înaltă trădare” în viziunea enkavediştilor însemna opţiunea acestor oameni pentru renaşterea naţională a Basarabiei, dorinţa de a pune capăt colonizării ţinutului, lupta lor pentru libertate, pentru dreptul de a avea şcoli în limba maternă, biserică naţională, administraţie naţională, pentru dreptul de a avea un trai omenesc (Postică 1996, 239).

Pentru convingeri politice oamenii au plătit cu viaţa tocmai peste 20-30 de ani. Din cei 14 deputaţi ai Sfatului Ţării inculpaţi în dosarul de urmărire penală nr. 824, început la 17 iulie 1940, doar unul, moş Ion Codreanu din jud. Soroca, a rămas în viaţă, şi asta datorită faptului că sovieticii i-au cruţat viaţa în schimbul eliberării cominternistei Ana Pauker din închisoarea de la Văcăreşti, România. Ceilalţi deputaţi: Vladimir Bodescu, Alexandru Baltaga, Constantin Bivol, Ştefan Botnariuc, Emanoil Catelli, Teodosie Cojocaru, Ion Ignatiuc, Teodor Neaga, Panteleimon Sinadino, Nicolae Secară, Grigore Turcuman, Teodor Uncu şi Luca Ştirbeţ au pierit în închisorile din oraşele Cistopol, Kazan şi Penza din Rusia[5].

Printre primele victime ale terorii roşii declanşate în spaţiul dintre Prut şi Nistru au fost: primarii Ştefan Pirogan, Grigore Scafaru, Vasile Vatamanu şi Nicolae Babuş, directorii de şcoală Eugen Daşcheev şi Cristofor Pânzaru, profesorii Maria Majaru şi Vasile Elic, funcţionarii publici Vladimir Stoianov şi Anatol Ceriomuşchin, studenţii Vadim Pirogan şi Dumitru Melniciuc, liceenii din Orhei Anatol Guma, Vichentie Eprov, Onisim Cozma, Grigore Mihu, Victor Brodeţchi, Anatol Cotun şi mulţi, mulţi alţii. Despre drama acestor oameni mărturisesc numeroase imagini fotografice, documente de arhivă, obiecte şi piese de vestimentaţie etalate în expoziţie.

Teroarea şi măsurile excepţionale nu au contenit nici în anii foametei cumplite din anii 1946-1947 care a luat viaţa a peste 200 mii de oameni. În acea perioadă cei arestaţi erau condamnaţi în special pentru neachitarea impozitelor şi neîndeplinirea normelor de predare obligatorie a produselor agricole către stat. În anul 1946 au fost trase la răspundere penală 15 500 de persoane; în 1947 – 21 707, iar în prima jumătate a anului

[2] MNIM, FB-14489, FB-19874-3, FB-17448-6, FB-2244-12, FB-16818-1, 14, 15, FB-16799-6, 7.
[3] MNIM, FB-19949-1, 2, 15, FB-8671-13.
[4] MNIM, FB-11332, FB-1917, FB-20436-2, 22, FB-21212, FB-24142-2, FB-18206.
[5] MNIM, FB-22282-5, 6, 12, FB-22389-6, 19, 20, FB-22565-5, 13, 14, 21.

1948 – 6 903 persoane (Moldovenii 2010, 43). Din numărul total al celor arestaţi, mulţi au fost declaraţi „chiaburi". Exista însă şi o altă categorie de condamnaţi – cei care au încercat să fugă în România.

Foametea declanşată în întreaga republică a incitat stările de spirit antisovietice şi a condus la intensificarea tendinţelor emigraţioniste în mijlocul populaţiei. Ca urmare a sporit numărul persoanelor, în special tineri şi adolescenţi, care încercau să treacă Prutul şi să plece în România şi, implicit, numărul persoanelor condamnate pentru acest „delict". Astfel, numai în şase luni ale anului 1947 grănicerii sovietici au reţinut 366 de locuitori ai republicii care încercaseră să plece în România. 250 dintre ei au declarat că au făcut aceasta din cauza dificultăţilor alimentare, iar 48 – din atitudine ostilă faţă de Puterea Sovietică (Postică 1997, 39).

Un grupaj de materiale despre persoanele condamnate în timpul foametei din anii 1946-1947 se regăsesc şi în cadrul expoziţiei „Moldova sovietică: între mituri şi gulag". Printre acestea menţionăm: fotografii şi documente ale locuitoarelor s. Câşliţa Prut, raionul Cahul, Sofia Chiciuc şi Ana Arabagiu[6], ambele arestate pentru intenţia de a fugi în România; imagini cu ţărani, livrând produse agricole către stat; foi volante cu caracter antisovietic, scrisori şi plângeri adresate lui Stalin, Molotov, comitetului orăşenesc de partid Bălţi, precum şi ziarului „Pravda" de către Nicolai Zalesski[7], locuitor al or. Bălţi.

Rus de naţionalitate, Nicolai Zalesski s-a stabilit în Moldova la finele anului 1944, fiind convins că situaţia economică de aici trebuia să fie mai bună decât în Rusia. Derutat de realitatea economică pe care a găsit-o şi înfometarea artificială a basarabenilor, scrie, în 1945, primele mesaje anonime cu caracter antisovietic. Trimite scrisori pe adresa autorităţilor din Bălţi responsabile de alimentaţie, dar şi secretarului comitetului orăşenesc de partid, în care le cere socoteală pentru malnutriţia populaţiei, informându-i, totodată, şi despre abuzurile comise de lucrătorii de partid la aprovizionarea cu pâine a propriilor familii (Taşcă 2012).

În plângerea adresată la 26 decembrie 1946 secretarului comitetului orăşenesc de partid Bălţi, Cernâşev, Zalesski susţine că „...Niciodată, nici pe timpul românilor, nici pe când veniseră fasciştii, nu am mâncat pâine coaptă în aşa hal cum o face brutarul sovietic. Pâinea nu este dospită, este grea şi, pe deasupra eşti înşelat".

În toiul foametei din iarna lui 1947, pentru a atrage atenţia Moscovei asupra stării dezastruoase din RSS Moldovenească, Nicolai Zalesski trimite o scrisoare cu acelaşi conţinut ziarelor centrale „Pravda", „Trud" şi „Izvestia", în care întreba: „De ce tac ziarele când în Moldova mor de foame mii de oameni?".

Ultima acţiune este întreprinsă de Zalesski la 16 februarie 1947, în ziua alegerilor în Sovietul Suprem al RSSM, când a introdus în urna de vot o foaie volantă pe care a scris „Jos miniştrii comunişti". A urmat arestarea şi opt ani de muncă forţată în lagărele sovietice[8].

Cel mai mare compartiment din cadrul expoziţiei „Moldova sovietică: între mituri şi gulag" aduce în atenţia publicului deportările masive de populaţie din Basarabia postbelică.

Constrângerea fiscală, intimidarea, arestarea, bătaia şi, în cele din urmă, confiscarea averii şi deportarea erau metodele cele mai răspândite pentru a-i determina pe ţărani să renunţe la tradiţionalul model de gospodărire în favoarea gospodăriilor colective.

Pe lângă menirea lor principală, cea a lichidării „elementelor duşmănoase" şi a intensificării ritmului colectivizării gospodăriilor ţărăneşti, deportările în masă ale populaţiei aveau şi scopul de a-i dezrădăcina pe românii basarabeni de locurile natale şi de a schimba componenţa etnică a Basarabiei în avantajul elementului străin. În 11 ani, din 1940 până în 1951, în RSSM au fost operate trei deportări pe scară largă şi zeci de arestări şi deportări locale. În iunie 1941 au fost deportate 3470 de familii ale „elementelor antisovietice" (22648 de persoane). Autorităţile sovietice au găsit şi o „justificare" pentru acţiunile lor – deportările ar fi dictate de pericolul izbucnirii războiului şi de necesitatea „curăţării" spatelui frontului de „elementele ostile" (Cartea Memoriei 1999, VII).

În noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, ca urmare a desfăşurării operaţiunii „Sud", 11 293 de familii,

[6] ANRM, d. 4098, vol. II.

[7] Arhiva Serviciului de Informaţii şi Securitate al Republicii Moldova (ASIS), d. 017978.

[8] ASIS, d. 017978.

35 796 de oameni, cei mai harnici şi mai devotaţi pământului plugari, au fost ridicaţi cu forţa, fiind trimişi la moarte aproape sigură în Siberia şi în alte regiuni îndepărtate ale imperiului sovietic. În 1951, din motive religioase, au fost silite să plece pe alte meleaguri 744 de familii (22 641 de persoane). Astfel, potrivit unor surse oficiale, la începutul anilor ‘50 în aşezămintele de tip special se aflau aproximativ 60 mii de deportaţi din Moldova (Pasat 1994, 55).

Zeci de relicve istorice: fotografii, documente, liste ale averii confiscate, scrisori din Siberia, obiecte personale ale foştilor deportaţi, hărţi, afişe de epocă, memorii ale supravieţuitorilor gulagului sovietic, opere de artă, desene executate de foştii deportaţi – sunt mărturii tulburătoare despre drama basarabenilor deportaţi.

Alte câteva documente istorice etalate în cadrul expoziţiei vin să confirme faptul că operaţiunile de deportare au fost minuţios pregătite şi realizate la indicaţia şi cu supravegherea nemijlocită a conducerii de stat şi de partid de la Moscova. Relevantă în acest sens este harta operaţiunii „Sud”, care demonstrează că în vara anului 1949 a avut loc o adevărată operaţiune militară împotriva populaţiei civile. În operaţiune au fost antrenate 4.496 de persoane din efectivul operativ, inclusiv 484 colaboratori ai Ministerului Securităţii de Stat al RSS Moldoveneşti şi 4012 kaghebişti, trimişi din alte regiuni ale Uniunii Sovietice. Au mai participat 13 705 soldaţi şi ofiţeri din unităţile militare subordonate aceluiaşi minister şi 24 705 persoane din „activul de partid şi sovietic”. Pentru transportarea deportaţilor la staţiile de cale ferată au fost mobilizate 4069 maşini: 1506 unităţi de transport din RSSM şi 2563 din districtele militare Odesa şi „Prikarpatie”. Rezultatul operaţuinii „Sud” a fost deportarea a 35 796 de persoane, dintre care 9864 bărbaţi, 14033 femei şi 11889 copii (Pasat 1994, 554). Culmea justiţiei de tip sovietic a fost că oamenii mai întâi erau ridicaţi de la vetrele lor, deportaţi dincolo de munţii Ural, după care li se fabricau dosare penale de „duşmani ai poporului” (!) (Raport 2010, 16).

Dintre piesele muzeale ce reflectă calvarul prin care au trecut basarabenii în vara anului 1949 amintim: Hotărârea nr. 509 s.s. a Consiliului de Miniştri al RSS Moldoveneşti din 28 iunie 1949 „Cu privire la deportarea din RSS Moldovenească a familiilor de chiaburi, a foştilor moşieri şi a marilor comercianţi”; Planul de acţiuni privind realizarea operaţiunii „Sud” în or. Chişinău, aprobat de ministrul Securităţii de Stat al RSSM, I. Mordoveţ, la 29 iunie 1949; Scrisoarea din 28 octombrie 1949 adresată secretarului comitetului raional de partid Străşeni, Chiriac, de către secretarul CC al PC(b) M, N. Coval, prin care se solicita un raport privind realizarea operaţiunii de deportare; Fişa de control a deportatei Ana Ţârdea cu date privind înregistrarea la organele Ministerului Afacerilor Interne; Extrasul din procesul – verbal al şedinţei Comitetului executiv al Sovietului raional Vadul lui Vodă de deputaţi ai poporului cu lista averii familiei Baciu din s. Mereni, raionul Anenii Noi, deportată în 1949 în Siberia ş.a.

Comisia pentru studierea şi aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova, constituită la 14 ianuarie 2010 prin decret prezidenţial, a evaluat numărul persoanelor deportate şi supuse represuinilor în anii 1929-1951 la peste 90 de mii de persoane (Raport 2010, 16).

Una dintre categoriile vizate în mod special de teroarea roşie au constituit-o intelectualii. Scriitori, învăţători, profesori, oameni de ştiinţă, ziarişti au fost arestaţi şi trimişi în lagărele şi închisorile comuniste, fiind acuzaţi de naţionalism şi activitate antisovietică.

Poetul Nicolai Costenco este arestat la 25 iunie 1941 pentru pretinse legături cu Garda de Fier şi articole cu caracter antisovietic şi antirevoluţionar, publicate în revista *Viaţa Basarabiei*, al cărei redactor a fost. I s-au incriminat şi „acţiuni de destabilizare cu caracter de agitaţie antisovietică”. Condamnat la şapte ani de muncă silnică şi degradare civică pe trei ani, şi-a ispăşit pedeapsa în lagărul din Dudinka, reg. Krasnoiarsk (Cartea Memoriei 1999, 6).

Şi poetul Nicolae Ţurcanu, originar din s. Nezavertailovca, Slobozia, a fost acuzat de agitaţie antisovietică, fiind condamnat în 1945 de Tribunalul Militar la 10 ani de muncă silnică şi internat într-un lagăr din reg. Norilsk (Cartea Memoriei 2003, 201).

Pentru crime imaginare au fost trimişi în Siberia: savantul genetician Alexei Bârlădeanu, scriitorul Alexei Marinat, inginerul chimist Vasile Prodan şi profesoara Eudochia Dmitrieva. Despre destinul acestor intelectuali mărturisesc relicvele expuse în cadrul unui compartiment aparte al expoziţi-

ei. Dintre acestea menţionăm: cămaşa naţională a poetului Nicolae Ţurcanu[9]; fotografia lui Nicolai Costenco în timpul detenţiei în lagărul din Dudinka şi cartea „Severograd", semnată de poet[10]; o fotografie şi două manuscrise ale scriitorului Alexei Marinat[11]; carnetul de muncă şi câteva imagini ale profesoarei Eudochia Dmitrieva în timpul aflării în Siberia[12]; legitimaţia de membru al Asociaţiei generale a Licenţiaţilor Universitari din România, Filiala Basarabia-Chişinău, pe numele lui Vasile Prodan, originar din Cojuşna, jud. Chişinău, şi o imagine care l-a surprins pe acesta în mijlocul unui grup de basarabeni deportaţi în Siberia[13]. În acelaşi compartiment sunt etalate şi câteva obiecte personale (sac-voiaj, baston, farfurie, oală, lingură, cuţit), care au aparţinut savantului Alexei Bârlădeanu, acuzat de colaboraţionism şi deportat în reg. Kemerovo[14].

Un compartiment distinct al expoziţiei relatează despre represiunile împotriva slujitorilor bisericii.

Considerată de Marx „opium pentru popor", religia a fost ţinta urii bolşevice după puciul din octombrie 1917 din Rusia. Biserici şi mănăstiri închise, distruse sau transformate în săli de distracţie şi depozite, preoţi, călugări şi enoriaşi împuşcaţi sau trimişi în gulag... Aceeaşi politică faţă de Dumnezeu au aplicat comuniştii în Basarabia. Potrivit unor date nedefinitivate, din cei peste 400 de preoţi rămaşi în Basarabia după 28 iunie 1940, circa 150 au fost trimişi în Siberia, împuşcaţi pe loc sau condamnaţi la moarte. Doi dintre ei – Teodor Florea şi Victor Şipovalnicov, au fost confraţi de gulag cu Alexandr Soljeniţân (Taşcă 2011). Despre ei a scris renumitul scriitor disident rus în memorabila sa lucrare „Arhipelagul Gulag".

Teodor Florea, originar din s. Albineţ, judeţul Bălţi, preot la Biserica Ciuflea din Chişinău, fusese arestat la 2 martie 1945, fiind învinuit de agitaţie şi propagandă antisovietică. Judecătoria Supremă a RSSM l-a condamnat la zece ani de gulag, cu decădere din drepturile civile pentru o perioadă de cinci ani. Deşi examenul medical efectuat la 3 mai 1945 arăta că Teodor Florea suferea de miocardită şi alte boli, fiind inapt pentru muncă fizică, acesta a fost exilat la Polul Nord.

Victor Şipovalnicov, rus de origine, născut la 28 ianuarie 1915 în or. Arhanghelsk, ajunge în 1944 la Chişinău, unde cu ajutorul lui Teodor Florea, este angajat preot la Biserica Ciuflea. Este arestat la 2 martie 1945, fiind acuzat de agitaţie şi propagandă antisovietică, recalificată, în lipsă de probe, în „dezertare din armată" şi, ca urmare, condamnat la cinci ani de gulag.

În expoziţie se regăsesc şi o serie de materiale cu referire la slujitorii cultelor supuşi represiunilor în primii ani de ocupaţie sovietică. Printre acestea sunt: fotografia preotului Alexandru Daşcheev[15], deportat în 1940 în reg. Kolâma; fotografia şi amprentele digitale ale preotului Alexandru Bobeico[16], arestat în 1941; legitimaţia şi fotografia preotului Gheorghe Mihalachi[17] din s. Tanatău, jud. Tighina; carnetul CFR pe numele lui Axentie Munteanu[18], stareţul mănăstirii Noul Neamţ din comuna Chiţcani, condamnat în 1945 la zece ani de muncă în lagăr; o fotografie de familie a lui Gheorghe Buruiană[19], originar din s. Drăguşenii Noi, jud. Chişinău, preot la Biserica Ciuflea din Chişinău, condamnat în 1945 la zece ani de detenţie; buletinul de înscriere la Biroul populaţiei pe numele preotului Petru Budeanu[20] din jud. Lăpuşna; formulare din dosarele penale (Forma nr. 1 a inculpaţilor Nicolae Ceban[21] şi Gheorghe Tudorache[22], preoţi din jud. Chişinău) ş.a.

Un alt compartiment expoziţional este dedicat femeilor basarabene, care au avut de suportat toate grozăviile şi umilinţele lagărelor şi închisorilor staliniste.

Numai în vara anului 1949, în timpul operaţiunii „Sud", au fost deportate în Siberia şi alte regiuni îndepărtate ale fostului imperiu 14 033 de femei.

Imagini îngălbenite de vreme au imortalizat femei cu chipul împietrit de durere, surprinse la tăiat pădure în taigaua siberiană, la curăţatul şanţurilor în Kazahstanul de Sud, alinând durerea copiilor înfometaţi sau la înmormântarea celor dragi.

[9] MNIM, FB-17443.
[10] MNIM, FB-17273, FB-17273-6.
[11] MNIM, FA-7067-2, FB-17124, FB-17123.
[12] MNIM, FB-17193-2, FB-17193.
[13] MNIM, FB-22572-2, FA-10311-30.
[14] MNIM, FB-22586, FB-22587, FB-22590, FB-22589, FB-22591.
[15] MNIM, FB-22373-13.
[16] ASIS, d. 013239.
[17] ASIS, d. 021698.
[18] ASIS, d. 019600.
[19] ASIS, d. 020625.
[20] ASIS, d. 019478.
[21] ASIS, d. 014018.
[22] ASIS, d. 012659.

Ecaterina Rotaru, originară din s. Glavan, Drochia a fost deportată în 1949 în reg. Novosibirsk împreună cu cele patru fiice.

În aceeaşi zi de 6 iulie 1949, Xenia Butnaru din Străşeni a fost deportată împreună cu familia în reg. Tiumen. Mărturie sunt imaginile care au surprins-o la tăiat pădure, jurnalul de notiţe şi foaia de evidenţă a muncii efectuate în deportare[23].

Printre infirmierele unui spital din Iliiciovsk o găsim pe Galina Caşulschi din Chişinău, deportată în 1941 în Kazahstan[24]. Mama ei, Pelagheia Caşulschi[25], nu s-a mai întors niciodată la baştină, fiind răpusă de boli şi subnutriţie.

Zinovia Marandici din Zahoreni, Maria Pascal din Durleşti, Eudochia Cebotari din Tabăra, Olimpiada Bodiu din Mândreşti, Teleneşti, continuă şirul victimelor deportărilor staliniste.

Un destin cu totul ieşit din comun a avut Olimpiada Bodiu, considerată un simbol al durerii şi rezistenţei femeii basarabene. Consoartă a liderului unui grup antisovietic din primii ani postbelici, Filimon Bodiu, aceasta i-a împărtăşit nu doar idealurile, dar şi consecinţele peregrinărilor îndelungate şi dramatice ale soţului şi ale familiei sale (Literatura 1995). La 16 noiembrie 1950, în timpul unei ciocniri cu organele sovietice de represiune, Filimon Bodiu împreună cu feciorul Ion au fost împuşcaţi, iar Olimpiada grav rănită. După mai multe intimidări şi interogatorii umilitoare a urmat sentinţa Tribunalului Militar al MAI al RSSM din 8 iunie 1951, prin care Olimpiada Bodiu este acuzată de „trădare de patrie, comiterea de acte teroriste îndreptate împotriva reprezentanţilor puterii sovietice şi participare în organizaţie contrarevoluţionară” şi condamnată la douăzeci şi cinci de ani de detenţie în lagăre de corecţie prin muncă. Şi-a ispăşit pedeapsa în lagărul din Dubrovka, Mordovia (Ţurcanu 2000, 97).

Revenită la baştină în 1965, după 15 ani de muncă istovitoare, de maltratări şi umiliri, ea n-a mai găsit lumea de odinioară, care ani în şir purtase de grijă familiei sale; oamenii se fereau de ea, prefăcându-se devotaţi regimului care îi înrobise. Nu avea nici casă, nici masă. Despre fiică-sa nu aflase nimic. A adăpostit-o o soră în s. Gâsca, raionul Teleneşti, decedând după câţiva ani de suferinţă (Ţurcanu 2000, 99). S-au păstrat doar câteva imagini care au imortalizat chipul acestei femei-martir şi care pot fi văzute în expoziţie: una din timpul detenţiei în lagărul din Dubrovka şi cea de-a doua: Olimpiada împreună cu sora Olga, cea care i-a fost alături până în ultima clipă.

Compartimentul expoziţional este completat cu câteva obiecte personale ale fostelor deportate: o broboadă, câteva broderii, un ceas deşteptător, o ie brodată ş.a.

Pentru a reconstitui imaginea şi tragedia gulagului sovietic şi, în acelaşi timp, pentru a utiliza cât mai eficient spaţiul disponibil, pe tavanul celor două săli expoziţionale au fost amplasate 56 de fotografii de dimensiuni mari, care reprezintă chipuri de femei, copii, bărbaţi, supuşi represiunilor comuniste, lagăre de muncă, morminte ale basarabenilor decedaţi în locurile de detenţie. Modul în care au fost amplasate imaginile sugerează gândul că aceşti oameni, smulşi din cuibul strămoşesc, au plecat în ceruri luând cu sine povara nenorocirilor şi a rănilor provocate de un regim sinistru şi nedrept.

În partea centrală a expoziţiei, pe perete, este amplasată o hartă imensă cu genericul „Arhipelagul Gulag”. Harta prezentă teritoriul imperiului sovietic, împânzit de odioasa reţea de lagăre de corecţie prin muncă, GULAG, care îşi trage rădăcinile de la cunoscutul lagăr construit în anul 1923 pe insulele Solovki.

La începutul anului 1953, în cele aproximativ 500 de „colonii de muncă”, 60 de mari complexe penitenciare şi lagăre de muncă dislocate îndeosebi în regiunile nordice şi estice ale URSS, precum şi în 15 „lagăre cu regim special” destinate deţinuţilor „deosebit de periculoşi”, se aflau circa 2.7570.000 de persoane (Cartea neagră a comunismului 1998, 224).

Harta Arhipelagului Gulag a fost reprodusă din *Cartea neagră a comunismului*, lucrare apărută în 1997 la Paris, şi oferă informaţii despre principalele zone de rezistenţă şi centre ale deportărilor, principalele zone de dislocare ale coloniilor de muncă, originea Arhipelagului Gulag, principalele grupe de lagăre, regiunile miniere, marile şantiere rutiere şi feroviare, canale şi oraşe construite de deţinuţi.

Mărturii cutremurătoare despre victimele gulagului sovietic au fost evidenţiate într-un complex

[23] MNIM, FB-16472-20, 22, 23.
[24] MNIM, FA-6649.
[25] MNIM, FA-6648.

amplasat în centrul expoziţiei muzeale „Moldova sovietică: între mituri şi gulag”. Acesta include: haina de deţinut a lui Vasile Cojocaru[26]; 48 de fotografii şi amprente digitale ale unor deţinuţi, toate extrase din dosarele penale păstrate în arhiva fostului KGB; extrasul din procesul-verbal nr. 17 al Consfătuirii Speciale a NKVD-ului din 21 martie 1942 privind condamnarea la moarte prin împuşcare a lui Dumitru Clipa, acuzat de spionaj; adeverinţa prin care se constată că Petru Cojocaru a fost împuşcat în anul 1942 în lagărul din Mariinsk, reg. Kemerovo; extrasul din procesul-verbal al Consfătuirii Speciale a NKVD-ului din 3 iunie 1942 privind condamnarea lui Luca Gamarţ la trei ani de detenţie în lagăr de corecţie prin muncă pentru agitaţie antisovietică[27].

Chipul oribil al dictaturii comuniste s-a arătat cum nu se poate mai bine în represiunea exercitată asupra adversarilor regimului. Propaganda sovietică trecea sub tăcere atât cazurile de nesupunere şi manifestările ostile ale populaţiei faţă de regimul sovietic, cât şi modul barbar prin care organele de represiune s-au răfuit cu participanţii şi susţinătorii mişcării de rezistenţă. Informaţii cu un asemenea conţinut se întâlneau doar în documentele Securităţii, în rapoartele sosite pe adresa organelor superioare de conducere, toate cu menţiunea „strict secret”. Cei care aveau un alt mod de gândire decât cel oficial, care îndrăzneau să se opună regimului erau consideraţi criminali de stat, trădători, bandiţi, tâlhari etc. Autorităţilor nu le era convenabil şi nu doreau să recunoască nici chiar în materialele secrete, că la lupta împotriva lor s-au ridicat oamenii cei mai buni din teritoriile ocupate (Postică 2010, 257).

Primele manifestări de atitudine ostilă faţă de autorităţile sovietice s-au înregistrat îndată după ocuparea Basarabiei la 28 iunie 1940, iar diverse forme de rezistenţă nu au încetat pe tot parcursul existenţei regimului sovietic. Acest adevăr este confirmat şi de materialele reunite în cadrul compartimentului expoziţional dedicat peroanelor condamnate pentru diverse acţiuni cu caracter antisovietic sau participare la activitatea unor organizaţii de rezistenţă.

Potrivit unei Hotărâri speciale a Plenului Judecătoriei Supreme a URSS, toate formaţiunile antisovietice urmau să fie condamnate conform prevederilor art. 54-1 lit.*a* al Codului Penal al URSS („trădare de patrie”). Liderii acestor formaţiuni erau condamnaţi de obicei la pedeapsa capitală prin împuşcare, iar membrii activi – la 25 ani privaţiune de libertate.

Compartimentul expoziţional include documente de arhivă, fotografii, lozinci cu conţinut anticomunist, scrisori şi foi volante antisovietice, cărţi confiscate de la persoanele condamnate. Menţionăm aici câteva documente şi imagini din timpul detenţiei membrilor organizaţiei antisovietice „Arcaşii lui Ştefan”, Vasile Bătrânac, Mihail Ursachi, Vladimir Patraşcu, Alexandru Coban şi Grigore Roznovan, condamnaţi în 1947 la câte 25 de ani de detenţie în lagăre de corecţie prin muncă (Postica 2010, 260); fotografia lui Petru Bagrin, originar din s. Lărguţa, raionul Cantemir, condamnat în 1952 la 25 ani privaţiune de libertate pentru activitate antisovietică; fotocopia tricolorului lui Gheorghe Muruziuc, arborat la 28 iunie 1966 pe clădirea Fabricii de zahăr din Alexăndreni, Sângerei, şi copia dosarului de urmărire penală nr. 6597 intentat de Comitetul Securităţii de Stat al RSSM pe numele lui Gheorghe Muruziuc[28]; fotografia inginerului Gheorghe David[29], acuzat de naţionalism şi defăimarea regimului sovietic şi închis într-un spital psihiatric din or. Dnepropetrovsk (1987); harta-schemă de distribuire a documentelor anonime de către inculpaţii din dosarul „Demagog” (1964) şi dosarul de urmărire penală nr. 6589 pe numele membrilor grupului antisovietic condus de Nicolae Dragoş[30], în majoritate studenţi de la instituţiile de învăţământ superior din Chişinău, condamnaţi la diferite termene de detenţie în lagăre de corecţie prin muncă cu regim sever (Nicolae Dragoş şi Nicolae Tarnavski – la 7 ani, Ivan Cerdânţev şi Vasile Postolachi – la 6 ani, Serghei Cemârtan şi Nicolae Cucereanu – la câte 5 ani de detenţie în lagăr de corecţie prin muncă cu regim sever). După eliberarea din lagăr, în 1974, Nicolae Dragoş reuşeşte să emigreze în Germania Federală, unde predă matematica într-un liceu timp de 18 ani. Devine unul dintre fondatorii Uniunii Democratice a Emigranţilor Politici din URSS (Caşu 2011, 534).

În vara anului 1972 victime ale organelor sovietice de represiune au devenit Alexandru Usatiuc,

[26] MNIM, FB-20970.

[27] Materiale au fost transmise muzeului pentru expunere publică de către Serviciul de Informaţii şi Securitate al Republicii Moldova şi de Arhiva Naţională a Republicii Moldova.

[28] ASIS, d. 017122.

[29] MNIM, FB-23035.

[30] ASIS, d. 010136.

Gheorghe Ghimpu, Valeriu Graur şi Alexandru Şoltoianu.

Judecata KGB-istă i-a acuzat de „tentativă de constituire a organizaţiei antisovietice Frontul Naţional Patriotic şi de activitate orientată spre subminarea puterii sovietice”, condamnându-l pe principalul „vinovat”, Alexandru Usatiuc, – la 7 ani de detenţie într-un lagăr de muncă cu regim sever şi 5 ani de exil în Siberia, pe Gheorghe Ghimpu – la 6 ani, iar pe Valeriu Graur – la 4 ani de detenţie în lagăre de muncă cu regim sever[31]. Sub acuzaţia de „naţionalism şi activitate antisovietică” Alexandru Şoltoianu este condamnat la 6 ani de detenţie în lagăr de muncă cu regim sever şi 5 ani de exil în Siberia (Cartea Memoriei 1999, 61).

Una dintre cele mai frecvente şi eficiente metode prin care basarabenii îşi manifestau atitudinea faţă de regimul instaurat în teritoriul dintre Prut şi Nistru după 1940 erau scrisorile anonime şi foile volante cu conţinut antisovietic. Astfel de mesaje erau expediate pe adresa conducătorilor partidului comunist şi statului sovietic, activiştilor locali, redacţiei ziarelor centrale şi republicane, difuzate prin locurile publice, lipite pe pereţii instituţiilor de stat, aruncate în urnele de vot etc.

Conţinutul lor oferă cercetării istorice, dar şi publicului larg informaţii valoroase despre ororile regimului sovietic şi starea de spirit a populaţiei.

Printre autorii scrisorilor şi ai foilor volante etalate în cadrul expoziţiei „Moldova sovietică: între mituri şi gulag” sunt: Ion şi Ana Groza[32], locuitori ai s. Frumuşica, Floreşti, Nicolae Ţurcanu[33] din s. Ciuteşti, Nisporeni, Alexandru Matveiciuc[34] din s. Clocuşca, Ocniţa, Ana Grigoriu[35] din Cahul, Alexei Cebotari[36] din s. Băneştii Vechi, Teleneşti, Vasile Gulevatâi[37] din s. Noua Selişte, Călăraşi, Maria Zbirean şi Teodosia Zamostean[38] din s. Logăneşti, Kotovsk/Hânceşti, condamnaţi la câte 10 ani de detenţie în lagăre de corecţie prin muncă; Olga şi Sofia Botnari din s. Slobodca, Orhei, condamnate la câte 25 de ani privaţiune de libertate[39].

Motiv de condamnare a ziaristei Ana Grigoriu a servit o foaie volantă în care îşi vărsa mânia asupra sistemului judecătoresc din RSSM, pe care a aruncat-o în cabina de vot la 23 decembrie 1951 şi o scrisoare expediată pe adresa Comitetului pentru Radiodifuziune al RSS Moldoveneşti prin care îşi exprimă atitudinea negativă faţă de regim în legătură cu propaganda promovată de Radio Chişinău.

Olga şi Sofia Botnari au reuşit să difuzeze circa 30 de foi volante în care îl blamau pe „banditul şi fătarnicul” de Stalin, se pronunţau împotriva colhozurilor şi a impozitelor mari percepute de la ţărani.

Având în vedere gravitatea „crimelor” comise, la 12 martie 1953 Tribunalul Militar al trupelor Ministerului Securităţii de Stat al RSSM, aplicând prevederile art. 54/8-„Terorism”, 54/10-„Agitaţie şi propagandă contrarevoluţionară” şi 54/11-„Participare la organizaţii contrarevoluţionare pentru pregătirea infracţiunilor contrarevoluţionare” din Codul Penal, le condamnă pe Sofia şi Olga Botnari la câte 25 de ani de privaţiune de libertate, cu confiscarea averii şi decăderea din drepturile politice pentru cinci ani. Olga Botnari este exilată dincolo de Cercul Polar, în oraşul Norilsk, iar Sofia Botnari – în oraşul Magadan (Taşcă 2012a).

Pe întreg parcursul circuitului expoziţional materialul istorico-documentar despre victimele represiunilor politice este însoţit de prezentarea unor mostre ale propagandei sovietice prin care se încerca lustruirea imaginii regimului şi tăinuirea adevărului despre crimele comuniste. Semnificative în acest sens sunt imaginile propagandistice şi afişele de epocă care îi idolatrizează pe liderii sovietici, proslăvesc realizările puterii sovietice şi modul de viaţă al cetăţenilor.

Ultimul compartiment al expoziţiei „Moldova sovietică: între mituri şi gulag” readuce în atenţia publicului vizitator problema necesităţii şi semnificaţiei comemorării victimelor regimului totalitar comunist. Câteva imagini fotografice au imortalizat secvenţe de la primul miting de comemorare a victimelor deportărilor şi piatra comemorativă instalată la 6 iulie 1989 în scuarul gării din Chişinău, pe locul unde urmează să fie inaugurat un monument în memoria acestora. Un monument în memoria basarabenilor deportaţi a fost dezvelit la 6 iulie 2000 în municipiul Bălţi, în faţa Gării

[31] ASIS, d. 017006.
[32] ASIS, d. 020097.
[33] ASIS, d. 017260.
[34] ASIS, d. 022290.
[35] ANRM, d. 4299.
[36] ASIS, d. 023280.
[37] ASIS, d. 020683.
[38] ASIS, d. 022986.
[39] ASIS, d. 023189.

de Nord. Monumentul a fost edificat în baza unei hotărâri speciale a Guvernului Republicii Moldova din 1 iulie 1999 („Cu privire la edificarea în municipiul Bălţi a unui monument în memoria victimelor deportărilor în masă") şi cu concursul Asociaţiei Foştilor Deportaţi şi Deţinuţi Politici din jud. Bălţi, preşedinte Nicolae Bazaochi, fost membru al organizaţiei antisovietice „Arcaşii lui Ştefan" din Soroca, fost deţinut politic.

În expoziţie sunt prezentate şi câteva lucrări ştiinţifice ce dezvăluie diverse aspecte ale manifestării regimului comunist totalitar în RSSM, precum şi numeroase materiale memorialistice semnate de martori oculari şi de supravieţuitori ai gulagului comunist – Vadim Pirogan, Dumitru Crihan, Mihail Ursachi, Constantin Bobeică, Boris Vasiliev, Dumitru Ciobanu ş.a.

Dintre lucrările mai recente menţionăm: *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldoveneşti 1940-1950*, volum semnat de Valeriu Pasat şi apărut în anul 2006 la Editura Rosspen (Enciclopedia politică rusă), monumentala lucrare *Сколько стоит человек* ce cuprinde memoriile şi desenele din gulag ale Eufrosiniei Kersnovschi şi care a văzut lumina tiparului la aceeaşi editură din Moscova (2006), precum şi culegerea de documente *Operaţiunea Sud* de Gheorghe Cojocaru (2011).

Până în prezent una dintre cele mai substanţiale încercări de a înveşnici memoria victimelor dictaturii comuniste rămâne a fi *Cartea Memoriei* realizată de Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, lucrare de pionierat în care, pentru prima dată în istoriografia din Republica Moldova, se încearcă o nominalizare a victimelor totalitarismului comunist. Cele 4 volume ale *Cărţii Memoriei*, etalate în cadrul expoziţiei, cuprind date sumare despre circa 78 mii de cetăţeni moldoveni supuşi represiunilor politice în anii regimului comunist totalitar. Mulţi dintre aceşti oameni au rămas să-şi doarmă somnul veşnic pe întinsurile Siberiei, în cimitire fără cruci sau în gropi comune.

Deşi s-au efectuat numeroase investigaţii privind crimele comunismului, deşi s-au întreprins anumite măsuri în vederea eternizării memoriei victimelor Gulag-ului comunist, suntem încă departe de a avea o imagine autentică şi completă a dictaturii comuniste, a umilinţelor şi suferinţelor populaţiei româneşti de la est de Prut. Din acest considerent studierea în profunzime a trecutului totalitar, eternizarea memoriei victimelor regimului comunist totalitar şi a participanţilor la mişcarea de rezistenţă prin ridicarea unor complexe memoriale, deschiderea unor muzee locale, instalarea unor plăci comemorative în locurile comiterii crimelor şi ororilor comuniste a devenit un imperativ al vremii, o obligaţie de onoare în faţa istoriei şi a memoriei înaintaşilor noştri.

Cel mai important şi mai ambiţios proiect muzeografic de restabilire a adevărului despre crimele comuniste şi de recuperare a memoriei victimelor represiunilor politice urmează a fi implementat în baza Hotărârii Guvernului Republicii Moldova din 2 iulie 2010 care prevede crearea Muzeului Victimelor Deportărilor şi Represiunilor Politice.

Expoziţia „Moldova sovietică: între mituri şi gulag" constituie temelia acestui muzeu. Concepută ca un omagiu adus tuturor victimelor terorii roşii, ea reprezintă, în acelaşi timp, o barieră sigură în calea uitării crimelor comise de regimul comunist totalitar.

Mesajul informaţional şi emotiv al expoziţiei, amplificat prin utilizarea tehnicii audio-vizuale şi a unor materiale complimentare, are menirea să promoveze adevărul istoric prin mijlocirea patrimoniului muzeal şi să încurajeze publicul spre reflecţie asupra trecutului totalitar, dar şi asupra necesităţii debarasării de moştenirea grea a regimului comunist totalitar, a distanţării ireversibile de acest regim.

Bibliografie

Courtois et al. 1998: St. Courtois, N. Werth, J.-L. Panne, A. Paczkowski, K. Bartosek, J.-L. Margolin, Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune (Bucureşti 1998).

Caşu 2011: I. Caşu, Opozanţi politici în RSSM după 1956: spre o tipologizare bazată pe dosare din arhiva KGB. In: (Coord. S. Mustaţă, Ig. Caşu) Fără termen de prescripţie. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa (Chişinău 2011), 512-562.

Cartea Memoriei 1999: (Coord. E. Postică) Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist, vol. 1 (Chişinău 1999).

Cartea Memoriei 2001: (Coord. E. Postică) Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist, vol. 2 (Chişinău 2001).

Cartea Memoriei 2003: (Coord. E. Postică) Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist, vol. 3 (Chişinău 2003).

Cartea Memoriei 2005: (Coord. E. Postică) Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist, vol. 4 (Chişinău 2005).

Cojocaru 2011: Gh. Cojocaru, Operaţiunea Sud (Chişinău 2011).

Fără termen 2011: (Coord. S. Mustaţă, Ig. Caşu) Fără termen de prescripţie. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa (Chişinău 2011).

Literatura 1995: Literatura şi arta, nr. 27, 6 iulie 1995.

Moldovenii 2010: Moldovenii sub teroarea bolşevică. Sinteze elaborate în baza materialelor Comisiei pentru studierea şi aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova (Chişinău 2010).

MO 2010: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 114-651 (Chişinău 2010).

Pasat 2006: V. Pasat, Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldoveneşti 1940-1950 (Moscova 2006).

Postică 1997: E. Postică, Rezistenţa antisovietică în Basarabia 1944-1950 (Chişinău 1997).

Postică 1996: E. Postică, Deputaţii Sfatului Ţării represaţi în anul 1940. Tyragetia III, 1996, 239-248.

Postică 2010: E. Postică, Procese judiciare intentate participanţilor la mişcarea de rezistenţă antisovietică din Moldova postbelică. Tyragetia s.n. 2, vol. IV, 2010, 257-266.

Raport 2010: Raport analitic al Comisiei pentru studierea şi aprecierea Regimului comunist totalitar din Republica Moldova. In: Limba Română, nr. 7-8, (181-182), 2010.

Taşcă 2011: M. Taşcă, Preoţi basarabeni, confraţi de gulag cu Soljeniţîn. In: Adevărul Moldova, 24 noiembrie 2011.

Taşcă 2012: M. Taşcă, De ce tac ziarele când moldovenii mor de foame?. In: Adevărul Moldova, nr. 33, 16 februarie 2012.

Taşcă 2012a: M. Taşcă, Limba română în scrierile anticomuniste din RSSM (III). In: Adevărul Moldova, nr. 178, 13 septembrie 2012.

Ţurcanu 2000: I. Ţurcanu, Moldova antisovietică (Chişinău 2000).

Пасат 1994: В.И. Пасат, Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950 (Москва 1994).

Museum exhibition “Soviet Moldova: Between Myths and the Gulag”

Abstract

Red Terror, as well as the „Soviet Dream”, began simultaneously with the Bolshevik revolution in Russia.

Since November 7, 1917, in the territory of the present Republic of Moldova, first in the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic and since 1940 in the Moldavian Soviet Socialist Republic, the totalitarian communist regime committed a series of crimes against humanity: genocide, political repressions, and the organized famine.

Hundreds of thousands of innocent people were persecuted for their political or religious beliefs, by national or social reasons. Hundreds of thousands of victims were deported to Siberia, sentenced to death, subjected to imprisonment or starved to death in psychiatric institutions.

The exhibition „Soviet Moldova: Between Myths and the Gulag” brings together 730 museum pieces: photographs, documents, letters from Siberia, the posters of those years, the anti-Soviet slogans and leaflets, lists of confiscated property, personal belongings of former deportees and political prisoners, and other historical relics, recreating a terrible picture of the Great Terror. It is dedicated to all victims of totalitarian communist regime.

Музейная экспозиция «Советская Молдавия: между мифами и ГУЛАГом»

Резюме

Красный террор, как и «советская мечта», возник одновременно с большевистским переворотом в России.

С 7 ноября 1917 года на территории современной Республики Молдова, сначала в Молдавской Автономной Советской Социалистической Республике, а с 1940 года – в Молдавской Советской Социалистической Республике, тоталитарный коммунистический режим совершил ряд преступлений против человечества: геноцид, политические репрессии, организованный голод.

Сотни тысяч ни в чем не повинных людей подверглись репрессиям за свои политические или религиозные убеждения, по национальным или социальным (классовым) мотивам. Сотни тысяч человек были депорти-

рованы в Сибирь, приговорены к смерти, подвергнуты лишению свободы, уморены голодом, помещены в психиатрические учреждения.

В экспозиции «Советская Молдова: между мифами и ГУЛАГом» представлено около 700 музейных экспонатов: фотографии, документы, письма из Сибири, списки конфискованного имущества, плакаты тех лет, антисоветские лозунги и листовки, личные вещи бывших депортированных и политических заключенных, прочие исторические реликвии. Она воссоздает страшную картину Большого террора, воздавая дань памяти всем жертвам тоталитарного коммунистического режима.

30.01.2013

Dr. Elena Postică, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

AFIŞUL CINEMATOGRAFIC DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Vera Stăvilă

Istoria filmată, asemenea celei pictate sau scrise, reprezintă un act de interpretare. Se poate vorbi despre film ca fiind un text construit şi care poate fi demonstrat.

Prima proiecţie cinematografică publică a unui film, cu aparatul fraţilor Lumière, are loc la 28 decembrie 1895, la Paris, în localul „Grand Café", Bulevard des Capucines, cu filmul „La sortie d'usine Lumière à Lyon". Această dată marchează nu numai prima proiecţie cinematografică, dar şi naşterea unei noi arte, arta cinematografică, cea de-a şaptea artă, cum mai este cunoscută, şi o nouă industrie, industria cinematografică.

Arta şi industria cinematografică sunt cunoscute sub denumirea de cinematografie. La rândul ei, industria cinematografică se împarte în două sectoare distincte: producţia de film şi difuzarea ei în săli de cinematograf sau la televiziune, prin casete video, DVD-uri sau descărcându-l de pe internet.

Filmul este termenul utilizat pentru desemnarea, în accepţie mai largă, a produsului final al artei şi industriei cinematografice.

Afişele de popularizare a filmelor sunt la fel de vechi ca filmul însuşi, de la primul poster oficial trecând circa 120 ani. Afişul, unul dintre elementele de promovare a filmului, nu este doar un material publicitar menit să atragă spectatorul în sala de cinematograf, ci şi o operă de artă menită să concretizeze atributele unui film de ficţiune (artistic), documentar sau de animaţie într-o carte de vizită, spectaculoasă.

În perioada de început a industriei cinematografice afişele respectau tradiţia stabilită de reclamele pentru spectacolele de teatru şi mai ales de circ din secolul trecut. Iniţial toate afişele pentru filme aveau aceleaşi caracteristici comune: de dimensiuni impresionante, având culori vii, intense. Temele imaginilor surprinse pe aceste afişe erau cele ale filmelor populare în acea vreme: scene de dramă din viaţa de familie, poveşti de dragoste sau de eroism, naraţiuni misterioase. Pictorii cei mai buni în domeniu erau cei care reuşeau să surprindă într-o singură imagine cea mai dramatică secvenţă şi astfel să atragă spectatorul.

Secolul XX, cu perioadele sale de conflicte politice şi sfârşiat de două conflagraţii mondiale, conferă afişului, dincolo de dimensiunea culturală, şi o alta, propagandistică şi politică.

Menirea principală a afişului cinematografic este promovarea unui film şi de a aduce spectatorii în săli. Pe de altă parte, afişul de film este un document istoric concret, document care păstrează pentru cercetători diversă informaţie, pe alocuri chiar detaliată. Prin intermediul afişului putem stabili tipurile de film montate, regizorii filmelor, scenografii (care iniţial au creat şi afişe), actorii care au fost distribuiţi în filme în diferite perioade. Şi nu în ultimul rând, ne permite să studiem producţia de film a studioului unde au fost produse aceste filme. Din informaţia de pe afişe se poate descoperi o colecţie de imagini de epocă, fotografii ale actorilor îndrăgiţi.

În RSSM afişele de film au fost considerate întotdeauna „consumabile" şi nicidecum piese de rezistenţă aflate în atenţia vreunui colecţionar de seamă. Dovadă sunt rarele mărturii păstrate până astăzi în ceea ce priveşte creaţiile artiştilor graficieni în domeniul cinematografic. Nu a existat o preocupare pentru afişul de film, fapt ce a făcut ca până astăzi să nu existe cataloage şi cărţi bine documentate despre afişul moldovenesc de film.

Colecţia de afişe de film din patrimoniul MNIM numără 85 de unităţi şi se referă la perioada anilor '60-'80 ai sec. XX. Colecţia include afişele filmelor artistice produse la studioul *Moldova-Film*, afişele filmelor artistice produse în colaborare cu alte cinematografii, afişele premierelor filmelor artistice, afişele festivalurilor unionale ale filmelor didactice, afişele seratelor de creaţie

Tyragetia, s.n., vol. VII [XXII], nr. 2, 2013, 357-366.

ale actorilor. Colecţia include şi afişe ale unor filme uitate astăzi, dar foarte apreciate atunci. Multe dintre filmele produse în anii ’60 ai sec. XX la Studioul *Moldova-Film* s-au pierdut sau au fost distruse în diferite împrejurări, aşa că afişele au rămas singurele mărturii despre existenţa lor şi constituie o sursă de informare valoroasă pentru istorici.

Afişele sunt organizate după tipul de film, având specificarea „film artistic”, „film muzical”, „comedie”, „film-premieră”, „festival”, „seară de creaţie” etc. După modul de executare, evoluţia formei şi conţinutului acestea pot fi împărţite în două categorii.

Din prima categorie fac parte afişele imprimate pe hârtie simplă (preponderent hârtie de ziar), alb-negru sau în două, trei culori. Acestea sunt de diferite dimensiuni (predomină cele cu dimensiunile de 60,0×69,5 cm). Conţin secvenţe din film, iar pe alocuri şi distribuţia rolurilor. Unele din ele au doar titlul imprimat color, de regulă, predomină culorile roşu şi verde. Pe acest gen de afişe observăm că este imprimată şi o scurtă descriere a filmului. Afişele includ informaţie despre pictori, tipografia unde a fost imprimat şi tirajul.

Al doilea model este cel tipărit în două sau trei culori dar pe hârtie mai groasă, de diferite dimensiuni, aici ce includ şi afişele de dimensiuni mari 55×84 cm şi 58,0×88,5. Acestea includ secvenţe din film sau au în prim-plan actori protagonişti în rolul central. Sunt imprimate color. Unele afişe reprezintă imagini stilizate. Pe aceste afişe distribuţia rolurilor este pe planul doi, imprimată cu caractere mai mărunte.

Afişele sunt destinate pentru avizierile de exterior. De regulă, acestea erau agăţate în apropierea cinematografelor, acolo unde urma să ruleze filmul. Afişe mai luxoase, cu actori celebri în primplan, în această perioadă întâlnim şi în holurile cinematografelor. În perioada anilor ’60-’80 ai sec. XX au existat şi afişe de dimensiuni mai mici (30×55 cm) destinate pentru avizierele de exterior, în care partea superioară era lăsată netipărită pentru a fi completată de cinematograful care îl folosea (acest gen de afişe lipseşte din colecţia muzeului).

Deoarece ambele modele de afişe le întâlnim pe toată perioada anilor ’60-’80 ai sec. XX, vom încerca să caracterizăm (descriem) afişele din colecţie cronologic şi după tipul de film.

ТОЛЬКО ОДИН ДЕНЬ

СЕГОДНЯ **ИЛЛЮЗИОН** СЕГОДНЯ

Вторым передвижным кинематографом Политпросвета коллективно будет продемонстрирована чудная программа картин

Судьба девушки

Интересная драмма на злобу дня в 5 частях

Праздник в Москве снята с натуры

Бомба Дурашкина Комическая

Любовь буржуя Комическая

Штаны разорвались Комическая

В ЗАКЛЮЧЕНИЕ

МАКС ЛИНДЕР Безпрерывный хохот

НАЧАЛО В 11 ЧАС. ВЕЧ. ПО СОВ. ВРЕМ.

Картины сопровождают пианино и скрипка.

Цены местам от 200 до 100 руб. для Сов. служ. 30% скидки

Красноармейцы платят 50 руб. за вход

1-я Советская Типография г. Григориополь.

1. Afişul filmelor (filme mute) prezentate de Cinematograful ambulant „Iluzion”, Tiraspol, 1924.

Răsfoind colecţia observăm un afiş care nu se încadrează în aceste două categorii. Este vorba de cel mai vechi afiş de film din patrimoniul MNIM, datat cu anul 1924 (în perioada când filmele încă nu erau sonorizate, perioada filmului mut[1]), care anunţă publicul despre demonstrarea a cinci pelicule cu caracter comic în cinematograful ambulant „Iluzion” din Tiraspol, RASSM. Afişul este de dimensiuni mici 31×22 cm, destinat pentru avizierele de exterior, fără imagine. Pe afiş este indicată ora prezentării acestor filme şi costul unui bilet. Textul este în limba rusă, alb-negru, imprimat la tipografia din Grigoriopol. Donat de Matfei Baraganov din Tiraspol[2].

După cum am menţionat, afişele din colecţia MNIM datează (încep) cu anii ’60 ai sec. XX.

[1] Perioada filmului mut este cuprinsă între 28 decembrie 1895, când fraţii Lumière au prezentat prima proiecţie cinematografică cu filmul „La sortie d’usine Lumière à Lyon”, până la apariţia primului film sonor în anul 1926, când societatea „Wamer”, aflată în pragul falimentului, realizează cu titlu de experiment un film-operă „Don Juan”, cu actorul John Barrymore. Totuşi, primul film sonor este considerat filmul realizat în anul 1927 de aceeaşi societate, „Cântăreţul de jazz,” cu actorul Al. Jonson.

[2] MNIM, FB-6629-6.

Această perioadă coincide cu încadrarea la Studioul Cinematografic *Moldova-Film* a absolvenţilor Institutului Unional de Stat de Cinematografie din Moscova: M. Calic, V. Derbeniov, E. Loteanu, V. Gagiu, V. Pascaru ş.a. Cu apariţia acestora s-au produs filme de succes la *Moldova-Film*: „Omul merge după soare" regie M. Calic, scenografie V. Gagiu, 1961, „Gustul pâinii" de V. Lîsenco şi V. Gagiu, 1961, „Ultima lună de toamnă" regie V. Derbeniov, 1965 ş.a. MNIM nu deţine afişele acestor pelicule. Aceste filme au fost calificate „slabe din punct de vedere ideologic" şi ulterior interzise.

Ca şi în toate cinematografiile lumii, sursa principală pentru filmele moldoveneşti au fost actorii de teatru. Altă sursă de actori pentru cinema reprezintă aşa-numitele „modele" – actori neprofesionişti, şi chiar oameni simpli, care au exteriorul potrivit pentru un rol sau altul. De exemplu: Svetlana Toma şi Maria Sagaidac. S. Toma, după primul său film cu E. Loteanu, a absolvit facultatea de actorie de la Institutul de Arte din Chişinău, iar Maria Sagaidac a continuat să colaboreze cu E. Loteanu şi alţi regizori fără a avea studii de specialitate.

Actorii au venit în cinematografia moldovenească de cele mai multe ori de la Teatrul Dramatic Rus „A.P. Cehov", Teatrul pentru copii şi tineret „Luceafărul", de la Teatrul Naţional „V. Alecsandri" din Bălţi şi Teatrul Naţional „M. Eminescu".

În 1966 la Studioul *Moldova-Film* a fost montat filmul „Poienile roşii" în regia lui E. Loteanu, în care au debutat actorii S. Toma şi G. Grigoriu. În opinia criticilor de film, această peliculă este una dintre cele mai inspirate şi mai autentice opere cinematografice din întregul areal românesc, şi constituie în cinematografia noastră prima încercare de creare a unui film artistic color pe ecran lat. Acest film a avut parte de un afiş de dimensiuni mari (88,0×48,5 cm), color, care include şi distribuţia rolurilor, text în limba română cu caractere chirilice. Afişul este semnat de pictorii scenografi V. Covrig şi F. Hămuraru, imprimat la Combinatul Poligrafic din Chişinău într-un tiraj de 2000 ex.[3]. De menţionat că în anii '60 ai sec. XX afişele de film, ca şi cele de teatru, erau semnate de pictorii scenografi.

Un alt film de succes în regia lui E. Loteanu este şi filmul artistic „Această clipă", montat la Studioul

2. Afiş. Filmul artistic „Poienile roşii", regie E. Loteanu, produs la Studioul „Moldova-Film", 1966.

3. Afiş. Filmul artistic „Această clipă", regie E. Loteanu, produs la Studioul Moldova-Film, 1968.

Moldova-Film, 1968, despre voluntarii din Basarabia care au luptat în Spania, în timpul războiului civil din 1936-1939. Filmul a luat Marele Premiu la Festivalul regional de filme de la Minsk, ediţia a IX-a, 1969, şi Premiul II pentru cel mai bun film istoric-revoluţionar la Festivalul Unional de filme de la Minsk, ediţia a IV-a, 1970. Pelicula are două afişe de format 58,0×88,5, care nu se deosebesc prea mult unul de altul. Sunt imprimate color cu imagine stilizată, includ distribuţia rolurilor, text

[3] MNIM, FA-5844-6.

în limba română cu caractere chirilice. Autor Ia. Averbuh. Afiş imprimat la tipografia „Reclama” într-un tiraj de 7000 ex.[4].

Nu putem să trecem cu vederea afişul filmului artistic „Singur în faţa dragostei”, o ecranizare a romanului omonim de Aureliu Busuioc, la Studioul *Moldova-Film,* în anul 1969, în regia lui Gh. Vodă. Filmul fixează realitatea satului moldovenesc din anii ’60 cu tot ce are mai frumos: peisaj, bălţile de la sudul Moldovei care astăzi nu mai sunt, cât şi locul intelectualului de la ţară care avea un rol important în păstrarea unei moralităţi sănătoase. Acest film are un afiş alb-negru cu secvenţe din film, imprimat de hârtie subţire, dar este foarte atrăgător prin actorii din imagini, V. Soţchi-Voinicescu şi M. Sagaidac, îndrăgiţi foarte mult de publicul spectator. În acest film au fost distribuiţi actori de teatru din prima generaţie: V. Zaiciuc, P. Potângă, I. Todorov, A. Răileanu ş.a. Afişul a fost imprimat la Editura CC al PCM într-un tiraj de 3000 ex.[5]. Un afiş impunător este şi cel creat pentru filmul artistic „Serghei Lazo”, scenariu Gh. Malarciuc, regie V. Iacovlev, produs la Studioul *Moldova-Film* (versiune 1968)[6]. Din informaţia de pe afiş desprindem că în rolul central a fost distribuit actorul Regimantas Adomaitis (Lituania). Afişul include secvenţe din film color. Este semnat de pictorul A. Şamaş şi imprimat la Reclamfilm, Moscova, într-un tiraj de 113.000 ex.[7].

4. Afiş. Filmul artistic „Singur în faţa dragostei” după romanul omonim de A. Busuioc, regie Gh. Vodă, produs la Studioul „Moldova-Film”, 1969.

5. Afiş. Filmul artistic „Podurile” după romanul omonim de I.C. Ciobanu, regie V. Pascaru, produs la Studioul „Moldova-Film”, 1974.

Răsfoind colecţia observăm că anii ’70 ai sec. XX au fost cei mai productivi pentru Studioul *Moldova-Film*, numărul filmelor a crescut considerabil. La realizarea filmelor au fost antrenaţi un număr mare de actori moldoveni: M. Volontir, V. Ciutac, G. Grigoriu, I. Ungureanu ş.a., apar nume noi: V. Cupcea, S. Finiti, I. Arachelu, C. Târţău, I. Cucuruzac. Şi-au început activitatea în calitate de regizori V. Brescanu, N. Ghibu, R. Vieru, V. Jereghi, V. Ioviţă, B. Cononov. De menţionat că în aceşti ani predomină peliculele cu tematică contemporană, unde în calitate de eroi apăreau numai fruntaşii muncii socialiste şi atotştiutorii secretari de partid. Despre acest lucru ne vorbesc afişele filmelor artistice produse la Studioul *Moldova-Film*: „Ofiţerul în rezervă”, 1971, regie A. Mater, „Casă pentru Serafim”, 1973, regie F. Lupaşcu şi Ia. Burghiu, „Bărbaţii încărunţesc devreme”, 1974, regie V. Pascaru ş.a.[8]

În 1974 la Studioul *Moldova-Film* a fost montat filmul artistic „Podurile”, după romanul scriitorului I.C. Ciobanu, scris în anul 1966, regie V. Pascaru, scenariu E. Volodarski. Pelicula vorbeşte despre evenimentele petrecute în viaţa satului moldovenesc în primele luni de după cel de-al Doilea Război Mondial. În roluri se produc actorii ruşi I. Borisov, M. Boiarski şi actorii moldoveni V. Ciutac, T. Gruzin, M. Volontir, M. Balan ş.a. Afişul din colecţie este cel creat pentru filmul din anul 1974. O nouă versiune lărgită a filmului a fost creată în anii ’80 ai sec. XX de acelaşi regizor. Afişul include secvenţe din film şi este semnat de

[4] MNIM, FB-22533-18, 18a.
[5] MNIM, FA-5844-8.
[6] În 1985 a fost creată o versiune nouă a filmului, în regia lui V. Pascaru.
[7] MNIM, FB-22533-7
[8] MNIM, FB-22533-30, 39, 42.

pictorul I. Corf. Imprimat color la „Reclamfilm”, Moscova, într-un tiraj de 35.000 ex[9].

În anii ’70 au fost montate filme de prestigiu care ne-au adus o anumită consacrare internaţională. La începutul anilor şaptezeci a fost creată o peliculă cu valoare artistică incontestabilă: filmul artistic „Lăutarii”, în regia lui E. Loteanu, turnat la Studioul *Moldova-Film* în anul 1971. Acest film vine să istorisească o poveste de dragoste cântată pe strună de vioară până la ultima suflare. Protaganist este conducătorul unei trupe de lăutari din stepele Basarabiei. Filmul a fost distins cu Premiul „Scoica de Argint” la Festivalul Internaţional de Film de la San Sebastian (1972), şi Premiul „Nimfa de argint” la Festivalul Internaţional de filme, Napoli, 1972. Din informaţia ce o deţine afişul acestui film menţionăm că este un film artistic pe ecran lat în două părţi, color. Afişul include secvenţe din film, color, imprimat pe hârtie subţire la Editura „Timpul”, într-un tiraj de 15.000 ex., autorul afişului nu se cunoaşte[10].

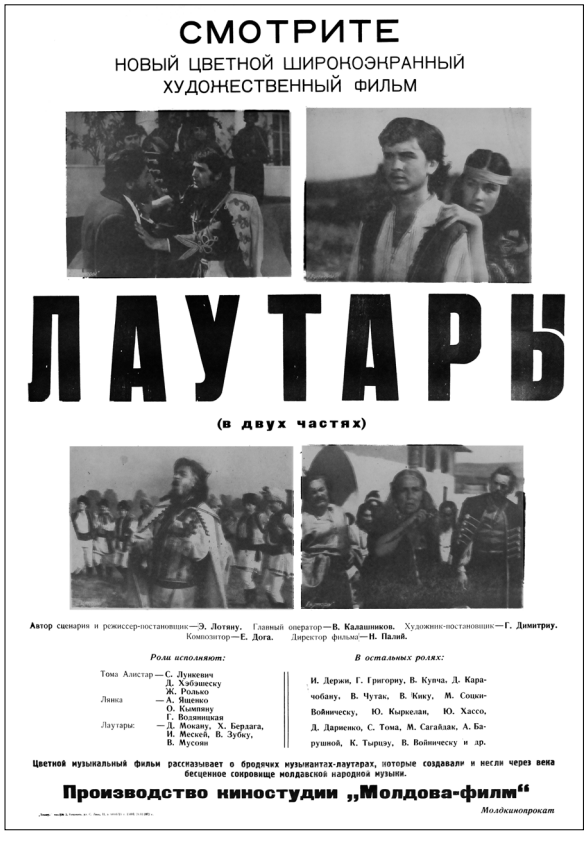

6. Afiş. Filmul artistic „Lăutarii”, regie E. Loteanu, produs la Studioul „Moldova-Film”, 1971.

7. Afiş. Filmul artistic „Dimitrie Cantemir”, regie Vl. Ioviţă şi V. Kalaşnikov, produs la Studioul Cinematografic „Moldova-Film”, 1974.

Menţionăm aici şi cele două afişe ale filmului artistic „Dimitrie Cantemir” în regia lui Vlad Ioviţă şi Vitalie Kalaşnikov, produs la Studioul *Moldova-Film* în 1974. Pelicula a obţinut Diploma pentru oglindirea temei istorice la Festivalul Unional de Film din Baku (ediţia a VI-a, 1974). Primul afiş făcut pentru premiera filmului include secvenţe din film, alb-negru, distribuţia rolurilor şi o scurtă descriere a filmului, text în limba rusă, autorul afişului nu se cunoaşte, imprimat la tipografia din or. Bender într-un tiraj de 12.000 ex., dimensiuni 60×84 cm[11]. Cel de-al doilea afiş, semnat de pictorul N. Celişceva, este imprimat la „Reclamfilm”, Moscova, în 35 000 ex. de dimensiuni mai mici 39,5×55,0 cm, text în limba rusă, ambele afişe făcute în acelaşi an[12]. Observăm că afişul premierei este mai puţin atractiv. Cel de-al doilea afiş este colorat şi foarte impunător prin imaginea sa, distribuţia rolurilor fiind trecută pe planul doi.

Merită atenţie şi cele două afişe ale filmului artistic „Explozie cu efect întârziat” în regia lui V. Gajiu, produs la Studioul *Moldova-film* în anul 1970[13]. Filmul, care iniţial povestea despre o tipografie clandestină (Iskra), a devenit un film gen politist, revoluţionar, în stil romantic. În roluri au fost distribuiţi actorii B. Brescanu, C. Constantinov, M. Bădicheanu, care au jucat alături de actorii ruşi A. Azo, S. Sokolovski, O. Aroseva ş.a. De menţionat că la realizarea acestui film au fost folosite episoade filmate în Basarabia de operatori străini în perioada anilor 1897-1917, care în imaginile lor au imortalizat locuri şi oameni din acea perioadă. O parte din aceste pelicule (filmări) se

[9] MNIM, FB-22533-11.
[10] MNIM, FB-22533-16.
[11] MNIM, FB-22533-24.
[12] MNIM, FB-22533-15.
[13] MNIM, FB-22533-23, 23a.

8. Afiş. Filmul artistic „Explozie cu efect întârziat”, regie V. Gagiu, produs la Studioul „Moldova-Film”, 1970.

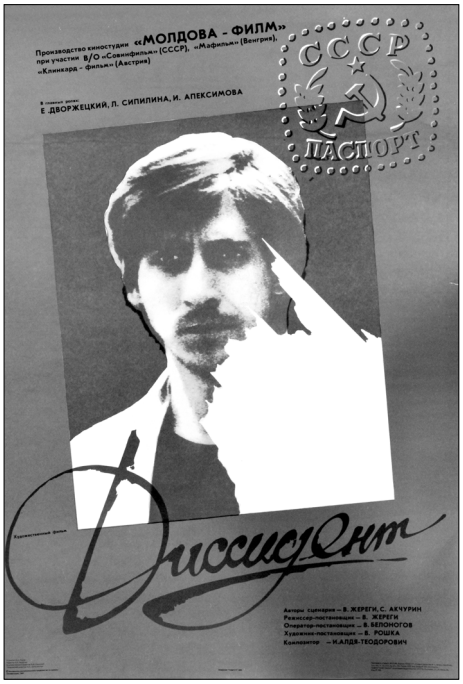

9. Afiş. Filmul artistic „Disidentul”, regie V. Jereghi şi S. Akciurin, produs la Studioul „Moldova-Film” în colaborare cu „Sovinfilm” URSS, „Mafilm” Ungaria şi „Klinkord-Film” Austria, 1988.

mai păstrează şi astăzi în arhiva Studioului *Moldova-Film* (Andon 1986, 20). Ambele afişe sunt foarte colorate cu secvenţe din film, pictor P. Cocianov. Imprimat la „Reclamfilm”, Moscova, într-un tiraj de 99.000 ex.

Pe lângă afişele filmelor produse la Studioul *Moldova-Film* colecţia include şi afişe pentru filmele realizate în colaborare cu cinematografiile din alte ţări. Menţionăm aici afişul filmului artistic „Vântul sălbatic”[14], regie V. Jereghi şi A. Petcovici, produs la Studioul *Moldova-Film* 1986, în colaborare cu „Danas-Film”, Republica Federativă Iugoslavia. Din informaţia ce o putem desprinde observăm că în această peliculă au fost distribuiţi actorii: Milan Puzici, Svetozar Ţvetkovici, L. Polişciuc, Silvia Berova, S. Toma. Afişul este albnegru, cu secvenţe din film, include informaţie despre regizori, scenografi, pictori şi actori care au contribuit la realizarea acestui film, şi o scurtă descriere a filmului. Afiş de dimensiuni mari 53,0×79,5 cm, imprimat la tipografia „Reclama”, Chişinău, într-un tiraj de 600 ex.[15]

În 1988 la Studioul *Moldova-Film,* în colaborare cu „Sovinfilm” URSS, „Mafilm” Ungaria şi „Klinkord-film” Austria, a fost produs filmul artistic „Disidentul”, în regia lui V. Jereghi, autor de scenariu V. Jereghi şi S. Acciurin. Această peliculă a avut parte de două afişe făcute cu multă imaginaţie. Primul, semnat de I. Maistrovski şi imprimat la „Reclamfilm”, Moscova, este de format mare 54,5×85,0 cm, color, text în limba rusă[16]. Cel de-al doilea este semnat de V. Roşca şi imprimat la tipografia „Reclama” din Chişinău, color, text în limba rusă, dimensiuni 54,5×85,0 cm. Ambele afişe includ distribuţia rolurilor. După toate probabilităţile, unul din aceste afişe, mai exact cel imprimat la „Reclamfilm”, Moscova, a fost făcut pentru prezentarea acestui film peste hotare.

Colecţia include şi afişe ale filmelor montate la studiourile din URSS cu participarea unor regizori, scenografi şi actori moldoveni. Drept exemplu servesc cele două afişe ale filmului artistic în culori pe ecran lat „O şatră urcă la cer” în regia lui E. Loteanu, produs în 1976 la Studioul „Mosfilm”. Filmul a câştigat mai multe premii şi anume: Marele premiu „Scoica de aur” la Festivalul

[14] Film despre activitatea partizanilor iugoslavi în anii celui de-al Doilea Război Mondial.
[15] MNIM, FB-22533-5.
[16] MNIM, FB-22533-3.

10. Afiş. Filmul artistic „O şatră urcă la cer”, regie E. Loteanu, produs la Studioul „Mosfilm”, 1976.

11. Afiş. Filmul artistic „O şatră urcă la cer”, regie E. Loteanu, produs la Studioul „Mosfilm”, 1976 (varianta de turneu).

Internaţional de la San Sebastian (1976); premiul pentru cea mai bună regie la Festivalul internaţional al celor mai bune filme din lume din Belgrad (Iugoslavia), 1977; premiul pentru cel mai bun film la Festivalul internaţional din Praga (1977), Diploma de onoare la Concursul de realizare tehnică a filmelor în cadrul Congresului XI al UNIATEK din Paris, 1979. „O şatră urcă la cer” este pelicula care l-a consacrat pe regizorul moldovean Emil Loteanu în cinematografia sovietică şi care i-a adus recunoaştere mondială. Primul afiş este semnat de A. Ulîmov şi are în prim-plan imaginea actorilor G. Grigoriu şi S. Toma, distribuiţi în rolurile centrale. Este un afiş color, bogat în informaţie, cu distribuţia rolurilor, text în limba rusă, imprimat la „Reclamfilm”, Moscova, într-un tiraj de 147.000 ex., dimensiuni 54×86 cm[17]. Cel de-al doilea reprezintă varianta internaţională a afişului (afişul de turneu). Afişul este de format mare, foarte colorat cu secvenţe din film. Denumirea filmului şi distribuţia rolurilor sunt imprimate în limba engleză. Autorul, tirajul şi tipografia nu se indică. Conţine inscripţia „Sovexportfilm”, di-

12. Afiş. Serata de creaţie a actorului de teatru şi film V. Voinicescu-Soţchi, 1977 (cu autograf).

[17] MNIM, FB-22533-19. Acest afiş face parte din afişele care au în prim-plan actori celebri şi care aduc prestigiu filmului.

13. Afiş. Filmul artistic „Ar fi avut o altă soartă”, regie V. Jereghi, produs la Studioul „Moldova-Film”, 1982.

14. Afiş. Filmul artistic „Cursa”, scenariu A. Busuioc, regie B. Conunov, produs la Studioul „Moldova-Film”, 1989.

mensiuni 120×80 cm şi este cel mai mare afiş din colecţie[18].

În anii ’80 ai sec. XX la Studioul „Moldova-Film” au fost create filme care s-au bucurat de mare popularitate. În 1982 a fost realizat filmul artistic „Ar fi avut o altă soartă”, regie V. Jereghi. Peliculei i s-a decernat Premiul II la Festivalul Unional din Leningrad, Premiul I al Festivalului Unional al tinerilor cineaşti, şi Premiul „Cocostârcul de argint”. Afişul filmului este color, de dimensiuni mici (40×65 cm), dar impunător prin imagine, cu actorii Margarita Terehova şi Gh. Grâu în primplan, actori distribuiţi în rolurile centrale. Este semnat de V. Dudkin şi imprimat la „Reclamfilm”, Moscova, într-un tiraj de 120.000 ex. Filmul artistic „Iona”, în aceeaşi regie, a fost produs în anul 1987. În rolurile principale sunt actorii Teatrului Naţional „Mihai Eminescu” Petru şi Angela Ciobanu. În acest film au fost distribuiţi doar actori moldoveni. Este o dramă lirică despre tinerii care nu pot lua decizii corecte în anumite situaţii, despre dragoste şi decepţii. Filmul a luat premiul II la Festivalul Unional de la Tbilisi. Pelicula are două afişe de dimensiuni mari (85,0×53,5 cm), primul este semnat de M. Petrov, iar cel de-al doilea de I. Maistrovski, ambele imprimate la „Reclamfilm”, Moscova, într-un tiraj de 27.000 ex.[19].

Despre filmele produse la Studioul *Moldova-Film* în această perioadă ne vorbesc şi afişele filmelor artistice „Cursa”, 1980, scenariu A. Busuioc, regie B. Conunov, filmul artistic muzical „Unde eşti, dragostea mea?”, 1980, regie V. Gagiu, „Cine va intra în ultimul vagon”, 1986, regie B. Conunov. Filmul artistic „Corbii prada n-o împart”, 1988, regie V. Gagiu, este primul film moldovenesc care încearcă să oglindească lupta moldovenilor împotriva puterii sovietice, mai ales rezistenţa ţăranilor care nu acceptau colectivizarea[20].

Afişele seratelor de creaţie ale actorilor de film practic sunt la fel ca şi afişele seratelor de creaţie ale actorilor de teatru. Drept exemplu serveşte afişul seratei de creaţie a actorului Victor Voinicescu-Soţchi, artist de teatru şi film. Afişul are în prim-plan imaginea fotografică a actorului şi secvenţe din filmele în care a fost distribuit. Afişul include şi lista rolurilor pe care le-a interpretat

[18] MNIM, FB-22533-1.

[19] MNIM, FB-22533-32, 32a.

artistul în diferite filme. În partea de jos a afişului se indică ziua şi ora reprezentaţiei, şi costul unui bilet. Se mai anunţă că la sfârşitul seratei va fi demonstrat un film cu participarea actorului. Afiş alb-negru, imprimat la tipografia CC al PCM într-un tiraj de 1500 ex.[21]

Afişele festivalurilor unionale ale filmelor didactice şi cele ale filmelor militar-patriotice sunt simple, nu conţin imagini, se indică doar denumirea filmelor care urmau să fie prezentate[22]. Afişele sunt de dimensiuni mari 84×60 cm, imprimate la tipografia „Reclama" într-un tiraj de 400 ex. [24].

Colecţia de afişe de film din patrimoniul MNIM nu include afişele filmelor străine care au rulat pe ecranele cinematografelor din RSSM. De cele mai multe ori filmele străine erau distribuite fără prea multă publicitate, fiind promovate, de regulă, printr-o fotografie alb-negru mărită, cu titlul filmului şi distribuţia rolurilor. Aceste afişe le găsim în ziarele din acea perioadă la rubrica publicitate cinema.

Ca urmare a cercetării s-a constatat că afişele de film din colecţia MNIM ilustrează activitatea artistică a Studioului *Moldova-Film* în anii '60-'80 ai sec XX, cât şi activitatea regizorilor E. Loteanu, V. Jereghi, V. Ioviţă, V. Brescanu, V. Gagiu etc. De asemenea, afişele reflectă distribuţia în diverse roluri a actorilor S. Toma, Gr. Grigoriu, M. Volontir, V. Soţchi-Voinicescu, Maria Sagaidac, M. Bădicheanu, V. Cupcea, S. Finiti, I. Arachelu, C. Târţău, I. Cucuruzac, C. Constantinov şi alţii.

Majoritatea afişelor din colecţie au fost semnate de pictori din URSS şi au fost imprimate la „Reclamafilm", Moscova, chiar şi afişele filmelor produse la *Moldova-Film*. Cele mai mari tiraje de afişe sunt cele din anii '70 ai sec. XX. Recordul îl deţin afişele filmelor artistice „Furtul" (1970), scenariu V. Nagornîi, şi „Ofiţerul în rezervă", 1971, regie A. Mater, cu 170.000 ex., urmat de cel al filmului artistic „O şatră urcă la cer" (1976), regie E. Loteanu, care a avut un tiraj de 147 000 ex.

Bibliografie

Андон 1986: В.Д. Андон, Рождение молдавского кино (Кишинев 1986).

Movie posters from the collection of the National Museum of History of Moldova

Abstract

The article presents the results of research of the collection of movie posters from the collection of the National Museum of History of Moldova. It was found that the posters cover the period of 1960-80-ies and reflect the artistic work of the studio "Moldova-Film" and activity of filmmakers E. Loteanu, V. Jereghi, V. Ioviţă, V. Brescanu, V. Gagiu, etc. In addition, the posters illustrate the filmography of actors S. Toma, Gr. Grigoriu, V. Soţchi-Voinicescu, Maria Sagaidac, M. Bădicheanu, V. Cupcea, S. Finiti, I. Arachelu, C. Târţău, I. Cucuruzac, C. Constantinov, and others.

Most posters in the collection were signed by painters from the USSR and were printed in the Moscow Publishing House „Reclamfilm", even movie posters on the studio "Moldova-Film" products. The largest circulation of movie posters was in the 1970s. The largest was the circulation of posters for feature films „Theft" (1970) and „Reserve Officer" (1971) – 170 000 copies, as well as for the film „The Gypsy Camp Vanishes into the Blue" (1976) – 147 000 copies.

List of Illustrations:

1. Poster of the mobile cinema "Illusion", Tiraspol, 1924.
2. Poster of the film "Red Glades", directed by E. Loteanu, production of the studio "Moldova-Film", 1966.
3. Poster of the film "This Moment", directed by E. Loteanu, production of the studio "Moldova-Film", 1968.
4. Poster of the film "Alone in Front of Love" based on the novel by A. Busuioc, directed by Gh. Vodă, production of the studio "Moldova-Film", 1969.
5. Poster of the film "The Bridges" based on the novel I. C. Ciobanu, directed by V. Pascaru, production of the studio "Moldova-Film", 1974.
6. The poster of the film "The Fiddlers" by E. Loteanu, production of the studio "Moldova-Film", 1971.
7. Poster of the film "Dimitrie Cantemir", directed by Vl. Ioviţă and V. Kalashnikov, production of the studio "Moldova-Film", 1974.

[20] MNIM, FB-22533-14.
[21] MNIM, FA-5844.
[22] Acestea erau filme de scurt metraj.
[23] MNAIM F/A-5754, 3145-3

8. Poster of the film "The Explosion Waiting to Happen" directed by V. Gagiu, production of the studio "Moldova-Film", 1970.
9. Poster of the film „Dissident", directed by V. Jereghi, production of the studio "Moldova-Film" in association with „Sovinfilm" (USSR), „Mafilm" (Hungary), and „Klinkard Film" (Austria), 1988.
10. Poster of the film "The Gypsy Camp Vanishes into the Blue", directed by E. Loteanu, production of the studio "Moldova-Film", 1976.
11. Poster of the film "The Gypsy Camp Vanishes into the Blue", directed by E. Loteanu, production of the studio "Moldova-Film", 1976 (for display abroad).
12. Poster of the actor V. Voinicescu-Soţchi's recital, 1977 (autographed).
13. Poster of the film "It Could Be Otherwise", directed by V. Jereghi, production of the studio "Moldova-Film", 1982.
14. Poster of the film "The Trap" by the script of A. Busuioc, directed by B. Konunov, production of the studio "Moldova-Film", 1989.

Киноафиши из фондов Националъного музея истории Молдовы

Резюме

Статья является резулътатом исследования коллекции киноафиш из фондов Националъного музея истории Молдовы. Было установлено, что они относятся к 60-80-м гг. XX века и отражают художественую деятельность киностудии «Молдова-фильм» и творчество режиссеров Э. Лотяну, В. Жереги, В. Иовицэ, В. Брескану, В. Гажиу. Афиши иллюстрируют фильмографию актеров С. Тома, Г. Григориу, В. Соцки-Войническу, М. Сагайдак, М. Бадикяну, В. Купчи, С. Финити, И. Аракелу, К. Тырцэу, Ж. Кукурузака, К. Константинова и других. Большинство из них отпечатаны в московском издательстве «Рекламфильм», а их авторами являются художники СССР. Самые крупные тиражи киноафиш выпускались в 70-е гг. XX века. Рекордными в этом отношении были афиши художественных фильмов «Кража» (1970 г.) и «Офицер запаса» (1971 г.), тираж которых составил 170 000 экземпляров, а также художественного фильма «Табор уходит в небо» (1976 г.) – 147 000 экземпляров.

Список иллюстраций:

1. Киноафиша передвижного кинематографа «Иллюзион», Тирасполь, 1924 г.
2. Афиша художественного фильма «Красные поляны», режиссер Э. Лотяну, производство киностудии «Молдова-филм», 1966 г.
3. Афиша художественного фильма «Это мгновение», режиссер Э. Лотяну, производство киностудии «Молдова-филм», 1968 г.
4. Афиша художественного фильма «Один перед любовью» по одноименному роману А. Бусуйока, режиссер Г. Водэ, производство киностудии «Молдова-филм», 1969 г.
5. Афиша художественного фильма «Мосты» по одноименному роману И.К. Чобану, режиссер В. Паскару, производство киностудии «Молдова-филм», 1974 г.
6. Афиша художественного фильма «Лаутары» Э. Лотяну, производство киностудии «Молдова-филм», 1971 г.
7. Афиша художественного фильма «Дмитрий Кантемир», постановка Вл. Иовицэ и В. Калашникова, производство киностудии «Молдова-филм», 1974 г.
8. Афиша художественного фильма «Взрыв замедленного действия», режиссер В. Гажиу, производство киностудии «Молдова-филм», 1970 г.
9. Афиша художественного фильма «Диссидент», режиссер В. Жереги, производство киностудии «Молдова-фильм» при участии В/о «Совинфильм» (СССР), «Мафильм» (Венгрия) и «Клинкард-фильм» (Австрия), 1988 г.
10. Афиша художественного фильма «Табор уходит в небо», режиссер Э. Лотяну, производство киностудии «Молдова-филм», 1976 г.
11. Афиша художественного фильма «Табор уходит в небо», режиссер Э. Лотяну, производство киностудии «Молдова-филм», 1976 г. (для показа за рубежом).
12. Афиша творческого вечера актера театра и кино В. Войническу-Соцки, 1977 г. (с автографом).
13. Афиша художественного фильма «Все могло быть иначе», режиссер В. Жереги, производство киностудии «Молдова-филм», 1982 г.
14. Афиша художественного фильма «Западня» по сценарию А. Бусуйока, режиссер Б. Конунов, производство киностудии «Молдова-филм», 1989 г.

04.02.2013

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

SUBIECTE AGRICOLE ALE ANUNŢULUI PUBLICITAR ÎN COLECŢIA DE PRESĂ DE PATRIMONIU (sf. sec. XIX - înc. sec. XX)

Vera Serjant

În funcţie de etapa de dezvoltare, publicitatea ca fenomen istoric îşi lărgeşte sferele de influenţă, pătrunzând tot mai mult în cele mai diverse domenii de activitate ale omului. Nu lipseşte publicitatea nici din domeniul agriculturii. Deşi, mai puţine la număr, reclame cu subiecte agricole se pot întâlni pe paginile presei basarabene de la sfârşitul secolului XIX - începutul secolului XX. De cele mai multe ori aceste reclame erau inserate în publicaţiile cu profil agricol. Un exemplu, în acest context, ne serveşte revista „Бессарабское сельское хозяйство", publicaţie a Secţiei Agronomice a Societăţii Naturaliştilor din Basarabia şi a secţiei din Chişinău a Societăţii Ruse Imperiale de Pomicultură. Fondatorul acestei reviste a fost Constantin Cazimir, primul preşedinte al Secţiei de Agronomie a Societăţii Naturaliştilor din Basarabia, un adevărat gospodar, care nu şi-a precupeţit nici cunoştinţele şi nici averea, contribuind la dezvoltarea agriculturii în ţinutul natal.

Revista s-a editat, în limba rusă, în Chişinău, la tipografia Direcţiei Guberniale. Anii de apariţie – 1908-1917. Apărea de două ori pe lună, cu un format de 17-25 cm şi 25-32 de pagini. Primul număr al revistei a apărut la 1 octombrie 1908, iar în total au ieşit 240 de numere (Трубецкой 1968, 239). N.C. Moghileanski a fost redactor-şef al revistei aproape pe tot parcursul editării. Funcţia de redactor adjunct a avut-o V.S. Kosovici. Costul revistei prin abonare cu livrare şi expediere era de 2 ruble 50 cop. Uneori, ca excepţie, pentru învăţătorii de la sate, era de 1 rublă 50 cop. (БСХ 1909, №13).

În colecţia de presă a MNIM sunt 28 de numere ale revistei, anii de ediţie: 1909 – nr. 1, 2, 3, 4, 5, 9[1]; 1909 – nr. 9[2]; 1910 – nr. 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24[3]; 1911 – nr. 9[4]; 1912 – nr. 7, 8, 17[5] şi 1916 – nr. 13[6]. Ele vor constitui sursa de bază în cercetarea temei propuse. Însă, pentru o reflectare mai largă a acestei tematici, se vor face referinţe şi la alţi ani de ediţie. Scopul acestui articol constă în determinarea subiectelor agricole ale anunţului publicitar inserat în revista menţionată mai sus şi contribuţia acestuia la creşterea nivelului de administrare a gospodăriei agricole în Basarabia sub guvernarea ţaristă.

Pentru a trece direct la subiectul acestei comunicări, vom încerca să facem o trecere în revistă a programului acestei publicaţii.

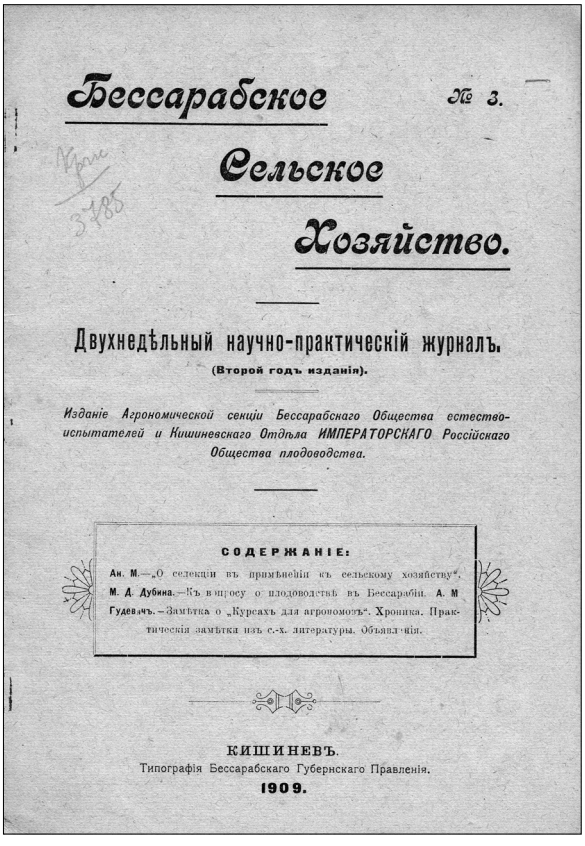

Бессарабское сельское хозяйство.

№ 3.

Двухнедѣльный научно-практическій журналъ.

(Второй годъ изданія).

Изданіе Агрономической секціи Бессарабскаго Общества естествоиспытателей и Кишиневскаго Отдѣла ИМПЕРАТОРСКАГО Россійскаго Общества плодоводства.

СОДЕРЖАНІЕ:

Ан. М.—„О селекціи въ примѣненіи къ сельскому хозяйству". М. Д. Дубина.—Къ вопросу о плодоводствѣ въ Бессарабіи. А. М Гудевичъ.—Замѣтка о „Курсахъ для агрономовъ". Хроника. Практическія замѣтки изъ с.-х. литературы. Объявленія.

КИШИНЕВЪ.
Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія.
1909.

1. Revista „Бессарабское сельское хозяйство" (БСХ, №5, 1909) (imagine generală).

[1] FB-11725-7.
[2] FB-17480.
[3] FB-11730-21.
[4] FB-23281-35.
[5] FA-7798.
[6] FB-11730-21 şi FA-3739.

Programul revistei includea: Articole cu mesaje practice şi ştiinţifice; Cronică; Însemnări practice selectate din literatura despre agricultură; Întrebări şi răspunsuri; Bibliografie; Cooperaţia agricolă şi de credit (apare din 1911) şi bineînţeles că nu lipsea rubrica *Anunţuri*.

În anunţul publicitar al acestei reviste, în care se propunea abonarea la ea, găsim de fapt principiile de activitate a ei. Revista era dedicată intereselor agriculturii din Basarabia. Pe paginile ei erau abordate subiecte cu referinţe la dezvoltarea unor ramuri ca viticultura, vinificaţia, pomicultura, legumicultura, cultura tutunului, a plantelor de câmp, creşterea animalelor. Concentrând atenţia asupra acestor ramuri, redacţia nu scăpa din vedere nici unele aspecte din celelalte ramuri: apicultura, sericicultura (creşterea viermilor de mătase), piscicultura şi silvicultura. Publica şi o serie de articole despre meşteşugurile casnice şi chiar sfaturi practice ce ţineau de agricultură.

În anii editării, revista a devenit un centru animat de schimb de păreri şi observări în diverse domenii ale agriculturii. Pe paginile ei au publicat articole savanţi cunoscuţi: S.M. Bogdanov, A.A. Brauner, V.V. Kolkunov, I.M. Krasilscik, N.C. Moghileanski, A.I. Nabokih, M.V. Nerucev, V.V. Talanov, V.Ia. Iuriev, A.A. Iacevski. Colaboratori ai revistei erau specialiştii practici, proprietarii de moşii, agronomi, profesori ai şcolilor agricole şi de vinificaţie. În revistă erau expuse rezultatele experimentelor practice efectuate pe moşiile lui V.I Bogdan, a E. Melega-Kuzminskaia etc., erau descrise cu lux de amănunte livezile-model ale lui A.N. Krupenski din Ciutuleşti, A.I. Pomer din Ţaul, F.F. Kepen din Voinova-Ichel, C.C. Grajdean şi V.I. Bogdan din Cuhureşti, a E. Melega-Kuzminskaia din Temeleuţi etc. Se propuneau măsuri în vederea ridicării nivelului de gospodărire a ţăranilor, un mare rol acordându-se cooperaţiei agricole şi de credit. Revista a constituit cu adevărat o enciclopedie a agriculturii Basarabiei de până la revoluţia bolşevică din 1917 (Ponomariov 1981, 59).

Rubrica *Întrebări şi răspunsuri* satisfăcea interesele cititorilor în diferite domenii, în special, cele legate de procurarea seminţelor, puieţilor, a butaşilor de viţă-de-vie, a uneltelor şi maşinilor agricole etc. Iată ce răspundea revista la întrebarea unde se poate de procurat porumb american? Seminţe de porumb american puteţi procura în gubernia Basarabia: la moşia lui V.I. Bogdan, staţia Cobâlnea a căii ferate Sud-Vest; la moşia Temeleuţi a E.P. Melega-Kuzminskaia, judeţul Soroca. Mai pot fi procurate la Zemstva gubernială din Ecaterinoslav, cât şi direct din America. Pentru aceasta e nevoie de contactat pe agentul rus din America de Nord F. Kryshtofovich pe următoarea adresă: Mr. Theo Kryshtofovich, Russian Gorernment Agisoltural Commossioner, 3939 Magnilia Ave, St. Louis, Mo., United States of America (БСХ 1909, №4).

De fapt, aceste întrebări puteau fi satisfăcute urmărind şi o altă rubrică, cea a *Anunţurilor*, prezentă în toate numerele. În primii ani ai ediţiei, preţurile pentru o singură publicare a anunţului erau: pentru o pagină 10 ruble, ½ din pagină 6 ruble, ¼ din pagină 4 ruble. Anunţurile mici costau câte 10 cop. pentru un rând petit. Preţul la anunţurile repetate se stabileau prin contract. În anul 1913 preţurile la anunţuri s-au majorat, ele fiind următoarele: pentru o pagină 20 de ruble, ½ din pagină 10 ruble, ¼ din pagină 6 ruble, iar anunţurile mici costau câte 25 copeici pentru un rând petit. Mesajele publicitare ale revistei erau amplasate la sfârşitul revistei şi pe partea interioară a copertei. Tematica lor este legată, ca şi întreg conţinutul revistei, de agricultură. Dacă facem o clasificare a acestor mesaje, observăm, că predomină anunţurile pepinierelor, ale gospodăriilor-model, birourilor şi uzinelor de unelte şi maşini agricole. Îşi oferea serviciile şi Casa de credit mărunt a Zemstvei guberniale. Sunt deseori inserate şi reclame ale publicaţiilor periodice cu profil agricol, editate în Rusia. Ofertanţii erau atât din rândul celor locali, cât şi străini. Pepinierele pot fi situate pe primul loc in rândul ofertanţilor locali. Anunţurile lor ocupă diferite spaţii, de la o jumătate de pagină, la o pagină întreagă. O pagină întreagă a revistei îl ocupă şi anunţul pepinierei de la Bucovăţ, prezent aproape în toate numerele cercetate.

Pepiniera de la Bucovăţ, proprietate a unor mănăstiri din străinătate, anunţa „arendatorii livezilor de pe moşiile mănăstireşti, că pe parcursul a două luni, începând cu 1 octombrie - 1 decembrie 1909, primeşte comenzi la butaşi de viţă-de-vie altoiţi cu viţa-de-vie americană la un preţ redus de cel de pe piaţă. După termenul anunţat, se vor vinde deja la preţuri libere, atât arendatorilor, cât şi persoanelor particulare” (БСХ 1909, №13). În anii următori textul anunţului suportă mici modificări. Oferta rămânea aceeaşi: se primeau co-

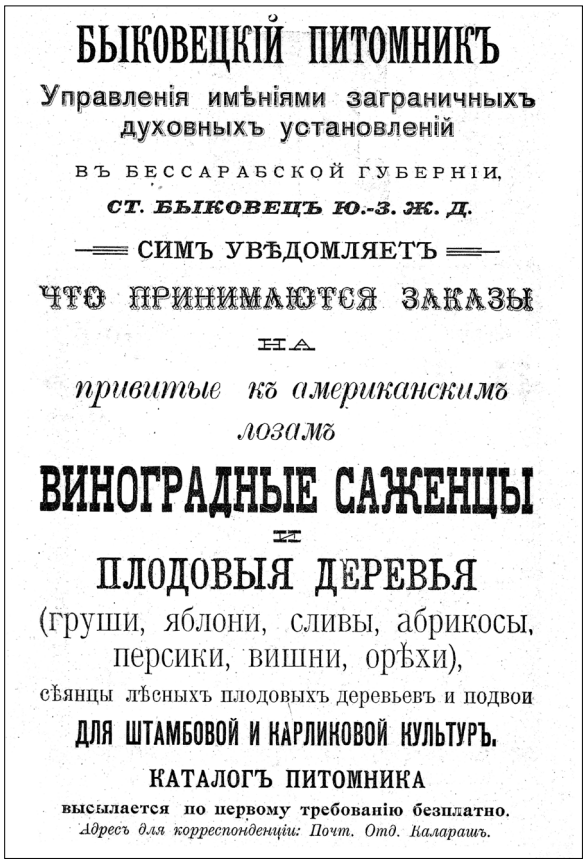
БЫКОВЕЦКІЙ ПИТОМНИКЪ
Управленія имѣніями заграничныхъ духовныхъ установленій
ВЪ БЕССАРАБСКОЙ ГУБЕРНІИ,
ст. БЫКОВЕЦЪ Ю.-З. Ж. Д.
СИМЪ УВѢДОМЛЯЕТЪ
ЧТО ПРИНИМАЮТСЯ ЗАКАЗЫ
НА
привитые къ американскимъ лозамъ
ВИНОГРАДНЫЕ САЖЕНЦЫ
И
ПЛОДОВЫЯ ДЕРЕВЬЯ
(груши, яблони, сливы, абрикосы, персики, вишни, орѣхи),
сѣянцы лѣсныхъ плодовыхъ деревьевъ и подвои
ДЛЯ ШТАМБОВОЙ И КАРЛИКОВОЙ КУЛЬТУРЪ.
КАТАЛОГЪ ПИТОМНИКА
высылается по первому требованію безплатно.
Адресъ для корреспонденціи: Почт. Отд. Каларашъ.

2. Caseta publicitară a pepinierei de la Bucovăţ, БСХ (prezentă aproape în toate numerele).

menzi la butaşi de viţă altoită cu cea americană şi copaci fructiferi (meri, peri, pruni, caişi, piersici, vişini şi nuci) din cultura cu tulpina înaltă şi pitică. La solicitare, se trimitea catalogul pepinierei.

După cum se vede din conţinutul primului anunţ, Administraţia Mănăstirilor se adresează, îndeosebi, arendatorilor pământurilor ei. Cu adevărat, prin crearea pepinierei de la Bucovăţ, s-a urmărit scopul de a ajuta oamenilor ce munceau moşiile mănăstireşti, să procure pomi din sorturi bune şi viţă altoită nefiloxerată.

Anul 1906 poate fi considerat anul fondării acestei pepiniere, deoarece atunci, Administraţia Mănăstirilor, „având dorinţa de a face o mare pepinieră, a format o comisie din d-nii Kosovici, Sokolov şi Faure, mari specialişti, ca să studieze locul unde se vor putea aşeza. După mai multe cercetări, comisia a stabilit crearea pepinierii pe dâmbul dealului de lângă satul Pituşca. Acest dâmb cu înclinare diferită, se afla lângă drumul de fier, între staţiile Bucovăţ şi Călăraşi, cam la 4 verste de gara Bucovăţ. Suprafaţa de cultură a fost mai întâi de 87 desetine, iar mai târziu, când treburile au început a merge bine, s-a mărit la 148 desetine. Construcţia clădirilor şi cultura pământului s-a început în anul 1908 şi s-a terminat în anii 1909-1910. Drept material de înmulţire şi sădire a fost folosit răsadul, adus direct din Franţa, Germania, Austro-Ungaria, Belgia, Crimeea, Caucaz şi din toate colţurile Basarabiei. Pepiniera Bucovăţ, care furniza pomi şi viţe altoite foarte bune, dusese faima prin toată Rusia, prin produsele ei ieftine. Pepinieriştii din Rusia s-au îngrijorat, intervenind la instituţiile înalte, să oprească introducerea viţelor din Basarabia, pe motiv că sunt filoxerate, lucru neadevărat” (Georgescu 1919, 152-153).

Filoxera este o insectă care apare din putregai şi este cel mai mare duşman al viţei-de-vie. În Basarabia a fost observată pentru prima dată în anul 1886 în viile moşierului Cristi din Teleşova, judeţul Orhei (БЮСК 1912, 353). Apariţia acestei insecte în viile basarabene a constituit o adevărată tragedie pentru viticultura Basarabiei. Mai înainte de aceasta, prin anii ’60 ai secolului XIX, ea a făcut ravagii în viile din Franţa, Ungaria, Spania, Portugalia, Italia, Africa, Australia, în cele din Caucaz etc. În Basarabia n-au fost afectate de filoxeră viile de lângă Akkerman, deoarece au fost sădite în sol nisipos (Берг 1918, 190).

Lupta cu filoxera a fost grea şi de lungă durată. La început erau distruse în mod forţat viile, ceea ce provoca nemulţumirea populaţiei, apoi s-au făcut încercări de a nimici dăunătorul cu preparate toxice, ca până la urmă să se treacă la cultivarea viţei-de-vie altoită cu cea americană. Dar şi aici au apărut probleme. Pentru a reînnoi viile cu astfel de viţă-de-vie, era nevoie de un număr mare de butaşi. Timp de câţiva ani în sudul Basarabiei au fost create 14 pepiniere-model de experimentare a viţei-de-vie (Пономарев 1981, 29). Oricum, cerinţele la ea nu erau satisfăcute. Iată ce scria în acest sens administratorul moşiei Temeleuţi, justificând crearea pepinierei „Soiuz” în anul 1906, pe unul din terenurile agricole ce-i aparţineau E. Melega-Kuzminskaia: „În Rusia nu este de unde de procurat butaşii altoiţi cu viţa-de-vie americană. De aceea, în mare parte, ei sunt comandaţi peste hotare, în special din Franţa. Comandarea lor, însă, este nu numai costisitoare, dar şi riscantă din mai multe motive. Altoirile primite sunt adeseori făcute cu portaltoiri nerezistente la filoxeră, iar uneori în loc de sorturile comandate ne trimit altele, care nu corespund condiţiilor

climaterice din Basarabia. De o calitate proastă sunt uneori şi butaşii celor mai recunoscute pepiniere franceze. Multe gospodării din Basarabia, specializate în viticultură, consideră că este mai convenabil să-şi restabilească viile cu soiuri rentabile, de proveniență locală, decât cu cele aduse de peste hotare" (БСХ 1915, №3). Prin aceasta se explica crearea în masă a pepinierelor în Basarabia la începutul secolului XX.

O altă pepinieră care a activat în această perioadă în Basarabia a fost şi cea a Societăţii coloniştilor evrei (Eko) din oraşul Soroca, fondată în 1901 şi administrată de agronomul Ia.G. Etingher. Reclama acestei pepiniere este întâlnită des în rubrica *Anunţuri* a acestei reviste. Iată conţinutul ei: „Pepiniera „Eko" din oraşul Soroca, decorată cu medalii de aur la Expoziţiile agricole din Kiev, Viniţa şi Tarutino (1908), propune la cele mai moderate preţuri un bogat sortiment selectat de răsad industrial şi pentru amatori de copaci fructiferi: meri şi peri în bază de puieţi sălbatici şi portaltoiuri pitice, pruni, caişi, vişini, cireşi, piersici, gutui şi nuci; viţă-de-vie, altoită cu portaltoi american rezistent la filoxeră, butaşi de viţă-de-vie pentru vinuri de desert din soiuri europene şi americane; arbuşti de pomuşoare, copaci decorativi şi trandafiri. Oferă gratis clienţilor cataloage ilustrate cu produsele propuse" (БСХ 1910, №6). Pepiniera aparţinea Societăţii coloniştilor evrei. Toate cheltuielile de întreţinere a ei erau suportate de comitetul central al acestei Societăţi, cu sediul la Paris (Урусов 1907, 239).

Societatea coloniştilor evrei (Eko) a fost fondată în anul 1891 la Londra de baronul Maurice de Hersch. Scopul creării acestei societăţi a fost de a ajuta evreii din toate ţările Europei şi Asiei şi în primul rând din ţările, în care aceştia erau supuşi impozitelor speciale şi restricţiilor politice, să emigreze în orice parte / localitate a Americii de Nord şi de Sud. În anul 1892, în Sankt Petersburg, s-a deschis filiala Societăţii în frunte cu baronul G.O. Ghinţburg. Activitatea acestei Societăţi nu s-a redus doar la emigrarea evreilor din colonii. Unul din obiectivele ei a fost şi susţinerea financiară a evreilor din coloniile agrare în scopul ridicării nivelului de lucrare a pământului, de instruire, şi în general a nivelului de trai. O activitate intensă a desfăşurat Societatea şi în Basarabia. Judeţul Soroca, care deţinea cele mai multe colonii agrare de evrei, a fost susţinut în mod deosebit. În coloniile Mărculeşti, Vertiujeni, Liublin şi Dumbrăveni s-au deschis patru şcoli evreieşti[7]. Lângă oraşul Soroca a fost creată pepiniera Societăţii numită „Eko". De susţinere specială se bucurau tinerii evrei. Cazul pepinierei „Eko" din Soroca este un exemplu în acest sens. Toate lucrările în pepinieră erau efectuate în totalitate de elevi-evrei, şi nu de muncitori angajaţi. Cneazul S.D. Urusov în „Записки губернатора. Кишинев 1903-1904", dă o apreciere pozitivă acestei pepiniere, numind-o drept gospodărie-model, care livra răsad tuturor proprietarilor de livezi, indiferent de naţionalitate şi stare socială. Toţi acei interesaţi de ridicarea rentabilităţii livezilor, puteau, fără nicio piedică, să ceară nu numai sfaturi şi indicaţii privind cultivarea pomilor fructiferi şi decorativi, dar şi un ajutor direct din partea administraţiei pepinierei. Cneazul Urusov, în baza confirmărilor din partea unor activişti locali, menţionează şi influenţa benefică a activităţii pepinierei asupra îmbunătăţirii şi dezvoltării pomiculturii, îndeosebi în gospodăriile mici. Pe lângă cele 30 desetine de pământ, pe care era amplasată, pepiniera mai deţinea o uscătorie pentru fructe şi legume şi o fabrică de conserve (Урусов 1907, 243).

На выставкахъ 1908 года въ Кіевѣ, Винницѣ и Тарутинѣ получены
ЗОЛОТЫЯ МЕДАЛИ.

Массовая культура промышленныхъ сортовъ.

ЛЮБИТЕЛЬСКІЕ СОРТИМЕНТЫ.
ОТБОРНЫЙ ПОСАДОЧНЫЙ МАТЕРІАЛЪ
по очень умѣреннымъ цѣнамъ.

ПЛОДОВЫЯ ДРЕВЕСА.
ЯБЛОНИ и ГРУШИ
на обыкновенныхъ дичкахъ и карликовыхъ подвояхъ;
сливы; абрикосы; вишни; черешни; персики; айва; волошскій орѣхъ.

ВИНОГРАДНЫЯ ЛОЗЫ:
привитыя на филлоксер-устойчивыхъ американскихъ подвояхъ лозы; богатый выборъ черенковъ **десертныхъ** и **винныхъ** европейскихъ сортовъ; **черенки** американскихъ подвоевъ и „прямыхъ производителей".

Ягодные кустарники; декоративныя деревья; декоративные кустарники; розы.

Безъ орошенія.—Гористая открытая мѣстность.—Воспитаніе при весьма суровыхъ климатическихъ условіяхъ.—Особенная выносливость растеній.—Тщательная формовка.—Богато-развѣтвленная корневая система.

Адресъ: Завѣдывающему Питомниками „ЕКО" Я. Г. Этингеру, Сороки, Бессарабской губ.
ИЛЛЮСТРИРОВАННЫЕ КАТАЛОГИ—БЕЗПЛАТНО.

3. Reclama pepinierei „Eko" din Soroca (БСХ, №18, 1910).

Activitatea pepinierei „Eko" a influenţat benefic dezvoltarea pomiculturii şi viticulturii din Basarabia. Produsele ei se bucurau de succes în rândul agricultorilor basarabeni. Despre aceasta citim pe paginile revistei. Cât priveşte situaţia evreilor din colonii, apoi ea s-a schimbat puţin, chiar şi în urma măsurilor întreprinse de Societatea coloniştilor evrei (Tomuleț 2012, 283).

[7] ANRM, F.2, inv.1, d. 9446, f. 4.

Agenţi ai Societăţii activau şi în alte localităţi din Basarabia. În Chişinău funcţiona un comitet cu sediul în clădirea ospătăriei evreieşti din stradela Ilinskaia. Membri ai acestui comitet erau I.I. Krasilşcik, domiciliat în strada Leovskaia 32, şi S.S. Lihtman, strada Sinadinovskaia[8]. În Orhei activa ca agent M.V. Ravici[9], iar în Hotin – G.E Feferman şi S.M. Barek[10]. Aceştia îi ajutau pe evreii agricultori la procurarea răsadului şi a inventarului agricol, împrumutându-le bani pe termen lung.

Nu întotdeauna acţiunile întreprinse de agenţii Societăţii erau apreciate pozitiv. Mulţi considerau, că aceste măsuri purtau pe alocuri un caracter abuziv. Unele documente de arhivă atestă acest lucru. În demersul său din 14 octombrie 1914, adresat ministrului Instrucţiunilor Publice, mic-burghezul Grigore Granovski se arată nemulţumit de activitatea împuterniciţilor acestei Societăţii din guberniile Herson, Ecaterinoslav şi Basarabia, numind-o chiar dăunătoare. „Pătrunzând în toate sferele vieţii, inclusiv cea cotidiană a coloniilor evreieşti, organizând în ele întovărăşiri, pe care le aprovizionează cu bani, împrumutând obştilor săteşti şi persoanelor particulare sume mari, agenţii „Eko" au aservit populaţia, o amăgesc şi o ruinează, folosindu-se de ignoranţa şi sărăcia ei"[11]. Demersul lui Granovski a servit drept motiv pentru care guvernatorii acestor gubernii primesc indicaţii de a verifica pe teren activitatea acestor agenţi. Guvernatorul Basarabiei emite la 10 ianuarie 1915 o dispoziţie strict secretă cu nr. 60, adresată ispravnicilor judeţeni, rugându-i, în mod rapid, să prezinte informaţii despre activitatea dăunătoare a Societăţii „Eko". Din rapoartele prezentate de ispravnici, nu s-a depistat niciunul în care s-ar raporta că agenţii societăţii desfăşoară o activitate dăunătoare în rândul agricultorilor-evrei din Basarabia[12]. Menţiuni precum că agenţii împrumut sume mari de bani Caselor de credit şi de economii ale Întovărăşirilor din colonii, figurează în rapoarte. Însă, ispravnicii judeţelor, în care activau aceşti agenţi n-au văzut sau n-au vrut să vadă acţiunea dăunătoare a acestor măsuri. De altfel, Granovski, în demersul său, menţionează, că este greu de dezvăluit activitatea agenţilor Eko, din motiv că funcţionarii sunt mituiţi de aceştia[13].

[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9446, f. 2.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9446, f. 3.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9446, f. 5.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9446, f. 1.
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9446, f. 2, 3, 4, 5
[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9446, f. 1.

Un alt mesaj cu subiect agricol îl conţine şi anunţul pepinierei pomicole a baronului A. Stuart din Chişinău, şoseaua Costiujeni, care „oferea puieţi de meri şi peri înalţi şi pitici, pruni şi nuci de diferite sorturi la un preţ de 30-35 cop. puietul şi de 25-30 ruble pentru o sută" (БСХ 1909, №13). Pe lângă pomi fructiferi în pepiniera baronului sau cum i se mai zicea, livada-model a lui A. Stuart se cultiva /experimenta şi viţa-de-vie. Folosind cele mai noi realizări ale ştiinţei agricole, implementând cele mai înaintate metode de cultivare a culturilor pomicole şi viticole, A. Stuart a obţinut succese remarcabile în acest domeniu. De exemplu, la expoziţia agricolă din anul 1909, din oraşul Bender, au fost expuse din livada lui 31 de sorturi de struguri şi 21 de sorturi de pere, crescute pe copaci cu tulpina înaltă (БСХ 1911, №18). În anul 1910 a participat la expoziţia-târg organizată la Sankt Petersburg de Societatea Imperială de pomicultură, unde, împreună cu alţi proprietari de livezi-model din Basarabia, au creat un aşazis exponat colectiv basarabean, alcătuit din 27 de sorturi de pere şi aproximativ tot atâtea sorturi de mere, diverse sorturi de struguri şi vin din viile lui C.A. Mimi, judeţul Bender, şi G.I. Cristi din judeţul Orhei. Exponatul basarabean a trezit admiraţia publicului vizitator, câştigând medalia mare de aur a expoziţiei. Cu medalia de aur a fost apreciată şi colecţia de fructe din livada A. Pomer. Fructele şi vinurile basarabene expuse în cadrul acestei expoziţii-târg au fost mult apreciate şi în presa cu profil agricol din Rusia. Iată, de exemplu, ce scria V. Paşchevici în revista „Плодоводство", nr. 5, 1910, referitor la aceasta: „Prin exponatele expuse se demonstrează, că organizarea corectă a pomiculturii basarabene pe făgaşul industrial ar

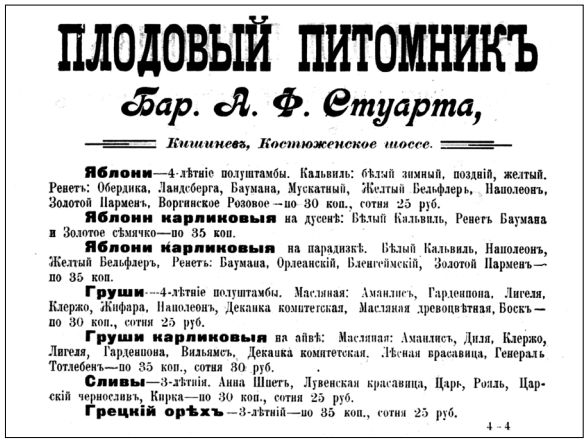

ПЛОДОВЫЙ ПИТОМНИКЪ

Бар. А. Ф. Стуарта,

Кишиневъ, Костюженское шоссе.

Яблони—4-лѣтніе полуштамбы. Кальвиль: бѣлый зимній, поздній, желтый. Ренетъ: Обердика, Ландсберга, Баумана, Мускатный, Желтый Бельфлеръ, Наполеонъ, Золотой Пармент, Воргинское Розовое—по 30 коп., сотня 25 руб.

Яблони карликовыя на дусенѣ: Бѣлый Кальвиль, Ренетъ Баумана и Золотое сѣмячко—по 35 коп.

Яблони карликовыя на парадизѣ. Бѣлый Кальвиль, Наполеонъ, Желтый Бельфлеръ, Ренетъ: Баумана, Орлеанскій, Бленгеймскій, Золотой Пармент—по 35 коп.

Груши—4-лѣтніе полуштамбы. Масляная: Амалисъ, Гарденпона, Лигеля, Клержо, Жифара, Наполеонъ, Деканка комитетская, Масляная древоцвѣтная, Боскъ—по 30 коп., сотня 25 руб.

Груши карликовыя на айвѣ: Масляная: Амалисъ, Диля, Клержо, Лигеля, Гарденпона, Вильямсъ, Деканка комитетская, Лѣсная красавица, Генералъ Тотлебенъ—по 35 коп., сотня 30 руб.

Сливы—3-лѣтніе. Анна Шпетъ, Лувенская красавица, Царь, Рояль, Царскій черносливъ, Кирка—по 30 коп., сотня 25 руб.

Грецкій орѣхъ—3-лѣтній—по 35 коп., сотня 25 руб.

4 - 4

4. Anunţul publicitar al pepinierei pomicole a lui A. Stuart (БСХ, №13, 1909).

duce la o concurenţă serioasă fructelor din Crimeea” (БСХ 1910, №11). O mare atenţie acorda baronul experimentării culturilor cu sâmburi. Livada baronului se proslăvea prin multiple sorturi de piersici. În livada baronului Stuart a fost experimentată şi cultivarea migdalului la condiţiile climaterice ale Basarabiei (Бepг 1918, 182). Concluzia trasă de el în urma acestor experimente a fost următoarea: migdalul poate fi crescut liber, dând roadă frumoasă în raioanele de centru şi de sud ale Basarabiei, acolo unde creşte bine caisul, şi în special piersicul (БСХ 1911, №18).

În revista „Бессарабское сельское хозяйство” îşi făcea publicitate şi gospodăria de producere a seminţelor (în special a porumbului) a E.P. Melega-Kuzminskaia din Temeleuţi, judeţul Soroca, administrată de A.Ia. Ştraus. „Gospodăria propunea seminţe de porumb (soiuri americane, ungare şi locale) din roadă anului 1909 la un preţ de 2 ruble 50 copeici pentru un pud; ovăz englezesc, arăbesc, Beba, Zolotoi dojdi, Vhlih la a un preţ de 1 rub. 20 cop. pentru un pud. Cel suedez, în cantitate mai mare, se vindea la un preţ de 90 de cop. pudul” (БСХ 1910, №5). Începând cu anul 1906, pe lotul experimental din Temeleuţi, E. Melega-Kuzminskaia, împreună cu agronomul zemstvei judeţene S.N. Goslinski începe experimentele cu diferite soiuri de porumb, accent punându-se pe cele americane. Seminţele de porumb erau procurate de la cele mai cunoscute firme din America ca, de exemplu, firma lui P. Ghenderson din New York. Timp de doi ani, 1906-1907, s-au făcut experimente cu soiuri procurate de la această firmă. Însă cel mai reuşit an a fost anul 1906, când soiurile „Liming” şi „Evrica”, au reuşit să se coacă la începutul lunii septembrie, fiind expuse la

Сѣменное хозяйство

Тимелеуцкой экономіи

Е. П. Мелеги-Кузминской.

КУКУРУЗЫ—спеціальность хозяйства.

Въ Тимелеуцкомъ сѣменномъ хозяйствѣ культивируются американскія и другія кукурузы пятый годъ: въ теченіе этого времени испытано болѣе 40 сортовъ. Многіе изъ нихъ дали неудовлетворительные результаты и посѣ рада опытовъ исключены совсѣмъ. Ниже перечислены сорта, наилучше удавшіеся у насъ и **могутъ быть отпущены пудовыми количествами урожая 1909 года по 2 руб. 50 коп. за пудъ.**—Цѣны обозначены въ початкахъ, въ зернѣ дешевле на 20%.

АМЕРИКАНСКАЯ: Бѣлый жемчугъ, Миннезота бѣл., Миннезота желт. Свверо-Западн. краен., Эврика и др.

ВЕНГЕРСКАЯ: Венгерск. желт., Цуги майсъ, Чинквантино оранжевый.

МѢСТНАЯ селекціон. по 2 руб. за пудъ: Чинквантино желт., Чинквантино оранжевый.

Подробный цѣнникъ кукурузы высылается безплатно.

Имѣются также къ отпуску слѣдующіе сорта **овсовъ** урожая 1909 года: 1) Англійскій, 2) Арабскій, 3) Вебба, 4) Золотой дождь, 5) Вэнкъ—по 1 руб. 20 кап. за пудъ, 6) Шведскій имѣющійся въ большомъ количествѣ—90 коп. за пудъ. Почтовый адресъ: **Сороки,** Бессарабской губерніи, имѣніе **Тимелеуцы,** завѣдующему сѣменнымъ хозяйствомъ **А. Я. Штраусу.** 2—1

5. Reclama gospodăriei de producere a seminţelor a E. Melega-Kuzminskaia (БСХ, №5, 1910).

cea de-a doua expoziţie agricolă din Basarabia, organizată la Tarutino (БСХ 1911, №1). Experimentele aveau drept scop obţinerea unor soiuri roditoare de porumb, cu un grad de coacere rapidă. În anul 1908 s-au experimentat noi soiuri, printre care şi „Longfellow”, procurate de la firma lui I. Bartels din Kansas. Experimentul n-a reuşit. Atunci E.Melega-Kuzminskaia s-a adresat după ajutor staţiilor experimentale din America de Nord – Dakota, Minnesota etc. şi staţiei de selecţie a seminţelor „Alcsug” din Ungaria. Se vede, că rezultatele au fost bune, odată ce anunţa deja la 1909, că se vând seminţe de porumb – soiuri americane, ungare şi chiar locale. Gospodăria de producere a seminţelor din Temeleuţi a experimentat aproximativ 48 de soiuri de porumb. Pe pământurile moşiei se mai afla o livadă-model şi pepiniera „Soiuz” (cuprindea şi terenuri de pe moşia Vertiujeni). Livada E. Melega-Kuzminskaia se înscria în lista celor mai renumite livezi-model din Basarabia. Printre ele erau: livada lui A.N. Krupenski din Ciutuleşti (cuprindea 30 desetine de pământ), a A.I. Pomer din Ţaul (84 desetine), a lui M.N. Mavrocordat din Corbu, a lui V.A. Vinogradski din Iarovo, a lui F.P. Dumitraş din Cerniţa, V.I. Bogdan (25 desetine) şi C.C. Grajdean (6 desetine) din Cuhureşti (БСХ 1911, №15). Pentru comparaţie, dăm unele date cu privire la veniturile unei livezi, expuse chiar de proprietarul ei. C.C. Grajdean din Cuhureştii de Sus, judeţul Soroca, în articolul „Livada mea” din nr. 13, 1911, prezintă următoarele date cu privire la veniturile anuale ale livezii: pe anul 1907 – 1550 ruble, 1908 – 2500 ruble, 1909 – 1000 ruble, 1910 – 1750 ruble, 1911 – 1400 ruble. Acestea sunt veniturile unei livezi-model cu o plantaţie doar de 6 desetine de pământ. Care erau atunci veniturile livezii A. Pomer, care cuprindea 85 desetine de pământ?

Foarte modest pare a fi anunţul publicitar al gospodăriei din Voinova-Ichel a lui F.F. Kepen din Călăraşi, arendată de N.E. Rejen. Se anunţa că „se vinde viţă-de-vie americană Dew Lo, Rupestris, Riparia, Gleabr, Gluart, Tomante şi Marten”, fără a se indica preţurile (БСХ 1909, №1). Nu sunt indicate concret preţurile nici în anunţurile pepinierei de la Bucovăţ şi nici ale pepinierei „Eko”. Preţul e mai redus decât cel de pe piaţă – declarau cei de la Bucăvăţ, iar cei din Soroca anunţau clienţii, că produsele lor se vând la cele mai moderate preţuri, oferindu-le gratis cataloage ilustrate.

Им. Войново-Икель Ѳ. Ѳ. Кеппена.

имѣются въ продажу

АМЕРИКАНСКАЯ ЛОЗА

№№ 3309, 101[14] Дю-Ло, Рупестрисъ и Рипарія Глябръ, Глуаръ, Томанте и Мартенъ.

Съ заказами прошу обращаться къ арендатору имѣнія Н. Е. Режеппъ. Калараш, до востребованія.

6. Caseta publicitară a gospodăriei lui F.F. Kepen din Voinova-Ichel (БСХ, №1, 1909).

În schimb următorul anunţ la care ne vom referi conţine date concrete despre preţuri. Este vorba de anunţul publicitar al Şcolii agricole din Cocorozeni, care „punea în vânzare seminţe de grâu de toamnă „Banatki" şi „Tejsky" la preţul de 1 rub. 50 cop. pudul, de grâu de primăvară „Ulki" la preţul de 1 rub., 40 cop. pentru un pud, secară de toamnă cu o rublă pudul, ovăz suedez cu 80 copeici pudul; Animale domestice: viţeluşe rasa Simental, porci Berkshir şi oi de caracul, preţul se stabilea la înţelegere; Răsad (puieţi de măr, păr, prun, cais, şi nuc) de cele mai bune sorturi la un preţ de 20 cop.; Primea comenzi la butaşi de viţă-de-vie americană şi europeană; Vindea vin: Riesling cu 45 de copeici sticla, Cabernet – 40 cop., Aligote – 35 cop. şi Aramă la un preţ de 8 ruble pudul" (БСХ 1909, №13). Dacă comparăm preţurile la aceleaşi produse, oferite de Şcoala agricolă din Cocorozeni cu cele oferite de gospodăria E. Melega-Kuzminskaia sau a pepinierei lui A. Stuart, observăm că preţurile şcolii sunt mai mici. De exemplu, un puiet costa 20 de copeici la Şcoala agricolă, pe când cel din pepiniera lui A. Stuart costa 30-35 de cop. Mai mici erau preţurile şi la

ВЪ КОКОРОЗЕНСКОМЪ
СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННОМЪ УЧИЛИЩѢ
ИМѢЮТСЯ НА ПРОДАЖУ
СЛѢДУЮЩІЕ ПРОДУКТЫ:
СѢМЕНА:
1. Озимой пшеницы „Банатки" по 1 р. 50 к. за пудъ.
2. Озимой пшеницы „Тейской" по 1 р. 50 к. за пудъ.
3. Яровой пшеницы „Улькы" . по 1 р. 40 к. за пудъ.
4. Озимой ржи . . . . . по 1 р. — за пудъ.
5. Овса Шведскаго . . . . . по — 80 к. за пудъ.
СКОТЪ:
Телки симентальской породы
Свиньи беркширской породы } цѣны по соглашенію.
Овцы каракулевой породы . .
ПОСАДОЧНЫЙ МАТЕРІАЛЪ:
Изъ плодоваго питомника отпускаются яблони, груши, сливы, абрикосы
„ лучшихъ сортовъ, а также орѣхи по 20 коп. за дерево.
Принимаются заказы на черенки американскихъ и европейскйхъ лозъ.
ВИНА:
Рислингъ бутылка . . . . . 45 коп.
Каберне „ . . . . . 40 коп.
Алиготе „ . . . . . 35 коп.
Медъ по 8 руб. пудъ.

7. Reclama şcolii agricole din Cocorozeni (БСХ, №3, 1909).

Şcoala agricolă din Grinăuţi, un puiet se vindea la un preţ de 10 copeici. Aşa preţuri le conveneau îndeosebi ţăranilor. Ei erau potenţialii clienţi ale acestor şcoli.

Şcoala agricolă (inferioară) de la Cocorozeni a fost deschisă la 1 mai 1893, pentru a pregăti agronomi cu calificare inferioară din rândul ţăranilor, originari din Basarabia. Ea dispunea de 500 desetine de pământ, de un teren de studiere şi experimentare, o staţie meteorologică, o prisacă. Pentru asigurarea ţăranilor cu răsad ieftin şi calitativ, cu suportul financiar al zemstvei judeţene Orhei, pe lângă şcoală au fost create în anul 1897 pepiniere pomicole şi viticole. Anual pepinierele vindeau ieftin, uneori livrau gratis până la 10 mii de copaci şi până la 8 mii de butaşi de viţă-de-vie (Пономарев 1981, 82). Diversitatea produselor oferite în anunţul citat mai sus confirmă că sfera de activitate a şcolii se lărgeşte pe parcursul anilor. Pe lângă şcoală a activat şi un aşa-zis „hutor"-model. F. Bugaesco, administratorul Şcolii agricole, publică o dare de seamă pe paginile revistei, intitulată „Hutorul"/cătunul-model de pe lângă Şcoala agricolă din Cocorozeni şi bugetul lui pe anul 1914" (БСХ 1916, №13). Autorul descrie detaliat activitatea şi rentabilitatea acestui „hutor", gestionat doar de un singur gospodar/ţăran şi soţia acestuia. Cătune/hutore erau numite gospodăriile ţărăneşti independente sau fermele individuale. Ele au apărut în Basarabia în urma reformei agrare, înfăptuită de P. Stolîpin. Decretul din 19 noiembrie 1906 permitea sătenilor/ţăranilor să iasă din obştea sătească cu partea de pământ, care le-a revenit în urma împroprietăririi din anii '60-'70 ai sec. XIX.

În scopul ajutorării ţăranilor în înnoirea plantaţiilor de viţă-de-vie, a fost creată pepiniera Societatăţii agricole din Ialoveni, judeţul Chişinău, care „propunea ţăranilor următoarele sorturi de butaşi de viţă-de-vie selectaţi şi altoiţi cu Riparia-Rupestris 3309: Chasselas doré, Chasselas muscat, Senso, Modlen, Anjevin, Oparto, Muscat de Hamburg, Neagră Rară, Plavai, Galbenă şi Aligote la preţul de 72 ruble mia (la comandă se achită 1/3 din preţ) (БСХ 1909, №5). Societatea agricolă din Ialoveni a fost fondată în anul 1908 la iniţiativa lui V.V. Ianovski, membru în colegiul de redacţie al revistei (1912), fost deputat în Duma Întâi de Stat a Rusiei. Pe lângă pepinieră, direcţia Societăţii intenţiona să deschidă şi un depozit de maşini şi unelte agricole şi o staţie de închiriere a

Яловенское Сельско-Хозяйственное Общсство.
Имѣются ДЛЯ ПРОДАЖИ отборныя привитыя виноградныя саженцы на Riparia—Rupestris 3309, слѣдующихъ сортовъ:
1) Шосля доре; 2) Шосля мускатъ; 3) Сенсо; 4) Модленъ анжевинь; 5) Опарто; 6) Мускатъ Гамбурскій; 7) Негре рара; 8) Плавай; 9) Галбина; 10) Алиготе.
По 72 рубля тысяча. При заказѣ вносится 1/3 стоимости.
Адресъ: Яловены, Кишиневскаго у. Завѣдывающему питомникомъ.

8. Anunţul publicitar al Societăţii agricole din Ialoveni (БСХ, №5, 1909).

maşinilor agricole. Din lipsă de surse de finanţare această Societate n-a obţinut rezultate însemnate în activitatea ei (БСХ 1909, №13).

Vasile Ianovski a fost un producător de vinuri de masă. Presa basarabeană face publicitate acestor vinuri. Un anunţ publicitar cu acest mesaj îl găsim şi în *Бесарабский Юбилейный Сельскохозяйственный Календарь,* editat în 1912 ca supliment la revista cercetată de noi. Un exemplar al acestui calendar se află şi în patrimoniul MNAIM. Iată mesajul lui: „Vinuri basarabene ale lui V.V. Ianovski produse din viile „hutorului”/cătunului „Ianovca”, se vând angro şi cu amănuntul în magazinul lui G. Ţurcanu din Chişinău, strada Puşkin colţ cu Alexandrovskaia. Livrare la domiciliu”.

9. Reclama vinurilor lui V.V. Ianovski, produse în cătunul „Ianovca” (Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь, 1912).

Un alt anunţ publicitar care reflectă ocupaţiile „hutorului” „Ianovca”, publicat pe paginile revistei: „se vând cuibare de o găină sau două din rasa Cucu de Malin, la un preţ de 15 ruble. Scoaterea anului 1910. Păsările au fost supuse selecţiei după rezistenţă la frig şi capacitatea timpurie de a deveni cloşti. Adresa: oraşul Chişinău V.V. Ianovski”.

În ambele anunţuri se indică producătorul produselor propuse aşa-zisul cătun/ „hutor” „Ianovca” şi proprietarul lui V.V. Ianovski. Vasile Ianovski a fost un mare proprietar de pământuri. Se ştie că, la 1908, deţinea moşia Vadul lui Vodă, judeţul Lăpuşna (Colesnic 1993, 195). Nu cunoaştem pe care moşie s-a creat acest hutor şi ce statut avea. Presupunem că a apărut pe moşia acestuia, odată ce se numea „Ianovca” şi prezenta o gospodărie sau un grup de gospodării ţărăneşti.

ПРОДАЮТСЯ ГНѢЗДА
1, 2 куръ породы Куку-де-Малинъ по 15 рублей на мѣстѣ „Хуторъ Яновка". Птица вывода 1910 г. Въ теченіе ряда лѣтъ производился подборъ на скороспѣлость и зимнюю носкость.
Адресъ: г. Кишиневъ, Вас. Вас. Яновскому.

10. Reclama „cuibarelor” din cătunul „Ianovca” (БСХ, №17, 1910).

În *Бесарабский Юбилейный Сельскохозяйственный Календарь* este publicat articolul lui V. Ianovski *Despre cultura strugurilor de masă*, în care autorul menţiona, că doar munca intensivă, pe parcursul mai multor ani, în acest domeniu, va duce la consolidarea culturii strugurilor de masă în Basarabia, unde sunt toate condiţiile necesare de cultivare a acestora: cernoziomul, condiţiile climaterice, dragostea şi deprinderile populaţiei în cultivarea viţei-de-vie (БЮСК 1912, 398). Vinurile produse în cătunul lui V. Ianovski erau expuse în cadrul unor expoziţii agricole din Sankt Petersburg. Basarabia a putut scoate pe pieţele mari numai vinurile unui mic grup de gospodari ce dispuneau de un capital mare, iar o cantitate enormă de vinuri, bogăţia naţională, circula numai pe loc. Exportatori mari de vinuri din Basarabia au fost fraţii Ioan şi Victor Sinadino. Casa de comerţ „Fraţii Ioan şi Victor Sinadino şi Co” avea deschise magazine în oraşele Moscova, Ecaterinoslav, Odesa şi Chişinău. Nu mai puţin erau cunoscute pe piaţa externă şi vinurile lui G.I. Cristi şi K.A. Mimi.

Biroul de legumicultură, viticultură şi vinificaţie şi depozitul de maşini agricole ale lui N.G Kavsan din oraşul Chişinău, din strada Alexandrovskaia, casa lui Şmacov, lângă hotelul „Naţional”, anunţa că a procurat de la renumitele firme Richter 150 000 şi Fenouille 100 000 de butaşi de viţă-de-vie pentru vin şi de masă. Preţul pentru o mie de butaşi de masă ajungea la 70-85 ruble şi

Б Ю Р О

ПЛОДОВОДСТВА, ВИНОГРАДАРСТВА, ВИНОДѢЛІЯ

и Складъ земледѣльческихъ машинъ

Н. Г. Кавсана, Кишиневъ,

Александровская уг. Купеческой, Телгфонъ № 91.

Будучи постоянно въ тѣсныхъ отношеніяхъ съ виноградарями и винодѣлами и прислушиваясь всегда очень внимательно къ ихъ нуждамъ, я старался по мѣрѣ возможности обставить свое Бюро всѣми необходимыми предметами, употребляемыми въ виноградномъ, винодѣльческомъ и плодовомъ хозяйствѣ.

Специально избранная Съѣздомъ винодѣловъ и виноградарей Комиссія для осмотра привитыхъ виноградныхъ саженцевъ нашла, что лучшій посадочный матеріалъ въ этомъ году послали фирмы: **Рихтера** въ Монпелье и **Фенуиль** въ Карпентра.

Руководствуясь указаніями комиссіи, я пріобрѣлъ на 1910 годъ 150000 саженцевъ у Рихтера и 100000 у Фенуиля, каковые имѣю честь предложить г.г. садовладѣльцамъ въ слѣдующихъ сортахъ:

ВИННЫЕ: Алиготе, Гамэ бѣлый, Гамэ черный, Португе блэ, Цинсо, Гранъ Нуаръ, Каберне Совиньонъ, Аликантъ Буше, Траминеръ, Пино Гри, также **Пома рара** и **Галбина** (послѣдніе 2 сорта по 70 руб. за 1000).

ДЕСЕРТНЫЕ: Шасля доре, Шасля розъ, Шасля мюске, Бикантъ, Алеппо, Чаушъ, Мускатъ Гамбургскій и др.

Цѣна 1000 винныхъ 50—65 руб., десертныхъ 70—83 р. франко Кишиневъ.

При заказѣ уплачивается 1/3, а 2/3 при пріемкѣ саженцевъ.

При заказѣ не менѣе 3000 получается ящикъ въ оригинальной заграничной упаковкѣ.

Бюро доставляетъ **ЧЕРЕНКИ** американскіе и европейскіе, **ПЛОДОВЫЯ ДЕРЕВЬЯ** изъ питомниковъ Бр. Дайберъ, Роте, Семиренко, „Еко" и др. по цѣнамъ каталоговъ.

11. Caseta publicitară a Biroului de pomicultură, viticultură şi vinificaţie şi a depozitului de maşini agricole ale lui N.G. Kavsan din Chişinău (БСХ, №11, 1910).

50-65 ruble pentru o mie de butaşi de vin. Biroul mai distribuia copaci fructiferi din pepinierele fraţilor Daiberg, Rote, Semirenko, „Eko" conform preţurilor din catalog" (БСХ 1909, №2). Comercializa unelte şi maşini agricole, diverse preparate utilizate în creşterea plantaţiilor de viţă-de-vie şi livezi: chiparos de aramă, carbolineum „Avenarius" etc. N. Kavsan era reprezentantul uzinelor metalurgice ale lui A. Şpoleanski în Basarabia.

Începând cu anii '60 ai sec. XIX în gospodăriile moşiereşti încep a se folosi unelte şi maşini agricole performante. Primele maşini de recoltat apărute în Basarabia au fost cele ale firmei „Mack-Kormik". Fiind prea grele, ele nu erau rentabile şi în scurt timp sunt înlocuite cu cele ale firmei „Jonston" şi „Vood". Spre sfârşitul anilor '80 puteai întâlni aproape în orice gospodărie plugul „Saka" (Пономарев 1981, 21). Aceste pluguri sunt recomandate ţăranilor şi în anul 1911, în rând cu cele produse la uzina lui Ghen din Odesa şi de depozitul lui Lucaşevaki din Chişinău. La prima consfătuire a agronomilor de pe lângă Uprava Zemstvei guberniale din 30 octombrie 1911 sunt recomandate gospodăriilor ţărăneşti o serie de tipuri de unelte şi maşini agricole: pluguri, boroane, semănători, treierători, tăietori de paie, produse în Rusia şi în alte ţări. În această listă se înscria şi cultivatorul american „Planet" pe care îl vindea Kavsan la un preţ de 25 ruble în depozitul lui din Chişinău, semănătoarele Elvorti, aduse din Elizavetgrad şi „Superior", comercializate de A. Grodzki din Varşovia (БСХ 1911, №23).

Uzinele locale, în special cele ale lui S. Serbov şi F. Gobaher produceau pluguri, treierătoare, semănătoare, teascuri, tocătoare de paie, maşini de recoltat grânele (mai puţine). Majoritatea însă erau importate. La începutul secolului XX creşte numărul maşinilor agricole importate. Informaţia extrasă din anunţurile revistei „Бессарабское сельское хозяйство" confirmă acest lucru. De exemplu, casa de comerţ „I. Mintzer şi C°" din oraşul Viena, propunea agricultorilor basarabeni coase şi seceri perfecţionate. Alfred Grodzki din Varşovia propunea vânturătoare-sortatoare Backer şi selectoare de pănuşi Gheida, semănători „Superior" şi maşini engleze de mărunţire a furajului Bental.

În rândul ofertanţilor străini, ale căror anunţuri sunt inserate pe paginile revistei, se înscriau şi următorii: pepinierele fraţilor Daiber şi ale lui S.P. Rote (fondate în 1854) din Odesa, a lui L.P. Simirenko din judeţul Cerkask, gubernia Kiev, şi pepinierele lui Paul Gros Royan din Franţa.

12. Caseta publicitară a pepinierei Fraţilor Daiber din Odesa (БСХ, №24, 1910).

13. Anunţul publicitar al pepinierei lui C.R. Rote din Odesa (БСХ, №18, 1910).

14. Reclama pepinierei lui L.P. Simirenlo din Gorodişce, gubernia Kiev (БСХ, №17, 1910).

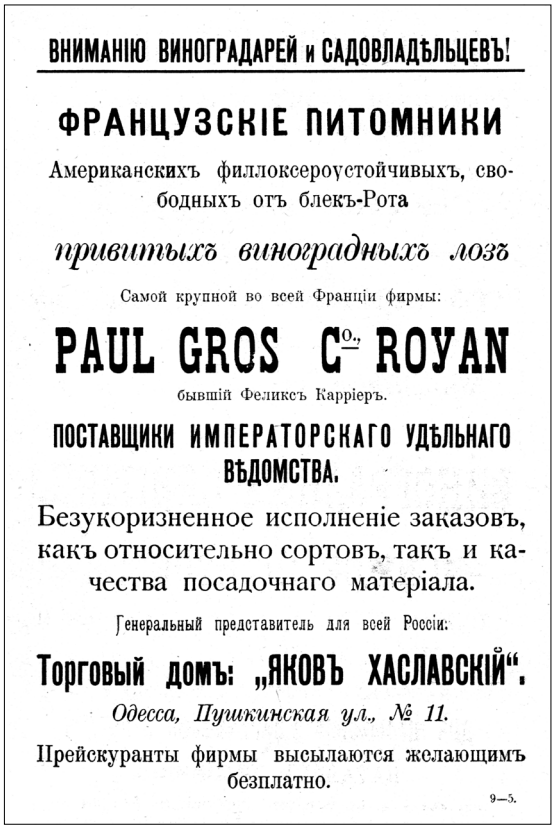

15. Reclama pepinierelor lui Paul Gros Royan din Franţa, reprezentantul lor în Rusia Casa de comerţ „Iacov Haslavski" din Odesa (БСХ, №23, 1910).

Revista mai conţinea o serie de anunţuri cu mesaje referitor la abonarea la revistele: *Деревня* (preţul 3 ruble) şi *Крестьянское хозяйство* (preţul doar o rublă), cele mai populare reviste cu profil agricol din Rusia, editate la Sankt Petersburg, redactor A. Osipov; *Хуторянин*, editată în gubernia Poltava, redactor P. Ganko etc.

16. Caseta publicitară a vânturătoarelor-sortatoare Beker şi a selectorului de pănuşi Gheida comercializate de Alfred Grodzki din Varşovia (БСХ, №17, 1910).

Aşadar, cercetând colecţia de reviste „Бессарабское сельское хозяйство", am constatat, că anunţurile publicitare aveau o gamă variată de subiecte agricole. Alături de celelalte compartimente ale revistei, rubrica *Anunţuri* a pus în

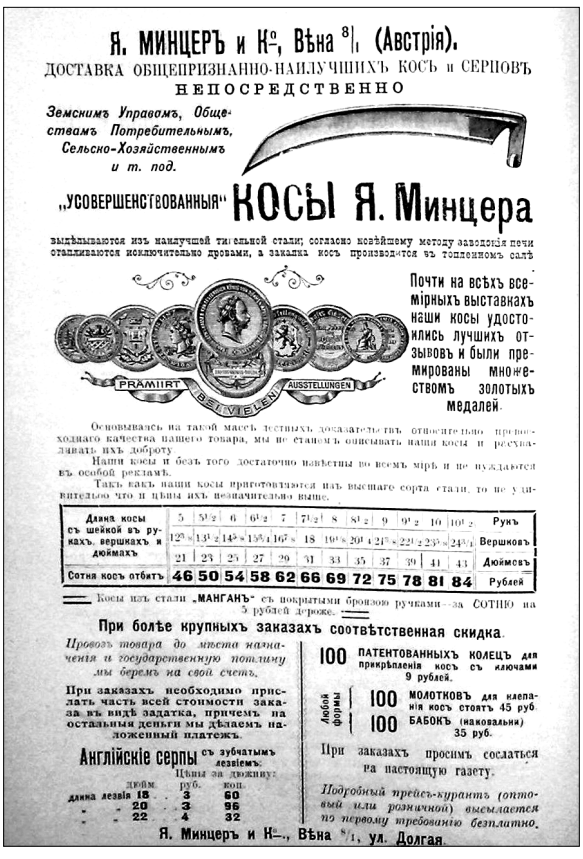

17. Reclama coaselor şi secerilor produse de firma „I. Mintzer şi C^o" din Austria (БСХ, №23, 1910).

18. Reclama semănătoarei „Superior” produsă la uzina lui Alfred Grodzki din Varşovia (БСХ, №17, 1910).

vizorul agricultorilor un şir de oferte ale producătorilor locali şi străini, uşurându-le munca de căutare şi procurare a seminţelor, butaşilor de viţă-de-vie, puieţilor şi maşinilor agricole. Publicitatea produselor agricole, popularizarea cunoştinţelor ştiinţifice şi practice în rândul populaţiei prin intermediul revistei a contribuit la creşterea

19. Caseta publicitară a uzinei lui K. Klauke din Wroclaw, gubernia Varşovia, producătoare de sârmă (БСХ, №6, 1910).

nivelului de administrare a gospodăriei agricole în Basarabia. Evident, că cele mai mari succese s-au observat în gospodăriile moşiereşti, unde erau plantate cele mai bune sorturi de viţă-de-vie şi puieţi de pomi fructiferi, unde erau folosite cele mai moderne unelte şi maşini agricole. Dar s-au făcut încercări de a ridica şi nivelul de gospodărire a ţăranilor, propunându-le seminţe experimentate la condiţiile climaterice specifice regiunilor de sud, butaşi rezistenţi la filoxeră, puieţi de diferite sorturi şi maşini agricole. Revista a servit cu adevărat intereselor agriculturii din Basarabia.

Bibliografie

Colesnic 1993: Iu. Colesnic, Basarabia necunoscută (Chişinău 1993).

Georgescu 1919: M. Georgescu, Pepiniera Bucovăţ. In: Via noastră, nr. 6-7 (Chişinău 1919), 152-154.

Ponomariov 1981: V.P. Ponomariov, O enciclopedie a agriculturii în Moldova de până la revoluţie. In: Pomicultura, viticultura şi vinificaţia Moldovei, nr. 3 (Chişinău 1981), 59-61.

Tomuleţ 2012: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni, vol. 1 (Chişinău 2012).

БСХ 1909, №1: Бессарабское сельское хозяйство, №1 (Кишинев 1909).

БСХ 1909, №2: Бессарабское сельское хозяйство, №2 (Кишинев 1909).

БСХ 1909, №4: Бессарабское сельское хозяйство, №4 (Кишинев 1909).

БСХ 1909, №5: Бессарабское сельское хозяйство, №5 (Кишинев 1909).

БСХ 1909, №13: Бессарабское сельское хозяйство, №13 (Кишинев 1909).

БСХ 1910, №5: Бессарабское сельское хозяйство, №5 (Кишинев 1910).

БСХ 1910, №6: Бессарабское сельское хозяйство, №6 (Кишинев 1910).

БСХ 1910, №11: Бессарабское сельское хозяйство, №11 (Кишинев 1910).

БСХ 1911, №1: Бессарабское сельское хозяйство, №1 (Кишинев 1911).

БСХ 1911, №13: Бессарабское сельское хозяйство, №13 (Кишинев 1911).

БСХ 1911, №15: Бессарабское сельское хозяйство, №15 (Кишинев 1911).

БСХ 1911, №18: Бессарабское сельское хозяйство, №18 (Кишинев 1911).

БСХ 1911, №23: Бессарабское сельское хозяйство, №23 (Кишинев 1911).
БСХ 1915, №3: Бессарабское сельское хозяйство, №3 (Кишинев 1915).
БСХ 1916, №13: Бессарабское сельское хозяйство, №13 (Кишинев 1916).
БЮСК 1912: Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь (Кишинев 1912).
Берг 1918: Л.С. Берг, Бессарабия. Страна. Люди. Хозяйство (Петроград 1918).
Пономарев 1981: В.П. Понамарев, Агрономическая наука Бессарабии в 1812-1918 гг. (Кишинев 1981).
Трубецкой 1968: Б. Трубецкой, Из истории периодической печати Бессарабии (Кишинев 1968).
Урусов 1907: С.Д. Урусов, Записки губернатора. Кишинев 1903-1904 (Москва 1907).

Agricultural advertising in periodicals of the late 19th - early 20th centuries from the collection of NMHM

Abstract

Depending on the stage of development, advertising as a historical phenomenon was expanding its sphere of influence penetrating more and more in various spheres of human activity. Agriculture, which is an important branch of the national economy closely related to the trade, always needs advertising. The absence of serfdom and the agrarian reforms have contributed to the integration of Bessarabian agriculture into the system of market relations. Local farmers needed promotion and marketing of agricultural products. For this they applied to various means of advertising. Agricultural advertisings can be found in the pages of the Bessarabian press from the late 19th - early 20th centuries. Most often, they were printed in publications of agricultural profile. An example is the magazine "Bessarabskoe sel'skoe khozyaistvo" ("Bessarabian Agriculture"), the publication of Agronomic Section of the Bessarabian Naturalists' Society and the Chişinău Department of the Imperial Russian Society for Horticulture. The magazine was published from 1908 to 1917.

In the collection of MNHM there are 28 issues of this magazine (in all there were 240 issues). The years of publication: 1909, 1910, 1912 and 1916. They are the main source of research on the topic.

The aim of this work is to determine the themes of agricultural advertisements and their contribution to the improvement of agricultural management in Tsarist Bessarabia.

All issues of the journal had the ads section. Regular customers of the journal were both local and foreign manufacturers. Among the local: Fruit an Grape Nurseries "EKO" (Soroca); Bucovăţ Fruit and Grape Nurseries; Baron A. Stuart's Fruit Nursery (Chişinău); Cocorozeni Agricultural School; E.P. Melega-Kuzminskaia's estate of Temeleuţi and F.F. Köppen's estate of Voinovo-Ikel; Horticulture, Viticulture and Winemaking Bureau and Storage of Agricultural Machinery of N.G. Kavsan (Chişinău), etc. The ads offered planting material tested in local climate: fruit trees, local and foreign varieties of grape vine grafted onto American rootstocks, seed crops, as well as purebred cattle. Among the proposals there were met agricultural tools and machines made by known foreign firms.

List of illustrations:

1. Magazine "Bessarabskoe sel'skoe khozyaistvo" ("Bessarabian Agriculture") (БСХ, №5, 1909) (title page).
2. Ad unit of the Bucovăţ Fruit and Grape Nurseries (БСХ, almost in all the issues).
3. Advertising of the Fruit an Grape Nurseries «EKO» (БСХ, №18, 1910).
4. Advertisement of Baron A. Stuart's Fruit Nursery (БСХ, №13, 1909).
5. Advertising of E.P. Melega-Kuzminskaia's seed farms (БСХ, №5, 1910).
6. Ad unit of F.F. Köppen's estate of Voinova-Ichel (БСХ, №1, 1909).
7. Advertising of the Cocorozeni Agricultural School (БСХ, №3, 1909).
8. Advertisement of the Ialoveni Agricultural Society (БСХ, №5, 1909).
9. Advertising of wines of V.V. Yanovsky (Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь, 1912).
10. Advertising of the "nests" from "The Yanovka Farm" (БСХ, №17, 1910).
11. Ad unit of the Horticulture, Viticulture and Winemaking Bureau and Storage of Agricultural Machinery of N.G. Kavsan (Chişinău) (БСХ, №11, 1910).
12. Ad unit of the Dayber Brothers' Nursery Garden, Odessa (БСХ, №24, 1910).
13. Advertisement of S.R. Rothe's Nursery Garden, Odessa (БСХ, №18, 1910).
14. Advertising of L.P. Simirenko's Fruit Nursery, Horodysche, the Kiev Governorate (БСХ, №17, 1910).
15. Advertising of the French grape nursery "Paul Gros Royan", the General Representative in Russia – Trading house "Jacob Haslavsky", Odessa (БСХ, №23, 1910).

16. Ad unit of the winnowing and grain cleaning machines marketed by Alfred Grodzky, Warsaw (БСХ, №17, 1910)
17. Advertising of scythes and sickles by "J. Mintzer and K°", Austria (БСХ, №23, 1910).
18. Advertising of Alfred Grodzky's sowing machines "Superior", Warsaw (БСХ, №17, 1910).
19. Ad unit of Wloclawek Wire Works, the Warsaw Governorate (БСХ, №6, 1910).

Сельскохозяйственная реклама в периодических изданиях конца XIX - начала XX века из коллекции НМИМ

Резюме

В зависимости от этапа развития, реклама как исторический феномен расширяла сферы влияния, все более проникая в самые разные сферы человеческой деятельности. Сельское хозяйство, являясь важной отраслью национальной экономики, тесно связанной с процессом коммерциализации, нуждалось и нуждается в рекламе. Отсутствие крепостничества и аграрные реформы способствовали включению сельского хозяйства Бессарабии в систему рыночных отношений. Местные сельхозпроизводители нуждались в продвижении и коммерциализации продукции. Для этого они обращались к различным средствам рекламы. Пусть немногочисленные, рекламные объявления сельскохозяйственной тематики встречались на страницах бессарабской прессы с конца XIX - начала XX века. Чаще всего они печатались в изданиях сельскохозяйственного профиля. Примером такого издания служит журнал «Бессарабское сельское хозяйство», издание Агрономической секции Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания и Кишиневского Отдела Императорского Российского общества плодоводства. Журнал печатался в типографии Бессарабского Губернского управления с 1908 по 1917 год.

В фондах НМИМ хранится 28 номеров этого журнала (всего их вышло 240). Годы издания: 1909, 1910, 1912 и 1916. Они являются основным источником исследования по данной теме.

Цель этой работы состоит в определении тематики рекламных объявлений сельскохозяйственного характера и их значения для повышения уровня управления сельским хозяйством в царской Бессарабии.

Во всех выпусках журнала имелась рубрика объявлений. Постоянными клиентами журнала были как местные, так и зарубежные производители. Среди местных: Питомники «ЕКО» (Сороки), Быковецкий питомник Управления имениями заграничных духовных установлений, Плодовый питомник барона А. Стуарта (Кишинев, Костюженское шоссе), Кокорозенское сельскохозяйственное училище, хозяйства Е.П. Мелеги-Кузминской из Тимелеуц и Ф.Ф. Кеппена из Войново-Икель, Бюро плодоводства, виноградарства и виноделия и Склад земледельческих машин Н.Г. Кавсана (Кишинев) и пр. В объявлениях предлагался посадочный материал, проверенный в условиях местного климата: саженцы фруктовых деревьев, виноградные лозы, привитые на американских подвоях, семена зерновых культур, а также породистый домашний скот. Среди предложений встречались сельскохозяйственные орудия и машины производства известных зарубежных фирм.

Список иллюстраций:

1. Журнал „Бессарабское сельское хозяйство" (БСХ, №5, 1909) (титульный лист).
2. Рекламный блок Быковецкого питомника, БСХ (имеется почти во всех номерах).
3. Реклама Питомников «ЕКО», Сороки (БСХ, №18, 1910).
4. Рекламное объявление Плодового питомника А. Суарта (БСХ, №13, 1909).
5. Реклама семенного хозяйства Е. Мелеги-Кузминской (БСХ, №5, 1910).
6. Рекламный блок имения Войново-Икель Ф.Ф. Кеппена (БСХ, №1, 1909).
7. Реклама Кокорозенского сельскохозяйственного училища (БСХ, №3, 1909).
8. Рекламное объявление Яловенского сельскохозяйственного общества (БСХ, №5, 1909).
9. Реклама вин В.В. Яновского (Бессарабский юбилейный сельскохозяйственный календарь, 1912).
10. Реклама «гнезд» с «Хутора Яновка» (БСХ, №17, 1910).
11. Рекламный блок Бюро плодоводства, виноградарства и виноделия и Склада земледельческих машин Н.Г. Кавсана, Кишинев (БСХ, №11, 1910).
12. Рекламный блок питомников братьев Дайбер, Одесса (БСХ, №24, 1910).
13. Рекламное объявление питомников С.Р. Роте, Одесса (БСХ, №18, 1910).
14. Реклама питомника Л.П. Симиренко, г. Городище Киевской губернии (БСХ, №17, 1910).
15. Реклама французских питомников *Paul Gros Royan*, генеральный представитель в России – Торговый дом «Яков Хаславский», Одесса (БСХ, №23, 1910).

16. Рекламный блок веялок-сортировок Бекера и куколеотборников-триеров Гейда, продававшихся Альфредом Гродзким, Варшава (БСХ, №17, 1910).
17. Реклама кос и серпов фирмы «Я. Минцер и К°», Австрия (БСХ, №23, 1910).
18. Реклама сеялок «Сюпириор» Альфреда Гродзкого, Варшава (БСХ, №17, 1910).
19. Рекламный блок Влоцлавского проволочного завода К. Кляуке, Варшавская губерния (БСХ, №6, 1910).

05.02.2013

Vera Serjant, Muzeul Naţional Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

LOCURI DE AGREMENT DIN CHIŞINĂU. *CAFENEAUA MANIKOV* (sf. sec. XIX - anii '30. sec. XX)

Ana Grițco

Colecţiile de carte poştală reprezintă o cronică în imagini care ne captivează prin varietatea subiectelor, valorificarea cărora scoate din anonimat diverse secvenţe din viaţa cotidiană în anumite perioade istorice. Imaginile reprezintă un document istoric care oferă posibilitatea contactului direct cu epoca studiată, prezintă viziunile personalităţilor implicate în evenimente, formează deprinderi de învăţare prin descoperire, pun în evidenţă diverse opinii despre acelaşi fenomen sau proces şi provoacă atitudini interogative în faţa realităţii istorice. În acest context se înscrie şi cartea poştală de patrimoniu cu imaginea *Cafeneaua Manikov*[1], aceasta fiind şi punctul de plecare al comunicării. Cafeneaua este unica instituţie de acest gen din perioada modernă care s-a bucurat de imortalizare sub forma de carte poştală şi care completează frumoasele colecţii cartofilice. Este o imagine alb-negru, necirculată; faţa verso este separată de o linie verticală la mijloc, unde în partea stângă se scria mesajul, iar în dreapta adresa, marca poştală şi însemnul poştal. Deoarece anul ediţiei este lipsă, acest detaliu ne ajută să constatăm, cu aproximaţie, perioada când a fost editată. Conform periodizării evoluţiei cărţii poştale ruseşti (Белецкий, Глезер 1986, 69-74), menţionăm că ilustrata a fost editată în perioada anilor 1904-1908, deoarece în această perioadă pe faţa verso a ilustratelor se utiliza inscripţia *Открытое письмо* (scrisoare deschisă), ulterior aceasta fiind înlocuită cu *Почтовая карточка* (carte poştală). A fost tipărită de editura „Контрагент печати" la Fototipia lui Şerer, Nabgolţ şi C° din Moscova şi face parte dintr-un set de vederi cu imagini din imperiu[2].

Valorificarea acestei ilustrate presupune nu numai cunoaşterea perioadei istorice, dar şi a habitatului urban, manifestat prin noile tendinţe în domeniul

1. *Cafeneaua Manikov*, înc. sec. XX (carte poştală, MNIM).

economic, social şi cultural. În acest context, instituţiile de agrement, care fac parte din categoria localurilor publice, sunt o parte componentă din viaţa cotidiană a locuitorilor oraşului Chişinău şi este o contribuţie la reconstituirea modului de viaţă al locuitorilor urbei. Cum se odihneau orăşenii, ce prezentau locurile de agrement în epocă, cum au fost acceptate de societate noile instituţii de agrement, cine frecventa aceste localuri – iată doar câteva din întrebările care au servit drept punct de plecare în cercetarea literaturii de specialitate (care aproape este lipsă), a periodicelor de la sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX, a dosarelor de arhivă

2. *Cafeneaua Manikov*, prima jumătate a sec. XX (carte poştală, colecţie privată).

[1] MNIM, FB-24563-43.

[2] Imaginea este numerotată (nr. 3), ceea ce ne dovedeşte că făcea parte dintr-un set cu mai multe vederi din Rusia, inclusiv din Basarabia.

– unde din mici „fărâme” s-a încercat schiţarea istoriei edificiului, în special, dar şi despre modul de organizare a timpului liber al orăşenilor, în general.

La începutul secolului al XIX-lea Chişinăul era modest în locuri de odihnă, instituţiile de agrement fiind lipsă. Nobilimea, categoria socială cel mai mult „antrenată” în manifestări de acest gen, de obicei organizau baluri în casa lui Toader Krupenski, unde se adunau boierii din toate colţurile ţării, însoţiţi de „cucoanele îmbrăcate în tot luxul Orientului şi al Europei” (Ciobanu 1996, 24-25). În anii ‘20 ai sec. al XIX-lea oraşul-reşedinţă a noii gubernii ruseşti nu avea o trupă de teatru permanentă, din când în când se dădeau reprezentaţii teatrale în casele boiereşti de către amatori, iar mai târziu şi de către trupe venite din Odesa, Rusia, Italia. În această perioadă, unul din puţinele locuri de odihnă al orăşenilor era Grădina Publică, „cu alei frumoase, bine amenajate, cu florărie şi cu monumentul scriitorului rus Puşkin” (Ciobanu 1996, 44). Atmosfera din Grădina orăşenească o întregea restaurantul lui Cap-Mare, amplasat în centru, „unde la mesele din faţă, de obicei, vreo 2-3 familii serveau ceaiul sau berea, un grup de ofiţeri tineri, de o eleganţă nobilă şi distinsă, discută discret..., un teatru, o fanfară militară...” (Dragomir 1908, 90-91).

Un loc aparte în viaţa orăşenilor l-au jucat cluburile cu diverse activităţi. Primul club din Chişinău a fost deschis în anul 1820 la iniţiativa negustorului austriac Vicente Fux, care, din surse proprii, construieşte în Grădina Publică un edificiu cu cinci odăi şi o sală de dans, având în preajmă şi un bufet, o cofetărie şi o masă de biliard. Conform contractului din 1. 01. 1820, încheiat cu Duma Orăşenească, proprietarul era obligat ca edificiul să activeze doar în calitate de club şi anual să investească câte o sută de ruble în bunăstarea clădirii. În incinta clubului se organizau baluri, inclusiv de caritate, întâlniri „de suflet”, se organizau seri muzicale etc. La sfârşitul anului 1820, din motive familiale, Vicente Fux pleacă în Austria, iar din anul 1825 clubul este arendat de un alt cetăţean austriac, Josef Forni. La sfârşitul anilor ‘30 ai sec. al XIX-lea, clubul ajunsese într-o stare deplorabilă, necesitând reparaţie capitală. La iniţiativa guvernatorului Basarabiei, între anii 1833 şi 1834, P.I. Averin (1775-1849), a fost propus un alt loc pentru noul club, acesta fiind construit pe bd. Moskovski[3]. Noul edificiu, cu o suprafaţă structurată în 11 odăi, a fost finisat în anul 1834. Ulterior în acest edificiu şi-a desfăşurat activitatea Clubul Englezesc din Chişinău[4], care devenise locul unde se aduna pătura elevată a urbei. În urma unui incendiu, clubul a fost distrus şi în acel loc a fost construit un nou edificiu, cunoscut sub denumirea de Clubul Nobilimii, care şi-a început activitatea din anul 1888. Clubul dispunea de un restaurant, pavilion, Teatru de vară, o sală de lectură etc. (Новое 1912a). Contele S.D. Urusov (1862-1937), guvernator al Basarabiei între anii 1903 şi 1904, menţiona în memoriile sale despre această instituţie: „Caracterul general al societăţii basarabene se oglindea în viaţa clubului local – Clubul Nobilimii, care nu semăna deloc cu obişnuitele cluburi de provincie care-mi erau cunoscute. Clubul acesta era mereu arhiplin, muşterii se adunau mereu în jurul meselor de joc încă de pe la orele două ziua, iar de plecat plecau iarna pe la trei-patru dimineaţa, iar vara – chiar şi la şase-şapte dimineaţa” (Урусов 1907, 205). Despre Clubul Nobilimii a scris şi istoricul Nicolae Iorga, care menţiona: „La Chişinău muzica e veşnic la Clubul Nobilimii şi la opt ceasuri dimineaţa, când oamenii ceilalţi şi-au început munca, ea cântă în stradă, pentru plecarea triumfală a celor ce au pierdut jocul de cărţi” (Iorga 1912). În afară de Clubul Nobilimii, prin anii ‘70-‘80 ai sec. al XIX-lea locuitorii Chişinăului îşi puteau petrece timpul liber „la teatrul lui Grossman, la opera italiană, la circul lui Türer şi al fraţilor Truzzi. Tineretul se întâlnea la vestita cofetărie a lui Manikoff” (Basarab 1996, 153). Şirul locurilor de agrement este completat de Auditoriul Puşkin, Teatrul „Orfeum”, Teatrul „Fukelman”, Teatrul „E.F. Kononovici”, cinematograful „Express”, circul „Express” etc. (Новое 1912b).

3. *Casa Şvarţman*, înc. sec. XX.
În această clădire şi-a desfăşurat activitatea Cafeneaua Manikov între anii 1901-1905 (carte poştală, MNIM).

Spre sfârşitul sec. al XIX-lea oraşul Chişinău devine unul din cele mai mari oraşe din sud-vestul

[3] Azi bd. Ştefan cel Mare colţ cu str. Maria Cebotari.
[4] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1351, f. 109.

Rusiei, cu străzi pavate şi clădiri cu o arhitectonică deosebită, în care-şi desfăşurau activitatea instituţii cu profil administrativ, medical, de învăţământ, clădiri cu menire culturală şi odihnă etc. Strada principală, Alexandrovskaia, devenise „un centru frumos cu localuri de agrement, magazine şi prăvălii cu vitrinele scânteie pe o parte şi alta…" (Iorga 1995, 77-92). Chişinăul este încărcat cu o multitudine de localuri publice, foarte diverse atât din punctul de vedere al arhitecturii, dar şi în ceea ce priveşte destinaţia acestora. Localurile publice vizau de la restaurantele de lux, vizitate de elita oraşului, la simplele cafenele şi cârciumi, unde populaţia majoritară a oraşului servea o cină obişnuită sau cu ocazii anumite.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea cele mai reprezentative locuri de agrement erau „cârciumile cu rachiu şi vin moldovenesc împrăştiate în întregul oraş…" (Ciobanu 1996, 29) şi care „gemeau de lume, unde se aduna pentru a servi un pahar şi a discuta diverse probleme. Acestea mai erau localurile, unde adesea ori se adunau speculanţii şi hoţii care foloseau munca ţăranilor" (Sava 2010, 155-156). Cele mai multe cârciumi se aflau în zona pieţei din centrul oraşului. Aici băutura şi mâncarea erau accesibile pentru cei din categoriile sociale modeste, spre deosebire de boieri, care se delectau cu „prânzuri copioase şi muzică la patefon".

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX în Chişinău au apărut peste tot prăvălii deschise spre stradă, hoteluri-restaurante şi cafenele. Hanurile şi cârciumile nu mai erau în vogă, lumea bună, negustorimea, jurnaliştii, scriitorii îşi aleseseră deja cafenelele după puterea pungii, iar în localurile amplasate în centru, considerate localuri de "siestă", îşi petreceau timpul liber orăşenii din tagma celor înstăriţi, cu un stil de viaţă elevat şi un nivel de cultură aparte.

Activitatea acestor localuri era direcţionată prin diverse hotărâri adoptate de administraţia gubernială, precum şi de cea orăşenească. Un exemplu ar fi ucazul din 14 mai 1821, când a fost aprobat „Regulamentul cu privire la activitatea hotelurilor, restaurantelor, cafenelelor şi hanurilor"[5]. Conform Regulamentului, proprietar de cafenea, cofetărie putea fi orice comerciant din cele trei ghilde; fiecare solicitant de a-şi deschide o cafenea avea dreptul să -şi aleagă locul unde să-şi construiască edificiul; se permitea să se deschidă

4. Casete publicitare ale *Cafenelei Manikov*, publicate în presa timpului (ziarele „Новое время", „Друг", „Бессарабская Жизнь", „Юбилейный Сельскохозяйственный Календарь" etc.).

cafenele în case private sau să ia în arendă un edificiu pentru a fi utilizat ca loc de agrement, dar era obligatoriu ca la intrare, pe frontispiciu, să atârne firma etc. S-a purtat o corespondenţă între guvernatorul Basarabiei şi Duma Orăşenească cu privire la impozitarea proprietarilor şi arendatorilor de localuri de odihnă[6].

Pentru o mai bună organizare a activităţii localurilor de odihnă, Duma Orăşenească a emis un şir de hotărâri/ dispoziţii referitoare la programul şi modul de activitate a localurilor publice. Astfel, în luna septembrie 1915 a fost emisă o ordonanţă care reglementa regimul de muncă al localurilor de agrement: restaurantele de categoria I erau deschise între orele 12.00 ziua şi 3.00 dimineaţa. Activitatea instituţiilor de categorie inferioară (cârciumile, berăriile etc.) era reglementată de administraţia locală, care stabilea un regim de muncă, care nu trebuia să depăşească 15 ore/zi; cele care nu preparau bucate calde, funcţionau de la orele 10.00 până la 22.00. Patiseriile şi cafenelele erau deschise între orele 8.00 şi 23.00 (Обьязательное 1915).

În anul 1907 a fost creată Societatea brutarilor şi cofetarilor profesionişti, în frunte cu un consiliu de administrare, alcătuit din trei persoane: F. Berezovski, I. Skibiţkin şi V. Krâlov (БЖ 1907b).

Spre deosebire de cârciumi, cafenelele au apărut mai târziu în peisajul urban, având ca proprietari negustori mai înstăriţi. Pe vremea când poetul rus A.S. Puşkin a fost exilat în Chişinău (1820-1823),

[5] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 171, f. 8-9.

[6] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1442, f. 27.

5. Ştampilele Sălii de lectură şi a Bibliotecii *Clubului Nobilimii* din Basarabia (au fost depistate într-o carte din colecţia de patrimoniu a MNIM).

acesta a vizitat foarte des cofetăria lui Marco Mancini, care era amplasată în spatele casei lui T. Krupenski. De obicei acesta era însoţit de Liprandi şi alţi militari, care de multe ori veneau nu atât pentru a servi ceva, cât pentru a cocheta cu fiica proprietarului (Халиппа 1899, 59).

La începutul secolului al XX-lea Chişinăul avea multe localuri private, unde puteai să procuri sau să serveşti o prăjitură, ciocolată fierbinte, ceai chinezesc sau o cafea turcească. Acestea, de obicei, purtau numele proprietarului. De exemplu, Cofetăria lui S. Tumanov, amplasată pe strada Alexandrovskaia, unde se serveau „cafele alese" cu prăjituri din produse proaspete şi bomboane (БЖ 1907a); Cofetăria lui K. Zagorodnâi, care funcţiona în casa ce-i aparţinea, amplasată pe strada Sinadinovskaia, nr. 53, cunoscută sub denumirea de „Cafenea-Şantani"[7]; Cofetăria lui Sâcev care avea şi o fabrică de dulciuri şi halva (Друг 1909). Apropo, prima fabrică de bomboane şi patiserie din Basarabia a aparţinut lui Ia. Duvinski, care funcţiona în casa lui Grosman, amplasată pe strada Gostinnaia (azi Mitropolit Varlaam) (Настольный 1894). Specificul acestor localuri era cafeaua, iar ziarele – surse de diverse discuţii. Aici îşi găseau adăpost spiritele avangardiste, iar înflorirea acestui gen de local s-a datorat faptului că ele nu au îngrădit libertatea de exprimare a vizitatorilor. Tendinţa spre individualism, dar şi creşterea posibilităţilor de distracţie, au determinat o anumită specializare a cafenelelor. În acest context se înscrie şi Cafeneaua Manikov, care, prin activitatea sa, a servit drept model şi a contribuit la evoluţia sistemului de agrement printr-o concurenţă sănătoasă, constructivă, obişnuind orăşenii să se odihnească frumos.

Istoria Cafenelei Manikov este legată de numele lui Andrei Ivanovici Manikov, un om de afaceri prosper, care dirija mai multe afaceri în Chişinău în a doua jumătate a secolului XIX- începutul secolului XX. Iniţial, în anii '80 ai secolului al XIX-lea, cafeneaua a activat în incinta Casei Arhiereşti (str. Alexandrovskaia), unde A. Manikov arendase un spaţiu, având ca angajaţi şapte persoane: doi meşteri şi cinci muncitori. Din anul 1901 cafeneaua funcţionează în incinta *Casei de Comerţ a lui Şvarţman*[8], unde A. Manikov închiriase un spaţiu (Бессарабец 1901). În anul 1903 A. Manikov cumpără un imobil pe stradela Fontannaia (Fântânilor), care era într-o stare avariată. Noul proprietar îl demolează, şi pe acel loc construieşte un nou imobil, în care, începând cu anul 1905, îşi va desfăşura activitatea *Cafeneaua Manikov* – un edificiu cu o arhitectură deosebită, cu un interior „european" şi terase amenajate cu gust[9].

Cafeneaua a fost unul din primele edificii din Chişinău care a fost electrificat. Cunoaştem că sistemul de iluminare electrică a Chişinăului îşi are începutul la sfârşitul secolului XIX, mai precis în anul 1892, când primarul Chişinăului între anii 1877-1903, C. Schmidt (1846-1928), face o adresă pe numele guvernatorului unde solicită sub formă de experiment pentru a familiariza orăşenii, ca lămpile cu gaz să fie înlocuite cu cele electrice. Cererea este acceptată, iar primele lămpi electrice au fost instalate în Grădina Orăşenească şi la Clubul Nobilimii. Rezultatele experimentului s-au văzut în următorii 4-5 ani, când un şir de proprietari au solicitat instalarea reţelelor în incinta manufacturilor. Primii au fost fraţii Fitov (1897), urmat de hotelul „Londra", fabrica de vinuri şi coniac Reidel. În anul 1908 Duma Orăşenească adoptă hotărârea *Cu privire la construcţia unei staţii electrice orăşeneşti*, aceasta contribuind şi mai mult la procesul de electrificare a oraşului.

De menţionat, că în fondurile Arhivei Naţionale din Republica Moldova, s-a păstrat cererea lui A. Manikov (la care este anexat şi planul imobilului), semnată la 31.01.1907, unde solicită instalarea sistemului de iluminare electrică în incinta cofetăriei. În urma examinării cererii şi în baza circularei MAI din 13. 01. 1901, nr. 3/514, la 24 martie 1907 a fost aprobat demersul lui A. Manikov de a instala şi sistemul de iluminare electrică la o capacitate de 130W (se permitea până la 200W)[10]. În scurt timp Cafeneaua Manikov devenise o instituţie recreativă apreciată de orăşeni, unde pe lângă un ceai, o cafea cu ciocolată elveţiană sau o prăjitură delicioasă, aveai posibilitatea să serveşti şi una din mesele zilei.

[7] ANRM, F. 6, inv. 4, d. 1592, f. 102.

[8] Str. Puşkin, colţ cu stradela Fântânilor.

[9] ANRM, F. 153, inv. 1, d. 66, 67.

Oferea servicii la domiciliu, se primeau comenzi pentru prepararea produselor de patiserie pentru sărbătorile pascale şi cele de iarnă.

Cafeneaua Manikov a participat şi la Expoziţia din anul 1889 cu produse de cofetărie, preparate de meşterii cafenelei, la secţiunea „Tehnologia prelucrării produselor", grupa „prelucrarea produselor vegetale" (Каталог 1889, 25).

De-a lungul timpului Cafeneaua Manikov a fost cea care a „ţesut boeme basarabene", găzduind demnitari, funcţionari, boieri, intelectuali, unde se discutau cele mai proaspete ştiri, se năşteau diverse idei, planuri. Cafeneaua lui Manikov era locul unde îşi dădeau întâlnire tinerii, cavalerii invitau domnişoarele, unde erau servite cu delicii oferite de gazdă. Basarabeanul Serghei Lazo, în zilnicul său menţiona, că de la Cofetăria Manikov a cumpărat o cutie de ciocolată pentru a o felicita pe Taisia Gore cu ocazia zilei ei de naştere (15.01.1914) (Дневники 1982, 95). La începutul anilor '30 ai secolului al XX-lea cafeneaua a fost vizitată de Maria Cebotari, care a rămas impresionată de „terasa încăpătoare a cofetăriei Manikov, unde-şi dădeau întâlnire cuconetul oraşului pentru a-şi demonstra noile pălării şi a savura din delicioasele prăjituri care se serveau aici" (Malev 1986, 86).

A funcţionat până în anul 1934, anul când, la vârsta de 92 ani, moare A.I. Manikov. Edificiul a fost demolat în perioada sovietică, azi pe acel loc se află Casa Presei, sectorul dintre str. Puşkin şi str. Vlaicu Pârcălab.

Bibliografie

Basarab 1996: Scrisori din Basarabia, 1880-1890, vol. I (Chişinău-Bucureşti 1996).

Ciobanu 1996: Şt. Ciobanu, Chişinăul (Chişinău: Museum 1996).

Iorga 1912: N. Iorga, Neamul Românesc, anul III, nr. 95 (Bucureşti 1912).

Iorga 1995: N. Iorga, Neamul Românesc în Basarabia (Bucureşti 1995).

Malev 1986: V. Malev, Recviem pentru Maria (Chişinău 1986).

Sava 2010: L. Sava, Viaţa cotidiană în oraşul Chişinău la începutul secolului al XX-lea (1900-1918) (Chişinău 2010).

State 1908: D. State, Din Basarabia (S.l. 1908).

Белецкий, Глезер 1986: Я. Белецкий, Г. Глезер, Приглашает открытка. В: Советский музей, nr. 1 (87) (Москва 1986).

Бессарабец 1901: Бессарабец, 7 сентября 1901.

БЖ 1907a: Бессарабская Жизнь, 1 апреля 1907.

БЖ 1907b: Бессарабская Жизнь, 29 мая 1907.

Дневники 1982: Дневники и письма Сергея Лазо (Кишинев 1982).

Друг 1909: Друг, 11 сентября 1909.

Каталог 1889: Каталог Бессарабской выставки 1889 г. Издание Бессарабской Губернского Земства (Кишинев 1889).

Настольный 1894: Настольный литературно-экономичный календарь «Бессарабия» на 1895 г. с справочным отделом и адрес-календарь год III, составитель и издатель М.И. Британь (Кишинев 1894).

Новое 1912a: Новое время, №22, апрель (Кишинев 1912).

Новое 1912b: Новое время, №30, июнь (Кишинев 1912).

Обьязательное 1915: Обьязательное постановление об обеспечении нормального отдыха служащих в торговых заведениях, складах и конторах г. Кишинева. В сб.: Ведомости Городской Думы, nr. 57 (сентябрь) (Кишинев 1915).

Урусов 1907: С. Д. Урусов, Записки губернатора. Кишинев 1903-1904 (Москва 1907).

Халиппа 1899: И. Халиппа, Город Кишинев времен жизни в нем Александра Сергеевича Пушкина. 1820-1823 (Кишинев 1899).

Amusement places in Chişinău. *Cafe Man'kov* (Late 19th century - the 30ies of 20th century)

Abstract

Collections of postcards are a chronicle in images that captivate us with variety of topics, the study of which can extract from the darkness of oblivion different scenes of everyday life in certain historical periods. In this sense,

[10] ANRM, F. 6, inv. 4, d. 1360, f. 1, f. 11.

interesting is a postcard from the museum collection, which depicts *Cafe Man'kov* – a place where more than a century ago the Chişinău cream of society loved spending time. The history of this coffee house is associated with the name of A.I. Man'kov, a prosperous businessman of the second half of 19th - early 20th centuries. Initially, in the 1880s, it was located in the building of the Diocesan House (the Alexandrovskaia Street), where A. Man'kov rented premises, and since 1901 it has moved into the Schwartzman's House (the Pushkinskaia Street), a rented space as well. In 1905, the cafe was opened in a specially built building in Fountain Lane (between the Sinadinovskaia and Pushkinskaia Streets) known as *Cafe Man'kov,* with an interesting architecture, "European" interior, and tastefully furnished terraces. *Cafe Man'kov* was one of the first buildings in Chişinău which was electrified (1907). It soon became a favorite place of leisure for Chişinău dwellers, where one could drink tea or coffee with Swiss chocolate, enjoy a delicious cake, as well as have lunch or dinner. The cafe existed until 1934, when A. Man'kov died at the age of 92 years. In Soviet times, the building was demolished, and now in its place there is the Press House (the area between the streets of Pushkin and Vlaicu Pârcălab).

List of illustrations:

1. *Cafe Man'kov*, beginning of the 20th century (postcard, NMHM).
2. *Cafe Man'kov*, the first half of the 20th century (postcard, private collection).
3. Schwartzman's House, beginning of the 20th century. In this building *Cafe Man'kov* was located from 1901 to 1905 (postcard, NMHM).
4. Advertisements of *Cafe Man'kov* published in the press of the time (newspapers "Novoye Vremya", "Drug", "Bessarabskaya Zhizn", "Jubilee Agricultural Calendar" etc.).
5. Stamps of the reading room and library of the Bessarabian Nobility Club (were found in a book from the NMHM collection).

Места проведения досуга в Кишиневе. *Кондитерская Манькова* (конец XIX - 30 гг. XX в.)

Резюме

Коллекции почтовых открыток представляют собой фотохронику, отличающуюся разнообразием объектов, изучение которых позволяет извлечь из тьмы забвения различные срезы повседневной жизни былых времен. В этом смысле интересна открытка из фондов музея, на которой изображена кондитерская Манькова – место, где более века назад собирались зажиточные и преуспевающие члены кишиневского общества. История кофейни связана с именем А.И. Манькова – успешного кишиневского предпринимателя второй половины XIX - начала XX вв. Первоначально, в 80-е гг. XIX века, кондитерская располагалась в здании Епархиального дома на ул. Александровской, где А. Маньков арендовал помещение, а с 1901 года – в *доме Шварцмана* на ул. Пушкинской, также в арендованном помещении. В 1905 году владелец построил для своего заведения здание в Фонтанном переулке (между улицами Синадиновской и Пушкинской), известное как *кондитерская Манькова,* которое отличалось интересной архитектурой, «европейским» интерьером и со вкусом обустроенными террасами. Это было одно из первых зданий Кишинева, куда было проведено электричество (в 1907 г.). Очень скоро эта кофейня стала излюбленным местом отдыха кишиневцев, где можно было выпить чаю или кофе со швейцарским шоколадом, полакомиться вкусным пирожным, а также пообедать или поужинать. Заведение просуществовало до 1934 года, когда А.И. Маньков скончался в возрасте 92 лет. В советский период здание кондитерской было разрушено, и сегодня на его месте находится Дом прессы (участок между улицами Пушкина и Влайку Пыркэлаб).

Список иллюстраций:

1. *Кафе Манькова,* начало XX в. (почтовая открытка, НМИМ).
2. *Кондитерская Манькова*, первая половина XX в. (почтовая открытка, частная коллекция).
3. *Дом Шварцмана*, начало XX века. В этом здании располагалась *Кондитерская Манькова* с 1901 по 1905 г. (почтовая открытка, НМИМ).
4. Рекламные объявления *Кондитерской Манькова*, публиковавшиеся в прессе тех времен (газеты „Новое время", „Друг", „Бессарабская Жизнь", „Юбилейный сельскохозяйственный календарь" и т.д.).
5. Штампы читальни и библиотеки бессарабского Благородного Собрания (обнаружены в книге из фондов НМИМ).

06.02.2013

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CHIPUL MAICII DOMNULUI DE LA HÂRBOVĂŢ ÎN COLECŢIA DE ICOANE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Adelaida Chiroşca

Printre icoanele mariale, vestite în lumea ortodoxă, se înscrie şi chipul celebru al Maicii Domnului de la Hârbovăţ (fig. 1). Renumită prin darul său făcător de minuni, dar şi printr-o iconografie deosebită, icoana s-a răspândit prin împrejurimi şi dincolo de meleagurile basarabene prin multiple copii, devenind obiect de închinare pentru creştinii ortodocşi de pretutindeni. Acestea mai pot fi văzute şi astăzi în lăcaşele sfinte din ţară şi de peste hotarele ei. Icoane cu acest remarcabil chip al Fecioarei, se păstrează deasemenea în colecţii muzeale şi particulare. În urma cercetărilor efectuate am înregistrat icoane cu chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ în mai multe instituţii ecleziastice: mănăstirea „Înălţarea Domnului" din s. Japca, raionul Floreşti (fig. 2), adusă aici pe timpul stareţului Ieronim (1868-1871)[1], biserica de vară de la mănăstirea Noul Neamţ (fig. 3), pictată la sfârşitul sec. al XIX-lea[2], biserica „Acoperământul Maicii Domnului" din s. Sârcova, raionul Rezina[3] (fig. 4, 5) sfârşitul sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea, biserica Tuturor Sfinţilor (fig. 6) din cimitirul de pe strada Armenească din Chişinău, de la începutul sec. al XX-lea, catedrala „Schimbarea la faţă" din or. Bolgrad (fig. 7), considerată o copie fidelă a icoanei originale, care a fost adusă aici la începutul în anul 1922[4], mănăstirea „Schimbarea la faţă" din or. Tatarbunar, mănăstirea „Sf. Arhanghel Mihail" din or. Odesa (fig. 8), dăruită acestui complex monastic în anul 1994 de către Mitropolitul Odesei şi al Ismailului, Înaltpreasfinţitul Agafanghel[5], mănăstirea „Înălţarea Domnului" din or. Teplodar (Ucraina), adusă în dar în anul 2005, de stareţa mănăstirii „Sf. Arhanghel Mihail" din or. Odesa, maica Serafima, biserica „Sf. Parascheva" din satul Furatovca (fig. 9), regiunea Odesa, înc. sec. al XX-lea. Una din icoanele Maicii Domnului de la Hârbovăţ este astăzi o icoană de altar la mănăstirea „Sfânta Treime" din s. Mramor, nu departe de oraşul Topolovgrad, Bulgaria, adusă aici în dar de locuitorii or. Bolgrad[6]. O icoană veche cu chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ, ce datează cu sec. al

[1] Anume prin străduinţele acestui stareţ „s-a căpătat în mănăstire Sfânta icoană făcătoare de minuni, copia celei de la Hârbovăţ". Tot pe timpul lui Ieronim Heppner, din suma jertfită de enoriaşi „s-a împodobit Sfânta Icoană a Maicei Domnului cu veşmânt aurit şi pietre scumpe" (Puiu 1919, 75-76). În registrul inferior al icoanei, sub compoziţia marială, este înscris un text în cinci rânduri, în limba rusă, despre cine şi când a pictat această icoană, precum şi în ce an a fost adusă ea la mănăstirea Japca. Textul de pe icoană sună în felul următor: „Сѣтаѧ икона сіѧ точнаѧ копіѧ съ Чѫдотворной Гербовецкой Иконы написана зимою 1858/1859 года учеником среднѧго отделения Кишиневской Дѫховной Семинаріи Їаннѫаріемъ Страшкевичемъ что ныне Учитель Живописи въ Ставропольской Семинаріи. В 1863 годѫ она подарена была тогдашнимъ Архимандритомъ Гербовецкимъ Їеронимомъ въ благословеніе отъ Монастырѧ Кишиневскому Училищѧ Девицъ Дѫховнаго званиѧ. Въ 1869 году Генварѧ 10 днѧ по резолюціи Его Высокопреосвѧщенства Антоніѧ Архіепископа Кишиневскаго и Хотинскаго изъ церкви означеннаго Училища отдана въ Шабскій Вознесенскій Монастырь. 1869 Года генварѧ 12 днѧ". Pe candela deasupra icoanei s-a păstrat deasemenea inscripţia: „Матери Божьей в лике еѣ Гербовецкомъ пребывающемъ в Шабском монастырѣ приносит благодарнаѧ Обитѣль Шабскаѧ. Въ памѧть 10 Їюнѧ 1868 г. въ который день прибылъ в Обитѣль вновь назначенный Настоѧтѣль Архимандритъ Їеронимъ".

[2] Din mărturiile părintelui Alexei, călugăr de la mănăstirea Noul Neamţ, aflăm că, în anul 1962, odată cu închiderea acesteia, unul din enoriaşi a ascuns icoana, pe care a păstrat-o toată perioada până la redeschiderea mănăstirii. În anul 1989 icoana a fost întoarsă mănăstiri, unde o putem vedea şi astăzi în partea dreaptă a naosului.

[3] În biserică din satul Sârcova se păstrează două icoane cu acest chip al Maicii Domnului. Aducem, pe această cale, mulţumirile noastre colegului I. Caminschi, primarului satului Sârcova, Nadejda Cioban, pentru amabilitatea de-a ne trimite imaginile icoanelor.

[4] http://missia.od.ua/articles/in-form/1397-vosstanovlenie-spaso-preobrazhenskogo-sobora-v-gorode-bolgrade.html:

[5] Această icoană diferă mult de toate celelalte. Majoritatea icoanelor sunt zugrăvite în stil realist şi doar icoana de la mănăstirea „Sf. Arhanghel Mihail" din or. Odesa ne propune un alt stil de interpretare. După cum se poate vedea, icoana este foarte bine păstrată. Or, icoanele timpurii, ajunse până în prezent, sunt mai mult sau mai puţin degradate, au urme de arsură, coşcovire etc. Este o copie făcută de pe model sau de pe o altă reproducere? Să admitem că icoana reprezintă o copie. Atunci apare fireasca întrebare – de ce aceste reprezentări ale Fecioarei sunt atât de rare şi de ce astfel de imagini nu s-au păstrat şi în ţara noastră? Mulţumim pe această cale colegei noastre Natalia Mateevici, precum şi Eugeniei Regina de la Muzeul de Arheologie din Odesa pentru fotografierea acestei icoane.

[6] http://www.svandrei-sofia.info/patepisi/290909_Ustrem.pdf

Fig. 1. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ.

Fig. 2. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din mănăstirea „Înălţarea Domnului” din s. Japca, raionul Floreşti.

Fig. 3. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din mănăstirea „Înălţarea Domnului”, Noul Neamţ, raionul Slobozia.

Fig. 4. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, din s. Sârcova, raionul Rezina.

Fig. 5. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, din s. Sârcova, raionul Rezina.

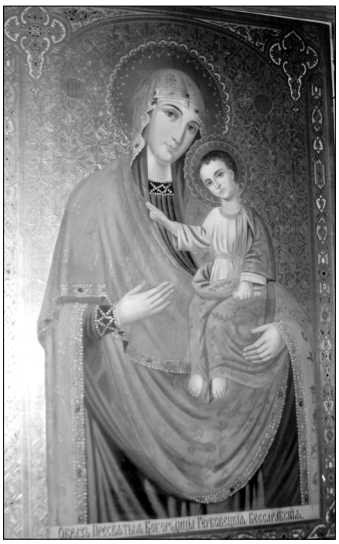

Fig. 6. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din biserica „Tuturor Sfinţilor” din cimitirul de pe strada Armenească din Chişinău.

XIX-lea, se păstrează, mai bine de un secol, la catedrala „Sfântul Mare Mucenic Teodor Tiron” din capitală, în partea dreaptă a naosului (fig. 10). Este o icoană mare, îmbrăcată în argint, cu urme de arsuri pe stratul pictural, iar sub sticla ce-o acoperă, sunt expuse darurile creştinilor – zeci de iconiţe, cruci mai mari şi mai mici, garnisite cu pietre scumpe şi email, inele, ceasuri, brăţări, lănţişoare – toate din aur şi argint. Tot în partea dreaptă, în pronaosul acestui lăcaş, se mai poate vedea un chip minunat al Maicii Domnului de la Hârbovăţ (fig. 11) pictat între anii 1918-1940. Patina aşternută peste stratul pictural ascunde, în registrul superior al icoanei, o compoziţie formată din mai mulţi nouraşi, care se pot vedea şi pe icoana din s. Sârcova (fig. 4), acest detaliu ar putea reprezenta un atribut al icoanei originale, ascuns mai târziu sub ferecătură. În partea de

Fig. 7. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din Catedrala „Schimbarea la Faţă” din or. Bolgrad, Ucraina.

Fig. 8. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din mănăstirea „Sf. Arhanghel Mihail” din or. Odesa, Ucraina.

Fig. 9. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din biserica „Sf. Parascheva” din satul Furatovca, regiunea Odesa, Ucraina.

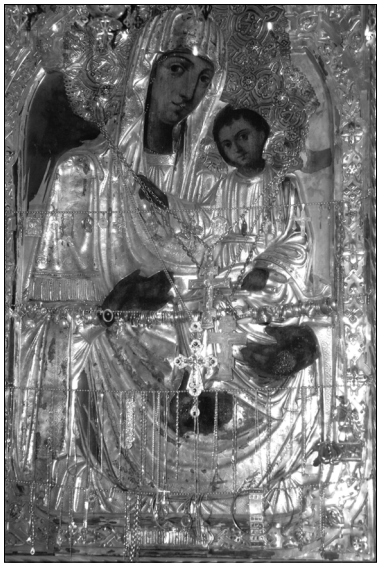

Fig. 10. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din Catedrala „Sfântul Mare Mucenic Teodor Tiron” din Chişinău.

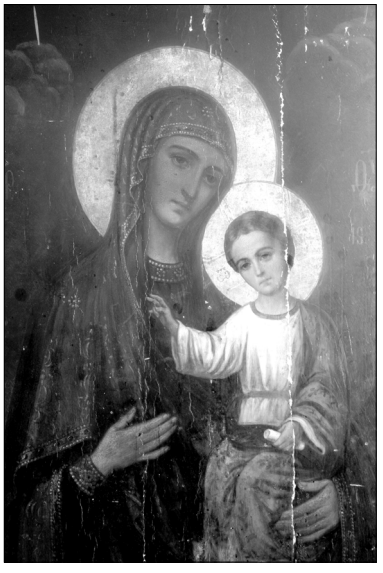

Fig. 11. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din Catedrala „Sfântul Mare Mucenic Teodor Tiron” din Chişinău (zugrav Ioan Protcenco).

Fig. 12. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, de la mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” din satul Hârbovăţ, raionul Călăraşi.

jos a icoanei se poate citi: „Maica Domnului din Gârbovăţ”[7]. Executarea fină a chipurilor şi modelarea inscripţiei de pe icoană ne face să credem că autorul acestei icoane poate fi Irineu Protcenco (1888-1953), un mare pictor ce-a activat în Basarabia, în perioada interbelică[8].

În toamna anului 2012 o icoană mare, cu chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ, a fost adusă de

[7] Este singura icoană, dintre cele examinate, care conţine inscripţia în grafie latină.

[8] Nu este unica icoană din acest lăcaş care ar putea aparţine acestui mare iconar al secolului al XX-lea, dată fiind participarea lui împreună cu alţi pictori la zugrăvirea Catedralei din anul 1933, cu ocazia aniversării a 75 de ani de la înălţare (Poştarencu 2012, 128-129). Acest pictor de icoane avea un dar deosebit nu numai la zugrăvirea personajelor, dar şi la scrierea legendelor din icoană. Contura într-un fel anume literele, mai ales caracterele minuscule „l” şi „s”. (Asupra acestui fapt mi-a atras atenţia un mare admirator al operei lui I. Protcenco, cetăţeanul român, Cristian Cristi). Aceste semne distincte indică fără greş mâna lui Irineu Protcenco.

la Chişinău, într-o procesiune religioasă de amploare şi dăruită Catedralei „Sfântul Cneaz Alexandru Nevski" din Ungheni. Tot în oraşul Ungheni astăzi se înalţă o Catedrală Episcopală care va purta numele „Icoană Maicii Domnului făcătoare de minuni de la Hârbovăţ", fiind prima din ţară cu acest hram.

Este cunoscut faptul că la mănăstirea de la Hârbovăţ nu se mai păstrează icoana originală, urmele ei fiind considerate pierdute. Aici creştinii se închină unui nou chip al Fecioarei, subtil şi tandru (fig. 12). Este o icoană mare, cu ferecătură aurită, în registrul inferior conţine şi o inscripţie din care am reuşit să citim doar: „...наше на тѧ возлагаемъ. Матеръ Божїѧ сохрани насъ подъ кровомъ твоимъ. Обр. Претыѧ Бцы Гербовецкїѧ Бессарабскїѧ". Deşi reprezintă o creaţie contemporană, compoziţia denotă o frumuseţe divină, inspirată din modelele clasice. Graţie desăvârşită şi iubire fără margini sunt însuşirile Celei, care a ales meleagurile noastre, în timpuri deloc uşoare, pentru a le binecuvânta şi ocroti.

În acest articol nu ne-am propus să reproducem integral istoricul icoanei, nici să descriem vindecările miraculoase, produse în urma rugăciunilor în faţa icoanei. Scopul nostru a fost să arătăm icoanele Maicii Domnului de la Hârbovăţ din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei alături de cele mai reprezentative imagini ale acestui tip iconografic şi, să remarcăm similitudinile şi deosebirile de la o compoziţie la alta. Am încercat să stabilim numele zugravilor şi timpul creării icoanelor. Am căutat, de asemenea, să cunoaştem de unde provine modelul, care ar putea fi perioada apariţiei lui, cum ar fi putut arăta imaginea originală şi, care din copiile existente se apropie cel mai mult de ea.

Din sursele ajunse până în zilele noastre aflăm că, icoana ajunge în Moldova la sfârşitul sec. al XVIII-lea. În însemnările sale de călătorie din anii 1919-1920, Mihail Sadoveanu povesteşte că icoana a fost adusă la mănăstirea Hârbovăţ „mai bine de o sută şi ceva ani, ...cu frumoasă slujbă, de la Moscova ... şi de câte ori au aprins păgânii biserica au ars toate, numai cât Maica Domnului, o găseau părinţii, cu faţa în jos, în cenuşă" (Sadoveanu 1992, 78-80). Alţi autori relatează că icoana a fost „dăruită sfântului locaş în anul 1790" (Basarab 2001, 39). Din una din publicaţiile vremii aflăm că icoana Maicii Domnului „... ce se cinsteşte în toată Basarabia, a fost adusă la mănăstirea Gârbovăţ ... cam pe la anul 1790-1794, în timpul unui război între ruşi şi turci" (Sfânta icoană 1928, 2).

Mănăstirea de la Hârbovăţ, unde s-a păstrat zeci de ani icoana Maicii Domnului cu Pruncul, a devenit pentru creştini loc de tihnă şi mângâiere. „Mănăstirea de la Hârbovăţ este un puternic ostrov duhovnicesc", consemna în scrierile sale Gala Galaction (Galaction 1993, 138). Tot el menţiona că, după ce s-a închinat „Sfintei Icoane a Pururei Fecioare, cea din Mănăstirea Gârbovăţ ... am înţeles... că... o tainică putere de ocrotire ca şi de unificare sufletească se revarsă din dărnicia Prea Curatei, Prea Binecuvântatei, Slăvitei Stăpânei noastre, de Dumnezeu Născătoare şi Pururea Fecioarei Maria" (Galaction 1993, 133).

Fiind considerată ocrotitoarea creştinilor, icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ a fost călăuza soldaţilor ruşi în campaniile antiotomane de la sfârşitul sec. al XVIII-lea (Лашков 1914, 2, 123), dar şi în timpul războiului ruso-turc din anii 1877-1878[9]. Mareşalul sovietic Gh. Jukov a purtat şi el una din icoane cu acest chip al Preacuratei Fecioare în perioada celui de-al II-lea Război Mondial (Фролова 2006, 37-40). Este cunoscut faptul că, din cele mai vechi timpuri, icoane pline de har au binecuvântat popoarele creştine în luptele lor pentru supravieţuire.

În perioada anilor 1908-1912 istoria icoanei este strâns legată de numele Sf. Muc. Serafim, în lume Leonid Ciceagov (1856-1937), Episcop de Chişinău şi Hotin, bucurându-se, pe timpul lui, de o cinstire deosebită – oficierea săptămânală a serviciului divin cu citire de acatist (Черная-Чичагова).

Apariţia icoanei Maicii Domnului la mănăstirea de la Hârbovăţ este legată de numele colonelului

[9] Aflarea acestei icoane în campaniile militare în perioada anilor 1877-1878, (pe timpul stareţului Leonid, în lume Luca Friptul (1875-1879) (Puiu 1919, 42-44)), ar putea fi confirmată dacă e să ţinem cont de următorul context. Anuarul Eparhiei Chişinăului publica anual programul procesiunilor religioase organizate cu ocazia aducerii Icoanei Maicii Domnului de la mănăstirea Hârbovăţ la Chişinău şi, înapoi, la mănăstire (Систематический 1910, 1913). Ediţia din anul 1876 pomeneşte despre manifestaţiile din primăvara şi toamna acestui an (Anuarul 1976, 83, 914-921). Volumul din anul 1877, însă, nu relatează nimic despre aceasta, cel din anul 1878 conţine date referitoare doar la aducerea ei înapoi la mănăstire, în luna aprilie (Anuarul 1878, 57-58). Conform acestor date, putem presupune că, în perioada războiului ruso-turc, care a durat din 12 aprilie 1877 până la 19 februarie 1878, Icoana Maicii Domnului de la mănăstirea Hârbovăţ putea să lipsească din ţară.

rus N.A. Albaduev[10], care obişnuia să primească aici Sfintele Taine şi care după moartea tragică din curtea mănăstirii, este înmormântat în biserica veche, sub icoana Sfântului Ierarh Nicolae (Luminătorul 1929, 30). Se zice că icoana era o relicvă de familie, care se păstra cu sfinţenie în casa acestuia şi care se transmitea din neam în neam. A fost adusă în dar mănăstirii de membrii familiei Albaduev, de către soţia sau de către mama ofiţerului (Luminătorul 1929, 30)[11], pentru a-i cinsti memoria. S-a dovedit a fi o icoană făcătoare de minuni şi în scurt timp devine celebră cu numele Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ.

Timp de peste 70 de ani icoana s-a păstrat în biserica „Pogorârea Sfântului Duh" a mănăstirii de la Hârbovăţ şi nu mai contenea şirul de pelerini, veniţi să i se închine. Stareţul mănăstirii Hârbovăţ, arhimandritul Serafim (1805-1827), pomenea despre „cinstirea deosebită a icoanei Maicii Domnului de la mănăstirea Hârbovăţ. Se mai numeşte Făcătoare de Minuni şi poporul ortodox căuta dintotdeauna în faţa acestei icoane a Împărătesei Lumii ajutor şi apărare" (Anuarul 1882, 170). Faima icoanei a crescut în mod deosebit în urma cazurilor de însănătoşire săvârşite în preajma ei. Prin rugăciunile creştinilor în faţa acestei icoane a fost biruită seceta şi au fost stăvilite epidemiile.

O legendă amplă despre istoria acestei icoane a fost întocmită de fostul stareţ al mănăstirii Hârbovăţ arhimandritul Ieronim, în anul 1863. El menţionează: „După cum rezultă din toate scrierile adunate, această icoană a fost adusă la mănăstire în anul 1790, pe timpul stareţului Pahomie. Sfânta icoană este acoperită cu ferecătură albă de mai bine de 18 funţi[12]. Pe aceasta, în partea de jos, pe mâna stângă a Maicii Domnului este gravat „Anul 1816, martie 31", prin râvna lui Ştefan Lupu şi soţia acestuia Elena Brăiescu, dar în anul 1859 cu sârguinţa evlavioşilor locuitori ai Chişinăului, a fost aurită şi împodobită cu pietre scumpe. În anul 1873, această ferecătură este schimbată cu alta nouă, la preţul de 1000 ruble, donate de un ierodiacon din mănăstirile basarabene, al cărui nume, din dorinţa lui, aici nu este arătat. Icoana este pictată pe pânză şi lipită, probabil, în urma incendiilor, pe lemn de tei, care este mai mare decât icoana.... Sfânta icoană are în lăţime 13 verški[13] şi în lungime 20¾ verški, lemnul are în lăţime 16¾ verški, în lungime 22½ verški[14]. Sfânta icoană se păstrează în biserică „Pogorârea Duhului Sfânt", în partea dreapta, într-un chiot splendid, asamblat special pentru ea şi, protejată de o balustradă de fier. Prin ucazul nr. 526 al Sfântului Sinod din 26 ianuarie anul 1859 şi cu Înalta Bunăvoinţă a Maiestăţii Imperiale Împăratului Alexandru Nicolaevici, Sfânta Icoană, în fiece an, la 1 octombrie, este dusă pe Drumul Crucii la Chişinău şi înapoi, la mănăstire, la 23 aprilie. Prin ucazul nr. 2810 al Sfântului Sinod din 16 iulie 1869, după sărbătoarea Sfintei Treimi, icoana este dusă la Mănăstirea Japca pentru o săptămână"[15] (Anuarul 1874, 457-458). Sursele relatează că, în toată

[10] Mai multe surse, ajunse până la noi, relatează despre împrejurările apariţiei icoanei pe meleagurile noastre: „Colonelul Albaduev adusese cu sine, în Basarabia, pe timpul războiului, sfânta icoană din Moscova" (Sfânta icoană 1928, 2). „Icoana Maicii Domnului zisă „din Gârbovăţ" a fost adusă la mănăstirea cu acelaşi nume de un colonel rus, încă pe la sf. veacului XVIII" (Popovschi 2000, 116). „ ... în perioada războiului ruso-turc (1787-1791) în s. Hârbovăţ au fost dislocate trupele ruseşti şi, colonelul N.A. Albaduev, înainte de campania de trecere a Prutului, a mers la mănăstirea de aici pentru a se împărtăşi cu Sfintele Taine. Dar n-a participat la operaţiile militare pentru că a fost izbit de un cal nărăvaş şi şi-a găsit moartea în curtea mănăstirii" (Лашков 1914, 15).

[11] „Istoria spune, – citim în una din publicaţii, – că icoana Maicii Domnului ...a fost adusă la mănăstirea Gârbovăţ... de către soţia colonelului Nicolai Alexei Albaduev din Moscova" (Sfânta icoană 1928, 2). „La mormântul lui (N.A. Albaduev), rudele au adus o icoană de familie cu chipul Maicii Domnului, vestită astăzi în toată Basarabia", relatează alte scrieri (Лашков 1914, 15).

[12] Un funt rusesc echivalează cu 0,40951241 kg.

[13] Veršok (вершок) – unitate veche de măsură rusească egală cu 4,4 cm.

[14] Alte surse, de ex. P. Cruşevan, indică dimensiunile icoanei ca fiind 13×23¾ verški. P.A. Cruşevan (Крушеван 1903, 157-158).

[15] În anul 1868, conciliatorul în litigii funciare al guberniei Podolia, ţinutul Oligopol, A.S. Rezvov, s-a adresat cu o scrisoare oficială stareţului mănăstirii Japca, arhimandritul Ieronim, prin aceasta exprimând dorinţa locuitorilor din localităţile Camenca, Raşcov, Podoima, Podoimiţa, Cuzmin, Severinovca, de a putea vedea şi la ei Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ. Arhimandritul Ieronim, reflectând asupra situaţiei, înaintează un demers către Înaltul Sinod, în legătură cu aceasta. Înaltul Sinod, cercetând problema, încuviinţă, prin dispoziţia cu nr. 2810 din 16 iulie 1869, ridicarea icoanei de la mănăstirea Hârbovăţ şi punerea ei la mănăstirea Japca, pe un termen de o săptămână, la începutul postului Sf. Petru şi Pavel (Anuarul 1882, 554-568). În anul 1869, când la mănăstirea Japca s-a adus pentru prima dată Sfânta icoana a Maicii Domnului de la Hârbovăţ, călugării de aici au cumpărat o candelă de argint, pe care au scris „Chipului Maicei Domnului dela Gârbovăţ, careea este în monastirea Japca, aduce mulţumire mănăstirea Japca" (Puiu 1919, 75-76). „Înalt Preasfinţia Sa anunţă binecuvântarea şi recunoştinţa faţă de gestul fraţilor mănăstirii „Înălţarea Domnului" din Jabca de jertfire a unei candele de argint, ce va lumina icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din mănăstirea de aici" (Anuarul 1869, 159). Patru ani mai târziu, însă, în istoricul mănăstirii Japca, scrisă de preotul Bogoslavski, se menţiona, printre altele, că enoriaşii din jurul mănăstirii nutresc o singură dorinţă: să poată şi ei să se închine, măcar o dată la zece ani, Ocrotitoarei Basarabiei Sfintei Icoane a Maicii Domnului de la Hârbovăţ (Anuarul 1872, 557).

perioada aflării la Chişinău, icoana se păstra în Biserica Mitropoliei (Luminătorul 1929, 31).

Se zice că printre primii, care a intervenit pentru a o recunoaşte drept Icoană făcătoare de minuni a fost arhimandritul Ieronim (Heppner)[16], care în perioada anilor 1857-1863 a fost stareţul mănăstirii Hârbovăţ, mai târziu, inspectorul Seminarului Teologic din Chişinău (Popovschi 2000, 116-117). Tot el şi-a depus toată străduinţa pentru ca să fie aprobată „procesiunea anuală cu Sf. Icoană Făcătoare de minuni" (Puiu 1919, 42-44). O mare contribuţie în aducerea icoanei la Chişinău a avut-o arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Antonie (Şokotov) (1858-1871), care a intervenit cu un demers pe lângă Sfântul Sinod pentru a satisface solicitările chişinăuienilor, de a o aduce în capitală. Recunoscându-i calităţile miraculoase[17], Înaltul Sinod a instituit, în acelaşi rând, procesiunile religioase, legate de aducerea icoanei la Chişinău şi înapoierea ei la mănăstire (Anuarul 1882, 454-461)[18]. Astfel, icoana a fost purtată de nenumărate ori pe Drumul Crucii prin multe localităţi din Basarabia, unde, cu această ocazie, se desfăşurau adevărate sărbători cu oficieri de „slujbe măreţe, rostiri de predici, omilii şi cuvântări apologetice". Ieromonahul Ieraclie scria cu această ocazie: „Acele întâlniri la hotar în serile târzii, cu făclii aprinse în cer şi pe pământ, cu văzduhul în tremur de cântări ... cu preoţi înveşmântaţi şi corul cântând lângă sfânta icoană „Apărătoarei Doamne" ...Nu voiu uita nicicând impresia rămasă bunăoară de la Hanul Vechiu. Se cânta în cor ca la liturghie „Sfinte Dumnezeule" – o dată în altar şi apoi la strană (ca la Catedrală) ... Biserica se umplea de armonie şi vocile puternice ale corurilor, încât părea că nu mai e fixată în loc..." (Misionarul 1930, 997-1001).

În colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei se păstrează circa 200 de icoane mariale, pe şase[19] (fig. 13-18) din ele fiind zugrăvit chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ. Trei din acestea sunt icoane mari, icoane de biserică, două icoane mijlocii şi una mică au împodobit odată casa mireanului. Diferite sunt şi tehnicile lor de executare: de la tempera şi ulei pe lemn, gravare în sidef, gravarea pe grund şi email, la poleirea cu aur şi placarea cu argint aurit. Icoanele datează de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea şi provin din Basarabia şi Rusia. O parte din ele parvin din mai multe biserici din ţară, închise la acea vreme, altele au fost achiziţionate sau donate. Trei din icoane au păstrat inscripţiile ce denumesc iconografia, celelalte – nu, dar le-am atribuit, şi pe ele, tipului dat, conform trăsăturilor distincte ale acestui model.

În iconografia dată Fecioara, este reprezentată în postură de Hodighitria sau Călăuzitoare – unul dintre cele mai timpurii şi mai răspândite tipuri mariale, în care Fecioara şi Pruncul sunt reprezentaţi frontal, orientaţi spre privitor. Această imagine hieratică şi maiestuoasă reliefează, în chip special, Dumnezeirea Pruncului. Mântuitorul ţine în mâna stângă sulul sacru – simbolul Evangheliei, cu mâna dreaptă binecuvântează. Născătoarea de Dumnezeu se reprezintă în icoană ca Tronul Domnului, cu mâna dreaptă indică spre Hristos, arătând că „El este Calea, Adevărul şi Viaţa".

Sursele ajunse până la noi nu spun nimic despre numele pe care îl purta această icoană, la aducerea ei pe plaiurile noastre. După cum se vede bine din icoanele de acest fel, compoziţia iconografică ne propune o atitudine dintre personaje mai deosebită decât în cazul unei Hodighitrii clasice. Aici avem o afecţiune specială, accentuată de poziţia chipurilor unul faţă de altul, de aplecarea mai pu-

[16] În perioada când se purtau tratativele pentru instituirea Drumului Crucii cu icoana Maicii Domnului de la mănăstirea Hârbovăţ, Ieronim Heppner, stareţul mănăstirii, scrie „Legenda Sfintei Icoane a Maicii Domnului de la mănăstirea Hârbovăţ", fiind tradusă ulterior în limbile română şi bulgară. Legendă scrisă în trei limbi: rusă, română şi bulgară, este înaintată spre publicare Comitetului Cenzurii Duhovniceşti din Sankt-Petersburg. La început a fost acceptată doar varianta rusească a „Legendei..." celelalte, însă, din lipsa traducătorilor, nu au putut fi verificate. Drept urmare, Preasfinţitul Antonie numeşte doi preoţi din Consistoriul Duhovnicesc, F. Sloninov şi F. Sudakevici, să facă verificările necesare, după care acestea sunt înaintate Înaltului Sinod pentru a permite publicarea lor. Cu toate semnăturile de rigoare şi prin ucazul Înaltului Sinod din 18 noiembrie 1959 „Legenda..." a fost tipărită în limbile rusă şi română, în anul 1859, în Tipografia Eparhială din or. Chişinău (Anuarul 1882, 457-458).

[17] În „Legenda Sfintei icoane..." scrisă de I. Heppner, dar şi în alte surse, se descriu detaliat cazurile de însănătoşire, care au avut loc în urma rugăciunilor şi a tedeumurilor oficiate în faţa acestei icoane, unde s-au înregistrat, de asemenea, numele celor trataţi, perioada şi localitatea unde a avut loc miracolul vindecării.

[18] Aglomeraţia din oraş, măsurile de securitate, în legătură cu aceste procesiuni, au impus organele administrative să ia decizii de a preîntâmpina incidentele nedorite. Astfel, în anul 1862, prin ucazul cu nr. 3199 din 3 decembrie al Consiliului de Stat, s-a hotărât să anunţe zilele de 30 septembrie şi 17 aprilie zile de odihnă pentru toate instituţiile din perimetrul de desfăşurare a acestor manifestaţii (Anuarul 1882, 562).

[19] Număr inventar: 22918-3, 22918-11, 22918-44, 22642, 14736, 1540.

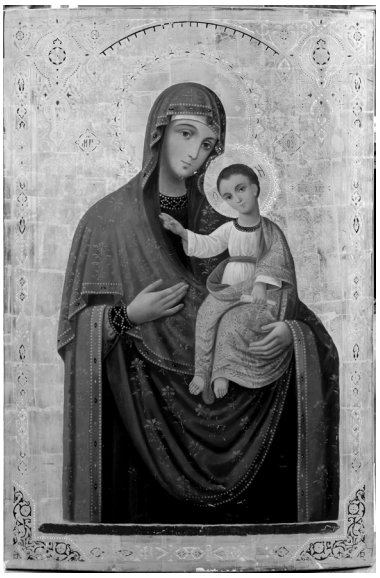

Fig. 13. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, colecţia MNIM (FB-22918-3).

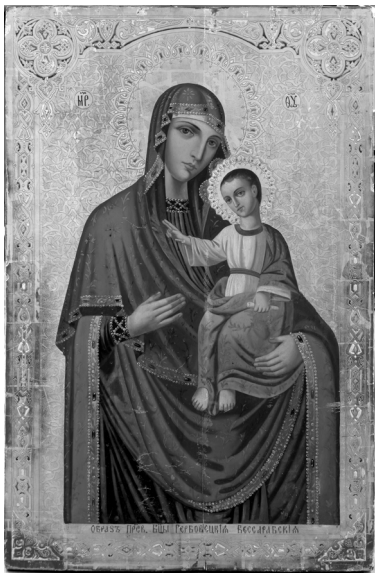

Fig. 14. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, colecţia MNIM (FB-22918-11) .

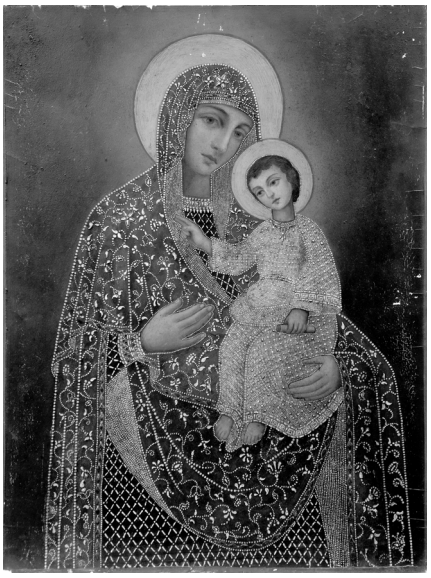

Fig. 15. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, colecţia MNIM (FB-22918-44).

ternică a capetelor, de expresia blândă de pe feţe, mai ales faţa Pruncului. Mântuitorul ţine, de obicei, în mâna stângă sulul Scripturii, iar dreapta o întinde puternic spre Maica Sa, în gest de binecuvântare. Atitudinea Fecioarei, expresia de pe faţa ei transmit nemuritoarea chemare „Faceţi tot ce v-a zis El să faceţi". Ambii îşi îndreaptă privirile blânde şi senine spre cel ce se roagă. Putem spune că, în iconografia Maicii Domnului de la Hârbovăţ sunt îmbinate armonios trăsăturile a două modele mariologice distincte: Maica Domnului Hodighitria sau Îndrumătoarea şi Maica Domnului Eleusa sau Mila Afectuoasă.

Datele afirmă că în urma incendierilor repetate ale acestui lăcaş până la 1812, din arhiva mănăstirii s-au pierdut acte importante despre istoria mănăstirii, a icoanelor ce se păstrau aici (Ciobanu 1993, 206). Iată de ce este greu să ne exprimăm despre perioada creării icoanei Maicii Domnului de la Hârbovăţ, dar faptul că aceasta „era o icoană mare, veche, un chip ales al Fecioarei" (Поселянин 2002, 615-622), ne face să presupunem, că data apariţiei ei ar putea fi anterioară secolului al XVIII-lea.

În sursele de referinţă, se relatează că, în anul 1858, când „s-a înlăturat ferecătura veche a icoa-

Fig. 16. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, colecţia MNIM (FB-22642).

Fig. 17. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, colecţia MNIM (FB-14736).

Fig. 18. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, colecţia MNIM (FB-1540).

nei, pentru cercetarea şi descrierea icoanei, pictura s-a dovedit a fi de tradiţie veche rusească şi că icoana a fost pictată pe pânză, ulterior lipită pe suport din lemn de tei" (Anuarul 1882, 454-461). Toţi cei care au scris despre istoria icoanei menţionează că, era o relicvă de familie, ce se transmitea din generaţie în generaţie, aceste dovezi mărturisind şi ele provenienţa ei timpurie.

Nu ne putem pronunţa sigur nici despre locul unde a fost pictată icoana, cu toate că sursele citate anunţă, că ea fost adusă la mănăstire din Moscova. Pentru a elucida oarecum acest aspect, am examinat mai multe icoane celebre din Ucraina, Rusia, Belarus, asemănătoare cu cea de la Hârbovăţ remarcând trăsăturile lor comune. În acest context menţionăm icoanele Maicii Domnului „Cernigovskaja", „Barkolabovskaja", „Trigorskaja", „Liublinskaja", pentru toate aceste iconografii fiind specifice gesturile afectuoase ale personajelor, poziţiile lor asemănătoare, decorul floral din veşminte. În ele Maica Domnului este înfăţişată până la genunchi, reprezentări caracteristice iconografiilor mariale din secolul al XVII-lea din sudul şi vestul Rusiei[20]. Maforionul, ce cade în pliuri ample pe pieptul Fecioarei, este deschis la gât, lăsând să se întrevadă chitonul ei. Pruncul este zugrăvit pe braţul stâng al Maicii Sale, în cămăşuţă albă cu guleraş, având picioarele împreunate şi ţinând în mâna stângă sulul sacru. Trăsăturile distincte ale acestor icoane, precum şi a celei de la mănăstirea Hârbovăţ sunt: atitudinea afectuoasă dintre personaje, aplecarea accentuată a capetelor, gestul de binecuvântare al Pruncului, în care mâna dreaptă este întinsă spre Fecioară mai puternic, ca de obicei.

Dintre toate iconografiile sus-menţionate, icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ seamănă, poate cel mai mult, cu icoana Maicii Domnului de la Cernigov, numită şi icoana „Sf. Ilie din Cernigov" sau „Ilinskaja-Cernigovskaja" (fig. 19). Despre ea se spune că a fost pictată în anul 1658, de călugărul Ghenadie (în lume Grigorie Dubenski), de la mănăstirea „Sf. Treime a Sf. Ilie" din or. Cernigov (Снессорева 2010, 193), şi dispărută în anul 1924, în împrejurări necunoscute. La început s-a păstrat în biserica „Sf. Ilie" din complexul subteran de peşteri al acestei mănăstiri, ce datează din secolul al XI-lea, de unde îi vine şi numele – icoana „Sf. Ilie din Cernigov" (Icoana).

Chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ are o mare asemănare şi cu una din copiile icoanei Maicii Domnului de la Cernigov, păstrată în schitul Ghetsimani din Lavra „Sfintei Treimi" din Serghiev Posad, numită în popor „Cernigovskaja-Gefsimanskaja", aceasta datând din secolul al XVIII-lea (fig. 20). În anul 1852 a fost dăruită Lavrei din Serghiev Posad de către Alexandra Filipova, care, la rândul ei, a primit-o în semn de binecuvântare de la preotul Ioan Alexeev, dăruită acestuia de unul din călugării Lavrei Sfintei Treimi din Serghiev Posad (Снессорева 2010, 422). Harul revărsat prin icoana Maicii Domnului „Sf. Ilie din Cernigov" s-a manifestat şi prin copiile ei.

Compoziţia icoanei Maicii Domnului de la Hârbovăţ se apropie mult şi de cea a Maicii Domnului de la mănăstirea de călugări „Schimbarea la faţă" din satul Trigorie (fig. 21), de lângă Jitomir care, prin stil, pare să fie de o provenienţă mai târzie, precum şi de cea din mănăstirea de maici „Înălţarea Domnului" din satul Barkolabovo (fig. 22), Belarus, datată de specialişti cu sfârşitul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea. Această icoană, spre deosebire de multe alte icoane celebre dispărute, s-a păstrat până în zilele noastre supravieţuind intemperiilor[21].

Chipul Maicii Domnului în icoana de la Hârbovăţ se regăseşte şi în icoana Maicii Domnului din Lublin (fig. 23) care, conform tradiţiei, a fost adusă de Sf. Chiril şi Metodie în secolul al IX-lea în Moravia, iar discipolii acestora au dus-o mai târziu în Rusia, transmisă ulterior mănăstirii „Schimbarea la Faţă" din oraşul Lublin (Поселянин 2002). Va sta aici până în anul 1915, când va fi strămutată în centrul Rusiei, la Moscova, în mănăstirea „Minunea Sf. Arh. Mihail la Chones" (1501), iar după distrugerea acesteia de către bolşevici (1930) transmisă fie Galeriei Tretiakov, fie în Sala Armelor (Orujeinaja Palata) din Kremlin. Chiar dacă în această icoană Pruncul nu-şi mai apleacă capul spre Maica Sa, se simte aceeaşi atitudine afectuoasă între personaje, aceeaşi expresie blândă de pe feţele lor, aceeaşi poziţie a picioarelor, dar mai ales gestul mâinii drepte a Mântuitorului. Cu atât mai mult că sunt cunoscute icoane ale Mai-

[20] http://www.pravenc.ru/text/389455.html

[21] http://piligrim.by/content/view/153/507/

Fig. 19. Icoana Maicii Domnului „Ilinskaja-Cernigovskaja" din mănăstirea „Sf. Treime a Sf. Ilie" din or. Cernigov, Ucraina.

Fig. 20. Icoana Maicii Domnului „Cernigovskaja-Gefsimanskaja", din Lavra „Sfintei Treimi" din Serghiev Posad, Rusia.

Fig. 21. Icoana Maicii Domnului „Trigorskaja" din mănăstirea „Schimbarea la faţă" din s. Trigorie, Ucraina.

cii Domnului de la Hârbovăţ, în care Pruncul este înfăţişat în poziţie frontală (fig. 24). Provenienţa timpurie a majorităţii iconografiilor menţionate ne face să credem că şi datarea icoanei Maicii Domnului de la Hârbovăţ ar putea aparţine unei perioade mai timpurii.

Revenind la icoanele din colecţia muzeului, trebuie să menţionăm că zugravii au încercat să transmită chipului Fecioarei toată splendoarea şi tandreţea, toată demnitatea şi măreţia de care era capabilă imaginaţia lor. Autorii anonimi, care au zugrăvit aceste icoane, şi-au permis, pe de o parte, libera expresie în redarea chipurilor şi a culorilor, pe de alta, însă, în toate aceste iconografii se regăseşte uşor tipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ, subiectul lor compoziţional, exprimând particularităţile definitorii ale acestuia. Constatând diversele expresii de pe feţele personajelor centrale din icoanele Maicii Domnului de la Hârbovăţ, am clasificat icoanele examinate în trei grupe: 1. Fecioara şi Pruncul sunt zugrăviţi maiestuos, semeţ, falnic, afecţiunea dintre ei este mai puţin accentuată (fig. 2, 10, 14, 15, 25); 2. Personajele centrale exprimă mai multă tandreţe, atitudinea reciprocă transmite milă deosebită (fig. 11, 13, 16, 18); 3. Chipul Maicii Domnului este redat sobru, hieratic, auster, privirea ei fixează eternitatea. (fig. 1, 4, 8). Icoanele din prima categorie sunt, de cele

Fig. 22. Icoana Maicii Domnului „Barkolabovskaja" din mănăstirea „Înălţarea Domnului" din s. Barkolabovo, Bielorusia.

Fig. 23. Icoana Maicii Domnului din Lublin din mănăstirea „Minunea Sf. Arh. Mihail la Chones" din or. Moscova, Rusia.

Fig. 24. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ.

Fig. 25. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din Catedrala „Sfântul Vladimir" din or. Kiev, Ucraina.

mai dese ori, puternic degradate (fig. 2, 10), intervenţiile de restaurare modificând expresiile originale. Aceste icoane conţin urme de carbonizare, scorojire, craclură. Asemănarea puternică dintre ele, placarea lor cu ferecătură din metal nobil ne sugerează ideea că aceste icoane încercau să reproducă întocmai prototipul. Cel de-al doilea tip ne propune icoane mai târzii, drept model pentru zugrăvirea lor servind, probabil, copiile timpurii. Unele din ele au şi o tehnică nouă de confecţionare: aurire executată prin gravare pe grund, ornamente şi chenare din email. Aceste icoane sunt şi cele mai numeroase în bisericile din ţară, uneori în acelaşi lăcaş fiind păstrate mai multe icoane de acest fel[22]. Cel de-al treilea tip, în care se regăsesc tradiţiile de pictură bizantină, şi care seamănă cu acel model despre care arhimandritul Serafim spunea la 1817: „ ... o icoană mare, veche, ... un chip deosebit al Fecioarei...” (Anuarul 1882, 456) s-ar apropia, poate cel mai mult, de original. Dar prezenţa singurei icoane de acest tip (Mănăstirea „Sf. Arhanghel Mihail ” din Odesa) ne împiedică să confirmăm aceasta.

Astăzi în ţară se păstrează doar copiile icoanei celebre, urmele ei fiind pierdute pe la mijlocul secolului trecut. Nu ne sunt cunoscute împrejurările dispariţiei icoanei. Se zice că, mai multe icoane cu acest semeţ chip al Fecioarei au fost scoase din ţară în ajunul Războiului II Mondial. La începutul anilor ’90, în catedrala „Acoperământul Maicii Domnului” din Ismail a fost văzută o splendidă icoană, placată cu argint, inscripţia de pe ea confirmând chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ (Bălan 1992, 12). Şi la Kiev, în catedrala „Sf. Vladimir”, ar fi fost văzută în aceeaşi perioadă încă o icoană asemănătoare (Bălan 1992, 12). Nu putem să ştim cum arăta icoana din catedrala or. Ismail, iar citind istoricul catedralei, scris de părintele E. A. Proţenco, constatăm că printre relicvele acestui lăcaş nu se menţionează icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ[23].

Cât priveşte icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ din or Kiev, putem spune că aici într-adevăr se păstrează o excepţională icoană de acest fel (fig. 25). Slujitorii de aici povestesc, că icoana a fost transmisă catedralei după terminarea Războiului II Mondial, de către mareşalul sovietic Gh. Jukov, sau de familia acestuia. Se mai spune că icoana provine din Moldova şi că, mareşalul a trecut-o tainic în reşedinţa sa, purtând-o toată perioada războiului, ajungând cu ea până la Berlin. Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, din Catedrala „Sfântul Vladimir” din Kiev, se păstrează în partea stângă a naosului, într-un chiot masiv din lemn sculptat. Este o icoană mare, icoană de procesiune, sub sticla, ce o acoperă, fiind atârnate în două şiraguri mulţimi de cruciuliţe din aur şi argint, inele mai mari şi mai mici, cu pietre preţioase şi fără, mărgele, ceasuri de mână.

Şi la Chişinău, în incinta Catedralei Mitropolitane „Naşterea Domnului”, creştinii pot admira în partea stângă a naosului, într-un chiot aurit, o icoană cu chipul Fecioarei de la Hârbovăţ. Din istoria ei aflăm că, vestita icoană a Maicii Domnului de la Hârbovăţ a dispărut în condiţii misterioase în preajma Războiului II Mondial şi timp de 53 de ani despre ea nu s-a ştiut nimic. În anul 1993, icoana apare în vizorul organelor Securităţii Naţionale, care au dat de urmele unei vechi icoane, despre care Biserica s-a pronunţat cum că ar fi Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ, care a dispărut cu mulţi ani în urmă. Era o icoană pictată pe pânză şi era carbonizată pe alocuri[24]. Icoana a fost restaurată şi transmisă Bisericii, iar cel care a participat la operaţiile de salvare a icoanei este Valeriu Balaban care, în anul 2007 a fost decorat de către Mitropolitul Chişinăului şi al întregii Moldove Vladimir cu ordinul Ştefan cel Mare de gradul doi (Корецкий 2010).

Nu putem să ne pronunţăm, dacă poate fi vreuna din aceste icoane acea de început, doar o cercetare competentă ar putea elucida situaţia. Cu toate că astăzi nu tot ce s-a scris despre icoană poate ajuta cercetătorul, multe date fiind depăşite[25], se mai păstrează, totuşi, descrieri care ar ajuta căutarea. Din acestea aflăm că: „icoana a

[22] În acest context menţionăm biserica din satul Sîrcova, biserica „Înălţarea Domnului” de la mănăstirea Japca şi altele.
[23] http://pokrov.skynet.net.ua

[24] Mai multe surse relatează, că Icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ s-a salvat nu o dată din incendiile prin care a trecut. Acest fapt este confirmat şi de icoana însăşi, mai bine zis, de starea ei la scoaterea ferecăturii din anul 1858. Pictura de pe veşmintele Maicii Domnului şi ale Pruncului s-a înnegrit complet, dar feţele şi mâinile Fecioarei şi ale Fiului sunt absolut curate şi vădesc o pictură iscusită. Mâna stângă a Pruncului, care ţine sulul, este şi ea neatinsă, dar vopseaua de pe pergamentul din mâna Pruncului s-a topit într-atât, încât nu se mai cunoaşte ce este, un sul sau altceva. Pânza e dogorâtă la margini (Anuarul 1882, 455-456).
[25] În legenda scrisă despre icoană de arhimandritul Ieronim se menţionează că, în anul 1816, icoana a fost ferecată cu argint şi pe placa metalică, pe mâna stângă a Fecioarei era scris: „Anul 1816, martie 31”. Dar în continuarea legendei citim că în anul 1858 ferecătura veche a fost aurită şi împodobită cu pietre scumpe, iar în anul 1873 aceasta a fost schimbată cu alta nouă...

fost pictată pe pânză şi lipită, probabil, în urma deteriorării pe lemn de tei, care este mai mare ca pânza... Sfânta icoană are în lăţime 13 verški şi în lungime 20¾ verški, lemnul are în lăţime 16¾ verški, în lungime 22½ verški"[26]. La înlăturarea ferecăturii vechi „pentru cercetarea şi descrierea icoanei, pictura s-a dovedit a fi de tradiţie veche rusească..."; „pânza este carbonizată pe la margini şi pe unele suprafeţe centrale, ... pictura de pe veşmintele Maicii Domnului şi ale Pruncului s-au înnegrit complet, dar feţele şi mâinile Fecioarei şi ale Fiului sunt absolut curate şi vădesc o pictură iscusită. Mâna stângă a Pruncului, care ţine sulul, este şi ea neatinsă, dar vopseaua de pe pergament s-a topit într-atât, încât nu se mai cunoaşte ce este, un sul sau altceva". Registrul superior al icoanei ar putea să conţină o compoziţie din mai mulţi nouraşi, element ce apare în mai multe compoziţii de acest fel.

Se zice că Preacurata Fecioară îşi alege singură locul de unde să-şi poată manifesta „puterea de ocrotire şi de unificare sufletească". Oriunde s-ar afla astăzi chipul Fecioarei cu Pruncul, care a ales odată Hârbovăţul, el va însufleţi şi va binecuvânta creştinii de pretutindeni cu iubirea pe care o revarsă prin eterna şi sublima lui predestinare.

Maica Domnului de la Hârbovăţ

1. Pe un fundal placat cu foiţă de aur este pictat chipul Maicii Domnului în maforion roşu- cărămiziu, decorat cu motive florale şi tivit la margini cu panglică bătută cu pietre scumpe. Partea interioară a acestuia este de culoare verde. De sub maforionul, drapat în falduri proeminente, se poate vedea vălul alb pe fruntea Fecioarei, precum şi chitonul albastru, decorat la guler şi mânecuţe cu mărgele mărunte albe. Pe maforion se evidenţiază două stele – pe frunte şi umărul ei drept. Maica Domnului ţine Pruncul pe mâna stângă, cu dreapta arătând spre El. Ţine capul un pic înclinat spre Mântuitor şi priveşte înainte cu o tristeţe pătrunzătoare. Pruncul este îmbrăcat în chiton alb, încins cu brâu verde, peste care poartă himation aurit cu bogat decor vegetal. Bordura chitonului de la baza gâtului este de culoare albastră şi tivită cu mărgele albe. Cu mâna dreapta binecuvântează, cu stânga ţine sulul Sacru. Capul îi este aplecat spre Maică Sa şi priveşte la fel de trist. Nimbul cruciat al Mântuitorului şi cel al Maicii Domnului aproape că se contopesc cu fundalul aurit şi sunt scoase în relief de un cerc perlat şi altul dantelat. Lateral nimbului Născătoarei de Dumnezeu sunt înscrise în două cartuşe monogramele: „MP" „OY", iar alături de nimbul Mântuitorului – „IC HC". Pe braţele crucii înscrise în nimbul Lui se citesc literele O H V[27]. Compoziţia marială este încadrată în registrul superior de un chenar absidial, care trece în părţile laterale şi în registrul inferior într-un ornament geometric, întrerupt doar de două colţare.

Numărul de inventar: FB-22918-11.
Proveniența, datarea: Basarabia, sec. XIX.
Autorul: zugrav anonim.
Dimensiunile: 71×107×3 cm.
Material, tehnica: lemn, tempera, foiţă de aur, email. Gravare pe grund aurit[28]. Suportul format din cinci părţi, consolidate cu două pene transversale în relief.
Starea de conservare: satisfăcătoare. Pierderea minoră a stratului pictural.
Restaurarea: fără intervenţii anterioare.

2. În centrul icoanei este reprodus chipul Maicii Domnului care îşi ţine Pruncul pe mâna stânga, iar cu dreapta arătă spre El. Maforionul purpuriu, cu ornamente vegetale, este împodobit cu două din cele trei stele, bordura lui fiind scoasă în relief de un galon bătut cu pietre scumpe. Albastrul chitonului, care este împodobit cu mărgele albe la guler şi mânecuţe, contrastează cu verdele interior al veşmântului. Pruncul poartă chiton alb, încins cu brâu cărămiziu, precum şi himation aurit, cu motive vegetale. Mâna dreaptă o ţine în gest de binecuvântare, iar în mâna stângă – sulul Scripturii. Capetele sunt aplecate unul spre celălalt, iar nimburile care aproape că nu se desprind din fundal, au doar marginile marcate cu două cercuri – perlat şi dantelat. Maica Domnului priveşte înainte, Pruncul – într-o parte. În registrul superior se remarcă monogramele: „MP" „OY"; în cel interior – inscripţia „ОБРАЗЪ ПРСВ БЦЫ ГЕРБОВЕЦКІѦ БЕССАРАБСКІѦ". Compoziţia marială este încadrată într-un chenar cu decor

[26] Deci, dimensiunile icoanei sunt: pânza – 57,2×91,3 cm, lemnul – 73,7×94,6 cm.

[27] Nimbul cruciger sau cununa cruciată este specifică doar chipului Mântuitorului şi reprezintă o cruce înscrisă în aureola din jurul capului Lui. În braţele acestei cruci sunt înscrise de obicei caracterele greceşti O H V , ce înseamnă Cel ce este.

[28] Una din cele mai vechi tehnici de ornamentare reliefată a fondul aurit al icoanei. Grundul (levkas-ul) aurit se gravează cu ciocane de ştemuit, modelul fiind definit de vârful ciocanelor cum ar fi punctuleţe, gropiţe, cerculeţe, cruciuliţe ş.a. (Кравченко, Уткин 1993, 121-122).

vegetal şi geometric, care conţine două medalioane cvadrilobate sus şi două colţare jos.

Numărul de inventar: FB-22918-3.
Proveniența, datarea: Basarabia, începutul sec. XX.
Autorul: zugrav anonim.
Dimensiunile: 70×106×3,4 cm.
Material, tehnica: lemn, tempera, foiță de aur, email. Gravare pe grund aurit. Suportul de lemn este constituit din cinci părți, consolidate cu două pene transversale, în relief.
Starea de conservare: satisfăcătoare. Crăpături pe liniile de îmbinare a suportului, mici zgârieturi şi pierderi neesențiale a picturii.
Restaurarea: fără intervenții anterioare.

3. Pe fundal maro este reprezentată Maica Domnului care îşi ține Pruncul cu multă afecțiune şi tandrețe. Veşmintele Fecioarei impresionează prin superbul ornament vegetal, imprimat în relief şi bordură presărată cu mărgăritare şi pietre scumpe. Pe maforionul rubiniu s-au pictat două stele: pe frunte şi pe umărul drept. De sub faldurile ample ale maforionului se vede chitonul albastru, decorat pe toată suprafața cu acelaşi imprimeu reliefat, dar cu motive geometrice. Născătoarea de Dumnezeu, cu Pruncul pe mâna stângă, face un gest uşor de-a arăta spre El, aplecându-şi gingaş capul spre Fiul său, presimțind patimile Lui. Mântuitorul îmbrăcat în straie cu decor perlat, binecuvântează cu două degete ridicate sus, iar cu stânga ține rotulusul. Ambii sunt reprezentați cu nimburi aurite şi privesc nemărginit de trist. Pe icoană nu se înregistrează nicio inscripție.

Numărul de inventar: FB-22918-144.
Proveniența, datarea: Basarabia, sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX.
Autorul: zugrav anonim.
Dimensiunile: 52,5×70×3,5 cm.
Material, tehnica: lemn, ulei, tempera. Panou plan constituit din patru părți, consolidat cu două pene transversale.
Starea de conservare: satisfăcătoare. Pierderi de strat pictural în câmp, craclură.
Restaurarea: fără intervenții anterioare.

4. Compoziția marială, care o reprezintă pe Fecioara cu Pruncul, este placată cu argint aurit şi încadrată într-un chenar cu decor stilizat reliefat. În compoziție se evidențiază pliurile moi ale veşmintelor, decorul floral de pe maforionul Preacuratei, precum şi modelarea fină a marginilor lui. Cu mare iscusință sunt gravate mânecuțele, precum şi dantela din jurul gâtului. Aurirea veşmintelor Născătoarei de Dumnezeu şi ale Mântuitorului conferă icoanei strălucire şi lumină. Nimburile lucrate pe fond de aur sunt prevăzute la margini cu ornamente vegetale şi perlate. Se remarcă gestul gingaş de aplecare a capetelor, privirile deosebit de îndurerate, trăsături specifice acestui tip iconografic. În partea de jos a icoanei scrie: „ГЕРБОВЕЦКІѦ ПР Б”. Compoziția marială este încadrată într-o ramă din metal aurit.

Numărul de inventar: FB-22642.
Proveniența, datarea: Rusia, sec. XX.
Autorul: zugrav anonim.
Dimensiunile: 70×106×3,2 cm.
Material, tehnica: lemn, tempera, aur, argint. Icoană cu pictură parțială placată cu argint aurit.
Starea de conservare: satisfăcătoare. Lemn crăpat, aurirea în unele locuri pierdută.
Restaurarea: fără intervenții anterioare.

5. Pe fundalul de nuanța olivei, Preacurata Fecioară este reprezentată în maforion roşu-cărămiziu cu ornamente florale şi față interioară verde-albastră. Tivit cu dantelă aurită şi bătut cu pietre scumpe, acesta cade în falduri adânci peste chitonul ei albastru, care este împodobit cu aceeaşi dantelă la mânecuțe şi baza gâtului. Maica Domnului se apleacă uşor spre Prunc şi El repetă acelaşi gest spre Maica Sa. Poartă cămaşă albă încinsă la mijloc şi himation de culoare verde-gălbuie, ornat cu decor vegetal. În stânga ține rotulusul, cu dreapta – binecuvântează. Privirile Lor sunt duioase şi triste în acelaşi timp. Nimburile se contopesc cu fundalul şi sunt marcate doar printr-o linie roşie.

În registrul superior se deslușesc inscripțiile „ПРЕСТЫѦ БЦЫ ГЕРБОВЕЦКІѦ” şi „MR” „OY”.

Numărul de inventar: FB-14736.
Proveniența, datarea: Basarabia, sec. XIX-XX.
Autorul: zugrav anonim.
Dimensiunile: 27,2×31,6×1,8 cm.
Material, tehnica: Lemn, grund, hârtie, Litografie. Panoul este constituit din două părți, prinse cu pene în relief, cu ajutorul cuielor.
Starea de conservare: panoul crăpat pe linia de îmbinare a lemnului, urme de cuie, atac pasiv de carii, pierderi majore ale stratului pictural, mai ales în regiunea fețelor.
Restaurarea: fără intervenții anterioare.

6. Într-un medalion oval pe fundal albastru-gălbui este înscris chipul Fecioarei în maforion roşu-auriu, decorat cu două stele – pe frunte şi pe umărul drept. Chitonul albastru este prevăzut cu mânecuţe şi guler aurii, garnisite cu panglică roşie. Pruncul poartă chiton alb-gălbui, prins la brâu şi tivit cu panglică roşie la gât. Himationul auriu cu pensulaţii roşii şi faţă interioară alb-albastră îi acoperă picioarele şi umărul stâng. Cu dreapta binecuvântează, cu stânga ţine sulul. Nimburile sunt înscrise cu linie albastră şi se suprapun de la apropierea capetelor personajelor. Mai sus de aureola Fecioarei este scris „Гербовецкiѧ. П.Б.”, iar peste nimbul cruciat al Mântuitorului – „IC-XC”. Atât Pruncul, cât şi Fecioara sunt zugrăviţi cu ochii mari, sprâncene late, cu nasurile alungite şi gurile mici. Feţele Lor exprimă îndurerare şi, totodată, mângâiere. Medalionul oval este încadrat într-o ramă argintată decorat cu multiple raze.

Numărul de inventar: FB-1540.
Proveniența, datarea: Rusia, sec. XIX.
Autorul: I.K.
Dimensiunile: 56×67 mm.
Material,tehnica: aur 84, sidef, pânză. Suport cu toartă şi inel de prindere.
Starea de conservare: satisfăcătoare, aurirea este pierdută, pânza deteriorată.
Restaurarea: fără intervenţii anterioare.

Bibliografie

Anuarul 1869: Anuarul Eparhiei Chişinăului, nr. 19, 1869.
Anuarul 1872: Anuarul Eparhiei Chişinăului, nr. 18, 1872.
Anuarul 1874: Anuarul Eparhiei Chişinăului, nr. 12, 1874.
Anuarul 1876: Anuarul Eparhiei Chişinăului, nr. nr. 15, 23, 1876.
Anuarul 1878: Anuarul Eparhiei Chişinăului nr. 5, 1878.
Anuarul 1882: Anuarul Eparhiei Chişinăului nr. nr. 9, 11, 1882.
Balan 1992: P. Balan, Icoana sufletului nostru (Chişinău 1992).
Basarab 2001: Basarab, Scrisori din Basarabia, 1884-1890, vol. II (Chişinău 2001).
Ciobanu 1993: Șt. Ciobanu, Basarabia (Chişinău 1993).
Galaction 1993: G. Galaction, Zile basarabene (Chişinău 1993).
Icoana: Icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului „Cernigov-Ilinsk” http://lacasuriortodoxe.over-blog.com/article-30656669.html
Luminătorul 1929: Luminătorul, nr. 3, 1929.
Mihail 1993: P. Mihail, Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia (Chişinău 1993).
Misionarul 1930: Misionarul, nr. 10, 1930.
Popovschi 2000: N. Popovschi, Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi (Chişinău 2000).
Poştarencu 2012: D. Poştarencu, Biserica Sf. Teodor Tiron din Chişinău (Chişinău, 2012).
Puiu 1919: Arhimandritul V. Puiu, Monăstirile din Basarabia, vol. XI (Chişinău 1919).
Sadoveanu 1992: M. Sadoveanu, Drumuri basarabene (Chişinău 1992).
Sârbu, Ladaniuc 1995: A. Sârbu, V. Ladaniuc, Mănăstiri basarabene (Chişinău 1995).
Sfânta Icoană 1928: Sfânta Icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului de la Hârbovăţ (Chişinău 1928)
Корецкий 2010: З. Корецкий, Обретённая святыня Молдовы. В: Молдавские Ведомости, №35 (1243), 2010.
Кравченко, Уткин 1993: А. Кравченко, А. Уткин, Икона. Секреты ремесла (Москва 1993).
Крушеван 1903: П. Крушеван, Бессарабия (Москва 1903).
Лашков 1912: Н. Лашков, Столетие присоединения Бессарабии к России 1812-1912 г.г. (Кишинёв 1912).
Лашков 1914: Н. Лашков, Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России 1812-1912 г.г. (Кишинёв 1914).
Поселянин 2002: Е. Поселянин, Богоматерь. Описание Её земной жизни и чудотворных икон (Москва 2002).
Систематический 1910: Систематический указатель статей помещённых в неофициальной части «Кишинёвских Епархиальных Ведомостях» с 1867 г. по 1904 г. (Кишинёв 1910).
Систематический 1913: Систематический указатель статей помещённых в неофициальной части «Кишинёвских Епархиальных Ведомостях» с 1905 г. по 1912 г. (Кишинёв 1913).

Снессорева 2010: С. Снессорева, Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных её икон (Москва 2010).

Фролова 2006: Г. Фролова, Семь монастырей Молдовы (Кишинев 2006).

Черная-Чичагова: В.В. Черная-Чичагова (игумения Серафима), Краткое жизнеописание священномученика Митрополита Серафима (Чичагова). В: Мгарскій Колоколъ http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php?id=2618.

The image of Our Lady of Hârbovăţ from the collection of icons of the National Museum of History of Moldova

Abstract

The six icons from the collection of Marian icons from the National Museum of History of Moldova represent the image of Our Lady of Hârbovăţ. Of these, three are large processional ones and the others are smaller, home icons. The techniques of their manufacture are different: from tempera and oil on wood and gilding with gold leaf to chasing the fish glue gesso and enamel paints. All these icons are Russian and Bessarabian and are dated from the end of the 19th and early 20th centuries.

As is known, the appearance of the icon of Our Lady of Hârbovăţ in the monastery dates from the late 18th century and is connected with the name of a Russian officer Nikolai Albaduev. Sources indicate that it was a family heirloom, handed down from generation to generation. In the monastery it proved to be a miracle-working icon. Multiple copies of it have spread in Bessarabia and beyond, and soon the image has become widely known as the icon of Our Lady of Hârbovăţ.

On April 17, 1859 the Holy Synod has recognized its miraculous properties and approved the requests of Chisinau residents, allowing annually, from October 1 to April 17, with a procession to transfer the icon of Our Lady of Hârbovăţ from the monastery to Chişinău.

This image is of the Hodegetria type. The image of the Virgin is presented till the knees; she holds the Child on her left hand and points at him with her right hand. The Savior blesses with his right hand, and in his left hand he holds a scroll. Their heads are inclined to each other. The distinctive elements of this type of Marian iconography are the outstretched more than usual right arm of the Savior, his light shirt with a belt, sad face of the Virgin and floral decoration of her garments.

List of illustrations:

Fig. 1. Icon of Our Lady of Hârbovăţ.

Fig. 2. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the Ascension Monastery at the village of Japca, Floreşti District.

Fig. 3. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the Noul Neamţ Monastery of the Holy Ascension, Slobozia district.

Fig. 4. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the village of Sârcova, Rezina District.

Fig. 5. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the village of Sârcova, Rezina District.

Fig. 6. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the Church of All Saints in the Armenian Cemetery in Chişinău.

Fig. 7. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the Savior's Transfiguration Monastery in Bolgrad, Ukraine.

Fig. 8. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the Archangel Michael Monastery in Odessa, Ukraine.

Fig. 9. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the St. Paraskeva Church at Furatovka village, Odessa Region, Ukraine.

Fig. 10. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the Cathedral of the Holy Great Martyr Theodore the Tyron in Chişinău.

Fig. 11. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the Cathedral of the Holy Great Martyr Theodore the Tyron in Chişinău (painter Ioan Protcenco).

Fig. 12. Icon of Our Lady of Hârbovăţ, from the Assumption Monastery at Hârbovăţ.

Fig. 13. Icon of Our Lady of Hârbovăţ, the NMHM collection (FB-22918-3).

Fig. 14. Icon of Our Lady of Hârbovăţ, the NMHM collection (FB-22918-11).

Fig. 15. Icon of Our Lady of Hârbovăţ, the NMHM collection (FB-22918-44).

Fig. 16. Icon of Our Lady of Hârbovăţ, the NMHM collection (FB-22642).

Fig. 17. Icon of Our Lady of Hârbovăţ, the NMHM collection (FB-14736).

Fig. 18. Icon of Our Lady of Hârbovăţ, the NMHM collection (FB-1540).

Fig. 19. Icon of Our Lady "Il'inskaya Chernigovskaya" from the St. Trinity Monastery of St. Elijah in Chernihiv, Ukraine.

Fig. 20. Icon of Our Lady "Chernigovskaya Gefsimanskaya" from the Trinity Lavra of St. Sergius, Sergiyev Posad, Russia.

Fig. 21. Icon of Our Lady of Trigorie from the Holy Transfiguration Monastery at the village of Trigorie, Ukraine.

Fig. 22. Icon of Our Lady of Barkolabovo from the Ascension Monastery at the village of Barkolabovo, Belarus.
Fig. 23. Icon of Our Lady of Lublin from the Monastery of the Miracle of Archangel Michael at Chonae (Chudov Monastery) in Moscow, Russia.
Fig. 24. Icon of Our Lady of Hârbovăţ.
Fig. 25. Icon of Our Lady of Hârbovăţ from the St. Vladimir's Cathedral in Kiev, Ukraine.

Образ Гербовецкой Божией Матери в коллекции икон Национального музея истории Молдовы

Резюме

На шести иконах из коллекции богородичных икон Национального музея истории Молдовы запечатлен образ Гербовецкой Божией Матери. Из них три большие иконы являются церковными, процессионными, остальные, меньших размеров, представляют собой домашние иконы. Они отличаются также техникой изготовления: от темперы и масла по дереву и золочения сусальным золотом до чеканки по левкасу и эмалевых красок. Все это русские и бессарабские иконы, датируемые концом XIX и началом XX веков.

Как известно, появление иконы Божией Матери в Гербовецком монастыре относится к концу XVIII века и связанно с именем русского офицера Николая Албадуева. Источники свидетельствуют, что она являлась семейной реликвией, которая передавалась из поколения в поколение. Оказавшись в монастыре, она скоро обрела известность как чудотворная икона. Люди потоками шли преклониться перед ней и возвестить славу той, которая выбрала этот край для благословения. Списки с иконы распространялись по окрестностям и за их пределами, и вскоре этот образ стал широко известным под названием «икона Гербовецкой Божией Матери».

17 апреля 1859 года Святейший Синод признал ее чудотворные свойства и удовлетворил просьбы кишиневцев, разрешив ежегодно с 1 октября по 17 апреля с крестным ходом переводить икону Гербовецкой Божией Матери из Гербовецкого монастыря в Кишинёв.

Этот образ относится к типу Одигитрия. Богоматерь изображена поколенно, держа Младенца на левой руке и правой указывая на него. Спаситель благословляет десницей, а в левой руке держит свиток. Их головы наклонены друг к другу. Отличительными признаками данной иконографии являются вытянутая сильнее обычного правая ручка Спасителя, его светлая рубашка с пояском, а также печальный образ Богородицы и цветочный орнамент её мафория.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Гербовецкая икона Божией Матери.
Рис. 2. Гербовецкая икона Божией Матери из Вознесенского монастыря в селе Жапка Флорештского района.
Рис. 3. Гербовецкая икона Божией Матери из Новонямецкого Свято-Вознесенского монастыря в Слободзейском районе.
Рис. 4. Гербовецкая икона Божией Матери из с. Сырково Резинского района.
Рис. 5. Гербовецкая икона Божией Матери из с. Сырково Резинского района.
Рис. 6. Гербовецкая икона Божией Матери из Всехсвятской церкви кладбища на ул. Армянской, г. Кишинев.
Рис. 7. Гербовецкая икона Божией Матери из Спасо-Преображенского монастыря в Болграде, Украина.
Рис. 8. Гербовецкая икона Божией Матери из Михаило-Архангельского монастыря в Одессе, Украина.
Рис. 9. Гербовецкая икона Божией Матери из Церкви Святой Параскевы в селе Фуратовка Одесской области, Украина.
Рис. 10. Гербовецкая икона Божией Матери из Собора Святого Великомученика Феодора Тирона в Кишиневе.
Рис. 11. Гербовецкая икона Божией Матери из Собора Святого Великомученика Феодора Тирона в Кишиневе (иконописец Иоанн Протченко).
Рис. 12. Гербовецкая икона Божией Матери, Гербовецкий Свято-Успенский монастырь.
Рис. 13. Гербовецкая икона Божией Матери, коллекция НМИМ (FB-22918-3).
Рис. 14. Гербовецкая икона Божией Матери, коллекция НМИМ (FB-22918-11).
Рис. 15. Гербовецкая икона Божией Матери, коллекция НМИМ (FB-22918-44).
Рис. 16. Гербовецкая икона Божией Матери, коллекция НМИМ (FB-22642).
Рис. 17. Гербовецкая икона Божией Матери, коллекция НМИМ (FB-14736).
Рис. 18. Гербовецкая икона Божией Матери, коллекция НМИМ (FB-1540).

Рис. 19. Ильинская Черниговская икона Божией Матери из Троицкого Ильинского монастыря в Чернигове, Украина.

Рис. 20. Черниговская Гефсиманская икона Божией Матери из Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, г. Сергиев Посад, Россия.

Рис. 21. Тригорская икона Божией Матери из Свято-Преображенского монастыря в с. Тригорье, Украина.

Рис. 22. Барколабовская икона Божией Матери из Вознесенского монастыря в селе Барколабово, Белоруссия.

Рис. 23. Люблинская икона Божией Матери из Чудова монастыря в Москве, Россия.

Рис. 24. Гербовецкая икона Божией Матери.

Рис. 25. Гербовецкая икона Божией Матери из Владимирского собора в Киеве, Украина.

30.03.2013

Adelaida Chiroșca, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova

EXPOZIȚIA „ÎN LUMEA JUCĂRIILOR”

Lucia Marinescu-Tonu

„Jucăriile sunt relicve moştenite de la copilul mic”.
Ion Pillat

Muzeul, ca instituţie publică de cultură, trebuie să se adapteze în permanenţă la cerinţele societăţii contemporane, aflate în continuă transformare. Asumarea unei funcţii formative, educative reprezintă astăzi nu doar un răspuns firesc la aceste solicitări, ci şi o necesitate vitală a oricărui muzeu, ce concurează pentru atragerea şi fidelizarea publicului. În scopul diversificării programelor educative oferite publicului, în perioada 16 decembrie 2010 - 25 martie 2011, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a organizat expoziţia cu titlul generic *În Lumea jucăriilor*. Expoziţia a reunit peste 450 de exponate, încadrate cronologic între mil. IV a. Chr. şi anul 2010, majoritatea fiind piese de colecţie. Starea excepţională de conservare, varietatea tematică, valoarea intrinsecă şi unicitatea au constituit criteriile de selecţie a obiectelor ce au compus expoziţia. Colaborarea cu Universitatea de Stat, Studioul Teleradio Moldova, Teatrul Municipal de păpuşi *Guguţă* precum şi cu colecţionari din Republica Moldova şi România a permis prezentarea unor piese extrem de interesante sub aspect ştiinţific, al esteticului şi provenienţei.

Pentru prima dată, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a organizat şi propus publicului vizitator o expoziţie tematică consacrată în mod exclusiv *jucăriei.*

Jucăria este o abstractizare transpusă într-o formă concretă. O iluzie care devine realitate, care pătrunde într-o lume trimdimensională. Este răspunsul la un concept ipotetic, transformarea unui vis în materie, translaţia unei idei într-un obiect. Cu cât redarea este mai exactă, cu atât jucăria are un impact mai mare (Château 1967, 68). De când a apărut „copilul pe lume”, deci de la începuturile omenirii, jocul şi jucăria i-au luminat, îmbogăţit şi bucurat primii ani de viaţă. Prin joacă, copiii îşi creează o lume proprie, aflată între lumea reală şi cea imaginară, modelată după nevoile lor sufleteşti. Acolo scapă de constrângerile lumii reale până cresc mari. Folosind jucăriile, copiii descoperă lumea în care trăiesc şi regulile ei, propriul corp, cauzele şi efectele unor acţiuni, pregătindu-se să trăiască între oameni. Astfel, jocul ne apare ca o activitate chemată să răspundă cerinţelor societăţii în care trăiesc copiii şi ai cărei membri activi ei sunt datori să devină (Elkonin 1980, 56).

Scopul acestei expoziţii a fost de a oferi vizitatorilor posibilitatea de a călători, fie şi imaginar, în lumea magică a jucăriilor, lume unde toate visele se împlinesc.

De-a lungul istoriei societăţii omeneşti, jucăria şi-a modificat caracterul. În aceste modificări se reflectă cu claritate însăşi istoria jucăriei şi condiţionarea ei cauzată de către istoria dezvoltării sociale şi de istoria dezvoltării copilului în societate.

Originalitatea expoziţiei a constituit-o modalitatea de prezentare a jucăriei ca pe o „relicvă istorică”, o relicvă moştenită de la copilul mic. Din punct de vedere conceptual expoziţia a fost structurată în două compartimente: ***O istorie improvizată a jucăriei*** şi ***Albumul de imagini.*** Prezentarea nu a fost una exhaustivă, au fost retrasate doar categoriile şi momentele esenţiale în dezvoltarea industriei jucăriilor. Principiile organizatorice ale expunerii au avut în vedere criteriul cronologic, tipologic şi tematico-estetic.

Este evident că istoria jucăriilor este la fel de veche ca istoria umanităţii. Primele jucării au fost făcute numai din elemente ce se găseau în natură: din lemn, piatră, lut, frunze, nuiele, pânză, lână, ştiuleţi de porumb, os, pene, plută, ceară, fildeş, rafie, frunze de palmier, trestie de bambus etc. Jucăriile descoperite în siturile arheologice

din Valea Indului (civilizaţie din epoca de bronz, anii 3000-1500 a. Chr.) erau compuse din cărucioare mici de lut, fluiere în formă de vrăbiuţe şi maimuţe de jucărie care puteau fi trase cu sfoara. În Egiptul antic, copiii se jucau cu păpuşi făcute din piatră, pe când în Grecia şi în Roma Antică micuţii începuseră să se joace cu păpuşi din lut sau din ceară, cu arcuri cu săgeţi, cu bețe şi yo-yo-uri (Rabecq-Maillard 1962,6).

În acest sens, expoziţia a debutat cu o colecţie impresionantă de piese miniaturale din lut: zornăitoare din mil. IV a. Chr., figurine antropomorfe datate cu sec. IV a. Chr., figurine zoomorfe, modele de ustensile şi vase miniaturale din sec. IX-X p. Chr., descoperite în aşezarea Durleşti-Valea Babei, din apropierea Chişinăului. Problema semnificaţiei, a rosturilor practice şi a funcţiilor generice ale acestor piese a fost pe larg abordată de către cercetători. Unii din ei considerând că piesele reprezintă jucării pentru copii, care mai puteau fi utilizate de către maturi şi în procesul de instruire (Tentiuc 1998, 119). Istoria apariţiei diferitelor categorii de jucării ar putea fi imaginată ca o reflectare a istoriei uneltelor de muncă şi a obiectelor de cult. Apărute într-o anumită etapă istorică a dezvoltării societăţii omeneşti, ele nu au dispărut odată cu dispariţia uneltelor a căror copie au reprezentat-o. De exemplu, arcul şi săgeţile nu se mai folosesc de mult ca unelte de vânătoare, fiind înlocuite cu arme de foc, dar ele au rămas în universul jucăriilor pentru copii. Jucăriile au o viaţă mai lungă decât uneltele de muncă ale căror imagini o redau. De pildă, pe treptele timpurii ale dezvoltării societăţii, omul obţinea focul prin frecarea continuă a două bucăţi de lemn cu ajutorul unor burghie. Folosind mici burghie sau variante modificate de tipul sfârlezei sau bâzâietorilor, copiii deprindeau tehnica executării mişcărilor de rotaţie necesară muncii cu burghiul, în această etapă jucăria şi mânuirea ei de către copil reprezenta o modificare a uneltei de muncă şi a activităţii adulţilor.

Circuitul expoziţional a continuat cu titireze făcute din fuse vechi, ţuruieci din ceramică, fluiere din lemn, păpuşi din paie şi pănuşi de porumb, fluiere din salcie, viori din coceni de porumb, cai din lemn, dar şi puşcoace din lemn de soc, cu gloanţe din ghemotoace de cânepă şi alte jucării de lemn (tauri, căţeluşi, purceluşi, căluţi etc.). Contrar aşteptărilor, aceste jucării, caracteristice pentru Evul Mediu, s-au păstrat în număr foarte mic, deşi în Europa au stat la baza dezvoltării unui adevărat artizanat de produse realizate din lemn. O altă categorie de jucării, preferate de copii, erau armele de jucărie, care le imitau pe cele adevărate: săbii, suliţe, coifuri, platoşe etc. (Rabecq-Maillard 1962, 15). Multă vreme, o jucărie favorită pentru băieţi a fost calul de lemn. Acesta avea rotile, sau se legăna pe două bucăţi de lemn curbat, ca un balansoar. Fetiţele preferau păpuşi din cârpe, umplute cu paie, câlţi sau rumeguş, care închipuiau vrăjitoare, zâne sau spiriduşi. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, şi maturii se jucau, în zilele de sărbătoare, cu mingi din păr de vacă sau de cal. Ţesălau animalele vara, când năpârleau, spălau bine părul cu apă şi îl făceau ghemotoc. Alţii îşi făceau mingi din cârpe vechi, înfăşurate şi strânse bine, să nu se desfacă. Se jucau mult, şi părinţii, şi copiii, cu arşicele, oasele de la încheietura piciorului din spate de la oaie sau capră. E un joc moştenit de la romani (Capidan 1934, 211).

În Occident, până la sfârşitul secolului al XVI-lea, copilăria era considerată o vârstă a neîmplinirii. Ea dura de la naştere până la trei ani, când copilul învăţa să meargă şi să se hrănească. După această vârstă, era considerat un adult neîmplinit şi părinţii se străduiau să-l facă să crească repede. Din motivul că adulţii se jucau şi ei foarte mult, alături de copii, fapt ce dăuna productivităţii muncii, unii proprietari au încercat să interzică jocurile. Abia începând cu secolul al XVII-lea, când se dezvoltă meşteşugurile şi apoi industria, oamenii încep să muncească din greu şi nu mai au timp de jocuri. Copiii nu pot munci alături de părinţii lor şi sunt lăsaţi să se joace. În ţările protestante, toţi trebuiau să muncească, chiar şi copiii, ca să se mântuiască, iar jocurile au fost interzise. La sfârşitul secolului al XIX-lea a fost interzisă munca copiilor în fabrici, iar copiii au primit dreptul la joacă (Château 1967, 27).

La compararea jucăriilor descoperite în urma săpăturilor arheologice, cu cele existente în lumea contemporană s-a constatat că pentru fiecare jucărie preistorică există câte un corespondent clar în zilele noastre, chiar dacă examinând funcţiile lor, putem afirma cu certitudine că, în decursul istoriei societăţii umane, jucăriile originale şi-au schimbat radical funcţia, situându-se într-o relaţie nouă faţă de procesul dezvoltării copilului.

Pe măsură ce copiii au devenit importanţi în ochii celor mari, au devenit importante şi jucăriile lor. Începând cu secolul al VIII-lea, jucăriile se diversifică, ele se transformă dintr-o sursă de amuzament într-una de educaţie. Cum tehnologia a evoluat, şi jucăriile au evoluat, devenind din ce în ce mai complexe. Au apărut, cu timpul, ateliere meşteşugăreşti unde se fabricau manual păpuşi din lemn, ghips, porţelan sau din ceară, cu păr implantat cu migală, cu haine şi accesorii din mătase şi piele naturală. Primele ateliere specializate în producerea păpuşilor au apărut la începutul sec. XV în oraşul Nürnberg, Germania, dar marea lor majoritate erau create de meşteşugari particulari. Aceştia ciopleau corpul păpuşii din lemn, pe care pictau trăsăturile feţei, îmbrăcându-le apoi în costume minuscule care reproduceau moda vremii.

Un centru maxim de interes al expoziţiei l-au reprezentat păpuşile din papier mache (carton presat) şi porţelan. Remarcăm o piesă deosebită din această categorie – o păpuşă din „papier-mâché” cu capul din porţelan, produsă în anul 1860 în Franţa.

În sec. XIX până in primii ani ai secolului XX erau foarte populare păpuşile confecţionate din „papier-maché”. Acestea au intrat in producţie de masă în Germania, Franţa, Statele Unite, fiind o alternativă ieftină la cele din lemn, deoarece se puteau folosi tipare, care scurtau timpul de fabricare. Aceste păpuşi au marcat şi intrarea pe piaţă a fabricanţilor germani de păpuşi, care vor domina acest domeniu până la începutul Primului Război Mondial, singurul concurent serios fiind păpuşa franceză Bebe.

Păpuşile din ceară au apărut paralel cu cele din „papier-maché”. Primele exemplare au fost realizate în Anglia. Între 1840-1900 acest tip de păpuşi a intrat în producţie de masă, după ce în trecut erau destinate doar celor bogaţi, fiind realizate la comandă. Exemplarele din ceară erau realizate prin turnarea materialului fierbinte în forme speciale şi ataşarea ulterioară a părului şi ochilor de sticlă. Erau produse în ateliere improvizate, deşi au existat numeroase cazuri de accidentări: muncitorii s-au ars cu ceara fierbinte, s-au otrăvit cu vapori de plumb de la culori sau au aspirat rumeguş. Corpul păpuşilor era realizat din pânză, căptuşit cu rumeguş, cu membrele din ceara. Sunt piese extrem de frumoase, cu trăsături fine si interesante, deoarece ceara putea reproduce cu mai multă acuitate culoarea şi textura pielii umane.

Dominanta expoziţiei au constituit-o păpuşile din porţelan, această categorie de piese au conferit expoziţiei o notă de eleganţă. Istoria lor a început încă în anul 1770, când primele păpuşi cu capul de porţelan au fost create în Cornwall, Marea Britanie. Păpuşile de porţelan se caracterizează prin înfăţişarea lor realistă şi prin aspectul lor mat. Creatorii de păpuşi utilizau porţelanul pentru a putea modela mai exact trăsăturile feţei. În Germania, meşterii utilizau un porţelan glazurat care conferea strălucire, dar în acelaşi timp păstra şi culoarea deschisă. O varietate a acestora, mai greu de găsit, sunt cele din „parian”, un porţelan alb, asemănător ca aspect cu marmura.

Păpuşile din porţelan au atins culmea celebrităţii intre 1860-1900, înainte ca cele din bisque să devină preferatele copiilor, deşi mai erau produse în cantităţi impresionante chiar şi la începutul secolului trecut. Între 1860-1890, mai ales în Franţa, era la modă ca păpuşile din porţelan să reprezinte în special femei tinere şi elegante. Primele păpuşi cu capul de porţelan aveau vestimentaţia specifică epocii, cele mai rafinate, stilizate şi pretenţioase dintre ele înfăţişând doamne sau domnişoare din înalta societate, a căror îmbrăcăminte reprezenta o replică identică a modei vremii, adaptate doar la scara aproape miniaturală a posesoarelor lor din porţelan. Pentru a reda cât mai fidel silueta feminină producătorii foloseau corsete. Ulterior, au apărut şi păpuşi mai puţin stilizate, îmbrăcate cu haine comune şi înfăţişând, cel mai des, copii sau bebeluşi. Capul şi membrele din porţelan erau importate în Franţa din Germania, după care manufacturierii le asamblau, ataşându-le restului corpului care era făcut în special din material tricotat căptuşit cu textile. Păpuşile din porţelan sunt identificate şi clasificate, în bună parte, datorită modului de aranjare a părului: păpuşi Alice în Ţara Minunilor (cu bentiţă şi părul bogat), Dolly Madison (cu părul cârlionţat şi o panglică). Cele mai multe reprezentau femei, purtând cele mai diverse costumaţii, de la rochii simple la cele care erau la modă în momentul producţiei, sau erau simple fantezii ale creatorilor. După 1880 capetele din porţelan au început să fie vândute şi separat, alături de seturi de haine, pentru ca micuţele po-

sesoare sa poată schimba aspectul păpuşii după preferinţe (Rabecq-Maillard 1962, 34).

Un impact deosebit asupra vizitatorilor l-au avut păpuşile din bisque. Cei mai celebri producători ai vremii, în acest domeniu, au fost companiile Jumeau, Bru şi Huret, urmaţi de Gaultier, Rohmer, Simone si mulţi alţii. Aceste păpuşi aveau părul aranjat cu foarte multă atenţie, cârlionţat sau ondulat, împodobit cu funde şi alte accesorii. În plus, o dată cu apariţia păpuşilor din bisque, s-au produs şi o serie de modificări în ceea ce priveşte moda păpuşilor de porţelan şi a modului de realizare a lor. S-a schimbat culoarea părului – de la brunetul păpuşilor iniţiale, la blond, faţa păpuşilor a devenit mai rotundă şi cu obrajii mai bucălaţi, imitând mai ales fetiţe de vârste mici, ochii erau făcuţi din sticlă, iar părul era aplicat pe capul de porţelan, folosindu-se peruci. Părea că toată lumea era încântată de aceste mici creaturi. Păpuşile de bisque, chiar dacă unele deveniseră adevărate lucrări de artă artizanală, rămâneau în definitiv jucării.

Un interes sporit au prezentat păpuşile Bebes, sau păpuşile-bebeluşi, produse de firma Jumeau în 1920. Producţia acestui tip de păpuşi a reprezentat o adevărată revoluţie în industria de specialitate. Jucăria i-a încântat atât de mult pe micuţi, încât şi până astăzi ele rămân a fi una din cele mai populare păpuşi. Firmele franceze Jumeau şi Bru au transformat producerea lor într-o adevărată artă (Rabecq-Maillard 1962, 38). Păpuşile Bebes au reprezentat cea mai de succes creaţie a producătorilor de păpuşi.

De un loc important s-au bucurat în expoziţie păpuşile din celuloid, produse de compania germană Shildkrotwerke, paralel cu cele din porţelan. Celuloidul a fost inventat de americanul John Hyatt în 1869, este un material plastic ce se obţine prin dispunerea unui amestec format din nitrat de celuloză, pigmenţi şi materiale de umplutură într-o soluţie alcoolică de camfor. La încălzire, celuloidul se poate deforma plastic, adică devine maleabil şi poate fi turnat cu uşurinţă în diferite forme. Celuloidul se întăreşte atunci când se răceşte. Aceste proprietăţi au permis producătorilor fabricarea acestor minunate jucării (Château 1967, 92). Caracteristic, pentru ele, era forma rotundă a feţei şi ochii mari, expresivi. Aceste păpuşi au fost foarte populare în URSS până în anii 1960.

Următorul tronson al expoziţiei a reunit păpuşi din plastic şi cauciuc, produse în Germania (1960-1990) şi URSS (1950-1990). Cele mai reprezentative fiind cele confecţionate la Fabrica de păpuşi din Durleşti, unica întreprindere de acest gen de pe teritoriul Republicii Moldova, care a activat în perioada anilor 1960-1990.

Un grup aparte de exponate l-au constituit jucăriile pentru băieţei: soldăţei de plumb, maşinuţe de fier şi trenuleţe.

Încă din secolul al XVIII-lea una din jucăriile preferate ale copiilor au devenit soldăţeii de plumb. Realizaţi minuţios, pictaţi în diferite culori, aceştia formau adevărate armate, dotate uneori cu tunuri, corturi şi căruţe. Jean-Georges Hilpert, supranumit „tatăl soldăţeilor de plumb”, a fost cel care a lansat producerea în masă a acestor jucării, în oraşul german Nürenberg, oraş care ulterior devine centru european în materie de produse distractive pentru cei mici. După publicarea poveştii „Soldăţelul de plumb”, în 1838, această jucărie a devenit cu adevărat celebră.

De o atenţie sporită, din partea micilor vizitatori, au beneficiat colecţiile de maşinuţe şi trenuleţe de fier. Primele maşinuţe de fier au fost produse la începutul sec. XX, în Marea Britanie de compania Meccano, iar în Statele Unite de Dowst Brothers. Aceste modele erau foarte simpliste şi constau doar din caroseria maşinii, fără a avea detalii de interior. Deoarece aliajul din care erau realizate, numit Zamac, era, la acea perioadă, foarte impur, maşinuţele se crăpau sau se distrugeau foarte repede. În 1947, a fost lansată colecţia de maşinuţe de fier Matchbox, numite astfel deoarece erau produse 75 de modele diferite, ambalate individual, în cutii asemănătoare cutiilor de chibrit. Colecţia Matchbox a devenit atât de populară, încât numele ei s-a impus pentru a desemna, generic, categoria maşinuţelor de fier. În anii 80, devenise clar pentru producători că nu se mai adresează doar copiilor, ci şi adulţilor, care dezvoltaseră o pasiune pentru maşinuţele de fier, mulţi dintre aceştia având colecţii impresionante.

Din anii 2000, calitatea şi acurateţea maşinuţelor au început să crească vizibil (Picon 1979, 57). Astfel, maşinuţele de fier care în urmă cu 40 de ani erau formate doar dintr-o carcasă de metal, acum au motorul redat în detaliu, sunt mochetate în interior, au tapiţeria din piele, centură de

siguranţă, iar capota, uşile şi portbagajul se deschid, pentru a fi admirate şi apreciate.

Itinerarul expoziţiei a fost închis cu un grupaj de jucării contemporane. Emblematice pentru acest compartiment au fost păpuşile Cleopatra, Bratz şi Barbie, iar eroii lui Disney au oferit vizitatorilor posibilitatea de a călători în lumea basmelor.

Păpuşa Cleopatra a fost lansată în 2008. Această păpuşă a avut-o drept prototip pe micuţa cântăreaţă Cleopatra Stratan, care la vârsta de trei ani a reuşit să cucerească inimile admiratorilor de muzică din mai multe ţări ale lumii şi să ajungă la vârsta de cinci ani în Cartea recordurilor Guinness. Păpuşa a fost produsă la o fabrică din Spania şi are semne speciale de protecţie, miroase a vanilie şi este dotată cu un microcip, pe care este înregistrat megahitul *Ghiţă*. Este de menţionat faptul că această păpuşă este primul produs autohton de acest gen.

O altă „vedetă” a expoziţiei a fost păpuşa Barbie, jucăria preferată a milioane de fetiţe din întreaga lume, care şi-a făcut apariţia pe piaţa jucăriilor în 1959, în SUA.

Păpuşile Teatrului televizat *Prichindel* şi ale Teatrului Municipal de păpuşi *Guguţă* au transpus vizitatorii într-o lume magică cu prinţi, prinţese, Ilene Cosânzene şi Feţi-Frumoşi.

Modalitatea de expunere a pieselor în vitrine şi prezentarea lor în spaţiu deschis, au facilitat posibilitatea de percepere a mesajului expoziţional de către publicul vizitator.

Demersul expoziţional a fost complinit cu lucrări de diferite mărimi, forme şi culori ale Centrului Origami Moldova. Lucrările au fost realizate conform mai multor practici de origami (modular şi kusudami).

O notă de originalitate au conferit expoziţiei cărţile poştale şi fotografiile ce reflectau tematica expoziţiei. Ele au fost panotate pe pereţi fiind încadrate în rame improvizate, accesorizate cu ursuleţi de pluş şi păpuşi naţionale.

Expoziţia a contribuit la îmbunătăţirea dimensiunii educative a activităţii muzeale prin desfăşurarea a numeroase acţiuni cu publicul. După „vizita activă” în expoziţie şi inspiraţi de jucăriile admirate, copiii şi părinţii lor şi-au exersat calităţile de artişti în atelierul de creaţie, experimentând ei înşişi diverse tehnici şi procedee de confecţionare a jucăriilor din paie şi pănuşi de porumb, din lemn, din cârpe, din hârtie etc. Aici copii au putut aplica practic lucrurile noi descoperite în faţa obiectelor din spaţiul de expunere. Surpriza cea mare a evenimentului a fost organizarea unor activităţi metamuzeale: recital de poezie şi spectacolul oferit de Studioul „Loly Pops”.

Expoziţia a avut o paletă largă de adresabilitate şi s-a bucurat de un interes deosebit din partea vizitatorilor de toate vârstele. Pentru a ilustra felul în care vizitatorii au perceput mesajul expoziţional, reproducem câteva din opiniile lor, consemnate în *Cartea de impresii:*

„Am rămas cu impresia că încă nu m-a părăsit copilăria. Am trăit o satisfacţie sufletească, pe care nu o pot reda prin cuvinte. Absolut toate jucăriile au farmecul lor, cu care te ademenesc. Pot spune că, aflându-mă în lumea lor, m-am simţit din nou în anii copilăriei, m-am întors în trecut cu 50 de ani. Mulţumesc pentru plăcerea, pe care am avut-o!”

„Copilul a fost foarte fericit că şi-a regăsit păpuşa preferată la muzeu. Iar noi, părinţii, ne-am motivat pentru a ne crea propria colecţie de păpuşi şi soldăţei de plumb”.

„Mie mi-au plăcut cel mai mult maşinuţele de lângă geam şi soldăţeii de plumb”.

Un bun indicator al gradului în care expoziţia şi-a îndeplinit menirea, preconizată de organizatori, a fost reacţia copiilor şi adulţilor în momentul în care au recunoscut printre exponate jucăriile lor preferate. Puterea jucăriilor nu este în legătură cu infantilismul, ci, mai degrabă, provine din recunoaşterea posibilităţilor. Jucăriile sunt simboluri care deţin capacitatea figurativă de a cuprinde gânduri şi emoţii care îşi pot avea originea în copilărie, dar nu sunt copilăreşti. Partea din noi pe care o jucărie o impresionează este sinele neexprimat, visat. Impulsul de a colecţiona jucării are sens pentru că multiplicarea personajelor similare creează un univers contextual. O figurină este doar o jucărie; zece, sunt o colecţie, iar patru sute pot fi o altă lume – o ***Lume a jucăriilor.***

Bibliografie

Capidan 1934: Th. Capidan, Le jeu aux osslets chez les Roumains, les Slaves et les Albanais. In: Revue internationale des Etudes balkaniques, vol. I (Beograd 1934), 211-223.

Château 1980: J. Château, L'enfant et le jeu (Paris 1967).

Elkonin 1980: D. Elkonin, Psihologia jocului (Bucureşti 1980).

Picon 1983: D. Picon, Jouet en bois (Paris 1983).

Rabecq-Maillard 1962: M.M. Rabecq-Maillard, Histoire du Jouet (Paris 1962).

Tentiuc 1998: I. Tentiuc, Plastica miniaturală de lut din perioada evului mediu timpuriu din Moldova. Tyragetia VI-VII, 1998, 115-129.

The exhibition "In the World of Toys"

Abstract

In the period from 16 December 2010 to 25 March 2011 the National Museum of Archaeology and History of Moldova organized the exhibition "In the World of Toys". It was designed to diversify the museum's educational programs for visitors. The exhibition brought together over 450 exhibits, falling chronologically between the 4th millennium BC and 2010. Exceptional state of preservation, variety of subjects, intrinsic value and uniqueness were the criteria for selecting the objects for the exhibition. Collaboration with the Museum of Antiquities of the State University of Moldova, Studio "Teleradio-Moldova", the Municipal Puppet Theatre "Guguta" as well as with a number of collectors from Moldova and Romania allowed presenting to the visitors exhibits of great scientific and aesthetic interest.

For the first time, the National Museum of Archaeology and History of Moldova organized and offered the visitors an exhibition devoted exclusively to toys. It was intended for a wide audience and was very popular among visitors of all ages.

Выставка «В мире игрушек»

Резюме

В период с 16 декабря 2010 г. по 25 марта 2011 г. в Национальном музее археологии и истории Молдовы была организована выставка «В мире игрушек». Она была призвана разнообразить учебно-образовательные программы для посетителей. В выставке было использовано более 450 экспонатов и ее временные рамки охватывали период с IV тыс. д.н.э. по 2010 г. Хорошая сохранность, разнообразие тематики, внутренняя ценность и уникальность предметов послужили критериями их отбора для выставки. Сотрудничество с Музеем древностей Государственного университета Молдовы, Студией «Телерадио-Молдова», Муниципальным кукольным театром «Гугуцэ», а также с рядом коллекционеров из Молдовы и Румынии позволило предложить вниманию посетителей экспонаты, представляющие большой научный и эстетический интерес.

Тематическая выставка, всецело посвященная теме игрушек, была организована в Национальном музее археологи и истории Молдовы впервые. Она предназначалась для широкой аудитории и пользовалась большой популярностью среди посетителей разных возрастов.

25.02.2013

Lucia Marinescu-Tonu, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

EVENIMENT MUZEAL 2013: PROIECT INTERNAȚIONAL *PE CÂND SUEDIA ERA GUVERNATĂ DIN MOLDOVA*

Elena Ploşniţă

La 1 februarie 2013 la Chişinău, în incinta Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, în prezenţa reprezentanţilor unor misiuni diplomatice, a oamenilor de cultură şi ştiinţă din ţară şi de peste hotare, într-o ambianţă ce numai muzeul poate s-o ofere, a fost lansat proiectul internaţional *Pe când Suedia era guvernată din Moldova*. Lansarea şi realizarea proiectului de către muzeu sunt apreciate drept eveniment muzeal deosebit de semnificativ care a avut loc în anul 2013. Este un proiect internaţional, născut la Stockholm, un proiect cultural ştiinţific cu mai multe componente tematice, repere geografice şi etape de realizare. A fost dedicat aniversării a 300-a de la *calabalâcul* de la Varniţa şi aflării regelui suedez Carol XII în anii 1709-1713 la Bender şi Varniţa. Scopul proiectului a fost păstrarea memoriei istorice, promovarea patrimoniului istorico-cultural ce reflectă un segment comun de istorie moldo-suedeză şi este legat de numele regelui suedez Carol XII, aprofundarea relaţiilor de colaborare între cercetătorii suedezi, turci şi moldoveni.

Proiectul a cuprins câteva etape de realizare, prima a început la Chişinău cu câteva acţiuni semnificative, a doua etapă a proiectului va fi realizată în iunie la Istanbul, şi ultima se va desfăşura la Stockholm, la sfârşitul lunii noiembrie 2013.

Organizatorii principali ai evenimentului la Chişinău au fost Tezaurul Regal de la Stockholm, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Ambasada Suediei în Republica Moldova, Ambasada Republicii Moldova în Suedia. Realizarea proiectului a fost susţinută de mai multe instituţii suedeze: Fundaţiile Tezaurului Regal, Fondul regelui Gustav VI Adolf pentru Cultura Suedeză, Fondul Jubiliar al Băncii de Stat a Suediei, *Societatea Regală Patriotică a Suediei,* Fundaţia Åke Wiberg, Ambasada Suediei în Republica Moldova, Institutul Suedez.

Viaţa şi faptele regelui Carol XII au intrat în istorie, asigurându-i o remarcabilă posteritate. Viitorul rege Carol XII s-a născut la 17 iunie 1682. La 14 decembrie 1697 a fost încoronat rege al Suediei. Sub conducerea lui a avut loc modernizarea forţelor armate ale Suediei, au fost consolidate fortificaţiile de-a lungul Imperiului Baltic al Suediei şi a fost finalizată construcţia bazei navale în Karlskrona, pe coasta de sud a Suediei. În perioada domniei lui Carol XII, Suedia a fost implicată în mai multe războaie, campanii militare. Carol XII era un comandant de oşti iscusit, dispunând de o armată disciplinată, bine instruită, cu soldaţi viteji şi rezistenţi. În 1700 a început Marele Război al Nordului, în care a fost antrenată şi Suedia. La 14 aprilie 1700, Carol XII a părăsit Stockholmul, capitala Suediei, în care nu s-a mai întors. Strategia militară a lui Carol XII se baza „pe fermitatea şi rapiditatea acţiunilor sale, ceea ce i-a permis să obţină victorie în multe bătălii şi campanii militare de la începutul secolului XVIII" (Тарле 1950, 22). Însă bătălia de la Poltava (1709) nu i-a adus regelui rezultatele aşteptate, el fiind nevoit să se retragă, având alături aproximativ 1000 de suedezi şi circa 3000 de cazaci sub conducerea lui Mazepa, spre teritoriile dominate de Poarta Otomană. La 22 iulie 1709 ajunge la Bender, unde şi-a instalat prima tabără. În vara anului 1711 regele şi suedezii şi-au mutat tabăra în satul Varniţa. Aici a fost construită o casă din cărămidă cu o lungime de aproximativ 40 m care era reşedinţa regelui. Alături de casa regelui au fost construite o cancelarie, grajduri, diverse acareturi, o cazarmă pentru soldaţi etc. În această tabără locuiau circa 1000 de suedezi, finlandezi şi reprezentanţi ai altor popoare baltice. Cei mai mulţi dintre ei erau soldaţi, dar mai erau şi funcţionari publici, slujitori de la curtea regelui, femei şi copii. Aflarea regelui Carol XII la Bender şi Varniţa timp de mai mulţi ani se explică prin faptul că el planifica crearea unei triple alianţe, suedezo-turco-tătară, pentru distrugerea duşmanul comun – ţarul rus Petru cel Mare, fapt menţionat şi de cercetători ruşi, români, suedezi, turci. Astfel, Şt. Ciobanu în

1926 nota: „Regele Carol XII care după înfrângerea de la Poltava la 1709 se refugiaseră cu resturile armatei sale şi a aliatului său, a hatmanului Ucrainei Mazepa la Tighina, unde între Varniţa şi cetate se aşează într-un lagăr fortificat pe care-l numeşte „Noul Stockholm" şi stă aproape patru ani în aşteptarea revanşei" (Ciobanu 1926, 192). Dar la 1 februarie 1713 s-a produs o mare ceartă, urmată de o încăierare între soldaţii turci, tătari şi suedezi. Această ciocnire a intrat în istorie drept c*alabalâcul* de la Varniţa (*ghalabaliq* în limba turcă însemnând ceartă zgomotoasă, confuzie sau, în alt context, o mulţime sau o adunare de oameni, ba chiar un tren cu bagaje). Atunci Carol XII a fost luat prizonier şi dus la Timurtash, o reşedinţă la ţară, chiar lângă Adrianopol (azi Edirne, în partea europeană a Turciei). În toamna anului 1714, la aproximativ după şase luni de la c*alabalâc*, Carol XII a decis să părăsească Imperiul Otoman şi să revină în Suedia. La 11 noiembrie 1714 ajunge la Stralsund, în Pomerania suedeză. Patru ani mai târziu, în 1718, el a încetat din viaţă în urma unui glonţ care l-a străpuns în faţa cetăţii Fredriksten, în apropiere de Halden, Norvegia. Soarta regelui Carol XII este „asociată cu o victorie măreaţă, urmată de catastrofă şi prăbuşirea ambelor pentru el şi pentru marea putere care era Suedia" (Grőnhammar, Nestor 2011, 20).

Lansarea proiectului a avut loc în Sala Albastră a muzeului, în cadrul căreia au rostit alocuţiuni ambasadori, oameni de ştiinţă şi cultură, reprezentaţi ai guvernului Republicii Moldova. Ingrid Tersman, Ambasadorul Suediei în Republica Moldova, a prezentat un tablou al relaţiilor moldo-suedeze, exprimându-şi speranţa în aprofundarea lor, în închegarea eforturilor cercetătorilor ştiinţifici şi a oamenilor de cultură pentru valorificarea unui segment de istorie comună moldo-suedeză. Mehmet Selim Kartal, Ambasadorul Turciei în Republica Moldova, şi Serghei Pirojkov, Ambasadorul Ucrainei în Republica Moldova, au punctat unele evenimente istorice din secolele XVII-XVIII de istorie comună, menţionând semnificaţia proiectului în derulare pentru dezvoltarea relaţiilor ştiinţifice şi culturale dintre Suedia, Turcia, Ucraina şi Republica Moldova. Natalia Gherman, viceministru, Ministerul Afacerilor Externe şi Integrării Europene al Republicii Moldova, a făcut o sumară trecere în revistă a proiectelor anterioare moldo-suedeze, subliniind importanţa şi utilitatea proiectului *Pe când Suedia era guvernată din Moldova*. Per Sandin, curator la Tezaurul Regal din Stockholm a schiţat cronologia elaborării proiectului şi a etapelor de realizare, accentuând, în mod special, acţiunile proiectului ce urmează a fi realizate în Republica Moldova.

O parte componentă a proiectului a fost organizarea şi vernisajul expoziţiei *Pe când Suedia era guvernată din Moldova*. Expoziţia a fost concepută de Per Sandin, curator la Tezaurul Regal

Foto 1. Lansarea proiectului *Pe când Suedia era guvernata din Moldova*, Sala Albastră a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, 1 februarie 2013.

şi realizată în colaborare cu Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei. Mesajul expoziţional a marcat aniversarea a 300-a de la „calabalâcul" de la Varniţa şi a aflării regelui suedez Carol XII în anii 1709-1713 la Bender şi Varniţa. Expoziţia a oferit o retrospectivă a istoriei şi a evenimentelor istorice ce au avut loc la începutul secolului al XVIII-lea, a oferit prilejul unei scurte incursiuni într-o pagină de istorie comună moldo-suedeză. Remarcăm în mod deosebit criteriul de selectare a pieselor – doar ceea ce este reprezentativ şi important pentru reflectarea evenimentului, a personajului istoric şi a contextului istoric şi cronologic în care au avut loc evenimentele.

Expoziţia a fost structurată în două capitole. Primul capitol a reunit imaginile diverselor categorii de piese: portrete ale regelui suedez, obiecte personale ale lui Carol XII – caseta, peruca, tichia din piele de vidră, pălăria neagră de fetru; panorama Constantinopolului, catedrala regală, fotografia monumentului de la Varniţa executată în 1926, la deschiderea monumentului, harta campaniilor militare ale lui Carol în anii 1700-1709, două medalii comemorative – medalia de argint „Carol XII la Varniţa", gravor Philipp Heinrich Müller şi medalia „Carol XII părăsind Imperiul Otoman", gravor Mart. Brunner, pistoale cu cremene etc. Menţionăm că piesele originale sunt de epocă şi fac parte din patrimoniul cultural naţional al Suediei, aflându-se în gestiunea diverselor instituţii publice – Galeria Naţională a Portretelor (Gripsholm), Tezaurul Regal (Livrustkammaren), Biblioteca Universităţii Uppsala, Muzeul Naţional al Suediei, Cabinetul Regal de Numismatică, Arhiva Naţională a Suediei, Arhiva Militară a Suediei, Biblioteca orăşenească din Linköping etc. Marea majoritate a pieselor l-au însoţit pe regele suedez în diverse campanii militare, inclusiv la Bender şi Varniţa şi au fost martori ai *calabalâcului* de la Varniţa. Merită a fi menţionată *sabia comandantului*, confecţionată în Saxonia şi prezentată de regele Carol XII căpitanului Otto Reinhold Wrangel af Sauss. Wrangel a fost rănit în bătălia de la Plotava, dar a supravieţuit şi l-a însoţit pe rege la Varniţa. Dintre obiectele personale au atras atenţia vizitatorilor *tichia din piele de vidră*, purtată de Carol XII în timpul *calabalâcului* de la Varniţa şi care l-a salvat pe rege de lovitura săbiei turceşti. *Caseta* lui Carol XII, imagine a cărei şi-a găsit locul cuvenit în expoziţie, este cadoul oferit regelui în timpul *calabalâcului* de la Varniţa. *Peruca* regelui, într-o stare de conservare bună, a fost purtată de către Carol XII în toamna anului 1714 când, deghizat în căpitanul Peter Frisk, a părăsit Imperiul Otoman şi s-a îndreptat spre Stralsund, vizitatorii au avut ocazia să o vadă în expoziţie. Merită a fi menţionat şi *buzduganul* de origine orientală, care se presupune că a fost donat suedezilor în timpul aflării lor la Varniţa. Se păstrează în colecţia de rarităţi a Bibliotecii orăşeneşti din Linköping, este o piesă de la sfârşitul sec. XVII şi a fost donată bibliotecii de profesorul Samuel Gustaf Harligson în 1784 (Catalogue 2008, 146). *Pălăria neagră de fetru* purtată de regele suedez la 30 noiembrie 1718, când glonţul fatal l-a atins în faţa fortăreţei Fredriksen, a fost unul din cele mai atractive exponate ale expoziţiei. Lucrurile personale ale regelui au oferit prilejul unei scurte incursiuni în viaţa privată a lui Carol XII. Expoziţia a pus un accent detaliat pe campaniile militare ale regelui suedez, demonstrându-le prin diverse planuri, schiţe, arme etc.

Întregeşte expoziţia capitolul doi care este completat cu piese autentice din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie. Menţionăm, în primul rând, *Planul taberei regelui suedez la Varniţa,* executat în 1840 de Bogdan Eitner, inginer cadastral şi arhitect regional. Titulatura completă a planului este „Planul aşezării, unde după bătălia de la Poltava a trăit regele Suediei Carol XII cu rămăşiţele armatei sale, în apropierea localităţii Varniţa din judeţul Bender, reg. Basarabia". Nu mai puţin importantă este colecţia de piese – cuie, sfeşnice, potcoave, ghiulele, vase de ceramică etc. – din sec. XVII-XVIII, descoperite în cadrul săpăturilor arheologice de la Varniţa în anul 1993 şi care au fost etalate în vitrinele expoziţiei.

Expoziţia a fost însoţită de un eseu elaborat de dr. Per Sandin, în română, engleză, rusă şi dedicat vieţii regelui suedez Carol XII, şi de un material promoţional – un pliant în română şi engleză, elaborat de Elena Ploşniţă.

Expoziţia s-a înscris ca un eveniment deosebit prin finalitatea pe care şi-a propus-o – promovarea patrimoniului cultural naţional al Suediei şi cel al Republicii Moldova, ce reflectă un segment de istorie comună moldoo-suedeză şi păstrarea memoriei istorice.

Între remarcabilele acţiuni ale proiectului s-a înscris şi conferinţa internaţională *Pe când Suedia era guvernată din Moldova*.

Analizând dimensiunea ştiinţifică a proiectului, trebuie să menţionăm, că nu suntem la primul pas în investigarea acestui segment comun de istorie moldo-suedeză, că în anii 1990-1992, cercetători din Chişinău au studiat în muzeele şi arhivele din Suedia materialele şi documente legate de viaţa, campaniile militare ale regelui suedez Carol XII la începutul secolului XVIII, de perioada aflării regelui suedez la Bender şi Varniţa. Unele din rezultatele investigaţiilor au fost publicate în reviste ştiinţifice. Ba mai mult, cercetătorii de la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, în anul 1992 au început investigaţiile arheologice la Varniţa, pe terenul unde se ştie că era dislocată Tabăra regelui Carol XII. Din păcate, din lipsă de bani, săpăturile arheologice au fost întrerupte. În 2012 Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a elaborat şi depus un proiect internaţional care are drept scop continuarea cercetărilor documentare şi arheologice la Bender şi Varniţa.

Conferinţa s-a bucurat de participarea unor distinşi vorbitori – oameni de ştiinţă de la instituţii academice, universităţi, muzee din Moldova, Suedia, Ucraina, Turcia. Comunicările au fost axate pe probleme de istorie a secolelor XVII-XVIII, relaţiile politice ale Suediei cu Rusia şi Imperiul Otoman, rolul lui Carol XII, regele suedez în aceste relaţii; pe motivele şi rezultatele *calabalâcului* de la Varniţa şi aflarea regelui suedez la Bender şi Varniţa în anii 1709-1713; pe problema necesităţii valorificării segmentului de istorie comună moldo-suedeză etc. Lucrările conferinţei au fost deschise de dr. hab. Eugen Sava, director general al muzeului, iar moderatorii conferinţei au fost dr. Erik Horberg şi profesorul Ion Eremia.

Dr. Åsa Karlsson, în comunicarea sa „Carlopolis – oraş suedez pe malurile Nistrului", a oferit puncte de vedere noi în ceea ce priveşte viaţa oraşului suedez pe malurile Nistrului, iar Zeki Kavanos a făcut în „Documente din arhivele Suediei şi prezenţa suedeză în Imperiul Otoman" o trecere în revistă şi o analiză detaliată a unor documente referitoare la relaţiile Imperiului Otoman cu Suedia la sfârşitul secolului XVII - începutul secolului XVIII, la viaţa privată a lui Carol XII. Ucraineanul Iuri Savciuk a subliniat în referatul său „Perioada Bender în emigraţia ucraineană (1709-1714)" relaţia dintre regele suedez Carol XII şi hatmanul ucrainean Mazepa. Profesorul Lars Magnusson şi-a intitulat comunicarea „Relaţiile economice ale Suediei cu Imperiul Otoman în anii 1709-1714" şi a expus punctul său de vedere în ceea ce priveşte subiectul relaţiilor economice ale Suediei cu Imperiul Otoman în perioada aflării regelui su-

Foto 2. Vernisajul expoziţiei *Pe când Suedia era guvernata din Moldova*, Holul de la etaj, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, 1 februarie 2013.

edez la Bender şi Varniţa. Profesorul Ion Eremia a prezentat comunicarea „Carol XII şi suedezii în cronografia moldovenească din secolul al XVIII-lea", subliniind locul şi rolul regelui suedez în cronicile moldoveneşti din secolul XVIII.

Tonul pasionat al discuţiilor şi participarea activă la dezbateri a unei asistenţe numeroase au arătat cât de important este subiectul. Materialele conferinţei urmează a fi publicate într-un volum aparte, a cărui lansare este preconizată pentru 30 noiembrie 2013, ziua morţii lui Carol XII. Intervenţiile unor oameni de cultură din Suedia şi din Republica Moldova, ale unor ex-ambasadori au oferit prilej de meditaţie şi au îndemnat pe cercetători şi muzeografi să continue investigaţiile istorico-documentare în arhivele Suediei, Rusiei, Ucrainei, Turciei, României, iar rezultatele să le însumeze într-o culegere de documente. Considerăm necesar de a continua săpăturile arheologice la Varniţa şi de a implica şi cercetători din Suedia. Rezultatele tuturor investigaţiilor, fie de teren, fie de arhivă, ar contribui la conceperea şi amenajarea unui Centru de studii moldo-suedeze la Chişinău şi a unui aşezământ muzeal la Varniţa. Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei ar putea să se implice în elaborarea şi realizarea unui proiect de cercetări ale segmentului comun de istorie moldo-suedeză, alături de alte instituţii din Suedia, Turcia, Ucraina, România, Rusia. Un asemenea proiect ar contribui nu numai la obţinerea unor anumite rezultate ştiinţifice şi la promovarea lor, dar şi la înţelegerea, colaborarea dintre cercetătorii din diverse ţări, la crearea unor anumite parteneriate ştiinţifice. Elaborarea şi realizarea unui asemenea proiect ar fi şi un omagiu adus regelui suedez Carol XII care a fost un pasionat al ştiinţelor şi care chiar de la Varniţa a reuşit să organizeze câteva expediţii în ţările Orientului Apropiat cu participarea militarilor Cornelius Loos şi Conrad Sparre, cunoscuţi şi ca pictori iscusiţi. Ca rezultat al expediţiilor a fost colectat un bogat material ştiinţific despre unele ţări ale Orientului Apropiat, au fost executate mai multe schiţe, desene, picturi ale monumentelor din aceste ţări. Regele Carol XII intenţiona să publice un catalog ilustrat şi o lucrare ştiinţifică, dar o bună parte a materialelor adunate în cadrul expediţiilor a fost distrusă în timpul *calabalâcului* de la Varniţa, iar altă parte se află şi astăzi în fondurile Muzeului Naţional de la Stockholm.

În cadrul manifestărilor consacrate aniversării a 300-a de la *calabalâcul* de la Varniţa şi aflării regelui suedez Carol XII la Bender şi Varniţa, discursurile, referatele, alocuţiunile oficialităţilor, cercetătorilor, muzeografilor au fost axate atât pe probleme de cercetare a evenimentelor legate de numele regelui suedez, de istoria comună a mai multor popoare la începutul secolului XVIII, cât şi pe problema necesităţii valorificării unui segment de istorie comună moldo-suedeză. Evident că valorificarea publică este una importantă pentru că oferă repere sigure în ceea ce priveşte păstrarea memoriei istorice, în educaţia sentimentului de mândrie pentru ţară şi neam, a patriotismului, a toleranţei faţă de alte popoare, a dragostei faţă de neam, de patrie, de personalităţile-eroi care au înscris pagini semnificative în istoria ţării. Viaţa, activitatea, campaniile militare ale regelui Carol XII sunt studiate şi cunoscute în Suedia. În această ţară există şi diverse colecţii publice care însumează numeroase documente, lucruri personale, arme şi armament, diverse piese de vestimentaţie, artă plastică care reflectă subiectul „Carol XII". Este important să subliniem că, odată ce avem un segment de istorie comună moldo-suedeză, este necesar ca şi în Republica Moldova să avem o instituţie muzeală care ar reflecta subiectul în cauză. Există localitatea Varniţa, care este cunoscută şi ca locul unde a fost dislocată tabăra regelui suedez în anii 1711-1713 cu „casa regelui" reşedinţa regelui şi cu toate celelalte construcţii – cancelaria, grajdurile, diverse acareturi, cazarma pentru ostaşi şi altele. Există documente de epocă, informaţii concrete privind tabăra regelui de la Varniţa, viaţa acestei tabere, ceea ce ne încurajează în ideea de a reconstitui această tabără în formula unei instituţii muzeale. Este o idee lansată de mult, chiar din anii ’20 ai secolului XX, atunci, în 1926, s-a reuşit, împreună cu partea suedeză doar de a inaugura la Varniţa un monument consacrat lui Carol XII, care a suportat toate vitregiile istoriei şi există şi astăzi. Ideea unui muzeu a revenit în mentalitatea publică în ultimul deceniu al secolului XX. Există un proiect conceptual de muzeu la Varniţa, dar deocamdată nu avem realizări deosebite. Credem că a venit timpul ca, cu eforturi comune, moldo-suedeze, să realizăm această idee – a face un muzeu, care să fie un loc, un spaţiu de cercetare, valorificare a memoriei istorice, un loc de comemorare a eroilor şi a faptelor acestora, un loc sfânt pentru suedezi, finlandezi, alte popoare baltice şi pentru toţi cei ce trăiesc în Republica Moldova.

Bibliografie

Catalogue 2008: Catalogue of the exhibition "Ukraine – Sweeden at the crossroads of history (XVII-XVIII centuries)" (Kyiv 2008).

Ciobanu 1926: Şt. Ciobanu, Basarabia (Chişinău 1926).

Grőnhammar, Nestor 2011: A. Grőnhammar, S. Nestor, The Royal Armoury (Värnamo 2011).

Тарле 1950: Е. Тарле, Карл XII в 1708-1709 годах. Вопросы истории 6, 1950, 22-56.

Museum Event 2013: International Project *When Sweden was ruled from Moldova*

Abstract

Implementation of the project *When Sweden was ruled from Moldova* is considered highly significant museum event of 2013. It is an international scientific cultural project having several thematic components, geographical landmarks and stages of implementation.

The project is dedicated to the 300th anniversary of the event known as "Kalabalyk at Varnita" and the stay of Swedish King Charles XII at Bender and Varnita in 1709-1713. It aims to preserve the historical memory and promote the historical and cultural heritage that reflects a common segment of the Moldavian-Swedish history and is associated with the name of Swedish King Charles XII, as well as to deepen the collaboration between Swedish, Turkish and Moldavian researchers.

Opening of the activities on the project took place in Chisinau, in the Blue Room of the National Museum of History of Moldova. The first stage of the project was held in Chisinau and Varnita from 1 to 2 February 2013; it consisted of the opening ceremony, presentation of the thematic exhibition, and the international scientific conference. The next stages will take place in Istanbul and Stockholm. The event was organized by the Royal Armory (Stockholm), Embassy of Sweden in the Republic of Moldova, National Museum of History of Moldova, and Embassy of the Republic of Moldova in Sweden.

List of illustrations:

Photo 1. Opening of the project *When Sweden was ruled from Moldova*, the Blue Room of the National Museum of History of Moldova, February 1, 2013.

Photo 2. Opening of the exhibition *When Sweden was ruled from Moldova*, the upstairs hall of the National Museum of History of Moldova, February 1, 2013.

Событие в музейной жизни 2013 года: Международный проект *Когда Швецией правили из Молдовы*

Резюме

Реализация проекта *Когда Швецией правили из Молдовы* является выдающимся событием музейной жизни 2013 года. Это многоэтапный международный культурно-научный проект, отличающийся широтой тематики и географического охвата.

Проект посвящен 300-летней годовщине события, известного как «Калабалык в Варнице», и пребыванию шведского короля Карла XII в Бендерах и Варнице в 1709-1713 годах. Проект направлен на сохранение исторической памяти и освещение культурно-исторического наследия, связанного с именем шведского короля Карла XII и представляющего общий отрезок истории Молдовы и Швеции, а также на углубление сотрудничества между шведскими, турецкими и молдавскими исследователями.

Открытие мероприятий в рамках проекта состоялось в Кишиневе, в Голубом зале Национального музея истории Молдовы. Первый этап проекта прошел в Кишиневе и Варнице с 1 по 2 февраля 2013 года; он состоял из церемонии открытия, тематической экспозиции и международной научной конференции. Следующие этапы пройдут в Стамбуле и Стокгольме. Мероприятия в Кишиневе были организованы стокгольмским музеем Ливрусткаммарен (Королевская сокровищница), Посольством Швеции в Республике Молдова, Национальным музеем истории Молдовы и Посольством Республики Молдова в Швеции.

Список иллюстраций:

Фото 1. Открытие проекта *Когда Швецией правили из Молдовы*, Голубой зал Национального музея истории Молдовы, 1 февраля 2013 г.

Фото 2. Открытие выставки *Когда Швецией правили из Молдовы*, холл II-го этажа, Национальный музей истории Молдовы, 1 февраля 2013 г.

25.02.2013

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

MUZEOLOGIA – ŞTIINŢĂ ACADEMICĂ SAU ECLUZĂ PENTRU ŞTIINŢELE UMANISTICE?

Elena Ploşniţă

Muzeologia este ştiinţa despre muzeu. Majoritatea specialiştilor o caracterizează ca pe o disciplină ştiinţifică independentă, care studiază „comportamentul instituţiei *muzeu* în scopul dezvoltării şi optimizării activităţilor sale în conformitate cu necesităţile societăţii" (Florescu 1998, 6). Muzeologul francez G.H. Rivière considera că „muzeologia este o ştiinţă aplicată, ştiinţa muzeului. Ea studiază istoria şi rolul lui în societate, formele specifice de cercetare şi conservare fizică, de prezentare, de animare şi de difuzare, de organizare şi funcţionare, de arhitectură nouă şi muzealizată, siturile primite sau alese, tipologia sau deontologia" (Rivière 1981, 40). Muzeologia se opune într-o oarecare măsură muzeografiei, care defineşte totalitatea practicilor legate de muzeologie. Începând cu anii ’60 ai secolului XX în ţările Europei de Est muzeologia a fost treptat considerată ca o ştiinţă pe cale de constituire şi ca o disciplină luată aparte. Z. Stranský menţiona că „muzeologia este o disciplină ştiinţifică independentă, specifică, al cărei obiect de studiu îl reprezintă atitudinea specială a Omului faţă de realitate, expresia sistemelor mnemonice care de-a lungul istoriei s-a concretizat în diferite forme muzeale. Muzeologia este un fel de ştiinţă socială care reiese din disciplinele ştiinţifice documentare mnemonice şi contribuie la înţelegerea omului în sânul societăţii" (Stranský 1980, 37). Şi Şcoala Muzeologică din Brno a definit muzeologia ca o „ştiinţă care studiază relaţia specifică dintre om şi realitate şi constă în colectarea şi păstrarea, conştientă şi sistematică, şi în aplicarea ştiinţifică, culturală şi educativă a obiectelor inanimate, materiale, mobile (mai ales tridimensionale) care sunt o mărturie documentară a dezvoltării naturii şi societăţii" (Gregorowa 1980, 20). La începutul secolului XXI, Bernard Deloche adaugă la cele cunoscute următoarele: "muzeologia este o filozofie a muzealului investită cu două sarcini: 1. ea serveşte drept metateorie pentru ştiinţa documentară intuitivă concretă; 2. ea mai este o etică, reglementată a oricărei instituţii care are funcţia de documentare intuitivă concretă" (Deloche 2007,37). Însuşi termenul muzeologie a fost folosit pentru prima dată de P.L. Martin în lucrarea sa „Praxis der Naturgeschichte", publicată în 1869 în Germania. El defineşte muzeologia ca „expunerea şi conservarea colecţiilor". Însă determinarea statutului muzeologiei ca ştiinţă s-a făcut în 1883 de către J. G. Th. von Graesse în articolul său „Muzeologia ca ştiinţă" apărut în revista *Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde* (Шулепова 2005, 13). Autorul a făcut o clasificare a tipurilor de muzee existente la acea vreme şi a încercat să stabilească potenţialul ştiinţific al muzeologiei declarând muzeologia o nouă disciplină ştiinţifică. Declaraţia făcută în 1883 este considerată drept actul de naştere al ştiinţei – muzeologia. Muzeologul român Ioan Opriş consideră că, din 1883, „muzeologia se impusese deja ca ştiinţă de sine stătătoare, deşi pretenţiile susţinătorilor ei de-a fi luaţi în serios mai stârneau pe atunci zâmbetele savanţilor. Spre 1900 tot mai mulţi au fost însă învăţaţii dispuşi să utilizeze termenul, neuitând că atunci au apărut şi marile reviste specializate *The Museum Journal*, 1900 şi *Museumkunde*, 1905" (Opriş 2000, 33).

Preocupări teoretice de muzeologie apar mai cu seamă în perioada interbelică, iar perioada postbelică a „imprimat şi muzeologiei caracterul interdisciplinar specific şi a generalizat preocupările teoretice privind muzeul ca instituţie" (Florescu 1998, 6). Începând cu anii ’60 ai secolului XX, muzeologia este introdusă ca disciplină ştiinţifică în mai multe universităţi din diverse ţări ale lumii, sunt create primele Centre de cercetare muzeologică, sunt publicate numeroase studii, apar diverse teoretizări muzeologice. Dar până astăzi există muzeologi, cercetători care contestă caracterul muzeologiei ca disciplină ştiinţifică, considerând-o o disciplină care coordonează un tip specializat de activitate culturală.

În acelaşi timp muzeologia contemporană este apreciată de majoritatea specialiştilor ca „o ştiinţă teoretică independentă, interdisciplinară, al cărei domeniu de cercetare este consacrat studiului muzeului, conceput ca un fenomen social care s-a dezvoltat odată cu comunitatea în serviciul căreia se află, atât ca trezorier şi conservator al memoriei colective, cât şi ca generator de cunoştinţe şi şlefuitor de conştiinţe, influenţând pozitiv relaţiile dintre natură, cultură şi umanitate" (Stancu, Stancu 2007, 377). După îndelungate controverse şi discuţii de specialitate, muzeologia a fost definită de ICOM (Consiliul Internaţional al Muzeelor) ca ştiinţă a muzeului, care studiază istoria şi condiţiile muzeului, structura şi rolul său în societate, sistemul specific de organizare, cercetare, conservare şi educaţie, raporturile cu mediul natural, precum şi clasificarea şi organizarea diferitelor tipuri de muzee. De fapt, muzeologia este o ramură a cunoaşterii care studiază scopul şi metodologia organizării instituţiei muzeale.

Muzeologia este concepută astăzi de marea majoritate a cercetătorilor şi de cei care îşi fac meseria în muzeu ca o ştiinţă teoretică, independentă, interdisciplinară al cărei domeniu de cercetare este consacrat muzeului şi relaţiilor sale cu realul. Este o ştiinţă teoretică independentă pentru că are „un obiect de studiu specific, studiază evoluţia şi principiile de organizare a muzeului, elaborând şi fundamentând teoretic aceste principii, care, apoi, sunt transpuse în practică prin metodele, tehnicile şi procedeele muzeografice cu care se operează în activitatea muzeului. Este o ştiinţă interdisciplinară, deoarece îmbină două laturi aflate în strânsă interdependenţă, fiecare antrenând mai multe discipline academice. Prima dintre acestea defineşte muzeologia ca ştiinţă care caută să elaboreze teorii şi să găsească mijloacele cele mai potrivite pentru transmiterea membrilor societăţii, pe cale vizuală, orală şi scrisă, diferite aspecte legate de ştiinţă, tehnică, cultură şi artă. Acest vast câmp de activitate pune muzeologia în strânsă legătură cu disciplinele umanistice. Cealaltă, prin scopurile sale de conservare şi restaurare a patrimoniului cultural, are trăsături comune cu medicina şi cu fitopatologia" (Stancu 2007, 378).

Deşi a trecut mai mult de un secol de la declaraţia lui Graesse şi jumătate de secol de când ICOM a statutat muzeologia ca ştiinţă independentă, adică un segment al sferei de activitate umană având ca funcţie dobândirea şi sistematizarea teoretică a cunoştinţelor despre o realitate – muzeul, mai sunt lucrători în muzee care nu acceptă sau se îndoiesc de faptul că muzeologia este o ştiinţă independentă, interdisciplinară şi nu o seamă de activităţi practice. Care sunt cauzele scepticismului manifestat încă de unii lucrători din muzee faţă de statutul de ştiinţă acordat muzeologiei? Cercetătorii răspund la această problemă în mod diferit. Majoritatea specialiştilor consideră că există doi factori: în primul rând activitatea în muzeu operează cu o mare eterogeneitate de obiecte care aparţin la peste 20 de ramuri ale ştiinţei, ceea ce creează dificultăţi în sporirea nivelului de conceptualizare a activităţii din muzeu, în al doilea rând mulţi dintre lucrătorii din muzeu tind să se concentreze asupra domeniului lor de specialitate (disciplina de bază).

Dezvoltarea şi instituţionalizarea preocupărilor şi tendinţelor, pe lungul drum al emancipării muzeologiei ca ştiinţă academică, nu au fost rodul unei cercetări ştiinţifice programate. Ele s-au datorat mai degrabă perceperii practice a acestei nevoi, de către specialiştii implicaţi direct în activitatea muzeului. Astăzi „când s-a cristalizat o muzeologie teoretică, cea mai bună cale de abordare a activităţii din muzeu se pare a fi aceea în care practica pleacă de la teoria muzeală şi care evidenţiază un echilibru convenabil între estetică şi sinteză, între filozofie, ştiinţă, istorie, artă şi tehnică" (Stancu, Stancu 2007, 378).

Muzeologia este o ştiinţă tânără şi drumul spre afirmare al muzeologiei a fost destul de lung şi anevoios. Începând cu anii '50 ai secolului XX sunt înregistrate tot mai multe preocupări privind muzeul ca instituţie şi muzeologia ca ştiinţă. Astfel cehul Jiři Neustupnỳ a fost unul dintre primii muzeografi care au pus în discuţie statutul muzeologiei ca ştiinţă independentă, expunându-şi ideile sale în lucrarea *Chestiuni de muzeologie modernă*, publicată în 1950. El şi-a continuat cercetările, publicând mai multe lucrări şi încercând să răspundă la întrebarea *Ce este muzeologia* (Neustupnỳ 1971, 67) iar în 1980 publică un studiu fundamental intitulat *Muzeologia o disciplină academică*. În final el a acceptat muzeologia ca ştiinţă, fără a putea, însă să-i definească orientarea sa cognitivă. Acest lucru l-a realizat Z. Stranský. Continuând cercetările lui Neustupnỳ, acesta a făcut pasul decisiv către formularea orientării teoretico – sintetică în muzeologie. Tot

Z. Stranský a formulat cele trei criterii de bază pentru confirmarea muzeologiei ca ştiinţă independentă, ca disciplină academică: istoricitatea; un sistem logic intern de informaţii ştiinţifice; o necesitate socială obiectivă

Z. Stranský a propus şi o schemă de periodizare a istoriei formării şi dezvoltării muzeologiei. Mai târziu, muzeologi din Europa, mai ales cei din ţările lagărului socialist vor propune diverse scheme de periodizare. Dar şi astăzi unii cercetători, în funcţie de pe ce bază abordează această problemă, propun diverse scheme de periodizare a istoriei formării şi dezvoltării muzeologiei. Prima etapă majoritatea cercetătorilor o caracterizează ca o etapă preştiinţifică, deşi hotarele de sus şi jos sunt determinate în mod divers. În această perioadă putem vorbi doar despre primii paşi în acumularea experienţei de muzeu, de experienţa empirică. Noţiunile despre activitatea muzeală ca o activitatea specifică culturală au început să se creeze în perioada Renaşterii. Prima încercare de a formula o teorie muzeală cercetătorii consideră lucrarea lui S. von Kicber, apărută în 1656 la München, şi voluminoasa carte a lui I. D. Major *Unvorgreiffliches Bedencken von Kunst-und Naturalien-Kammern insgemein,* care a văzut lumina tiparului la Kiel, în 1674. În 1727, G. Nikelius publica la Leipzig lucrarea *Muzeografie sau îndrumar pentru înţelegerea corectă şi înfiinţarea utilă a muzeorumului sau a camerelor de rarităţi,* în care pentru prima dată a introdus termenul *muzeografie* şi a încercat pentru prima oară să facă o clasificare a tipurilor de muzee existente la acea vreme.

La a doua etapă are loc formarea muzeologiei ca domeniu independent al cunoştinţelor despre muzeu. La sfârşitul secolului al XVIII - începutul secolului al XIX-lea pe savanţi îi frământă gândurile despre rolul şi locul muzeului în societate şi în cultură. Se fac primele generalizări teoretice, sunt elaborate anumite definiţii, are loc formarea metodicii ştiinţifice a direcţiilor principale de activitate muzeală. Începând cu 1870 apar publicaţiile periodice de muzeologie. Sunt elaborate diverse concepţii de organizare a muzeelor. În Rusia, spre exemplu, pe parcursul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea apar mai multe publicaţii care conţin reflecţii, idei despre muzeu, despre esenţa şi semnificaţia acestei instituţii. Pentru Rusia, această perioadă se caracterizează prin abundenţa reflecţiilor despre muzeu, a concepţiilor despre organizarea muzeelor; principiile teoretice capătă forme sau sunt însumate în aşa-numitele proiecte muzeale. Primele proiecte care au propus modele de instituţii muzeale democratice şi care au depăşit practica muzeală din acea vreme au apărut în prima jumătate a secolului XIX, autorii lor fiind membrii cunoscutului cerc „Rumeanţev" – F.P. Adelung şi B.G. Vihman. La sfârşitul secolului al XIX-lea se formează şi este promovată concepţia filosofică despre lume a filosofului utopist N.F. Fiodorov. El este unicul filosof rus în a cărui doctrină o atenţie enormă, un loc aparte este acordat instituţiei muzeale. Are mai multe studii în care tratează problema muzeului, dar cel mai important rămâne a fi „Muzeul, semnificaţia şi destinaţia lui". Concepţia muzeologică rusă până în anii ’20 ai sec. XX este dezvoltată de G. Maliţki, F. Şmidt, I. Grabari, A. Zelenko şi alţii. F. Şmidt, primul în muzeologia rusă a formulat noţiunile privind tipologia muzeelor, expoziţia muzeală, a elaborat o originală schemă de clasificare a instituţiilor muzeale şi principiile de creare a expoziţiei muzeale. O etapă nouă în dezvoltarea gândirii muzeologice începe în URSS odată cu crearea Instituitului de Cercetări Muzeologice, cu apariţia în 1955 a lucrării „Bazele muzeologiei sovietice".

Şi muzeografia românească are anumite contribuţii la închegarea teoriei muzeologice, unii muzeografi propunând importante idei şi concepţii teoretice în muzeologie, chiar dacă în România termenii *muzeologie* şi *muzeografie* s-au folosit cel mai adesea pentru a defini o singură ştiinţă. Sunt binecunoscute concepţiile în domeniu ale lui Al. Tzigara-Samurcaş, Romulus Vuia, Dimitrie Gusti, Grigore Antipa, George Oprescu şi alţii

Anii ’60-’80 ai secolului XX sunt marcaţi prin discuţiile pe plan internaţional privind competenţa, dreptul de recunoaştere a muzeologiei în calitate de disciplină ştiinţifică independentă. Discuţii interesante au loc în Germania şi în Cehoslovacia. Rezultatele discuţiilor au fost publicate în diverse culegeri de specialitate, în ele se argumentează necesitatea includerii muzeologiei în numărul disciplinelor documentare. Acest punct de vedere şi-a găsit reflectare în lucrarea lui I. Jahn *Muzeologia ca disciplină ştiinţifică şi de studiu*. Tocmai în această perioadă are loc dobândirea de către muzeologie a statutului de disciplină ştiinţifică independentă – sunt scrise multe lucrări ştiinţifice de muzeologie, este elaborat limbajul specific

al muzeologiei, care este aprofundat în dicţionare ce apar în diverse ţări ale lumii, sunt determinate asemenea termeni ca obiect, metode muzeografice. Muzeologia este recunoscută oficial şi ca un domeniu independent al ştiinţei, cu caracter interdisciplinar şi care se dezvoltă, evoluează de acum şi în afara muzeelor, ca disciplină de studiu. Trebuie să menţionăm, că cercetătorii europeni au fost şi sunt acei care au adus contribuţii la dezvoltarea şi constituirea muzeologiei ca ştiinţă independentă. Printre cercetătorii străini trebuie să-i numim pe J. Beneš, J. Neustupný, A. Gregorowa (Cehia), W. Herbst, K. Schreiner (Germania), W. Gluzinski, J. Żugulski (Polonia). În mod deosebit trebuie să menţionăm aportul cehului Z. Stranský – el a elaborat principiile teoretice ale muzeologiei, a determinat noţiunile de bază – muzealizare, necesitate muzeală, semnificaţie muzeografică, valoare muzeală. Datorită lui, Cehia a fost prima ţară unde muzeologia a fost inclusă în Registrul disciplinelor ştiinţifice.

La conferinţa generală a ICOM, care a avut loc la Moscova în 1977, în scopul coordonării cercetărilor teoretice muzeologice a fost creat Comitetul ICOFOM (Comitetul Internaţional de Muzeologie). Primul număr al revistei ICOFOM – *Museological Working Papers* a fost consacrat temei „Muzeologia – ştiinţă sau numai activitate practică". Discuţiile privind este muzeologia ştiinţă sau nu şi ce fel de ştiinţă au continuat. Începând cu 1976 muzeologi din diverse ţări au depus un efort enorm pentru elaborarea unui dicţionar care ar însuma toţi termenii de muzeologie. În 1983 la Moscova este publicat *Краткий словарь музейных терминов* (Mic dicţionar de muzeologie), iar în 1986 la Budapesta apare *Dictionarium museologicum*. În 1983 apare *Noua muzeologie,* scopul căreia este integrarea muzeului în mediul social, socializarea muzeului. Noua muzeologie evidenţiază rolul social al muzeului, caracterul interdisciplinar, noile tipuri de comunicare muzeală.

În pofida la toate cele spuse anterior, înţelegerea, acceptarea sau atitudinea faţă de muzeologie ca ştiinţă rămâne diferită în diverse ţări. În unele ţări predomină abordarea empirică a muzeologiei. Unii cercetători nu sunt dispuşi să recunoască muzeologia ca ştiinţă. Un reprezentant tipic al unei asemenea abordări în SUA este V. Berns, care limitează, îngustează câmpul muzeologiei doar la studierea şi clasificarea pieselor de muzeu şi a colecţiilor muzeale. Autorul neagă specificul activităţii muzeale şi existenţa, prezenţa unei baze teoretice proprii. În Europa o atitudine rezervată faţă de muzeologie ca ştiinţă a avut-o J. Neustupný, cercetătorul care unul dintre primii, începând cu 1950 a pus problema muzeologiei în lucrările sale. Din punctul lui de vedere muzeologia nu are obiect şi metodă specifică şi aceasta nu permite de a o considera disciplină ştiinţifică (Neustupný 1971, 67).

Trebuie să spunem că în multe ţări predomină elaborările metodice pe direcţii concrete de activitate muzeală, dar în anumite ţări evoluează şi cercetările teoretice. Printre cercetătorii teoreticieni care au contribuit la dezvoltarea acestei ştiinţe este necesar să-i numim pe E. Aleksander (SUA), J. Romeder (Germania) V. Sofka (Suedia). O apreciere mondială au căpătat cercetările lui Kenneth Hudson, orientate spre analiza interacţiunii muzeului cu societatea, rolul muzeului în societatea contemporană, elaborările teoriei comunicării de D. Cameron, publicaţiile lui G.H. Rivière despre ecomuzeologie etc.

Astăzi cercetătorii consideră că este necesar de a evidenţia o nouă etapă în dezvoltarea muzeologiei, începând cu anii ’90 ai sec. XX şi care este motivată prin introducerea în muzeologie a noilor tehnologii. Însă, recunoscând meritele acestor noi tehnologii, suntem convinşi că ele nu schimbă sau nu ar trebui să schimbe esenţa activităţii muzeale, funcţiile principale sociale ale muzeului şi misiunea lui în societatea contemporană. Unii cercetători consideră că „apariţia unei asemenea ramuri a ştiinţei ca muzeologia poate fi considerată ca o urmare directă a informatizării societăţii contemporane, care a adus la un surplus de informaţie nu numai la nivel social dar şi în rândul diverselor discipline ştiinţifice" (Белолипецкая 2012, 22).

Muzeologia fiind o ştiinţă academică, o disciplină ştiinţifică, are o anumită structură. Discuţiile cele mai aprinse între cercetători se concentrează în jurul problemei are muzeologia însemne deosebit de importante ca disciplină ştiinţifică: obiect, metodă, limbă şi structură? Determinarea acestor noţiuni este condiţionată de tradiţiile şcolilor naţionale de muzeologie, de caracterul şi nivelul de dezvoltare a muzeologiei, de gradul de integrare a muzeologiei în viaţa social-culturală a societăţii. Încă în 1950 J. Neustupný a propus divizarea muzeologiei în muzeologie generală şi specială.

Muzeologia specială este legată concret de disciplinele de profil, ea poate fi numită şi muzeologie domenială. În privinţa muzeologiei generale cercetătorii de cele mai multe ori folosesc structura elaborată de Z. Stranský. Conform acestei structuri muzeologia cuprinde următoarele părţi: istoria, teoria, istoriografia muzeală şi muzeografia aplicată. La determinarea obiectului muzeologiei între cercetătorii aproape că nu există contradicţii, toţi consideră că obiectul muzeologiei este muzeul ca institut social în toate manifestările sale.

Astăzi în muzeologia contemporană, internaţională, în funcţie de o poziţie teoretică sau alta, s-au statornicit mai multe abordări în determinarea esenţei cercetărilor muzeologice. Abordarea obiectuală (cercetătorii I. Jahn, Z. Brun, R. Lang pun în centrul discuţiilor – obiectul muzeal). Studierea funcţionării obiectului muzeal în muzeu este importantă pentru cercetare, importantă pentru muzeologie ca ştiinţă. Părtaşii abordării obiectuale văd principala sarcină a muzeologiei în identificarea criteriilor de muzeologizare a obiectelor pentru rezolvarea problemei de selectare, păstrare şi reprezentare (Шулепова 2001, 20). Această abordare astăzi, când discutăm foarte mult despre patrimoniul imaterial, devine tot mai vulnerabilă.

O altă abordare este cea axiologică – adică o abordare ţinând cont de valoarea obiectului, propusă de Z. Stranský şi A. Gregorowa). În cadrul acestei abordări se studiază caracteristicile obiectelor de patrimoniu, determinând „interesul muzeal" al omului faţă de ele. La baza acestei abordări stă noţiunea de „necesitate muzeală", elaborată de Z. Stranský. Această necesitate muzeală a apărut la o anumită etapă de dezvoltare a societăţii, când omul a simţit necesitatea de a colecta şi păstra anumite obiecte care documentau realitatea istorică, procesele sociale.

Abordarea instituţională propune în calitate de obiect al muzeologiei examinarea muzeului ca institut social (I. Beneš, V. Vinter). Abordarea instituţională consideră că obiectul muzeologiei este muzeul ca institut social.

Reprezentanţii abordării culturologice (K. Schreiner, Tomislav Šola) consideră muzeologia ca o parte a disciplinelor ce se ocupă cu studierea şi protejarea moştenirii culturale.

Abordarea comunicativă – analizează muzeul ca un sistem de comunicare, şi este astăzi o abordare promovată insistent în literatura muzeologică.

O altă abordare este cea lingvistică – propune de a examina obiectele muzeale ca semne şi propun determinarea structurii muzeologiei în corespundere cu aceste semne. În cercetările fundamentale muzeologice sunt incluse cercetările de organizare lingvistică internă, spre exemplu – teoria activităţii de patrimoniu este numită – lexicologia muzeală, teoria atribuirii muzeale – semantica muzeală, teoria organizării expoziţiei – gramatica muzeală, teoria categoriilor de expoziţii – stilistica muzeală şi altele.

În toate abordările propuse de cercetători există anumite adevăruri. De aceea majoritatea specialiştilor propun astăzi integrarea tuturor acestor metode – adică o abordare complexă. Plecând de la cele spuse, putem afirma că obiectul muzeologiei este ansamblul specific al legităţilor obiective, identificate în procesul de păstrare, transmitere a informaţiei sociale importante, tradiţiilor emoţiilor prin intermediul obiectelor de muzeu.

În ceea ce priveşte metoda de cercetare a muzeologiei, opiniile sunt diverse. Cei care nu consideră muzeologia o ştiinţă independentă, afirmă că muzeologia nu are nici metodă de cercetare. Cei care o consideră ştiinţă, cred, că muzeologia, aflându-se într-o perioadă de dezvoltare, este în proces de elaborare a metodei, dar deocamdată utilizează metodele din ştiinţele umanistice şi ale naturii. Muzeologia specială utilizează metodele ştiinţelor de profil, cea generală foloseşte diverse metode din psihologie, sociologie, ştiinţele naturii. În general, trebuie să spunem că metodele utilizate în muzeologie creează un sistem specific de metode care nu sunt caracteristice nici unei alte discipline ştiinţifice.

Ştiinţa nu poate exista, funcţiona fără a avea o limbă specifică, o terminologie specifică. În acest sens, în muzeologie, pe parcursul secolului XX au fost făcute eforturi colosale pentru elaborarea aparatului de noţiuni. În 1986 la Budapesta apare *Dicţionarul de muzeologie*, tradus în 20 de limbi, anterior în Rusia a fost publicat *Mic dicţionar de muzeologie,* apoi *Dicţionarul de terminologie muzeală*, nu de mult a apărut şi *Enciclopedia muzeelor din Rusia* – o lucrare fundamentală, cu un mare compartiment de terminologie muzeală. În 2011, la Paris este publicat *Dicţionarul enciclopedic de muzeologie*, prima lucrare fundamentală de teorie muzeală în limba franceză, majoritatea lucrărilor apărute până acum în Europa fiind gân-

dite în franceză, dar scrise în engleză. În general, trebuie să menţionăm că limba muzeologiei, terminologia muzeologiei este în permanentă dezvoltare şi aceasta este un lucru firesc.

Când discutăm despre ştiinţa numită muzeologie, este important să cunoaştem, să stabilim şi locul muzeologiei în sistemul ştiinţelor. Determinând locul muzeologiei în sistemul ştiinţelor, cercetătorii întâmpină greutăţi în încercarea de a fixa această disciplină la ştiinţele sociale, istorice, naturale sau tehnice. Pentru că instituţia muzeală documentează toate fenomenele culturale, naturale, sociale, cercetătorii constată legătura muzeologiei cu toate aceste trei grupuri de discipline ştiinţifice. Această se referă în primul rând la muzeologia specială care este strâns legată cu disciplinele de profil. Această legătură se bazează pe faptul că unul şi acelaşi obiect poate fi obiect de studiu atât al muzeologiei cât şi al altor discipline. Muzeologia generală, care studiază probleme de geneză, transmiterea informaţiei prin intermediul obiectelor muzeale şi funcţionarea muzeelor în societate la diverse etape istorice, cercetătorii sunt înclinaţi să o atribuie la ştiinţele sociale sau culturologie. În afară de istorie, muzeologia este strâns legată de filozofie. La interferenţa muzeologiei cu pedagogia, cu sociologia, au apărut noi discipline ca pedagogia muzeală, sociologia muzeală etc. Cercetătorii ruşi în toate timpurile au considerat că istoria muzeelor este parte componentă a culturii, mulţi examinează muzeul ca formă a culturii. La începutul secolului XXI cercetătorul N.A. Tomilov a definit muzeologia ca disciplină culturologică, afirmând că „muzeologia este ştiinţa care studiază obiectele de muzeu, particularităţile lor sociale, procesele muzeale în dinamică istorică" (Томилов 2001) 34).

Aşadar, astăzi, în majoritatea ţărilor, muzeologia este definită ca o ştiinţă umanistică, care se află în strânse legături cu ştiinţele sociale, naturale şi tehnice. Muzeologia împrumută de la ele anumite metode de cercetare, elemente de terminologie, adaptându-le pentru rezolvarea sarcinilor proprii. Discuţiile privind locul muzeologiei în sistemul ştiinţelor continuă şi astăzi, şi în majoritatea ţărilor problema aceasta este rezolvată având în vedere tradiţiile şcolii muzeologice naţionale. În Republica Moldova muzeologia este clasată la domeniul de cercetare Istorie. Această orientare este justificată prin dezvoltarea şi abundenţa muzeelor de istorie din republică şi graţie rolului acestora în păstrarea conştiinţei istorice pe care îl îndeplinesc astăzi muzeele din Republica Moldova, prin faptul că există o tradiţie în ceea ce priveşte studierea muzeologiei în instituţiile de învăţământ superior, care s-a făcut din anii '70 ai secolului XX, la Universitatea de Stat, Facultatea de Istorie. Cercetătorul Ia. Dolak, în 2009, la Sankt Petersburg, în cadrul unei conferinţe internaţionale, afirma următoarele: „Clasificarea muzeologiei în sistemul altor ştiinţe este o problemă ea însăşi. La Zagreb o atribuie la ştiinţele informaţionale, în Cehia la ştiinţele istorice. Şi atâta timp cât muzeologia nu va deveni o ştiinţă definitiv stabilită, existenţa ei va fi pusă sub semnul întrebării de binevoitori, gata să pună sub semnul întrebării însuşi faptul existenţei ei" (Долак 2009, 13).

Analiza etapelor parcurse spre recunoaşterea muzeologiei ca ştiinţă ne permit să afirmăm că muzeologia a ajuns în stadiul de ştiinţă teoretică independentă, pluridisciplinară începând din deceniile 7-8 ale secolului XX. Privind retrospectiv, suntem bucuroşi să constatăm că am fost părtaşi la această activitate de fundamentare a muzeologiei ca ştiinţă a muzeului. Muzeele şi muzeografii din Republica Moldova şi-au adus contribuţia la emanciparea muzeologiei, dar aceasta este subiectul unei alte comunicări. Există şi astăzi, inclusiv în lumea muzeală de la Chişinău, cercetători, muzeografi sceptici. Este dreptul lor să rămână ca atare şi este în favoarea cercetării muzeologice. Contradicţia este necesară pentru că numai ea generează dezvoltarea.

În prezent, principala caracteristică a muzeului contemporan este publicitatea, caracterul public al acţiunilor sale, pentru că activitatea rezultate ale cărei nu sunt cunoscute de publicul larg, în societatea contemporană informaţională ea nu există. Deşi obiectul de patrimoniu este pilonul activităţii muzeale, trebuie să menţionăm că muzeele lumii practic nu se ocupă cu studierea acestor obiecte care sunt păstrate în fonduri, muzeele devin centre de desfăşurare a forurilor ştiinţifice, congreselor ştiinţifice. Obiect de cercetare al muzeologiei devine nu obiectul muzeal, ci generarea, naşterea de către obiect a sensurilor şi textelor culturale, care sunt părţi componente ale celor mai diverse ştiinţe. Muzeologia nu pur şi simplu studiază obiectul, ea se străduie să-l înscrie într-un spaţiu cultural mai larg, trecând la concluzii, generalizări ce caracterizează unele stări, părţi componente ale vieţii omului.

Bibliografie

Deloche 2007: B. Deloche, Definition du musée. In: F. Mairesse, A. Desvallees, Vers une redefinition du musée? (Paris 2007), 37-43

Gregoreva 1980: A. Gregoreva, La muséologie – science ou seulement travail pratique du musée. Museological Working Papers 1, 1978, 9-21.

Florescu 1998: R. Florescu, Bazele muzeologiei (Bucureşti 1998).

Neustupný 1971: J. Neustupný, What is museology. Museums Journal 2, 1971, 67-68.

Opriş 2000: I. Opriş, Transmuseographia (Bucureşti 2000).

Rivière 1980: G.H. Rivière, Critéres pour la place muséologie dans la système de science. Museological Working Papers 1, 1980, 39-41.

Stancu, Stancu 2007: R. Stancu, D.I. Stancu, Muzeologia – ştiinţă independentă sau disciplină auxiliară. In: In Honorem Ioan Opriş. Patrimoniu-muzeografie. Monumente istorice (Braşov 2007), 377-389

Stranský 1980: Z. Stranský, Museology as a Science. Museologias XI, 1980, 33-40.

Белолипецкая 2012: Н. Белолипецкая, Трансформация музейных функций в условиях информатизации общества. Мир музея 1, 2012, 22-25.

Долак 2009: Я. Долак, Музеология – настоящее и будущее. В: Музеология – Музееведение в XXI веке: проблемы изучения и преподавания (Санкт Петербург 2009).

Томилов 2001: Н.А. Томилов, Общая музеология (Омск 2001).

Шулепова 2005: Э.А. Шулепова (отв. ред.), Основы музееведения (Москва 2005).

Museology: an academic discipline or form of cultural activity?

Abstract

Museology is the science of museums. Most experts characterize it as an independent applied scientific discipline, which studies how museums develop and optimize their activities to meet the needs of society. The term "museology" was first mentioned in the work by P.L. Martin "Praxix der Naturgeschichte" published in 1869 in Germany. But the determination of the status of museology as a science was first given by J. G. Th. Von Graesse in the article "Museology as a Science" published in the magazine „Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde" in 1883. The author announced a new scientific discipline of museology and tried to highlight its research potential. Thus, museology as a science began in 1883.

Since 1960s museology museology is introduced as a scientific discipline in many universities around the world; there were created first centers of museological research, published numerous papers on museums. However, so far, some experts deny the scientific character of museology considering it "a discipline that coordinates a specialized type of cultural activity".

In his article, the author analyzes the path of museology in the process of its development as a scientific discipline, identifies the problems of its classification in the system of sciences, and highlights the contributions of some researchers (P. van Mensch, J. Neustupny, T. Šola, Z. Stransky, R. Florescu, etc.) to the consolidation of its status of an independent science. In conclusion, the author believes that museology is an academic science, but a relatively young and developing.

Музееведение – академическая дисциплина или вид культурной деятельности?

Резюме

Музееведение (или *музеология*) – это наука о музее. Большинство специалистов полагают, что это самостоятельная научная дисциплина прикладного характера, которая изучает музеи в целях развития и совершенствования их деятельности в соответствии с потребностями общества. Сам термин «музеология» впервые упоминается в работе П.Л. Мартина „Praxix der Naturgeschichte", опубликованной в 1869 году в Германии. Но определение статуса музеологии впервые было дано Дж. Грассе в статье «Музеология как наука», опубликованной в «Журнале музеологии и антиквариата» в 1883 году. Дж. Грассе объявил музеологию новой научной дисциплиной и попытался обозначить ее исследовательский потенциал. Таким образом, музеология как наука зародилась в 1883 году.

С 60-х гг. XX века музеология как научная дисциплина изучается во многих высших учебных заведениях разных стран мира, создаются первые центры музееведческих исследований, публикуются многочисленные труды по теории музейного дела. Однако, до сих пор некоторые специалисты отрицают научный ха-

рактер музееведения, считая его совокупностью блоков информации относительно музея и практических направлений его деятельности.

В своей статье автор анализирует путь, пройденный музеологией в процессе ее становления как научной дисциплины, определяет проблемы ее классификации в системе наук, освещает вклад некоторых исследователей-музееведов (П. ван Менша, И.Неуступного, Т. Шолы, З. Странского, Р. Флореску) в упрочение ее статуса как самостоятельной отрасли знания. В заключение, автор полагает, что музеология – это академическая наука, однако относительно молодая и находящаяся в процессе развития.

25.02.2013

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

Demir Dragnev, ISTORIE ŞI CIVILIZAŢIE MEDIEVALĂ ŞI MODERNĂ TIMPURIE ÎN ŢĂRILE ROMÂNE. STUDII ŞI MATERIALE

Chişinău: Cartdidact-Civitas, 2012, 596 p. ISBN 978-9975-9847-1-3

Recent a fost publicată o culegere de studii şi documente ale doctorului habilitat în istorie Demir Dragnev, profesor universitar, membru corespondent al AŞM. În culegere sunt reflectate diferite aspecte ale vieţii economice, sociale şi politice ale românilor din perioada medievală şi modernă. O bună parte din studii au un caracter istoriografic, autorul expunându-şi succint şi periodic opinia asupra unor fenomene din trecutul nostru naţional în diferite publicaţii ştiinţifice din ţară şi de peste hotare.

Volumul se deschide cu articole referitoare la perioada „marilor migraţiuni ale popoarelor", numită şi „mileniul întunecat". În studiul, publicat iniţial în 1992, se prezintă succint diverse opinii referitoare la originea românilor şi cunoscuta „teorie migraţionistă", potrivit căreia pe timpul împăratului roman Aurelian (pe la 271) populaţia Daciei a fost evacuată în Balcani, revenind în spaţiul carpato-danubiano-pontic după secolul al IX-lea, când triburile nomade ale ungurilor au imigrat la Dunărea de Jos şi apoi au ocupat şi Transilvania. La rândul său, profesorul D. Dragnev prezintă succint argumentele istoriografiei naţionale care demonstrează cu argumente convingătoare că şi după anul 271 urmaşii Daciei şi Romei au continuat să locuiască în spaţiul carpato-danubiano-pontic. De asemenea, este prezentată istoriografia românească de după 1989, când au fost revăzute unele teze cunoscute referitoare la trecutul nostru naţional. În acest context au apărut şi lucrări, care sub pretextul criticii istoriografiei marxiste şi naţionaliste, de fapt, repetă insinuările „teoriei migraţioniste". În acest context profesorul D. Dragnev, într-o adendă referitoare la lucrarea sa anterioară prezintă publicaţiile istoricilor români, care aduc noi argumente în favoarea continuităţii populaţiei româneşti din nordul Dunării. În adendă sunt menţionate opiniile istoricilor români de pe ambele maluri ale Prutului.

Dl profesor D. Dragnev mai abordează şi problema constituirii şi afirmării statului medieval românesc la est de Carpaţi. Ca rezultat al evoluţiei societăţii româneşti, în spaţiul carpato-danubiano-pontic s-a început un proces de coagulare a comunităţilor rurale în scopul organizării vieţii economice şi rezistenţei în faţa presiunii triburilor migratoare în văile unor râuri mici apar uniuni teritoriale. În perioada de finalizare a procesului de constituire a poporului român, în sursele istorice străine pentru desemnarea acestei romanităţi orientale tot mai des se utilizează termenul de valah (voloh, vlah). După cum am menţionat şi cu alte ocazii, acest termen, de origine germană, a început să fie utilizat de către străini după cucerirea Pannoniei de către Carol cel Mare la hotarul secolelor VIII-IX şi creştinarea slavilor mai întâi în Moravia, apoi a celor din Balcani şi alte părţi. Tocmai prin intermediul limbii slave bisericeşti, în societatea românească alături de noţiunea jude, de origine latină, tot mai des sunt utilizaţi termenii mai noi, cnez şi voievod, fiecare dintre ei reflectând o anumită treaptă pe scara socială şi, dacă vreţi, etapă în procesul de consolidare a uniunilor teritoriale româneşti. În continuare, sunt prezentate cunoscutele informaţii despre formaţiunea statală din nord-vestul spaţiului carpato-nistrean din 1276-1277, 1301, 1326, discuţia despre controversatul an 1359 şi constituirea Ţării Moldovei.

În acelaşi compartiment, de asemenea, este prezentă istoriografia referitoare la extinderea Ţării Moldovei pe timpul lui Bogdan I şi al urmaţilor săi. În acest context, pare stranie afirmaţia unor istorici că în sud-estul spaţiului carpato-nistrean s-ar fi aflat Kutlabuga, un emir tătar, care, de fapt, după cum a demonstrat V. Spinei, în a doua jumătate a secolului XIV-lea s-ar fi aflat în Crimeea şi nu avea nicio atribuţie directă la spaţiul de la gurile Dunării şi pământurile adiacente. Impresia că emirul Kutlabuga ar fi fost la vest de Nistru se axează pe hidronimul cu acest nume. Însă şi cu altă ocazie noi am remarcat că un Kutlabuga este menţionat printre ambasadorii mongoli ai emirului Nogai din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, fapt care ar fi putut contribui la apariţia hidronimului cu ace-

laşi nume din apropierea actualului oraş Ismail. De aici rezultă că hidronimul menţionat nu poate servi drept argument pentru a afirma că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea emirul Kutlabuga s-ar fi aflat la vest de Nistru şi nu în Crimeea, precum a demonstrat V. Spinei.

La aceasta se mai adaugă şi presupunerea unor istorici că „emirul" Dimitrie ar fi fost un tătar creştinat. O atare afirmaţie pare stranie, deoarece Dimitrie este menţionat imediat după îndelungata hănie a lui Özbek, care a promovat o politică de islamizare intensă a nomazilor din Hoarda de Aur în scopul consolidării spirituale a societăţii mongolo-tătare pe un teritoriu de la Carpaţi până la Altai, iar un oarecare „emir" tătar s-ar fi apropiat aşa de mult de populaţia românească locală încât ar fi trecut la creştinism de rit ortodox. De asemenea, în acest compartiment sunt prezentate unele izvoare, în care se întâlnesc menţiuni despre perioada constituirii Ţării Moldovei, inclusiv pomelnicul mănăstirii Voroneţ, opinii despre anii de domnie a marilor voievozi din secolul al XIV-lea, crearea unor alianţe dinastice cu Kievul, casele imperiale bizantine din Crimeea, care îi aducea lui Ştefan cel Mare şi o aureolă de protector al Ortodoxiei. La rândul ei, prezentarea domnului ţării într-o postură de moştenitor al coroanei bizantine sporea prestigiul Moldovei pe arena internaţională, creându-se impresia că în sud-estul european era pe cale să apară o a treia Romă, care ar fi putut să stopeze expansiunea Porţii în spaţiul ortodox. După cum s-a menţionat în istoriografie, titlul de „ţar", adică împărat, atribuit lui Ştefan cel Mare îi permitea domnului Moldovei să pretindă la un statut de egal în relaţiile sale cu regele Poloniei ori Ungariei.

Un interes mai vechi al profesorului D. Dragnev îl constituie dezvoltarea economică, socială şi culturală a Ţării Moldovei în perioada medie şi modernă. În acest compartiment se demonstrează că în pofida vicisitudinilor timpului populaţia Moldovei a crescut de la 47 mii gospodării de contribuabili (circa 250 mii oameni), ajungând la 140 mii gospodării impozabile (circa 700 mii persoane) în 1803 (fără sud-estul şi nordul ţării, teritorii ocupate de turci, tătari şi austrieci). De notat că în istoriografie a apărut şi opinia că în 1800, în spaţiul carpato-nistrean ar fi locuit circa 900 mii de persoane, inclusiv 190 mii pentru Bucovina.

În istoriografie s-a menţionat faptul că în evul mediu timpuriu în viaţa economică şi socială a societăţii româneşti un rol important l-a jucat comunitatea rurală, care a fost unul din pilonii de rezistenţă a populaţiei băştinaşe în timpul „marilor migraţiuni ale popoarelor". Apoi a urmat procesul de feudalizare a societăţii româneşti, pământul ajungând în mâinile unor proprietari funciari. În acest context profesorul D. Dragnev prezintă cele două opinii din istoriografia românească referitoare la originea răzeşilor, sporirea importanţei marilor boieri cu dregătorii, care obţineau venituri importante din exercitarea funcţiilor lor, creşterea obligaţiilor ţăranilor faţă de marii proprietari funciari.

Autorul cărţii recenzate vine în ajutorul cercetătorului ştiinţific în domeniul vieţii economice şi sociale cu diferite instrumente de lucru. Este cunoscut faptul că, împreună cu alţi colegi medievişti, Domnia Sa a editat mai multe izvoare istorice. Şi în această lucrare profesorul D. Dragnev publică noi documente referitoare la evoluţia proprietăţii funciare. Tot aici găsim liste ale unităţilor de măsură, utilizate în Ţara Moldovei, evoluţia preţurilor ş.a.

Dl profesor D. Dragnev şi-a expus viziunea în privinţa unor procese istoriografice din perioada sovietică referitoare la istoria noastră naţională. Domnia Sa menţionează că iniţiatorii formării RASSM erau conştienţi de faptul că această entitate a fost creată în scopuri politice, fiind îndreptată împotriva statului unitar român. În 1926, pe lângă executivul ei a fost întemeiat Consiliul Ştiinţific Moldovenesc, care urma să studieze regiunea respectivă şi cultura poporului moldovenesc, să difuzeze cunoştinţele ştiinţifice şi practice. Secţia lui de ştiinţe (fondată în 1928) publica materiale, în care era elogiată politica autorităţilor în RASSM, dar atacau vehement Bucureştiul, pregătind opinia publică în vederea unor acţiuni împotriva statului român. După reanexarea Basarabiei în 1940 şi în 1944 această activitate a fost amplificată, accentul fiind pus pe „prietenia seculară" a poporului moldovenesc cu Rusia şi Ucraina, „eliberarea" teritoriului dintre Prut şi Nistru de sub „ocupaţia străină" ş.a. În continuare profesorul D. Dragnev analizează succint „opusurile" istoriografiei postbelice de la Chişinău referitoare la diferite aspecte din istoria spaţiului dintre Prut şi Nistru. Apoi, Domnia Sa prezintă succint eforturile istoricilor oneşti din Chişinău în elucidarea adevărului istoric referitor la istoria noastră naţională.

În final, vom remarca că noul volum constituie o oglindă a eforturilor unui savant cu mare experienţă de lucru, care a abordat cele mai diverse aspecte ale istoriografiei româneşti. Lucrarea în cauză va fi citită cu mare interes atât de specialiştii în domeniu, cât şi de toţi împătimiţii de trecutul nostru naţional.

14.02.2013

*Dr. hab. Ion Chirtoag*ă, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

Dinu Poştarencu, DESTINUL ROMÂNILOR BASARABENI SUB DOMINAŢIA ŢARISTĂ

Chişinău: CEP USM, 2012, 546 p. ISBN 978-9975-71-322-1

Fără îndoială că apariţia acestui volum, intitulat *Destinul românilor basarabeni sub dominaţia ţaristă*, semnat de istoricul Dinu Poştarencu, constituie un eveniment editorial nu numai în lumea cărţii de istorie, ci şi pentru toţi cei interesaţi de soarta basarabenilor sub ocupaţia ţaristă (1812-1918). Subiectul luat în dezbatere se înscrie perfect în peisajul istoriografic al anului 2012, care a fost unul comemorativ – împlinirea a 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. A mai fost acest an unul plin de semnificaţii, mai ales în ceea ce priveşte identitatea naţională şi gradul de conştientizare a identităţii naţionale moderne printre românii basarabeni. Lucrarea dlui Dinu Poştarencu este avantajată tocmai că are repere istorice axate în tematici mereu actuale pentru istoria românilor de la est de Prut şi a statului Republica Moldova: *problema limbii române în Basarabia sub dominaţia ţaristă*. Adunând sub coperta acestei cărţi cercetări trecute, ca rod al unei munci de durată în arhivele locale, autorul şi-a propus să scoată în relief „calvarul prin care a trecut limba română în Basarabia sub regimul acvilei bicefale” (p. 7). Fără îndoială, conceptul sub care este pus acest volum nu este unul inedit. Problema limbii române a constituit mereu o piatră de încercare pentru toţi cei preocupaţi de starea cercetării trecutului Basarabiei sub ruşi. În contextul amintit problema interesului cercetătorului faţă de fenomenul limbii române este o elocvenţă în plus faţă de preferinţele acestuia pentru un anumit subiect, pentru o anumită orientare tematică. Perspectiva unei asemenea abordări în cercetarea trecutului Basarabiei sub ruşi pune în evidenţă efortul cercetătorului de a aduna o bună parte din mărturiile „extrase din diverse publicaţii şi surse de arhivă”, care stau dovadă adevărului istoric în problema limbii romane în Basarabia: „încorporaţi cu forţa la 1812 în componenţa Imperiului Rus, basarabenii au fost izolaţi în decursul celor peste 100 de ani de înstrăinare de partea poporului român, care edifica statul unitar modern şi, astfel, au fost lipsiţi de posibilitatea de a se încadra în procesul lingvistic şi literar al întregului neam românesc [...]. În aceste circumstanţe, puşi sub tăvălugul rusificării şi ignoranţei, românii basarabeni au stagnat pe parcursul dominaţiei ţariste, sub aspect cultural limba română în Basarabia nedispunând de condiţiile necesare de a evolua” (p. 7).

Aşa cum a fost concepută lucrarea de autor, aceasta are mai multe merite demne de a fi consemnate. Mai întâi vom observa munca exclusivă şi sistematizată de documentare în arhivele locale. O cercetare asiduă, temeinică a surselor celor dintâi, calitatea mai rar întâlnită chiar şi în breasla istoricilor. Dificultatea reproducerii adecvate a trecutului Basarabiei pentru perioada dominaţiei ruseşti (1812-1918), nu arareori se poticneşte de duplicitatea surselor şi/sau izvoarelor scrise aproape în exclusivitate în limba stăpânitorului, adică în ruseşte. Astfel, mizele cercetării sunt puse la încercare: munca de selectare, structurare şi interpretare a materialului arhivistic se dublează sau şi triplează pe alocuri. Istoricul-cercetător va fi nevoit, de fiecare dată, sa traducă masiv materialul documentar, să adapteze traducerea la o terminologie adecvată epocii în care ea a fost zămislită. O muncă defel uşoară, care cere profesionalism şi timp. În ce măsură a reuşit dr. Dinu Poştarencu să treacă peste aceste impedimente lingvistice vor judeca specialiştii în domeniu. Noi suntem obligaţi să semnalăm rezultatele unor cercetări istorice ajustate la exigenţele disciplinei istorice.

***

Autorul îşi structurează cartea în cinci capitole consistente care, la rândul lor, sunt completate cu multiple teme şi/sau subteme mărunte, intitulate arbitrar, însă, fără o abatere de la subiectul cercetării. Tematicile sunt încorporate în structura

capitolelor fără a fi evidenţiate sub o numerotare specială. Toate acestea imprimă cărţii un specific nuanţat al unei cercetări inedite asupra izvoarelor istorice în problema limbii române în Basarabia sub dominaţie străină. Ceea ce este demn de observat în structură cărţii, istoricul Dinu Poştarencu n-a croit istoria exclusiv după caracteristicile generale care au marcat în epocă evoluţia Imperiului Rus, ci a mers pas cu pas pe firul evenimentelor locale, al contextului basarabean, urmărind insistent impactul politicilor imperiale de rusificare forţată a românilor basarabeni.

Primul capitol, intitulat *Funcţionarea limbii române în sistemul administrativ al Basarabiei* (p. 9-150), cuprinde o radiografiere a fenomenului pe întinsul unui secol, inclusiv anii de graţie 1917-1918. O simplă înşirare de titluri, de tematici enunţate de autor este concludentă în acest sens: *două limbi oficiale; funcţionari alogloţi în timpul administrării lui Scarlat Sturza; sub regimul generalului I.M. Harting; sporirea personalului Cancelariei guvernatorului civil al Basarabiei; administrarea ispravnicului Panait Catargi; necesitatea de traducători; ispravnici ruşi; opoziţia boierilor; eliminarea limbii române din sfera administraţiei publice a Basarabiei; ani lungi de ignorare a limbii române* etc.

Este dificil să surprinzi dincolo de contextul documentului oficial diferenţele de ordin politic, cultural, de mentalitate, de mod de viaţă etc. Autorul, însă, reuşeşte cu succes să depăşească aceste bariere de interpretare. Cercetătorul rămâne pe terenul unei abordări excesiv de expozitive, adică descriptive. Explicaţia este mereu concretă. Astfel, interpretarea poate fi urmărită doar în baza datelor factuale. Spre exemplu, subcapitolul *Două limbi oficiale* se înscrie cronologic între 16 mai-23 iulie 1812 şi cuprinde un volum restrâns de informaţii (ceva mai mult de o pagină). În final autorul a citat din Regulamentul din 23 iulie 1812 (art. 19) cu privire la administraţia civila a Basarabiei: „Actele se vor întocmi în limbile rusă şi moldovenească". Aşadar, conchide autorul, „conform Regulamentului din 23 iulie 1812 în sistemul administrativ al Basarabiei urmau să funcţioneze oficial două limbi: rusa şi moldovenească (româna)" (p. 10). Cu totul alta este situaţia în abordarea subiectului cu privire la „eliminarea limbii române din sfera administraţiei publice a Basarabiei" (p. 113-117). Problema luată în dezbatere nu are o finalitate. Textul propriu-zis abundă într-o înşirare de date, uneori cronologic date peste cap. Se aminteşte despre problema limbii române în legătură cu emiterea Aşezământului de la 1828 (art. 62), despre unele traduceri/texte în limba română de la 1832, apoi se încheie subiectul tematic cu anul 1829, respectiv, cu un citat după un act tipărit în limba română: „Înştiinţare dila Pământescul Nacialnic de Uezdu Orheiului" (p. 117). Aşadar, elementul descriptiv încheie şirul expunerii fără a fi supus unor concluzii, fie şi sumare, însă, absolut necesare subiectului luat în dezbatere. Concluziile finale se regăsesc, totuşi, în finalul compartimentului. Dr. Dinu Poştarencu susţine, precum că dualitatea celor două limbi oficiale s-a încheiat la 29 februarie 1828, când împăratul rus a promulgat un nou regulament privind administrarea regiunii conform căruia doar limba rusă era legiferată drept limbă oficială în structurile administrative ale Basarabiei.

Cel de al doilea capitol, intitulat *Limba română în sfera învăţământului din Basarabia* (p. 151-246), cuprinde o structurare tematică mult mai concisă. Cu totul altul este raportul dintre subiect şi abordarea interpretativă propriu-zisă. Este vorba, de fapt, de câteva subiecte tematice, demne de atenţia cercetătorului: *Şcoli naţionale. Învăţământ familial şi particular; limba română ca obiect de studiu în instituţiile de învăţământ până în ani '60; pledarea nobilimii basarabene pentru studierea limbii române în instituţiile de învăţământ din provincie; aportul Comisiei şcolare moldoveneşti la naţionalizarea învăţământului (1917-1918).*

În perspectiva unei elucidări istorice a fenomenului limbii române în şcoala basarabeană, cercetătorul a găsit de cuviinţă să prezinte unele forme ale învăţământului din Principatul Moldovei, deci anterioare anului 1812, dar şi din şcolile româneşti în Basarabia după anexare! (p. 158-162). Atenţia istoricului este captivată de un aspect mai puţin cunoscut în plan istoriografic, anume perpetuarea în Basarabia a instruirii în familie, a învăţământului particular. Cele mai consistente probe sunt recuperate din arhiva Consistoriului Duhovnicesc. În tagma clerului basarabean sunt atestaţi cei mai mulţi ştiutori de carte instruiţi în mediul familial. În temeiul argumentelor aduse în discuţie (datele sunt extrase din statele personale ale clerului din judeţul Soroca), dr. Dinu Poştarencu concluzionează prompt: „răspândirea pe scară largă în mediul slujitorilor bisericeşti

din Basarabia, în prima jumătate a secolului al XIX-lea a instruirii în familie ne demonstrează în mod concludent informaţiile referitoare la studii prezente în statele personale ale clerului". Datele nespus de preţioase au fost selectate cu multă migală de autor şi publicate în anexă (nr. 6).

Cât priveşte subcapitolul intitulat *Limba română ca obiect de studiu în instituţiile de învăţământ până în ani '60* (p. 170-206), vom observa că autorul recurge mai degrabă la o rescriere factologică a faptelor istorice, care au constituit temei istoriografic în literatura basarabeană încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX. În general, efortul cercetătorului s-a îndreptat spre reinterpretarea unor evenimente cunoscute scrisului istoric precum „înfiinţarea eparhiei Chişinăului şi Hotinului"; „limba română – obiect de studiu la Seminarul Teologic" sau la Liceul Regional, intervenind pe alocuri cu minime completări din sursele de arhivă (spre exemplu „listele elevilor"de la Pensionul Nobilimii din Chişinău pe anul 1818). Fără îndoială, că studiul ar fi avut doar de câştigat dacă autorul se rezuma la o prezentare sintetică a problemei anunţate.

Alte exigenţe pot fi exprimate privitor la compartimentul care reflectă aportul „Comisiei şcolare moldoveneşti la naţionalizarea învăţământului" (p. 218-246). Ceea ce i-a reuşit cu certitudine este sinteza factologică a programului grandios de naţionalizare a şcolii basarabene desfăşurat în urma evenimentelor din anii 1917-1918. Cu o minuţiozitate impecabilă au fost integrate în contextul dezbaterilor surse variate: de la memorii, documente publicate, scrieri istoriografice – la cele autentice, inedite din colecţia arhivelor naţionale.

O altă direcţie în preocupările cercetătorului sunt *Contactele între românii de pe ambele maluri ale Prutului în perioada ţaristă* (cap. III). Este un capitol consistent, acoperit cu materiale inedite. Sunt aduse în atenţia publică diverse aspecte ale fenomenului care capătă dimensiuni imprevizibile în cercetare şi cu un impact cultural de durată. Tocmai de aceea era şi firesc ca discursul cercetării în problema limbii române în Basarabia, în consecinţă să fie îndreptat spre contactele fireşti ale basarabenilor cu fraţii de sânge din Principatele Române. Acestea din urmă au menţinut mereu aprinsa flacăra conştiinţei identitare. Graţie acestor contacte, susţine dr. Dinu Poştarencu „românitatea Basarabiei nu a fost pierdută cu totul [...], legăturile frăţeşti în măsura în care ele au fost posibile au contribuit la cultivarea limbii române, cel puţin în mediul intelectual din Basarabia". Mai mult, deşi sporadice, accidentale, mereu oprite, cenzurate, strangulate de către administraţia imperială a provinciei, totuşi, aceste legături s-au realizat permanent: *prin călătorii întreprinse de basarabeni în dreapta Prutului; prin reprezentaţii teatrale date la Chişinău de trupele de actori venite din România; prin aflarea în Basarabia sau trecerea pe aici a unor români din dreapta Prutului cu diverse ocazii; prin aportul lui Grigore Constantinescu, Constantin Stere, Nicolae Iorga* etc. Acestea din urmă sunt subtitluri de subiecte abordate de cercetător.

Capitolul IV este consacrat problemelor ce ţin de structura etnică a populaţiei (p. 335-416). În opinia autorului, funcţia socială a limbii poate fi reflectată doar în măsura în care este cunoscut "numărul celora care o vorbesc". Pentru a face cât mai înţeleasă viziunea autorităţilor ţariste asupra fenomenului etnic, cercetătorul a apelat la sursele cele mai timpurii, reuşind să structureze informaţia istorică – datele statistice privitor la componenţa etnică – pe segmental cronologic cuprins între anii 1812-1897 în numeroase tabele (30), inserate în textul de bază. Cercetătorul susţine că tendinţa generală a autorităţilor era de a nu reflecta aspectul etnic al imperiului, iar acestea din urmă au condiţionat „o serie de imprecizii în datele recensământului de la 1897". Autocraţia imperială, care a promovat de-a lungul unui secol o politică de colonizare masivă a provinciei, a influenţat dezastruos componenţa etnică a Basarabiei. În ciuda politicii de colonizare orientată spre diminuarea elementului autohton, Basarabia şi-a păstrat caracterul ei românesc. De asemenea, în legătură cu subiectul „structurii etnice" este abordată şi problema *Ştiinţa de carte în mediul românesc basarabean* (cap. V). Acest ultim compartiment al lucrării are un volum foarte restrâns (p. 417-424) care, mai degrabă, se înscrie ca o continuare a capitolului IV. Fapt, de altfel, susţinut şi de dr. Dinu Poştarencu: „această latură a societăţii basarabene din perioada ţaristă a fost pusă la lumină doar în cadrul recensământului general al populaţi6ei din 1897, când s-a constatat că ştiutorii de carte reprezentă doar 15,6% din numărul total al populaţiei provinciei". În final, cercetătorul constată că „în perioada ţaristă limba română nu a avut posibilitatea să evolueze, în timp ce

ştiinţa de carte în mediul românesc al provinciei era extrem de slabă" (p. 424). De asemenea, sunt preţioase „notele biografice" plasate în finalul lucrării (după *încheiere*), care cuprind informaţii asupra unor categorii sociale diverse şi pestriţe: nobili locali/autohtoni, nobili aristocraţi/imperiali, funcţionari de diferite nivele (guvernatori, miniştri sau ober-procurorul Sf. Sinod), profesori de licee, preoţi ş. a. În plus, volumul mai cuprinde nouă anexe cu texte inedite extrase din arhivele naţionale. Unele texte sunt reproduse în ruseşte şi însoţite doar de un titlu adecvat versiunii traduse în limba română. Se sfârşeşte lucrarea cu un indice bibliografic omagial – *Dinu Poştarencu la 60 de ani. Realizări în domeniul istoriei:* cărţi şi broşuri – 19 titluri; ediţii de documente şi volume coordonate – 4; volume în colaborare – 2; articole şi studii – 120.

Tot ce s-a spus până aici se referă la o prezentare generală a unor calităţi indiscutabile ale cărţii dlui Dinu Poştarencu. Ceea ce ar trebui, însă, să mai semnalam ţine de unele observaţii şi sugestii asupra conţinutului cărţii. Aşa cum a fost concepută lucrarea de autor, aceasta a fost elaborată în mare parte în urma unei documentări asidue în arhivele naţionale/locale. De aici şi prima observaţie asupra conceptului care a stat la baza cărţii: o istorie scrisă aproape în exclusivitate în baza surselor este de neconceput fără analiza acestora. Or această muncă de documentare nu poate apărea ca un obiectiv în sine fără a fi şi valorizată de autor. Şi totuşi, ceea ce tranşant lipseşte în acest volum este ignorarea unei istoriografii asupra problemei, adică a unei analize temeinice a literaturii istorice privind subiectul luat în dezbatere. O scriere istorică neapărat se sprijină pe nişte idei, concepte mai vechi sau mai noi, care asigură acesteia un fundament teoretic. De aici şi sarcină elementară pentru orice nouă iniţiativă de cercetare în domeniu: examinarea literaturii istorice care oferă o perspectivă clară asupra stadiului în care se află cunoaşterea noastră în problema vizată. Aceasta perspectivă asigură, evident, integritatea cercetării, ajustând-o unor rigori academice. În legătură cu cele expuse, însă, ar mai trebui să observăm şi altceva. Circumstanţele în care a apărut această carte a obligat autorul cărţii să vină cu lămuririle necesare: „lansându-l în circuitul istoriografic, atenţionăm, totodată eventualii cititori că prezentul studiu, cu regret, nu este definitivat [...]. N-am reuşit să tratăm toate capitolele preconizate şi anume cele referitoare la funcţionarea limbii române în biserică şi justiţie [...]. Nutrim speranţă că într-un viitor apropiat vom oferi publicului cititor o ediţie nouă, adăugită substanţial" *(Cuvânt introductiv).* Toate acestea fiind spuse, mai subliniem în final că lucrarea *Destinul românilor basarabeni sub dominaţia ţaristă,* departe de a oferi o imagine completă asupra fenomenului, sugerează totuşi ideea unităţii unui studiu sintetic, iar din această perspectivă lucrarea istoricului Dinu Poştarencu prezintă o valoare reală, o contribuţie substanţială, sensibilă deopotrivă la realităţile factuale şi la cele teoretice ale istoriei.

20.03.2013

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com